

อสังการในบทสวดิพระเกียรตีในจารีกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวรมันที่ 7

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารีกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

อสังการในบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE ALAMKĀRAS IN THE EULOGY ADDRESSED TO KING JAYAVARMAN VII IN
THE SANSKRIT INSCRIPTIONS BELONGING TO HIS REIGN

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Doctor of Philosophy EPIGRAPHY IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES

Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2020

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

59114801 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต

คำสำคัญ : อลังการ, บทสดุดีพระเกียรติ, พระเจ้าชัยวรมันที่ 7, จารึกภาษาสันสกฤต

นาย นิพัทธ์ แยมเดช: อลังการในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์อลังการ และคุณค่าด้านต่างๆ ในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกที่นำมาศึกษา คือ จารึกปราสาทตาพรหม จารึกทรายฟอง จารึกปราสาทโต้ว จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพิฆานอากาศ และจารึกปราสาทจรุง (หลักที่ k.287 k.288 k.547 และ k.597)

ผลการศึกษาพบว่า บทสดุดีพระเกียรติในจารึกมีความงามทั้งอลังการทางเสียง (*ศัพท์ทาลังการ*) และอลังการทางความหมาย (*อรรถทาลังการ*) *อลังการทางเสียง* มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ (1) การเล่นเสียงที่สอดคล้องกับอนุพราส เช่น การเล่นเสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน การเล่นเสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน การเล่นเสียงคำชุดเดียวกัน เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน เป็นต้น นอกจากนี้ กวียังเล่นเสียงคำและระดับเสียงเป็นจังหวะด้วย (2) การเล่นเสียงที่สอดคล้องกับยัมก พบว่า มีการยำน้ำหนักเสียงและเล่นความหมายต่างกัน *อลังการทางความหมาย* สัมพันธ์กับการสื่อความหมายปริมปราคติ การสื่อความหมายสนามรบ การสื่อความหมายสรรพศิลป์ การสื่อความหมายพระเกียรติยศ และการพรรณนาเมืองและสถานที่ การสื่อความหมายหลากหลายนี้ กวีใช้อลังการหลายรูปแบบผสมผสานกัน เช่น อุตเปรกษา อุปมา รูปกะ อติศโยกติ วยติเรก อรรถานตรินยาสะ เกลชะ เป็นต้น ขณะเดียวกัน กวีแสดงอิสระแห่งกวีหรือความคิดสร้างสรรค์ในการประพันธ์ ซึ่งความประณีตของอลังการสะท้อนภาพลักษณ์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่อุดมคติ คือ เป็นพระมหากษัตริย์ดีเลิศทางโลกและทางธรรม

ผลการศึกษาต่อมา พบว่าจารึกสะท้อนคุณค่าประวัติศาสตร์ ศาสนาและปรัชญา สังคมและ วิถีชีวิตของผู้คน คุณค่าดังกล่าวเติมเต็มองค์ความรู้พระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนคุณค่าทางศาสนาและหลักปรัชญาการดำเนินชีวิต ตลอดจนสะท้อนบริบทสังคมและความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่างๆ อันประกอบด้วย ชนชั้นสูงจนถึงชนชั้นผู้ยากไร้ ข้อเสนอแนะคือ จารึกให้ภาพความเป็นเอกภาพของศาสนาและวิถีชีวิตของผู้คนที่หลากหลาย ภายใต้การปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีเสถียรภาพ

การศึกษาครั้งนี้ ทำให้ประจักษ์คุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตในฐานะบทสดุดีพระเกียรติ จารึกเป็นผลงานลายลักษณ์สร้างสรรค์โดยมนุษย์ สะท้อนสัจธรรมที่ว่าไม่ว่ายุคสมัยผ่านไป มนุษย์ก็มีลักษณะสากล คือ มีความอ่อนไหวทางจิตวิญญาณ ความเชื่อ จินตนาการ และความรักยกย่องผู้นำเหมือนกัน ดังนั้น การเรียนรู้จารึกจึงทำให้เข้าใจคุณค่าชีวิตมนุษย์ เรียนรู้ “ตัวตน” ของเรา และ “ประชาคมเพื่อนบ้าน” บนรากฐานอารยธรรมร่วมกัน

59114801 : Major EPIGRAPHY IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES

Keyword : Alāṃkāra, The Eulogy Addressed, King Jayavarman VII, the Sanskrit Inscriptions

MR. NIPAT YAMDATE : THE ALAṂKĀRAS IN THE EULOGY ADDRESSED TO KING JAYAVARMAN VII IN THE SANSKRIT INSCRIPTIONS BELONGING TO HIS REIGN THESIS
ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR SOMBAT MANGMEESUKSIRI

The aim of this thesis is to study the *Alāṃkāras* (literary ornaments) and their imports in the eulogies addressed to king Jayavarman VII from selected Sanskrit inscriptions belonging to his reign: Prasat Ta-Prohm inscription, Say-fong inscription, Prasat Tor inscription, Phra Khan inscription, Phimeanakas inscription and Prasat Chrung inscriptions (k.287 k.288 k.547, k.597).

The study shows that the eulogies in the inscriptions are both adorned with the embellishment of sound (*Śabdālaṃkāra*) and the embellishment of meaning (*Arthālaṃkāra*). *The embellishment of sound* appears in two ways: (1) the embellishment of sound by way of *Anuprāsa*, that is the repetition of the same sounds (double or multiple) in the same word or in a sequence of words (alliteration or consonance), the repetition of the last syllable (rhyme), and the using of rhythm in the literary composition; (2) the embellishment of sound by way of *Yamaka*, that is the accentuation of words' tone and the repetition of sounds with the play on their meaning (paronomasia or pun). *As for the embellishment of meaning*, concerning the depictions of myth, warfare, arts, glory, towns and places, poets could combine a variety of the *Alāṃkāra*, such as *Utprekṣā*, *Upamā*, *Rūpaka*, *Atiśayokti*, *Vyatireka*, *Arthāntaranyāsa*, *Śleṣa*, etc. The poets have liberty and creativity in the composition using the *Alāṃkāras* to depict an ideal image of the King Jayavarman VII, the excellency of his kingship, both secular and religious.

Furthermore, the knowledges conveyed in these depictions show the historical, religious, philosophical, sociological, and anthropological values. They complement the biographical data of the King Jayavarman VII, the understanding of religions and philosophical principles, and of sociological and ethnographical representations of the society of the time. The thesis proposes that the eulogies depict the religious and cultural homogeneity between classes, nobles and ordinaries, and between a variety of ethnic groups, under the unity and stability of the reign.

As a literary work created by man, the Sanskrit inscription as eulogy reflects upon the truth of its own creator, human beings, that no matter the time has passed the being of humans is universal. They are spiritually sensitive, faithful, imaginative, and capable of love and devotion to their leaders. In the end, studying inscriptions is to understand the value of human life, that is: to learn our own 'self' and that of our 'neighbouring communities' in this shared civilization.

กิตติกรรมประกาศ

เส้นทางอันยาวนานของการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะ “ครู” ผู้มีเมตตาธรรม คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา การทำวิทยานิพนธ์เริ่มต้นจากบทแปลจารึกภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย ซึ่งผู้วิจัยใช้เวลาไปกว่า 3 ปี โดยได้รับความอนุเคราะห์การแปลจาก “ครู” อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง รวมทั้งการถามไถ่อยู่เนืองๆ ว่า “เมื่อไหร่จะสอบจบ” ความเมตตาดังกล่าว สำเร็จผลผลิตเป็นวิทยานิพนธ์เล่มนี้โดยสมบูรณ์แล้ว

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ “ครู” คอยชี้แนะหลักคิด พร่ำสอน พาไปรับประทานอาหารอร่อยๆ ให้ข้อเสนอแนะ และตอบปัญหาข้อสงสัยนานาประการนับตั้งแต่วิทยานิพนธ์เล่มนี้ยังไม่เป็นรูปเป็นร่าง

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล ศัชชิตา ที่เมตตาเป็นประธานสอบวิทยานิพนธ์ แม้ “ครู” จะไม่ได้อ่านงานวิจัยมาตั้งแต่ต้น แต่เมื่อผู้วิจัยสอบป้องกันวิทยานิพนธ์ ก็ได้รับข้อเสนอแนะประเด็นสำคัญ จุดประกายให้ผู้วิจัยนำหลักคิดของท่านมาเรียบเรียงเสริมจุดอ่อนในวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภาพร พลาลัยเล็ก ที่กรุณารับเป็นผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ทั้งให้คำแนะนำ อบรมสั่งสอนแนวทางการเป็นนักวิชาการที่ดี และให้โอกาสในการเข้าพบเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ช่วงเวลาดังกล่าวเกิดประโยชน์อย่างมากต่อการเขียนวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณพี่ติน พี่อ้อม พี่จัน พี่เอ็ง ที่ร่วมแหวกว่ายในมหาสมุทร “จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก” ไปด้วยกัน อีกทั้งการสนทนาอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันในไลน์กลุ่ม ทำให้ผู้วิจัยรู้สึก “ไม่เดียวดาย” ยิ่งคง “ยิ้มสู้” ต่อความเหนื่อยล้าเป็นอย่างดี

บุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่ขาดไม่ได้ ก็คือคุณธนิต นารถบุญ ผู้อยู่เคียงข้าง เป็นกำลังใจ คอยปลุกปลอบใจ และเป็นแสงสว่างในใจต่อการเขียนวิทยานิพนธ์ จนถึงเวลานี้ ผู้วิจัยก็ยังคงระลึกถึง คุณงามความดีในทุกส่วนเสี้ยววินาทีที่ “เรา” ได้ใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน

ผู้วิจัยขออุทิศความวิริยะและประโยชน์อันพึงมีทั้งหมดแด่ “พ่อ” ผู้เป็นพรหมสูงสุดในชีวิตของ “ลูก” พ่อคอยสนับสนุนการศึกษาตั้งแต่ชั้นปฐมวัย จน “ลูก” สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาเอก รวมทั้งสมาชิกในครอบครัวที่เป็นพลังหนุนความสำเร็จครั้งนี้

สุดท้าย ด้วยพระเมตตาธิคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 วีรกษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชา ที่ผู้วิจัยนำจารึกภาษาสันสกฤตของพระองค์ท่านมาศึกษา ทำให้ผู้วิจัยสัมผัสรับรู้โลกอภิปรัชญา โลกแห่งจิตวิญญาณของพระองค์ที่แผ่ซ่านทุกตัวอักษร จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะยังคงอยู่ และผู้วิจัยจักเผยแพร่องค์ความรู้นี้ให้จงกามต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ณ
บทที่ 1.....	1
บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	13
1.3 สมมติฐานของการศึกษา.....	13
1.4 ขอบเขตของการศึกษา.....	13
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	15
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	15
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	16
บทที่ 2.....	17
แนวคิด ทฤษฎี และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง.....	17
แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา.....	17
1. แนวคิดการสร้างสรรค้บทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต.....	17
1.1 จากวัฒนธรรมสวดดีระบบกษัตริย์ สู่การเขียนบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษา สันสกฤต (บทประค้สดี).....	18

1.1.1	วัฒนธรรมการสวดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์ : จากอินเดียสู่ประเทศ บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา.....	18
1)	วัฒนธรรมการสวดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในอินเดีย	19
1.1)	พระมหากษัตริย์เป็นเทพ.....	19
1.2)	พระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมความเป็นปรกติสุข ของรัฐ.....	22
1.3)	พระมหากษัตริย์เป็นผู้ครองหลักธรรม.....	24
2)	วัฒนธรรมการสวดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์บนภาคพื้นเอเชีย อาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา.....	27
1.1.2	การเขียนบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต (บทประคัสติ)	31
1.2	ขนบความคิดของกวีในการแต่งบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต	40
2.	แนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill) : กวีเป็นยอดของภาษา	45
2.1	ความหมายและความสำคัญของแนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill)	46
2.2	อิสระแห่งกวี: กวียึดกรอบตามตำราประพันธศาสตร์ หรือ กวีออกนอกขนบทาง ภาษา.....	51
3.	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับทฤษฎีอลังการ	54
3.1	ความหมายและขอบเขตของอลังการ.....	54
3.2	พัฒนาการของทฤษฎีอลังการ นักออลังการคนสำคัญ และความสำคัญของอลังการ	58
3.3	รูปแบบของอลังการที่หลากหลาย.....	67
	การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	70
1.	เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา	71
2.	เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.....	73
2.1	สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	74

1) สถานภาพการศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย นักวิชาการต่างประเทศ	74
2) สถานภาพการศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย นักวิชาการไทย	80
2.2 จาริกกับการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	84
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับทฤษฎีอสังการกับการศึกษาวรรณคดี	95
4. เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นเครื่องมือศึกษาจาริก	105
5. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้ทฤษฎี อสังการ	110
กรอบแนวคิด	114
บทที่ 3	116
วิธีดำเนินการวิจัย	116
1. ขั้นตอนดำเนินการวิจัย	116
1.1 ขั้นตอนการตั้งโจทย์ปัญหาวิจัย	116
1.2 ขั้นตอนกำหนดข้อมูล	117
1.3 ขั้นตอนทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง	117
2. การเลือกแหล่งข้อมูลในการศึกษา	118
2.1 แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นจาริก	118
2.2 แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต	119
3. การเก็บข้อมูล	120
4. การตรวจสอบข้อมูล	120
4.1 ตรวจสอบข้อมูลคำอ่านจาริก	120
4.2 ตรวจสอบข้อมูลคำแปลจาริก	121
5. ขั้นตอนการนำเสนอผลการศึกษา	121
บทที่ 4	124

สังเขปรบิบทสังคม และประวัติศาสตรอาณาจักรกัมพูชา.....	124
ข้อมูลตัวบท และโครงสร้างจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	124
บทนำ	124
1. ความต่อเนื่องของบริบทสังคม และประวัติศาสตร :	125
จากรัชสมัยบูรพกษัตริย์ สุริยรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	125
1.1 พัฒนาการของอาณาจักร และพระมหากษัตริย์	126
1.1.1 ยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร	126
1) อาณาจักรฟูนัน: จุดกำเนิดพัฒนาการของอาณาจักร และสถาบันพระมหากษัตริย์กัมพูชา.....	127
2) อาณาจักรเจนละ: จุดเชื่อมต่อของอาณาจักร กับการโยงโยสายตระกูลพระมหากษัตริย์กัมพูชา.....	131
1.1.2 ยุคสมัยเมืองพระนคร	140
1) ช่วงระยะเวลาเริ่มต้นเมืองพระนคร และการสถาปนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2....	140
2) จากรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมันถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 : อัดลักษณะและลักษณะเด่นของอาณาจักรกัมพูชา	143
3) ช่วงระยะเวลาอันปั่นป่วนไร้เสถียรภาพในอาณาจักรกัมพูชา .	147
4) จากรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ความรุ่งเรืองสูงสุดของอาณาจักรกัมพูชา.....	149
1.2 ศาสนา และความเชื่อ	153
1.2.1 ศาสนาและความเชื่อแบบดั้งเดิม	154
1.2.2 ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์	156
1) ลัทธิไสวณิกาย	158
2) ลัทธิไวษณพนิกาย.....	164
3) การนับถือเทพชั้นรององค์ต่างๆ.....	167

1.2.3 ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธ	168
1.2.4 ศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกัน	178
1.3 ระบบเศรษฐกิจ.....	180
1.4 วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต	183
1.4.1 ความเจริญรุ่งเรืองของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต	185
1) จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	186
2) จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนคร	191
1.4.2 ผู้สร้างจารึกภาษาสันสกฤต	197
1.4.3 ลักษณะพิเศษของจารึกภาษาสันสกฤต	200
1) จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “ถาวรวัตถุ” คู่ศาสนสถาน และสถาบัน กษัตริย์	200
2) จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “หมุดหมาย” ทางประวัติศาสตร์ และ เป็น “คลังความรู้” ในมิติต่างๆ.....	201
3) จารึกภาษาสันสกฤตมีลักษณะพิเศษที่ตรงตามด้วย “อสังการ”	202
2. ข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	208
2.1 จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง	209
2.1.1 การนิยามความหมาย และการจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับ หลวง.....	209
2.1.2 จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง : องค์ประกอบโดยภาพรวม	212
1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ	212
2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง	216
3) ช่วงเวลาการเขียน.....	217
4) ลักษณะทางกายภาพ	221
5) ภาษาและอักษร	229

6) เนื้อหา 233	
7) ฉันทลักษณ์.....	241
2.2 จารึกทรายฟอง : จารึกประจำอำเภอศาลา.....	271
1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ.....	275
2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง.....	276
3) ช่วงเวลาการเขียน	277
5) ภาษาและอักษร	279
6) เนื้อหา 280	
7) ฉันทลักษณ์	282
2.3 จารึกปราสาทโต้ว: จารึกในกรอบความเชื่อศาสนาพราหมณ์.....	285
1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ.....	287
2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง	287
3) ช่วงเวลาการเขียน	289
4) ลักษณะทางกายภาพ.....	290
5) ภาษาและอักษร	291
6) เนื้อหา 292	
7) ฉันทลักษณ์	293
3. การจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	298
3.1 โครงสร้างส่วนตอนต้น	300
3.1.1 โครงสร้างบทประณามพจน์.....	300
3.1.2 โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูล	303
1) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์....	304
2) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำ	305
3.2 โครงสร้างส่วนกลาง	308

3.2.1	โครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.....	308
3.2.2	โครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน.....	310
3.3	โครงสร้างส่วนท้าย.....	314
	บทสรุป.....	316
บทที่ 5	318
	จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับการสร้างสรรค์อลังการ.....	318
	บทนำ.....	318
1.	บทวิเคราะห์อลังการทางเสียง.....	319
1.1	การซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน.....	320
1.1.1	เสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน.....	321
1.1.2	เสียงพยัญชนะหลายตัว.....	323
1.1.3	เสียงคำชุดเดียวซ้ำกัน.....	326
1.1.4	เสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัว.....	332
1.1.5	เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน.....	337
1.1.6	เสียงพยางค์ท้ายคำ และคำชุดเดียวกัน.....	339
1.1.8	เสียงคำเล่นล้อกันเป็นจังหวะดนตรี.....	344
1.2	การซ้ำเสียง และเล่นความหมาย.....	348
2.	บทวิเคราะห์อลังการทางความหมาย.....	357
2.1	อลังการในบทสดุดีพระเกียรติกับเรื่องเล่าปรัมปราคติ.....	360
2.1.1	พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับปรัมปราคติว่าด้วยเทพ.....	360
1.	กำเนิด และวงศ์ตระกูล.....	360
1.1)	การถือกำเนิดโดยการสร้างของพระพรหม.....	361
1.2)	การสืบวงศ์ตระกูลจากพระเทวี.....	373
2.	พระสิริโฉมเหนือกว่ากามเทพ.....	376

3. ภาวะพระมหากษัตริย์กับภาวะพระมหาทเทพ	383
4. ภาวะพระมหากษัตริย์กับภาวะเทวราช.....	391
4.1) ลักษณะร่วมของคุณลักษณะอันเลิศ	392
4.2) ลักษณะต่างของความประพุดติ.....	399
2.1.2 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับตัวละครเอกในมหากาพย์.....	401
1. พระราม และตัวละครที่เกี่ยวข้อง.....	402
2. รามณะ ตัวละครคู่เปรียบพระราม	413
3. พระกฤษณะ หรือโคपालะ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง	415
4. อรุณ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง	424
5. ยุธิษฐิระ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง	430
2.1.3 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับปรัมปราคดีว่าด้วยฤษี	435
1. พรหมฤษี 436	
2. ฤษีอัสตยะ	438
3. ฤษีจยวณะกับนางสุกันยา	441
4. ฤษีชหนุกับพระนางคงคา	444
2.1.4 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระราชอำนาจที่มั่นคง.....	446
1. “พระศรี-พระลักษมี” เสถียรภาพแห่งพระราชอำนาจ.....	447
1. พระศรี-พระลักษมี ภาวะสงคราม และชัยชนะ..	448
2. นาฏการของพระศรี-พระลักษมี กับพระราโชบาย	460
3. คติความเชื่อใหม่และบทบาทใหม่ของพระศรี-พระ ลักษมี	470
2. ราหู น้ำอมฤต ความมีเดมิต กับมิตีแห่งพระราชอำนาจ.....	475
2.1.5 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระราชศรัทธาทางศาสนา.....	481

1. พรานป่าอชิตนทระ หรือไภรวาสุระ	482
2. พระพุทธเจ้าอยู่บนพระเศียรของพระศิวะ	483
3. อหิงสกะ หรือโอรังอุลิมาล	487
2.2 อลังการในบทสวดีพระเกียรติกับความหมายสนามรบ	488
2.2.1. สนามรบ เกียรติยศ และชัยชนะ.....	490
2.2.2 สนามรบกับสนามรัก	492
2.2.3 สนามรบ สระเลือด ไช่มุก และน้ำอมฤต.....	497
2.3 อลังการในบทสวดีพระเกียรติกับความหมายสรรพศิลป์.....	508
2.3.1 ภาษาและไวยากรณ์สันสกฤต.....	508
2.3.2 คัมภีร์ทางศาสนา.....	512
2.3.3 ความรู้อันหนักแน่น และเป็น “ครู” ของโลก	512
2.3.4 ยอดนักปราชญ์ของโลกทั้งสาม	513
2.4 อลังการในบทสวดีพระเกียรติกับความหมายพระเกียรติยศ	515
2.4.1 ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศ	516
2.4.2 ความหนัก ความหนาแน่น และความสูงของพระเกียรติยศ.....	522
2.4.3 ความเย็นสดชื่นและกลิ่นหอมของพระเกียรติยศ.....	526
2.5 อลังการในบทสวดีพระเกียรติกับการพรรณนาเมืองและสถานที่	530
บทสรุป.....	542
บทที่ 6	544
การตีความคุณค่าบทสวดีพระเกียรติ	544
ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.....	544
บทนำ	544
1. ประวัติศาสตร์	545
1.1 พระราชประวัติ : ข้อถกเถียง หลักฐาน และการตีความ.....	549

1.1.1 สิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์.....	550
1) การอ้างเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาและพระราชบิดา.....	551
2) การพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่เมืองพระนคร เพื่ออ้างความเป็น “กษัตริย์” ที่สมควรปกครองอาณาจักร	557
1.1.2 จากมาตุภูมิ สู่อณาจักรจามปา และความจลาจลของเมืองพระนคร	559
1) “จามปา” ความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	560
1.1) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจาม ปา.....	560
1.1.1) ช่วงเวลาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์.....	560
1.1.2) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์.....	566
1.2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา : เจื่อนำที่นำสู่ ปริศนา “ใครเป็นใคร” “สถานที่ใด” และ “ช่วงเวลาใด”....	570
2) ใครคือกบฏ ? : การแย่งชิงอำนาจในราชสำนักกัมพูชา.....	574
3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับเครือข่ายวงศ์วานในจามปา	578
1.1.3 ปีขึ้นครองราชย์ : การตีความภูตสังขยา บริบทความเชื่อพระเวท และ การเมือง.....	579
1) ปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ภูมิหลังความคิดของ นักวิชาการ	581
2) “ภูตสังขยา” (Bhūtasāṅkhyā): คำศัพท์บอกตัวเลขใน จารึก	585
3) จารึกปราสาทมังคลารถ : หลักฐานยืนยันพระเวทแทนเลข 3 ?	589
4) ความเชื่อพระเวท : ตัวเลขปีมหาศักราช และความเคลื่อนไหว ทางศาสนา	594
5) ความสัมพันธ์ระหว่างปีมหาศักราชกับบริบทที่เกี่ยวข้อง.....	601

5.1) ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับปีมหาศักราชใน จารึกที่ เมืองหมีเซิน	601
5.2) ปีมหาศักราชมีความสัมพันธ์กับการก่อสร้างศาสน สถานปราสาทตาพรหม และปราสาท พระขรรค์.....	603
1.1.4 บั้นปลายพระชนม์ชีพ ปรีศนาพระเจ้าโรคเรื้อน และการเสด็จสวรรคต	606
1.2 เทชะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร	612
1.2.1 บทสำรวจว่าด้วยเทชะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมือง พระนคร.....	613
1.2.2 ไขปริศนาแห่งเทชะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระ นคร.....	620
1.3 ปราสาทตาพรหม และอาโรคยศาลา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์การแพทย์	623
1.3.1 บริเวณปราสาทตาพรหมน่าจะมีเขตพื้นที่สำหรับบำบัดรักษาโรค	623
1.3.2 ปราสาทตาพรหม เป็น “คลังเก็บเครื่องยาหลวง”	625
1.3.3 ปราสาทตาพรหม : มหาวิทยาลัยการแพทย์แห่งแรกของกัมพูชา.....	628
1.3.4 ปราสาทตาพรหม และอาโรคยศาลา : สิ่งก่อสร้างที่จัดระบบพื้นที่ “ศักดิ์สิทธิ์” ภายใต้งบของ “พระโพธิสัตว์”	630
1.4 ประวัติศาสตร์ในจารึกกับความคลุมเครือ.....	633
2. ศาสนาและปรัชญา	640
2.1 พุทธกับพราหมณ์ : ความผสมหรือขัดแย้ง	641
2.1.1 การสร้างรูปเคารพ และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ.....	641
2.1.2 คำสอนพระพุทธศาสนากับพระราชจริยาคติสำหรับพระราชา	650
2.2 ศาสนากับการรักษาสัมพันธ์ภาพของกลุ่มชน	654

2.3	ปรัชญาศาสนา : การสื่อสารคุณค่าสังฆธรรม	657
2.3.1	การดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์.....	658
2.3.2	การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า	665
	1) การบูชาพระเป็นเจ้าด้วยปรัชญาความคิดและความเชื่อทาง ศาสนา.....	666
	2) การสื่อถึงพระเป็นเจ้าด้วยการใช้เสียงเป็นสื่อ	670
2.3.3	ความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง.....	674
2.3.4	ปรัชญารักกับอุดมคติพระโพธิสัตว์.....	679
3.	สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน	685
3.1	สังคมและวิถีชีวิตบุคคลชั้นนำ	687
3.1.1	พระมหากษัตริย์.....	687
	1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นวีรกษัตริย์	688
	2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นเทวราชา เป็นตรีมูรติ และทรง สำแดงรูปเทพทุกองค์.....	689
	3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นธรรมราชา และผู้สั่งสอนธรรม.....	690
3.1.2	เชื้อพระวงศ์	692
3.1.3	ราชครู.....	697
3.1.4	มนตรี.....	699
3.1.5	หัวหน้าผู้พิพากษา.....	700
3.1.6	หมอหลวง	702
3.2	สังคมและวิถีชีวิตผู้ชาย ผู้หญิง และกะเทย.....	704
3.3	สังคมและวิถีชีวิตคนพลัดถิ่น	709
3.4	สังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้.....	711
3.4.1	ยาจก และทาส.....	712

3.4.2 เด็กกำพร้า	712
บทสรุป.....	716
บทที่ 7	720
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	720
1. บทสรุป	720
2. อภิปรายผลการวิจัย	728
2.1 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นว่า “อลังการ” คือ องค์ความรู้ ประพันธ์ศิลป์ กวีสั่งสมองค์ความรู้และสร้างสรรค์เป็นบทสวดดีพระเกียรติ.....	728
2.2 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเครื่องย้ำเตือนประชาชนให้ตระหนักว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมมีอยู่จริง	731
2.3 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น “ผลึกทางปัญญา” และ “มรดกตก ทอดทางอารยธรรม”.....	732
3. ข้อเสนอแนะ	734
รายการอ้างอิง	735
ภาคผนวก.....	758
จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ฉบับอ่านแปลเป็นภาษาไทย	758
1. จารึกทรายฟอง	762
2. จารึกปราสาทโตว์.....	783
3. จารึกปราสาทพิมานอากาศ	813
4. จารึกปราสาทจรุง.....	860
1. หลักที่ K. 287	860
2. หลักที่ K. 288.....	902
3. หลักที่ K. 547.....	953
4. หลักที่ K. 597.....	961

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงตัวอย่างรูปแบบบอกลงการโดยการเปรียบเทียบดวงหน้าของนางกับดวงจันทร์	68
ตารางที่ 2 ฉันท์ที่พบในจารึก	243
ตารางที่ 3 ฉันท์ในแต่ละบท	244
ตารางที่ 4 ฉันท์กับเนื้อหาจารึก.....	246
ตารางที่ 5 แสดงรายละเอียดบทประณามพจน์ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา	301
ตารางที่ 6 แสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์	304
ตารางที่ 7 แสดงรายละเอียดการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.....	309
ตารางที่ 8 แสดงรายละเอียดสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน	311
ตารางที่ 9 แสดงรายละเอียดของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน (ต่อ)	312
ตารางที่ 10 แสดงรายละเอียดโครงสร้างส่วนตอนท้ายของจารึก.....	314
ตารางที่ 11 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา.....	570
ตารางที่ 12 แสดงรายละเอียดตัวอย่างกุตสังขยาแทนเลข 3	586
ตารางที่ 13 แสดงรายละเอียดตัวอย่างกุตสังขยาแทนเลข 4	587

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปศิลาปางนาคนาคปรกขนาดใหญ่ ประดิษฐานภายในปราสาททองคำกลางที่บายน ...	174
ภาพที่ 2 รูปประติมากรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา	176
ภาพที่ 3 พระพักตร์บนยอดปราสาทบายน ซึ่งเป็นศาสนสถานหลักในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รูปสลักหินนี้เป็นพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์โลเกศวร ซึ่งเชื่อว่าน่าจะสื่อถึงพระพักตร์ของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7	176
ภาพที่ 4 จารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงหลักแรก	224
ภาพที่ 5, ภาพที่ 6 จารึกปราสาทพระขรรค์ ตั้งอยู่บริเวณโคปุระชั้นที่ 1 ทางด้านตะวันออกของปราสาท	224
ภาพที่ 7 , ภาพที่ 8 จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 และด้านที่ 2	225
ภาพที่ 9 ชิ้นส่วนที่แตกหักของ จารึกปราสาทพิมานอากาศ บรรทัดที่ 25-26	226
ภาพที่ 10 ภาพลายเส้นชิ้นส่วนที่แตกหักของ จารึกปราสาทพิมานอากาศ บรรทัดที่ 25-26	226
ภาพที่ 11 จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 1 และด้านที่ 2	227
ภาพที่ 12 แผนผังเมืองนครธม ในแต่ละมุมของเมืองนครธมเป็นที่ตั้งของปราสาทจรุงทั้ง 4 ทิศ ซึ่งพบจารึกทั้ง 4 หลัก	228
ภาพที่ 13 ตัวอักษรขอมโบราณใน จารึกปราสาทพระขรรค์ บรรทัดที่ 1-10 บทที่ 1-5 ด้านที่ 1 ...	231
ภาพที่ 14 ลายเส้นตัวอักษรขอมโบราณใน จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 3	232
ภาพที่ 15 จารึกทรายฟอง ปัจจุบันเก็บรักษาที่หอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์	279
ภาพที่ 16 ลายเส้นตัวอักษรขอมโบราณใน จารึกวัดคูบ้านหนองบัว	280
ภาพที่ 17 จารึกปราสาทโตว์ ในสภาพที่สมบูรณ์ พบบริเวณปราสาทโตว์	291
ภาพที่ 18 ตัวอักษรเขมรโบราณใน จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-20	292
ภาพที่ 19 ภาพสลักนูนต่ำนี้ อยู่บนผนังกำแพงปราสาทบายน แสดงให้เห็นขบวนทหาร ประกอบด้วยช้าง ม้า และพลเดินเท้า ในมือถืออาวุธ มุ่งหน้าเดินทางไปทำสงครามกับศัตรู	568

ภาพที่ 20 การต่อสู้ระหว่างทหารเมือง พระนครกับทหารจามปา บนกำแพงปราสาทบันทายฉมาร์
 ทหารฝ่ายจามปาสังเวยได้จากที่สวมหมวกทรงดอกไม้ และสวมเสื้อเกราะ 568

ภาพที่ 21 การเผชิญหน้ากันระหว่างทหารเมืองพระนครกับทหารจามปา ซึ่งเป็นฝ่ายบุกรุก จากภาพ
 จะเห็นได้ว่าเป็นการปะทะกันทางบก มีฉากเบื้องหลังเป็นผืนป่า ภาพนี้สลักที่ปราสาทบายน 568

ภาพที่ 22 ภาพสลักพราหมณ์ที่ผนังด้านในปราสาทบายน เห็นได้ชัดเจนว่าภายในอาศรม มีพราหมณ์
 ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่กำลังนั่งอ่านคัมภีร์ไบบลาน มีพราหมณ์สองคนนั่งอยู่ด้านหลัง พราหมณ์คนแรกถือ
 คัมภีร์ไว้ให้อาจารย์ และพราหมณ์ที่อยู่ซ้ายมือ ยืนบริกรรมคาถา ในมือถือลูกประคำ 599

ภาพที่ 23 ภาพที่ 24 ภาพที่ 25 ภาพที่ 26 ภาพที่ 27 ภาพที่ 28 ลำดับภาพสลักพระเจ้าโรคเรื้อนที่
 ปราสาทบายน เริ่มจากภาพที่ดีความว่าพระราชาทรงต่อสู้กับนาค (นาคพันพิษใส่พระองค์ แล้วเป็น
 โรคเรื้อน) ภายหลังพระราชาทรงชนะนาค พระองค์จึงโปรดให้บริวารสืบหาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในป่ามา
 รักษา ฉากถัดมาที่พระราชารักษาประทับภายในพระราชวัง พระราชาแวดล้อมด้วยเหล่านางสนมที่ตรวจดู
 พระหัตถ์ของพระองค์ ต่อมาเป็นภาพนักปราชญ์ยืนข้างพระราชารักษา และมีผู้หมอบอยู่ข้างๆ และภาพ
 สุดท้าย ดีความได้ว่าเป็นรูปปั้นสตรี ซึ่งนางอาจเป็นผู้รักษาโรคเรื้อน ที่พระราชารักษาให้สืบหาในป่า..... 609

ภาพที่ 29 ประติมากรรมพระยม เทพแห่งความตาย สร้างด้วยศิลปะแบบบายน มีโลเคนขึ้นตามรูป
 ปั้น จนดูเป็นจุดต่างทั่วองค์ จึงมีการเรียกรูปเคารพดังกล่าวเป็น “พระเจ้าโรคเรื้อน” 610

ภาพที่ 30 - ภาพที่ 31 ภาพด้านบน อาคารปลูกสร้างที่เชื่อว่าเป็นเรือนไฟ หรือธรรมศาลาบริเวณ
 ปราสาท พระขรรค์ ส่วนภาพด้านล่าง ภายในอาคารเรือนไฟ ซึ่งใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา... 618

ภาพที่ 32 รูปประติมาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธเจ้าปางนาคปรก และพระนางปรัชญาปาร
 มิตา รูปแบบศิลปะแบบบายน พบที่ปราสาทไพรมนตรี 664

ภาพที่ 33 รูปประติมาพบที่ปราสาทพระขรรค์ ตรงกลางเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางนาคปรก ด้านซ้าย
 เป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ส่วนด้านขวารูปพระนางปรัชญาปารมิตา 664

ภาพที่ 34 ภาพวาดหน้าปกคัมภีร์ของทีเบต แกะสลักเป็นรูปพระนางปรัชญาปารมิตา โดยประทับอยู่
 ตรงกลาง รูปด้านซ้าย คือ เทพวิฆนานตกะ และรูปด้านขวา คือ พระพุทธเจ้าปางนั่งสมาธิ..... 664

ภาพที่ 35 ม้าลาหกในสระน้ำที่ปราสาทนาคพัน กำลังแหวกว่ายไปยังปราสาทที่ตั้งของพระโพธิสัตว์
 676

ภาพที่ 36 ภาพม้าลาหกที่เห็นรูปปั้นเต็มตัว จะเห็นได้ว่ามีชาวเรืออยู่ด้านข้างม้า นั่นก็คือ ม้าได้
 ช่วยชีวิตผู้ที่กำลังเดือดร้อนให้พ้นภัย..... 677

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แหล่งอารยธรรมโบราณที่ประชาชนให้ความสำคัญแก่การเทิดทูนพระมหากษัตริย์เช่น ประเทศอินเดีย และประเทศบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ จะเห็นได้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตเป็นหลักฐาน สะท้อนวัฒนธรรมการแต่งบทสวดดีพระเกียรติที่มีพัฒนาการยาวนาน แม้จารึกบางหลักพบรอยชำรุด แตกหัก ตัวอักษรลบเลือน แต่ข้อมูลจารึกมีประโยชน์ต่อการทบทวนเรื่องราวผู้ปกครองที่มีคุณอนันต์ ต่ออาณาจักร ด้วยเหตุนี้ จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาสวดดีพระเกียรติ กวีผู้รับใช้เบื้องพระยุคลบาทจึงสร้างสรรค์เนื้อหาอย่างสุดฝีมือ เพื่อสื่อสารความจงรักภักดีและเชิดชูพระบารมีองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งความประณีตบรรจงในการสร้างสรรค์จารึกอย่างสังเกตเห็นได้ จารึกภาษาสันสกฤตจึงไม่ใช่กลุ่มข้อมูลที่ให้รายละเอียดข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ปรัชญา สังคมและวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่จารึกภาษาสันสกฤตบางหลักมีคุณค่าทางวรรณคดีโดดเด่นด้วย¹

จารึกภาษาสันสกฤตมีคุณค่าทางวรรณคดี แสดงให้เห็นความลุ่มลึกของสำนวนภาษาและความสามารถเชิงวรรณศิลป์ของกวี ทั้งนี้เป็นเพราะความพิเศษของภาษาสันสกฤต สะท้อนความรุ่มรวยเชิงกวีนิพนธ์ การที่กวีใช้ภาษาสันสกฤตเพื่อตกแต่งและแฝงนัย² นับว่าเอื้อให้คำศัพท์มีความหมายลึกซึ้งต้องตีความ³ นัยนี้ จารึกที่มีเนื้อหาสวดดีพระเกียรติ กวีนิยมใช้ภาษาสันสกฤตเพื่อถ่ายทอดความหมาย นับว่าเป็น “สาร” ที่ต้องขบคิด ขณะเดียวกันความโดดเด่นของสำนวนภาษา ทำให้จารึกภาษาสันสกฤตเป็นงานประพันธ์ที่มีความงาม มีแนวการประพันธ์ที่เป็นตัวอย่างของตำราประพันธ์ศิลป์ได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการในตำราอสังการศาสตร์ที่นักปราชญ์วรรณคดีสันสกฤตประมวลข้อดีเด่นในแง่ต่างๆ ของบทกวีนิพนธ์ กล่าวเฉพาะอสังการ คือ การสื่อสารความงามเชิงสุนทรียะ เป็นเครื่องมือสำคัญของกวีที่มุ่งเน้นความสละสลวยของโวหาร จังหวะ ลีลา การเล่นสัมผัส

¹ Satya Vrat Shastri, **Sanskrit Inscriptions of Thailand** (Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014), 24-26, 45-48, 263-264, 402-403 ; Richard Salomon, **Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscription in Sanskrit, Prakrit and the Other Indo-Aryan Languages** (New York: Oxford University Press, 1998), 3. ; Supatra Indana, “A critical study of kavya in sanskrit inscriptions in India and Cambodia” (Ph.D. Thesis, University of Pune, 2003), 9-36.

² กุสุมา รักษมณี, “สันสกฤต: ภาษาตกแต่งและภาษาแฝงนัย” ใน **ประมวลผลงานสำนักศิลปกรรม (พ.ศ. 2543-2547)** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551), 24-33.

³ **กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, ภารตวิทยา : ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ 5** (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2547), 215, 236.

แบบต่างๆ⁴ ถือว่าเป็นเครื่องประดับผลงานให้มีคุณค่า⁵ คือ เป็นเครื่องประดับตกแต่งความหมาย เรียกว่า “**อรรณาลังการ**” และตกแต่งเสียง เรียกว่า “**ศัพทาลังการ**”⁶ ตัวอย่างบทสวดุติพระเกียรติใน จารึกภาษาสันสกฤตที่มี**อรรณาลังการ** พบเป็นจำนวนมากในประเทศอินเดียและกัมพูชา

ในประเทศอินเดียซึ่งเป็นต้นธารการสร้างสรรคจารึกภาษาสันสกฤต นับตั้งแต่ที่พระเจ้า อโศกมหาราชมีพระบรมราชโองการให้จารึกพระราชดำรัสของพระองค์เป็นภาษาปรากฤต โดยเฉพาะ การใช้อักษรพราหมีจารึกบนแผ่นหินและเสาหิน อิทธิพลของตัวอักษรพราหมีแพร่กระจายทั่วอินเดีย⁷ จากพัฒนาการตัวอักษรพราหมีจนกระทั่งแต่ละท้องถิ่นพัฒนารูปแบบตัวอักษรเป็นของตนเอง และ จารึกเรื่องราวต่างๆ แสดงให้เห็นว่าชาวอินเดียโบราณเขียนจารึกต่อเนื่องกันมา⁸ ความมั่งคั่งของจารึก อินเดียสะท้อนวัฒนธรรมการเขียนหนังสือแฝงอุดมคติของผู้ประพันธ์ โดยเฉพาะอุดมคติที่ผู้สร้างจารึก มีวัตถุประสงค์ประกาศคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์

ในระยะแรก การเขียนจารึกเผยแพร่พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ เนื้อหาจารึกบ่งชี้ ว่า พระราชกรณียกิจทั้งหลายเอื้อประโยชน์สุขต่อแผ่นดิน ดังพระบรมราชโองการหลายฉบับใน **จารึกพระเจ้าอโศกมหาราช** เนื้อที่แฝงคือการประกาศพระเกียรติคุณของพระเจ้าอโศกมหาราชให้เป็น ที่ประจักษ์ว่าดินแดนชมพูทวีป มีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็น “ธรรมิกราช” ทรงปกครองทวยราษฎร์ แบบ “พ่อ” ปกครอง “ลูก” ทรงยึดประโยชน์สุขของบ้านเมือง ทรงคุ้มครองและสงเคราะห์สรรพชีวิต ในอาณาจักรมิให้อาณาทร แม้แต่ทวยเทพก็ประจักษ์ได้ ดังคำขึ้นต้นจารึกจำนวนมากระบุว่าคุณพระองค์

⁴ A.L. Basham, **The Wonder that was Indid: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims** (Delhi: Rupa & Co., 1986), 419.

⁵ Amaresh Datta, (Editor), **Encyclopaedia of Indian Literature. Vol. I** (Delhi: Sahitya Akademi, 1987), 127.

⁶ Sir Monier Monier-Williams, **A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 94.

⁷ Vasundhara Filliozat, “Indian Epigraphy and its influence on Cambodia,” in **siksācākṛ** no.5 (2001-2003): 12-14.

⁸ **D.C. Sircar, Early Indian Numismatic and Epigraphical Studies [EINES]**. (Calcutta: Indian Museum, 1977), 91.; T.V. Mahalingam, **Inscriptions of the Pallavas** (Delhi: Indian Council of Historical Research, Agam Prakashan, 1988), Foreword.

ทรงเป็นที่รักของทวยเทพ⁹ **จารึกพระเจ้าอโศกมหาราช** ถึงแม้ไม่โดดเด่นในคุณค่าทางวรรณคดี¹⁰ หากแต่เนื้อหาจารึกพิสูจน์ถึงความมีอยู่จริงของพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐ

ต่อมาเมื่อราชสำนักเน้นความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพ การมองภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์จึงสัมพันธ์กับเทพ ภาวะผู้นำของพระองค์เชื่อมโยงกับภาวะเทพ บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลัก สะท้อนให้เห็นจินตภาพว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพตามอุดมคติ ทรงพลังอำนาจ มีความกล้าหาญ ทรงปัดเป่าและโอบอุ้มความทุกข์ของประชาชน ทรงเป็นผู้นำต้นแบบที่ประชาชนในสังคมยึดถือเป็นจุดศูนย์กลางชีวิตและจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงบันดาลความสุขมาสู่ประชาชน ดัง **จารึกนาลันทา** สมัยพระเจ้ายโศวรมทเวะ กวียกย่องพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

พระเจ้าศรียโศวรมทเวะ ผู้มีอำนาจมาก และได้ทำลายความมืดมิดอันน่ากลัวที่อยู่ในรูปของข้าศึกโดยใช้พระแสงดาบพาดฟัน เจริญรุ่งเรืองขึ้นไปเรื่อยๆ ภายหลังที่ได้วางพระบาทไว้เหนือเศียรของเจ้าแห่งแผ่นดินทั้งมวล พระองค์เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เป็นผู้ให้ความคุ้มครองประชาราษฎร์ มีความงามที่เป็นเหตุให้หญิงประเภทปัทมินี (หญิงที่เลิศที่สุดในบรรดาผู้หญิงทั้งหลาย) ทั้งมวลในแผ่นดินขึ้นชมยินดี ได้แผ่อำนาจอันเข้มแข็งไปในทิศต่างๆ ดุจดั่งดวงอาทิตย์ที่มีแสงมากมายขึ้นไปโดยฉายเส้นรัศมีไปบนยอดเขาทั้งมวล ที่ได้ทำลายมวลความมืดมิดอันน่ากลัวเหมือนข้าศึก ด้วยการฉายรัศมีที่มากกว่าสามสิบออกมา (พระอาทิตย์) ที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็นผู้ให้การปกป้องรักษาสิ่งมีชีวิตในโลก ที่มีแสงแจ่มจ้าอันเป็นสาเหตุให้ดอกบัวในแผ่นดินทั้งปวงบาน ส่องแสงอันร้อนแรงไปทุกทิศ¹¹

⁹ ดังจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชพบที่ภูเขาคิรินาร แผ่นที่ 3 (Girnār edict III) ขึ้นต้นจารึกว่า “devānam priyo priyadasi rāja evaṃ āha” Alfred C. Woolner, **Asoka Text and Glossary** (Delhi: Goyal Offset Printers, 1982), 4.

¹⁰ จำนวนค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่มที่ 1 ภาค 1-4 พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 150.

¹¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกนาลันทาสมัยพระเจ้ายโศวรมทเวะ,” ใน **มหาจุฬาฯ วิชาการพุทธศาสนาและสังคมศาสตร์** (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2532), 154.

ขณะที่กวีอินเดียสรรเสริญพระมหากษัตริย์อย่างยิ่งใหญ่ การยกย่องระบบวรรณะกษัตริย์แบบอินเดีย ก็ได้แผ่อิทธิพลมายังประเทศต่างๆ บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ การสร้างสรรค์บทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต โดยกลุ่มกวีหลวงหรือนักปราชญ์ราชบัณฑิต พัฒนาความคิด และต่อยอดกลวิธีการแต่งบทสวดิพระเกียรติ ซึ่งพัฒนาแนวคิดเรื่อยมา และสื่อสารด้วยหลักอภิปรัชญาตามแบบฉบับของตน จารึกที่หลงเหลือสืบเนื่องถึงปัจจุบัน จึงเป็นเครื่องสะท้อนความรุ่งโรจน์ของศิลปะคำประพันธ์ กล่าวแ่งหนึ่งได้ว่าการเขียนจารึก คือ “บทอาศิรวาท” รูปแบบหนึ่งในสมัยโบราณที่สะท้อนอารมณ์ของกวีต่อพระมหากษัตริย์นั่นเอง

มีข้อสังเกตว่า บทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตพบในประเทศกัมพูชา ไทย และลาว สะท้อนคุณค่าสุนทรียะเช่นเดียวกับวรรณคดีสันสกฤต ดังที่ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ให้ความเห็นไว้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่เป็นบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ที่มีคุณค่าเป็นวรรณคดีสันสกฤตล้ำค่า จารึกแต่งด้วยฉันทสันสกฤตชนิดต่างๆ มีการเปรียบเทียบเรื่องราวจาก *มหาภารตะ รามายณะ ปุราณะ* และมีกลวิธีการประพันธ์นานาชนิด¹² กล่าวเฉพาะจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา สังเกตได้ว่าจารึกพัฒนาความงามสืบต่อจากจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดีย ตัวบทจารึกสะท้อนอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย¹³ ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานงานประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลตามรูปแบบกาวยะอินเดีย¹⁴ หลักฐานชี้ให้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมทางภาษา¹⁵ รวมทั้งหลักฐานการรับวัฒนธรรมการสวดิพระเกียรติจากระบบวรรณะกษัตริย์อินเดีย สอดคล้องกับที่ Mahesh Kumar Sharan ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ยืนยันว่าหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤตพิสูจน์ความสามารถของกวีในอาณาจักรกัมพูชาที่มีความสามารถเชิงกวีโวหาร ดังจะเห็นได้จากการเล่นคำที่เรียกว่า *เคลษะ* สัมผัสของพยัญชนะ และการเปรียบเทียบต่างๆ เป็นต้น¹⁶ Sharan ชี้ให้เห็นว่าจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชามีความสัมพันธ์กับวรรณคดีสันสกฤตในอินเดีย โดยเฉพาะจารึกที่แต่งเป็นบทร้อยกรอง กวีรักษาความถูกต้องของภาษาตามกฎเกณฑ์ไวยากรณ์ปาณินิ บทกวีนิพนธ์ในจารึกภาษาสันสกฤตจึงแสดงให้เห็นความงาม¹⁷

¹² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสวดิในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก 6* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 281.

¹³ R.C.Majumda, *Inscriptions of Kambuja* (Calcutta: Asiatic Society, 1953), xvii.

¹⁴ Siegfried Lienhard, *A history of classical poetry: Sanskrit – Pāli – Prakrit*, 50.

¹⁵ Kamaleswar Bhattacharya, *A Selection of Sanskrit Inscriptions from Cambodia* (n.p.: Center for Khmer Studies, 2009), 7.

¹⁶ Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia* (Delhi : Abhinav Publications, 1974), 45.

¹⁷ *Ibid.*, 47.

ขณะเดียวกัน บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตบางหลักพิสูจน์ความสามารถของกวีพัฒนาวิธีการแต่งจนมือ^{ลึงการ} โดดเด่นยิ่งกว่าจารึกในอินเดียด้วย¹⁸ ดังตัวอย่างที่เห็นชัดเจน คือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับพุทธศักราช 1724-1761 หลังจากที่พระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพจาม พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์และพัฒนาประเทศจนเจริญรุ่งเรืองสูงสุด¹⁹ อาณาจักรกัมพูชาในการปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผ่ขยายอาณาเขตกว้างขวาง พระปรีชาสามารถของพระองค์ เป็นที่ประจักษ์ว่าทรงนำพาเมืองพระนครกลับคืนสู่อิสรภาพ และทรงฟื้นฟูบ้านเมืองให้อยู่ในภาวะปรกติสุข นับได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่แผ่นดินและทวยราษฎร์อย่างแท้จริง ชื่อเสียงเกียรติคุณของพระองค์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งของอาณาจักรกัมพูชา²⁰ ซึ่งเครื่องย้ำเตือนให้นุชนรุ่นหลังประทับใจในพระบรมเดชาานุภาพ และรับรู้พระราชประวัติของพระองค์ในทางหนึ่ง ก็คือ จารึกภาษาสันสกฤต

จารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการเขียนจารึกที่เฟื่องฟู จารึกพบโดยทั่วไป บันทึกด้วยตัวอักษรขอมโบราณ จารึกมีทั้งภาษาเขมร ภาษาสันสกฤต และจารึกที่แต่งทั้งสองภาษา คือ ภาษาเขมรกับภาษาสันสกฤต เนื้อหาจารึกในรัชสมัยนี้มีความหลากหลาย กล่าวคือ มีทั้งจารึกเป็นทั้งบันทึกทางสังคม การศาสนา จารึกที่บันทึกชื่อเฉพาะ และเนื้อหาจารึกที่สวดตีพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ขอบเขตเนื้อหาจารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จำแนกเป็น 3 กลุ่ม จารึกกลุ่มแรกมีเนื้อหาขนาดสั้น เช่น k.621-642 พบที่ปราสาทพระขรรค์ ข้อความบนจารึกแต่ละส่วนจารด้วยภาษาเขมรมีเนื้อหาไม่เกิน 5 บรรทัด²¹ จารึกกลุ่มที่สองมีเนื้อหาขนาดปานกลาง เช่น กลุ่ม **จารึกประจำวารโศยศาลา** จารึกแต่ละหลักแต่งด้วยภาษาสันสกฤต เนื้อหาส่วนใหญ่ไม่เกิน 50 บท²² และจารึกกลุ่มที่

¹⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก 7*, 38.

¹⁹ อุไรศรี วรเศริน, *ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรเศริน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), 89-90.

²⁰ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ตรีมิตร แคมเบอร์, 2556), 212.

²¹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. VIII (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1966), 174-178.

²² อนึ่ง มี *จารึกวารโศยศาลา* หนึ่งหลักที่มีเนื้อหาเกิน 50 บท ได้แก่ k. 537 พบที่ปราสาทตาแก้ว แต่เนื้อหา *จารึกวารโศยศาลา* หลักอื่นๆ มักจะมีเนื้อหาไม่เกิน 50 บท ดูรายละเอียดใน Ibid., 100, 108, 138, 140, 142, 144, 150, 164, 172, 174, 180 และ 218 ; ทิพย์วรรณ วงศ์อัสสโพบูลย์, การศึกษาร่องรอยของ

สามมีเนื้อหาขนาดยาว คือ มีเนื้อหามากกว่า 50 บท เช่น **จารึกปราสาทตาพรหม** มีเนื้อหาจำนวน 145 บท และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** มีเนื้อหาจำนวน 179 บท เป็นต้น²³ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักสำคัญนั้นจะเป็นจารึกที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดตีพระเกียรติ เนื้อหาจารึกระบุข้อมูล พระราชประวัติและบทสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระองค์เป็นลำดับชัดเจน ดังเห็นได้จาก **จารึกปราสาทตาพรหม** แสดงภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในมิติต่างๆ ทั้งการปกครอง การสงคราม และศาสนา เป็นต้น²⁴

George Cœdès ผู้มีคุณูปการในการตรวจสอบชำระจารึกกัมพูชา ตั้งข้อสังเกตว่าจารึกหลักใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่น **จารึกปราสาทพระขรรค์** และ **จารึกปราสาทตาพรหม** พิสูจน์ให้เห็นว่าวัฒนธรรมสันสกฤตอยู่ในระดับสูง²⁵ เช่นเดียวกับ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** แต่งโดยพระมหาลีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำเสนอด้วยภาษาสันสกฤตอย่างหาที่ติมิได้²⁶ ขณะที่ **จารึกพบที่ปราสาทจรุง** ชี้ให้เห็นการสร้างจารึกว่ากวีได้สืบต่อการสร้างสรรค์อลังการจากจารึกก่อนหน้า²⁷ ข้อสังเกตนี้ เปิดประเด็นการศึกษาจารึกด้านวรรณคดีให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความน่าสนใจด้านสำนวนภาษาและการสื่อความหมาย ที่ผ่านมานักวิชาการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยชี้ให้เห็นความงามของอลังการไว้บางส่วน ดังคำบรรยาย “จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา” ของจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ถือเป็นคำบรรยายนาร่องที่วิจารณ์จารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีความงดงามไม่ต่างจากจารึกภาษาสันสกฤตอินเดีย โดยเฉพาะ **จารึกปราสาทพระขรรค์** แสดงร่องรอยการศึกษาภาษาสันสกฤตในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างบทวิจารณ์ความงาม **จารึกปราสาทพระขรรค์** บทที่ 12 ดังนี้

บ้านเมืองโบราณบริเวณใกล้เคียงศาสนสถานประจำโรงพยาบาล สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในเขตจังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ และบุรีรัมย์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, 2555), 22.

²³ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** vol. VIII, 122, 212.

²⁴ นิพัทธ์ แยมเดช, “จารึกปราสาทตาพรหม: ความสัมพันธ์ระหว่างชนบจารึกสวดศึกษัตถิย์กับการสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ใน **วารสารไทยคดีศึกษา** 13, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 1-50.

²⁵ George Cœdès, “La stèle du Práh Khán d'Ankor,” in **BEFEO** XLI (1941): 269.

²⁶ ยอร์ช เซเดส์, **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 222.

²⁷ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** vol. IV (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1952), 208.

“บทที่ 12 วาศิวรีวาทศไยรคิร่า ยา ธาตรีว ธฤตยา กมเลว กานตยา อรุณธวีวานวคิตวฤตตยา ตยาคาทินา มุรตติมตีว ไมตตรี ก่อนอื่นเขาชมว่า พระราชชนนีของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ว่ามีคุณลักษณะอย่างไรนั้น เพื่อที่จะแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชชนนีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระนามว่า ศรีชยราชจุทามณี เขาเปรียบเทียบพระนางว่าเหมือนกับวาศิวรีในด้านคำพูด การพูดเก่ง วาศิวรี คือพระสรวิสตี แล้วก็เปรียบเทียบกับแผ่นดินในด้านความมั่นคง คือ มีจิตใจที่มั่นคง แล้วก็เปรียบกับพระนางลักษมีในด้านความงาม เปรียบเทียบกับนางอรุณธวีในด้านที่มีความประพฤติไม่ต่างพร้อย อรุณธวีนี้เป็นภรรยาของฤชิวลีษฐู ที่นี้ยังเปรียบเทียบพระนางว่าเหมือนกับความมีไมตรีจิตต่อผู้อื่นว่าได้กลายรูปร่างมาเป็นคน หมายความว่าตัวไมตรีจิตมิตรภาพที่พระนางมีต่อผู้อื่นนั้นกลายรูปมาเป็นคน...”²⁸

งานวิจัย “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” โดย นิพัทธ์ แยมเดช ได้ศึกษา **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งเป็นจารึกหลักสำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่งโดยเจ้าชายศรีสุรยกุมาร (śrīsurayakumara) ผลการศึกษาพิสูจน์ให้เห็นว่า**จารึกปราสาทตาพรหม** มีความงามอย่างลุ่มลึก²⁹ กล่าวคือ มีทั้งอสังการทางเสียง และ อสังการทางความหมาย ดังตัวอย่างจารึก บทที่ 24 กวีแสดงสรรเสริญพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ขจรขยายเหนือโลกมนุษย์และมีอำนาจยิ่งใหญ่มากกว่าพระวิษณุ ดังนี้

(47) manye yadiyayaśasām sadṛśo yadi syād
ratnākaraś ca bhuvanatriyañ ca viṣṇuḥ |
(48) nāhartum ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
koṭīkramair api na laṅghyituñ ca lokān ||

ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับ พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คงไม่

²⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน ภาษา-จารึก 7, 40.

²⁹ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), บทคัดย่อ.

สามารถที่จะยกแผ่นดินขึ้นมาเบียดบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ (ในรูป
วามนาวตาร) ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าวโกฏีครั้งได้³⁰

จาริกปราสาทตาพรหม ข้างต้น กวีใช้อลังการที่เรียกว่า “อุตเปรกษา” สื่อให้เห็น
จินตนาการที่กวีมองวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีลักษณะอย่างนั้น และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน³¹ กล่าวคือ
จินตนาการของกวีแสดงภาพที่คล้ายคลึงกันระหว่างพระเกียรติยศกับมหาสมุทรและโลกทั้งสาม โดยมี
ความสัมพันธ์ที่เน้นย้ำความยิ่งใหญ่ ความหนักแน่น และความงดงาม โดยอุตเปรกษา แสดงภาพ
เชื่อมโยงเหตุการณ์ปางอวตารพระวิษณุทั้งสองปาง คือ “ปางวรานาวตาร” และ “ปางวามนาวตาร”
ปางอวตารทั้งสองปางล้วนเกี่ยวข้องกับมหาสมุทรและแผ่นดิน การที่กวีอ้างถึงการอวตารของ
พระวิษณุย่ำถึงพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่คุ้มหัตถ์จรรยเหือเหตุการณ์อวตารของพระผู้เป็น
เจ้า กวีใช้อลังการอดีตโยกตี เสริมให้เห็นภาพเป็นรูปธรรม นอกจากนี้กวีใช้ ศัพท์ลังการยมก ในคำ
ว่า “yadi” จากข้อความ “yadiyayaśasām” มีความหมายว่าของพระองค์ คือ พระเกียรติยศของ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับคำว่า “yadi” หมายถึง หากว่า เพื่อเชื่อมความหมายที่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่
และย้ำให้เห็นว่าหากพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเท่ามหาสมุทรและโลกทั้งสาม

การศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เชิงอลังการที่ผ่านมา พบว่ามีการ
เลือกนำเสนอจาริกเพียงหลักใดหลักหนึ่ง ไม่ครอบคลุมจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
ที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดตีพระเกียรติทุกหลัก ทำให้มองไม่เห็นภาพรวม อลังการ ในจาริกแต่ละหลัก
รวมทั้งไม่เห็นถึงความลุ่มลึกของสำนวนโวหารกวีและอัจฉริยภาพกวี ทั้งที่จาริกภาษาสันสกฤตของ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สื่ออลังการลุ่มลึกน่าประทับใจ จะยกตัวอย่างในจาริกทรายฟอง จาริก
ปราสาทโต้ว จาริกปราสาทพิมานอากาศ และจาริกปราสาทจรุง มากล่าวให้เห็นอลังการ ดังนี้

จาริกทรายฟอง

(1) dehinān deharogo yanmanorogo rujattarām |

(2) rāṣṭraduḥkhaṃ hi bhartṛñān duḥkhaṃ duḥkhan tu nātmanah ||

³⁰ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอลังการในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7”, 130.

³¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน คีตวรรณกรรม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 11.

ความเจ็บป่วยของเหล่าสัตว์โลก เป็นความเจ็บปวดทางใจที่รุนแรงอย่างยิ่งของพระองค์ เพราะว่าความทุกข์ของราษฎร คือ ความทุกข์ของผู้ปกครองทั้งหลาย แต่ความทุกข์ของพระองค์เองนั้น ไม่ใช่ความทุกข์³²

จาริกบทที่ยกมา เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เพราะปรากฏในบทที่ 13 ของจาริกประจำ อาโรคยศาลาทุกหลัก เนื้อความจาริกดูเรียบง่าย แต่ทว่าสื่อความหมายถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างลุ่มลึก จาริกให้ภาพกระจ่างชัด สัมผัสถึงอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่ยกย่องพระมหากษัตริย์อย่างที่เราเรียกว่าทรงยื่นพระหัตถ์ไปโอบอุ้มทุกข์ของประชาชนอย่างใกล้ชิด จาริกบทนี้จึงสื่อถึงความเมตตาในพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีต่อประชาชน เมื่อพิเคราะห์อย่างถ่องแท้ก็จะพบว่า กวีใช้ความเปรียบเพื่อสร้างภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แบบเดียวกับพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ พระองค์ทรงห่วงใยไปกับความเจ็บป่วยของสรรพสัตว์ ความเจ็บป่วยนี้เป็นความทุกข์ในพระราชหฤทัยของพระองค์เอง กวีย้ำความว่าความทุกข์ของราษฎร คือความทุกข์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงแบกรับเอาไว้ สารอรรถกถาในจาริกที่กวีย้ำเสียดคำว่า *duḥkham* คือความทุกข์ ถึง 3 ครั้ง สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ดำรงพระราชปณิธานที่จะบำบัดทุกข์ บำรุงสุขพสกนิกรของพระองค์อย่างจริงจัง ไม่ใช่เพียงเพื่อบรรเทาความทุกข์ให้พ้นไปเท่านั้น หากแต่ทรงไม่ได้คำนึงถึงความทุกข์ของพระองค์ ซึ่งวิธีการเยียวยาความทุกข์ได้ส่วนหนึ่ง คือการสถาปนาอาโรคยศาลาหรือสถานพยาบาล ถึงแม้ปัจจุบันอาโรคยศาลาปรากฏร่องรอยตามการสำรวจของนักโบราณคดี และผลการค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์ แต่หลักฐานจากจาริก บ่งชี้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมุ่งมั่นเยียวยาความทุกข์ในหมู่ประชาชนมีพระองค์อยู่จริง

จาริกปราสาทโต้ว

(29) *udyadvṛhadvitatakīrttisuradrumena*

dānāmvu yasya savane jaladhīyamānam |

(30) *udbhūtabhūrivivudhādbhūtabhūtibhūṃṇā*

neyattayādhikatayā jaladher davīyaḥ ||

ในพิธีค้ำน้ำโสมของพระองค์ น้ำ คือ การให้ทานที่กำลังประพடுத்தตัวเอง ประหนึ่งมหาสมุทรที่ยิ่งใหญ่ด้วยต้นไม้ของเทวดา (ต้นปาริชาติ) คือ เกียรติยศที่แผ่ขจรไป ที่ยิ่งใหญ่ว่ากำลังสูงขึ้นของพระองค์ เพราะมหาสมุทรไม่ยิ่งใหญ่นี้

³² จาริกทรายฟอง ด้านที่ 2 บทที่ 13

**เพราะความเจริญรุ่งเรืองที่มากหลาย ที่นำมาหัตถ์จรรยของนักปราชญ์จำนวนมาก
ที่เกิดขึ้น³³**

บทสวดที่พระเกียรตินิ ใน **จาริกปราสาทโตว์** เด่นทั้งเสียงสัมผัสของพยัญชนะและความหมายที่
ลึกซึ้ง ขณะเดียวกันจาริกก็เป็นส่วนหนึ่งของกระแสพิธีกรรมที่เคลื่อนไหวภายในปราสาท ดังจะเห็นได้
จากที่กวีกล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการค่นน้ำโสม พิธีกรรมมีความเชื่อมโยงกับน้ำ แต่กวีไม่ได้สื่อถึงน้ำ
ธรรมดาทั่วไป สายน้ำนี้เป็นสื่อแทนพระเกียรตินิคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในจินตนาการของกวี น้ำ
ที่เกิดจากการที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ทานแสดงความประพุดติเหมือนกับมหาสมุทร นั่นก็คือ น้ำ
เพิ่มปริมาณจนกลายเป็นห้วงมหาสมุทร ซึ่งตามขนบนิยมในจาริกภาษาสันสกฤต พระเกียรตินิคุณของ
พระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่เท่ามหาสมุทรทั้ง 4 แต่บทสวดในจาริกหลักนี้กวีมองภาพกว้างไกลยิ่งขึ้น
สอดคล้องกับ**บอสังการอดิตโยกติ** สื่อพลังความหมายเกินจริง เป็นกลวิธีขยายภาพที่กวีนำมาใช้สื่อสาร
ในคำประพันธ์บทนี้ เพราะสายน้ำอันเกิดจากทานเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ส่งเสริมให้พระเกียรตินิคุณและ
ความเจริญรุ่งเรืองของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แผ่ขยายไม่สิ้นสุด จนกวีแน่ใจว่าน้ำในมหาสมุทรนั้นเทียบ
ไม่ได้กับน้ำอันเป็นผลบุญกุศล ซึ่งเป็นที่ประหลาดใจของนักปราชญ์โดยทั่วกัน ที่น่าสังเกตคือ การซ้ำ
เสียงพยัญชนะในลักษณะ**อนุปราส** โดยเฉพาะเสียง /bh/ บาทที่ 3 กวีซ้ำเสียงต่อเนื่องทั้งบาทแสดงให้
เห็นว่ากวีตั้งใจที่จะสร้างความรื่นไหลของเสียงควบคู่กับการสื่อความหมายในความอัศจรรย์ใจและการ
ย้าน้ำหนักพระเกียรตินิคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีมากเกินคณนา

จาริกปราสาทพิมานอากาศ

- (13) viśoṣya dr̥ṣṭidviṣatām hrdamvu-
rāṣiṃ kṛtī yo janamānasāni |
(14) sampūryya lokārthavidhānadīpta-
tr̥ṣṇāgnitaptas sma sadādhiṣete ||

พระองค์ทรงมีเป้าหมายที่บรรลุถึงแล้ว ได้ทรงทำให้มหาสมุทร คือ หัวใจ
ของข้าศึกทั้งหลาย คือ ความเห็นผิดเหือดแห้งแล้ว พระองค์ผู้ถูกเผาไหม้แล้ว
ด้วยไฟที่ลุกโชติช่วง คือ ความมุ่งหวังที่จะสร้างสิ่งที่ชาวโลกปรารถนา พระองค์
จึงได้บรรทมอยู่ในหัวใจของประชาชนทุกกาลเวลา เพราะพระองค์ทรงทำให้
หัวใจของเขาสมความปรารถนา³⁴

³³ จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 2 บทที่ 33

³⁴ จาริกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 7

บทสวดที่พระเกียรติใน **จาริกปราสาทพินานอากาศ** ข้างต้น กวีต้องการชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นที่รักยิ่งของประชาชน นั่นก็คือ ทรงประทับอยู่ในหัวใจของประชาชนตลอดเวลา และการที่พระองค์ทรงเป็นที่รัก ก็ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย แต่มีเหตุและปัจจัยรองรับ โดยพระองค์ทรงสร้างสรรค์สิ่งที่ชาวโลกปรารถนา คือ ทรงปฏิบัติเพื่อสนองความต้องการของชาวโลกจนเกิดผล ขณะเดียวกันการสื่อสารด้วยถ้อยคำทั้งความหมายเกินจริงและความเปรียบในตัวอย่างที่ยกมา นับว่ากวีมีความสามารถสูง เพราะแสดงให้เห็นภาพกระจ่างแจ้ง ภาพมหาสมุทรในที่นี่ กวีเปรียบเทียบกับหัวใจของบรรดาข้าศึกที่เหือดแห้ง หมายความว่าข้าศึกทั้งหลายต่างหวาดกลัว หน้าถอดสี ไม่มีความสดชื่นที่จะร่วมรบ เหมือนห้วงน้ำที่เหือดแห้ง ตรงข้ามกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แม้ดูเหมือนพระองค์ถูกไฟที่ลุกโชติช่วงเผาไหม้ แต่กวีไม่ได้สื่อความหมายแง่ลบ ไฟลุกไหม้แท้ที่จริงแล้ว คือไฟแห่งความมุ่งหวังในพระราชหฤทัยของพระองค์ที่ไม่มีวันมอดดับ เพื่อจะสร้างสรรค์สิ่งที่ชาวโลกรอคอยหรือคาดหวัง จะเห็นได้ว่าความหมายที่ดูยกย่อนและพลิกแพลงนี้ กลับสร้างคุณค่าให้แก่บทสวดที่พระเกียรติบทนี้อย่างยิ่ง

จาริกปราสาทจริง

(3) hatvārinādañ jagatām vidhāya
saukhyañ ca yaḥ prāpa sukham haris tu |
(4) naivāhatebho pi payodañādam
śrutvādrilīno pi va yadyaśo riḥ ||

หลังจากที่ได้ทำลายเสียงของข้าศึก และหลังจากที่ได้สร้างความสุขให้แก่
สัตว์โลก พระองค์ได้ทรงบรรลุถึงความเกษมสำราญ แต่สิ่งใดถึงแม้จะได้ฆ่าข้าง
ก็ปราศจากความทุกข์ ข้าศึกแม้จะได้ยินเสียงคำรามก็ก้องของเมฆ คือ
พระเกียรติยศของพระองค์ ก็ไปหลบอยู่ในภูเขาแล้ว³⁵

พระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในแง่ “พระเดช” ที่ยิ่งใหญ่ผสวนเข้ากับ “พระคุณ” กวีเน้นย้ำบ่อยครั้ง ดังจาริกข้างต้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงแสดงพระบรมเดชานุภาพให้ข้าศึกกลัวเกรง กวีพรรณนาถึง “เสียง” ของข้าศึกที่ถูกพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทำลาย และ “เสียง” นี้ ก็เป็นสิ่งสะท้อนกลับมาถึงข้าศึก ให้เกิดอาการหวาดกลัวในพระบรมเดชานุภาพนั้น กล่าวคือ แม้เพียงเสียงคำรามดังสนั่นของเมฆ ข้าศึกก็วิ่งหนีหลบซ่อนในภูเขา เหตุใดข้าศึกต้องวิ่งหนี ทั้งนี้ก็เพราะเสียงคำราม

³⁵ จาริกปราสาทจริง หลักที่ K. 547 ด้านที่ 3 บทที่ 32

เป็น**อสังการรูปกะ**ที่กวีเปรียบกับพระเกียรติยศ ซึ่งขับไล่ศัตรูให้ถอยห่างไป นัยนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงคุ้มครองประชาชนด้วย ซึ่งต่างจากสิงโต แม้ใช้พละกำลังอันมหาศาลโค่นล้มข้างใต้ ก็ไม่มีความสุข เพราะผลประโยชน์ตกแก่สิงโตเท่านั้น แต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นต้นแบบของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็น “นักรบ” และ “นักปกครอง” ที่เพียบพร้อมสมบูรณ์แบบ

มีข้อน่าสังเกต กวีผู้รจนจารึกกล่าวพ้องเหมือนกัน คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทำให้ชาวโลกมีความสุข นั่นหมายความว่า ในทศวรรษของกวีผู้สร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติ ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ที่น่าเสนอน่าผ่านภาษาอสังการ ย่อมเห็นประจักษ์ว่าทรงสร้างประโยชน์สุขให้แก่โลกและพสกนิกร พระองค์มีความละเอียดอ่อนสัมผัสรับรู้ความเป็นไปของประชาชน สิ่งนี้น่าจะเป็นที่ซาบซึ้งจริงใจกวี ดังนั้น กวีจึงถ่ายทอดสิ่งที่อยู่ภายในใจ โดยประพันธ์เป็นบทสวดิพระเกียรติอย่างงดงาม

ตัวอย่างบทสวดิพระเกียรติในจารึกที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นผลงานที่กวีประพันธ์เป็นเครื่องสักการะพระมหากษัตริย์ สื่อความงามของอสังการ สะท้อนความคิด ความเชื่อ จินตนาการของกวี สัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์ในช่วงที่พระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ ดังนั้น การศึกษาบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียด จึงท้าทายผู้วิจัยให้มุ่งค้นหาคำตอบถึงคุณค่าของบทสวดิพระเกียรติที่แสดงให้เห็นฝีมือของกวี หรือกล่าวได้ว่ากวี “แฝงสาร” ซ่อน “ศิลป์” สื่อถึงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และบริบทยุคสมัยอย่างไร ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าแม้กระทั่ง “เสียง” ของกวีที่ “แฝง” ไว้กับ “คำ” ทุกคำ รวมทั้ง “เสียง” ของพยางค์และจังหวะที่มีลักษณะสัมผัสสอดคล้อง มีความรื่นไหล ถือว่าเป็นเสมือน “รหัส” ทางอสังการเช่นเดียวกัน ที่สมควร “ถอดรหัส” ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

ด้วยความสำคัญดังกล่าว กระตุ้นผู้วิจัยให้มุ่งพิสูจน์ **อสังการ** ในบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยศึกษาวิเคราะห์ วิจารณ์ ตีความ และประเมินคุณค่าจารึก เพื่อให้ได้คำตอบว่าบทสวดิพระเกียรติสื่อสาร**อสังการ**ที่ลุ่มลึกอย่างไร ภาพรวม**อสังการ**ในจารึกแต่ละหลักเชื่อมโยงกัน มีรายละเอียดเช่นไร **อสังการ**สะท้อนภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรกัมพูชาอย่างไร เมื่อผู้วิจัยวิเคราะห์**อสังการ** โดย “กรอง” สิ่งที่กวีคิด และสิ่งที่กวีต้องการ “สื่อสาร” อย่างแจ่มแจ้งแล้ว จะเอื้อประโยชน์ต่อการประจักษ์ถึงคุณค่าจารึกด้านต่างๆ ประเด็นใดบ้าง กล่าวได้ว่า โจทย์วิจัยที่ได้แจกแจงมานี้ เป็นที่มาและความสำคัญของการดำเนินการวิจัยหัวข้อเรื่อง **“อสังการในบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”**

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ข้อถดถองการในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าด้านต่างๆ ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.3 สมมติฐานของการศึกษา

บทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงามด้วยอঙ্การจารึกแต่ละหลักกวีสร้างสรรค์อঙ্การเชื่อมโยงกัน สื่อความคิดสร้างสรรค์หรืออิสระแห่งกวี นอกจากนี้ การสื่อความหมายของเนื้อหาจารึกยังแสดงให้เห็นคุณค่าของจารึกในด้านต่างๆ ด้วย

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

งานวิจัยนี้กำหนดขอบเขตของการศึกษา โดยแบ่งรายละเอียดออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ขอบเขตการศึกษาด้านข้อมูล

1.1 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำมาศึกษามีจำนวน 9 หลักเรียงลำดับตามช่วงอายุของจารึก ได้แก่

1.1.1 *จารึกปราสาทตาพรหม* (k.273)

1.1.2 *จารึกทรายฟอง* (k.368)

1.1.3 *จารึกปราสาทโต้ว* (k.692)

1.1.4 *จารึกปราสาทพระขรรค์* (k.908)

1.1.5 *จารึกปราสาทพินานอากาศ* (k.485)

1.1.6 *จารึกปราสาทจรุง* ประกอบด้วยจารึกจำนวน 4 หลัก ได้แก่ k.287, k.288, k.547 และ k.597

เนื่องจากจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีจำนวนมาก เหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้ง 9 หลักข้างต้น เนื่องจากเหตุผล 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก จารึกภาษาสันสกฤตจำนวน 9 หลักข้างต้น มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างชัดเจน เนื้อหาจารึกดำเนินตามโครงสร้างของขนบในกลุ่มจารึกสวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นบทประณามพจน์ เนื้อหาที่ยกย่องราชวงศ์ เนื้อหาที่แสดงพระบุญญาบารมี พระปรีชาสามารถ และคุณูปการของพระมหากษัตริย์ และบทลงท้ายซึ่งจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักอื่นๆ ยกเว้นจารึกในกลุ่มอาโรคยศาลา ไม่ได้มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นระบบแบบแผน

ในกรณีจารึกกลุ่มอารยสถานนั้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกจารึกทรายฟองมาเป็นกรณีศึกษา เพราะเห็นว่าเนื้อหาจารึกหลักนี้มีความสมบูรณ์ เนื้อหาไม่ได้แตกต่างมากนักจากจารึกกลุ่มอารยสถานหลักอื่นๆ แต่ในการวิเคราะห์ศึกษา ผู้วิจัยจะเทียบเคียงกับจารึกอารยสถานหลักอื่นๆ ตามความเหมาะสมด้วย

แม้ว่าเนื้อหา **จารึกปราสาทโค้ว** มีรายละเอียดเนื้อหาต่างจากจารึกหลักอื่นๆ กล่าวคือ ไม่มีบทประณามพจน์ตามคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา และไม่ได้กล่าวถึงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นเดียวกับจารึกหลักต่างๆ แต่ก็ได้เขียนบทสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้จำนวน 40 บทอย่างต่อเนื่องกัน

นอกจากจารึกที่กล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังจะพิจารณาจารึกภาษาสันสกฤตหลักที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เห็นข้อมูลที่เชื่อมโยงกัน เช่น **จารึกทรายฟอง** ผู้วิจัยจะพิจารณาจารึกกลุ่มอารยสถานหลักต่างๆ ประกอบด้วย

ประการที่สอง จากการพิจารณาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่า จารึกภาษาสันสกฤตจำนวน 9 หลักข้างต้น ล้วนเป็นจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีอঙ্กการชัดเจนที่สุด สอดคล้องกับเนื้อหาจารึกที่มีขนาดยาว มีฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย เอื้อให้กวีผู้รจนาแสดงพลังสร้างสรรค์ภาษากวีได้อย่างโดดเด่น

1.2 ข้อมูลที่ผู้วิจัยอ้างทฤษฎีที่นำมาเป็นกรอบศึกษาวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะศึกษาจากตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ได้แก่

- 1.2.1) **กาวยาทรศะ** ของ ทัณติน
- 1.2.2) **กาวยประกาศะ** ของ มัมมภูษะ
- 1.2.3) **สาหิตยทรปณะ** ของ วิศวานาถ
- 1.2.4) **กวีลยานันตะ** ของ อัมปยทิกษิตะ
- 1.2.5) **วาคภฎาลังการะ** ของ วาคภฎะ

เหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาแนวคิดและทฤษฎีจากตำราข้างต้น เนื่องจากเป็นตำราสุนทรียศาสตร์ที่ได้รับความนิยมมาก และเป็นตำราที่มีเนื้อหาอธิบายเรื่องอঙ্กการได้อย่างละเอียด ตำรา **กาวยาทรศะ** ถึงแม้จะไม่ได้เน้นที่ทฤษฎีอঙ্กการว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด แต่ตำราเล่มนี้แสดงให้เห็นพัฒนาการความคิดอঙ্กการที่พัฒนาจากตำราอঙ্กการของภามหะที่ละเอียดชัดเจนขึ้น ส่วนตำราอঙ্กการที่นักวรรณคดีนิยมกล่าวถึง คือ **กาวยประกาศะ** และ **สาหิตยทรปณะ** เป็นตำราที่ได้รับ

ความนิยมอย่างสูงในประเทศอินเดีย เห็นได้จากที่มีผู้เขียนคำอธิบายเป็นคู่มือจำนวนมาก³⁶ ส่วน *กวีลยานันตะ* เป็นตำราที่เน้นความสำคัญและรายละเอียดของอลังการโดยเฉพาะ

2. ขอบเขตการอ่านแปลข้อมูล

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการอ่านแปลข้อมูล มุ่งอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤต เป็นภาษาไทย ได้แก่ (1) *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* (2) *จารึกทรายฟอง* (3) *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.287, k.288, k.547 และ k.597 (4) *จารึกปราสาทโตว์*

3. ขอบเขตการศึกษาด้านการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาด้านวิเคราะห์ข้อมูลโดยเน้นศึกษาวิเคราะห์ วิจัย และประเมินค่า *อลังการทางเสียง* และ *อลังการทางความหมาย* ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รวมทั้งศึกษาคุณค่าด้านต่างๆ ซึ่งเป็นผลจากการอ่านแปลจารึกในแต่ละหลัก

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. คำว่า “*อลังการ*” ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้ในความหมายว่า การประดับตกแต่งความงดงาม ให้แก่บทกวีนิพนธ์ด้วยองค์ประกอบของเสียงและความหมาย โดยแบ่งขอบเขตของ*อลังการ*เป็นสองส่วน คือ *อลังการทางเสียง* หรือ *ศัพท์าลังการ* กับ*อลังการทางความหมาย* หรือ *อรรถาลังการ*

2. คำว่า “*อิสระแห่งกวี*” (Poet’s Freewill) ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้แทนคำว่า “*กวียานุโลม*” (Poetic License) โดยมีความหมายว่า กวีเป็นอิสระสร้างสรรค์ผลงานตามความคิดและความสามารถที่อยู่เหนือกฎเกณฑ์ข้อบังคับในทางภาษา

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ เป็นจารึกที่แต่งเป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักอื่นที่มีเนื้อหาขนาดสั้น หรือไม่มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามโครงสร้างขนบจารึกสวดดีพระเกียรติ ผู้วิจัยจึงไม่ได้นำมาเป็นข้อมูลหลักในงานวิจัยนี้ แต่จะอ้างถึงจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักอื่น ที่เกี่ยวข้องในบทวิเคราะห์ตามความเหมาะสม

2. เนื้อหาของงานวิจัยซึ่งอ้างคำอ่านจารึกแต่ละหลัก ผู้วิจัยใช้ตัวอักษรโรมันเพื่อสะดวกแก่การแยกศัพท์ และวิเคราะห์คำศัพท์ จากนั้นตามด้วยคำแปลจารึกเป็นภาษาไทย ส่วนเนื้อหาใน

³⁶ กุสุมา รักษมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 62-63.

ภาคผนวก ผู้วิจัยนำเสนอคำอ่านและคำแปลจารึกดังนี้ (1) **จารึกทรายทอง** (2) **จารึกปราสาทพิมาน** **อากาศ** (3) **จารึกปราสาทโต้ว** (4) **จารึกปราสาทจรง** ตามลำดับ

3. กรณีที่เนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีผู้อ่านแปลเป็นภาษาไทยไว้แล้ว งานวิจัยนี้จะอ้างคำแปลจารึกภาษาสันสกฤตพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่แปลเป็นภาษาไทย ดังรายละเอียดที่ระบุไว้ในบทที่ 3 “วิธีดำเนินการวิจัย” ในหัวข้อ 2.1.1 “แหล่งข้อมูลจารึกหลักในการศึกษาวิเคราะห์” ซึ่งผู้วิจัยใช้อย่างอิงในงานวิจัยนี้ อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่เนื้อหาจารึกบทที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วสื่อความหมายไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจะนำเสนอคำแปลใหม่ เพื่อจะนำมาเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4. เนื่องจากงานวิจัยนี้เน้นการวิเคราะห์ วิจารณ์ ตีความ และประเมินคุณค่าเนื้อหาจารึกที่ได้จากการอ่านแปลเป็นสำคัญ ไม่ได้มุ่งเน้นประเด็นด้านอักษรวิทยาที่ให้ความสนใจกับพัฒนาการตัวอักษรในจารึก ดังนั้น ผู้วิจัยจึงไม่ได้กล่าวถึงในประเด็นดังกล่าว

5. การนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยไม่ได้มุ่งค้นหา **อสังการ** ทุกรูปแบบที่ปรากฏในจารึกว่ามี **อสังการ** กี่รูปแบบ ประเภทใดบ้าง และไม่ได้ใช้ **ทฤษฎีอสังการ** เป็นกรอบตั้งแล้วตามด้วยเนื้อหาจารึกตามกรอบของทฤษฎี ตรงกันข้าม ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ **อสังการ** ที่เป็น “พลัง” หรือ “ลักษณะเด่น” ของตัวบทที่สร้างคุณค่าด้าน “เสียง” และ “ความหมาย” ที่ลึกซึ้ง โดยสัมพันธ์กับบริบทภูมิหลังของจารึก

6. งานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยใช้ตัวอักษรแบบตัวเอียงเน้นหนา เพื่อระบุชื่อเฉพาะของจารึก เช่น **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์** ชื่อเฉพาะวรรณคดี เช่น **รามายณะ มหาภารตะ** รวมทั้งข้อความที่ยกมาอ้างอิงเพื่อสนับสนุนเหตุผลการศึกษา ใช้ตัวอักษรแบบตัวเอียงเน้นหนาด้วย ส่วนตัวอักษรแบบตัวเน้นหนา ใช้เพื่อระบุชื่อเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎี และแนวคิดที่ผู้วิจัยใช้ เช่น **อสังการ (ทฤษฎีอสังการ) อนุปราส** (รูปแบบหนึ่งของอสังการด้านเสียง) **อิสระแห่งกวี** (แนวคิดที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในงานวิจัยนี้) เป็นต้น ตลอดจนข้อความที่ต้องการเน้นย้ำเป็นพิเศษ

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจกระบวนการสร้างสรรค์**อสังการ**ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นถึงความสำคัญของ**อสังการ** ซึ่งช่วยให้เข้าใจจุดประสงค์ในการเขียนจารึกและช่วยตีความกวีโวหารที่สื่อความหมายลึกซึ้งให้เข้าใจชัดเจนขึ้น

2. ทำให้เห็นคุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. ทำให้เห็นแนวทางการวิเคราะห์ วิจารณ์ และตีความจารึกภาษาสันสกฤต โดยปรับประยุกต์**ทฤษฎีอสังการ**ในตำราวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่นๆ

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เนื้อหาบทที่ 2 แบ่งหัวข้อหลักเป็น 2 หัวข้อ เนื้อหาหัวข้อแรก คือ การประมวลข้อสังเกต แนวคิด และความรู้พื้นฐานทางทฤษฎี โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางสำหรับวิเคราะห์ข้อมูลอย่าง มีระบบและมีทิศทาง เนื้อหาหัวข้อที่สอง คือ การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตข้อมูลวิจัย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้แนะทางการกำหนดประเด็นและสนับสนุนแนวทางการวิจัย ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา

การประมวลแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา ผู้วิจัยแบ่งหัวข้อเป็น 3 หัวข้อ คือ

- (1) แนวคิดการสร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต
- (2) แนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill) : กวีเป็นยอดของภาษา
- (3) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับทฤษฎีอสังการ

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดการสร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต

การทบทวนแนวคิดการสร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต เป็นพื้นฐาน ศึกษาวิเคราะห์บทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อให้เข้าใจบริบท การสร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต และความคิดของกวีในการสวดิพระเกียรติ ซึ่งถือเป็นกรอบการเขียนจารึกประเภทนี้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงพิจารณาแนวคิดและความเชื่อระบบ วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กัน โดยแบ่งประเด็นทบทวนแนวคิดเป็น 2 หัวข้อ คือ

1.1 จากวัฒนธรรมสวดิระบกกษัตริย์ สู่อการเขียนบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษา สันสกฤต (บทประคัสติ)

1.2 ขนบความคิดของกวีในการแต่งบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต

ดังนี้

1.1 จากวัฒนธรรมสตูดิโอรอบกษัตริย์ สู่อารยธรรมเขียนบทสตูดิโอพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต (บทประพันธ์)

บทสตูดิโอพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา แสดงให้เห็น “ระบบคิด” การยกย่องพระมหากษัตริย์ที่มี “รากเหง้า” สืบเนื่องจากวัฒนธรรมการสตูดิโอของอินเดีย โดยวัฒนธรรมการเขียนจารึกในกัมพูชา “ผสมผสาน” วัฒนธรรมของอินเดียเข้ากับระบบสถาบันกษัตริย์กัมพูชา ก่อให้เกิดการเขียนบทสตูดิโอพระเกียรติที่มีภูมิหลังความเป็นมายาวนาน

พื้นฐานแนวคิดวัฒนธรรมการสตูดิโอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เชื่อมโยงกับการเขียนบทสตูดิโอพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ดังนี้

1.1.1 วัฒนธรรมการสตูดิโอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ : จากอินเดียสู่ประเทศบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา

1.1.2 การเขียนบทสตูดิโอพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต (บทประพันธ์) จะกล่าวไปตามลำดับ ดังนี้

1.1.1 วัฒนธรรมการสตูดิโอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ : จากอินเดียสู่ประเทศบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา

วัฒนธรรมการสตูดิโอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในวัฒนธรรมอินเดีย ซึมซับอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอินเดียนานหลายพันปี และส่งอิทธิพลต่อประเทศต่างๆ บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ตั้งแต่สมัยโบราณ ดังนั้น การจะเข้าใจพื้นฐานความคิด ความเชื่อทางวัฒนธรรมการสตูดิโอพระเกียรติประเทศบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา จำเป็นต้องเข้าใจรากเหง้าความคิดนี้ในอินเดีย ดังที่หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเสนอแนะไว้ว่า

ในการกล่าวถึงระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์ เราจำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งที่ชักนำที่สำคัญที่สุดก่อน สิ่งนั้นก็คือนิทธิพลจากประเทศอินเดีย¹

ข้อเสนอแนะสนับสนุนพื้นฐานความคิดของผู้วิจัย ดังจะขอขยายประเด็นนี้ อย่างละเอียดตามลำดับ

¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ระบบกษัตริย์สมัยโบราณ บนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์,” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 1, 1 (2520) : 2.

1) วัฒนธรรมการสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในอินเดีย

ชาวอินเดียโบราณสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์อย่างสูงส่ง กลายเป็นวัฒนธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ในราชสำนักสืบเนื่องเรื่อยมา เมื่อศึกษามุมมองเชิงวัฒนธรรมดังกล่าว สามารถประมวลการสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในอินเดียได้ 3 มิติ คือ (1) พระมหากษัตริย์เป็นเทพ (2) พระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมความเป็นปรกติสุขของรัฐ (3) พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีหลักธรรมดังนี้

1.1) พระมหากษัตริย์เป็นเทพ

การสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์หรือพระราชาราชในวัฒนธรรมอินเดีย พบในเอกสารตัวเขียนของชาวอารยัน คือ *ไอตะเรยะพราหมณะ* เป็นตำรายุคพระเวทสมัยหลังราวศตวรรษที่ 8 หรือ 7 ก่อนคริสต์ศักราช เนื้อความคัมภีร์ชี้ให้เห็นความคิดการยกย่องพระมหากษัตริย์ให้มีสถานะเสมอกับเทพและมีบทบาทหน้าที่คุ้มครองปกป้องชุมชน ข้อมูลคัมภีร์เล่าเรื่องราวการทำสงครามระหว่างอสูรและเทพ โดยยกโสมเทพ หรือนัยหนึ่ง คือ พระอินทร์ยุคแรก ให้เป็นกษัตริย์ผู้นำหมู่เทพสู้รบกับอสูร จากวิกฤตสงครามที่เกิดขึ้นคลี่คลายได้ด้วยดีเมื่อฝ่ายเทพได้เปรียบฝ่ายอสูร ใน *ไวดัตตริยะอุปนิษิต* ยืนยันแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นเทพ เมื่อพระประชาบดีส่งพระโอรสให้อุบัติเป็นกษัตริย์ปกครองเหล่ามนุษย์²

ความคิดที่นักปราชญ์หรือผู้รู้สดุดีพระมหากษัตริย์เป็นเทพ ผู้คนยอมรับเชื่อถือได้อย่างสนิทใจ ส่งผลให้พระมหากษัตริย์มีสถานะสูงส่ง ชрімขลัง ความสูงส่งนี้เป็นแบบแผนตรงเดชาภาพที่ประชาชนทั่วไปไม่อาจล่วงละเมิดสถานภาพพระมหากษัตริย์ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สายตาของประชาชนที่มององค์พระมหากษัตริย์ จึงไม่เห็นภาพพระองค์เป็นสามัญชน แต่มองเห็นพระองค์เป็นเทพ อยู่สูงสุดเกินเอื้อม ดังเห็นได้จากกฎหมายเก่าแก่ เช่น *มนูธรรมศาสตร์* เป็นกฎข้อบังคับที่ตราขึ้นเพื่อยืนยันสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าพระองค์ผู้สร้างได้รังสรรค์พระมหากษัตริย์หลอมรวมเทพองค์สำคัญต่างๆ ให้มาประชุมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์ เช่น พระอินทร์ พระพาย พระยม พระอาทิตย์ พระอัคนี พระวรุณ พระจันทร์ เทพแห่งความมั่งคั่งหรือพระกัเวร ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงล้ำเลิศเหนือกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ถึงแม้พระองค์ทรงดำรงอยู่ในร่างของมนุษย์ แต่แท้จริงแล้ว ทรงเป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่³ นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์ยังทรงมีสถานภาพเป็นดังโลกบาลทั้ง 8 ที่คุ้มครองทิศทั้งหลาย และมีการเปรียบเทียบว่าพระองค์เป็นดังพระพหูสบัติด้วย⁴ กล่าวในแง่นี้ พระมหากษัตริย์มีพระบรม

² A.L. Basham, *The Wonder that was Indid: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims* (Delhi: Rupa & Co., 1986), 82.

³ G. Bühler, (Translated), *The Laws of Manu* (Oxford: Clarendon Press, 1886), 216-217.

⁴ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “พระราชาราช,” ใน *วารสารอักษรศาสตร์* 33, 2 (2554): 16.

เดชาภาพเช่นเดียวกับเทพ ทำให้ผู้คนเกรงกลัว ยำเกรง และข่มขวัญผู้อาจเอื้อมมาแข่งขันกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ไม่ใช่ของมนุษย์ แต่เป็นของเทพ

นอกจากภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในวัฒนธรรมอินเดียเป็นเทพ ยังเชื่อมโยงกับแนวคิด “อวตาร” ที่ทฤษฎีภาพลักษณ์ผู้ปกครองให้เป็นสมมติเทพ มีสภาวะเหนือมนุษย์ อวตารเป็นแนวคิดที่หลอมรวมความเชื่อทางศาสนาฮินดูอย่างแนบแน่น ส่งผลต่อความเชื่อและวิถีปฏิบัติของคนในสังคมอินเดียสืบทอดต่อเนื่องหลายยุคหลายสมัย ดังเห็นได้ว่านับตั้งแต่สิ้นรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระมหากษัตริย์ลำดับที่ 3 แห่งราชวงศ์เมารยะ เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบคิดของผู้คนชมพูทวีป กล่าวคือ ความเชื่อและการนับถือศาสนาผันผวนเปลี่ยนแปลง พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์คุงคะ อันเป็นราชวงศ์ที่สถาปนาขึ้นใหม่ ได้ส่งเสริมลัทธิพราหมณ์ และลดทอนบทบาทของศาสนาหรือนิกาย ความเชื่ออื่นให้ด้อยลง ช่วงเวลานี้พระพุทธศาสนากับลัทธิฮินดูปะทะแข่งขันกัน ต่างฝ่ายต่างช่วงชิงฐานความศรัทธาในหมู่ชน เพื่อสนับสนุนการดำรงอยู่ของความเชื่อให้ผลผลิตต่อไป โดยแนวความเชื่อเน้นหนักในเรื่องเทพเป็นฝ่ายได้เปรียบ เพราะจงใจประชาชนได้กว้างขวาง และเข้าถึงความคิดผู้คนได้ง่าย ดังจะเห็นได้ว่าแต่เดิมลัทธินับถือพระรามและพระกฤษณะ ยกย่องให้เสมอกับมนุษย์ผู้เป็นวีรบุรุษ แต่เมื่อลัทธิอวตารเริ่มก่อรูปชัดเจน ปลูกเร้าสาวกผู้กตัญญูขึ้นเรื่อยๆ จึงมีการนับถือวีรบุรุษทั้งสองเป็นเทพผู้อวตารจากเบื้องบนลงมาสู่โลกมนุษย์ เวลาใดที่โลกประสบหายนะ ภาวะความหตุหุ้เศร้าหมอง ก่อตัวขึ้นในจิตใจคน เทพที่อวตารลงมาก็จะยังความผาสุกให้เกิดขึ้น ปราบปรามความทุกข์ร้อน ส่งผลต่อความเจริญรุ่งเรืองของกระแสลัทธิที่นับถือพระวิษณุและพระศิวะเป็นใหญ่ในช่วงเวลานั้น⁵ ลัทธิไวษณพซึ่งนับถือพระวิษณุและลัทธิศิวะซึ่งนับถือพระศิวะ ยังสัมพันธ์กับระบบวรรณะกษัตริย์เป็นส่วนเดียวกันด้วย ดังพระเกียรติคุณของพระราม บ่งชี้ว่าพระมหากษัตริย์ที่ประชาชนสรรเสริญ คือพระวิษณุแบ่งภาคลงมาตบยุคเข็ญในโลก อีกทั้งที่ประทับของพระมหากษัตริย์นั้นจำลองมาจากทิพยสถานบนสวรรค์ มีการสร้างพระราชวังตามแผนผังสวรรค์ ที่ประทับของพระองค์มียอดสูงประดุจภูเขา อันเป็นที่ประทับของเทพ เช่นเดียวกับการนับถือพระศิวะเป็นใหญ่ ก็เชื่อว่าพระองค์อวตารลงมาเป็นพระราช⁶

แรงปะทะระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธกับพราหมณ์ เชื่อมโยงมาถึงสถานะพระราชอำนาจ และความเป็นเทพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพลวัตความคิดซับซ้อน เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาตกอยู่ในสถานะเป็นรองศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ด้วยเหตุที่เทพอันเป็นความนิยมสูงสุดของพราหมณ์เป็นที่ยึดมั่นและปลูกเร้าความเชื่ออำนาจความลึกลับได้ดียิ่งกว่าแนวนิยมพระพุทธศาสนา ชาวพุทธใน

⁵ พระยาอนุমানราชธน, *ลัทธิของเพื่อนโดย เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป* (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุমানราชธน, 2532), 46-47.

⁶ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, “ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย”, 16.

ลัทธิมหายานก็ได้พัฒนาความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ โดยทำหน้าที่คล้ายพระวิฆณุอวตาร เพื่อให้ผู้คนศรัทธา ยอมรับได้ง่าย⁷ แน่ใจว่าการมองภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งดำรงภาวะประจวบเหมาะก็เกิดขึ้นตามมาด้วย

สถาบันกษัตริย์มีพลังในแวดวงราชสำนักอย่างมั่นคง สืบเนื่องทุกยุคทุกสมัย นอกเหนือจากปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครองแล้ว “พราหมณ์” ถือว่ามีหน้าที่ชุบชีวิตเทพให้มีรูปร่าง และเทพที่มีรูปร่างนี้เอง สำแดงผ่านองค์พระมหากษัตริย์ พราหมณ์ในราชสำนักได้สถาปนาความเชื่อที่ผูกโยงกับสถาบันกษัตริย์ให้ “ขลัง” และ “ศักดิ์สิทธิ์” เนื่องจากพราหมณ์เป็นผู้หยั่งรู้ ทำหน้าที่เป็น “สื่อกลาง” ติดต่อบetween โลก “เบื้องบน” กับโลก “เบื้องล่าง” พราหมณ์เป็นกลุ่มวรรณะที่มีภูมิปัญญากว้างขวาง น่าเชื่อถือ และชนชั้นสูงยอมรับหลักคำสอนนำมาปฏิบัติ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงขาดพราหมณ์ไม่ได้ ดังเนื้อหาบทหนึ่งใน *มหากาพย์รามายณะ* ของวาลมิกิ พาลกัณฑ์ สรรคที่ 6 กล่าวว่า “**วรรณะกษัตริย์มีพราหมณ์เป็นผู้นำวรรณะแพศย์เป็นผู้ตามวรรณะกษัตริย์ วรรณะศูทรเป็นผู้ทำหน้าที่ของตนโดยเป็นผู้สนองวรรณะทั้งสาม**”⁸

การที่พราหมณ์มีบทบาทเป็นผู้นำวรรณะกษัตริย์ และผูกพันกับพิธีกรรม คาถามন্ত্রาไสยศาสตร์ กุมความลับของจักรวาล และความเชื่อเทพมากมาย เป็นบริบทแวดล้อมพระมหากษัตริย์ พราหมณ์สร้างชุดความเชื่อนี้จากรุ่นสู่รุ่น ตอกย้ำ และฝังความคิดพิธีกรรม ความศักดิ์สิทธิ์ กับสถานภาพอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ การที่พราหมณ์เดินทางข้ามดินแดนหนึ่งสู่ดินแดนหนึ่งโดยพ่วงความคิดนี้เข้ามาด้วย พราหมณ์จึงเป็นผู้ยกย่องวรรณะกษัตริย์ว่าเกิดขึ้นมาจากอวัยวะส่วนสำคัญของพระพรหม ทรงเทพผู้สร้างทุกสิ่งในโลก และพราหมณ์ก็ได้รับรองพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามจารีตประเพณี ส่งผลต่อระเบียบพิธีกรรมในราชสำนักที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประธาน

เมื่ออำนาจความศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาบรรจบที่พิธีกรรมอันซับซ้อน และเปลี่ยนผ่านสถานะของพระมหากษัตริย์ให้เป็นเทพโดยปริบูรณ์ ความเชื่อและแบบแผนแห่งพระราชพิธีทั้งปวง รวมทั้งภาพลักษณ์ความเป็นเทพของพระมหากษัตริย์ที่ละเมิดไม่ได้ ก็ได้ “หล่อหลอม” และ “สืบทอด” อยู่ในระบบวัฒนธรรมการศุติพระมหากษัตริย์ในความนึกคิดของประชาชน

วัฒนธรรมอินเดียปลูกฝังความคิดฝังรากลึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทพ มีภาวะของเทพ เป็นผู้ปราบอธรรม พระองค์ไม่ใช่ดำรงภาวะความเป็นเทพเพียงองค์เดียว หากรวมเทพองค์ต่างๆ

⁷ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ยา, “ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์,” ใน *นิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม* 13,9 (กรกฎาคม 2535): 116.

⁸ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 15.

มาประชุมอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ ทำให้เห็นได้ว่าผู้นำที่ประชาชนยกย่องในอารยธรรมโบราณของสังคมอินเดีย นั้น พระมหากษัตริย์ต้องมีภาวะความศักดิ์สิทธิ์ นำพิศวง แตกต่างจากสามัญชนทั่วไป การที่พระมหากษัตริย์สืบสายจากเทพลงมาปกครองโลก หรือที่เรียกว่าอวตารนั้น ยืนยันให้เห็นพระราชอำนาจที่ถูกลิขิตมาจากสวรรค์ และบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ประหนึ่งเทพ ถือเป็นพันธกิจสูงสุดที่พระมหากษัตริย์จะกอบกู้โลกให้พ้นภัยจากอำนาจมืด

1.2) พระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมความเป็นปรกติสุขของรัฐ

ตั้งแต่แนวคิดจักรวรรดิเริ่มแผ่ขยายในยุคพระเวท ดังปรากฏจากคำว่า “อธिरาช” “ราชาธิราช” “สัมราฐ” “เอกราฐ” เป็นต้น ก็ยืนยันให้เห็นว่าศูนย์กลางอาณาจักรอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์⁹ โดยเฉพาะสิ่งที่ส่งเสริมความยิ่งใหญ่ด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อยกย่องสถานภาพของผู้ปกครอง เช่น พิธีราชาภิเษกหรือที่เรียกว่า “ราชสูยะ” ซึ่งในราชสำนักได้จัดขึ้นอย่างเป็นระเบียบแบบแผนเพื่อยกฐานะของผู้ปกครองให้มีพระราชอำนาจสูงสุด รวมทั้งพิธีบูชาัญญาต่างๆ เป็นต้นว่า “พิธีอัศเมธ” หรือ “พิธีปล่อยม้าอุปการ” เพื่อขยายพระราชอำนาจของผู้ปกครอง โดยปล่อยม้าให้วิ่งไปในดินแดนต่างๆ เป็นเวลา 1 ปี¹⁰ ทั้งนี้ สอดรับกับอุดมคติที่ประกาศเฉพาะเบื้องพระพักตร์ของพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย เป็นไปในลักษณะที่ว่า ขอให้พระองค์ได้ชัยชนะทั้งหมด ขอให้ครอบครองโลก ขอให้มือจับได้โดย มีความเป็นใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งหมด ขอให้ยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้น มีอำนาจสูงสุด เป็นราชา มหาราชา รามาริบัติ ทรงปกครองแผ่นดินทั้งหมด และทรงเป็นเอกราชาครอบครองแผ่นดินจรตมมหาสมุทรทั้งสิ้น¹¹

คัมภีร์โบราณ เช่น **วิษณุปุราณะ** มีคุณค่าประดุจสารานุกรมวัฒนธรรมอินเดีย ยืนยันว่า “วรรณะกษัตริย์” เป็นหนึ่งใน “สี่วรรณะ” กำเนิดจากพระอูระของพระพรหม และสถานะของวรรณะกษัตริย์นั้นกำหนดไว้แล้วว่าต้องทำศึกสงคราม ซึ่งพระองค์มีสถานะเป็นดังพระอินทร์¹² ในแง่นี้ วรรณะกษัตริย์จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบสังคมโดยมีรากฐานความเชื่อมาจากศาสนา และความเชื่อดังกล่าวก่อรูปสถานะวรรณะกษัตริย์ให้ทำหน้าที่เป็นนักรบ เป็นผู้นำ ทำหน้าที่รักษาแผ่นดิน

⁹ บรรจบ บรรณรุจิ, **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ บริษัท ตลาตาพับลิเคชั่น จำกัด, 2555), 73.

¹⁰ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, “ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย,” ใน **รวมบทความเกี่ยวกับอารยธรรมตะวันออก** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 16.

¹¹ บรรจบ บรรณรุจิ, **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**, 73.

¹² Manmatha Nath Dutt, **A Prose English Translation of Vishnupuranam** (Based on Professor H.H. Wilson's translation) (Calcutta: H.C. Dass, 1896), 26, 29.

ผดุงความยุติธรรม ขจัดความชั่วร้าย อันเป็นองค์ประกอบสำคัญตามหลักนิติศาสตร์ในการที่ผู้ปกครองต้องควบคุมกลไกความเป็นปรกติสุขของรัฐ

ใน *คัมภีร์อรรถศาสตร์* คู่มือปรัชญาการปกครองของอินเดียโบราณ เป็นคัมภีร์คู่มือการปกครองอาณาจักรพิสดารที่สูญฉบับแรกของโลก¹³ แต่งโดย “จาณัฎกะ” หรือ “วิษณุคุปตะ” อันมีฉายานามว่า “เกาฏิลยะ” ผู้เป็นนักปราชญ์ราชสำนักพระเจ้าจันทรคุปต์ แห่งราชวงศ์เมารยะ ได้สนับสนุนระบอบการปกครองโดยวรรณะกษัตริย์อย่าง แจ่มแจ้ง ดังที่องค์ประกอบของรัฐเริ่มจากส่วนสำคัญที่ไล่เรียงได้ ดังนี้ (1) กษัตริย์ (2) มุขมนตรี (3) ประชาชนหรือประเทศ (4) ป้อมปราการ (5) การคลัง (6) กองทัพ (7) พันธมิตร ฉะนั้นองค์ประกอบประการแรก คือ กษัตริย์ หากมีคุณสมบัติที่ดีก็จะส่งผลดีต่อองค์ประกอบต่อๆ มาด้วย¹⁴ ซึ่งคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดีต้องเป็นสมมติเทพ มีความกล้าหาญ มีคุณธรรม มีศีลสัตย์ ไม่ติดข้องกับอารมณ์รัก โลภ โกรธ หลง สติปัญญาเฉียบแหลม ความจำเป็นเลิศ ชำนาญศิลปวิทยาทุกด้าน และปฏิบัติตามธรรมเนียมของผู้อาวุโส¹⁵ อีกทั้งวิถีการะทรงงานของพระมหากษัตริย์จะต้องทรงทุ่มเทให้กับงานของรัฐโดยไม่มีเวลาว่างเว้น¹⁶

คัมภีร์อรรถศาสตร์ ผู้เรียบเรียงมีวัตถุประสงค์ให้พระมหากษัตริย์ครองอำนาจอย่างยั่งยืน โดยบูรณาการพระราชภารกิจเข้ากับมุขมนตรี ประชาชนหรือประเทศ ป้อมปราการ กองทัพ และพันธมิตรกับความรู้แจ้งในการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายที่ดีอย่างเป็นเอกภาพ อันจะส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีชัยชนะทั่วพื้นพิภพและธำรงพระราชอำนาจอย่างไม่มีวันตกต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาระคำสอนในคัมภีร์ที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงตระหนักอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับหลักการปกครอง คือ “กฎของปลาใหญ่กินปลาเล็ก”¹⁷ ด้วยความสำคัญของสถาบันกษัตริย์อันเป็นโครงสร้างหลักของรัฐ

¹³ สมเกียรติ วันทะนะ, *โลกที่คิดว่าคุ้นเคย ? : ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310* (กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2561), 193.

¹⁴ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “ปรัชญาการเมืองตะวันออก,” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 12-15* (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2527), 646.

¹⁵ กุสุมา รักษมณี, *สันสกฤตวิจารณ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำฟาง, 2547), 146.

¹⁶ A.L. Basham, *The Wonder that was Indid: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims*, 90.

¹⁷ “กฎของปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ดังที่กล่าวนี้ เป็นหัวใจสำคัญในคัมภีร์อรรถศาสตร์ ของ เกาฏิลยะ ดังที่อธิบายได้ว่า “กฎของปลาใหญ่กินปลาเล็ก” หรือ “กฎของป่า” เป็นสาระคำสอนให้พระมหากษัตริย์ตระหนักถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมการเมืองที่ว่า เมื่อไม่มีรัฐหรืออำนาจการปกครองมนุษย์ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด เหมือนปลาใหญ่ที่กินปลาเล็ก หรือสัตว์ที่แข็งแรงกว่าล่าสัตว์ที่อ่อนแอ การปกครองจึงเกิดโดยพระมหากษัตริย์ต้องทรงปฏิบัติหน้าที่ให้อยู่ในภาวะสมดุล เพื่อมิให้สังคมนั้นตกอยู่ภายใต้ “กฎของปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ตูรายละเอียดใน

ดังที่ปรากฏใน *คัมภีร์อรรถศาสตร์* พระมหากษัตริย์จึงเป็น “หัวใจ” หล่อเลี้ยงความเจริญผาสุกในอาณาจักรอย่างแท้จริง

นอกจากงานเขียนยืนยันว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ เป็นกลไกควบคุมความเป็นปกติสุขของรัฐ หลักฐานสิ่งก่อสร้างที่หลงเหลือถึงปัจจุบัน ก็บ่งชี้ร่องรอยอดีตกาลของสังคมอินเดีย ซึ่งสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวของอาณาจักรโดยมีศูนย์กลางแห่งอำนาจอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากร่องรอยซากปรักหักพังของสิ่งก่อสร้าง ถึงแม้ซากปรักหักพังที่หลงเหลือเป็นซากวัดมากกว่าซากพระราชวัง แต่เสาที่ตกแต่อย่างงดงามในพระราชวังแห่งราชวงศ์เมารยะ เมืองปาฏลิบุตร และซากอาคารขนาบหิมาเมืองตักศิลา ซึ่งน่าจะเป็นพระราชวัง พอมองเห็นได้ว่าพระราชวังนั้นตั้งอยู่ตรงกลาง หรือศูนย์กลางของเมือง มีป้อมปราการล้อมรอบป้องกันเมือง หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่ใช้เป็นที่พักกันข้าศึก¹⁸ ฉะนั้นไม่ว่าจะพิจารณาจากหลักฐานใด ศูนย์กลางอำนาจของเมืองหรืออาณาจักรก็คือสถาบันกษัตริย์นั่นเอง

1.3) พระมหากษัตริย์เป็นผู้ครองหลักธรรม

นอกจากพระมหากษัตริย์เป็นเทพ มีพระราชอำนาจสูงยิ่ง และเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรดังกล่าวแล้ว วัฒนธรรมการศรัทธาพระมหากษัตริย์ในอินเดียยังวางรากฐานให้ผู้ปกครองยึดมั่นในหลักธรรมด้วย นั่นก็คือ หลักธรรมหรือแนวปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในทางที่ถูกต้องตามครรลอง เป็น “กรอบ” ควบคุมพระองค์ไม่ให้ใช้พระราชอำนาจเกินขอบเขต ดังพบในวรรณกรรมประเภทราชনীติ หรือสุภาชิตคำสอน เช่น *ราชনীติสมุจจยะ* ฉบับของจามัญกะ เป็นวรรณกรรมคำสอนสืบทอดกันมายาวนานในสังคมอินเดียโบราณ วรรณกรรมเรื่องนี้ประมวลคุณลักษณะที่พระมหากษัตริย์พึงมี 14 ประการอย่างครอบคลุม คือ (1) ผู้คุ้มครองของผู้ไม่มีการคุ้มครอง (2) ที่พึ่งของผู้ที่ไม่มีที่พึ่ง (3) ผู้สั่งสอนแนะนำมิให้ติดอยู่ในอบายมุข (4) ความปลอดภัยจากภัยของผู้ที่กลัวภัย (5) พลังอำนาจที่จะให้ความอุปถัมภ์แก่ผู้ที่อ่อนแอ (6) เพื่อน (7) ญาติ (8) นาย (9) ที่พึ่ง (10) ผู้มีอุปการคุณ (11) ครูผู้ประเสริฐ (12) บิดา (13) มารดา (14) พี่ชาย สุภาชิตบทที่กล่าวอ้างนี้ ย้ำว่าหากพระมหากษัตริย์มีคุณสมบัติครบทั้ง 14 ประการ “จึงชื่อว่าเป็นพระเป็นเจ้าในโลก”¹⁹ คติหรือคำ

สมเกียรติ วันทะนะ, *โลกที่คิดว่าคุ้นเคย ? : ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310*, 221-222.

¹⁸ กาญจณี ละอองศรี, *บรรณาธิการแปล, อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India* (กรุงเทพฯ: สถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย, 2560), 315.

¹⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, *ราชনীติ-ธรรมনীติ* (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2537), 8.

สอนที่ประมวลแนวทางปฏิบัติ อันเป็นหลักธรรม สำหรับพระมหากษัตริย์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนวัฒนธรรมการสวดดีพระมหากษัตริย์ตลอดมา

อนึ่ง แนวคิดและบทบาทตัวละครเอกใน *รามายณะ* และ *มหาภารตะ* เน้นย้ำความสำคัญของวรรณะพระมหากษัตริย์ว่าแผ่นดินสงบสุขได้ จะต้องมิพระมหากษัตริย์ทรงพระเดชและพระคุณ โดยพระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่เหล่าอาณาประชาราษฎร์

ใน *รามายณะ* นอกจากเน้นภาพลักษณ์ที่ยิ่งใหญ่ของพระราม ตัวละครเอกในวรรณะกษัตริย์ที่โลกปรารถนาแล้ว มหาเทพเรื่องนี้ยังบรรจุแบบแผนยัญพิธีที่จัดขึ้นสำหรับวรรณะกษัตริย์อย่างละเอียด ยิ่งไปกว่านั้น มหาเทพได้เชิดชูพระรามประดุจจิตวิญญาณของโลกและจักรวาล เกียรติคุณของพระรามซึ่งเป็นนักปกครองในอุดมคติ มิใช่เป็นที่แซ่ซ้องในหมู่มนุษย์เท่านั้น แม้แต่ธรรมชาติ คือ หมูสัตว์และพันธุ์ไม้ก็ล้วนปีติยินดี²⁰ การที่พระรามเป็นนักปกครองที่สรรพชีวิตล้วนชื่นชม รัฐที่พระองค์ปกครองจึงได้รับการขนานนามว่า “รามราชยะ” อันเป็นแบบอย่างของรัฐในอุดมคติ²¹

ใน *มหาภารตะ* ผู้นำขึ้นชื่อว่าเป็นราชา มีความสัมพันธ์ต่อจิตใจหมู่ชนอย่างยิ่งยวดดัง บทสนทนาที่ยุधिษฐิระตั้งกระทู้ถามภิชมะที่มาของคำว่า “พระราชชา” ที่ถือกำเนิดบนโลก โดยสาระที่ภิชมะอธิบายนี้ สรุปได้ว่าเมื่อคุณงามความดีในหมู่มนุษย์ ผันแปรไปสู่ความชั่วร้ายกตาดายุค อันเป็นยุคที่ประเสริฐสุดเสื่อมสลาย ทวยเทพก็ตระหนกตกใจ จนต้องพึงพระพรหมให้ระงับความหวาดกลัว ขณะที่พระวิษณุสร้างปฐมกษัตริย์ขึ้นมาพระองค์แรก ทรงพระนาม “วิรัชส”²² เนื้อเรื่องมหาเทพ สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อมีผู้นำที่ประเสริฐสุดถือกำเนิดขึ้น ย่อมพลิกฟื้นยุคที่เลวร้ายไปสู่ยุคที่รุ่งเรืองได้

การสวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไม่ได้เน้นเรื่องฤทธานุภาพ หรือคุณสมบัติอันเลิศตลอดจนภาวะอันศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น การสวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับอำนาจที่มีพระองค์ทรงส่งสมบุญกุศลอย่างแรงกล้า และอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้ว่าเมื่อคติพระมหากษัตริย์ของพราหมณ์ผสมกลมกลืนกับแนวคิดพระมหากษัตริย์ของฝ่ายพุทธ พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เช่นพระมหากษัตริย์จะต้องปกครองอาณาจักรโดยให้ความสำคัญกับธรรมะสูงสุด ดังปรากฏในเอกสารเก่าแก่ที่สุด คือ *จกกวตีสสูตร* บ้างก็เรียกว่า *จกกวตีสีหนาทสูตร* ใน *ทีฆนิกาย* อันเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ ว่าด้วยเรื่องแก้ว 7 ประการ อันได้แก่

²⁰ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหาเทพรามายณะของวาลมิกิจับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์*, 5.

²¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “พระราม ผู้ยึดมั่นในคำสัตย์ปฏิญาณ,” ใน *MBA : The Knowledge Provider* 7, 7 (กันยายน 2548): 118.

²² Wm. Theodore de Bary, Editor, *Sources of Indian Tradition* (New York: Columbia University Press, 1958), 242-244.

(1) จักรแก้ว (2) ช้างแก้ว (3) ม้าแก้ว (4) แก้วมณี (5) นางแก้ว (6) คฤหบดีแก้ว (7) ปริณายกแก้ว โดยเฉพาะการเน้นย้ำเนื้อหาจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐ นอกจากนี้ พระสูตรยังว่าด้วยเนื้อหาอธิบายข้อธรรมะ คือ การสร้างสมบุญกุศลประการต่างๆ หน้าที่ของผู้ปกครองซึ่งจะต้องมอบทรัพย์เพื่อค้ำจุนประชาชนและดูแลความผาสุกของบ้านเมือง ตลอดจนการออกผนวชในบวรพระพุทธศาสนา เป็นต้น²³

คติความเชื่อจักรพรรดิในคัมภีร์ทางศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ประกอบด้วยมงคลลักษณะ แวดล้อมด้วยรัตนะ และมีสิ่งมีค่าต่างๆ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ต่างกันแต่ว่าพระพุทธเจ้าดำเนินวิถีทางนำสรรพสัตว์มุ่งสู่ความรู้แจ้ง เป็นผู้ไขความกระจ่างในกฎไตรลักษณ์ ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิปกครองชมพูทวีปโดยธรรม เน้นพระบารมีในทางธรรม เพื่อนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาจักร²⁴

พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในบวรพระพุทธศาสนา เช่นพระเจ้าอโศกมหาราช ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ต้นแบบ” ของ “ธรรมิกราช” หมายความว่า พระองค์ได้รับการสดุดีให้เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมอย่างแท้จริง²⁵ คำประกาศในจารึกของพระองค์แสดงว่าประชาชนทุกคนเป็นดังลูกหลาน และพระองค์ทรงภาคภูมิใจพระราชหฤทัยอย่างมากในพระราชกรณียกิจอันหนักอึ้งที่ทรงพิสูจน์ให้เห็นตลอดเวลา²⁶ สอดคล้องกับที่ D.R.Bhandarkar กล่าวสรุปชัดเจนว่า

*“ความมีพระทัยเมตตากรุณาของพระเจ้าอโศกในอันที่จะสร้างสรรค์
ความสมบูรณ์พูนสุขให้แก่มวลมนุษย์ ไม่จำกัดขอบเขตอยู่เพียงในราชอาณาจักร
ของพระองค์เองเท่านั้น หากแต่ยังกระจายกว้างขวางออกไปยังดินแดนนอกแคว้น
แคว้นของพระองค์อีกด้วย”²⁷*

²³ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 3 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (พระนคร: โรงพิมพ์การพระศาสนา, 2500), 71-99.

²⁴ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “พระมหากษัตริย์ธรรมิกราช,” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ 8, 1-2 (2530): 9-10.

²⁵ E.H. Johnston, *Asvaghosa's Buddhacarita of Acts of the Buddha* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1995), 123.

²⁶ A.L. Basham, *The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims*, 90.

²⁷ อ้างถึงใน กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, อโศกมหาราช และข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545), 13.

วัฒนธรรมการศดุดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในอินเดีย ซึ่ให้เห็นความสำคัญและสถานะของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นสถาบันการปกครองคู่กับสังคม พรหมณ์ นักบวช นักปราชญ์ และกวี ซึ่งเป็นบุคคลชั้นนำในสังคมอินเดียต่างยืนยันทรศนะของตนเกี่ยวกับสถานภาพอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ อีกทั้งศาสนาและความเชื่อต่างเกื้อหนุนให้สถาบันกษัตริย์ผนวกความศรัทธาในหมู่ประชาชนส่งผ่านมายังองค์พระประมุขโดยตรง

สรุปวัฒนธรรมการศดุดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในอินเดียได้ว่า พระมหากษัตริย์เป็นร่างหนึ่งของเทพ หรือเป็นองค์อวตาร พระองค์เป็นเทพที่ปรากฏรูปร่าง ทรงเป็นศูนย์รวมอำนาจรัฐ ทรงควบคุมกลไกความเป็นปรัสเซียของรัฐ พระองค์ก่อปรด้วยพระราชอำนาจเหนือผู้ใดในแวนแคว้น ขณะที่แนวคิดเกี่ยวกับพระเดชและพระคุณของพระราชา และโลกต้องมีพระราชาที่ทรงธรรม ปรากฏชัดใน *รามายณะ* และ *มหาภารตะ* ซึ่งกล่าวถึงความสำคัญของพระราชาว่าเป็นสายสัมพันธ์กับราชภูรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยพระองค์ทรงดูแลอาณาจักรเป็นอย่างดี ดังนั้น พระราชาที่ทรงธรรมจึงเปรียบได้กับพระเจ้าผู้สร้างโลก²⁸ ขณะที่พระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมนั้นเป็นแนวคิดที่ผสมผสานระหว่าง “พรหมณ์” กับ “พุทธ” หากแต่ในพระพุทศศาสนา มุ่งเน้นบุญบารมีของพระมหาจักรพรรดิราชเป็นสำคัญ ภาพพระมหากษัตริย์ผู้เปี่ยมด้วยธรรมะนี้จะเห็นได้ชัดเจนจากพระเจ้าอโศกมหาราช อันเป็นต้นแบบธรรมิกราชที่พระองค์ทรงแผ่พระเมตตากรุณาต่อสรรพชีวิตและเป็นต้นแบบพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐในโลกพระพุทศศาสนา

2) วัฒนธรรมการศดุดิพระเกียรติพระมหากษัตริย์บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา

วัฒนธรรมการยกย่องพระมหากษัตริย์ในจาริตราชสำนักอินเดียส่งอิทธิพลมายังดินแดนต่างๆ บนแผ่นดินเอเชียอาคเนย์ โดยปรากฏอย่างสืบเนื่องและมีความสลับซับซ้อนตามกระแสประวัติศาสตร์ และสถาบันการเมืองการปกครองในภูมิภาคนั้นๆ การอธิบายปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม มีทั้งองค์ความรู้แบบจาริต ซึ่งสถาปนาหลักการ และแนวคิดโดยนักปราชญ์ยุคแรก และองค์ความรู้ที่ท้าทายให้ตรวจสอบการดำรงอยู่ของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมเอง

องค์ความรู้แบบจาริต อธิบายกระแสอิทธิพลจากอินเดียในการสถาปนาระบบกษัตริย์โดยผนวกรวมความเป็นท้องถิ่น (Locality) ได้เป็นผลสำเร็จ องค์ความรู้แบบจาริตเป็นที่ยอมรับตามที่ George Coedès กล่าวไว้เป็น 2 ทาง คือ ทางที่หนึ่ง ชาวอินเดียสมรสกับธิดาของหัวหน้าชาวพื้นเมือง

²⁸ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “วรรณคดีสันสกฤต: ต้นทางวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติไทย,” ใน *โสรณสรวทริริราชค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2560), 53.

และสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นผู้ปกครอง ดังเห็นได้จากการตั้งอาณาจักรฟูนัน ทางที่สอง หัวหน้าชาวพื้นเมืองตั้งตนเป็นพระมหากษัตริย์แล้วกำหนดให้พราหมณ์เป็นที่ปรึกษา ปรากฏหลักฐานในจารึกที่เกาะบอร์เนียวและชวา²⁹

การติดต่อระหว่างชาวอินเดียกับชาวพื้นถิ่นหรือชาวพื้นถิ่นกับชาวอินเดีย อธิบายความมั่งคั่งของวัฒนธรรมอินเดีย ดังเห็นได้ว่าการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียกับชาวพื้นถิ่นหรือการที่ชาวพื้นถิ่นเดินทางไปอินเดียแล้วนำวัฒนธรรมภายนอกกลับมาประเทศของตน โดยเฉพาะอิทธิพลทางศาสนา ความเชื่อ และการเมืองการปกครองแบบราชสำนัก เหล่านี้ล้วนผสมกลมกลืนกับภูมิปัญญาของชาวเอเชียอาคเนย์โดยมองเห็นได้ง่ายกว่าวัฒนธรรมต่างถิ่น เช่น จีน

เมื่อปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมเป็นเช่นนี้ องค์กรความรู้แบบจารีตสนับสนุนฐานคิดที่ว่าอาณาจักรโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นอาณาจักรฟูนันและกัมพูชา อาณาจักรศรีเกษตรและพม่า อาณาจักรทวารวดีและไทย อาณาจักรจามปา ต่างปรากฏหลักฐานคือจารึกภาษาสันสกฤต และเอกสารบันทึกต่างๆ ล้วนแสดงให้เห็นว่าระบบกษัตริย์ได้ตั้งขึ้นมาตามแบบอย่างอินเดีย รวมทั้งศาสนาของพราหมณ์และของพุทธนั้นต่างผูกพันกับอุดมคติของระบบกษัตริย์อย่างแน่นแฟ้นด้วย แต่การรับอิทธิพลมานั้นย่อมเกิดขึ้นเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น³⁰

การมองปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมจากอินเดียสืบต่อมายังประเทศต่างๆ บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์แบบจารีต ทำทนายต่อการวิพากษ์ของนักวิชาการอีกส่วนหนึ่งซึ่งมองปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมต่างออกไป ดังที่ J. G. De Casparis และ I. W. Mabbett เห็นว่าการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเทพกับพระมหากษัตริย์บนภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลีกเลียงความซับซ้อนของความแตกต่างแต่ละบริเวณของภูมิภาคแห่งนี้ไม่ได้ ยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับมิติทางศาสนาด้วยแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่ชี้ขาดว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพ ตรงข้ามความเป็นมนุษย์ของพระองค์ ย่อมทำผิดพลาดได้ และการอ้างความสัมพันธ์กับเทพ เป็นถ้อยแถลงอันเป็นพิธีการซึ่งเกี่ยวพันกับจิตวิญญาณในจักรวาล³¹ หากมองจากแนวคิดนี้ นั้นหมายความว่าจากภาวะความเป็นเทพที่เด่นชัดในองค์พระมหากษัตริย์ตั้งวัฒนธรรมของอินเดีย ก็ได้คลี่คลายมาสู่พระมหากษัตริย์ที่มีจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์เพิ่มมากขึ้น

²⁹ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia* (Honolulu : East West Center Press, 1968), 24. ; หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ.2000* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 6.

³⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ระบบกษัตริย์สมัยโบราณ บนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์,”: 18-19.

³¹ นิโคลาส ทาร์ลิง, (บรรณาธิการ), *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500*, 444-445.

โดยเฉพาะอาณาจักรขอม หรือกัมพูชา จุดกำเนิดตั้งต้นของประวัติศาสตร์อยู่ที่อาณาจักรเจนละ ศูนย์กลางดั้งเดิมตั้งอยู่ใกล้เคียงกับเมืองจำปาศักดิ์ ในประเทศลาวปัจจุบัน³² เรื่องเล่าความเป็นมาของอาณาจักรขอมยืนยันนินยการสืบทอดราชวงศ์พระมหากษัตริย์ว่ากำเนิดมาจากนักพรตชื่อกัมพู หรือสวยมภู กับนางฟ้าเมรา ซึ่งพระศิวะได้ประทานให้ ถึงแม้ว่านินยจะต่างไปจากเรื่องโกณฑิญญะ และเจ้าหญิงนาค แต่ก็ดูจะยืนยันว่าเรื่องแต่งนี้ได้อธิบายคำว่า “กัมพูชา” อันเนื่องมาจากการรับอารยธรรมอินเดีย³³

การที่ระบบกษัตริย์ในกัมพูชาได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาคตามตำนานพื้นถิ่นที่เล่าสืบเนื่องอีกกระแสหนึ่ง น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นภาพลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ในความคิดของชาวกัมพูชาตั้งแต่อดีตกาล ดังความเชื่อดั้งเดิมในหมู่ชาวเขมรที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นที่มาของสวัสดิภาพทางเศรษฐกิจ และนาคเป็นจิตวิญญาณของสายน้ำ การก่อสร้างทะเลสาบเทียมหรือบาราย ดังกรณีที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 โปรดให้ก่อสร้างทะเลสาบทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของยโศธรปุระ ก็เพื่อขยายพระราชอำนาจของพระองค์ไปยังโลกบาดาล ทั้งนี้ เพราะโลกบาดาลเป็นที่สถานที่พระมหากษัตริย์พิพากษาคนตาย และเป็นที่พำนักของนาคอันเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์³⁴ กล่าวได้ว่า ความลึกลับของสถาบันกษัตริย์ในอาณาจักรกัมพูชา มักปรากฏในแง่คติความเชื่อที่ว่าพระองค์เป็นสิ่งที่มิพลังอำนาจยิ่งกว่ามนุษย์โดยทั่วไป และวัฒนธรรมการศุติพระมหากษัตริย์ของอินเดียเต็มเต็มความลึกลับและความซับซ้อนของพระมหากษัตริย์กัมพูชา

ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ไม่ใช่บุคคลธรรมดา ระบบกษัตริย์ของกัมพูชาจึงสถาปนาพระราชอำนาจให้เสมือนกับเทพตามคติวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งแนวคิดเทวราชาได้ก่อรูปในอาณาจักรกัมพูชานับตั้งแต่ก่อนพระนครมาแล้ว และเห็นได้ชัดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 โดยที่พระองค์ทรงประกอบพิธีเป็นพระมหากษัตริย์ และเริ่มพิธีเทวราชาอย่างเป็นทางการ แนวคิดนี้สถาปนาภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้แทนของพระอินทร์โดยสมบูรณ์ เมื่อมีการเปลี่ยนราชวงศ์เมื่อใด พระราชาองค์ใหม่ก็ย่อมทรงพยายามให้มีเชื้อสายเกี่ยวดองกับราชวงศ์เก่าให้ได้³⁵ ข้อสรุปในแง่

³² หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, “ระบบกษัตริย์สมัยโบราณ บนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์,” : 5-6.

³³ ดี.จี.อี.ฮอลล์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), 97.

³⁴ ดูรายละเอียดได้ใน นิโคลาส ทาร์ลิง, (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับครบบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500**, 319-320.

³⁵ หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, “ระบบกษัตริย์สมัยโบราณ บนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์,” : 7.

นี้ สอดคล้องกับที่ อุไรศรี วรตะริน ได้กล่าวถึงลัทธิเทวราชในอาณาจักรกัมพูชา ดังในข้อความที่ยกมาต่อไปนี้

“1. กษัตริย์ทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยก่อนพระนครในราชอาณาจักรกัมพูชา เป็นเทวะหรือสมมติเทพตามแบบอย่างอินเดีย แต่พอมาถึงสมัยชัยวรมันที่ 2 ทรงประกาศพระองค์ว่า ยิ่งใหญ่เหนือราชาทั้งหลาย ทรงเป็นจักรพรรดิ แต่พระองค์เดียว...2. พร้อมกันนี้ก็โปรดให้พราหมณ์สถาปนา เทวราชา หรือ เทวราช หรือ kamarteñ jagat ta raja ขึ้น และประดิษฐานไว้ในปราสาทที่โปรดให้สร้างขึ้นที่มณฑลบรรพตหรือพนมกุเลน แนวความคิดนี้สืบสายมาตลอด...”³⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระพุทธศาสนามีความเจริญอย่างสูง ขณะที่ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงมีอิทธิพลในราชสำนักอยู่เพียงแต่เป็นรองพระพุทธศาสนา ดังนั้น ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้จึงมิใช่จะทรงเป็นสมมติเทพเพียงเท่านั้น หากยังทรงเป็น “ธรรมิกราช” เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งแผ่ขยายพระเมตตากรุณาต่อสรรพชีวิตด้วย ดังข้อสังเกตของ Louis Finot ที่กล่าวถึงหลักการปฏิบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยทรงใช้หลักธรรมราชาแบบเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช³⁷

วัฒนธรรมการสวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา จะเห็นได้ว่า “ศักดิ์” “สถานะ” และ “พระราชอำนาจ” ของพระมหากษัตริย์ยังคงแนวคิดตามระบบกษัตริย์ในอินเดีย นั่นก็คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ มีพระราชอำนาจมาก มีความศักดิ์สิทธิ์ พระบารมีของพระองค์ชำระระบอบการปกครองในแผ่นดินให้มีความสงบสุข และน่าสังเกตว่าพระมหากษัตริย์ที่ทรงยกย่องพระพุทธศาสนาอย่างสูง พระองค์จะทรงเป็นธรรมราชาที่ควรค่าแก่การสรรเสริญในหมู่ประชาชนด้วย

การทบทวนแนวคิด “วัฒนธรรมการสวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ : จากอินเดียสู่ประเทศในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา” พอสังเขปนี้ เป็นกรอบพิจารณาข้อมูลบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต เมื่อระบบวัฒนธรรมของชนชั้นปกครองแผ่ขยายสู่ความคิดของกวีราชสำนัก บทสวดดีพระเกียรติจึงเป็นหลักฐานลายลักษณ์ที่สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ไพเราะ กวีมุ่ง

³⁶ อุไรศรี วรตะริน, ประชุมอรรถาธิบาย : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรตะริน (กรุงเทพฯ :อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน, 2545), 44-45.

³⁷ Louis Finot, “Nots d’Epigraphie,” in BEFEO III (1903): 19.

ประดับตกแต่งบทสวดที่พระเกียรติให้มหารณศิลป์ ขณะเดียวกันการสร้างสรรค์จารึกก็สะท้อนอุดมคติ การสวดที่ระบบกษัตริย์ด้วย

1.1.2 การเขียนบทสวดที่พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต (บทประศาสตร์)

การเขียนหรือจดบันทึกเรื่องราวผู้นำที่เก่งกล้า มีมานานแล้วในดินแดนอินเดีย ดังจะเห็นได้ว่าการเขียนบทสวดที่พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต เป็นรูปแบบการแสดงออกถึงความจงรักภักดีของกวีอีกทางหนึ่ง กวีราชสำนักสืบทอดวัฒนธรรมสวดที่กษัตริย์ให้คงอยู่ ขณะเดียวกันบทสวดที่พระเกียรติในจารึกก็แสดงถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในกรอบจารีตราชสำนักกับการสร้างสรรค์ด้วยมือสังการ

ในวัฒนธรรมการสร้างเสาวรณศิลป์ของอินเดีย บทสวดที่พระเกียรติที่กวีจินาถวายพระมหากษัตริย์เกิดจากความซาบซึ้งพระมหากษัตริย์ กวีผู้มีความรู้ทางประพันธ์ศิลป์ ได้ใช้ความเจนจัดในประสบการณ์ที่ได้รับใช้องค์พระมหากษัตริย์ ถ่ายทอดสำนึก และความอ่อนไหวทางสุนทรีย์ ยรส โดยสร้างสรรค์บทสวดที่พระเกียรติ พร้อมกับขับลำนำบทสวดที่พระเกียรติเพื่อให้พระมหากษัตริย์ฟังพอพระราชหฤทัย การที่กวีขับลำนำสรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ กวีทำหน้าที่แทน “สุตะ” คือ ผู้รับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ ในยามรบได้ติดตามเสด็จไปด้วย เพื่อกลับมาขับลำนำเรื่องราวการสู้รบในที่ประชุม ต่อมากวีเหล่านี้เปลี่ยนมาเป็นกวีที่เน้นฝีมือการประพันธ์ ถึงแม้ไม่ได้ตามเสด็จคราวออกรบ แต่ก็สามารถแต่งบทประพันธ์ตามจินตนาการและขนบสืบทอดต่อกันมา³⁸

บทสวดที่พระเกียรติที่กวีแต่งเพื่อยกย่องผู้นำนี้ มีความหมายและนัยสำคัญใกล้เคียงกับคำว่า “ประศาสตร์” (Praśasti) ดังที่พจนานุกรมภาษาสันสกฤต ฉบับของ Sir Monier Monier-Williams ได้ให้ความหมายคำว่า “ประศาสตร์” ไว้ว่า “สรรเสริญ, ชื่อเสียงเกียรติคุณ, เพื่อยกย่องสรรเสริญ” และระบุถึงจารึกประเภทสรรเสริญพระราชา ซึ่งจัดอยู่ในขอบเขตความหมายของบท “ประศาสตร์” ไว้ด้วย³⁹ ชานบีวิซซ์ ทัดแก้ว อธิบายให้เห็นว่า “ประศาสตร์” สร้างศัพท์มาจากกริยา “ศีล” ลงอุปสรรค “ปร” และ ติ- ปัจจัย แปลว่าการสรรเสริญหรือสวด รูปแบบของบทประศาสตร์ใช้ในการสรรเสริญบุคคลสำคัญ เป็นเนื้อหาที่แทรกอยู่ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของวรรณคดีก็ได้เช่นกัน ดังที่ *รามายณะ* ก็มีเนื้อหาสรรเสริญ

³⁸ กุสุมา รักษมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 20.

³⁹ Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 695.

คุณความดีของพระราม⁴⁰ และนอกเหนือจากวรรณคดีประศาสตร์ที่มีเนื้อหาสรรเสริญวีรบุรุษจะมีความเกี่ยวข้องกับวรรณคดีกาวยะแล้ว จารึกที่ประกอบด้วยคำสรรเสริญ คำยอพระเกียรติ และวีรกรรมก็มีความเกี่ยวข้องเช่นเดียวกัน⁴¹

ตัวอย่างบทประศาสตร์ที่ยกของพระรามใน *รามายณะ* เนื้อหาพาลกัณฑ์ สรรคแรก ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าวาลมีกีผู้รจนาสรางภาพลักษณ์ของพระราม รวมคุณลักษณะอันพึงปรารถนาของพระมหากษัตริย์ครบถ้วนตามหลักนิติศาสตร์ ซึ่งคุณอันดั่งงามนี้เกิดจากความซาบซึ้งใจที่ฤษีนาทระลึกถึงพระเกียรติคุณพระราม โดยพรรณนาเป็นโคลกสรรเสริญพระราม เพื่อถ่ายทอดให้วาลมีกีซาบซึ้งตามไปด้วย ดังความตอนหนึ่งที่สรรเสริญพระรามไว้ว่าพระองค์ “เป็นผู้ปกครองที่ควบคุมตนเองได้ กล้าหาญยิ่ง สง่างาม มั่นคง”⁴² หรือ “ผู้รู้แจ้ง รู้วางตัว รู้เจรจา เป็นผู้มีสิริ ผู้สังหารศัตรู มีอัสสะกว้าง พาทาแข็งแรง ศองามดั่งสังข์ หนูใหญ่งาม”⁴³ เป็นต้น ในด้านความสามารถในทางศิลปศาสตร์ และทรงเป็นที่รัก พระรามมีคุณอันเลิศนี้ครบถ้วน ดังคำสรรเสริญว่าพระองค์ “ผู้ทรงความรู้เรื่องความหมายที่แท้แห่งสรรพศาสตร์ ผู้มีความทรงจำดี ผู้มีปฏิภาณ ผู้เป็นที่รักแห่งคนทั้งปวง เป็นสารถชน เป็นผู้ไม่มีจิตใจท้อ เป็นผู้มีวิจักษ์” กวียังเปรียบพระรามกับเทพในแง่อุดมคติด้วย กล่าวคือ “มีความกล้าหาญเปรียบได้กับพระวิษณุ มีรูปโฉมเปรียบได้กับโสมเทพ มีความโกรธเปรียบได้กับพระกาลอัคนี มีความอดกลั้นเปรียบได้กับแผ่นดิน”⁴⁴ อีกทั้งพระราม “มีความเสียสละเสมอด้วยพระกุเวร มีความสัตย์ประหนึ่งเป็นพระยมอีกองค์หนึ่ง...”⁴⁵

จารึกที่พบทั่วไป ส่วนใหญ่ผู้ประพันธ์รจนตามกระแสรับสั่งพระมหากษัตริย์ พระราชินี และอาจแต่งตามคำสั่งของข้าราชการ นัก เนื้อหาจารึกโดยภาพรวมจึงจำแนกรายละเอียดเนื้อหาอย่างกว้างๆ ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ (1) เนื้อหากลุ่มที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ปกครอง หรือชนชั้นผู้นำ และ (2) เนื้อหากลุ่มที่เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลและของกลุ่มคณะ ซึ่งมักเป็นเรื่องการอุทิศสิ่งของอันเป็นคติความเชื่อทางศาสนา⁴⁶ จารึกกลุ่มที่เป็นเรื่องราวของชนชั้นสูง เนื้อหาจารึกมีรายละเอียดแยกย่อยลงไปอีก มีทั้งเนื้อหาที่เป็นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ เนื้อหาที่เป็นการสรรเสริญพระเกียรติคุณ ดังที่เรียกว่า “ประศาสตร์” เนื้อหาที่เน้นรายละเอียดการบริจาคตานอุทิศสิ่งของให้แก่บุคคล

⁴⁰ ชานปวีรัช ทัตแก้ว, “จารึกปรากฏ-สันสกฤตและกาวยะ: ต้นธารแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย,” ใน *โธรมสรวงศิริราชค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น*, 87.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁴² มหาภาพรรมายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์, 2.

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน., 3.

⁴⁶ D.C. Sircar, *Indian epigraphy* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1965), 2.

หรือสถาบันทางศาสนา และเนื้อหาเบ็ดเตล็ดต่างๆ⁴⁷ ในกรณีเนื้อหาจารึกที่กวีรจนาตามกระแสรับสั่งของพระมหากษัตริย์ เนื้อหาที่นำเสนอย่อมเป็นภาพความทรงจำหรือสิ่งที่กวีสัมผัสและคุ้นเคย ดังนั้น กวีจึงสร้างโลกอันกลมรวมความศรัทธาที่มีต่อผู้นำ กลายเป็นบทประพันธ์ที่มีคุณค่าในฐานะบทกวีนิพนธ์

เมื่อพิจารณาจารึก พบว่าจารึกที่มีเนื้อหาเป็นสิ่งของพระราชทานและเนื้อหาที่เป็นบทสดุดีพระเกียรติ (Royal donative and panegyric inscriptions) ดังที่เรียกว่า “ประศาสตร์” เป็นดั่งถ้อยแถลงและการเปล่งเสียงสดุดีผู้ปกครองที่สลักอยู่บนแผ่นหินหรือเสาศิลา เนื้อหาจารึกประเภทสดุดีพระเกียรติ ไม่ได้ยกย่องผู้ปกครองเพียงอย่างเดียว เนื้อหายังให้รายละเอียดสิ่งของบริจาค หรือแต่งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์บันทึกเป็นหลักฐาน ตัวอย่างเนื้อหาจารึกลักษณะนี้จะอยู่ในยุคแรกๆ เช่น **จารึกพระเจ้าอโศก** อย่างไรก็ตาม จารึกที่มีเนื้อหาเป็นบทสดุดีพระเกียรติ คือ **จารึก Hāthīgumphā** ของพระเจ้าซาร์เวล (khāravela) ในช่วงเวลาต่อมาจารึกแสดงให้เห็นรายละเอียดที่ชัดเจนในการสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ด้วยการประกาศชัยชนะจากการทำสงครามลงบนเสหิน เช่น **จารึกอัลละฮะบาด** (Allahabad) ของพระเจ้าสมุทราคุปตะ (Samudragupta) และ**จารึกมันทโสร์** (Mandasor) ของพระเจ้าโยศธรมัน (Yaśodharman)

จารึกที่มีเนื้อหาเป็นสิ่งของพระราชทาน และเนื้อหาที่เป็นบทสดุดีพระเกียรติมีรูปแบบเป็นบทกวีนิพนธ์ ทั้งจารึกที่แต่งเป็นร้อยแก้ว แต่งผสมกันระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรอง และที่แต่งเป็นร้อยกรอง

ข้อน่าสังเกตก็คือ บทกวีนิพนธ์ที่ประดับด้วยสำนวนภาษาวิจิตร และระบุชื่อกวี ก็จะพบขนบนิยมนี้อย่างมากในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ตัวอย่างเช่น ทริเสนะ (**จารึก Allahabad**) ระวีกีร์ติ ผู้เรียบเรียงบทประศาสตร์ Aihole หรืออูมาปติธระ ผู้แต่ง **จารึก Deopārā** ถ้อยคำจารึกที่เรียบเรียงโดยทั่วไปนั้น เริ่มต้นด้วยเครื่องหมายอันเป็นมงคล คือ คำว่า “สวัสตี” (สวัสตี) ตามด้วยบทสวดภาวนาที่มีเพียงหนึ่งหรือมากกว่า เนื้อหาที่ต่อเนื่องเป็นข้อมูลเกี่ยวกับสายสกุลของพระมหากษัตริย์ (พระราชวงศ์) อุดมไปด้วยคำพรรณนากย่อง

ขณะที่วัตถุประสงค์การจารึก คือคำอุทิศหรือบันทึกความทรงจำ มักปรากฏไกล่จบหรือท้ายข้อความ รวมทั้งระบุชื่อผู้แต่งเอาไว้ รูปแบบบทประศาสตร์ในจารึกดังกล่าวมักจะเป็นรูปแบบที่แพร่หลาย เป็นรูปแบบที่มีความสำคัญและคงรูปแบบตายตัว กล่าวได้ว่าบทสดุดีทั้งก่อนหน้าหรือช่วง

⁴⁷ Ibid., 3-4.

ยุคแรกแม้มีแนวโน้มที่แตกต่างจากการสร้างสรรค์ในแต่ละยุคสมัย แต่เป็นการชี้วัดคุณภาพงานเขียนของกวีด้วย⁴⁸

ยุครุ่งเรืองการแต่งบทสวดดีพระเกียรติ เช่นสมัยคุปตะ การแต่งจารึกภาษาสันสกฤตสะท้อนวัฒนธรรมความรุ่มรวยของภาษาและวรรณคดี จารึกเป็นเครื่องยืนยันมาตรฐานศิลปะกวีนิพนธ์ที่พัฒนาถึงขีดสุด ดังจะเห็นได้ว่าจารึกประกอบด้วยฉันท์หลายชนิด มีเนื้อหาขนาดยาว ใช้ภาพพจน์ ใช้คำสมาสยาว มีความงามจนนับว่าเป็น “แม่แบบ” ของวรรณคดีประเภทประศัสนิหรือกาวยะ⁴⁹ นำสังเกตว่าจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียที่มีเนื้อหาเป็นบทประศัสนิ นอกจากกวีเขียนสวดดีพระเกียรติด้วยลีลาแบบกาวยะแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับลัทธิการอันแสดงให้เห็นความสามารถเชิงกวีของผู้รจนาดังที่ Radhagovinda Basak ชี้ให้เห็นว่า บทประศัสนินั้นเป็นหลักฐานที่ได้ดีที่สุดว่ากวีผู้รจนามีความเชี่ยวชาญในหลักการของอสังการอย่างละเอียดลออ⁵⁰ ด้วยเหตุนี้ การสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระมหากษัตริย์จึงมีสถานภาพเป็นผลงานกาวยะรูปแบบหนึ่ง สอดคล้องกับที่ Siegfried Lienhard ได้อธิบายประเภทวรรณกรรมของอินเดียที่เชื่อมโยงงานเขียนประเภทกาวยะไว้ในหนังสือ A History of Classical Poetry: Sanskrit, Pali, Prakrit ได้แสดงแผนผังพัฒนาการงานเขียนกาวยะดังต่อไปนี้

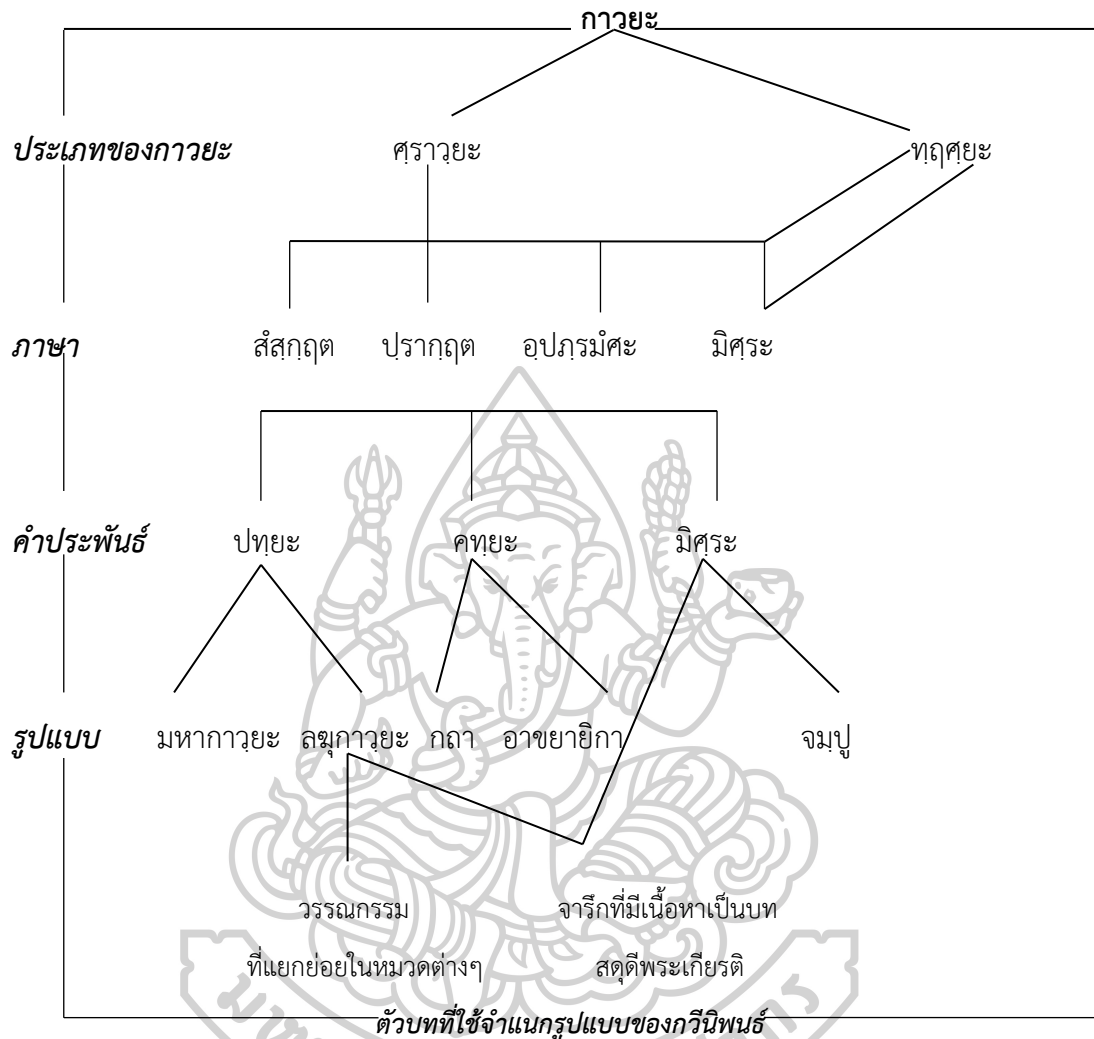

⁴⁸ Richard Salomon, **Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the other Indo-Aryan Languages** (New York Oxford: Oxford University Press, 1998), 110-113.

⁴⁹ ชานปวีชช ทัตแก้ว, “จารึกปรากฏ-สันสกฤตและกาวยะ: ต้นธารแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย,” ใน **โศภนธรรมสาร** วารสาร วารณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น, 91.

⁵⁰ Radhagovinda Basak, “Inscription : Their Literary Value I,” in **The Cultural Heritage of India**, Vol. V. nd ed., ed. Suniti Kumar chatterji (Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 403

แผนผังจำลองหมวดหมู่วรรณกรรมอินเดีย ประยุกต์จาก Siegfried Lienhard⁵¹

จากแผนผังข้างต้น จาร์กประเภทสตุติพระเกียรติเป็นรูปแบบหนึ่งของวรรณกรรมประเภท ลขุกาวยะ คือ บทกวีนิพนธ์ที่มีขนาดสั้น ไม่ยาวมาก ใช้รูปแบบคำประพันธ์ทั้งร้อยกรองและ บทร้อยแก้ว จาร์กประเภทนี้มีสายวิวัฒนาการมาจากจุดตั้งต้น คือ งานเขียนประเภทกาวยะที่เน้น ความงดงามทางวรรณศิลป์

พัฒนาการบทสตุติพระเกียรติในวัฒนธรรมวรรณศิลป์อินเดีย แสดงถึงสายธารการรจนาบท สตุติพระเกียรติที่เชื่อมต่อมายังกวีผู้รจนาจาร์กภาษาสันสกฤตซึ่งได้ประจักษ์ถึงพระเกียรติคุณของ พระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชสมัย อันเป็นแรงบันดาลใจการแต่งบทสตุติพระเกียรติที่ทรงคุณค่าทาง วรรณคดี

⁵¹ Siegfried Lienhard, *A History of Classical Poetry: Sanskrit, Pali, Prakrit* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1984), 45-47.

บทสวดที่พระเกียรตินในจารึกภาษาสันสกฤต เป็นตัวอย่างชัดเจนในคุณค่าทางวรรณคดี จารึกแสดงฝีมือความสามารถของกวี โดยให้ความสำคัญของการ ซึ่ง “อลังการ” ถือเป็นคุณลักษณะสำคัญยิ่งที่ปรากฏในจารึกประเภทสวดที่พระเกียรติน กวียอมรับหลักการของอลังการว่าเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการรณนาจารึก ตัวอย่างเช่น

จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองชุนาคาของพระเจ้ารุทรทามันที่ 1 (Junagaṛh Rock Inscription of Rudradaman I) เขียนขึ้นในปี ค.ศ. 150 เนื้อหาบรรทัดที่ 14 ปรากฏคำศัพท์ว่า “อลังการ” บ่งชี้ว่าเป็นคุณภาพของการแต่งกาวยะ ดังที่กวียกย่องพระปรีชาสามารถของพระเจ้ารุทรทามันที่ 1 ในด้านการประพันธ์กาวยะให้มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ “sphuṭa laghu madhura citra kānta śabdasaṁmayodārālaṁkṛta gadya padya (kāvyā vidhāna pravīṇe) na”⁵² จากข้อความที่บันทึกไว้นี้ เห็นได้ว่ากวีให้รายละเอียดการแต่งบทกวีสำหรับใช้อ่าน (gadya) และบทกวีสำหรับใช้สวด (padya) ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบตามแบบแผนของกาวยะ กล่าวคือ มีเนื้อความที่แจ่มแจ้ง (sphuṭa) ไม่หนัก คือ เบา (laghu) นุ่มนวลอ่อนหวาน คือ ไพเราะ (madhura) หลากหลาย (citra) น่ารัก คือ มีเสน่ห์ (kānta) รวมทั้งมีการประดับประดาด้วยศัพท์ (śabda) ใช้สมยะซึ่งเป็นขนบการแต่ง (samaya) ที่ยิ่งใหญ่สูงส่ง (udāra) อันประกอบด้วยอลังการ (alaṁkṛta)⁵³ คำว่า “อลังการ” เป็นหัวใจสำคัญในข้อความนี้ บ่งชี้ว่าอลังการเป็นเครื่องประดับของความงามที่ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด ซึ่งนักวรรณคดีสันสกฤตยุคแรกนับตั้งแต่กรตมุนีถือว่าเป็นคุณะ (คุณภาพ) ที่สำคัญในการแต่งกาวยะ⁵⁴

จารึกบนเสาหินแห่งเมืองอัลละฮะบาด ของพระเจ้าสมุทราคุปตะ (Allahābād Stone Pillar Inscription of Samudragupta) หลักการอลังการบ่งชี้คุณภาพการแต่งคำประพันธ์ปรากฏในจารึกหลักนี้ ซึ่งแต่งโดยกวีหริเชณ (Harīṣeṇa) และผู้ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้บทกวีสำเร็จบริบูรณ์ คือ ติลภฏฏาก (Tilabhṭṭaka) จารึกราวปี ค.ศ. 335 เนื้อหาจารึกตอนแรกเป็นร้อยกรอง ต่อจากนั้นเป็นร้อยแก้ว เนื้อหาจารึกตอนต้นกวีสรรเสริญพระปรีชาสามารถของพระเจ้าสมุทราคุปตะในด้านวรรณศิลป์ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์มหากวี และพระองค์ยังทรงเป็น “ราชกวี” ด้วย ในราช

⁵² D.C. Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1* (Calcutta: University of Calcutta, 1965), 179.

⁵³ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, *จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยระหว่างค.ศ.150-532* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 6.

⁵⁴ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก* 7, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 34.

สำนักของพระองค์นั้นบทกวีนิพนธ์ที่ดีเด่น ได้รับการยกย่องจะต้องประกอบด้วย “สพฺฐ” (sphuṭa) ซึ่งเป็นคุณลักษณะความแจ่มแจ้งในการแต่งบทกวีนิพนธ์⁵⁵

ตัวอย่างบทสวดดีพระเกียรติใน **จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองอัลละฮะบาด ของพระเจ้าสมุทรรคุปตะ** บ่งชี้ว่าบทสวดดีพระเกียรติที่กวีอินเดียรจนากวายเป็นพระมหากษัตริย์ กวีสร้างสรรค์ผลงานอย่างประณีต

จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองอัลละฮะบาด เป็นจารึกที่มีความงามมากที่สุดหลักหนึ่งในบรรดาจารึกสมัยคุปตะ พระเกียรติยศของพระเจ้าสมุทรรคุปตะในทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องเตือนใจอนุชนรุ่นหลังว่าพระองค์เป็นหนึ่งในพระมหากษัตริย์ผู้พิชิตที่ยิ่งใหญ่⁵⁶ กวีสัมผัสถึงพระปรีชาสามารถในการรบของพระเจ้าสมุทรรคุปตะ ดังที่ได้พรรณนาพระวรกายของพระองค์กว้างดงามยิ่ง (kāntatara varṣmaṇaḥ) อันประกอบด้วยรอยบาดแผลจำนวนมากนับร้อยแห่งที่ดงาม (aneka-praharaṇa-virūḍhākula-vraṇa-śatāṅka-śobhā-samudayopacita)⁵⁷ ความเก่งกล้าในการรบของพระองค์นี้

⁵⁵ ดังคำอ่านจารึกบรรทัดที่ 4-6 :

yasya pra (jñānu) saṅgocita- sukha- manasaḥ śāstrata (ttva) ārtha-
bharttuḥ — — stabdho — — — — — ni — — — — — nocchr — — — — — (I*)
(sa) tkāvya śrī virodhānbudha guṇita—guṇājñāhatānaneva krtvā
(vi) dvalloke (* *) vi (nā) (śi*) sphuṭabahu kavitā kīrtti rājyaṃ bhunakti (II*)⁵⁵

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ฯ แปลข้อความในจารึกข้างต้นไว้ดังนี้ :

พระราชอาพระองค์ใด ผู้มีพระทัยเป็นสุขที่เหมาะสมกับความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของ
นักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้เป็นนายเหนือ (รอบรู้ใน) หลักการที่แท้จริง และความหมายของศา
สตร์ (คัมภีร์ที่เป็นหลักของวิทยาการต่างๆ) ...หยุดนิ่ง...(พระราชอา) หลังจากได้กระทำ
สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์แห่งความงามของบทกวีที่ดีทั้งหลาย ให้เป็นของที่ถูกทำลายด้วยอำนาจ
แห่งคุณสมบัติ (ของพระองค์) ที่ถูกทำให้เพิ่มขึ้นโดยผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมเสวยราชสมบัติแห่ง
เกียรติยศ (ที่เกิดขึ้นจาก) กวีนิพนธ์ที่ชัดเจนมากมายอันมั่นคง ในโลกแห่งนักปราชญ์
ทั้งหลาย

ดูรายละเอียดได้ใน D.C. Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1* , 263.; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ฯ, *จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่าง ค.ศ.150-532*, 12.

⁵⁶ Hermann Kulke and Dietmar Rothermund, *A History of India* (London: Routledge, 2004), 87.

⁵⁷ D.C. Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1*, 264.

กวีบันทึกข้อมูลว่าพระราชชาติปกครองแคว้นต่าง ๆ ทางตอนใต้ทั้งหมด (sarvadaḥṣiṇāpatha) ต่างอยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์ทั้งสิ้น⁵⁸ จารึกหลักนี้เป็นจารึกที่สื่อความคิดว่าพระมหากษัตริย์เป็นองค์อวตารของเทพ ดังที่กวีแสดงแนวคิดที่ว่าพระเจ้าสมุทรคุปตะเป็นองค์อวตารของพระวิษณุ คือ ทรงอยู่เหนือความคิดของมนุษย์ (puruṣasyācintya)⁵⁹ ทรงเป็นเสมือนพระกুবเระ พระอินทร์ พระวรุณ และพระยม (dhanada-varuṇendrāntaka)⁶⁰ กวียกย่องพระเจ้าสมุทรคุปตะเป็น “มหाराชาธิราช” (mahārajādhirāja)⁶¹ เนื้อหาจารึกเด่นในเรื่องอสังการที่เป็นเครื่องประดับ ดังเช่น การเล่นความหมายแบบ **เคลซขะ** ที่ตีความหมายหลายชั้น การสื่อความหมายว่าพระเจ้าสมุทรคุปตะเป็นพระวิษณุ กวีไม่ได้ใช้คำศัพท์อย่างตรงไปตรงมา คำว่า “puruṣasyācintya” ความหมายชั้นแรก คือ พระองค์นั้นเป็นบุรุษ (puruṣa) ที่เหล่าทวยราชกุมารีไม่สามารถคาดคิดได้ (acintya) เหตุที่ไม่อาจคาดคิดได้ก็เพราะว่าพระองค์เป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นของคนดีและการทำลายล้างคนชั่ว ดังคำจารึกที่สื่อความหมายดังกล่าว และเด่นในเรื่องเสียง คือ **อนุปราส** ที่ซ้ำเสียงพยัญชนะว่า “sādhvasādhūdaya-pralaya-hetu”⁶² ความหมายชั้นที่สองนั้น “puruṣasya” ขยายขอบเขตไปในด้านปรัชญาสาขงขะที่ว่าโลกนี้มีสิ่งที่มีอยู่จริงเพียง 2 อย่างเท่านั้น คือ “ปุรุชขะ” กับ “ประกฤติ” สิ่งต่างๆ ล้วนเกิดจากสองสิ่งนี้⁶³ ซึ่งมูลเหตุของการสร้างโลกเริ่มต้นจากปุรุชขะ คือ วิญญานบริสุทธิ์อันสัมพันธ์กับประกฤติ คือ ความจริงทางวัตถุ ปุรุชขะ เป็นต้นธาตุของการสร้างสรรพสิ่งรวมทั้งการทำลายสรรพสิ่งให้สิ้นไปด้วย แต่ความหมายที่สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง จารึกได้แฝงแนวคิดให้เห็นว่าพระเจ้าสมุทรคุปตะนั้นทรงเป็นผู้สร้างและผู้ทำลายเช่นเดียวกับพระวิษณุ ซึ่งเป็นประธานของปุรุชขะและประกฤติในการสร้าง “sadhu” คือ คนดีและ “asādhū” คือ คนชั่ว ที่ถูกทำลาย (pralaya) ให้หมดสิ้นไป ไม่เพียงเท่านั้น จารึกหลักนี้ยังใช้ **อสังการอุตทาตะ** พรรณนาเนื้อหาให้มีความสูงส่ง ประกาศความเกรียงไกรของพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้จากเนื้อหาที่กล่าวถึงพระราชอำนาจมากต่างอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าสมุทรคุปตะ ตลอดทั้งการใช้ **อสังการอุตเปรกษา** ใช้คำบ่งชี้ว่า iva โดยเปรียบเทียบกับพระเกียรติยศพระเจ้าสมุทรคุปตะเหมือนแม่น้ำคงคา⁶⁴ นัยนี้ บทสฤติพระเกียรติในจารึกภาษา

⁵⁸ Ibid.,264-265.

⁵⁹ Ibid.,266.

⁶⁰ Ibid.,267.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.,267.

⁶³ อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย** พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2555), 243.

⁶⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก**

สันสกฤตจึงประกอบด้วยอঙ্การ อันเป็นเสน่ห์ส่งเสริมบทสวดที่พระเกียรติในจารึกโดยสะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ

อঙ্การในจารึกภาษาสันสกฤตบางหลักเน้นบทพรรณนาที่ไพเราะเช่นเดียวกับกาวยะ เช่น **จารึกแห่งเมืองมันทโสร์ (Mandasor Stone Inscription)** แต่งโดยกวีที่ชื่อ วัดสภฏฐิ (Vatsabhṭṭi) ในปี ค.ศ.436 และ ค.ศ. 473 เนื้อหาจารึกกล่าวถึงกษัตริย์พระนามว่าพระเจ้ากุมารคุปตะที่ 1 (Kumāragupta I) และพระเจ้าพันธูรัมมัน (Bandhuvarman) จารึกหลักนี้เป็นตัวอย่างที่กวีใช้ **อঙ্การ**พรรณนาภาพธรรมชาติงดงามยิ่ง พรรณนาภาพการประดับตกแต่ง และความงดงามน่ารื่นรมย์ของธรรมชาติอย่างละเอียดลออ ตัวอย่างเช่น การพรรณนาให้เห็นภาพการตกแต่งเครื่องประดับของหญิงงามและสามี อันน่ารื่นรมย์ ทั้งนี้เพราะแสงรัศมีจากดวงอาทิตย์ที่อ่อนลงและความอบอุ่นจากแสงไฟ ที่มีปลาซ่อนตัวอยู่ในน้ำลึก (ramā-sanātha-racane darabhāskarāṃsu-vhni-pratāpa-subhage jala-līna-mīne)⁶⁵ หรือพรรณนาให้เห็นภาพของแสงจันทร์ พื้นอาคารกระแจะจันทร์ พัดใบตาล และสร้อยไข่มุก ซึ่งไม่มีการใช้ให้เป็นประโยชน์ (candrāṃsu-harmyatala-candana-tālavṛnta hāropabhoga-rahite)⁶⁶ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการพรรณนาสภาวะธรรมชาติที่มีความงดงาม สอดคล้องกับ**อঙ্การสวาภวอกติ (svabhāvokti)** หรือ **ชาติ (jāti)** สอดคล้องกับบทพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีประเภทมหากาพย์ ซึ่งเน้นภาพความสดชื่นของธรรมชาติ⁶⁷ ความงามในบทพรรณนาภาพที่เป็นจุดเด่นในจารึกหลักนี้เป็นที่ประจักษ์ว่ากวีผู้แต่ง ถึงแม้จะไม่ได้อ้างตนว่าเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ แต่เนื้อหาที่กวีพรรณนาไว้นั้นก็ทำให้จารึกหลักนี้มีคุณลักษณะแบบกาวยะอย่างชัดเจน⁶⁸

จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดที่พระเกียรติ มีโครงสร้างเนื้อหาชัดเจน กวีสืบทอดโครงสร้างเป็นระเบียบแบบแผนการแต่ง ในกรณีจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา จะเห็นได้ว่ามีขนบและรูปแบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกสวดที่พระเกียรติเช่นเดียวกับอินเดีย ขณะเดียวกันกวีก็ได้พัฒนาฝีมือการรจนาบทสวดที่พระเกียรติประณีตบรรจงจนเป็นลักษณะเด่น สิ่งที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดที่พระเกียรติในกัมพูชามีขนาดยาวขึ้น กลวิธีการแต่งสลับซับซ้อนขึ้น ข้อความที่เขียนลงบนแผ่นหินหรือศิลาจารึกมีขนาดใหญ่ ตัวอักษรบรรจงคัดสรรอย่างสวยงาม มีการประดิษฐ์ฉันทลักษณ์ที่แปลกใหม่⁶⁹ แสดงให้เห็นว่าการสร้างจารึกในวัฒนธรรมแห่งราช

⁶⁵ D.C. Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1* , 305.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ A.B.Keith, *A History of Sanskrit Literature* (London: Oxford University Press, 1966), 92.

⁶⁸ K.L. Mankodi, “The Mandasor Silk Weavers' Inscription of 437 CE and the Temples of the Aulikaras” in *Art, Icon and Architecture in South Asia: Essays in Honour of Dr Devangana Desai, 2 Vols* (Delhi: Aryan Books International, 2015), 315.

⁶⁹ ดังเช่น ฉันทลักษณ์ที่ชื่อ มโนหระ พบใน**จารึกปราสาทแปรรูป** ไม่ปรากฏในรายชื่อฉันทลักษณ์ของอินเดีย

สำนักกัมพูชาเป็นสิ่งสำคัญมาก ดังตัวอย่างจารึกภาษาสันสกฤตสดุดีพระเกียรติพระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2 มีอยู่หลายหลัก จารึกหลักสำคัญที่มีเนื้อหาซับซ้อนคือ **จารึกปราสาทแปรรูป จารึกปักชีจำรง** และ **จารึกแม่บุญตะวันออก** ซึ่งกวีมุ่งรณาสดุดีถวายพระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2 อย่างยิ่งใหญ่ และสืบสาวต้นวงศ์ของพระองค์อย่างละเอียดไปจนถึงพระนางโสมากับพราหมณ์ชื่อเกาจินยะ⁷⁰

สรุปได้ว่า จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสดุดีพระเกียรติมีโครงสร้างเป็นแบบแผน จารึกมีเนื้อความหลัก คือ การสรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ แสดงสายตระกูลของพระองค์ตลอดจนระบุถึงบุคคลชั้นสูงในราชสำนัก และเนื้อหากล่าวถึงการบริจาทานสิ่งของต่างๆ หรือกล่าวถึงหลักความเชื่อทางศาสนา ในกรณีที่เนื้อหาจารึกประกาศชื่อกวีผู้รณาสุดุดี มักระบุชื่อกวีผู้รณาสุดุดีตอนจบ จุดประสงค์หลักที่กวีรณาสุดุดีประเภนี้ ก็คือเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ผ่านการสื่อสารด้วยภาษาสันสกฤต ประดับประดาด้วยถ้อยคำแบบเดียวกับกาวะ เน้น**อสังการ**ในทบแทนการขับลำนำที่ขมขื่น ฉะนั้น ภาพลักษณ์และมิติของพระมหากษัตริย์ จินตนาการ อุดมคติ และความคิดของกวีจึงผสมกลมกลืนอยู่ในจารึกประเภทนี้

1.2 ขนบความคิดของกวีในการแต่งบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต

นอกจากจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียพรรณนาพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์อันนับว่าเป็นบทประพันธ์ วัฒนธรรมการเขียนจารึกในอินเดียยังเป็นต้นแบบให้แก่จารึกภาษาสันสกฤตในประเทศเอเชียอาคเนย์ เห็นได้จากประเพณีการเขียนจารึก ซึ่งพิจารณาขอบเขตกว้างๆ ได้ 3 ประการ คือ (1) สรรเสริญกษัตริย์และวงศ์ของกษัตริย์ (2) เป็นคำสอนและคำเตือนทางจริยธรรม และ (3) เป็นประกาศิตแห่งการอุทิศทาสและกัลปนาที่ดิน ประเพณีจารึกในข้อที่ 1 ก็คือ จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสดุดีพระเกียรติ ถือว่าเป็นจุดประสงค์หลักในการเขียนจารึก บทพรรณนาพระเกียรติเป็นเสมือนการสะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ในอุดมคติแบบอินเดียตามที่กล่าวไว้ใน**คัมภีร์ มนุธรรมศาสตร์ อรรถศาสตร์ รามายณะ** และ **มหาภารตะ** เป็นต้น ซึ่งผู้ที่จะยกฐานะของพระกษัตริย์นั้น ต้องเป็นนักปราชญ์ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และมีความสามารถแต่งบทประพันธ์สันสกฤตเป็นอย่างดี นักปราชญ์ในแง่นี้ก็คือนักปราชญ์ที่อยู่ในตระกูลพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้ ราชสำนักจึงต้องอุปถัมภ์ผู้เชี่ยวชาญพิเศษเหล่านี้ ที่น่าสนใจคือ จารึกในเรื่องของกษัตริย์และราชวงศ์ จะเน้นวีรกรรมของพระมหากษัตริย์โดยการรบแผ่อำนาจ อีกทั้งกิจกรรมที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งเป็นจารึก

⁷⁰ นิพัทธ์ แยมเดช, “จารึกปราสาทตาพรหม: ความสัมพันธ์ระหว่างชนบจารึกสดุดีกษัตริย์กับการสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **วารสารไทยคดีศึกษา** 13, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 1-50.

ปฏิบัติของกษัตริย์และชนชั้นสูง คือ กิจกรรมทางด้านศาสนา เช่น การสร้างคิ่วลิ่งค์ ศาสนวัตถุ และ ศาสนสถาน⁷¹

ขนบนิยมการสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในจารึกอินเดียและประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อธิบายได้ดังที่ วิไลวรรณ ไข่มุกข์นันท์ เขียนบทความเรื่อง “ธรรมเนียมการจารึกเรื่อง กษัตริย์อินเดีย ลังกา พม่า เขมรกับศิลาจารึกหลักที่ 1” โดยอ้างจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศ อินเดีย และประเทศเขมร จารึกเกี่ยวกับกษัตริย์เป็นงานประชาสัมพันธ์ให้สาธารณชนรับทราบ วิไลวรรณ ชี้ให้เห็นว่าจารึกประเภทนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากในประเทศอินเดีย และที่สำคัญปรากฏธรรมเนียมและรูปแบบในจารึกหลายประการ ซึ่งอาจจำแนกเนื้อหาจารึกได้ 5 ประเภท ได้แก่ (1) อรรถาธิบายที่มาของพระราชวงศ์ เนื้อหาในจารึกส่วนนี้จะเรียงลำดับกษัตริย์ในราชวงศ์ พร้อมด้วยคำสรรเสริญแต่ละพระองค์ (2) สรรเสริญกษัตริย์ เนื้อหาส่วนนี้นับว่าสำคัญมาก ซึ่งตามคติเรื่องพระมหากษัตริย์อินเดียสมัยโบราณพระองค์ใดที่มีพระปรีชาสามารถ ทำสงครามชนะบ่อยครั้งจะได้รับถวายพระฉายานามใหม่อยู่เสมอ คำสรรเสริญและพระฉายานามส่วนมากสะท้อนให้เห็นถึงชัยชนะ ความกล้าหาญ และการทำสงคราม ตัวอย่างเช่น พระมหากษัตริย์เป็นผู้ปราบได้ทั้งสามโลก ผู้ปราศจากใครเสมอเหมือนผู้เป็นกษัตริย์แห่งกษัตริย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่กล่าวถึงฉายานามของกษัตริย์อาจไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไปก็ได้ เช่น พระมหากษัตริย์ทมิฬพระองค์หนึ่งได้ฉายานามว่า ผู้ปกครองเกาะทั้ง 1,200 เกาะ ในทางประวัติศาสตร์ไม่มีข้อบันทึกถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ที่ทรงปราบเกาะต่างๆ จำนวนมากถึงพันกว่าเกาะเลย (3) บันทึกเกี่ยวกับชัยชนะในการทำสงคราม เนื้อหาจารึกในส่วนนี้ เชื่อกันว่ากษัตริย์พระนามว่า Rajarajadeva กษัตริย์ทางอินเดียตอนใต้เป็นผู้ริเริ่มให้บันทึกเรื่องสงครามไว้ในต้นของจารึกทุกครั้ง (4) บันทึกเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจทางศาสนา เท่าที่ปรากฏในจารึกจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อุปถัมภ์ศาสนสถาน (5) บันทึกเกี่ยวกับการบริหารบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีรายละเอียดจำนวนมาก ทั้งเรื่องการเก็บภาษี การทำงานชลประทาน เป็นต้น⁷²

ด้วยเหตุที่จารึกภาษาสันสกฤตเป็นบทสดุดีพระเกียรติ ซึ่งมีสถานะเป็นดัง “งานประชาสัมพันธ์” เนื้อหาจารึกจึงผ่านการคัดสรรถ้อยคำเพื่อพรรณนาความเพียบพร้อมของพระมหากษัตริย์สมบูรณ์แบบ ตัวอย่างบทสรรเสริญเรนทราทิตย์ ใน *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง*

⁷¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กลุ่มประเทศภาคพื้นทวีป,” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เน้นประเทศภาคพื้นทวีป (นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 19-21.

⁷² วิไลวรรณ ไข่มุกข์นันท์, “ธรรมเนียมนิยมการจารึกเรื่องกษัตริย์อินเดีย ลังกา พม่า เขมรกับศิลาจารึกหลักที่ 1,” ใน ภาษา-จารึก ฉบับภาควิชาภาษาตะวันออก 20 ปี (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), 20-32.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชนิพนธ์วิทยานิพนธ์เรื่อง **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** ทรงชี้ให้เห็นชนบในบทธรรเสริญนเรนทราทิตย์ ดังนี้

ประการแรก กวีพรรณนาว่านเรนทราทิตย์ทรงเป็นผู้มีความงาม นับตั้งแต่พระพักตร์บริสุทธิ์ดุจพระจันทร์ ความงามนี้ทำให้พระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในใจของเหล่าสตรี นเรนทราทิตย์ยังมีความงามยิ่งกว่ากามเทพด้วย และความงามของนเรนทราทิตย์นั้นได้รับมาจากดวงจันทร์นั่นเอง นัยนี้ความงามของนเรนทราทิตย์จึงมีความเป็นเลิศเพราะงามเทียบเท่ากับเทพ คือ พระกามเทพและพระศิวะ

ประการที่สอง ความเป็นกวี ดั่งบทกวีของนเรนทราทิตย์ที่มีความงดงามมาก ซึ่งส่งผลให้พระองค์อยู่ในใจของกวีและสตรี มธุรพจน์ของพระองค์เป็นที่รับรู้ทั่วกัน และบุคคลทั้งหลายก็ดื่มด่ำบทกวีของพระองค์

ประการที่สาม ความเป็นผู้มีปัญญาและความรู้ ซึ่งส่งเสริมให้นเรนทราทิตย์เป็นผู้ที่มีความงาม ซึ่งความงามที่เกิดจากความรู้นี้ จะติดอยู่ที่พระองค์เป็นเวลานาน ดังที่พระองค์ทรงรอบรู้ในคัมภีร์ ภาษาศาสตร์ คำศัพท์และศาสนา

ประการที่สี่ ทรงกอปรด้วยความกล้าหาญและความสามารถในการรบ ดังที่กวีพรรณนาภาพการยุทธ์ การกล่าวถึงพระกรอันทรงพลังของพระองค์ กล่าวถึงพระบรมเดชานุภาพในการปราบปรามประเทศอื่นๆ

ประการที่ห้า ความแก่กล้าในพรต จะเห็นได้จากการบำเพ็ญพรต อำนาจของสมาธิ ความแก่กล้าในพรต และมีการปฏิบัติโยคะ ซึ่งนเรนทราทิตย์เป็นผู้ที่มีพรตเทียบเท่ากับเทพ ซึ่งก็คือพระศิวะ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงชี้ให้เห็นว่าบทธรรเสริญนเรนทราทิตย์ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ใด เนื้อความบทธรรเสริญมีคุณสมบัติไม่ต่างไปจากการสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดิน ดังจะพบได้ใน **จารึกปราสาทแปรรูป** กวีสรรเสริญพระเจ้าราเชนทรวรมันว่ามีคุณสมบัติที่พระราชามีทุกประการ กล่าวได้ว่าบทธรรเสริญนเรนทราทิตย์ใน **จารึกปราสาทพนมรุ้ง** มีรายละเอียดตรงกับจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาทยอยองค์พระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน⁷³

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ เขียนบทความเรื่อง **บทสดุดีในจารึกสันสกฤตของกัมพูชา** โดยการอ่าน แปล **จารึกปักธงจำกรง** ซึ่งเป็นจารึกสันสกฤตขนาดไม่ยาวมาก จารึกหลักนี้มีเนื้อหาสดุดีพระมหากษัตริย์กัมพูชาหลายพระองค์ ตั้งแต่ ศรุตวรมัน รุทรวรมัน ชยวรมัน อินทรวรมัน ยโศวรมัน อีสานวรมัน ชยวรมัน ทรราชวรมัน และพระเจ้าราเชนทรวรมัน เนื้อหาในการสดุดีพระมหากษัตริย์มีลักษณะร่วมกับบทสดุดีในจารึกสันสกฤตของกัมพูชาหลายหลัก แสดงให้เห็นว่า

⁷³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521)

พระมหากษัตริย์ที่วิเศษของกัมพูชาจะต้องมีอำนาจมหาศาล ปรากฏชัดได้ทั่วทิศ มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติและด้วยโชคความ กวีนิพนธ์กล่าวถึงพระลักษมีเทวีแห่งโชคความอยู่กับพระมหากษัตริย์ และพระองค์จะต้องมีรูปร่างมากหรืองามมากกว่ากามเทพ และน่าสังเกตด้วยว่าบทที่พรรณนาความกล้าหาญและอำนาจของพระมหากษัตริย์ กวีกัมพูชานิพนธ์เรื่องราวในมหากาพย์เรื่องยิ่งใหญ่ คือ **มหาภารตะ** และ **รามายณะ** มาเปรียบเทียบ⁷⁴

ขอบความคิดที่ปรากฏซ้ำๆ ในจารึกภาษาสันสกฤตสุดดีพระเกียรติ เช่น กวีกล่าวถึงพระศรีหรือพระลักษมีคู่กับพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์มีสี่ขาวบริสุทธ์ หรือพระเกียรติยศจรดมหาสมุทรทั้งสิ้น เป็นจินตนาการที่ผสมผสานกับความ ความเชื่อของกวีด้วย ดังที่ นิพัทธ์ แยมเดช เขียนบทความเรื่อง **ความเชื่อของกวีในการสวดถึงกษัตริย์ที่สะท้อนจาก “กวิสมยะ” : ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย** ได้สำรวจจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยจำนวน 7 หลัก ได้แก่ (1) **จารึกวัดเสมาเมือง** (2) **จารึกสตกท็อกกรม 2** (3) **จารึกปราสาททัพเสียม** (4) **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** (5) **จารึกประจำอารคยศาลา ตาเมื่อนโต้ง** (6) **จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา** (7) **จารึกเมืองเสมา** ปรากฏขอบความคิดของกวีในการสวดถึงพระเกียรติยศกษัตริย์ร่วมกัน ได้แก่ (1) พระพรหมเป็นผู้สร้างกษัตริย์ขึ้นมา (2) พระเกียรติยศของกษัตริย์จรดขยายไม่มีที่สิ้นสุด (3) กษัตริย์มีพระบรมเดชาภาพเหมือนกับพระอาทิตย์ (4) กษัตริย์มีความงามเหมือนพระจันทร์ (กวีถือว่าพระจันทร์ยังมีรัศมีที่เย็นด้วย) (5) กษัตริย์มีคุณลักษณะเหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ (6) กษัตริย์มีความงามเหมือนกับกามเทพ หรืองามยิ่งกว่ากามเทพ (7) พระนางลักษมีมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์อย่างแนบแน่น (8) กษัตริย์ทรงมีความรอบรู้เป็นเลิศ (9) พระบาทของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ได้รับการยกย่องโดยกษัตริย์องค์อื่น (10) กษัตริย์มีความสัมพันธ์กับพันธมิตรไม่ว่าใหญ่หรือพันธมิตรไม่ว่าเล็ก ขนบ (กวิสมยะ) ที่ปรากฏอยู่บ่อยครั้งในจารึกภาษาสันสกฤตกลายเป็นธรรมเนียมนิยมในโลกของกวี ขณะเดียวกันขอบความคิดนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของกษัตริย์ว่าทรงเป็นเทพ ทรงมีคุณสมบัติภายนอก คือ รูปร่างน่าชื่นชม ทรงมีความเก่งกล้าสามารถ มีอำนาจมาก ทรงเป็นนักปราชญ์ และทรงมีคุณต่อทวยราษฎร์ด้วย⁷⁵

Kamaleswar Bhattacharya ชี้ให้เห็นประเพณีร่วมกันในการแต่งกาวะทั้งในอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียกลาง โดยเฉพาะจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งมีข้อความที่สามารถเปรียบเทียบกับงานประพันธ์กาวะในอินเดีย มีขนบการประพันธ์ที่เหมือนกันด้วย

⁷⁴ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสวดในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 6** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 281-321.

⁷⁵ นิพัทธ์ แยมเดช, “ความเชื่อของกวีในการสวดถึงกษัตริย์ที่สะท้อนจาก “กวิสมยะ” : ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน **ตำรงวิชาการ** 16,1 (มกราคม-มิถุนายน 2560): 115-146.

และเมื่อพิจารณาจารึกสันสกฤตหลักอื่นที่แต่งเป็นบทสวดตีบุคคลสำคัญ และคำวิงวอนต่อเทพ จะเห็นความคิดในลักษณะเดียวกัน ยิ่งกว่านั้น จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชายังแฝงความคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้งด้วย⁷⁶

Bhattacharya ได้อ้างถึง George Coedès ซึ่งเคยตั้งข้อสังเกตถึงความสามารถของกวีผู้แต่งจารึกแปรรูปของพระเจ้าราเชนทรวรมันว่ามีความรู้ในด้านสันสกฤตอย่างสูงจะเป็นคนอินเดียแต่งเองใช่หรือไม่ ข้อสังเกตดังกล่าวทำให้ Bhattacharya ลงความเห็นว่าชาวเขมรโบราณไม่น่าจะแต่งจารึกที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ได้ แต่เป็นผู้ใดแต่งจารึก ก็ได้สะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของภาษาสันสกฤตในระดับที่สูงมาก ที่น่าสนใจคือ ผู้แต่ง **จารึกหันไชย** ได้ตั้งข้อความและเนื้อหาจากกวีนิพนธ์ของกาลิทาส เรื่อง **มหากาพย์รฆุวงศ์** ผู้ที่ตั้งข้อสังเกตนี้คือ Franz Kielhoen อิทธิพลที่**มหากาพย์รฆุวงศ์** มีต่อ **จารึกหันไชย** ดังจะเห็นได้จากเนื้อหา **มหากาพย์รฆุวงศ์** สรรคที่ 4 โศลกที่ 49 ดังที่ว่า

ทิตี มนุทายเต เตโซ ทกษินสฺยํ รเวรปี	
ตสฺยาเมว รโฆะ ปาณตฺยาะ ปฺรตาโป น วิเซทิเร	
เห็นได้ว่าตัวอย่างในโคลกข้างต้น คล้ายกับคำ จารึกหันไชย ที่ว่า	
ศรตฺกาลาภิยาสฺย ปฺรนาเวตฺเตชฺสะ	
ทฺวิษามสฺโหย ยฺไสยว ปฺรตาโป น รเวรปี	
เช่นเดียวกับในเนื้อหา มหากาพย์รฆุวงศ์ สรรคที่ 4 โศลกที่ 54 ที่ว่า	
โภยตฺสฤชฺฐิวิภูษานํ เตน เกรลโยชิตาม	
อลเกชฺ จมฺรณฺสุ จูรณฺปฺรตินิธิกฤตตะ	
เห็นได้ว่าตัวอย่างในโคลกข้างต้น คล้ายกับคำ จารึกหันไชย ที่ว่า	
ยสฺย ไสณฺยโรช ฐตฺมุชฺฉนิตาลงฺกฤติชฺวปี	
ริปฺสุตฺริคฺคณฺทเทเศชฺ จูรณฺภาวมฺปาคตม	

Bhattacharya ให้ความเห็นไว้ว่าอิทธิพลของกาลิทาสนั้น เป็นแรงบันดาลใจสำหรับกวีผู้แต่งบทประศาสตร์ในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา อิทธิพลความคิดซึ่งเป็นเสียงสะท้อนของกาลิทาสปรากฏอยู่ใน **จารึกแปรรูป** ในบางโคลก **จารึกแม่บุญตะวันออก** ของพระเจ้าราเชนทรวรมัน **จารึกของพระเจ้ายโศวรมัน** และ **จารึกปราสาทจรุง** ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย⁷⁷

⁷⁶ kamaleswar bhattacharya, "Inscription : Their Literary Value II," in **The Cultural Heritage of India**, Vol. V. nd ed., enl., ed. Suniti Kumar chatterji (Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 407-408.

⁷⁷ kamaleswar bhattacharya, "The present state of researches on the Sanskrit epigraphy of Cambodia: some observations," in **Amrtadhara : Professor R. N. Dandekar Felicitation**

ขอบความคิดของกวีในจารึกภาษาสันสกฤต คือ การแสดงภาพพระมหากษัตริย์เพียบพร้อม ด้วยความมหัทศวรรย์ประการต่างๆ เนื้อหาบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตผ่านการคัดสรร **อลังการทางเสียงและความหมาย** สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบของพระราชานุญาตในอุดมคติ ดังเห็นได้จากภาพลักษณ์กว้างๆ ของพระมหากษัตริย์ในจารึกแต่ละหลัก มีลักษณะร่วมกันทั้งพระราชอำนาจ ความเก่งกล้าสามารถ ความเป็นผู้นำต้นแบบ ชื่อเสียงเกียรติยศ คุณสมบัติภายนอกอันเป็นที่ประจักษ์ รวมทั้งการมีคุณลักษณะเลิศเลอเสมอกับเทพหรือเหนือกว่าเทพ

จากแนวคิดการสร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต เริ่มจากการทบทวนแนวคิดในมุมมองกว้าง คือ มองภาพวัฒนธรรมการสวดิพระเกียรติจากอินเดียสู่ประเทศบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในกัมพูชา เพื่อนำทางสู่การทบทวนแนวคิด เน้นเฉพาะการเขียนบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต และขอบความคิดของกวี เมื่อประมวลแนวคิดเชื่อมโยงกันแล้ว ทำให้เข้าใจเบื้องต้นว่าความคิดของกวีสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต มีรากฐานมาจากความเชื่อทางวัฒนธรรมสวดิพระเกียรติของอินเดีย ความเชื่อทางวัฒนธรรมดังกล่าวผลิตซ้ำสืบต่อในแวดวงกวีราชสำนักตลอดมา โดยกวีผู้แตกฉานทางอักษรศาสตร์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ที่ได้สร้างสรรคบทสวดิพระเกียรติผสมผสานฝีมือทางประพันธ์ศิลป์ถวายพระมหากษัตริย์ จารึกภาษาสันสกฤตเป็นตัวบทสนองเจตนารมณ์ของกวีเช่นที่ว่านี้ บทสวดิพระเกียรติในจารึกได้ย่อบรรยายคำสวดิพระเกียรติให้มีขนาดสั้นตามขอบเขตของหลักจารึก ยกเว้นจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาที่ปริมาณเนื้อหาเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันบทสวดิพระเกียรติในจารึกแฝงนัยยะการรักษาความหลังและความศักดิ์สิทธิ์ของระบบกษัตริย์ให้คงความยิ่งใหญ่ ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดที่ทบทวนมานี้ เป็นแนวทางพิจารณาบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างชัดเจน ทำให้เห็นรายละเอียดเนื้อหาจารึกว่ามีโครงสร้างและเนื้อหาการสวดิพระเกียรติอย่างไรบ้าง และความยอดเยี่ยมจากศิลปะการประพันธ์ก็เป็นพื้นที่ที่กวีถ่ายทอดลงในบทสวดิพระเกียรติ ผู้วิจัยเห็นว่าหากนำแนวคิดทางด้านวรรณคดีศึกษามาพิจารณาร่วมด้วย น่าจะมีความเหมาะสมและเอื้อประโยชน์ต่อแนวทางการศึกษาเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างน่าสนใจด้วย

2. แนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill) : กวีเป็นยอดของภาษา

แนวคิดอิสระแห่งกวี (Poet’s Freewill) เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยต่อยอดจากฐานคิด “กวียานุโลม” หรือ “เอกสิทธิ์กวี” (Poetic License) เพื่ออธิบายให้ชัดเจน ผู้วิจัยประยุกต์ฐานคิด

Volume (Ed.: S. D. Joshi) (Delhi: Ajanta Publications, 1984) , 475-484.; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, ผู้แปล, “สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ข้อสังเกตบางประการ,” ใน **โบราณคดี** (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 253. ฉบับพิเศษ ในวาระครบรอบ 40 ปี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537): 45-55.

ทางด้านปรัชญาเรื่อง “เจตจำนงเสรี” (Free will) และฐานคิดเรื่องภาษาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งจะชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษของกวีในเรื่องอิสระทางภาษา ดังปรากฏออกมาเป็น แนวคิด “อิสระแห่งกวี” โดยผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางสำหรับศึกษาอสังการในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันจะเสริมให้เห็นผลการวิจัยที่ลุ่มลึก ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยขอแบ่งประเด็นทบทวนแนวคิด 2 หัวข้อ คือ

(1) ความหมายและความสำคัญของแนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill)

(2) อิสระแห่งกวี: กวียึดกรอบตามตำราประพันธ์ศาสตร์ หรือ กวีออกนอกขนบทางภาษาดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ความหมายและความสำคัญของแนวคิด “อิสระแห่งกวี” (Poet’s Freewill)

ตามประวัติวรรณคดีสันสกฤตมักเป็นที่ยอมรับว่ากวีเป็นบุคคลพิเศษ คือ เป็นนักปราชญ์ และเป็นผู้ที่สื่อสารกับเทพได้⁷⁸ ในระยะแรก กวีเป็นฤๅษีมีสัมผัสพิเศษ ดังเห็นได้ว่าคัมภีร์ประเภทศรุตี (audition) ซึ่งเป็นวรรณคดียุคแรกในประวัติวรรณคดีสันสกฤต ถือว่าฤๅษีเป็นผู้ที่ได้ยินสาระอันเป็นทิพย์มาจากเทพ นำมาถ่ายทอดโดยมุขปาฐะ และเขียนตามที่ได้ยินจากเทพ⁷⁹ ในสมัยต่อมา กวีก็มีสัมผัสพิเศษสร้างสรรค์ผลงานจนเป็นบทประพันธ์ล้ำค่า เช่น วาลมิกิ แต่ง *รามายณะ* และเวยาส แต่ง *มหาภารตะ* ความสำคัญของกวีที่สร้างสรรค์ผลงานลึกซึ้งเช่นนี้ แสดงออกด้วยจินตนาการกว้างไกล อานันทวอร์ดนะ (Ānandavardana) นักวรรณคดีศึกษาผู้เรียบเรียงตำรา *ธวันยาโลกะ* (Dhavyāloka) แสดงทรรศนะการสร้างสรรค้วรรณคดีไว้อย่างน่าสนใจว่าในขอบเขตของบทกวีที่มีความยิ่งใหญ่ นั่น กวี คือ ผู้เดียวที่สร้างโลกในจินตนาการตามความประสงค์ของตนเองได้อย่างหลากหลาย⁸⁰

ด้วยเหตุที่กวีเป็นปราชญ์ทางภาษาและสร้างสรรค์จินตนาการกว้างไกล จึงเป็นที่ยอมรับว่าผลงานของกวีที่มีความแปลกใหม่ หรืออยู่นอกกฎเกณฑ์ภาษาเป็นข้อยกเว้นพิเศษ หรือเป็นสิทธิพิเศษของกวี ดังปรากฏแนวคิดที่รู้จักกันในชื่อ “กวียานุโลม” (Poetic License) ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏในตำราและหนังสือทางด้านวรรณคดี หรือที่พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน บัญญัติศัพท์ขึ้นว่า “เอกสิทธิ์กวี” ทั้งคำว่า “กวียานุโลม” และ “เอกสิทธิ์กวี” สรุปลักษณะได้ดังนี้

⁷⁸ กุสุมา รัชชมนณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 18.

⁷⁹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551),

⁸⁰ Ānandavardhana, *Dhavyālokaḥ* (Varanasi: Jnanamandal Limited, Sant Kabir Marg, n.d.), 312.

แนวคิด “กวียานุโลม” ไม่ได้ปรากฏอยู่ในตำราการประพันธ์ที่กำหนดไว้อย่างตายตัว แต่เป็นแนวคิดที่เข้าใจว่าเป็นข้อยกเว้นพิเศษสำหรับกวี โดยเฉพาะการใช้ภาษาที่แตกต่างไปจากภาษาที่สื่อสารโดยทั่วไป เช่น การใช้ภาษาโบราณ การตัดคำให้สั้น และการแผลงคำเพื่อให้เข้ากับฉันทลักษณ์⁸¹ ซึ่งการใช้ภาษาอันเป็นลักษณะเฉพาะของกวีนี้ ถือเป็นสิทธิอิสระของกวีที่จะใช้ถ้อยคำและความหมายที่ไม่เป็นไปในลักษณะธรรมดา ดังกรณีการสร้างสรรคผลงานของสุนทรภู่ กวีเอกของไทย ซึ่งเป็นที่รู้กันดีว่าสุนทรภู่จะใช้คำที่ไม่ปรากฏในภาษาทั่วไป เช่น คำว่า “ตัดชัย” ในความหมายว่า ตาย ใช้ “ประนินทิน” แทน “ปฏิทิน” ใช้ “เจ้ากรมยมราช” แทน “พระยายมราช” เป็นต้น⁸² รวมทั้งการใช้คำที่เปลี่ยนรูป ดังที่ตำราฉันทลักษณ์บัญญัติให้เป็นเอกโทษ โทโทษซึ่งไม่ถือว่าเป็นสิ่งผิด หรือการใช้ ศ. เข้าลิลิต ซึ่งเป็นการใช้ศัพท์เฉพาะของกวี และการใช้ถ้อยคำราชาศัพท์ในคำประพันธ์เป็น กวียานุโลมอีกลักษณะหนึ่ง หรือกล่าวอีกแง่หนึ่งว่า “กวียานุโลม” คือ การพลิกแพลงหรือดัดแปลงภาษาไปตามรสนิยมของกวี ซึ่งการพลิกแพลงภาษานั้น อาจจะขึ้นอยู่กับข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์หรือไม่ก็ได้ นอกจากนี้ กวียานุโลมที่กำหนดไว้ในตำราการประพันธ์ทางสันสกฤต เห็นได้จากการแทนค่าตัวอักษร [V] กับ [B] และ [d] กับ [l] รวมถึงการใช้เครื่องหมายอนุสวาระและวิสรรคตามความต้องการของกวี วรรณคดีสันสกฤตบางประเภทนอกจากจะปรากฏวิสรรคตามตำราการประพันธ์ ก็ยังมีการใช้เครื่องหมายอวครหะ ซึ่งเป็นขนบการประพันธ์ด้วย สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือกวีสันสกฤตไม่ได้ใช้กวียานุโลมเพื่อสะท้อนตัวตนหรือรสนิยมในทางกวีแต่อย่างใด⁸³

แนวคิด “เอกสิทธิ์กวี” ตามคำอธิบายในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายและคำอธิบายไว้ดังนี้

⁸¹ ผู้วิจัยสรุปจากคำอธิบายของ ประสิทธิ์ กาย์กลอน ดังที่กล่าวว่า กวียานุโลม “ข้อยกเว้นพิเศษบางอย่างที่ใช้ในภาษากวีได้ แต่ใช้ในภาษาร้อยแก้วธรรมดาต่างๆ ไปไม่ได้” และได้ยกตัวอย่างเช่นคำโบราณรวมทั้งภาษาต่างประเทศ เช่น กนนเชอ กรรชันน กระทต กระแห่น เป็นต้น ใช้รูปคำย่อ โดยตัดคำให้สั้น เช่น ระคาย ตัดเป็น คาย ระเหยย ตัดเป็น เหยย อนุช ตัดเป็น นุช เป็นต้น การแผลงคำเพื่อให้คล้องจองกับฉันทลักษณ์ เช่น ขวาง เป็น ฉวาง ซ่อม เป็น ชร่อม เถลิง เป็น ต่าเกิง เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ประสิทธิ์ กาย์กลอน , **แนวทางศึกษาวรรณคดี: ภาษากวี** (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), 3., 78.

⁸² ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน ล้อม เพ็งแก้ว, **วैयाวนุโลม** (กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, 2549), 52-55.

⁸³ ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน นาวิณ วรรณเวช, “กวียานุโลมสันสกฤต: กรณีศึกษารามกฤษณวิโลมกาวยะ,” ใน **วารสารอักษรศาสตร์** 39, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 216-234.

“สิทธิพิเศษที่ยอมให้กวี ไม่ต้องปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับอย่าง
เคร่งครัดในด้านการใช้ภาษา การใช้สัมผัส หรือการออกเสียง เพื่อว่าบทร้อย
กรองของเขาจะสอดคล้องกับข้อกำหนดของฉันทลักษณ์...”⁸⁴

และ “...ถ้อยคำในบทร้อยกรองเป็นอันมากจะมีลักษณะเป็นเอกสิทธิ์ก็อย่างแน่นอน...”⁸⁵

ถึงแม้ตัวอย่างคำอธิบายจะเน้นเฉพาะเอกสิทธิ์กวีจากทางตะวันตก และยกตัวอย่างประกอบพอสังเขป แต่ก็เห็นแนวทางคำอธิบายได้ว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับแนวคิด “กวียานุโลม” ดังกล่าวไปข้างต้น

ความหมายและคำอธิบาย “กวียานุโลม” และ “เอกสิทธิ์กวี” ดังกล่าว จุดประกายผู้วิจัยให้
คิดต่อด้วยว่าแท้ที่จริงแล้ว การกำหนดคำทั้งสองมาเป็นกรอบพิจารณาความพิเศษของกวีในการคิด
ประดิษฐ์ และสร้างสรรค์ผลงานนอกกรอบระเบียบแบบแผนทางภาษาจนเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้น ยัง
ไม่ได้ชี้เฉพาะถึงคุณลักษณะที่แท้จริงของกวีแต่อย่างใด กล่าวคือ คำว่า “กวียานุโลม” แปลตามอักษร
ว่า “อนุโลมตามกวี” โดยสะท้อนจากมุมมองของผู้ที่มองกวี หรือผู้ที่วิจารณ์ผลงานกวีเป็นหลัก และ
ผู้อ่านผู้ฟังต่างยอมรับข้อยกเว้นโดยอนุโลมตามกวี ซึ่งแท้ที่จริงแล้วก็คือยอมรับทัศนะของผู้ที่วิจารณ์
ผลงานกวีอันเป็นกฎเกณฑ์ที่มีข้อจำกัด ถึงแม้ว่าในทางตำราการประพันธ์สันสกฤตมีกรอบสำหรับกวี
ยานุโลม และการพลิกแพลงภาษาในบางแง่มุมกลายมาเป็นขนบการประพันธ์ ซึ่งนับเนื่องว่าเป็นกวียา
नुโลมได้นั้น ก็ไม่อาจชี้ให้เห็นลักษณะที่สมบูรณ์ของกวียานุโลมได้ ส่วน “เอกสิทธิ์กวี” เป็นคำที่
เจาะจงความเป็นสิทธิพิเศษของกวี ไม่ได้เปิดเผยความคิดสร้างสรรค์ของกวี อีกทั้งความหมายและ
คำอธิบาย “กวียานุโลม” และ “เอกสิทธิ์กวี” ยังไม่ได้ชี้ให้เข้าใจกระบวนการสร้างสรรค์ด้วยทซึ่ง
ประกอบด้วยจินตนาการ การสื่ออารมณ์ ความรู้สึก และความคิดสร้างสรรค์ของกวีได้แจ่มแจ้งพอ
ด้วยเหตุที่ “กวียานุโลม” และ “เอกสิทธิ์กวี” เป็นข้อสังเกตของนักวรรณคดีศึกษาในชั้นหลัง
รายละเอียดข้อสังเกตนี้ กระตุ้นผู้วิจัยให้คิดต่อยอดจากแนวคิดนี้ให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงแสดง
แนวคิด “อิสระแห่งกวี” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Poet’s Freewill” โดยประยุกต์จากศัพท์บัญญัติ
สาขาวิชาปรัชญาคือคำว่า “เจตจำนงเสรี” หรือ “Free will” และฐานคิด เรื่อง “ภาษาเป็น
ประสบการณ์ของมนุษย์” ดังความหมายและคำอธิบายต่อไปนี้

⁸⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545),
332.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน.

พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำว่า “เจตจำนงเสรี” ไว้ดังนี้ “*ความเป็นอิสระของจิตที่จะตัดสินใจเลือกกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง*”⁸⁶ จะเห็นได้ว่าความหมายดังกล่าวรวบรัดมาก นิยามความหมายเดียวกันนี้ในพจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา เรียบเรียงโดย เจษฎา ทองรุ่งโรจน์ ให้คำอธิบายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังที่กล่าวว่า “เจตจำนงเสรี” คือ “*วิสัยสามารถของบุคคลในการกำหนดการกระทำของตนเอง บุคคลมีทางเลือกหลายทางว่าจะกระทำอย่างไร เขาจะตัดสินใจกระทำในทางใดย่อมขึ้นอยู่กับทางเลือกของเขา..*”⁸⁷ หรือกล่าวเจาะจงลงไปที่ความคิดเกี่ยวกับเจตจำนงเสรี จะเห็นได้ว่า “*...ตั้งอยู่ในข้อสมมติที่ว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดการกระทำของตนเอง มนุษย์จะเลือกกระทำอย่างใดก็ได้ ตามความต้องการของตน...*”⁸⁸ การที่มนุษย์มีอิสรภาพในการกระทำของตนนั้นจึงไม่อาจทำนายได้ว่ามนุษย์จะมีพฤติกรรมเช่นใด ตรงกันข้ามกับวิชาพฤติกรรมศาสตร์ ซึ่งเชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์นั้นสามารถทำนายได้แม่นยำ⁸⁹ แนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรีเป็นรากฐานความคิดในลัทธิปรัชญานิยัตินิยม (Indeterminism) อยู่ตรงข้ามกับลัทธิปรัชญานิยัตินิยม (Determinism)⁹⁰ กล่าวคือ สิ่งที่เป็นพลังขับเคลื่อนเจตจำนงเสรีของมนุษย์ตามที่พึงกระทำมีอยู่หลายประการ ได้แก่ การอ้างเหตุผล ประสบการณ์ของมนุษย์ว่ามีอิสระ เรื่องศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ เรื่องการสรรเสริญและการประณาม รวมทั้งความสำนึกทางศีลธรรม⁹¹ ที่น่าพิจารณาต่อไป คือ ความเป็นอิสระหรือเจตจำนงเสรีของมนุษย์ในการสร้างเรื่องราวทางศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ ไม่สามารถปิดกั้นอิสระของผู้สร้าง บทประพันธ์ได้ โดยเฉพาะการบ่งชี้ถึงภาวะอิสระของภาษาในการสื่อสาร

เจตนา นาควัชระ อภิปรายภาวะอิสระของภาษาในการสื่อสาร หรืออีกแง่หนึ่ง ภาษาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ไว้อย่างน่าสนใจ ดังที่ว่า ภาษาเป็นประสบการณ์ เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์

⁸⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2548), 39.

⁸⁷ เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2557), 353.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม.

⁹⁰ พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย Determinism นิยัตินิยม ไว้สองความหมาย คือ 1. ลัทธิที่ถือว่า สิ่งทั้งหลายในจักรวาลเป็นไปตามกฎที่ตายตัว 2. ลัทธิที่ถือว่า เจตจำนงของมนุษย์ไม่เป็นไปโดยอิสระ แต่ถูกกำหนดโดยภาวะทางจิตใจและทางวัตถุ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 4, 26.

⁹¹ นคร จันทราช, “ความรับผิดชอบทางศีลธรรม: มุมมองจากพุทธปรัชญาเถรวาท,” ใน วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2560): 116.

ที่มีผลต่อพฤติกรรม มนุษย์สามารถควบคุมได้และไม่ได้พร้อมกัน ในการสื่อความหมายงานทางวรรณศิลป์ ภาษาที่สร้างขึ้นนั้นจะกระตุ้นให้เกิดประสบการณ์ในด้านอารมณ์ ความรู้สึก ดังเห็นได้ว่า

*...กวีไทยแต่เดิมมาที่ “เล่น” กลบทและกลอักษรไปจนถึงขั้นหนึ่งย่อมรู้ดี
ว่า บทกวีมิได้ทำหน้าที่แต่เพียงสื่อความ แต่เป็นงานสร้างสรรค์ที่เกือบจะเรียกได้
ว่ามีภาวะอิสระ อยู่ได้ด้วยคุณค่าแห่งความงามในทางวรรณศิลป์...⁹²*

ภาวะอิสระของภาษาเห็นได้จากแนวคิดที่ว่าภาษาเป็นสิ่งดำรงคู่เสรีภาพของมนุษย์มาช้านาน เสรีภาพที่ดำรงอยู่คู่กับภาษานี้ ไม่ได้หมายความว่าการใช้ภาษาจะอยู่นอกเหนือขอบเขตของสังคมไปได้ ดังนั้น เสรีภาพทางภาษาจึงอยู่กับขอบเขตภายในมิติของสังคม คือ วัฒนธรรมและกติกาของสังคม อาจกล่าวได้ว่า “การใช้เสรีภาพที่มากับศักยภาพทางภาษาด้วยวิถีทางที่ประเสริฐสุดก็คือ การใช้ภาษาในการสร้างความเข้าใจอันดีในหมู่มวลมนุษย์”⁹³ ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า การใช้ภาษาเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีในหมู่มวลมนุษย์ โดยเฉพาะผลงานทางวรรณศิลป์ จะต้องประกอบด้วยฝีมือ ปัญญา และหัวใจของผู้สร้างผลงาน โดยถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้สร้างงานอันหลากหลาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภาษาเป็นประสบการณ์ที่ดีได้ ก็ต่อเมื่อภาษาทำหน้าที่สื่อประสบการณ์ด้วย⁹⁴

ความหมายและคำอธิบายแนวคิด “เจตจำนงเสรี” และแนวคิดเรื่องภาษาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งผู้วิจัยนำมาต่อยอดจากคำอธิบายเรื่อง “กวียานุโลม” หรือ “เอกสิทธิ์กวี” สามารถประยุกต์ใช้ในการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ภาษาวรรณศิลป์ได้ และยืนยันความสามารถของผู้ใช้ภาษาที่คิดสร้างสรรค์ภาษาวรรณศิลป์อยู่เหนือการใช้ภาษาทั่วไป ด้วยเหตุนี้แนวคิด “อิสระแห่งกวี” จึงน่าจะชี้ให้เห็น “เจตจำนงเสรี” และ “ภาษาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์” เป็นคุณลักษณะพิเศษของกวี สอดคล้องกัน โดยไม่ปิดกั้นอิสรภาพการสร้างสรรค์ผลงานของกวี ซึ่งสะท้อนให้สัมพันธ์กับประสบการณ์ของกวีอันหลากหลายและงดงาม ฉะนั้นแนวคิด “อิสระแห่งกวี” จึงเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างสรรค์ภาษาวรรณศิลป์ที่ทรงพลัง ดังที่ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดนี้มีอยู่จริงในการเขียนจารึก และอาจเป็นข้อพิจารณาได้ว่า อิสระแห่งกวี แท้ที่จริงเป็นแนวคิดที่กวียึดถือกรอบตามตำราทางประพันธ์ศาสตร์ หรือ กวีออกนอกขนบทางภาษา

⁹² เจตนา นาควัชระ, เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ รวมบทความทางวิชาการ (พ.ศ.2525-2532) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), 463-464.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, 467.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 487.

2.2 อิศระแห่งกวี: กวียึดกรอบตามตำราประพันธ์ศาสตร์ หรือ กวีออกนอกขนบทางภาษา

หลักฐานลายลักษณ์ เช่น จารึกถือว่าเป็นตัวอย่างวัฒนธรรมทางภาษาที่สะท้อนภูมิรู้ของผู้แต่ง จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดตีพระเกียรติของอาณาจักรกัมพูชา เช่น **จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม** เนื้อหาบันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ถึงสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 และเชื้อสายพราหมณ์ศิวะไกวลยยะ ซึ่งทำหน้าที่รับใช้กษัตริย์⁹⁵ และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** เนื้อหาบันทึกเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งจารึกทั้ง 2 หลักเป็นตัวอย่างหลักฐานลายลักษณ์ที่ชี้ให้เห็นความสามารถของกวีในด้านภาษาอย่างสูง กวีร้อยกรองคำประพันธ์สวดตีพระเกียรติด้วย **ศัพทาลังการ** หรือ **อลังการทางเสียง** และ **อรรถาลังการ** หรือ **อลังการทางความหมาย**⁹⁶

หลักเกณฑ์การประพันธ์จารึกให้มีความงาม แสดงให้เห็นว่ากวีจะต้องรักษาขนบทางการประพันธ์อันเป็นหลักการปฏิบัติที่สืบทอดกันมา หลักการประพันธ์นี้ปรากฏเป็นตำราคู่มือสำหรับกวีตั้งที่วาคภฏะ นักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ได้เรียบเรียงตำรา **วาคภฏาลังการ** หรือที่รู้จักกันว่า **อลังการศาสตร์** โดยสรุปเป็นกฎเกณฑ์ทางประพันธ์ศาสตร์อย่างรวบรัด เนื้อหาที่แจ่มแจ้งมีทั้งข้อควรปฏิบัติและกฎข้อห้ามหลายประการในการประพันธ์ โดยเฉพาะกฎข้อห้ามการประพันธ์มีที่น่าสนใจ เช่น ห้ามไม่ให้ลอกความคิดของผู้อื่น ไม่พึงใช้คำว่า จ (และ) ณ ที่ต้นบาท ในการประพันธ์แบบ **ยมก** **เศลชะ** และ **จิตระ** ควรยึดถือว่า พ ไม่ต่างกับ ว และ ๗ ไม่ต่างกับ ล และไม่เขียนนิคหิตและวิสรรชนีย์ลงไป หรือกฎข้อห้ามทางด้านคำศัพท์และไวยากรณ์ เช่น ไม่ใช่คำที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่เพราะ มีความหมายไม่ชัดเจน ไม่เป็นที่นิยม ประโยคห้ามมีความบกพร่อง เช่น ประโยคที่ถูกตัด ไม่มีความสม่ำเสมอ กล่าวผิดลำดับ ผิดฉันทลักษณ์ ผิดกำหนดยติและชาตกริยา กล่าวได้ว่า การประพันธ์ที่ดีนั้นจะต้องไม่ **“เปราะเปื้อนเพราะการโปรยด้วยความบกพร่อง”**⁹⁷

ด้วยเหตุที่ตำราการประพันธ์ของวาคภฏะ มีกฎข้อห้ามหลายประการ เมื่อพิจารณากวียานุโลมในวรรณคดีสันสกฤตกวี สอดคล้องกับตำราการประพันธ์ ดังกรณีการใช้พยัญชนะบางตัวแทนกัน**ในอลังการประเภทยมก เศลชะ และจิตระ** ดูเหมือนว่ากวียานุโลมปรากฏอยู่ในอลังการบางประเภทเท่านั้น⁹⁸ รวมถึงการใช้เครื่องหมายอนุสวาระและวิสรรค ซึ่งกวีกำหนดใช้ตัวเอง

⁹⁵ Adhir Chakravarti, **The Sdok Kok Thom inscription** (Calcutta: Sanskrit College, 1980), 143.

⁹⁶ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก** 7, 38-43.

⁹⁷ วาคภฏ , **อลังการศาสตร์** ป.ส. ศาสตรีย แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 2 -13.

⁹⁸ นาวิณ วรรณเวช, “กวียานุโลมสันสกฤต: กรณีศึกษารามกฤษณวิโลมกาวยะ,” 222.

และการกำหนดเครื่องหมายอวครหะซึ่งเป็นชนบการประพันธ์ กวียานุโลมของวรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นการพลิกแพลงภาษาที่มีกรอบ⁹⁹ ผลจากการทดลองในเชิงวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับเช่นนี้นักวรรณคดีประมวลเป็นหลักเกณฑ์ด้านภาษาและไวยากรณ์ในตำรา **อลังการศาสตร์** ลักษณะกวียานุโลมจึงปฏิเสธไม่ได้ว่ามีกรอบเป็นข้อควรปฏิบัติของกวี โดยไม่ได้ชี้ถึงกระบวนการสร้างสรรค์ความคิด จินตนาการ รสนิยม และการสื่ออารมณ์ของกวี ซึ่งไม่น่าจะจำกัดอยู่ในอลังการบางประเภทแต่น่าจะพบในอลังการที่หลากหลาย

แม้ว่ามีกรอบการประพันธ์ตามตำรา**อลังการศาสตร์**เป็นชนบสำหรับกวี แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจารึกจะไม่ปรากฏ**อิสระแห่งกวี**ที่อยู่นอกกรอบทางการประพันธ์ ตัวอย่างที่บ่งชี้ว่า **อิสระแห่งกวี** อยู่เหนือกรอบตามตำราทางประพันธ์ศาสตร์ หรือกวีออกนอกชนบทางภาษานั้น ปรากฏอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ที่เห็นชัดเจนก็คือถ้อยคำสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤตขนาดยาว เช่น **จารึกปราสาทแปรรูป** ซึ่งมีโคลกมากถึง 298 บท สะท้อนรสนิยมกวีราชสำนักสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ได้เป็นอย่างดี Sharan กล่าวไว้ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้ายโศวรมันนั้น งานประพันธ์มีระเบียบแบบแผนตามไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิ (Pāṇini) และบทกวีวิพนธ์สันสกฤตนั้นมีความงามเป็นเลิศ ลักษณะบางอย่างไม่พบในอินเดีย ดังเช่น สีสากาวยะที่ชื่อ มโนหระ (Manohara) ใน **จารึกปราสาทแปรรูป**¹⁰⁰ จึงเป็นข้อสังเกตได้ว่าการประดิษฐ์ลีลา กาวยะ เกิดจากอัจฉริยภาพของกวีเขมรเอง¹⁰¹ สอดคล้องกับที่สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

ในอาณาจักรเขมรโบราณที่เจริญรุ่งเรืองก่อนหน้าประวัติศาสตร์ชาติไทย ยังคงมีกวีบางคนได้ออกนอกกรอบทั้งทางชนบและกฎเกณฑ์ทางภาษา เช่น การยอพระเกียรติกษัตริย์จนเทียบเท่าหรือสูงกว่าเทพสูงสุด คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ ซึ่งตามชนบเดิมในอินเดียไม่มีกวีท่านใดหาญกล้าทำ หรือการใช้คำศัพท์ที่คิดค้นขึ้นใหม่ และไม่เคยมีใช้ในภาษาสันสกฤตต้นแบบที่ใช้กันอยู่ในประเทศอินเดียถิ่นกำเนิดของภาษาดังกล่าว เช่น คำว่า วรมเทว ซึ่งในภาษาสันสกฤตถิ่นอินเดีย ไม่ใช่คำนี้ หรือคำว่า วรเทว ซึ่งตามกฎไวยากรณ์ต้องใช้เป็น

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 233.

¹⁰⁰ Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia** (Delhi : Abhinav Publications, 1974), 48.

¹⁰¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กลุ่มประเทศภาคพื้นทวีป,” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เน้นประเทศไทย, 25.

เทวรา ซึ่งลักษณะการใช้ภาษาเช่นนี้ ถือว่าเป็นการ “คตินอกกรอบ” หรือ “อิสระ” ของกวีในอาณาจักรเขมรโบราณ¹⁰²

เมื่อผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิด “อิสระแห่งกวี” ตั้งข้อสังเกตข้างต้น พิจารณาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในเบื้องต้น พบว่าการสร้างสรรค์คำประพันธ์ของกวีไม่เพียงปรากฏลีลา **อลังการ**อย่างน่าสนใจ แต่ยังสะท้อนอิสระแห่งกวี สื่อความหมายสุดดีพระเกียรติ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความยิ่งใหญ่เหนือมิติทางโลกียะ หรือมิติทางโลกอย่างน่าสังเกตด้วย นอกจากนี้ กวียังถ่ายทอดประสบการณ์โดยผนวกความจริงทางประวัติศาสตร์และความเชื่อในวัฒนธรรมอินเดีย ได้แก่ เทพปกรณัม ดังเห็นว่าการอ้างถึงเทพ นอกจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะมีสถานภาพเป็น เทวราชาแล้ว จารึกภาษาสันสกฤตยังบ่งชี้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสถานภาพสูงสุด อยู่เหนือมิติเทพปกรณัมในความหมายระดับผิวเผินด้วย ยิ่งกว่านั้น การสื่อความหมายโดยนัย ซึ่งชี้ให้เห็น **อิสระแห่งกวี** ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นกัน ซึ่งรายละเอียดดังกล่าว ผู้วิจัยจะเจาะลึกในบทวิเคราะห์ของงานวิจัยเล่มนี้

แนวคิด “อิสระแห่งกวี” เป็นการยืนยันตัวตนของกวี นั่นก็คือ กวีมีความสามารถเป็นยอดของภาษา มีอิสระสร้างสรรค์ภาษาที่คมคาย ซ่อนความนัย กอปรด้วยสุนทรียรสที่งดงาม และถ่ายทอดประสบการณ์ของกวีโดยผนวกความจริงในบริบทของยุคสมัยและจินตนาการในการสร้างสรรค์บทกวีนิพนธ์อย่างอลังการ แนวคิด “อิสระแห่งกวี” ที่สังเกตได้ดังปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤต บ่งชี้ว่ากวีออกนอกขอบทางภาษา แม้อูเหมือนว่ากวี “อิง” อยู่กับหลักเกณฑ์ทางการประพันธ์ แต่การถ่ายทอด “ลีลาภาษา” และ “ความงาม” ในบางครั้งกวีแสดงแนวทางการสร้างสรรค์ภาษาในแบบฉบับของตนเอง การที่ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิด “อิสระแห่งกวี” จากฐานคิด “กวียานุโลม” หรือ “เอกสิทธิ์กวี” ดังที่กล่าวไปแล้ว เอื้อให้ผู้วิจัยเติมเต็มคำอธิบายเดิมที่มีอยู่ให้หนักแน่นขึ้นอีก ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้ประยุกต์คำอธิบายจากฐานคิดทางด้านปรัชญาเรื่อง “เจตจำนงเสรี” และฐานคิดเรื่องภาษาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ ดังนั้น เมื่อทบทวนสกัดคำอธิบายออกมาเป็นแนวคิด “อิสระแห่งกวี” จึงเหมาะสมที่จะนำมาเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาอลังการในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยจะพิสูจน์ให้เห็นว่ากระบวนการสร้างสรรค์อลังการในจารึกนั้นได้สะท้อนแนวคิด “อิสระแห่งกวี” อยู่ด้วย

ในหัวข้อต่อไป ผู้วิจัยต้องการนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับ **ทฤษฎีอลังการ** โดยประมวลเป็นองค์ความรู้เบื้องต้นของทฤษฎี เพื่อประโยชน์ต่องานวิจัยเรื่องนี้

¹⁰² สมบัติ มั่งมีสุขศิริ และคณะ, รายงานการวิจัย “การศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในหนังสือวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมปีที่ 1-6” (ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมูลนิธิสันสกฤตศึกษา ใน พระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2561), 16.

3. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับทฤษฎีอสังการ

องค์ความรู้การประพันธ์ในวรรณคดีสันสกฤต เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะวัฒนธรรมการสร้างเสพวรรณคดีในหมู่นักปราชญ์ กวี นักวิจารณ์วรรณคดี และผู้เสพงานวรรณศิลป์ให้คุณค่าแบบแผนของงานประพันธ์ในมิติต่างๆ จนกลายเป็นแนวทางการประพันธ์ที่แสดงคุณ โทษ ข้อควรชื่นชม ลีลา ภาษา อารมณ์หรือรส และความงามของสารที่ซับซ้อน นัยนี้รายละเอียดทฤษฎีอสังการในตำราวรรณคดีสันสกฤตจึงมีอยู่หลายเล่ม ตำราแต่ละเล่มมีรายละเอียดอสังการแตกต่างกัน เช่น จำนวนอสังการ ความซับซ้อนของคำอธิบายและตัวอย่างประกอบ เป็นต้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับทฤษฎีอสังการ พบว่ามีคำอธิบายองค์ความรู้ทฤษฎีอสังการที่น่าสนใจหลายประการ จึงสมควรนำเสนอพื้นฐานความรู้ทางทฤษฎีเป็นเบื้องต้น โดยประมวลองค์ความรู้จากเอกสารและงานวิจัยหลายแหล่ง เรียบเรียงข้อมูลโดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานความคิดเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจรายละเอียดของทฤษฎีอสังการ และเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของทฤษฎีอสังการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เนื้อหาที่ผู้วิจัยนำเสนอ แบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ คือ

- (1) ความหมายและขอบเขตของอสังการ
- (2) พัฒนาการของทฤษฎีอสังการ นักอสังการคนสำคัญ และความสำคัญของอสังการ
- (3) รูปแบบของอสังการที่หลากหลาย

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ความหมายและขอบเขตของอสังการ

คำว่า “อสังการ” มาจากคำว่า “อลม” *alam* (ภาษากรีก ใช้ *Aurum* หมายถึง ทอง) ซึ่งในภาษาสันสกฤตหมายถึง เครื่องประดับ¹⁰³ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายรูปศัพท์อสังการไว้ว่า ประกอบด้วย กฤ ธาตุ และ ฆณ ปัจจัย แปลได้ว่า การประดับตกแต่งหรือหมายถึงเครื่องประดับ ตกแต่งหรือเครื่องประดับซึ่งหมายถึงเครื่องประดับทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ในทางวรรณคดีนั้น

¹⁰³ M.Y. Abraham, *The analysis of rhetoric figures in the Indian and Western traditions: a linguistic stylistic study* (Ph.D. Thesis, Mahatma Gandhi University, 1994), 59.

อลังการ ก็คือ เครื่องเสริมแต่งที่ทำให้บทกวีมีความสวยงาม มีรสชาติ มีความน่าอัศจรรย์ ทำให้กวีนิพนธ์แตกต่างไปจากชาวสารธรรมดา¹⁰⁴

อลังการที่ใช้ในความหมายแรก เป็นชื่อทฤษฎีสำหรับศึกษาบทกวีนิพนธ์สันสกฤต ดังที่เรียกว่า **อลังการศาสตร์ (alaṅkāra-śāstra)** หรืออาจกล่าวโดยรวมว่า**อลังการศาสตร์**เป็นชื่อของตำราวรรณคดีวิจารณ์¹⁰⁵ หรือเป็นตำราการประพันธ์ของสันสกฤต¹⁰⁶

อลังการศาสตร์ แปลโดย ป.ส.ศาสตรී คำอธิบายท้ายปริเฉทที่ 5 ให้ความหมายของคำว่า **“อลังการศาสตร์”** ไว้ว่า **“ตำราว่าด้วยการประดับ”** ได้แก่ ตำราประเภท 1 ในภาษาสันสกฤต อันกล่าวถึงลักษณะ ประโยชน์ วิธีการแต่ง และวิธีการติชมหนังสือประเภทวรรณคดี”¹⁰⁷ ขอบเขตของ **อลังการศาสตร์**นั้นยังรวมถึงการตรวจสอบเนื้อหาสาระในบทกวีนิพนธ์สันสกฤต ซึ่งได้กลายมาเป็นองค์ความรู้ทางด้านทฤษฎีวรรณคดีศึกษา หรือที่เรียกในภายหลังว่าสาहितยวิทยา (sāhitya vidyā)¹⁰⁸

องค์ความรู้ด้านวรรณคดีที่ **“ตกผลึก”** เป็นกฎเกณฑ์การประพันธ์ กลายเป็น **“ทฤษฎีอลังการศาสตร์”** นักปราชญ์อินเดียให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะทฤษฎีนี้เป็นแนวทางสำหรับศึกษาบทกวีนิพนธ์¹⁰⁹ โดยนัยนี้ **ทฤษฎีอลังการศาสตร์** ซึ่งใช้ในความหมายกว้างไม่ได้เจาะจงทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง หากกล่าวรวมถึงทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่นักวรรณคดีให้ความสำคัญ ดังที่ปรากฏเป็นตำราหลายเล่ม เช่น นักวรรณคดีที่เน้นเรื่อง**รส** ปรากฏเป็นตำราที่เน้นทฤษฎีเรื่อง**รส** หรือนักวรรณคดีที่เน้นเรื่องคุณลักษณะที่ดีในบทประพันธ์ ปรากฏตำราที่เน้นทฤษฎีเรื่อง**คุณ** เป็นต้น

ทฤษฎีอลังการศาสตร์มีรายละเอียดหลากหลาย สะท้อนความสนใจของนักวรรณคดีอินเดียในการแสดงทัศนะกวีนิพนธ์สันสกฤต¹¹⁰ ด้วยเหตุนี้ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจึงจำแนกขอบเขตของ

¹⁰⁴ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน **คิตวรรณกรรม** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 8.

¹⁰⁵ **Prafulla Kumar Misra, Sanskrit Poetics with contribution of Orissa (Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, 1988),1.**

¹⁰⁶ กุสุม่า รักษมณี, **กุสุมาวรรณนา 6: วิวิธวาทประพันธ์** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 47.

¹⁰⁷ ป.ส.ศาสตรී, ผู้แปล, **อลังการศาสตร์**, 57.

¹⁰⁸ V.raghavan, **Studies on some concepts of the Alaṅkāra Śāstra** (Adyar, Madras: C.Subbarayudu, AT the Vasanta Press, 1942),258.

¹⁰⁹ Edwin Gerow, **A Glossary of Indian Figures of Speech** (The Hague paris: Mouton, 1971), 12

¹¹⁰ ทศนีย์ สิ้นสกุล, “ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต,” ใน **วารสารอักษรศาสตร์** 23 (มกราคม-มิถุนายน 2535): 16.

ทฤษฎีหลายแนวทาง ดังที่รู้จักกันดี ได้แก่ (1) **ทฤษฎีรส** เน้นเรื่องอารมณ์ผู้อ่าน (2) **ทฤษฎีธวนิ** เน้นเรื่องพลังถ้อยคำ (3) **ทฤษฎีอสังการ** เน้นเรื่องความงามของเสียงและถ้อยคำที่เป็นโวหารลึกลับซึ่ง (4) **ทฤษฎีคุณ** เน้นเรื่องคุณลักษณะที่ดีเด่น (5) **ทฤษฎีรिति** เน้นเรื่องลีลา (6) **ทฤษฎีอนุমান** หรือ **อนุมิตติ** เน้นเรื่องการอนุมานความหมาย (7) **ทฤษฎีเอาจิตยะ** เน้นเรื่องความเหมาะสม (8) **ทฤษฎีวโภกรคติ** เน้นเรื่องภาษา¹¹¹ เป็นต้น

นักวรรณคดีอินเดียเห็นว่าสิ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่า คือสิ่งประดับตกแต่งวรรณคดีให้มี **อสังการ** การเรียกทฤษฎีวรรณคดีว่า **อสังการศาสตร์** มาจากความคิดที่ว่าสิ่งประดับตกแต่งวรรณคดีมีลักษณะเช่นเดียวกับเครื่องประดับตกแต่งร่างกายมนุษย์¹¹² ด้วยความคิดที่เปรียบทฤษฎีเช่นเดียวกับเครื่องประดับตกแต่งร่างกายมนุษย์ กลายมาเป็นความหมายที่เน้นเฉพาะเจาะจงของ **ทฤษฎีอสังการ** ดังที่ กุสุมา รัชมนณี อธิบายถึงความหมายของ **อสังการ** ที่เน้นเฉพาะทางกวี ดังนี้

คำว่า อสังการ แปลว่า การทำให้พอเหมาะพอดี หมายถึงการตกแต่งให้งดงาม หรืออารมณ์ที่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง ซึ่งในที่นี้คือการตกแต่งบทประพันธ์ให้งดงาม ได้แก่ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกลับ¹¹³

ภาษาสันสกฤตปรากฏคำไวพจน์ความงามจำนวนมาก เช่น เสานทรยะ จารุตา รมณียะ โศภาลาวัลยยะ กันติ วิจิตติ เป็นต้น แต่คำที่ใช้บ่อยที่สุดในการศึกษาวรรณคดีสันสกฤต ก็คือคำว่า **“อสังการ”**¹¹⁴ K. Krishnamoorthy ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ด้วยเหตุที่ **อสังการ** เป็นคำที่พบมากกว่าคำที่ระบุถึงความงามอื่นๆ ดังนั้น หากพิจารณาที่คำว่า **“อสังการศาสตร์”** จึงควรแปลว่าเป็นศาสตร์แห่งความงาม¹¹⁵

¹¹¹ เรื่องเดิม.

¹¹² กุสุมา รัชมนณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 23.

¹¹³ กุสุมา รัชมนณี, กุสุมาวรรณนา 6: วิจิตรประพันธ์, 47.

¹¹⁴ K. Krishnamoorthy, **Indian theories of beauty** (Bangalore : Indian Institute of World Culture, 1981), 4.

¹¹⁵ Ibid.

เมื่อพิจารณาตำราอสังการศาสตร์ของภามหะ คือ *กาวยาลังการ* (kāvyālaṅkāra) พบว่าเป็นตำราวรรณคดีเล่มแรกจำแนกรูปแบบอสังการเป็นสองรูปแบบ คือ อสังการทางเสียง ซึ่งเรียกว่า *คัพทาลังการ* และ อสังการทางความหมาย ซึ่งเรียกว่า *อรรธาลังการ* จำนวนอสังการมีมากกว่า 30 รูปแบบ¹¹⁶ ซึ่งหมายความหมายว่าอสังการที่ปรากฏในตำราประพันธ์ศาสตร์ของภามหะ คือ การจัดระบบความงามในบทกวีนิพนธ์ด้วยรูปแบบความงามของเสียงและความหมาย รูปแบบของอสังการที่มีความหลากหลายจึงเป็นดังเครื่องประดับตกแต่งกวีนิพนธ์ให้มีความงดงามอย่างสมบูรณ์

ในทรรศนะของภามหะ ทัณทิน และวามนะ เห็นพ้องตรงกันเกี่ยวกับขอบเขตอสังการว่าเป็น “ความงดงามในบทกวีนิพนธ์” (Saundaryamalāṅkārah) ความงดงามเป็นสิ่งที่ทำให้ผลงานประพันธ์มีคุณค่าเป็น “กาวยโคสภา” โดยภามหะเห็นว่าในบทกวีนิพนธ์ การแสดงออกทุกสิ่งล้วนมีคุณลักษณะของอสังการแทบทั้งสิ้น¹¹⁷

รายละเอียดอสังการในแต่ละเล่ม นับตั้งแต่ที่ *กาวยาลังการ* พยายามจัดรูปแบบอสังการ จนมีรายละเอียดซับซ้อนขึ้น ขอบเขตความหมายของอสังการในชั้นหลังก็เริ่มมีรายละเอียดกว้างขวาง ใน *กาวยาลังการสูตรวฤตติ* ของ วามนะ กล่าวถึงความหมายของอสังการในขอบเขตที่กว้างว่า อสังการเป็นเสน่ห์ที่พบได้ทั่วไปในวรรณกรรม (kāvyam grāhyam alaṅkārah) นัยนี้ คือ อสังการเป็นหนึ่งในปัจจัยในทางปฏิบัติสำหรับสร้างความงามในวรรณกรรม (saundaryam alaṅkārah)¹¹⁸ โภชะ ซึ่งเป็นนักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ขยายขอบเขตอสังการออกเป็น 3 รูปแบบ โดยเพิ่มอสังการที่ผสมระหว่างอสังการทางเสียงและอสังการทางความหมาย เรียกว่า “อุภยาลังการ” หมายถึงรูปแบบอสังการผสมผสานระหว่าง “เสียง” กับ “ความหมาย” เข้าด้วยกัน¹¹⁹ ดังนั้น ในทรรศนะของโภชะอสังการไม่ได้ปรากฏรูปแบบความงามทางเสียงกับความหมายแยกจากกัน แต่อสังการรวมทั้งเสียงและความหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน ส่วนกรณีรศซึ่งเป็นทฤษฎีศึกษาอารมณ์หรือปฏิกริยาของผู้อ่าน นักวรรณคดี เช่น อุทภุชะเน้นให้เห็นความสำคัญของ *รศวัต* ซึ่งเป็นอสังการที่ทำให้เกิดรสวรรณคดี¹²⁰

เมื่อนักวรรณคดีศึกษาจัดแบ่งอสังการซับซ้อนมากขึ้น ความหมายอสังการยังมีขอบเขตกว้างขวาง อสังการจึงไม่ใช่เครื่องประดับของเสียงและความหมาย แต่อสังการ หมายถึง

¹¹⁶ P.V.Kane, *History of Sanskrit Poetics* (Delhi: Motil Babarsidass, 2002), 82.

¹¹⁷ S.N.Bhat, “Concept of Rasavat and Allied Alankaras in sanskrit poetics” (Ph.D. Thesis, Karnatak University, 1996), 2-7.

¹¹⁸ Sukla Guha, “A study of the Rāmāyaṇa as precursor of Sanskrit ornate epics” (Ph.D. Thesis, University of Burdwan, 1984), 47.

¹¹⁹ B.S.Antoni, *A Study of Alaṅkāras in Sanskrit Mahākāvyas and khaṇḍakāvyas* (Delhi: Amar Printing Press, 1977), 55.

¹²⁰ S.N.Bhat “Concept of Rasavat and Allied Alankaras in sanskrit poetics” 29.

องค์ประกอบทุกอย่างที่ส่งเสริมให้เกิดความงดงามในบทกวีนิพนธ์ ไม่ว่าจะ เป็นเสียง รส คำ ความหมายที่ลึกซึ้งและซับซ้อน

งานวิจัยนี้ นิยามความหมายของ “อสังการ” ที่เน้นเฉพาะความงามทางเสียงและความหมาย เพราะเป็นขอบเขตความหมายที่นักวรรณคดีศึกษาเห็นพ้องกัน และนักวิชาการส่วนมากนำมาเป็นฐานคิดในการศึกษาตัวบทวรรณคดีสันสกฤต ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

3.2 พัฒนาการของทฤษฎีอสังการ นักอสังการคนสำคัญ และความสำคัญของอสังการ

อสังการไม่ใช่ทฤษฎีเกิดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น หากแต่พัฒนาอย่างยาวนาน ในระยะแรกของประวัติศาสตร์สันสกฤต แม้ไม่ปรากฏทฤษฎีอสังการที่อธิบายกระบวนการสร้างสรรค์ความงามในบทกวีนิพนธ์ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าคุณลักษณะอสังการถือกำเนิดขึ้นแล้ว จะเห็นได้ว่าตั้งแต่มีการรจนาคัมภีร์พระเวทเป็นต้นมา กวีผู้รจนาคัมภีร์ถึงภาษากรีกอินโด-ยูโรเปียนและกลุ่มลี้ก ตัวอย่างอสังการนั้นมีการใช้อุปมาปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทแล้ว ตัวอย่างข้อความตอนหนึ่งในมณฑลที่ 1 สุกตะที่ 4 ฤคที่ 1 กวีได้เปรียบเทียบพระอินทร์กับแม่โคพันธุ์ดี และในสุกตะที่ 48 ฤคที่ 5 กวีเปรียบเทียบนางอุษาเทวีกับหญิงสาวผู้งดงามชำนาญการเลี้ยงดูทุกอย่าง¹²¹ หรือบทสดุดีเทพในฤคเวท เนื้อหาบทที่กล่าวถึงพระอินทร์ กวีสร้างภาษาจินตภาพโดยใช้อสังการ ความตอนหนึ่งกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ที่มีมากถึงกับสวรรค์ โลก และขุนเขาต้องแสดงอาการน้อมคำนับด้วยความหวั่นเกรง¹²²

อสังการยังแทรกอยู่ในความคิดเชิงศาสนาด้วย เห็นได้จากสัญลักษณ์แห่งยัญพิธีในคัมภีร์ฤคเวท ความตอนหนึ่งกล่าวถึงม้าที่ใช้เป็นเครื่องสังเวยแด่เทพ ผู้รจนาคัมภีร์ได้ใช้รูปกะเรียงต่อกันในข้อความที่ยาวมาก เพื่อย้ำให้เห็นว่าทุกส่วนของม้าเปรียบเป็นเครื่องสังเวย

*รุ่งอรุณคือศีรษะของม้าสำหรับสังเวยในยัญพิธี พระอาทิตย์คือตาม้า ไฟ
คือปากของม้า ปีคือร่างกายของม้า สวรรค์คือหลังของม้า ท้องฟ้าคือท้องของม้า
แผ่นดินคือหน้าอกของม้า ทิศทั้งสี่คือด้านข้างของม้า* ¹²³

แม้ลักษณะของอสังการปรากฏในคัมภีร์เก่าแก่ที่สุดในประวัติศาสตร์สันสกฤต คือ คัมภีร์พระเวท แต่คำถามที่ตามมาก็คือ ตำราวรรณคดีสันสกฤตเล่มใดที่กล่าวถึงอสังการเป็นเล่มแรก ใน

¹²¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน คติวรรณกรรม, 8.

¹²² Arthur A. Macdonell, *A Vedic Reader for Student* (Madras: Oxford University Press, 1972), 41-52.

¹²³ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, อินเดียมหัศจรรย์ *The Wonder that was India*, 408.

หนังสือ *History of Sanskrit poetics* เรียบเรียงโดย P.V.Kane ได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจว่า งานเขียนที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับอสังการศาสตร์ คือ เล่มใด Kane ได้อ้างถึง *อัคนิปุราณะ* (Agnipurāṇa) นักปราชญ์รุ่นเก่า เช่น กาศยปะและนักปราชญ์หลายคนก็ได้กล่าวถึง *อัคนิปุราณะ* ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับองค์ประกอบของกวีนิพนธ์ตามกันมา เนื้อหาในคัมภีร์เล่มนี้ได้กล่าวถึงรูปแบบของอสังการ ได้แก่ รูปกะ อาเภชปะ อปรัสตุตประสังสา สมาสกติ และปรรยาโยกตะ ถึงแม้ว่า *อัคนิปุราณะ* ปรากฏอสังการให้เห็นอย่างชัดเจน แต่ Kane ชี้ให้เห็นว่าการจะอ้างถึง *อัคนิปุราณะ* ว่าเป็นตำรา *อสังการศาสตร์* ที่เก่าแก่ที่สุดนั้น จำเป็นต้องพิจารณาให้รอบคอบ กล่าวเฉพาะรูปแบบอสังการทั้ง 5 รูปแบบดังกล่าว ก็น่าจะเป็นอสังการที่ได้รับการพัฒนาขึ้นอีกช่วงเวลาหนึ่งแล้ว¹²⁴

อย่างไรก็ดี แม้จะมีการอ้างถึง *อัคนิปุราณะ* ซึ่งเป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอสังการ แต่นักวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่า ตำราอสังการศาสตร์เล่มแรกที่ได้กล่าวถึงรูปแบบอสังการ ไม่ใช่ *อัคนิปุราณะ*

หลักฐานตำราวรรณคดีสันสกฤตเล่มแรกกล่าวถึงรูปแบบอสังการ ได้แก่ *นาฏยศาสตร์* ของ ภรตมุนี นักวรรณคดีอินเดียเช่น R.C.Pandey, S.K .De และ Kane เห็นพ้องว่า *นาฏยศาสตร์* เป็นตำราวรรณคดีสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุดในประวัติศาสตร์อินเดีย¹²⁵ จะเห็นได้จากเนื้อหาในอรรถาธิบายที่ 17 บทที่ 43 ภรตมุนี กล่าวถึงรูปแบบอสังการจำนวน 4 รูปแบบที่มีอยู่ใน บทละคร มี อสังการทาง ความหมาย คือ อุปมา ทิปกะ และรูปกะ รวมทั้งอสังการทางเสียง มีหนึ่งชนิด คือ ยมก¹²⁶ สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับอสังการอยู่ตรงข้อความที่ภรตมุนีกล่าวว่า “upamā dipakam caiva rupakam yamakam tathā | Kavyasaiyate hyalankāraś catvārah parikīrtitāh ||” (อุปมา ทิปกะ รูปกะ และยมก เหล่านี้ คือ อสังการ 4 ประการของบทกวีนิพนธ์ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว) หมายความว่า รูปแบบอสังการเป็นคุณลักษณะของบทกวีนิพนธ์ ฉะนั้นการแสดงละครให้ผู้ชมผู้ฟังเกิดความสนใจ การคำนึงถึงภาษาที่ตัวละครใช้ และความไพเราะของถ้อยคำสำนวนจึงต้องมีความงาม ด้วยเหตุนี้ ภรตมุนี จึงนำคุณลักษณะของอสังการมาปรับใช้ให้เข้ากับกระบวนการทาง *นาฏยศาสตร์* แต่เนื่องจาก *นาฏยศาสตร์* เป็นตำราเน้นการละครไม่เกี่ยวข้องกับการประเมินคุณค่าทางวรรณคดีสำหรับอ่าน กระนั้นก็ตาม ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าอสังการเพียงสี่รูปแบบและการที่ภรตมุนีเน้น *ทฤษฎี* นั้น ได้พัฒนามาเป็นอสังการหลากหลายรูปแบบโดยนักวรรณคดีศึกษาในเวลาต่อมา คือ งามหะ ผู้ที่แต่งตำราเรื่อง

¹²⁴ P.V.Kane, *History of Sanskrit Poetics*, 3-7.

¹²⁵ Harinder Jit kaur, “The development of Alankaras in Sanskrit Poetics” (Ph.D. Thesis Panjab University, 1981), 9.

¹²⁶ Manomohan Ghosh, *The Nāṭyaśāstra Ascribed to Bharata-Muni* (Calcutta: Astatic Society of Bengal, 1951), 308.

กาวยาลังการ (kāvyālaṃkāra) และได้เน้นย้ำคุณค่าของ *อลังการ* ว่าเป็นประจักษ์หัวใจของบทกวีนิพนธ์¹²⁷

รายชื่อ *นักอลังการ* ที่ปรากฏชื่อและผลงานอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ งามหะ ซึ่งเป็น *นักอลังการ* ในคริสต์ศตวรรษที่ 4 แต่ก็มีข้อสังเกตว่ามี *นักอลังการ* รุ่นก่อนหน้าที่งามหะกล่าวถึงใน *ตำราอลังการ* ที่เขียนไว้ด้วย ดังปรากฏชื่อเมธาวิ¹²⁸ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่ปรากฏ *ตำราอลังการ* ของเมธาวิ สืบทอดมาในปัจจุบัน ดังนั้น *กาวยาลังการ* ของงามหะ จึงนับเป็น *ตำราอลังการ* ในประวัติศาสตร์คติสันสกฤตเล่มแรก และเนื่องจาก *กาวยาลังการ* เป็นตำราที่จะเน้นเรื่อง *อลังการ* เป็นข้อเด่น งามหะได้นำเสนอ *อลังการ* ที่มีความสลับซับซ้อนจำนวน 36 รูปแบบ งามหะกล่าวว่ามี *อลังการ* เพียง 5 รูปแบบเท่านั้นที่มักจะได้รับการอธิบายอยู่เสมอ คือ *อนุปราส ยมก รุปกะ ทิปกะ* และ *อุปมา* มี *อนุปราส* ที่เพิ่มขึ้นมาจาก *อลังการ* ใน *นาฏยศาสตร์* ส่วน *อลังการ* ที่มีการพัฒนาจนซับซ้อน ได้แก่ *อาเภปะ วรรณตรันยาสะ วยติเรก วิภาวนา समाโสภติ และอดิโศภติ* ไม่เพียง *อลังการ* ทั้ง 6 รูปแบบที่ซับซ้อนขึ้น งามหะยังกล่าวถึง *อลังการ* รูปแบบอื่นๆ อีก ได้แก่ *ยถาสังขยัม อุตเปรกษา เปรยัส รสวัต อูรชสวิน อุทาดตะ ปรรยาโยกตะ อปรัสตุดประตังสา วยาชัสตติ อุปมารูปกะ อุปเมโยปมา ตุลยโยคิตา สโภภติ อนันทวเยะ สลิษฏวะ समाหิตะ ปริวฤตติ อปหนุติ วิเศโภภติ วิโรธ นิทรรคนะ สสันเทหะ สันสฤชฎิ ภาวิกะ และ อาศีล*¹²⁹ จะเห็นได้ว่า *อลังการ* ใน *กาวยาลังการ* มีหลายรูปแบบและมีความซับซ้อนมากขึ้นจนสังเกตได้

ทรรคนะของงามหะถือว่าจุดสูงสุดของกวี หรือการชี้ชัดความเป็นเลิศของกวี ขึ้นอยู่กับความงดงามสูงส่งของบทกวีนิพนธ์ ซึ่งย่อมสร้างชื่อเสียงให้กับผู้นั้นให้มีความเป็นอมตะ และความงดงามในบทกวีนิพนธ์จะเป็นที่ยอมรับได้ ก็ต่อเมื่อเนื้อหาประสาน *อลังการ* ทางเสียงและ *อลังการ* ทางความหมาย¹³⁰

นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตคนสำคัญต่อมา คือ ทัณฑิน ผลงานเล่มสำคัญของทัณฑิน คือ *กาวยาทรรคะ* ซึ่งเป็นตำราวรรณคดีศึกษาที่ให้รายละเอียดการศึกษารูปแบบบทกวีนิพนธ์และทฤษฎีทางวรรณคดี ถึงแม้ว่าทัณฑินจะเด่นที่เป็นนัก *ทฤษฎีคุณและรติ* แต่ทัณฑินก็ได้ให้ความสนใจกับ *อลังการ* ด้วย ทั้งนี้อาจจะด้วยเหตุที่ทัณฑินเป็นกวีและเป็นนักวิจารณ์วรรณคดี ทัณฑินจึงให้ความ

¹²⁷ กุสุมา รักขมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 49.

¹²⁸ P.V. Naganatha Sastry, (translation) , *Kāvyālaṅkāra of Bhāmaha* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1991), 34.

¹²⁹ P.V. Kane, *History of Sanskrit Poetics*, 82; กุสุมา รักขมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 50.

¹³⁰ S.K.De, *Sanskrit Poetics as a Study of Aesthetic* (California: University of California Press, 1963), 19

พิธีพินันกับ**อลังการ**ว่าเป็นสิ่งที่กาวะจะขาดไม่ได้ รวมทั้งความเห็นที่ว่าบทกวีนิพนธ์ที่ตินั้นจะต้องมีคุณลักษณะ “สุนทรียะ” **อลังการ**เป็นสิ่งที่จะทำให้เห็นว่างานเขียนขึ้นไต่ฉบับว่าเป็นกาวะหรือไม่¹³¹ ที่น่าสนใจคือ ในความเห็นของทัศนินได้เปรียบ**อลังการ**เหมือนกับเครื่องประดับตกแต่งร่างกายมนุษย์¹³² หากบทกวีปราศจากเครื่องประดับตกแต่งแล้วก็ย่อมปราศจากความงาม

ลักษณะที่น่าสนใจใน *กาวยาทรรศะ* คือ ทัศนิน นิยามคุณลักษณะของกาวะ การจำแนกรูปแบบต่างๆ ของกาวะ **คุณ**หรือข้อเด่นทั้ง 10 ประการ และปัจจัยสำคัญ 3 ประการในการสร้างสรรค์บทกวี คือ จินตนาการ (ปรติภา) สิ่งที่สืบทอดจนเป็นวัฒนธรรม (ศรุต) และการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (อภิโยค) ในแง่ของทฤษฎีนั้น ทัศนินก็ได้เน้นเรื่องของ**อลังการ** ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าทัศนินได้สร้างฐาน**ทฤษฎีอลังการ**สืบทอดจากภามหะ ทัศนินได้กล่าวถึง**รูปแบบอลังการ**ไว้ใน *กาวยาทรรศะ* จำนวน 35 รูปแบบ ได้แก่ (1) สวภาโวคติ (2) อุปมา (3) รูปกะ (4) ทิปกะ (5) อวฤตติ (6) อาเกษปะ (7) อรรถานตรันยาสะ (8) วยติเรก (9) วิภาวนา (10) समाโสक्ति (11) อติศโยคติ (12) อุตเปรกษา (13) เหตุ (14) สุกษมะ (15) เลศ (ลวะ) (16) ยถาสังขยะ (17) เปรยัส (18) รสวัต (19) อูรชสว (20) พรธยาโยกตะ (21) สมာหิตะ (22) อุทาทะ (23) อปหนุตติ (24) เศลชะ (25) วิเศโยคติ (26) ตุลยโยคิตา (27) วิโรธ (28) อปรัสตุดประคัมสา (29) วยาโขคติ (30) นิทรรศนะ (31) สโหคติ (32) ปริวฤตติ (33) อาสี (34) สังกิรณะ (35) ภาวิหะ ทัศนินยังได้เน้นรายละเอียดของยมกอย่างละเอียด ความแตกต่างของประเภติกาวะหรือกลการแต่งเป็นปริศนา และยังกล่าวถึงโทษทั้ง 10 ชนิดด้วย¹³³

ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 มีนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่สำคัญสองคน คือ วามนะ และอุทภฏะ วามนะได้แต่งตำราที่รู้จักกันดี คือ *กาวยาลังการสูตร* ซึ่งเน้นความสำคัญของริติหรือลีลาในการประพันธ์ว่าเป็นประคจจิตวิญญาน¹³⁴ ในตำราเล่มนี้วามนะให้รายละเอียดในเรื่อง**อลังการ**ไว้ด้วย ดังข้อที่น่าสนใจคือ **อลังการ**นั้นไม่ใช่สิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ในกาวะ (การใช้**อลังการ**มากเกินไปก็อาจทำให้เกินโทษด้วย) แต่วามนะก็เห็นว่า**อลังการ**นั้นก็เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความสวยงามในกาวะ¹³⁵ ซึ่งวามนะได้กล่าวถึง**อลังการ**จำนวน 33 รูปแบบ ได้แก่ (1) อนุปราส (2) ยมก (3) อุปมา (4) ประติวสตุปมา (5) समाโสक्ति (6) อปรัสตุดประคัมสา (7) อปหนุตติ (8) รูปกะ (9) เศลชะ (10) วโรกคติ (11) อุตเปรกษา (12) อติศโยคติ (13) สันเทหะ (14) วิโรธะ (15) วิภาวนา

¹³¹ Prafulla Kumar Misra, *Sanskrit Poetics with contribution of Orissa*, 3.

¹³² กุสุมา รักขมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 51.

¹³³ P.V. Kane, *History of Sanskrit Poetics*, 89.

¹³⁴ S.N. Dasgupta, *A History of Sanskrit Literature Classical Period Vol.I* (University of Calcutta, 1947), 528, 539.

¹³⁵ Prafulla Kumar Misra, *Sanskrit Poetics with contribution of Orissa*, 3.

(16) อนันวยะ (17) อุปเมโยปมา (18) ปรีวฤตติ (19) กรรมะ (20) ทิปกะ (21) นิทรศนา
(22) อรรณตรันยาสะ (23) วยติเรก (24) วิเศโขกติ (25) วยาซัสตุติ (26) วยาโขกติ
(27) ตุลยโยคิตา (28) อากษปะ (29) สโหกติ (30) สมานิตา (31) สัมสฤกฏิ (32) อุปมารูปกะ
(33) อุตเปรกษาวยะ¹³⁶

ส่วนอุทภฏะเป็นทั้งนักวรรณคดีศึกษาและกวีเช่นเดียวกับทณทิน อุทภฏะได้แต่งตำราสองเล่ม คือ *ภามทวิวรรณ์* และ *กาวยาลังการสงเคราะห์* ถือเป็นตำราวรรณคดีที่อธิบายขยายความเรื่อง *อลังการ* ของภามหะ เนื้อหาจะกล่าวถึงตำราทุกชนิดที่ภามหะกล่าวถึง ดังนั้น เนื้อหา *อลังการ* ในตำราของอุทภฏะจึงไม่ได้มีเนื้อหาเพิ่มเติมไปมากกว่าที่ภามหะได้กล่าวไว้แล้ว มีที่น่าสนใจคืออุทภฏะได้เริ่มศึกษา *เศลชะ* ให้สัมพันธ์กับรูปแบบ *อลังการ* อื่นๆ และยังได้เพิ่ม *อลังการทฤษฏานตะ* และ *อลังการกาวยลึงคะ* ไว้ด้วย¹³⁷

ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ปราภฏตำราเรื่อง *กาวยาลังการ* ของรุทรฎะ ซึ่งเป็นนักทฤษฏิวรรณคดีสันสกฤตที่ให้ความสำคัญกับ *รส* และ *อลังการ* ในส่วนที่เกี่ยวกับ *อลังการ* นั้น รุทรฎะ ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับ *อลังการทางเสียง* เป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้ว่ามี *อลังการทางเสียง* หลักๆ ได้แก่ *วโกรกติ* *อนุปราส* *ยมก* *เศลชะ* และ *จิตร* และยังระบุรูปแบบย่อยของ *อลังการทางเสียง* ไว้เป็นจำนวนมาก เช่น *เศลชะ* ซึ่งเป็น *อลังการ* ที่เล่นความหมายของคำนั้น รุทรฎะจำแนกรูปแบบย่อยได้ 8 ประเภท คือ *วรรณะ* *ปะทะ* *ลึงคะ* *ภาษา* *ประวฤติ* *ประตยยะ* และ *วิภักติ*¹³⁸ ส่วน *อลังการทางความหมาย* รุทรฎะ กล่าวว่าจะมี *อลังการ* อยู่ 4 รูปแบบที่เป็นพื้นฐานหลัก ได้แก่ *วาสตะ* *เอาปมยะ* *อติศยะ* และ *เศลชะ*¹³⁹

นักอลังการ ที่เด่นอีกท่านหนึ่งในประวัติวรรณคดีสันสกฤต คือ มัมมฎะ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 มัมมฎะแต่งตำราเล่มสำคัญ คือ *กาวยประกาศะ* ตำราเล่มนี้เป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้ทาง *ทฤษฏิอลังการ* ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมัมมฎะอธิบายรูปแบบ *อลังการ* พร้อมกับยกตัวอย่างประกอบที่สามารถทำความเข้าใจได้ จึงเหมาะกับการใช้เป็นคู่มือในการศึกษา *อลังการ* มัมมฎะกล่าวถึง *อลังการทางเสียง* โดยมีพื้นฐานความคิดเช่นเดียวกับรุทรฎะ กล่าวคือ *อลังการทางเสียง* นั้นมี 5 รูปแบบ ได้แก่ *อนุปราส* *ยมก* *วโกรกติ* *เศลชะ* และ *จิตร* ส่วน *อลังการทางความหมาย* มัมมฎะให้รายละเอียดไว้มากถึง 61 รูปแบบ ได้แก่ (1) *อุปมา* (2) *อนันวยะ* (3) *อุปเมโยปมา* (4) *อุตเปรกษา* (5) *สสันเทหะ* (6) *รูปกะ* (7) *อปหนุติ* (8) *เศลชะ* (9) *สมาโสกติ*

¹³⁶ S.N. Dasgupta, A History of Sanskrit Literature Classical Period Vol.I, 536.

¹³⁷ กุสุมา รักษมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฏิวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 53.

¹³⁸ P.V. Kane, History of Sanskrit Poetics, 151.

¹³⁹ Ibid, 152.

(10) นิทรศนา (11) อปรัศตุดประคังสา (12) อติศโยกติ (13) ประติวัสตุปมา (14) ทฤษฏานตะ
 (15) ทิปกาลการะ (16) ตุลยโยคิตา (17) วยติเรกะ (18) อากษะปะ (19) วิภาวนา
 (20) วิเศโษกิตะ (21) ยถาสวยะ (22) อรรถานตรันยาสะ (23) วิโรธะ (24) สวภาโวกติ
 (25) วยาชัสตุติ (26) สโหกติ (27) วิโนกติ (28) ปรีวฤตติ (29) ภาวิกะ (30) กาวรยลิตะ
 (31) พรรรยาโยกตะ (32) อุทาทตะ (33) สมุจยยะ (34) พรรรยายะ (35) อนุมานะ (36) ปริก
 (37) วยาโชกติ (38) ปรีศขยา (39) การณมาลา (40) อันโยนยะ (41) อุตตระ (42) สุกษมะ
 (43) สาระ (44) อสคติ (45) สมาริ (46) สมมะ (47) วิษมะ (48) อธิกะ (49) ปรตยนีกะ
 (50) มีลิตะ (51) เอกวลี (52) สมรณะ (53) ภรานติมานะ (54) ปรตีปะ (55) สามานยะ
 (56) วิเศษ (57) ตทคณะ (58) อตทคณะ (59) วยาฆาส (60) สสฤษฏี (61) สังก¹⁴⁰

กุนตะ ซึ่งเป็นนักวรรณคดีร่วมสมัยกับมัมมภู ได้แต่งตำราเรื่อง *วโภกรติชีวิตะ* ที่น่าสนใจ
 คือ ในทรรศนะของกุนตะ *อลังการทางความหมาย* มิใช่มีหลายรูปแบบดังที่นักวรรณคดีศึกษาคน
 อื่นๆ จำแนกอลังการจนมีความซับซ้อน หากแต่*อลังการทางความหมาย*มีเพียง 18 รูปแบบเท่านั้น
 คือ อุปมา รูปกะ ทิปกะ อปรัศตุดประคังสา พรรรยาโยกตะ วยาชัสตุติ อุตเปรกษา อติศโยกติ
 เศลชะ วิโรธ วยติเรก สโหกติ ทฤษฏานตะ อรรถานตรันยาสะ อากษะปะ วิภาวนา สสันเทหะ
 และอปหนุติ กุนตะยังได้พิจารณา*อลังการ*ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันด้วย กล่าวคือ
*อลังการอุตเปรกษานั้น*มีความสัมพันธ์กับ*อลังการอุปมา* เนื่องจากมีการใช้คำว่า iva เหมือนกัน
อลังการวิภาวนา คือ การกล่าวถึงผลทั้งที่ไม่มีสาเหตุก็มีความสัมพันธ์กับ*อลังการอติศโยกติ*ซึ่งเป็น
 การกล่าวให้เกินจริง *อลังการสสันเทหะ* ซึ่งกล่าวถึงความเหมือนที่ทำให้เกิดความฉงน รวมทั้ง
อลังการอปหนุติ คือ การปฏิเสธตามความเป็นจริงตามธรรมชาตินั้นก็มีความสัมพันธ์กับ
*อลังการอุตเปรกษา*ด้วย¹⁴¹

ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 วาควภูได้แต่งตำราเรื่อง *วาคภฏาลังการ* ตำราเล่มนี้ในประเทศไทย
 มีผู้แปลเป็นภาษาไทย โดย ป.ส. ศาสตรี ชื่อเรื่องว่า *อลังการศาสตร์ วาคภฏาลังการ* หรือตำรา
*อลังการศาสตร์*เป็นคู่มือสำหรับกวี ดังนั้น เนื้อหาดำราเล่มนี้จึงให้ข้อเสนอแนะในการใช้ภาษา
 ประเภทคำประพันธ์ สิ่งที่บกพร่องและสิ่งที่ดีในการประพันธ์ เนื้อหาในบทที่ 2 ประเด็นที่ 1 กล่าวถึง
 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้แต่งกาพย์กลอนไว้ว่า จะต้องร้อยกรองคำและความหมายโดยพิจารณาถึง
 คุณ อลังการ รีติ และรส ในส่วนของอลังการนั้น มีอลังการทางเสียงจำนวน 4 รูปแบบ ได้แก่
 อนุปราส ยมก วโภกรติ และจิตร ส่วนอลังการทางความหมายมีจำนวน 35 รูปแบบ ได้แก่

¹⁴⁰ R.C.Dwivedi, *The Poetic Light: Kāvyaṅprakāśa of Mammaṅga Vo.II : Text with Translation & Sampradāyaprakāśinī of Śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruyyaka* (Delhi: Montial Banarsidass, 1970), 345-527.

¹⁴¹ กุสุมา รักษมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 59-60.

(1) อุปมา (2) รูปกัม (3) ประติวัสดูปมา (4) ภรานติมาน (5) อากเชปะ (6) ลังศยะ
 (7) นิศจยานตะ (8) ทฤษฏานตะ (9) วยติเรก (10) อปหนุติ (11) ตุลยโยคิตา (12) อุตเปรกษา
 (13) อรรถานตรันยาสะ (14) สมาโสภติหรืออันโยภติ (15) วิภาวนา (16) ทิปกัม (17) อติศยะ
 (18) เหตุ (19) ปรยาโยภติ (20) สมาหิตะ (21) ปริวฤตติ (22) ยถาสังขยะ (23) วิษมะ
 (24) สโหกติ (25) วิโรธะ (วิโรธ) (26) อวสระ (27) สาระ (28) เศลษะ (29) สมุจยยะ
 (30) อปรัสถุตประคังสา (31) เอกาวลี (32) अनुमानะ (33) ปริสังขยา (34) ปรัศโนตตรัม (35)
 ลังกร¹⁴²

นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 14 ที่รู้จักกันดี คือ วิศวานาถ ซึ่งมีผลงานที่สำคัญ คือ *สาहितยธรรปะนะ* ตำราเล่มนี้มีเนื้อหาประมวลองค์ความรู้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างละเอียด นับตั้งแต่ธรรมชาติ ความหมาย และประโยชน์ของกาวยะ กล่าวถึงทฤษฎีเรื่อง *รส ธvani* ลีลาการประพันธ์ และอสังการ เนื่องจากเนื้อหาใน *สาहितยธรรปะนะ* มีเนื้อหาครอบคลุมการศึกษาบทกวีนิพนธ์ ดังนั้น *สาहितยธรรปะนะ* จึงได้รับความนิยมเช่นเดียวกับ *กาวยประกาศะ* ของ มัมมภูชะ เนื้อหาอสังการยังคงดำเนินตามรูปแบบอสังการในตำราวรรณคดียุคก่อนหน้า ดังปรากฏว่ามีรูปแบบอสังการทางเสียง คือ อนุปราส ยมก วโภกรติ ภาษาสมะ เศลษะ จิตร และ ประเหลิกา ส่วนอสังการทางความหมาย มีจำนวนมากถึง 77 รูปแบบ ดังนี้ (1) อุปมา (2) อนันวยะ (3) อุปเมโยปมา (4) สมรณัม (5) รูปกะ (6) ปริณาม (7) สันเทหะ (8) ภรานติมาน (9) อุลเลข (10) อุปหนุติ (11) นิศจยะ (12) อุตเปรกษา (13) อติศโยภติ (14) ตุลยโยคิตา (15) ทิปกะ (16) ประติวัสดูปมา (17) ทฤษฏานา (18) นิทรธนา (19) วยติเรก (20) สโหกติ (21) วิโนภุติ (22) สมาโสภติ (23) ปริกัร (24) เศลษะ (25) อปรัสถตปรัคัมสา (26) วยาชัสตุติ (27) ปรยาโยภติ (28) อรรถานตรันยาสะ (29) กาวยลึงคะ (30) अनुमानะ (31) เหตุ (32) अनुगुल (33) อากเชปะ (34) วิภาวนา (35) วิเศโษภติ (36) วิโรธ (37) อสังคิต (38) วิษมัม (39) สมมะ (40) วิจิตร (41) อธิกะ (42) อันโยนยัม (43) วิเศษ (44) วยาฆาต (45) การณมาลา (46) มาลาทีปกะ (47) เอกาวลี (48) สาระ (49) ยถาสังขยม (50) ปรรยายะ (51) ปริวฤตติ (52) ปริสังขยา (53) อุตตระ (54) อรรถายาตตะ (55) วิกัลปะ (56) สมุจยยะ (57) สมာธิ (58) ประตยนิกะ (59) ประตีปะ (60) มีลิตะ (61) สามานยะ (62) ตัทคุณ (63) อตัทคุณ (64) สุกษมะ (65) วยาโษภติ (66) สวภาโวภติ (67) ภาวิกัม (68) อุทาตะ (69) รสวัต (70) เปรยัส (71) อูรชสวิน (72) สมาหิตัม (73) ภาโวทยะ (74) ภาวสันธิ (75) ภาวศพล (76) สันสฤษฏี (77) ลังกร¹⁴³

¹⁴² ป.ส.ศาสตรี, (ผู้แปล), อสังการศาสตร์, 1-49.

¹⁴³ P.V.Kane, *Sahityadarpana (Paricchedas I, II, X Arthalankaras) with exhaustive notes* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1974).

นอกจากนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ยังมีนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอีกส่วนหนึ่ง ที่เขียนตำราวรรณคดีโดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับ **อลังการ** ดังเช่น โภชะ หรือ กษัตริย์โภชะ ซึ่งเป็นนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 11 โภชะให้ความสำคัญกับคุณ **รส** และ **อลังการ** ตำราที่แต่งมีที่สำคัญสองเรื่อง คือ **ศฤงคารประกาศะ** และ **สร้อยศักดิ์กัญฐากรณ** ตำราของโภชะเน้นที่การประมวลองค์ความรู้ในด้านวรรณคดีศึกษาที่ละเอียด โดยเฉพาะ **อลังการ** ในทรศนะของโภชะ นอกจาก **อลังการทางเสียง** และความหมายแล้ว ยังมี **อุภยอลังการ** คือ **อลังการ** ที่ผสมผสานระหว่างเสียงกับความหมายเป็นหนึ่งเดียว **อลังการ** ใน **สร้อยศักดิ์กัญฐากรณ** จะมีรายละเอียดที่ซับซ้อน จะเห็นได้ว่า **อลังการทางเสียง** มีมากถึง 24 รูปแบบ ส่วน **อลังการทางความหมาย** โภชะกำหนดไว้เท่ากับ **อลังการทางเสียง** คือมี 24 รูปแบบ¹⁴⁴

รยยกะ นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 12 เขียนตำราวรรณคดีเรื่อง **อลังการสร้อยรส** เรียบเรียงตามแนวทางของมัมมภู ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 ชยเทวะกล่าวถึงรูปแบบ **อลังการ** ไว้มากถึง 108 รูปแบบ¹⁴⁵ ในตำราเรื่อง **จันทรโลกะ**

นัก **อลังการ** ที่เด่นอีกคนหนึ่ง คือ อภัยยทิกษิตะ ซึ่งเป็นนัก **อลังการ** ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้เขียนตำราเรื่อง **ภุวัลยานันตะ** และ **จิตระมีมามสา** โดยเฉพาะ **ภุวัลยานันตะ** ได้รับอิทธิพลมาจากตำรา **จันทรโลกะ** ของ ชยเทวะ แต่อภัยยทิกษิตะได้เพิ่มรูปแบบ **อลังการ** มากกว่าใน **จันทรโลกะ** 24 รูปแบบ¹⁴⁶ ตำรา **ภุวัลยานันตะ** ให้รายละเอียดรูปแบบ **อลังการ** ไว้นับร้อยรูปแบบ ดังปรากฏ **อลังการ** ได้แก่ (1) อุปมา (2) อนันวยะ (3) อุปเมโยปมา (4) ประติปะ (5) รูปกัม (6) ปริณาม (7) อุลเลข (8) สมฤติมาน (9) ภรานติมาน (10) สันเทหะ (11) อปหนุติ (12) อุตเปรกษา (13) อติศโยกติ (14) ตุลยโยคิตา (15) ทิปกัม (16) อาวฤตติทูปกะ (17) ประติวิสตุปมา (18) ฤษฏวานตะ (19) นิทรศนา (20) วยติเรก (21) สโหกติ (22) วิโยกติ (23) समाโสกติ (24) ปริกกร (25) ปริกกรันกูระ (26) เศลชะ (27) อปรัสตุตประคังสา (28) ประสตุตทานกูระ (29) ปรยาโยกตัม (30) วยาชัสตุติ (31) วยาชนินทา (32) อากเชปะ (33) วิโรธาภาสะ (34) วิภาวนา (35) วิเศโยกติ (36) อสัมภาวะ (37) อสัมคติ (38) วิษมัม (39) สมมะ (40) วิจิตระ (41) อธิกะ (42) อันยัม (43) อัลปะ (44) อันโยนยัม (45) วยาธาตะ (46) การณมาลา (47) เอกาวลี (48) มาลาทูปกัม (49) สาระ (50) ยลาสังขยะ (51) ปรรยายะ (52) ปรีฤตติ (53) ปรีสังขยา (54) วิกัลปะ (55) สมุจจะ (56) การกทูปกะ (57) สมาธิ (58) ประตยนิกะ (59) กาวยารธาปันติ (60) กาวยาลิงคัม (61) อรรถานตรันยาสะ (62) วิกัสระ (63) เปราโทกติ (64) สัมภาวนา

¹⁴⁴ P.V. Kane, **History of Sanskrit Poetics**, 257.

¹⁴⁵ กุสุมา รักขมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2, 63.

¹⁴⁶ T.Nanjundaiya Sreekantaiya, **Indian Poetics**, translated by N.Balasubrahmanya (Delhi: Sahitya Akademi, 2001), 93.

(65) มิถยารวาลีติ (66) ลลิตะ (67) ประหษณะ (68) วิชาทนม (69) อัลลัสสะ (70) อวัชชา
 (71) อนุชชา (72) เลสะ (73) มุทรา (74) รัตนาลี (75) ตัทคฺณะ (76) ปุรวรูปะ (77) อตัทคฺณะ
 (78) อนุคฺณะ (79) มีลิตะ (80) สามานยะ (81) อันมีลิตะ (82) วิเศษกะ (83) อันตรสะ
 (84) สุกษมะ (85) ปิหิตะ (86) วยาโขกติ (87) คฺโขกติ (88) วิวฤติโตกติ (89) ยุกติ
 (90) โลโกกติ (91) เฉโกกติ (92) วโกรกติ (93) สวภาโวกติ (94) ภาวิกะ (95) อุทาทตะ
 (96) อัลลยฺกติ (97) นิรุกติ (98) ประติเชระ (99) วิธิ (100) เหตุ¹⁴⁷

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตและกวีผู้มีชื่อเสียง คือ ชคันนาถะ แต่ง
 ตำราเรื่อง *รสคังคาวร* เป็นตำราที่บรรจุความคิดทางกวีศาสตร์ที่ก้าวหน้า โดยแสดงความคิดเห็นต่อ
 ตำรากวีศึกษาก่อนหน้า เห็นได้จากการวิจารณ์มุมมองความคิดของวามนะ มัมมภู และวิศวานถอย่าง
 ตรงไปตรงมา ขณะเดียวกันเมื่อกล่าวถึง **อลังการ** ชคันนาถะก็ได้วิจารณ์มุมมองความคิดทั้งของรุษยกะ
 และอภัยยทิกษิตะไว้อย่างละเอียดด้วย¹⁴⁸

กล่าวได้ว่าช่วงระยะเวลา 2,000 ปี พัฒนาการของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตใน
 ประวัติวรรณคดีสืบเนื่องตลอดมา เริ่มต้นที่ภทรตมุนีและสิ้นสุดที่ชคันนาถะ¹⁴⁹ ตำราวรรณคดีศึกษา
 ทั้งหลายมีพันธกิจร่วมกัน คือ เสนอแนะแนวทางประพันธ์บทกวีนิพนธ์ถึงพร้อมด้วยสุนทรีย์ะ เนื้อหา
 ตำราแต่ละเล่มสังเขปและทฤษฎีสืบต่อจากความคิดของนักวรรณคดีศึกษายุคก่อน โดย
 ยกตัวอย่างและอธิบายขยายละเอียดพิศดารตามแนวทางที่เหมาะสมของนักวรรณคดีแต่ละสาย
อลังการ ซึ่งเป็นทฤษฎีหนึ่งในตำราวรรณคดีสันสกฤตก็มีพัฒนาการตามลำดับเวลา จากรูปแบบ
อลังการ ที่เริ่มต้นเพียง 4 รูปแบบ จนกระทั่ง**อลังการ**มีรายละเอียดซับซ้อนมากขึ้นเป็น 100 รูปแบบ
 และที่น่าสนใจ คือ นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่นำเสนอ**อลังการ** ก็ได้พิจารณาคัดกรองรูปแบบ
อลังการตามความเห็นที่เหมาะสมของตนเองด้วย ดังที่วาคภฺญะรวบรวม**อลังการ**ทางความหมาย 35
 รูปแบบไว้ใน *วาคภฺญาลังการ* ส่วน**อลังการ**ที่ไม่ได้กล่าวถึงนั้น วาคภฺญะให้ความเห็นว่า “*ก็เพราะ
 อลังการเหล่านั้นไม่เป็นที่พึงใจ หรือเราอาจสงสัยเพราะเหตุเข้าไว้ในพวกอลังการที่ได้กล่าวแล้ว*”¹⁵⁰

พัฒนาการของทฤษฎี**อลังการ** นัก**อลังการ**คนสำคัญ และความสำคัญของ**อลังการ**ดังกล่าว
 ทำให้เห็นได้ว่า**อลังการ**เป็นทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่มีความสำคัญและได้รับการยอมรับในหมู่
 นักวรรณคดีศึกษาอินเดียมาช้านานแล้ว ตำราวรรณคดีศึกษาแต่ละเล่มที่ได้จัดระบบทฤษฎี**อลังการ**

¹⁴⁷ *Apyaya Dikshita, Kuvalayānanda Kārikās: Or The Memorial Verses of Appaya Dikshita's Kuvalayānanda by P.R. Subrahmanya Sarmā (Calcutta: J.N.Banerjee & Son, Banerjee press, 1903)*

¹⁴⁸ T.Nanjundaiya Sreekantaiya, *Indian Poetics*, translated by N.Balasubrahmanya, 95.

¹⁴⁹ Gopinath Das, “Alamkāra in sanskrit poetics with special reference to Viśvanātha” (Ph.D. Thesis Assam University, 2013), 26.

¹⁵⁰ ป.ส.ศาสตรี, (ผู้แปล), *อลังการศาสตร์*, 49.

ล้วนชี้ให้เห็นว่า**อสังการ**พัฒนาจากฐานคิดการเล่นกับภาษาในบทกวีนิพนธ์ที่เอื้อให้ตีความ เมื่อนักวรรณคดีศึกษาจัดระบบ**อสังการ**ไว้แล้วจึงเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสำหรับศึกษาวิเคราะห์คุณค่าความงามในกาวยะ ขณะเดียวกันการศึกษา**อสังการ**ในบทกวีนิพนธ์ยังเป็นการยืนยันอัจฉริยภาพและรสนิยมของกวีได้ด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการของ**อสังการ**ที่ไม่หยุดนิ่งนี้ สะท้อนให้เห็นการต่อยอด**ทฤษฎีอสังการ**อันเป็นประดุกเครื่องตกแต่งบทกวีนิพนธ์ให้มีความงาม และเป็นเครื่องมือให้นักวรรณคดีศึกษานำหลักการที่ได้สังเคราะห์ไว้ไปใช้วิเคราะห์และสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ต่อไป

3.3 รูปแบบของอสังการที่หลากหลาย

รูปแบบ**อสังการ** มีพัฒนาการสืบต่อกันมายาวนาน ช่วงแรก**อสังการ**ที่พบในตำรามีอยู่น้อย และพบว่าเป็น**อสังการทางความหมาย**มากกว่า **อสังการทางเสียง** ใน *นาฏยศาสตร์* ระบุว่า**อสังการทางเสียง**มีเพียง **ยมก**¹⁵¹ นอกนั้นเป็น**อสังการทางความหมาย** คือ **อุปมา** **ทูปกะ** และ**รูปกะ** เป็นไปได้ว่า**อสังการทางความหมาย**มีการพลิกแพลงการสื่อความได้หลายนัย และเป็นการเล่นกับภาษาของกวีอย่างมีชั้นเชิง ด้วยเหตุนี้ รูปแบบ**อสังการ**ที่หลากหลายในตำราวรรณคดีศึกษา จึงมีรูปแบบ**อสังการทางความหมาย**ที่สลับซับซ้อนมากกว่า**อสังการทางเสียง**ที่จะเน้นที่ตำแหน่งของเสียงที่ต่อเนื่องกันหรือเล่นคำที่ปรากฏในแต่ละส่วนของบทประพันธ์เป็นสำคัญ นักอสังการ เช่น งามหะ ได้จัดระบบ**อสังการ**และพัฒนาจนมีความซับซ้อน มีรูปแบบ**อสังการ**นับสามสิบกว่ารูปแบบดังปรากฏใน *กาวยาสังการ* ส่วนนักอสังการลำดับต่อมา ไม่ว่าจะเป็นทัศน म्मมภูะ วิศวานาถ และอภัยยทิกษิตะ เป็นต้น ต่างก็เรียบเรียงรูปแบบ**อสังการ**ปรากฏเป็นตำราวรรณคดีศึกษาสืบต่อกันเรื่อยมา

ตัวอย่างประเภท**อสังการ**ที่รู้จักกันดี เช่น **อนุปราส** คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ **ยมก** คือ การซ้ำเสียงของคำเป็นคู่ๆ **อุปมา** คือ **อสังการ**ที่เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งที่มีลักษณะเด่นอันเป็นที่ยอมรับกัน **รูปกะ** คือ **อสังการ**ที่เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่หนึ่ง **ชาติ** หรือ **สวภาโวक्ति** คือ **อสังการ**ที่บรรยายหรือพรรณนาธรรมชาติตามความเป็นจริง **อดีศยะ**หรือ **อดีศโยक्ति** คือ **อสังการ**ที่กล่าวให้เกินจริง เป็นต้น ตัวอย่างความหลากหลายของรูปแบบ**อสังการ**นี้ M.Y. Basham ยกตัวอย่างกรณีการสื่อความหมายผู้หญิงกับดวงจันทร์ ซึ่งแบ่งออกเป็นรูปแบบ**อสังการ**ที่หลากหลายมาก ผู้วิจัยจะ

¹⁵¹ อันที่จริงแล้ว อสังการยมกคาบเกี่ยวกับ**อสังการทางความหมาย**อยู่มาก เพราะอสังการยมก เล่นเสียงของคำที่ซ้ำกันเป็นคู่ๆ เสียงที่ซ้ำกันนี้จึงสื่อความหมายแตกต่างกัน ตำแหน่งที่ซ้ำเสียงในบทประพันธ์มีอยู่หลายตำแหน่ง ดังนั้น รูปแบบยมกที่แบ่งย่อยจึงพบตั้งแต่*คัมภีร์นาฏยศาสตร์*และสืบมาถึงอสังการในสมัยต่อมา ประเด็นสำคัญ คือ เสียงของคำที่ซ้ำเป็นคู่ๆ เกิดจากอัจฉริยภาพของกวีที่จะเล่นกับเสียงของศัพท์ ขณะเดียวกันก็สื่อความหมายได้แตกต่างกันไปด้วย ทั้งเสียงและความหมายที่เด่นจึงนับว่าผสมกลมกลืนอยู่ในยมก

ประยุกต์คำอธิบายทั้งของ M.Y. Basham¹⁵² และของกุสุมา รัชชmani¹⁵³ โดยนำเสนอในรูปของตาราง เพื่อชี้ให้เห็นว่าขอบความคิดของกวี ซึ่งนิยมเปรียบเทียบผู้หญิงกับดวงจันทร์นั้น เพียงปรับเปลี่ยนสำนวนเปรียบเทียบต่างกันเท่านั้น จะทำให้ความหมายที่แปรเปลี่ยนเป็นรูปแบบอสังการชุดใหม่ที่ต่างดั่งนี้

ตารางที่ 1 แสดงตัวอย่างรูปแบบอสังการโดยการเปรียบเทียบดวงหน้าของนางกับดวงจันทร์

ดวงหน้านาง + ดวงจันทร์			
ที่	รูปแบบอสังการ	การสื่อความหมาย	คำอธิบาย
1	อุปมา	ดวงหน้าของนางเหมือนดวงจันทร์	แสดงการเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน
2	รูปกะ	ดวงหน้าของนางเป็นดวงจันทร์	แสดงการเปรียบเทียบเป็นสิ่งเดียวกัน
3	ประทีป	ดวงจันทร์เหมือนกับดวงหน้าของนาง	แสดงให้เห็นว่าความเปรียบเทียบขึ้นต้นก่อน
4	สันเทษะ	นี่คือดวงพักตร์ของนาง หรือนี่คือดวงจันทร์กันแน่หนอ	การเปรียบเทียบที่แสดงความฉงนฉงาย
5	อุปหนุติ	นี่คือดวงจันทร์ต่างหาก มิใช่ดวงหน้าของนาง	ปฏิเสธการเปรียบเทียบหรือปฏิเสธตามที่เป็นจริง
6	อุปเมโยปมา	ดวงจันทร์เป็นเหมือนดวงพักตร์ของนาง เช่นเดียวกัน ดวงพักตร์ของนางเป็นเหมือนดวงจันทร์	เปรียบเทียบเหมือนกันคู่ขนาดกันเป็นสองทาง
7	อนันวยะ	ดวงหน้าของนางเปรียบกับดวงหน้าของนางเพียงเท่านั้น	เป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งเดิมที่มีอยู่ คือ กล่าวเหมือนเปรียบเทียบแต่เปรียบกับตัวของมันเอง
8	สมารณะ	ในยามที่ฉันเห็นดวงจันทร์ ฉันจำดวงหน้าของนางได้	เปรียบเทียบสิ่งที่ระลึกนึกถึง

¹⁵² M.Y. Abraham, *The analysis of rhetoric figures in the Indian and Western traditions: a linguistic stylistic study*, 57-58.

¹⁵³ กุสุมา รัชชmani, *การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต* พิมพ์ครั้งที่ 2, 28-31, 36.

9	นิทรรศนะ	ดวงหน้าของนางส่งเสริมความงามของดวงจันทร์	เปรียบเทียบให้เห็นถึงต้นแบบหรือแบบอย่าง
10	อภิสตฺตประคังสา	ดวงจันทร์อ่อนแสงก่อนดวงหน้าของนาง	เปรียบเทียบทำนองสรรเสริญโดยอ้อม
11	ภรานติมาน	ฉันคิดว่าสิ่งนี้คือดวงจันทร์ นกจโกระจึงได้บินไปที่โบน้าของนาง	เปรียบเทียบในสิ่งที่คิดว่าเป็นไปได้
12	อุลเลข	นี่คือ ดวงจันทร์ และนี่คือดอกบัว ฉะนั้นนกจโกระและฝูงผึ้งจึงบินไปยังดวงหน้าของนาง	ยืนยันในสื่อเปรียบเทียบสองอย่าง
13	อุตเปรกษา	นี่เป็นดวงจันทร์หรือไรหนอ ?	แสดงความสงสัยในแง่ของจินตนาการ
14	ตุลโยคิตา	ดวงจันทร์และดอกบัวต่างมัวหมอง ต่อ ดวงหน้าของนาง	แสดงการเปรียบเทียบแต่มีสิ่งหนึ่งที่มีนัยเหนือกว่า
15	ทีปกะ	ดวงหน้าของนางและดวงจันทร์ชื่นชมยินดีในยามราตรี	กล่าวถึงสิ่งหลายสิ่งที่มีความต่อเนื่องกัน
16	วยติเรก	ดวงหน้าของนางเป็นนวลกระจ่างเสมอ ดวงจันทร์ แต่ดวงจันทร์ส่องแสงเฉพาะในเวลากลางคืนเท่านั้น	การเปรียบเทียบที่ยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่า
17	ทฤษฏานตะ	ในสวรรค์มีดวงจันทร์ บนโลกมีดวงหน้าของนาง	การเปรียบเทียบแบบคู่ขนานกัน
18	ประติวัสตฺตูปมา	ดวงจันทร์มีอำนาจในสวรรค์ ดวงหน้าของนางมีอำนาจในโลก	การเปรียบเทียบโดยแสดงคุณลักษณะเฉพาะแบบคู่ขนานกัน
19	ปริณามะ	เพราะดวงหน้าซึ่งเป็นดวงจันทร์ของนาง ความอบอุ่นของความรักจึงเย็นลง	เปรียบเทียบแสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่เชื่อมโยงกัน
20	สมาโสภิติ	ดวงหน้าของนางพิลาสล้ำด้วยจุด คือ ดวงตาทั้งสองดำขลับ และประดับด้วยแสงสว่างของรอยยิ้ม	เปรียบเทียบโดยไม่ได้กล่าวออกมาตรงๆ

จากตารางข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเมื่อใช้ภาษาสื่อความหมายสิ่งสองสิ่ง que เปรียบเทียบต่างกัน ซึ่งในตัวอย่างนี้คือดวงหน้าของนางกับดวงจันทร์ จะเปลี่ยนเป็น **รูปแบบ**

อลังการ รูปแบบหนึ่งต่างกันทันที ฉะนั้นการสื่อความหมายของ **อลังการ** ในหมู่กวีจึงมีการพัฒนา อยู่ตลอด

อนึ่ง สำหรับ **รูปแบบอลังการ** ที่ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางศึกษา ประมวลจากตำรา 4 เล่ม คือ **กาวยาทรศนะ กาวยประกาศะ สาหิตยทรปณะ** และ **กวีลยานันตะ** ทั้งนี้เพื่อไม่ให้รายละเอียด ซ้ำซ้อนกับเนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำไปกล่าวถึงในบทวิเคราะห์ **อลังการ** ในจารึกภาษาสันสกฤตของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยจะประมวลนิยามทฤษฎีและการประยุกต์ใช้กับข้อมูลจารึกที่สอดคล้องกัน

จากการทบทวนทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยได้ประมวลรายละเอียดความรู้ เบื้องต้นเกี่ยวกับ **ทฤษฎีอลังการ** ยืนยันได้ว่า **ทฤษฎีอลังการ** มีความน่าสนใจและเหมาะสมที่จะนำมา ปรับประยุกต์ใช้กับการศึกษาวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ เนื่องจาก ลักษณะเฉพาะของภาษาสันสกฤตที่มีการเล่นเสียงและเล่นคำ และยิ่งการบรรจงแต่งจารึกให้เทียบเท่ากับบทกวีนิพนธ์สุดดีพระเกียรติบหนึ่ง จึงควรพิสูจน์ให้เห็นจริงว่าหากนำหลักเกณฑ์ **อลังการ** มาปรับ ใช้แล้ว จะได้ผลวิเคราะห์ที่ลุ่มลึกและชี้ให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีได้ดีเพียงใด

เนื้อหาหัวข้อแรกนี้ คือ การประมวลข้อสังเกตแนวคิดและความรู้พื้นฐานของทฤษฎี ซึ่งมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกัน จึงเอื้อต่อกระบวนการค้นคว้าเพื่อความเข้าใจขอบเขตข้อมูลจารึกในการ วิเคราะห์ได้อย่างสมเหตุสมผล กล่าวคือ แนวคิดจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติ มีโครงสร้างเนื้อหาจารึกและขนบความคิดของผู้แต่ง โดยร้อยกรองผลงานเป็นบทกวีนิพนธ์ที่มีความ ไพเราะงดงาม เพื่อสื่อภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์แบบ ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดอิสระแห่ง กวี : กวีเป็นยอดของภาษา ซึ่งแสดงความสามารถทางวรรณศิลป์ของกวี อีกทั้ง **ทฤษฎีอลังการ** เป็น ทฤษฎีความงามสำหรับพินิจลีลาภาษา และความลุ่มลึกของบทกวีนิพนธ์โดยตรง ดังที่ยอมรับในหมู่นัก วรรณคดีศึกษา

เนื่องจากเนื้อหาในหัวข้อนี้ จำกัดเฉพาะแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนั้น เพื่อ เจาะลึกขอบเขตเอกสารที่มีความเชื่อมโยงกับงานวิจัยนี้ในภาพรวมทั้งหมด ผู้วิจัยจะได้ทบทวนกลุ่ม เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การตรวจสอบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยแบ่งหัวข้อการทบทวนเอกสารออกเป็น 5 หัวข้อ คือ

- (1) เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา
- (2) เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- (3) เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีอลังการกับการศึกษาวรรณคดี

(4) เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการคตินสกฤตมาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึก

(5) เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้ทฤษฎีอสังการ

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา พบว่านักวิชาการหลายท่านมีคุณูปการต่อการรวบรวม ศึกษา ค้นคว้า ปರಿวรรตคำอ่าน รวมทั้งแปล จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา กลายเป็น “คลังข้อมูล” ทางปัญญาในการศึกษาจารึก ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวโดยภาพรวม ยกตัวอย่างเอกสารและงานวิจัยมาบางส่วน ดังนี้

ภูมิหลังการศึกษาค้นคว้าจารึกในอาณาจักรกัมพูชาเริ่มปรากฏปี ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409) มีการทำสำเนาข้อมูลเกี่ยวกับวันที่ในจารึกเมืองพระนคร โดย Doudart de Lagrée's expedition ต่อมาในปี ค.ศ. 1879 (พ.ศ. 2422) มีการอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาเป็นครั้งแรก โดย Hendrik Kern หลังจากนั้นเป็นช่วงระยะเวลาที่การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตปรากฏพื้นที่ในวงวิชาการตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสไม่ว่าจะเป็น Étienne Aymonier, Abel Bergaigne, Marie Étienne-Auguste Barth รวมทั้ง Finot และ Coedès นักวิชาการดังกล่าวนี้เป็นรุ่นบุกเบิกที่ศึกษาเกี่ยวกับอินโดจีน ที่ต่างอุทิศผลการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา โดยอ่านแปล และเผยแพร่ข้อมูลจารึกให้เป็นที่รับรู้ในวงวิชาการอย่างกว้างขวางทั้งรูปแบบบทความ และจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ¹⁵⁴

ผลงานของ Aymonier ศึกษาเรื่องเขมรศึกษาปรากฏตั้งแต่ปีค.ศ. 1874 (พ.ศ. 2417) โดยเฉพาะช่วงปีค.ศ. 1900-1901 (พ.ศ. 2443-2444) มีบทความและหนังสือตีพิมพ์โดยใช้ข้อมูลจารึก เช่น *Les Inscriptions modernes d'Angkor Vat, Preah Peân, Bakan et la grande inscription* (1900), *Les Inscriptions du Bakan et la Grande inscription d'Angkor Vat* (1900)¹⁵⁵ ส่วนผลงานสำคัญชุดประวัติศาสตร์นิพนธ์กัมพูชาเรื่อง *Le Cambodge* เป็นผลงาน บุกเบิกที่อ้างอิงกลุ่มข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตหลักต่างๆ เพื่อเรียบเรียงความต่อเนื่องของมิติประวัติศาสตร์ยุค

¹⁵⁴ Catherine Clémentin-Ojha and Pierre-Yves Manguin, *A Century in Asia: The History of the École Française D'Extrême-Orient, 1898-2006* (Editions Didier Millet: École Française D'Extrême-Orient, 2007), 126-127.

¹⁵⁵ Étienne Aymonier (1844-1929), accessed June 27, 2019, available from https://data.bnf.fr/fr/12285971/etienne_aymonier/

สมัยเมืองพระนคร¹⁵⁶ บทความขนาดยาวเรื่อง *La Stèle de Sdok Kâk Thom* ตีพิมพ์ในปีค.ศ. 1901 ก็นับว่ามีประโยชน์ต่อวงการศึกษจารึก เพราะเป็นบทความที่อธิบายข้อมูลเบื้องต้นของ **จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม** และมีการแปลข้อความจารึกเป็นภาษาฝรั่งเศส¹⁵⁷

ผลงานของ Barth และ Bergaigne เน้นการรวบรวมจารึกภาษาสันสกฤต โดยอ่านแปลจารึกบางหลัก ดังเห็นได้จากหนังสือที่ “*Inscriptions sanscrites de Campā et du Cambodge*” ผลงานชิ้นนี้แสดงให้เห็นการรวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตที่มีอยู่มากทั้งในอาณาจักรจามปาและกัมพูชาโดยนักวิชาการทั้งสองรวบรวมให้เป็นภาคต่อเดียวกัน กล่าวคือ เนื้อหาภาคแรก Barth รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา เนื้อหาในภาคต่อมา Bergaigne รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรจามปา และอาณาจักรกัมพูชา¹⁵⁸

ผลงานของ Finot และ Coedès นำเสนอข้อมูลทิศทางเดียวกับนักวิชาการที่กล่าวถึงก่อนหน้า Finot มีผลงานรวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตสมัยเมืองพระนครหลักสำคัญดังเช่น “*Inscriptions d’Angkor*” มีจารึกที่มีเนื้อหาขนาดยาวหลายหลักตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น **จารึกตาแก้ว** **จารึกปราสาทแม่บุญตะวันออก** และ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** เป็นต้น¹⁵⁹ ส่วน Coedès ตรวจสอบชำระจารึกในอาณาจักรกัมพูชา โดยรวบรวมจารึกไว้เป็นจำนวนมากเพื่อให้นักวิชาการศึกษาค้นคว้าได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังผลงานชิ้นสำคัญ คือ *Inscriptions du cambodge* ตีพิมพ์ระหว่างปี ค.ศ.1937- 1966 ซึ่งเป็นหนังสือประชุมจารึกเขมร จำนวน 8 เล่ม เนื้อหาหนังสือเล่มแรกถึงเล่มที่เจ็ดรวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตทั้งคำอ่านที่ปริวรรต และคำแปลเท่าที่พบในอาณาจักรกัมพูชา ส่วนเล่มที่แปดจัดทำบัญชีรายชื่อจารึกที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในแหล่งต่างๆ รวมทั้งตรรกษณีสืบค้นชื่อสถานที่และบุคคลที่ปรากฏในจารึก กล่าวได้ว่าผลงานชิ้นนี้ของ Coedès เป็นเอกสารอ้างอิงจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาที่สมบูรณ์และน่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะผ่านการตรวจสอบชำระจากที่นักวิชาการฝรั่งเศสหลายท่านได้ตีพิมพ์ตัวบทจารึกบางหลักก่อนหน้าแล้ว¹⁶⁰

นอกจากเอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตที่กล่าวข้างต้น ยังมีกลุ่มข้อมูลที่จัดระบบและรวบรวมข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤต ดังนี้ (1) ผลงานเรื่อง *Inscriptions of Kambuja* ของ

¹⁵⁶ Étienne Aymonier, *Le Cambodge* (Paris: Ernest Leroux, Éditeur, 1904).

¹⁵⁷ Étienne Aymonier, “La Stèle de Sdok Kâk Thom,” in *Journal asiatique janvier-février* (1901): 5-52.

¹⁵⁸ Auguste Barth and Abel Bergaigne, *Inscriptions sanscrites du Cambodge et de Campā* (Paris: Imprimerie nationale, 1885-1893).

¹⁵⁹ Louis Finot, *Inscriptions d’Angkor* (Hanoi: Imprimerie d’Extrême-Orient, 1925).

¹⁶⁰ Jean Filliozat, “Notice sur la vie et les travaux de M. George Coedès,” in *BEFEO LVIII* (1970): 5.

R.C.Majumda เป็นเอกสารที่รวบรวมจารึกทั้งในยุคสมัยก่อนเมืองพระนครและยุคสมัยเมืองพระนคร เรียงลำดับจารึกตามลำดับเวลาที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ หนังสือเล่มนี้มีข้อจำกัดตรงที่คำอ่านจารึกซึ่งปริวรรตเป็นอักษรเทวนาครีทั้งหมด ไม่มีบทแปล มีบทนำเรื่องอธิบายจารึกแต่ละหลักพอสังเขป แล้วจึงนำเสนอตัวบทจารึก (2) ผลงานเรื่อง *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II* ของ Mahesh Kumar Sharan นำเสนอข้อมูลเบื้องต้นของจารึกในอาณาจักรกัมพูชาโดยภาพรวม ข้อมูลพระราชประวัติพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 จากนั้นจึงนำเสนอตัวบท *จารึกแม่บุญตะวันออก* และ *จารึกปราสาทแปรรูป* โดยปริวรรตคำอ่านเป็นอักษรโรมันและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ¹⁶¹ (3) ผลงานเรื่อง *Recherches sur le vocabulaire des inscriptions sanskrites du Cambodge* และผลงานเรื่อง *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* ของ Kamaleswar Bhattacharya ผลงานเรื่องแรกเป็นผลการศึกษาคำศัพท์ในจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา อำนวยประโยชน์สำหรับการสืบค้นความหมายคำศัพท์ ซึ่งจัดเรียงคำศัพท์ในลักษณะของศัพท์ทานุกรม มีคำอธิบายรูปศัพท์ทางไวยากรณ์ ความหมาย และคำอธิบายที่เสริมความรู้คำศัพท์นั้นๆ อย่างละเอียด¹⁶² ส่วนผลงานเรื่องที่สอง Bhattacharya นำเสนอจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาจำนวน 12 หลัก เป็นผลงานที่ตรวจสอบคำอ่านจารึกใหม่และนำเสนอมำแปลจารึกเป็นภาษาอังกฤษ¹⁶³

เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งให้เห็นว่าผลการศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตเอื้อประโยชน์ให้นักศึกษาจารึกในการสืบค้น ศึกษา และอ้างอิงแหล่งข้อมูลได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจะอ้างถึงกลุ่มเอกสารดังกล่าวมาในรายงานวิจัยฉบับนี้ด้วย

2. เอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีขอบเขตกว้างขวาง มีข้อมูลที่ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลากหลายประเด็น ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา สังคม และวัฒนธรรม เป็นต้น เนื้อหาในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยหัวข้อนี้ แบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

¹⁶¹ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II* (Delhi: s.n., 1981).

¹⁶² Kamaleswar Bhattacharya, "Recherches sur le vocabulaire des inscriptions sanskrites du Cambodge," in *BEFEO* (1964): 1-72.

¹⁶³ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* (Siem Reap: Center for Khmer Studies, 2009).

- (1) สถานภาพการศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
 - (2) จารึกกับการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยจำกัดเฉพาะขอบเขตกลุ่มข้อมูลซึ่งเน้นการอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามลำดับเวลาเป็นหลัก โดยนักวิชาการทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทย ดังนี้

1) สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการต่างประเทศ

การศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการต่างประเทศมีจำนวนมาก ในที่นี้ ผู้วิจัยจะทบทวนเอกสารและงานวิจัยเฉพาะงานศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการต่างประเทศซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี และเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ดังนี้

สถานภาพการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงก่อนหน้าปี ค.ศ. 1900 (พ.ศ. 2443) อยู่ในวงจำกัด ดังเห็นได้ว่าไม่มีหลักฐานอ้างอิงข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งจากพงศาวดาร บันทึกท้องถิ่น และตำนานมุขปาฐะของชาวกัมพูชาที่ปรากฏในผลงานทางวิชาการ¹⁶⁴ ถึงแม้จะปรากฏบันทึกของนักแสวงบุญที่เข้ามายังเมืองพระนคร ดังที่ Pierre Loti ได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ในเมืองพระนคร และพิจารณาปราสาทสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่ยิ่งใหญ่ แต่ Loti ไม่ทราบข้อมูลษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งก่อสร้างทั้งหลาย ทราบเพียงพระนามกษัตริย์ที่ปรากฏในจารึกนั่นเอง¹⁶⁵ ด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ไม่แจ่มชัดพอ บันทึกของนักแสวงบุญรุ่นบุกเบิกจึงขาดข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจน และเป็นกรณีวิพากษ์ของนักวิชาการในยุคสมัยต่อมา¹⁶⁶ ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น นักวิชาการต่างรับรู้พระนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นเพียงหนึ่งในบรรดากษัตริย์แห่งเมืองพระนครเท่านั้น¹⁶⁷ การละเลยข้อมูลปฐมภูมิ

¹⁶⁴ George Cœdès, **Angkor: An Introduction** (Honk kong ; New York : Oxford University Press, 1963), 82.

¹⁶⁵ อ่างถึงใน ยอร์ช เซเดส์, , **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: ดรีม แคมเซอร์, 2556), 101-102.

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 104.

¹⁶⁷ ดังที่ Cœdès ให้ความเห็นไว้ว่าการค้นคว้าข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในระยะแรก คือ ก่อนที่นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศจะเริ่มอ่านแปลจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แทบไม่เป็นที่รู้จักมาก่อน ชาวเขมรเองก็ลืมกษัตริย์พระองค์นี้เสียสิ้น ดังนั้น จึงเป็นที่รับรู้เพียงว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ที่มี

หรือ Primary Source โดยขาดหลักฐานการอ้างอิงข้อมูลจากศิลาจารึก รวมทั้งนักวิชาการไม่ได้ตรวจสอบ ค้นคว้า ปรีวรรต แพลเนื้อหาและศึกษาวิเคราะห์จารึกในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างจริงจัง ต่อมาเมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสจัดตั้งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (École française d'Extrême-Orient) หรือชื่อย่อ EFEO ก่อตั้งขึ้นในปีค.ศ.1901 มีหน้าที่ดำเนินการศึกษาค้นคว้าอินโดจีนศึกษาอย่างละเอียด¹⁶⁸ โดยเฉพาะในอาณาจักรกัมพูชา นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศทุ่มเทการศึกษาค้นคว้าแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการจัดพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตอย่างต่อเนื่อง คุณูปการการศึกษาค้นคว้าดังกล่าวก่อให้เกิดองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวคือ

(1) แสดงข้อมูลลำดับการครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สืบเนื่องจากบูรพกษัตริย์ เห็นได้จากความพยายามของนักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศที่ปะติดปะต่อภาพทางประวัติศาสตร์ช่วงเวลาที่ไม่งบและมีความเชื่อมโยงในอาณาจักรกัมพูชาตามลำดับ นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ปี ค.ศ.1150 ต่อเนื่องจนถึงการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปี ค.ศ.1181 การขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ที่สืบต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย

(2) แสดงข้อมูลการดำเนินการก่อสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังข้อมูลที่เปิดเผยว่า ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการดำเนินการก่อสร้างกำแพงล้อมรอบนครธม การก่อสร้างศิลปะแบบขอม การก่อสร้างโรงพยาบาลหรืออารักขาสถานจำนวน 102 แห่ง และธรรมศาลาหรือบ้านมีไฟตลอดเส้นทางสัญจร

(3) แสดงข้อมูลพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่แผ่ขยายไปยังอาณาจักรจามปา และดินแดนประเทศสยามในปัจจุบัน และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามามีบทบาทในการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์องค์ท้ายๆ¹⁶⁹ ข้อมูลประวัติศาสตร์เหล่านี้ เติมเต็มสถานภาพการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากกว่าที่เคยมีมา

นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรวจสอบข้อมูลจากศิลาจารึก ก็คือ Finot นักวิชาการท่านนี้เขียนบทความขนาดยาวเรื่อง “L'inscription sanskrite de Say-fong” ตีพิมพ์ลงในวารสาร BEFEO ปี ค.ศ.1903 เนื้อหา

ความสำคัญไม่มากนักและความเชื่อมโยงของอาณาจักรกัมพูชาเองก็มาจากรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, 211.

¹⁶⁸ François Lagarde, “Epigraphy and Philology in Thailand, Laos and Cambodia: current studies at the French School of the Far East (EFEO)”, in **Phasa Charuek 9** (Bangkok: Silapakorn, 2003): 60-74.

¹⁶⁹ เพ็ญศิริ เจริญพจน์, ผู้แปล, “อินโดจีนศึกษา” ใน **ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 35-45.

ของบทความนำเสนอจารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองทรายฟอง (Say Fong) ค้นพบโดย Georges Maspero จารึกหลักนี้เขียนขึ้นตามพระบรมราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างไม่ต้องสงสัย ข้อมูลในจารึกอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เป็นหลักฐานชั้นต้นที่ให้รายละเอียดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เป็นอย่างดี เนื้อหาจารึกแสดงคติความเชื่อทางศาสนา ให้รายละเอียดพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการดำเนินงานภายในโรงพยาบาลหรือเรียกตามศัพท์จารึกว่า “อาโรคยศาลา” (Ārogyasālā) จารึกบันทึกรายการสิ่งของต่างๆ ที่ถวายภายในอาโรคยศาลาจำนวนมาก ที่น่าสนใจคือ Finot เสนอประเด็นว่าหากจารึกหลักนี้พบบริเวณหุบเขาที่แม่น้ำโขง อิทธิพลของพระมหากษัตริย์เขมรอาจแผ่เข้ามาถึงบริเวณที่พบจารึก Finot ถือเป็นนักวิชาการท่านแรกที่เปิดประเด็นการศึกษาข้อมูลจารึกอาโรคยศาลา ส่งผลให้นักวิชาการทราบพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเรื่องราวเกี่ยวกับอาโรคยศาลาที่ก่อสร้างขึ้นจำนวนหลายแห่งในรัชสมัยนี้¹⁷⁰

การตีพิมพ์วารสาร BEFEO ปีเดียวกับที่ Finot ได้นำเสนอข้อมูลจารึกอาโรคยศาลาที่เมืองทรายฟองนั้น Barth ก็ได้เขียนบทความย้าสาระสำคัญของจารึกอาโรคยศาลาที่เมืองทรายฟอง เช่นเดียวกัน ดังปรากฏบทความเรื่อง “Les doublets de la stèle de Say-fong” บทความชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าจารึกที่มีเนื้อหาในลักษณะเดียวกับจารึกที่พบ ณ เมืองทรายฟองมี 7 หลัก คือ จารึกพบที่ (1) Chean Chum (2) Ta ke Pong (3) Chayaphoum (4) Nom Van (5) Ta Mean Tauch (6) Khonbouri (7) Ban Pkean โดยที่ Barth ได้นำข้อความบางส่วนในจารึกมาอธิบาย เพื่อเป็นข้อสังเกตสำหรับพิจารณาเนื้อความในจารึกประจำอาโรคยศาลาที่เชื่อมโยงกัน¹⁷¹

หลักฐานจากจารึกอาโรคยศาลาที่ให้รายละเอียดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนถึงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะการก่อสร้างอาโรคยศาลา นักวิชาการต่างให้ความสนใจเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็น Cœdès, Claude Jacques, Bruno Dagens และ Kieth Rethy Chhem ซึ่งต่างเห็นพ้องกันว่าอาโรคยศาลาได้สถาปนาขึ้นอย่างเป็นระบบในสมัยพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ในปีพ.ศ. 1729 (มหาศักราช 1108) และจารึกประจำอาโรคยศาลาเป็นหลักฐานพัฒนาการทางการแพทย์ที่ปรากฏชัดเจนที่สุดในสมัยนี้¹⁷²

นอกจาก Finot เป็นผู้เปิดมิติการศึกษาข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศที่มีคุณูปการต่อการศึกษาข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นระบบมากที่สุด ก็คือ Cœdès ดังจะเห็นได้จากที่รวบรวมจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ/หรือจารึกยุคสมัย

¹⁷⁰ Louis Finot, “L’inscription sanskrite de Say-fong ,” in **BEFEO III** (1903) : 18-83.

¹⁷¹ Auguste Barth, “Les doublets de la stèle de Say-fong” in **BEFEO III** (1903) : 460-466.

¹⁷² Rethy Keith Chhem , “Bhaisajyaguru and Tantric Medicine in Jayavarman VII Hospitals,” in **Siksācakar** 7 (2005) : 8.

ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้จำนวนมากถึง 83 หลัก แต่น่าสังเกตว่าจารึกที่รวบรวมนี้ส่วนใหญ่มักเป็นกลุ่มจารึกประจำอารยศาสตร์และจารึกภาษาเขมรจำนวนมาก¹⁷³

อนึ่ง น่าสังเกตว่านับตั้งแต่ที่ Cœdès ตรวจสอบชำระจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และรวบรวมจำนวนของจารึกในรัชสมัยนี้ รายการทะเบียนบัญชีจารึกในอาณาจักรกัมพูชารวบรวมโดยฐานข้อมูลของ EFEO ในส่วนของ Corpus des inscriptions khmères ซึ่งมีจารึกในทะเบียนทั้งหมด 1,360 หลักนั้น มีทะเบียนจารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เพิ่มเข้ามาส่วนมากเป็นจารึกที่มีเนื้อหาสั้นๆ จำนวนหนึ่ง¹⁷⁴

Cœdès ตรวจสอบชำระจารึกหลักสำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนำเสนอคำอธิบายภูมิหลังความเป็นมาของจารึก สารสำคัญของจารึก นำเสนอบทวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำเสนอคำอ่านจารึกโดยปริวรรตข้อความในจารึกเป็นตัวอักษรโรมัน จัดระบบ

¹⁷³ จารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามบัญชีรายชื่อที่ George Cœdès รวบรวมไว้ใน *Inscriptions du cambodge vol. VIII* มีจำนวนทั้งสิ้น 83 หลัก ดังนี้

1) จารึกทั้งหมดแบ่งออกเป็นจารึกภาษาสันสกฤตจำนวน 27 หลัก ดังเลขทะเบียนจารึกเรียงตามลำดับต่อไปนี้ (1) k.12 (2) k.160 (3) k.209 (4) k.273 (5) k.287 (6) k.288 (7) k.368 (8) k.375 (9) k.386 (10) k.387 (11) k.395 (12) k.402 (13) k.435 (14) k.485 (15) k.535 (16) k.537 (17) k.547 (18) k.597 (19) k.602 (20) k.614 (21) k.667 (22) k.692 (23) k.903 (24) k.908 (25) k.912 (26) k.952 (27) k.974

2) จารึกภาษาเขมรจำนวน 52 หลัก ดังเลขทะเบียนจารึกเรียงตามลำดับต่อไปนี้ (1) k.128 (2) k.226 (3) k.227 (4) k.243 (5) k.272 (6) k.274 (7) k.284 (8) k.293 (9) k.453 (10) k.460 (11) k.462 (12) k.531 (13) k.539 (14) k.540 (15) k.550 (16) k.551 (17) k.562 (18) k.592 (19) k.621 (20) k.622 (21) k.623 (22) k.624 (23) k.625 (24) k.626 (25) k.627 (26) k.628 (27) k.629 (28) k.630 (29) k.631 (30) k.632 (31) k.633 (32) k.634 (33) k.635 (34) k.636 (35) k.637 (36) k.638 (37) k.639 (38) k.640 (39) k.641 (40) k.642 (41) k.696 (42) k.779 (43) k.827 (44) k.906 (45) k.907 (46) k.909 (47) k.914 (48) k.925 (49) k.936 (50) k.967 (51) k.973 (52) k.995

3) จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรจำนวน 1 หลัก ได้แก่ (1) k.484 และมีจารึกอยู่ 3 หลักที่ไม่ทราบรายละเอียด ได้แก่ (1) k.835 (2) k.945 (3) k.962

อ้างถึงใน George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge vol. VIII* (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1966), 9.

¹⁷⁴ มีจารึกเลขทะเบียน k.663 ไม่ทราบรายละเอียดที่แน่ชัด จะเห็นได้จาก k.671, k.672, k.901, k.902 ไม่ทราบรายละเอียดภาษาที่จาร จารึกเลขทะเบียน k.916, k.932, k.1207, k.1208 ไม่ทราบจำนวนบรรทัดที่จาร จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรพบใหม่ เช่น k.1313, k.1314, k.1315, k.1316 ดูได้ใน Corpus des inscriptions khmères, accessed October 28, 2018, available from <https://cik.efeo.fr/>

คำอ่านใหม่ โดยจัดเรียงคำอ่านตามรูปแบบของฉันทลักษณ์ และบทแปลจารึกเป็นภาษาฝรั่งเศส จัดทำเชิงอรรถจำนวนมากเพื่อแสดงทรรศนะและข้อสังเกตต่างๆ รวมทั้งเขียนเชิงอรรถในกรณีที่คำอ่านในจารึกขาดหายไปหรือเป็นคำอ่านที่คิดว่าถูกต้อง ตัวอย่างจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักสำคัญที่ Cœdès ตรวจสอบชำระ เป็นต้นว่า *จารึกปราสาทตาพรหม* (k.273)¹⁷⁵ *จารึกปราสาทพระขรรค์* (k.908)¹⁷⁶ *จารึกปราสาทจรุง* (k.287, k.288, k.547, k.597)¹⁷⁷ และ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* (k.485)¹⁷⁸ เป็นต้น

การตรวจสอบข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย Cœdès ส่งอิทธิพล ต่อผลงานศึกษาของ Majumda ซึ่งนำจารึกมาปริวรรตคำอ่านเป็นตัวอักษรเทวนาครี รวบรวมไว้ใน หนังสือ *Inscriptions of Kambuja* จำนวน 5 หลัก คือ *จารึกปราสาทตาพรหม* *จารึกปราสาทพระขรรค์* *จารึกทรายฟอง* *จารึกปราสาทโต้ว* และ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ*¹⁷⁹

Megumi Honda ได้เขียนบทความ *จารึกทรายฟอง* ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่อง *The Say-Fong Inscription of Jayavarman VII* ตีพิมพ์ลงใน *Journal of Indian and Buddhist Studies* โดย Honda เขียนบทนำถึงภูมิหลัง ความสำคัญของ *จารึกทรายฟอง* โดยเฉพาะประเด็นที่ว่า *จารึกทรายฟอง* สะท้อนสาระสำคัญทางพระพุทธศาสนาตามพระราชนิยมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และได้แนะนำเสนอคำอ่านจารึกที่ปริวรรตเป็นตัวอักษรโรมัน และแนะนำเสนอคำแปลจารึกที่เรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษ ในส่วนของคำอ่านจารึกส่วนใดที่มีข้อวินิจฉัย Honda ก็ได้ทำเชิงอรรถเทียบคำอ่านทั้งของ Finot และ Majumda เอาไว้ด้วย¹⁸⁰

ผลงานที่รวบรวมจารึกกัมพูชาสำคัญอีกเล่มนี้ คือ *Studies in Sanskrit Inscriptions Of Ancient Cambodia* ของ Sharan ข้อจำกัดของผลงานชิ้นนี้ไม่ได้แนะนำเสนอตัวบทจารึกและแปล เพียงแต่ประมวลข้อมูลเบื้องต้นของจารึกในอาณาจักรกัมพูชาจำนวน 148 หลัก แล้ววิเคราะห์ด้วยการรอบคิดทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ความเชื่อทางศาสนา ศิลปะและสถาปัตยกรรมอย่างกว้างๆ โดยนำสารัตถะในจารึกที่รวบรวมมาประมวลตามกรอบคิดดังกล่าว การอธิบายจารึกของ พระเจ้า

¹⁷⁵ George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” in *BEFEO VI* (1906): 44-86.

¹⁷⁶ George Cœdès, “La stèle du Práh Khán d'Ankor,” in *BEFEO XLI* (1941): 255-302.

¹⁷⁷ George Cœdès, “Stèle des Prāsāt Črūñ d' Ankor Thom,” in *Inscriptions du Cambodge* vol. IV (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1952), 207-256.

¹⁷⁸ George Cœdès, “Grande Stèle du Phīmānākàs,” in *Inscriptions du Cambodge* vol. II (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1942), 161-181.

¹⁷⁹ R.C.Majumda, *Inscriptions of Kambuja* (Calcutta: Asiatic Society, 1953), 450-531.

¹⁸⁰ Megumi Honda, “The Say-Fong Inscription of Jayavarman VII,” in *Journal of Indian and Buddhist Studies* 14, 1 (1965): 38-50.

ชัยวัฒน์ที่ 7 Sharan ยึดคำอธิบายของ Majumda โดยจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวัฒน์ที่ 7 ที่ Sharan ให้คำอธิบายมากเป็นพิเศษ คือ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ผลงานชิ้นนี้แม้จะอาศัยผลงานศึกษาที่นักวิชาการทั้ง Coedès และ Majumda รวบรวมจารึกไว้แล้ว แต่ก็นำเสนอข้อมูลทางสังคมวิทยาเป็นแนวทางพิจารณาจารึกอย่างน่าสนใจ¹⁸¹

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวัฒน์ที่ 7 โดยเฉพาะการอ่านแปลและวิเคราะห์ มีที่น่าสนใจ คือ ผลงานเรื่อง *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization* โดย Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai นำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์ในยุคสมัยของ พระเจ้าชัยวัฒน์ที่ 7 อย่างคร่าวๆ ข้อมูลเบื้องต้น *จารึกปราสาทตาพรหม* ของพระเจ้าชัยวัฒน์ที่ 7 หลักที่ k. 273 ซึ่งเป็นจารึกหลักที่มีเนื้อหายาวที่สุด พบในปราสาทตาพรหมและคำอ่านจารึกอยู่ในสภาพสมบูรณ์ Kapur และ Sahai ได้นำเสนอคำอ่านจารึกโดยปริวรรตเป็นตัวอักษรโรมัน แปลจารึกแต่ละบทรวม 145 บท เป็นภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ยังมีภาพปราสาทตาพรหมประกอบหลายภาพ อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่าการนำเสนอคำอ่านของ *จารึกปราสาทตาพรหม* เทียบเนื้อความตรงกับคำอ่านที่ตรวจชำระโดย Coedès แสดงว่า Kapur และ Sahai ยึดต้นฉบับคำอ่านตามที่นักปราชญ์ชั้นครูเผยแพร่ไว้ก่อนแล้ว¹⁸²

Thomas S. Maxwell นำเสนอบทความขนาดยาวเรื่อง *The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor* ตีพิมพ์ลงในวารสารเขมรศึกษา *udaya* ซึ่งเป็นบทความที่อ่านแปล *จารึกปราสาทพระขรรค์* ครบถ้วนสมบูรณ์ทั้ง 179 บท และแสดงข้อความอภิปรายต่อจากคำแปลในแต่ละบทอย่างละเอียด เมื่อพิจารณาเนื้อหา *จารึกปราสาทพระขรรค์* อย่างกว้างๆ จะประกอบด้วย (1) เนื้อหาที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (2) เนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ (3) เนื้อหาเกี่ยวกับศาสนสถาน (4) เนื้อหาที่กล่าวถึงนอกเหนือจากรายละเอียดของปราสาทพระขรรค์ (5) เนื้อหาเกี่ยวกับเทศกาลอันศักดิ์สิทธิ์และน้ำ (6) เนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ และศาสนสถานทั้งที่ผ่านมาแล้วและในอนาคต นอกจาก Coedès จะได้จัดทำคำอ่านและคำแปล *จารึกปราสาทพระขรรค์* ซึ่งเป็นมาตรฐานให้นักวิชาการได้อ้างอิงแล้ว กล่าวได้ว่าบทความชิ้นนี้ของ Maxwell ก็นับว่ามีคุณูปการสืบต่อจากที่ Coedès ได้ทำไว้เป็นอย่างดี ดึงเห็นได้จากคำอ่านจารึกซึ่งปริวรรตเป็นตัวอักษรโรมัน แยกศัพท์ทุกบทเพื่อสะดวกในการอธิบาย และคำแปลภาษาอังกฤษซึ่งเป็นสำนวนแปลของ Maxwell ผู้อ่านสามารถตรวจสอบคำแปลจารึกได้อีกทางหนึ่ง¹⁸³

¹⁸¹ Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia*.

¹⁸² Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization* (Bangkok : White Lotus, 2007)

¹⁸³ Thomas S. Maxwell, "The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor," in *Journal of Khmer Studies UDAYA* 8, (2007): 1-110.

นอกจากนี้ Maxwell ยังได้เขียนบทความเกี่ยวกับจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่อง *A New Khmer and Sanskrit Inscription at Banteay Chmar* โดยนำเสนอ *จารึกบันทายฉมาร์* ส่วนที่ค้นพบใหม่ N1. ซึ่งมีเนื้อหาขนาดสั้นๆ บรรทัดแรกเป็นภาษาเขมร และอีกสี่บรรทัดเป็นภาษาสันสกฤต แต่งเป็นบทร้อยกรองจำนวน 2 บท เป็นผลงานชิ้นสำคัญที่เปิดเผยข้อมูลตัวบท *จารึกบันทายฉมาร์* ที่เป็นภาษาสันสกฤต โดยปริวรรตคำอ่านจารึกเป็นตัวอักษรโรมันและเขียนบทวิเคราะห์ไว้ด้วย¹⁸⁴

Satya Vrat Shastri ได้นำเสนอผลงาน *Sanskrit Inscriptions of Thailand* มีจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ Shastri นำมาปริวรรตคำอ่านเป็นตัวอักษรเทวนาครีและตัวอักษรโรมัน และคำแปลเป็นภาษาอังกฤษคือ *จารึกปราสาท* ซึ่งเป็นจารึกประจำอารามโรคยศาลาที่จังหวัดสุรินทร์ Shastri ยังได้เขียนบทวิเคราะห์เนื้อหาจารึก ฉันทลักษณ์ และโวหารภาพพจน์ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงจารึกประจำอารามโรคยศาลาหลักอื่นๆ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ *จารึกด่านประคำ จารึกเมืองพิมาย จารึกสุรินทร์ จารึกวัดภูบ้านหนองบัว*¹⁸⁵

สถานภาพการศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการต่างประเทศ ช่วยเปิดประเด็นข้อมูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และบริบทของยุคสมัยนี้ นับจากการตีพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองทวายพอง และการตีพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในวารสาร BEFEO หลักอื่นๆ ตลอดทั้งนักอ่านจารึกได้ปริวรรตคำอ่านจารึกและแปลเนื้อหาจารึกเผยแพร่ จารึกในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประวัติศาสตร์นิพนธ์อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

2) สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการไทย

สถานภาพการศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการไทยช่วงแรก ใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่นักวิชาการชาวต่างชาติได้ศึกษาค้นคว้าเอาไว้แล้ว โดยแปลและเรียบเรียงเป็นบทความภาษาไทย เพื่อประโยชน์ในการศึกษาข้อมูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในวงวิชาการของไทย เป็นต้นว่า หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงบทความเรื่อง “*ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*” ตีพิมพ์ลงในนิตยสารศิลปากร ปีพ.ศ.2509 โดยทรงสรุปจากใจความสำคัญในบทความ “*La stèle de Prah Khan d' Ankor*” ของ Coedès บทความที่ทรงเรียบเรียงเป็นภาษาไทยนี้ให้รายละเอียดภูมิหลัง *จารึกปราสาทพระขรรค์* โดยเฉพาะการสรุป

¹⁸⁴ Thomas S. Maxwell, “A New Khmer and Sanskrit Inscription at Banteay Chmar,” in *Journal of Khmer Studies UDAYA* 10, (2009): 135-201.

¹⁸⁵ Satya Vrat Shastri, *Sanskrit Inscriptions of Thailand* (Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014), 240-284.

เนื้อหาสาระ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ในแต่ละบท ดังเช่น เนื้อหา 18 บทแรก คล้ายกับเนื้อหา **จารึกปราสาทตาพรหม** คือมีเนื้อหาสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์และราชวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหมือนกัน หรือเนื้อหาตั้งแต่โคลกที่ 19-31 มีเนื้อหาสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามความคิดที่กวีกล่าวยกย่อง จะมีเนื้อหาต่างออกไปจาก **จารึกปราสาทตาพรหม**

นอกจากนี้หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลเนื้อหาจารึกตามที่ Coedès แปลไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสตั้งแต่บทที่ 12-179 เนื้อหาตอนสรุป ทรงกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการแปลบทความชิ้นนี้ไว้ว่า

“คงจะเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายแห่งประเทศกัมพูชา ได้ทรงแผ่พระราชอำนาจเข้ามายังภาคกลางของประเทศไทยในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 18 หรือไม่”¹⁸⁶

เนื่องจาก **จารึกปราสาทพระขรรค์** ที่หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงจากบทความ “La stèle de Prah Khan d' Ankor” สรุปเนื้อหาสาระเพียงบางส่วน ต่อมาในปีพ.ศ.2513 ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต จึงได้ตีพิมพ์บทความ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร” ซึ่งสุภรณ์ อัครสันโสภณ แปลมาจากบทความ “La stèle de Prah Khan d' Ankor” ที่น่าสนใจ คือ มีการปริวรรตคำอ่านจารึกเป็นตัวอักษรไทยด้วย และแปลเนื้อหาจารึกเป็นสำนวนภาษาไทย มีเชิงอรรถอธิบายตามทฤษฎีของ Coedès จำนวนมาก¹⁸⁷ ผลงานชิ้นนี้นับว่าเกิดประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการที่ศึกษาข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ก็มีข้อพิจารณาว่าบทความชิ้นนี้รักษาความถูกต้องของต้นฉบับมากนักยเพียงใด จากการพิจารณาคำอ่านจารึกที่ปริวรรตเป็นอักษรไทยในเบื้องต้น พบว่ามีความคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น คำอ่านบทที่ 19 บรรทัดที่ 38 คำว่า ตมกุศล คำนี้ต้นฉบับของ Coedès ถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันว่า svakuśalam คำอ่านบทที่ 20 บรรทัดที่ 39 คำว่า อาตมาคุโณรุ คำนี้ต้นฉบับของ Coedès ถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันว่า ātmagunair คำอ่านบทที่ 21 บรรทัดที่ 41 คำว่า สตุคุณวฤทิวฤท - คำนี้ต้นฉบับของ Coedès ถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันว่า

¹⁸⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **นิตยสารศิลปากร** 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 52-62.

¹⁸⁷ สุภรณ์ อัครสันโสภณ, ผู้แปล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร,” ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต** (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 159-214.

sadguṇavr̥ddhiv̥r̥ddha- เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามีทั้งจุดผิดเป็นคำหรือผิดเล็กๆ น้อยๆ ที่ปริวรรตไม่ตรงกับคำอ่านจารึกในต้นฉบับอยู่มากแห่ง

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ตีพิมพ์หนังสือ **จารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** อ่าน แปล และรวบรวมโดยนายเชอเม แก้วคล้าย จารึกที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่เป็นจารึกประจำอารยศาลา จำนวน 4 หลัก คือ **จารึกปราสาท** (จังหวัดสุรินทร์) **จารึกด้านประจำ** (จังหวัดบุรีรัมย์) **จารึกพิมาย** (จังหวัดนครราชสีมา) **จารึกปราสาทตาเมียนโตจ** (จังหวัดสุรินทร์) ดังนั้น เนื้อหาจารึกจึงให้รายละเอียดที่เหมือนกัน หนังสือเล่มนี้ให้รายละเอียดความเป็นมาของจารึกตามทะเบียนประวัติของจารึก ให้รายละเอียดประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยสังเขป คำอ่านจารึกแต่ละหลักปริวรรตจากตัวอักษรขอม ภาษาสันสกฤตเป็นตัวอักษรไทย คำแปลจารึกเรียบเรียงเป็นภาษาไทย และมีบทวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อความ เปรียบเทียบคำ และเปรียบเทียบลักษณะตัวอักษร นอกจากนี้ยังมีภาพประกอบจารึก มีแผนที่ตั้งจารึกด้วย ผลงานศึกษาค้นคว้านี้สรุปในตอนท้ายว่าหากจัดลำดับช่วงเวลาของจารึกประกอบด้วยเหตุการณ์สร้างถนนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับรูปแบบตัวอักษรจะได้จารึกที่เรียงลำดับ ดังนี้ **จารึกปราสาทตาเมียนโตจ จารึกปราสาท จารึกด้านประจำ และจารึกพิมาย** ซึ่งน่าจะมียุคก่อนพ.ศ.1729 อย่างไรก็ตาม ในการแปลจารึกเป็นภาษาไทย ก็มีข้อควรตรวจสอบถึงความสมเหตุสมผลของเนื้อหาที่แปลออกมาด้วยเป็นต้นว่า เนื้อหา **จารึกปราสาทตาเมียนโตจ** โศลก ที่ 9 ที่แปลว่า “สัตว์ที่เที่ยวไปในน้ำ แต่ละอย่างที่เราเรียกว่าเหลือบจำนวนสามตัวไม่จันทน์ ยางสนชั้น ดอกไม้หนึ่งร้อยดอกหรือหนักสามบาท ก็เป็นสิ่งที่ควรให้” หรือ การกล่าวถึงตัวยาสมุนไพรรเช่น หล้ากระด้าง น้ำกระเทียม เปลือกกระเทียม ผัดทอดยอด เป็นต้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วความหมายของเนื้อความและคำศัพท์ที่แปลนั้นมีความถูกต้องหรือน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด¹⁸⁸

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลบทความ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยจนจบสมบูรณ์ ในบทความเรื่อง “**จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต**” ตีพิมพ์ลงในนิตยสารไทย-ภารต ฉบับที่ 23 ปีที่ 16 เล่มที่ 1 มิถุนายน และฉบับที่ 24 ปีที่ 16 เล่มที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2531 น่าสังเกตว่าการแปลนั้นมุ่งรักษาความหมายตามต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต จึงทำให้เป็นสำนวนแปลจารึกอีกสำนวนหนึ่งที่สามารนำมาศึกษาได้¹⁸⁹

อัญชญา จิตสุทธิญาณ และคณะ ได้นำเสนอรายงานวิจัยเรื่อง “**การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมียน**” งานวิจัยเล่มนี้ได้อ่านแปลจารึกหลักที่ 15 หรือ**จารึกอารยศาลา ตาเมียนโตจ**

¹⁸⁸ เชอเม แก้วคล้าย, อ่าน แปล และรวบรวม, **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528).

¹⁸⁹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” ใน **นิตยสารไทย-ภารต** 23, 1 (1): 81-87; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” ใน **นิตยสารไทย-ภารต** 23, 1 (2): 24-33.

k.375 ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยปริวรรตคำอ่านจารึกเป็นตัวอักษรไทย แปลคำอ่านจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยใหม่ มีการเทียบคำอ่านแปลจารึกซึ่งเป็นสำนวนเดิมที่เคยตีพิมพ์ไว้ก่อนแล้ว อนึ่ง ในส่วนเนื้อหา **จารึกอาโรคยศาลา ตาเมือนโตัจ** ที่ขาดหายไปนั้น ได้มีการเทียบเคียงกับเนื้อหา **จารึกทรายพองด้วย** นำสังเกตด้วยว่าการอ่านแปลเนื้อความ **จารึกอาโรคยศาลา ตาเมือนโตัจ** ในงานวิจัยนี้รายละเอียดที่แปลนั้นนับว่าต่างจากสำนวนเดิมที่มีผู้แปลไว้ก่อนแล้ว ดังนั้น จึงเป็นสำนวนแปลจารึกอีกสำนวนหนึ่งที่สามารถนำมาศึกษาได้¹⁹⁰

นอกจากการอ่านแปล **จารึกปราสาทพระขรรค์** แล้ว ยังมีการอ่านแปล **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งเป็นจารึกที่คู่กันกับ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเห็นได้จากวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ของนิพัทธ์ แยมเดช งานวิจัยนี้นำเสนอบทแปล **จารึกปราสาทตาพรหม** จำนวน 145 โศลก โดยปริวรรตคำอ่านจารึกเป็นตัวอักษรโรมัน แปลคำอ่านจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย และเชิงอรรถอธิบายข้อความในตัวบทแปลเป็นจำนวนมาก¹⁹¹

การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการไทย เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการของไทยในการศึกษาข้อมูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างรอบด้าน โดยเฉพาะสาระจากการอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตที่เรียบเรียงเป็นสำนวนภาษาไทย เป็นข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือในการสืบค้นเรื่องราวประวัติศาสตร์ เพราะแปลจากคำอ่านจารึก แต่อย่างไรก็ดี มีข้อพิจารณาถึงความถูกต้องสมบูรณ์ของการแปลด้วย ดังกรณีที่มีการแปลจารึกแปลออกมาแล้ว เนื้อหาข้อความได้ไม่ชัดเจน

กล่าวโดยสรุป สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งจากนักวิชาการชาวต่างชาติและชาวไทย โดยอ่านแปลข้อความจารึก ทำให้วงวิชาการใช้ประโยชน์จากจารึกในฐานะข้อมูลปฐมภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยชน์จากจารึกภาษาสันสกฤต เพื่อเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นระบบ ซึ่งข้อมูลจากจารึกช่วยเติมเต็มรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นอย่างดี

¹⁹⁰ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555).

¹⁹¹ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558).

2.2 จารึกกับการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยต้องการทบทวนเอกสารที่ใช้ประโยชน์จากจารึกในการเผยแพร่ข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเรียงลำดับตามช่วงเวลาการตีพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลเอกสาร ทั้งนี้เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลให้เห็นภาพรวมพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเอกสารในขอบเขตดังกล่าวมีจำนวนมาก ผู้วิจัยจะทบทวนเฉพาะเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยเล่มนี้

Cœdès เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่ได้ตีพิมพ์ข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นทางการ และตั้งข้อสันนิษฐานหลายประการ ผลงานการศึกษาค้นคว้า เป็นฐานข้อมูลสำคัญที่นักวิชาการรุ่นต่อมาได้อ้างอิงเนื้อหาหรือเรียบเรียงข้อมูลตามแนวทางที่ Cœdès ได้ศึกษาเอาไว้ รวมทั้งยังได้ต่อยอดความคิดเห็นออกไป ผลงานชิ้นสำคัญของ Cœdès คือ *Pour-mieux comprendre Angkor* ต่อมาตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษชื่อเรื่องว่า *Angkor: An Introduction* และตีพิมพ์เป็นภาษาไทยชื่อเรื่องว่า **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ เนื้อหาในบทที่แปดนำเสนอรายละเอียดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะที่เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่องค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนคร Cœdès ตั้งต้นภูมิหลังสถานภาพการศึกษาข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ค่อนข้างมืดมัว จนกระทั่งมีการศึกษาค้นคว้าจารึกที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงให้สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็น **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกบันทายฉมาร์** จารึกเกี่ยวกับการสร้างโรงพยาบาล จารึกที่พบที่ปราสาทพิมานอากาศ เมืองนครธม จารึกจามปาที่เมืองไมซอน ซึ่งจารึกเหล่านี้สนับสนุนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดย Cœdès แสดงทรรศนะเกี่ยวกับข้อมูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้หลายประเด็น ดังจะสรุปเป็นข้อๆ คือ

(1) **ลำดับเชื้อสายและการประสูติ** Cœdès เห็นว่าเชื้อสายพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งครองราชย์เพียงสั้นๆ ประมาณปี ค.ศ.1155 มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และโดยเชื้อสายพระราชมารดาของพระองค์ก็มีเชื้อสายมาจากราชวงศ์ที่มาจากต่างแดน โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุรพกษัตริย์สมัยก่อนเมืองพระนครที่ให้ความสำคัญทางสายบรรพสตรี Cœdès ตั้งข้อสันนิษฐานว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นคงจะประสูติราวปี ค.ศ. 1120 (พ.ศ. 1663) หรือหากช้าที่สุดก็ราวปี ค.ศ.1125 (พ.ศ. 1168) ในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นก็ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงชัยราชเทวีตั้งแต่พระชนมายุยังน้อย และเจ้าหญิงพระองค์นี้ก็ค่อนข้างมีอิทธิพลต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่มากที่สุดทีเดียว

(2) **เหตุการณ์จลาจลภายในอาณาจักรและวิกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** ถึงแม้จะไม่ทราบช่วงเวลาแน่นอนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จออกจากเมืองกัมพูชาโดยยกกองทัพไปรบกับกองทัพจามปาที่เมืองวิชัยตั้งแต่เมื่อไร แต่เนื้อหาจารึกก็ได้สนับสนุนรายละเอียดดังกล่าวโดยเน้นถึงความโศกเศร้าของเจ้าหญิงชัยราชเทวีที่ต้องพลัดพรากจากเจ้าชายชัยวรมัน ขณะเดียวกันช่วงเวลาที่

เจ้าชายชัวยวรมันประทับอยู่ที่อาณาจักรจามปา ก็เป็นเวลาเดียวกับที่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ผู้เป็นพระราชบิดาของเจ้าชายวรมันเสด็จสวรรคต ต่อจากนั้นพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ซึ่งไม่ทราบรายละเอียด เป็นผู้ใดมาจากไหนก็ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ถูกโจมตีจากพวกที่เรียกว่าราหู พร้อมกันนั้นพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ได้รับความช่วยเหลือจากพระโอรสองค์หนึ่งของเจ้าชายวรมันด้วย *Cœdès* ลำดับเหตุการณ์จลาลจลช่วงเวลานี้ว่า หลังจากเหตุการณ์ในปี ค.ศ.1165 (พ.ศ.1708) พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ถูกลอบปลงพระชนม์โดยขุนนางผู้ใหญ่ ผู้ซึ่งประกาศตนเป็นกษัตริย์พระนามว่าตรีภูวนาทิตย์ จารึกให้รายละเอียดไว้ว่าเจ้าชายวรมันเสด็จกลับมายังอาณาจักรกัมพูชา แต่ก็ไม่สามารถจะช่วยเหลือพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ได้ทันเวลาที่ *Cœdès* ประมวลเหตุการณ์ ช่วงนี้ว่าเจ้าชายวรมันไม่ได้เสด็จกลับยังอาณาจักรจามปาอีก แต่ได้ประทับอยู่ในเมืองพระนครเป็นเวลา 15 ปี ทั้งนี้เพราะด้วยแรงเกลี้ยกล่อมของพระมเหสี ส่วนทางอาณาจักรจามปา พระเจ้าอินทรวรมันก็แย่งชิงราชบัลลังก์ที่จามปา ได้ยกกองทัพมายังอาณาจักรกัมพูชา โดยเฉพาะกองทัพทางเรือซึ่งยกมาในปี ค.ศ.1177 (พ.ศ.1720) เมืองพระนครจึงถูกโจมตีแตกพ่ายไป และพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์ก็ถูกประหารชีวิต เมื่อราชบัลลังก์ว่างเว้นจากการปกครองเจ้าชายวรมันทรงรอคอยโอกาสนี้จึงแสดงวีรกรรมต่อสู้กับกองทัพจาม ขจัดผู้รุกรานออกไปจากแผ่นดินได้สำเร็จ

(3) ความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 กับกองทัพจามปา และเหตุจลาลที่อาณาจักรจามปา ข้อมูลของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ที่มีความขัดแย้งกับกองทัพจามปา เห็นได้จากการที่พระเจ้าอินทรวรมันที่ 4 กษัตริย์แห่งอาณาจักรจามปายกทัพเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชา *Cœdès* กล่าวว่าพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 จะทรงร่วมรบในศึกครั้งนี้ด้วยหรือไม่ ก็ไม่อาจทราบได้ แต่ได้อ้างเนื้อความในจารึกที่ปราสาทโพนคร เมืองญัตรังที่ระบุว่าพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ทรงยึดราชธานีอาณาจักรจามปาแล้วก็ทรงนำศิวลึงค์กลับไปด้วย *Cœdès* ให้รายละเอียดข้อมูลเจ้าชายนันทะซึ่งเป็นเจ้าชายจากอาณาจักรจามปาที่มีความเชื่อตรงต่อพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 โดยเป็นผู้ที่นำกองทัพเข้ายึดราชธานีจามปาที่เมืองวิชัยไว้ได้ กษัตริย์จามปาจึงถูกจับส่งตัวมาเป็นเชลยที่อาณาจักรกัมพูชา เจ้าชายนันทะได้สถาปนาเจ้าชายที่มีเชื้อสายเดียวกับพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรจามปา อย่างไรก็ตาม ได้เกิดกบฏขึ้นที่จามปา กษัตริย์แห่งอาณาจักรจามปาถูกพวกกบฏขับไล่ออกไป เจ้าชายนันทะจึงทรงรวบรวมพระราชอำนาจของพระองค์โดยขึ้นปกครองอาณาจักรจามปาแทน จนกระทั่งในปี ค.ศ.1203 (พ.ศ.1746) พระเจ้าวิทยานันทะก็ถูกพระบิดุลาของพระองค์ช่วงชิงราชบัลลังก์แล้วขึ้นครองราชย์แทน

(4) ช่วงเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ *Cœdès* กล่าวว่าเป็นเวลาสี่ปีหลังจากที่กองทัพจามรุกรานอาณาจักรกัมพูชา เหตุการณ์ภายในอาณาจักรกัมพูชาก็เข้าสู่ภาวะปรกติสุข เจ้าชายวรมันได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์และทรงบูรณะเมืองยโศธรปุระอย่างงดงาม และเมื่อพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ครองราชย์ก็ดูเหมือนพระราชนานาจของพระองค์จะแผ่ขยายอย่าง

กว้างขวาง พิจารณาได้จากหลักฐานคือจารึกที่พบทางเหนือสุดที่ทรายฟอง เมืองเวียงจันทน์ บันทึกของนักประวัติศาสตร์จีนที่มองว่าพระราชอำนาจของพระองค์แผ่ขยายไปยังแหลมมลายู และเข้าไปยังประเทศพม่า หรือเนื้อความใน**จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งให้เห็นว่าน้ำที่นำมาใช้ในพิธีบรมราชาภิเษกส่งมาจากกษัตริย์จากชาว Cœdès ให้ความเห็นว่าพระบรมเดชาภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คงมีความยิ่งใหญ่ ซึ่งพอจะเป็นสิ่งที่สร้างสัมพันธไมตรีในราชวงศ์ของพระองค์โดยการอภิเษกสมรสเกี่ยวข้องทางเครือญาติ Cœdès ได้อ้างเนื้อความจารึกที่พระมเหสีของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ ซึ่งทำให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางอินทรเทวี และแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระมเหสีเอก ขณะเดียวกัน Cœdès ก็ลงความเห็นไว้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใช้หินในการก่อสร้างสิ่งต่างๆ มากกว่ากษัตริย์พระองค์ใด ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานจำนวนมากแห่ง ดังเช่น ปราสาทบายนซึ่งเป็นศูนย์กลางนครธม ปราสาทบันทายภูฎี ตาพรหม พระขรรค์ นาคพัน ตาโสม โกรลโล ตาเนย เป็นต้น รวมทั้งโรงพยาบาล 102 แห่งที่กระจายไปทั้งสี่ทิศ Cœdès กล่าวว่าปราสาทหลังแรกที่สร้างโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือปราสาทบันทายภูฎีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร ในส่วนความนิยมในการนับถือศาสนาในสมัยของพระองค์ ก็บ่งชี้ด้วยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือว่าพระองค์นั้นเป็นพระพุทธรูปที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่

(5) **ข้อสันนิษฐานการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** ถึงแม้ว่าจะไม่ทราบสาเหตุและสถานการณ์เกี่ยวกับการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ Cœdès ก็ได้ตั้งข้อสันนิษฐานการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์อาจจะทรมาณด้วยโรคร้าย ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับโรคเรื้อรังก็เป็นได้ ดังนั้น หากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นโรคเรื้อรัง การก่อสร้างโรงพยาบาลเพื่อรักษาโรคของประชาชนก็อาจช่วยบรรเทาความทุกข์ทรมานจากโรคร้ายนี้ได้

(6) **การสร้างจินตภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** Cœdès ได้สร้างจินตภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สะท้อนผ่านหลักฐานทั้งจากภาพแกะสลัก รูปประติมากรรม และสิ่งก่อสร้างประจำรัชสมัย จนอนุมานได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คงจะมีพระลักษณะเป็นบุรุษที่มีรูปร่างท้วมใหญ่ และพระเกศาเป็นมวยเล็ก ๆ รวบอยู่ข้างหลัง ทั้งจากพระราชประวัติก็ให้มโนภาพได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นบุรุษที่มีความเข้มแข็ง และมีความทะเยอทะยานอีกด้วย¹⁹²

ผลงานชิ้นสำคัญของ Cœdès อีกเรื่อง คือ “Histoire ancienne des états hindouisés d'Extrême Orient” ซึ่งต่อมาปรับชื่อใหม่ว่า “Les états hindouisés d'Indochine et d'Indonésie” และในภาคภาษาอังกฤษตีพิมพ์ชื่อเรื่อง “The Indianized States of Southeast

¹⁹² George Cœdès, **Pour-mieux comprendre Angkor** (Paris: librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, 1947), 176-210. ; George Cœdès, **Angkor: An Introduction**, 82-107. ; ยอร์ช เซเดส์, **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปราณีย์ วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 211-242.

Asia” ผลงานชิ้นนี้หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงเป็นหนังสือชื่อ “ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000” ซึ่งนำเสนอรายละเอียดภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ครอบคลุมอาณาจักรต่างๆ โดยเฉพาะในอาณาจักรกัมพูชานั้น Cœdès ได้นำเสนอพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ดังที่ได้เคยนำเสนอไว้แล้วใน *Pour mieux comprendre Angkor* ข้อมูลที่ Cœdès นำเสนอครั้งนี้มีที่น่าสนใจ คือการระบุถึงเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะพระราชบิดาและพระราชมารดาซึ่งเชื่อมโยงกับบุรพกษัตริย์ ดังจะเห็นว่าตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประวัติศาสตร์ช่วงนี้ค่อนข้างมืดมน ผู้ที่ครองราชย์ต่อมาก็คือพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 พระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง ถึงว่าพระองค์จะไม่ได้สืบเชื้อสายมาโดยตรงจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แต่ก็เป็นพระญาติห่างๆ โดยทางฝ่ายพระบิดาของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 คือ มหิธราทิตย์ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระนางนเรนทรลักษมี ผู้เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อีกทั้งพระนางยังเป็นพระธิดาของพระชนิษฐภคินีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ส่วนพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ เจ้าหญิงจุฑามณี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเชื้อสายของกษัตริย์กัมพูชาที่เคยครองราชย์ตั้งแต่ช่วงค.ศ.607- 1107 (พ.ศ. 1150-1650) งานศึกษาค้นคว้าที่น่าสนใจคือ Cœdès กล่าวถึงช่วงหลังสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ทราบรายละเอียดที่แน่นอน หากแต่ปรากฏว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีพระโอรสหลายพระองค์ ที่ทราบแน่ชัดมี 4 พระองค์ คือ เจ้าชายสุรยกุมาร ทรงแต่งจารึกปราสาทตาพรหม เจ้าชายวิรกุมาร พระโอรสที่ประสูติจากพระนางราเชนทรเทวี ทรงแต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ เจ้าชายอินทรวรมัน พระโอรสที่ประสูติจากพระนางชัยราชเทวีซึ่งได้ไปครองเมืองละโว้ และเจ้าชายศรีนทรกุมาร ซึ่งมีพระรูปประดิษฐานอยู่ภายในปราสาททองคำกลางที่ปราสาทบันทายฉมาร์ Cœdès ตั้งข้อสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นเจ้าของคันทน์ก็ได้ที่ครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีพระนามว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 แต่ไม่อาจพิสูจน์ความจริงได้มากนัก ซึ่งอาจเป็นพระนามที่พ้องกับกษัตริย์องค์ต่อมา¹⁹³

การนำเสนอพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย Cœdès เป็นเค้าโครงรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ให้นักวิชาการที่ค้นคว้าประวัติศาสตร์กัมพูชาได้ใช้ประโยชน์และได้อ้างอิงอย่างมาก เป็นต้นว่า Lawrence Palmer Briggs เขียนหนังสือ “The Ancient Khmer Empire” โดยนำเสนอภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาตามพัฒนาการในแต่ละยุคสมัย และใช้หลักฐานประเภทจารึกเข้ามาอธิบายประวัติศาสตร์ด้วย เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏใน

¹⁹³ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia* ,163-164, 169-177, 180. ; หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล. *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ.2000*, 199-210.

หัวข้อ “จากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ.1150-1181)” “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ.1181-1215) : ยุคสมัยแรก” “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ.1181-1215) : ยุคสมัยต่อมา” และ “ช่วงศตวรรษที่ 13” Briggs พยายามจะเชื่อมโยงยุคสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่ต่อเนื่องมาถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะความคิดที่ว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ถึงแม้ว่าสมัยของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ไม่ปรากฏรายละเอียดมากนัก แต่จะมีกล่าวถึงกษัตริย์พระองค์นี้ในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ด้วย Briggs แสดงความเห็นในช่วงที่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์จนกระทั่งถึงสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความคลุมเครือมาก ไม่มีถ้อยคำในจารึกที่ให้รายละเอียดช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ดังนั้นเวลาที่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 สวรรคตจึงปรากฏว่ามีผู้ที่ขึ้นครองราชย์ต่อมา คือ พระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ตามที่ปรากฏในจารึกหลายหลักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Briggs สันนิษฐานว่าพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 อาจจะมีเกี่ยวข้องกับ พระเจ้าธรณินทรวรมันในฐานะเป็นสมาชิกในวงศ์ตระกูลหรือจะเป็นพระโอรสพระองค์หนึ่งก็เป็นได้ Briggs ตั้งประเด็นขึ้นว่าพระเจ้ายโสวรมันที่ 1 หรือ พระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ที่ปรากฏในจารึกเป็นองค์ใดกันแน่ ดังที่เมื่อ Étienne Aymonier ได้กล่าวถึงรายละเอียดที่ปรากฏใน *จารึกบันทายฉมาร์* เกี่ยวกับเหตุการณ์จลาจลภายในเมืองหลวงของกัมพูชา และการติดต่อกับอาณาจักรจามป่านั้น อยู่ในสมัย พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 Finot เมื่อตรวจสอบ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ก็เชื่อว่าเป็นพระเจ้ายโสวรมันองค์ก่อน ขณะที่ Cœdès อ่านแปล *จารึกปราสาทจรุง* เชื่อว่าเป็นพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ดูเหมือนว่า Briggs ดูจะคล้อยตามกับความเห็นของ Cœdès ผลงานการศึกษาค้นคว้าของ Briggs มีความน่าสนใจตรงที่ได้ตั้งประเด็นที่จะอภิปรายรายละเอียดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้อย่างกว้างขวาง ทั้งสิ่งก่อสร้างต่างๆ และข้อมูลที่สะท้อนจากจารึกประจำรัชสมัย และจะแทรกพรรณนาความเห็นลงไปด้วย ดังเช่นพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงแรกนั้น การที่พระองค์เสด็จกลับมาช่วยเหลือพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 เมื่อเกิดเหตุการณ์จลาจล บางทีอาจจะมายึดครองราชย์บังลังก์ก็เป็นได้ ที่น่าสนใจคือ Briggs กล่าวถึงจารึกประจำสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีหลายหลัก จารึกดังกล่าวนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รวมทั้งบริบทยุคสมัยเป็นอย่างดี ได้แก่ *จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพิมานอากาศ จารึกปราสาทจรุง จารึกปราสาทโต้ว* จารึกภาษาสันสกฤตที่แตกหักพบที่โคปุระบันทายกุกี สำหรับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในวาระสุดท้ายนั้น Briggs กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์เมื่อมี

พระชนมายุ 85 พรรษา และทรงครองราชย์เป็นเวลา 30 ปี ตลอดช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่เกิดสงครามและมีแผนโครงการก่อสร้างสิ่งต่างๆ มากมาย¹⁹⁴

D.G.E. Hall ได้นำเสนอผลงานเรื่อง “A History of Southeast Asia” ผลงานชิ้นนี้แปลเป็นภาษาไทยโดยวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ ชื่อเรื่องว่า “ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร” เนื้อหาที่เรียบเรียงเกี่ยวกับอาณาจักรกัมพูชา โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น Hall เรียบเรียงพระราชประวัติเพื่อเน้นย้ำพระบรมราชานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างโดดเด่น เป็นต้นว่าความสามารถทางการรบที่มีชัยชนะเหนือกองทัพจาม นับว่าเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็มีความยิ่งใหญ่กว่าสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อีกด้วย และงานด้านอาณาจักรของพระองค์ ก็คือแผนการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ที่มีความยิ่งใหญ่และขณะเดียวกันก็ขาดความประณีตและนำมาซึ่งความฟุ่มเฟือยอย่างยิ่ง Hall เชื่อว่าโครงการก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นหนักหนาเกินไปสำหรับทวยราษฎร์ และก็อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองของพระองค์เสื่อมลงไปตามลำดับเวลา Hall ทิ้งปริศนาเกี่ยวกับการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ว่าน่าสนใจว่าแม้ทุกวันนี้ก็ยังไม่อาจทราบได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์เมื่อไร แม้จะเคยเชื่อว่าสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ.1201 (พ.ศ. 1745) แต่ Coedès ก็เห็นว่าน่าจะเป็นปี ค.ศ.1218 (พ.ศ.1761) ขณะที่ปีพระราชสมภพก็มีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ แต่แรก Coedès เชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระราชสมภพก่อน ค.ศ.1130 (พ.ศ.1673) แต่ก็เปลี่ยนแปลงความเชื่อดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่ไม่ช้ากว่า ค.ศ.1125 (พ.ศ.1168) หากข้อสันนิษฐานมีความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็อาจจะสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุ 90 กว่าพรรษา¹⁹⁵

Madeleine Giteau ได้นำเสนอผลงานเรื่อง “Histoire du Cambodge” ผลงานชิ้นนี้แปลเป็นภาษาไทยโดย อุไรศรี วรเศริน ชื่อว่า “ประวัติศาสตร์กัมพูชา” เนื้อหาเรียบเรียงประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยปกครองของกษัตริย์องค์ท้ายๆ แห่งเมืองพระนคร ในส่วนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังคงเค้าโครงประวัติศาสตร์เช่นที่นักประวัติศาสตร์คนอื่นๆ นำเสนอไว้แล้ว Giteau เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระลักษณะและพระราชประวัติที่น่าสนใจ และจากข้อมูลคือภาพเหมือนของพระองค์ก็พอจะเห็นพระลักษณะของ

¹⁹⁴ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1951), 204-238.

¹⁹⁵ D.G.E. Hall, *A History of Southeast Asia* (London: Macmillan, 1955), 106-111.; ดี.จี.อี. ฮอลล์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2557), 185-192.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามที่ Coedès ได้เคยสร้างจินตภาพไว้แล้ว มีที่น่าสนใจคือ Giteau ได้เรียบเรียงข้อมูลช่วงเวลาที่ยกมาตีพิมพ์เมืองพระนคร ซึ่งเป็นช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระชนมายุประมาณ 50 ปี ซึ่งก่อนหน้านี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ทรงมีบทบาทอะไรมากนัก และการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คงเป็นปริศนาเพราะไม่ทราบรายละเอียดแน่ชัด อย่างไรก็ตาม ภายหลังการสวรรคตพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้รับพระนามว่า บรมสุคต¹⁹⁶

Giteau ยังได้นำเสนอผลงานเล่มสำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ “Histoire d'Angkor” ผลงานชิ้นนี้หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงเป็นหนังสือชื่อเรื่อง “ประวัติเมืองพระนครของขอม” ความน่าสนใจของผลงานชิ้นนี้คือการประมวลความเห็นของนักวิชาการที่ได้แย้งแนวความคิดทางประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Giteau กล่าวถึงความเห็นของ Coedès และ Jean Boisselier ที่ค้านกันเอง กล่าวคือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ในความเห็นของ Boisselier กลับมองว่าพระองค์ไม่มีสถานะเป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองพระนคร หรือเมื่อกล่าวถึงเจ้าชายศรีนทรกุมารที่ทรงช่วยเหลือพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 Boisselier ก็เห็นว่าเจ้าชายพระองค์นี้เป็นพระโอรสของพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 อย่างไรก็ตาม Giteau ก็ได้นำเสนอผลการศึกษาในหลายประเด็นที่น่าสนใจ ดังเช่น พระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีสถานภาพที่สูงศักดิ์กว่าพระราชบิดา ดังนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงมีสิทธิสืบราชบัลลังก์จากพระราชมารดา หรือการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงนั้นก็เพราะทรงยึดอุดมคติการเป็น พระมหาจักรพรรดิอย่างยอดเยี่ยมแบบพระเจ้าอโศกมหาราช การสร้างศาสนสถานต่างๆ ซึ่งเป็นผลงานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ต่างๆ เป็นต้น¹⁹⁷

David Chandler ได้นำเสนอผลงานเรื่อง “A history of Cambodia” ผลงานชิ้นนี้แปลเป็นภาษาไทยโดยพรธงาม เเงธธรรมสาร สดใส ชันติวรพงษ์ และวงเดือน นาราสิัจจ ชื่อเรื่องว่า “ประวัติศาสตร์กัมพูชา” Chandler พยายามนำเสนอภาพรวมทางประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ยุคแรกจนถึงยุคสมัยใหม่ คือ นับจากค.ศ.1979 รายละเอียดที่เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นผู้เขียนใช้หลักฐานจากจารึกมาตีความข้ออภิปรายได้อย่างลุ่มลึก ในบทที่ว่าด้วย “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับวิกฤตการณ์คริสต์ศตวรรษที่ 13” Chandler แสดงข้ออภิปรายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่น่าสนใจหลายประเด็น เป็นต้นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับระบบพุทธราชา ดังที่พระองค์ทรงพยายามประสาน

¹⁹⁶ M. Giteau, *Histoire du Cambodge* (Paris: Didier, 1957), 97-103; อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน *ประชุมอรธบทชมร: รวบรวมทวามวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรตะริน*, 89-93.

¹⁹⁷ Madeleine Giteau, *History of Angkor traduit du français par Gail Armstrong* (Paris: Kailash Editions, 1997), 85-100.; มาดแลน จิโต, *ประวัติเมืองพระนครของขอม* แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2543), 85-122.

แนวคิดพุทธศาสนาเข้ากับคตินิราชาของกัมพูชา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ทรงถือพระองค์เป็นส่วนหนึ่งของเทพ หากแต่ถือพระองค์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ หรือพระพุทธเจ้าที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่เพื่อโปรดเหล่าสรรพสัตว์ Chandler พยายามจะชี้ให้เห็นว่าพระราชประวัติของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ตามที่รับรู้กันมา มีความเร้นลับและมีความขัดแย้งหลายประการ กรณีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังอาณาจักรจามปาเมื่อพระชนมายุยังน้อย ซึ่งก็เป็นไปได้ว่าพระองค์ไม่ได้มีความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนักกัมพูชา หรือหลักฐานจารึกมีแนวโน้มที่จะสื่อว่าสงครามที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกิดจากกษัตริย์ การหักหลัง และการแก้แค้น ในกรณีการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เช่นเดียวกัน เรื่องเล่ามุขปาฐะที่เล่าว่าพระองค์ประชวรด้วยโรคเรื้อน ก็อาจเป็นการใส่ร้ายของศัตรู หรืออันที่จริงพระเจ้าชัยวรมันเป็นผู้ที่สืบราชบัลลังก์ต่อจากพระองค์ก็เป็นได้¹⁹⁸

Claude Jacques ผู้ที่มีผลงานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับจารึกในอินโดจีนจำนวนมาก ส่วนผลงานที่เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น Jacques นำเสนอข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในมิติใหม่ ข้อมูลที่นำเสนอมีรายละเอียดแตกต่างไปจากการชุดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของ Coedès ซึ่งเป็นชุดข้อมูลกระแสหลัก ดังจะเห็นได้จากในปี ค.ศ.2003 Jacques นำเสนอผลงานเรื่อง *À propos de la découverte inespérée d'un objet inscrit au Cambodge : une dédicace du roi Jayavarman VII en 1217* ต่อมาในปี ค.ศ.2005 ได้นำเสนอผลงานเรื่อง *Deux problèmes posés par l'inscription de la stèle de Prah Khan K. 908* และในปีค.ศ. 2007 หนังสือ *Bayon: New Perspectives* ตีพิมพ์ผลงานการค้นคว้าพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของ Jacques เรื่อง “The Historical Development of Khmer Culture from the Death of Sūryavarman II to the 16 th Century” ผลงานทั้งสามชิ้นดังกล่าว มีความน่าสนใจต่อการทบทวนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลายประการ สรุปรายละเอียดได้ดังนี้

ผลการศึกษาเรื่อง *À propos de la découverte inespérée d'un objet inscrit au Cambodge : une dédicace du roi Jayavarman VII en 1217* Jacques นำเสนอผลการตีความวิเคราะห์ข้อความจารึกบนวัตถุแจกัน (K.1234) ปรากฏพระนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และรูปเคารพของศรีตรีภูวนวรมศวรร เนื้อหาจารึกปรากฏปีมหาศักราชขึ้นต้นว่า 1139 ตรงกับ ค.ศ. 1217 หรือ พ.ศ. 1760 ซึ่งดูจะขัดแย้งกับที่ Coedès ได้เสนอว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคตประมาณปี 1120¹⁹⁹ Jacques ได้ลำดับช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ดังนี้ ปีประสูติของพระเจ้า

¹⁹⁸ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 65-83.; เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรพนงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรวงศ์ และวงเดือน นาราสาจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 80-105.

¹⁹⁹ การอ้างความเห็นของ Coedès เกี่ยวกับปีค.ศ. 1120 ซึ่งน่าจะเป็นช่วงปีสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น น่าจะเป็นข้อมูลที่ยังหาข้อสรุปที่แน่นอนไม่ได้ เพราะในข้อเขียนของ Coedès ดังเช่น *Pour-mieux*

ชัยวรมันที่ 7 คือปี 1145 ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังเมืองพระนครเป็นครั้งแรก คือปี 1166 และเมื่อพระองค์ทรงยึดครองเมืองพระนครได้ในปี 1177 ในระยะเวลาอีกสี่ปี คือปี 1181 พระองค์ได้เสวยราชสมบัติ ซึ่งการสถาปนาพระราชอำนาจของพระองค์ทรงกระทำได้ไม่ราบรื่นนัก เพราะทรงประสบปัญหาบางประการ แต่ Jacques เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นนักก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง และท้ายที่สุดนั้นพระองค์ก็น่าจะสวรรคตเมื่อพระชนมายุมากแล้ว คือ 75 พรรษา เนื่องจากจารึกสั้นๆ รอบแฉกกันที่ Jacques นำเสนอนี้ ยังมีการเสนอปัญหาที่น่าสนใจว่ารูปเคารพเทพที่ระบุชื่อว่า ศรีตรีภูวนวรมศวรรนั้นจะเป็นรูปเคารพของผู้ใด ทั้งนี้เพราะชื่อรูปเคารพมักแทนบุคคลจริงภายหลังจากที่บุคคลนั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว กษัตริย์ก่อนหน้าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ได้รับพระนามภายหลังเสด็จสวรรคตเป็นที่รับรู้กันอยู่แล้ว ยกเว้นพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน ซึ่งทั้งสองพระองค์ไม่น่าเกี่ยวข้องกับชื่อของรูปเคารพที่ได้รับการสถาปนาโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่น่าพิจารณาคือ รูปเคารพของเทพที่ปรากฏชื่อมักถูกซ่อนเอาไว้เป็นปริศนา ดังรูปเคารพที่ปรากฏในปราสาทพระขรรค์²⁰⁰

ผลการศึกษาชิ้นที่สองเรื่อง *Deux problèmes posés par l'inscription de la stèle de Praḥ Khan K. 908* Jacques นำเสนอการศึกษา *จารึกปราสาทพระขรรค์* k.908 ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตหลักใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Jacques ชี้ให้เห็นปัญหาสองประการที่พบใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ปัญหาข้อแรก รูปเคารพที่ชื่อ ชัยพุทธมหานาถ ดังปรากฏในโคลกที่ 121 และโคลกที่ 159 ซึ่งปรากฏว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้สถาปนารูปเคารพทั้ง 23 ประเทศนั้น ชื่อรูปเคารพ ชัยพุทธมหานาถ มีปัญหาที่ควรวินิจฉัยใหม่ เพราะถ้าดูจากที่ Cœdès แปลจารึกนั้น ก็แทบไม่ได้ให้คำแปลเกี่ยวกับรูปเคารพได้เลย รวมทั้งยังดูสับสนกับชื่อชัยมหานาถที่ระบุไว้ใน *จารึกบันทายฉมาร์* k.226 โดยข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับ ชัยพุทธมหานาถ เป็นไปในแง่ที่ว่า เป็นรูปเคารพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งแสดงออกด้วยรูปลักษณ์พระพุทธรูปเจ้า เสมือนว่าพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ Jacques ชี้ให้เห็นว่าอันที่จริงแล้วรูปเคารพชัยพุทธมหานาถก็คือ ผู้คุ้มครองที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธรูปแห่ง ชัยชนะ โดยนัยนี้ รูปเคารพชัยพุทธมหานาถที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้สถาปนาขึ้นยังที่เมืองต่างๆ นั้น ได้ทดแทนคติความเชื่อเรื่องเทวราชที่มีอิทธิพลในอาณาจักรกัมพูชา ส่วนปัญหาข้อที่สองนั้น ขาวยวณะที่ปรากฏอยู่ใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* มีข้อควรพิจารณาและเสนอมุมมองใหม่ เพราะแต่

comprendre Angkor ก็ระบุไว้ว่าปีเกิดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะเป็นปีค.ศ. 1120 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะสวรรคตในปี ค.ศ. 1219 ดูรายละเอียดใน George Cœdès, *Pour-mieux comprendre Angkor* (Paris: librairie d'Amerique et d'orient Adrien Maisonneuve, 1947), 178, 187.

²⁰⁰ Claude Jacques, “À propos de la découverte inespérée d'un objet inscrit au Cambodge : une dédicace du roi Jayavarman VII en 1217,” in *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 147e année, N. 1, (2003):415-425.

เดิม Coedès เห็นว่าชาวยวนะ น่าจะเป็นชนชาติเวียดนาม ทั้งนี้สอดคล้องกับที่มีการระบุถึงจามปาน นอกจากนี้ยังมีคำว่าชาวซึ่งดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับชาวยวนะ แต่ Jacques เสนอความเห็นไว้ว่า ชาวยวนะที่จริงแล้วก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ทั้งนี้แสดงให้เห็นอิทธิพลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีต่อภูมิภาคนี้ด้วย²⁰¹

ผลการศึกษาชิ้นที่สามเรื่อง “The Historical Development of Khmer Culture from the Death of Sūryavarman II to the 16 th Century” กล่าวถึงความสำคัญของการทบทวนมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์เมื่อมีข้อมูลใหม่หรือการตีความใหม่ ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนชุดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ใหม่ โดยเฉพาะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมเขมรนับตั้งแต่การสวรรคตของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 Jacques กล่าววาระหว่างช่วงเวลาการสวรรคตของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประมาณ ค.ศ.1150 (พ.ศ.1693) จนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประมาณปี ค.ศ.1182 หรือ 1183 ถึง 1218 ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มีอยู่น้อย การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ซึ่งไม่ปรากฏรายละเอียดในจารึก ทั้งการชุมนุมตีพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันโดยสังหารพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 แล้วขึ้นครองราชย์สืบต่อมานั้น ข้อมูลเหล่านี้มีอยู่น้อยมากด้วยเหตุนี้จึงเป็นประเด็นคำถามที่ว่าเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นหลังจากนั้น จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Jacques ให้รายละเอียดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีข้อควรระมัดระวังในการศึกษาเกี่ยวกับกษัตริย์พระองค์นี้ผ่านการอ้างอิงถึงในจารึก ไม่ว่าจะเป็นพระราชประวัติตอนต้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับราชวงศ์มหิธรปุระ ข้อมูลที่แน่นอนก็คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้อยู่ภายใต้ราชวงศ์มหิธรปุระ ทางฝ่ายพระราชบิดา หากแต่พระองค์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับราชวงศ์ทางฝ่ายพระราชมารดาที่เมืองชยาทิตยปุระ ขณะที่พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก่อนการล่มสลายเมืองพระนคร โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับอาณาจักรจามปาชี้ชัดถึงมิติความซับซ้อนในทางประวัติศาสตร์อย่างมาก²⁰²

นักวิชาการที่นำศิลาจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มาวิเคราะห์พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างน่าสนใจ คือ Michael Vickery ผลงานที่เรียบเรียงประวัติศาสตร์ “History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts” โดย Vickery เสนอความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่าจารึกของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วยยืนยันความสำคัญของราชวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความโดดเด่นมากกว่ารัชสมัย

²⁰¹ Claude Jacques, “Deux problèmes posés par l'inscription de la stèle de Praḥ Khan K. 908,” in *Aséanie, Sciences humaines en Asie du Sud-Est* 15, (2005): 11-31.

²⁰² Claude Jacques, “The Historical Development of Khmer Culture from the Death of Sūryavarman II to the 16th Century,” in *Bayon: New Perspectives* Joyce Clark (editor) (Bangkok: River Books, 2007), 28-49.

กษัตริย์ก่อนหน้า ที่สำคัญมีจารึกอยู่ 3 หลักที่ระบุถึงตัวตนของผู้ประพันธ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรส 2 พระองค์ และพระมเหสีอีก 1 พระองค์ พร้อมกับตั้งข้อสังเกตว่าศิลาจารึกในสมัยเมืองพระนคร มีน้อยมากที่ระบุถึงนามของผู้ประพันธ์ หากปรากฏนามผู้ประพันธ์ว่าเป็นขุนนางผู้สนองงานรับใช้ของกษัตริย์ในราชสำนักเท่านั้น จะเห็นว่าจารึกที่ระบุชื่อของผู้ประพันธ์ดังที่ Vickery กล่าวถึง ได้แก่ จารึกปราสาทตาพรหม ผู้ประพันธ์เป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนามว่าศรีสุรยกุมาร จารึกปราสาทพระขรรค์ ผู้ประพันธ์เป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งประสูติจากพระนางราเชนทรเทวี พระนามว่า ศรีวีรกุมาร ส่วนจารึกที่ระบุถึงชื่อผู้ประพันธ์ว่าเป็น พระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แก่ จารึกปราสาทพิฆานอากาศ โดยระบุชื่อผู้ประพันธ์ พระนามว่า ศรีอินทรเทวี Vickery เสนอความเห็นไว้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีนโยบายควบคุมกำลังของคนไว้ในอาณาจักร การรับศาสนาพุทธมหายานเข้ามาในสมัยของพระองค์ก็เนื่องมาจากอิทธิพลของพระพุทธรูปที่อาณาจักรจามปา มากกว่าในอาณาจักรกัมพูชา แม้ราชวงศ์มเหสีจะปรากฏสัญลักษณ์ทางพระพุทธรูปศาสนาแต่ก็น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากมอญ Vickery เห็นว่าในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการสร้างเส้นทางที่เชื่อมโยงต่อกันจากเมืองพระนครไปยังเส้นทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกหลายสาย ตลอดเส้นทางเป็นที่ตั้งของบ้านพักคนเดินทางและอารยศาสตร์หรือสถานพยาบาลจำนวนหลายแห่ง เพราะฉะนั้นเส้นทางจำนวนหลายสายจึงสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือควบคุมอำนาจทางการเมือง และยังเป็นการค้าขายสินค้าเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย

Vickery อ้างความเห็นของ Philippe Stern ซึ่งศึกษาปราสาทในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยได้ผลสรุปที่ว่าปราสาทหลังแรกที่สร้างคือ ปราสาทบันทายกะเดีย ตามมาด้วยปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทบายนตามลำดับ ส่วนความเห็นเกี่ยวกับการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น Vickery ได้นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่าตามข้อมูลที่ Coedès รวมทั้งหนังสือเล่มอื่นๆ ระบุช่วงเวลาสิ้นสุดสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในปี 1120 นั้น แต่ก็ควรที่จะตั้งข้อสังเกตจากหลักฐานจารึกที่พบ คือ k.128 ปีมหาคักราช 1126 หรือพุทธศักราช 1474 มีการกล่าวถึงพระนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่า ศรีชยวรมมเทว พระนามนี้ไม่ใช่พระนามหลังการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะที่จารึก k.153 ปีมหาคักราช 1128 หรือพุทธศักราช 1749 ก็ระบุพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่า “...ยวรมมเทว” ซึ่งเป็นการประดิษฐ์พระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง²⁰³

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่กล่าวมานี้ เป็นกลุ่มข้อมูลส่วนหนึ่งที่เป็นพื้นฐานความคิดเพื่อทำความเข้าใจจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาพรวมได้อย่างชัดเจน ดังจะสรุปรายละเอียดข้อมูลดังนี้

²⁰³ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001 2002* (Phnom Penh : Vidya Series, Pre-Angkor Studies Society, 2003), 106-110.

กลุ่มข้อมูลส่วนแรก สถานภาพการศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เริ่มต้นขึ้นโดยนักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศที่ได้ตรวจสอบชำระ อ่านและแปลจาริกภาษาสันสกฤตตีพิมพ์เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง จึงทำให้นักศึกษาที่สนใจศึกษาจาริกได้ทราบภูมิหลังความเป็นมา และสาระสำคัญในจาริกได้แจ่มแจ้ง นักวิชาการชาวไทยก็ได้เผยแพร่ผลงานการศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการชาวต่างประเทศ รวมทั้งการอ่านแปลจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลายหลัก ซึ่งก่อให้เกิดคุณูปการอย่างมากในการศึกษาพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสมัยนี้

กลุ่มข้อมูลส่วนที่สอง จาริกแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เปิดพื้นที่ให้วิพากษ์ ตีความและประเมินค่าหาเหตุผลมานำเสนออยู่ตลอด ในการเรียบเรียงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งปรากฏข้อมูลในเอกสารต่างๆ อาศัยรายละเอียดที่ปรากฏในจาริกผ่านการศึกษาตีความและข้อสันนิษฐานเป็นหลัก ผลการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีข้อมูลพระราชประวัติ 2 ชุด ข้อมูลพระราชประวัติชุดแรกนำเสนอโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ผ่านการตีความของ Coedès ซึ่งเป็นชุดข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กระแสหลัก มีอิทธิพลและมีพลังทางความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับชุดข้อมูลที่สอง เป็นชุดข้อมูลที่มีรายละเอียดแตกต่างจากชุดข้อมูลกระแสหลัก นักวิชาการเช่น Jacques และ Vickery ต่างเสนอพรรณนาเกี่ยวกับเชื้อสายของกษัตริย์ สิทธิอันชอบธรรมในราชบัลลังก์ และเหตุการณ์ในช่วงท้ายคือการสวรรคตของกษัตริย์ซึ่งมีรายละเอียดไม่แจ่มชัดมากนัก

จาริกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกลุ่มข้อมูลที่ยังมีคุณค่าในการศึกษาวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอ เนื่องจากจาริกหลักสำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ล้วนแต่งเป็นภาษาสันสกฤต กวีมีจุดประสงค์เพื่อสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น จึงน่าสนใจที่จะทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสร้างสรรค์เนื้อหาจาริกภาษาสันสกฤตให้เป็นบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ โดยใช้ทฤษฎีอสังการตั้งที่ผู้จะทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีที่นำมาใช้เป็นกรอบศึกษารวณคดี และจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปตามลำดับ

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีอสังการกับการศึกษารวณคดี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีอสังการมีอยู่จำนวนมาก มีทั้งการศึกษาอสังการทั้งในด้านพัฒนาการ การศึกษาเฉพาะประเภทของอสังการ และการศึกษาวิเคราะห์ตำราอสังการที่มีชื่อเสียง แต่ในหัวข้อนี้จะจำกัดเฉพาะเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำทฤษฎีอสังการมาศึกษาตัวบทวรรณคดี และที่เห็นว่าเหมาะสมกับการปรับประยุกต์ใช้ในงานวิจัยเล่มนี้เท่านั้น ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

Sukla Guha ทำวิจัยเรื่อง A study of the Rāmāyaṇa as precursor of Sanskrit ornate epics โดยศึกษา *รามายณะ* ของวาลมิกิ เนื้อหางานวิจัยบทที่ 1 นำเสนอให้เห็นคุณค่าความยิ่งใหญ่ของ *รามายณะ* ในด้านวรรณคดี Guha ใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์โดยอ้างความเห็นของภามหะที่เห็นว่า เสียงและความหมายนั้นจะต้องรวมอยู่ด้วยกัน (śabdārthau sahitaḥ kāvyam) และอิงกับรูปแบบอรรถศาสตร์ของภามหะเป็นหลัก เนื่องจากการศึกษา *รามายณะ* เพื่อพินิจอรรถศาสตร์มีนักวิชาการศึกษากันไว้แล้ว แต่ก็เห็นได้ว่าการนำเสนอผลการศึกษาอรรถศาสตร์ในมหากาพย์เรื่องนี้มีรายละเอียดแตกต่างกันไป Guha ยกตัวอย่างงานศึกษาของ J.L.Brockington ที่ได้นำเสนอบทความเรื่อง Figures of speech in the Rāmāyaṇa ถึงแม้ว่าผลงานชิ้นนี้จะประเมินผลอรรถศาสตร์ใน *รามายณะ* ใช้อย่างดีเยี่ยม แต่ Guha เห็นว่า Brockington ไม่ได้นำหลักการของอรรถศาสตร์ในตำราอรรถศาสตร์มาใช้ เพราะใช้มุมมองความคิดของตนเองประเมินผลอรรถศาสตร์เป็นหลัก ดังนั้น เมื่อ Guha วิเคราะห์ *รามายณะ* โดยใช้รูปแบบอรรถศาสตร์ของภามหะ ทำให้เห็นถึงอรรถศาสตร์ที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ *รามายณะ* มีการใช้อรรถศาสตร์ทางเสียงที่น่าสนใจมาก คือ อนุปราศ ยมก และอรรถศาสตร์ทางความหมาย คือ อติศโยกตี รูปกะ समासोक्ति เกลษะ สวภาโวक्ति อุตเปรกษา อรรถธานตรันยาสะ วยติเรก ทิปกะ ยถาสังขยา วิภาวนา วิเศษโยกตี นิทรศนะ และ สสันเทหะ โดยเฉพาะ อุปมาอรรถศาสตร์ หลากหลายรูปแบบนั้นจะพบใน *รามายณะ* ดังเห็นได้จากองค์ประกอบที่กวีใช้ในการสร้างสรรค์อุปมา ได้แก่ แสง พระอาทิตย์ ชื่น พระจันทร์ ดอกบัวซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์ เสียงคำรามของเมฆ ไฟ หมอก หญิงโสเภณี เถาวัลย์ มหาสมุทร การไหลของแม่น้ำ เหยี่ยวตัวเมีย สื่อนำดังกล่าวกวีอินเดียสมัยต่อไปจะนำมาใช้เป็นอุปมาจนมีรูปแบบคล้ายกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อวาลมิกิ ใช้อุปมาในเหตุการณ์ที่สีตาพรากจากรามนั้น พรรณนาไว้ว่าประจูดังแสงพระจันทร์ที่ตงามในยามราตรี ทว่าบัดนี้กลับกลายเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นในเวลากลางวันเสียแล้ว (śuśubhe na vinā rāmaṁ divā candra ivoditaḥ) กาลิทาสได้ใช้อุปมาในลักษณะเดียวกันนี้ในงานประพันธ์ของตนเองด้วย

งานวิจัยของ Guha ซึ่งได้ยกตัวอย่างอรรถศาสตร์อนุปราศ และยมกซึ่งจัดเป็นอรรถศาสตร์ทางเสียง ยังไม่ได้วิจารณ์หรือชี้ให้เห็นว่าอรรถศาสตร์ดังกล่าวมีความงามอย่างไร ทำไมกวีถึงใช้อรรถศาสตร์รูปแบบนี้ แต่สิ่งที่น่าสนใจ คือ Guha เลือกที่จะอธิบายอรรถศาสตร์ที่มีความโดดเด่น คือ อุปมา ซึ่งเป็นหัวใจหลักของ *รามายณะ* โดยยกตัวอย่างบทกวีสั้นสกฤตจำนวนมากมาสนับสนุนความโดดเด่นของอุปมา โดยชี้ให้เห็นว่าอุปมาของวาลมิกิมีอิทธิพลต่อกวีรุ่นหลัง²⁰⁴

Amrita ทำ วิ จ ย เ รื่ อ ง Wordsworth and Kālidāsa: A stylistic analysis of ornamentation Alamkāra in the description of nature โดยแบ่งจุดประสงค์ออกเป็นสองส่วน

²⁰⁴ Sukla Guha, “A study of the Rāmāyaṇa as precursor of Sanskrit ornate epics” , 46-90.

ส่วนแรกเพื่อศึกษารูปแบบลีลาของคำและส่วนที่สองเป็นการศึกษาวิจารณ์งานกาลิทาส โดยพิจารณาคุณค่าของคำและรูปแบบอลังการที่กาลิทาสเลือกใช้ ในงานวิจัยเรื่องนี้ได้นิยามความหมายของอลังการไว้อย่างน่าสนใจว่า “**สิ่งที่สร้าง ความสวยงามและสร้าง ความหมายใหม่ในถ้อยคำและ ความหมาย สิ่งนั้น คือ อลังการ**” Amrita ได้ปูพื้นฐานทฤษฎีอลังการนับแต่พัฒนาของทฤษฎีนักอลังการคนสำคัญ และการประเมินค่าทฤษฎีอลังการอย่างละเอียด ในส่วนที่สองตั้งต้นที่การอธิบายความยิ่งใหญ่ของกาลิทาสในฐานะกวีเอกของอินเดีย และได้ชี้ให้เห็นว่ากาลิทาสนั้นเป็นกวีที่มักจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์พร้อมกับธรรมชาติซึ่งเป็นส่วนสำคัญในโลกแห่งความงามและความสุขอยู่เสมอ ด้วยลีลาการใช้ถ้อยคำและอลังการที่โดดเด่นของกาลิทาส Amrita ตั้งข้อสังเกตว่าหลังจากวาลมิกิแล้ว ก็มีเพียงกาลิทาสที่ใช้ภาษาความเปรียบในบทกวีนิพนธ์ได้อย่างดีเยี่ยม ดังจะเห็นได้จากอลังการที่เด่นมาก ได้แก่

(1) อุปมา จะพบอยู่เสมอในบทกวีนิพนธ์ของกาลิทาส Amrita ยกตัวอย่างใน *เมฆทุต* ภาคอุตตรเมฆ บทที่ 30 (Uttara Megha, SI.-30) ซึ่งเนื้อความใช้ภาษาอุปมาอลังการเด่นชัดมาก Amrita ยกตัวอย่างเนื้อความที่ว่า

(นาง) ได้ถูกปกคลุมด้วยขนตาที่หนักด้วยน้ำตา ที่เกิดจากความทุกข์ระทม
(นาง) ได้หัน (ไปทางหน้าต่าง) เนื่องจากความผาสุกแต่ครั้งก่อน ที่ (นาง) ได้
สัมผัสแสงจันทร์นั้น ซึ่งเย็นราวน้ำอมฤต (แสงจันทร์) ลอดผ่านเข้ามาทางช่อง
หน้าต่างที่เหมือนกับตาข่าย แล้ว (นาง) ก็หันหลังกลับอย่างรวดเร็ว และ (นาง)
เหมือนกับต้นบัวบนบก ที่ไม่บานและหุบในวันที่มีเมฆมาก

ด้วยภาษาอุปมาดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น Amrita เห็นว่าอุปมาที่เป็นแกนกลางของคำประพันธ์นี้ได้ส่งผลทำให้คำที่แวดล้อมทุกคำเต็มไปด้วยเสียงสะท้อนทางความหมาย แล้วแตกตัวออกไปเป็นถ้อยคำสะท้อนความหมายต่อไปได้เรื่อยๆ เช่น คำว่า อมฤต แตกความหมายได้คำต่างๆ จำนวนมาก คือ ดวงจันทร์ รัศมี น้ำทิพย์ ความเป็นอมตะ เฉดสี เป็นต้น

(2) รูปกะ เป็นอลังการที่สำคัญในตำราอลังการศาสตร์ และก็จะพบได้มากในงานของกาลิทาส เช่น ภาษาอุปมา Amrita ยกตัวอย่างใน *เมฆทุต* ภาคอุตตรเมฆ บทที่ 3 (Uttara Megha, SI.-3) ดังที่ว่า

ณ (เมืองอลกา) นั้น ต้นไม้ทั้งหลายที่ (ออกดอก) ผลิบาน และเต็มไปด้วยเสียง
รบกวนของผึ้งที่มัวเมา บินมาตอม (ดอกไม้) ที่บ่อดอกบัว มีดอกบัว และมีฝูงหงส์
เป็นแถวเรียงราย นกยูงที่เลี้ยงไว้ในเมืองนี้มีขนส่องแสงเป็นมันเลื่อม และก็ชูคอส่ง

**เสียงหวาน และในยามค่ำคืนที่ (เมืองอลกา) มีแสงพระจันทร์ส่องสว่างอยู่
ตลอดเวลา มีความสว่างงดงามเพราะไม่มีความมืดมิด**

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้อ่านจำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้ทางด้านธนิประกอบด้วย Amrita ใช้โครงสร้างของธนิมาใช้ในการวิเคราะห์อรรถาธิบาย โดยแยกวิเคราะห์คำอย่างละเอียด โดยชี้ให้เห็นว่าการที่กาลีทาสกล่าวถึงฝูงหงส์ที่เป็นแถวเรียงรายนั้น กาลีทาสใช้คำที่มีความหมายว่าเข็มขัดแฝงอยู่ กล่าวคือ เข็มขัดที่ทำให้กลายเป็นแถว ซึ่งในที่นี้ คือ รูปกะของฝูงหงส์ที่เรียงรายเป็นทิวแถว

เมื่อพิจารณาผลการนำเสนอในงานวิจัยเรื่องนี้โดยภาพรวม งานวิจัยยังไม่ได้ใช้รูปแบบอรรถาธิบายรวมทั้งการวิเคราะห์วิจารณ์อรรถาธิบายเพื่อให้เห็นความงามในภาษาของกาลีทาส การพิจารณาคำและแยกโครงสร้างความหมายของคำอย่างละเอียด แม้จะเป็นการพิสูจน์ให้เห็นระดับความลึกซึ้งของคำก็จริง แต่ผู้อ่านงานวิจัยจะไม่ได้ประจักษ์และซาบซึ้งในความงามของอรรถาธิบายแต่อย่างใด จะได้รับเพียงหลักการและพื้นฐานทางทฤษฎีวรรณคดีที่ Amrita อธิบายอย่างละเอียดเท่านั้น²⁰⁵

N.S. Ambika ทำวิจัยเรื่อง Krsnarjuniya edition and study โดยตรวจสอบชำระและศึกษาเอกสารเรื่อง *กฤษณะรชุนีเย* ของวสุทေး ผู้วิจัยพิจารณาในเบื้องต้นเห็นว่า *กฤษณะรชุนีเย* เป็นบทกวีนิพนธ์ที่มีความงดงาม เนื้อหาในบทที่ 6 Ambika ประยุกต์ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นการรอบคิดในการวิเคราะห์เนื้อหาใน *กฤษณะรชุนีเย* หนึ่งในทฤษฎีที่ใช้ คือ อรรถาธิบาย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะอ้างถึงอรรถาธิบาย แต่ก็อธิบายไว้เพียงสังเขปเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าผู้วิจัยเลือกใช้อรรถาธิบายตามรูปแบบของนักทฤษฎีผู้ใด เมื่อพิจารณาผลการศึกษา พบว่าอรรถาธิบายใน *กฤษณะรชุนีเย* ได้แก่ ยมก อนุปราศ อุปมา อุตเปรกษา รูปกะ อรรถานตรันยาสะ และนิทรศนะ งานวิจัยเรื่องนี้สรุปไว้ว่า *กฤษณะรชุนีเย* มีคุณค่าเทียบเท่ากับมหากาพย์อื่นๆ กวีใช้อรรถาธิบายจำนวนมาก คือ อุปมา และ อุตเปรกษา ทำให้ตัวบทวรรณกรรมเรื่องนี้กลายเป็นบทสวดถวายพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่ น่าสนใจมาก²⁰⁶

Pranesh R. Archak ทำวิจัยเรื่อง Uṣāharaṇakāvya of Trivikrama Paṇḍita a critical study โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบทางวรรณคดีใน *อุษาทรรณะกาพย์* ของตรีวิกรม ปันจิต เนื้อหาในบทที่ 6 ศึกษาคุณค่ากาพย์เรื่องนี้โดยใช้ทฤษฎีอรรถาธิบาย Archak ให้ความเห็นไว้ว่า ตรีวิกรม ปันจิตได้รจนากาพย์เรื่องนี้ได้อย่างประณีตงดงาม และได้ใช้อรรถาธิบายทางเสียงกับอรรถาธิบายทางความหมายอย่างเต็มที่ ดังผลการศึกษาที่นำเสนอให้เห็นว่าอรรถาธิบายทางเสียงใน

²⁰⁵ Amrita, "Wordsworth and Kālidāsa: A stylistic analysis of ornamentation Alaṃkāra in the description of nature" (Ph.D. Thesis, Panjab University, 2005), 61- 77, 187-193, 221-228.

²⁰⁶ N.S. Ambika, "Krsnarjuniya edition and study" (Ph.D. Thesis, Mahatma Gandhi University, 2007), 27-35.

กาวะมักจะเน้นเรื่องการซ้ำเสียงพยัญชนะที่ซับซ้อน ซึ่งมีระดับของเสียงสัมผัสครบถ้วนตามที่ปรากฏในตำรา คือ **อนุปราศ วุตยานุปราศ และเจกานุปราศ** ไม่เพียงมีการซ้ำเสียงคำ กลุ่มคำ แต่ยังมีการเล่นคำโดยใช้เสียงเหมือนกันทุกประการ คือ **ยมก** ด้วย ดังตัวอย่างที่ว่า

rasadantarāsritamudastadāhare rasadantarāsisahanasya taddhanuḥ |
rasadantarājadisusarpasarpairasadantarāniti ripūnarodayat ||

จะเห็นยมกทั้ง 4 บาท คือ การเล่นคำว่า *rasadantarā* แม้จะใช้รูปของคำเดียวกัน แต่ความหมายแตกต่างกันทุกคำ *rasadantarā* ใช้ในบริบทของกองทัพศัตรู ในบาทที่สอง ใช้ในบริบทความหมายที่พระหริชัตขวางกองทัพศัตรู โดยเป่าดาบให้ปลิวไป ในบาทที่สาม ใช้ในบริบทความหมายที่สื่อถึงลูกศรของพระกฤษณะ และในบาทที่สี่ หมายถึง การสวมชุดเกราะของศัตรู

ในส่วนของ**อสังการทางความหมาย**นั้น Archak ยึดถือตามคำอธิบายของมัมมภูจะเป็นหลัก ใน *กาวยประกาศะ* ผลการศึกษาพบว่า**อสังการทางความหมาย**มีจำนวนมากถึง 21 รูปแบบ ได้แก่ **อุปมา รุปกัม อุตเปรกษา อติศโยกติ ปริกกร อุทาทตะ กาวยลึงค์ ตุลยโยคิตา ทิปกัม สวภาโวคติ วิษมะ ทฤษฏานตะ พรรรยาโยกติม การณมาลา วิภาวนา วิเศโยกติ อรรณตรันยาสนะ อันโยนยัม ตทคุณะ ยถาสังขยัม และสมม** งานวิจัยของ Archak นับว่ามีความน่าสนใจมาก เพราะศึกษาวิเคราะห์**อสังการ**อย่างละเอียด โดยเฉพาะการศึกษา**อสังการทางเสียง**ที่เน้นการวิเคราะห์ในเชิงลึก เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาวิเคราะห์**อสังการ**ที่เรื่องอื่น²⁰⁷

ดาร์ณี บุรณวัฒน์ ทำวิจัยเรื่อง **อุปมาในบทละครสันสกฤต** ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12 ในหัวข้อที่มาและความสำคัญของปัญหา ดาร์ณี ชี้ให้เห็นว่า**อุปมา**เป็น**อสังการ**ที่เด่นที่สุดในตำราวรรณคดีสันสกฤต ดึงเห็นได้ว่าทฤษฏีวรรณคดีหลายฉบับกล่าวถึง**อุปมา**ไว้เป็นลำดับแรก ดังนั้นดาร์ณีจึงสนใจที่จะศึกษา**อุปมา** โดยเลือกกลุ่มข้อคือ คือ บทละครสันสกฤต เพราะวรรณกรรมรูปแบบนี้ให้คุณค่าแก่ชีวิต และสะท้อนความรุ่งเรืองของการละครในอินเดียเป็นอย่างดี ในขอบเขตของการวิจัยดาร์ณีใช้ตำราวรรณคดีสันสกฤตจำนวน 5 เล่ม ได้แก่ **นาฏยศาสตร์ กาวยาทรศะ กาวยประกาศะ วาคภูาลังการ** และ **สาหิตยทรปณะ**

ผู้วิจัยนิยามความหมาย **อุปมา** ไว้ว่าหมายถึง การเปรียบเทียบระหว่างของสองสิ่งที่มี**คุณสมบัติเหมือนกัน** นอกจากนี้ยังกล่าวถึงองค์ประกอบของ**อุปมา**ตามตำราวรรณคดีสันสกฤต กล่าวคือ **อุปมา**ที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ **ตัวนำมาเปรียบเทียบ (อุปมาน)**,

²⁰⁷ Pranesh R. Archak, "Uṣāharaṇakāvya of Trivikrama Paṇḍita a critical study" (Ph.D.

ตัวถูกเปรียบ (อุปมา), ลักษณะธรรมชาติที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม) และศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบ (อุปมาประติบาทก) หากอุปมามีองค์ไม่ครบองค์ 4 จะเรียกว่า ลูปีโตปมา

ผลการศึกษาพบว่าอุปมาในบทละครสันสกฤต มีวิธีแสดงอุปมาได้ 3 วิธี คือ แสดงอุปมาด้วยศัพท์ แสดงอุปมาด้วยความ และแสดงอุปมาด้วยประโยค เนื้อหาของอุปมาในบทละครสันสกฤตได้ให้ความคิดและภาพพจน์อย่างชัดเจน

ในส่วนเนื้อหาของอุปมา จะยกตัวอย่างผลการวิเคราะห์ที่ดาร์ณินชี้ให้เห็นการเปรียบเทียบที่น่าสนใจ ดังเช่น เมื่อชมความงามของภวีนันท์มักเปรียบกับความงามของสัตว์ เทพ พืช วัตถุสิ่งของ และสภาพธรรมชาติ หากกล่าวถึงความรักก็มักเปรียบกับความร้อน ไฟ และยาพิษ แต่ถ้ากล่าวถึงความสุขมักเปรียบกับแสงสว่าง ความทุกข์มักเปรียบกับธรรมชาติที่แห้งเหี่ยว ไม่สดชื่น ความโกรธมักเปรียบกับไฟ ความยิ่งใหญ่มักเปรียบกับบุคคลที่มีชื่อเสียง ทั้งอมนุษย์ บุคคลในวรรณคดีและสภาวะธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ความมั่นคงเปรียบได้กับภูเขา เพชร ความหวั่นไหวเปรียบได้กับธรรมชาติและหญิงสาว ความอ่อนแอเปรียบได้กับบุคคลที่อ่อนแอ เช่น ทารกและคนตาบอด คุณธรรมมักเปรียบกับดอกบัวและดวงจันทร์ ความยากจนเปรียบได้กับต้นไม้แห้ง บ้านร้าง ความโง่เขลาเปรียบได้กับก้อนหิน ความหยิ่งโสเปรียบได้กับนกยูง ความร้อนเปรียบกับอารมณ์โกรธของคน ความเร็วเปรียบกับงู โขกชะตาอันไม่แน่นอนเปรียบกับหยดน้ำบนใบบัว เป็นต้น²⁰⁸

งานวิจัยนี้ศึกษาอุปมาในบทละครได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง และนับเป็นตัวอย่างของการศึกษาอรรถาธิบายเฉพาะประเภทได้อย่างน่าสนใจมากเล่มหนึ่ง

วชิราภรณ์ วรรณดี ทำวิจัยเรื่อง ศัพท์พ้องการในเรื่องพุทธจรีต ของ อัศวโฆษ โดยเลือกศึกษาเฉพาะอรรถาธิบายทางเสียงใน มหาภาพยพุทธจรีต และใช้ตำราอรรถศาสตร์ของมัมมภูเป็นแบบแผนหลักในการวิเคราะห์ เหตุผลในการเลือกใช้ตำราอรรถศาสตร์ของมัมมภู วชิราภรณ์ได้อ้างถึงความเห็นของ Kane ที่ระบุว่า “กาวยประกาศะเป็นตำราที่หาเล่มอื่นเสมอเหมือนได้ยาก เป็นตำราที่เก็บรวบรวมและสรุปเรื่องอรรถศาสตร์ในยุคก่อนๆ เข้าไว้หมดในเล่มเดียวกันนี้” อย่างไรก็ตาม วชิราภรณ์ก็ได้ใช้ตำราอรรถศาสตร์ของวิศวานาถ *สาหิตยทรปณะ* ประกอบด้วย ผลการศึกษาพบว่า ศัพท์พ้องการ หรืออรรถศาสตร์ทางเสียงในเรื่อง มหาภาพยพุทธจรีต ของ อัศวโฆษ มีลักษณะที่ตรงกับลักษณะศัพท์พ้องการในตำราการประพันธ์สันสกฤต ดังจะเห็นได้ว่าศัพท์พ้องการ ในเรื่อง มหาภาพยพุทธจรีต มีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ (1) อนุปราส ที่พบมากที่สุด คือ วฤตยอนุปราส ซึ่งมีปรากฏมากถึง 13,358 ในทุกสรรค รองลงมาคือ เจกานอนุปราส ปรากฏ 422 แห่ง และลาฏานอนุปราส ปรากฏ 199

²⁰⁸ ดาร์ณิน บูรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

แห่ง (2) **ยมก** มีเพียง 1 ชนิด คือ **ยมก** ในตำแหน่งที่ไม่แน่นอนในบทประพันธ์ มีอยู่ 72 แห่ง
 (3) **เศลชะ** มีเพียง 1 ชนิด คือ **อังกเศลชะ** ปรากฏ 23 แห่ง²⁰⁹

เนื่องจากผู้วิจัยใช้อรรถการทางเสียงจึงอาจทำให้ไม่สามารถชี้ให้เห็นคุณลักษณะของอรรถการที่เน้นความซาบซึ้งตรึงใจใน *มหากาพย์พุทธจริต* ได้ เพราะอรรถการทางเสียงจะเน้นให้เห็นความงามที่ปรากฏเป็นรูปธรรมเท่านั้น

ลลลนา ศิริเจริญ ทำวิจัยเรื่อง **อรรถการในมหากาฬาคำหลวง** งานวิจัยเล่มนี้นับเป็นงานวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษาเล่มแรกที่ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีไทย โดยเลือกข้อมูลที่เป็นตัวแปรผลการศึกษา คือ *มหากาฬาคำหลวง* งานวิจัยนี้วิเคราะห์ความงามใน *มหากาฬาคำหลวง* โดยใช้ทฤษฎีของวาคภุญและภรตมุนี ปรากฏว่า *มหากาฬาคำหลวง* มีความงามที่ตรงกันหลายประการกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ทั้งอรรถการฝ่ายเสียง และอรรถการฝ่ายความหมาย จะเห็นได้ว่าอรรถการทางเสียง ใน *มหากาฬาคำหลวง* มี 3 ประเภท คือ อนุปราศ ยมก และ ปุณรูกตวาทภาส ส่วนอรรถการทางความหมาย ใน *มหากาฬาคำหลวง* มี 14 ประเภท คือ อุปมา รูปกะ ชาติสังคยะ อติศยะ ประติวิสต์อุปมา สังกร อุตเปรกษา อากเชปะ เหตุ ทิปกัม อวสระ ปรีวฤตติ ปรีศโนตตรัม ส่วนรสรวรรณคดีใน *มหากาฬาคำหลวง* มีครบ 9 รส คือ ศถงคารรส หาสยรส กรุณารส เราทรรส วีรรา ภยานกรส พิภตสรส อัทฤตรส และศานตรส ความงามใน *มหากาฬาคำหลวง* นั้นตรงตามทฤษฎีการประพันธ์ในอรรถการศาสตร์ของสันสกฤตอยู่หลายประการ อาจเป็นการบังเอิญที่กวีสร้างความงามได้ตามเกณฑ์ของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต และอีกประการหนึ่งเป็นความตั้งใจของกวีที่จะแต่งตามเกณฑ์ของสันสกฤตตามที่ได้ศึกษามา²¹⁰

ทัศนีย์ ลินสุกุล ทำวิจัยเรื่อง **ศตกตระยัม : กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤทธิ** โดยพิจารณาถึงความสำคัญของ **ศตกตระยัม** ของภรรตฤทธิว่าเป็นกวีนิพนธ์ประเภทลำนำและสุภาชิตบทประพันธ์ **ศตกตระยัม** มีความไพเราะอย่างยิ่ง และยังแสดงภูมิปัญญาชั้นสูงของกวีด้วย ดังนั้น **ศตกตระยัม** จึงได้ชื่อว่าเป็นกวีนิพนธ์ที่แสดงความงดงามของภาษาสันสกฤตได้อย่างดีเยี่ยม ในส่วนคุณค่าของ **ศตกตระยัม** ที่สำคัญมี 2 ประการ ประการแรก ความงดงามของภาษา และประการที่สอง ความสูงส่งของความคิด ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤทธิอย่างลึกซึ้ง ในส่วนความงดงามของภาษานั้น จะเห็นได้ว่า **ศตกตระยัม** มีอรรถการเป็นเครื่องประดับความงาม ดังที่ทัศนีย์ชี้ให้เห็นว่าบทกวีนิพนธ์เรื่องนี้แทบทุกบทจะมีความไพเราะและมีความงดงามด้วยอรรถการทางเสียง ดังที่กวีเล่นสัมผัสอักษรชนิด

²⁰⁹ วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพท์อรรถการในเรื่องพุทธจริต ของ อัศวโณษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

²¹⁰ ลลลนา ศิริเจริญ, “อรรถการในมหากาฬาคำหลวง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

อนุปราศและยมก รวมทั้งการเล่นคำต่างๆ ทั้งการเล่นคำสมาส คำนามธาตุ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี การใช้**อรรถกถา**ทางความหมาย ซึ่งเป็นสำนวนเปรียบเทียบหรือเป็นสำนวนที่ซ่อนเร้นความหมาย ดังเช่น อุปมา รูปกะ เกลชะ อดีศโยกติ สมุจจัย อรรถานตรนยาส การณมาลา สวภาโวคติ **ปรัสังขยา**²¹¹

ชวโรดมน์ วัลยเมธี ทำวิจัยเรื่อง **กตุสัหาร : กตุกาลกับชีวิต** งานวิจัยเรื่องนี้ศึกษา**กตุสัหาร**ตาม ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต ศึกษาศัพท์และสภาพธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวรรณคดี และเปรียบเทียบ **กตุสัหาร**กับวรรณคดีไทย ผลวิจัยสรุปได้ว่า กวีใช้จินตนาการอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤต พรรณนาสภาพธรรมชาติ 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) แผ่นดินและต้นไม้ (2) ชีวิตสัตว์ และ (3) ชีวิต มนุษย์ **กตุสัหาร**ดีเด่นด้วย**อรรถกถา**ทางความหมาย ประเภท**สวภาโวคติ** เมื่อพิจารณาวรรณคดีไทยที่มีลักษณะใกล้เคียงกับ**กตุสัหาร** 3 เรื่อง ได้แก่ **ทวาทสมาสโคลงต้น กภาพย์ท้อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน** ทั้ง 3 เรื่องนี้ใช้กลวิธีในการพรรณนาคล้ายกับ**กตุสัหาร** แต่ทว่ามีแก่นเรื่องต่างกัน²¹²

ธวัชชัย ดุลยพินิจ ทำวิจัยเรื่อง **การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชญานศากุนตลม องก์ที่ 1-2** โดยนำเสนอให้เห็นว่า **อภิชญานศากุนตลม** ผลงานของกาลิทาส มีเค้าเรื่องมาจาก **ศกุนตโลปาขยาน** ใน **มหาภารตะ** เป็นบทละคร 7 องก์ ดำเนินเรื่องตามขนบละครสันสกฤต กวีนิพนธ์เรื่องนี้มีกลวิธีดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม มีรสวรรณคดีหลากหลาย **ศกุนต**ถือว่าเป็นรสหลัก และยังมีกลวิธีการสร้างบุคลิกตัวละครสมจริง บทสนทนาที่มีความสนุกสนาน ใช้ภาษาไพเราะและ **ใช้อรรถกถา**ทางความหมาย ด้านภาษาและไวยากรณ์กวีใช้ธาตุจำนวนน้อย สร้างกริยาอาขยาต มีการใช้กริยาทุกต ปัจจัย ต ตวา และปัจจัย ตุมมากที่สุด การสร้างคำใช้วิธีสมาสครอบคลุมแทบทุกประเภท

ในส่วนของ**อรรถกถา** ธวัชชัย ยึดคำอธิบายของมัมมภูชะและคำอธิบาย**อรรถกถา**ของกฤษุมารักษมณี โดยพิจารณาเห็นว่า**อรรถกถา**ที่เด่นมาก คือ **อรรถกถา**ทางความหมาย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาวิเคราะห์**อรรถกถา**ทางความหมายโดยไม่ได้กล่าวถึง**อรรถกถา**ทางเสียง ผลการศึกษาพบว่า **อรรถกถา**ทางความหมายใน**ศกุนต**ลา องก์ที่1-2 ได้แก่ **ชาติหรือสวภาโวคติ ทีปกะ นิทรศนา ประติวัสตูปมา รูปกะ วิโรธ วยติเรก วายาหาระ เกลชะ สมาธิ อนุมานะ อุตเปรกษา อุปมา**

สิ่งที่น่าสนใจในการอธิบาย**อรรถกถา**ของธวัชชัย คือ มี**อรรถกถา**บางรูปแบบที่ไม่ปรากฏในตำราของมัมมภูชะแต่ปรากฏอยู่ในตำราของคังกระและจันทรเศขร คือ **อรรถกถาวายาหาระ อรรถกถา**

²¹¹ ทศนีย์ สีนสกุล, **ศกุนตระยัม: กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤทธิ** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษา ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533),1-2, 15-21.

²¹² ชวโรดมน์ วัลยเมธี, “**กตุสัหาร : กตุกาลกับชีวิต**” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษา ตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

รูปแบบนี้เป็น การเปรียบเทียบเพื่อแสดงคำพูดในเชิงตลก หรือพูดเล่นๆ ให้ดูขบขัน ดังตัวอย่างคำ ประพันธ์ใน *ศกุนตลา* ที่รัชชชัย นำมาวิเคราะห์ในข้อความที่เป็นคำพูดของวิหุชกะกราบทูลพระราช าว่า “จงยืนอยู่ระหว่างกลางเหมือนตรีศังกุ” ข้อความดังกล่าวใช้ในบริบทที่พระราช าทามวิหุชกะว่าควร จะทำอะไรดี การที่วิหุชกะกราบทูลไปว่าให้พระราช านั้นทำตัวให้เป็นตรีศังกุ ซึ่งตรีศังกุเป็นผู้ที่ลอย อยู่กลางเวหา ไม่ได้แตะโลกหรือสวรรค์ ทำให้เห็นการมเชิงตลกของวิหุชกะอย่างแยบยลด้วย²¹³

กุสุมา รัชชมนี เขียนบทความเรื่อง *สุนทรียรสในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ* โดยใช้ทฤษฎี ธรณิกของ อานันทวรรณณะและได้อธิบายเรื่องรสที่ปรากฏใน *มหาภารตะ* อย่างไรก็ตาม ถึงแม้กุสุมาจะ เน้นทฤษฎีธรณิกซึ่งต่างจากทฤษฎีอสังการ แต่ในงานเขียนชิ้นนี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงอสังการใน *มหาภารตะ* ได้อย่างน่าสนใจด้วย ดังในเหตุการณ์ที่สาตยก็เป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำแก่อรชุน คำประพันธ์ ดังกล่าว คือ

*แขนของเขาดกลงบนพื้นดิน แขนที่มีดาบกำอยู่ในมือ (sahadgaḥ)
แขนที่ยังสวมพาทูร์ดอันสวยงาม (saśubhāṅgaḥ) แขนที่สูงส่ง (uttamaḥ)
ได้เคยนำความทุกข์สาหัส (duḥkham uttamam) มาสู่ชีวิตสัตว์โลก*

*แขนที่กำลังจะสังหาร (prahariṣyan) หมายถึง กำลังจะสังหารสาตยก็
ได้ถูกสังหาร (hṛto) โดยอรชุนผู้ที่เขาไม่เห็นตัว (adr̥syena) แขนที่เหมือนงูห้า
หัว (pañcāsya iva pannagaḥ) ตกลงบนพื้นอย่างรวดเร็ว*

กุสุมาวิเคราะห์ให้เห็นว่าคำประพันธ์ข้างต้น มีอสังทางเสียงประเภทอนุปราส คือ การเล่น เสียงพยัญชนะ โดยซ้ำคำเดียวกันแต่ต่างความหมายกัน ดังที่เรียกว่า *ลาฏานุปราส* จะเห็นว่าคำ *uttama* ที่แปลว่า สูงสุดในทางดี ซ้ำกับคำว่า *uttama* ที่แปลต่างออกไปในทางไม่ดี ส่วน *อสังการ ทางความหมาย* มีการใช้ *อุปมา* โดยเปรียบเทียบแขนเหมือนกับงูห้าหัว เพราะแขนนั้นมีนิ้วมือทั้งห้า นิ้วและเดินไปมาบนพื้นดินเหมือนงูที่บิดตัว กล่าวได้ว่าเนื้อหาในบทความนี้ ชี้ให้เห็นว่าการอ่าน วรรณคดี *มหาภารตะ* โดยพินิจถ้อยคำสำนวนและตีความให้เข้าใจนัยความคิดของกวีจะทำให้เห็น คุณค่าของตัวบทวรรณคดี ทั้งนี้เพราะ *มหาภารตะ* มีภาษาอสังการที่ทำให้ผู้อ่านสัมผัสกับความ ไพเราะ ความงดงามของวรรณคดี ภาษาจินตภาพ และรสของวรรณคดีได้²¹⁴

อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย ทำวิจัยเรื่อง *การศึกษาวิเคราะห์คติโควินทกาวยะ* โดยนำเสนอให้เห็น ว่า *คติโควินทกาวยะ* ผลงานของกวีชยเทพ แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 17 โดยมีรูปแบบของ

²¹³ รัชชชัย ดุลยพินิจ, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิชญานศากุนตลม องก์ที่ 1-2” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 83-94.

²¹⁴ กุสุมา รัชชมนี, *สันสกฤตวิจารณ์*, 177-190.

ชั้นทกาวยะ เนื้อเรื่องมุ่งเน้นความรักของพระกฤษณะและราธา ผลการศึกษาทำให้เห็นว่างาน กวีนิพนธ์เรื่องนี้มีการร้อยเรียงเรื่องในลักษณะของจิกซอว์ สามารถดึงเอาส่วนต่างๆ ของเรื่องไปแสดง โดยแยกออกจากกันได้ และถ้านำมาต่อรวมกันจะได้ภาพใหญ่ที่สมบูรณ์ องค์ประกอบของเรื่อง **คิตโควินทกาวยะ** ได้แก่ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และบรรยายมีความสัมพันธ์กันและ กลมกลืนกัน กวีนิพนธ์เรื่องนี้มีแนวคิดหลักเรื่องชั้นทกาวยะครบถ้วน มีอสังการครบทั้ง **ศัพทาลังการ** และ **อรรถาลังการ** ซึ่งปรากฏอยู่เกือบครบทุกโคลก และมีวรรณคดีหลายลักษณะด้วย

ในส่วนของ **อสังการ** ผลการศึกษาของอัจฉราภรณ์ชี้ให้เห็นว่า **อสังการ** ที่เด่นในคิตโควินทกะ ได้แก่ **อนุปราศ อุปมา รูปกะ** ส่วน **อสังการ** ที่พบมากที่สุด คือ **อุตเปรกษา** รองลงมา คือ **สังกระ** งานวิจัยเรื่องนี้วิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์โดยใช้ **ทฤษฎีอสังการ** ได้อย่างดีเยี่ยม เพราะผู้วิจัยใช้การ วิเคราะห์วิจารณ์ชี้ให้เห็นความซาบซึ้งใน **อสังการ** ได้อย่างลุ่มลึก ดังตัวอย่างเมื่ออัจฉราภรณ์ วิเคราะห์ **สังกระ** ซึ่งเป็นความสามารถของกวีในการใช้อสังการหลายชนิดรวมในที่แห่งเดียว คำ ประพันธ์ในโคลกที่ 83 ความว่า

**ลูกศรทั้งหลายที่เอาชนะโลกทั้งหมดถูกมอบให้แล้วโดยกามเทพ
แก่เธอผู้เป็นเทวดาในหมู่สิ่งมีชีวิต เพราะเอาชนะกามเทพ
เพราะคิดว่า คิ้วที่เหมือนกับใบไม้แรกผลิ คือ คันธนู
หางตาที่ขยับ คือ ลูกศร และดิงหู คือ สายธนูหรืออย่างไร**

อัจฉราภรณ์ชี้ว่า **อสังการ** ในคำประพันธ์ข้างต้น มีหลายชนิดรวมกัน ได้แก่ **อุปมา** คือ คิ้วที่ เหมือนกับใบไม้แรกผลิ **รูปกะ** คือ เธอผู้เป็นเทวดาในหมู่สิ่งมีชีวิต การใช้ **อติศยะ** คือ กล่าวว่าร่าชา นั้น สามารถเอาชนะกามเทพได้ **ปรศโนตตระ** คือ การถามในช่วงท้ายว่าคิดว่าคิ้วของราธา คือ คันธนู หาง ตา คือ ลูกศร และดิงหู คือ สายธนูหรืออย่างไร สุดท้ายคือ **ปรยาโยกติ** คือ การกล่าวชมความงามของ ราธาโดยอ้อม²¹⁵ กล่าวได้ว่า **อสังการ** ที่ปรากฏใน **คิตโควินทกะ** ดังกล่าว ทำให้ตัวบทวรรณคดีเรื่องนี้มี คุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างโดดเด่น และทำให้ประจักษ์ในอัจฉริยภาพทางการประพันธ์ของชยเทพได้ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

การสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ **ทฤษฎีอสังการ** ดังข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า ขอบเขตของกลุ่มเอกสารและงานวิจัยนำเสนอผลการศึกษาโดยวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีสันสกฤต หลากหลายเรื่อง ใช้กรอบคิดทาง **ทฤษฎีอสังการ** มาปรับประยุกต์อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งนักวรรณคดี ศึกษาจะยึดถือตำรา **อสังการ** เป็นคู่มือศึกษาวรรณคดีสันสกฤต รวมทั้งการใช้แนวทางอธิบายตัวบท

²¹⁵ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คิตโควินทกะ”, 268-309.

วรรณคดีด้วยการแทรกคำอธิบายเกี่ยวกับ**อสังการ** เพื่อวิเคราะห์ ตีความ ประเมินคุณค่า และมุ่งพิสูจน์คุณค่าความงามของตัวบทคำประพันธ์ที่ลุ่มลึกซับซ้อน

การตรวจสอบเอกสารประเภทตำราวรรณคดีสันสกฤตที่ให้ข้อมูล**ทฤษฎีอสังการ**ดังที่ได้อภิปรายมาแต่ต้น ยืนยันว่า**อสังการ**มีต้นกำเนิดมาจากผลงานประเภทกาวยะ เนื่องจากผลงานประเภทกาวยะเน้นคุณค่าทางวรรณศิลป์เป็นหลัก ในการศึกษาจารึกประเภทสตูปุติษตรียซึ่งกวีบรรจงแต่งด้วยฉันทอินเดียน และใช้ภาษาสันสกฤตพรรณนาพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะนำเครื่องมือ**ทฤษฎีอสังการ**มาศึกษาวิเคราะห์ วิเคราะห์ให้ประจักษ์ในคุณค่า**อสังการ** ซึ่งในหัวข้อต่อไป ผู้วิจัยจะตรวจสอบกลุ่มข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่ใช้**ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**มาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึก เพื่อจะเป็นฐานข้อมูลสนับสนุนวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเรื่องนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4. เอกสารและงานวิจัยที่ใช้**ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**มาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึก

ภาพรวมของจารึกภาษาสันสกฤตประเภทสตูปุติษตรียพระเกียรติพระมหากษัตริย์ คือรูปแบบการแต่งที่เน้นความไพเราะและความงดงามของภาษา ถึงแม้ว่านักอ่านจารึกที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องความงามทางวรรณศิลป์ ก็ยังอดทึ่งในความงามของจารึกประเภทสตูปุติษตรียพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไม่ได้²¹⁶ ดังนั้น นักจารึกศึกษาจำนวนหนึ่งจึงให้ความสนใจกับการประดับตกแต่งความงามหรือ**อสังการ**ในจารึก โดยใช้มุมมองศึกษาแบบเดียวกับการพิจารณาภาษาวรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์สันสกฤต ดังนี้

Mahesh Kumar Sharan นำเสนอผลการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ชื่อเรื่อง *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia* ถึงแม้หนังสือเล่มนี้จะนำเสนอคุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตในด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ศิลปะและสถาปัตยกรรม แต่ Sharan ชี้ให้เห็นด้วยว่าจารึกภาษาสันสกฤตจำนวนหนึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤตในอินเดีย มีการใช้**อสังการ**และลีลาการพรรณนา (รีตี) แบบงานกาวยะอย่างงดงาม ดังจะเห็นได้จาก **จารึกหลักที่ 78 (Vat Thipedi Inscription)** พบที่วัดธิปีตีในเสียมราฐ เป็นจารึกที่สตูปุติษตรียพระเจ้ายโศวรมัน พร้อมกับพระโอรสของพระองค์คือพระเจ้าพรหมชวรมันที่ 1 และพระเจ้าอิตานวรมัน จารึกหลักนี้มีความงดงามซาบซึ้ง มีการใช้คำสมาสขนาดยาวใช้**อสังการ**รูปแบบ**อติศโยกตี** และ**อนุปราศ** รวมทั้งยังใช้ลีลาการแต่งอย่างนี้นักวรรณคดีสันสกฤตถือว่าเป็นลีลาแบบเคาตี หรือ **จารึกปราสาทแปรรูป (Pre Rup Stele Inscription)** เนื้อหาสรรเสริญพระเจ้าราเชนทรวรมัน มีความงดงามทางกาวยะ เพราะมีลีลาการแต่งแบบใหม่ที่เรียกว่า**มโนหระ**

²¹⁶ ดูรายละเอียดได้ใน เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, แปลโดยพรพนงาม เกษธรรม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 3, 18, 33 .

(Manohara) จารึกหลักนี้มีการอ้างถึง *มหากาพย์ ปุราณะ เทวปกรณ์ม อถรรพเวท รามายณะ มหาคารตะ ปาณินิ* และ *มหากาพย์รฆุวงศ์*²¹⁷

ผลงานศึกษาของ Sharan ไม่ได้ขยายรายละเอียดหรือยกตัวอย่างประกอบความงามในจารึกให้เห็นชัดแต่อย่างใด เป็นแต่ตั้งข้อสังเกตกว้างๆ เท่านั้น แต่คุณูปการของงานศึกษาเรื่องนี้ก็คือการกระตุ้นให้นักศึกษาจารึกต้องทบทวนถึงทฤษฎีวรรณคดีของอินเดียว่าสามารถนำมาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึกได้

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา เขียนบทความประยุกต์ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาใช้ศึกษากลุ่มข้อมูลประเภทจารึกภาษาสันสกฤต ดังเช่นบทความเรื่อง *อลังการ* และบทความเรื่อง *อุตฺเปรกษา* (อุตฺเปรกษา) สำหรับบทความเรื่อง *อลังการ* จิรพัฒน์ ยกตัวอย่าง *จารึกปราสาทสดก๊กอกรม* จำนวน 2 บทที่แสดงให้เห็นถึงจินตนาการของกวีที่เป็น *อุตฺเปรกษา* ตัวอย่างเช่นเนื้อหาจารึกบทที่ 15 จิรพัฒน์แปลเนื้อความไว้ ดังนี้

“แผ่นดินคงจะร้อนแน่ๆ เนื่องจากพระราชอำนาจและไฟระคนกันที่ลุกโพล่งขึ้น ในพิธีบูชาญอันได้แก่การรบ เนื่องจากการเพิ่มมากขึ้นของเชื้อเพลิงได้แก่หมู่ของศัตรู และเนื่องจากการพัดของลมที่เกิดจากกำลังพระพาทา จึงได้เข้าไปอยู่ในวงพระจันทร์ของพระเจ้าอุทยาทิตยะนั้น โดยแก่งทำตัวเป็นกวาง”

พร้อมกับวิจารณ์ให้เห็นถึง *อลังการอุตฺเปรกษา* โดยกล่าวถึงจินตนาการของกวีที่มองว่ากวางเข้าไปอาศัยอยู่ในดวงจันทร์เพื่อความเย็น ซึ่งดวงจันทร์ในวรรณคดีสันสกฤตนั้น มีรัศมีที่เย็น ความลึกซึ้งของ *อลังการ* นี้ก็คือ กวางที่เข้าไปอยู่ในดวงจันทร์ได้แก่งเปลี่ยนรูปเป็นกวางของแผ่นดิน เพราะว่าดินนั้นเกิดจากความร้อน และเกิดจากไฟซึ่งก็คือ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ยิ่งกว่านั้น กวียังคงมีจุดประสงค์ที่จะยกย่องพระเจ้าอุทยาทิตยะให้มีความยิ่งใหญ่เทียบเท่ากับพระศิวะด้วย²¹⁸ ส่วนเนื้อหาบทความ *อุตฺเปรกษา* จิรพัฒน์ยกตัวอย่างเนื้อหา *จารึกปราสาทพระขรรค์* และ *จารึกปราสาทสดก๊กอกรม* มาบางส่วนเพื่อจะชี้ให้เห็น *อลังการอุตฺเปรกษา* ดังจะยกตัวอย่างเนื้อหา *จารึกปราสาทพระขรรค์* จิรพัฒน์แปลเนื้อความไว้ว่า

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นได้ทรงสร้างเมืองนั้น (ชัยศรี) ที่ยุททภูมิ ซึ่งเป็นที่
รองรับเลือดของศัตรู ณ ยุททภูมิแห่งนี้ พระองค์ได้ทรงนำพระชัยศรี (เทวีแห่งชัย

²¹⁷ Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia*, 48, 100-101, 104.

²¹⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน *คิตวรรณกรรม*, 13-14.

**ชนะ) มาไว้ในครอบครอง เมืองชัยครินันได้ปรากฏประหนึ่งว่าเปื้อนไปด้วยเลือด
จนกระทั่งทุกวันนี้ เนื่องจากว่าบริเวณพื้นดินหลากสี เนื่องมาจากทอง ดอกบัว
และหิน**

พร้อมวิจารณ์เนื้อความอันลึกซึ้งดังที่ว่า กวีได้มองเห็นภาพเมืองชัยคริซึ่งเป็นเมืองที่พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้น ณ สมรภูมिरบ ที่ทรงมีชัยชนะต่อศัตรู เมืองแห่งนี้มีสีแดง เนื่องจากวัสดุที่
สร้างนั้นมีสีแดง หรืออาจจะเป็นสีแห่งศิลาแลง หรือเพชรพลอยที่มีสีแดง และในสระน้ำนั้นก็อาจมีสี
แดงจากดอกบัว สิ่งเหล่านี้เมื่อแสงสีไปกระทบกับสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยทอง ก็ย่อมส่องแสงเป็นสีแดง
ดังนั้น กวีจึงจินตนาการไปว่าเมืองชัยครินันเป็นสีแดง อันเนื่องจากเลือดนั่นเอง²¹⁹

Indana (Julapan) Supatra ทำวิจัยเรื่อง A Critical Study of Kāvya in Sanskrit
Inscriptions in India and Cambodia โดยศึกษาถึงคุณค่าจารึกในอินเดียและกัมพูชาว่ามีคุณสมบัติ
เป็นกาวะที่มีความงดงามอย่างไร ผู้วิจัยได้ใช้กลุ่มข้อมูลเป็นจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดีย
ช่วงหลังราชวงศ์เมารยะและราชวงศ์คุปตะ จำนวน 21 หลัก และใช้กลุ่มข้อมูลจารึกในกัมพูชาช่วง
สมัยก่อนพระนครถึงสมัยพระนคร จำนวน 48 หลัก เนื้อหาในบทที่ 2 มีชื่อว่า กาวะคืออะไร ?
(What is Kāvya ?) ผู้วิจัยได้ประยุกต์ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต อันได้แก่ **อลังการ รส ลีลา และคุณ**
รวมทั้งการพิจารณาตัวกวีผู้สร้างงาน ลักษณะกวีนิพนธ์ และองค์ประกอบในบทกวีนิพนธ์ โดยใช้กลุ่ม
ข้อมูลจารึกเป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็นว่าจารึกทั้งในอินเดียและกัมพูชามีองค์ประกอบของทฤษฎีวรรณคดี
สันสกฤต และองค์ประกอบธรรมชาติของกวีนิพนธ์ได้อย่างสอดคล้องกัน สำหรับการ**ใช้ทฤษฎี**
อลังการหรือเครื่องประดับบทกวีนั้น ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากในกาวะ แม้กระทั่ง**คุณ**ซึ่งเป็น
ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอีกทฤษฎีหนึ่ง ที่ถนัดก็เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของ**อลังการด้วย รสนั้นนับเป็น**
เสน่ห์ที่สร้างความงามในจารึก และ**รติหรือลีลา**เป็นแบบแผนลีลาการเขียนกาวะที่ขาดไม่ได้

เนื้อหางานวิจัยนี้ Supatra ชี้ให้เห็นรูปแบบทางกาวะในจารึกอินเดียและกัมพูชาว่ามี
ลักษณะที่มีความหลากหลายทั้งในด้านภาษา ลีลา **อลังการ** ฉันทลักษณ์ และ**รส** เป็นต้น ตัวอย่างเช่น
จารึกอินเดียที่ชุนาคาณ ของพระเจ้าสมุทคุปตะ เป็นตัวอย่างจารึกที่มีความแตกต่างของ**อุปมา** หรือ
จารึกในกัมพูชา คือ **จารึกปักศิจำกรง** เป็นตัวอย่างจารึกที่มีโวหารภาพพจน์หลายชนิด การศึกษาของ
Supatra ก็ได้ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่มีลักษณะเด่นในกลุ่มจารึกก็คือลีลาการแต่ง ดังเห็นได้จากลีลาแบบ
ไวทรรถิซึ่งมีความนุ่มนวลและมีความเป็นธรรมชาติ ในขณะที่ลีลาแบบ**เคาติ**เกือบจะมีลักษณะตรงกัน
ข้ามกับ**ไวทรรถิ** ที่น่าสนใจถึงแม้**อลังการที่สำคัญมาก** คือ **อุปมา** ซึ่งเป็นเสมือนชีวิตจิตใจของ**อลังการ**

²¹⁹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตเปรูกษา,” ใน **ภาษา-จารึก 7** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 12-13.

เลยทีเดียว แต่จาก**อลังการ**ที่สำคัญในจารึกภาษาสันสกฤตกลับมิใช่**อุปมา** แต่เป็น**อุปเปรกษา** ผลการศึกษาที่ค่อนข้างเน้นหนักในงานวิจัยนี้ก็คือความหลากหลายของฉันทลักษณ์ ดังจะเห็นว่าฉันทลักษณ์ที่กวีใช้นั้น มีหลายรูปแบบมาก ดังเช่น สรรคธรา ศารทูลวิกริตตา ปถุวิ วสันตติลกา วัมศัสถะ มาลินี อุปชาติ เป็นต้น ผลการวิจัยพยายามจะชี้ด้วยว่าจารึกประเทศอินเดียและประเทศกัมพูชาล้วนแสดงให้เห็นความงามทางด้านวรรณศิลป์ตามรูปแบบทางกาวยะ อันแสดงให้เห็นถึงภูมิรู้ความสามารถในการแต่งจารึกของกวีอย่างชัดเจน²²⁰

ข้อเด่นของงานวิจัยเรื่องนี้ คือ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตทั้งของอินเดียและกัมพูชาโดยภาพรวมเพื่อมุ่งพิสูจน์คุณค่าความงามในจารึก ซึ่งยังไม่มีการวิจัยเล่มใดนำเสนอผลการศึกษาในลักษณะนี้มาก่อน แต่ก็ยังมีข้อจำกัดสองประการ ประการแรก เนื่องจากจารึกที่เป็นแหล่งข้อมูลในขั้นต้นนั้น จำกัดช่วงยุคสมัย เพื่อให้ขอบเขตของงานวิจัยมีความเป็นเอกภาพ แต่จะเห็นได้ว่าในกรณีกลุ่มข้อมูลจารึกในกัมพูชานั้น มีจารึกเรื่องเด่นๆที่ไม่ได้นำมาพิจารณาด้วย ดังเช่น จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงอาจทำให้การอธิบายความงามทางกาวยะในจารึกกัมพูชายังไม่มีความสมบูรณ์นัก ประการที่สอง งานวิจัยนี้ยังไม่ได้วิเคราะห์วิจารณ์ความงามในจารึกอย่างละเอียดมากนัก เพียงแต่วิเคราะห์ตามกรอบที่กำหนดไว้โดยสรุปเท่านั้น

ณัฐพล จันทรงาม ทำวิจัยเรื่อง **การศึกษาวิเคราะห์จารึกทวปปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา** โดยศึกษา **จารึกทวปปราสาท** ซึ่งเป็นจารึกที่พบอยู่ในอาณาจักรกัมพูชา สมัยเมืองพระนคร ปราบกวมมหาศักราช 925 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมัน จารึกมีทั้งข้อความภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต สิ่งที่น่าสนใจในงานวิจัยเรื่องนี้ คือ การใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง **รส** และ **อลังการ** เพื่อชี้ให้เห็นความงามในจารึก ส่วนที่เป็น**ทฤษฎีสัน**นั้น ณัฐพลชี้ให้เห็นว่า**รส**สามารถนำมาใช้จำแนกและวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ใน **จารึกทวปปราสาท** ทั้งตัวบทคำประพันธ์ กวีผู้แต่ง อารมณ์และความรู้สึกของกวี และปฏิกิริยาของผู้อ่าน ที่น่าสนใจ คือ อารมณ์หรือความรู้สึกที่เรียกว่า **ภาวะนั้น** **จารึกทวปปราสาท** มีภาวะที่สำคัญ คือ ความมุ่งมั่นของสหเทวะ โดยมีสาเหตุมาจากการอ้างกรรมสิทธิ์เรื่องที่ดิน และการเล่าย้อนถึงเรื่องที่ได้ครอบครองที่ดินอันชอบธรรม ดังนั้น ผลก็คือสหเทวะต้องกราบทูลถวายฎีกาต่อพระราชาในสิทธิอันชอบธรรมเรื่องการครอบครองที่ดิน นอกจากนี้ยังมีภาวะคือความน่ากลัว และภาวะที่เป็นความสงบแทรกอยู่ด้วย ส่วนผู้อ่านก็จะได้รับรสที่สอดคล้องกับภาวะในจารึก ได้แก่ รับรู้ถึง **วีรรส** หรือความชื่นชม **ภยานกรส** คือ **รส**ของความหวาดกลัว และ **ศานติรส** คือ **รส**แห่งความสงบตามลำดับ

²²⁰ Supatra Indana (Julapan), "A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia" (Ph.D. Thesis, University of Pune, 2003).

ณัฐพล ใช้ทฤษฎีอักษรรมาศึกษา *จาริกตวลปราสาท* พบว่าอักษรรเป็นเครื่องมือยืนยันความงามในจาริกหลักนี้ ดึงเห็นได้จากการใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะ หรืออักษรรทางเสียง ทำให้เกิดเป็นเสียงเสนาะน่าฟัง เหมาะกับการอ่านฉันทตามข้อบังคับ ดังตัวอย่างฉันทในบทที่ 3

yo [ʼ] nādimaddyanidhanas svasukhopabhoge
 sāmbhogikaṃ vapor ivenduvidhun dadhānaḥ |
 nirmmāṇam aṅsum iva vajrijinādi loka [-]
 saukhyāya vo diṣatu śarmma sa dharmmakāyaḥ ||

จากคำประพันธ์บทนี้ ณัฐพลได้วิเคราะห์ไว้ว่ามีกรรซ้ำเสียง bh และ g ซึ่งอยู่ท้ายบาทที่ 1 ในส่วนต้นบาทที่สองมีเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน คือ v,d และ dh ซึ่งอยู่ท้ายบาทที่ 2 และยังมีเสียงพยัญชนะประสม คือ เสียง rmm ที่ต้นบาทที่ 3 และอยู่ตรงท้ายบาทที่ 4 ด้วย

นอกจากนี้การเปรียบเทียบที่มีความหมายลึกซึ้งซึ่งเป็นอักษรรทางความหมายนั้น มีหลากหลายรูปแบบ เช่น การใช้ภาษาแบบกล่าวโดยอ้อม (วโกรคติ) คือ อุปมา รูปกะ อุตเปรกษา เศลชะ อปรัศตุดประคังสา นิทรศนะ ตุลโยคิตา อติคโยกติ นอกจากนี้ในการบรรยายกวียังใช้อักษรรที่เรียกว่าสวภาวโคติด้วย²²¹

งานวิจัยนี้นำทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาวิเคราะห์องค์ประกอบของจาริกในเชิงวรรณคดีศึกษาได้อย่างน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ก็มีข้อจำกัดคือเนื้อหาของจาริกไม่ได้มีขนาดยาว อีกทั้งจาริกมีการแต่งผสมกันทั้งภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต ดังนั้น การใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจาริกที่มีเนื้อหาไม่ยาวนานก็จึงอาจไม่เห็นถึงลักษณะเด่นของอักษรรได้มากนัก

พระมหาปราโมทย์ แก้วนา ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์จาริกแม่บุญตวันออก โดยศึกษาวิเคราะห์จาริกแม่บุญตวันออกในเชิงวรรณคดีและใช้ทฤษฎีอักษรรมาพิสูจน์ความงามในจาริก งานวิจัยนี้พยายามจะชี้ให้เห็นว่าจาริกแม่บุญตวันออกได้สะท้อนให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกวีว่ามีความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี เนื้อหาและถ้อยคำที่กวีใช้แต่งจาริกก็นับว่ามีคุณค่าในเชิงวรรณคดีอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการที่กวีใช้ภาษาและรูปแบบการประพันธ์ตามลักษณะของการแต่งบทกวีนิพนธ์ โดยสร้างอักษรรอย่างหลากหลาย มีการเปรียบเทียบให้ผู้อ่านได้เห็นภาพ ปรากฏทั้งศัพทอักษรร คือ อักษรรทางเสียง ได้แก่ ยมก มีทั้งยมกที่เรียงชิดกันหรือมีศัพทอื่นคั่น และมีที่อยู่กันคนละบาท แต่ก็สื่อความได้ทำให้ *จาริกปราสาทแม่บุญตวันออก* เกิดเสน่ห์ ความพลิ้วไหว และความไพเราะ และ อนุปราสะ ซึ่งเล่นเสียงพยัญชนะโดยซ้ำเสียงในบาท

²²¹ ณัฐพล จันทรงาม , “การศึกษาวิเคราะห์จาริกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาตวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2550).

เดียวกันหรือในบทเดียวกัน โดยแบ่งออกเป็นลาภานุปราสาธ เณจานุปราสาธ วฤตตยานุปราสาธ และอันตยานุปราสาธ ในส่วนของอรรถาลังการซึ่งมีจำนวนที่หลากหลาย โดยเล่นอสังการทางความหมาย ได้แก่ อุปมา รูปกะ วยติเรก อุตเปรกษา อติศโยกติ หรือ อติศยะชาติ หรือ สวภาโวคติ เศลษะ อาเกษปะ วยาชัสตุติ อปรัสตูประคังสา สมาสโกติ หรือ อันโยกติ และวิโรธะ โดยพบอสังการอุตเปรกษามากที่สุด รองลงมาก็เป็นอุปมาและ รูปกะ ตามลำดับ โดยกวีผู้แต่งเลือกใช้ฉันท์ถึง 7 ชนิด สลับช่วงจังหวะลีลาการประพันธ์อย่างเหมาะสมและงดงามตามแบบวรรณศิลป์

เนื่องจากงานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์ *จารึกแม่บุญตะวันออก* ในมุมมองที่กว้างครอบคลุมทั้งในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมของปราสาทแม่บุญตะวันออก รวมทั้งภาพสะท้อนใน *จารึกแม่บุญตะวันออก* และผู้วิจัยให้นำหน้าบทวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์โดยใช้อสังการเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ดี หากผู้วิจัยพิจารณาตำราอสังการ และใช้แนวคิดกวิสมยะดังที่ผู้วิจัยก็ได้กล่าวถึงแต่พอสังเขปเอาไว้ให้ละเอียดลึกซึ้ง ย่อมจะเห็นได้ว่าการตั้งข้อสันนิษฐานบางประการนั้นมีความคลาดเคลื่อน ดังเช่น ในบทสรุปที่ผู้วิจัยยกเนื้อหาใน *จารึกแม่บุญตะวันออก* ที่กวีจินาไว้ว่า “*พระองค์แม่ยึดถือแนวทางแห่งคัมภีร์ปุราณะ ทั้งทรงชอบใจในการเขียนของคนเก่าแก่ (แต่) ก็ทรงรักในมนโหรกาวะที่มีเนื้อความใหม่ๆ จริงๆ โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง*” ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่ามนโหรกาวะ คือ อสังการอุตเปรกษา ซึ่งในตำราวรรณคดีสันสกฤตไม่มีตำราเล่มใดที่ระบุวามนโหรกาวะมีลักษณะเป็นเช่นเดียวกับอสังการอุตเปรกษา²²²

เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึก ชี้ให้เห็นได้ว่าทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตสามารถปรับประยุกต์ใช้ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตทั้งในระดับกว้าง คือ ศึกษาจารึกหลายหลักโดยวิเคราะห์เนื้อหาจารึกรวมกัน และในระดับลึก คือ ศึกษาจารึกหลักใดหลักหนึ่งแล้วใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตศึกษาคุณค่าทางวรรณศิลป์ จากการทบทวนเอกสารในขอบเขตนี้ ยืนยันได้ว่าแนวทางศึกษาดังกล่าวปรากฏทั้งงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาที่ประเทศอินเดียและประเทศไทย แสดงว่าเป็นที่ยอมรับและมีคุณูปการกับการศึกษาจารึกได้เป็นอย่างดี

5. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้ทฤษฎีอสังการ

จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากจะนิยมเขียนด้วยภาษาสันสกฤต โดยใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ของอินเดียอย่างหลากหลายแล้ว เนื้อหาในจารึกยังมีคุณสมบัติของอสังการอย่างเห็นเด่นชัดด้วย ซึ่งคุณสมบัติในด้านอสังการนี้เองเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะพบในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Parineeta Deshpande นักจารึกศึกษาได้ศึกษาจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

²²² พระมหาปราโมทย์ แก้วนา, “การศึกษาวิเคราะห์จารึกแม่บุญตะวันออก.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558).

ในแต่ละด้าน มีความเห็นว่าข้อมูลในจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากจะเผยให้เห็นข้อมูลด้าน ศาสนาและจิตวิญญาณ ข้อมูลด้านพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ และข้อมูลด้านสังคมวิทยาแล้ว ข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่จะขาดไปไม่ได้ ก็คือ ข้อมูลด้านวรรณคดีนั่นเอง²²³

จากการสำรวจผลการศึกษจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ใช้**ทฤษฎีอสังการ**มาเป็นเครื่อง พิสูจน์ความงามในจารึก พบว่าเอกสารและงานวิจัยในกลุ่มนี้มีไม่มากนัก ดังนี้

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา บรรยายจารึกภาษาสันสกฤตหัวข้อ **จารึกสันสกฤตในอินเดียและ กัมพูชา** ต่อมาคำบรรยายนี้ ได้นำมาตีพิมพ์ในรูปของบทความ ซึ่งบทความนี้ได้ชี้ให้เห็น**อสังการ**ที่พบ ในจารึกที่อินเดียและจารึกกัมพูชา ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าจารึกสันสกฤตทั้งในอินเดียและใน ประเทศกัมพูชา ต่างมีความงามทางเสียงหรือ**อสังการทางเสียง** กับความงามทางความหมายหรือ **อสังการทางความหมาย**อย่างงดงามลึกซึ้ง และสืบทอดความงามใน**อสังการ**มาอย่างต่อเนื่อง ส่วน จารึกในประเทศกัมพูชาที่มี**อสังการ**นั้น ดูเหมือนว่าจะมีความงามยิ่งกว่าจารึกภาษาสันสกฤตใน ประเทศอินเดียด้วย ตัวอย่างที่เห็นชัดก็คือ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็น หลักฐานที่ชี้ให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของภาษาสันสกฤตในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เป็น อย่างดี จิรพัฒน์ประยุกต์**ทฤษฎีอสังการ**มาวิเคราะห์ข้อความใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** ได้แก่ ข้อความในบทที่ 9 12 18 21 และบทที่ 29 โดยวิจารณ์ให้เห็นถึงความงามที่เป็น**อสังการ**ทางภาษา ได้อย่างน่าสนใจ ดังตัวอย่างเนื้อหาในบทที่ 29 ที่ว่า **“รามศ จ ยศ จ วิหิตามรุตยการเยา ปิตรรถตตปรหฤเทา ชิตถารคเวา เทวา ปูโรไว คมนวา วยธิต จงกรมมวธิมฤกไชรฺ เหมนา ปรสตุ มนุ ไชสตริตฺ ภาวาวธิม”** ข้อความในบทนี้ จิรพัฒน์ชี้ให้เห็น**อสังการ**ที่เปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหมือนกับพระรามในหลายมิติ มีคุณลักษณะหลายประการที่เหมือนกัน กล่าวคือ การทำงานเพื่อ เทวดาและมนุษย์ หมายความว่าการทำงานที่พระรามปราบยักษ์ นั่นก็คือพระรามได้ทำงานเพื่อเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย ขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เหมือนกัน พระองค์ทรงปราบยุคเข็ญ เพราะว่าเวลานั้น เขมรรบพุ่งทำสงครามกับพวกจาม พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงทำงานเพื่อเหล่าประชาชน ส่วนการ ทำงานเพื่อเทวดานั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงทำพิธีสังเวย กล่าวได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินกับเทวดา จะต้องมีความสัมพันธ์กัน เทวดาจะอยู่ไม่ได้หากไม่มีพระเจ้าแผ่นดินทรงเลี้ยงดู คือ การทำพิธีสังเวย บูชา นอกจากนี้พระรามและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังมีคุณลักษณะในด้านความจงรักภักดีที่เหมือนกัน กล่าวคือ ทั้งพระรามและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความจงรักภักดีต่อพระราชบิดาอย่างสูงสุด เช่นเดียวกัน ยิ่งกว่านั้น ทั้งสองพระองค์ยังมีคุณลักษณะเหมือนกันอีกประการหนึ่ง คือ ได้ทรงชนะ

²²³ Parineeta Deshpande, “Sanskrit inscriptions of Jayavarman VII of Kambuja Deśa (1181 A.D.-1200 A.D.),” in **Sanskrit in Asia : unity in diversity : an international conference on the auspicious golden jubilee birth anniversary of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn** (Bangkok : Sanskrit Studies Centre, Silpakorn University, 2005).

พวกที่มีเชื้อสายมาจากภคฤๅษะ หากจะหมายถึงพระราม พระองค์มีชัยชนะต่อปรศุราม ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากภคฤๅษะ แต่ถ้าหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั่นก็คือ พระองค์มีชัยชนะต่อพวกจาม ซึ่งกษัตริย์ของพวกจามก็มีเชื้อสายที่มาจากภคฤๅษะเหมือนกัน แต่สิ่งที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เหนือกว่าพระราม จะเห็นได้จากการที่พระรามสร้างถนนข้ามทะเลไปกรุงลงกาด้วยหิน แต่สำหรับพระราม ทรงสร้างถนนด้วยทองคำ เพื่อที่จะข้ามทะเล คือ การเวียนว่ายตายเกิดในมวลหมู่มนุษย์²²⁴

Satya Vrat Shastri นำเสนอผลงานเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยเรื่อง **Sanskrit Inscriptions of Thailand** ผลงานเล่มนี้ตีพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยจำนวน 76 หลัก โดยให้ข้อมูลจารึกในบทนำ ปรีวรรตคำอ่านจารึกเป็นอักษรเทวนาครีและอักษรโรมัน และแปลเนื้อหาจารึกเป็นภาษาอังกฤษ ในคำอธิบายจารึกแต่ละหลักนั้น Shastri ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะเด่นของภาษาและวรรณคดี ดังตัวอย่าง **จารึกสวนผักกาด (Suan Phak kat Palace Inscription)** กวีใช้อันการทางความหมาย ได้แก่ **อุปมา รูปกะ และอุตเปรกษา** และยังใช้อันการที่เล่นเสียงของคำ คือ **เศลชะ ยมก และอนุปราส จารึกปราสาทพนมรุ้ง หลักที่ 9 (Prasat Phanom Rung Inscription No.9)** อันการที่พบมากในจารึก คือ **อุปมา อุตเปรกษา และ รูปกะ** ส่วนรูปแบบอันการทางเสียงที่พบมาก คือ **อนุปราส** ที่น่าสนใจก็คือ มีจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ **จารึกปราสาท (Prasat Inscription)** พบที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จารึกหลักนี้เป็นจารึกในกลุ่มอารยศาสตร์ที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โปรดให้ก่อสร้างอารยศาสตร์เพื่อรักษาผู้ปวย Shastri ได้ประยุกต์**ทฤษฎีอันการ**มาใช้กับ**จารึกปราสาท** ดังพบว่าจารึกหลักนี้มีโวหารภาพพจน์ (Figures of Speech) ที่หลากหลายมาก ดังปรากฏรูปแบบอันการที่เรียกว่า **ศรุตย อนุปราส วฤตตยอนุปราส ลาฎานุปราส และยมก** รูปแบบอันการดังกล่าวเป็นการเล่นเสียงสัมผัสของพยัญชนะและเล่นคำที่มีความหมายแตกต่างกัน ส่วนอันการที่เน้นโวหารกวีที่ลึกซึ้ง จะเห็นได้ว่ามีอันการที่เด่น คือ **วิโรธะ และรูปกะ** อย่างไรก็ตามการกล่าวถึงอันการใน**จารึกปราสาท**เป็นเพียงการแนะนำคุณค่าทางวรรณคดีเท่านั้น ผู้อ่านสามารถศึกษาต่อยอดให้ลุ่มลึกยิ่งขึ้นได้อีก²²⁵

นิพัทธ์ แยมเดช ทำวิจัยเรื่อง **การศึกษาอันการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7** งานวิจัยนี้ได้นำ**ทฤษฎีอันการ**มาศึกษาวิเคราะห์วิจารณ์**จารึกปราสาทตาพรหม**ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งทำให้เห็นรูปแบบอันการได้หลายรูปแบบ ดังจะเห็นได้ว่าอันการที่เด่นในทางเสียง ปรากฏให้เห็นในรูปของ**อนุปราส และยมก** อันการที่เด่นในทางความหมายนั้น อาจจำแนกตามกลุ่มของอันการออกเป็น 7 กลุ่ม และในแต่ละกลุ่มก็มีอันการที่สอดคล้องกัน ดังนี้

²²⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 7** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 33-43.

²²⁵ Satya Vrat Shastri, **Sanskrit Inscriptions of Thailand**.

อสังการกลุ่มแรกคือการแสดงความหมายในเชิงเปรียบเทียบ ได้แก่ **อุปมา รูปกะ** และ **วยติเรก** อสังการกลุ่มที่สอง ลีลาของความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ ประกอบด้วย **ชาติหรือ สวภาโวคติ** อสังการในกลุ่มที่สาม เป็นอสังการที่แสดงความหมายหลายระดับ ได้แก่ **อากษปะ** และ **เศลชะ** อสังการในกลุ่มที่สี่ คือ แสดงความหมายในรูปของพลังจินตนาการ คือ **อุตเปรกษา** อสังการในกลุ่มที่ห้า คือ อสังการที่แสดงความหมายอย่างหนักแน่น คือ **อติชยะหรืออติโยกติ** และ **อสังการที่ปกัมหรือที่ปิกะ** อสังการในกลุ่มที่หก คือ อสังการที่แสดงความหมายเป็นเหตุเป็นผลกัน คือ **เหตุ** สุดท้ายคือกลุ่มของอสังการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันไปตามลำดับ คือ **ยถาลังขัม** และ **เอกาวัลลี** ตัวอย่างการวิเคราะห์ห่อสังการประเภทรูปกะซึ่งอยู่ในกลุ่มของอสังการที่ เน้นความหมายในเชิงเปรียบเทียบ ดังเช่นโคลกที่ 5 แปลได้ว่า

*ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยความ
เคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า
(พระชนนี) ผู้เปรียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้
สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คือ อาตมันที่อยู่ภายใน
(พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่ง
ทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดทิ้งมายาไป)*

อสังการรูปกะในจารึกข้างต้น ผสมผสานกับการสื่อความหมายในเชิงปรัชญาสองกระแส คือ ปรัชญาปารมิตากับปรัชญาวิญาณวาท หรือจิตตมาตระอย่างงดงามลึกซึ้ง กล่าวคือ กวีได้เปรียบเทียบดวงตาเป็นอาตมันภายในร่างกายของสิ่งมีชีวิต ขณะเดียวกันเมื่อบุคคลใดได้ใช้ดวงตา คือ อาตมันพิจารณาถึงแก่นความจริงแท้จนประจักษ์พระนางปรัชญาปารมิตาแล้ว บุคคลนั้นก็จะสามารถปลดเปลื้องตาข่าย ซึ่งก็คือจินตนาการ อันไม่เป็นความจริงออกไปได้ น่าสังเกตว่ากวีใช้การ **อุปมาน** คือ ตาข่าย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่รู้อันปราศจากปัญญา และถ้าจะพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งกว่านี้ **อสังการ** ในบทนี้ยังสะท้อนแนวคิดปรัชญาปารมิตาอย่างแยบยล²²⁶

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยข้างต้นเลือกศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพียงหลักเดียว คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งยังมีจารึกภาษาสันสกฤตประเภทสุติพระเกียรติหลักอื่นอีกที่น่าสนใจ และมีความงามไม่น้อยไปกว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** ดังนั้น หากขยายข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากยิ่งขึ้น จะเป็นการชี้ให้เห็นความลึกซึ้งของอสังการในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างชัดเจน

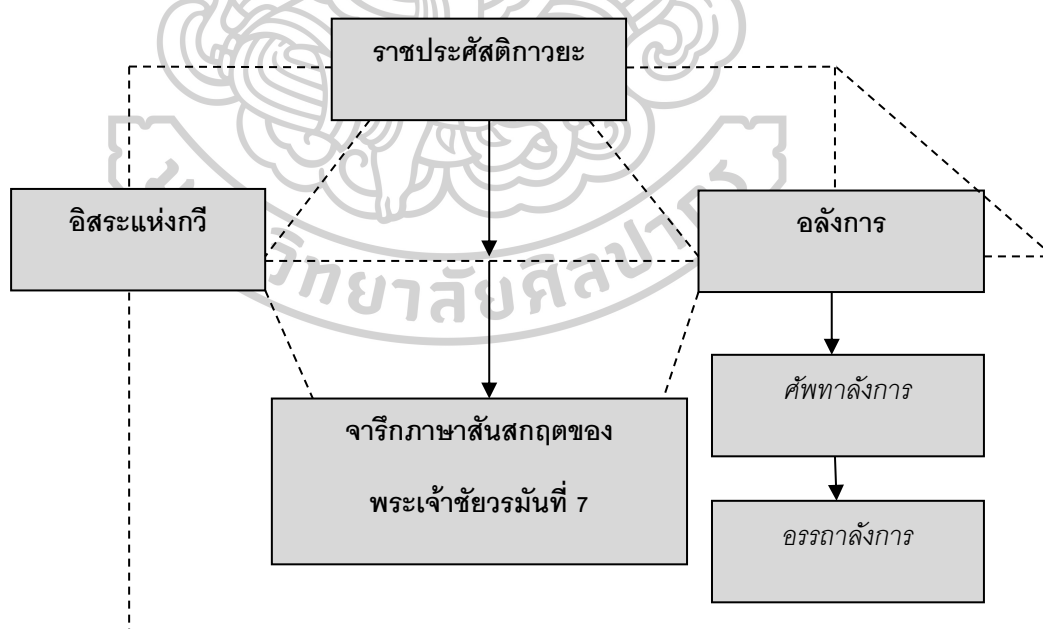
²²⁶ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยในบทนี้ จะเห็นได้ว่าผู้ศึกษาเลือกศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพียงหลักใดหลักหนึ่ง หรือหากจะกล่าวถึงจารึกหลายหลักบ้าง แต่ก็ยังไม่มีผลการศึกษาชิ้นใดที่ประมวลข้อมูลการศึกษา**อลังการ**ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ละเอียดกว้างขวาง การศึกษา**อลังการ**ในบทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหลักของงานวิจัยนี้ จึงขยายขอบเขตและพรมแดนความรู้การศึกษา**อลังการ**ในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียดลุ่มลึก

กรอบแนวคิด

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะที่เป็นบทประพันธ์สวดิพระเกียรติ (ราชประศาสตร์กาวยะ) กวีรjanaเป็นเครื่องราชพลีแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 งานรjanaลักษณะนี้มีพัฒนาการของรูปแบบจากงานประพันธ์กาวยะ สืบทอดการรังสรรค์ในหมู่กวีโบราณตามวัฒนธรรมวรรณศิลป์อินเดีย ตัวบทสวดิพระเกียรติในจารึกจึงเป็นงานวรรณศิลป์งดงามสมบูรณ์พร้อม มีคุณค่า**อลังการ** ทั้งด้านเสียงและความหมายควรค่าแก่การศึกษา โดยประมวลได้ตามกรอบแนวคิด แสดงในรูปแผนผังกระบวนการเชื่อมโยงคุณลักษณะของตัวบท ตัวบท และการเชื่อมโยงกับ**อลังการ**ได้ดังนี้

แผนผังความคิดการเชื่อมโยงกรอบแนวคิดกับตัวบท

แผนผังความคิดข้างต้น เป็นกรอบความคิดที่นำมาสู่ประเด็นศึกษาในงานวิจัยนี้ เพื่อพิเคราะห์ความลุ่มลึกของตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตในฐานะบทสวดิพระเกียรติ ซึ่งเปิด “พื้นที่” ให้กวีแสดงความคิดสร้างสรรค์ และแสดงฝีมือ**อลังการ**ไปพร้อมกัน

เนื้อหาในบทที่ 2 ดังที่ผู้วิจัยสำรวจกลุ่มข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและทฤษฎีทั้งหมดนี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าแนวคิดและทฤษฎีมีความสำคัญต่อการกำหนดมโนทัศน์ทั้งเชิงกว้างและเชิงลึกต่อการทบทวนสถานะการศึกษาบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเน้นประเด็น**อสังการ** เนื้อหาการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่ผ่านมาสนับสนุนความสนใจของผู้วิจัยให้พิจารณา**อสังการ**ในจารึกอย่างละเอียดลุ่มลึกยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ จากการประมวลผลการศึกษาหัวข้อที่ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยืนยันให้เห็นว่ายังไม่มีผลการศึกษาประเด็น**อสังการ**ครอบคลุมจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงกำหนดประเด็นศึกษา**อสังการ**ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อให้ประจักษ์ถึงคุณค่าจารึกยิ่งขึ้น

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัย เอกสาร (Documentary Research) ینگกลุ่มข้อมูลที่เป็นเอกสารประเภทบทความ หนังสือ และ ตำรา เน้นวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูล (Content Analysis) จากกลุ่มข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งผ่านกระบวนการอ่าน และแปลจารึกเป็นภาษาไทยแล้ว

การวิเคราะห์ข้อมูลประเภทจารึก ผู้วิจัยใช้แนวคิดและทฤษฎีตามความเหมาะสมเพื่อเป็น เครื่องมือสำหรับวิเคราะห์ข้อมูลให้ได้ผลการศึกษาที่ชัดเจน ส่วนฐานคิดการศึกษา ผู้วิจัย ประยุกต์ใช้ความรู้ทางด้านจารึกวิทยา ประวัติศาสตร์ วรรณคดีศึกษา ภาษาศาสตร์ และทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤตที่เหมาะสมมาเป็นแนวทางศึกษาวิเคราะห์จารึกในประเด็นที่กำหนดไว้

ด้วยฐานคิดและทฤษฎีที่เหมาะสม ย่อมช่วยค้นหาความหมายที่ซ่อนอยู่ในจารึกได้น่าสนใจ ยิ่งขึ้น ต่อจากนั้น ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

วิธีดำเนินการศึกษาตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มต้นจนถึงบทสรุป และนำเสนอผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ มีรายละเอียด 5 ขั้นตอน ดังนี้ (1) ขั้นตอนดำเนินการวิจัย (2) การเลือกแหล่งข้อมูลในการศึกษา (3) การเก็บข้อมูล (4) การตรวจสอบข้อมูล (5) ขั้นตอนการนำเสนอผลการศึกษา และลำดับสุดท้าย ผู้วิจัยจะสรุปรวมเป็นแผนภาพวิธีดำเนินการวิจัย ดังจะกล่าวไปตามลำดับ ดังนี้

1. ขั้นตอนดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนดำเนินการวิจัยในเบื้องต้น เกิดจากการที่ผู้วิจัยขบคิดประเด็นวิจัยและกำหนดทิศทาง ข้อมูลอย่างรอบด้าน จากนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารต่างๆ ที่ช่วย สนับสนุนโจทย์การวิจัย ดังนี้

1.1 ขั้นตอนการตั้งโจทย์ปัญหาวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งหมายพิสูจน์ความลุ่มลึกของบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยศึกษาวิเคราะห์ถึงความน่าสนใจของ “อสังการ” ในบทสวดตีพระเกียรติ กล่าวคือ บทสวดตีพระเกียรติในจารึกแต่ละหลักสำคัญมี อสังการ ที่ลึกซึ้งและเชื่อมโยงกันอย่างไร อสังการ บ่งชี้ธรรมเนียมการประพันธ์และความคิดของกวีที่อิงบริบทความเชื่อในยุคสมัยนั้นอย่างน่าสนใจ เพียงใด ยิ่งกว่านั้น การศึกษาในประเด็นนี้เื้อต่อมมองความเข้าใจในคุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้หรือไม่ เนื่องจากยังไม่มีงานวิจัยและเอกสารใดให้คำตอบในเชิงลึกแก่ผู้วิจัย

เพื่อจัดข้อสงสัยดังกล่าว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงกำหนดโจทย์ปัญหาวิจัยเพื่อแสวงหาคำตอบในประเด็นที่กล่าวถึงนี้

1.2 ขั้นตอนกำหนดข้อมูล

ผู้วิจัยจะจงกลุ่มข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดิติพระเกียรติ เนื่องจากจารึกเป็นกลุ่มข้อมูลที่ให้รายละเอียดพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การพรรณนาด้วยภาษาที่ลึกซึ้ง สะท้อนบริบททางสังคมในมุมมองของกวี ถึงแม้บทสวดิติพระเกียรติในจารึกมุ่งเน้นความจงรักภักดีที่กวีมีต่อพระมหากษัตริย์เป็นหลัก รายละเอียดการสวดิติพระเกียรติจึงมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางอุดมคติอยู่มาก ดังเช่น หากกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่วิยกย่อง ก็ย่อมจะเหนือกว่าเจ้าผู้ปกครองดินแดนอื่น หรือหากกล่าวถึง พระเกียรติยศก็ยกย่องว่าพระเกียรติยศแผ่กระจายกว้างไกลประมาณมิได้ เป็นต้น การแสดงความคิดและความเชื่อของกวีดังกล่าวนี้สามารถที่จะวิเคราะห์และถอดรหัสการสื่อความหมายที่อิงกับบริบทแห่งยุคสมัยเพื่อให้ได้คำตอบที่หนักแน่น ไม่เลื่อนลอย พร้อมทั้งกระตุ้นให้ตั้งคำถามและตีความตัวบทได้มากยิ่งขึ้นด้วย

จากการสำรวจจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาสวดิติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏขอบเขตจารึกจำนวน 9 หลัก ได้แก่ (1) *จารึกปราสาทตาพรหม* (k.273) (2) *จารึกปราสาทพระขรรค์* (k.908) (3) *จารึกปราสาทจรุง* ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 หลัก มีหลักที่ k.287, k.288, k.547 และ k.597 (4) *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* (k.485) (5) *จารึกทรายฟอง* (k.368) สำหรับจารึกหลักนี้ ผู้วิจัยคัดเลือกจากกลุ่ม*จารึกอาโรคยศาลา* ซึ่งมีอยู่หลายหลัก *จารึกทรายฟอง* เป็นจารึกอาโรคยศาลาที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ มีรายละเอียดเนื้อหาร่วมกันกับ*จารึกอาโรคยศาลา*หลักอื่น จึงเป็นตัวแทน*จารึกอาโรคยศาลา*ได้ (6) *จารึกปราสาทโตว์* (k.692)

1.3 ขั้นตอนทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ พบว่ามีเอกสารที่นำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องไว้บางส่วนแล้ว ผู้วิจัยจึงประมวลองค์ความรู้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ โดยไม่ได้เน้นที่การรวบรวมข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่ได้สังเคราะห์และประมวลข้อมูลให้เห็นความเชื่อมโยงกัน ดังปรากฏเนื้อหาในบทที่ 2 ว่าด้วย “แนวคิด ทฤษฎี และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง”

การนำเสนอเนื้อหาในบทที่ 2 ที่ผ่านมานั้น ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดที่เอื้อต่อการวิเคราะห์กลุ่มข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตได้เป็นอย่างดี คือ แนวคิดการสร้างสรรค้บทสวดิติพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต และ แนวคิด “อิสระแห่งกวี (Poet’s Freewill) : กวีเป็นยอดของภาษา” ซึ่งผู้วิจัยได้ประยุกต์จากแนวคิดทางวรรณคดีศึกษาและศาสตร์อื่นที่เหมาะสม และทฤษฎีที่นำมาประกอบการวิเคราะห์ตัวบทให้น่าสนใจยิ่งขึ้น คือ “ทฤษฎีอสังการ” อย่างไรก็ตาม การใช้แนวคิดและทฤษฎีเป็น

เครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ไม่ได้เน้นความสำคัญเท่า “พลังของตัวบท” คือ เส้นท่อนของบทสดุดีพระเกียรติในจารึกอันเป็นข้อมูลสำคัญของงานวิจัยนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยประมวลเอกสารอย่างเป็นระบบ ได้แก่ การประมวลเอกสารและงานวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีอรรถศาสตร์กับการศึกษาวรรณคดี เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นเครื่องมือศึกษาจารึก และเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์

การทบทวนเครื่องมือที่เหมาะสมในการกำหนดแนวคิด ทฤษฎี รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ทำให้การนำเสนอประเด็นหลักและประเด็นย่อยมีระบบและมีทิศทางยิ่งขึ้น ตลอดทั้งทำให้ผลการศึกษาน่าสนใจยิ่งขึ้นด้วย ดังนั้นหาในบทต่อไปจนถึงบทสรุปที่ผู้วิจัยจะนำเสนอในงานวิจัยไปตามลำดับ

2. การเลือกแหล่งข้อมูลในการศึกษา

การเลือกแหล่งข้อมูลในการศึกษา ผู้วิจัยเน้นกลุ่มข้อมูลประเภทเอกสารจารึกและเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งแหล่งข้อมูลเป็น 2 ส่วน ได้แก่ (1) แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นจารึก ซึ่งเป็นเอกสารที่นักอ่านจารึกได้ตรวจสอบชำระโดยปริวรรตคำอ่านจารึกและแปลจารึกเป็นภาษาต่างประเทศไว้แล้ว (2) แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งเป็นเอกสารที่นักวรรณคดีสังเคราะห์องค์ความรู้ทางการประพันธ์ไว้อย่างละเอียด แหล่งข้อมูลทั้ง 2 ส่วน มีรายละเอียดดังนี้

2.1 แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นจารึก

แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นจารึกนั้น ดังนี้

1) *จารึกปราสาทตาพรหม* มีเอกสารที่สำคัญหลายฉบับ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย George Cœdès ในบทความ *La stèle de Ta-Prohm* ประกอบกับฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai ในหนังสือ *Ta Prohm : a glorious Era in Angkor* ส่วนคำแปล*จารึกปราสาทตาพรหม*เป็นภาษาไทย ผู้วิจัยใช้ฉบับของ นิพัทธ์ แยมเดช ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาอรรถศาสตร์ในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”

2) *จารึกปราสาทพระขรรค์* มีเอกสารที่สำคัญหลายฉบับ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย George Cœdès ในบทความ *La stèle du Práh Khàn d'Ankor* ประกอบกับฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย Thomas Maxwell ในบทความ *The Stele*

Inscription of Preah Khan, Angkor ส่วนคำแปล**จารึกปราสาทพระขรรค์**เป็นภาษาไทยนั้น ผู้วิจัยใช้ฉบับของ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ในบทความ “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต” ตีพิมพ์ในนิตยสารไทย-ภารต ปี พ.ศ.2531

3) **จารึกปราสาทจรง** ประกอบด้วยจารึกจำนวน 4 หลัก ได้แก่ หลักที่ k.287, k.288, k.547 และ k.597 งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย George Cœdès ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge (vol. IV)

4) **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย Louis Finot ในหนังสือ Inscriptions d'Angkor แต่เนื่องจากต้นฉบับ**จารึกปราสาทพิมานอากาศ**ของ Finot มีข้อความขาดหายไปมาก ผู้วิจัยจึงได้นำฉบับคำอ่าน**จารึกปราสาทพิมานอากาศ**ที่มีความสมบูรณ์กว่าของ George Cœdès ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge (vol. II) มาประกอบการพิจารณาด้วย

5) **จารึกทรายฟอง** มีเอกสารที่สำคัญหลายฉบับ งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย Louis Finot ในบทความ L'inscription sanskrite de Say-fong ประกอบกับฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย Megumi Honda ในบทความ The Say-Fong Inscription of Jayavarman VII ในการนำเสนอคำแปล**จารึกทรายฟอง**เป็นภาษาไทยนั้น ผู้วิจัยจะเทียบกับคำแปลของ Finot และ Honda รวมทั้งคำแปลจากงานวิจัย ของ อัญชญา สุทธิญาณ และคณะ เรื่อง “การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน” เพราะมีการอ่านแปล**จารึกอาโรคยศาลาตาเมือนใต้** ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เหมือนกับ**จารึกทรายฟอง**

6) **จารึกปราสาทโตว์** งานวิจัยนี้ใช้ฉบับที่นำเสนอคำอ่านจารึกโดย George Cœdès ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge (vol. I)

2.2 แหล่งข้อมูลเอกสารส่วนที่เป็นตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารอธิบายองค์ความรู้วรรณคดี ด้วยการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ จนเป็นคู่มือศึกษาวรรณคดีสันสกฤตที่ได้รับการยอมรับสืบต่อนั้นมีจำนวนมหาศาล ในที่นี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี ได้แก่

1) **กาวยาทรระตะ** ของ ทัดติน ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ S.K.Belvalkar แปลจากต้นฉบับและจัดทำคำอธิบาย

2) **กาวยประกาศะ** ของ มัมมภูชะ ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ Sir Ganganatha Jha แปลจากต้นฉบับและจัดทำคำอธิบาย

3) **สาหิตยทรปณะ** ของ วิศวานาถ ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ P.V.Kane แปลจากต้นฉบับและจัดทำคำอธิบาย

4) **กวัลยานันตะ** ของ อัมปยทีกษิตะ ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ P.R. Subrahanya sarmā แปลจากต้นฉบับและจัดทำคำอธิบาย

5) **วาคภฎาลังการะ** ของ วาคภฎะ ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ ป.ส.ศาสตรีย แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

อนึ่ง การอ้างข้อมูลจากแหล่งเอกสารดังกล่าว โดยเฉพาะความรู้เรื่อง **ทฤษฎีอลังการ** ผู้วิจัยจะนำมาปรับใช้ตามความเหมาะสมในบทวิเคราะห์ อลังการในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

3. การเก็บข้อมูล

จากแหล่งข้อมูลที่ได้กล่าวในหัวข้อที่ 2 ผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยการอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นภาษาไทย และทำความเข้าใจองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ผู้วิจัยเลือกใช้ เมื่อผู้วิจัยเก็บข้อมูลในเบื้องต้นแล้ว ต่อจากนั้นจึงวิเคราะห์อลังการในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากนั้นจึงสังเคราะห์และประมวลผลการวิจัย โดยนำเสนอเป็นรูปเล่มงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

4. การตรวจสอบข้อมูล

หลังจากรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องและพิจารณากลุ่มข้อมูลที่กำหนดไว้แล้ว จำเป็นต้องมีกระบวนการตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตรวจสอบข้อมูลใน 2 ส่วน ดังนี้

4.1 ตรวจสอบข้อมูลคำอ่านจารึก

การตรวจสอบคำอ่านจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยจะตรวจสอบคำอ่านจารึกโดยเทียบกับคำอ่านของนักจารึกศึกษาแต่ละท่านที่นำเสนอผลการศึกษาไว้แล้ว นอกจากนี้ ในกรณีที่มีสำเนาจารึก ดังที่มีสำเนา **จารึกปราสาทพระขรรค์** เก็บไว้ที่ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมทั้งรูปภาพจารึกที่เผยแพร่ในฐานข้อมูลที่สืบค้นได้ ผู้วิจัยจะตรวจสอบคำอ่านจารึกด้วยเช่นกัน

4.2 ตรวจสอบข้อมูลคำแปลจารึก

คำแปลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำเสนอในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะตรวจสอบข้อมูลคำแปล ทั้งตรวจสอบคำศัพท์จากพจนานุกรมหลายเล่ม และตรวจสอบคำแปลจารึกจากที่นักจารึกศึกษาชาวต่างประเทศได้แปลจารึกไว้แล้ว

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จารึกที่ศึกษาวิเคราะห์จะมีผู้อ่านแปลไว้แล้ว แต่งานวิจัยนี้ไม่ได้แปลและสรุปความจากที่นักจารึกได้แปลไว้ หากแต่ผู้วิจัยได้แปลจากคำอ่านจารึกโดยตรง ฉะนั้นสำนวนบทแปลจารึกของผู้วิจัยจึงเป็นอีกสำนวนหนึ่งต่างหาก ขณะเดียวกัน ในการแปลจารึกภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย หากมีรายละเอียดบางส่วนที่ติดขัดหรือมีปัญหาไม่อาจเข้าใจได้ ผู้วิจัยจำเป็นต้องตรวจสอบข้อมูลแปลกับผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องโดยตรง และในกระบวนการสุดท้าย ผู้วิจัยจะอ่านทวนคำแปลจารึกกับผู้เชี่ยวชาญจารึกภาษาสันสกฤตเพื่อความถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้น

5. ขั้นตอนการนำเสนอผลการศึกษา

หลังจากที่ผู้วิจัยกำหนดข้อมูล ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งกำหนดแหล่งข้อมูลในการศึกษา การเก็บข้อมูล และการตรวจสอบข้อมูลแล้วนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษา โดยเริ่มจาก

1. ศึกษาวิเคราะห์การสร้างสรรค์อลังการในบทสดุดีพระเกียรติ และคุณค่าในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
2. เรียบเรียงผลการศึกษาวิเคราะห์
3. สรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ
4. นำเสนอเนื้อหาในส่วนภาคผนวก ประกอบด้วยคำอ่านจารึก และคำแปลจารึกเป็นภาษาไทย

จากเนื้อหาที่ผู้วิจัยกล่าวถึงวิธีดำเนินการวิจัยทั้ง 5 ขั้นตอนที่ผ่านมา นั้น ประมวลเป็นแผนภาพสรุปรายละเอียดทั้งหมด ได้ดังต่อไปนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

จากเนื้อหาในบทที่ 3 แสดงทิศทาง ขอบเขต และขั้นตอนการศึกษา “**อสังการในบทสวดิ
พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**” อย่างเป็นลำดับขั้นตอน นอกจากนี้
เนื้อหาในบทที่ 1-2 ที่ผ่านมานั้น ก็ถือว่าเป็นกรอบกำหนดทิศทางงานวิจัย และการประมวลเอกสารใน
ขอบเขตที่เกี่ยวข้อง ซึ่งช่วยสนับสนุนประเด็นการศึกษาได้เป็นอย่างดี การพิจารณาองค์ประกอบ
พื้นฐานของงานวิจัยดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เปรียบเสมือนโครงร่างภายนอกงานวิจัย ซึ่งจำเป็นจะต้อง
ประกอบด้วยโครงร่างภายในหรือเนื้อหาในของงานวิจัยด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงโครงร่างภายในของ
งานวิจัยนี้ เพื่อจะนำไปสู่รายละเอียดของงานวิจัยที่ลุ่มลึกกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการพิจารณามิติ
ทางประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาโดยภาพรวม ก่อนที่จะเชื่อมโยงมายังตัวบท คือ การพิจารณา
รายละเอียดจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 4

สังเขปบริบทสังคม และประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา

ข้อมูลตัวบท และโครงสร้างจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

บทนำ

ตลอดระยะเวลาที่มากกว่าสองพันปี บริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชามีทั้งความรุ่งโรจน์และร่วงโรยตามกาลเวลา จากยุคสมัยเริ่มแรกที่ดินแดนแห่งนี้ประกอบด้วยรัฐขนาดเล็ก มีราชสำนัก ชนชั้นนำ รวมทั้งบริวารที่ชนชั้นปกครองใช้ประโยชน์ทั้งการเกษตรและการรบ¹ จนกระทั่งผู้นำแห่งรัฐผนวกรวมดินแดนโดยรอบกลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ โดยสถาปนารากฐานแห่งความเจริญรุ่งเรือง ดังที่รู้จักกันดีคือเมืองพระนคร ต่อมาพัฒนาการของอาณาจักรกัมพูชาก็เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าประวัติศาสตร์ตามลำดับ กล่าวได้ว่าพัฒนาการของอาณาจักรกัมพูชาที่สืบต่อมานี้ สถาบันกษัตริย์เป็นจุดยอดสุดของสังคมมาโดยตลอด อีกทั้งพระมหากษัตริย์ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความมหัศจรรย์ เป็นผู้พิทักษ์รักษาพลังอำนาจ มีตำนานลึกลับเกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยเสมอ²

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นช่วงรุ่งเรืองสูงสุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา³ หลักฐานจารึกชี้ว่าพระองค์ทรงสืบเชื้อสายจากบูรพกษัตริย์ซึ่งมีประวัติอันเก่าแก่ยาวนาน และซับซ้อนถึงยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร สิ่งที่น่าสนใจคือการทบทวนมิติทางสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา ทั้งในด้านพัฒนาการของรัฐ การสถาปนาอำนาจของบูรพกษัตริย์ ศาสนาและความเชื่อ ระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนวัฒนธรรมการเขียนจารึกในราชสำนักกัมพูชา จะเป็นพื้นฐานเพื่อทำความเข้าใจรายละเอียดบางประการในห้วงอดีตซึ่งโยงใยกันซับซ้อน และเอื้อต่อการแสดงภาพบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องมายังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อให้เห็นภาพรวมของบริบทยุคสมัยได้ ซึ่งรายละเอียดข้อมูลมิตินี้จะนำไปสู่การตั้งประเด็นการศึกษาวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างลุ่มลึกต่อไปด้วย

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีเนื้อความที่ระบุตัวตนของกวี จารึกนำเสนอพระราชประวัติ พระปรีชาสามารถ และพระเกียรติคุณในรูปโวหารกวี ตลอดจนสะท้อนแนวพระราชโองบายทางการปกครองของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกัน จารึกมีโครงสร้างเนื้อหาที่นำเสนอ

¹ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 22.

² Bruno Dagens, *Angkor: Heart of an Asian Empire (New Horizons)* (London: Thames and Hudson, 1989), 18.

³ George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia* (Honolulu: East West Center Press, 1968), 173.

เป็นระเบียบแบบแผน ในเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่ากวีจารึกจัดสรรแบ่งสัดส่วนเนื้อหาไว้ชัดเจน เห็นได้จาก เนื้อหาตอนต้นเรื่อง เนื้อหาตอนกลาง และเนื้อหาตอนท้าย ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าหากจัดกลุ่มโครงสร้าง เนื้อหาจารึกให้เป็นระบบร่วมกันได้ จะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษาวិเคราะห์เนื้อหาจารึกอย่างยิ่ง

ด้วยความสำคัญของบริบท (ยุคสมัย) และตัวบท (จารึก) ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในบทที่ 4 นี้ ผู้วิจัยจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอเนื้อหา 2 ประการ คือ

ประการแรก เพื่ออภิปรายบริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา โดยจะชี้ให้เห็นข้อมูลบริบทโดยภาพรวม อันจะเชื่อมโยงมาสู่รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประการที่สอง เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตัวบทของจารึก โดยนำเสนอองค์ประกอบจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาของจารึก

การพิจารณาข้อมูลบริบทและตัวบท จะทำให้ได้ข้อมูลที่ผ่านการประมวลรายละเอียดบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบตัวบทจารึก ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อเนื้อหาในบทต่อไปด้วย ดังนั้น เนื้อหาในบทที่ 4 ผู้วิจัยจึงแบ่งประเด็นอภิปรายเป็น 3 หัวข้อหลัก คือ

1. ความต่อเนื่องของบริบทสังคม และประวัติศาสตร์ : จักรัชมัยบูรพกษัตริย์ สุริชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

2. ข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

3. การจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความต่อเนื่องของบริบทสังคม และประวัติศาสตร์ :

จากรัชมัยบูรพกษัตริย์ สุริชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาโดยภาพรวม แบ่งยุคสมัยออกเป็น 3 ยุค เริ่มต้นจากยุคก่อนเมืองพระนคร (Pre-Angkorian Period) (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6-9 หรือพุทธศตวรรษที่ 11-14) ยุคเมืองพระนคร (Angkorian Period) (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 9-15 หรือพุทธศตวรรษที่ 14-20) สุกท้ายยุคหลังเมืองพระนคร (Post-Angkorian Period) (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 15 หรือพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นไป) ⁴ โดยเฉพาะในยุคเมืองพระนคร อาณาจักรกัมพูชาเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง และมรดกทางด้านศิลปวัฒนธรรม

⁴ John Norman Miksic and Goh Geok Yian, *Ancient Southeast Asia* (London : Routledge Taylor & Francis Group, 2017), 261.; อูไรศรี วรตะริน, “พระกนิษฐาจารึกสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร,” ใน พระกนิษฐา : เทพแห่งศิลปวิทยา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 56.

ความเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรกัมพูชา สืบเนื่องจากปัจจัยหลายประการ ปัจจัยประการแรก คือ “ภาวะผู้นำ” ของพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้ว่าการก่อสร้างอาณาจักรกัมพูชาอย่างเป็น ปึกแผ่นนั้น พระมหากษัตริย์ดำรงพันธกิจหลักที่ว่านี้ ประการต่อมา รากฐานด้านศาสนาและความเชื่อ คือ “หัวใจ” สำคัญที่หล่อหลอมวิถีชีวิตและความคิดของผู้คนในอาณาจักร ประการต่อมา คือ ระบบ เศรษฐกิจ อันเป็น “ดัชนี” ชีวัดความเจริญเติบโตของอาณาจักรที่สร้างความมั่งคั่งด้วยฐานทรัพยากร การผลิต อันผ่านกระบวนการจัดสรรระบบเศรษฐกิจเพื่อคำนวณเสถียรภาพของอาณาจักรไว้ และ ประการสุดท้าย คือ ระบบวัฒนธรรม ตัวอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัด คือ วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษา สันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งเป็นที่นิยมมาก ดังปรากฏจารึกนับพันกว่าหลัก ปัจจัยต่างๆ ที่ กล่าวถึงนี้ สะท้อนให้เห็นบริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาที่สืบเนื่องตลอดมา ดังนั้น ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งพิจารณาข้อมูลบริบทให้เห็นภาพรวมใน 4 หัวข้อ คือ

1.1 พัฒนาการอาณาจักร และพระมหากษัตริย์

1.2 ศาสนา และความเชื่อ

1.3 ระบบเศรษฐกิจ

1.4 วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 พัฒนาการของอาณาจักร และพระมหากษัตริย์

พัฒนาการของอาณาจักร และพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรกัมพูชา เป็นบริบทภูมิหลัง ทางสังคมและประวัติศาสตร์ในระดับมหัพภาค ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตอภิปรายโดยแบ่งเป็น 2 ยุคสมัย คือ ยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร และ ยุคสมัยเมืองพระนคร⁵ ดังนี้

1.1.1 ยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา ข้อมูลเกี่ยวกับยุคสมัยก่อนเมือง พระนครขึ้นอยู่กับ 2 อาณาจักร คือ “อาณาจักรฟูนัน” และ “อาณาจักรเจนละ” ดังรายละเอียด ประมวลภาพรวมสรุปได้ ดังต่อไปนี้

⁵ รายละเอียดยุคหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยไม่ได้กล่าวถึง เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าภายหลัง รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนถึงยุคสิ้นสุดยุคเมืองพระนครนั้น ข้อมูลประวัติศาสตร์พม่าไม่แจ่มชัดนัก George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 180.

1) อาณาจักรฟูนัน: จุดกำเนิดพัฒนาการของอาณาจักร และสถาบันพระมหากษัตริย์ กัมพูชา

อาณาจักรฟูนัน (Funan)⁶ เป็นอาณาจักรเริ่มแรกของยุคก่อนเมืองพระนคร มีราชธานีสำคัญตั้งอยู่ที่เมือง “วยธปุระ” (Vyādhapura) ในปัจจุบันนี้เชื่อว่าอาณาจักรฟูนันไม่น่าจะมีขนาดกว้างขวางนัก⁷

พัฒนาการความเป็นมาของอาณาจักรฟูนัน รวมทั้งการสถาปนาอำนาจของปฐมกษัตริย์ในอาณาจักรแห่งนี้ ปรากฏหลักฐานจากบันทึกของ “คังไถ” (Kang Tai) และ “ซูยिंग” (Zhu Ying) ซึ่ง

⁶ คำว่า “ฟูนัน” เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการว่ามาจากคำเขมรโบราณ คือ “วณม” หรือ “พนม” (vnam / bnam) มีความหมายว่า “ภูเขา” แต่อันที่จริงแล้วเอกสารโบราณของชาวจีน คำว่า “นัน” หรือ “นัม” (nan / nam) มีความหมายว่า “ใต้” ในแง่นี้ “ฟูนัน” จึงน่าจะประกอบด้วยคำว่า “ฟู” + ความหมายว่า “ใต้” ดังที่ Michael Vickery อ้างข้อสนับสนุนของ Étienne Aymonier ที่ว่า “ฟูนัน” หมายถึง “คัมครองทางตอนใต้” แต่เดิมเชื่อว่าอาณาจักรฟูนันมีอาณาเขตกว้างใหญ่ นักวิชาการกล่าวถึงขอบเขตและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอาณาจักรฟูนันแตกต่างกันไป ดูรายละเอียดใน Michael Vickery, “Funan Reviewed : Deconstructing the Ancients,” in BEFEO XC-XCI (2003): 125-126.

⁷ George Cœdès แสดงความเห็นไว้ว่าศูนย์กลางของอาณาจักรฟูนันตั้งอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำโขงทางตอนใต้ และช่วงเวลาที่มีความเจริญรุ่งเรืองดินแดนแห่งนี้แผ่ขยายไปยังประเทศเวียดนามทางตอนใต้ นอกจากนี้ Cœdès ยังอ้างผลการศึกษาค้นคว้าของ Jean Boisselier ซึ่งได้เสนอข้อมูลอีกแง่มุมหนึ่งว่า ศูนย์กลางอาณาจักรฟูนันนั้นแต่เดิมอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณเมืองคูทอง ตอนกลางของประเทศไทย ช่วงเวลาหนึ่งอาณาจักรแห่งนี้มีราชธานีตั้งอยู่ที่เมือง “วยธปุระ” (Vyādhapura) ขณะที่ Michael Vickery ได้อ้างผลการศึกษาค้นคว้าของ Aymonier และ Pelliot Paul ซึ่งเห็นพ้องกันว่าอาณาจักรฟูนันอยู่ทางตอนใต้ของกัมพูชาและเวียดนาม Claude Jacques ได้วิพากษ์ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอาณาจักรฟูนันซึ่งย้อนแย้งกับความเชื่อที่ว่าขนาดอาณาจักรฟูนันมีความกว้างหลายพันลี้ (บันทึกจีนกล่าวทั้ง 3,000 5,000 หรือ 6,000 ลี้) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการส่วนหนึ่งเห็นว่าอาณาจักรแห่งนี้ไม่ได้ใหญ่โตตามที่กล่าวอ้างในบันทึกจีน Jacques นำเสนอข้อมูลที่ น่าสนใจว่า “... ฟูนันไม่ใช่จักรวรรดิขนาดใหญ่ที่มีอาณาเขตกว้างขวางเข้าไปในพื้นที่แผ่นดินอย่างที่กล่าวถึงในปัจจุบัน อาณาจักรฟูนันน่าจะกำเนิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 7 ถึง 8 ตั้งราชธานีอยู่ทางทิศใต้ของกัมพูชาและเวียดนามในปัจจุบัน อาณาจักรแห่งนี้แผ่ขยายอำนาจไปตามยาวของชายฝั่งอ่าวไทย...” George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 36.; Michael Vickery, “Funan Reviewed : Deconstructing the Ancients,”: 118.; พิรพงษ์ เตชะกำจร และ Gérard Fouquet, ผู้แปล, “ฟูนัน เจนละ และศรีวิชัย โดย Claude Jacques” ใน การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี,” วันที่ 11-13 ธันวาคม 2538 มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร), 21.

เป็นทูตชาวจีนในราชสำนักจักรพรรดิฉู่ ทูตทั้งสองเดินทางมายังอาณาจักรฟูนัน ราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 บันทึกรวบรวมเรื่องราวถึงความเป็นมาของอาณาจักรฟูนันโดยชี้ให้เห็นวัฒนธรรมอินเดียซึ่งนำความเจริญมาสู่ฟูนัน จนอาณาจักรแห่งนี้ตั้งวงศของผู้ปกครองได้เป็นผลสำเร็จ ดังความเป็นมาที่ว่าชาวอินเดียชื่อว่า “ฮุนเทียน” (Hun Tien) หรือ “เกาณตินยะ” (Kaundinya) เดินทางตามความฝันมายังอาณาจักรฟูนัน ในความฝันนั้นทิวตามอบคันธและให้เดินทางออกไปแสวงหาอาณาจักรใหม่ พอรุ่งเช้าเกาณตินยะตื่นขึ้นเห็นธนูไต้ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ จึงล่องเรือมาถึงอาณาจักรฟูนัน ในอาณาจักรมีผู้ปกครองผู้หญิงชื่อว่า “หลิวเหย่” (Liu-ye/Lieou-ye) นางหลิวเหย่เป็นชนเผ่าพื้นเมืองที่เปลี่ยยกาย นางมีรูปลักษณ์อ่อนเยาว์ แต่แข็งแรงคล้ายเด็กผู้ชาย นางต่อสู้กับเกาณตินยะ จนพ่ายแพ้ต่อธนูของเกาณตินยะ ในท้ายที่สุด เกาณตินยะได้ปกครองอาณาจักรแห่งนี้โดยมีนางหลิวเหย่เป็นพระมเหสี⁸

เรื่องเล่าเกาณตินยะกับนางหลิวเหย่ ดัดแปลงมาจากเรื่องเล่าของชาวอินเดีย **จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองหมีเชิน (My-son)** แห่งอาณาจักรจามปา กล่าวถึงเชื้อสายของเกาณตินยะเช่นเดียวกัน ดังความตอนหนึ่งในจารึกกล่าวว่า “ **เกาฏิลยะ ผู้เป็นเลิศในบรรดาพราหมณ์เหล่านั้น ได้พុងหอก ซึ่งได้รับแล้วจาก อัศวถามัน ผู้เป็นยอดกว่าพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นบุตรของ โทธณาจารย์**”⁹ จากข้อความในจารึกเห็นได้ว่าเกาณตินยะ เป็นยอดพราหมณ์ที่ได้รับหอกมาจากอัศวถามา บุตรของโทธณาจารย์ ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญจากเรื่อง **มหาภารตะ** เกาณตินยะได้ประดิษฐานหอกในเมืองนี้และอภิเษกสมรสกับธิดาพญานาค คือ นางโสมมา ดังที่จารึกกล่าวว่า “**ลูกสาวพญานาค ชื่อว่าโสมมา เป็นผู้สร้างวงศ์ตระกูลแผ่นดินพระนางอาศัยวัตถุพิเศษ คือ ความรัก จึงได้อยู่อย่างมนุษย์**”¹⁰ หลังจากนั้นผู้ปกครองอาณาจักรจามปาต่างก็สืบทอดวงศ์อันบริสุทธิ์ต่อเนื่องจากเกาณตินยะและนางโสมมาอย่างไม่ขาดสาย ดังที่จารึกให้ความว่า “**พระองค์ผู้เกิดเป็นกษัตริย์ที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาจากวงศ์ที่บริสุทธิ์ และไม่ขาดตอนจากวงศ์เกาฏิลยะและนางโสมมา พระองค์ทรงถึงการเป็นเครื่องประดับของประชาชน ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ติดैनไม่ได้**”¹¹

George Cœdès กล่าวว่าเรื่องเล่าข้างต้นนี้ คล้ายเรื่องเล่าต้นวงศ์กษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะที่เมืองกานฉี (kānchī) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย แต่ต้นเรื่องพราหมณ์เกาณตินยะมาจากทางใด ยังไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด¹² ที่น่าพิจารณาก็คือ การอ้างตำนานพราหมณ์เกาณตินยะ เพื่อสร้างความ

⁸ Pelliot Paul, “Le Fou-nan,” in **BEFEO III** (1903): 265.

⁹ R.C. Majumdar, **Champā : history & culture of an Indian colonial kingdom in the Far East, 2nd-16th century A.D.** (New Delhi: Gian, 1985), 17, 23.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., 18, 23.

¹² George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 38.

นำเชื้อถี้อทางเชื้อสายให้กับปฐมกษัตริย์ดังกล่าว ดูจะเข้ากันได้ดีกับวัฒนธรรมอินเดียที่ส่งอิทธิพลครอบคลุมอาณาจักรยุคแรกในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ Vickery ตั้งข้อสังเกตประเด็นชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรพูนันตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ว่าแท้จริงแล้วไม่ได้เกี่ยวข้องกับตำนานของอินเดียดังที่ Cœdès กล่าวถึง หากแต่ผู้ที่เดินทางเข้ามาแล้วแต่งงานกับนางหลิวเหย่ อาจจะมาจากบางสถานที่ในอินโดนีเซีย หรือมาเลเซีย ซึ่งเกิดขึ้นก่อนที่ศาสนาจากอินเดียจะแผ่ขยายเข้ามาถึง¹³

บันทึกชาวจีนกล่าวถึงความเคลื่อนไหวและภูมิทัศน์อาณาจักรพูนันอย่างย่อๆ ดังที่กล่าวว่า อาณาจักรแห่งนี้มีสิ่งก่อสร้างตามแผนผังของสังคมเมือง กล่าวคือ อาณาจักรพูนันเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ มีพระราชวังของพระมหากษัตริย์ และประชาชนพื้นถิ่นแห่งนี้มีหน้าตาน่าเกลียด เปลือยกาย มีรอยสัก ผิวดำ ผมหยิก บ้านเรือนที่อยู่อาศัยประกอบขึ้นด้วยวัสดุตามธรรมชาติ คือ ทอด้วยไม้ไผ่ หรือพีชจำพวกปาล์ม มีการใช้ตัวอักษรแบบอินเดีย และมีหोजดหมายเหต¹⁴

ระยะเวลาที่อาณาจักรพูนันมีบทบาทสำคัญทางประวัติศาสตร์ การแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความมั่นคงของอาณาจักร ถึงแม้การลำดับรัชสมัยพระมหากษัตริย์จะมีความพร่ามัว¹⁵ แต่หลักฐานบันทึกชาวจีนก็พอจะประมวลพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรพูนัน ซึ่งสะท้อนว่า พระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่เป็นผู้พิชิตเพื่อแผ่ขยายอาณาจักร และพระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญด้านการทูต รวมถึงผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ

พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้พิชิต และผู้แสดงบทบาททางการทูต เห็นได้จากพระมหากษัตริย์พระนามว่า “ฟันชิมัน” (Fan Shi Man) พระองค์ทรงได้รับการยกย่องว่ามี

¹³ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002* , 6.

¹⁴ Pelliot Paul, “Le Fou-nan,”: 282. ; Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1951), 16, 29.

อนึ่ง สิ่งที่น่าทบทวนจากบทบรรยายบ้านเมืองดังกล่าว อาจมีความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงอยู่น้อย ดังที่ Jacques อ้างความเห็นของ Yolaine Escande เกี่ยวกับการบรรยายบ้านเมืองในอาณาจักรพูนันว่าจะมีความน่าเชื่อถือมากเพียงใด เพราะเอกสารจีนถูกคัดลอกอย่างกว้างขวาง บทบรรยายนี้จึงมีลักษณะที่คล้ายกับจดหมายเหตุจิ้นชู (Jin-shu) ซึ่งบรรยายรัฐหนึ่งในเกาหลีด้วยประโยคเดียวกัน Claude Jacques, “พูนัน เจนละ และศรีวิชัย ,” แปลโดย พิรพงษ์ เตชะกำธร และ Gérard Fouquet, ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี,”*,16.

¹⁵ เอกสารของทูตจีนที่ตกทอดมานี้ต้นฉบับดั้งเดิมสูญหายไป เนื้อหาบางส่วนที่แสดงข้อมูลอาณาจักรพูนันจึงเป็นการคัดลอกโดยนักประวัติศาสตร์ชาวจีนในชั้นหลัง ปัญหาก็คือ ข้อมูลเหล่านี้มีการเขียนขึ้นใหม่ในแต่ละราชวงศ์ และส่วนที่เกี่ยวกับประเทศต่างๆ ซึ่งบางครั้งอาจจะเป็นเงื่อนไขหรือการละเลยข้อมูลความรู้โดยตรงของอาณาจักรพูนันได้ ดูรายละเอียดใน Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 3.

พระบรมเดชาภาพมาก พระองค์ทรงสร้างกองทัพเรือขนาดใหญ่ และมีชัยชนะต่อดินแดนที่อยู่ใกล้เคียงหลายแห่ง¹⁶ ขณะเดียวกัน การขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์พระนาม “ฟันจัน” (Fan Chan) ก็ได้มีการส่งเครื่องราชบรรณาการและคณะนักดนตรีไปยังราชสำนักจีนเป็นครั้งแรก และมีการติดต่อกับราชวงศ์มูรณดา (Murunda) ทางอินเดียด้วย เมื่อราชทูตกลับมายังอาณาจักรฟูนัน เป็นช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์ฟันจันสิ้นพระชนม์ พระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ลำดับต่อมาพระนามว่า “ฟันซุน” (Fan Hsun) การติดต่อทางการทูตกับจีนมีขึ้นหลายครั้ง และในรัชกาลของพระองค์ก็ทรงรับรองคณะทูตจีนซึ่งประกอบด้วย “คังไถ” และ “ซูยง” ด้วย¹⁷

บันทึกจีนแสดงข้อมูลการติดต่อทางการทูตระหว่างอาณาจักรฟูนันกับจีนอย่างเป็นทางการ โดยมีรายชื่อพระมหากษัตริย์ฟูนันอีกหลายพระองค์ แต่พระมหากษัตริย์ที่อยู่ในลำดับพระมหากษัตริย์ฟูนันมีอยู่สองพระองค์ คือ พระเจ้าชัยวรมัน (Jayavarman) หรือ เกาณดินยะชัยวรมัน (Kaundin Jayavarman) และพระเจ้ารุทรวรมัน (Rudravarman)¹⁸

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมัน อาณาจักรฟูนันเจริญรุ่งเรือง นอกจากพระราชกรณียกิจทางการทูตที่ติดต่อกับราชสำนักจีนอย่างต่อเนื่องแล้ว พระองค์ยังแผ่ขยายพระราชอำนาจต่อประเทศข้างเคียงด้วย ดังนั้นทีกจีนกล่าวยกย่องรัชสมัยนี้ว่ามีอาณาเขตกว้างขวาง พระราชาปกครองบรรดาประเทศทางทะเลทิศใต้ ขณะเดียวกันในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันน่าจะมีความขัดแย้งกับอาณาจักรจามปาเกิดขึ้นแล้ว ดังเห็นได้จากการที่ราชสำนักฟูนันส่งพระนาคเสนเป็นทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระจักรพรรดิจีน และแสดงความประสงค์ให้องค์พระจักรพรรดิส่งกองทัพไปปราบอาณาจักรจามปา เนื่องจากอาณาจักรจามปาเวลานั้นเป็นช่วงผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน แต่ทางฝ่ายราชสำนักจีนไม่ได้สู้รบกับอาณาจักรจามปา

ช่วงเวลาสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมัน เป็นช่วงที่มีการแย่งชิงราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทในราชสำนักต่อมาคือ พระเจ้ารุทรวรมัน พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้ายของอาณาจักรฟูนัน บทบาทของพระเจ้ารุทรวรมันแสดงให้เห็นจากพระราชกรณียกิจทางการทูตซึ่งเจริญสัมพันธ์กับราชสำนักจีนอย่างต่อเนื่อง ในบันทึกหรือจดหมายเหตุราชวงศ์ เห

¹⁶ Tansen Sen, *India, China, and the World: A Connected History* (New York: Rowman & Littlefield, 2017), 119.

¹⁷ Justin Corfield, *The History of Cambodia* (Santa Barbara, Calif: Greenwood Press, 2009), 3. ; George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 40-42.

¹⁸ Claude Jacques and Philippe Lafond, *The Khmer Empire: Cities and Sanctuaries Fifth to the Thirteenth Centuries* (Bangkok: River Books, 2007), 14.

ลียงกล่าวว่าในรัชสมัยนี้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก¹⁹ แต่ข้อมูลก็ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้มาก หลังจากรัชสมัยนี้ผ่านไปบันทึกจีนกล่าวถึงอาณาจักรใหม่เข้ามาแทนที่ นั่นก็คือ อาณาจักรเจนละ

2) อาณาจักรเจนละ: จุดเชื่อมต่อของอาณาจักร กับการโยกย้ายสายตระกูล พระมหากษัตริย์กัมพูชา

อาณาจักรเจนละ หรือ “เจนละ” (Chenla or Zhenla)²⁰ ไม่ได้แยกจาก อาณาจักรฟูนัน²¹ ความเชื่อมโยงกันของสองอาณาจักรนี้ คือการอ้างเชื้อสายของพระมหากษัตริย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ฟูนัน อีกทั้งมิติทางวัฒนธรรม ความคิดความเชื่อที่ไหลเวียนอยู่ใน

¹⁹ George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 58-61.

²⁰ คำว่า “เจนละ” หรือ “เจินละ” ปรากฏหลักฐานในเอกสารจีนเช่นเดียวกับฟูนัน *พงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์ซุย* ซึ่งเป็นเอกสารเก่าแก่ที่สุดที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอาณาจักรเจนละบันทึกไว้ว่าเจนละตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรลินยี่ หรืออาณาจักรจามปา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่อยู่ใต้อำนาจของฟูนัน ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าจิตรเสน ทรงยกกองทัพมาปราบปรามอาณาจักรฟูนันได้เป็นผลสำเร็จ George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 65.

²¹ ประวัติศาสตร์อาณาจักรเจนละมีความสับสนและพราหมณ์ไม่ต่างจากประวัติศาสตร์อาณาจักรฟูนัน คำอธิบายที่ว่าอาณาจักรเจนละอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรฟูนัน ตลอดจนตำแหน่งที่ตั้งของอาณาจักรเจนละอยู่บริเวณใดนั้น ล้วนเป็นที่ถกเถียงและแสวงหาคำตอบไปได้เรื่อยๆ เพราะไม่มีเอกสารพื้นถิ่นเล่มใดที่ระบุว่าอาณาจักรเจนละอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรฟูนันมาก่อน Jacques เน้นย้ำประเด็นความเป็นอิสระของเจนละ และกล่าวถึงที่ตั้งของอาณาจักรไว้ว่า “แหล่งกำเนิดของรัฐที่ชาวจีนเรียกว่าเจนละคงจะอยู่ในบริเวณของวัดภู ในภาคใต้ของประเทศลาวในปัจจุบัน” ข้อเสนอที่ควรพิจารณาก็คือเจนละเป็นรัฐโบราณอยู่ทางตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อพระมหากษัตริย์เจนละขยายพระราชอำนาจอาณาจักรเจนละก็ได้แผ่ขยายมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขง รวมทั้งดินแดนอีสานในประเทศไทยด้วย สอดคล้องกับคำอธิบายของธิดา สาระยา ซึ่งเสนอข้อมูลว่า เจนละเป็นเขตชุมชนในลุ่มน้ำโขงตอนล่างบริเวณวัดภู-จำปาศักดิ์ และได้ขยายตัวมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างที่ทะเลสาบใหญ่และปากแม่น้ำโขง โดยปราบฟูนันรวมทั้งบ้านเล็กเมืองน้อยใกล้ทะเลขณะเดียวกันเจนละเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนอีสานตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว ฉะนั้น เจนละจึงเป็นรัฐที่มุ่งขยายอำนาจครอบคลุมลุ่มน้ำสายสำคัญและแผ่ขยายอำนาจเข้ามายังพื้นที่จำปาศักดิ์และภาคอีสานของไทย Claude Jacques, “ฟูนัน เจนละ และศรีวิชัย,” แปลโดยพีรพงษ์ เตชะกำจร และ Gérard Fouquet, ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี”*, 22. ; อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน *ประชุมอรรถบทเพชร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรสระริน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), 60. ; ธิดา สาระยา, *อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 81.

สังคมเขมรนั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ดังนั้น เมื่ออำนาจของพุนันเสื่อมสลาย เจนละเป็นรัฐหนึ่งที่มีอำนาจมาก จึงได้สืบทอดมรดกทางวัตถุ ประเพณี ความเชื่อ และศาสนามาจากพุนัน²²

ความสำคัญของอาณาจักรเจนละในมิติทางสังคมและประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชา คือ เป็นอาณาจักรที่เชื่อมต่อกับพุนัน และการโยงใยสายตระกูลพระมหากษัตริย์กัมพูชา ซึ่งมีการสืบต่อจนถึงยุคสมัยเมืองพระนคร

ระยะเวลาที่อาณาจักรเจนละมีอิทธิพลในยุคนก่อนเมืองพระนคร การสถาปนาระบบกษัตริย์ยังคงอ้างถึงตำนานความเชื่ออันศักดิ์สิทธิ์เพื่อสร้างความชอบธรรมของสายตระกูลพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ดังที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทปักษีจำรง* ซึ่งเป็นจารึกยุคเมืองพระนคร ในพุทธศตวรรษที่ 15 กวีจารึกหลักนี้เขียนด้วยภาษาสันสกฤต บันทึกการสืบเชื้อสายปฐมกษัตริย์เจนละดังเนื้อหาจารึกต่อไปนี้

บทที่ 11 กล่าวถึง **ความนอบน้อมแด่พระกัมพูสวายัมภู** ซึ่งนับจากเชื้อสายของพระองค์ลงมากก็ได้ผนวกรวมสุริยวงศ์กับจันทรวงศ์เข้าด้วยกัน

บทที่ 12 กล่าวถึง **ความนอบน้อมแด่พระนางเมธา** ซึ่งมียศเป็นชายาของเทพ

บทที่ 13 กล่าวถึง **พระเจ้าครุทวรมัน ปฐมกษัตริย์** ซึ่งได้สืบทอดแผ่นดินมาจากพระศรีกัมพู²³

Cœdès แสดงความเห็นว่เนื้อหา*จารึกปราสาทปักษีจำรง* ให้อธิบายละเอียดสายตระกูลพระมหากษัตริย์ที่สืบต่อมาจากฤๅษีกัมพูสวายัมภู กับนางอัปสรเมธา ซึ่งพระอิศวรประทานให้แก่ฤๅษีทั้งฤๅษีกัมพูสวายัมภูและนางอัปสรเมธานี้ว่ามีความสำคัญต่อการก่อร่างสร้างอาณาจักรกัมพูชา เพราะนามของฤๅษีเป็นการให้คำอธิบายที่มาของชื่อชนชาติกัมพูชา และเช่นเดียวกับชื่อเมธาก็อาจเป็นคำอธิบายที่มาของชื่อเขมร²⁴ การอ้างความเป็นมาของสายตระกูลปฐมกษัตริย์เจนละ เป็นการเชื่อมต่อกับตำนานความเป็นมาของปฐมกษัตริย์พุนันให้มีความกลมกลืนร่วมกัน

พัฒนาการของอาณาจักรและการสถาปนาอำนาจของพระมหากษัตริย์เจนละ ดำเนินต่อเนื่องมาตั้งแต่ที่เจนละสามารถเอาชนะอาณาจักรพุนันได้ ซึ่งต่อมาเจนละแบ่งแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ²⁵

²² อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน *ประชุมอรรถาธิบายเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรสระริน*, 60.

²³ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge Vol. IV*, (Paris, E. de Boccard, 1952), 90, 95-96.

²⁴ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 66.

²⁵ อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน *ประชุมอรรถาธิบายเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรสระริน*, 60.

ช่วงที่เจนละสามารถเอาชนะอาณาจักรฟูนันได้ นอกจากข้อมูลใน *พงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์สุย* กล่าวถึงพระเจ้าจิตรเสน ทรงปราบฟูนันให้อยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์ *พงศาวดารสมัยราชวงศ์ถังฉบับใหม่* บันทึกว่าในรัชสมัยพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 พระองค์ก็ทรงยกกองทัพมาปราบปรามฟูนันได้ระหว่างพ.ศ.1170-1192²⁶

พระมหากษัตริย์อาณาจักรเจนละที่มีบทบาทสำคัญ เริ่มจากพระเจ้าภวรมันที่ 1 สายตระกูลของพระเจ้าภวรมันที่ 1 ปรากฏในจารึกของพระเจ้าจิตรเสนที่พบบริเวณภาคอีสานของประเทศไทย จารึกบันทึกข้อมูลว่าพระเจ้าภวรมันที่ 1 เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าวिरุกุมาร มีสายสัมพันธ์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสารวเภามะ พระองค์ทรงเป็นพระญาติกับพระเจ้าจิตรเสน หรือพระเจ้ามเหศวรมัน หากนับโดยอิสริยศักดิ์ พระเจ้ามเหศวรมันทรงเป็นพระอนุชาของพระเจ้าภวรมันที่ 1 แต่หากนับที่พระชนมายุ พระเจ้ามเหศวรมันทรงเป็นพระเชษฐาพระเจ้าภวรมันที่ 1

พระเจ้าภวรมันที่ 1 สถาปนาราชอาณาจักรตอนกลางของกัมพูชา ณ บริเวณสมโบร์ไพรกุก อาณาจักรที่สถาปนามีชื่อตามพระนามของพระองค์ว่า ภวปุระ²⁷ การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าภวรมันที่ 1 นับว่ามีความสำคัญ เพราะเชื่อมโยงกับจุดพรั้มวของประวัติศาสตร์อาณาจักรฟูนัน โดยเฉพาะรัชสมัยพระเจ้ารุทรวรมัน ซึ่งนำไปสู่การค้นหาคำตอบถึงการสถาปนา พระราชอำนาจความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ Coedès ได้ตั้งทฤษฎี 2 ข้อ มาจากประเด็นตั้งต้นที่ว่า “เพราะเหตุใดราชบัลลังก์ของอาณาจักรฟูนันจึงสามารถผ่านไปยังอาณาจักรเจนละได้”²⁸ ทฤษฎีทั้ง 2 นี้มีรายละเอียด ดังนี้ ทฤษฎีแรก พระเจ้าภวรมันที่ 1 ทรงสืบเชื้อสายทางฟูนัน แล้วทรงฉวยโอกาสทรงราชบัลลังก์เมื่อพระเจ้ารุทรวรมันสิ้นพระชนม์ และทฤษฎีที่สอง พระเจ้าภวรมันที่ 1 เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ารุทรวรมัน พระองค์ทรงต่อสู้เพื่อป้องกันพระราชอำนาจที่สืบต่อจากพระอัยกา Coedès สรุปว่าทฤษฎีที่สองถูกต้องมากกว่า กล่าวคือ

ถ้าเป็นข้อแรก ก็เป็นการยากที่จะเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดพระเจ้ารุทรวรมันจึงทรงได้รับการยกย่องในภายหลังว่าเป็น “ประมุขแห่งราชวงศ์” ในขณะที่ทฤษฎีที่ 2 สามารถอธิบายได้เป็นอย่างดีว่าพระเจ้าภวรมันที่ 1 และผู้ที่สืบเชื้อ

²⁶ George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 65.

²⁷ Claude Jacques, “ฟูนัน เจนละ และศรีวิชัย,” แปลโดย พีรพงษ์ เตชะกำธร และ Gérard Fouquet, ใน การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี,” 22.

²⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 151.

**สายลงมาแต่พระองค์นั้น ทรงเกี่ยวดองกับพระราชแห่งอาณาจักรฟูนัน
อย่างไร²⁹**

ความเกี่ยวเนื่องระหว่างฟูนันกับเจนละไม่ได้ตัดขาดกัน ในรัชสมัยพระเจ้ากาวรมันที่ 1 การขึ้นครองราชย์ของพระองค์มีความสัมพันธ์กับราชสำนักของฟูนัน **จารึกหลักที่ k.53** ค.ศ. 667 (พ.ศ. 1120) พบอยู่ใกล้บริเวณบาพนม เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นพระนามพระมหากษัตริย์หลายพระองค์นับตั้งแต่พระเจ้ากาวรมันที่ 1 พระเจ้ามเหศวรมัน พระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ยกเว้นพระเจ้ากาวรมันที่ 2 จารึกหลักนี้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ของตระกูลข้าราชการสำนักผู้ถวายการรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้ารุทรวรมัน แห่งอาณาจักรฟูนัน³⁰ หลักฐานจากจารึกยืนยันให้เห็นว่าระบบการเมืองในดินแดนเขมรพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง มีความสืบเนื่องของการลำดับราชวงศ์ และพัฒนาการของการเมืองที่มีการเติบโตของระบบราชการ³¹ เมื่อมองในแง่นี้ พัฒนาการระบบการเมือง ในยุคก่อนเมืองพระนครจึงส่งผลต่อการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งต่างอ้างถึงความชอบธรรมในสายตระกูลของพระองค์ด้วย

ประเด็นสำคัญ คือ การโยงใยสายสัมพันธ์ของพระเจ้ากาวรมันที่ 1 กับเจ้าหญิงที่อภิเษกสมรสด้วย ไม่เพียงมีความสำคัญในการต่อยอดอำนาจของพระองค์ และบริบทช่วงเวลานี้ หากยังได้รับการอ้างถึงในคำอธิบายความเป็นมาของสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ปรากฏในจารึกของพระองค์ **Cœdès** อ้างถึง **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งเป็นจารึกหลักสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวถึงพระราชานามว่า ศรุตวรมัน พระองค์มีพระโอรสพระนามว่า **เศรษฐวรมัน** ซึ่งได้ปกครองเมืองเศรษฐปุระ แล้วก็กล่าวถึงพระเจ้ากาวรมันที่ 1 ดังความว่า

...พระเจ้ากาวรมันที่ 1 ทรงเป็นสวามีของเจ้าหญิงที่สืบเชื้อสายลงมาแต่
พระมารดาของพระเจ้าเศรษฐวรมัน เจ้าหญิงองค์นี้ทรงมีพระนามว่ากัมพูชราช
ลักษมี คือ “โชคแห่งพระราชของชาวกัมพูช...”³²

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 152.

³⁰ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 28.

³¹ อภินันท์ สงครามะห์, “จารึกพระเจ้ามเหศวรมัน: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สมันคริสต์ศตวรรษที่ 7 (มรดกความทรงจำแห่งอุบลราชธานี),” ใน **100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554), 18 .

³² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000**, 150-151.

Jacques เห็นว่าข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้มีความคลาดเคลื่อน เนื่องจากการแปลความหมาย *จารึกปราสาทตาพรหม* ของ Coedès ให้รายละเอียดผิดไป เพราะอันที่จริง คำว่า *tasyām* จะต้องเกี่ยวข้องกับคำว่า *mahisyām* ซึ่งไม่อาจหมายถึงผู้ใดได้ นอกจากพระนางกัมพูราชลักษมี³³ ดังนั้น พระเจ้าภวรมันที่ 1 ไม่ได้อภิเษกสมรสกับพระนางกัมพูราชลักษมี พระองค์จึงไม่ได้อยู่ในสถานะเป็น พระราชสวามีของเจ้าหญิงพระองค์นี้แต่อย่างใด

Jacques ตรวจสอบข้อความใน *จารึกปราสาทตาพรหม* แล้วได้นำเสนอข้อมูลใหม่ ดังนี้

บทที่ 6 กล่าวถึง พระเจ้าเศรษฐวรมัน เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน

บทที่ 7 กล่าวถึง พระเจ้าเศรษฐวรมัน ประสูติในชยาทิตยปุระ และได้เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองเศรษฐปุระ

บทที่ 8 กล่าวถึง สายตระกูลของพระเจ้าเศรษฐวรมันทางฝ่ายพระมารดา (สายตระกูลนี้) เกิดมีพระนางกัมพูราชลักษมี

บทที่ 9 กล่าวถึงพระเจ้าภวรมัน ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองภวปุระ

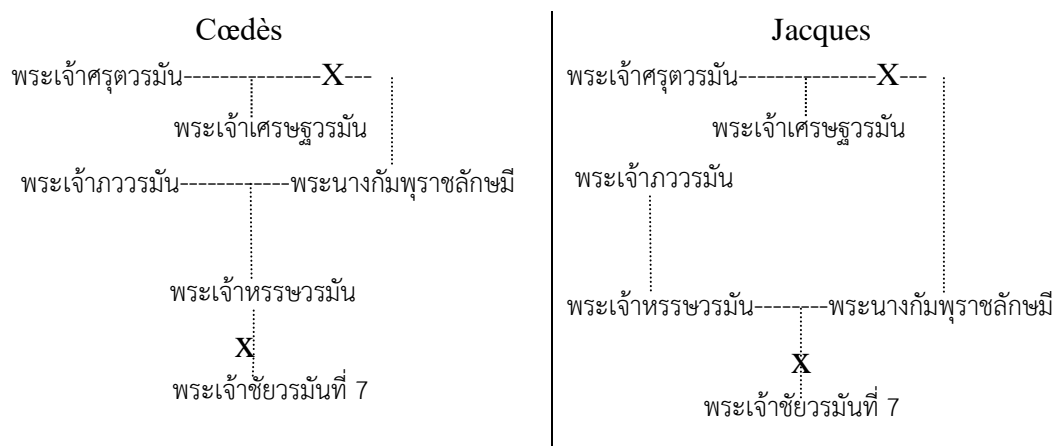
บทที่ 10 กล่าวถึง เชื้อสายของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ เกิดมีพระเจ้าหรรษวรมัน

บทที่ 11 กล่าวถึง พระเจ้าหรรษวรมัน ซึ่งได้รับพระมเหสีพระองค์นี้ (พระนางกัมพูราชลักษมี) มีพระราชธิดา คือ เจ้าหญิงชัยราชจุฑามณี

ในที่นี้จะเห็นว่า พระนางกัมพูราชลักษมีเป็นพระมเหสีในพระเจ้าหรรษวรมัน³⁴ ประเด็นนี้นับว่ามีความสำคัญในการเชื่อมโยงสายตระกูลกษัตริย์เจนละกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองพระนคร Vickery ได้ยกกรณีความเห็นของ Coedès และ Jacques ข้างต้น โดยนำเสนอแผนผังจำลองความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าภวรมันที่ 1 กับพระนางกัมพูราชลักษมี ดังต่อไปนี้

³³ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ,” ใน การประชุมสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ เรื่อง “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับแนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทย” (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์, 2524), 2.

³⁴ ดูใน Claude Jacques, “‘Funan’, ‘Zhenla’: The Reality Concealed by these Chinese Views of Indochina,” in *Early South East Asia: essays in archaeology, history and historical geography* (New York : Oxford University Press, 1979), 373.

แผนผังจำลองความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากาววรมันที่ 1 กับพระนางกัมพูราชลักษมี

ที่มา: Michael Vickery, History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002 (Phnom Penh : Vidya Series, Pre-Angkor Studies Society, 2003), 23.

แผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์อาณาจักรเจนละซึ่งสืบทอดต่อมาถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามทรรศนะของ Coedès และ Jacques ข้างต้น จะเห็นว่าพระนางกัมพูราชลักษมีเป็นเชื้อพระวงศ์ที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะสถานภาพของพระนางกัมพูราชลักษมีกำหนดความสมดุลของวงศ์คู่อภิเษกสมรส อันส่งผลต่อคำอธิบายของนักประวัติศาสตร์ในการพิจารณาถึงการร่วมเชื้อสายซึ่งเป็นประเพณีในวงศ์กษัตริย์เขมร³⁵

หากพิจารณาแผนผังที่สอง จะเห็นได้ว่าความสมดุลจะเปลี่ยนมาอยู่ที่คู่ของพระเจ้าหรรชวรมันกับพระนางกัมพูราชลักษมี ซึ่งไม่อาจทราบได้ว่าคู่อภิเษกสมรสของพระเจ้ากาววรมันที่ 1 คือ เจ้า

³⁵ ดั่งความเชื่อของ D.G.E. Hall ที่ว่าการที่พระเจ้ากาววรมันที่ 1 ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางกัมพูราชลักษมีดังกล่าวนี้ เป็นจุดเริ่มต้นวิวัฒนาการประเพณีของวงศ์กษัตริย์เขมร ซึ่งผนวกรวมเชื้อสายกษัตริย์ทางฝ่ายจันทรวงศ์และสุริยวงศ์เข้าด้วยกัน การผนวกรวมเชื้อสายทั้งสองฝ่าย อันเนื่องจากการอภิเษกสมรสของบุคคลชั้นสูง จึงสร้างมิติใหม่ให้กับวงศ์กษัตริย์เขมร เพราะในตำนานที่แท้จริงไม่ได้กล่าวถึงความเกี่ยวข้องของวงศ์กษัตริย์ทั้งสอง ดังที่ว่า “...การอภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้ากาววรมันกับเจ้าหญิงลักษมีจึงมีความสำคัญมากในวิวัฒนาการราชประเพณีของอาณาจักรเขมร เพราะเขมรถือว่าการอภิเษกครั้งนี้แสดงว่ากษัตริย์กัมพูชาในสมัยต่อมาเป็นเชื้อสายของทั้งฝ่ายจันทรวงศ์และฝ่ายสุริยวงศ์ ทั้งที่ความจริงแล้วตำนานต้นกำเนิดของวงศ์ทั้งสองนี้ไม่มีความเกี่ยวข้องกันเลย...” ตี.จี.อี.ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), 98.

หญิงพระองค์ใด Jacques ยังได้กล่าวอีกว่าพระเจ้าศรุตวรมัน และพระเจ้าเศรษฐวรมันอาจจะเป็นบุคคลในตำนาน กล่าวคือไม่ใช่บุคคลจริงในประวัติศาสตร์³⁶

ระยะเวลาที่พระเจ้าภวรมันที่ 1 ทรงครองราชย์ และพระองค์สิ้นพระชนม์ช่วงเวลาใด ไม่ทราบแน่ชัด จากหลักฐานจารึกช่วง ค.ศ. 598 (พ.ศ.1141) ช่วงเวลานี้ยังคงอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าภวรมันที่ 1 จนกระทั่งช่วง ค.ศ. 600 (พ.ศ.1143) เป็นช่วงรัชสมัยของพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งเป็นพระญาติกับพระเจ้าภวรมันที่ 1 พระองค์ได้รับการถวายพระนามว่าพระเจ้ามเหศวรมัน ในรัชสมัยของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ว่าอาณาจักรแผ่ขยายอย่างกว้างขวาง ดังจารึกที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ครอบคลุมเนื้อที่ตั้งแต่บริเวณลำน้ำโขงที่เมืองภูปูระ ในอาณาจักรกัมพูชา ทิศเหนือที่เมืองจำปาศักดิ์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศตะวันตกเข้ามาในประเทศไทยบริเวณปากน้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำชี ที่จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดขอนแก่น บริเวณเทือกเขาดงรัก จังหวัดสระแก้ว และอาจถึงลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ นอกจากนี้พระองค์ทรงส่งราชทูตไปอาณาจักรปา เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีด้วย³⁷

พระเจ้ามเหศวรมัน ทรงครองราชสมบัติได้ไม่นานนัก หลักฐานจากบันทึกจีนช่วง ค.ศ. 616 (พ.ศ.1159) ให้รายละเอียดว่าพระราชโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าอิสานวรมันที่ 1 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองราชอาณาจักรแล้ว³⁸ โดยที่พระเจ้าอิสานวรมันที่ 1 ทรงสถาปนาเมืองหลวงขึ้นที่สมโบร์ไพรกุก ภายใต้ชื่อที่เกี่ยวข้องกับนามของพระองค์ว่า “อิสานปุระ”³⁹ หลักฐานจารึกแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชอำนาจที่กำบังมิด แต่อาจไม่ใช่ทั้งหมดในพื้นที่ทางตอนใต้ นอกจากนี้พระองค์ยังมีพระราชอำนาจทางทิศตะวันตก ใกล้กับอ่าวไทย จารึกหลักที่ k.506 และ จารึกหลักที่ k.1150 เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่าหนึ่งในพระโอรสของพระองค์มีชื่อว่า ศิวทัตตะ ซึ่งเป็นเจ้าครองแคว้นแคว้นหนึ่ง จารึกกล่าวว่าพระเจ้าอิสานวรมันที่ 1 มี พระราชโอรสพระนามว่า พระเจ้าภวรมันที่ 2 และด้วยเหตุที่พระราชอำนาจของพระเจ้าอิสานวรมันที่ 1 ครอบคลุมบริเวณทะเลทางตอนใต้ของตาแก้ว และส่วนหนึ่งของเวียดนาม ซึ่งเป็นดินแดนเก่าของฟูนัน ดังที่ปรากฏใน จารึกหลักที่ k.1 และ

³⁶ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 24.

³⁷ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 69.; อุไรศรี วรศริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน **ประชุมรณนถพทเมธร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรศริน**, 61.; ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **นานาสารัตถคดีจากจารึกและเอกสารโบราณ** (กรุงเทพฯ: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2557), 60.

³⁸ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 24.

³⁹ Lawrence Palmer Briggs, **The ancient Khmer Empire** (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1951), 51.

จารึกหลักที่ k.2 แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงพยายามควบคุมเมืองท่าทางทะเลเช่นเดียวกับการควบคุมดินแดนภายในประเทศ และนับจากที่พระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 ขึ้นครองราชย์จนถึงสุริยวงศ์สมัยอาณาจักรเขมรได้ว่าพระองค์เสด็จสวรรคตราว ค.ศ. 637-638 (พ.ศ. 1180-1181)⁴⁰

พระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 คือ พระเจ้าภวรมันที่ 2 ดังปรากฏหลักฐานใน *จารึกเขาน้อย* ระบุช่วงเวลาปีพุทธศักราช 1180⁴¹ และ *จารึกเขารัง* เป็นจารึกที่มีศักราชเก่ารองจาก *จารึกเขาน้อย* 2 ปี คือ ช่วงเวลาปีพุทธศักราช 1182⁴² ซึ่งถือว่าอยู่ช่วงรัชสมัยของพระเจ้าภวรมันที่ 2⁴³

ในรัชสมัยของพระเจ้าภวรมันที่ 2 สถานการณ์ภายในอาณาจักรไม่สงบ เพราะมีการทำศึกสงครามกับกลุ่มชนที่บุกรุกเข้ามา คือ กลุ่มชนที่เรียกว่าคัมพูเกะ ดังที่ปรากฏใน *จารึกวัดกุดแต่*⁴⁴ อากกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงครองราชย์ช่วงระยะเวลาไม่เกิน 20 ปี เพราะช่วงเวลา ค.ศ. 655-657 (พ.ศ. 1198-1200) อยู่ช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1⁴⁵ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าจันทรวรมัน⁴⁶ ใน *จารึกหลักที่ K.658* และ *จารึก*

⁴⁰ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 24.

⁴¹ ชะเอม แก้วคล้าย, “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย,” ใน *นิตยสาร ศิลปากร* 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532): 17-21.

⁴² จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย,” ใน *ภาษา-จารึกฉบับที่ 11* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 27-28.

⁴³ แต่เดิมพระราชประวัติพระเจ้าภวรมันที่ 2 ในประวัติศาสตร์นิพนธ์มักอธิบายข้อมูลของพระองค์อย่างผิวเผิน เนื่องจากภูมิหลังพระราชประวัติพระเจ้าภวรมันที่ 2 ไม่ชัดเจน ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดของจารึกที่ค้นพบมีน้อย ดังที่ Coedès แสดงความเห็นที่ หลังจากสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 ก็ปรากฏพระนามพระมหากษัตริย์ในจารึกพระเจ้าภวรมัน “แต่เราก็ไม่สามารถทราบได้ว่าพระองค์ทรงเกี่ยวข้องกับพระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 อย่างไร จารึกมีศักราชเพียงหลักเดียวของพระเจ้าภวรมันที่ 2 องค์กรก็คือจารึกใน พ.ศ. 1182 และมาจากบริเวณแถบตาแก้ว อาจเป็นพระเจ้าภวรมันที่ 2 องค์กรนี้ที่ทรงสร้างปราสาทหลังใหญ่ขึ้นที่พนมบายังทรงสร้างปราสาทพระวิหารที่เมืองกำพงฉนัง คงเป็นพระองค์อีกที่ปรากฏพระนามอยู่ในจารึก 2 หลักแรกในหนังสือประชุมจารึกของนายบาร์ธและแบร์แกแย มีใช้พระเจ้าภวรมันที่ 1 ที่เราได้กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น” หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 155.

⁴⁴ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *นานาสารัตถคดีจากจารึกและเอกสารโบราณ*, 61.; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย,” ใน *ภาษา-จารึกฉบับที่ 11*, 24-26.

⁴⁵ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 34.

⁴⁶ Claude Jacques, “Le pays Khmer avant Angkor,” in *Journal des savants* (1986): 74-75

หลักที่ K. 1142 ระบุพระนามพระเจ้าจันทรวรมัน ซึ่งอาจจะมีสถานะเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1⁴⁷

พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ทรงเป็นนักรบผู้พิชิตที่มุ่งแผ่ขยายอาณาจักร ดังข้อความจารึกหลายหลักในรัชสมัยของพระองค์กล่าวซ้ำว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งชัยชนะ⁴⁸ ระยะเวลาการครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ดำเนินต่อเนื่องมาถึงสามทศวรรษ ภายหลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงได้รับการถวายพระนามว่า “พระราชอาสุเสด็จไปสู่ศิวปุระ”⁴⁹ Vickery กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 มีพระธิดาพระนามว่าชัยเทวี ซึ่งได้เป็นพระราชินีในช่วงเวลา ค.ศ. 713 (พ.ศ. 1256) แต่ก็ไม่สามารถทราบได้ว่ามีผู้ปกครองผู้อื่นอีกหรือไม่ระหว่างช่วงรัชสมัยของพระนางและพระราชบิดา⁵⁰ ที่น่าสังเกตคือช่วงระยะเวลาท้ายสุด เจนละหรือยุคสมัยก่อนเมืองพระนครแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เจนละบก และ เจนละน้ำ ดังนี้

เจนละบก มีอาณาบริเวณส่วนหนึ่งของประเทศลาวและภาคอีสานของไทย เจนละบกเป็นรัฐอิสระตั้งอยู่บริเวณเมืองทวารวดี เป็นรัฐค่อนข้างโดดเดี่ยว แต่ก็มี การติดต่อกับจีนอยู่เสมอ รัฐนี้ดำเนินมาจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 10 เมื่อไม่มีผู้ปกครองขึ้นครองราชย์ อาณาจักรจึงเสื่อมสลาย

เจนละน้ำ อยู่บริเวณที่เป็นดินแดนแต่เดิมของพูนัน เจนละน้ำแยกออกเป็นรัฐอิสระอีกหลายรัฐ⁵¹ ที่น่าสนใจคือ รัฐที่ชื่อ อนินทิตปุระ ปกครองโดยพระเจ้าพาลาทิตย์ ทรงสืบเชื้อสายมาจากเกาหลีณยะกับเจ้าหญิงนาโคโซมา (พระราชอาสุเสด็จเมืองพระนครก็อ้างว่าทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าพาลาทิตย์ด้วย)⁵²

ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 พระเจ้าปุชกรากษ ซึ่ง เป็นเชื้อพระวงศ์แห่งอนินทิตปุระ เสด็จขึ้นไปปกครองเมืองศัมภปุระ อันเป็นเหตุให้เจนละเกิดความแตกแยกยิ่งขึ้น ความแตกแยกของเจนละบ่งชี้ให้เห็นว่าช่วงเวลานี้อาณาจักรตกอยู่ภายใต้อำนาจของชวา และนับจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงปลดแอกอำนาจจากชวาได้ พระองค์เสด็จกลับมาครองราชสมบัติที่เมืองอินทปุระ ประวัติศาสตร์กัมพูชาเริ่มโฉมหน้าอาณาจักรใหม่ คือ "สมัยเมืองพระนคร"

⁴⁷ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 29.

⁴⁸ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire*, 54.

⁴⁹ หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 155.

⁵⁰ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 35.

⁵¹ อุไรศรี วรสระริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน *ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรสระริน*, 62.

⁵² หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 161.

1.1.2 ยุคสมัยเมืองพระนคร

ยุคสมัยเมืองพระนคร เป็นช่วงเริ่มต้นศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์กัมพูชา รากฐานบริบทสังคมและประวัติศาสตร์เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นกว่าช่วงยุคก่อนเมืองพระนคร ยุคสมัยเมืองพระนคร มีความสำคัญต่อเนื่องถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ห้วงระยะเวลาอันยาวนานของยุคสมัยเมืองพระนคร ดังที่ผู้วิจัยจะอภิปรายนี้ แบ่งประเด็นอภิปรายได้เป็น 4 ช่วง โดยพิจารณาจากช่วงเวลาที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของอาณาจักร และบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรกัมพูชา ดังนี้

(1) ช่วงระยะเวลาเริ่มต้นเมืองพระนคร และการสถาปนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2

(2) จักรัชมัยพระเจ้าอินทรวรมันถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 : อัตลักษณ์และลักษณะเด่นของอาณาจักรกัมพูชา

(3) ช่วงระยะเวลาอันปั่นป่วนไร้เสถียรภาพในอาณาจักรกัมพูชา

(4) จักรัชมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ความรุ่งเรืองสูงสุดของอาณาจักรกัมพูชา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ช่วงระยะเวลาเริ่มต้นเมืองพระนคร และการสถาปนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2

ในช่วงเวลาเริ่มต้นการสถาปนาเมืองพระนครและพระราชอำนาจอัน “ศักดิ์สิทธิ์” ของพระมหากษัตริย์กัมพูชาอย่างเป็นทางการ เริ่มต้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงเถลิงอำนาจขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งเมืองพระนคร ทรงสถาปนาสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ตามคติลัทธิ “เทวราชา” บนภูเขามกเมต⁵³ ลัทธิเทวราชานี้ถือคติที่ยกย่องพระมหากษัตริย์เทียบเท่าสถานะ

⁵³ ประเด็นเกี่ยวกับลัทธิเทวราชานี้ อูไรศรี วรตะริน อธิบายไว้น่าสนใจว่า ถ้าจะแปลความหมายของเทวราช ก็จะได้ 2 นัยตามที่นักวิชาการได้ศึกษาค้นคว้า ความหมายนัยแรก คือ กษัตริย์เป็นเทวะ และนัยที่สอง ราชานของเทวะ แต่เมื่อพิจารณา *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* ในส่วนที่เป็นภาษาเขมรโบราณ จะพบว่ามีความหมายที่แปลกออกไป กล่าวคือข้อความที่ระบุถึง *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งของที่ยกไปได้ ซึ่งในที่นี้ก็น่าจะเป็นรูปเคารพ หรืออาจจะเป็นรูปศิวลึงค์ แต่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ที่เปรียบเป็นเทวะ นอกจากนี้ ข้อความ *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* *จัมราษย์* ก็แปลว่า ฝ่าพระราชบังลังก์ *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* *๓* ก็ควรจะเป็นรูปเคารพ อูไรศรียังได้เสนอด้วยว่า *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* เห็นจะมีหลายองค์ ดังที่มีอยู่ประจำจามปา ประจำพนมรุ้ง และที่พิมาย ยกเว้นที่มณฑลบูรพา ที่เป็น *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* *๓* คือ เป็นราชาของกมรเตง *๗๗๓ ๓ ๓* *๓* ราชาอีกหลายๆ องค์ สรุปได้ว่า *กมรเตง ๗๗๓ ๓ ๓* *๓*

เทพ หรือนัยหนึ่งสถาปนาพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ขึ้นเป็น “จักรวาทิน” ซึ่งยกสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์แห่งจักรวาล⁵⁴ นับตั้งแต่มีการประกอบพิธีกรรมเทวราช พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์กัมพูชาอันเปรียบประดุจเทพ ก็สืบเนื่องต่อกันมาในบรรดาพระมหากษัตริย์กัมพูชา

พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีความหมายต่อการทบทวนประวัติศาสตร์ยุคเริ่มต้นเมืองพระนคร Coedès กล่าวว่าพระองค์ทรงสืบสายตระกูลจากราชวงศ์ก่อนเมืองพระนคร และหลักฐานจารึกชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงอยู่ทางสายสตรีที่สืบสายจากพระเจ้าปุชกรากษแห่งวงศ์อนินทิตปุระ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงมีสถานะเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าเชนทราธิปติวรมัน ภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เสด็จกลับมาจากชวา ซึ่งอาจเป็นขณะนั้นราชวงศ์ไศเลนทร์เสื่อมอำนาจ หลักฐานประวัติศาสตร์จำนวนมากบ่งชี้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 น่าจะเริ่มต้นครองราชย์ในปีค.ศ. 802 (พ.ศ.1345) อันเป็นช่วงเวลาที่ยोजनाจักรกัมพูชาว่างเว้นจากพระมหากษัตริย์และไม่มีเอกภาพ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จึงเสด็จกลับมายังอาณาจักรกัมพูชาเพื่ออ้างสิทธิธรรมและทรงมีชัยชนะเหนือดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชา สถานที่ประทับของพระองค์ ณ เมืองอินทปุระนั้น เป็นจุดเริ่มต้นของการประกอบพิธีเทวราช⁵⁵

ขณะเดียวกันก็มีข้อมูลประวัติศาสตร์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ที่น่าสนใจ เมื่อ Vickery เสนอว่า ควรที่จะตัดเรื่องเล่าที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีความสัมพันธ์กับทางชวาออกไป เพราะพระองค์มาจากตระกูลสำคัญทางตะวันออกเฉียงใต้ของกัมพูชา ซึ่งบางที่อาจจะเป็นที่เมือง วยารปุระ และหากพระองค์จะมีการติดต่อกับต่างประเทศ คือ จามปา⁵⁶

พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงเป็นกษัตริย์นกรบ ดังเห็นพ้องในหมู่ผู้ศึกษาพระราชประวัติว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงประกอบพระราชกรณียกิจแผ่ขยายพระราชอำนาจโดยการทำศึกสงคราม พระองค์ทรงรวบรวมแว่นแคว้นต่างๆ ให้รวมเป็นหนึ่งเดียวกันด้วย ขณะเดียวกันทรงประสบผลสำเร็จในการปรับเปลี่ยนคติความเชื่อการบูชาผีบรรพบุรุษมาสู่การยกย่องพระวิญญาณของพระองค์เอง ดัง

ก็คือ เทพอันศักดิ์สิทธิ์ปรมจารย์กาล อุไรศรี วรสระริน, “ลัทธิเทวราช,” ใน **ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร.อุไรศรี วรสระริน**, 41-45.

⁵⁴ ดี.จี.อี.ฮอลล์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ**, 105.; คีธ ดับเบิลยู เทเลอร์, “ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก,” ใน **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับครบบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500** นิโคลาส ทาร์ลิง, (บรรณาธิการ), (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2552), 223-224.

⁵⁵ George Coedès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 97-98.

⁵⁶ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 59.

เห็นได้ว่ากษัตริย์ในสมัยต่อมายกย่องพระองค์ให้เป็นปฐมวิญญูณของบรรพบุรุษ⁵⁷ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์กัมพูชาที่ได้รับการยอมรับในแง่สัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครองของราชสำนักกัมพูชา

พระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ส่วนใหญ่อ้างอิง *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* จารึกหลักนี้ชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงเคลื่อนย้ายสถานที่ประทับไปยังที่ต่างๆ อยู่ตลอด ไม่ว่าจะเป็นที่เมืองอินทapura เมืองหริหรัลย พระองค์ทรงสร้างเมืองอมเรนทรปุระ แล้วเสด็จไปครองเมืองมهنทรบรรพต จากนั้นทรงกลับมาครองราชย์ที่เมืองหริหรัลยตามเดิม ที่น่าสังเกตคือ ในทุกสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จะเสด็จพร้อมด้วยพราหมณ์คู่พระทัย คือ พราหมณ์ศิวไกวลยอยู่ด้วยเสมอ⁵⁸

ข้อมูลเอกสารอื่นที่สนับสนุนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีอยู่น้อยมาก นักประวัติศาสตร์ศึกษาประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของพระองค์ด้วยมุมมองที่หลากหลาย พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ที่รับรู้ในปัจจุบันจึงเป็นการประมวลข้อมูลปลุกย่อยมาร้อยเรียงเข้าด้วยกัน ข้อมูลที่หลงเหลืออยู่อาจตีความได้ว่าในรัชสมัยของพระองค์คือจุดกำเนิดของแนวคิดเรื่องชาตินิยม จุดเริ่มต้นสภาพของพระมหากษัตริย์ที่ประดุจเทพ และความขริมขลังของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์

พระเจ้าชัยวรมันที่ 3 ทรงครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดา แต่ข้อมูลพระมหากษัตริย์องค์นี้มีอยู่น้อยมาก จากหลักฐานจารึก 4 หลัก คือ *จารึกหลักที่ k.175 k.449 k.521* และ*จารึกหลักที่ k.956* บ่งชี้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 ทรงเชี่ยวชาญการคล้องช้าง สำหรับพระสมัญญานามภายหลังที่สวรรคตคือ วิษณุโลก พระมหากษัตริย์ลำดับต่อมาซึ่งปรากฏในจารึกระบุปี ค.ศ. 877 (พ.ศ.1420) คือ พระเจ้าอินทวรมัน Vickery กล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 โดยมีศูนย์กลางพระราชอำนาจอยู่ที่เมืองหริหรัลย⁵⁹

แม้ว่าข้อมูลประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 จะให้รายละเอียดไว้น้อยมาก แต่อาจกล่าวได้ว่าช่วงยุคเริ่มต้นเมืองพระนครนี้ พระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นเสาหลักแห่งสัญลักษณ์ โดยเฉพาะพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงมีคุณูปการในแง่ที่ว่า *“ทรงเริ่มสันติภาพและการรวบรวมประเทศเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไว้ในอาณาจักร”*⁶⁰

⁵⁷ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 40-41.

⁵⁸ Chhany Sak-Humphry, *The Sdok Kak thom inscription (K.235) with a grammatical analysis of the old Khmer text* (Cambodia : Buddhist Institute, 2005), 46-47.

⁵⁹ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 62-63.

⁶⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 169.

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ คงหมายรวมทั้งการสถาปนาอาณาจักรและสถานภาพของพระมหากษัตริย์อัน “ศักดิ์สิทธิ์” คือ พระองค์เป็นเจ้าของแห่งระบบจักรวาลโดยสมบูรณ์

2) จักรัชมัยพระเจ้าอินทรวรมันถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 : อัตลักษณ์และลักษณะเด่นของอาณาจักรกัมพูชา

ภายหลังจากสิ้นสุริยวงศ์สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 เป็นช่วงเวลาเริ่มต้นศักราชใหม่ เมื่อพระเจ้าอินทรวรมันขึ้นครองราชย์ ระยะเวลาต่อเนื่องจากรัชมัยพระเจ้าอินทรวรมันจนถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 นับว่าเป็นมิติสำคัญของอาณาจักรกัมพูชา คือ เป็นช่วงเวลา que แสดงให้เห็นอัตลักษณ์และลักษณะอันโดดเด่นของอาณาจักรกัมพูชา ดังจะกล่าวโดยภาพรวมต่อไปนี้

เริ่มต้นที่พระเจ้าอินทรวรมัน พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจมาก อาณาจักรกัมพูชามีอิทธิพลแผ่ขยายถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและบริเวณคัมภีร์พระองค์ทรงรวบรวมดินแดนเงินละภายใต้พระราชอำนาจทั้งหมด⁶¹ Philippe Stern ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจทั้ง 3 ประการของพระเจ้าอินทรวรมันไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์กัมพูชาทรงสนพระราชหฤทัยพระราชกรณียกิจทั้ง 3 แนวทาง สรุปได้ดังนี้

(1) พระองค์ทรงสนับสนุนการชลประทาน ทรงให้สร้างอ่างเก็บน้ำฝนขนาดใหญ่ ดังที่รู้จักกันดี คือ อินทรดฎากะ

(2) พระองค์ทรงให้สร้างเทวรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชาบิดาและพระราชมารดา รวมทั้งบุคคลสำคัญในสายตระกูลเพื่อสวดดีพระเกียรติ โดยประดิษฐานภายในศาสนสถาน

(3) การปลูกสร้าง ศาสนสถานบนภูเขา ดังที่รู้จักคือปราสาทบากอง ซึ่งเป็นสุสานบรรจุพระศพของพระองค์⁶²

จะเห็นได้ว่าโฉมหน้าประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมัน มีจุดที่น่าสนใจต่อพัฒนาการอาณาจักรกัมพูชา ดังที่ Hall กล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ไว้ว่า

⁶¹ อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 66.

⁶² David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 42-44.

**พระองค์เป็นกษัตริย์เขมรองค์แรกที่เริ่มการชลประทานในเขตพระนคร...
การที่พระองค์ให้ความสำคัญอันดับหนึ่งแก่การชลประทานนี้ เป็นการเริ่มต้น
แนวนิยมที่กษัตริย์องค์ต่อๆ มาถือเป็นตัวอย่าง...⁶³**

คติการสร้างรูปเคารพราชตระกูลและบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์สืบสายมาจนถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย พระมหากษัตริย์ลำดับต่อมาที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอินทรวรมันคือ พระเจ้ายโศวรมันที่ 1

พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ไม่เพียงทรงเป็นนักก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่ ดังเห็นได้จากศาสนสถานนับร้อยแห่งทั่วราชอาณาจักร แต่ทว่าพระองค์ยังเป็นพระมหากษัตริย์กัมพูชาพระองค์แรกที่ประทับอยู่ที่เมืองพระนคร⁶⁴ พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 โปรดให้สร้างราชธานีโดยมีชื่อตามพระนามว่า “ยโศธรปุระ” ซึ่งต่อมาชาวเขมรก็เรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “เมืองพระนคร”⁶⁵ ราชธานียโศธรปุระ สร้างล้อมรอบเนินเขาพนมบาแค็ง มีภูเขาของยโศวรมันเป็นจุดเด่น บนยอดกลางประดิษฐานเทวลิงค์ “ยโศเรศวร” วิหารสิ่งปลูกสร้างจำลองแบบย่อของภูเขาพระสุเมรุ มีแม่น้ำเสียมเรียบเทียบได้กับแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ ที่น่าสังเกต คือ ราชธานียโศธรปุระ และนครหลวงแห่งใหม่ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ นครธม เมืองสองเมืองนี้ได้สร้างซ้อนทับกันอยู่⁶⁶ ราชธานียโศธรปุระน่าจะเป็นเมืองอุดมคติที่ยังความรุ่งโรจน์ชวนพิศวง เพราะเป็นเมืองเก่าที่สร้างมาก่อน **จารึกบัตซุม** สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ก็กล่าวยกย่องเมืองยโศธรปุระว่าเป็นนครศักดิ์สิทธิ์ พระองค์ทรงบูรณะเมืองแห่งนี้จนอร่ามเรืองรองไปด้วยทองคำ ปราสาทเรื่องโรจน์ไปด้วยอัญมณี งดงามราวกับวิมานของพระอินทร์⁶⁷

อุดมคติของเมืองยโศธรปุระเป็นที่กล่าวยกย่องอีกครั้งในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นได้จาก **จารึกปราสาทจรุง** อ้างถึงเมืองยโศธรปุระว่า งดงามเปรียบประดุจหญิงสาวจากตระกูลชั้นดีที่กำลังรอคอยคู่หมั้น พระราชวังนั้นประดับด้วยอัญมณีมีค่า และทรงอาภรณ์ในปรากฏการ⁶⁸ ภายหลังจาก

⁶³ ตี.จี.อี.ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ, 107.

⁶⁴ Keith W. Taylor, “The Early Kingdoms,” in **The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500**, 160.

⁶⁵ มาดแลน จีโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ทรงแปล พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 3.

⁶⁶ ตี.จี.อี.ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ, 109.

⁶⁷ David Chandler, **A History of Cambodia** 4 th Edition, 47.

⁶⁸ ยอร์ช เซเดส์, , เมืองพระนคร นครวัด นครธม แปลโดย ปราณีย์ วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: ดรีม แคมเชอร์, 2556), 137.

ที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 สวรรคต เชื้อสายของพระองค์ คือ พระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 และพระเจ้าอิศานวรมันที่ 2 ก็มีบทบาททางการเมืองสืบต่อมา แต่รัชสมัยของพระองค์รายละเอียดมีอยู่น้อยมาก ในช่วงเวลานี้พระบิดาของพระองค์ประกาศตนเป็นอิสระ แยกไปมีอำนาจที่เกาะแกร์ และเมื่อพระเจ้าอิศานวรมันที่ 2 สวรรคต ก็ทรงครองราชย์ต่อมาที่เมืองพระนคร คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 4⁶⁹ รัชสมัยต่อจากนี้เป็นช่วงระยะเวลาที่พระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อมาเป็นระยะเวลาอันสั้น พระมหากษัตริย์ที่สมควรกล่าวในที่นี้ ก็คือ พระเจ้าราเชนทรวรมัน เป็นที่สังเกตว่าช่วงรอยต่อรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน โครงสร้างสถาบันกษัตริย์ของกัมพูชาน่าจะมีความสลับซับซ้อนอยู่พอสมควร เพราะก่อนที่พระเจ้าราเชนทรวรมันจะขึ้นครองราชย์ทรงมีฐานอำนาจเป็นอิสระอยู่ที่ภวปุระ ดังที่ Jacques กล่าวว่า “**พระองค์อาจเป็นกษัตริย์อิสระแห่งแคว้นภวปุระ เป็นผู้มีอำนาจเหนือรัฐประเทศและขึ้นอยู่กับพระราชาราชแห่งกัมพูชา**”⁷⁰

ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ปรากฏว่ามีศึกสงครามกับอาณาจักรจามปาอย่างหนักหน่วง จารึกบรรยายวีรกรรมของพระองค์ว่าทรงมีชัยชนะเหนือกษัตริย์ต่างแคว้น ด้วยวีรกรรมอันอาจหาญ⁷¹ เมื่อผ่านพ้นสงครามกับจามปาแล้ว อาณาจักรของพระองค์กลับคืนสู่สันติภาพ เนื้อความตอนหนึ่งใน **จารึกปักชำกรุง** ยืนยันว่าแผ่นดินกัมพูชามีความสุข พระเจ้าแผ่นดินปกครองอาณาจักรด้วยความยุติธรรม “**ความยุติธรรมที่พระองค์มี มีความงดงามของไฟบรรลัยกัลป์ ทำให้พระองค์มีความมั่นคงในหมู่ชนแห่งคนดี ความยุติธรรมนี้เยี่ยหยันอำนาจของราชา (อื่นๆ) ทั้งปวง**”⁷² สิ่งที่น่าสนใจในรัชสมัยนี้ คือ สิ่งก่อสร้างทางศาสนาเพื่อ पू อิศรเสรีภาพการนับถือศาสนา ในหมู่ชนชั้นนำมีความหลากหลาย ระบบกษัตริย์แห่งเมืองพระนครได้รับการฟื้นฟู⁷³ ยิ่งกว่านั้นราชสำนักประกวดประชันการแต่งบทสวดตีพระเกียรติถวายพระราชาราชเพื่อชิงความเป็นเลิศ แน่นนอนว่าเมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมัน พระโอรสของพระองค์ครองราชย์ขณะทรงพระเยาว์ คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 5

⁶⁹ อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน **ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน**, 72.

⁷⁰ Claude Jacques, “ฟูนัน เจนละ และศรีวิชัย,” แปลโดย พีรพงษ์ เตชะกำธร และ Gérard Fouquet, ใน **การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี**,” 48.

⁷¹ Lawrence Palmer Briggs, **The ancient Khmer Empire**, 126.

⁷² มณีนัน พรหมสุทธิรักษ์, “บทสวดตีในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 6** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 293.

⁷³ David Chandler, **A History of Cambodia** 4 th Edition, 47.

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ศิลปวิทยาการเจริญรุ่งเรือง ราชสำนักเฟื่องฟูด้วยการละคร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศิลปินที่ทรงพระปรีชายิ่ง ดังความใน *จารึกเมืองเสมา* กล่าวว่า “**พระองค์ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับ (การละคร) ทั้งภายในและภายนอกอย่างซาบซึ้ง ดังนั้น จึงตกลง พระทัยแสดงละครด้วยพระองค์เอง (สวयงกฤณาฏเก) โดยการตรัสคำกลอนออกมาอย่างสดๆ**”⁷⁴ ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์นักปราชญ์ราชบัณฑิต และทรงค้าชুবुकคตลยากไร้ทั่ว สาราทิส ดังที่จารึกหลักเดียวกันนี้กล่าวไว้ว่า “**ในวัน 15 ค่ำ มีวันคราสเป็นต้น พระองค์ทรงปลุก พวกบัณฑิตให้ตื่นด้วยวิทยาการ และทรงปลุกคนยากไร้ คนตาบอด คนป่วยไข้ และคนแก่เฒ่าให้ ตื่นด้วยทานพิเศษทั่วทุกทิศ**”⁷⁵ Hall มองว่ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 นี้ “**เป็นยุคทองของ วิทยาการ**” อย่างแท้จริง กล่าวคือ เป็นยุคสมัยที่มีพราหมณ์ผู้ทรงความรู้จำนวนมาก ขณะเดียวกัน สตรีเขมรช่วงเวลานี้ก็ดำรงตำแหน่งระดับสูงในราชสำนัก และล้วนแต่มีความรู้ที่นำสรรเสริญทั้งด้าน โหราศาสตร์ และการปกครอง ในช่วงต้นรัชสมัยก็ปรากฏเทวสถานที่ยื่นชื่ออย่างมาก คือ ปราสาทบัน ทายสรี ซึ่งนับถือว่าเป็นปราสาทที่สวยงามที่สุดในเขมร และนอกจากลักษณะด้านสถาปัตยกรรมจะงดงาม แล้ว รูปสลักผนังปราสาทก็ชี้ให้เห็นศิลปะเขมรที่งดงามที่สุดด้วย⁷⁶ เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เหตุการณ์ประวัติศาสตร์กัมพูชาเข้าสู่ช่วงจลาจลอย่างยิ่ง ขณะเดียวกันก็ปรากฏพระมหากษัตริย์ที่ ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมัน ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เป็นช่วงแสดงพัฒนาการ อาณาจักรกัมพูชาที่โดดเด่นช่วงหนึ่ง กล่าวคือ แสดงให้เห็นอัตลักษณ์และลักษณะเด่นของอาณาจักร กัมพูชาในด้านความคิดริเริ่มสร้างระบบชลประทานอย่างเป็นรูปธรรม ศาสนสถานในอาณาจักร เจริญรุ่งเรือง ด้วยพระมหากษัตริย์โปรดให้สร้างขึ้นมาแก่ง ขณะเดียวกันก็มีความหลากหลายด้านคติ ความเชื่อทางศาสนา ยิ่งกว่านั้น ศิลปะวิทยาการเจริญรุ่งเรืองมาก สะท้อนภูมิปัญญาชาวเขมรใน ศิลปะเชิงช่างอย่างสมบูรณ์ สอดคล้องกับที่ Coedès แสดงความเห็นว่

ประวัติศาสตร์ขอมตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าอินทรวรมันลงมาจนถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เป็นเวลากว่าร้อยปีนั้น ส่วนใหญ่เป็นสมัยแห่งความ ยิ่งใหญ่ ตรงกับสมัยแห่งความรุ่งเรืองของประเทศจีน คือ ตอนปลายของ

⁷⁴ กรมศิลปากร, *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16* (กรุงเทพฯ: หอสมุด แห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 114.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶ ตี.จี.อี.ฮอลล์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 1 พิมพ์ ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ*, 113.

**ราชวงศ์ถังและสมัยห้าราชวงศ์ ในสมัยที่อาณาจักรขอมตั้งอยู่ในความสงบนี้
วัฒนธรรมขอม ณ เมืองพระนครก็ได้มีรูปร่างและลักษณะของตนเอง⁷⁷**

3) ช่วงระยะเวลาอันปั่นป่วนไร้เสถียรภาพในอาณาจักรกัมพูชา

บริบทประวัติศาสตร์ภายหลังจากสิ้นสุดรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ตกอยู่ในสภาพปั่นป่วนยุ่งเหยิง ช่วงเวลานี้มีพระมหากษัตริย์กัมพูชาถึง 3 พระองค์ พระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์นี้ไม่ทราบสายสัมพันธ์ที่ชัดเจน สำหรับพระนัดดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ขึ้นครองราชย์ต่อมา คือ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 ในปีค.ศ.1001 (พ.ศ.1544) แต่เป็นปีเดียวกันเท่านั้นที่พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจ ช่วงระยะเวลาที่ไม่ห่างกันมาก ปรากฏหลักฐานจากจารึกว่ามีเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง คือ สุริยวรมัน และมีพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าชัยวรมัน⁷⁸ ในรัชสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 เป็นช่วงเวลาสั้นๆ การช่วงชิงอำนาจการเมือง แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กับพระเจ้าชัยวรมัน

การแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ระยะเวลาครอบคลุมบริเวณด้านตะวันออกของกัมพูชา ที่เขตสมโบร์ และกระแฉะ ต่อมาพระองค์ขยายพระราชอำนาจมายังบริเวณเขตกำปงธม และกำปงจาม ส่วนพระเจ้าชัยวรมัน พระราชอำนาจของพระองค์ครอบคลุมบริเวณเขตพระนครหลวง ที่เสียมเรียบและพระตะบอง **จารึกตวลตาเพชร** เป็นหลักฐานที่สะท้อนว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ต้องใช้เวลานานถึง 9 ปี เพื่อทรงปราบเหตุการณ์ความไม่สงบ และหากพิจารณาจากหลักฐาน **จารึกวัดจังกอ** จะช่วยให้สันนิษฐานได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันมีพระราชอำนาจที่เมืองพระนครตั้งแต่ปี ค.ศ. 1002 (พ.ศ.1545) จวบจนถึงปี ค.ศ.1006 (พ.ศ.1549) พระองค์ก็สูญเสียพระราชอำนาจให้แก่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1⁷⁹ สอดคล้องกับงานศึกษาของณัฐพล จันทรงาม ที่ได้วิเคราะห์ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์และเหตุการณ์การเมืองการปกครอง โดยใช้หลักฐานจาก **จารึกตวลปราสาท** ซึ่งยืนยันให้ถึงความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าชัยวรมันกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่แฝงอยู่ในจารึกหลักนี้ ซึ่งก็วิสื่อความหมายถึงรัศมีหรือเดชานูภาพของพระจันทร์ ในที่นี้ คือ พระเจ้าชัยวรมัน ทรงแผ่รัศมีทั่วทุกสารทิศ โดยไม่เปิดทางให้แก่รัศมีพระอาทิตย์ จุดนี้อาจตีความได้

⁷⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000, 180.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, 186.

⁷⁹ อุเทน วงศ์สถิตย์, **จารึกวัดจังกอ: หลักฐานใหม่เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมัน**, เข้าถึงเมื่อ 31 พฤษภาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/uploads/file/knowledge-fr-wat-chongko-inscription.pdf>.

ว่า รัชสมัยพระอาทิตย์ คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ดังนั้น *จารึกตวลปราสาท* แสดงให้เห็นการคานอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์สองพระองค์นี้อย่างชัดเจน⁸⁰

เมื่อพ้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระมหากษัตริย์ต่อมา คือ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 รัชสมัยนี้ เหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้นต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากที่เกิดกบฏสามครั้ง รวมทั้งยังถูกแรงกดดันจากทหารของพวกจามด้วย เมื่อสิ้นสุดรัชสมัยเป็นระยะเวลา 16 ปี พระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อมา คือ พระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ซึ่งเป็นพระอนุชา พระองค์ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชาท่ามกลางสงครามกับจามปา ขณะเดียวกันพระราชอำนาจของพระองค์ถูกท้าทายโดยกลุ่มอำนาจท้องถิ่นด้วย⁸¹ เมื่อพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 สวรรคต พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ขึ้นครองราชย์ต่อมา แต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ไม่ได้ทรงอยู่ในราชตระกูลกับพระมหากษัตริย์ก่อนหน้า สันนิษฐานว่า พระบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เป็นผู้ปกครองท้องถิ่นทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอาณาจักร และตระกูลของพระองค์มาจากมณฑลปุระ คือสมาชิกราชวงศ์ท้องถิ่นของมณฑลปุระที่ได้ต่อต้านผู้มีอำนาจจากส่วนกลาง⁸²

ข้อมูลเกี่ยวกับเชื้อสายแห่งเมืองมณฑลปุระ กล่าวถึงในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ว่าจะเป็น *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ก็ได้กล่าวเนื้อความว่าพระญาติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ที่เมืองมณฑลปุระ สืบเนื่องมายังพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

หลังจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 ครองราชย์เป็นระยะเวลา 5 ปี ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระราชนัดดาแย่งชิงราชบัลลังก์ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ต่อจากนี้ไปจะต่อเนื่องมาถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งถือเป็นยุครุ่งเรืองครั้งสุดท้ายแห่งเมืองพระนคร

⁸⁰ ญัฐพล จันทรงาม , “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 121.

⁸¹ หม่อมเจ้าสุภัทรีดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 190-192 ; คีธ ดับเบิลยู เทเลอร์, “ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก,” ใน *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500* นิโคลาส ทาร์ลิง, (บรรณาธิการ), 226.

⁸² Charles Higham, *The Civilization of Angkor* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2003), 107-109.

4) จากรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ความรุ่งเรืองสูงสุดของอาณาจักรกัมพูชา

ประวัติศาสตร์กัมพูชามีความเคลื่อนไหวตลอดมา โดยเฉพาะการช่วงชิงอำนาจการเมือง ภายหลังจากที่ผู้นำองค์ก่อน “เสียม” บุญบารมี จะมีพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ “อ้าง” สายสัมพันธ์กับราชตระกูลเก่า หรือมาจากตระกูลชั้นนำ ซึ่งต่อมาได้เถลิงอำนาจปกครองอาณาจักร โดยทรงปราบเหตุดาจรจนแผ่นดินกลับคืนสู่ความสงบสุข พระเกียรติคุณในแง่นี้พระมหากษัตริย์ได้รับยกย่องว่าเป็น “มหाराช” หรือ “อิธราช” ค่ายก่องนี้เห็นชัดเจน เมื่อพิจารณาบริบทประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามลำดับ

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ปกครองอาณาจักรกัมพูชาให้เป็นปึกแผ่น พระราชประวัติของพระองค์มีการเปรียบเทียบกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อยู่ด้วย Chandler อธิบายประเด็นนี้ไว้ว่า การเปรียบเทียบพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ถึงแม้ไม่ใช่พระญาติ แต่ก็ช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์กัมพูชา โดยเฉพาะยุคบ้านเมืองแตกแยก พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ใช้วิธีปกครองแบบเดียวกัน

นั่นคือเมื่อขึ้นครองราชย์ที่ ยโคธรปุระแล้ว ทรงใช้นโยบายการบริหารที่หนักแน่น ทรงใช้อำนาจกษัตริย์อย่างเต็มที่ ขยายพระราชอาณาเขต ได้ปกครองกำลังคนมหาศาล⁸³

ในช่วงเวลาที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ครองราชย์ตลอดระยะเวลา 40 ปี พระองค์ทรงยกทัพรุกรานเพื่อนบ้านบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และทางทิศตะวันออก ขณะเดียวกันก็ทรงยกกองทัพต่อสู้กับจาม รวมทั้งไต่เวียด⁸⁴ ส่วนบริเวณจังหวัดลพบุรี ประเทศไทย หลังจากสิ้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เมืองลพบุรีก็ปลดแอกเป็นอิสระจากอิทธิพลของขอม แต่พอถึงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ก็ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของเมืองพระนครอีกครั้ง หรือการที่เขมรเข้าโจมตีเมืองมอญที่หริภุญชัยนั้น ถึงแม้ไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ก็แสดงให้เห็นว่ามีการยกกองทัพแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 รุกล้ามาถึงเมืองเหนือ⁸⁵

⁸³ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรงค์ และวงเดือน นาราสังข์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 73.

⁸⁴ มาดแลน จิโต, *ประวัติเมืองพระนครของขอม* ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราธิศ ทรงแปล พิมพ์ครั้งที่ 2, 67.

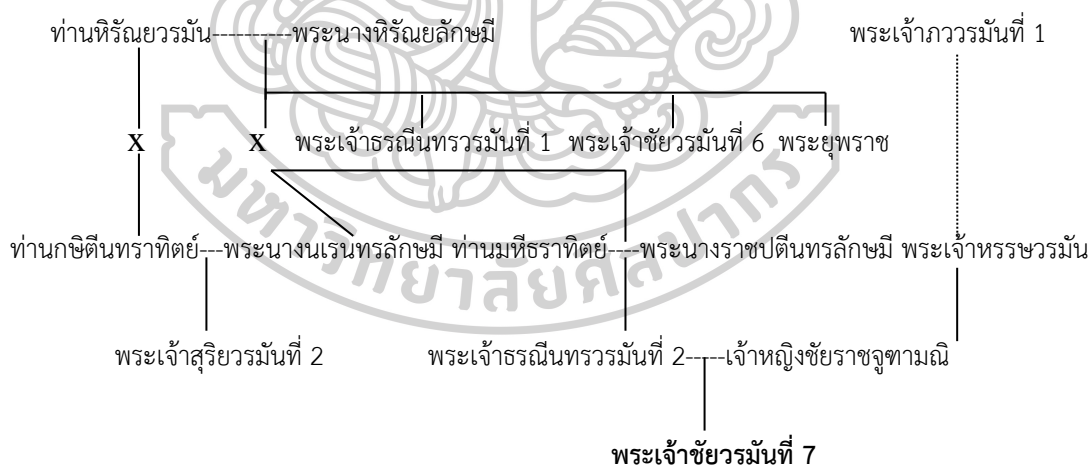
⁸⁵ Keith W. Taylor, “The Early Kingdoms,” in *The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500*, 161.

ไม่เพียงพระราโชบายมุ่งแผ่ขยายพระราชอำนาจด้วยการทำศึกสงครามจะปรากฏเด่นชัดในรัชสมัยนี้ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก็กล่าวได้ว่าราชสำนักพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประสบผลสำเร็จทางการทูตกับราชสำนักช่องทางตอนใต้ของจีนด้วย⁸⁶

บริบทสังคมที่โดดเด่นในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เห็นได้จากลัทธินับถือพระวิษณุที่เฟื่องฟู พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศพระองค์ต่อพระวิษณุอย่างไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดจะทรงปฏิบัติได้เทียบเท่า ดังเห็นได้จากศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งเมืองพระนคร คือ ปราสาทนครวัด

ในปลายรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประวัติศาสตร์ค่อนข้างมืดมัว ภายหลังจากที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สวรรคต นักประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งเห็นว่าผู้ที่ขึ้นครองราชย์ต่อมาก็คือพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งมีสถานะเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

Cœdès อธิบายการสืบสายตระกูลของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ไว้ว่าเป็นพระญาติห่างๆ กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทั้งนี้พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 น่าจะขึ้นครองราชย์ในสถานการณ์ที่ยุงยาก ในพระราชวัง ข้อมูลจากจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็กล่าวว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงชัยราชจุตามณี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 แล้วต่อมาก็มีพระโอรส คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁸⁷ Cœdès ได้สรุปแผนผังสายตระกูลของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งสัมพันธ์กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และสืบต่อมาถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังต่อไปนี้

แผนผัง ลำดับสายตระกูลของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ตามข้อเสนอของ Cœdès

ที่มา: George Cœdès, "Etudes cambodgiennes," in **BEFEO XXIX** (1929): 301.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 163.

จากแผนผังข้างต้น จะเห็นได้ว่าบุคคลสำคัญที่มีพระนามว่ามทีธราทิตย์ ซึ่งเป็นพระบิดาของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 นั้น มีสถานะเป็นพระอนุชาของพระราชมารดาพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือพระนางนเรนทรลักษมี เจ้านายสตรีพระองค์นี้มีสถานะเป็นพระชนิษฐภคินีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 ฉะนั้น พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 จึงมีสายสัมพันธ์ทางฝ่ายสตรีต่อเนื่องมาจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่น่าสนใจคือ ประวัติศาสตร์ช่วงเวลานี้มีความสับสนมาก กรณีที่เชื่อว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ก็ยังคงเป็นที่ถกเถียงได้ว่าพระองค์มีสถานะเป็นพระมหากษัตริย์จริงแท้หรือไม่ Jacques กล่าวว่าช่วงเวลาสวรรคตของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือ ตกราว ค.ศ.1150 (พ.ศ. 1693) จนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวค.ศ.1182/1183 ถึง 1218 (พ.ศ. 1725/1726 ถึง พ.ศ.1761) ข้อมูลประวัติศาสตร์มีอยู่น้อย โดยเฉพาะพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แทบไม่ทราบสายตระกูลของพระองค์เลย⁸⁸ รวมทั้งวิธีการที่นำมาสู่อำนาจของพระองค์ ดูเหมือนว่าพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 จะเสด็จกลับมายังเมืองพระนคร หลังจากที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินยังเมืองลพบุรี ในประเทศไทย ก็ถูกข้าราชการสำนักจุ่มโถมตีพันที่ที่พระองค์เสด็จมาถึงเมืองพระนคร โดยข้าราชการที่ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าโยศวรมันที่ 2 แล้วขึ้นครองราชย์ต่อมา ก็คือ พระเจ้าตรีภูวนาทิตย์⁸⁹ อาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ในเวลาช่วงนี้สะท้อนความไม่มั่นคงของราชสำนัก เสถียรภาพของราชบัลลังก์คลอนแคลน และเหตุการณ์จลาจลก็ต่อเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถึงแม้ช่วงตอนต้นอาณาจักรเกิดความวุ่นวาย แต่เมื่อพระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพจามปาก็ถือว่าเป็นช่วงที่อาณาจักรกัมพูชามีความรุ่งเรืองช่วงหนึ่ง น่าสังเกตว่า บุคคลสำคัญที่มีส่วนสร้างจินตภาพพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม คือ Coedès ดังที่ผู้วิจัยได้สรุปรายละเอียดประเด็นนี้แล้ว ในเนื้อหาบทที่ 2 หัวข้อย่อย 1.2 จารึกกับการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

⁸⁸ ประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์นั้น มีมิติที่น่าสนใจในช่วงระยะเวลาที่ต่อเนื่องกัน ซึ่งมักไม่ปรากฏคำอธิบายในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของกัมพูชามัยโบราณ Jacques ได้ตั้งประเด็นดังกล่าวไว้ว่า ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีความน่าสนใจ เพราะพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์อยู่ในสิริราชสมบัติอันยาวนานถึง 25 ปี ต่อมาที่พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 แห่งจามปายกทัพมาตีเมืองพระนคร ส่วนลักษณะทางสถาปัตยกรรมสำคัญ ก็เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ Claude Jacques, “พูนัน เจนละ และศรีวิชัย,” แปลโดย พีรพงษ์ เตชะกำจร และ Gérard Fouquet, ใน การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี,” 51.

⁸⁹ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in **Bayon: New perspectives** (Bangkok: River Book., 2007), 30.

ประวัติศาสตร์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าพระองค์ทรงแผ่ขยายพระราชอำนาจอย่างกว้างขวาง ดังที่มีหลักฐานคือ *จารึกทรายทอง* ว่าทรงแผ่อำนาจไปไกลทางเหนือจนถึงเวียงจันทน์⁹⁰ ในส่วนดินแดนประเทศไทยนั้น อำนาจของกัมพูชาครอบคลุมที่ราบสูงโคราชทั้งหมด รวมถึงบริเวณที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและส่วนเหนือของแหลมมลายู ข้อความใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ที่กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งพระพุทธรูป “ชัยพุทธมหานาถ” ไปประดิษฐานยังเมืองต่างๆ ทั้ง 23 เมือง แสดงให้เห็นขอบเขตพระราชอำนาจของพระองค์อย่างชัดเจน⁹¹ ขณะเดียวกันลักษณะเด่นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังเห็นได้จากอิทธิพลพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าในรัชสมัยใด ซึ่งรายละเอียดในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อ 3) ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสนับสนุนสิ่งปลูกสร้างในอาณาจักรจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นปราสาทที่พระองค์ทรงสร้างอุทิศบูชาพระพุทธรูปสถานอยู่ใจกลางนครธม ถนนสายต่างๆ ที่ปักคนเดินทางหรือวหินคฤหะ ซึ่งมีจำนวนมากถึง 121 หลัง รวมทั้งสถานพยาบาลหรืออารยศาสตร์สถานจำนวน 102 แห่ง ทว่าอาณาจักร สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้เป็นแนวทางหนึ่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจัดระบบรูปแบบการบริหารบ้านเมืองพระนครให้เข้าสู่แนวทางใหม่อย่างแท้จริง⁹²

ปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มีดมัว นักวิชาการไม่อาจทราบถึงปีสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แน่ชัด การค้นพบจารึกล่าสุด คือ จารึกหลักที่ k.1234 เป็นจารึกที่ข้อความจารลงบนชั้น พบที่ปราสาทพระขรรค์ ซึ่งให้เห็นว่าพระองค์อาจมีพระชนมายุจนถึงในปีค.ศ. 1139 หรือ ค.ศ. 1217-1218 (พ.ศ. 1770-1771) Jacques กล่าวว่าจะอย่างน้อยในช่วงเวลาดังกล่าวพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะมีพระชนมายุ 72 พรรษา และช่วงที่พระองค์สวรรคตประมาณ 10 ปีหลังจากนี้⁹³ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์กล่าวว่าหลังจากสิ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อมา คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 แต่ก็ไม่สามารถทราบได้แน่ชัดว่าพระองค์เป็นหนึ่งในพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือไม่⁹⁴

⁹⁰ Keith W. Taylor, “The Early Kingdoms,” in **The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500**, 162.

⁹¹ Claude Jacques, “พูนัน เจนละ และศรีวิชัย,” แปลโดย พิรพงษ์ เตชะกำธร และ Gérard Fouquet, ใน การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี,” 49.

⁹² Keith W. Taylor, “The Early Kingdoms,” in **The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500**, 162.

⁹³ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in **Bayon: New perspectives**, 40.

⁹⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 210.

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหตุการณ์ต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ที่มรดกความเจริญรุ่งเรืองให้แก่อาณาจักรกัมพูชาเป็นอันมาก ทั้งโบราณสถาน ประติมากรรม ความเชื่อทางศาสนา และหลักศิลาจารึก

ความต่อเนื่องของบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคก่อนเมืองพระนคร ถึงยุคเมืองพระนคร คือ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนว่าอาณาจักรกัมพูชามีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ตามลำดับ จากอาณาจักรขนาดเล็กก็แผ่ขยายพื้นที่กว้างขวาง ขณะเดียวกันพัฒนาการของอาณาจักรขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทแผ่ขยายพระราชอำนาจ ด้วยพระองค์ทรงเป็นผู้สถาปนาคติพระราชูปถัมภ์พระศิวะ อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร และทรงช่วงชิงอำนาจจากรัฐอื่นเพื่อความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักร บางเวลาพระมหากษัตริย์ก็ทรงสร้างฐานอำนาจทางการเมืองจากเหตุจลาจลด้วย

ในแง่สถาบันกษัตริย์กัมพูชา สายตระกูลพระมหากษัตริย์ มีรากฐานจากความเชื่อดำเนินที่ยืนยันถึงความ “เก่าแก่” ความ “ขลัง” ความ “ศักดิ์สิทธิ์” ดังนั้น จึงไม่แปลกที่พระมหากษัตริย์ในเมืองพระนคร เช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะโยงโยสายตระกูลของพระองค์ย้อนกลับยังเชื้อพระวงศ์และพระมหากษัตริย์ยุคก่อนเมืองพระนคร เพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่า ราชตระกูลของพระองค์มีความเก่าแก่สืบทอดต่อกันมา

พัฒนาการของอาณาจักรและพระมหากษัตริย์ดังที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของบริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาที่ยังมีความหมายท้าทายให้ตรวจสอบ การที่สังคมและประวัติศาสตร์มีความหมายต่อการพินิจพิจารณาเหตุการณ์สำคัญ เกี่ยวเนื่องด้วยบริบทสังคมนั้น เชื่อมโยงกับรากเหง้าทางศาสนาและความเชื่อ ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งสมบัติทางวัฒนธรรมการเขียนจารึกในราชสำนัก ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาประเด็นเหล่านี้ต่อไป

1.2 ศาสนา และความเชื่อ

ศาสนาและความเชื่อเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่คู่วิถีชีวิตของมนุษย์ เป็นเบ้าหลอมความคิดอันซับซ้อนอันอุดมการณ์ผู้ปกครอง สะท้อนภาพพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรมในสังคมนั้น ศาสนาและความเชื่อในอาณาจักรกัมพูชามีพลวัตยาวนาน ไม่อาจกล่าวเฉพาะเจาะจงที่บริบทช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่งให้เห็นภาพรวมได้ทั้งหมด โดยนัยนี้ การพิจารณาบริบทศาสนาและความเชื่อในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงไม่อาจพิจารณาเฉพาะในรัชสมัยของพระองค์เพียงเท่านั้น หรือแม้แต่ยุคสมัยเริ่มแรก เช่น ฟูนัน ที่ศาสนาและความเชื่อผสมผสานกันอย่างหลากหลายแล้ว ทั้งศาสนาดั้งเดิม พราหมณ์ และพุทธ การพิจารณาเบื้องหลังศาสนาและความเชื่อ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของภาษาสันสกฤต รวมทั้งพัฒนาการของตัวอักษร หรืออย่างน้อยก็ผู้รจนารจารึกในราชสำนักแสดง

วัฒนธรรมทางศาสนาและความเชื่อที่รับมาจากอินเดียอย่างชัดเจน แต่ขณะเดียวกันก็ไม่พบว่ามีการละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมไปหมดสิ้น เบื้องหลังศาสนาและความเชื่อเหล่านี้ จึงเป็นบริบทมิติสังคมที่รับอิทธิพลมาจากภายนอก แล้วผสมกลมกลืนจนเป็นศาสนาและความเชื่อที่เจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรกัมพูชา⁹⁵ ดังที่ผู้วิจัยจะแบ่งประเด็นอภิปรายโดยเริ่มจาก

1.2.1 ศาสนาและความเชื่อแบบดั้งเดิม

1.2.2 ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์

1.2.3 ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธ

1.2.4 ศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกัน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.2.1 ศาสนาและความเชื่อแบบดั้งเดิม

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศาสนา และความเชื่อในรูปข้อเขียนและหลักฐานโบราณคดี มักอธิบายตามบริบทศูนย์กลางทางอารยธรรม ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ⁹⁶ ในแง่นี้ หลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งหลายชี้ให้เห็นว่าศาสนาและความเชื่อที่โดดเด่น หรือผูกพันกับบุคคลชั้นสูงในฐานะผู้สร้างหลักฐานประวัติศาสตร์นั้น ล้วนเป็นศาสนาและความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจภูมิหลังวิถีชีวิตของชาวเขมรยุคโบราณที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อแบบดั้งเดิม ไม่แตกต่างจากสังคมมนุษย์สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เคารพโลกธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อารักษ์ เทพารักษ์ พระธรรณี พระพวย นั้บถืดันไม้ ป่า เขา ก้อนหิน ซึ่งการเคารพสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติเหล่านี้ก็เพื่อขจัดความหวาดกลัวนั่นเอง⁹⁷

ความเชื่อทางศาสนาที่เก่าแก่อยู่คู่วิถีชีวิตชาวเขมร คือ การให้ความเคารพวิญญาณบรรพบุรุษ หรือที่เรียกว่า “อนกตา” (เนยะตา) ซึ่งปรากฏร่องรอยให้เห็นตั้งแต่ยุคก่อนเมืองพระนครแล้ว โดยกระบวนการหนึ่งก็คือการทำให้ “ผี” หรือ “เทพารักษ์” ในท้องถิ่นมีชื่อเรียกอย่างเทพอินเดีย เช่น เทวาลัยฮินดูที่สร้างบริเวณพื้นที่ของชาวพื้นเมืองก่อนที่จะรับวัฒนธรรมอินเดีย แสดงให้เห็นถึงความ

⁹⁵ T.S. Maxwell, “Religion at the time of Jayavarman VII,” in **Bayon: New Perspectives**, 74.

⁹⁶ เจ.ที. กาสปารีส, “ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนประมาณ ค.ศ.1500,” ใน **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500**, 382.

⁹⁷ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, **พระพุทธศาสนาในกัมพูชา** แปลโดย ทองสืบ ศุภะมาร์ค (พระนคร: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514), 7.

เชื่อว่าผีบรรพบุรุษกลืนกลายเป็นเทพอินเดีย และในยุคที่บ้านเมืองปกครองแบบรวมศูนย์ (เช่นเมืองพระนคร) เทพก็กลายรูปมาเป็นผีบรรพบุรุษตามเดิม⁹⁸ ดังนั้น **ความสัมพันธ์ที่กลมกลืนกันระหว่างศาสนาและความเชื่อที่นับถือผีกับการสื่อความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ จึงสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมกัมพูชา ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับวิถีธรรมชาติมาตั้งแต่ต้น** ดังในยุคก่อนเมืองพระนครเป็นที่เชื่อว่ามีลัทธินิยาย และการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนภูเขา โดยเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนทางราชสำนัก เช่นบริเวณที่ตั้งของบาพนม อันเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตั้งแต่ในยุคก่อนเมืองพระนครนั้นมีพิธีบูชาญวนมนุษย์ มีรูปเคารพของมหาสุรรมรทินี (พระแม่อุมาปางปราบมหาสุระ) และยังมีร่องรอยความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษท้องถิ่น ดังกรณีการนับถือแม่สา (*nak tā Me Sa*) หรือเจ้าแม่สีขาว ซึ่งเป็นเทพารักษ์ดูแลวิญญาณทั่วไป ความเชื่อเรื่องแม่ส่าน่าจะเป็นตัวอย่างของการย้อนกลับไปพิจารณารูปเคารพที่เรียกว่ามหาสุรรมรทินี ภายใต้ชื่อเรียกอันหลากหลาย ในบริบทก่อนยุคฟูนัน ซึ่งเป็นช่วงที่มีการรับอิทธิพลจากอินเดียโดยปรับให้เข้ากับความเป็นท้องถิ่น⁹⁹ จะเห็นได้ว่า **จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซุย** ก็ดูจะยืนยันถึงการรับพิธีความเชื่อของชาวพื้นเมืองผนวกรวมกับศาสนาภายนอก ดังพิธีบูชาญวนเหนือภูเขาสิงครบรรพต ซึ่งเป็นพิธีของชาวเมือง จดหมายเหตุของจีนกล่าวถึงเทพพระนามว่า “โพโตลี” ในที่นี้คงหมายถึงผีแห่งขุนเขา ต่อมาความเชื่อในลัทธินี้ผนวกรวมด้วยลัทธิไสวนิกายที่นับถือ พระคิเว เป็นใหญ่ (พระองค์เป็นเทพแห่งขุนเขาเหมือนกัน)¹⁰⁰ จากหลักฐานดังกล่าวยืนยันได้ว่าถึงแม้ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลครอบคลุมอาณาจักรฟูนันและเจนละ แต่ก็มีศาสนาและความเชื่อของชาวฟูนันและชาวเจนละโดยเฉพาะการนับถือผี รวมทั้งวิญญาณบรรพบุรุษซึ่งน่าจะสะท้อนว่าเป็นศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยให้สืบสาวได้

ความเชื่อเกี่ยวกับ “นาค” หรือ “งูใหญ่” เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่ดำรงอยู่ในอาณาจักรกัมพูชา ดังปรากฏตำนานความเป็นมาของปฐมกษัตริย์ฟูนันว่ามีเรื่องราวสืบย้อนไปถึงเจ้าหญิงนาค ความเชื่อเช่นนี้แสดงร่องรอยให้เห็นว่านาคเป็นสัญลักษณ์บรรพชนของชาวเขมร ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าคติ

⁹⁸ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสิจจ์, 31.

⁹⁹ ดูเพิ่มเติมได้ใน David P.Chandler, “Royally Sponsored Human Sacrifices in Nineteenth Century Cambodia : the cult of nak tā Me Sa (Mahisāsūramardini) at Ba Phnom,” in *JSS Vol.6* , 2 (1974): 207-222.

¹⁰⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 7.

เรื่องการอภิเษกสมรสระหว่างผู้นำกับนาซี หรืออุปัชฌาย์ เป็นต้นธารของประมุของค์ต่อๆ มา¹⁰¹ และน่าจะถือว่าเป็นตำนานท้องถิ่นที่ส่งเสริมและยืนยันสถานะของเชื้อสายพระมหากษัตริย์กัมพูชาให้ดู “ขลัง” และ “ศักดิ์สิทธิ์” อีกด้วย ความเชื่อเกี่ยวกับนาซีในอาณาจักรกัมพูชา ถือว่ามีความสัมพันธ์กับความคติริเริ่มสร้างสรรค์ศิลปะรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยนาศ การดำรงอยู่ของนาซีที่มีมาแต่โบราณ จึงยืนยันตัวตนและจิตวิญญาณชาวเขมรอย่างชัดเจน

ประเพณีวิถีชีวิตของผู้คนในอาณาจักรกัมพูชายุคก่อนเมืองพระนคร มีหลักฐานจากเอกสารจีนบ่งบอกให้รู้เกี่ยวกับการทำพิธีศพ โดยมีวิธีปฏิบัติ 4 แบบ คือ (1) การนำศพไปทิ้งลงในทะเล (2) นำศพไปเผาจนมอดไหม้ (3) การฝังศพ (4) ทิ้งศพให้เป็นเหยื่อแก่นก¹⁰² ถึงแม้วิธีปฏิบัติดังกล่าวมองผ่านสายตาดูต่างพื้นที่ แต่ก็สะท้อนความเรียบง่ายของประเพณีในสังคมกัมพูชาได้

ความเชื่อและวิถีชีวิตดังกล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นได้ว่าศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของชาวกัมพูชา คือ การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งรวมถึงความยำเกรงวิญญาณบรรพบุรุษ รวมทั้งเทพารักษ์ประจำป่าเขา การนับถือนาคอันเป็นต้นวงศ์พระมหากษัตริย์ ที่เป็นสัญลักษณ์ความอุดมสมบูรณ์ และการประกอบพิธีกรรมอันเรียบง่าย เช่น พิธีงานศพ ร่องรอยดังกล่าวปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย เช่น การสร้างรูปเหมือนของบุคคลสำคัญต่างๆ ประดิษฐานภายในศาสนสถาน เพื่อเป็นสื่อติดต่อระหว่างโลกวิญญานกับภพภูมิที่พระมหากษัตริย์ยังมีพระชนมายุอยู่ หรือรูปประติมากรรมนาคตามศาสนสถานที่บ่งบอกให้เห็นถึงคตินิยมปรัมปรา ตลอดจนทั้งภาพจำหลักที่ปราสาทบายนก็บอกเล่าวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมที่เรียบง่าย มีชีวิต และมีความงาม

1.2.2 ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่มีอิทธิพลในอาณาจักรกัมพูชาก่อนศาสนาอื่น ดังเห็นได้ว่าอาณาจักรพูนันปรากฏร่องรอยว่าศาสนาพราหมณ์เข้ามาก่อนที่จะศาสนาพุทธจะแผ่ขยายตามมา และพระภิกษุจีนนามว่า ยีซิง (Y-tsing) เมื่อครั้งเดินทางเข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ก็กล่าวรับรองไว้ว่า มีประชาชนบูชาเทวดาจำนวนมาก ต่อมาศาสนาพุทธก็แพร่เข้ามา และได้เผยแพร่ออกไป¹⁰³

¹⁰¹ เจ.ดี. กาสปารีส, “ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนประมาณ ค.ศ.1500,” ใน ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500, 392.

¹⁰² Pelliot Paul, “Le Fou-nan,”: 279.

¹⁰³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3, 6 .

การที่ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์ดำรงอยู่ในอาณาจักรกัมพูชามั่นคง เกิดจากสื่อกลาง คือ “พราหมณ์” ดังความเห็นที่ว่าตั้งแต่ยุคสมัยพุนัน พราหมณ์เกาฑินยะเป็นผู้นำอารยธรรมอินเดียเข้ามาเผยแพร่ยังท้องถิ่นแห่งนี้ และ “ท่านคงได้นำศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายซึ่งเจริญรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 10 เข้ามา”¹⁰⁴ ข้อเท็จจริงดังกล่าวตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานที่อาจเห็นแย้งได้ ดังนั้น หากคำนึงถึงข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งที่ว่าพราหมณ์ที่เป็นชาวอินเดียยึดถือระเบียบอันเข้มงวดที่ว่าห้ามเดินทางข้ามห้วงน้ำ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพราหมณ์ส่วนมากในดินแดนเอเชียอาคเนย์ ก็คงจะเป็นชาวพื้นถิ่นนั่นเอง โดยพราหมณ์พื้นถิ่นศึกษาหาความรู้จากตำราภาษาสันสกฤตศึกษาพิธีกรรมของพราหมณ์ชาวอินเดีย และพราหมณ์เหล่านี้เองต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการปฏิบัติหน้าที่ราชสำนัก (คือรับใช้เบื้องพระยุคลบาท)¹⁰⁵

ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์มี “หัวใจ” สำคัญอยู่ที่การบูชาเทพในเทวาลัย รวมทั้งความเชื่อและวิถีปฏิบัติสืบเนื่องจากลัทธิบูชาเทพ คติความเชื่อนี้เห็นได้ชัดเจนในอินเดีย กล่าวคือ ราวสมัยคุปตะ อินเดียถือได้ว่าเป็นดินแดนที่มั่งคั่งด้วยวิหารและเทวาลัย ส่วนที่เป็นเหมือนหัวใจของเทวาลัยคือการประดิษฐานรูปเคารพ บริเวณเทวาลัยมีสระน้ำ หรือทางลงไปสู่แม่น้ำ เพื่อให้สาวกผู้ภักดีชำระอาบน้ำตามพิธีกรรมทางศาสนา ภายในเทวาลัยมีห้องโถงบรรจุผู้คนที่มาฟังการสวดคัมภีร์ขณะเดียวกันบริเวณเทวาลัยก็มีธรรมศาลา หรือที่พักไว้ให้คนมาทำบุญพักค้างคืน รวมทั้งที่ทำการอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกับเทวาลัย ก็เพื่อสนองความต้องการประชาชน¹⁰⁶

ในอาณาจักรกัมพูชา คติความเชื่อการบูชาเทพไม่ได้แตกต่างจากอินเดียมากนัก หลักฐานจารึกยุคแรก ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 ชี้ให้เห็นว่าชาวเขมรรู้ชื่อเทพเป็นอย่างดี เช่น พระศิวะ พระวิษณุ และอื่นๆ¹⁰⁷ อีกทั้งรูปเคารพเทพของพราหมณ์หลากหลายองค์ในเทวาลัยเป็นเครื่องยืนยัน

¹⁰⁴ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 19.

¹⁰⁵ ข้อสังเกตดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากคำอธิบายของ J.G. de Casparis โดยกล่าวว่าหากเป็นพราหมณ์ที่เป็นชาวอินเดียจริง ดังที่จารึกระบุว่าเป็นพราหมณ์จากอินเดีย ก็ทำให้เป็นที่น่าสงสัยว่าพวกพราหมณ์เดินทางเข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ได้อย่างไร เพราะกฎหมายอินเดียระบุห้ามไม่ให้พราหมณ์เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเล ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าพราหมณ์จากอินเดียเดินทางเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ เพราะมีความต้องการชื่อเสียงเกียรติยศ ทรัพย์สินสมบัติ จากการซื้อเชิญของผู้ปกครองอาณาจักร แต่ก็อาจไม่เป็นที่แพร่หลายนัก ดังนั้น พราหมณ์ที่อยู่ในดินแดนเอเชียอาคเนย์ก็คือชาวเอเชียอาคเนย์นั่นเอง J.G. de Casparis, “Religion and Popular Beliefs of Southeast Asia before c.1500,” in *The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500*, 287.

¹⁰⁶ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, *อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India* (กรุงเทพฯ: สถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย, 2560), 557-558.

¹⁰⁷ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 32.

ความเชื่อที่ชาวเขมรโบราณมีต่อศาสนาพราหมณ์อย่างลึกซึ้ง เช่น สถานที่บูชาพระศิวะ จะพบรูปเคารพเทพหลายองค์ อาทิ พระนางทศุคา พระนา มหิษาสุรมรรทินี พระนางอุมา พระคณศ พระสกันทะ พระวิษณุ (ประกอบด้วยปางตรีวิกรม และปางหัยครีพ) พระพรหม พระสุริยะ พระนางลักษมี พระนางสร้อยสูตี โลกบาล เป็นต้น¹⁰⁸ รูปเคารพเหล่านี้ไม่ใช่ประดิษฐานบริเวณพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์โดยปราศจากชีวิต หากแต่รูปเคารพล้วนเชื่อมโยงกับโลกทางจิตวิญญาณ คือ เป็นรูปเคารพประดุมชีวิต มีความสัมพันธ์กับผู้อุปถัมภ์หรือผู้สร้างทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังที่ Cœdès แสดงความเห็นไว้ว่า รูปเคารพเทพพบบที่อาณาจักรกัมพูชา เป็นรูปประติมากรรมของพระมหากษัตริย์เจ้านาย หรือ ขุนนางชั้นสูงซึ่งจะเข้าไปรวมอยู่เป็นหนึ่งในรูปประติมากรรม ขณะเดียวกันเมื่อเจ้าของรูปเคารพเหล่านั้นสิ้นชีวิตไปแล้ววิญญาณก็จะไปสถิตอยู่ที่รูปเคารพ¹⁰⁹ ดังนั้น ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์สัมพันธ์กับบริบทสังคมอาณาจักรกัมพูชาจึงขับเคลื่อนพลังความศรัทธาให้กองกัมพูชูลย์ และหากเจาะจงที่ขอบเขตความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรกัมพูชา จะพบว่ามียอดเด่นอยู่ 2 ลัทธิ คือ **ลัทธิไศวนิกาย** และ **ลัทธิไวษณพนิกาย** ลัทธิทั้งสองนี้เป็นลัทธิบูชาเทพมีต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 6¹¹⁰ นอกจากลัทธิทั้งสองจะโดดเด่นในอาณาจักรกัมพูชาแล้ว บริบทสังคมและประวัติศาสตร์ยังชี้ให้เห็นว่ามีการนับถือเทพชั้นรององค์ต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ ดังนี้

1) ลัทธิไศวนิกาย

ไศวนิกายเป็นลัทธิที่นับถือบูชาพระศิวะเป็นพระเจ้าสูงสุด รูปศัพท์ “ไศวนิกาย” แปลว่า “เกี่ยวข้องกับพระศิวะ” ลัทธิไศวนิกายถือว่าสัญลักษณ์แทนพระศิวะ คือ ศิวลึงค์ (śivaliṅga) ได้แก่ อวัยวะเพศชาย นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์อย่างอื่น เช่น วัฏตัวผู้ หรือโค่นันทิ (Nandi) อันเป็นพาหนะทรงของพระศิวะ สัญลักษณ์ตรีศูล หรือ สามง่าม รวมทั้งสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนหน้าผากของผู้เลื่อมใสศรัทธาซึ่งเขียนด้วยสีเป็นเส้น 3 เส้นตามแนวนอน ดังที่เรียกว่า “ตรีปุนดรา” (tripundra)¹¹¹ ในอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ยุคพูนันเป็นที่ประจักษ์ว่าลัทธิไศวนิกายแพร่หลายมาก ทั้งนี้เพราะลัทธินี้ไม่ถือเคร่งครัดเรื่องระบบวรรณะ อีกทั้งความเชื่อของลัทธิมีลักษณะร่วมกับความเชื่อดั้งเดิมในดินแดน

¹⁰⁸ Alexis Sanderson , “The Śaiva Religion among the Khmers (Part I),” in **BEFEO** XC-XCI (2003): 439.

¹⁰⁹ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 121.

¹¹⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ไศวนิกายในประเทศไทยจากหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤต พุทธศตวรรษที่ 11-17,” ใน **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 33,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2551): 136.

¹¹¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์,” ใน **นิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม** 13,9 (กรกฎาคม 2535): 108.

แหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซีย ที่สำคัญกลมกลืนไปกับศาสนาพื้นเมือง จนกระทั่งไศวะนิกาย กลายมาเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่¹¹² ทั้งนี้ สอดรับกับปรากฏการณ์ที่เชื่อว่าไศวะนิกายเป็น ลัทธิทางศาสนาของพราหมณ์ที่แพร่เข้ายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ก่อนลัทธิอื่น¹¹³ ขณะเดียวกันมีลัทธิที่ นับว่าเกี่ยวข้องกับไศวะนิกายที่เข้ามาในอาณาจักรกัมพูชาด้วย คือ **นิกายปาศุปตะ (Pāśupata)**

นิกายปาศุปตะเป็นแขนงหนึ่งของไศวะนิกาย สาวกผู้บูชาพระศิวะในนิกายมีชื่อเรียกว่า “ปาศุปตี” (Pāśupati) แนวทางปฏิบัติของนิกายปาศุปตะ แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน โดยปฏิบัติ ต่อเนื่องกัน ขั้นตอนแรก นักบวชนิกายปาศุปตะจะต้องอาศัยอยู่ที่ศาสนสถานเพื่อประกอบพิธีกรรมที่ สำคัญ ขั้นตอนที่สอง ช่วงเวลาที่นักบวชนิกายปาศุปตะจะก้าวไปสู่ระดับที่สูงขึ้นจากการฝึกสมาธิเพื่อ พัฒนาจิตวิญญาณ ขั้นตอนที่สาม การก้าวเข้าไปสู่โลก (ที่แท้จริง) ซึ่งตัดขาดจากโลกภายนอก ทั้งนี้ รวมถึงการพิพากษาโดยเหยี่ยวและขมอันเป็นวิธีการเพื่อขจัดกรรมฝ่ายชั่ว และขั้นตอนสุดท้าย อาศัยอยู่ในถ้ำที่เงียบสงบหรืออยู่ที่ป่าช้าเพื่อให้บรรลุถึงพระรุทร¹¹⁴ น่าสนใจว่าบริบทสังคมและ ประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา นิกายปาศุปตะปรากฏร่องรอยก่อนไศวะนิกาย ดังหลักฐานจาก **จารึกที่ปราสาทสมโบร์ไพรกุก** ซึ่งอยู่ช่วงรัชสมัยพระเจ้าอโศกนรมันที่ 1 กล่าวถึงนิกายปาศุปตะเป็น ครั้งแรก ส่วนคำว่า ไศวะนิกาย พบใน**จารึกปราสาทพนมพระวิหาร** ซึ่งเชื่อว่าอยู่ช่วงรัชสมัยพระเจ้า ภาวรมันที่ 2 แต่คำว่า ไศวะ ที่ปรากฏน่าจะหมายถึงพราหมณ์นิกายปาศุปตะผู้บำเพ็ญพิธีกรรมตาม พิธีไศวะ ซึ่งต่อมาช่วงรัชสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 มีการนับถือนิกายไศวะควบคู่กับนิกายปาศุปตะ ดังหลักฐานจาก **จารึกไพรปราสาท** ความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ทรงอุทิศอาศรมชื่อ ว่า พราหมณาศรม ถวายนิกายไศวะและปาศุปตะ แต่ที่น่าสังเกต คือ นิกายปาศุปตะไม่ทิ้งร่องรอย หลักปรัชญาหรือหลักคำสอน¹¹⁵ ตรงกันข้ามกับหลักปรัชญาศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกาย ดังใน **จารึกปราสาทพนมบាយัง** ซึ่งเป็นจารึกยุคก่อนเมืองพระนคร มีการเปรียบเทียบพระอิศวรและ พระพรหมอันสูงสุด คือ พรพรม นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลัทธิโยคะ แสดงให้เห็นว่าพระศิวะเป็นแสง สว่างภายใน เหล่าโยคีพึงมองพระองค์เวลานั่งสมาธิ แสงสว่างภายในนี้คืออาตมมันของจักรวาล นำไปสู่ หนทางอันสูงสุดคือปรมาตมัน ซึ่งความคิดดังกล่าวส่งผลให้พระเป็นเจ้ามีตัวตน เป็นวิญญาณอัน ละเอียดอ่อน รวมทั้งไม่มีตัวตน ดังที่ปรากฏในจารึกกัมพูชาในทุกสมัย ที่น่าสังเกตคือ แนวคิดที่ว่า พระศิวะเป็นพระเป็นเจ้าที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน เป็นที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับรูปที่ทั้งแปดของพระศิวะ

¹¹² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 7.

¹¹³ Louis Renou, **Hinduism** (New York: George Braziller, Inc., 1961), 48.

¹¹⁴ Swati Chemburkar and Shivani Kapoor, “The Pāśupata sect in Ancient Cambodia and Champa,” in **Vibrancy in Stone: Masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham Sculpture** (Bangkok: River Books, 2018), 46.

¹¹⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 21-22.

ด้วย¹¹⁶ ดังที่เรียกว่า อัษฎมูรติ รูปทั้งแปดนี้ประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และพราหมณ์ผู้ประกอบบัชฌุพิธิ ใน*จารึกเมืองเสมา* จารึกราว พ.ศ.1514 ยังกล่าวด้วยว่า พระศิวะมีรูปกายเป็น เสี่ยง ดังบทสรรเสริญพระศิวะไว้ในต้นบทตอนหนึ่งว่า

*ขอน้อมไหว้พระคัมภ (ศิวะ) ผู้มีเสี่ยงเป็นกาย แต่อยู่เลยเสี่ยง ผู้ประทาน
สวรรค์และความหลุดพ้น (จากการเกิดใหม่) ... พระรุทธะ (ศิวะ) ผู้มีสิ่งที่มีอยู่ทั้ง
มวลเป็นกาย มีแสงเทียบเท่ากับพระจันทร์เต็มดวง 10 ล้านดวง จึงส่องแสง
รุ่งเรืองยิ่ง พระองค์จึงได้ทำให้พระนางเคารี (ปารวตี) มีพระพักตร์งดงามเหมือน
ดอกบัว¹¹⁷*

จารึกข้างต้น นอกจากยกย่องพระศิวะวางดงามรุ่งเรืองแล้ว ยังกล่าวถึงชายาของพระองค์ คือ พระนางเคารี หรือ พระอูมา ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระมหาเทพด้วย พระอูมา นั้นเป็นพลังศักดิ์ของพระศิวะ เป็นพระเทวีที่นับถืออย่างกว้างขวางในอาณาจักรกัมพูชารองจากพระศิวะ รูปประติมากรรมของพระเทวีตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครทรงถืออาวุธแบบเดียวกับพระวิษณุ คือ จักร สังข์ ตรีชอง ตรีศูณี ทั้งนี้เพราะเป็นการผสมกลมกลืนระหว่างคติไศวนิกายกับไวษณพนิกาย นอกจากนี้ยังมีการพบรูปประติมากรรมที่เรียกว่าพระอรรณาริศวร คือ พระอิศวรหรือพระศิวะที่รูปกายครึ่งหนึ่งเป็นพระอูมา¹¹⁸

ศาสนาและความเชื่อไศวนิกายที่ยังปรากฏในอาณาจักรกัมพูชา คือ การบูชาศิวลึงค์ อันเป็นลัทธิความเชื่อที่มีความสำคัญมาก เพราะ **คติความเชื่อบูชาศิวลึงค์มีนัยด้านการเมือง สะท้อนเสถียรภาพความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์ และความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพระมหากษัตริย์กับภาวะศักดิ์สิทธิ์ของพระมหาเทพ**

ในด้านนัยการเมืองการปกครอง จะเห็นว่าลัทธิบูชาลึงค์ เป็นการบูชาสัญลักษณ์ประจำองค์พระศิวะ พระองค์เป็นมหาเทพแห่งการสร้างสรรค์และความอุดมสมบูรณ์ ในอาณาจักรกัมพูชาพบว่ามี การรักษาชวนบการบูชาลึงค์โดยได้รับการสนับสนุนจากทางรัฐมาอย่างต่อเนื่อง ไม่เพียงเท่านั้น อนุสรณ์สถานต่างๆ จำนวนมากจะประดิษฐานศิวลึงค์อยู่ตรงกลางวิหาร และก็มีรูปเทพองค์อื่นๆ

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 26-27.

¹¹⁷ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายรูปกายพระศิวะในบทข้างต้นไว้ว่า การที่จารึกกล่าวถึงพระศิวะมีเสี่ยงเป็นกาย คงจะหมายถึงอากาศซึ่งเป็นธาตุที่ทำให้เสี่ยงเกิดขึ้นได้ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ไศวนิกายในประเทศไทย จากหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤต พุทธศตวรรษที่ 11-17,” 140.

¹¹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* พิมพ์ครั้งที่ 3, 42-43.

ตั้งอยู่บริเวณสิ่งปลูกสร้างที่รายรอบ ฉะนั้น จึงมีคำอธิบายตีความได้ว่า ลิทธิบูชาศิวลึงค์ คือ การเชิดชูพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ปลั่งงานทางจิตวิญญาณ¹¹⁹

ในด้านความเชื่อบูชาศิวลึงค์ที่มีนัยความต่อเนื่องกับพิธีกรรมทางศาสนา เป็นคติความเชื่อที่ดำรงอยู่ในสังคมกัมพูชาต่อเนื่องมาตั้งแต่การประกอบพิธีกรรมบนภูเขา โดยการสนับสนุนของพระมหากษัตริย์ และเมื่อไศวนิกายเป็นศาสนาหลักของพระมหากษัตริย์ ก็มีการบูชาศิวลึงค์ตลอดมา¹²⁰ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางคติไศวนิกาย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านสถานะพระมหากษัตริย์เป็น “เทวราชา” เบื้องหลังของพิธีเชิดชูคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ให้เป็นพระจักรพรรดิ *จาริกปราสาทสดก๊กอกรรม* ยืนยันความเชื่อดังกล่าวอย่างหนักแน่น โดยอ้างถึงพราหมณ์หรือฤณยามะ ผู้ทรงความรู้และครอบครองคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีชื่อว่า “วินาศิยะ” พราหมณ์ผู้นี้ได้รับการเชื่อเชิญจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อประกาศอิสรภาพจากชาว และประดิษฐาน กมรเตง ชคต ต ราช วัไต้มหนทรบรรพต ที่น่าสนใจ คือ การประกอบพิธีครั้งนี้ พราหมณ์หรือฤณยามะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่พราหมณ์ศิวไกวลยะเพื่อให้ประกอบพิธีเทวราชาต่อไป และต้องเป็นพราหมณ์ในสกุลศิวไกวลยะเท่านั้นที่มีสิทธิ์ประกอบ

¹¹⁹ เจ.ดี.กาสปารีส, “ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนประมาณ ค.ศ.1500,” ใน *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500*, 397-398.

¹²⁰ ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ศาสนาในอาณาจักรกัมพูชาพบร่องรอยการประกอบพิธีกรรมบนภูเขามาตั้งแต่ยุคก่อนเมืองพระนครแล้ว บางรัชสมัยความเชื่อบูชาศิวลึงค์โดดเด่นมาก เช่น รัชสมัยพระเจ้ามเหศวรมันมีหลักฐานการสร้างศิลาจารึกซึ่งบ่งชี้ว่าไศวนิกายเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง พระเจ้ามเหศวรมันโปรดให้สถาปนาศิวลึงค์ในบริเวณพื้นที่ต่างๆ หลังจากทีพระองค์ทรงได้รับชัยชนะ เนื้อหาจารึกประจำรัชสมัยพระเจ้ามเหศวรมันแสดงออกถึงความนอบน้อมแด่พระศิวะ การประกอบพิธีทำให้ศิวลึงค์จำนวนมากมีความขลังศักดิ์สิทธิ์ การแสดงความรักตามลัทธิศักติ คือ พลีใจแด่พระผู้เป็นเจ้าของ หรือสร้างวันนทิดถวายแด่พระศิวะ เป็นต้น ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพระเจ้ามเหศวรมันทรงอุทิศศาสนกิจแด่พระศิวะ นอกจากจะทรงให้สร้างรูปเคารพพระศิวลึงค์ รูปคิริสะ บางครั้งพระองค์ก็โปรดให้สร้างบ่อน้ำ เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของประชาชน เป็นการเฉลิมฉลอง และเป็นทีระลึกชัยชนะของพระองค์ด้วย คติความเชื่ออันแข็งแกร่งดำเนินต่อมาจนกระทั่งยุคสมัยเมืองพระนคร ดูใน T.S. Maxwell, “Religion at the time of Jayavarman VII,” in *Bayon: New Perspectives*, 85.; ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *นานาสารัตถคติจากจารึกและเอกสารโบราณ*, 60.

พิธีเทวราชให้แก่ราชสำนักได้¹²¹ ดังความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* กล่าวถึงเนื้อความ แสดงความสำคัญของการประกอบพิธีกรรมนี้ว่า

**พราหมณ์ผู้นั้น (หิรัณยทามะ) ได้สอนศาสตร์อันมีนามว่า ศิริศเฉตะ
วินาศิยะ สัมโมหะ และ นโยตตระ อันเป็นพัศตร์ทั้ง 4 ของพระตุมพुरुทั้งหมด
ให้แก่เขา (พราหมณ์ศิวไกวัลยะ) เพื่อความสำเร็จ (สิทธิ)¹²²**

ในบทต่อมากล่าวว่า

**ดั่งได้ยินมา พราหมณ์ผู้นั้นมีความพยายาม ได้ขุดเอาแก่นแห่งศาสตร์
ด้วยปัญญาคือความชาญฉลาดในสิ่งลึกลับ (ลัทธิตันตระ) ได้กระทำพิธีอัน
ศักดิ์สิทธิ์อันมีนามว่า เทวราช เพื่อความเพิ่มพูนแห่งความเจริญของโลก¹²³**

การประกอบพิธีกรรมต้องรักษาบรรยากาศความศักดิ์สิทธิ์ไม่ให้ผิดเพี้ยน ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมสายตระกูลพราหมณ์ จึงปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลายาวนานถึง 200 ปี¹²⁴ ที่น่าสนใจ คือ ช่วงระยะเวลาอันยาวนานที่ลัทธิเทวราชดำรงอยู่ในพิธีกรรมตั้งแต่ยุคเริ่มต้นเมืองพระนคร อาจเชื่อมโยงกับพิธีกรรมเฉลิมฉลองทางศาสนาโดยการแห่แห่นรูปเคารพบูชาของเทพ ดังเห็นได้จากการแห่แห่นรูปเคารพสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “อุตสพมูรติ” ซึ่งปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 มีการแห่แห่นประติมากรรมทองแห่งศัมภูนสิวิกา หรือในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มีการแห่แห่นรูปเคารพพระศิวะที่หล่อด้วยทองพร้อมกับรูปเคารพพระภควดี¹²⁵ Kamaleswar Bhattacharya อ้างถึง*จารึกปราสาทตาพรหม* ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยว่าปรากฏร่องรอยการแห่แห่นรูปเคารพอุตสพมูรติในเทศกาลรื่นเริงทางศาสนาเช่นกัน¹²⁶

¹²¹ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 99-100.; อุไรศรี วรตะริน, “ลัทธิเทวราช,” ใน *ประชุมอรรถาธิบาย : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรตะริน*, 41-45.

¹²² สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม: เรื่องเก่า มุมมองใหม่,” ใน *ภาษา-จารึก ฉบับที่ 11* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 78.

¹²³ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁴ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรรณงาม เजाธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสิัจจ์, 49.

¹²⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3*, 41.

¹²⁶ Kamaleswar Bhattacharya, *Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge d'apres l'Epigraphie et l'Iconographie* (Paris: Ecole française d'Extreme - Orient, 1961), 90.

แม้ว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศาสนาพุทธมหายานเจริญรุ่งเรือง แต่ก็เชื่อว่าไม่มีการสืบทอดลัทธิไสวณิกาย¹²⁷ การอ้างถึงพระศิวะและพระชayaanเป็นพลังศักดิ์ คือ พระอุมา และพระคงคาพบว่ามี การแทรกปนอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤต เช่นใน *จารึกปราสาทจรุง* รวมทั้งการอ้างรูปเคารพพระศิวะดังปรากฏใน*จารึกปราสาทพระขรรค์* เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าบริบทภูมิหลังศาสนา และความเชื่อของพราหมณ์ลัทธิไสวณิกายยังไม่แผ้วหายไปที่เห็นชัดคือ *จารึกปราสาทโตว์* เป็นจารึกภาษาสันสกฤตหลักสำคัญที่สุดที่พระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีผู้แต่งนับถือพระศิวะเป็นหลัก จารึกหลักนี้จึงเปิด “พื้นที่” นมัสการต่อพระศิวะในบทแรกของเนื้อหา อันนับว่าเป็น “มงคล” ประการหนึ่งสำหรับกวี

วัฒนธรรมการบูชาพระศิวะแสดงออกผ่านการบูชาศิวลึงค์ ไม่เพียงเป็นพิธีกรรมสงวนไว้สำหรับตระกูลพราหมณ์ ทว่าศิวลึงค์ยังแทนสัญลักษณ์สื่อพลังอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยแท้ และหากพิจารณาความเห็นของ Casparis ที่ว่าพระศิวะตามที่ปรากฏในจารึกกัมพูชายังสื่อว่าพระองค์เป็นมหาเทพแห่งความการุญด้วยนั้น¹²⁸ ยิ่งแสดงให้เห็นว่าการอ้างคติความเชื่อไสวณิกายในราชสำนักกัมพูชาเชื่อมต่อย่างแนบสนิทกับสถานภาพและภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ทั้งในแง่ที่กอปรด้วย “พระเดช” และ “พระคุณ” และเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตไปแล้ว จะปรากฏพระสมัญญานามแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นส่วนหนึ่งของพระศิวะหรืออยู่ในโลกของพระศิวะด้วย เช่น พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 พระสมัญญานามว่า “พระบาทบรมศิวโลก” พระเจ้าพรหมวรมันที่ 3 พระสมัญญานามว่า “พระบาทรุทโลก” พระเจ้าอโศกวรมันที่ 2 พระสมัญญานามว่า “พระบาทบรมรุทโลก” พระเจ้าราเชนทรวรมัน พระสมัญญานามว่า “พระบาทศิวโลก” เป็นต้น¹²⁹ นอกจากนี้ ความเชื่อทางไสวณิกายยังเชื่อมต่อการรักษาระเบียบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในจาริตแห่งราชสำนักของอาณาจักรกัมพูชาให้คงอยู่ต่อไปด้วย

¹²⁷ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ให้คำอธิบายว่า คติไสวณิกายนั้นกลมกลืนกับคติทางพุทธ ในกรณีช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครองราชย์นั้น จึงเห็นได้ว่ามีทั้งการนับถือพระพุทเจ้ากับพระศิวะ สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2562.

¹²⁸ J.G. de Casparis, “Religion and Popular Beliefs of Southeast Asia before c.1500,” in **The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500**, 289.

¹²⁹ ดูรายละเอียดใน Étienne Aymonier, “La Stèle de Sdok Kâk Thom,” in **Journal asiatique janvier-février** (1901): 51-52.; ก่องแก้ว วีระประจักษ์, นานาสารัตถคติจากจารึกและเอกสารโบราณ, 73-76.

2) ลัทธิไวษณพนิกาย

ไวษณพนิกายเป็นลัทธิที่นับถือบูชาพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายว่าลักษณะสำคัญของลัทธินี้ คือความเชื่อเรื่องอวตารที่พระวิษณุลงมาเกี่ยวข้องกับโลกมนุษย์ในรูปร่างต่างๆ ขณะที่โลกอยู่ในภาวะเลวร้าย พระวิษณุช่วยให้โลกพ้นภัยจากความเลวร้าย แม้ว่าโดยธรรมชาติที่แท้จริง พระวิษณุไม่เคยลงมาเกี่ยวข้องกับโลกโดยตรง เพราะพระองค์บรรทมเหนือพญานาคอนันตะ (Ananta) หรือนาคเศษะ (Śeṣa) ซึ่งมีลำตัวยาวหาที่สุดไม่ได้ พระองค์ประทับอยู่ที่สวรรค์ไวคุนฐะ (Vaikuṇṭha) เมื่อพระองค์ตื่นบรรทมจะมีดอกบัวทองงอกจากพระนาภี ภายในดอกบัวมีพระพรหมา (Brahmā) ซึ่งมีหน้าสี่หน้าประทับอยู่ โดยพระวิษณุมอบหน้าที่สร้างโลกให้แก่พระพรหมา และเมื่อพระพรหมาสร้างโลกเสร็จแล้ว พระวิษณุก็มีหน้าที่สอดส่องดูแลโลกตลอดเวลา 1 กัลป์อันเป็นช่วงเวลาขณะที่พระองค์ตื่นบรรทม หากเกิดความเลวร้ายพระองค์และพระลักษมีหรือพระศรีจะอวตารมายังโลกมนุษย์ในรูปร่างต่างๆ ต่อเมื่อเวลาผ่านไป 1 กัลป์ พระวิษณุจึงดึงทุกสิ่งทุกอย่างที่พระพรหมาสร้างขึ้นให้กลับไปอยู่ในสภาพเดิมเหมือนเมื่อครั้งยังไม่มีการสร้างโลก แล้วพระองค์จะบรรทมเหนือพญานาคเป็นเวลา 1 กัลป์ต่อไป เมื่อพระองค์ตื่นบรรทมก็จะสร้างโลกใหม่หมุนเวียนไปเช่นนี้¹³⁰ ดังนั้น พระวิษณุตามคติความเชื่อพราหมณ์ คือ พระเป็นเจ้าของเอกภพจักรวาล พระวิษณุเป็นทั้งบ่อเกิด ความเป็นไป และความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดของสากลจักรวาล

รูปเคารพพระวิษณุตามความเชื่อของไวษณพนิกาย โดยปรกติแล้ว แสดงให้เห็นว่ามี 4 กร รูปเคารพมีกายสีน้ำเงินเข้ม สวมมงกุฏ ประทับนั่งบนบัลลังก์ พระหัตถ์ถือสังข์ จักร คทา และดอกบัว พระองค์สวมอัญมณีชื่อว่า เกาสตุกะ บนพระอุระมีกลุ่มขนเวียนขวา เรียกว่า ศรีวัตสะ พระองค์ทรงพญาครุฑซึ่งจะทำหน้าเป็นคนแต่ตัวเป็นนก ขณะเดียวกันครุฑนี้ก็มีความสัมพันธ์กับवासुเทพ อันเป็นรูปเคารพรูปหนึ่งของพระวิษณุด้วย¹³¹

คติเรื่องการอวตารของพระวิษณุ 10 ปางซึ่งเป็นการจัดลำดับปางอวตารที่นิยมในไวษณพนิกาย ได้แก่ (1) **มัตสยะ** อวตารมาเป็นปลา (2) **กูรมะ** อวตารมาเป็นเต่า (3) **วราหะ** อวตารมาเป็นหมูป่า (4) **นรสิงหะ** อวตารมาเป็นครึ่งคนครึ่งสิงโต (5) **วามนะ** อวตารมาเป็นคนแคระ (6) **ปรศุราม** อวตารมาเป็นปรศุรามผู้มีขวานเป็นอาวุธ (7) **พระราม** อวตารมาเป็นพระราม (8) **พระกฤษณะ** อวตารมาเป็นพระกฤษณะ (9) **พระพุทเจ้า** อวตารมาเป็นพระพุทเจ้า (10) **กัลกีน** อวตารที่ยังมาไม่ถึง แต่พระวิษณุจะปรากฏรูปร่างบุรุษขี่ม้าขาว¹³² และไม่ว่าพระวิษณุจะอวตารมาในรูปปางใด

¹³⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์,” 111.

¹³¹ กาญจนี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, **อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India**, 504.

¹³² เรื่องเดียวกัน, 506-514.

พระนางลักษมีชายาของพระองค์ก็จะอวตารแสดงรูปร่างให้สอดคล้องกัน ดังที่ **วิษณุปุราณะ** พรรณนาถึงความภักดีของพระนางลักษมีไว้ดังนี้

เมื่อพระหริเกิดเป็นคนแคระ พระนางจะเกิดเป็นดอกบัว แต่เมื่อใด พระภาควะผู้เป็นเชื้อสายของภฤคเกิดเป็นปรศุราม พระนางนี้ก็จะเกิดเป็นธรรณี (แผ่นดิน) ในความเป็นรฆุวงศ์ของพระองค์ (พระราม) พระนางก็จะเกิดเป็นลีดา ในการเป็นพระกฤษณะ พระนางจะเกิดเป็นนางรูกมินี และในการอวตารอื่นอีก พระนางก็จะเป็นผู้ช่วยเหลือของพระวิษณุ¹³³

ความคิดความเชื่อตามลัทธิไวษณพไม่เพียงเป็นที่ศรัทธาต่อผู้เลื่อมใสในอินเดียเท่านั้น แต่ยังส่งอิทธิพลมายังอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ก่อนยุคเมืองพระนครเป็นต้นมา ดังบทบูชาพระวิษณุที่ขึ้นต้นใน **จารึกนักตาดำบองแตก** ของพระนางกุลประภาวดีที่ว่า

พระผู้เป็นเจ้าพระองค์ใด ย่อมบรรทมบนที่บรรทมในเกษียรสมุทร ทรงประทับอยู่บนบัลลังก์ที่ประดับตกแต่งด้วยงูเศษะ ทรงมีโลกทั้งสามอาศัยอยู่แล้ว ในพระนาภี และทรงมีดอกบัวงอกออกมาจากพระนาภี (พระนารายณ์) ของจอมครุฑรักษาพระราชินี คือ พระชายาผู้เป็นอัครมเหสีแห่งพระเจ้าชัวยรัมมัน (เกาณทีนยชัวยรัมมัน)¹³⁴

บทบูชาพระวิษณุข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความรับรู้เรื่องพระวิษณุขณะบรรทมสินธุ์ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่กวีเขมรโบราณที่มักจะรจนาบทบูชาพระวิษณุปางบรรทมสินธุ์ ดังปรากฏให้เห็นอีกใน **จารึกที่ปราสาทพนมบาแค็ง** และ **จารึกปราสาทตระพังรุณ** ที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมก็คือ เทวรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา¹³⁵

จากหลักฐานทางด้านประติมากรรม พบว่ามีลัทธิบูชาพระวิษณุแสดงถึงความศรัทธาผ่านประติมากรรมหินรูปพระวิษณุที่เมืองออกแก้ว ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งของอาณาจักรฟูนัน ส่วนใหญ่พบว่าเป็นรูปสลักพระวิษณุขนาดเล็ก สูงระหว่าง 10-35 เซนติเมตร รวมทั้งรูปเคารพบางรูปที่ยืน

¹³³ สุภาพร พลายน้อย, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 643.

¹³⁴ สงบ บุญคล้าย, **ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเขมร** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2558), 76.

¹³⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 51.

มีความสูงถึง 160 เซนติเมตร รูปเคารพนี้สวมมงกุฎตั้งตรง และมี 4 กร T.S. Maxwell แสดงความเห็นว่ารูปเคารพที่พูนันเป็นรูปแบบความงามตามลักษณะสุนทรียศาสตร์คูปตะ อันเป็นหลักการประติมานวิทยาจากอินเดียตอนเหนือ¹³⁶

อนึ่ง ในสมัยราชวงศ์คูปตะนี้เองที่มีนิกายปาญจراتระซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของไวษณพนิกายเกิดขึ้น และได้ปรากฏในอาณาจักรกัมพูชาเช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏใน *จารึกของเจ้าชายคุมวรมัน* ซึ่งระบุถึงนิกายปาญจراتระเป็นครั้งแรก คือ กล่าวถึงนักบวชภาควตะ ซึ่งต่อมาก็ปรากฏว่าในรัชสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 ว่ามีนักบวชภาควตะเช่นกัน และพระองค์ยังทรงโปรดให้สร้างอาศรมพระราชทานชื่อว่า ไวษณวาศรม¹³⁷

บริบทสังคมอาณาจักรกัมพูชาตลอดทุกช่วงเวลา จะเห็นได้ว่าบุคคลชั้นสูงแสดงความเชื่อบูชาพระวิษณุเคียงคู่มากับพระศิวะ ท่ามกลางบริบทสังคมที่พระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่ทรงยกย่องไศวุนิกาย ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ที่ทรงนับถือพระวิษณุอย่างมั่นคง ดังเห็นได้จาก พระเจ้าชัยวรมันที่ 3 หลักฐานจาก*จารึกปราสาทโทกโป* แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงอุทิศถวายพื้นที่หลายแห่งเพื่อสร้างปราสาทให้แก่ไวษณพนิกาย และเมื่อพระองค์สวรรคตแล้วก็มีพระสมัญญาว่าวิษณุโลก¹³⁸ เช่นเดียวกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระองค์ทรงนับถือไวษณพนิกาย พระสมัญญาพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ภายหลังจากที่สวรรคตก็คือ “บรมวิษณุโลก” ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นช่วงที่ไวษณพนิกายแพร่กระจายอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ความนิยมคติอวตารของพระวิษณุ ดังที่พระราชกษัตริย์แห่งเกาะชวา ก็ถือพระองค์เป็นร่างอวตาร และยังเกิดความเคลื่อนไหวทางศาสนาภายในประเทศอินเดีย ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งท่านรามานูซตั้งลัทธิไวษณพนิกายแบบปัจจุบันขึ้น¹³⁹

ศาสนสถานประจำรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 คือ ปราสาทนครวัด ซึ่งเป็นศาสนสถานที่มีความยิ่งใหญ่ รายละเอียดสิ่งปลูกสร้างปราสาทนครวัดแสดงสัญลักษณ์ของพิธีกรรม และระบบระเบียบของจักรวาลวิทยาอันซับซ้อน ที่น่าสนใจคือ ภาพสลักที่ระเบียงด้านนอกแสดงตำนานของพระวิษณุและการอวตารเป็นพระกฤษณะปนอยู่ด้วย¹⁴⁰ การอ้างอิงเรื่องการอวตารของพระวิษณุตาม

¹³⁶ T.S. Maxwell, “Religion at the time of Jayavarman VII,” in **Bayon: New Perspectives**, 81.

¹³⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* พิมพ์ครั้งที่ 3, 45.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, 11

¹³⁹ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 162.

¹⁴⁰ J.G. de Casparis, “Religion and Popular Beliefs of Southeast Asia before c.1500,” in **The Cambridge History of Southeast Asia: Volume One, Part One, from Early Times to c. 1500**, 290-291.

ความเข้าใจของชาวเขมรโบราณนี้เอง แสดงให้เห็นถึงบริบทภูมิหลังวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาที่ส่งอิทธิพลมายังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเด่นชัดด้วย

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความนิยมลัทธิไวษณพนิกายปรากฏหลักฐานให้เห็น เช่นเดียวกับรัชสมัยบูรพกษัตริย์องค์อื่นๆ โดยเฉพาะการสร้างรูปเคารพพระวิษณุปางอวตารต่างๆ นับได้ว่าเจริญถึงขีดสุด จะเห็นได้จากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างรูปพระโควรรณธนธร ซึ่งเป็นรูปพระกฤษณะกำลังยกภูเขาโควรรณะ ตลอดจนรูปเคารพเกี่ยวกับพระราม มีรูปประติมากรรมปางวราหะ นรสิงห์ และกูรณะ¹⁴¹ ที่น่าสนใจคือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงคติลัทธิไวษณพนิกายที่สัมพันธ์กับการอ้างปรัมปราคติ มหาเทพรามายณะ พระชายาของพระวิษณุ คือ พระนางลักษมี รายละเอียดเหล่านี้ กวีพรรณนาด้วยกวีโวหารสลับไปกับคติความเชื่อทางศาสนาอันหลากหลายซึ่งยากแก่ความเข้าใจ

คติความเชื่อไวษณพนิกายมีบทบาทและดำรงอยู่ในอาณาจักรกัมพูชามายาวนาน ในรัชสมัยบูรพกษัตริย์แต่ละพระองค์ตลอดมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บางคราวไวษณพนิกายเป็นความเชื่อที่ไม่ได้โดดเด่น บางคราวกลับเจริญถึงขีดสุด และบางคราวก็กลมกลืนไปกับกระแสศาสนาพุทธ การที่ความเชื่อไวษณพนิกายแทรกปนอยู่กับลัทธิความเชื่อศาสนาอื่นอย่างกลมกลืนนั้น เพราะพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงต่อต้าน พระองค์ทรงประสานความเชื่อทางศาสนาธรรมเป็นหนึ่งเดียวเพื่อความรุ่งโรจน์ของเสถียรภาพสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการสร้างรูปเคารพพระวิษณุตลอดมาทุกช่วงรัชสมัย มีการอ้างคติความเชื่อของพระวิษณุเชื่อมโยงกับภาพลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของพระมหากษัตริย์ดังที่มักปรากฏในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตมาโดยตลอด ที่เห็นชัดคือ ภาพการอวตารของพระวิษณุรวมทั้งตัวละครอันหลากหลายในมหากาพย์ยิ่งใหญ่ของอินเดีย คือ *มหาภารตะ* และ *รามายณะ* อันเป็นเรื่องเล่าขนาดยาวที่พระวิษณุอวตารมาเป็นพระกฤษณะ และพระรามเพื่อพิทักษ์ความผาสุกของโลก เรื่องราวอวตารนี้แต่งแต้มสีสนับทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต และเชื่อมโยงด้วยมิติของเทพอวตารที่สื่อถึงพลานุภาพของพระมหากษัตริย์ด้วย

3) การนับถือเทพชั้นรององค์ต่างๆ

นอกจากพระมหาเทพที่ยิ่งใหญ่เช่นพระศิวะและพระวิษณุ รวมทั้งศักดิ์ของพระศิวะ คือ พระแม่อุมา และศักดิ์ของพระวิษณุ คือ พระนางลักษมี จะมีบทบาทโดดเด่นในอาณาจักรกัมพูชาดังที่กล่าวไปแล้ว ทว่าอาณาจักรกัมพูชาก็มีการนับถือเทพชั้นรององค์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพระพรหม และ

¹⁴¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* พิมพ์ครั้งที่ 3, 84.

ศักดิ์ คือ พระสร้อยฟ้า (เทวีแห่งคำพูด) พระอาทิตย์ (เทพแห่งแสงสว่าง) พระคเณศ พระขันธกุมาร ซึ่งมีหลายนามคือ พระสกันทะ หรือ การตติเกยะ เทพผู้รักษาทิศ และพระอินทร์ เป็นต้น¹⁴²

รายละเอียดบริบทศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์ดังที่กล่าวมานี้ เป็นพื้นหลังภาพรวมของสังคมอาณาจักรกัมพูชาที่ให้ความเคารพบูชาเทพของอินเดียอย่างหลากหลาย กระแสความเชื่อของพราหมณ์สืบเนื่องมาถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.2.3 ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธ

พระพุทธศาสนาแบ่งนิกายหลักเป็น 2 นิกาย คือมหายานและเถรวาท หรือ อุตตรนิกาย กับทักษิณนิกาย เป็นที่ยอมรับว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีนิกายมากที่สุด เพราะมีการแตกแยกออกมาจากสองนิกายดังกล่าว¹⁴³ ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นเวลา 200 ปี จึงเกิดการสังคายนา โดยเฉพาะสังคายนา ครั้งที่ 2 ถือว่าเป็นจุดกำเนิดของนิกายที่แตกแยกย่อยเป็นจำนวนมาก เนื่องจากภิกษุวัชชีบุตรแยกตัวออกมาจากเถรวาท โดยเรียกชื่อว่า “มหาสังฆิกะ” หรือพวกสงฆ์หมู่ใหญ่ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของอาจารย์วาทหรืออาจารย์วาทที่เรียกตนเองว่า “มหายาน” และมหาสังฆิกะนี้ได้แตกย่อยอีกเป็นอาจารย์วาท 6 นิกาย ส่วนฝ่ายเถรวาทเดิม มีอาจารย์วาทแยกออกไปอีก 2 พวก แล้วแตกแยกย่อยอีก 11 อาจารย์วาท กระทั่งพระพุทธศาสนามีนิกายย่อย 18 นิกาย การแตกแยกของนิกายต่างๆ มีอิทธิพลต่อดินแดนประเทศต่างๆ บนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ด้วย¹⁴⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ อธิบายประเด็นการแตกแยกนิกายออกเป็น 18 นิกาย ต่อมาเกิดเป็นนิกายที่ทรงอิทธิพลในดินแดนต่างๆ ดังนี้

ฝ่ายเถรวาทแตกออก 11 นิกาย มี วาตลีบุตร (วัชชีบุตร) มหิศาสกะ ธรรมคุปตะ เสาตรันติกะ สรวาสตีวาทิน กาศยปิย สัมภรานตีวาทิน สามมมิตย คันนาคาริก ภัทรยานี ยัมโมตตริย ฝ่ายมหาสังฆิกะมีสาขาแตกออกไป 5 นิกาย คือ เอกวยหาริก โคกุลิก พุทศุติย ใจติก ปรัชญาปรตีวาทิน...นิกายมหาสังฆิกะ นิกายสรวาสตีวาทิน และเสาตรันติกนิกาย เป็นนิกายที่สำคัญมาก มหาสังฆิกะ ทรงอิทธิพลทางภาคใต้ของอินเดีย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย มีแคว้นไปข้างพราหมณ์ สรวาสตีวาทินไปรุ่งโรจน์อยู่ทางเหนือของอินเดีย มีแคว้น

¹⁴² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 61-71.

¹⁴³ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), 2.

¹⁴⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ผลิติมม์, 2555), 28.; พระมหาสมจินต์ สมมาปถุโณ (วันจันทร์), พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), 99-100.

คันธาระภาคมีระเป็นจุดศูนย์กลาง มหายานสรวาสตีวาตินเป็นนิกายที่บูชา
อภิสรรพ ปรัชญาฝ่ายโยคอาจารย์ได้รับอิทธิพลจากนิกายนี้ และเสาตรันติกมาก
ส่วนเถรวาทนั้นได้อับร้อมจากภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของชมพูทวีป ไปรุ่งเรืองที่
เกาะลังกา และกลายเป็นนิกายประจำของประชาชน ตลอดจนพระราชแห่ง
ประเทศนั้น จากนั้นจึงได้แพร่หลายเข้าสู่อาณาจักรต่างๆ ในแหลมอินโดจีน¹⁴⁵

ในอาณาจักรกัมพูชา ศาสนาพุทธเถรวาทและมหายานเข้ามามีอิทธิพลต่อประชาชนในดินแดน
แห่งนี้มานานแล้ว ดังมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่นับถือทั้งพระมหากษัตริย์ และ
ประชาชนทั่วไป สมัยเจนละวัฒนธรรมพุทธศาสนาฝ่ายอาเจริยวาท หรือฝ่ายมหายานได้แผ่เข้ามาโดย
ฝังรากลึกคู่กับศาสนาพราหมณ์ และมีอิทธิพลในระดับราชสำนักบางรัชสมัยด้วย¹⁴⁶ อย่างไรก็ตาม
ข้อสังเกตนี้ จำเป็นต้องตรวจสอบจากหลักฐานประวัติศาสตร์จากบันทึกหรือจดหมายเหตุของชาวจีน
จารึก และประติมากรรมรูปเคารพ

ทรงธรรม ปานสกุณ ศิขารวบรวมหลักฐานการนับถือศาสนาพุทธศาสนาในอาณาจักร
กัมพูชาก่อนพุทธศตวรรษที่ 17 แสดงให้เห็นว่า **จดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์ฉีทางภาคใต้** และ
จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์เหลียง กล่าวถึงเรื่องราวบรรณาการที่พระมหากษัตริย์พุนันส่งไปถวาย
พระเจ้าจักรพรรดิฉิน มีเจดีย์ที่ทำจากงาช้างและพระพุทธรูปสลักจากหินปะการัง และเอกสารจีนช่วง
ปลายพุทธศตวรรษที่ 11 ก็กล่าวว่าพระภิกษุจากพุนันเดินทางไปจีนเพื่อแปลพระคัมภีร์ภาษาสันสกฤต
ส่วนหลักฐานด้านจารึกนั้น พบ **จารึกคาถา “เย อัมมา”** ด้านหลังพระพุทธรูปที่ ตวลพระธาตุ ส่วน
จารึกที่วัดบาตี หรือ **จารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้ารุทรวรมัน** ปรากฏคำศัพท์ว่า “วาสนา”
อันเป็นคำที่นิยมใช้ในพุทธศาสนามหายานนิกายโยคอาจารย์ จารึกช่วงเวลาต่อมาแสดงการเคารพ
พระพุทธรูปมากขึ้น ดังปรากฏคำสำคัญคือ “สรวิระ” ซึ่งอยู่ในพุทธศาสนาหินยานนิกาย สล
วิรวาท พบใน **จารึกปราสาทโกก** และ **จารึกศาลสูง** ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ตรงกับรัชสมัยพระ
เจ้าราเชนทรวรมัน ก็ปรากฏว่า **จารึกปราสาทแปรรูป** แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของพุทธศาสนา
มหายานนิกายโยคอาจารย์ ซึ่งต่อมาพัฒนาไปเป็นพระพุทธรูปแบบตันตระ-วัชรยาน ส่วนหลักฐาน
ประติมากรรมรูปเคารพนั้น มีการสร้างรูปเคารพตามคติพระพุทธรูปตั้งแต่ก่อนยุคเมืองพระนคร
และพบว่ามีกรสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์ซึ่งสืบเนื่องมาจากพระพุทธรูปมหายานด้วย¹⁴⁷

¹⁴⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, **ปรัชญามหายาน** พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), 27.

¹⁴⁶ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, **พระพุทธรูปในกัมพูชา** แปลโดย ทองสืบ ศุภะมาร์ค, 119-120.

¹⁴⁷ ทรงธรรม ปานสกุณ, “ร่องรอยพระพุทธรูปในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาศาสนา ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 169-171.

ในขณะที่ศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกายให้ความสำคัญกับเทพ และความเชื่อศาสนาแบบพราหมณ์มีความเชื่อมโยงต่อเสถียรภาพสถาบันกษัตริย์ รวมทั้งการรักษาระเบียบพิธีกรรม และการรักษาพลังความศักดิ์สิทธิ์ของรูปเคารพที่ประดิษฐานภายในเทวาลัย พระพุทธศาสนาก็ยังคงดำรงอยู่ควบคู่กับศาสนาของพราหมณ์มาโดยตลอด สิ่งที่ต่างกันคือ ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธให้ความสำคัญกับคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้งสรรเสริญความเมตตาอันประมาณมิได้ของพระพุทธองค์ที่โปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ดั่งเนื้อความบูชาพระพุทธองค์ใน **จารีกวัดบาตี** ซึ่งเป็นจารึกยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร กวีรจนาว่า

พระชินสีห์มีอาตมมันประกอบด้วยกรุณา มีอาตมมันประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ทรงชนะซึ่งข้าศึกศัตรู กล่าวคือ โทษทั้งปวง พร้อมทั้งวาสนา และได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ที่ไม่มีนิเวศธรรม ทรงประกอบด้วยสัมปทาทั้งปวงมีพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ ไม่มีมลทินเศร้าหมองแผ่กระจายไปในทิศทางทั้งปวง¹⁴⁸

พระพุทธศาสนาให้ค่านิยมกับสิ่งที่เป็นสากล ผ่านคำสอนของผู้จาริกแสวงบุญ หรือนักปราชญ์ที่เดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ มากกว่าศาสนาพราหมณ์ ดังเห็นได้จากวัฒนธรรมพุทธที่พระภิกษุนำมาเผยแพร่ทั่วเอเชีย มีความเป็นสากลแบบหลายชาติหลายภาษา พระภิกษุที่เดินทางผ่านไปมาทั่วทุกแห่งในโลกของชาวพุทธ ส่วนใหญ่เป็นผู้ทรงความรู้ มีความปรารถนาที่จะเผยแพร่พระธรรมคำสอน รวมทั้งมีความต้องการที่จะแสวงหาและศึกษาพระคัมภีร์ที่ยังต่างแดน¹⁴⁹ น่าสังเกตว่าพระพุทธศาสนาในอาณาจักรกัมพูชาช่วงแรก ยังไม่อาจทราบได้ว่าพระพุทธศาสนาที่อยู่ในพุนั้นเป็นนิกายแบบใด ถึงแม้เป็นที่รับรู้ที่พระพุทธศาสนาในพุนั้นมีความเจริญ ต่อเมื่อพบว่ามี การแปลพระคัมภีร์ภาษาสันสกฤตจึงเชื่อได้ว่าน่าจะเกิดพระพุทธศาสนาในยุคนั้นก่อนเมืองพระนครเป็นต้นมา

ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธในอาณาจักรกัมพูชาโดยเฉพาะยุคสมัยเมืองพระนคร แสดงให้เห็นกระบวนการพัฒนาความเชื่อเข้ากับบริบทยุคสมัยที่เคียงคู่กับศาสนาพราหมณ์ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 หลักฐานจาก **จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม** สะท้อนว่าศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นความเชื่อกระแสหลัก จนดูเหมือนว่าการประกอบพิธีกรรมสถาปนาลัทธิ

¹⁴⁸ สงบ บุญคล้าย, **ประวัติวัฒนธรรมเขมร**, 78.

¹⁴⁹ เจ.ดี. กาสปารีส, “ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนประมาณ ค.ศ.1500,” ใน **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500**, 401-402.

เทวราชา เพื่อปลดแอกอำนาจของชาวไม่มีคติความเชื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่จากหลักฐาน **จารึกชัยบวาก** หรือ **จารึกโคกสะแกราช** เปิดเผยประวัติศาสตร์กัมพูชาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 อย่างมีนัยสำคัญ เพราะเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายวัชรยาน หรือพุทธแบบตันตระเป็นที่เคารพนับถือของชนชั้นนำ รวมทั้งคติการสร้างพระพุทธรูป คือพระโลเกศวร เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ดังความตอนหนึ่งในจารึก

**พระองค์ (พระศรีสมันตประภคฺวาร) นั้นเอง กำจัดภัยของเหล่า
พุทธศาสนิกชนแล้ว ได้ทำให้พระพุทธศาสนามั่นคงอยู่ในกรุงกัมพูชาจนถึงทุก
วันนี้ ข้าพเจ้าขออนอบน้อมนมัสการพระองค์ข้าแล้วข้าเล่า**¹⁵⁰

อีกความหนึ่งว่า

**ส่วนพระพุทธโลเกศวรทั้ง 9 องค์ ซึ่งกำเสตงศรีสัตยวรมมะ ผู้มีสิทธิ
สถาปนาแต่ครั้งโบราณ บนเขาอภัยคีรีเดิม เพื่อมิให้ชวาร์กรานย่ำยีประเทศ
เขมร**¹⁵¹

เห็นได้ว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาหายานที่ได้พัฒนาลัทธิคำสอนสู่คติความเชื่ออันลึกกลับดังที่เรียกชื่ออย่างหลากหลายว่า “พุทธตันตฺรยาน” “คุยหยาน” “รหฺสยาน” หรือ “มนตฺรยาน”¹⁵² เหล่านี้ แผ่ขยายอิทธิพลความเชื่อผสานเข้ากับสังคมที่นับถือความเชื่อสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติอย่างแนบสนิท สอดคล้องกับที่ Edward Conze ให้ความเห็นว่า

**ในสังคมเกษตรกรรม ไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา การบูชายักษ์มนุษย์ และ
ลัทธิบูชามาตาเทพี พิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และเทพดาทั้งหลายย่อมมี
อิทธิพลอยู่มาก ตันตระจึงไม่ใช่เป็นนิกายที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ แต่เป็นผลมาจาก**

¹⁵⁰ กังวล คัชชีมา, “มุมมองด้านพิธีกรรม ศาสนา และชาตินิยมในประวัติศาสตร์เขมร จากจารึกชัยบวาก,” ใน **วารสารดำรงวิชาการ** 6,2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2550) : 126-144.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵² เสถียร โพธิ์นันทะ, **ปรัชญามหายาน** พิมพ์ครั้งที่ 4, 30.

การซึมเอาความเชื่อดีกำบรรพ์เข้ามาในจารีตทางวรรณกรรม และการผสมเข้ากับปรัชญาของพุทธศาสนา¹⁵³

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบตันตระ แทรกซึมสู่วิถีชีวิตและความเชื่อของผู้เสื่อมใสอย่างกว้างขวาง ดังเห็นได้จากที่พระพุทธศาสนาแบบตันตระแยกย่อยอีกหลายสกุล แต่มีสกุลใหญ่ที่สำคัญคือ สกุลซ้ายของวัชรยาน และสกุลขวาของมิ-ซุง¹⁵⁴ เฉพาะสายสกุลวัชรยานมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อสังคมกัมพูชา ดังผลการศึกษาของ จิรัสสา คชาชีวะ สรุประเด็นนี้ไว้ว่าอาณาจักรกัมพูชาเป็นดินแดนที่ปรากฏร่องรอยพระพุทธศาสนาวัชรยานตันตระที่โดดเด่นมากที่สุดแห่งหนึ่ง เชื่อว่าช่วงเวลาที่เหมาะสมที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปกครองอาณาจักรกัมพูชา พระองค์ทรงรับแนวคิดแบบตันตระมาจากขวา ซึ่งขณะนั้นกำลังเฟื่องฟูอยู่ที่อาณาจักรศรีวิชัย¹⁵⁵ จึงอาจกล่าวได้ว่า นับจากรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พุทธศาสนาแบบตันตระ นิกายวัชรยานก็ได้แทรกซึมอยู่ในวิถีความเชื่อทางศาสนาของชาวเขมร ถึงแม้จะปรากฏอย่างโดดเด่นบางช่วงรัชสมัยเท่านั้น

ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธดำรงอยู่ตลอดมาในยุคสมัยเมืองพระนคร ถึงแม้พระมหากษัตริย์บางพระองค์จะยกศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์ให้มีบทบาทสูง แต่ก็มิได้มีข้าราชการที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง เช่น ในสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ข้าราชการสำนักของพระองค์ได้สร้างพุทธสถานขึ้น ในสมัยพระเจ้าหรรษวรมันที่ 2 ปรากฏว่ามีข้าราชการสำนักของพระองค์นับถือพระพุทธศาสนา หรือในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันมีหลักฐานว่าข้าราชการสำนักชื่อกวิ นทราธิมณะ ก็ได้สร้างพุทธสถานขึ้นหลายแห่ง¹⁵⁶

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 คติความเชื่อไสวในกายถึงแม้จะมีความสำคัญอยู่ แต่ **จารีตจากวัดลือธ** ก็บ่งชี้ว่าคติความเชื่อพระพุทธศาสนาฝ่ายตันตระแทรกซึมในความคิดกวีผู้รจนา เพราะกวีเริ่มต้นด้วยบทสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม พระโพธิสัตว์ และตามด้วยข้อความแสดงความเคารพ แต่พระพุทธเจ้าผู้แบ่งพระวรกายออกเป็น 3 ส่วน อันเป็นแนวคิด ตรีกาย และคำกล่าวที่ว่า โลกนี้ไม่มี

¹⁵³ เอดเวิร์ด กอนเซ, **พุทธศาสนา: สารและพัฒนนาการ** แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (พระนคร: สุภา, 2514), 321.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 324.

¹⁵⁵ จิรัสสา คชาชีวะ, **วัชรยานตันตระในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากหลักฐานทางโบราณคดี** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 344-345.

¹⁵⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 12-13.

อะไร นอกจากจิต อันเป็นแนวคิด จิตตมาตระ เป็นต้น¹⁵⁷ ยิ่งกว่านั้น บางรัชสมัยพระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นผู้ดำเนินการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วย

ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระมหากษัตริย์ทรงให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เมื่อพระองค์สวรรคตก็มีพระสมัญญาว่า นิรวาณบพ¹⁵⁸ ยิ่งกว่านั้น ช่วงเวลานี้อำนาจของเขมรแผ่ขยายเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา **จารึกหลักที่ K.410** ที่ลพบุรีซึ่งอยู่ช่วงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กล่าวถึงพระภิกษุภัทธีมหายานและสถวีระอยู่อาศัยบริเวณใกล้เคียงกับที่อยู่ของพราหมณ์¹⁵⁹

อนึ่ง ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 คติความเชื่อแบบพุทธตันตระ นิกายวัชรยานปรากฏร่องให้เห็น ดังพุทธสถานและ **จารึกที่ปราสาทหินพิมาย**¹⁶⁰ หลังจากสิ้นสุริยวรมันที่ 1 ปรากฏว่าราชอาณาจักรกัมพูชามีพระมหากษัตริย์ที่ทรงเชิดชูพระพุทธศาสนาอย่างโดดเด่น คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่ารัชสมัยใด ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาณาจักรกัมพูชาโดดเด่นด้วยคติความเชื่อของพุทธมากที่สุด เพราะไม่เพียงพระมหากษัตริย์จะทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทว่าเชื่อพระวงศ์ในราชสำนักก็ทรงนับถือพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ด้วย

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงที่ทรงใส่พระทัยในบวรพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระนางอินทรเทวีซึ่งทรงสนับสนุนการศึกษาวิชาศาสนาพุทธให้เจริญเฟื่องฟู ก่อนหน้ารัชสมัยพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นยุครุ่งเรืองของลัทธิไวษณพ¹⁶¹ พอถึงช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ลัทธิพุทธราชเข้ามาแทนที่ลัทธิเทวราชอย่างเด่นชัด การประดิษฐานศิวลึงค์ภายในศาสนสถานสำคัญของอาณาจักร ถูกแทนที่ด้วยรูปเคารพพระพุทธรูป เห็นได้จากปราสาททองคำกลางที่ยานประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาปางสมาธินครปรกซึ่งมีขนาดใหญ่ ชุดค้นพบเมื่อปีพ.ศ.2476¹⁶² ปราสาทบายนถือเป็นสิ่งก่อสร้าง

¹⁵⁷ Ian Harris, **Cambodian Buddhism : History and Practice** (Honolulu: University Hawai'i Press, 2005), 16.

¹⁵⁸ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 135.

¹⁵⁹ Ian Harris, **Cambodian Buddhism : History and Practice**, 17.

¹⁶⁰ จิรัสสา คชาชีวะ, **วัชรยานตันตระในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากหลักฐานทางโบราณคดี**, 345.

¹⁶¹ Lawrence Palmer Briggs, **The ancient Khmer Empire**, 229.

¹⁶² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, "ที่พักคนเดินทางของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายในประเทศไทย," ใน **แถลงงานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย พุทธศักราช 2554** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2554), 5.

ทางศาสนาอันเป็นศูนย์กลางในรัชสมัยนี้ ดังนั้น การประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดปรกขนาดใหญ่ จึงสะท้อนนัยความสำคัญของคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปศิลาปางนาคปรกขนาดใหญ่ ประดิษฐานภายในปราสาทองค์กลางที่บายน
ที่มา : EFEO_CAM06116 Ronde-bosse : Buddha sur naga

ขณะเดียวกันกิจพิธีตามท้องถิ่นของพราหมณ์และของพุทธถูกผนวกรวมอยู่ที่ศูนย์กลางของอาณาจักรที่ปราสาทบายน¹⁶³ Coedès กล่าวถึงความนิยมนับถือตรีมูรติของพระพุทธรูปนิกายมหายาน ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์โลกेश্বর และพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งไม่เพียงปรากฏอยู่ในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทสรรเสริญตอนต้น แต่ยังพบรูปประติมากรรมในรัชสมัยนี้ด้วย ข้อที่น่าพิจารณาคือ

**หากปราสาทตาพรหมเป็นที่ประดิษฐาน พระรูปของพระราชมารดาของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในรูปของนางปรัชญาปารมิตา และปราสาทพระขรรค์เป็น
ที่บรรจุพระรูปของพระราชบิดาในฐานะที่ทรงเป็นพระโลเตศวรแล้ว**

¹⁶³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3, 19.

ประติมากรรมของพระพุทธรูปเจ้าซึ่งมักจะอยู่ตรงกลางระหว่างประติมากรรมทั้งสองจะประดิษฐานอยู่ที่ไหน ?¹⁶⁴

Coedès สันนิษฐานต่อว่า “เป็นไปได้อย่างยิ่งที่ประติมากรรมองค์ที่ 3 จะประดิษฐานอยู่ในบายอน ศาสนสถานองค์กลางของเมืองนครวัด ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่”¹⁶⁵

บริบทคติความเชื่อแบบพุทธตันตระ นิกายวัชรยานในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพัฒนาการที่น่าสนใจ เพราะอาจรับลัทธิความเชื่อพุทธแบบตันตระจากพระภิกษุชาวอินเดียรัฐพิหาร-เบงกอล ขณะเดียวกันพื้นฐานลัทธิความเชื่อนี้ก็ดำรงอยู่อย่างมั่นคงในราชวงศ์มหิธรปุระซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁶⁶ ขณะที่กระแสความเชื่อพระพุทธรูปศิลาจากหลายแหล่ง ก็สอดประสานเข้ากับอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างมีนัยสำคัญด้วย ดังเห็นได้ว่าการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศพระองค์ภายใต้ร่มเงาพระพุทธรูปศิลา มีความเชื่อว่า “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทรงถือพระองค์เองเป็นพระพุทธรูปเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่”¹⁶⁷ และเมื่อพระองค์สวรรคต ทรงได้รับพระสมัญญาว่า “มหาปรมเสาศศ”¹⁶⁸ ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งดูคล้ายกับพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบุญนั้น จะเห็นชัดเมื่อพิจารณาอุปประติมากรรมของพระองค์ ซึ่งเชื่อว่าพระองค์โปรดให้ประติมากรสร้างขึ้น โดยที่รูปประติมากรรมแสดงออกถึงความเลื่อมใสพระธรรมคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า เชื่อว่าเป็นรูปจำลองของพระองค์เอง เป็นรูปขณะประทับนั่งขัดสมาธิคล้ายกับรูปเคารพพระพุทธรูปเจ้า เช่นเดียวกับพระพักตร์ขนาดใหญ่ของพระโพธิสัตว์บนยอดปราสาทบายอน ซึ่งมียอดทั้งหมด 49 ยอด แต่ละยอดแกะสลักเป็นพระพักตร์โดยทอดพระเนตรทั่วทั้ง 4 ทิศ พระพักตร์แสดงให้เห็นถึงใบหน้าของผู้บำเพ็ญบุญ พระเนตรหุบต่ำ กำลังแย้มสรวล ซึ่งตีความได้ว่าเป็นการจำลองพระพักตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในลักษณะของผู้มีเมตตาต่อสรรพชีวิตทั้งหลาย ดังภาพต่อไปนี้

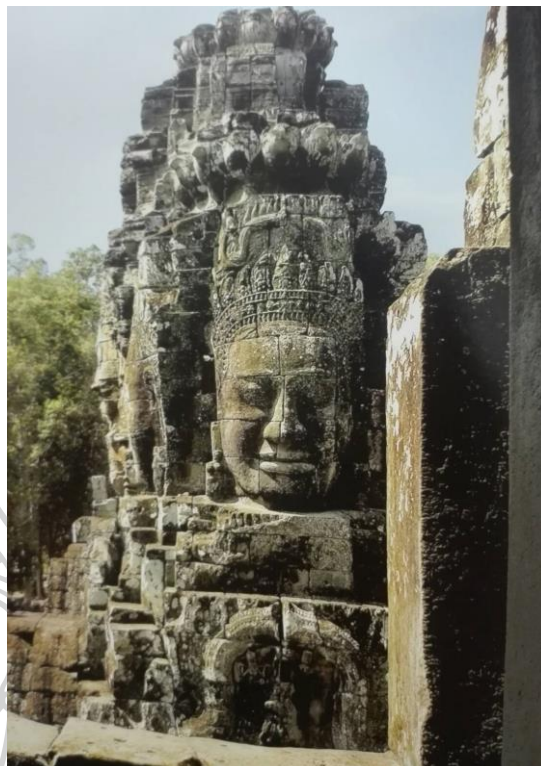
¹⁶⁴ ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัด นครธม แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 151-152.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁶ จิรัลสา คชาชีวะ, วัชรยานตันตระในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากหลักฐานทางโบราณคดี, 345.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 153.

¹⁶⁸ R.C. Majumda, *Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia* (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1980), 133.

ภาพที่ 2 รูปประติมากรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา: ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

http://www.archae.su.ac.th/art_in_thailand/?q=node/438

ภาพที่ 3 พระพักตร์บนยอดปราสาทบายน ซึ่งเป็นศาสนสถานหลักในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รูปสลักหินนี้เป็นพระพักตร์ของ
ที่มา : Barry Brukoff, **Temples of Cambodia : the heart of Angkor** (Bangkok : River Books, 2011), 232.

สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือ ถึงแม้พระพุทธศาสนาลิทธิมหายานมีบทบาทมากในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่การเคารพบูชาเทพของพราหมณ์ก็ปรากฏอย่างโดดเด่นเช่นกัน ดังเห็นได้จากการสร้างรูปเทพจำนวน 283 องค์รอบๆ รูปพระเจ้าวรมันศวรรโลกศ ณ ปราสาทพระขรรค์¹⁶⁹ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาช่วงนี้เจือปนลัทธิของพราหมณ์อยู่ด้วย อัญชนา จิตสุทธิญาณ และคณะ ศึกษาจารย์กลุ่มปราสาทตาเมือน พบว่าศาสนาพุทธที่ร่วมสมัยกับปราสาทตาเมือนธม คือ พระพุทธศาสนา

¹⁶⁹ มาตแลน จิโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ทรงแปล พิมพ์ครั้งที่ 2, 105-106.

มหายานที่พัฒนามาเป็นแบบตันตระ นิกายวัชรยาน สอดคล้องกับจารึกหลักสำคัญในกลุ่มจารึกปราสาทตาเมือน คือ **จารึกอวโรคยศาลา** ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งแสดงให้เห็นทฤษฎีตรีกาย และแนวคิดเรื่องพระโภษัชยสุคต หรือ พระโภษัชยคุรุไวฑูรยประภาราชพุทธเจ้า ดังนั้น พระพุทธศาสนาแบบตันตระจึงได้รับการนับถือว่าเป็นศาสนาหลักในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁷⁰ ผู้วิจัยเห็นว่าผลการศึกษาที่ชี้ให้เห็นคติความเชื่อพระพุทธศาสนาดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้ เพราะเป็นแนวทางสำคัญที่เอื้อให้ผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์ศาสนาและความเชื่อในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างลุ่มลึกและละเอียดยิ่งขึ้น

ศาสนาและความเชื่อแบบพุทธดำรงอยู่ในอาณาจักรกัมพูชาทุกยุคทุกสมัย อุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติเพื่อให้ถึงปลายทางแห่งนิรวาณ หรือ การหลุดพ้น ยังคงเป็นความปรารถนาอันแรงกล้าของพุทธศาสนิกชน รวมทั้งความเมตตาการุณย์ของพระโพธิสัตว์ คือ แรغبันดาลใจให้พระมหากษัตริย์ซึ่งนับถือพระพุทธศาสดา เคารพตาม ขณะที่ลัทธิความเชื่อพราหมณ์เน้นหนักที่พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธศาสนาก็ปรับกระแสความศรัทธากลับมาสู่ลัทธิความเชื่อของพราหมณ์ จนกลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบตันตระ นิกายวัชรยาน ดังเริ่มปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สำหรับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏชัดแจ้งว่าพระองค์ทรงวางแนวพระราโชบายปกครองอาณาจักรกัมพูชาด้วยคติความเชื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระ นั่นคือ ทรงปรับใช้ลัทธิความเชื่อแบบพราหมณ์ที่เน้นการบูชาภักดีต่อเทพผนวกกับคติการบูชาตรีมูรติของพุทธ หรือที่เรียกว่า “คตริตันตรียมหายาน” อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มหายานและเป็นพัฒนาการคติความเชื่อที่เชื่อมโยงเข้ากับผู้สร้างศาสนสถานรวมทั้งบรรพบุรุษของผู้สร้างด้วย¹⁷¹

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาแบบตันตระเจริญรุ่งเรืองเฉพาะรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะเมื่อสิ้นสุริยวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศาสนาพราหมณ์บูชาพระศิวะเจริญรุ่งเรืองและบดบังคติความเชื่อทางศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยิ่งเมื่อประวัติศาสตร์กัมพูชาเปลี่ยนโฉมหน้าศาสนาและความเชื่อที่เจริญรุ่งเรืองในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ปรากฏร่องรอยหลงเหลืออยู่ในข้อความจารึก สิ่งก่อสร้างทางศิลปกรรม และรูปเคารพเท่านั้น

¹⁷⁰ อัญชญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, **การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 146-150.

¹⁷¹ วรณวิภา สุเนตต์ตา, “คตริตันตรียมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 38-39.

1.2.4 ศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกัน

ศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกัน ปรากฏชัดเจนที่สุดช่วงยุคสมัยเมืองพระนคร การบูชาพระศิวะและพระวิษณุรวมเป็นรูปเคารพองค์เดียวกันดังที่เรียกว่า “พระหริหระ” เป็นที่นิยมบางช่วง ซึ่งต่อมากระแสความเคารพนับถือก็เริ่มลดน้อยลง¹⁷² ในบางรัชสมัยปรากฏชัดเจนถึงการผสมผสานระหว่างศาสนาอันหลากหลาย ดังที่ **Bhattacharya** ชี้ให้เห็นว่าช่วงรัชสมัยพระเจ้าไชยวรมันที่ 1 ศาสนามีลักษณะผสมผสานที่แท้จริง คือมีการก่อสร้างศาสนสถานอุทิศแด่ศาสนาพราหมณ์ คือ ไศวนิกาย ไชยณิกาย และศาสนาพุทธ รวมทั้งการผสมผสานกันระหว่างคติความเชื่อไศวนิกาย และไชยณิกาย ระหว่างไศวนิกายและศาสนาพุทธ ดังตัวอย่างจารึกสองหลักคือ **จารึกปราสาทกอมัน** และ **จารึกเทพประนม** แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาจารึกเปิดเรื่องด้วยการสรรเสริญพระศิวะ จากนั้นก็กล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า¹⁷³

การนับถือศาสนาอย่างหลากหลายเป็นที่นิยมของพระมหากษัตริย์และข้าราชการ เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันแสดงถึงบรรยากาศอันขริบขลุ่ยของการประกอบพิธีกรรมที่เฟื่องฟู การประกอบพิธีบูชาขัณฑ์ โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงสนับสุนุนั้น เป็นบรรยายแห่งความศรัทธา ดังที่ว่า

ความสวยงามแห่งการเริ่มพิธีบูชาขัณฑ์ ที่เพิ่มขึ้นทุกวันของพระองค์ ด้วยความสดุดีต่อศรัทธาและความภักดี เหมือนแม่น้ำสวรรค์ คือ คงคาและยมนา (ธิดาพระอาทิตย์) ที่ฝ่าภูเขาแห่งความขั้ว ที่อาศัยบาทของพระวิษณุ ซึ่งมีที่สุดเป็นอย่างเดียวกัน ในท่ามกลางแห่งก้าวที่ต่างกัน ไปสู่มหาสมุทรแห่งพิธีกรรม¹⁷⁴

แม้ว่าบางช่วงเวลาอาณาจักรกัมพูชาเกิดความปั่นป่วนจากสถานการณ์ทางการเมือง แต่ศาสนาที่ผสมผสานนี้ยังคงดำรงอยู่ ดังในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมัน สังกมกัมพูชาเกิดจลาจลระส่ำระสาย เกิดความขัดแย้งชิงอำนาจระหว่างชนชั้นนำ แต่คติความเชื่อไศวนิกายและพระพุทธศาสนamahayan ไม่ได้ดับแสง ดังเห็นได้จากบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใน **จารึกตวลปราสาท** เริ่มต้นด้วยบทบูชาพระศิวะ ตามด้วยบทบูชาพระธรรมกายซึ่งเป็นพระวรกายของพระพุทธเจ้าที่แบ่งเป็นสามส่วนตามหลักตรีกายของพระพุทธศาสนา mahayan ส่วนข้อความที่บันทึกด้วยภาษา

¹⁷² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000, 156.

¹⁷³ Kamaleswar Bhattacharya, **Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge d'apres l'Epigraphie et l'Iconographie**, 29-30.

¹⁷⁴ ชะเอม แก้วคล้าย, **จารึกปราสาทแปรรูป** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543), 77.

เขมรโบราณก็ชี้ให้เห็นว่าข้าราชการสำนักชื่อ สหเทวะ บริจาคสิ่งของแก่ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธไปพร้อมกัน¹⁷⁵

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บริบททางศาสนามีมิติที่หลากหลาย ด้วยพระมหากษัตริย์ทรงให้อิสระเสรีต่อการนับถือศาสนา จึงปรากฏความเชื่อที่ผสมผสานกันทั้งพราหมณ์และพุทธ โดยเฉพาะแนวคิดแบบพุทธตันตระนั้น เป็นแนวคิดที่ผสมผสานศาสนาและความเชื่อของพุทธและพราหมณ์ ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าแพร่กระจายตลอดยุคสมัยเมืองพระนคร¹⁷⁶

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกอบกู้เหตุการณ์จลาจลก่อนขึ้นครองราชย์ แน่นอนบ้านเมืองย่อมถูกทำลายจากกองทัพศัตรูอย่างย่อยยับ แต่พระองค์ทรงพลิกฟื้นและฟื้นฟูอาณาจักรเมืองพระนครจนดำรงมั่น พร้อมๆ กับความงอกงามของพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานความศักดิ์สิทธิ์ของคติความเชื่อแบบพราหมณ์ ดังเห็นได้จากการก่อสร้างปราสาทบาเยนซึ่งตั้งอยู่ตรงศูนย์กลางเมืองพระนคร จารึกที่สลักบนประตูทางเข้าไปยังปราสาทองค์ต่างๆ สะท้อนว่าปราสาทบาเยนเป็นจุดรวมของรูปเคารพบูชาทั่วอาณาจักรขอม¹⁷⁷

ภาพรวมของศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานดังที่กล่าวมา เป็นลักษณะของบริบทสังคมอาณาจักรขอม¹⁷⁸ คือ ไม่ปรากฏว่ามีศาสนาใดที่โดดเด่นเพียงหนึ่งเดียว ดังบทสรุปของ Coedès ว่า

*ศาสนาของชนชั้นสูงของขอมมิได้เคยรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในพุทธศตวรรษที่ 14 และ 15 ศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายเป็นที่แพร่หลายอย่างยิ่ง แต่ในพุทธศตวรรษที่ 17 ลัทธิไวษณพนิกายก็ได้กลับลายเป็นที่นิยมเช่นเดียวกับในประเทศอินเดียเอง*¹⁷⁹

กาลเวลายาวนานของบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ขอมพุทธลอมรวมศาสนาและความเชื่ออันหลากหลายผสมผสานเข้าด้วยกัน บางรัชสมัยความเชื่อศาสนาหนึ่งโดดเด่น แต่เมื่ออาณาจักรเปลี่ยนพระมหากษัตริย์ ก็เปิดพื้นที่ให้ความเชื่อศาสนาอื่นเข้ามามีบทบาทโดดเด่นแทน

¹⁷⁵ ญัฐพล จันทรงาม , “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา.”, 21-22, 39.

¹⁷⁶ Ian Harris, **Cambodian Buddhism : History and Practice**, 226.

¹⁷⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, “ที่พักคนเดินทางของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายในประเทศไทย,” ใน **แถลงงานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย พุทธศักราช 2554**, 5.

¹⁷⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 4.

¹⁷⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000**, 183.

1.3 ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมองภาพรวมบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลง เพราะระบบเศรษฐกิจที่เจริญเติบโต เกิดจากกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรการผลิตภายในอาณาจักรอย่างมีประสิทธิภาพ

ในระยะแรก อาณาจักรกัมพูชามีระบบเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจการค้าขาย ดังเห็นได้จากการเจริญเติบโตของอาณาจักรฟูนัน สอดรับกับความเคลื่อนไหวจากหลายชาติหลายภาษาที่แลกเปลี่ยนผลผลิตผ่านการค้าขาย เอกสารจีนกล่าวยืนยันว่าอาณาจักรฟูนันเป็นเมืองท่าที่มีบทบาทแลกเปลี่ยนสินค้า หลักฐานทางโบราณคดีสอดคล้องกับเอกสารลายลักษณ์อักษรของ Louis Malleret นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสที่ได้สำรวจบริเวณพื้นที่เมืองออกแก้ว อันเป็นรัฐโบราณที่แสดงให้เห็นร่องรอยเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรฟูนัน ดังหลักฐานที่ค้นพบ คือ ชิ้นส่วนภาชนะเครื่องปั้นดินเผา หรือชิ้นส่วนศิลปวัตถุที่มีลวดลายแบบเดียวกัน หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้จะยืนยันได้ว่ามีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างจีนและอินเดีย อันมีเมืองออกแก้วเป็นที่หยุดแวะพักสินค้า¹⁸⁰ Vickery กล่าวว่าอาณาจักรฟูนันมีพัฒนาการอันเนื่องจากการค้าระหว่างนานาชาติ ลักษณะดังกล่าวนี้เห็นได้ชัดจากประวัติศาสตร์ของอาณาจักรศรีวิชัย ใน สุมาตรา และอาณาจักรจามปา¹⁸¹ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความศีกคักและเฟื่องฟูของอาณาจักรฟูนันจึงขึ้นอยู่กับเจริญเติบโตของระบบการค้ากับต่างประเทศ โดยที่พ่อค้าเดินเรือมาจอดแวะที่เมืองท่าฟูนัน ที่น่าสังเกตคือ สังคมฟูนันในช่วงที่ชาวจีนเดินทางเข้ามา เป็นสังคมที่บรรยายผ่านสายตาชาวจีนว่าผู้คนชาวฟูนันทำเกษตรกรรม มีการปลูกข้าวหาล้างชีพ ประชาชนมีฝีมือด้านหัตถกรรม คือ การแกะสลักเครื่องประดับ การทำเครื่องใช้ ภาชนะที่หมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจขณะนั้น ชาวฟูนันนิยมจ่ายด้วยสิ่งของมีราคา ได้แก่ ทองคำ เงิน ไช่มุก และเครื่องหอม ขณะเดียวกัน อาณาจักรฟูนันก็ยังได้ชื่อว่าเป็นแหล่งผลิตเพชรเม็ดด้วย¹⁸²

เมื่ออาณาจักรฟูนันเสื่อมอำนาจ ศูนย์กลางอำนาจของรัฐแห่งใหม่ คือ เจนละ ได้แผ่ขยายอำนาจเข้ามายังผืนแผ่นดินใหญ่ ระบบเศรษฐกิจจึงพัฒนามาเป็นแบบเกษตรกรรมโดยการปลูกข้าวชนชั้นนำรวมทั้งระบบส่วนกลางเริ่มแสวงหาผลประโยชน์จากผลิตผลของประชาชน ความเกี่ยวเนื่องนี้สืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญกับพิธีกรรมในฐานะสื่อความอุดมสมบูรณ์ด้วย¹⁸³ แน่นนอนว่าความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอยู่กับผลิตผลจากเกษตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ดังเห็นได้จากการเพาะปลูกข้าวนาดำ

¹⁸⁰ Louis Malleret, "Les fouilles d'Oc-è-o (1944): rapport préliminaire," in **BEFEO XLV** (1951): 75-88.

¹⁸¹ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 7.

¹⁸² Pelliot Paul, "Le Fou-nan,": 254, 281.

¹⁸³ David Chandler, **A History of Cambodia** 4 th Edition, 34.

อันเป็นวิถีหาเลี้ยงชีพของชาวเขมรมาอย่างต่อเนื่อง เมื่อพิจารณาแผนผังเมืองพระนครจะเห็นได้ว่าการจัดวางระบบชลประทานไว้อย่างดียิ่ง ฉะนั้น ปัจจัยของการจัดระเบียบสังคมกัมพูชาในช่วงเวลานี้จึงมีการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด¹⁸⁴ การที่เมืองพระนครร่ำรวยด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ย่อมมีการจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจไว้กับอภิสิทธิ์ชนบางกลุ่มด้วย

ในอาณาจักรกัมพูชา ดูเหมือนว่าจะมีศาสนสถานหรือวัด ซึ่งก็คือปราสาทจำนวนมากกว่าอาณาจักรอื่นๆ สิ่งปลูกสร้างทั้งหลายในอาณาจักรกัมพูชานับความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจเป็นอย่างดี เบื้องหลังสิ่งปลูกสร้างจำนวนมาก ชวนพิจารณาในแง่ที่ว่า การปลูกสร้างศาสนสถานแต่ละยุคสมัยไม่เพียงสนองพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ตามคติความเชื่อทางศาสนา หากยังเชื่อมโยงเข้ากับการรักษาทรัพยากรทางเศรษฐกิจภายในวัดโดยตัวแทนของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีการจัดลำดับชั้นเอาไว้อย่างเป็นระบบด้วย ดังที่ Keith W. Taylor กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า

วัดวาอารามต่างๆ คือ ผู้พิทักษ์ที่ดินและเกษตรกร กษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจโดยผ่านการจัดลำดับชั้นการปกครองอย่างที่มีการพัฒนาค่อนข้างดี อันประกอบด้วยการสนับสนุนที่ได้จากพระและศาสนา¹⁸⁵

จากประเด็นข้างต้น Kenneth R. Hall อธิบายภาพรวมระบบเศรษฐกิจ-การเมืองที่อิงกับศาสนาสถานหรือการสร้างวัดในสมัยเมืองพระนครอย่างชัดเจน ดังสรุปคำอธิบายได้ดังนี้

ระบบเศรษฐกิจสมัยเมืองพระนคร ปรากฏชัดเป็นรูปธรรมเห็นได้จากเนื้อที่ภายในวัดซึ่งสัมพันธ์กับผู้ถือครองที่ดิน บุคคลเหล่านี้คือผู้นำระดับท้องถิ่น เป็นผู้มีอำนาจ และเป็นผู้ที่มีสิทธิ์เก็บเกี่ยวผลผลิตจากแรงงานที่อาศัยที่ดินภายในวัด กระนั้นก็ตาม ผู้นำระดับท้องถิ่นไม่ใช่เจ้าของทรัพยากรทางเศรษฐกิจโดยสมบูรณ์ เพราะการบริจาคตินถวายวัด เท่ากับโอนสิทธิพิเศษในการเก็บเกี่ยวผลผลิตให้กับทางวัดแล้ว ผู้นำท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์บางประการด้วย ส่วนการหมุนเวียนระบบเศรษฐกิจภายในวัด สะท้อนจากความหลากหลายของสิ่งของบริจาคติน เมื่อสิ่งของบริจาคตินมีความหลากหลาย วัดก็ได้กลายเป็นคลังเก็บรักษาของท้องถิ่น รวมทั้งสินค้าต่างๆ ไปโดยปริยาย การที่วัดเป็นแหล่งรักษาทรัพยากรท้องถิ่นนี้เอง ทำให้เกิดกระบวนการรวมตัวทางการเมืองท้องถิ่น หมายความว่าวัดที่สร้างขึ้นทั่วอาณาจักรกัมพูชานั้น ผูกพันอยู่กับตระกูลของผู้มีบารมีในท้องถิ่น ซึ่งได้รวมที่ดิน

¹⁸⁴ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 3, 137-138.

¹⁸⁵ คีธ ดับเบิลยู เทเลอร์, “ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก,” ใน ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500 นิโคลาส ทาร์ลิ่ง, (บรรณาธิการ), 224.

และผลผลิตมาอยู่ภายใต้โครงสร้างของรัฐ ขณะเดียวกันวัดก็ได้พัฒนาเป็นเครือข่ายทางด้านเศรษฐกิจ และการเมืองที่ขยายตัวอย่างกว้างขวาง นัยนี้ ระบบเศรษฐกิจในสังคมเขมรจึงถูกครอบงำโดยชนชั้นสูง อย่างเห็นได้ชัด ส่วนพระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ทำนุบำรุงเข้ารับใช้ แม้พระองค์จะทรงมีพระราชอำนาจปรับลดบทบาทผู้นำท้องถิ่น แต่ก็ไม่อาจทรงเรียกคืนอำนาจการถือครองที่ดินจากผู้นำท้องถิ่น ได้ เจ้าของที่ดินยังคงรักษาอำนาจ โดยถือครองที่ดินของตนต่อมาเรื่อยๆ ยกเว้นในบางกรณีที่ พระมหากษัตริย์ทรงมีส่วนแทรกแซงอำนาจท้องถิ่น เพื่อทรงกำจัดการทุจริต การเมือง พระองค์จะทรง มอบที่ดินพระราชทานแก่ผู้ที่พอพระทัย การที่วัดสามารถควบคุมผลผลิตอีกทั้งรองรับบรรดาผู้ใช้ แรงงาน ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญได้นั้น เพราะวัดให้ความรู้สึกรอบอุ้มทางใจแก่ผู้ใช้แรงงาน ผล ที่เกิดขึ้นในแง่นี้ ผู้ใช้แรงงานภายในวัดจึงไม่ได้แสวงหาผลกำไรทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเอง แต่เพื่อ มุ่งมั่นตอบแทนผลทางใจที่ได้บูชารูปเคารพเทพ

R.Hall ยกตัวอย่างกรณีปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นวัดสำคัญใน รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยที่ศาสนสถานดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่ ดึงดูดทรัพยากรจากท้องถิ่นให้มารวมอยู่ที่วัด ทั้งรายการของข้าวที่ถวายให้ทางวัดจำนวนมหาศาล ตลอดทั้งปี และสิ่งของภายในคลังของวัด เช่น ทองคำ เงิน สำริด หินที่มีค่า รวมทั้งผู้คนต่างๆ ที่อยู่ใน วัด การดำเนินงานภายในศาสนสถานอันเป็นศูนย์กลางรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีขอบข่ายทาง เศรษฐกิจที่กว้างขวางมากกว่าวัดประจำตระกูลที่อยู่ในท้องถิ่น¹⁸⁶ และที่สำคัญการบริจาคมสิ่งของถวาย วัดนั้น เป็นการกระจายทุนทางเศรษฐกิจที่แปรเป็นทุนทางสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญ นั่นคือ การกระจายทุนทางเศรษฐกิจกลายเป็นวัฒนธรรมของการยกสถานะผู้บริจาคให้เป็นที่ นับหน้าถือตาในสังคม การบริจาคมสิ่งของถวายวัดในบริบทสังคมกัมพูชาจึงกระทำให้สืบเนื่องไม่ขาดสาย ฉะนั้น สรุปได้ว่าวัดเป็นแหล่งรวมศูนย์อำนาจทางระบบเศรษฐกิจ วัดจึงสะท้อนพัฒนาการของระบบ เศรษฐกิจในอาณาจักรกัมพูชาอย่างแท้จริง¹⁸⁷

ระบบเศรษฐกิจเป็นกลไกที่ยืนยันถึงความมีชีวิตของอาณาจักร หากอาณาจักรใดไม่มีความ เจริญโตเติบโตทางเศรษฐกิจ ก็ย่อมกลายเป็นอาณาจักรร้าง และล่มสลาย ในอาณาจักรกัมพูชานั้น ระบบเศรษฐกิจพัฒนาเติบโตตามการขยายดินแดนที่กว้างขวาง ทั้งยังเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกับ สถาบันกษัตริย์ และศาสนาซึ่งอิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนให้บริบทสังคม และประวัติศาสตร์กัมพูชามีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตลอดมาจวบจนถึงปัจจุบัน

¹⁸⁶ ผู้วิจัยจะศึกษาประเด็นนี้อย่างละเอียดในเนื้อหาบทที่ 6 วิเคราะห์คุณค่าจารึกภาษาสันสกฤตของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่อไป

¹⁸⁷ ผู้วิจัยสรุปรายละเอียดจาก เคนเนท อาร์.ฮอลล์, “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ยุคต้น,” ใน ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500 นิโคลาส ทาร์ลิง, (บรรณาธิการ), 318-332.

1.4 วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำสองคำที่มาสมาสกัน คือ คำว่า “วัฒน” แปลว่า “ความเจริญ, ความงอกงาม” กับคำว่า “ธรรม” แปลว่า “กฎเกณฑ์สิ่งทั้งหลาย”¹⁸⁸

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า “สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย, วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา”¹⁸⁹

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553 ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า “วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีต ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญา ซึ่งกลุ่มชนและสังคมได้ร่วมสร้างสรรค์ สังคม ปกป้อง สืบทอด เรียนรู้ ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ อย่างสันติสุข และยั่งยืน”¹⁹⁰

ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” ในทางสากล คือคำว่า “Culture” นั้น E.B. Tylor ให้ความหมายว่า “...is that complex whole which includes knowledge, belief, art, law, morals, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society...”¹⁹¹ (คือสิ่งที่ประกอบไปด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ กฎหมาย ศีลธรรม ประเพณี และความสามารถด้านอื่นๆ รวมทั้งลักษณะนิสัยต่างๆ ที่ได้รับจากผู้คนที่เป็สมาชิกของสังคม)

จากความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ข้างต้น จะเห็นถึงมิติความหมายที่บ่งชี้ถึงความเจริญอันสอดคล้องกับธาตุหรือรากศัพท์ว่า “วฑฺฒ” ซึ่งมีความหมายว่า เจริญ, งอกงาม หรือเติบโต¹⁹² กล่าวให้กระชับได้ว่า “วัฒนธรรม” ก็คือ ความเจริญงอกงามของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา

¹⁸⁸ กรุณา กุศลาสัย, “รากฐานวัฒนธรรมอินเดีย,” ใน มหาจุฬาฯ วิชาการ พุทธศาสตร์และสังคมศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2532), 175.

¹⁸⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 1103.

¹⁹⁰ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, “พระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2553,” เข้าถึงเมื่อ 20 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://web.krisdika.go.th/data/law/law2/%C701/%C701-20-2553-a0001.pdf>

¹⁹¹ อ้างถึงใน Michael Payne and Jessica Rae Barbera, Editors, **A Dictionary of Cultural and Critical Theory** 2 th Edition (Chichester, West Sussex, U.K. ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2010), 2.

¹⁹² กรุณา กุศลาสัย, “รากฐานวัฒนธรรมอินเดีย,” ใน มหาจุฬาฯ วิชาการ พุทธศาสตร์และสังคมศาสตร์ , 175.

นัยนี้ การเขียนจารึกที่บรรพชนในสังคมนั้น สร้างสรรค์ต่อเนื่องกันมาช้านาน จึงนับว่าเป็นกิจกรรมในมิติวัฒนธรรมที่ชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามด้านลายลักษณ์ อันเป็นสมบัติของชุมชนนั้น

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้อธิบายวัฒนธรรมในทวีปเอเชีย โดยแบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคที่ 1 คือ วัฒนธรรมของศาสนาที่นับถือเทพฟ้าดิน และลัทธิขงจื้อตามอย่างของจีน ส่วนภาคที่ 2 คือ วัฒนธรรมที่รับมาจากอินเดีย กล่าวเฉพาะวัฒนธรรมในภาคของอินเดียนั้น “*มีวัฒนธรรมของศาสนาพุทธและวัฒนธรรมของศาสนาฮินดู ซึ่งถึงจะมีความแตกต่างกันอยู่มากก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ในที่เดียวกันโดยปราศจากความขัดแย้ง*”¹⁹³ จากคำอธิบายนี้ เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมในบริบทสังคมอาณาจักรกัมพูชา ก็คือวัฒนธรรมที่มีรากเหง้ามาจากศาสนาของอินเดียที่เผยแพร่เข้ามาผสมผสานกับความเป็นท้องถิ่น ดังแสดงออกในรูปตัวอักษร และภาษาที่ใช้ในการแต่งบทประพันธ์

เป็นที่ประจักษ์ว่าข้อมูลบริบทสังคมและประวัติศาสตร์ในอาณาจักรกัมพูชา สะท้อนจากหลักฐานประเภทจารึกมากกว่าเอกสารลายลักษณ์รูปแบบอื่น เนื่องจากจารึกในอาณาจักรกัมพูชามีมากมายนับพันกว่าหลัก¹⁹⁴ จารึกจำนวนมากบางหลักก็ชำรุดเสียหาย มีเพียงข้อความบางส่วนที่ให้ข้อมูลทางสังคมเพียงเล็กน้อย จารึกบางหลักอยู่ในสภาพสมบูรณ์มาก ซึ่งให้ข้อมูลทางสังคมได้อย่างดี ส่วนมากจารึกจะมีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติที่โดดเด่น และเนื้อหาจารึกที่ให้รายละเอียดการบริจาคตานทางศาสนา¹⁹⁵

¹⁹³ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, “คำนำของหนังสือชุด ลักษณะไทย,” ใน *ลักษณะไทย ภูมิหลัง* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2551), (9).

¹⁹⁴ ในเบื้องต้น ผู้วิจัยสำรวจจารึกทั้งหมดตามที่ EFEO รวบรวมไว้จำนวน 1,360 หลัก จารึกที่พบเฉพาะในดินแดนประเทศกัมพูชานั้น (ไม่นับรวมจารึกในดินแดนประเทศเวียดนาม ลาว และไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลการเขียนจารึกของกัมพูชาในบางหลักด้วย) พบว่ามีจารึกทั้งที่ระบุไว้ชัดเจนว่าพบในเขตพื้นที่ต่างๆ ของประเทศกัมพูชาจำนวน 997 หลัก และจารึกบางส่วนที่ EFEO ให้ข้อมูลว่าพบที่ประเทศกัมพูชา แต่ใส่เครื่องหมาย ? เพื่อเป็นข้อวินิจฉัยสืบค้นต่อไปว่าจารึกพบที่ไหน จารึกในกลุ่มนี้จะมีทั้งหมด 16 หลัก ดังนั้น จารึกที่พบในเขตพื้นที่เฉพาะประเทศกัมพูชาจะมีทั้งหมด 1,013 หลัก ดูใน *Corpus des inscriptions khmères*, accessed June 8, 2019, available from <https://cik.efeo.fr/>

อนึ่ง ศานติ ภักดีคำ กล่าวถึงการค้นพบจารึกเขมรในประเทศกัมพูชา คือ บริเวณที่เป็นดินแดนเขมรโบราณ และบางส่วนของดินแดนของเขมร เช่น ในกัมพูชาโครม คือ ประเทศเวียดนามปัจจุบัน ประเทศลาว และประเทศไทย รวมศิลาจารึกเขมรที่พบในปัจจุบันเป็นจำนวน 1,150 หลัก ดูใน ศานติ ภักดีคำ, “จากศิลาจารึกเขมรโบราณสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย,” ใน *โสทรสมสรวงศศิริราชศักดิ์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยา ตอนต้น* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560, วันที่ 19 ธันวาคม พุทธศักราช 2559), 2560), 67.

¹⁹⁵ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja* (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), xvi.

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในราชสำนัก
กัมพูชา โดยชี้ให้เห็นประเด็น 3 หัวข้อที่สัมพันธ์กับบริบทสังคมและประวัติศาสตร์กัมพูชา คือ

1.4.1 ความเจริญรุ่งเรืองเรื่องของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต

1.4.2 ผู้สร้างจารึกภาษาสันสกฤต

1.4.3 ลักษณะพิเศษของจารึกภาษาสันสกฤต

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.1 ความเจริญรุ่งเรืองเรื่องของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต

วัฒนธรรมการเขียนจารึกในสังคมกัมพูชาเป็นที่นิยม การเขียนจารึกปรากฏในแวดวงราช
สำนักมากมาย จารึกส่วนมากเขียนด้วยภาษาสันสกฤต จารึกบางหลักใช้ภาษาเขมรโบราณ หรือภาษา
บาลีถ่ายทอดเนื้อความตลอดทั้งหลัก การใช้ภาษาในจารึกที่ต่างกัน สะท้อนคตินิยมการถ่ายทอด
เนื้อหาที่ต่างกันด้วย กล่าวคือ จารึกที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤต ปรากฏควบคู่กับบทร้อยกรอง จารึก
นำเสนอเรื่องราวของบุคคลระดับยอดสุดของโครงสร้างทางสังคม อันประกอบด้วยพระมหากษัตริย์
บุคคลชั้นสูงในราชสำนัก และพราหมณ์ผู้ทรงความรู้ นอกจากนี้ยังสะท้อนคติความเชื่อทางปรัชญา
ศาสนาที่สลับซับซ้อน ส่วนการเขียนภาษาเขมรโบราณในจารึก ปรากฏควบคู่กับบทร้อยแก้ว จารึก
นำเสนอเรื่องราวทั่วไปของสังคมระดับล่างของกัมพูชา โดยบันทึกข้อมูลผ่านสายตากว้างอย่าง
ตรงไปตรงมา¹⁹⁶ ส่วนจารึกที่แต่งเป็นภาษาบาลี นำเสนอเรื่องราวที่อิงกับคติความเชื่อพระพุทธศาสนา
เถรวาท จารึกบางหลักใช้สองภาษา คือ ใช้ภาษาสันสกฤตร่วมกับภาษาเขมรโบราณ เป็นที่สังเกตว่า
การเขียนจารึกด้วยวัฒนธรรมทางภาษาที่หลากหลายนี้ จารึกขนาดใหญ่ที่บอกเล่าประวัติศาสตร์ชาติ
กัมพูชา ส่วนใหญ่เป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาที่ซับซ้อน

¹⁹⁶ การอภิปรายข้อมูลเกี่ยวกับภาษาในจารึก โดยเฉพาะการใช้ภาษาสันสกฤตกับภาษาเขมรนั้น Chandler
ได้นำเสนอประเด็นนี้ไว้อย่างแหลมคม สรุปได้ว่า วัฒนธรรมการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร เป็นการแบ่งระดับ
ของผู้คนในสังคม กล่าวคือ ภาษาสันสกฤตใช้สื่อสารกับเทพ ส่วนภาษาเขมรใช้สื่อสารกับชาวบ้าน จารึกภาษา
สันสกฤตแต่งด้วยบทร้อยกรอง ยกย่องพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์และกิจกรรมของชนชั้นสูง ผู้สร้างจารึก
อุทิศผลบุญโดยหวังผลสืบสาวไปไกลถึงใครตแห่ง้า อีกทั้งจารึกยังยกย่องพราหมณ์และข่มคนอื่น ๆ ในสังคม กล่าวคือ
จารึกภาษาสันสกฤตสรรเสริญผู้มีอำนาจ ขณะที่จารึกภาษาเขมร แต่งเป็นร้อยแก้ว ให้รายละเอียดการจดบันทึกด้าน
ต่างๆ เช่น การสร้างวัด บอกจำนวน ชื่อข้าวัด กล่าวถึงบัญชีทรัพย์สินของวัด หรือรายละเอียดต่างๆ ของวัด จารึกยัง
บอกหน้าที่ของทาสด้วย เป็นต้น การเขียนจารึกจะจบด้วยคำขู่หรือสาปแช่งผู้ทำลายวัด ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าภาษา
สันสกฤตและภาษาเขมรเป็นเส้นแบ่งระหว่าง “วัฒนธรรมหลวง” และ “วัฒนธรรมชาวบ้าน” เดวิด แชนด์เลอร์,
ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย พรธณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวงษ์ และวงเดือน นาราสาัจ, 33-34.

Sheldon Pollock ชี้ให้เห็นว่าในอาณาจักรัมพูชา จารึกภาษาสันสกฤตมีความต่อเนื่องและมีความเจริญรุ่งเรือง เริ่มต้นช่วงศตวรรษที่ 6 คือ ยุคสมัยฟูนัน เมื่อแรกสถาปนาศูนย์อำนาจทางการเมือง ก็ปรากฏนัยทางการเมืองในภาษาสันสกฤตด้วย การเขียนจารึกได้เจริญรุ่งเรืองอย่างโดดเด่นในยุคสมัยเมืองพระนคร เริ่มต้นปลายศตวรรษที่ 9 จนขึ้นสู่ระดับที่สูงช่วงศตวรรษที่ 10 เห็นได้จากการแต่งจารึกที่ยิ่งใหญ่ คือ *จารึกปราสาทแม่บุญตะวันตก* และ*จารึกปราสาทแปรรูป* และเมื่อ (การเขียนจารึก) เป็นสิ่งที่ปฏิบัติอยู่เสมอจนมีความเจริญเติบโต แน่นนอนความซับซ้อนและความสำคัญ ก็ปรากฏอยู่ในจารึกเหล่านั้น ดังความต่อไปนี้

...In Khmer lands the Sanskrit epigraphical habit grew continuously and dramatically, beginning with several sixth-century records thought to have been issued by the so-called Funan polity, the first of the more centralized political formations in the region that would come to express their political will in Sanskrit. A remarkable efflorescence occurred in the Angkor period, beginning in the late ninth century and reaching a high point in the tenth (when the grand inscriptions at Mebon [952] and Pre Rup [961] were composed). And as the habit grew, so did the complexity and indeed the importance of the inscriptions themselves...¹⁹⁷

ความสืบเนื่องของวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตแต่ละยุคสมัย สะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของการสร้างสรรค์จารึกในราชสำนัก เมื่อผู้วิจัยพิจารณาบริบทยุคสมัยการเขียนจารึกจากช่วงแรกที่มีการสร้างสรรค์จารึกยังมีปริมาณไม่มาก จนกระทั่งยุคสมัยที่วัฒนธรรมลายลักษณ์เจริญเฟื่องฟู พบว่าการเขียนจารึกเป็นวัฒนธรรมลายลักษณ์เพื่อสดุดีพระเกียรติ ซึ่งรังสรรค์จากกวีราชสำนัก ส่งผลให้จารึกมีปริมาณมากขึ้นด้วย ฉะนั้น การสร้างสรรค์ผลงานจารึกตามยุคสมัย จึงยืนยันว่า กวีให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมการเขียนจารึกมาโดยลำดับ ดังที่ผู้วิจัยจะพิจารณาวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต โดยแบ่งเป็น*จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร* และ*จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนคร* ดังนี้

1) จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร

วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร ยังไม่แพร่หลายจารึกในอาณาจักรฟูนันที่พบมีน้อย จารึกในยุคสมัยนี้ เช่น *จารึกโวกายู* ซึ่งเชื่อว่าเป็นจารึกที่มีอายุรุ่น

¹⁹⁷ Sheldon Pollock, *The Language of the Gods in the World of Men Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India* (Berkeley Los Angeles, California: University of California Press, 2006), 125.

แรกที่พบบนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ถึงแม้จารึกค้นพบที่หมู่บ้านโวกาญ เมืองญาดริง ประเทศเวียดนาม แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นจารึกในอาณาจักรพูนัน ดังที่ระบุเชื้อสายของพระมหากษัตริย์พระนามว่า “ศรีมาระ” ซึ่งเชื่อว่าน่าจะเป็นพระเจ้าพินชิมันดังที่ปรากฏในบันทึกของจีน¹⁹⁸ เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของ **จารึกโวกาญ** มีสภาพชำรุดมาก เนื้อความอ่านได้เพียงบางส่วน และเมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว เนื้อหาสาระของจารึกหลักนี้ไม่น่าจะมีความเชื่อมต่อกับอารยธรรมเขมรมากนัก¹⁹⁹

จารึกภาษาสันสกฤตที่เก่าที่สุดในอาณาจักรพูนัน เป็นจารึกในช่วงศตวรรษที่ 5 มีเนื้อหา 5 บท แสดงให้เห็นความนิยมการใช้ภาษาสันสกฤต ความสำเร็จของสำนวนโวหาร และการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ นั่นคือ **จารึกนักดาบองแดก** ของพระนางกุลประภาวดี จารึกหลักนี้เขียนขึ้นเพื่อบันทึกกิจกรรมทางศาสนาพราหมณ์²⁰⁰ สำนวนความเปรียบในจารึกที่เด่น คือ การสื่อความหมายถึงความเป็นเลิศของพระนางกุลประภาวดีผู้เปรียบเสมือนพระเนตรของเกาณทีนยะชัยวรมัน ยิ่งกว่านั้นเนื้อความในบทที่ 4 สื่อสำนวนความเปรียบที่เรียงต่อกันเพื่อยืนยันว่าพระมหากษัตริย์ของพระราชวงศ์นี้มีคุณสมบัติอันน่ายกย่องเป็นเสมือนพระศรี (พระชายาของพระวิษณุ) เป็นเสมือนพระนางศจี (พระชายาของพระอินทร์) เป็นเสมือนนางสวาหะ (พระชายาของพระอัคนี) และเป็นเสมือนนางรุทราณี (พระชายาของพระศิวะ)²⁰¹ จะเห็นว่าการสื่อความหมายในเชิงพรรณนาพัฒนามาสู่ **จารึกปราสาทตาพรหม** ของพระเจ้ารุทรวรมัน เนื้อหาจารึกมีขนาดยาวขึ้น คือ มี 11 บท²⁰² ความตอนหนึ่งสรรเสริญพระเจ้ารุทรวรมัน มีลักษณะที่เด่นในเนื้อความพรรณนา ดังบทที่ 3 กวีใช้คารุณาสถิตินิพนธ์ กล่าวถึงพระเจ้ารุทรวรมันว่าเป็นเอกราชา ความเป็นเลิศ ดังนี้

*พระเจ้ารุทรวรมัน แม้เป็นผู้ประเสริฐสูงส่ง พระองค์ไม่เคยคิดว่า
“คุณแห่งพระธรรมมิใช่คุณความดี” ดังนี้เลยทรงพยายามนำคุณแห่ง
พระธรรมนั้น ให้สถิตอยู่เหนือเหล่าชนทั้งหลาย เหมือนดั่งเอาแก้วจุฑามณีไป
สวมไว้ ณ ศีรษะของชนทั้งหลายดังนี้ พระองค์ทรงเป็นราชาเอก อันพระธาดา*

¹⁹⁸ Jean Filliozat, “L’inscription dite “de Vo-çanh,” in BEFEO LV (1969): 107-108.; George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 40.

¹⁹⁹ กังวล คัชชีมา, “จารึกปราสาทศตกถ็อกอม: ความคิดเก่ามุมมองใหม่,” ใน ภาษา-จารึกฉบับที่ 11, 66.

²⁰⁰ Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia** (Delhi: Abhinav Publications, 1974), 48, 52.;

²⁰¹ R.C. Majumdar, **Inscription of Kambuja**, 1-2.

²⁰² Ibid., 4-7.

**พระพรหมได้สร้างขึ้นบนแผ่นดินนี้เพื่อปกป้องรักษา และเทิดทูนซึ่ง
พระนราธิปคุณทั้งสิ้นให้เป็นเอกสถาน²⁰³**

สังเกตได้ว่าอาณาจักรเจนละช่วงระยะแรก วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตได้รับความนิยมมากขึ้น แต่ทว่าจารึกไม่ได้พัฒนาไปสู่รูปแบบกวีนิพนธ์ การเขียนจารึกมักปรากฏข้อความสั้นๆ เนื้อหาอิงเหตุการณ์ขณะนั้น และอิงคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะไสวณิกาย เช่น **จารึกพนมบันทายนาง** มีเนื้อหาเพียง 1 บท เนื้อหาว่าด้วยการประดิษฐานศิวลึงค์²⁰⁴

ในช่วงเริ่มต้นของอาณาจักรเจนละ วัฒนธรรมการสร้างเสพวรรณคดีอินเดียเป็นที่รับรู้ในราชสำนัก ดังเห็นได้จากรัชสมัยพระเจ้าวรมันที่ 1 ปรากฏหลักฐานจาก **จารึกเวียลกันเตล** ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาขนาดสั้นๆ แต่งด้วยฉันทอนุสสุภกจำนวน 7 บท เนื้อหาจารึกอ้างถึงศรีโสภณศรีมน เป็นผู้ที่รื้อบุศุมภ์สามเวท ได้อภิเษกกับพระธิดาของศรีวิธรรมัน ศรีโสภณศรีมนสร้างศิวลึงค์ “ศรีตรีภูวนศวร” และทำการเคารพบูชา พร้อมกับถวายเครื่องบูชามากมาย มีการถวายคัมภีร์รามายณะ มหาภารตะ และปุราณะแก่เทวาลัยของ พระศิวะ ภายในเทวาลัยมีการสวดอ่านคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นประจำทุกวัน²⁰⁵

การเขียนจารึกที่แสดงให้เห็นการ “ผลิตซ้ำ” เนื้อหาที่เหมือนกัน ได้แก่ กลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าจิตรเสน กลุ่มจารึกดังกล่าวเขียนขึ้นในช่วงที่พระเจ้าจิตรเสนได้รับการอภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์พระนามว่า “ศรีมหินทรวรมัน” ดังนั้น รูปแบบตัวอักษรและข้อความที่บันทึกจึงเป็นแบบเดียวกัน กลุ่มจารึกพระเจ้าจิตรเสนมียุขานหลายสิบหลัก เนื้อหาขนาดสั้นๆ ตัวอย่างจารึกเช่น **จารึกวัดศรีแอมเมือง** พบที่จังหวัดขอนแก่น หรือจารึกที่พบในจังหวัดเดียวกัน คือ **จารึกปากน้ำมูล จารึกวัดสุปฏิญาราม จารึกปากโตน้อย** และ **จารึกถ้ำภูหมาโน** พบที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น²⁰⁶ ที่พบล่าสุดคือ **จารึกวัดบ้านเขว้า** พบที่จังหวัดบุรีรัมย์

กลุ่มจารึกของพระเจ้าจิตรเสน ไม่มีลักษณะเด่นทางวรรณคดี เนื้อหาที่เขียนสื่อความอย่างเดียวกัน คือ แสดงรายละเอียดเชื้อสายพระเจ้าจิตรเสน บันทึกวาระเฉลิมฉลองที่พระองค์ทรงได้รับ

²⁰³ สงบ บุญคล้าย, **ประวัติวรรณกรรมเขมร**, 78.

²⁰⁴ Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia**, 52.; George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 69.

²⁰⁵ R.C. Majumdar, **Inscription of Kambuja**, 18-19.; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ภาพสลักเล่าเรื่องราวมเกียรติที่พิมาย จากมุมมองของวาลมิกิรามายณะ,” ใน **ประมวลผลงานสำนักศิลปกรรม (พ.ศ. 2543-2547)** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551), 36.

²⁰⁶ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทยเล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14**. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2559), 117.

การอภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ และแสดงกิจกรรมทางศาสนา รายละเอียดจารึกบางหลักอาจต่างกันบ้าง คือ จารึกบางหลักระบุถึงการสร้างคิวลึงค์ แต่บางหลักระบุถึงการสร้างรูปพระโคศิลา การระบุสิ่งทีสถาปนาเหล่านี้ ก็เพื่อยืนยันว่าการประดิษฐานรูปเคารพต่างๆ ล้วนเป็นสัญลักษณ์แห่ง ชัยชนะของพระเจ้าจิตรเสน ดังเนื้อหา **จารึกวัดบ้านเขว้า** ดังนี้

เจ้าชายผู้เป็นพระราชนัดดาแห่งพระเจ้าศรีสารวภามะ (พระเจ้าจักรพรรดิ) เป็นโอรสพระเจ้าศรีวิธรรมัน แม้จะเป็นพระอนุชาขององค์เล็กสุดของพระเจ้าศรีภวธรรมัน แต่ก็ได้ด้อยอำนาจ เมื่อก่อนพระองค์พระนามว่า จิตรเสน ทรงมีลักษณะมหาบุรุษ พระองค์ได้รับพระนามอันเกิดจากการอภิเษกว่า ศรีมหันทรธรรมัน หลังจากทรงได้รับชัยชนะแคว้นแคว้นทั้งหมดแล้ว พระองค์จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระโคที่ทำด้วยศิลา ณ ที่นี้ เสมือนเป็นเสาแห่งชัยชนะของพระองค์²⁰⁷

การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยก่อนเมืองพระนครเจริญรุ่งเรืองที่สุดในรัชสมัยพระเจ้าภวธรรมันที่ 2 วัฒนธรรมการเขียนจารึกมีความหลากหลายยิ่งขึ้น ดังพบว่าจารึกใช้ภาษาสันสกฤตร่วมกับภาษาเขมรโบราณ ดังเห็นได้จาก **จารึกเขาน้อย** และ**จารึกเขารัง** ส่วน **จารึกพระเจ้าภวธรรมันที่ 2** บันทึกข้อความด้วยภาษาสันสกฤตทั้งหลัก จารึกทั้ง 3 หลักนี้ มีลักษณะทางกายภาพไม่สมบูรณ์ เนื่องจากจารึกชำรุดเสียหาย เนื้อหาอ่านได้เพียงบางส่วน แต่กระนั้น ข้อความที่อ่านได้ก็ชี้ให้เห็นว่าจารึกทั้ง 3 หลักแสดงวัตถุประสงค์การเขียนเหมือนกัน คือ เพื่อบันทึกเหตุการณ์บ้านเมือง ให้รายละเอียดการบริจาคตานสิ่งของ แสดงคติความเชื่อทางศาสนา กล่าวถึงชื่อทาสต่างๆ เป็นต้น²⁰⁸ ที่น่าพิจารณา คือ มีจารึกหลักสำคัญที่มีลักษณะพิเศษ สมบูรณ์แบบทางด้านกวีนิพนธ์เป็นที่ประจักษ์ชัดในยุคก่อนเมืองพระนครแล้ว นั่นก็คือ **จารึกหันไชย** แต่เดิมเชื่อว่าจารึกประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าภวธรรมันที่ 1²⁰⁹ เมื่อศึกษาจารึกหลักนี้อย่างละเอียดพบว่าเป็นจารึกที่เขียนในรัชสมัยพระเจ้าภวธรรมันที่ 2 ต่อเนื่องถึงรัชสมัยพระโอรสของพระองค์ **จารึกหันไชย** ไม่ได้เขียนบนหลักศิลาแห่งศิลาจารึก หรือแผ่นโลหะ หากเขียนบนแผ่นหินที่กรอบประตูปราสาทหันไชยทั้ง 2 ด้าน ด้านที่ 1 มีข้อความทั้งหมด 35 บท ด้านที่ 2 มีข้อความทั้งหมด 12 บท รวม 47 บท จารึกหลักนี้เป็นจารึก

²⁰⁷ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14**. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม, 121.

²⁰⁸ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **นานาสารัตถคติจากจารึกและเอกสารโบราณ**, 60-61.; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย,” ใน **ภาษา-จารึกฉบับที่ 11**, 19-29.

²⁰⁹ R.C. Majumdar, **Inscription of Kambuja**, 13-18.

ภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหายาวที่สุดในยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร ส่วนวนการสรรเสริญพระเจ้า
ภวรมันที่ 2 มีความงดงาม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กวีกล่าวถึงพระเดชของพระเจ้าภวรมันที่ 2 ที่เสด็จกรีธาทัพ สะท้อนถึงแสนยานุภาพของ
กองทัพที่ร้อนแรงยิ่งกว่าพระอาทิตย์ ดังจารึกด้านที่ 2 บทที่ 4 พรรณนาไว้ดังนี้

**พระเดชอันร้อนแรงของพระองค์ ผู้ทรงกรีธาทัพออกไป ในช่วงเข้าฤดู
ใบไม้ร่วง เหนือกว่าแม้กระทั่ง พระอาทิตย์ ไม่สามารถทนทานได้เลย แม้ด้วย
เครื่องปิดบังจำนวนมาก** ²¹⁰

กวีกล่าวถึงพระเจ้าภวรมันที่ 2 ว่าทรงแผ่อาณาจักรอย่างกว้างขวางไปจนถึงพื้นที่บนยอด
เขา ดังจารึกด้านที่ 2 บทที่ 5 พรรณนาไว้ดังนี้

**เมื่อทรงชนะต่อเหล่าพระเจ้าแผ่นดินแห่งขุนเขา พระองค์ทรงมี (ได้
ขยาย) อาณาเขตในทะเลสาบซึ่งลึกขนาดท่วมช้างทั้งตัว ในฤดูฝนไปจนถึงยอด
เขา** ²¹¹

กวีกล่าวถึงพระเจ้าภวรมันที่ 2 ว่าทรงแสดงพระเดชให้เป็นที่ประจักษ์แก่ข้าศึก กวีแสดง
ภาษาที่เล่นล้อความว่าน้ำในคูเมืองที่แห้งเพราะถูกทหารของพระเจ้าภวรมันที่ 2 ล้อมไว้ น้ำใจ
ของทหารข้าศึกก็เหือดแห้งไปด้วย ดังจารึกด้านที่ 2 บทที่ 6 พรรณนาไว้ดังนี้

**น้ำในคูป้องกันเมือง ของเหล่าข้าศึกของพระองค์ ถูกแวดล้อมด้วยทหาร
(รับจ้าง) ได้เหือดแห้งไป พร้อมกับจิตใจที่แม้จะมีญาติพี่น้องและเพื่อนพ้อง
ห้อมล้อม** ²¹²

จารึกภาษาสันสกฤตยุคสมัยก่อนเมืองพระนคร เป็นช่วงเริ่มต้นที่การเขียนจารึก
เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าภวรมันที่ 2 จารึกภาษาสันสกฤตหลักที่มีเนื้อหาขนาดยาว
เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าจารึกที่จดบันทึกพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ไม่ใช่ “ป้ายประกาศ” ที่บอก

²¹⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ และ อุเทน วงศ์สถิตย์, รายงานการวิจัย “จารึกหันไชย” (รายงานการวิจัย
ได้รับทุนสนับสนุนของภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร มีนาคม 2557), 75.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน., 76-77.

²¹² เรื่องเดียวกัน., 78.

เล่ากิจกรรมของพระมหากษัตริย์ ตั้งไว้บริเวณ “พื้นที่” ที่พระราชอำนาจแผ่มาถึง หากแต่การเขียนจารึกพัฒนามาสู่ “บทกวีนิพนธ์” ที่งดงามด้วย “ภาษากวี” จูงใจผู้รับสารให้เลื่อมใสภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่าหลังจากอาณาจักรเจนละเสื่อมอำนาจ บริบทสังคมกัมพูชาก่อร่างเป็นเมืองพระนคร บริบทอาณาจักรกัมพูชาเติบโตกว้างขวาง การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตยังคงกระทำสืบเนื่องต่อมา เพียงแต่กวีผู้เขียนจารึกพัฒนาฝีมือการแต่งเป็นอันมาก ดังเห็นได้จากการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต ในยุคสมัยเมืองพระนคร

2) จารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนคร

วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนครเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกวีราชสำนักสืบต่อเรื่อยมา กล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมทางปัญญาในการสร้างสรรค์บทประพันธ์ในแวดวงนักปราชญ์ ดังนั้น ยิ่งวัฒนธรรมการเขียนจารึกเฟื่องฟูในราชสำนัก ก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงบริบทสังคมกัมพูชาระดับโครงสร้างชั้นบน ในการ “สร้าง” และ “ตอกหมุด” รวมทั้ง “สถาปนา” ประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อตอบสนอง “รสนิยม” ของชนชั้นนำ ดังที่กวีเขียนจารึกโดยแฝงนัยทางการเมืองอันประจบประแจงตลอดมา ดังที่ปรากฏใน *จารึกตวลตาเพชร* และ *จารึกตวลปราสาท* ภาพรวมของการสร้างสรรค์จารึกในยุคสมัยเมืองพระนคร มีความหลากหลายของเนื้อหา ปรากฏทั้งจารึกบางหลักที่มีเนื้อหาขนาดยาว และจารึกบางหลักที่มีเนื้อหาขนาดสั้น เฉพาะจารึกหลักที่มีเนื้อหาขนาดยาว กวีอุทิศความเพียรสร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ในรูปแบบกาวยะ ในบางรัชสมัยการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตเป็นที่นิยม แสดงว่าวัฒนธรรมลายลักษณ์ในราชสำนักได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง กวีจึงประพันธ์บทสวดดีเป็นหลักฐานแห่งพระเกียรติยศ ดังเห็นได้จากจารึกภาษาสันสกฤตจำนวนมากในรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมัน รัชสมัยพระเจ้าโยศวรมัน รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 รัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน รัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 รัชสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน รัชสมัยพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 รัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และ รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7²¹³ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตที่รุ่งโรจน์ระยสะสุดท่ายสมัยเมืองพระนคร กล่าวได้ว่าในรัชสมัยพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 เป็นยุคทองของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตที่งดงามบรรเจิด หลังจากผ่านพ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่พบว่ามีการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตที่วิจิตรบรรจงเท่ารัชสมัยนี้

²¹³ ดูการรวบรวมรายชื่อจารึกในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ที่กล่าวถึงข้างต้น ใน Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia*, 54-75, 92-127.

ช่วงระยะเวลาเริ่มต้นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ไม่ปรากฏหลักฐานการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* และจารึกหลักอื่นๆ ที่อ้างถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ก็เขียนล่วงมาเป็นระยะเวลากว่า 200 ปีแล้ว²¹⁴

การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนครปรากฏชัดในรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมัน ภาพรวมของการเขียนจารึกช่วงนี้ทำให้ทราบได้ว่าการสร้างสรรค์จารึกมีความหลากหลายของเนื้อหา นอกจากจารึกกล่าวถึงปริมปราศติทางศาสนา ยังเป็นบทพรรณนาเชิดชูคุณลักษณะอันดีเลิศนับตั้งแต่ที่พระมหากษัตริย์ทรงได้รับพิธีบรมราชาภิเษก ดังที่ปรากฏใน *จารึกพระโค* และ *จารึกบาทกอง* ซึ่งมีเนื้อหานานยาวถึง 40 บท และ 49 บท จารึกเป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าอินทรวรมันระบุช่วงเวลาทีพระองค์ขึ้นครองราชย์ตรงกันคือปีศก 779 ตรงกับค.ศ.877 (พ.ศ.1420) เนื้อหาแสดงบุญญาบารมีของพระองค์ประการต่างๆ²¹⁵

ในรัชสมัยพระเจ้ายโศวรมัน กวีราชสำนักมีความเชี่ยวชาญกลวิธีทางประพันธ์ศาสตร์อย่างสูง การศึกษาภาษาสันสกฤตในราชสำนักช่วงเวลาดังกล่าวเพื่อองฟู R.C. Majumdar ซึ่งให้เห็นว่าการศึกษาหลักการของปาณินิอย่างละเอียด ดังที่กวีเปรียบเทียบพระเจ้ายโศวรมันกับปาณินิซึ่งเป็นนักไวยากรณ์สันสกฤตในอินเดีย พระมหากษัตริย์ยังแต่งอรรถกถาเกี่ยวกับ *มหาภัชย* ด้วย และมีการอ้างถึง *คัมภีร์สมฤติ* และนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงจำนวนมาก จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้ายโศวรมันมีจำนวนมากนับกว่า 10 หลัก จารึกในแต่ละหลักมีเนื้อหายาวมาก ตัวอย่าง จารึกที่มีบทประพันธ์เกิน 100 บทไม่ว่าจะเป็น *จารึกกลุ่มบารายตะวันตก* (108 บท) *จารึกปราสาทกอมนัม* (108 บท) *จารึกเทพพนัม* (109 บท) เป็นต้น²¹⁶ กล่าวได้ว่าในรัชสมัยนี้เป็นช่วงเวลาทีวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงต้นเมืองพระนคร

การเขียนจารึกทีพัฒนาเนื้อหาและรูปแบบฉันทลักษณ์ทีในยุคสมัยเมืองพระนคร เนื่องด้วยราชสำนักเทิดทูนสถานภาพพระมหากษัตริย์เป็น “เทวราชา” การเขียนจารึกไม่ใช่ผลงานประพันธ์ทั่วไป ตรงกันข้าม จารึกเป็นงานประพันธ์ “ชั้นสูง” กวีรจนาเพื่อเป็นบทสดุดีพระเกียรติถวาย “สมมติเทพ” ดังนั้น การสื่อความในจารึกจึงโยง “พันธกิจ” หรือ “บทบาทหน้าที่” ของเทพเข้ากับ “ภาพลักษณ์” ของพระมหากษัตริย์ ดังความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ด้วยความจงรักภักดีสูงสุด ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในที่นี้ประดุจ

²¹⁴ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 51.

²¹⁵ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* (Siem Reap: Center for Khmer Studies, 2009), 25-63.

²¹⁶ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, XVII-XVIII, 89-133.

เทพผู้คุ้มครองโลก ดังที่กวีเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันทรงมีหน้าที่คุ้มครองแผ่นดิน ด้วยความยุติธรรม เป็นภาพที่เชื่อมโยงกับพระวิษณุ²¹⁷ ดังจารึกว่า

**หากว่าพระวิษณุได้บรรทมในเกษียรสมุทรตามพระทัยปรารถนาแล้วไซ้
พระองค์จะเป็นผู้ถูกรักษาทุกขณะได้อย่างไร พระองค์ (พระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน)
คงจะไม่ได้ทรงคุ้มครองมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีบาดแผลทั้งหลายถูกทำให้หายแล้ว
ด้วยสวาระของหลักศีลธรรมแห่งพระมนุ²¹⁸**

ไม่เพียงกวีมองภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์เทียบกับพระวิษณุ บทสดุดีพระเกียรติบางบท พระมหากษัตริย์ยังมีภาพลักษณ์เป็นพหูเทพ คือ มีเทพหลายองค์สถิตรวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ดังเช่น **จารึกตวลตาเพชร** เมื่อกวีจะสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 โดยใช้ตัวเลขเป็นองค์ประกอบ การสื่อความนั้น กวีอธิบายเลข 5 (ปณจ) ดังนี้

**พระองค์คือผู้มีห้าพักตร์ (คือพระศิวะ) ผู้เป็นใหญ่เหนือหมู่นาคศัตรูของ
พระองค์ พระองค์คือผู้มีศรห้าดอก (คือพระกามเทพ) ในที่อยู่ของเหล่านางใน
พระองค์รู้วิธีปฏิบัติทั้งห้าเพื่อแสดงความภักดี (ได้แก่ การสวดมนต์ภาวนาอย่าง
เจียวๆ การบวงสรวง การกรวดน้ำ การสร้างน้ำรูปเคารพ และการเลี้ยงอาหาร
พรหมณ์) ในสนามรบพระองค์เป็นดั่งกษัตริย์ป่าณฑพทั้งห้า²¹⁹**

ขณะเดียวกันการสร้างเสพวรรณคดีอินเดียในกลุ่มผู้รู้หนังสือ เป็นปัจจัยสร้างสรรค์ผลงาน จารึกภาษาสันสกฤตให้ผลิบาน ดังที่กวีมีกอ้างถึงอนุภาคและตัวละครสำคัญในวรรณคดีอินเดียเพื่อ เป็นส่วนหนึ่งของบทที่มีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติอยู่เสมอ

คลังความรู้วรรณคดีอินเดียเป็นที่รับรู้ในหมู่นักปราชญ์ราชบัณฑิต ปราชญ์ยุคสมัยก่อนเมือง พระนคร ดังที่ Cœdès กล่าวว่า จารึกภาษาสันสกฤตที่อ้างวรรณคดีของอินเดีย ส่งผลให้กวีในราช สำนักมีเรื่องราวปรัมปราคดีเป็นจำนวนมาก²²⁰ ดังนั้น เมื่อพิจารณาการสร้างสรรค์จารึกภาษา สันสกฤตในยุคสมัยเมืองพระนคร ปราชญ์ให้เห็นอยู่บ่อยครั้งว่ากวีใช้ความรู้เทพนิยายและเรื่องราวจาก

²¹⁷ Ibid., 148.

²¹⁸ จารึกปราสาทสดก๊กอกรม ด้านที่ 1 บทที่ 20

²¹⁹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “จากศิลาจารึกเขมรโบราณสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย,” ใน **สโมสร สรรวงศิริราชค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น**, 57.

²²⁰ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 74.

วรรณคดีแทรกไว้ด้วย เช่น **จารึกปราสาทโลเลย** ซึ่งเป็นจารึกมีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติพระเจ้ายศวรมันที่ 2 เนื้อความตอนหนึ่ง อ้างถึงตัวละครเอกในมหากาพย์เช่นอรชุนและ ภิษมะ ดังที่กวีรจนาความว่า

**ท่านจงรู้เถิดว่าพระองค์ ขณะที่ติดตามไปแล้วซึ่งเป่า (ตาปลา) ด้วยรुบน
เครื่องจักรที่กลมๆ ไม่ได้เป็นเพียงอรชุนเท่านั้นในด้านเกียรติยศ หากแต่เป็นภิษ
มะในด้านความรวดเร็ว²²¹**

จารึกปราสาทแม่บุญตะวันตก ซึ่งเป็นจารึกมีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติพระเจ้าราเชนทรวรมัน มีเนื้อหาขนาดยาวรองจาก **จารึกปราสาทแปรรูป** เนื้อความตอนหนึ่งในบทที่ 29 อ้างอนุภาคในมหากาพย์รามายณะ ตอนที่พระรามก่อกำเนิดจนหัก อันเป็นเหตุการณ์ที่พระรามแสดงความเก่งกล้าสามารถจนได้อภิเษกกับนางสีดา²²² ดังความว่า

**พระองค์ผู้มีอำนาจที่ถูกขจรขจายไปแล้ว ด้วยการก่อกำร ผู้เก่งกล้า
สามารถในหมู่มนุษย์ ได้อภิเษกสมรสแล้วกับเจ้าหญิงยวราชลักษมี เหมือน
พระรามได้อภิเษกสมรสกับนางสีดา ที่แม้ไม่ได้ประสูติจากพระอุทร ผู้ถูกแนะนำ
แล้วโดยท้าวชนก ผู้เป็นสตรีที่จงรักภักดีต่อพระสวามี²²³**

ลักษณะเด่นของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในสมัยยุคเมืองพระนคร ไม่ใช่ผลงานลายลักษณ์ที่กวีรจนาเพื่อให้พระมหากษัตริย์พึงพอพระราชหฤทัยเท่านั้น จารึกยังเป็น “เครื่องราชสักการะ” ถวายแด่ดวงพระวิญญาณของบูรพกษัตริย์ที่ผ่านพ้นรัชสมัยมาเนิ่นนาน บูรพกษัตริย์ที่กวีบันทึกไว้นี้อยู่ร่วมเชื้อสายกับพระมหากษัตริย์องค์ที่ทรงอุปถัมภ์สถานภาพของกวีนั่นเอง เนื้อความที่บันทึกปรากฏในบทที่รองจากบทสวดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื้อความจะมีความลึกซึ้ง ฉายให้ซาบซึ้งในคุณูปการของบูรพกษัตริย์ที่ทรงมีต่ออาณาจักร การเขียนจารึกในลักษณะนี้ปรากฏชัดเจนในจารึกหลักที่มีเนื้อหาขนาดยาว ดังความตอนหนึ่งใน **จารึกปักศิจำกรง** ก่อนที่กวีจะกล่าวถึงพระเจ้าราเชนทรวรมัน ปฐมกษัตริย์ในสมัยเมืองพระนครที่กวีกล่าวถึง คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2

²²¹ **จารึกปราสาทโลเลย** บทที่ 55 ดูคำอ่านจารึก ใน Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, **A Selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia**, 110.

²²² Mahesh Kumar Sharan, **Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II** (Delhi: s.n., 1981), 45, 73.

²²³ **จารึกปราสาทแม่บุญตะวันตก** ด้านที่ 1 บทที่ 29

พระราชามีพระนามว่าชยวรมัน ผู้มีสิริ และพระเกียรติยศสูงส่ง ประสูติ
ในราชวงศ์นั้น ผู้ทรงประดิษฐานที่ประทับบนยอดเขามเหนทระ ผู้ปราบเทพผู้ทำ
ยัญพิธีร้อยครั้ง (พระอินทร์) ด้วยยัญพิธีกวิโหม ผู้มีอาสนะเป็นหินสำหรับให้
มงกุฏของพระราชาราชต่างๆ มาแตะ²²⁴

เมื่อกล่าวถึงพระเจ้าอินทรวรมัน ก็สรรเสริญให้เห็นภาพว่าพระองค์ประดุจ “พระ
อินทร์ของมวลมนุษย์ พระองค์ได้รับความสุข ในที่ประทับของพระอินทร์เป็นเวลานานแล้ว”²²⁵
และเมื่อกล่าวถึงพระโอรสของพระเจ้าอินทรวรมัน คือ พระเจ้ายโศวรมัน กวีบันทึกความยิ่งใหญ่ “ผู้
ไม่มีใครเทียม มีชื่อเสียงขจรขจาย” และ “เป็นผู้ปกครองสูงสุดของแผ่นดิน ผู้มีอาณาจักร(แม่ไป)
ถึงสุกษมา กามราต มหาสมุทร จีน และจามปา”²²⁶ กล่าวได้ว่ากวีจะกล่าวถึงพระเจ้าราเชน
ทรวรมัน อันเป็นพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยที่กวีเขียนจารึกก็ใช้พื้นที่จารึกหลายบทเพื่อสรรเสริญบุรพ
กษัตริย์หลายพระองค์

ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตวิวัฒน์ถึงขีดสุดด้วยปริมาณ
ของเนื้อความซึ่งมีจำนวนมาก จารึกภาษาสันสกฤตหลักยาวที่สุดในอาณาจักรกัมพูชา คือ **จารึก
ปราสาทแปรรูป** อันเป็นมหากาพย์สดุดีพระเกียรติในรูปของจารึกที่มีจำนวนบทมากถึง 298 บท กวี
แต่งเป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าราเชนทรวรมัน เทียบเท่ากับกวีนิพนธ์สดุดีพระเกียรติชั้นเลิศ ลีลา
สำนวนภาษากวีโดดเด่น ดังตัวอย่างบทพรรณนากองทัพที่ดูน่าพิศวงในบทที่ 74 ความว่า

“กองทัพของพระองค์ แม้มีกำลังเสมอกับกองทัพของข้าศึก แต่ก็มี ความ
แข็งแกร่งเป็นที่ปรากฏ มีความเปล่งปลั่งของสีเพชรพลอยที่ผสมกัน แต่ไม่ใช่
ทับทิม”²²⁷

หรือข้อความที่บันทึกแสนยานุภาพของกองทัพ เสียงกองทัพอันเป็นเสียงแห่งชัยชนะ ผสาน
ออกด้วยเสียงเครื่องดนตรีที่ให้จังหวะฮึกเหิม คือ การลั่นกลองรบที่ตั้งสนั่นไม่ต่างกับเสียงคลื่นในท้อง
มหาสมุทร ดังบทที่ 98 ที่ว่า

²²⁴ มณีนี ปทมรสสุทธิรักษ์, “บทสดุดีในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน ภาษา-จารึก 6, 287.

²²⁵ เรื่องเดียวกัน, 289.

²²⁶ เรื่องเดียวกัน, 290.

²²⁷ ชะเอม แก้วคล้าย, จารึกปราสาทแปรรูป, 72.

**กลองของพระองค์ ที่บรรจด้วยเสียงกระหึ่ม ได้ส่งเสียงกึกก้อง คลื่นเสียง
ของกลองได้กระหึ่ม ประกาศชัยชนะของพระองค์อย่างกึกก้อง มันยังส่งเสียงอยู่
แม้ทุกวันนี้ เหมือนการเคลื่อนไหวของมหาสมุทร²²⁸**

ตัวอย่างเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่าการเขียนจารึกเพื่อสวดดีพระเกียรติ เป็นการสร้างสรรค์ตัวบทที่เลือกเฟ้นสำนวนโวหารประณีต มุ่งสื่อสารเพื่อนำเสนอภาพลักษณ์อันยิ่งใหญ่สมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตเป็นที่นิยมมาก ถือเป็นลักษณะเด่นของบริบททางสังคมอย่างแท้จริง ดังเห็นได้ว่าในรัชสมัยนี้ การเขียนจารึกครอบคลุมทั่วราชอาณาจักรกัมพูชาภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ ตัวบทคำประพันธ์ในจารึกนั้น รจนาขึ้นในราชสำนัก แล้วมีการคัดลอก ดัดแปลง และผลิตซ้ำตัวบทโดยจดจารลงบนหลักศิลาเพื่อประดิษฐานควบคู่กับสิ่งปลูกสร้างทางศาสนาที่กระจายอย่างกว้างขวาง ดังเห็นได้ชัดจากจารึกประจำอารคยศาลา จนอาจกล่าวได้ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เพียงปรากฏโบราณสถานที่เป็นเครื่องบ่งชี้ความกว้างขวางของอาณาเขตเท่านั้น แต่ข้อมูลที่บันทึกในรูปของจารึกที่มีอยู่จำนวนมากเป็นสิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย²²⁹

การเขียนจารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นถึงความเจริญด้านอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะจารึกแบบฉบับหลวง คือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีเนื้อหาสวดดีพระเกียรติ คือ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพินานอากาศ จารึกปราสาทจรุง จารึกอารคยศาลา** หลักร่างๆ นับกว่าสิบหลัก และ **จารึกปราสาทโตว์** เป็นกลุ่มจารึกที่มีความงดงามในอสังการเป็นอย่างเอก ข้อมูลเบื้องต้นของจารึกที่กล่าวถึงนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาในหัวข้อที่ 2 ข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะดีเด่นดังที่กล่าวนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในเนื้อหาบทต่อไป

อนึ่ง การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจยิ่ง เพราะการเขียนจารึกในยุคสมัยเมืองพระนครที่ต่อเนื่องมาหลายร้อยปีได้พัฒนามาถึงจุดสมบูรณ์แบบเป็นครั้งสุดท้ายในรัชสมัยนี้ หลังจากรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกมีน้อย และ

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, 76.

²²⁹ ดูใน อัญญา จิตสุทธิญาณ, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Claude Jacques,” ใน อัญญาจารึก : ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารพิมพ์, 2552), 112-119.

“มักเป็นจารึกของพวกเขาพรหมณ์ผู้คงจะสืบต่อกิจกรรมของสกุลพรหมณ์เก่าๆ ลงมา”²³⁰ ความโดดเด่นของวัฒนธรรมการเขียนจารึกปรากฏชัดเจนว่าบทสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในจารึกภาษาสันสกฤตเป็นกลุ่มข้อมูลสำคัญที่บันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ ศาสนา และความเชื่อ และอสังการเทียบเท่าผลงานกาวะชั้นเยี่ยม ดังที่ผู้วิจัยจะศึกษากลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียดในงานวิจัยนี้

สังคมของมนุษย์สัมพันธ์กับวัฒนธรรม และวัฒนธรรมสัมพันธ์กับองค์ความรู้ เมื่อสังคม วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ต่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน การสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตจึงแสดงความรู้ในมิติต่างๆ ของกวีที่ “ตกผลึก” กลายเป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” อันทรงคุณค่า

บริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาที่ยาวนาน การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาสะท้อนวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่เฟื่องฟูสืบเนื่องตั้งแต่ก่อนยุคสมัยพระนครจนถึงยุคสมัยเมืองพระนคร การเขียนจารึกจึงเป็นกิจกรรมสร้างสรรค์บพพระพันธึนราชสำนักที่มีชีวิตชีวา โดยกวีมุ่งสนองความอึมเอมพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ และมุ่งอุทิศผลงานแต่ศาสนา ด้วยเหตุนี้ จารึกจึงมีความสมบูรณ์งดงาม และเพียบพูนด้วยอรรถประโยชน์ประการต่างๆ

1.4.2 ผู้สร้างจารึกภาษาสันสกฤต

ส่วนมากผู้สร้างหรือผู้เขียนจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ไม่เปิดเผยตัวตนออกมา กวี “ซ่อน” ตัวตนอยู่ในจารึก เป็นกวี “นิรนาม” แสดงออกผ่าน “น้ำเสียง” และ “ความคิด” ที่ “ล่องรู้” เหตุการณ์ต่างๆ ภายในราชสำนัก ในแง่นี้ กวีก็คือ “ผู้เล่าเรื่อง” (Narrator) ที่หยั่งรู้ ภูมิหลังและความเป็นไปต่างๆ ของชนชั้นปกครอง ยิ่งกว่านั้นยังล่องรู้แม้กระทั่งความรู้สึกในพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ด้วย ดังเห็นได้จากจารึกภาษาสันสกฤตสมัยอาณาจักรพุนัน เช่น **จารึกนักดาบแดง** ตรงกับสมัยพระเจ้าเกาณตินยชัยวรมัน ถึงแม้ข้อความในจารึกกล่าวยกย่องพระเกียรติคุณของพระนางกุลประภาวดีผู้ทรงเป็น “ดวงพระเนตร” ข้างหนึ่งของพระเจ้าเกาณตินยชัยวรมัน ซึ่งเป็นพระราชสวามี และการบำเพ็ญกิจทางศาสนาพรหมณ์ของพระนาง แต่เนื้อหาจารึกไม่ได้บ่งชี้ว่ากวีเป็นพระนางกุลประภาวดีหรือไม่²³¹ ในกรณีเดียวกัน **จารึกอัจฉรมณี** ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตสมัยอาณาจักรเจนละ ถึงแม้เนื้อหากล่าวถึงสิ่งหัตตะผู้ถวายเครื่องบูชา ทาส และอารามแต่ศาสนา แต่ก็ไม่ทราบแน่ชัดว่าสิ่งหัตตะเป็นผู้รณาจารึกหลักนี้หรือไม่²³² ในทำนองเดียวกัน จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาขนาดยาวมากกว่า 200 บท ในสมัยพระนคร เช่น

²³⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 212.

²³¹ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, 1-2.

²³² สงบ บุญคล้อย, *ประวัติวรรณกรรมเขมร*, 86-91.

จารึกปราสาทแปรรูป และ **จารึกปราสาทแม่บุญตะวันตก** เนื้อหาจารึกเป็นบทสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ทั้งด้านการเมือง การปกครอง และการศาสนา จารึกไม่ได้รับบุรายละเอียดของกวีผู้รจนา แต่สันนิษฐานได้ว่าผู้แต่งเป็นกวีราชสำนักของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ผู้รอบรู้เหตุการณ์ต่างๆ ในฐานะเป็นผู้สนองเบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด

จารึกที่ปรากฏชื่อกวีพบไม่มากนัก เป็นจารึกที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ดังเช่น **จารึกปราสาทกันโดลโดม** กวีคือ ศิวะโสมะ ผู้เป็นราชครูของพระเจ้าอินทรวรมัน ได้รับนามบทสดุดีพระเกียรติถวายพระราช²³³ **จารึกบัตซุม** เป็นจารึกในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน เนื้อหาจารึกแต่งด้วยภาษาสันสกฤตเป็นหลัก มีภาษาเขมรสั้นๆ แทรกมา 12 บรรทัดช่วงท้ายในตอนแรก จารึกแบ่งเป็น 3 ตอน แต่ละตอนระบุชื่อกวีไว้ 3 ท่าน คือ ท่านแรกกวี คือ มรตัญ ศรี อินทรบัณฑิต ท่านที่ 2 กวีคือ วาป รามภาควตะ และท่านที่ 3 สันนิษฐานว่า กวี คือ ศิวาจุยตะ²³⁴ เช่นเดียวกับ **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** เนื้อหาในส่วนที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤตกวีเป็นผู้ทรงความรู้มาก คือ ท่านหิรัณยะ²³⁵

อันที่จริงประเด็นที่ว่า ใครเป็นผู้สร้างหรือผู้เขียนจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา เป็นคำถามปลายเปิดที่กระตุ้นให้นักวิชาการได้ตรองเกี่ยวกับประเด็นนี้ Pollock ได้อธิบายประเด็นเรื่อง การผนวกรวมวัฒนธรรมซึ่งนำไปสู่แบบแผนวัฒนธรรมอันเป็นคตินิยมสากล (cosmopolitan transculturation²³⁶) กรณีศึกษาที่ยกมา คือ การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมสันสกฤตในประวัติศาสตร์อันยาวนานของอาณาจักรกัมพูชา อันเชื่อมโยงกับคำถามข้อหนึ่งที่ว่า “ใครเป็นผู้สร้างวัฒนธรรมวรรณคดีสันสกฤตในอาณาจักรแห่งนี้ขึ้นมา ?” คำตอบที่เป็นไปได้ คือ ชนชั้นปกครองบางคนมีเชื้อสายเป็นชาวอินเดีย และการเรียนรู้ภาษาสันสกฤตอาจถ่ายทอดมาจากวงศ์ตระกูล จะเห็นได้จากจารึกหลักหนึ่งของพระเจ้ายโศวรมัน กล่าวถึงบรรพบุรุษของพระองค์ที่เป็นพราหมณ์รู้พระเวท ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลใดที่จะไม่เชื่อว่าชาวเขมรที่เป็นชนชั้นสูงไม่ศึกษาภาษาสันสกฤต นอกจากนี้ Pollock ยกตัวอย่างให้เห็นว่าในช่วงหลังยุคสมัยเมืองพระนคร เจ้าชายเขมรได้แต่งบทประพันธ์หรือบทสดุดีใน

²³³ Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia**, 92.

²³⁴ George Coedès, “Les Inscriptions de Bat Cum,” in **Journal Asiatique**, 10, 12 (1908): 213-252.

²³⁵ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขานิติศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 133.

²³⁶ ศัพท์คำว่า transculturation ผู้วิจัยนิยามตามคำอธิบายของ นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ ที่กล่าวว่า “ปรากฏการณ์ที่เกิดจากการผนวกรวมวัฒนธรรมที่ต่างกันและนำไปสู่แบบแผนทางวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งไม่ได้ทำให้วัฒนธรรมเดิมสูญหายไป หรือเลือกรับเฉพาะวัฒนธรรมใหม่อย่างเดียว” นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ, “transculturation” ใน คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา, เข้าถึงเมื่อ 20 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/index?Glossary%5Btema_id%5D=225&Glossary_page=2

ราชสำนัก คือ เจ้าชายสุรยกุมาร และเจ้าชายวีรยกุมาร ซึ่งระบุไว้ในจารึกของพระองค์ว่าแต่งสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้เป็นพระราชบิดา²³⁷

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปัญหาที่ว่าใครเป็นผู้สร้างจารึก คลี่คลายและเห็นคำตอบได้ เพราะจารึกภาษาสันสกฤตหลักสำคัญ เปิดเผยตัวตนกวีผู้รจนา อันเป็นลักษณะเฉพาะของการเขียนจารึก ดังที่ Vickery ให้ความเห็นไว้ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เพียงมีความโดดเด่นมากกว่าบุรพกษัตริย์ก่อนหน้า แต่จารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยของพระองค์มีความโดดเด่นอยู่สองประการ กล่าวคือ

ประการแรก จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มักจะระบุสถานภาพผู้แต่งไว้ชัดเจน กล่าวคือ มีจารึกถึง 3 หลักให้รายละเอียดว่าผู้แต่งเป็นพระราชนัดดา 2 ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจารึกอีกหนึ่งหลักให้รายละเอียดว่าผู้แต่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประการที่สอง จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนให้เห็นความสำคัญของภาษาสันสกฤต ซึ่งก่อนหน้านั้นภาษาเขมรในจารึกมีพัฒนาการยาวนานกว่า 300 ปี จนกระทั่งในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงหันกลับมาใช้ภาษาสันสกฤตในจารึก²³⁸

เมื่อพิจารณาผู้สร้างจารึกภาษาสันสกฤตที่ต่อเนื่องถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบว่าการเขียนจารึกส่วนมากไม่ปรากฏชื่อกวี หรือเผยตัวตนของกวี แต่สันนิษฐานได้ว่ากวีเป็นนักปราชญ์ เป็นผู้รับใช้เบื้องพระยุคลบาท และรับรู้เหตุการณ์ความเป็นไปต่างๆ ภายในราชสำนักเป็นอย่างดี วัฒนธรรมการเขียนจารึกโดยไม่เผยตัวตนของกวี สะท้อนบริบทสังคมกัมพูชาในแง่ที่ว่า วัฒนธรรมการสร้างเสพจารึก คือ การมุ่งเผยแพร่ “สาร” ให้เป็น “สมบัติ” ร่วมของสังคม กวีจะเป็นใครไม่สำคัญเท่ากับการทุ่มเทจิตวิญญาณเพื่ออุทิศบทประพันธ์แต่ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏชัดว่ากวีเลือกใช้ภาษาสันสกฤตเป็นจุดเด่นของบทสดุดีพระเกียรติตลอดทั้งหลัก ไม่มีภาษาเขมรแทรกปน หากปรากฏภาษาเขมร ก็น่าจะเป็นชื่อเฉพาะดังที่พบในเนื้อหาตอนท้ายของ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288

อย่างไรก็ดี อาจกล่าวเจาะจงให้แคบได้ว่าการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในทุกยุคทุกสมัย กวีถ่ายทอดบทสดุดีพระเกียรติให้เป็นสมบัติร่วมเฉพาะสังคมกัมพูชากลุ่มเล็กๆ เท่านั้น นั่นคือ สังคมที่จำกัดแวดวงในหมู่นักปราชญ์ ที่จะ “สร้าง” ชุดความรู้ทางวัฒนธรรมอัน “ศักดิ์สิทธิ์” และมีผู้รับ “สาร” ที่สัมผัสรับรู้ได้ในระดับเดียวกัน

²³⁷ Sheldon Pollock, *The Language of the Gods in the World of Men Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India*, 127.

²³⁸ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts*, 107.

1.4.3 ลักษณะพิเศษของจารึกภาษาสันสกฤต

การที่กวีสร้างผลงานจารึกอย่างประณีตงดงาม แสดงลักษณะพิเศษของการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตใน 3 มิติ กล่าวคือ มิติแรก จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “ถาวรวัตถุ” คู่ศาสนสถาน และสถาบันกษัตริย์ ฉะนั้น สถานะของจารึกจึงเป็นตัวบทอัน “ศักดิ์สิทธิ์” ที่ยั่งยืนถาวร มิติที่สอง จารึกภาษาสันสกฤต เป็น “หมุดหมาย” ทางประวัติศาสตร์ และเป็น “คลังความรู้” ในมิติต่างๆ และมิติที่สาม จารึกภาษาสันสกฤตมีลักษณะพิเศษในเรื่องของ “อลังการ” ดังนี้

1) จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “ถาวรวัตถุ” คู่ศาสนสถาน และสถาบันกษัตริย์

การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา แสดงนัยประการหนึ่งว่าจารึกที่สร้างขึ้นเป็นสิ่งยั่งยืนถาวร มีความเป็นอมตะ ซึ่งความเชื่อที่ว่านี้ ไม่เพียงบ่งชี้จากลักษณะทางกายภาพของจารึกที่สลักบนลงเนื้อหินอันคงทนเท่านั้น หากแต่สาระสำคัญในจารึก บ่งชี้ถึงความถาวรในระดับ “แก่น” ของ “สาร” ในความคิดของกวีที่จะคงอยู่ตลอดไป

ความยั่งยืนของการเขียนจารึกมาจากคติความเชื่อที่สัมพันธ์กับสถาบัน “ศาสนา” และสถาบัน “กษัตริย์” ในแง่ที่จารึกสัมพันธ์กับสถาบัน “ศาสนา” นั้น พิจารณาได้จากคติที่ว่า การสร้างศาสนสถานเป็นสิ่งทรงคุณค่า เป็นนิรันดร์ เป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณทั้งโลกนี้และโลกหน้า ดังนั้นอาคารที่สร้างเพื่อศาสนาจึงสร้างด้วยวัสดุคงทนถาวร²³⁹ และการที่จารึกจำนวนมากประดิษฐานหรือเขียนไว้ในศาสนสถาน จารึกจึงเป็น “ถาวรวัตถุ” ควบคู่กับความเชื่อทางศาสนา อันเป็นมิติที่อยู่เหนือขอบเขตของกาลเวลา นั่นคือ ศาสนาเป็นสิ่งที่ไม่มีเวลาเป็น “กรอบ” ศาสนาอยู่เหนือเส้นแบ่งของกาลเวลา ด้วยสถานะของการสร้างจารึกที่กวีอุทิศเป็น “เครื่องบูชา” แต่ศาสนาเช่นนี้ ตัวบทจารึกจึงมีสถานะ “ศักดิ์สิทธิ์” ภาษาและตัวอักษรให้ความรู้สึกที่เชื่อมโยงมิติทางศาสนาที่ยากจะเข้าใจไปโดยปริยาย ส่วนในแง่ที่จารึกสัมพันธ์กับสถาบัน “กษัตริย์” นั้น พิจารณาได้จากการสดุดีพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ คือ ความปรารถนาของกวีที่จะจดบันทึกพระเกียรติให้สถิตสถาพร ดังที่ *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง* ข้อความที่แต่งด้วยบทภาษาสันสกฤต กล่าวถึงรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แทนด้วยสัญลักษณ์ คือ “เศวตฉัตร” ว่ามีความยั่งยืนไม่คลอนแคลน เป็นเศวตฉัตรที่ไม่มีที่เปรียบได้ “เป็นเศวตฉัตรอันประเสริฐ ไม่โยกคลอนและปกป้องผู้ที่ตั้งตนอยู่ในความดีให้พ้นจากความยากลำบาก”²⁴⁰

²³⁹ เจ.ดี. กาสปารีส, “ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนประมาณ ค.ศ.1500,” ใน *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับ кемบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500*, 381.

²⁴⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” 78.

สถานะความเป็นนิรันดร์ของจารึก สะท้อนให้เห็นว่าการเขียนจารึกมีความยั่งยืนท่ามกลางเวลา สื่อให้เห็นจากนัยข้อความการสืบต่อพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่ และแสดงสาร “ข้อคิด” อันลึกซึ้งที่พระมหากษัตริย์ทรงฝากฝังให้อนุชนรุ่นหลังสืบสาน ดังเห็นได้จากจารึกของพระเจ้ายโศวรมัน พระองค์ทรงขอร้องให้ผู้ที่สืบต่อจากพระองค์ นัยนี้ ก็คือ ผู้ปกครองต่อมาได้ดูแลรักษาปราสาทโลเลยที่พระเจ้ายโศวรมันทรงสร้างถวายพระราชบิดาและพระราชมารดา ใน **จารึกปราสาทแปรรูป** สารอันสำคัญยิ่งของพระเจ้าราเชนทรวรมัน คือ “ธรรมะ” ที่อยู่ในใจนั้น เป็นสิ่งที่ควรแสวงหาต่อไป ไม่ว่า “ธรรมะ” ในที่นี้ จะเป็น “กฎหมาย” “ศาสนา” “การสถาปนาพระราชอาณาจักดีลิตี” หรือ “สถาบันอันศักดิ์สิทธิ์” แต่ก็คือสิ่งที่จะดำรงรักษาตลอดไป²⁴¹ ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เช่นเดียวกัน ในแง่หนึ่ง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงฝากฝังให้อนุชนรุ่นหลัง “หวงแหน” และ “รักษา” ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ให้คงอยู่ต่อไป ขณะเดียวกันก็แสดงคติข้อคิดคมคาย ซึ่งมีลักษณะเป็น “ปรัชญา” ที่จารไว้ในจารึกหลักนั้น ในกรณีจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นอย่างละเอียดต่อไป

2) จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “หมุดหมาย” ทางประวัติศาสตร์ และเป็น “คลังความรู้” ในมิติต่างๆ

นักวิชาการเห็นพ้องต้องกันว่าจารึก เป็น “หลักฐาน” ชั้นต้น หรือเรียกว่า “เอกสารปฐมภูมิ” มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ดังที่ Cœdès กล่าวว่า **“หลักฐานสำคัญที่สามารถอธิบายประวัติศาสตร์เขมรโบราณได้ดีที่สุดคือ ศิลปจารึก”**²⁴² ซึ่งอธิบายเพิ่มเติมได้ว่าสาระที่กวีถ่ายทอดไว้ในจารึกภาษาสันสกฤต เป็นการ “สถาปนา” ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แสดงความเคลื่อนไหวของชนชั้นปกครอง จารึกเป็นแหล่งบันทึกประวัติศาสตร์ในอาณาจักรกัมพูชาที่น่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะเป็นหลักฐานลายลักษณ์ประเภทเดียวที่จับบันทึกพัฒนาการของอาณาจักรมีพลวัต ความเปลี่ยนแปลง ความซับซ้อนของความสัมพันธ์หรือเครือข่ายภายในอาณาจักรและระหว่างรัฐต่างอาณาจักร ซึ่งรวมศูนย์อำนาจภายใต้การนำของผู้ปกครองหลากหลายนามที่หมุนเวียนผลัดกันขึ้นมามีอำนาจ ขณะเดียวกันสาระสำคัญของจารึกเป็นแหล่งเรียนรู้ปรัชญาทางศาสนาที่ลึกซึ้ง สะท้อนร่องรอยแบบแผนโลกทัศน์ จาริตพิธีกรรม สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณค่าต่อการเข้าใจโลก เข้าใจชีวิตมนุษย์

²⁴¹ ยอร์ช เซเดส์, , **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ, 42-43.

²⁴² George Cœdès, “อินโดจีนศึกษา” แปลโดย เพ็ญศิริ เจริญพจน์ ใน **ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวบรวมบทความแปล**, 36.

และเข้าใจความคาดหวังที่หล่อเลี้ยงสังคมชาวเขมร จารึกจึงแสดงให้เห็นการปกครองที่มีระบบระเบียบ และถ่ายทอดเรื่องราวทางศาสนา²⁴³

จารึกยังมีคุณค่าในมิติของวัฒนธรรม เช่น ภาษาและวรรณคดี สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของภาษา การใช้ภาษา องค์ความรู้ทางการประพันธ์ ความไพเราะงดงามขององค์ประกอบกวีนิพนธ์

ภาพรวมการศึกษาจารึกในอาณาจักรเขมร ประเด็นที่พบกว้างๆ สรุปได้ดังที่ Mahesh Kumar Sharan กล่าวว่าจารึกปรากฏชื่อภาษาสันสกฤตของพระมหากษัตริย์ ชั้นชั้นสูง และนักบวชบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับเจ้าชายที่ได้รับการศึกษากับเหล่าครู ตำราไวยากรณ์ ความแตกต่างระหว่างระบบปรัชญาของอินเดีย เมืองและจังหวัดต่างๆ ที่มีจะเป็นชื่อภาษาสันสกฤต²⁴⁴ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตมีสถานะพิเศษ เป็น “หมุดหมาย” ทางประวัติศาสตร์ และเป็น “คลังความรู้” ในมิติต่างๆ อย่างกว้างขวาง

3) จารึกภาษาสันสกฤตมีลักษณะพิเศษที่ตรงมาด้วย “อสังการ”

การเขียนจารึกภาษาสันสกฤตไม่ได้สื่อความหมายตรงไปตรงมา กวีแสดงความสามารถด้วยการเล่นเสียงพยัญชนะ พยางค์ หรือชุดคำเดียวกัน และเล่นสำนวนโวหารลุ่มลึก ซึ่งเป็นความประณีตของ “เสียง” และ “ความหมาย” ที่กลมกลืนกัน เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความอสังการในจารึกภาษาสันสกฤต

จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง เนื้อความตอนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าพระราชาทรงพระราชนิพนธ์ บทกวีนิพนธ์ที่เป็นเลิศ มีอานุภาพตรึงใจผู้รับสารให้ดื่มด่ำกับรสกวีนิพนธ์ไพเราะเหมือนน้ำผึ้ง การสร้างสรรค์อสังการซึ่งประกอบด้วย “เสียง” และ “ความหมาย” จึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะมีประโยชน์สำหรับการชื่นชมกวีนิพนธ์ ดังที่กวีกล่าวว่าบทกวีพระราชนิพนธ์ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยวรรณศิลป์ ย่อมเป็นเอกเหนือกว่ากวีนิพนธ์ทั้งหลาย ซึ่งกวีต่างพากันละทิ้งกวีนิพนธ์ของตนมาชื่นชมกับบทพระราชนิพนธ์ ดังความว่า

(madh)u (ra) madhurasam̐ yasyādhikam̐ padya
vandham̐ sahitṣahitaśavdārth (m̐) mahantaḥ pivantaḥ |
sakalasakalam̐ ātmīyan̐ tyajanty eva yātvā

²⁴³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000, 156.

²⁴⁴ Mahesh Kumar Sharan, **Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II**, 8.

paramaparam api strīva tyajaty ātmavandham²⁴⁵ ||

บุคคลทั้งหลายที่ยิ่งใหญ่ ขณะที่ชื่นชม คีเมต่าบทประพันธ์ที่เป็นกวีนิพนธ์
ชั้นเลิศของพระองค์ ที่มีรสไพเราะ เหมือนรสของน้ำผึ้งที่มีคำศัพท์และ
ความหมายประกอบไปด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ก็ละทิ้งบทกวีของตัวเองทั้งหมดที่
สมบูรณ์ ราวกับสตรี (ที่แต่งงานแล้ว) ได้ละทิ้งญาติพี่น้องของตนเอง ทั้งสูงและ
ต่ำ หลังจากที่ได้ไป (สู่บ้านของสามี)

คำประพันธ์ข้างต้น เด่นในเรื่องศัพท์พลังการหรืออลังการทางเสียง จะเห็นได้ว่ากวีแสดงยมก
เพื่อเล่นเสียงเหมือนกัน แต่กล่าวถึงความหมายต่างกันในทุกบาท บาทแรก แม้คำจารึกมีตัวอักษรขาด
หาย แต่สามารถคาดเดาได้ไม่ยากว่ากวีเล่นเสียง (madh)u (ra) madhurasam คำแรก “madhura”
หมายถึง รสหวาน คำหลัง “madhura” หมายถึง น้ำผึ้ง บาทที่สอง sahitsahita คำแรก “sahita”
หมายถึง ประกอบไปด้วยความหมาย คำหลัง “sahita” หมายถึง ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์
บาทที่สาม sakalasakalam คำแรก “sakala” หมายถึง ทั้งหมด สมบูรณ์ และยังมีความหมายแฝง
คือ พระจันทร์ที่มีเสี้ยวทั้ง 16 สมบูรณ์ คำหลัง “sakalam” หมายถึง บทกวีนิพนธ์ของตนเอง และ
บาทสุดท้าย paramaparam กวีเล่นล้อเสียง “param” คือ สูง กับ “aparam” คือ ต่ำ ยมกที่ซ้ำเสียง
กันทุกบาทนี้ปรากฏต้นบาทเหมือนกัน แสดงว่ากวีวางแผนไว้เป็นอย่างดีให้มีเสียงซ้ำกันดังกล่าว ดัง
ตัวอย่างคำประพันธ์บทหนึ่ง นอกจากนี้ **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** ยังแสดงการซ้ำเสียงแบบ
อนุปราศ คือ เสียง /n/ ในทุกบาท ดังความว่า

nānāvidheṣu deveṣu
nānāvidhadhanāni yaḥ |
nānāguṇavinītāni
nānāguṇigurur dadau²⁴⁶ ||

พระองค์ผู้เป็นครู เป็นผู้ที่เทียบพร้อมไปด้วยคุณงามความดีหลายประการ
และได้ถวายทรัพย์ อันควรยินดีที่มีคุณสมบัติต่างๆ ทั้งหลาย

²⁴⁵ Satya Vrat Shastri, **Sanskrit Inscriptions of Thailand** (Delhi: Vikas Computer & Printers
Naveen Shahdara, 2014), 392.

²⁴⁶ Ibid., 397.

ลักษณะการซ้ำเสียงเช่นนี้ เป็นตัวอย่างในทางอักษรรากศัพท์ ซึ่งนักวรรณคดีจะยกคำ ประพันธ์จาก *กิริตารชุนีเย* ของ ภารวิ คำประพันธ์ที่เล่นเสียง /n/ ซ้ำกันและเล่นความหมาย ต่างกันตลอดทั้งบท ดังความว่า

na nonanunno nunnono nānā nānānanā nanu
nunnano' nunno nanunnenō nānenā nunnanunnanut

นี่แนะนำผู้มีหลายหน้า (นานานนา) บุคคลผู้ที่คนด้อยกว่าทำให้ บาดเจ็บ (อนุนุนโน) ไม่ใช่ผู้ชาย (น นา) ผู้ชาย (นา) ผู้ทำร้ายผู้ด้วยกว่า (นุนโน โน) ไม่ใช่ผู้ชาย (อนา) มิใช่หรือ (นุน) บุคคลผู้ได้รับบาดเจ็บ (นุนโน) แต่มีนายที่ ไม่ได้รับบาดเจ็บ (นุนนเนโน) ก็เป็นผู้ไม่ได้รับบาดเจ็บแล้ว (อนุนโน) คนผู้ทำร้าย คนที่บาดเจ็บอย่างเต็มที่แล้ว (นุนนุนนุนนุน) ไม่เป็น (น) ผู้ปราศจากบาป (อนนนะ)²⁴⁷

คำประพันธ์ที่เล่นความหมายของเสียงที่พ้องกันของภารวิข้างต้น น่าจะเป็นแบบอย่างการ ประพันธ์ให้พระพุทธรักขิตะ กวีพระเถระชาวพุทธ รจนา *คัมภีร์ชินาลังการ* ด้วยการ เล่นเสียงตัวอักษร ที่คล้ายคลึงกัน²⁴⁸ ดังที่ว่า

nonāni no nanūnāmi nānenāni nanāni no
nūna nānenāni nūna nānanamnanānena no

“(กุศลทั้งหลาย) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของชาวเรา ที่จะบกพร่องไม่มี เลย แน่แท้บรรดาผู้เป็นใหญ่ของชาวโลกที่ปราศจากความชั่วเหมือนดังพระผู้มี พระภาคเจ้าไม่มีเลย พระพักตร์ของผู้เป็นใหญ่ไม่มีที่จะเสมอพระพักตร์ของ พระผู้มีพระภาคเจ้าของชาวเรา”²⁴⁹

²⁴⁷ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อักษรราก,” ใน *คิตวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 9.

²⁴⁸ กุสุมา รักขมณี, *การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต* พิมพ์ครั้งที่ 2, 92-93.

²⁴⁹ สุภาพรณ ฌ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2526), 378.

แสดงว่า การเล่นเสียง /n/ ใน **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** ดังที่ยกตัวอย่างมาตอนต้น กวีสร้างสรรค์ลีลาทวินิพนธ์เช่นเดียวกับกวีอินเดียได้สร้างเสียงอย่างงดงาม และกวีซึ่งเป็นพระเถระ ซึ่งรจนาคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็เลียนแบบกลวิธีการแต่งเช่นนี้ **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** จึงเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่ากวีใช้ความรู้ทางอสังการ และสร้างสรรค์ตัวบทจนประสบผลสัมฤทธิ์พลังเสียงอย่างดียิ่ง

ลักษณะพิเศษของจารึกภาษาสันสกฤตที่มี**อสังการ** เห็นได้จากที่กวีพรรณนาพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ ภาษาทวิที่สื่อมีความงดงาม ดัง **จารึกหลักที่ k.809** เป็นจารึกรุ่นแรกที่เปรียบพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์กับความขาวบริสุทธิ์ของบุปผา กวียกย่องพระเจ้าอินทรวรมันด้วยกลวิธีการแต่งเช่นนี้ ดังประจักษ์ได้จากการพรรณนาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ประดุจมงกุฎอันไร้ที่ติ ที่สร้างขึ้นมาจากพวงมาลาดอกมะลิ²⁵⁰ นั้นหมายความว่ากวีจินตนาการถึงความงามและความหอมของมงกุฎบนพระเศียรพระเจ้าอินทรวรมัน โดยสื่อภาพว่าเป็นพวงมาลาที่มีกลิ่นหอม และขาวบริสุทธิ์ด้วยดอกมะลิ ส่วนการสื่อภาพความเก่งกล้าสามารถของพระมหากษัตริย์ กวีจะสร้างชุดจินตนาการด้วย ภาษาความเปรียบอสังการงดงาม เช่นใน **จารึกบ้านธาตุ** เมื่อกวีจะสดุดีความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ฉากตอนหนึ่งท่ามกลางสมรภูมิมืดมืด เต็มไปด้วยกองทัพไม่ต่างจากคลื่นมหาสมุทร กวีชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงกระโจนไปยังหัวช้างเข้าศึก เพื่อสังหารพระราชารองคั่นนั้น กวี**ใช้อสังการ**ให้ภาพพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประดุจพญาครุฑบนภูเขาที่สังหารพญานาค²⁵¹ จินตนาการในแง่นี้เสริมความเก่งกล้าสามารถของพระมหากษัตริย์ชัดเจนเป็นรูปธรรมเช่นเดียวกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** เมื่อกวีสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงพระเกียรติยศว่าขจรขจาย เพราะได้รับการสรรเสริญจากประชาชน ณ พากฝั่งมหาสมุทร ภูเขา และป่าไม้ จารึกบทนี้เล่นล้อกับการวิง “หนี” ของลูกท้าวทักษะที่ดูไม่มีจุดสิ้นสุดเพื่อการวัดผืนแผ่นดิน²⁵² สะท้อนถึงจินตนาการแปลกใหม่ของกวีที่มองภาพพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กว้างไกลราวกับลูกของท้าวทักษะที่วิงหนีไปเรื่อยๆ บนแผ่นดินโลก นับว่าเป็น**อสังการ**สื่อให้เห็นว่าไม่มี “พื้นที่” แห่งใดที่พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปไม่ถึง การสื่อความหมายในจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นเสมือน “รหัส” ของจินตนาการกวี ตัวบทจารึกจึงมีสถานะพิเศษโดดเด่นด้วย **“อสังการ”**

จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ชี้ให้เห็นว่าบรรพชนชาวกัมพูชาเขียนจารึกอย่างต่อเนื่องนับพันปี จารึกเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่โดดเด่น หรือกล่าวได้ว่าจารึกเป็นสมบัติ

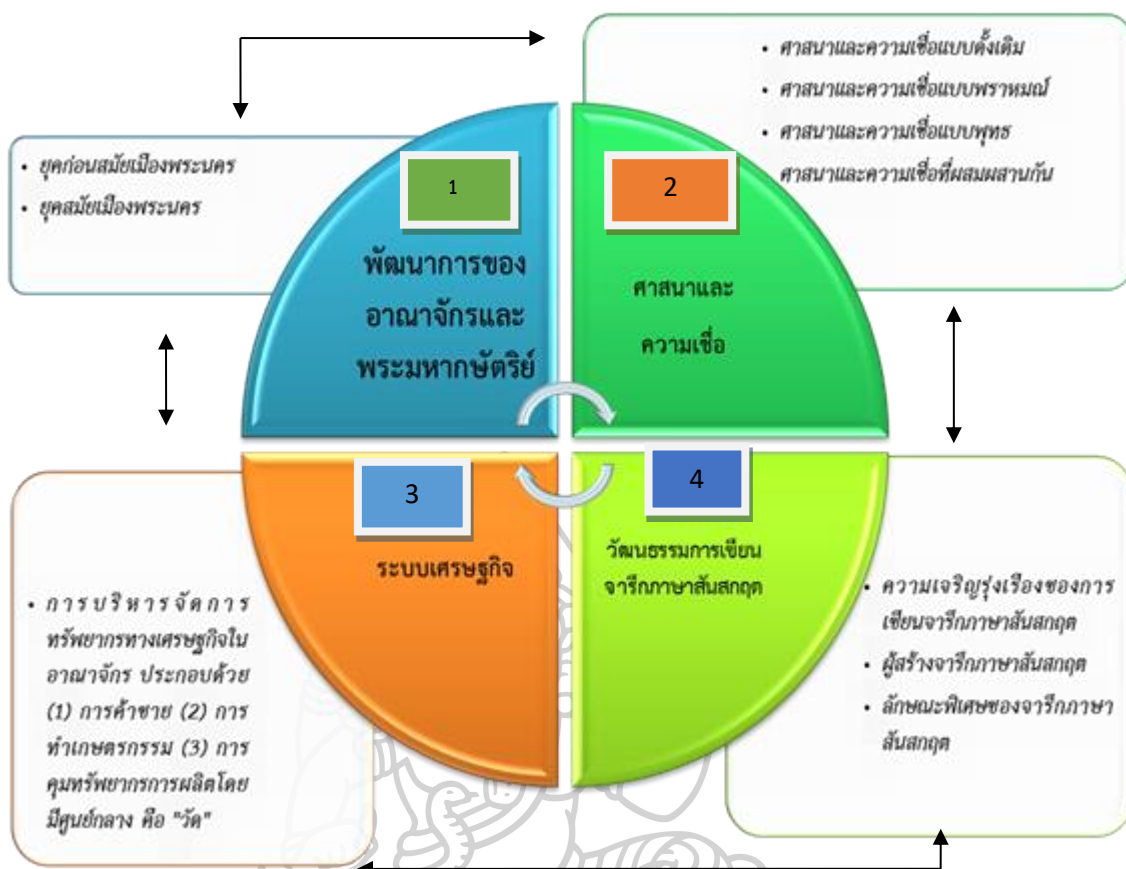
²⁵⁰ David Chandler, **A History of Cambodia** 4 th Edition, 44.

²⁵¹ Louis Finot, “Notes d'épigraphie : XIII. L'inscription de Ban That,” in **BEFEO XII** (1912): 18.

²⁵² นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 129.

ของแผ่นดินอย่างแท้จริง แม้จารึกส่วนมากไม่เปิดเผยตัวตน ตำแหน่ง และภูมิหลังของกวี แต่ด้วยบริบทสังคมและประวัติศาสตร์กัมพูชาที่อยู่เบื้องหลังการเขียนจารึก ให้ข้อสันนิษฐานได้ว่าผู้บันทึกเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต แดกฉานสรรพวิชา การ เชี่ยวชาญวิชาอักษรศาสตร์ มีโลกทัศน์กว้างไกล มีความคิดสร้างสรรค์ รอบรู้การเมืองการปกครอง และปฏิบัติกิจสนองคุณองค์พระมหากษัตริย์จนสุดความสามารถ ดังเห็นได้จากที่กวี “ประมวล” ความโดดเด่นของพระมหากษัตริย์ ทำให้ผู้รับสารประจักษ์พระปรีชาสามารถเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งที่เน้นย้ำเป็นพิเศษ หรือครอบคลุมหลายด้าน หากถือว่าบทสวดดีพระเกียรติในจารึกเปรียบเหมือน “บทอาศิรวาท” ก็นับว่าบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ทำหน้าที่ “ประชาสัมพันธ์” บริบทของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้อย่างสมบูรณ์

วัฒนธรรมการสร้างสรรคจารึกภาษาสันสกฤตในราชสำนักกัมพูชา แสดงความศรัทธาของกวีที่มีต่อผลงานสร้างสรรค์ สะท้อนความจงรักภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ รวมทั้งกลิ่นความเลื่อมใสปรัชญาคำสอนทางศาสนา การที่กวีสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตด้วยพลังความศรัทธา ความรัก ความวิริยะ และปัญญา ส่งผลให้จารึกภาษาสันสกฤตมีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ จารึกเป็น “ถาวรวัตถุ” อัน “ศักดิ์สิทธิ์” คงอยู่คู่สิ่งก่อสร้างทางศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นประตูก้าวเข้าสู่โลกของปรัชญาคำสอนและจิตวิญญาณ ยิ่งจารึกอยู่ในสภาพสมบูรณ์ “สาร” ในตัวอักษรก็ยืนยง “สัจจะ” ในความคิดของกวีประการที่สอง จารึกเป็น “หมุดหมาย” สำคัญทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งเป็น “คลังความรู้” เรื่องราวต่างๆ หมายความว่า จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาเป็นคลังความรู้สังคม แม้ความรู้จำกัด แวดวงสังคมผู้คงแก่เรียน ผู้ที่อ่านจารึกเข้าใจสิ่งที่กวีสื่อสารอยู่ในระดับผู้รู้หนังสือเช่นเดียวกับกวี แต่จารึกนับร้อยนับพันหลักถือเป็นเอกสารอ้างอิงเหตุการณ์ในอดีตได้ และเป็นเอกสารลายลักษณ์ประเภทเดียวที่ประมวลความรู้ทางสังคมขณะนั้น ทำให้ทราบถึงความเจริญของภูมิปัญญาอันสูงส่งประการสุดท้าย จารึกประกอบด้วย “อสังการ” จำลองจินตนาการอันละเอียดประณีตของกวี และแฝงความหมายลุ่มลึก ต้องทำความเข้าใจกลวิธีการแต่ก่อนที่จะเข้าถึงความหมายได้ นัยนี้ “อสังการ” จึงเป็นเครื่องประดับความคิดและจินตนาการของกวี เมื่อพิจารณาโดยตลอดแล้ว จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาจึงเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่มีคุณค่าอนอกนันท การอภิปรายข้อมูล “สังเขปบริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา : ความต่อเนื่องและการเปลี่ยนผ่านจากรัชสมัยบูรพกษัตริย์ สุริยสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ดังที่ผู้วิจัยพิจารณากลุ่มข้อมูล 4 หัวข้อ คือ (1) พัฒนาการอาณาจักร และพระมหากษัตริย์ (2) ศาสนา และความเชื่อ (3) ระบบเศรษฐกิจ (4) วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต สรุปแผนภูมิภาพดังต่อไปนี้

แผนภูมิภาพที่ 1 : บริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

บริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา เป็น “แฉ่ง” ส่องขยายภูมิหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการ ความต่อเนื่องของ “อำนาจ” “วีรบุรุษ/ผู้นำ” และภูมิปัญญาของชาวเขมรที่สร้างสรรค์จารึกจนเป็นวัฒนธรรมลายลักษณ์ของยุคสมัย บริบทเหล่านี้ขับเคลื่อนสังคมและประวัติศาสตร์สะท้อนภาพมิติต่างๆ สัมพันธ์กันตามรอยต่อของกาลเวลา

อีกข้อหนึ่งที่ควรพิจารณา คือ จารึกเป็นเอกสารโบราณมีคุณค่าทางวรรณคดี ซึ่งย่อมสัมพันธ์กับชีวิตกวี สังคม และประวัติศาสตร์²⁵³ หมายความว่า การสร้างจารึกมีพื้นหลังบริบทสังคมและประวัติศาสตร์เป็น “พื้นหลัง” รองรับกระบวนการสร้างสรรค์ “ตัวบท” จารึกหลักหนึ่งจึงไม่ใช่การบันทึกตัวอักษรที่ไร้วัตถุประสงค์ แต่ทว่าจารึกสะท้อนบริบทราชสำนัก อันเป็นโครงสร้างสังคมหล่อหลอมโลกทัศน์กวี ดังที่ผู้วิจัยเลือกสรรจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นบทสดุดีพระเกียรติ มาเป็นกรณีศึกษาหัวข้อต่อไป

²⁵³ กุสุมา รักขมณี, กุสุมาวรรณนา 6 : วิถีวารประพันธ์ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 386.

2. ข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

มิติวัดฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่สืบเนื่องมาทุกยุคทุกสมัย จารึกซึ่งเป็น “ภูมิปัญญา” ของ “สังคม” ผ่านการจัดระบบ “ความคิด” และ “ปรุงแต่ง” อารมณ์ความรู้สึกของกวี ส่งผลให้ผู้ศึกษาจารึกทราบมิติสังคมและประวัติศาสตร์ที่มีสีสัน และทราบถึงความเจริญรุ่งเรืองในด้านอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะการที่กวีแสดงความรู้สาขาวิชาต่างๆ ของอินเดีย แสดงความเชี่ยวชาญในสำนวนโวหารและขนบวรรณศิลป์²⁵⁴

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีลักษณะแตกต่างจากจารึกในรัชสมัยบูรพกษัตริย์พระองค์อื่น คือ จารึกระบุตัวตนและสถานภาพของกวีไว้ชัดเจน และจารึกกลุ่มหนึ่งถึงแม้ไม่ได้ระบุชื่อของกวีไว้ แต่ก็มีเนื้อหาที่เป็นการ “ผลิตซ้ำ” รายละเอียดที่เหมือนกัน รวมทั้งจารึกที่แปลกไปจากบริบทความเชื่อที่โดดเด่นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ (1) *จารึกปราสาทตาพรหม* (2) *จารึกปราสาทพระขรรค์* (3) *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* (4) *จารึกปราสาทจรุง* (5) *จารึกทรายฟอง* (6) *จารึกปราสาทโต้ว* โดยจะพิจารณาองค์ประกอบของจารึกในแต่ละหลักเบื้องต้น เพื่อจะสามารถจัดกลุ่มอภิปรายข้อมูลจารึกส่วนนี้ได้อย่างเป็นระบบ และจัดกลุ่มจารึกที่มีเนื้อหาเป็นแบบแผนอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ในที่นี้จำแนกกลุ่มของจารึกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

2.1 จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง

2.2 จารึกทรายฟอง : จารึกประจำอารยศาสตร์

2.3 จารึกปราสาทโต้ว: จารึกในมิติความเชื่อศาสนาพราหมณ์

การแบ่งกลุ่มข้อมูลจารึก 3 หัวข้อข้างต้น พิจารณาองค์ประกอบของจารึก โดยนำเสนอรายละเอียดทั้ง 7 หัวข้อ เรียงตามลำดับดังนี้

- (1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ
- (2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง
- (3) ช่วงเวลาการเขียน
- (4) ลักษณะทางกายภาพ
- (5) ภาษาและอักษร
- (6) เนื้อหา
- (7) ฉันทลักษณ์

²⁵⁴ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II*, 5.

รายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง

ข้อมูลเบื้องต้นของจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง จะ เริ่มต้นจากการนิยามความหมาย และการจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง จากนั้นจะอภิปรายองค์ประกอบของจารึกในกลุ่มนี้

2.1.1 การนิยามความหมาย และการจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง

1) **นิยามความหมาย** คำว่า “แบบฉบับ” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายไว้ว่า “**หลักปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐาน, บุคคลหรือสิ่งที่ถือเป็นแบบได้**”²⁵⁵ ส่วนคำว่า “หลวง” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายไว้หลายความหมาย โดยความหมายของคำว่า “หลวง” ที่เกี่ยวกับหัวข้อนี้ มีความหมายว่า “**ที่เป็นของพระมหากษัตริย์**”²⁵⁶

จากความหมายของคำว่า “แบบฉบับ” คือ สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นแบบอย่าง และคำว่า “หลวง” ซึ่งระบุเจาะจงว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงที่ผู้วิจัยมุ่งนำเสนอนี้ จึงหมายถึง **จารึกภาษาสันสกฤตหลักสำคัญของพระมหากษัตริย์ แต่งเป็นบทสวดตีพระเกียรติ** ลักษณะของจารึกแบบฉบับหลวง คือ เป็นจารีที่ผ่านกระบวนการกลั่นกรองเนื้อหาอย่างประณีต และนำเสนอเนื้อหาเป็นระบบแบบแผน ถือเป็น “ต้นแบบ” หรือแบบฉบับ “ชั้นครู” ในราชสำนักได้ ดังนั้น **จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นจารึกหลักสำคัญ มุ่งเน้นพรรณนาพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันถือเป็นจารึกแบบฉบับในราชสำนัก**

เมื่อผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแต่ละหลัก ซึ่งสังเคราะห์อยู่ในกลุ่มจารึกแบบฉบับหลวงได้นั้น จะต้องมียุคประกอบที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

ประการแรก จารึกระบุ “ตัวตน” และ “สถานภาพ” ของกวีไว้ชัดเจนว่าเป็นบุคคลชั้นสูงในราชสำนัก ในกรณีนี้รวมถึงการระบุความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับพระมหากษัตริย์ด้วย

ประการที่สอง จารึกในกลุ่มนี้ให้รายละเอียดเนื้อหาที่ “ต่อเนื่อง” เป็นแบบแผนเดียวกัน มีโครงสร้างจารึก อันเกิดจากการ “ผลิตซ้ำ” เนื้อหาที่เป็นบทสวดตีพระเกียรติเหมือนกัน

²⁵⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม, 687.

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 1311.

ประการที่สาม จารึกแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นจารึกที่เน้นรายละเอียดของพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่เชื้อสายหรือราชตระกูล พระบุญญาบารมี พระราชกรณียกิจ และพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์

ประการที่สี่ ลักษณะทางกายภาพรูปทรงจารึกแบบฉบับหลวงมีขนาดใหญ่ คือ รูปทรงจารึกมีขนาดใกล้เคียงกัน การเขียนจารึกผ่านการเลือกสรรสำนวนภาษา อักษร รวมทั้งกลวิธีการนำเสนอ ประณีต ฉันทลักษณ์ที่ใช้มีความหลากหลาย ลักษณะเหล่านี้ แสดงให้เห็นความพิถีพิถันในการสร้างและเขียนจารึกเป็นอย่างดี

2) การจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง จากการพิจารณาเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สอดคล้องกับองค์ประกอบทั้ง 4 ประการข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ประกอบด้วย

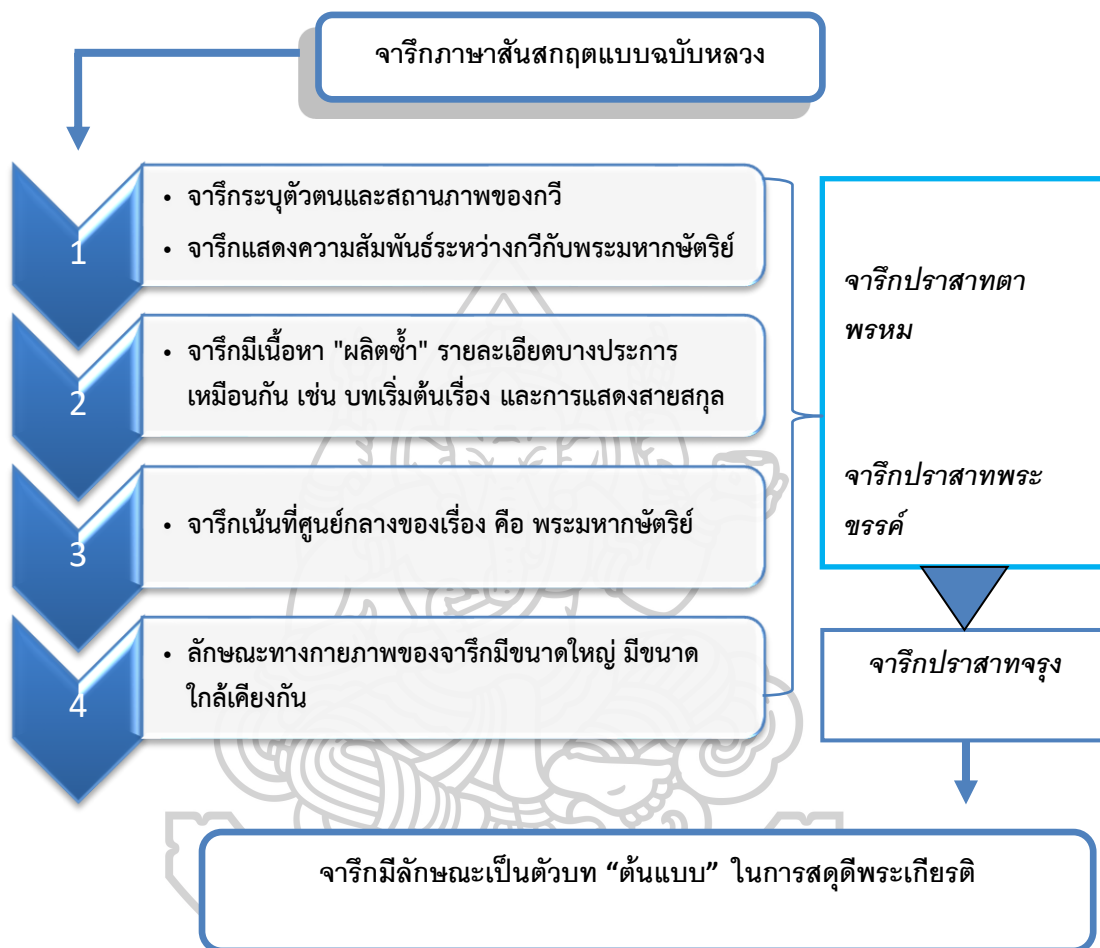
2.1) จารึกปราสาทตาพรหม เป็นจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักสำคัญ เพราะเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติที่ให้ภาพพระมหากษัตริย์ในมิติต่างๆ ครอบคลุมทั้งพระราชวงศ์ พระราชประวัติ ความเคลื่อนไหวของศาสนา และแฝงอุดมคติความเชื่อของยุคนั้นอย่างละเอียดชัดเจน ส่วนบริบทการสร้าง **จารึกปราสาทตาพรหม** แสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นในเชิงประวัติของผู้แต่ง เพราะมีการระบุความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับพระมหากษัตริย์ไว้ชัดเจน นอกจากนี้ยังมีลักษณะเด่นทางกายภาพ ภาษาและอักษร เนื้อหา และรูปแบบฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย ซึ่งเหมาะสมกับสถานะของจารึกแบบฉบับหลวง

2.2) จารึกปราสาทพระขรรค์ เป็นจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักสำคัญสร้างคู่กับ **จารึกปราสาทตาพรหม** เนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติที่ชัดเจนสมบูรณ์หลักหนึ่ง มีลักษณะเด่นขององค์ประกอบในด้านต่างๆ ที่น่าสนใจเช่นเดียวกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** จารึกหลักนี้มีลักษณะพิเศษเป็นแบบฉบับในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ชัดเจน

2.3) จารึกปราสาทพิมานอากาศ ลักษณะทางกายภาพจารึกหลักนี้มีลักษณะรูปทรงใกล้เคียง **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** อีกทั้งเมื่อพิจารณาเนื้อหาก็นับว่าเป็นบทสวดดีพระเกียรติที่มีลักษณะดีเด่นสมบูรณ์ ถึงแม้เนื้อหาจารึกขาดหายไป เนื่องจากตัวอักษรชำรุดมาก แต่จากการพิจารณาเนื้อหาจารึกโดยภาพรวม พบว่า **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** สร้างขึ้นเพื่อเป็นบทเฉลิมพระเกียรติ มีความวิจิตรบรรจงในด้าน **อลังการ** เหมาะสมที่จะนับว่าเป็นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อีกหลักหนึ่ง

2.4) จารึกปราสาทจรุง เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นจารึกหลักสำคัญที่ผลิตซ้ำเนื้อหาเลียนแบบมาจาก **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ดังปรากฏชัดในเนื้อหาตอนต้น อีกทั้งเนื้อหา **จารึกปราสาทจรุง** เป็นบทสวดดีพระเกียรติที่งดงามด้วยลีลาสำนวนโวหาร ควรนับได้ว่าเป็นจารึกที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเฉลิมฉลองพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน การจัดให้จารึก

ข้างต้นอยู่ในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง²⁵⁷ จะเห็นได้ว่า ทั้งการนิยามความหมาย และการจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง สรุปรายละเอียดได้ดังแผนผัง

แผนภูมิที่ 2 : โครงสร้างการจัดระบบจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง

²⁵⁷ น่าสังเกตว่าองค์ประกอบประการที่สอง คือ เนื้อหาจารึกมีรายละเอียดเป็นแบบแผนเดียวกัน เป็นการผลิตซ้ำเนื้อหาที่เหมือนกันนั้น อาจนับรวมจารึกในกลุ่มอาโรคยศาลาเข้าเกณฑ์ดังกล่าวนี้ได้ แต่ที่ผู้วิจัยมิได้นับจารึกประจำอาโรคยศาลาอยู่ในกลุ่มจารึกดังกล่าว เพราะจารึกประจำอาโรคยศาลามีลักษณะพิเศษที่ค่อนข้างแตกต่างออกไป กล่าวคือ ถึงแม้จารึกในแต่ละหลักจะมีการ "ผลิตซ้ำ" เนื้อหาเหมือนกัน และมี "โครงสร้าง" เนื้อหาแบบเดียวกัน แต่เมื่อผู้วิจัยพิจารณารายละเอียดสาระต่างๆ ของจารึก พบว่าจารึกประจำอาโรคยศาลามีเนื้อหาว่าด้วยการดำเนินกิจการต่างๆ ภายในอาโรคยศาลาเป็นหลัก โดยเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยของตัวยารักษาโรค และการแจกแจงหน้าที่สำคัญต่างๆ ของเจ้าหน้าที่ภายในอาโรคยศาลา

เมื่อจัดกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงแล้ว รายละเอียดองค์ประกอบจารึกส่วนต่างๆ จะอธิบายโดยภาพรวมให้สอดคล้องกับหัวข้อภูมิหลังในส่วนต่างๆ ทั้งนี้ ประเด็นภูมิหลังบางหัวข้อจำเป็นที่จะต้องกล่าวเทียบเคียงกัน เช่น ลักษณะทางกายภาพ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งมีรายละเอียดใกล้เคียงกัน หรือ การอธิบายรูปแบบฉันทลักษณ์ซึ่งจารึกในแต่ละหลักมีลักษณะร่วมอยู่มาก

2.1.2 จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง : องค์ประกอบโดยภาพรวม

ดังที่กล่าวชัดเจนแล้วว่าจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ได้แก่ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพินานอากาศ** และ **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งเป็นจารึกหลักที่มีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติ จารึกในกลุ่มนี้มีองค์ประกอบด้านต่างๆ สรุปภาพรวมดังนี้

1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ

การที่จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ระบุชื่อผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญไว้ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลในส่วนนี้มีความสำคัญ เพราะไม่เพียงทำให้เห็นมิติแปลกใหม่ของวัฒนธรรมการเขียนจารึก แต่ยังทำให้ทราบถึงตัวตน น้ำเสียง และความคิดของกวีได้แจ่มแจ้ง ความเข้าใจในส่วนนี้ นำไปสู่การพิจารณาจุดกำเนิดการเขียนจารึกแบบฉบับหลวงได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย ดังจะกล่าวตามลำดับ **จารึกปราสาทตาพรหม** ระบุชื่อผู้แต่งไว้ในบทสุดท้ายบทที่ 145 ว่า “เจ้าชายศรีสุรยกุมาร” (Śrīsūryakumāra) เนื้อหาจารึกระบุไว้ชัดเจนว่าเจ้าชายพระองค์นี้ทรงมีสถานภาพเป็นพระโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยประสูติจากพระอัครมเหสี ดังที่จารึกบันทึกไว้ว่า

(73) śrīsūryyakumārākhyas śrījayavarmmāvanībhujō jātaḥ |

(74) rājakumāro grānyān devyām akarot praśastam idam ||

**ราชกุมารพระนามว่า ศรีสุรยกุมาร ผู้ประสูติในพระอัครเทวีแห่ง
พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ศรีชัยวรมัน ได้แต่งแล้วซึ่งคำสรรเสริญ**²⁵⁸

จารึกปราสาทตาพรหม กวีไม่ได้ระบุพระนามพระอัครมเหสีไว้ Coedès เห็นว่าเจ้าชายที่
รจนา **จารึกปราสาทตาพรหม** คงจะประสูติจากพระอัครมเหสีพระองค์แรก²⁵⁹ Briggs แสดง

²⁵⁸ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาองค์การในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 168.

²⁵⁹ George Coedès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,” in **BEFEO XLI** (1941): 296.

ความเห็นว่าเจ้าชายศรีสุรยกุมารดูเหมือนจะเป็นพระโอรสของพระนางศรีชยราชเทวี (Śrījayarājadevī)²⁶⁰ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อสังเกตดังกล่าวนี้มีน้ำหนักมาก เพราะ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ให้ข้อมูลว่า พระมเหสีพระองค์แรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางศรีชยราชเทวี ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าพระอัครมเหสีพระองค์ได้ประสูติเจ้าชายศรีสุรยกุมาร

พระนามเจ้าชายศรีสุรยกุมารดูเหมือนปรากฏใน **จารึกปราสาทตาพรหม** เท่านั้น โดยไม่ปรากฏในเอกสารอื่นและไม่มีข้อมูลบ่งชี้ว่าพระองค์ทรงมีบทบาททางการเมืองการปกครองอย่างไร ข้อสรุปเบื้องต้นก็คือ เจ้าชายศรีสุรยกุมารมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระโอรส ทรงแตกฉานศิลปะการประพันธ์ บทบาทของพระองค์เห็นเด่นชัด คือ เป็นกวีหลวงราชสำนัก ดังได้รจนาบทสรรเสริญพระเกียรติถวายพระราชบิดาจนเป็นที่แจ้งประจักษ์

จารึกปราสาทพระขรรค์ ระบุชื่อผู้แต่งไว้ในบทสุดท้ายบทที่ 179 ว่า “เจ้าชายศรีวิรุมาร” (Śrīvīrakumāra) เนื้อหาจารึกระบุไว้ชัดเจนว่าเจ้าชายพระองค์นี้ทรงมีสถานภาพเป็นพระโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยประสูติจากพระอัครมเหสี “ราเชนทรเทวี” (Rājendradevī) ดังที่จารึกบันทึกไว้ว่า

- (71) agryā śrījayavarṃmadevanṛpate rājendradevī sati
śreṣṭham yaṃ samajījanac chrutavatām agresaram yodhinām |
(72) kāntyānaṅgajitaṅ kalāsukṛtinām vandyam varan dharmmiṇām
sa śrīvīrakumāravivrut idaṃ śastaṃ praśastaṃ vyadhāt ||

พระนางราเชนทรเทวี ผู้เป็นอัครมเหสีผู้ซื่อสัตย์ของพระเจ้าแผ่นดิน
พระนามว่า ศรีชยวรมเทว (ชัยวรมัน) ประสูติพระโอรสที่เก่งที่สุดในบรรดาผู้
คงแก่เรียน ผู้อยู่แนวหน้าในบรรดาทหารทั้งหลาย ผู้ชนะกามเทพด้วยความงาม
ผู้ได้รับการเคารพโดยผู้สร้างงานศิลปะทั้งหลาย พระโอรสพระองค์นั้น ซึ่งมี
พระนามว่า “ศรีวิรุมาร” ได้ทรงนิพนธ์บทสรรเสริญอันยอดเยี่ยมนี้²⁶¹

เนื้อหา **จารึกปราสาทพระขรรค์** ข้างต้น เป็นที่สังเกตว่าเจ้าชายศรีวิรุมารคงจะมีสถานภาพเป็นกวีหลวงราชสำนักเช่นเดียวกับเจ้าชายศรีสุรยกุมาร สถานะของเจ้าชายทั้งสองก็คงเป็นพระเชษฐาและพระอนุชาซึ่งใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์ สมองพระราชประสงค์ในทาง

²⁶⁰ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire*, 209.

²⁶¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 24 (ธันวาคม 2531): 33.

กวีเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ เจ้าชายทั้งสองพระองค์จึงน่าจะมีสายใยสัมพันธ์ในเชิงกวีอยู่ด้วย กล่าวคือ ในการรจนาบทสดุติพระเกียรติถวายแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่เจ้าชายศรีสุรยุมการทรงรจนา **จารึกปราสาทตาพรหม** ขึ้นก่อน ย่อมเป็นที่รับรู้ในแวดวงกวีราชสำนัก ดังนั้น เมื่อเจ้าชายศรีวิกรมการทรงรจนา **จารึกปราสาทพระขรรค์** ช่วงเวลาต่อมา จึงทรงนำเนื้อหาตอนต้นบทที่ 1-18 จาก **จารึกปราสาทตาพรหม** มาใส่ไว้ในจารึกหลักนี้

จารึกปราสาทพระขรรค์ มีเนื้อหาขยายคุณสมบัติของเจ้าชายศรีวิกรมการอันดีเลิศไว้หลายประการ รายละเอียดส่วนนี้ไม่ปรากฏใน **จารึกปราสาทตาพรหม** เป็นต้นว่าการยกย่องกวีผู้รจนาเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ เป็นผู้เก่งกล้าในการสงคราม มีความงามอย่างยิ่งวด (เปรียบเทียบกับกามเทพ) ได้รับความยกย่องจากบรรดาศิลปิน และเป็นผู้ประพฤติธรรม (หน้าที่) ได้อย่างไม่มีที่ติ

จารึกปราสาทพิมานอากาศ ผู้แต่ง คือ “พระนางอินทรเทวี” (Indradevī) มีสถานภาพเป็นพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางได้รับการอภิเษกหลังจากที่พระนางชัยราชเทวี (Jayarājadevī) ผู้เป็นพระกนิษฐาสิ้นพระชนม์²⁶² **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** บันทึกความสำคัญของพระนางอินทรเทวีว่า ทรงเป็นสตรีนักปราชญ์ มีความรู้แตกฉานในภาษาสันสกฤต เป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาพระพุทธศาสนา ทรงมีตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่สอนวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่เหล่านางสนมในศาสนวิหาร²⁶³ เนื้อหาจารึกเน้นย้ำโดยตลอดว่าพระนางเป็น “นักปราชญ์” และ “ต้นแบบสตรี” ทรงให้ความสำคัญแก่การศึกษา และ ถ่ายทอดวิชาความรู้พระพุทธศาสนาในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างประสบผลสำเร็จ

จารึกปราสาทพิมานอากาศ สรุปลักษณะภาพและความสำคัญของพระนางอินทรเทวีในบทสุดท้ายว่าพระนางมีความเป็นเลิศด้วยธรรมชาติ หมายความว่าทรงฉลาดปราดเปรื่องด้วยความสามารถของพระนาง ความโดดเด่นของพระนางอินทรเทวี คือ เป็นผู้คงแก่เรียน กวีชี้ให้เห็นว่าพระนางเป็นเสมือนครึ่งหนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หมายความว่าพระนางมีความจงรักภักดีต่อพระราชสวามีอย่างยิ่ง จึงได้รจนาบทสรรเสริญพระเกียรติ ที่มีความรุ่งเรืองแม้เสี้ยวของพระจันทร์ก็ไม่อาจเทียบได้ ดังต่อไปนี้

(43) svabhāvabhūtapratibhā vahuśrutā

sunirmmalā śrījayavarṃmadevabhāk |

(44) idaṃ praśastaṃ vimalaṃ vidhāya sā

nirastasarvvānyakalā vididyute ||

²⁶² Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor* (Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1925), 378.

²⁶³ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, 516.

พระนางนั้นผู้มีแสงสว่างที่เกิดขึ้นแล้วด้วยธรรมชาติของตัวเอง ผู้คงแก่เรียน ผู้มีความบริสุทธิ์เป็นเลิศ ผู้เป็นส่วนหนึ่งของของพระเจ้าศรีขยวมทเวะ หลังจากที่ได้รับนามบทธรรเสริญที่บริสุทธิ์อันรุ่งโรจน์ ก็ได้ส่องสว่าง โดยได้ทำให้ เลี้ยวของพระจันทร์ทั้งหลายถูกโยนทิ้งไป²⁶⁴

จารึกปราสาทจรุง ประกอบด้วยจารึก 4 หลัก ได้แก่ จารึกหลักที่ k.287, k.288, k.547 และ k.597 เนื้อหาจารึก 4 หลักนี้มีสภาพไม่สมบูรณ์ ตัวอักษรที่จารึกไม่สมบูรณ์ จึงไม่ปรากฏรายชื่อ กวี แต่น่าสังเกตว่าจารึกหลักที่ k.287 และ k.288 มีเนื้อหาขนาดยาวที่สุด เนื้อหาตอนที่ 4 ขำรุ่ด ตรวจสอบคำอ่านไม่ได้ อาจอนุมานได้ว่าตั้งแต่แรกเมื่อมีการแต่งจารึก กวีระบุชื่อของตนเองในด้านนี้ ต่อเมื่อตัวอักษรที่จารึกลบเลือน ชื่อก็ลบเลือนไปด้วย ดังเห็นได้จาก 8 บรรทัดสุดท้ายของ **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 ถึงแม้เนื้อหาจับความไม่ได้ แต่ปรากฏคำอ่านภาษาเขมรว่า kamraten ชำกัณ้อย่างต่อเนื่อง Cœdès เห็นว่าอาจเป็นชื่อของกวีที่รจนาส่วนต่างๆ ของจารึกหลักนี้²⁶⁵

คำอ่าน **จารึกปราสาทจรุง** แม้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ แต่เข้าใจได้ว่าหากกวีไม่ใช่บุคคลที่ใกล้ชิดกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว ก็คงต้องเป็นพราหมณ์ราชสำนักที่ได้แต่ง **จารึกปราสาทจรุง** ทั้ง 4 หลักนี้ขึ้น เพราะเนื้อหาจารึกจำลองเนื้อหาตอนต้นและมีโครงสร้างเนื้อหาที่เหมือนกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์**²⁶⁶ รายละเอียดดังกล่าวนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายในหัวข้อ การศึกษาโครงสร้างเนื้อหาจารึกต่อไป

ภูมิหลังผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญของจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงยืนยันให้เห็นว่าผู้แต่งเป็นกวีในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีสถานภาพสูง มิใช่กวีทั่วไป ยกเว้น **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งข้อความบันทึกลบเลือนไปมาก ไม่ปรากฏชื่อผู้รจนา แต่สันนิษฐานว่าผู้แต่งต้องมีความรู้ในหลักการประพันธ์ศิลป์ เป็นนักปราชญ์ราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแน่นอน

จากการอภิปรายมานี้ ผู้วิจัยเห็นว่ารายละเอียดภูมิหลังเกี่ยวกับผู้แต่งมีนัยสำคัญ เพราะชี้ให้เห็นว่าพระนามและสถานภาพของกวีมีความสำคัญ 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก การระบุพระนามและสถานภาพของกวีได้รับรองถึงความดีเด่นสมบูรณ์ของเนื้อหาจารึก กล่าวคือ ตัวบทจารึกเป็นพื้นที่ “อุทิศ” บทสวดดีพระเกียรติถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นการเฉพาะ กวีย่อมต้องกลั่นกรองเนื้อหาจนประณีต ฉะนั้น เมื่อเนื้อหาจารึกได้รับการเผยแพร่ใน

²⁶⁴ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 4 บทที่ 102

²⁶⁵ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge Vol. IV** (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1952), 209.

²⁶⁶ *Ibid.*, 210, 23-232, 236, 250.

หมูนักปราชญ์ราชสำนักแล้ว คำสรรเสริญถึงความดีเด่นของจาริกก็ย่อมเป็น “เกียรติยศ” ที่ “หนุน” พระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

ประการที่สอง พระนามของกวีและสถานภาพที่ปรากฏในจาริก เป็นการรับรองความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูลพระราชประวัติพระมหากษัตริย์ พระประวัติของกวี ตลอดจนบริบทยุคสมัยนั้น หากพิจารณาในแง่หลักวิชาการ และการอ้างอิงที่น่าเชื่อถือ จะเห็นได้ว่า ข้อมูลบันทึกในจาริก ผ่านการกลั่นกรองประเมินค่าจากกวีผู้รับใช้เบื้องพระยุคลบาท เป็นเสมือนบันทึกพระราชพงศาวดารหรือบันทึกสังคมในราชสำนักที่มุ่งเผยแพร่ข้อเท็จจริงในหมูนักปราชญ์

ความสำคัญของการเขียนจาริกสองประการนี้ ชี้ให้เห็นสถานภาพตัวตนของกวีในการเขียนจาริกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง อันเป็นวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่มีมิติใหม่ คือ การเปิดเผยตัวตนของกวี เป็นการท้าทายการ “ยอมรับ” ผู้รับสาร ด้วยชื่อเสียงเกียรติคุณของกวีเป็นเครื่องหมายรับรองความยอดเยี่ยมของตัวบท และยังเป็นตัวบทสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คำประพันธ์ในจาริกยังมี “คุณค่า” มากยิ่งขึ้น

2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง

จากการพิจารณาวัตถุประสงค์ในการแต่งจาริกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ปรากฏทั้งวัตถุประสงค์หลัก และวัตถุประสงค์ที่แฝงอยู่ในเนื้อหา ดังนี้

วัตถุประสงค์หลักในการแต่ง วัตถุประสงค์หลักในการแต่ง คือ เพื่อเป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเห็นได้ชัดเจนในเนื้อหาบทสดุดีท้าย *จาริกปราสาทตาพรหม* ระบุไว้ว่าวีรณาให้เป็นบทประศาสตร์ถวายแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ว่า “akarot prasastam idam”²⁶⁷ (ได้รับนาคำสดุดีนี้) เช่นเดียวกับกับ *จาริกปราสาทพระขรรค์* ดังที่ว่า “idam śastam prasastam vyadhāt”²⁶⁸ (ได้รับนาคำสดุดีอันยอดเยี่ยมนี้) และ *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ดังที่ว่า “idam prasastam vimalam vidhāya”²⁶⁹ (ได้รับนาคำสดุดีอันบริสุทธิ์นี้) ส่วน *จาริกปราสาทจรุง* ทั้ง 4 หลัก เนื้อหาสะท้อนเด่นชัดว่าเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นที่ประจักษ์เช่นเดียวกัน

วัตถุประสงค์ที่แฝงอยู่ในเนื้อหา คือ บันทึกรายละเอียดทางศาสนา ทั้งการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การก่อสร้างปราสาท การสถาปนารูปเคารพ และการทำนุบำรุงปราสาท ดังเห็นได้จาก *จาริกปราสาทตาพรหม จาริกปราสาทพระขรรค์* และ *จาริกปราสาทจรุง* ในกรณี *จาริกปราสาท*

²⁶⁷ George Coedès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 70.

²⁶⁸ George Coedès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,” : 283.

²⁶⁹ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 173.

พินามอากาศ กวีบันทึกไม่ได้บอกช่วงเวลาการก่อสร้างปราสาท ทำให้เห็นได้ว่าปราสาทพินามอากาศ มีการก่อสร้างก่อนหน้ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มานานแล้ว²⁷⁰ ดังที่กวีผู้รจนาระบุไว้ในรัชสมัยนี้มีการบูรณะปราสาทพินามอากาศให้วิจิตรยิ่งขึ้น²⁷¹ วัตถุประสงค์ที่แฝงอยู่ในเนื้อหาจารึกอีกประการหนึ่ง คือ การบันทึกอัฐชีวะประวัติของกวี เห็นได้ชัดเจนเมื่อพิจารณาภาพรวม **จารึกปราสาทพินามอากาศ** นอกจากจารึกเป็นสตุติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว ยังเป็นการบันทึกอัฐชีวะประวัติของพระนางอินทรเทวีให้เป็นทีประจักษ์ถึงพระกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาและพระปรีชาสามารถที่ทรงเป็นกำลังสำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เผยแพร่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เกิดขึ้นอย่างไร้พญูลย์ในอาณาจักรด้วย

วัตถุประสงค์ในการแต่งจารึก กวีมุ่งเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ประจักษ์แจ้ง แต่เนื่องจากจารึกในแต่ละหลักมีเนื้อหาขนาดยาว²⁷² กวีจึงแทรกวัตถุประสงค์อื่นเข้าไปด้วย เมื่อผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาจารึกพบว่ากวีให้ความสำคัญกับมิติทางศาสนาอย่างยิ่ง ทั้งการสร้างปราสาท ซึ่งเป็นศาสนสถานอันประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญและเก็บรักษาจารึกไว้ภายใน รวมทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และ/หรือการจัดเทศกาลทางศาสนา และการก่อสร้างเทวรูปจำนวนมาก จึงเชื่อได้ว่า กวีย่อมมีวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่ง คือ เพื่อบันทึกกิจกรรมทางศาสนาเหล่านี้ไว้อย่างเป็นทางการที่ น่าสนใจคือ เนื้อหาจารึกไม่เพียงบันทึกข้อมูลพระราชประวัติและราชตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้อย่างละเอียด หากยังกล่าวถึงอัฐชีวะประวัติของกวีผู้รจนารวมไว้ด้วย ดังที่ปรากฏใน **จารึกปราสาทพินามอากาศ**

3) ช่วงเวลาการเขียน

ช่วงเวลาการเขียนจารึก กวีไม่ได้ระบุว่าแต่งช่วงปีใด แต่อุณหภูมิได้จากช่วงเวลาการก่อสร้างศาสนสถานทีปรากฏใน **จารึกปราสาทตาพรหม** และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาดังที่ปรากฏใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งอาจจะเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเขียนจารึกทั้งสองหลัก

²⁷⁰ Jacques Dumarçay ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าตัวปราสาทพินามอากาศนั้นน่าจะสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เป็นต้นมาแล้ว ดูใน ซากส์ ดูมาร์เซย์, **ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร** แปลโดย วีระ ธีรภัทร (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548), 7.

²⁷¹ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** vol. II, 172.

²⁷² จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะ **จารึกปราสาทตาพรหม** **จารึกปราสาทพระขรรค์** **จารึกปราสาทพินามอากาศ** และ **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 เป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาขนาดยาวนับร้อยบทขึ้น จัดอยู่ในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตอาณาจักรกัมพูชาที่มีเนื้อหาขนาดยาวเมื่อเปรียบเทียบกับจารึกภาษาสันสกฤตหลักต่างๆ ในอาณาจักรกัมพูชา พบว่าเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่มีไม่มากนักที่มีเนื้อหาจำนวนมากถึง 100 บท

กล่าวคือ ภายหลังจากที่สร้างตัวปราสาทแล้ว จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการให้ประดิษฐานจารึกไว้ภายในปราสาท ส่วน **จารึกปราสาททิฆมานอากาศ** และ **จารึกปราสาทจรุง** ทั้ง 4 หลักนี้ มีปัญหาเรื่องเนื้อความไม่สมบูรณ์ จึงได้แต่สันนิษฐานถึงช่วงเวลาการเขียนอย่างกว้างๆ จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

จารึกปราสาทตาพรหม เนื้อหาบทที่ 36 ระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้มีการประดิษฐานรูปเคารพของพระราชมารดา คือ พระนางศรีชัยราชจุฑามณี (Śrīrājacūdāmaṇi) ในปีมหาศักราช 1108 ตรงกับ ค.ศ.1186 หรือ พ.ศ.1729 ดังเนื้อความในจารึกบันทึกว่า

- (71) prātiṣṭhipac chrījayarājacūdā-
maṇiṃ maṇidyotitapunyadehām |
- (72) tasyāñ jananyā jinamāṭrmūrttiṃ
mūrttiṃ samūrttidyuśāsāṅkarūpaiḥ ||

พระองค์ได้ทรงประดิษฐานแล้วซึ่งรูปของพระราชมารดา คือ ศรีชัยราชจุฑามณี ในปี 1108 ศักราช (พ.ศ.1729) ที่มีพระวรกายที่เกิดจากบุญ (ความบริสุทธิ์) อันโชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณีให้เป็นรูปเคารพแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ราชวิหารนั้น²⁷³

ช่วงเวลาดังกล่าว คือ ช่วงเวลาการก่อสร้างราชวิหารหรือปราสาทตาพรหมเพื่อเป็นศาสนสถานสำหรับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อุทิศถวายพระราชมารดา ซึ่งอาจจะเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ที่ผู้รจนาได้แต่ง **จารึกปราสาทตาพรหม** เสร็จสมบูรณ์ ช่างจารึกได้สลักข้อความลงบนแท่งหิน แล้วประดิษฐานไว้ภายในปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทพระขรรค์ เนื้อหาบทที่ 34 ระบุช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมเบิกพระเนตรเทวรูป เทวรูปดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชบิดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ที่ประดิษฐานภายในปราสาทพระขรรค์ ในปีมหาศักราช 1114 ตรงกับค.ศ.1192 หรือ พ.ศ.1735 ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้สถาปนาปราสาทพระขรรค์ ภายหลังจากที่ทรงให้สถาปนาปราสาทตาพรหมเสร็จสิ้นแล้ว ซึ่งช่วงเวลาที่มีการประดิษฐานรูปเคารพพระราชบิดา หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเบิกพระเนตรเทวรูป อันเป็นขั้นตอนสำคัญที่เชื่อว่าเทวรูปผ่านการประกอบพิธีกรรมเสร็จสิ้น กวีผู้รจนาจารึกน่าจะต้องรจนา

²⁷³ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 135.

คำประพันธ์ในช่วงเวลานี้ แล้วช่างจารึกจึงได้สลักข้อความบนแท่งหิน ประดิษฐานจารึกควคูปราสาท พระขรรค์²⁷⁴

จารึกปราสาทพิมานอากาศ เนื้อหาหลายส่วนขาดไป หากเนื้อหาจารึกหลักนี้มีความสมบูรณ์ อาจให้รายละเอียดช่วงเวลาการเขียนจารึกชัดเจน กระนั้นก็ตาม แม้เนื้อหาไม่มีข้อความใดบ่งถึงช่วงเวลาการเขียนจารึก แต่อาจจะสันนิษฐานช่วงเวลากว้างๆ ได้จากคำจารึกตอนหนึ่งกวีผู้รจนาระบุ ช่วงเวลาขึ้นครองราชย์สมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ว่า

- (9) vedāmvaraikendubhir āptarājyo
vitto ya [śo] bhis sa narendravaryyah |
- (10) kalānkamuktendukalābhirāmair
mmuktā [kalā] pair iva digvadhūnām ||

พระองค์ มีพระราชสมบัติที่ได้รับแล้วในปีมหาศักราช 1104 (ค.ศ.1182/ พ.ศ.1725) พระองค์ถูกรู้แล้วว่าเป็นผู้เลิศในบรรดาพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เพราะพระเกียรติยศที่งดงาม เหมือนเสี้ยวของพระจันทร์ที่ปราศจากมลทิน เหมือน (สร้อย) ไช่มุกของหญิงสาวงามประจำทิศ²⁷⁵

ปีมหาศักราช 1104 ที่กวีระบุข้างต้น แสดงว่าจารึกแต่งขึ้นภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสวยราชสมบัติ ส่วนฉันทโนบพที่ 91 ถึงแม้กวีผู้รจนาจะบันทึกการบูรณะซ่อมแซมปราสาทพิมานอากาศใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ระบุเวลาที่บูรณะซ่อมแซมปราสาทหลังนี้ สิ่งที่เราแน่ชัดคือ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** แต่งขึ้นภายหลังจากที่พระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ไปแล้ว และจารึกหลักนี้แต่งภายหลังจากที่พระนางอินทรเทวีได้รับแต่งตั้งให้ดำรงสถานะเป็นพระมเหสีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงเวลาไม่นานนัก ปัญหาเชิงประวัติก็คือ ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อันไม่ปรากฏตัวเลขที่ระบุถึงปีมหาศักราช จึงได้แต่ตั้งข้อสันนิษฐานกว้างๆ ข้อที่น่าพิจารณาต่อมา คือ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** แต่งขึ้นก่อน หรือหลัง **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** หากเชื่อตามข้อสันนิษฐานของ Coedès ที่ว่าจารึกแต่งขึ้นภายหลังจากในช่วงสิบปีสุดท้ายศตวรรษที่ 12²⁷⁶ **จารึก**

²⁷⁴ ปีมหาศักราชที่ระบุไว้ใน**จารึกปราสาทพระขรรค์** มีประเด็นสัมพันธ์กับการตีความกุตสังขยา หรือตัวเลขระบุปีมหาศักราชที่มีปัญหาในการศึกษาบริบทพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทที่ 6 หัวข้อ “ปีขึ้นครองราชย์ : การตีความกุตสังขยา บริบทความเชื่อพระเวท และการเมือง”

²⁷⁵ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 1 บทที่ 5

²⁷⁶ Ibid., 162.

ปราสาทพิมานอากาศ แต่งขึ้นภายหลังจาก *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ประดิษฐานภายในปราสาทเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

จารึกปราสาทจรุง ไม่มีเนื้อหาส่วนใดระบุช่วงเวลาการเขียน ตามข้อสันนิษฐานของ Coedès จารึกหลักนี้แต่งขึ้นเป็นหลักสุดท้ายในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดัง *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ K.287 ซึ่งพบด้านมุมตะวันตกเฉียงเหนือนั้น การสลักตัวอักษรลงบนแผ่นจารึกในด้านที่ 3 ยังไม่เสร็จสมบูรณ์²⁷⁷ แสดงให้เห็นว่าการสร้างจารึกกำลังดำเนินการอยู่ และอาจมีเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นขณะที่ช่างจารึกกำลังสลักข้อความลงบนแผ่นหิน หากพิจารณาข้อสันนิษฐานดังกล่าวจะเห็นว่า สอดรับกับข้อความจารึก K.287 ซึ่งมีเพียง 3 ด้าน และนำพิจารณาว่าด้านที่ 3 นั้น การเขียนจารึกขาดช่วงไปมาก กล่าวคือ ช่างจารึกสลักข้อความไปจนถึงบรรทัดที่ 20 แล้วเว้นระยะไปจนถึงตอนล่างของแผ่นหินปรากฏตัวอักษร 8 บรรทัด

จารึกปราสาทจรุง อาจเป็นจารึกแบบฉบับหลวงหลักสุดท้ายในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตัวบทจารึกนั้นกวีรจนาส่งแล้ว และช่างจารึกกำลังสลักข้อความลงบนแผ่นหิน แต่อาจมีเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งชะลอให้จารึกบางหลักค้างอยู่เพียงเท่านั้น สอดคล้องกับเรื่องเล่าที่ว่าเมื่อช่างสลักสิ่งก่อสร้างทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วก็วางมือจากงานที่ทำอยู่แล้วกลับบ้านในทันที²⁷⁸

ช่วงเวลาการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง สรุปได้ดังนี้ *จารึกปราสาทตาพรหม* เป็นจารึกหลักแรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกหลักนี้เขียนขึ้นร่วมเวลากับการสถาปนาปราสาทตาพรหม หรืออาจเขียนขึ้นภายหลังเมื่อสร้างปราสาทเสร็จแล้ว แต่ไม่น่าจะห่างช่วงเวลาห่างมากนัก ต่อมาอีก 5 ปี เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาปราสาทพระขรรค์เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานถวายพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 *จารึกปราสาทพระขรรค์* ก็สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ด้วย จารึกอีกหลักที่สร้างขึ้นในปราสาทพิมานอากาศ แม้ไม่ระบุช่วงเวลาทีสืบสาวถึงระยะเวลาการเขียนจารึกแน่ชัด แต่คงเขียนหลังจากปราสาทตาพรหมและปราสาทพระขรรค์ก่อสร้างแล้ว ส่วนจารึกหลักที่เชื่อว่าเขียนภายหลัง คือ *จารึกปราสาทจรุง* ซึ่งชี้ว่าข้อความที่สลักลงบนแผ่นหินไม่เรียบร้อย ซึ่งช่างจารึกอาจจะดำเนินการสลักข้อความอยู่ย่อมเป็นไปได้

จากภูมิหลังช่วงเวลาการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ทำให้เห็นความจริงที่ว่า การเขียนจารึกเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกวีราชสำนักที่สร้างสรรค์จารึกให้ปรากฏแก่สาย

²⁷⁷ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 207.

²⁷⁸ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสาจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, 103.

พระเนตรของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็เชื่อว่าพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้รับการสรรเสริญจารเป็นลายลักษณ์ตลอดรัชสมัย

4) ลักษณะทางกายภาพ

ลักษณะทางกายภาพของจารึก คือ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นจากรูปร่างและขนาด รวมทั้งรูปแบบภาษาและตัวอักษรที่สลักบนแท่งศิลาหรือแผ่นจารึก ลักษณะทางกายภาพของจารึก เป็นองค์ประกอบแสดงลักษณะภายนอก (Extrinsic) อาศัยการสังเกต หรือวัดเพื่อกำหนดลักษณะออกมา เช่น วัสดุบันทึก รูปลักษณ์ จำนวนด้าน/บรรทัด ขนาด รูปอักษร และภาษา²⁷⁹ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะทางกายภาพของจารึก เป็นส่วนสำคัญแสดงขั้นตอนการเขียนจารึก มีระเบียบแบบแผนเริ่มจากช่างผู้สร้างจารึกคัดเลือกวัสดุคงทน เพื่อสลักข้อความลงบนแผ่นหิน วัสดุจารึกที่รองรับข้อความส่วนใหญ่นิยมใช้หินมากกว่าวัสดุอื่น ดังที่ อุไรศรี วรศะริน กล่าวไว้ว่า หินเป็นวัสดุที่ใช้ทำแผ่นจารึกมากที่สุด และในเอเชียอาคเนย์ จะพบจารึกบนหินมากที่สุด รองมาเป็นอิฐ และโลหะพบจำนวนน้อย²⁸⁰ อนึ่ง ในอาณาจักรกัมพูชา นอกจากพบจารึกบนหินจำนวนมากแล้ว ยังพบที่ผนังซุ้มประตูทางเข้าศาสนสถานด้วย²⁸¹

รูปร่างและขนาดของจารึกนั้น สัมพันธ์กับพื้นที่รองรับเนื้อหาที่ผู้เขียนนำเสนอ ถ้าผู้เขียนนำเสนอเนื้อหาสั้น ไม่เน้นรายละเอียดมาก ใช้ฉันทลักษณ์ที่มีจำนวนพยางค์ไม่มาก กรอบพื้นที่จารึกจะมีขนาดเล็กตามปริมาณของเนื้อหาและฉันทลักษณ์ แต่ถ้าผู้เขียนเน้นเรื่องราวมาก อ้างบุคคลหลายคนในสายสกุลเพื่อโยงรากเหง้าความเป็นมาของชนชั้นนำ ใช้ฉันทลักษณ์ที่มีจำนวนพยางค์มาก รวมทั้งกวีใช้กลวิธีการแต่งแบบวรรณคดี จารึกหลักนั้นจะมีขนาดใหญ่ตามปริมาณเนื้อหา ดังนั้น เมื่อพิจารณาขั้นตอนเริ่มต้นการสร้างจารึก จะพบว่าจารึกหลักหนึ่งได้ผ่านกระบวนการคัดสรร ชัดเกลา ปรับแต่งพื้นวัสดุเป็นอย่างดี เพื่อรองรับเนื้อหาที่ช่างจารึกสลักตัวอักษรบนเนื้อหิน ฉะนั้นจารึกที่มีเนื้อหาคือบทสวดดีพระเกียรติ จะมีลักษณะทางกายภาพประณีต ดังที่ผู้วิจัยจะพิจารณาจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง เป็นกรณีศึกษา ดังนี้

ลักษณะทางกายภาพจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ปรากฏลักษณะทางกายภาพขนาด และรูปร่างที่มีความสมบูรณ์ และลักษณะทางกายภาพและรูปร่างจารึกที่ไม่มีความสมบูรณ์

²⁷⁹ วิศปต์ย์ ชัยช่วย, “การพัฒนาเค้าร่างเมทาตาตาสำหรับการจัดการจารึกที่อยู่ในรูปดิจิทัล” (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2556), 83.

²⁸⁰ อุไรศรี วรศะริน, “การถ่ายถอดอักษรเป็นอักษรโรมัน-การถ่ายถอดเสียง Transliteration-Transcription,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรศะริน, 233.

²⁸¹ ณัฐพล จันทรงาม, “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตวลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา.”, 187.

อนึ่ง ลักษณะทางกายภาพของจารึกในส่วนรูปแบบภาษาและอักษร ผู้วิจัยจะแยกออกมาต่างหาก โดยกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป ในที่นี้สมควรอภิปราย 2 หัวข้อที่กล่าวถึงข้างต้น

ลักษณะทางกายภาพ และรูปทรงจารึกที่มีความสมบูรณ์ หมายความว่าจารึกมีขนาดจารึกและรูปทรงที่ไม่แตกหัก ได้แก่ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* จารึกสองหลักนี้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์มาก ลักษณะทางกายภาพของจารึกนั้น เป็นแท่งหินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ เนื้อหินไม่ได้ชำรุดแตกหัก มีเพียงรอยร้าวของเนื้อหินบางด้าน แต่โดยภาพรวมข้อความที่สลักลงบนแท่งหินมีใจความอ่านได้ครบทุกด้าน และมีตัวอักษรคมชัด

ลักษณะทางกายภาพของ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* จำเป็นที่จะต้องกล่าวเทียบเคียงกัน เพราะจารึกทั้งสองหลักมีลักษณะทางกายภาพที่เหมือนกันมาก²⁸² จึงดูเหมือนกับว่าเป็นจารึกที่สร้างขึ้นมาให้เข้าคู่กัน เพียงแต่ตั้งไว้ภายในปราสาทคนละแห่งเท่านั้น

จารึกปราสาทตาพรหม ค้นพบโดย Aymonier ในปีค.ศ. 1882 (พ.ศ. 2425) ภายในห้องโถงแห่งหนึ่งของปราสาทตาพรหม มีลักษณะทางกายภาพของจารึกที่พบเป็นแท่งหินขนาดใหญ่มี 4 ด้านขนาดเท่ากัน รูปทรงของจารึกเป็นแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมตั้งตรง ฐานสี่เหลี่ยม ยอดทรงกระโจมหรือที่เรียกว่า “ทรงยอด” ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นความนิยมของรูปทรงจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำสังเกต*จารึกปราสาทตาพรหม* มีลวดลายดอกบัวปรากฏที่ยอด มีความสูง 2 เมตร ขนาดด้านกว้างประมาณ 60 เซนติเมตร²⁸³ จากความสูงและความกว้างของจารึกเห็นได้ว่าเป็นจารึกชิ้นเอกที่พบในปราสาทตาพรหม เพราะเมื่อพิจารณาจารึกหลักอื่นที่พบบริเวณปราสาทตาพรหมอีกสามหลัก คือ จารึกหลัก k.274, K.404 และ k.909 ล้วนมีข้อความที่สั้นเหมือนกันหมด²⁸⁴ ต่างจากจารึกหลัก k.273 ซึ่งเป็นจารึกหลักใหญ่ที่สุด เนื้อหาสลักลงบนแผ่นหิน มีรายละเอียดมาก เนื้อหาแต่ละด้านปรากฏครบทั้ง 4 ด้าน กล่าวคือ ด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 3 มีเนื้อหาจำนวน 72 บรรทัด ส่วนด้านที่ 4 มีเนื้อหาจำนวน 74 บรรทัด รวมเนื้อหาทั้งหมดมีจำนวน 290 บรรทัด เนื้อหาในแต่ละด้านแต่งเป็นบทร้อยกรอง นับรวมคำประพันธ์ได้ 145 บท ซึ่งลักษณะทางกายภาพ*จารึกปราสาทตาพรหม* แสดงให้เห็นถึงต้นแบบลักษณะทางกายภาพของจารึก เพราะปรากฏว่าจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงหลักอื่นๆ มีรูปทรงจารึกในลักษณะแบบเดียวกับ*จารึกปราสาทตาพรหม*

จารึกปราสาทพระขรรค์ เป็นจารึกที่สร้างขึ้นเพื่อให้เข้าคู่กับ *จารึกปราสาทตาพรหม* Maurice Glaize เป็นผู้ที่ค้นพบ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ในปีค.ศ.1939 (พ.ศ. 2482) ภายใน

²⁸² George Coedès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,”: 255.

²⁸³ George Coedès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 44.

²⁸⁴ Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization* (Bangkok : White Lotus, 2007), 19-20.

ปราสาทท่ามกลางซากปรักหักพังของสิ่งก่อสร้างที่ตกทับลงมา แต่ทว่าจารึกหลักนี้ตั้งอยู่ตรงทางเข้าโคปุระชั้น 1 อยู่ในสภาพสมบูรณ์ หลักศิลาจารึกไม่ได้ชำรุดเสียหายจากซากทับถมของสิ่งก่อสร้างที่ตกลงมา และจารึกที่พบน่าจะเป็นตำแหน่งเดียวกับที่ตั้งของแท่นหิน **จารึกปราสาทตาพรหม** ที่ประดิษฐานไว้ภายในปราสาทตาพรหมด้วย²⁸⁵ ส่วนลักษณะทางกายภาพของ **จารึกปราสาทพระขรรค์** Coèdès อธิบายไว้ว่า เป็นจารึกหลักหนึ่งที่มีขนาดใหญ่มาก รูปทรงแบบเดียวกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** ฐานจารึกรูปทรงสี่เหลี่ยม ตอนบนมีรูปดอกบัวเช่นเดียวกัน สัดส่วนของจารึกมีขนาดใกล้เคียงกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** มาก กล่าวคือ **จารึกปราสาทพระขรรค์** มีขนาดความสูง 1 เมตร 85 เซนติเมตร และขนาดความกว้าง 58 เซนติเมตร²⁸⁶ **จารึกปราสาทพระขรรค์** มี 4 ด้าน เนื้อหาในแต่ละด้าน มีจำนวนเท่ากัน โดยมีเนื้อหาด้านละ 72 บรรทัด รวมทั้งหมดมีเนื้อหาจำนวน 288 บรรทัด เนื้อหาในแต่ละด้านแต่งเป็นบทร้อยกรอง แต่ได้จัดเรียงบรรทัดข้อความกระชับขึ้นต่างจาก **จารึกปราสาทตาพรหม** กล่าวคือ ตั้งแต่เนื้อหาบทที่ 97-166 ข้อความในแต่ละบทมีเพียงบรรทัดเดียวต่อกันไป เมื่อนับรวมบทคำประพันธ์ทั้งหมด มีจำนวน 179 บท²⁸⁷

ลักษณะทางกายภาพของ **จารึกปราสาทพระขรรค์** เห็นได้ว่าเป็นจารึกชิ้นเอกที่สร้างขึ้นภายในปราสาทแบบเดียวกับจารึกในปราสาทตาพรหม กล่าวได้ว่า **จารึกปราสาทพระขรรค์** เป็นจารึกที่มีเนื้อหามากที่สุด ส่วน **จารึกปราสาทตาพรหม** มีเนื้อหาขนาดยาวรองลงมา ตัวอย่างภาพจารึกทั้งสองหลักเทียบเคียงให้เห็นได้ดังนี้

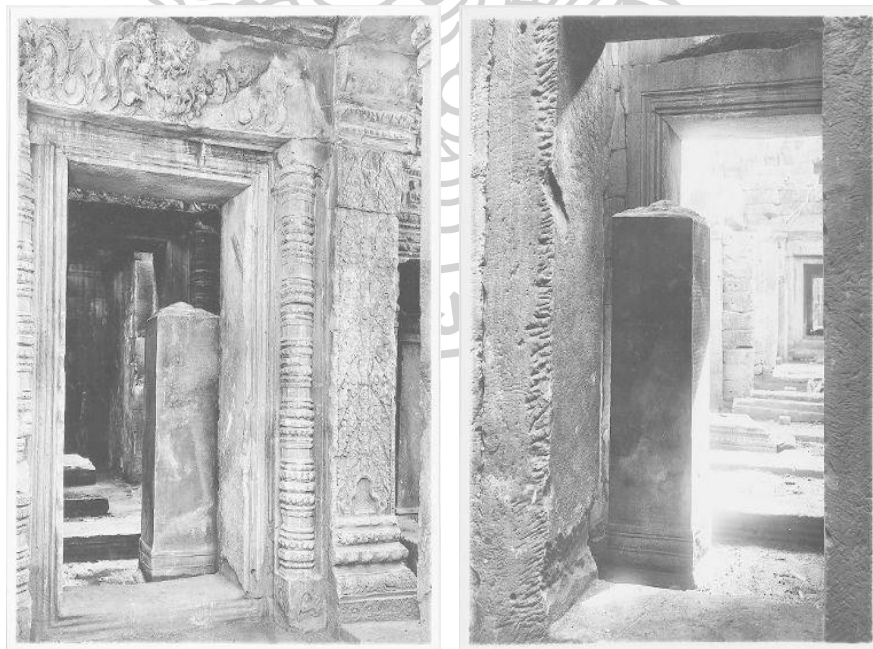
²⁸⁵ Maurice Glaize, *Les monuments du groupe d'Angkor* (Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient Adrien-Maisonneuve, 1963), 224.

²⁸⁶ George Coèdès, "La stèle du Práh Khàn d'Ankor," 255.

²⁸⁷ Ibid.

ภาพที่ 4 จารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงหลักแรก
ที่มา: โดยความอนุเคราะห์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา

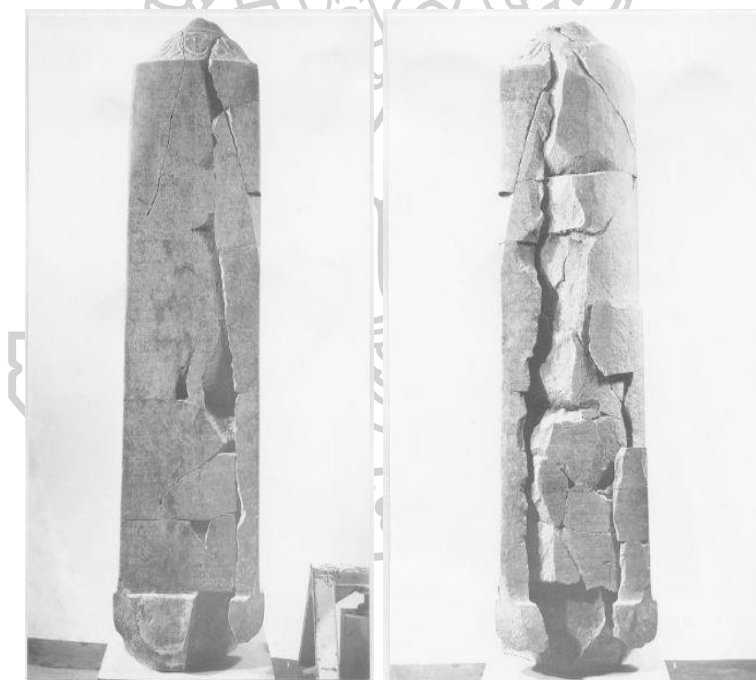

ภาพที่ 5, ภาพที่ 6 จารึกปราสาทพระขรรค์ ตั้งอยู่บริเวณโคปุระชั้นที่ 1 ทางด้านตะวันออกของ
ปราสาท

ที่มา: EFEO_CAM15419 Prah Khan : stèle de fondation du temple

EFEO_CAM15420 Prah Khan : stèle de fondation du temple

ลักษณะทางกายภาพ และรูปทรงจารึกที่ไม่มีความสมบูรณ์ จะเห็นได้จาก *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* จะเห็นได้ชัดเจนว่าจารึกชำรุดแตกหักหลายส่วน ดังนั้น ด้วยบทจารึกที่มีการตรวจสอบชำระตีพิมพ์เผยแพร่ จึงมีข้อจำกัดในการอ่านแปล เพราะเนื้อความขาดหายไปมาก ไม่สามารถเชื่อมต่อกันได้ตลอด รูปทรงทางกายภาพของ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* แสดงให้เห็นว่าจารึกเป็นแท่นหินทรายขนาดใหญ่ และหากมีสภาพสมบูรณ์จะต้องเป็นจารึกที่มีขนาดใหญ่มากรองจาก *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* สำหรับข้อมูลการค้นพบจารึกหลักนี้ Henri Marchal เป็นผู้ที่ค้นพบจารึกภายใต้ฐานของปราสาทพิมานอากาศ ในเมืองนครธม จารึกอยู่ในสภาพที่เสียหายมาก²⁸⁸ Marchal ได้รายงานว่าจารึกหลักมีชิ้นส่วนแตกหักนับ 70 ชิ้น²⁸⁹ และเมื่อประกอบชิ้นส่วนจารึกที่แตกหักเป็นรูปทรงแล้ว ก็จะได้เห็นว่า *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* มีรูปทรงจารึกแบบเดียวกับ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* และยังปรากฏลวดลายของจารึกด้านบนเป็นรูปดอกบัวลักษณะเดียวกันด้วย ตัวอย่างภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 7 , ภาพที่ 8 จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 และด้านที่ 2

ที่มา: EFEO_CAM19744_2 Stèle inscrite K.485

EFEO_CAM19744_1 Stèle inscrite K.485

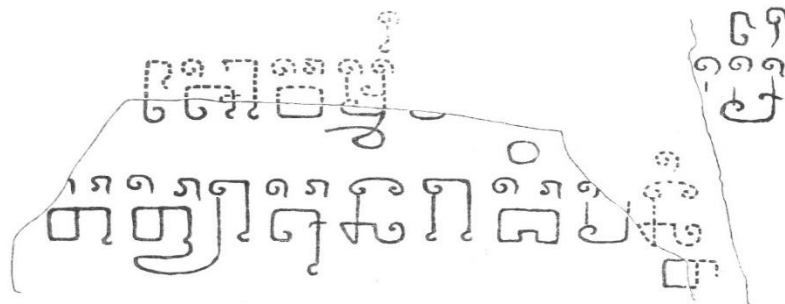
²⁸⁸ Marchal Henri, “Dégagement du Phimànakas,” in *BEFEO XVI* (1916): 62.

²⁸⁹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 161.

ภาพที่ 9 ชิ้นส่วนที่แตกหักของ จารึกปราสาทพิมานอากาศ บรรทัดที่ 25-26

ที่มา : George Cœdès, “Etudes cambodgiennes,” in **BEFEO XXIX** (1929): XLVI

ภาพที่ 10 ภาพลายเส้นชิ้นส่วนที่แตกหักของ จารึกปราสาทพิมานอากาศ บรรทัดที่ 25-26

ที่มา : George Cœdès, “Etudes cambodgiennes,” in **BEFEO XXIX** (1929): 321.

จารึกปราสาทจรุง ทั้ง 4 หลัก พบในแต่ละมุมทั้งสี่มุมของกำแพงล้อมรอบเมืองนครธม ตัวจารึกไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นด้านล่างกำแพง แต่ตั้งอยู่บนกำแพงในระดับที่สูงเหนือพื้นดิน²⁹⁰ **จารึกปราสาทจรุง** แต่ละหลักที่พบมี ดังนี้ (1) **จารึกหลัก K.288** พบทางด้านมุมตะวันตกเฉียงใต้ (2) **จารึกหลัก K.287** พบทางด้านมุมตะวันตกเฉียงเหนือ (3) **จารึกหลัก K.547** พบทางด้านมุมตะวันออกเฉียงเหนือ (4) **จารึกหลัก K.597** พบทางด้านมุมตะวันออกเฉียงใต้

ลักษณะทางกายภาพของ **จารึกปราสาทจรุง** Cœdès อธิบายว่าเป็นจารึกที่มีรูปร่างและขนาดใกล้เคียงกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์**²⁹¹ จารึกที่พบในมุมทิศ

²⁹⁰ สัมภาษณ์ Sachchidanand Sahai, Adviser to APSARA National Authority, Siem Reap, Cambodia, 27 เมษายน 2562.

²⁹¹ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** vol. IV, 207.

ตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทจรุง มี 4 ด้าน ข้อความที่บันทึกในแต่ละด้านมีจำนวน 62 บรรทัด ยกเว้นด้านที่ 4 มีข้อความจำนวน 58 บรรทัด รวมทั้งหมดมีจำนวน 244 บรรทัด

จารึกที่พบในมุขทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทจรุง มี 3 ด้าน ข้อความที่บันทึกในแต่ละด้านมีจำนวน 62 บรรทัด ยกเว้นด้านที่ 3 มีข้อความจำนวน 28 บรรทัด รวมทั้งหมดมีจำนวน 214 บรรทัด จารึกที่พบในมุขทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทจรุง เนื้อหาซ้ำรูดมากกว่าทุกหลัก Coedès ตรวจสอบคำอ่านโดยแบ่งเป็นด้าน B มีคำอ่านจัดเรียงบรรทัด A-L จำนวน 23 บรรทัด และด้าน D มีคำอ่านจัดเรียงบรรทัด M-V จำนวน 20 บรรทัด ส่วนจารึกที่พบในมุขทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทจรุง มี 2 ด้าน ข้อความที่บันทึกในด้านแรกมีจำนวน 60 บรรทัด และข้อความที่บันทึกในด้านที่สองมีจำนวน 6 บรรทัด รวมทั้งหมดมีจำนวน 66 บรรทัด ตัวอย่างภาพ **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 ดังนี้

ภาพที่ 11 จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 1 และด้านที่ 2

ที่มา: EFEO_CAM17025_1 Prasat Chrung sud-ouest : estampage d'inscription

ภาพที่ 12 แผนผังเมืองนครธม ในแต่ละมุมของเมืองนครธมเป็นที่ตั้งของปราสาทจริงทั้ง 4 ทิศ ซึ่งพบจารึกทั้ง 4 หลัก

ที่มา : https://en.wikipedia.org/wiki/Angkor_Thom

จากข้อมูลที่อยู่ปริยายมาข้างต้น เห็นได้ว่าภูมิหลังลักษณะทางกายภาพของจารึกเป็นข้อมูลสำคัญนำทางผู้อ่านจารึกให้พิจารณากระบวนการสร้างสรรค์จารึก นับตั้งแต่การสลักข้อความลงบนพื้นวัสดุ ซึ่งช่างจารึกจะเลือกแท่งหิน ปรับแต่ง ขัดเกลารให้เหมาะสมกับการสลักข้อความให้พอเหมาะตามกรอบพื้นที่

ลักษณะทางกายภาพของรูปทรงและขนาดของจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ยืนยันถึงความสำคัญของการสร้างจารึก ดังข้อมูลที่ได้เอื้อปริยายมานี้เห็นได้ว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** มีความสมบูรณ์แบบมากที่สุด ไม่ปรากฏว่าจารึกมีชิ้นส่วนแตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย หลักศิลาปรากฏเพียงรอยร้าวของแผ่นหิน รวมทั้งมีแผ่นหินบางส่วนเริ่มชำรุดเล็กน้อยตามกาลเวลา และจากหลักฐานทางกายภาพของหลักศิลาจารึกสองหลักนี้ยังบ่งชี้ว่าเป็นจารึก “ฝาแฝด”

คู่กัน ในส่วน*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* ทั้ง 4 หลักเป็นแท่นหินขนาดใหญ่ เช่นเดียวกัน และก็น่าจะมีขนาดที่ไม่ต่างจาก *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* อีกทั้งลวดลายทางศิลปะที่ตกแต่งเนื้อหินเป็นรูปดอกบัวด้านบน ก็ปรากฏในกลุ่มจารึกแบบเดียวกัน ในขณะที่ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* มีเนื้อหาชำรุดหลายส่วน โดยเฉพาะ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ชิ้นส่วนจารึกที่แตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ส่งผลให้รูปทรงจารึกมีสภาพไม่สมบูรณ์

ลักษณะทางกายภาพจารึกที่มีรูปทรงสมบูรณ์และมีสภาพไม่สมบูรณ์ แสดงให้เห็นว่ารูปทรงและขนาดของจารึกเป็นกรอบพื้นที่สลักข้อความบนแผ่นหิน ช่างผู้สร้างจารึกดำเนินการวางแผนอย่างดี เนื่องจากกระบวนการเขียนและสร้างจารึกประสานระหว่างข้อความที่จารึกกับพื้นที่ที่รองรับและน่าสังเกตว่ารูปทรงของจารึกแบบฉบับหลวงที่มีขนาดใหญ่ สะท้อนความสำคัญของจารึกในแต่ละหลัก กล่าวคือ การที่จารึกบรรจุเนื้อหาไว้มาก โดยเฉพาะเนื้อหาที่สรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ กวีผู้รจนาย่อมเขียนบทสรรเสริญได้มากตามกรอบหรือขนาดของพื้นที่ และจารึกที่ปรากฏควบคุมในศาสนสถานก็บ่งชี้ว่าจารึกที่สร้างขึ้นมาเป็นจารึกชิ้นเอกประดิษฐานภายในศาสนสถานหลังนั้น

5) ภาษาและอักษร

จารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏทั้งภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต ส่วนจารึกแบบฉบับหลวง กวีผู้รจนาเลือกใช้ภาษาสันสกฤตสฤดีพระมหากษัตริย์โดยตลอด ภาษาสันสกฤตในจารึกแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นภาษาสันสกฤตมาตรฐาน (Standard Sanskrit) ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์สันสกฤตมาตรฐานของปาณินิ (Pāṇinian Grammar) กล่าวคือ การรักษารูปแบบไวยากรณ์เป็นไปตามแบบแผนไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตมาตรฐานของปาณินิ ลักษณะดังกล่าวปรากฏสมบูรณ์ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* เพราะเนื้อหาทุกด้านของจารึกอ่านได้ความโดยตลอด ส่วน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* ซึ่งมีชิ้นส่วนแตกหักเป็นอันมากนั้น ภาษาที่ใช้บันทึกข้อความขาดหายไปด้วย แต่ทั้งนี้จารึกก็ได้สะท้อนถึงความรุ่งโรจน์ของภาษาสันสกฤตเช่นเดียวกัน²⁹²

นัยที่กวีใช้ภาษาสันสกฤตในจารึกย่อมเป็นที่เข้าใจได้ว่าภาษาสันสกฤตเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ สืบเนื่องมาจากคัมภีร์พระเวท มีระเบียบแบบแผนทางไวยากรณ์ ใช้กันระหว่างชนชั้นสูงและนักปราชญ์

²⁹² George Coëdès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,”: 269.; George Coëdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 207.

ราชบัณฑิต²⁹³ ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณา “ภาษา” กับ “พันธกิจ” ของการสื่อสาร จะเห็นได้ว่าภาษาสันสกฤตใช้ในแง่ศาสนา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์หรือบทลำนานาที่ใช้ติดต่อสื่อสารกับเทพเป็นหลัก และใช้ในราชสำนัก ภาษาสันสกฤตบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์จึงสื่อให้เห็นว่าพระองค์ ทรงเป็นเทวราชาหรือเป็นสมมติเทพบนแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ภาษาสันสกฤตจึงนำมาสู่ความ “ขลัง” และ “ศักดิ์สิทธิ์” ในการสื่อสารกับพระมหากษัตริย์ ฉะนั้น จารึกแบบฉบับหลวงในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่บันทึกข้อความด้วยภาษาสันสกฤตจึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ผนวกรวมมิติทาง “ศาสนา” และมิติทาง “ราชสำนัก” ผสานกลมกลืนกัน

ลักษณะตัวอักษรในจารึก กวีผู้รจนาใช้ตัวอักษรขอมโบราณพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นตัวอักษรที่นิยมใช้ในเมืองพระนคร²⁹⁴ จารึกหลักที่มีความสมบูรณ์จะเห็นชัดเจนว่าช่างจารึกสลักข้อความลงบนแท่งหินทุกด้านด้วยความประณีต ตัวอักษรคมชัด ลายเส้นตัวอักษรเขียนด้วยความชำนาญ ประณีตสวยงาม ตัวอักษรแต่ละตัวจัดเรียงตามแถวบรรทัดแนวนอนเป็นระเบียบ โดยแบ่งข้อความออกเป็น 2 ตอน ตามรูปแบบฉันทลักษณ์ซึ่งเรียงข้อความเป็นแถวเป็นแนวตั้งแต่ต้นจนจบ แม้แต่จารึกที่แตกหักเช่น *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ก็เห็นความบรรจงของตัวอักษรที่สลักข้อความอย่างประณีต ขณะที่ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ด้านที่ 3 ถึงแม้ตัวอักษรที่สลักบนหลักจารึกลบเลือนมาก²⁹⁵ แต่ก็เห็นความประณีตบรรจงของตัวอักษรได้ชัดเจน

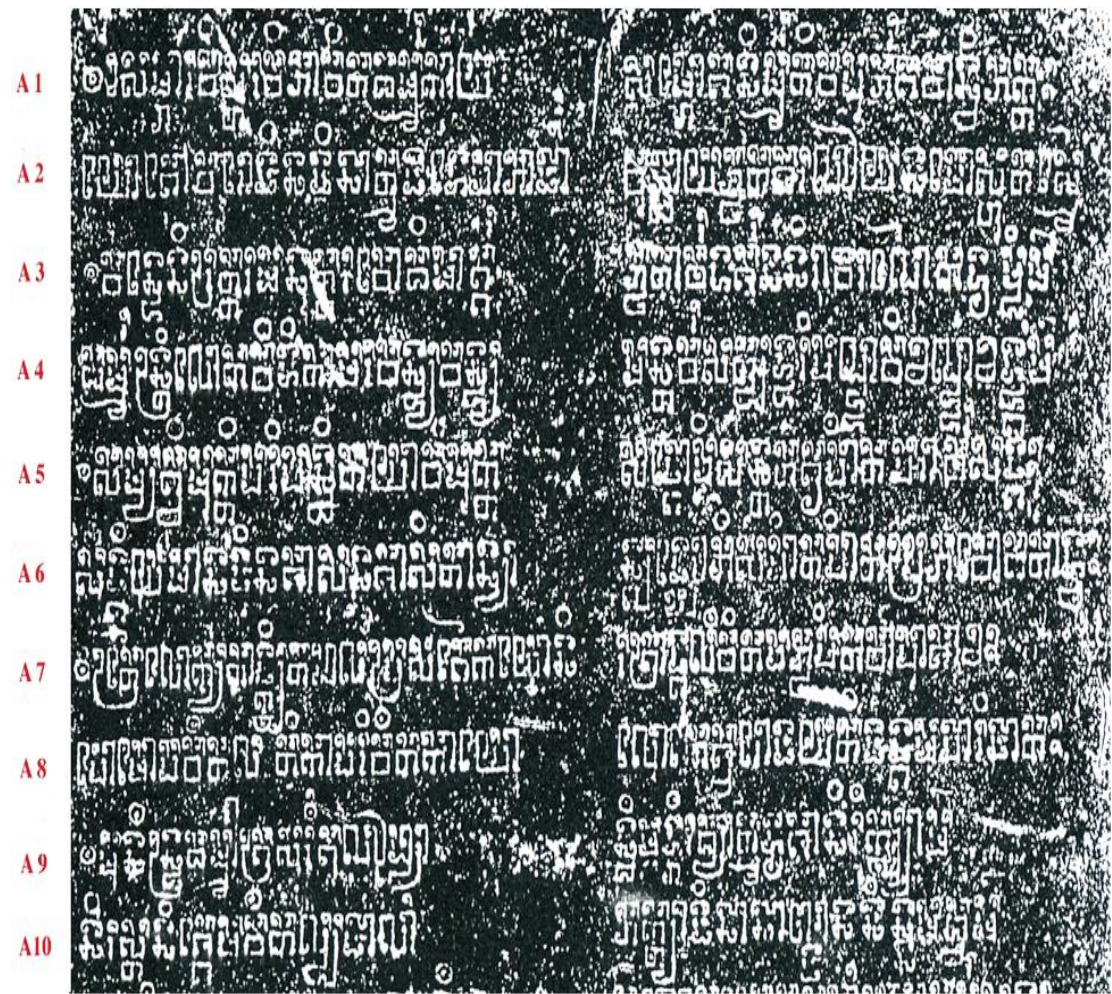
กล่าวได้ว่าจารึกแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เขียนด้วยตัวอักษรขอมโบราณที่บรรจงคัดให้สวยงามตามกรอบพื้นที่ของจารึก สะท้อนถึงความพิถีพิถันของช่างผู้สลักเนื้อหาจารึก ดังนั้น จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นมิติความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม “ภาษา” และ “ตัวอักษร” เชื่อมโยงกับการเขียนจารึกสฤติพระมหากษัตริย์อันเป็นจารีตปฏิบัติในหมู่กวีราชสำนักที่มีความงดงามทางศิลปะ ในส่วนมิติทางด้านภาษาเห็นได้ว่า การใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ใช้กันในหมู่นักปราชญ์ราชบัณฑิต จารึกแบบฉบับหลวงที่เขียนด้วยภาษาสันสกฤตจึงบ่งบอกว่าผู้อ่านจารึกจะต้องอยู่ในแวดวงนักปราชญ์ รู้และเข้าใจภาษาสันสกฤตได้เป็นอย่างดี ส่วนมิติทางด้านตัวอักษร เห็นได้ว่าการใช้ตัวอักษรในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เอื้อประโยชน์ต่อการประกอบสร้างตัวบท คือ อักษรขอมโบราณซึ่งช่างจารึกบรรจงสลักตัวอักษรทุก

²⁹³ บรรจบ พันธุเมธา, *บาลีสันสกฤตในภาษาไทย* พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2523), 3.

²⁹⁴ ตัวอักษรขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นตัวอักษรที่ใช้ในอาณาจักรขอมสมัยพระนคร มีพัฒนาการตัวอักษรตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15-19 มีลักษณะเฉพาะของตัวอักษร คือ การเปลี่ยนบัพอักษร คือ เส้นตั้งเล็กๆ ที่ต่อขึ้นไปบนตัวอักษร จากช่วงอักษรหลังปลลวะมาเป็น ศก คูใน กรณิการ์ วิลลเกษม, “พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย,” ใน *สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 315.

²⁹⁵ George Cœdès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,” 255.

ตัวอย่างประณีต การเขียนจารึกที่ผ่านกระบวนการคัดสรร นับตั้งแต่การเลือกวัสดุ ภาษา และ ตัวอักษร ซึ่งสมบูรณ์เป็นจารึกแบบฉบับหลวงนี้ แสดงถึงคามวิริยะของผู้สร้างจารึกเพื่ออุทิศถวาย พระมหากษัตริย์ ดังแสดงภาพตัวอย่างความประณีตบรรจงของลายเส้นตัวอักษรขอมโบราณใน **จารึก ปราสาทพระขรรค์** และภาพลายเส้นจำลองตัวอักษรใน **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งยืนยันเป็นอย่างดี ว่าผู้ สลักข้อความลงบนแท่นหิน จัดเรียงตัวอักษรแต่ละตัวอย่างเป็นระเบียบสวยงาม ดังนี้

ภาพที่ 13 ตัวอักษรขอมโบราณใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** บรรทัดที่ 1-10 บทที่ 1-5 ด้านที่ 1
ที่มา: Thomas S. Maxwell, “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor,” in **Journal of Khmer Studies UDAYA** 8, (2007) : 2.

6) เนื้อหา

เนื้อหา หมายถึง เรื่องราว และความคิดซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ที่กวีสื่อความหมาย²⁹⁶ เนื้อหาจารึกเป็นส่วนสำคัญที่ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์แสดงเรื่องราวที่ต้องการแจ้งหรือประกาศให้ผู้อื่นทราบ²⁹⁷ ซึ่งโดยทั่วไป จารึกภาษาสันสกฤตมีเนื้อหาเน้นความโอ้อ่าในบทสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ราชวงศ์ และบุคคลสำคัญในราชสำนัก แต่เนื่องจากการสื่อสารรูปแบบจารึกผ่านกาลเวลายาวนาน จึงเป็นปกติธรรมดาที่ข้อความจารึก สื่อความหมายไม่ชัดเจน เพราะตัวอักษรและภาษาลบเลือน²⁹⁸ รวมทั้งสภาพจารึกแตกหักชำรุด เหลือชิ้นส่วนจารึกอ่านได้บางส่วน จารึกซึ่งบันทึกเรื่องราวต่างๆ จึงปรากฏทั้งจารึกที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ และจารึกที่มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ ดังนี้

1) **จารึกที่มีเนื้อหาสมบูรณ์** คือ เนื้อหาจารึกในแต่ละบทมีเนื้อหาชัดเจน เนื้อหาทั้งหมดลำดับความต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนจบบริบูรณ์ ได้แก่ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ดังนี้

จารึกปราสาทตาพรหม เนื้อหาทั้งหมด 145 บท เนื้อหาบทแรก ถึงบทที่ 5 เป็นบทประณามพจน์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อทางศาสนา กวีบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระโพธิสัตว์โลกेश্বর และพระนางปรีชญาปารมิตาตามลำดับ

เนื้อหาบทที่ 6 ถึงบทที่ 18 แสดงรายละเอียดเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสืบทอดมาจากบูรพกษัตริย์และบุคคลสำคัญหลายพระองค์ ตั้งต้นที่พระเจ้าเศรษฐวรมัน ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน ซึ่งทรงประสูติที่เมืองชยาทิตยปุระ จากนั้นกล่าวถึงพระนางกัมพูราชลักษมี พระเจ้าภวรมัน แห่งเมืองภวปุระ พระเจ้าหรรษวรมัน พระนางชัยราชจุฑามณี พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 พระเจ้ามเหศวรทิตยยะ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระนางราชปตินทรลักษมี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระนางชัยราชจุฑามณี ซึ่งได้ให้กำเนิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นพระราชผู้เก่งกล้าสามารถยิ่ง

เนื้อหาบทที่ 19 ถึงบทที่ 28 สรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีกล่าวว่าพระองค์ทรงมีคุณสมบัติเลิศหลายประการ ทั้งความกล้าหาญ เป็นที่รักใคร่ของพระเทวีแห่งแผ่นดิน เป็นยอดนักรบ พระเกียรติขจรขยาย ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในความทุกข์สุขของสัตว์โลก ทรงกระทำพลีบูชาแต่เทพมีรูปโฉมงดงามเหมือนกามเทพ ขณะเดียวกันเมื่อพระองค์เสด็จไปยังอาณาจักรจามปา ก็มีชัยชนะเหนือ

²⁹⁶ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, **วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น** (กรุงเทพฯ: นวลจันทร์, 2524), 54.

²⁹⁷ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-14**, 30.

²⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 31.

พระราชพงศาวดาร กวีกล่าวว่าชีวประวัติดังกล่าวนี้เป็นที่รับรู้ในพระราชอำนาจอันเป็นที่ประจักษ์ในหมู่พระราชวงศ์อื่นๆ

เนื้อหาบทที่ 29- 140 นำเสนอสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากมาย เริ่มจากที่ทรงพระราชทานรางวัลความดีความชอบแก่ครู พระราชมารดา พระเชษฐา และอัครภรรยาแก่พระเชษฐา ทรงให้สถาปนาราชวิหาร หรือราชวิหาร คือ ปราสาทตาพรหมถวายแด่พระราชมารดาของพระองค์ ซึ่งในปราสาทตาพรหมนั้น พระองค์โปรดให้ประดิษฐานรูปเคารพของพระราชมารดาอันเป็นเสมือนรูปเคารพพระมารดาของพระพุทธเจ้า (พระนางปรัชญาปารมิตา) นอกจากนี้ พระองค์โปรดให้ประดิษฐานรูปเคารพของครู คือ ศรีชัยมังคลารถเทวะ และศรีชัยกิริติเทวะ พร้อมกับเทพบริวารทั้งหลาย จากนั้นเนื้อหาแสดงรายการสิ่งของต่างๆ ที่บูชาแต่เทวรูป เช่น ข้าวสาร เมล็ดงา เนยใส น้ำมันงา ผลไม้และผัก ผ้าสำหรับนุ่งห่ม นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้ง น้ำตาลอ้อย เป็นต้น เครื่องบูชาที่ถวายแต่เทวรูปจะกำกับด้วยปริมาณการชั่งตวงซึ่งแทนด้วยตัวเลขจำนวนต่างๆ เช่น บทที่ 53 ระบุว่าถวายข้าวสารในจำนวน 4,093 ขารี 1 โทธณะ และจำนวน 2 กุฑูระ นอกจากนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังทรงถวายหมู่บ้านจำนวน 3,140 เพื่อให้เป็นหมู่บ้านพระราชทาน และมีการถวายสิ่งของมีค่า เช่น ทองคำ เงิน เพชร อัญมณี ทองแดง แผ่นโลหะ หม้อน้ำทองคำ ดีบุก ผ้าไหมจีน เป็นต้น สิ่งของจำพวกเครื่องเทศและเครื่องยา เช่น การบูร ตรุษกะ กลีบดอกไม้หอม ไม้จันทร์ ไขมันชะมดเช็ด จิงแห้ง เป็นต้น เนื้อหาจารึกยังกล่าวถึงบุคคลหลากหลายสถานภาพที่อยู่ภายในปราสาทตาพรหมทั้งชายหญิงที่ดูแลอาคารสถานที่ นักปราชญ์ ครู นักเรียน นักเดินเรือ พระภิกษุ และพราหมณ์ เป็นต้น

เนื้อหาบทที่ 141 ถึงบทที่ 145 แสดงพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการอุทิศบุญกุศลทั้งมวลถวายแด่พระราชมารดา เพื่อให้พระราชมารดาข้ามพินมมหาสมุทรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด โดยบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นเป็นสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีพระราชประสงค์ให้พระราชราชันหลัง ดูแลศาสนสถานแห่งนี้ให้ดี เนื้อหาจารึกจบท้ายด้วยการระบุชื่อของกวีผู้รจนาคือ เจ้าชายศรีสุรยกุมาร ผู้ประสูติจากพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7²⁹⁹

จารึกปราสาทพระขรรค์ เนื้อหาทั้งหมด 179 บท เนื้อหาตอนต้นเหมือน**จารึกปราสาทตาพรหม** กล่าวคือ **เนื้อหาบทที่แรก ถึงบทที่ 5** เป็นบทประณามพจน์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบเดียวกัน ต่อจากเนื้อหาบทประณามพจน์ คือ **เนื้อหาบทที่ 6 ถึงบทที่ 18** แสดงรายละเอียดเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏตรงกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** เนื้อหาที่ต่างออกไปเริ่มจากบทที่ 19 **จารึกปราสาทพระขรรค์** มีเนื้อหาสรุปได้ดังนี้

²⁹⁹ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล **จารึกปราสาทตาพรหม** เป็นภาษาไทยใน นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 107-168.

เนื้อหาบทที่ 19 ถึงบทที่ 33 เป็นบทสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีกล่าวว่า พระองค์ทรงมีคุณสมบัติเลิศหลายประการ เป็นต้นว่า พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ความงาม เพียบพร้อมด้วยคุณลักษณะที่ดี เป็นอริราชที่ไม่มีที่ติ พระนางลักษมีได้สถิตอยู่กับพระองค์ ส่วนพระนางกิริติก็เผยแพร่พระเกียรติของพระองค์ไปในหมู่นักรบ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นที่รักยิ่งของคนดี พระองค์มีน้ำพระราชหฤทัยในบุญกุศล ทรงจัดระเบียบผู้คนในวรรณะต่างๆ ทรงจัดคนใจชั่ว ทรงมีพระสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นที่ประจักษ์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ว่าเหมือนปาณินิ กวีแสดงให้เห็นถึงความใจบุญสุนทานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างเป็นทางการ นั่นคือ พระองค์ถวายหมู่บ้าน 13, 500 หมู่บ้านแด่พระพุทธเจ้า กวีกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเป็นไฟเอารวะ เป็นไฟป่า เป็นพระจันทร์ในหมู่ดอกลีลาวดี อำนาจของพระองค์เหมือนอาวุธของพระวิษณุ เมื่อเหล่าศัตรูมองเห็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ต่างพากันหลบตาด้วยเกรงกลัวอำนาจ โดยปล่อยอาวุธให้ร่วงหล่นลงบนพื้น ยืนนิ่งงัน ส่วนในสนามรบ พระราชาทั้งหลายทอพระเนตรพระขรรค์ สีเขียวเข้มที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกวัดแกว่งแดงฉานด้วยเลือดและเหลืองอร่ามด้วยทอง พระราชาเหล่านั้นก็บังเกิดความอัศจรรย์ในฤทธานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงพระนางลักษมี ซึ่งมักจะท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆ แต่ก็ได้มาประทับยังสนามรบ (แสดงโดยนัยว่าพระเทวีพึงพอพระทัยความเก่งกล้าของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในสนามรบ) เมื่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงชนะเข้าศึกแล้ว ก็พระราชทานสิ่งของมีค่าแก่กองกำลังและเชลยที่ทรงกวาดต้อนมา กวีกล่าวซ้ำอีกครั้งว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้พระราชทานพระราชธิดาแก่ผู้ที่มีความปรารถนา มีการเปรียบเทียบพระองค์กับพระรามในแง่ที่ทรงปฏิบัติหน้าที่การงานเพื่อเทวดาและมนุษย์ แต่พระองค์ดูเหมือนจะบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อทวยราษฎร์ยิ่งกว่า

มีการแทรกบทสี่ของถวายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 (บทที่ 30) คือ เทพเดินร่ำสององค์ (เหมือนพระรามและพระลักษมี) ซึ่งทำด้วยทอง จากนั้นกวีกล่าวถึงพระเกียรติคุณพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งได้รับการกล่าวถึงในหมู่ประชาชนยิ่งกว่าพระรามและภีมะ กวีเน้นย้ำถึงความเก่งกล้าของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อีกครั้ง โดยที่พระองค์ทรงสร้างเมืองชัยศรี อันเป็นสมรภูมิมิรบที่นองไปด้วยเลือด ให้กลายเป็นเมืองอันศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานพระพุทธเจ้า พระศิวะ และพระวิษณุ

เนื้อหาบทที่ 34 ถึงบทที่ 170 นำเสนอสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การประกอบพระราชกรณียกิจด้านศาสนา และการแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เริ่มต้นกวีกล่าวถึงการทำพิธีทางศาสนา คือ พิธีเบิกพระเนตรพระพุทธรูปโลกศวร พระองค์โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระราชบิดา กล่าวถึงการสร้างเทวรูปจำนวนมากในแต่ละทิศ และในทุกวันนั้นจะมีสิ่งของถวายแต่เทวรูปเหล่านั้น กวีแจกแจงรายการสิ่งของถวายแต่เทพจำนวนมาก เช่น ข้าวสารที่ใช้หุงต้ม งา ถั่วเขียว เนยใส นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำมันงา น้ำมันผลไม้ เป็นต้น

เครื่องบูชาที่ถวายแต่เทวรูปจะกำกับปริมาณซึ่งตวงซึ่งแทนด้วยตัวเลขจำนวนต่างๆ เช่น บทที่ 46 ระบุว่า ถวายเนยใสจำนวน 1 ฆฎิ 13 ปริสละ ถวายนมเปรี้ยวจำนวน 1 ฆฎิ 14 ปริสละ 2 กุฑูวะ เป็นต้น สิ่งของถวายจำพวกอาหารสำหรับเทพนี้ ยังเน้นให้เห็นด้วยว่าเมื่อมีเทศกาลสำคัญทางศาสนา เช่น วันสงกรานต์ ก็จะมีการถวายข้าวสุกอย่างดีด้วย

กวีบันทึกเนื้อหารายการสิ่งของถวายภายในศาสนสถาน มีลักษณะหลากหลาย มีทั้งหมู่บ้านที่พระมหากษัตริย์และเจ้าของหมู่บ้านถวายจำนวน 5,324 หมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีชายหญิงจำนวน 97, 840 คน มีการกล่าวถึงสัตว์ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงปลดปล่อยให้เป็นอิสระ เช่น แพะ นกเขานกยูง และนกพิราบ หรือสัตว์ที่ใช้งาน คือ ม้า ช้าง และควาย กล่าวถึงสิ่งของมีค่าต่างๆ เช่น แหวนทองคำ เพชร แก้วไพฑูริย์ ทัບทิม หินมีค่าอื่น ไข่มุก ทองแดง ทองสำริด ทองแผ่น เป็นต้น สิ่งของประเภทผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มที่ถวายแต่เทวรูป เช่น เครื่องทรงสำหรับเทวรูป ผ้าไหมที่ป้องกันยุง เป็นต้น กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างทั้งตัวอาคาร ปราสาท กำแพง รวมทั้งคูน้ำ และกล่าวถึงบุคคลหลากหลายสถานภาพที่อยู่ภายในปราสาทพระขรรค์ทั้งชายหญิง อาจารย์ นักเรียน นักบวช หญิงพ่อนรำ เป็นต้น นอกจากนี้ จารึกปราสาทพระขรรค์ยังกล่าวถึงชื่อเมืองและสถานที่จำนวนมาก เช่น ศรีชัยนตปุระ ภูเขาวินธยะ มรชลปุระ ศรีชัยราชธานี ศรีชัยนตนครี ชยสิงหวดี ศรีชัยวีรวดี เป็นต้น รวมทั้งชื่อเทวรูปที่หลากหลาย เช่น พระภัทเรศวร พระจามเปศวร และพระปฤถุโสเลศวร เป็นต้น ซึ่งเทวรูปที่ประดิษฐานภายในปราสาทพระขรรค์นี้จะมีพราหมณ์ทั้งหลาย เช่น ศรีสุรยภักภู รวมทั้งเจ้าอาณาจักรชวา ยวน จามปา เป็นผู้สร้างนารตเทวรูปด้วยความรักดี

นอกจากเนื้อหา **จารึกปราสาทพระขรรค์** แจกแจงชื่อสถานที่และชื่อเทวรูป **เนื้อหาในบทที่ 167-170** ย้ำถึงความใสพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์ทรงอุทิศสิ่งของอันมีค่าถวายแต่พระพุทธเจ้าและนักพรตทั้งหลาย ทรงสร้างสระชัยประดับประดาอย่างงดงามด้วยหินมีค่าทอง และพวงมาลัย ผิวน้ำของสระชัยเป็นสีแดง เพราะแสงที่กระทบกับปราสาททอง ดูเหมือนสระชัยเป็นสระเลือด ยิ่งกว่านั้น ภายในสระก็มีเกาะอันงดงามและศักดิ์สิทธิ์ เหมือนเรือสำหรับข้ามห้วงน้ำให้พ้นการเวียนว่ายตายเกิด

เนื้อหาบทที่ 171 ถึงบทที่ 179 แสดงพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการอุทิศบุญกุศลทั้งมวลถวายพระราชบิดาเพื่อให้พระราชบิดาบรรลุประโพธิญาณ ก้าวข้ามพ้นมหาสมุทรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ต่อจากนั้นเป็นสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสั่งสอนผู้ปกครองในอนาคตให้ประจักษ์ถึงความรักที่พึงมีต่อบิดาและมารดา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงวิงวอนให้พระราชานในอนาคตดูแลศาสนสถานแห่งนี้ อีกทั้งบุคคลจำนวนมากถูกกำหนดไว้แล้วให้อยู่ที่ศาสนสถาน ห้ามทำลายสิ่งของบูชาเทพ สิ่งของบูชาจะต้องมีอยู่ภายในที่ดินแห่งนี้ เนื้อหาจารึกจบท้ายด้วยการระบุชื่อ

กวีผู้รจนา คือ เจ้าชายศรีวิกรม์ ผู้ประสูติจากพระนางราชนทรเทวีพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁰⁰

2) จารึกที่มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ ได้แก่ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* 4 หลัก เนื้อหาหลายบทขาดหายไป เนื่องจากความชำรุด ผู้วิจัยจะกล่าวสรุปเนื้อหา *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* ดังนี้

จารึกปราสาทพิมานอากาศ เนื้อหาทั้งหมด 102 บท ประมวลรายละเอียดเนื้อหาจารึกได้ดังนี้

เนื้อหาบทแรก ถึงบทที่ 3 เป็นบทประณามพจน์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อทางศาสนา กวีบูชาพระพุทธเจ้า พระองค์ได้แบ่งพระวรกายออกเป็นธรรมะอันรุ่งเรือง และแบ่งพระวรกายของพระองค์เป็น 4 ส่วน กวีบูชาพระชินะหรือพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน พระองค์ได้สร้างพระสงฆ์ให้เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ต่อมากวีบูชาพระโพธิสัตว์โลกेश্বর ผู้ซึ่งทรงเห็นคล้อยตามประโยชน์ของชาวโลก

เนื้อหาบทที่ 4 ถึงบทที่ 29 แสดงรายละเอียดเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างต่อเนื่อง ที่น่าสังเกตคือเนื้อหาที่กวีสดุดีพระเกียรติบางบทมีความซับซ้อนด้วยความหมายโดยนัย เนื้อหาตั้งแต่บทที่ 1- 29 เริ่มจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระนางชัยราชจุฑามณี หลังจากนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเสวยราชสมบัติ ทรงเป็นเลิศในบรรดาพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย พระเกียรติยศของพระองค์เป็นที่ประจักษ์แจ้ง ลำดับต่อมา กวีกล่าวด้วยนัยซ่อนความหมายถึงช้างพลายและช้างพังที่ประสานงากันในสนามรบ แล้วตัดฉากมาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์ทรงยืนหยัดท่ามกลางสมรภูมิรบไม่ได้ทรงล้มลง ตรงกันข้ามกับข้าศึกของพระองค์ที่ต่างล้มลงในชั่วพริบตาเดียว ต่อมากวีกล่าวยกย่องพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถิตเสถียรอยู่ในหัวใจของข้าศึก พระองค์ทรงมีความงามขณะกามเทพ ทรงเข้าไปสู่หัวใจของสตรีคนรักด้วยคุณงามความดี เนื้อหาต่อมาเป็นการเล่นความหมายโดยนัย กวีกล่าวถึงการเดินทางของม้า กล่าวคือ ม้าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ปรากฏให้เห็นว่าหยุดเดินทางไปหาพระชินะ ส่วนม้าอีกตัวหนึ่งปรากฏให้เห็นว่าหยุดเดินทางไปยังเมืองอันไกลโพ้น กวีกล่าวต่อมาว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้รู้พระสูตร พระองค์ทรงตั้งดูดให้ พระนางลักษมีเข้ามาหาพระองค์ พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น พวยพุ่งสู่สวรรค์ พระองค์ทรงรักในธรรมะ ทรงกระทำให้แดนดินเป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินของพระองค์จึงเจริญรุ่งเรือง กวีเน้นย้ำความเก่งกล้า

³⁰⁰ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล *จารึกปราสาทพระขรรค์* เป็นภาษาไทยใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23: 81-87.; *ไทย-ภารต* 16, 24: 24-33.

สามารถของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะที่ทรงเป็นยอดนักรบ ส่งผลให้เกิดความผาสุกในรัชสมัยของพระองค์

เนื้อหาบทที่ 30 ถึงบทที่ 102 แสดงรายละเอียดที่เชื่อมโยงระหว่างอัตชีวประวัติของพระนางชัยราชเทวีกับพระนางอินทรเทวี แทรกสลับกับพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และลำดับสุดท้ายระบุชื่อกวีผู้รจนา เนื้อหาเริ่มจากที่กวีกล่าวถึงพระนางชัยราชเทวี พระอักรมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และทรงมีสถานะเป็นพระชนิษฐาของพระนางอินทรเทวีว่ามีพระรูปโฉมงดงาม พระนางมีความจงรักภักดีต่อพระราชสวามีและทรงโศกเศร้าอย่างยิ่งเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ห่างจากพระนาง ฉะนั้น พระนางจึงทรงบำเพ็ญเพียรภาวนาในทางศาสนาเพื่อให้อาณิสสชักนำพระราชสวามีกลับคืนมา พระนางชัยราชเทวีทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นที่ยิ่ง ทรงได้รับการถ่ายทอดคำสอนมาจากพระเชษฐภคินีของพระนางเอง

เนื้อหาแทรกสลับด้วยเหตุการณ์จลาจลภายในเมืองพระนคร และพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงพระเจ้ายโศวรมันซึ่งปกครองเมืองพระนคร พระเจ้าอินทรวรมันแห่งอาณาจักรจามปา ซึ่งยกกองทัพมาจากกรุงนเมืองพระนคร วิกฤตการณ์ในครั้งนั้นปรากฏว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกอบกู้ความจลาจล โดยพระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือกษัตริย์จามปา แล้วทรงปกครองราชอาณาจักรภายหลังจากที่ทรงมีชัยต่อศัตรู ต่อมาเมื่อพระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ พระนางอินทรเทวีทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาจารึกให้รายละเอียดพระประวัติของพระนางอินทรเทวีในการที่ทรงเป็นนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้คงแก่เรียน โดยเฉพาะทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่สอนวิชาพระพุทธศาสนาในพุทธวิหาร และรจนาบทสรรเสริญในจารึกหลักนี้ถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁰¹

จารึกปราสาทจรุง เนื้อหาแบ่งตามจารึก 4 หลัก ประมวลรายละเอียดเนื้อหาในแต่ละหลักดังนี้

จารึกปราสาทจรุง หลักที่ **K.288** เนื้อหาทั้งหมด 122 บท เนื้อหาตอนต้นตั้งแต่บทที่ 1-18 บรรทัดที่ 1-36 รายละเอียดตรงกันกับเนื้อหา **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** จะแตกต่างกันเล็กน้อยคือในบทที่ 15³⁰² กล่าวคือ เนื้อหา **จารึกปราสาทจรุง** กล่าวถึงพระนางราชปตินทรลักษมี แห่งเมืองชัยสุวีร์บุรี พระเกียรติคุณของพระนางเป็นที่ประจักษ์ทั้งวงศ์ตระกูลอันสูงส่งและความประพฤดิที่งดงาม

³⁰¹ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** เป็นภาษาไทยจากภาคผนวกของงานวิจัยเล่มนี้

³⁰² George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** Vol. IV, 201.

เนื้อหา **จารึกปราสาทจรุง** ตั้งแต่บทที่ 19 เป็นต้นไป เป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่อเนื่องกัน แต่มีบางบทที่เนื้อความขาดไป โดยเฉพาะบทที่ 111-122 เนื้อหาขาดไปปรากฏเพียงตัวอักษรบางตัวเท่านั้น เนื้อหาตั้งแต่บทที่ 19 ที่เป็นบทสดุดีพระเกียรติ มีใจความโดยภาพรวมดังนี้

เนื้อหาบทที่ 19- 28 กวีเริ่มต้นกล่าวถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์เป็นเจ้าของสร้างให้พระองค์เป็นรัชนีของโลก ทรงมีความกล้าหาญดังที่ทรงคุ้มครองมิตรจำนวนนับพัน พระองค์ทรงเพียบพูนไปด้วยความเมตตากรุณาที่ปลดปล่อยเหมือนกับน้ำอมฤต พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความเก่งกล้าในสนามรบ พระบาทปรากฏเป็นรูปทรงและฉัตร ซึ่งเหล่าพระราชาท่างอาศัยร่มเงาใต้เบื้องพระบาทกันทั่วหน้า กวีกล่าวต่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงชมความหลับไหลไว้ได้ นับว่าต่างจากพระวิษณุ และพระศิวะที่ต่างตกอยู่ภายใต้อำนาจที่เหนือการควบคุมครอบงำอยู่ พระองค์ยังมีคุณสมบัติภายในที่น่าชื่นชม คือ ทรงชมอารมณ์ต่างๆ ไว้ได้ กวีกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยแสดงให้เห็นภาพว่าพระราชนับพันมาน้อมไหว้แทบบัวบาทของพระองค์ นอกจากนี้ พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยในกิจกรรมทางศาสนา คือ การประกอบพิธีกรรม

เนื้อหาบทที่ 29- 43 กวีเน้นพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่โดดเด่นในสนามรบ โดยกล่าวถึงสงครามที่มีข้าศึกศัตรูนับไม่ถ้วน สร้างความเดือดร้อนอย่างยิ่ง ในขณะที่พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้สั่นไหวด้วยความหวาดกลัว เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์ในการรบอยู่แล้ว จึงทรงได้รับชัยชนะต่อศัตรู ทรงประหารศัตรูเหล่านั้น จนพระเกียรติลือก่ากายและแผ่นดินมีความสงบสุข กวีต่อกย้ำให้เห็นชัยชนะที่เหนือศัตรูว่ามาจากพระหัตถ์ของพระองค์ที่เหมือนกับพระหัตถ์ของพระกฤษณะ ยิ่งกว่านั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีกองทัพที่แข็งแกร่ง ทรงชนะกามเทพด้วยกำลังพระพาหา พระองค์มีพระสุรเสียงที่ทรงพลังอำนาจ มีการเปรียบเทียบกับน้ำอมฤต คือ ชัยชนะในการรบของพระองค์ กวีสร้างภาพลักษณ์ความเป็นพระวาสุเทพให้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประหนึ่งทรงชนะมาร

เนื้อหาบทที่ 44-122 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระปรีชาสามารถการปกครองคนหมู่มาก พระองค์ทรงทำให้ทุกคนพึงพอใจ ผู้ใดสมควรได้รับโทษ ก็ถูกลงโทษ ผู้ใดประพฤติดี พระองค์ก็พระราชทานความดีความชอบให้ ด้วยพระมหากรุณาเช่นนี้ จึงเป็นที่ประจักษ์แจ้งในหมู่พราหมณ์ ศัตรู และเหล่าญาติพี่น้อง กวีแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงงดงามด้วยพระจริยาวัตรอันบริบูรณ์ พระราชาที่แวดล้อมพระองค์นั้น บ่งชี้ชัดว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหาสมุทรแห่งรัชนี ไม่เพียงเท่านั้น กวีกล่าวถึงภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการสงคราม โดยกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระองค์ว่าเป็นไฟที่เย็น กวีกล่าวซ้ำอีกครั้งว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระราชาบายปกครองประชาชนทุกหมู่เหล่าอย่างดีเลิศ ทำให้พระลักษมีพอใจ ส่วนพระกิริติหนีไปยังทิศต่างๆ เพราะพระองค์ทรงชำนาญการสู้รบ พระเกียรติจึงลือก่ากายทุกสารทิศ เนื้อหาที่กวีกล่าวพรรณนาอย่าง

ต่อเนื่อง แทรกสลับกับเนื้อหาอันเป็นคติชี้ให้เห็นพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระปรีชาสามารถฉลาดหลักแหลม โดยทรงเอาชนะศัตรูทั้งกองทัพได้ ความรอบรู้ของพระองค์ฉับไว และพระเกียรติยศอันเกิดจากกำลังพระพาหาของพระองค์ กวีแสดงให้เห็นว่าพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่องสว่างบนโลก พระราชมารดาที่พระองค์ทรงปฏิบัติ แม่เทพทั้ง 3 หรือตรีมูรติ ก็ยังละอาย กวีเน้นย้ำพระเกียรติยศของพระองค์ที่ยิ่งใหญ่อยู่ตลอด มีการแทรกบทชมความงาม คือ พระพักตร์ของพระองค์มีความงดงามเหมือนพระจันทร์ จากนั้นย้ำถึงพระเกียรติคุณที่นำสรรเสริญ และความมหัศจรรย์ประการต่างๆ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สื่อให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่ประจักษ์ชัด ความเก่งกล้าสามารถเป็นเอก ดังที่พระองค์ทรงขจัดสิ่งชั่วร้ายในอาณาจักรหมดสิ้น และพระเกียรติยศการสงคราม ซึ่งกวีเน้นย้ำพระบรมเดชาานุภาพของพระองค์ว่ามีมากจนเหล่ากษัตริย์มานอบน้อมต่อพระองค์ โดยเฉพาะเนื้อความตอนหนึ่งกวีบันทึกวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สู้รบกับกษัตริย์จามปา จนทรงได้รับชัยชนะ และบันทึกเหตุการณ์จลาจลจากการแย่งชิงราชสมบัติตั้งแต่รัชสมัยพระราชบิดาของพระองค์ เนื้อความต่อจากนั้นชำระดูมากจับความไม่ได้

จาริกปราสาทจริง หลักที่ **K.287** เนื้อหาทั้งหมด 76 บท เนื้อหาตอนต้นตั้งแต่บทที่ 1-18 บรรทัดที่ 1-36 รายละเอียดตรงกันกับเนื้อหา **จาริกปราสาทตาพรหม** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์** เนื้อหาที่เริ่มต่างออกไป ปรากฏในบทที่ 19 โดยกวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าได้รับการอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยพระปรีชาสามารถ

เนื้อหาตั้งแต่บทที่ 20 จนถึงบทที่ 76 เห็นได้วกวีกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สลับกับเนื้อหาที่แฝงด้วยคติคำคม เป็นปรัชญาที่ลึกซึ้ง รวมทั้งการอ้างอิงตำนาน เทวปกรณัม เพื่อเชื่อมโยงกับพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวสรุปดังนี้

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นแหล่งรวมคุณสมบัติที่ดีเลิศ ทรงเป็นนักวาดศิลป์ นักพรต ทั้งหลายสรรเสริญพระองค์ พระศรีสติยังพระอูระที่แสดงถึงความภักดีต่อรัตนะทั้ง 3 ของพระองค์ พระบรมเดชาานุภาพนั้นหนักและมีแสงแผ่ไปในทิศต่างๆ พระองค์ทรงรู้จักการปกครองคน อุทิศทาน เพื่อยังประโยชน์แก่ผู้สิ้นชีพ กวีกล่าวชมพระสิริโฉมอันงดงามราวงามเทพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีเทียบเคียงภาพลักษณ์ของพระองค์กับพระอัครนิพนธ์ในพลาณภาพที่ยิ่งใหญ่ ส่วนพระเกียรติยศก็แทรกซึมไปในทิศต่างๆ เนื้อคำพูดจะกล่าวได้ ฝ่ายบรรดาข้าศึกนั้นหวาดเกรงในความชานาญศึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่ง กวีแสดงความคิดเห็นว่า ทิศทั้ง 10 คงถูกเผาไหม้ด้วยพระราชอำนาจเป็นแน่แท้ นอกจากนี้ พระองค์ทรงสร้างทรัพย์สมบัติของโลก เป็นพระราชชาติรักในความถูกต้อง ไม่ทรงหยิ่งผยอง ด้วยคุณสมบัติที่ดั่งงามประการต่างๆ ทำให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเครื่องประดับของแผ่นดิน และมีคุณสมบัติเป็นเทพทุกองค์ กวีแทรกเรื่องราวตอนพระรามจองถนนที่สังหารพระสมุทรวัดด้วยลูกศรเชื่อมโยงกับสงครามที่เกิดขึ้นกับชาวจาม พระเกียรติคุณของพระองค์กวีเน้นย้ำเรื่องความเก่งกล้าในสงครามเป็นระยะๆ และการแผ่ขยายของพระเกียรติยศในทิศต่างๆ ขณะที่เนื้อหาก็กมีการ

แทรกตำนานเรื่องเล่าต่างๆ เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระราชภาพระนามอิลละ เรื่องพิเภกที่ไปอาศัยอยู่กับพระราม เรื่องราวของอชเชที่จับช้างป่าเป็นที่เลื่องลือ เป็นต้น นอกจากนี้ก็วิยงแทรกเนื้อหาที่เป็นคติคมคาย เช่น การกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระลักษมีที่กำลังเดินรับบเนเวที ด้วยความโหยหาความรัก การกล่าวถึงความงามทั้ง 3 ชนิด มาเชื่อมโยงกับเจ้าของโคทั้ง 3 และหลักการดำเนินชีวิต 3 ประการ การกล่าวถึงคติสาเหตุความหยิ่งพระนางซึ่งสร้างผลร้ายให้แก่โลก เป็นต้น

จาริกปราสาทจริง หลักที่ **K.547** เนื้อหาทั้งหมด 33 บท เนื้อหาตอนต้นตั้งแต่บทที่ 1-18 บรรทัดที่ 1-36 รายละเอียดตรงกันกับเนื้อหา **จาริกปราสาทตาพรหม** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์** เนื้อหาของจาริกตั้งแต่บทที่ 19-33 เป็นบทสดุดีพระเกียรติที่ต่อเนื่องกัน เริ่มจากการที่กวียกย่องพระสิริโฉมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเหมือนกับกามเทพ เนื้อหาต่อเนื่องมากกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับแผ่นดินผ่านการอภิเษกสมรส ความเก่งกล้าของพระองค์ในการทำสงคราม โดยทรงชนะข้าศึก เห็นได้จากที่พระองค์มีชัยเหนือกษัตริย์จามปา กวีพรรณนาแผ่นดินในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีความรุ่งเรืองยิ่ง พระเกียรติยศของพระองค์ประดุจบทเพลงที่ดึงดูดใจพระพรหม นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นผู้ที่รักในธรรมะ ทรงยังประโยชน์สุขแก่สัตว์โลก ขณะเดียวกันพระเกียรติยศก็เป็นที่น่าเกรงขามต่อข้าศึก

จาริกปราสาทจริง หลักที่ **K.597** เนื้อหาจับความได้บางส่วน จาริกกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงยึดถือพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำโสม ทรงหลีกเลี่ยงศัตรูที่อยู่ภายใน ทรงเก่งด้านไวยากรณ์เหมือนปาณินิ กวีเทียบพระรามกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในด้านการอุทิศทรัพย์สมบัติที่แตกต่างกัน และเปรียบเทียบให้เห็นเหตุการณ์ที่พระรามถูกมัจฉาคี ซึ่งจะต้องถูกปลดปล่อย แต่พระองค์ทรงปลดปล่อยผู้ไร้ที่พึ่งให้มีอิสระ มีการแทรกเรื่องเล่าของอหิงสกะในคัมภีร์พระสูตร เนื้อหาต่อจากนั้นกล่าวถึงการประกอบคุณงามความดีของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 รวมทั้งพระเกียรติยศที่รุ่งเรือง³⁰³

7) ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ ในจาริกภาษาสันสกฤตส่วนมากแต่งเป็นบทร้อยกรอง ประกอบด้วยฉันทลักษณ์รูปแบบต่างๆ³⁰⁴ การที่กวีคำนึงถึงรูปแบบฉันทลักษณ์ เพราะฉันทลักษณ์แต่ละรูปแบบมี

³⁰³ เนื้อหา **จาริกปราสาทจริง** ทั้ง 4 หลักนี้ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล **จาริกปราสาทจริง** เป็นภาษาไทยจากภาคผนวกของงานวิจัยเล่มนี้

³⁰⁴ ลักษณะคำประพันธ์ของบทกวีที่แต่งด้วยฉันทลักษณ์แบบร้อยกรองนี้เรียกว่า “ปัทยะ” (padya) ดูใน K. Chandrasekharan and Brahmasri V. H. Subrahmanya Sastri, **Sanskrit Literature** (Bombay: The P. E. N. All-India Centre, 1951), 98.

ข้อบังคับการเลือกสรรคำ³⁰⁵ จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีรูปแบบฉันท (chandas) หลากหลาย จารึกแต่ละหลักมีรูปแบบฉันทลักษณะสอดคล้องกัน และมีฉันทลักษณะที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษ

ในเบื้องต้น ผู้วิจัยใคร่กล่าวถึงสัญลักษณ์บางประการ เพื่อใช้ในการอธิบายแผนผังฉันทลักษณะ และตัวอักษรย่อจารึก เมื่อประมวลข้อมูลฉันทในตารางซึ่งจะอธิบายต่อไป

1. ข้อบังคับของฉันทแต่ละรูปแบบ

- พยางค์เสียงหนัก กำหนดด้วยพยางค์ครุ คือ พยางค์ที่มีเสียงสระเสียงยาว สระเสียงประสม สระเสียงสั้นที่ตามด้วยอนุสวาระ (◌) หรือ วิสรรคะ (:) หรือ พยางค์ที่ตามด้วยพยัญชนะสังโยค³⁰⁶ (พยัญชนะซ้อนสองกันเสียงหรือมากกว่า) แทนด้วยเครื่องหมาย —

- พยางค์เสียงเบา กำหนดด้วยพยางค์ลฆ คือ พยางค์ที่มีเสียงสระเสียงสั้น แทนด้วยเครื่องหมาย U

- จังหวะหยุดของพยางค์เพื่อแบ่งจังหวะโครงสร้างของฉันท แทนด้วยเครื่องหมาย |

2. ตัวอักษรย่อและเครื่องหมายในตาราง ดังนี้

ตัวอักษรย่อที่ใช้ในตาราง

เครื่องหมายที่ใช้ในตาราง

จ.ตพ = จารึกปราสาทตาพรหม

✓

= ปรากฏในจารึก

จ.พข = จารึกปราสาทพระขรรค์

✗

= ไม่ปรากฏในจารึก

จ.พือ = จารึกปราสาทพิฆานอากาศ

*

= เนื้อหาจารึกชำรุด จึงไม่ทราบแน่ชัด

จ.ปจ. = จารึกปราสาทจรุง

เนื่องจากจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง มีรูปแบบฉันทจำนวนหนึ่งปรากฏร่วมกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจะอภิปรายภูมิหลังฉันทลักษณะโดยวิเคราะห์รูปแบบฉันทในภาพรวม เริ่มจากการประมวลรูปแบบฉันท และการพิจารณาถึงความหลากหลายของฉันท ดังนี้

1) รูปแบบฉันท จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สำคัญไม่ปรากฏว่าแต่งด้วยร้อยแก้ว จารึกที่แต่งด้วยร้อยแก้วส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มจารึกที่เขียนด้วยภาษาเขมรโบราณ ส่วน

³⁰⁵ ปราณี ฟาพานิช, *สุฤตติลลิก : ยอดแห่งฉันทวรรณพฤตที่งดงาม* (กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), 76.

³⁰⁶ Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech* (Los Angeles: Mahodara Press, 2011), 39.

จารึกที่เขียนด้วยภาษาสันสกฤตดำเนินเนื้อหาด้วยฉันทหลายรูปแบบ เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาตามข้อบังคับของรูปแบบฉันทที่กำหนดด้วยพยางค์ และมาตราตามแบบแผนฉันทศาสตร์³⁰⁷

ตารางที่ 2 ฉันทที่พบในจารึก³⁰⁸

ที่	ประเภทของฉันท	จารึกในแต่ละหลัก						
		จ.ตพ	จ.พข	จ.พือ	จ.ปจ.			
					k. 287	k. 288	k.547	k. 597
1	อนุชฎก	✓	✓	✓	×	×	×	✓
2	อุปชาติ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3	อินทรวัชรา	✓	✓	✓	×	✓	×	×
4	อุเปนทรวัชรา	×	×	✓	×	✓	×	×
5	วัมศัสถา	×	×	✓	×	×	×	×
6	วสันตติลกา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
7	มาลินี	×	✓	×	×	✓	×	×
8	มันทากรานตา	×	×	×	×	✓	×	×
9	ศารทูลวิกรีฑิต	✓	✓	×	✓	✓	✓	✓
10	อารยา	✓	✓	×	×	×	×	×

³⁰⁷ ข้อบังคับของฉันท คือ ลักษณะรูปแบบของฉันทที่บังคับจำนวนพยางค์ และบังคับมาตราตามแบบแผนฉันทศาสตร์ ฉันทในจารึกมีทั้งฉันทกลุ่มวฤตตะ คือ กำหนดนับพยางค์ด้วยเสียงคุรุและลหุ กับ ฉันทกลุ่มชาติ คือ กำหนดนับพยางค์ด้วยจำนวนมาตรา แบบแผนฉันทศาสตร์ของฉันทกลุ่มวฤตตะ ซึ่งเป็นที่นิยมในการแต่งบทกวี นักฉันทศาสตร์กำหนดกลุ่มคำของพยางค์คุรุและลหุ ซึ่งเรียกว่า “คณะ” โดยแบ่งเป็น 8 คณะ (คณะหนึ่งมี 3 พยางค์) ดังนี้ ม คณะ — — — ภ คณะ — — — ช คณะ — — — น คณะ — — — ส คณะ — — — ย คณะ — — — ร คณะ — — — ต คณะ — — —

Arati Mitra, **Origin and Development of Sanskrit Metrics** (Calcutta: The Asiatic Society, 1989), 286. ปรานี ฟาพานิช, **สุวฤตติลกา : ยอดแห่งฉันทวรรณพฤตทั้งดงาม**, 74.

³⁰⁸ นักจารึกศึกษาสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) หรือ EFEO เช่น Finot และ Cœdès มีคุณูปการต่อการจัดระบบฉันทในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อนักจารึกศึกษาในชั้นหลังให้ต่อยอดวิเคราะห์รูปแบบฉันทลุ่มเล็กต่อไป โดยนักจารึกศึกษาแห่ง EFEO แสดงรายชื่อฉันทแต่ละรูปแบบ เป็นประโยชน์ต่อนักอ่านจารึกได้ทราบว่าจารึกแต่ละหลัก กวีใช้ฉันทรูปแบบใดบ้าง

จากตารางข้างต้น จารึกแต่ละหลักส่วนใหญ่ใช้ฉันทจำนวน 6-7 รูปแบบ ใน **จารึกปราสาทตาพรหม** ปรากฏฉันท 6 รูปแบบ ได้แก่ วรรณคดีกา หรือวรรณคดีกฉันท อุปชาติฉันท อินทรวีเชียรฉันท ศารทูลวิกรีติฉันท อารยาฉันท และ อนุชฎุภ รูปแบบและลีลาของฉันทลักษณะ **จารึกปราสาทตาพรหม** กวีใช้อุชฎุภ หรือโคลกมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเป็นฉันทที่เหมาะสมกับการแจกแจงข้อเท็จจริงรายการสิ่งของการระบุตัวเลข ฉันทที่พบรองลงมาคือ วรรณคดีกา ซึ่งมีความโดดเด่นในการพรรณานื่อความ เช่นเดียวกับอุปชาติและอินทรวีชรา ส่วนฉันทที่พบเป็นส่วนน้อยคือ ศารทูลวิกรีติ และอารยา **จารึกปราสาทพระขรรค์** มีฉันทลักษณะที่พบอยู่น้อย คือ อารยาและมาลินี ฉันทสองรูปแบบนี้ปรากฏบทละหนึ่งบท ในขณะที่ฉันทลักษณะรูปแบบอื่นต่างเกาะกลุ่มกัน และกวีนิยมใช้อุชฎุภในบทที่เน้นการบรรยายรายการสิ่งของต่างๆ **จารึกปราสาทพินานอากาศ** นิยมใช้ฉันทในกลุ่มที่เน้นการพรรณานื่อความ ส่วน **จารึกปราสาทจรง** 4 หลัก กวีสร้างสรรค์ฉันทลักษณะที่หลากหลาย แปรตามเนื้อหาที่ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกกวีเป็นหลัก รายละเอียดตารางต่อไป จะประมวลให้เห็นว่าฉันทในจารึกพบในบทใดบ้าง มีการใช้ฉันทมากน้อยเพียงใด ดังนี้

ตารางที่ 3 ฉันทในแต่ละบท

รูปแบบฉันท	จารึก + ลำดับบท						
	จ.ตพ	จ.พข	จ.พือ	จ.ปจ.			
				k. 287	k. 288	k.547	k. 597
อนุชฎุภ	38-140	35-166	10-28, 91-94	×	×	×	บรรทัด A-L / M-R
รวม	103 บท	135 บท	23 บท	-	-	-	18 บท
อุปชาติ	5, 8, 11- 12, 14- 16, 25, 27, 29- 31, 33-36	5, 8, 11- 12, 14- 16, 21- 22, 25- 26, 30- 31, 170	*	5, 7, 8, 11-12, 14, 16, 19-70	*	5, 7-8, 11- 12, 14, 16, 19-26, 28, 31-33	บรรทัด U และ V
รวม	16 บท	14 บท	-	59 บท	-	19 บท	2 บท
อินทรวีชรา	7, 19, 32, 37	7, 20, 23, 33, 169	*	*	*	*	*
รวม	4 บท	5 บท	*	*	*	*	*
อุเปนทรวีชรา	×	×	*	×	*	×	×

รวม	-	-	*	-	*	-	-
วสันตศักราช	×	×	2, 97-99	×	×	×	×
รวม	-	-	4 บท	-	-	-	-
วสันตศักราช	1-4, 6, 9-10, 13, 17, 20-24, 26, 28, 141-144	1-4, 6, 9-10,13,17, 19, 24, 27-29,32,17 1-176	6, 9 5, 101-102	1-4, 6, 9-10, 13, 15, 17, 71-77	1-4, 6, 9-10, 13, 15, 17, 105	1-4, 6, 9-10, 8, 15, 17, 19, 27	บรรทัด T
รวม	20 บท	21 บท	4 บท	17 บท	11 บท	12 บท	1 บท
มาลินี	×	168	×	×	106	×	×
รวม	-	1 บท	-	-	1 บท	-	-
มันทากรานตา	×	×	×	×	110	×	×
รวม	-	-	-	-	1 บท	-	-
ศารทูลวิกริทธิ	18	18, 167, 177-179	×	18	18, 108-109, 111-117	18	บรรทัด S
รวม	1 บท	5 บท	-	1 บท	10 บท	1 บท	1 บท
อารยา	145	34	×	×	×	×	×
รวม	1 บท	1 บท	-	-	-	-	-

จากข้อมูลตารางข้างต้น มีข้อสังเกต 2 ประการ ประการแรก ฉันทโนจาริกแต่ละหลักแสดงถึงความหลากหลาย และเทียบเคียงความนิยมการใช้ฉันทโนจาริกได้ เห็นได้จากกรณีของจาริกปราสาทตาพรหมและจาริกปราสาทพระขรรค์ กวีใช้ฉันทโนจาริกในรูปแบบในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน เช่น อุปชาติ อินทรวัชรา และวสันตศักราช ทำให้เห็นได้ว่าจาริกสองหลักนี้ก็มีแนวคิดการสร้างสรรคบทประพันธ์ร่วมกัน ที่น่าสังเกตคือกรณีของวสันตศักราชยืนยันได้ว่าเป็นฉันทโนจาริกส่วนใหญ่มีการใช้ฉันทโนจาริกในรูปแบบนี้ในบทเดียวกัน คือ เนื้อหาตอนต้นที่แสดงสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ ประการที่สอง จาริกหลักที่ซ้ำชุด เนื้อหาไม่ครบถ้วน คือ จาริกปราสาทพินาศอากาศ และจาริกปราสาทจรุง ผู้วิจัยใช้เครื่องหมาย * คือ ไม่ทราบชัดเจนในการระบุเจาะจงว่าเป็นฉันทโนจาริกที่มี 11 พยางค์รูปแบบใด คือ อินทรวัชรา, อุปอินทรวัชรา หรือ อุปชาติ

ตารางที่ 4 ฉันทกับเนื้อหาจารึก

ชื่อฉันท	จารึก	ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทกับเนื้อหา	
อนุษฎฐ	จ.ตพ	กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหารายการสิ่งของต่างๆ ที่ถวายแต่เทวรูปภายในปราสาท	
	จ.พข	กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้สดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	
	จ.พื่อ	กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้สดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	
	จ.ปจ. k. 597	เนื่องจากตัวอักษรจารึกหลักนี้ขาดหายไปมาก แต่เนื้อหาที่เหลืออยู่สะท้อนให้เห็นว่ากวีใช้ฉันทพรรณนาพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	
ฉันทกลุ่ม 11 พยางค์ - อุปชาติ - อินทรวัชรา - อุเปนทรวัชรา	จ.ตพ	กวีใช้ฉันทอุปชาติและอินทรวัชรา เพื่อสดุดีสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ สดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงสิ่งของพระราชทานของพระมหากษัตริย์ และกล่าวถึงการก่อสร้างรูปเคารพ	
	จ.พข	กวีใช้ฉันทอุปชาติและอินทรวัชราเพื่อสดุดีสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ สดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงสิ่งของพระราชทานของพระมหากษัตริย์ และกล่าวถึงการสร้างสระชัยบริเวณปราสาทพระขรรค์	
	จ.พื่อ	กวีใช้ฉันทกลุ่ม 11 พยางค์ อุปชาติ อินทรวัชรา อุเปนทรวัชรา ถ่ายทอดเนื้อหาที่หลากหลาย ทั้งบทประณามพจน์ บทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ชิวประวัติของกวีและสายตระกูล และกล่าวถึงชื่อเมือง	
	จ.ปจ.	k. 287	กวีใช้ฉันทอุปชาติเพื่อสดุดีสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ และสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
		k. 547	กวีใช้ฉันทกลุ่ม 11 พยางค์ อุปชาติ อินทรวัชรา อุเปนทรวัชราเพื่อสดุดีสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ และสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
วิมคัสถา	จ.พื่อ	กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหาบทประณามพจน์ และกล่าวถึงชีวประวัติของกวีเอง	
	จ.ตพ จ.พข	กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหาที่หลากหลาย ทั้งบทประณามพจน์ บทสดุดีสายตระกูลของ	

วสันตติลกา		พระมหากษัตริย์ บทสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ เนื้อหาพระราชดำรัสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	
	จ.พื่อ	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ กล่าวถึงชีวประวัติของกวีเอง	
	จ.ปจ.	k. 287 k. 288 k. 547	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหาบทประณามพจน์ และบทสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
		k. 597	เนื้อหาจารึกขำระดมาก ไม่สามารถแปลได้ แต่ สันนิษฐานว่าเป็นบทสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่ง สอดคล้องกับรูปแบบฉันทลักษณ์นี้ที่ปรากฏในจารึกหลัก อื่น
มาลินี	จ.พข	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหาการกล่าวถึงการสร้าง สระชัยบริเวณปราสาทพระขรรค์	
	จ.ปจ.	k.288	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้ถ่ายทอดเนื้อหาการกล่าวถึงการสร้าง ชัยคีรี (ภูเขา) และ ชัยสินธุ (แม่น้ำ)
มันทากรานตา	จ.ปจ.	k.288	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
สารทูลวิกริต	จ.ตพ		กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
	จ.พข		กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึง พระราชดำรัสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจบด้วย การระบุชีวประวัติของกวี
	จ.ปจ.	(k.287,288,547 , 597)	กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
อารยา	จ.ตพ		กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้ในบทสวดท้าย เพื่อระบุค่าลงท้าย แสดงชื่อของกวี
	จ.พข		กวีใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้เพื่อแสดงการประกอบพิธีกรรม ทางศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่ารูปแบบฉันท์ต่างๆ เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์สื่อความหมายของกวี โดยจุดประสงค์หลักที่กวีรจนาจารึก ก็เพื่อสดุดีพระมหากษัตริย์ ดังนั้น ฉันท์จึงสื่อความหมายภาพรวมในมิติเดียวกัน คือ สะท้อนภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะยอดวีรกษัตริย์ และครอบคลุมกิจกรรมทางศาสนาอันเนื่องมาจากพระราชนิยมในองค์พระมหากษัตริย์ เพื่อแสดงตัวอย่างให้ชัดเจน ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างฉันท์แต่ละรูปแบบ แสดงข้อวินิจฉัยลักษณะของฉันท์ในหัวข้อต่อไป

2) ความหลากหลายของรูปแบบฉันท์³⁰⁹ สามารถจัดกลุ่มรูปแบบฉันท์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันได้ และน่าสนใจศึกษาด้วยว่าเหตุใดกวีถึงใช้ฉันท์ในรูปแบบนั้น รูปแบบของฉันท์ที่ปรากฏในจารึกมีความสัมพันธ์กับการสื่อความหมายในแง่ใด ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะแบ่งประเด็นการอภิปราย โดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

- (1) ฉันท์ที่มีพยางค์จำนวนมาก
 - (2) ฉันท์ที่เน้นการบรรยาย จัดระบบองค์ความรู้ และสรุปเรื่องราว
 - (3) ฉันท์ที่เน้นการพรรณนาเนื้อความ
- ดังต่อไปนี้

- (1) ฉันท์ที่มีพยางค์จำนวนมาก

ฉันท์จำนวนมากพยางค์ที่พบในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง มีอยู่ 2 รูปแบบ คือ “มันทาทรานตา” (Mandākrāntā) และ “ศารทูลวิกิริต” (Sārdūlavikrīḍita) เห็นชัดว่า ฉันท์มันทาทรานตา มักไม่เป็นที่นิยมในการเขียนจารึก เพราะพบเฉพาะใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 ในบทที่ 110 อีกทั้งเนื้อหาในบทนี้มีข้อความขาดหายไปมาก หลงเหลือคำอ่านเพียงบางส่วนเท่านั้น ส่วนฉันท์ศารทูลวิกิริต พบในจารึกเกือบทุกหลัก ยกเว้นไม่ปรากฏใน *จารึกปราสาทพิมานฮากาศ* รายละเอียดของฉันท์ทั้งสองรูปแบบนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวไปตามลำดับ ดังนี้

³⁰⁹ รูปแบบของฉันท์ในจารึก มีคำอธิบายข้อบังคับ ดังนี้

- พยางค์เสียงหนัก กำหนดด้วยพยางค์ครู คือ พยางค์ที่มีเสียงสระเสียงยาว สระเสียงประสม สระเสียงสั้นที่ตามด้วยอนุสวาระ (°) หรือ วิสรรคะ (:) หรือ พยางค์ที่ตามด้วยพยัญชนะสังโยค (พยัญชนะซ้อนสองกันเสียงหรือมากกว่า) แทนด้วยเครื่องหมาย —

- พยางค์เสียงเบา กำหนดด้วยพยางค์ลม คือ พยางค์ที่มีเสียงสระเสียงสั้น แทนด้วยเครื่องหมาย U

- จังหวะหยุดของพยางค์เพื่อแบ่งจังหวะโครงสร้างของฉันท์ แทนด้วยเครื่องหมาย |

1.1 ฉันท์มันทาทรานตา มีความหมายว่าอย่างเอียงหรือก้าวไปซ้าย³¹⁰ ลีลาของฉันท์รูปแบบนี้ อาจกล่าวได้ว่า “*ย้อมพรายแพรวเพราะพยางค์ต้นสี่พยางค์มีการดำเนินไปอย่างเอียงซ้าย และในพยางค์ที่ 6 ตอนกลางดำเนินไปอย่างรวดเร็ว*”³¹¹ โครงสร้างของมันทาทรานตาเป็นฉันท์ที่บาทหนึ่งมี 17 พยางค์ พยางค์สุดท้ายของฉันท์จะเป็นเสียงครุหรือลหุก็ได้ ในการแบ่งจังหวะของฉันท์มีจังหวะหยุดที่พยางค์ที่ 4 ,6 และพยางค์ที่ 7 ดังแผนผังต่อไปนี้

----|UUUUU--|U--U--U

ตัวอย่างคำประพันธ์มันทาทรานตาฉันท์พบเฉพาะใน *จารึกปราสาทจรุง* k.288 บทที่ 110 ดังนี้

- (33) jātotsāhā yadipurahṛtau durḥdodurgrahāt sa
 ----|UUUUU--|vidamyambhavadbhiḥ |
- (34) ---- randhrair ghanataravanān tarnilīnaiś ca vīrai [s]
 ----|UUUUU--|pātheyabhārāh³¹² ||

ศารทูลวิกฤษิต หรือที่มีชื่อว่าฉันท์ที่แสดงลีลาของเสื่อโครง³¹³ เป็นฉันท์ที่บาทหนึ่งมี 19 พยางค์ นับว่าเป็นฉันท์ที่มีจำนวนพยางค์มากที่สุดในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง การแบ่งจังหวะ มีจังหวะหยุดพยางค์ที่ 7 และ 12 มีข้อบังคับของคณะฉันท์ ดังแผนผังต่อไปนี้

---- UU-U-UUU--|--U--U--

ตัวอย่างคำประพันธ์ศารทูลวิกฤษิตใน *จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์* และ *จารึกปราสาทจรุง* หลัก k.287, k.288 และ k.547 ปรากฏในบทที่ 18 มีเนื้อความเช่นเดียวกัน ดังนี้

³¹⁰ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและร้อยกรอง, เมฆุต รัตนกวีกาธิทาส รจนา พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2539), (17).

³¹¹ ปราณี พาพานิช, *สุวฤตติลล* : ยอดแห่งฉันท์วรรณพถที่ตั้งงาม, 28.

³¹² George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 220.

³¹³ Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 1067.

- (35) eṣāsṛījayavarmmadevanṛpatin dedīpyamānaujasan
 tasmādvīramajījantakṣitibhujāś śrīharṣavarmmātmaajā |
 (36) vrahmaṣerivadevarājamaditir devīsudharmmāsritam
 goptuṃgāṃśatakotiḥetiviha tārātipravīramraṇe³¹⁴ ||

ฉันทน์มณฑาทกรานตาในจารึก เห็นได้ว่าเป็นฉันทน์ที่ปรากฏขึ้นมาโดดๆ เพราะในบรรดาฉันทน์รูปแบบต่างๆ จะเห็นได้ว่าฉันทน์มณฑาทกรานตาปรากฏอยู่เพียงบทเดียวเท่านั้น และเป็นบทที่มีตัวอักษรขาดหายไปมาก ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการที่**จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 มีฉันทน์มณฑาทกรานตาปนอยู่ด้วยนี้ ไม่เอื้อต่อการสื่อ “ความคิด” และ “ลีลา” ของฉันทน์ที่เข้ากับจุดประสงค์หลักของจารึกที่มุ่งสดุดีพระเกียรติที่เน้นความอึกheim ทรงอำนาจ กล้าหาญและว่องไว ตรงกันข้ามกับลีลาฉันทน์มณฑาทกรานตาที่ขึ้นต้นด้วยพยางค์ครุ สระเสียงยาวต่อเนื่องกัน ทำให้จังหวะเสียงเนิบช้า ค่อยเป็นค่อยไป เหมาะกับเนื้อหาภาวะที่พรรณนาการพลัดพรากจากที่อยู่ยามเคราะห์ร้าย³¹⁵ ดังเห็นได้จาก **เมฆทูต** กวีนิพนธ์ชิ้นเอกของกาลิทาส ซึ่งจัดเป็นวรรณคดีประเภท “ชั้นทกภาวะ” ทำนองนิราศ ตัวเอกคือยักษ์จำต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก กวีใช้ฉันทน์มณฑาทกรานตาตลอดทั้งเรื่อง เพื่อแสดงอารมณ์ถวิลหานาง ซึ่งกาลเวลาดูเหมือนจะเนิ่นช้า ตอกย้ำความทุกข์โศกเศร้าของยักษ์ให้ทวีคูณยิ่งขึ้น ดังเนื้อความที่ว่า

tasminn adrau katicid abalāvīprayuktaḥ sa kami
 nītvā māsān kanakavalayabhraṃśariktaprakoṣṭhaḥ |
 āśādhasya prathamadivase megham āśliṣṭasānum
 vaprakrīdāparīnatagajapreksaṇīyam dadarśa ||

เมื่อได้ใช้เวลาให้ล่วงไปที่ภูเขานั้นเป็นเวลาหลายเดือน ครั้นในวันที่หนึ่ง
 แห่งเดือนอาษาณะ ยักษ์ผู้มีความรักนั้น ผู้พลัดพรากจากภรรยาที่รัก มีแขนว่าง
 เปล่าเพราะการหลุดออกไปของกำไลทอง ได้เห็นเมฆที่ติดอยู่ที่ยอดเขา ที่มองเห็น
 เป็นเหมือนช้างที่กำลังโน้มตัวลงเพื่อแทงคันทินเล่น³¹⁶

³¹⁴ เนื่องจากคำอ่านบทบทนี้ เนื้อความปรากฏตรงกันในจารึกหลากหลาย ผู้วิจัยจะอ้างถึงคำอ่านใน**จารึกปราสาทตาพรหม** เพื่อถือเป็นคำอ่านฉบับตัวแทน George Coedès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 52.

³¹⁵ ปราณี พาพานิช, **สุวฤตตติลล** : ยอดแห่งฉันทน์วรรณพฤตที่จุงดาม, 88.

³¹⁶ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, **เมฆทูตของกาลิทาส** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 1.

เมื่อพิจารณาจารึกภาษาสันสกฤต พบว่าฉันทูรูปแบบนี้ไม่นิยมใช้ ทั้งนี้เข้าใจได้ว่าบทสวดดีพระเกียรติในจารึกมุ่งนำเสนอความ “ความฮึกเหิม” หรือ “ความเกรียงไกร” รวมทั้ง “ความกล้าหาญ” เป็นหลัก และความแคล้วคล่องของกองทัพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระบรมเดชาณุภาพ ดังนั้นลักษณะของฉันทูมณฑาทกรานตา ที่เหมาะสมกับบทประพันธ์ถ่ายทอดอารมณ์โศกเศร้า การดำเนินเนื้อความที่สื่อลีลาชำนาญนวล จึงไม่เอื้อต่อบรรยากาศการสวดดีพระเกียรติที่เน้นความฉับไว ทรงพลัง หากกวีจะนำฉันทูรูปแบบนี้มาใช้ในกระบวนเดินทัพ หรือฉากการสู้รบ ก็ย่อมทำให้บทพรรณนาพระบารมีอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ปราศจากน้ำหนัก และทำให้ “รส” กวีนิพนธ์เจือจางลงอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม จากที่ผู้วิจัยสำรวจจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาที่มีรูปแบบฉันทูมณฑาทกรานตา บทสวดดีพระเกียรติปรากฏน้อยมาก ดังตัวอย่างที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทโลเลย* พบเพียง 1 บท คือ บทที่ 17 ดังที่ว่า

tenaitasyām avanipatinā śrīndradevyām mahiṣyām
niśśeṣāsāvitatayaśasā tejasām ekarāśih |
bhūbhṛtputryām iva purabhidotpāditaḥ kārṭtikeyaś
śattim bibhrad ripukulabhidam śrīyaśovarmmadevaḥ³¹⁷ ||

เนื้อหาคำประพันธ์มณฑาทกรานตาบทนี้ กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระราชบิดาของพระเจ้ายโศวรมัน) ซึ่งมีชื่อเสียงแผ่ไปทั่วทิศได้ทำให้พระเจ้ายโศวรมันเกิดแล้วในนางศรีอินทรวเทวี เหมือนกับการติเกยะถูกทำให้เกิดโดยพระศิวะ

ใน *จารึกปราสาทแปรรูป* พบฉันทูมณฑาทกรานตาเพียง 1 บท คือ บทที่ 103 ดังที่ว่า

śraddhābhaktyor aghagiribhidor vviṣṇupādaśrayiṇyor
ekāntiṇyor vvidhijalanidhim bhinnayor samprayāntyoḥ |
madhye gaṅgāravitanayayor devanadyor ivāsa
ślāghyā yasya pratidinaṣṭhādhvarārambhaśobhā³¹⁸ ||

*ความสวยงามแห่งการเริ่มพิธีบูชาโยน ที่เพิ่มขึ้นทุกวันของพระองค์ ด้วย
ความสวดดีต่อศรัทธาและความภักดี เหมือนแม่น้ำสวรรค์ คือ คงคาและยมนา*

³¹⁷ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* , 99.

³¹⁸ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions : the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II* ,116.

(ธิดาพระอาทิตย์) ที่ฝ่าภูเขาแห่งความชั่ว ที่อาศัยบาทของพระวิษณุ ซึ่งมีที่สุด
เป็นอย่างเดียวกัน ในท่ามกลางแห่งก้าวที่ต่างกัน ไปสู่มหาสมุทรแห่งพิธีกรรม³¹⁹

ฉันทมันทาทรานตาใน *จาริกปราสาทโลเลย* และ *จาริกปราสาทแปรรูป* ลีลาฉันทที่ไม่ได้มี
จุดประสงค์เหมือนกาวะที่เน้นบทพรรณนาการพลัดพรากของตัวละคร ดังที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างลีลา
ของฉันทจาก *เมฆุต* กล่าวถึงไปแล้ว ในกรณีของจาริก กวีปรับรูปแบบฉันทให้เข้ากับจุดประสงค์การ
สื่อสารให้ตรงตามข้อบังคับขณะฉันท แต่ดูเหมือนไม่เป็นที่นิยมที่ใช้ เนื่องจากกวีจำกัดฉันทรูปแบบนี้ไว้
เพียงบทเดียว จึงดูเหมือนว่าเป็นฉันทที่แต่งแทรกเข้ามา เพื่อให้ดูกลมกลืนกับเนื้อความฉันทรูปแบบ
อื่นเท่านั้น ฉะนั้น ฉันทมันทาทรานตาที่ปรากฏใน *จาริกปราสาทจรุง* หลัก k.288 จึงเป็นฉันทที่กวี
แต่งแทรกเข้ามา เพื่อให้เนื้อหามีความกลมกลืนกับบทพรรณนาพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่
7 ในบทอื่นๆ ที่ใช้ฉันทเกาะกลุ่มเดียวกัน

1.2 ฉันทศารทูลวิกริต ถึงแม้จะเป็นฉันทที่มีจำนวนพยางค์มากที่สุด แต่ก็ไม่น่าจะกวีผู้รจนา
จาริกภาษาสันสกฤตทั้งในประเทศอินเดียและกัมพูชานิยมใช้ฉันทรูปแบบนี้อย่างมาก³²⁰ ทั้งนี้เพราะว่า
ฉันทศารทูลวิกริตเหมาะกับการสดุดีความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์³²¹

จาริกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง กวีใช้รูปแบบฉันทศารทูลวิกริตแทรกปนฉันทรูปแบบ
อื่นๆ เกือบทุกหลัก ดังที่ปรากฏใน *จาริกปราสาทตาพรหม* บทที่ 18 *จาริกปราสาท
พระขรรค์* ปรากฏในบทที่ 18, 167, 177-179 *จาริกปราสาทจรุง* หลักที่ k.287 ปรากฏในบทที่ 18
หลักที่ k.288 ปรากฏในบทที่ 18, 108-109, 111-117 หลักที่ k. 547 ปรากฏในบทที่ 18 และหลักที่
k.597 พบในข้อความที่จารุดบรรทัด S ในด้านที่ 4 หากพิจารณาเฉพาะจาริกหลักใดหลักหนึ่ง อาจ
สรุปได้ว่า กวีไม่น่าจะเชี่ยวชาญการแต่งฉันทศารทูลวิกริตมากนัก เพราะจาริกแบบฉบับหลวง
ส่วนมากปรากฏฉันทรูปแบบนี้เพียงหนึ่งบท ยกเว้น *จาริกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 ซึ่งมีฉันท
ศารทูลวิกริตจำนวนมาก แต่แท้จริงแล้ว กวีใช้ฉันทศารทูลวิกริตเพียงบทเดียวในจาริกได้อย่าง
สุดฝีมือ มีความโดดเด่นในเรื่อง *อลังการ* และให้รายละเอียดความหมายครบถ้วน ดังตัวอย่างฉันทบท
ที่ 18 ที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างไปก่อนหน้าแล้ว มีเนื้อหากล่าวถึงพระราชมารดาและพระราชบิดาของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางชัยราชจุฑามณี และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งให้กำเนิด
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงมีคุณสมบัติที่น่ายกย่อง ทั้งความเก่งกล้า และกล้าหาญ สมกับเป็น

³¹⁹ ชะเอม แก้วคล้าย, *จาริกปราสาทแปรรูป*, 77.

³²⁰ Supatra Indana (Julapan), "A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia"
(Ph.D.Thesis, University of Pune, 2003), 139-145.

³²¹ ลีลาของฉันทศารทูลวิกริตที่เหมาะสมกับบทพรรณนาความเก่งกล้าของพระมหากษัตริย์ ถือว่าเป็น
แบบฉบับของการแต่งฉันทรูปแบบนี้ ปราณี สาพานิช, *สุฤตตติลล : ยอดแห่งฉันทวรรณพดที่งดงาม*, 13-14.

พระมหาจักรพรรดิราชาโดยแท้ เนื้อหาฉันทบทนี้เขียนซ้ำในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงอยู่หลายหลัก ฉะนั้น เมื่อพิจารณาฉันทสารทูลวิกริต ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่ฉันทที่แปลกแยกไปจากฉันทรูปแบบอื่นๆ เพราะลีลาการสื่อความหมายของฉันทสารทูลวิกริตนั้น กลมกลืนกับฉันทต่างๆ กล่าวคือ ฉันทสารทูลวิกริตเป็นรูปแบบฉันทที่แสดงพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เป็นที่ประจักษ์ชัด สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการแต่งจารึกให้เป็นบทประศัสติ ขณะเดียวกัน ลีลาของฉันทสารทูลวิกริตนับว่าโดดเด่น มีความไพเราะเวลาอ่านเป็นท่วงทำนอง ดังเห็นได้ว่าการขึ้นต้นของฉันทด้วยเสียงพยัญชนะคู่ต่อเนื่องสามเสียง ทำให้เวลาอ่านฉันท เสียงที่เปล่งออกมามีจังหวะเสียงเน้นย้ำติดต่อกัน เสียงจึงก้องกังวาน จากนั้นตามด้วยเสียงลหุสองเสียง ทำให้เกิดจังหวะหยุดและปรับลดเสียงให้อ่อนลง แล้วสลับด้วยเสียงยาว-เสียงสั้น-เสียงยาว เป็นกระสวนจังหวะ เวลาอ่านตามข้อบังคับของฉันทสารทูลวิกริต จะทำให้เกิดเสียงสลับยาว- ช้า- ยาว ช้า ฟังแล้วเป็นจังหวะท่วงทำนองดนตรี

กล่าวได้ว่าฉันทจำนวนมากพยางค์ที่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง มีที่แปลกแยกไปจากฉันทรูปแบบอื่นเด่นชัด คือ มันทากรานตา เพราะฉันทรูปแบบนี้ปรากฏอยู่เพียงครั้งเดียวเท่านั้นใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 ทั้งนี้หากไม่นับฉันทรูปแบบนี้ก็ได้ทำให้เนื้อหาจารึกโดยภาพรวมสูญเสียเอกภาพไปแต่อย่างใด ส่วนในกรณีของฉันทสารทูลวิกริตถึงแม้จะปรากฏในจารึกแต่ละหลักจำนวนน้อย แต่ฉันทรูปแบบนี้เรียงร้อยเนื้อหาจารึกให้ผสมกลมกลืนกับเนื้อหาฉันทรูปแบบอื่นๆ อย่างเป็นเอกภาพ หากตัดรูปแบบฉันทนี้ออกไป เนื้อหาจารึกจะสื่อความหมายได้ไม่ครบถ้วน ขณะเดียวกัน หากพิจารณาฝีมือเชิงการประพันธ์ของกวีดูเหมือนว่ากวีมุ่งอวดฝีมือที่ใช้ฉันทสารทูลวิกริตอยู่ด้วย เพราะการใช้ฉันทจำนวนมากพยางค์ไม่ใช่เรื่องง่าย และยิ่งเนื้อหามีความหมายพิเศษในการสดุดีพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ด้วยแล้ว ก็ยิ่งพิสูจน์ให้เห็นว่าการที่กวีรจนาจารึกอย่างสมบูรณ์ ฉันทที่มีพลังสื่อความหมายได้มากเช่นสารทูลวิกริตได้ทำหน้าที่ทำทนายผู้อ่านจารึกให้ประจักษ์ฝีมือกวีนั่นเอง

(2) ฉันทที่เน้นการบรรยาย จัดระบบองค์ความรู้ และสรุปเรื่องราว

จากการศึกษาพบว่าจารึกแบบฉบับหลวงมีรูปแบบฉันทที่พบมากที่สุด คือ “อนุษฎฐ” (Anuṣṭubh) ยกเว้น *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.287, k. 288 และ k. 547 ซึ่งไม่ปรากฏฉันทรูปแบบนี้ หากพิจารณาฉันทอนุษฎฐใน *จารึกปราสาทตาพรหม* *จารึกปราสาทพระขรรค์* *จารึกปราสาทพิฆานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* k.597 จะเห็นได้ว่าอนุษฎฐเป็นฉันทเน้นการบรรยายข้อเท็จจริงต่างๆ โดยเฉพาะเนื้อหาจารึกที่กล่าวถึงการสร้างเทวรูป การกล่าวถึงชื่อเฉพาะต่างๆ เป็นต้นว่า ชื่อเมือง และชื่อของศาสนวัตถุ การแจกแจงรายการสิ่งของต่างๆ เนื้อหาที่ให้ข้อมูลในเรื่องของตัวเลขและปริมาณมาตราชั่งตวงต่างๆ ดังที่พบใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* จำนวนนับร้อยบท

นอกจากนี้ยังมีฉันทร์รูปแบบหนึ่ง มีลีลาการสื่อความหมายลักษณะเดียวกับอนุษฏุก นั่นก็คือ อารยาฉันท์ (Āryā) ฉันทร์รูปแบบนี้พบน้อยมากในจารึก ดังปรากฏใน **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** เพียงหนึ่งบทเท่านั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงฉันท์อนุษฏุกก่อนจากนั้นจะกล่าวถึงฉันท์อารยาตามลำดับ ดังนี้

ฉันท์อนุษฏุก เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาที่เน้นการบรรยายข้อเท็จจริงต่างๆ อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่าการบรรยายเนื้อหาจารึกในลักษณะนี้ชี้ให้เห็นความสามารถของกวีที่จัดระบบองค์ความรู้ที่หลากหลายแล้วร้อยเรียงเข้าด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้มีคุณค่าในการสถาปนาชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ อุดมการณ์ และความเชื่อในยุคสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างน่าพิจารณาด้วย

รูปแบบของฉันท์อนุษฏุกจำกัดจำนวนพยางค์ กวีมุ่งนำเสนอข้อเท็จจริงมากกว่าการพรรณนาให้เห็นภาพพจน์ตามจินตนาการหรือเล่นกวีโวหาร การสื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมามากกว่าเล่นสำนวนโวหารนี้ เอื้อต่อการแสดงความคิดของกวีและสิ่งที่กวีพบเห็นในเหตุผลเชิงประจักษ์ แต่ก่อนที่จะอภิปรายรายละเอียดดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวข้อมูลเบื้องต้นของฉันท์อนุษฏุกพอสังเขป ดังนี้

2.1 ฉันท์อนุษฏุก เป็นฉันท์ที่มีพัฒนาการอย่างยาวนานนับตั้งแต่ยุคสมัยพระเวท พบได้ทั่วไปในมหากาพย์สันสกฤต ปุราณะ วรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมประเภทบทสวด³²² ฉันท์รูปแบบนี้หนึ่งบาทมี 8 พยางค์ ตำแหน่งเสียงคุรุและลฆุไม่เคร่งครัด กล่าวคือ ตำแหน่งเครื่องหมายแทนเสียงคุรุซ้อนทับเสียงลฆุ หมายความว่าฉันท์อนุษฏุกใช้เสียงคุรุหรือลฆุตรงตำแหน่งที่แทนที่กันได้ตามเจตนาธรรมณ์ของกวี อย่างไรก็ตาม พยางค์ที่ 5 ในแต่ละบาทจะเป็นพยางค์ลฆุ พยางค์ที่ 6 ในแต่ละบาทจะเป็นพยางค์คุรุ ขณะที่พยางค์ที่ 7 ของบาทที่ 2 และ 4 เป็นพยางค์ลฆุ³²³ ดังแผนผังต่อไปนี้

$$\begin{array}{cccc|c} _ & _ & _ & _ & | & _ & - & - & _ & || & _ & _ & _ & _ & | & _ & - & _ & _ \\ _ & _ & _ & _ & | & _ & - & - & _ & || & _ & _ & _ & _ & | & _ & - & _ & _ \end{array}$$

ตัวอย่างคำประพันธ์อนุษฏุก ดังนี้

1) **จารึกปราสาทตาพรหม** ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างในบทที่ 38-40 ดังนี้

(3) tasyāssapa rivārāyāḥ pūjāñśāni dinedine |

(4) droṇaupākyaḥ kṣatāḥprasthau trayassapta tikhārikāḥ ||

³²² Les Morgan, **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**, 74.

³²³ เรื่องเดียวกัน, 75-76.

- (5) tilāekāda śaprasthā droṇaudvau kuduvāvapi |
 (6) dvaudroṇau kuduvaumud gāḥkaṅkuprasthās caturdaśa ||
 (7) ghr̥tamghatī trikuduvam dadhikṣīra madhūnitu |
 (8) adhikāny ekaśastasmāt saptaprasthair guddaḥpunah³²⁴ ||

บทที่ 38 บรรทัดที่ 3-4 บทที่ 39 บรรทัดที่ 5-6 และบทที่ 40 บรรทัดที่ 7-8 ข้างต้น เป็นฉันทอนุชฎุภที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ ที่ถวายแด่เทวรูปภายในปราสาทตาพรหม กล่าวคือ บทที่ 38 ให้รายละเอียดว่าในทุกวันจะมีการถวายเครื่องบูชาแด่พระเทวี พร้อมทั้งบริวาร สิ่งของถวาย ได้แก่ ข้าวสารที่ไม่หัก ในปริมาณ 2 โทธนะ 2 ปริสละ และ 73 ขาริกา บทที่ 39 ให้รายละเอียดสิ่งของถวาย ได้แก่ เมล็ดงา จำนวน 11 ปริสละ 2 โทธนะ และ 2 กุฑูวะ และถั่วเขียวจำนวน 2 โทธนะ และ 2 กุฑูวะ ข้าวโพดจำนวน 14 ปริสละ และบทที่ 40 ให้รายละเอียดสิ่งของถวาย ได้แก่ เนยใส จำนวน 1 ฆฎิ 3 กุฑูวะ นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้งที่มากขึ้นไปอีก 1 ส่วน และน้ำอ้อยย้วย จำนวน 7 ปริสละ³²⁵ นำสังเกตว่ารายการสิ่งของที่ตั้งตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงตัวเลขปริมาณการชั่งตวงรายการสิ่งของอย่างละเอียด บ่งชี้ได้ว่ารายละเอียดดังกล่าววิมู่งบันทึกข้อเท็จจริงให้เห็นถึงกิจกรรมทางศาสนา

2) **จารึกปราสาทพระขรรค์** ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างในบทที่ 35-36 ดังนี้

- (69) āryāvalo kiteśasya madhyamasya samantataḥ |
 (70) śatadvayan trayośītis tenadevāḥ pratiṣṭhitāḥ ||
 (71) vivudhāśrī tribhuvana varmmeśvara purassarāḥ |
 (72) trayahpratiṣ ṭhitāstena pūravas yāndiśibhu³²⁶ ||

บทที่ 35 บรรทัดที่ 69-70 และบทที่ 36 บรรทัดที่ 71-72 ข้างต้น เป็นฉันทอนุชฎุภที่กล่าวถึงการก่อสร้างเทวรูปภายในศาสนสถาน โดยรอบพระอารามะ อวโลกิตศะที่อยู่ตรงกลางพระราชามีรูปเทวดาจำนวน 283 องค์ และบทที่ 36 ให้รายละเอียดว่าทางทิศตะวันออก พระราชา (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ทรงให้สร้างเทวดาทั้งหลายจำนวน 3 องค์ โดยมีพระศรีตรีภวนวรมศรเป็นประธาน³²⁷

³²⁴ George Coedès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 55.

³²⁵ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาองค์การในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 137-138.

³²⁶ George Coedès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,”: 275.

³²⁷ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23:

ตัวอย่างฉันทอนุชฎใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ข้างต้น แสดงให้เห็นว่ารูปแบบฉันทอนุชฎเป็นกรอบพื้นที่ให้กวีบรรยายเนื้อความ จัดระบบองค์ความรู้ รายการสิ่งของต่างๆ ซึ่งผ่านการชั่งตวงในปริมาณที่หลากหลาย โดยเฉพาะการระบุศัพท์สังขยา เกี่ยวกับตัวเลขรายการสิ่งของต่างๆ รวมทั้งการระบุถึงกิจกรรมก่อสร้างถาวรวัตถุในศาสนสถาน เห็นได้จากการระบุถึงรูปเคารพที่สร้างขึ้นจำนวนมาก และการระบุชื่อเฉพาะในจารึก เช่น ชื่อเมือง และชื่อสถานที่ต่างๆ ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้ฉันทอนุชฎซึ่งเหมาะสมกับการจัดลำดับเนื้อหาที่กวีมุ่งแจจแจงข้อเท็จจริงในแต่ละบทได้อย่างเป็นระบบนี้ กวีน่าจะคำนึงถึงลักษณะเด่นของฉันทอนุชฎซึ่งกำหนดด้วยจำนวนพยางค์เพียง 8 พยางค์ แต่ร้อยเรียงเนื้อหาที่สื่อความหมายได้อย่างกระชับ สื่อความหมายตรงไปตรงมา ทั้งนี้สอดคล้องกับที่เกษเมินทร์ กวีและนักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ได้รจนา “สุวฤตตติลกะ” ได้กล่าวถึงข้อที่เหมาะสมของการใช้ฉันทรูปแบบนี้ไว้ว่า บทควรใช้ในงานเขียนที่ต้องการอธิบายความหมายอย่างชัดเจน ปรากฏตอนต้นของมหากาพย์ในราชสำนัก การย่อเรื่อง และการเขียนเรื่องราว³²⁸ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง บทที่ใช้ในการนำเสนอเรื่องความรู้ที่เป็นศาสตร์ เน้นความแจ่มชัด หรือเน้นคำสอน รวมทั้งบทประพันธ์เกี่ยวกับตำนาน เรื่องเล่า นิทานปรัมปราด้วย³²⁹ ฉะนั้นการที่กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ใช้ฉันทอนุชฎ ก็เพื่อร้อยเรียงเนื้อหาให้สื่อความชัดเจนมีเอกภาพ โดยมุ่งแจจแจงข้อเท็จจริงซึ่งเป็นกิจกรรมทางศาสนาอย่างละเอียด ในกรณีเนื้อหาจารึกที่ระบุปริมาณรายการสิ่งของที่ชั่งตวงไว้เป็นสัดส่วนแล้วนั้น หากพิจารณาเนื้อหาในส่วนนี้แต่เพียงผิวเผินอาจดูเหมือนไม่มีความสำคัญนัก แต่ถ้าคำนึงถึงรูปแบบของฉันทอนุชฎที่เอื้อต่อการจัดระบบองค์ความรู้แล้ว ก็ย่อมเห็นได้ว่าเนื้อหาในกรอบข้อบังคับของฉันทรูปแบบนี้น่าจะเป็นสูตรการชั่งตวงรายการสิ่งของที่กำหนดไว้แล้วว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีภายในศาสนสถานนั้น จะต้องยึดถือสัดส่วนปริมาณรายการสิ่งของที่ถวายแด่เทพและรูปเคารพองค์ต่างๆ ตามที่ระบุไว้ในเนื้อหาจารึกอย่าให้ผิดเพี้ยนไปได้

ฉันทอนุชฎที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ซึ่งกำหนดเนื้อหาตามคณะฉันทน์ มีลักษณะที่แตกต่างออกไปจาก *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* อย่างชัดเจน กล่าวคือ ฉันทอนุชฎใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ไม่ได้กล่าวถึงการจัดระบบเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับปริมาณการชั่งตวงรายการสิ่งของที่ถวายแด่เทพและรูปเคารพองค์ต่างๆ ภายในศาสนสถาน หากแต่กวีผู้มุ่งใช้ฉันทอนุชฎเพื่อสวดติพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างกระชับได้ใจความ ซึ่งลักษณะการแต่งตั้งกล่าวนี้นับว่าแต่งได้ยากกว่าการใช้ฉันทอนุชฎเพื่อเป็นกรอบเนื้อหาบรรยายข้อเท็จจริงในเชิงปริมาณ ซึ่งกวีไม่ได้บันทึกวีรกรรมและพระเกียรติคุณในพระปรีชาสามารถของ

³²⁸ ปราณีย์ พาพานิช, *สุวฤตตติลกะ : ยอดแห่งฉันทน์วรรณพดด้งดงาม*, 76

³²⁹ เรื่องเดียวกัน, 95.

พระมหากษัตริย์ คือ มุ่งเน้นเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับกิจการทางศาสนาเป็นหลัก การที่กวีผู้รจนา *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ใช้ฉันทอนุชฎุภเพื่อสวดติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งที่ฉันทรูปแบบนี้ไม่เอื้อต่อการเปิดพื้นที่สำหรับพรรณनावีรกรรมของพระมหากษัตริย์ได้เต็มที่นัก เพราะด้วยข้อจำกัดของจำนวนพยางค์ตามข้อบังคับของฉันทที่มีพยางค์ไม่มาก แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ากวีผู้รจนาจาริกนำเสนอคำศัพท์สื่อภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เห็นภาพชัดเจน ยิ่งในบทที่มีเนื้อความสมบูรณ์ด้วยแล้ว ยิ่งเห็นได้ชัดว่าข้อจำกัดของฉันทอนุชฎุภไม่อาจบดบังความสามารถของกวีผู้รจนาได้เลย

ฉันทอนุชฎุภใน *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* โดยมากบรรจุเนื้อหาไม่ครบ ด้วยเนื้อหาจาริกอยู่ในสภาพชำรุด มีเพียงบางบทที่มีเนื้อความครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้น เนื้อหาในบทที่มีตัวอักษรขาดหายไปนั้น จึงจำเป็นต้องสรุปรายละเอียดของเนื้อความที่พอปะติดปะต่อความหมาย และตั้งข้อสันนิษฐานจากคำศัพท์ที่เหลืออยู่

คำประพันธ์ฉันทอนุชฎุภใน *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างในบทที่ 10-12 ดังนี้

- (19) sūtrajño yassamāhā rād asa 〰〰〰 — sane |
 (20) sādhipakā ribhāvāc ca sūtraka 〰〰 — hasat || 10
 (21) lakṣmyā kṛstomado yasya vidyayā va 〰—〰 . aḥ |
 (22) tejasāsa ghr̥nevani tohastya 〰—〰 kān || 11
 (23) ūrdhvam ūrdhvaṅgatā yasya kīrtimālā [prabhā] svarā |
 (24) vabhau mūdhendriyān devān vodhayantiva —〰 yān³³⁰ || 12

บทที่ 10 บรรทัดที่ 19-20 บทที่ 11 บรรทัดที่ 21-22 และบทที่ 12 บรรทัดที่ 23-24 ข้างต้น เห็นได้ว่าเนื้อหาส่วนมากมีตัวอักษรขาดหายไป แต่เมื่อแปลเนื้อความแล้วนั้น ทำให้เห็นว่าเนื้อหาในแต่ละบทมุ่งพรรณนาพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้ บทที่ 10 เนื้อหาขาดหายไปบางส่วน สรุปรายละเอียดได้ว่ากวีผู้รจนายกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นผู้รอบรู้สูตร คือ ทรงเป็นผู้รอบรู้ บทที่ 11 เนื้อหาขาดหายไปบางส่วน สรุปรายละเอียดได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้ที่มีพระลักษณะ ซึ่งเป็นเทวีแห่งโชคมาสถิตอยู่กับพระองค์ บทที่ 12 เนื้อหาให้รายละเอียดถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเปรียบดังพวงมาลา (มาลัยที่ร้อยด้วยดอกไม้แดงงาม) ที่พวยพุ่งไปสู่เบื้องบน ส่องแสงเรืองโรจน์ เป็นที่ประจักษ์ในหมู่เทพ จะเห็นได้ว่าการใช้ฉันทอนุชฎุภในจาริกดังที่ยกตัวอย่างมาพอสังเขปนี้ เนื้อหาตั้งต้นที่องค์พระมหากษัตริย์ แล้วตามด้วยส่วนขยายรายละเอียดซึ่งมุ่งยกย่องพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นเป็นสำคัญ

³³⁰ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 165.

การใช้ฉันท่อนุชฎาเน้นการสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างได้ใจความ และใช้สำนวนโวหาร ลุ่มลึก พบใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.597 ด้วย แต่น่าสังเกตว่าเนื้อหาจารึกหลักนี้ขาดหายไปมาก การจัดเรียงบรรทัดข้อความในด้านที่สอง Cœdès นำเสนอคำอ่านจารึกโดยกำหนดข้อความ ตั้งแต่บรรทัด A สิ้นสุดที่บรรทัด L ซึ่งก็เว้นด้วยฉันท่อนุชฎาต่อเนื่องกันไป ผู้วิจัยจะยกตัวอย่าง ฉันท่อนุชฎาข้อความบรรทัด D และ E ดังนี้

(D) prakṛteḥpratr̥ ḍhānvarṇnān kāladoṣe ṇabhāmpunah	
śastravṛtṭyās tataddoṣo yaḥpāṇinir ivānayat	
(E) rāmaśśriyaṃ priyāṃtyaktām āditsursvastaveśrute	
dharmmarā jastaveyas tuditsurhasta gatāmapi ³³¹	

จากการยกตัวอย่างฉันท่อนุชฎาในข้อความบรรทัด D และ E ข้างต้น ยืนยันให้เห็นว่า กวีมุ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างชัดเจน กล่าวคือ ข้อความบรรทัด D สรุปรายละเอียดได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเหมือนกับปาณินิ คือ เป็นผู้ที่ทรงรอบรู้ศาสตร์ พระองค์ทรงฟื้นฟูความเสื่อมหรือความชั่วร้ายที่ผ่านมาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น และข้อความบรรทัด E สรุปรายละเอียดได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ มีการเปรียบเทียบกับพระองค์กับพระราม คือ คำสรรเสริญเกี่ยวกับพระรามนั้น เป็นไปในลักษณะที่ว่า พระองค์ต้องการนำนางอันเป็นที่รักกลับคืนมา ภายหลังจากที่ได้ทอดทิ้งพระนางไป แต่กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ คำสรรเสริญเกี่ยวกับพระองค์เป็นไปในลักษณะที่ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประทานแต่ความรุ่งเรืองให้กับประชาชนของพระองค์ ตัวอย่างฉันท่อนุชฎาใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.597 จึงนำเสนอภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันสูงส่ง เห็นภาพและสื่อความหมายได้อย่างดียิ่ง

จากการพิจารณาฉันท่อนุชฎาในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ดังที่กล่าวมานี้ สามารถสรุปลักษณะของการใช้ฉันท์โดยแบ่งได้ 2 ลักษณะ กล่าวคือ

การใช้ฉันท่อนุชฎาในลักษณะแรก เน้นการบรรยายเนื้อหาเพื่อจัดระบบองค์ความรู้ ดังเห็นชัดใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* จารึกทั้งสองหลักนี้ค่อนข้างมีลักษณะพิเศษในการใช้ฉันท่อนุชฎา เพราะเนื้อหาจำนวนร้อยบทขึ้นไป กวีให้ข้อมูลกิจกรรมการอุทิศสิ่งของภายในศาสนาและชื่อเฉพาะจำนวนมาก ซึ่งตามความเห็นของผู้วิจัยนั้น รูปแบบฉันท่อนุชฎาในจารึกเป็นกรอบการจัดระบบเนื้อหาให้เป็นคู่มือปฏิบัติ โดยคู่มือปฏิบัตินี้จะคงตัวเลขในปริมาณการชั่งตวงรายการสิ่งของให้เป็นที่ปรากฏในจารึก นั้นหมายความว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการถวายเป็นการ

³³¹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 232.

สิ่งของจะต้องปฏิบัติตามที่บ่งชี้ไว้ในจารึกอย่างเคร่งครัด ผิดเพี้ยนและสัดส่วนขาดหายไปจากที่ระบุไว้ไม่ได้ นำสังเกตว่าการจัดระบบเนื้อหาลักษณะนี้สอดคล้องกับฉันทอนุชฎใน จารึกประจำอำเภอศาลาดด้วย ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

การใช้ฉันทอนุชฎในลักษณะที่สอง เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาที่เน้นการบรรยายเพื่อสรุปเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ รูปแบบฉันทอนุชฎแสดงออกถึงพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเห็นชัดใน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.597 หากเปรียบเทียบลีลาภาษาและการสื่อความคิดของกวีจะพบว่า ถึงแม้กวีจะใช้ฉันทอนุชฎเหมือนกับใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* แต่กวีผู้รจน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.597 กลับใช้ฉันทอนุชฎได้อย่างมีลีลาและแสดงภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างงดงาม ดังที่เห็นได้ว่าเนื้อหาที่กวีสื่อสารนั้นไม่ได้สื่อโดยตรงไปตรงมาแล้ว บางบทมีการใช้ความเปรียบจากตัวละครในมหากาพย์ เพื่อหนุนบทพรรณนา พระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้แจ่มแจ้งขึ้นด้วย

2.2 ฉันทอารยา เป็นฉันทที่พบเพียงหนึ่งบทใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* เท่านั้น ฉันทรูปแบบนี้นับจำนวนมาตราเป็นสำคัญ โดยนับพยางค์เลขแทนหนึ่งมาตรา ส่วนพยางค์ครุณับพยางค์แทนสองมาตรา กล่าวคือ อารยา มี 4 บาท บาทแรกมี 12 มาตรา บาทที่ 2 มี 18 มาตรา บาทที่ 3 มี 12 มาตราและบาทที่ 4 มี 15 มาตรา ตามลำดับ³³² ฉันทรูปแบบนี้คล้ายกับฉันทบทที่ 145 ในจารึกปราสาทตาพรหม และฉันทบทที่ 34 ในจารึกปราสาทพระขรรค์

ในจารึกคำประพันธ์ฉันทอารยาที่สอดคล้องกับแผนผังข้างต้น คือ บทที่ 145 ของ *จารึกปราสาทตาพรหม* ดังนี้

(73) śrīsūryyakumārākhyāś śrījayavarmmāvanībhujojātaḥ |

(74) rājakumārogrānyāndev yāmakarotpraśastamidam³³³ ||

บทที่ 145 บรรทัดที่ 73-74 ในจารึกข้างต้น กวีใช้รูปแบบฉันทอารยา ถ่ายทอดเนื้อหาที่ว่า ด้วยข้อมูลของกวี โดยใจความของฉันทบทนี้แสดงตัวตนของกวีผู้รจนบทสดุดีพระเกียรติคือ เจ้าชายศรีสุรยกุมาร

³³² H.H. Wilson, *An Introduction to the Grammar of the Sanskrit Language: For the Use of Early Students* (London: J. Madden and Co., 1847), 444-446.

³³³ George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 70.

คำประพันธ์ฉันทอารยาใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ดังนี้

(67) saśrījayavarmmanṛpaś śrījayavarmmeśvarākhyalokeśam |

(68) vedenducandrarpair udamīlayadatrapitṛmūrttim³³⁴ ||

บทที่ 34 บรรทัดที่ 67-68 ในจารึกข้างต้น กวีใช้รูปแบบฉันทอารยา เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาที่ว่า ด้วยข้อมูลบันทึกทางศาสนาซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจด้านการศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใจความของฉันทบทนี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้เบิกพระเนตรรูปหล่อ พระโลกศวรรที่มีชื่อว่า “ศรีชยวรมศวรร” อันเป็นพระพุทธรูปที่สถาปนาแทนพระราชบิดาของพระองค์นั่นเอง

ลีลาฉันทอารยาที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* เป็นฉันทที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับการบรรยายข้อเท็จจริง และสรุปเรื่องราวที่กวีต้องการสื่อสารทำนองเดียวกับอนุชฎูฯ ถึงแม้ลักษณะเด่นฉันทอารยาในจารึกไม่ได้เน้นที่ความงดงามของการสื่อจินตนาการของกวี แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าฉันทอารยาช่วยเสริมข้อมูลเชิงประจักษ์ซึ่งทำให้นิเวศจารึกมีคุณค่าในทางภูมิหลังของกวี

ภาพรวมของการใช้ฉันทอนุชฎูฯ และอารยาในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง ยืนยันว่าฉันททั้งสองรูปแบบเป็นฉันทที่กวีมุ่งเน้นการบรรยายเนื้อความตามข้อเท็จจริงที่ต้องการบันทึกกล่าวคือ ฉันทอนุชฎูฯ เปิดพื้นที่ให้กวีจดบันทึกพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเน้นการสื่อภาพและสอดแทรกจินตนาการกวีลงไปด้วย การจัดระบบองค์ความรู้ต่างๆ โดยใช้ฉันทอนุชฎูฯ เป็นกรอบจัดระบบเนื้อหาที่ดี การบรรยายข้อมูลพระราชประวัติตลอดจนบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์อย่างกระชับได้ใจความ โดยใช้ฉันทอนุชฎูฯ เป็นข้อกำหนดจำนวนพยางค์มิให้ขาดให้เกินก็ดี เหล่านี้แสดงให้เห็นประจักษ์ถึงฝีมือของกวีในแง่ที่ว่า จะต้องเรียงร้อยเนื้อหาให้ครบถ้วนสมบูรณ์ตามจำนวนพยางค์ของฉันทเพื่อสื่อความหมายที่กระชับชัด และบรรลุวัตถุประสงค์ของกวีผู้ถ่ายทอดความหมายตามเจตนารมณ์นั้นด้วย ในขณะที่ฉันทอารยาแม้จะปรากฏเพียงส่วนน้อยในจารึก แต่ข้อบังคับของฉันทนั้นก็ช่วยส่งเสริมการบรรยายเนื้อความจารึกโดยมุ่งให้เห็นข้อเท็จจริง โดยเฉพาะการสรุปเรื่องราวของบทสวดดีพระเกียรติซึ่งแจ้งชื่อกวีผู้รจนาดังที่พบใน *จารึกปราสาทตาพรหม*

(3) ฉันทที่เน้นการพรรณนาเนื้อความ

จารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงปรากฏรูปแบบฉันทที่เน้นการพรรณนาเนื้อความ ทำให้เห็นถึงความงดงามของสำนวนภาษา ส่งผลต่อการสร้างจินตภาพและเอื้อต่อการแสดงกวีโวหาร นำ

³³⁴ George Coedès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,”: 274-275.

สังเกตว่าฉันทที่เน้นการพรรณานี้เพื่อความ นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในบทสวดที่พระเกียรติ เพราะสะท้อนภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้แจ่มแจ้ง

จากที่ผู้วิจัยพิจารณารูปแบบฉันทตามที่กล่าวมา พบรูปแบบฉันทในลักษณะนี้ปรากฏ 7 รูปแบบ ได้แก่ (1) วสันตติลกา (2) อุปชาติ (3) อินทรัชรา (4) มาลินี (5) อุเปนทรัชรา (6) วมศัถา ฉันทที่ปรากฏทั้ง 6 รูปแบบนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นลักษณะเด่นของฉันท โดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้ (1) วสันตติลกา : ฉันทที่เป็นเครื่องประดับแห่งฤดูใบไม้ผลิ (2) ฉันทในกลุ่มที่มี 11 พยางค์: รูปแบบของฉันทที่หลากหลายในการพรรณานี้เพื่อความ (3) วมศัถา และมาลินี : ฉันทที่เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์ ดังนี้

1. วสันตติลกา : ฉันทที่เป็นเครื่องประดับแห่งฤดูใบไม้ผลิ หากกล่าวว่าความงดงามของฤดูใบไม้ผลิเป็นที่ติดตามใจเหล่ากวีอินเดียมากเพียงใด “วสันตติลกา” (Vasantatilakā) ควรนับว่าเป็นฉันทที่มีลีลางดงาม เป็นเสมือน “เครื่องประดับ” หรือเป็น “ยอด” แห่งฤดูใบไม้ผลิ เป็นที่ประทับใจผู้ที่ได้อ่านได้ฟัง วสันตติลกาเป็นฉันทที่มีชื่อเรียกหลากหลาย เช่น วสันตติลกา วสันตติลกา วสันตติลกัม อุทธรชณี และสินโหนดา³³⁵ ฉันทรูปแบบนี้มีจำนวนบาทละพยางค์ 14 พยางค์ มีช่วงจังหวะหยุดพยางค์ที่ 8 ดังแผนผังต่อไปนี้

— 0—000—|00—0—

ตัวอย่างคำประพันธ์ฉันทวสันตติลกา บทที่ 1-5 ของ *จาริกปราสาทาพรหม จาริกปราสาทพระชรรค์* และ *จาริกปราสาทจรุง* ซึ่งมีรายละเอียดเนื้อหาเหมือนกัน รูปแบบฉันทชนิดนี้ก็เห็นความสำคัญ จึงนำมาเป็นฉันทตั้งต้นบท 3 บทแรกที่สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ต่อจากนั้นอีก 2 บท กวีสรรเสริญพระโพธิสัตว์โลกेश্বর และพระนางปรัชญาปารมิตา ด้วยลีลาของฉันทที่ขึ้นต้นด้วยสระเสียงยาวที่เอื้อให้เวลาอ่านฉันทต้องทอดเสียงยาวเนิบช้า จึงทำให้บทสรรเสริญ 5 บทดังกล่าว เป็นเสมือนคิตา หรือบทสวดที่ไพเราะ ดังนี้

(1) sambhāravistaravibhā vitadharmmakāya-	
sambhoganirmitiva purbhagavānvibhaktāḥ	
(2) yogocarojinajināt majadehabhājām	
vuddhāyabhūtaśaraṇā yanamostutasmai	
(3) vande niruttaram anuttaravodhimārggaṃ	
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikaadrṣṭim	

³³⁵ Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, 133.

- (4) dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam
antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam ||
- (5) samyagvimuktiparipanthitayā vimukta-
saṅgo pi santatagr̥hītaparārthasaṅgaḥ |
- (6) saṅgīyamānājinaśāsanaśāsitānyān
saṅgho bhisam̐hitahitaprabhavo ||
- (7) trailokyakāṅkṣitaphalaprasavaikayonir
agrāṅgulivitapabhūṣitavāhuśākhaḥ |
- (8) hemopavītalatikāparivītakāyo
lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātaḥ ||
- (9) munīndradharmmāgrasarīm gunādhyān
dhīmadbhir adhyātmaḍr̥śānirīkṣyām |
- (10) nirastaniśśeṣavikalpajālām
bhaktyā jinānām jananiṃ namadhvam³³⁶ ||

ตัวอย่างบทที่ 1-3 ตั้งแต่บรรทัดที่ 1-6 ในจารึกข้างต้น เป็นรูปแบบของฉันท์ วสันตติลกาที่กวี
บูชาพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ข้อบังคับของวสันตติลกาที่ขึ้นต้นและจบท้าย
ด้วยเสียงพยางค์ครุ คือ เสียงสระยาว ทำให้เวลาอ่านออกเสียงมีจังหวะที่สมดุล จังหวะไม่กระชั้น หรือ
เร่งความถี่ของเสียงจนเกินไป เวลาอ่านออกเสียงจึงก้องกังวานเหมาะกับการสวดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็น
ท่วงทำนองอันไพเราะ ดังเนื้อหาในแต่ละบทสรุปได้ดังนี้ บทที่ 1 บรรทัดที่ 1-2 กวีเริ่มต้นบูชา
พระพุทธเจ้า ซึ่งได้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของปวงสรรพสัตว์ ได้แบ่งพระกายออกเป็น 3 ส่วน คือ ธรรมกาย
สัมโภคกาย และนิรมานกาย บทที่ 2 บรรทัดที่ 3-4 กวีบูชาพระธรรมซึ่งเป็นหนทางบรรลุพระ
โพธิญาณอันยอดเยี่ยม เสมือนกับพระขรรค์ที่ทำลายหมู่ศัตรูทั้ง 6 บทที่ 3 บรรทัดที่ 5-6 กวีบูชา
พระสงฆ์ที่สละความยึดมั่นถือมั่นเพื่อบำเพ็ญกิจอันเกิดประโยชน์ต่อสัตว์โลก

ฉันท์วสันตติลกาที่โดดเด่นเน้นลีลาการพรรณาน่าประทับใจ ดังบทที่ 9 ใน**จารึกปราสาท**
ตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ และ **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งมีรายละเอียดการผลิตซ้ำเนื้อหาที่
เหมือนกัน เนื้อหาในบทบทนี้กล่าวถึงบุรพกษัตริย์ในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำเสนอผ่าน
รูปแบบฉันท์ที่งดงามด้วยโวหารภาพพจน์ ดังนี้

³³⁶ เนื่องจากคำอ่านบทบทนี้ เนื้อความปรากฏตรงกันในจารึกหลากหลาย ผู้วิจัยจะอ้างถึงคำอ่านใน**จารึก**
ปราสาทตาพรหม เพื่อถือเป็นคำอ่านฉบับตัวแทน George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 49-50.

(17) bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo

vibrājamānarucirañjitaṃḍalo yaḥ |

(18) pūrṇaḥ kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ

karttāmritāṃsur iva tāpoḥaraḥ prajānām³³⁷ ||

บทที่ 9 บรรทัดที่ 17-18 ในจารึกข้างต้น เป็นรูปแบบของฉันทวสันตติลกาที่กวีมุ่งถ่ายทอดคุณสมบัติอันเลิศของพระเจ้าภวรมัน ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ต้นวงศ์ของกัมพูชา เนื้อความซาบซึ้งใจอยู่ตรงใจความหลักที่ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงขจัดความเดือดร้อนของอาณาประชาราษฎร์ให้สูญสิ้นไป รวากับพระจันทร์มีมณฑลอันสว่างไสวเรื่องรอง

คำประพันธ์ฉันทวสันตติลกาใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ไม่ได้ขึ้นต้นด้วยบทประณามพจน์แบบเดียวกับในจารึกหลักอื่น บทประณามพจน์ในจารึกใช้รูปแบบฉันทวสันตติลกาที่บังคับเพียง 11 พยางค์ขึ้นต้น ส่วนฉันทวสันตติลกาไม่มาก พบเพียง 4 บท เริ่มต้นจากบทที่ 6 ซึ่งเป็นบทสวดติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงวีรกรรมของพระองค์ในสมรภูมिरบ บทที่ 95 เนื้อหาของฉันทวสันตติลกาบรรยายเรื่องราวของพระนางอินทรเทวี ซึ่งพระนางทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บทที่ 101 เนื้อหาของฉันทวสันตติลกาบรรยายพระเกียรติคุณของพระนางอินทรเทวี ซึ่งทรงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน และทรงเป็นพระราชินีนักปราชญ์ และบทที่ 102 เนื้อหาของฉันทวสันตติลกาบรรยายพระเกียรติคุณของพระนางศรีอินทรเทวีในแง่ผู้คงแก่เรียนและทรงเป็นนักปราชญ์

อนึ่ง มีข้อเปรียบเทียบประการหนึ่ง คือ เมื่อกวีใช้ฉันทวสันตติลกาในเนื้อหาบทสวดติพระเกียรติ เสียงพยางค์ขึ้นต้นจะไม่เน้นจังหวะเสียงยาวเช่นบทสวดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่การลงเสียงพยางค์สุดท้ายในแต่ละบาทยังใช้เสียง อา หรือ พยางค์หนักเพื่อเน้นความก้องกังวานของเสียง ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างในบทที่ 102 ดังที่ว่า

(43) svabhāvabhūtapratibhā vahuśrutā

sunirmmalā śrījayavarmmadevabhāk |

(44) idaṃ praśastaṃ vimalaṃ vidhāya sā

nirastasarvānyakalā vididyute³³⁸ ||

³³⁷ เนื่องจากคำอ่านบทบทนี้ เนื้อความปรากฏตรงกันในจารึกหลากหลาย ผู้วิจัยจะอ้างถึงคำอ่านใน *จารึกปราสาทตาพรหม* เพื่อถือเป็นคำอ่านฉบับตัวแทน George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 50.

³³⁸ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 173.

ฉันทวิสันตติลกาในจารึกเป็นฉันทมี 4 บาท มีพยางค์พอดีสำหรับนำเสนอเนื้อหาหลากหลายมิติที่น่าสังเกตคือ ฉันทวิสันตติลกาในจารึกมีสถานะเป็นฉันทอันศักดิ์สิทธิ์ และเหมาะสมกับการรจนาบทสวดตีพระเกียรติเป็นอย่างยิ่ง การที่กวีเลือกใช้รูปแบบฉันทวิสันตติลกาเพื่อสื่อลีลาภาษา พลังสุนทรียะ และอารมณ์ความคิดของกวีดังที่กล่าวมานี้ จึงสรุปได้ว่า ฉันทวิสันตติลกา เป็นฉันทที่กวีผู้รจนาจารึกนิยมใช้ เพราะรูปแบบฉันทแสดงถึงการใช้ภาษาที่เด่นในด้านโวหารภาพพจน์ จูงใจผู้อ่านฉันทให้ประจักษ์พระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ และด้วยกรอบพื้นที่อันเป็นข้อจำกัดของฉันทที่ไม่ปีบริดการถ่ายทอดเนื้อหา จึงเปิดทางให้กวีมีอิสระแสดงบทสวดตีพระเกียรติได้เต็มที่

2 ฉันทในกลุ่มที่บาทหนึ่งมี 11 พยางค์: รูปแบบของฉันทที่หลากหลายในการพรรณนาเนื้อความ รูปแบบของฉันทในวรรณคดีสันสกฤตมีฉันทกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า “ตริชฎุ” ซึ่งเป็นฉันทที่มีจำนวน 11 มี 4 บาท นับรวมพยางค์ได้ 44 พยางค์ รูปแบบของฉันทมีลักษณะที่หลากหลาย และน่าสังเกตว่าฉันทที่นับพยางค์ดังกล่าวนี้ที่พบบ่อยก็คือ “อินทรวีชรา” เป็นฉันทที่เน้นเสียงหนักสองพยางค์แรก และตามด้วยเสียงเบา ฉันทรูปแบบนี้อาจแปรรูปได้เป็น “อุปนทรวีชรา” และ “อุปชาติ” ตามลำดับ³³⁹ จากการที่ผู้วิจัยพิจารณาฉันทในกลุ่มนี้ที่พบในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงประกอบด้วยฉันทจำนวน 3 รูปแบบ ซึ่งจะกล่าวจากความนิยมที่พบมาก ได้แก่ (1) อุปชาติ (2) อินทรวีชรา และ (3) อุปนทรวีชรา ดังนี้

1) ฉันทอุปชาติ (Upajāti) ฉันทรูปแบบนี้เป็นที่นิยมในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง หากพิจารณารูปแบบของฉันทอุปชาติ จะเห็นได้ว่าเป็นฉันทที่มีความผสมผสานกับฉันทในกลุ่มจำนวนพยางค์เท่ากันอยู่ด้วย กล่าวคือ ฉันทอุปชาติผสมระหว่าง อินทรวีชราและอุปนทรวีชรา และอุปนทรวีชรา หรือ อินทวงศ์ กับวงศ์สลา เกษเมนทร์ แสดงให้เห็นไว้ว่าฉันทอุปชาติ พยางค์แรกของบาทแรกนั้นควรเป็นพยางค์ลช³⁴⁰ อย่างไรก็ตาม พยางค์แรกอาจจะขึ้นต้นด้วยพยางค์ครุก็ได้ ตัวอย่างแผนผังอุปชาติ แสดงต่อไปนี้

— — — — | — — — —

ตัวอย่างฉันทอุปชาติในจารึก คือ บทที่ 11-12 ของ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์** และ **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งมีรายละเอียดเนื้อหาที่เหมือนกัน ดังนี้

³³⁹ H.H. Wilson, An Introduction to the Grammar of the Sanskrit Language: For the Use of Early Students **second editon** , 437-439.

³⁴⁰ ปราณี พาพานิช, **สุวฤตติลกา : ยอดแห่งฉันทวรรณคดีทั้งดงาม**, 78.

- (21) mahībhujāsī jayarājacūdā-
maṇīrmahiṣyām udapādi tena |
- (22) tasyām yaśaścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyām ||
- (23) vāgīśvarīvātīsayair girām yā
dhātrīva dhṛtyā kamaleva kāntyā |
- (24) arundhatīvānavagītavṛtṭyā
tyāgādinā mūrtimatīva maittrī³⁴¹ ||

บทที่ 11-12 ตั้งแต่บรรทัดที่ 21-24 ข้างต้น เป็นรูปแบบของฉันทอุปชาติที่ถ่ายทอดเนื้อหาสรรเสริญพระนางชัษฐราชจุฑามณี ซึ่งเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าชัษฐวรรมันที่ 7 ด้วยโวหารภาพพจน์ที่งดงามน่าประทับใจ กล่าวคือ บทที่ 11 ตั้งแต่บรรทัดที่ 21-22 เนื้อหาฉันทให้ภาพพจน์ว่าพระนางชัษฐราชจุฑามณีขาวผ่องเหมือนแสงพระจันทร์ ทั้งนี้เป็นเพราะพระเกียรติยศของพระนางบริสุทธิ์เหมือนแสงขาวสว่างของพระจันทร์ และยังเหมือนกับพระนางเคารีด้วย ส่วนบทที่ 12 ตั้งแต่บรรทัดที่ 23-24 เนื้อหาฉันทให้ภาพพจน์ว่า พระนางชัษฐราชจุฑามณีเทียบเคียงได้กับพระเทวีหลายพระองค์ อันได้แก่ พระนางสร้อยศรีวิ พระนางปฤถวี พระนางลักษมี พระนางอรุณฉติ และไมตรี กล่าวได้ว่าฉันทอุปชาติข้างต้นมุ่งเน้นการสรรเสริญพระนางชัษฐราชจุฑามณีให้เกิดภาพลักษณ์อันสูงส่งตามลักษณะอุดมคติทุกประการ

2) ฉันทอินทรวัชรา (indravajrā) หรืออินทรวีเชียรฉันท เป็นรูปแบบฉันทที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจรุง* บางหลัก อินทรวัชราหรือฉันทที่เป็นสายฟ้าของพระอินทร์ มีลักษณะข้อบังคับเหมือนกับอุปชาติฉันทมีจังหวะหยุดหลังพยางค์ที่ 5 เช่นเดียวกัน รูปแบบของฉันทอินทรวัชราขึ้นต้นและจบลงด้วยเสียงครูดังแผนผังต่อไปนี้

— — — — — | — — — — —

³⁴¹ เนื่องจากคำอ่านบทบทนี้ เนื้อความปรากฏตรงกันในจารึกหลากหลาย ผู้วิจัยจะอ้างถึงคำอ่านใน*จารึกปราสาทตาพรหม* เพื่อถือเป็นคำอ่านฉบับตัวแทน George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 51.

ตัวอย่างคำประพันธ์ฉันทอินทรวชิราในจารึก คือ บทที่ 7 ของ**จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์** และ**จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 ซึ่งมีรายละเอียดการผลิตซ้ำเนื้อหาที่เหมือนกัน ดังนี้

(13) śrīkamvuvamśāmvarabhāskaro yo

jāto jayādityapurodayādrau

(14) prāvodhayat prānahṛdamvujāni

tejonidhiś śreṣṭhapurādhirājah³⁴²

บทที่ 7 บรรทัดที่ 13-14 ข้างต้น เป็นรูปแบบของฉันทที่สอดคล้องกับอินทรวชิรา ที่น่าสังเกต คือ พยางค์สุดท้ายบรรทัดที่ 14 พยางค์ลงน้ำหนักด้วยเสียงลฆุ (rājah) ต่างจากแผนผังที่บังคับ พยางค์ลงน้ำหนักด้วยเสียงคุรุ รูปแบบฉันทข้างต้นถ่ายทอดเนื้อหาบทสรรเสริญบุรพกษัตริย์ในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระเจ้าศรีศรชฐวรมัน โดยกวีสวดที่ว่าพระองค์นั้นเป็นดวงอาทิตย์อันประเสริฐแห่งราชวงศ์ศรีกัมพู ทรงเป็นพระราชาที่เหนือยิ่งกว่าพระราชาทั้งหลาย และทรงครอบครองเมืองศรชฐปุระ โดยใจความสำคัญของฉันทอินทรวชิรา มีลีลาการพรรณนาเช่นเดียวกับฉันทอุปชาติ ซึ่งกวีพรรณนาสรรเสริญบุคคลสำคัญในราชตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แบบเดียวกัน

3) **ฉันทอุเปนทรวชิรา (Upendravajrā)** เป็นที่สังเกตว่าฉันทอุเปนทรวชิราในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง เป็นฉันทที่แสดงข้อวินิจฉัยได้ยาก เพราะปรากฏใน**จารึกปราสาทพิมานอากาศ** และ **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.288 แต่เนื่องจากเนื้อหาจารึกทั้งสองหลัก บทหลายบทมีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ ตัวอักษรขาดหายไปมาก แม้ว่าตัวอักษรในจารึกอ่านได้ แต่ตำแหน่งของพยางค์ขาดหายไป จึงทำให้สรุปได้ไม่แน่ชัดว่าบทที่มีพยางค์ขาดหายไปนั้นเป็นฉันทรูปแบบใดในกลุ่มฉันทจำนวน 11 พยางค์ ซึ่งเป็นฉันทกลุ่มเดียวกับอุปชาติและอินทรวชิราที่มีลักษณะข้อบังคับของฉันทใกล้เคียงกันมาก จะต่างกันเพียงพยางค์เสียงหนักเบาที่ขึ้นต้นเท่านั้น³⁴³ ดังเห็นได้จากแผนผังของอุเปนทรวชิรา แสดงได้ต่อไปนี้

U—U— | UU—U—

³⁴² เนื่องจากคำอ่านบทบทนี้ เนื้อความปรากฏตรงกันในจารึกหลากหลาย ผู้วิจัยจะอ้างถึงคำอ่านใน**จารึกปราสาทตาพรหม** เพื่อถือเป็นคำอ่านฉบับตัวแทน George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 51.

³⁴³ A.L. Basham, **The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims** (Delhi: Rupa & Co., 1986), 511-512.

น่าสังเกตว่าฉันท์อุเปนทรวัชราในจารึกปราสาททรกอยู่ในบาทใดบาทหนึ่งของฉันท์ในกลุ่มที่มี 11 พยางค์ ตัวอย่างเช่น ใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* บทที่ 4 จะเห็นได้ว่ามีลักษณะของอุเปนทรวัชราทรกอยู่ในบาทที่ 3 บรรทัดที่ 8 ดังนี้

(7) bhoktuṃ bhuvaṃ śrīdharaṇīndravarmma-
devodbhavaś ś[rī]jayavarmmadevaḥ |

(8) sa mātari śrījayarājacūdā-
maṇau ja[yā]dityapureś[v]arāyām ||

บทที่ 4 บรรทัดที่ 7-8 ข้างต้น กวีใช้รูปแบบฉันท์ อุเปนทรวัชรา เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์มีพระราชสมภพจากพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน และพระนางชัยราชจุทามณี ลีลาการบรรยายของฉันท์ เอื้อให้กวีแสดงโวหารภาพพจน์ในบทสวดดีพระเกียรติ ดังปรากฏใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 ซึ่งคำประพันธ์ฉันท์อุเปนทรวัชรานั้น พบในบทที่ 21 ทรกอยู่ในบาทที่ 4 บรรทัดที่ 42

(41) gaṅgādharah krodhahutāsam īśaś
śivānvitah kāmavadhāya dr̥ṣṭyā |

(42) mumoca dhāmajvalanojjvalas tu
dayāsudhām kāmavivṛddhaye yah³⁴⁴ ||

บทที่ 21 บรรทัดที่ 41-42 ข้างต้น กวีใช้รูปแบบฉันท์อุเปนทรวัชรา เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผสานมิติความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือ มีการยกพระมหาเทพมาเทียบเคียงพระมหากษัตริย์ โดยใจความหลักของฉันท์บทนี้ กวีผู้รจนาเชิดชูภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีความรุ่งเรือง มีพระเดชมาก และพระองค์ทรงเป็นที่รัก ขณะเดียวกัน เนื้อหาตอนต้นของฉันท์บทนี้ ในข้อความบรรทัดที่ 41 กวีกล่าวถึงตำนานเทพปกรณัมที่ว่าพระศิวะแสดงความโกรธแล้วจึงมองร่างพระกามเทพ จนไฟจากพระเนตรของพระมหาเทพเผาร่างพระกามเทพใหม่เป็นจุณ ซึ่งเทพปกรณัมนี้เชื่อมโยงมาที่ภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่กล่าวไปตอนต้น

ฉันท์ในกลุ่มที่มี 11 พยางค์ที่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉับพลาง รูปแบบของฉันท์มีลีลาการพรรณนาเพื่อความหลากหลาย ดังเห็นได้จากรูปแบบของฉันท์อุปะชาติ และอินทรวัชราซึ่งมีอยู่หลายบทในจารึก รวมทั้งฉันท์อุเปนทรวัชราซึ่งเป็นฉันท์ที่แต่งทรกอยู่ในฉันท์กลุ่มนี้ การใช้ฉันท์ใน

³⁴⁴ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 210.

กลุ่มดังกล่าวมีความผสมกลมกลืนกับรูปแบบฉันทอื่น ๆ ที่มุ่งสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และลักษณะพิเศษของฉันทในกลุ่มนี้ก็คือ เป็นสื่อถ่ายทอดความคิดและความเชื่อของกวีผู้รจนา ในขณะที่เดียวกันรูปแบบของฉันทนี้อีกให้กวีบรรยายพระราชประวัติเพิ่มเติมบทพรรณนาพระเกียรติตลอดจนการสื่อความคิดที่ซูภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ว่ามีความเป็นเลิศสูงสุด

3.3 วมศัสถา และมาลินี : ฉันทที่เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์

นอกจากฉันทที่เน้นการพรรณนาเนื้อความ คือ วสันตติลกา และฉันทในกลุ่มที่มีจำนวน 11 พยางค์ ดังที่ปรากฏในจารึก ผู้วิจัยพบว่าฉันท 2 รูปแบบที่เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ฉันทที่กล่าวถึงนี้ คือ วมศัสถา และ มาลินี เหตุผลที่ผู้วิจัยเห็นว่าฉันท 2 รูปแบบนี้เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์ ก็เพราะว่า วมศัสถา และ มาลินี เป็นฉันทที่ปรากฏอยู่ส่วนน้อยเมื่อเทียบกับฉันทรูปแบบอื่นๆ ที่พบในจารึก การที่กวีเลือกใช้ฉันทดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งในบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็นับว่ามีนัยสำคัญยิ่ง กล่าวคือ ทำให้เนื้อความในจารึกขับเคลื่อนต่อไปได้ โดยมีวมศัสถาและมาลินี เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์ มีดังนี้

1) ฉันทวมศัสถา (Vamśasthā) เป็นฉันทที่บาทหนึ่งมี 12 พยางค์ มีชื่อเรียกหลากหลายเช่น วมศัสถาวิละ และวมศัสถานิต เกษเมนทร์กล่าวถึงข้อเด่นของฉันทรูปแบบนี้ว่า “*การไม่มีสนธิในบาท ไม่มีสมาส และการจบลงด้วยวิสรรคในแต่ละบาท*”³⁴⁵ รวมทั้งเหมาะสม “*ในการพรรณนานิติหรือนโยบาย*”³⁴⁶ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอแนะที่ว่าหากฉันทจบลงด้วยวิสรรคจะทำให้มีความงดงามนั้น ข้อเสนอแนะนี้อาจใช้ไม่ได้กับรูปแบบฉันทที่พบในจารึก เพราะมีเพียงบางบทเท่านั้นที่เป็นไปตามข้อสังเกตดังกล่าว สำหรับแผนฉันทวมศัสถาแสดงได้ต่อไปนี้

U—U— U—U—U—

รูปแบบของฉันทวมศัสถาพบเฉพาะใน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* โดยเริ่มต้นที่บทที่ 2 ถึงแม้เนื้อหาขาดหายไปแต่ก็สรุปเนื้อหาได้ว่าเป็นบทที่สรรเสริญพระพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณอนันต์ ดังเนื้อความบรรทัดที่ 2-3 ต่อไปนี้

³⁴⁵ ปราณณี ฟาพานิช, สุวฤตติลล : ยอดแห่งฉันทวรรณพดที่งดงาม, 19.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 82.

(2) jināya śākyeśvarasarvvavedine

yathārtha — — — ∪ date prakurvate |

(3) jagaddhitaṃ saṅgham abhedyamānsan

tribhinna — — — ∪ phalātmane namaḥ³⁴⁷ ||ฉันท์วัมศีลสถามีเนื่อความสมบูรณ ดังตัวอย่างในบทที่ 97 *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ดังนี้

(33) śriyaṃ śriyā rūpajuṣāṃ sarasvatīm

vicārakāñāñ ca vijitya vidyayā |

(34) vipakṣalakṣmīñ ca subhāgyaśobhayā

svanāma tat karmmagatā krameṇa yā³⁴⁸ ||

บทที่ 97 บรรทัดที่ 33-34 ข้างต้น กวีใช้รูปแบบฉันท์วัมศีลสถามีเนื่อความสมบูรณ เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาที่ว่าชีวประวัติของพระนางชัยราชเทวี ใจความหลักของฉันท์บทนี้ เป็นสตุติพระนางชัยราชเทวี ซึ่งเป็นสตรีที่มีความเป็นเลิศเพียงพร้อมด้วยความงาม ความรอบรู้ พระนางได้บรรลุจุดหมายปลายทางคือการบรรลุธรรม อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตคือฉันท์วัมศีลสถามีเนื่อความสมบูรณที่ปรากฏใน *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* กวีถ่ายทอดเนื้อหาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและมีลีลาการสรรเสริญพระเกียรติกวีผู้รจนารวมอยู่ด้วย กล่าวคือ ฉันท์วัมศีลสถามีเนื่อความสมบูรณเริ่มต้นด้วยบทสรรเสริญพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวไปแล้ว และเนื้อหาฉันท์ในบทอื่นๆ ล้วนให้ข้อมูลพระนางอินทรเทวี มีเนื้อหาที่บันทึกพระชนิษฐาของพระนาง ส่วนเนื้อหาที่เหลือกวีใช้ฉันท์วัมศีลสถามีเนื่อความสมบูรณเพื่อกล่าวถึงชีวประวัติของกวีเอง

2) **ฉันท์มาลินี (Malini)** เป็นฉันท์ที่บาทหนึ่งมี 15 พยางค์ ฉันท์รูปแบบนี้มีความเรียบง่าย รูปแบบของฉันท์แบ่งได้ 2 ส่วน มีจิงหะหยุดพยางค์ที่ 8 รูปแบบฉันท์ส่วนแรกจำนวนพยางค์มีเลข 6 พยางค์ แล้วตามด้วยเสียงครุ 2 ส่วน ส่วนรูปแบบที่สองนั้น พยางค์มีเสียงครุมากกว่าเสียงลหุ³⁴⁹ เห็นได้จากแผนผังของฉันท์มาลินี ดังต่อไปนี้

∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — — | — ∪ — — ∪ — —

³⁴⁷ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 163-164.

³⁴⁸ *Ibid.*, 172.

³⁴⁹ Ashwini S. Deo, “The metrical organization of Classical Sanskrit verse,” in *Journal of Linguistics* 43, 1 (March 2007): 63-114.

ฉันทมालินีพบใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* บทที่ 168 เนื้อหาบันทึกพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงให้สร้างสระชัย (ชยตฎาก) ณ เมืองชัยศรี ซึ่งเปรียบเหมือนกับหญิงสาวสระชัยที่สร้างขึ้นนี้มีภูมิทัศน์ที่สอดคล้องกับธรรมชาติอันงดงาม กล่าวคือ สระชัยถูกประดับให้งดงามเรื่องด้วยหินอันมีค่า ทอง และพวงมาลัย ดังเนื้อความบรรทัดที่ 49-50 ต่อไปนี้

(49) suruciviracitāyā bhūmahīṣyās samasta-
prākṛtasukṛta keśaśṛṅjayaśṛīkavaryām |
(50) upalakanakamālārañjitāyām śrīyādhyam
vyadhita jayatatakādarśam eṣo vanīndrah³⁵⁰ ||

ฉันทมาลินี ใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 บทที่ 106 เสนอรูปแบบฉันทที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับการบรรยายเชิงข้อเท็จจริงผสมผสานกับความงามที่วิม้งพรรณนา ดังเนื้อหาต่อไปนี้

(25) vilasitavidhuv[i]mvayālikhacchṛṅga eko
bhujagasadanasaṅgāgāḍhatānyāpi tena |
(26) anukuruta ime te nirmmite śrīmatā śrī-
jayagiriṅjayasindhū tadvṛhatkīrttikotiṃ³⁵¹ ||

บทที่ 106 บรรทัดที่ 25-26 ข้างต้น โดยใจความหลักของฉันทมุ่งสื่อภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางอุดมคติ กวีสร้างโวหารน่าประทับใจโดยสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระเกียรติยศที่สูงเทียบเท่ากับยอดภูเขาชัยศรี และพระเกียรติยศอีกด้านหนึ่งเทียบเท่ากับมหาสมุทรชัยสินธุที่มีความลึกถึงพิภพของพญานาคใต้บาดาล

รูปแบบฉันทวิมส์ถาและมालินี เป็นฉันทที่เติมเต็มบทสดุดีพระเกียรติในจารึกให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ฉันทวิมส์ถาและมालินีแม้ปรากฏอยู่น้อย แต่ก็เชื่อมร้อยรูปแบบฉันทอื่นๆ ส่งผลให้บทร้อยกรองในจารึกขับเน้นบทสดุดีพระเกียรติหลากหลายมิติ

รูปแบบฉันทในจารึกดังที่ได้อภิปรายมานี้ มีความหลากหลาย มีทั้งฉันทที่มีจำนวนมากพยางค์คือ มันทากรานตา และศารทูลวิกรีฑิต ฉันทที่เน้นการบรรยายกับการจัดระบบองค์ความรู้ และสรุปเรื่องราว คือ อนุษณุก และอารยา ฉันทที่เน้นการพรรณนาเนื้อความ คือ วสันตติลกา ซึ่งเป็นฉันทที่

³⁵⁰ George Coëdès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,”: 282.

³⁵¹ George Coëdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV, 219.

กวีนิยมใช้ และฉันทในกล่มที่มี 11 พยางค์ ประกอบด้วยอุปชาติ อินทรวัชรา และอุเพนทรวัชรา รวมทั้งฉันทที่เติมเต็มบทพรรณนาพระเกียรติให้มีความสมบูรณ์ คือ วมัศฐาและมาลินี สิ่งที่น่าสังเกตคือ กวีมีความสามารถปรับรูปแบบฉันทเพื่อให้สื่อความหมายและเน้นจังหวะของเสียง ลงน้ำหนักของเสียง เพื่อให้เกิดผลทาง **อลังการ** ขณะเดียวกันรูปแบบของฉันทปรากฏชัดเจนในจารึกหลักที่สมบูรณ์คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณะอย่างละ 6 ถึง 7 รูปแบบ ส่วนจารึกหลักที่เนื้อความบางด้านขาดหายไป คือ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** และ **จารึกปราสาทจรุง** การชี้ชัดรูปแบบฉันทลักษณะนั้นไม่อาจระบุได้แน่นอน

องค์ประกอบตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มของจารึกมีองค์ประกอบชุดข้อมูลภูมิหลังที่สามารถอภิปรายจัดกลุ่มรวมกันได้ ดังเห็นได้ว่า จารึกระบุตัวตนสถานภาพ และความสำคัญของกวีว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยกเว้นในกรณีนี้ **จารึกปราสาทจรุง** หลักฐานเกี่ยวกับตัวตนของกวีลบลื่อนไป แต่ก็สันนิษฐานได้ว่ากวีเป็นปราชญ์ราชสำนัก (2) จารึกในกลุ่มนี้มีรายละเอียดเนื้อหาที่เป็นแบบแผนเดียวกัน เห็นได้จากความต่อเนื่องของเนื้อหาจารึกที่สรุปไว้เบื้องต้นแล้ว (3) จารึกเน้นรายละเอียดบทสวดติพระเกียรติอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ มีเนื้อหาที่ครอบคลุมบทสวดติพระเกียรติในหลากหลายมิติ (4) จารึกมีลักษณะทางกายภาพรูปทรงขนาดใกล้เคียงกัน รวมทั้งการเลือกสรรภาษา อักษร และ ฉันทลักษณะ มีความประณีตพิถีพิถันจึงเหมาะสมกับการยกย่องเป็นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง

2.2 จารึกทรายฟอง : จารึกประจำอารคยศาลา

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับกว่า 10 หลัก พบบริเวณจังหวัดเสียมเรียบ และจังหวัดกำแพงจาม ในอาณาจักรกัมพูชา ทางตอนใต้ของแขวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และบริเวณแถบอีสานตอนล่างของประเทศไทย สังเกตได้ว่าจารึกจำนวนมากเป็นกลุ่มจารึกที่มีลีลาการเขียน การสื่อความหมายเหมือนกัน ปริมาณเนื้อหาใกล้เคียงกัน ลักษณะทางกายภาพรูปทรงจารึกคล้ายกันมาก ที่สำคัญมีเนื้อหาสวดติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหมือนกัน จารึกที่ผู้วิจัยกล่าวถึง คือ “จารึกประจำอารคยศาลา” ซึ่งคำว่า “อารคยศาลา” (Ārogyāsālā) เป็นคำที่ปรากฏในจารึกมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “สถานพยาบาล”³⁵² หรือที่วงวิชาการเทียบเคียงกับคำว่า “โรงพยาบาล” (Hospital) แต่น่าสังเกตว่าในสมัยโบราณ อารคยศาลาที่สร้างขึ้นไม่ใช่ภาพแทนโรงพยาบาลอย่างที่เรารู้จักในปัจจุบัน³⁵³ เพราะคำศัพท์หลายคำในเอกสาร

³⁵² Monier Monier Williams, *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*, 151.

³⁵³ สุกิตต์ วงษ์เทศ ได้นำเสนอข้อเขียนเรื่อง “อารคยศาล ไม่ใช่ ‘โรงพยาบาล’ แต่เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ” ผู้วิจัยเห็นว่าข้อเขียนนี้มีประเด็นที่น่าสนใจ ซึ่งสุกิตต์ชี้ให้เห็นว่า “...อารคยศาล ไม่แปลว่า โรงพยาบาล จึง

โบราณ อาจสร้างความสับสนต่อการตีความประวัติศาสตร์³⁵⁴ ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ เมื่อกล่าวถึงคำว่า “อาโรคยศาลา” ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบการรักษาผู้ป่วยสมัยโบราณ ผู้วิจัยจะนิยามความหมายไว้เบื้องต้นว่าเป็น **สถานที่บำบัดรักษาโรค** ซึ่งขยายความได้ว่า **อาโรคยศาลาเป็นสถานที่บำบัดรักษาโรคตามระบบแนวคิดของชาวอินเดียโบราณ**³⁵⁵ ดังนั้น จารึกประจำอาโรคยศาลา ก็คือ **จารึกประจำสถานที่บำบัดรักษาโรค**³⁵⁶ ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อครั้งที่พระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาอา

ไม่เป็นโรงพยาบาลตามความหมายปัจจุบัน (ซึ่งเป็นศัพท์ผูกใหม่ถอดจากภาษาอังกฤษว่า hospital) ที่ต้องมี หมอ, พยาบาล, คนไข้, เตียงคนไข้เรียงเป็นแถวเป็นแนว, เครื่องมือแพทย์ ฯลฯ” นอกจากนี้ยังกล่าวด้วยว่า “นักวิชาการฝรั่งเศสรุ่นก่อนๆ ถ้ายกถอดโรคยศาล คือ โรงพยาบาลอย่างห้วนๆ ต่อมาบรรดานักประวัติศาสตร์ ศิลปะโบราณคดีไทย และมักคุเทศก์ก็รับคำแปลทั้งต้นไปเผยแพร่เป็นที่รู้จักกว้างขวาง แต่คลาดเคลื่อนด้วย กาลเทศะจากลักษณะสังคมและวัฒนธรรม...” อโรคยศาล หรืออาโรคยศาลาในความเห็นของสุจิตต์นั้น คือ “**สถาน บำบัดรักษาด้วยสมุนไพร ...พูดภาษาปากว่าอโรคยศาล เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ**” ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำอธิบายดังกล่าว แต่อาจตั้งข้อสังเกตว่า อาโรคยศาลา อาจจะไม่ใช่ “สถานบำบัดแบบบ้านๆ” เพราะการดำเนินงานภายใน อาโรคยศาลาดังที่บันทึกไว้ในจารึกเป็นระบบระเบียบ มีแพทย์หลวง มีเครื่องยาจากคลังหลวงที่รับมาจากปราสาทตาพรหม และมีเจ้าหน้าที่รักษาพยาบาลอย่างดี สุจิตต์ วงษ์เทศ, อโรคยศาล ไม่ใช่ ‘โรงพยาบาล’ แต่เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ” ใน **มติชนสุดสัปดาห์** (28 ธันวาคม 2561- 3 มกราคม 2562) , เข้าถึงเมื่อ 20 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_159625

³⁵⁴ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, “ว่าด้วยแนวทางของการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยโบราณ,” ใน **วารสารตำรา ราชานุกาฬ** 13, 1 (2557): 212.

³⁵⁵ เป็นที่ยอมรับกันว่าศาสตร์การแพทย์ของอินเดียนั้น มีความเจริญมาช้านาน แนวคิดทางการแพทย์ของ อินเดียส่งอิทธิพลมายังอาณาจักรกัมพูชาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นครั้งแรก ที่น่าสังเกตคือ ในท้องถื่นของ อินเดีย โดยเฉพาะรัฐทางตอนใต้ มักเรียกสถานที่บำบัดรักษาโรคว่า “อาตุรศาลา” หมายความว่าในอินเดียตั้งแต่ครั้ง โบราณกาล ระบบการแพทย์ดำเนินการรักษาโรคนั้นใน “ศาลา” ซึ่งเป็นเรือนพักรักษาผู้ป่วย ดังปรากฏหลักฐาน เกี่ยวกับ “ศาลา” ที่สร้างขึ้นมาเพื่อรองรับผู้ป่วยทั้งฝ่ายพุทธ และฝ่ายพราหมณ์ หลักฐานเกี่ยวกับ “ศาลา” หรือ “อาคาร” ที่สร้างขึ้นรองรับผู้ป่วยฝ่ายพุทธนั้น ปรากฏใน **คัมภีร์วินัยปิฎก** ซึ่งกล่าวถึง “ศาลาผู้ป่วย” คือ “คิลาน ศาลา” หรือพบหลักฐานเป็นตราประทับสลักเป็นรูปต้นไม้ มีข้อความที่ว่า “ศรี อาโรคยวิหาเร ภิกษุสงฆสย” จะเห็น ได้ว่า “อาโรคยวิหาเร” ก็คืออาคารที่สร้างขึ้นมารองรับผู้ป่วย ซึ่งในที่นี้น่าจะเป็นศาลา ในขณะที่พุทธสถาน ณ ประเทศเนปาล **จารึกที่เมืองเลเด** มีข้อความระบุว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานที่ดินเพื่อเป็นอาโรคยศาลา ในส่วน หลักฐานฝ่ายพราหมณ์นั้น ตัวอย่างการกล่าวถึงอาคารที่เป็น “ศาลา” เพื่อรองรับผู้ป่วย พบในข้อความ **จารึก มัลกปุรัม** ที่ควันอันธรประเทศกล่าวถึงพื้นที่โรงพยาบาล มี **ปรสูติศาลา** หรือ เรือนพักทำคลอด และอาโรคยศาลา เค็นเนธ จี ซิสต์, **ลัทธินิกพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม** แปลโดย อีริช เดอ อุทยวิทยารัตน์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกมลคีมทอง, 2552), 60-63.

³⁵⁶ คำว่า “อาโรคยศาลา” เป็นคำศัพท์ที่พบหลายครั้งในกลุ่มจารึกประจำอาโรคยศาลา มีทั้งคำศัพท์ ที่ระบุว่าเป็น “อาโรคยศาล” และ “อาโรคยศาลา” ดังที่ว่า “sārogyasālam” (sa + ārogyasā) หมายถึง

โรคยศาลาท้าวอาณาจักรของพระองค์นั้ร้อยแห่ง ดังปรากฏหลักฐาน *จารึกปราสาทตาพรหม* ข้อความด้านที่ 4 บทที่ 117 ระบุไว้ว่า “*ārogyaśālā viṣaye viṣaye dve śatan tathā*”³⁵⁷ (ในแต่ ละจังหวัด มีสถานพยาบาลจำนวน 102 แห่ง) และใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ข้อความด้านที่ 3 บทที่ 103 ระบุไว้เช่นกันว่า “*piṇḍikṛtās tu valabhi- prāsādā dvau śatan tathā śilāgrhāṇām khaṇḍās tu pañcāsītīś catuśśatāḥ*”³⁵⁸ (เรือนยอดสูง และปราสาท (คือ อาโรคยศาลา) (นับ) รวมได้จำนวน 102 แห่ง ส่วนเรือนศิลามีจำนวนถึง 485 แห่ง)³⁵⁹ ข้อมูลในจารึกทั้งสองหลักนี้ แสดงให้เห็นว่าการสถาปนาอาโรคยศาลา พร้อมด้วยหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งระบุถึงการสร้าง เส้นทางเชื่อมโยงจากเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย ตามตำแหน่งที่ตั้งของอาโรคยศาลา³⁶⁰ เป็นการ เอื้อประโยชน์การเดินทางติดต่อของชุมชนโบราณในสมัยนั้น และเอื้อประโยชน์ต่อประชาชนที่เข้ารับ บริการรักษาโรค อันเป็นลักษณะเด่นของการบริการสาธารณสุขที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบในยุคสมัยนี้ ดังที่ *Kieth Rethy Chhem* กล่าวว่าการสถาปนาอาโรคยศาลา เป็นจุดสำคัญของพัฒนาการ ประวัติศาสตร์การแพทย์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีนโยบายแบบเดียวกับที่พระเจ้าอโศก มหาราชทรงดำเนินการมาแล้ว อีกทั้งสถานพยาบาลมีความสัมพันธ์กับศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับ

สถานพยาบาลแห่งนั้น “*vyādhādidamārogyaśālam*” (*vyādha + idam + ārogyaśālā*) หมายถึง (พระเจ้าชัยว รมันที่ 7) ได้สร้างสถานพยาบาลแห่งนี้ “*ārogyaśālaraksāśca*” (*ārogyaśālā + rakṣa + ca*) หมายถึง และคอย ดูแลความเรียบร้อยของสถานพยาบาล หรือข้อความที่ว่า “*narāścaturdaśārogyaśālāsamrakṣiṇaḥ*” (*nara + catur + daśa + ārogyaśālā + sam + rakṣiṇ*) หมายถึง พร้อมด้วยคนจำนวน 14 คนเป็นผู้ดูแลรักษา สถานพยาบาล คำศัพท์เหล่านี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าจารึกประจำอาโรคยศาลาเป็นจารึกในขอบเขตที่เกี่ยวข้อง กับสถานพยาบาล

³⁵⁷ George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,” : 66.

³⁵⁸ George Cœdès, “La stèle du Práh Khñ d'Ankor,” : 277.

³⁵⁹ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “โรคและการเยียวยาในจารึกอาโรคยศาลา,” ใน *ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ฐน นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน: เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ), 80.

³⁶⁰ การสำรวจเส้นทางหรือถนนจากเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย พบว่ามีอยู่จริงตามที่ระบุไว้ใน *จารึก ปราสาทพระขรรค์* กล่าวคือ เส้นทางที่ตัดออกมาจากราชธานีของอาณาจักรกัมพูชา กระทั่งถึงเมืองพิมาย ตลอด เส้นทางที่เชื่อมต่อกัน เป็นที่ตั้งของศาสนสถานเขมรหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทพนมรุ้ง โบราณสถานเขตวัดแพงพวย จังหวัดบุรีรัมย์ ตามเส้นทางนี้ในปัจจุบัน ยังพบซาก ปักหักพังของสิ่งก่อสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กระจายละเอียดใน ปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และคณะ, *รายงาน วิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของราชมรรคา สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2550), 3-6.

เดียวกัน³⁶¹ โดยภาพรวมของจารึกประจำอำเภอโรคนศาแต่ละหลัก มีลักษณะเฉพาะที่เหมือนกันหลายประการ³⁶² ตัวอย่างจารึกประจำอำเภอโรคนศาที่คัดลอกเนื้อความต่อกันมา เช่น *จารึกปราสาท* พบที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เนื้อหาทั้งหมด 49 บท³⁶³ *จารึกด้านประจำ* พบที่ตำบลด้านประจำ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เนื้อหาทั้งหมด 48 บท³⁶⁴ *จารึกพิมาย* พบที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เนื้อหาทั้งหมด 38 บท³⁶⁵ *จารึกตาเมืองโต้ง* พบบริเวณปราสาทตาเมืองโต้ง จังหวัดสุรินทร์ เนื้อหาทั้งหมด 46 บท³⁶⁶ *จารึกปราสาททามจาน* พบบริเวณปราสาททามจาน จังหวัดศรีสะเกษ เนื้อหาทั้งหมด 48 บท³⁶⁷

ในบรรดาจารึกประจำอำเภอโรคนศาหลักต่างๆ จารึกไม่ได้สมบูรณ์ครบถ้วน จารึกบางหลัก เช่น *จารึกด้านประจำ* ในด้านที่ 3 ข้อความที่บันทึกชำรุดอ่านไม่ได้ หรือ *จารึกพิมาย* ในด้านที่ 2 ข้อความที่บันทึกชำรุดโดยตลอด ฉะนั้น ในการศึกษาตัวบทจารึกครั้งนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาจารึกหลักที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ หรือมีเนื้อหาที่ชำรุดน้อยที่สุด โดยพิจารณา *จารึกทรายทอง* จารึกหลักนี้พบที่หมู่บ้านทรายทอง ทางตอนใต้ของแขวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นหนึ่งในบรรดาจารึกอำเภอโรคนศาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สร้างขึ้นประจำอำเภอโรคนศา บันทึก

³⁶¹ Kieth Rethy Chhem, “La médecine angkoriennne sous Jayavarman VII (1181-1220 de n.è.)” *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*.150(4):1977-1998.

³⁶² นักวิชาการ เช่น ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ประมวลลักษณะที่เหมือนกันของจารึกประจำอำเภอโรคนศา พบข้อยุติรายละเอียดที่เหมือนกัน 4 ประการ คือ (1) เป็นจารึกที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 (2) จารึกทำด้วยหินทรายเนื้อละเอียด ซึ่งสรุปได้ว่ามีลักษณะทางกายภาพเหมือนกัน (3) จารึกทั้ง 4 ด้านใช้ภาษา อักษร และการจัดเรียงบรรทัด การแบ่งวรรคเหมือนกัน (4) ข้อความในจารึกเหมือนกันเปรียบเทียบกันได้ ทั้งนี้สอดคล้องกับที่ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ เมื่อได้ศึกษาจารึกประจำอำเภอโรคนศา กล่าวว่า “เมื่อกล่าวถึง “เนื้อหา” ของจารึกที่พบในบริเวณ “อำเภอโรคนศา” ทั้งหมดทุกแห่ง มีเรื่องที่น่าประหลาดใจ คือจารึกทุกหลักมีเนื้อหาแทบจะเหมือนกันทั้งหมดราวๆ ร้อยละ 90 จะต่างกันบ้างก็เฉพาะเรื่องจำนวนเจ้าหน้าที่ประจำโรงพยาบาลและจำนวนตัวยา โดยเฉพาะสมุนไพรรที่ต้องเบิกจากคลังหลวงเท่านั้น” ดูใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกพบที่อำเภอโรคนศา,” ใน นานาสารัตถคติจากจารึกและเอกสารโบราณ, 47. ; สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “โรคและการเยียวยาในจารึกอำเภอโรคนศา” ใน ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13, 81.

³⁶³ ชะเอม แก้วคล้าย, อ่าน แปล และรวบรวม, *จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528), 10-18.

³⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 19-25.

³⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 26-32.

³⁶⁶ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, *การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือง*, 101-124.

³⁶⁷ สำนวนข้อมูลจารึกในประเทศไทย, “จารึกปราสาททามจาน,” เข้าถึงเมื่อ 20 มิถุนายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/19134>

กิจกรรมต่างๆ ภายในสถานที่แห่งนั้น เนื่องจาก **จาริกทรายฟอง** มีเนื้อหาแบบเดียวกับจารึกประจำ อาโรคยศาลาหลักอื่นๆ ในกรณีที่เนื้อหา **จาริกทรายฟอง** บางบทชำรุด รวมทั้งข้อมูลบางประการเอื้อ ให้นำจารึกประจำอาโรคยศาลาหลักอื่นมาเทียบเคียงกันได้ ผู้วิจัยก็นำจารึกหลักอื่นมาอธิบายเสริม รายละเอียดให้ชัดเจนขึ้นด้วย รายละเอียดที่จะกล่าวถึงมีดังนี้

1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ

จาริกทรายฟอง ไม่มีข้อความตอนใดระบุชื่อผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญไว้ นำ สันเกตว่าการเขียนจารึกที่ไม่บอกตัวตนกวีเป็นลักษณะร่วมเหมือนกันทุกหลักในกลุ่มจารึก ประจำอาโรคยศาลา ลักษณะพิเศษแห่งนี้ทำให้เห็นว่าการเขียนจารึกประจำอาโรคยศาลา มุ่งเผยแพร่ ชูชื่อนี้ที่เหมือนกัน เป็นเหตุผลหนึ่งที่ยืนยันว่ากวีไม่ประสงค์บันทึกชื่อของตน เพราะหากปรากฏชื่อ ของกวี จารึกทุกหลักที่ค้นพบจะมีชื่อหรือรอรอยภูมิหลังของกวีคนเดียวกัน ซึ่งในความเป็นจริง ย่อม เป็นไปไม่ได้ที่จารึกนับกว่า 10 หลักจะเป็นผลงานประพันธ์ที่กวีคนเดียวเขียนขึ้นมาทีละหลัก ฉะนั้น การประพันธ์เนื้อหาที่เกี่ยวกับอาโรคยศาลา จึงมีฉบับหลักที่เขียนขึ้นก่อน แล้วช่างจารึกจึงนำเนื้อหา ฉบับหลักนั้นมาสลักลงบนหลักศิลา และปรับแต่งเนื้อความบางส่วนให้ต่างออกไปเล็กน้อย เพื่อนำหลัก ศิลาจารึกไปตั้งไว้บริเวณอาโรคยศาลา สอดคล้องกับที่ ชะเอม แก้วคล้าย ได้กล่าวถึงประเด็นการ คัดลอกเนื้อหาจารึกประจำอาโรคยศาลาที่พบในดินแดนประเทศไทยไว้ว่า

...การสร้างศิลาจารึกก็ต้องคัดลอกกันมาตามลำดับ คือ ศิลาจารึกหลัก ปราสาทตาเมียนโตจ เป็นหลักแรก (เท่าที่พบในดินแดนไทยปัจจุบัน) แล้ว คัดลอกมาเป็นจารึกปราสาท จากจารึกปราสาทคัดลอกเป็นจารึกตำนานประจำ จากจารึกตำนานประจำคัดลอกเป็นจารึกพิมาย โดยการเปลี่ยนข้อความในบรรทัด ที่ 3-4 ให้เหมาะสมกับสถานพยาบาลในท้องถิ่นนั้นๆ...³⁶⁸

การที่จารึกประจำอาโรคยศาลาไม่ได้กล่าวถึงตัวตนกวี เหตุผลข้อหนึ่ง อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า กวีไม่ต้องการประชันกับกวีหลวง คือ พระอัครมเหสี และพระโอรสที่รับใช้เบื้องพระยุคลบาทพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 โดยประพันธ์ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ จารึกปราสาทตาพรหม และ จารึกปราสาท พระขรรค์** ก่อนหน้านั้นแล้ว ถ้าจะสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่ง อาจชี้ได้ว่า เป็นพราหมณ์ราชสำนักพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง เพราะเนื้อหาจารึกประจำอาโรคยศาลาแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อองค์

³⁶⁸ ชะเอม แก้วคล้าย, อ่าน แปล และรวบรวม, **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**, 55.

พระมหากษัตริย์ แสดงความรอบรู้คติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสตร์การแพทย์
อายุรเวท

2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง

จาริกทรายฟอง มีวัตถุประสงค์ในการแต่ง 2 ประการ ประการแรก เพื่อสดุดีพระเกียรติ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจบำบัดทุกข์ของเหล่าทวยราษฎร์ อัน
เนื่องจากปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ วัตถุประสงค์ข้อนี้ สะท้อนจากเนื้อหา **จาริกทรายฟอง** และจาริก
ประจำอาโรคยศาลาทุกหลักว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงใส่พระราชหฤทัยความเป็นอยู่ของประชาชน
อย่างยิ่ง จาริกสะท้อนพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงขจัดความทุกข์ของเหล่า
ทวยราษฎร์ คือ โปรดให้สร้างอาโรคยศาลาให้เป็นสถานที่บรรเทาทุกข์จากโรค ทรงหยั่งเห็นว่าโรค
เป็นภัยร้ายคร่าชีวิตให้ถึงแก่ความตาย และความตายอันเกิดจากโรค ก็ไม่ได้ส่งผลดีต่อแผ่นดิน เพราะ
โรคระบาดทำให้แผ่นดินของพระองค์สกปรกมัวหมอง ดังความในจาริกต่อไปนี้

(19) buddhya³⁶⁹ svarggīkṛtām pṛthvīm matvā maraṇadūṣitām |

(20) martyānāmamaratvāya yo diśad dheṣajāmṛtam ||

เมื่อคิดว่าแผ่นดินที่สกปรก เพราะความตาย ได้ถูกทำให้เป็นสวรรค์แล้ว
เพราะความร่ำรวย พระองค์จึงพระราชทานน้ำอมฤต คือ ยา แก่คนที่จะต้องตาย
เพื่อความไม่ตาย³⁷⁰

ดังนั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงพระราชทานแพทย์หลวง และยาเพื่อรักษาเหล่าทวยราษฎร์
ของพระองค์ที่ป่วยไข้ ดังคำจาริกที่ว่า

(3) āyurvedāstravedeṣu vaidyavīrair viśāradaih |

(4) yo ghātayad rāṣṭrarujō rujārīn bheṣajāyudhaiḥ ||

³⁶⁹ คำอ่านเริ่มต้นบรรทัดที่ 19 ข้างต้นนี้ เทียบกับ **จาริกปราสาทตาเมือนโต้ง** ซึ่งมีการตรวจสอบคำอ่าน
ใหม่เป็น rddhya ดุโน อัญชานา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจาริกกลุ่มปราสาทตาเมือน, 107.

³⁷⁰ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 1 บทที่ 10

พระองค์ได้พระราชทานทวารหาญ คือ แพทย์ทั้งปวง ผู้เชี่ยวชาญใน
ความรู้เกี่ยวกับอาวุธ คือ อายุรเวท ให้ฆ่าศัตรูทั้งหลาย คือ โรค ที่ทำร้ายราษฎร
ด้วยอาวุธทั้งหลาย คือ ยา³⁷¹

วัตถุประสงค์การแต่งประการที่สอง เพื่อบันทึกการดำเนินงานภายในอารคยศาลาอย่าง
เป็นระบบ แม้ในปัจจุบัน สิ่งปลูกสร้างเกี่ยวกับอารคยศาลาไม่หลงเหลือร่องรอยแล้ว เพราะ
สันนิษฐานว่าอารคยศาลาสร้างขึ้นมาจากไม้ ส่วนอิฐ หิน และ ศิลาแลง นำมาก่อสร้างเฉพาะศาสน
สถาน ดังนั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป ไม้ที่ใช้ก่อสร้างอารคยศาลาจึงผุพัง เหลือเพียงศาสนสถาน วิหาร
และหลักศิลาจารึก³⁷² ในแง่ **จาริกทรายฟอง** ที่มีเนื้อหาค่อนข้างสมบูรณ์ จึงชี้ให้เห็นความมีอยู่จริง
ของการดำเนินงานภายในอารคยศาลา ดังคำจารึกที่ว่า

(13) cikitsyā atra catvāro varṇā dvau bhiṣajau tayoh |

(14) pumān ekaḥ striyau ca dve ekaśaḥ sthitidāyinaḥ ||

สถานที่แห่งนี้ ทั้ง 4 วรรณะเป็นคนป่วย มีหมอ 2 คน ใน 2 คนนั้น คน
หนึ่งจะเป็นผู้ชาย และมีผู้หญิง 2 คน จะต้องเป็นผู้ดูแลสถานที่วันละคน³⁷³

กล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์การจารึก เพื่อเป็นบทสวดดีพระเกียรติ และบันทึกการดำเนินงานของ
อารคยศาลา โดยเฉพาะวัตถุประสงค์ประการที่สอง ชี้ให้เห็นได้ว่า **จาริกทรายฟอง** มีสถานะพิเศษที่
แตกต่างจากจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักรอื่น และน่าสังเกตว่าจารึกประจำอา
โรคยศาลา ให้รายละเอียดการดำเนินงานภายในสถานพยาบาล ซึ่งเป็นชุดเนื้อหาที่เหมือนกัน พบ
เฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เท่านั้น

3) ช่วงเวลาการเขียน

ช่วงเวลาการเขียน **จาริกทรายฟอง** น่าจะอยู่ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับปีการก่อสร้าง
อารคยศาลา คือ ปีมหาศักราช 1108 ตรงกับ ค.ศ.1186 หรือ พ.ศ.1729 ดังเนื้อหาจารึกที่ระบุไว้ว่า

(7) sārōgyasām parito bhaiṣyasugatam vyadhāt |

(8) sārddham jinaurasābhyām yas sadāsāntyai prajārujām ||

³⁷¹ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 2 บทที่ 14

³⁷² พิรพน พิสนุพงศ์ และ สุภาภรณ์ ปิติพร, “โรงพยาบาลกับสมุนไพรรวมสมัยดึกดำบรรพ์ : จากจารึก
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พบในประเทศไทย,” ใน **ศิลปวัฒนธรรม** 15, 5 (มีนาคม 2537) :118.

³⁷³ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 2 บทที่ 19

**พระองค์ได้สร้างอารโศยศาลา พร้อมกับที่ประทับของพระสุคต และ
พระโภษชสุคต ณ สถานที่แห่งนี้ในปีมหาศักราช 1108³⁷⁴**

หาก **จารึกทรายฟอง** และจารึกประจำอารโศยศาลาหลักอื่นๆ สร้างขึ้นในปีมหาศักราช 1108 หรือช่วงเวลาที่ไม่ห่างจากปีการสถาปนาอารโศยศาลาในท้องถิ่นต่างๆ นั้น เท่ากับว่าช่วงเวลาการสร้างจารึกเป็นปีเดียวกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งมีการก่อสร้างปราสาทตาพรหม

2.4) ลักษณะทางกายภาพ³⁷⁵

จารึกทรายฟอง มีลักษณะทางกายภาพเป็นแท่นหินทรายเนื้อละเอียด มี 4 ด้านขนาดเท่ากัน แต่ละด้านของเนื้อหินมีผิวหน้าเรียบ รูปทรงจารึกเป็นแท่นหินรูปทรงสี่เหลี่ยมตั้งตรง ฐานสี่เหลี่ยม ยอดเป็นทรงกระโจม แบบเดียวกับหลักศิลาจารึกที่พบในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งจะมีรูปทรงคล้ายคลึงกัน ต่างกันเพียงขนาดที่ไม่เท่ากัน

ข้อมูลเชิงประวัติของจารึก **Georges Maspero** เป็นผู้ที่พบ **จารึกทรายฟอง** ซึ่งบันทึกไว้ในรายงานว่า จารึกที่เมืองทรายฟองนี้ เป็นจารึกภาษาสันสกฤตพบร่วมกับรูปเคารพเทพ และจารึกอีกสองหลัก แต่จารึกสองหลักนั้นเขียนด้วยภาษาลาว สังเกตได้ว่าจารึกที่พบหินเป็นเนื้อละเอียด ความสูงของจารึกประมาณ 50 เซนติเมตร กว้าง 35 เซนติเมตร **Maspero** ชี้ให้เห็นว่า จารึกภาษาสันสกฤตหลักนี้มีเนื้อความชุดเดียวกับจารึกอารโศยศาลาที่ค้นพบก่อนหน้านี้แล้ว³⁷⁶ ส่วน **Finot** กล่าวว่า **จารึกทรายฟอง** สลักข้อความทั้ง 4 ด้านลงบนหินบะซอลต์สีดำ (**Black Basalt**) ซึ่งมีขนาดความสูง 50 เซนติเมตร และกว้าง 20 เซนติเมตร จารึกใน 3 ด้านแรก มีข้อความ 24 บรรทัด ส่วนด้านที่ 4 มี

³⁷⁴ **จารึกทรายฟอง** ด้านที่ 2 บทที่ 16

³⁷⁵ ลักษณะทางกายภาพของจารึกประจำกลุ่มอารโศยศาลาที่พบ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ (1) จารึกที่บันทึกข้อความลงบนวัตถุสำริด (2) จารึกบนแท่นหินทราย จารึกในกลุ่มแรกนั้น เป็นวัตถุสำริดที่จารข้อความสั้นๆ พบที่เมืองมโหสถ ดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ประกอบด้วยจารึกบนกรอบคันฉ่องสำริด จารึกที่ขอบขันสำริด เขียงเขียนสำริดมีอักษรจารอยู่รอบขอบจาน และจารึกบนสังข์สำริด จารึกเหล่านี้บันทึกข้อความถวายเครื่องไทยธรรมแด่อารโศยศาลา โดยพระบาทสมเด็จพระอัฐศรีชัยวรมเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ส่วนจารึกในกลุ่มที่สองนั้น เป็นจารึกภาษาสันสกฤต จารเรื่องราวต่างๆ ลงบนแท่นหินทั้ง 4 ด้าน ในงานวิจัยนี้ เมื่อกล่าวถึงจารึกประจำอารโศยศาลา จะเน้นเฉพาะจารึกในกลุ่มที่สองนี้ รายละเอียดวัตถุจารึกที่พบประจำอารโศยศาลาใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 4 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 17-18** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 121-139. ; ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกพบที่อารโศยศาล,” ใน **นานาสารัตถคติจากจารึกและเอกสารโบราณ**, 56-57.

³⁷⁶ Georges Maspero, “Say-fong. une ville morte,” in **BEFEO III** (1903): 4.

ข้อความ 26 บรรทัด รวมคำประพันธ์ทั้งหมดมี 48 บท³⁷⁷ จากขนาดของจารึกหลักนี้ ซึ่งให้เห็นว่าจารึกไม่ใหญ่โตมาก สามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย ตัวอย่างภาพ *จารึกทรายฟอง* ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 15 จารึกทรายฟอง ปัจจุบันเก็บรักษาที่หอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์

ที่มา: https://www.researchgate.net/figure/Stele-de-Say-Fong-decouverte-au-debut-du-XX-e-siecle-pres-de-Vientiane-au-Laos-extrait_fig7_328567375

5) ภาษาและอักษร

Maspero กล่าวว่า จารึกหลักหนึ่งพบที่เมืองทรายฟอง เขียนด้วยภาษาสันสกฤตทั้ง 4 ด้าน และเขียนด้วยตัวอักษรเขมรในยุคทอง³⁷⁸ แสดงให้เห็นว่า *จารึกทรายฟอง* แต่งด้วยภาษาสันสกฤตในรูปของบทตั้งแต่ต้นจนจบ ตัวอักษรที่ใช้บันทึกข้อความ คือ ตัวอักษรเขมรโบราณพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นตัวอักษรที่ใช้บันทึกข้อความเช่นเดียวกับจารึกหลักต่างๆ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากตัวอักษรในกลุ่มจารึกประจำอาณาจักรเขมรโบราณและจัดเรียงบรรทัดเหมือนกัน ดังนั้น จารึกจึงเทียบเคียงตัวอักษรให้เห็นชัดเจนได้ ในที่นี้ผู้วิจัยจะอ้างถึงแผ่น

³⁷⁷ Finot Louis, “L’inscription sanskrite de Say-fong: II. L’inscription sanskrite de Say- Kong,”: 22.

³⁷⁸ Georges Maspero, “Say-fong. une ville morte,” in in *BEFEO* III (1903): 4.

เจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระราชานเือนราชา พระเกียรติยศขจรไกล พระองค์พระราชทานสิ่งของต่างๆ ตลอด จนเป็นที่รักของเหล่าอสูร พระลักษมีเทวีแห่งโชคก็มาสถิตอยู่ที่พระองค์ด้วย

บทที่ 9-18 เป็นบทที่แสดงพระราชราชดำริและพระราชปณิธานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการก่อสร้างอารคยศาลา เพื่อเป็นสถานที่บำบัดรักษาโรค เริ่มจากที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมุ่งหมายที่จะพลิกฟื้นความสมบูรณ์ให้แก่แผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะพระราชทานโอสถหรือยารักษาคนป่วย ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงดำเนินการให้มีแพทย์หลวงมารักษาคนไข้ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แสดงพระราชปณิธานอันแรงกล้าในอันที่จะแบกรับความทุกข์ของทวยราษฎร์มาเป็นของพระองค์เอง ดังที่ว่า **ความทุกข์อันเกิดจากโรคของทวยราษฎร์ เป็นความทุกข์ในพระราชหฤทัยของพระองค์** ดังนั้น การดำเนินงานทางการแพทย์ ตลอดจนการก่อสร้างอารคยศาลา สุกตาลัย และเทวรูปพระศรีสุรยไวโรจนะจันทรโรจ และพระศรีจันทรไวโรจนะโรหิณีสะจึงเกิดขึ้นในปี มหาศักราช 1108

บทที่ 19-39 กล่าวถึงการดำเนินงานภายในอารคยศาลา สิ่งของถวาย การแจกแจงยารักษาโรค และผู้ที่ประกอบพิธีกรรม เนื้อหากล่าวถึงการจัดสรรเจ้าหน้าที่ดำเนินงานภายในอารคยศาลาอย่างหลากหลาย ประกอบด้วยแพทย์หลวง เจ้าหน้าที่ทั้งผู้ชายและผู้หญิงที่ปฏิบัติงานภายในอารคยศาลา ทั้งผู้ที่ดูแลทรัพย์สิน ผู้แจกจ่ายเครื่องยา ผู้ที่คอยรับข้าวเปลือก ยา และพินจากผู้ที่มอบให้อารคยศาลา นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลหุงต้มเครื่องยา จัดทำบัญชีเอกสาร ดูแลทำความสะอาดที่อยู่ของเทพ จัดเตรียมน้ำ จัดหาเครื่องยา เชื้อเพลิงสำหรับหุงต้ม ผู้ทำหน้าที่ตำข้าว เนื้อหาจากนั้นกล่าวถึงสิ่งของที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถวายแด่พระพุทธเจ้า และสิ่งของพระราชทานที่จำเป็นต่ออารคยศาลา จาริกกล่าวว่าในทุกวัน จะมีการถวายข้าวแด่เทพ สิ่งของพลีบูชาที่เหลือก็มอบให้ผู้ป่วย ผ่านงุ่มซึ่งถวายให้เป็นเครื่องแต่งกายของเทพ จากนั้นเนื้อหาจาริกแจกแจงเครื่องยาสมุนไพรต่างๆ เช่น ไม้กฤษณา ผงดีป्ली ต้นฝิ่น ต้นกาคะทิง หรือต้นบุนนาค จันทน์เทศ ยาขม มหาหิงคุ์ ผงยี่หระ บดละเอียด การบูร เป็นต้น เนื้อหาจาริกต่อไปกล่าวถึง ผู้ประกอบพิธีกรรมสามคน สองคนเป็นผู้ทำพิธีเช่นสรวงบูชา อีกคนเป็นโหราจารย์

บทที่ 40-48 เป็นบทสรุปพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แสดงสารของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และบทพระราชทานพรแก่ผู้ที่น้อมนำแนวทางปฏิบัติของพระองค์ เนื้อหาจาริกเริ่มจากการสรุปน้ำพระราชหฤทัยอันอ่อนโยนของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงเป็นผู้นำของปวงชนโดยแท้จริง จากนั้นเป็นสารของพระองค์ที่มีพระราชประสงค์ให้บริเวณอารคยศาลาเป็นเขตอภัยทาน เนื้อหาจาริกลำดับสุดท้ายเป็นพรที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระราชทานแก่พระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์รุ่นหลังว่าหาก

น้อมนำแนวทางปฏิบัติของพระองค์ โดยให้ความสำคัญแก่ประชาชนและสิ่งก่อสร้างในอารคยศาลา ก็ให้บรรลุนิพพาน และผู้ที่ขจัดสิ่งอกุศลก็ให้มีสุขภาพที่แข็งแรง ได้รับการคุ้มครองทุกแห่ง³⁸⁰

7) ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏใน *จาริกทรายทอง* มี 3 รูปแบบ ประกอบด้วย

(1) **ฉันทอนุชฎก** กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ในบทที่ 1-2, 10-41

(2) **ฉันทอุปชาติ** กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ในบทที่ 3-9, 42-47

(3) **ฉันท สรรคธา** กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ในบทที่ 48 ฉันท

ฉันททั้ง 3 รูปแบบนี้ เป็นลักษณะร่วมทางฉันทลักษณ์ที่พบเหมือนกันในจาริกประจำอารคยศาลาหลักต่างๆ จากปริมาณการใช้ฉันทใน *จาริกทรายทอง* พบว่าอนุชฎกเป็นฉันทที่กวีนิยมใช้มากที่สุดถึง 34 บท รองลงมาคือ อุปชาติ เป็นฉันทที่กวีใช้ 13 บท ส่วนฉันทที่ใช้น้อยที่สุด ใช้เพียง 1 บท ปรากฏในบทสุดท้าย คือ สรรคธา

ฉันทอนุชฎกซึ่งเป็นที่นิยมใช้มากใน *จาริกทรายทอง* สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยกล่าวถึงในหัวข้อฉันทลักษณ์ในจาริกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงว่า รูปแบบฉันทนี้เหมาะสมกับการพรรณนาเนื้อความที่เป็นข้อเท็จจริง คือ มุ่งให้ความรู้ นับว่ากวีเลือกใช้ฉันทเพื่อนำเสนอข้อมูลภายใน อารคยศาลาได้อย่างกระจ่างชัด ดังนี้

(1) namo vuddhāya nirmmāṇa dharmmasambhogamūrttaye |

(2) bhāvābhāvadva yātīto dvayātmā yo nirātmakaḥ ||

(3) bhaiṣajyaguruvaiḍūryya prabharājajinan name |

(4) kṣemārogyāṇi janyante yena nāmāpi śrṇvatām ||

บทที่ 1-2 บรรทัดที่ 1-4 ความจาริกข้างต้น เป็นบทน้อมน้อมแด่พระพุทธเจ้า ซึ่งได้แบ่งพระองค์เองออกเป็นนิรมานกาย ธรรมกาย และสัมโภคกาย พระองค์อยู่เลยภาวะของความมีอยู่และความไม่มีอยู่ ทรงมีแก่นของความเป็นหนึ่ง ซึ่งไม่มีอาตมัน ต่อมาเป็นบทน้อมน้อมแด่พระไภษัชยคุรุ-ไวฑูรยะประภาราชาชินเจ้า เป็นผู้ก่อให้เกิดความสุขและความไม่มีโรคแก่ประชาชนทั้งหลายที่ได้ยินเพียงพระนามของพระองค์

³⁸⁰ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล *จาริกทรายทอง* เป็นภาษาไทยจากภาคผนวกของงานวิจัยเล่มนี้

ฉันท่อนุชฎาในบทที่กล่าวถึงการดำเนินงานภายในอาโรคยศาลา ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของ **จาริกทรายฟอง** เห็นได้ว่าการใช้ศัพท์สังขยาระบุถึงจำนวนตัวเลขเพื่อแสดงข้อเท็จจริงของการบริหารดำเนินงานอย่างเป็นสัดส่วน ดังตัวอย่างตอนหนึ่งว่า

(17) pācakau tu pumāṅsau dvau	pākaidhodakādāyinau	
(18) puṣpadarbharau deva	vasateś ca viśodhakau	
(19) dvau yajñahāriṇau pattra	kārau pattraśalākyaḥ	
(20) dātārāv atha bhaiṣajya	pākendhanaharāv ubhau	

บทที่ 21-22 บรรทัดที่ 17-20 ในจาริกข้างต้น เป็นฉันท่อนุชฎาที่บันทึกข้อความเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่อาโรคยศาลาที่ดูแลความเรียบร้อย โดยระบุถึงผู้ชาย 2 คน ที่จัดหาพินนำมาหุงต้ม ผู้ชาย 2 คนก็เป็นผู้หาดอกไม้ และหญ้าคา ผู้ชาย 2 คน เป็นผู้ที่ทำความสะอาดที่ประทับของเทพทั้งหลาย บทที่ต่อเนื่องอีกบทหนึ่งก็ยังคงอ้างถึงผู้ชาย 2 คน อีก ดังที่ฉันท่อนุชฎาบันทึกว่า ผู้ชาย 2 คนที่ได้รับการแต่งตั้ง ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรม ผู้ชาย 2 คน ทำหน้าที่บันทึกข้อความ ผู้ชาย 2 คนหาไม้สลาย ส่วนผู้ชายอีก 25 คนหาไม้มาทำเชื้อเพลิงสำหรับต้มยา

ในส่วนของการใช้ฉันท์อุปชาติ แต่งแทรกสลับกับฉันท์อนุชฎา กวีใช้ฉันท์รูปแบบนี้ได้เหมาะสม เพราะอุปชาติเป็นฉันท์ 11 พยางค์ มีพยางค์ที่เพิ่มขึ้นจากฉันท์อนุชฎา 2 พยางค์ รูปแบบฉันท์ที่มีพยางค์ใกล้เคียงกันนี้ทำให้เนื้อหาที่บันทึกก็มีความเป็นเอกภาพ ขณะที่ฉันท์อุปชาติเน้นการพรรณานาเนื้อความ กวีเลือกใช้ฉันท์รูปแบบนี้ ทำให้สื่อภาพได้ละเอียดชัดเจนด้วย ดังตัวอย่างที่ว่า

(9) niśśeṣarājanyaśirovatamsa-	pādāmvujas samyati saṃhṛtāriḥ	
(10) pryagrahit sadgūṇaratnabhūmām	yatkīrtihārām vasudhāṅganām yah	

บทที่ 5 บรรทัดที่ 9-10 ในจาริกข้างต้น กวีใช้ฉันท์อุปชาติเพื่อสดุดีพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพื่อสื่อภาพให้เห็นว่า มีพระราชอำนาจมากมาสถบอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเปรียบเหมือนมงกุฎที่ประดับบนเศียรของพระราชานั่น การใช้คำว่า *vasudhāṅganām* เพื่อไปขยายกับคำในบาทก่อนหน้าว่า *sadgūṇaratnabhūmām* เป็นการเลือกสรรพยางค์ที่สื่อความหมายชัดเจน โดยกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอภิเษกกับแผ่นดินผู้เป็นมเหสี ผู้มีคุณสมบัติอันดีงามราวกับประดับด้วยรัตนชาติ ทำให้เห็นภาพว่ามีใช้เพียงพระราชานี้ทั้งหลายจะเข้ามาเคารพแทบพระบาทพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 แต่กวีเชิดชูพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เด่นชัด กล่าวคือ การที่พระมหากษัตริย์อภิเษกสมรสกับพระมเหสีองค์นั้น ย่อมไม่ใช่

สตรีทั้งหลายที่พบได้ทั่วไป แต่ย่อมเป็นสตรีที่เป็นมารดาของโลก มีหนึ่งเดียว ก็คือ พระแม่ธรณี ดังนั้น การอภิเษกสมรสกับแผ่นดินจึงเท่ากับว่าพระมหากษัตริย์ทรงครองโลก

ฉันท์อุปชาติ ชื่อ “สาร” ความหมายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีต่ออนุชนรุ่นหลังด้วย ลีลา การใช้ฉันท์อุปชาติสื่อน้ำเสียงอันอ่อนโยน และความหวังโยในพระราชหฤทัยอันลึกซึ้งที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีต่ออาโรคยศาลา โดยทรงปรารถนาจะให้มีผู้อุปถัมภ์ดูแลต่อไป ดังตัวอย่างตอนหนึ่งว่า

(13) kṛtaṃ mayaitat sukṛtaṃ bhavadbhis samrakṣaṇīya bhavadīyametat |

(14) puṇyasya kartuḥ phalabhāk prakṛṣṭaṃ samrakṣitet yuktamidam hi vṛddhaiḥ ||

บทที่ 43 บรรทัดที่ 13-14 ในจารึกข้างต้น กวีใช้ฉันท์อุปชาติ เพื่อแสดงสารที่พระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 ทรงฝากฝังให้อนุชนรุ่นหลังดูแลรักษาอาโรคยศาลา ให้เป็นสาธารณสมบัติของชนรุ่นต่อไป พระองค์ยังกล่าวถึงผู้สั่งสมคุณงามความดี โดยทรงเล็งเห็นว่าจะได้รับผลบุญอันยอดเยี่ยม จึงทรงแสดงความปรารถนาให้ช่วยกันรักษาสิ่งก่อสร้างที่นักปราชญ์รุ่นก่อนได้สร้างขึ้นก่อนแล้ว

สรค์ธรา (Sragdharā) เป็นฉันท์พบบทเดียว คือ ฉันท์ลำดับสุดท้าย สรค์ธรา เป็นฉันท์ที่มีจำนวนพยางค์มากที่สุดในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยบาทหนึ่งจะมีจำนวนพยางค์ 21 มีช่วงจังหวะหยุด 3 ช่วง³⁸¹ คือ หยุดที่พยางค์ที่ 7 14 และ 21³⁸² ดังแผนผังต่อไปนี้ — — — | — — — | — — — | — — —

รูปแบบฉันท์ใน **จารึกทรายฟอง** ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับแผนผังข้างต้น คือ บทที่ 148 ถึงแม้ตัวอักษรลบลื่อนหลายส่วน แต่เมื่อเทียบคำอ่านจารึกอาโรคยศาลาหลักอื่น ปรากฏว่าเป็นฉันท์สรค์ธรา ดังนี้

(23) nānādivyāṅgaṅābhir viracitaratibhir bhūridivoyapabhogai

(24) — vyeyur divyadehā diśi diśi — — — | jās tejasā tejayantaḥ |

(25) dār — itvā samantād acalita — — — | svagra — — — | — — — ṇa

(26) ye — — — | — — — | — — — | kuśalada — — — | aṃ puṇyam etan madīyam ||

บทที่ 48 บรรทัดที่ 23-26 ในจารึกข้างต้น ลบลื่อนหลายส่วน ในที่นี้ผู้วิจัยเทียบกับคำอ่าน **จารึกปราสาทตาเมือนโต๊จ** เนื้อความเดียวกัน แต่ต่างกันที่ลำดับบท **จารึกปราสาทตาเมือนโต๊จ** เป็นคำอ่านบทที่ 46 บรรทัดที่ 19-22 ใจความเป็นพรอันประเสริฐของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ต่อเนื่อง

³⁸¹ ปราณี พานิช, สุวฤตติลล : ยอดแห่งฉันท์วรรณพดที่งดงาม, 89.

³⁸² Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, 163.

จากบทบทก่อนหน้า โดยกล่าวถึง เมืองสวรรคร์ อันเป็นดินแดนทิพย์ของเหล่าเทวา พระมหากษัตริย์ ทรงตั้งความปรารถนาว่าให้เหล่าอสูรและทานพผลิตเพลิงด้วยเครื่องอุปโภคมากมายอันเป็นทิพย์นี้ ผู้ที่ทำลายอุกศล ก็จะมีสุขภาพที่แข็งแรง ได้รับการดูแลรักษาทุกหนทุกแห่ง โดยไม่เลือกปฏิบัติและถึงดินแดนสวรรคร์³⁸³

จาริกทรายฟอง เน้นรูปแบบอนุชฎาดำเนินเรื่องโดยประมวลแนวทางปฏิบัติภายในอารคยศาลาเป็นหลัก ส่วนเนื้อหาที่เป็นบทสวดดีพระเกียรติเห็นได้จากอุปชาติ จาริกจบเรื่องด้วยสรีครธา อันเป็นฉันทที่มีพยางค์ต่อเนื่องกันมากที่สุด ดังเห็นได้จากบทพระราชทานพรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รูปแบบฉันทดังกล่าวมานี้ เรียกได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะในกลุ่มจาริกประจำอารคยศาลา อันแสดงให้เห็นว่ารูปแบบฉันททั้งอนุชฎา อุปชาติ และสรีครธา เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาที่กวีผลิตซ้ำรายละเอียดเนื้อหาเป็นแบบแผนเดียวกัน

จาริกทรายฟอง เป็นจาริกประจำอารคยศาลาหลักเดียวตั้งอยู่ที่ประเทศลาว แสดงขอบเขตพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผ่ขยายมายังเมืองทรายฟอง **จาริกทรายฟอง** มีภูมิหลังที่น่าสนใจ กล่าวคือ การสร้างจาริกกระทำควบคู่กับการก่อสร้างอารคยศาลา แสดงความสัมพันธ์ระหว่างจาริกกับความเคลื่อนไหวภายในอารคยศาลา ยืนยันถึงอรรถประโยชน์ของอารคยศาลา และการดำเนินงานการแพทย์อย่างเป็นระบบ แม้สิ่งก่อสร้างอารคยศาลาในปัจจุบันสูญสลายตามเวลา เหลือเพียงร่องรอยของศาสนสถาน รูปเคารพ อุปกรณ์การแพทย์บางชิ้น เช่น แท่งหินบดยา และภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น แต่ “สาร” ที่สะท้อนจากจาริกยังไม่ลบเลือน ถ้อยคำ “สลัก” บนหลักศิลา ยืนยันน้ำพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันประเสริฐ ที่ทรงปรารถนาให้ประชาชนทั้งหลายของพระองค์พ้นจากความทุกข์ และ “ทุกข์” อันเกิดจาก “โรค” ทำให้แผ่นดินของพระองค์มัวหมอง ฉะนั้น การขจัดความมัวหมองให้หายไป กลายเป็นแผ่นดินบริสุทธิ์ พระราชาจึงทรงพระราชทาน “แพทย์หลวง” และ “ยา” จากคลังหลวง รวมทั้งโปรดให้ประดิษฐาน “เทพ” อันเป็นที่พึ่งพิงทางใจแก่ผู้เข้ารับการรักษาโรค ส่วนพระองค์ดำรงสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงโอบอุ้ม “ความทุกข์” ของผู้ป่วย ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า **จาริกทรายฟอง** เป็นจาริกที่มีเนื้อหาสวดดีพระเกียรติและบันทึกระบบสาธารณสุขทางการแพทย์อย่างละเอียด ประจักษ์พยานจากจาริก เป็นเครื่องยืนยันว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ตามระบอบจาริต หากพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์แห่งการแพทย์ที่คุ้มครองพสกนิกรผู้ประสบความทุกข์จากโรคนั้นเอง

2.3 จาริกปราสาทโตว์: จาริกในกรอบความเชื่อศาสนาพราหมณ์

จาริกปราสาทโตว์ เป็นจาริกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่างจากจาริกหลักอื่นในมุมมองศาสนา ข้อสังเกตที่เห็นชัดคือ เนื้อหาจาริกเริ่มต้นเรื่องไม่ได้ดำเนินตามขนบ

³⁸³ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจาริกกลุ่มปราสาทตาเมือน, 124.

สดุดีคุณพระรัตนตรัย และพระโพธิสัตว์โลเกศวร อันเป็นคตินิยมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หากแต่ **จารึกปราสาทโตว์** เริ่มต้นด้วยพยางค์ *hūm* อันเป็นพยางค์ที่เปล่งเสียงเป็นทำนองขึ้นต้นมนตร์บูชาเทพ³⁸⁴ แล้วตามด้วยบทบูชาพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม รวมทั้งศักดิ์พระชายาของจอมเทพ³⁸⁵ การเปิดเรื่องด้วยบทนอบน้อมเทพตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ แสดงความศรัทธาของกวี โดยเฉพาะความศรัทธาที่มีต่อพระศิวะ ส่วนภาพรวมของเนื้อหา **จารึกปราสาทโตว์** นับเนื่องในกลุ่มจารึกสดุดีพระเกียรติเช่นเดียวกับจารึกหลักอื่น เพราะกวีแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยมุมมองและพรรณนาเชิงกวีที่ลึกซึ้ง จารึกหลักนี้ยืนยันบรรพชนของกวีเป็นพราหมณ์ไศวนิกาย และสายตระกูลพราหมณ์ก็ปฏิบัติงานรับใช้เบื้องพระยุคลบาทบูรพกษัตริย์ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 จนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยได้รับการอุปถัมภ์จากองค์พระประมุขตลอดมา³⁸⁶ การโยงใยสายตระกูลพราหมณ์อาจเทียบเคียงได้กับ **จารึกปราสาทสดก๊กอกรม** กวีบันทึกสายตระกูลพราหมณ์ว่ามีความสำคัญหลายชั้น และได้รับการยกย่องในราชสำนักอย่างสมเกียรติ³⁸⁷ การที่กวีผู้แต่ง **จารึกปราสาทโตว์** เป็นพราหมณ์สาวกไศวนิกาย เนื้อหาจารึกจึงเชิดชูคติความเชื่อและปรัชญาศาสนาของพราหมณ์ต่างจากศาสนาพุทธอย่างชัดเจนด้วยความแตกต่างด้านคติความเชื่อทางศาสนาดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงจัดให้ **จารึกปราสาทโตว์** อยู่ในขอบเขตจารึกในกรอบความเชื่อศาสนาพราหมณ์

บริบทภูมิหลังของ **จารึกปราสาทโตว์** ดำรงท่ามกลางกระแสศาสนาพุทธที่เข้มข้น จารึกหลักนี้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของศาสนาพราหมณ์ที่มีพลังฝังรากลึกในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าบริบทยุคสมัยดังกล่าวเปิดกว้างต่อการรับนับถือศาสนาของศาสนิกชนนิกายต่างๆ ดังที่ผู้วิจัยอภิปรายให้เห็นในหัวข้อภูมิหลังทางศาสนาไปแล้ว ข้อมูลบริบทจารึกที่จะกล่าวต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นภูมิหลัง ของ **จารึกปราสาทโตว์** ดังนี้

³⁸⁴ Monier-Williams, Monier. **A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages**, 1301-1302.

³⁸⁵ George Cœdès, **Inscriptions du Cambodge** vol. I (Hanoi: Imprimerie d'extreme – orient, 1937), 228.

³⁸⁶ Indochine française, “Chronique,” in **BEFEO XXXI** (1931): 621.

³⁸⁷ เนื้อหา **จารึกปราสาทสดก๊กอกรม** ให้ความสำคัญกับพราหมณ์หิรัณยทามะ ผู้มีบทบาทช่วยเหลือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นตรงต่ออาณาจักรชวา พราหมณ์หิรัณยทามะได้ถ่ายทอดคัมภีร์ไสยเวทให้แก่พราหมณ์ศิวไกววัลยะ และพราหมณ์ศิวไกววัลยะก็สอนวิชาตามคัมภีร์ให้แก่พราหมณ์ในสายตระกูลเดียวกัน กล่าวได้ว่าการถ่ายทอดวิชาจากตำราสรวงไว้สำหรับพราหมณ์ในเชื้อสายเดียวกันเท่านั้น เนื้อหาจารึกจึงลำดับเครือข่ายพราหมณ์ผู้สืบทอดความรู้และมีบทบาทในราชสำนักอย่างพิสดาร ดูใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม** พุทธศตวรรษที่ 15-16 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 181-227.

1) ผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ

จาริกปราสาทโตว์ ระบุชื่อผู้แต่งว่าเป็นพราหมณ์ศรีภูเปนทรบัณฑิต (ที่ 3) แห่งกุศลีสถิ ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะผู้พิพากษาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภูเปนทรบัณฑิต (ที่ 3) เป็นเชื้อสายตระกูลพราหมณ์ทำหน้าที่ผู้พิพากษามาหลายยุคหลายสมัย ดังความที่จาริกว่า

(29) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatibhāgineyo

yo gryas sabhāpatir anantaram eva naptā |

(30) bhūpendrapaṇḍitaguros sa kuśasthalīsrī-

bhūpendrapaṇḍita iti prathito rasāyām ||

ลูกชายของน้องสาว (หลานลุง) ของหัวหน้าศาลชั้นเลิศ ซึ่งมีชื่อว่า ศรีสุรยบัณฑิต เป็นหลานปู่ของครู (ที่มีชื่อว่า) ภูเปนทรบัณฑิต เขาเป็นหัวหน้าศาลคนแรก โดยไม่มีใครค้น เขามีชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ศรีภูเปนทรบัณฑิต แห่งเมืองกุศลีสถิ³⁸⁸

การที่กวีระบุชื่อ และแจกแจงเชื้อสายพราหมณ์ที่รับใช้บูรพกษัตริย์มาหลายชั้น จนกระทั่งถึง ภูเปนทรบัณฑิต (ที่ 3) ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษาในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นความนับหน้าถือตาของเชื้อสายพราหมณ์ที่ได้รับการยกย่องตั้งแต่ชั้นบรรพบุรุษ³⁸⁹ การประกอบกิจกรรมทางศาสนาของวงศ์สกุลโดยเฉพาะการสร้างปราสาทโตว์ และการได้รับเกียรติสูงยิ่งให้ปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษา นับเป็นความภาคภูมิใจของกวีอย่างยิ่ง ฉะนั้น **จาริกปราสาทโตว์** จึงแสดงให้เห็นสถานภาพและบทบาทของผู้แต่งซึ่งสัมพันธ์กับเชื้อสาย บทบาทหน้าที่ และการได้รับยกย่องในฐานะเป็นชนชั้นนำในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

2) วัตถุประสงค์ในการแต่ง

จาริกปราสาทโตว์ มีวัตถุประสงค์ในการแต่ง 2 ประการ ประการแรก กวีแต่งจาริกให้เป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ว่าหลังจากที่กวีบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ และกล่าวถึงรูปเคารพของภูเปนทรบัณฑิตแล้ว บทสดุดีพระเกียรติจะเริ่มต้น

³⁸⁸ **จาริกปราสาทโตว์** ด้านที่ 4 บทที่ 60

³⁸⁹ รายละเอียดเชื้อสายตระกูลของภูเปนทรบัณฑิตยังปรากฏอยู่ในจาริกรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือ **จาริกบ้านฮาตุ** ในเนื้อหาสาระที่ 2-3 ดูเนื้อหาและบริบทที่แวดล้อมได้ใน Finot Louis, “Notes d'épigraphie : XIII. L'inscription de Ban That,” : 11-20, 22-28.

ตั้งแต่บทที่ 6 ต่อเนื่องถึงบทที่ 45 ซึ่งกวีพรรณนาพระเกียรติคุณในด้านต่างๆ ไว้อย่างละเอียด
 ดังตัวอย่างบทสวดที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าพระองค์เป็นศูนย์รวมของความดีเลิศประการต่างๆ เหนือ
 ยิ่งกว่าพระราชาองค์อื่นๆ ยิ่งกว่านั้น พระราชาอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ร้อนแรงยิ่งกว่าไฟนบ
 พันซึ่งไม่อาจทำอันตรายพระองค์ได้ ดังที่ว่า

(13) kāntaṃ vapuḥ kauśalaṃ agravīryaṃ

pūrvvāvanīndrād adhikaṃ yadīyam |

(14) tīvraṃ sahasrāgnitapaḥ kṛtaṃ kim

śāstrāntareṇāpy uta tat kṛtaṃ syāt ||

ความน่ารัก ความงาม ความเชี่ยวชาญ ความเก่งกล้า ของพระองค์เหนือ
 ยิ่งกว่าพระราชาองค์ก่อน ความร้อนของไฟนบพันที่รุนแรงจะทำอะไรพระองค์
 ได้ แม้ว่ามันอาจจะถูกสร้างขึ้นมาจากด้วยศาสตร์อื่น³⁹⁰

ประการที่สอง กวีแต่งจารึกหลักนี้เพื่อบันทึกเชื้อสายวงศ์สกุลของตนเอง และกิจกรรมทาง
 ศาสนาที่บรรพชนปฏิบัติต่อกัน กวีแสดงให้เห็นถึงต้นตระกูลที่สืบต่อมาจากภูเขนทรบัณขิต และ
 กล่าวยกย่องภูเขนทรบัณขิต ผู้มีคุณูปการในการตั้งคัมภีร์ฎีกาตัดสินคดีความ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว
 ได้รับการหล่อเป็นรูปเคารพโดยผู้สืบต่อวงศ์ตระกูล ดังนี้

(9) bhūpendrapaṇḍitadaṃ munimastakāli-

mālānataṃ kajam iva praṇamantu santah |

(10) saṅsārasindhuhuvanoddharaṇāya guhya-

ṭikāpathā yad akarod yamasadmaśūnyam ||

ขอคนดีทั้งหลายจงน้อมไหว้เท้าของภูเขนทรบัณขิต ซึ่งเหมือนดอกบัวที่
 ถูกทำให้โน้มต่ำลงมาด้วยแถวของผึ้ง คือ เศียรของเหล่ามุนีทั้งหลาย เพราะว่า
 เขาได้แต่งบทเรียน คือ ฎีกาของคัมภีร์คฤหะ ให้เป็นความสูญสิ้นไปของที่อยู่ของ
 พระยม (นรก) เพื่อช่วยให้โลกพ้นไปจากทะเล คือ การเวียนว่ายตายเกิด³⁹¹

³⁹⁰ จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บทที่ 7

³⁹¹ จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บทที่ 5

โดยเฉพาะเนื้อหาในด้านที่ 4 เป็นพื้นที่หลักที่กวีบันทึกความเป็นมาของเชื้อสายบรรพชนที่ปฏิบัติงานรับใช้พระมหากษัตริย์มาโดยตลอด รวมทั้งการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาที่ปฏิบัติภายในวงศ์ตระกูล ดังความตอนหนึ่งว่า

(5) rājyasthitaś śrījayavarmmadevas

tataḥ param śrīdharaṇīndravarmmā |

(6) śrīsūryavarmmātha nṛpe traye śrī-

bhūpendrasūriḥ kila sabhyadarśi ||

ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 จากนั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าธรมินทรวรมันที่ 1 และจากนั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ภายใต้รัชสมัยของพระมหากษัตริย์ทั้งสามพระองค์นี้ ภูเบนทรบัณฑิต เป็นผู้ตรวจการของผู้พิพากษา³⁹²

3) ช่วงเวลาการเขียน

จารึกปราสาทโตว์ เขียนขึ้นภายหลังจากที่มีการก่อสร้างปราสาทโตว์มาก่อนแล้ว กล่าวคือ ในขั้นแรกที่บรรพบุรุษของภูเบนทรบัณฑิตที่ 3 ก่อสร้างองค์ปราสาท ยังไม่มีหลักจารึกประดิษฐานไว้ภายในปราสาท จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีการสร้างจารึกภาษาสันสกฤตควบคุมปราสาทหลังนี้ ช่วงเวลาการเขียน **จารึกปราสาทโตว์** ระบุชัดเจนในบทสุดท้าย คือ ปีมหาศักราช 1117 ตรงกับ ค.ศ.1195 หรือ พ.ศ.1738 เป็นที่สังเกตว่าเวลาที่ปรากฏนี้ แตกต่างจากที่ Coedès ระบุไว้ในคำอ่านแปลซึ่งตรงกับปีมหาศักราช 1111 ตรงกับ ค.ศ.1189 หรือ พ.ศ.1732 ทั้งนี้เพราะพิจารณาคำว่า “adri” แทนพระอาทิตย์ คือ เลข 1 ไม่ใช่เลข 7 ตามคำศัพท์ที่สื่อถึงภูเขา³⁹³ ประเด็นการตีความตัวเลขในจารึกที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจะได้อภิปรายอย่างละเอียดในเนื้อหาในบทที่ 6 หัวข้อ “1.1.3 ปีขึ้นครองราชย์ : การตีความภูตสังขยา บริบทความเชื่อพระเวทและการเมือง” ต่อไป สำหรับช่วงเวลาทีระบุไว้ในจารึก มีดังนี้

(31) sabhyādhipaś śrījayavarmmadeva-

rājño jayādityapure parārdhhye |

³⁹² จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 4 บทที่ 48

³⁹³ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. I, 249.

(32) śrīsūryyasūrir yaśase praśastaṃ
rūpaikacandrāribhir ācakāra

||

ศรีสุริยสุริผู้เป็นหัวหน้าผู้พิพากษาของพระราชา ศรีชยวรมเทวะ ที่เมือง
ชยาติตยปุระ ซึ่งเป็นเมืองที่ยอดเยี่ยม ได้รับงานบทสวดเพื่อพระเกียรติ (ของ
พระเจ้าชยวรมันที่ 7) ในปี มหาศักราช 1117³⁹⁴

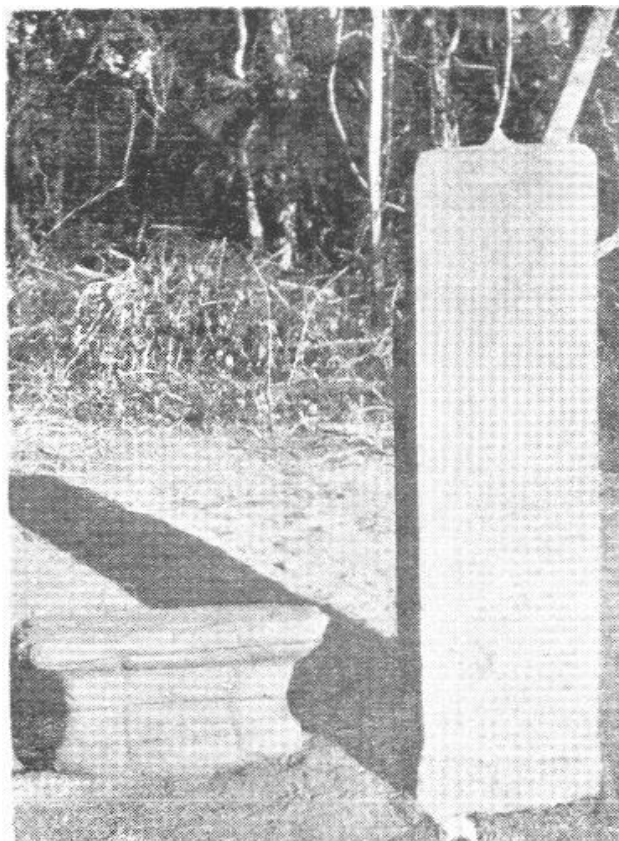
ช่วงเวลาที่เราจะพบไว้ใน **จารึกปราสาทโตว์** ช่างต้น แสดงว่ากวีเขียนจารึกภายหลัง **จารึก
ปราสาทตาพรหม** และจารึกประจำอารามศตวรรษ 3 ปี ดังนั้น หากลำดับช่วงเวลาการเขียนจารึก
ภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชยวรมันที่ 7 จะเริ่มจาก **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกทรายฟอง จารึก
ปราสาทโตว์ จารึกปราสาทพระบรรค์ จารึกปราสาทพิมานอากาศ** และ**จารึกปราสาทจรุง** ทั้ง 4
หลัก

4) ลักษณะทางกายภาพ

ในปี ค.ศ. 1931 (พ.ศ. 2474) Georges Alexandre Trouvé สำรวจสิ่งก่อสร้างที่ปราสาท
โตว์ ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดเสียมเรียบ นอกจากโบราณวัตถุชิ้นต่างๆ ที่พบภายในปราสาทหลายรายการ
แล้ว Trouvé ยังพบ **จารึกปราสาทโตว์** ตั้งเคียงคู่กับโต๊ะประกอบพิธีบูชา โดยลักษณะของจารึกที่พบ
นั้น มีลักษณะทางกายภาพเป็นหลักศิลาสี่เหลี่ยมมี 4 ด้าน อยู่ในสภาพสมบูรณ์ หินไม่บุบสลาย
ตัวอักษรในจารึกอ่านได้ชัดเจน ด้านบนจารึกมีรูปทรงคล้ายมงกุฎ หรือเหมือนหมวกที่ครอบศีรษะของ
นักบวช มีขอบคม ส่วนขนาดของ **จารึกปราสาทโตว์** ตามที่ Trouvé รายงานไว้ นั้น ขนาดด้านกว้าง
ประมาณ 34.5 เซนติเมตร (0.345 x 0.325) ขนาดความสูงประมาณ 144.5 เซนติเมตร (1 เมตร
44.5 เซนติเมตร) จารึกด้านที่ 1 ถึง ด้านที่ 3 มี 36 บรรทัด ส่วนด้านที่ 4 มี 32 บรรทัด นับบรรทัด
ทั้งหมดได้ 140 บรรทัด จากรูปทรงของจารึกกล่าวได้ว่าเป็นจารึกที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก สามารถที่จะ
ยกเคลื่อนย้ายได้³⁹⁵ ตัวอย่างภาพ **จารึกปราสาทโตว์** ดังต่อไปนี้

³⁹⁴ **จารึกปราสาทโตว์** ด้านที่ 4 บทที่ 61

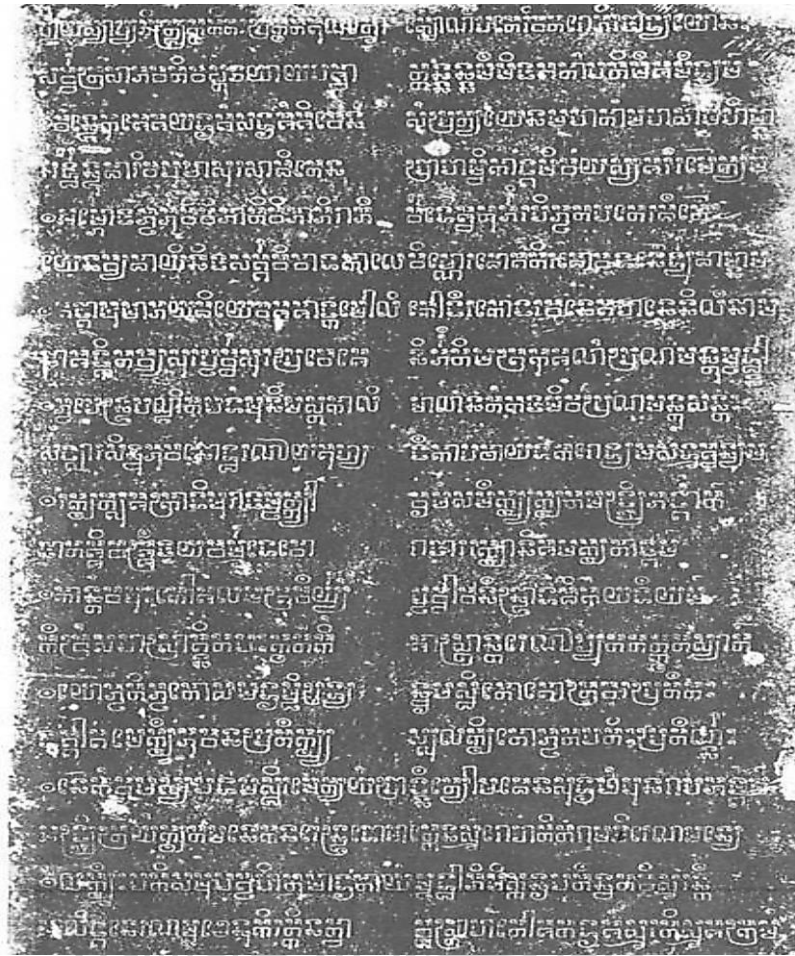
³⁹⁵ Georges Alexandre Trouvé, “Le Pràsàt Tor. Description du monument et des vestiges
avoisnants.” in **BEFEO XXXV** (1935): 225.

ภาพที่ 17 จารึกปราสาทโตว์ ในสภาพที่สมบูรณ์ พบบริเวณปราสาทโตว์
ที่มา: Georges Alexandre Trouvé, “Le Pràsàt Tor. Description du monument
et des vestiges avoisinants.” : XLII.

5) ภาษาและอักษร

จารึกปราสาทโตว์ มีสภาพสมบูรณ์ จารึกหลักนี้ใช้ภาษาสันสกฤตดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ แต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง มีการแบ่งวรรคตามลักษณะคำประพันธ์ และใช้ตัวอักษรเขมรโบราณในเมืองพระนคร เช่นเดียวกับจารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่นๆ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การเขียนตัวอักษรในจารึกหลักนี้ ลายเส้นตัวอักษรบรรจงคัดลงบนเนื้อหินเป็นเหลี่ยมมุมสวยงาม ตัวอักษรคมชัดทุกด้าน ที่น่าสังเกตคือ **จารึกปราสาทโตว์** ในด้านที่ 3 ตัวอักษรเขียนเรียงบรรทัดต่อกันทั้งแผ่น ไม่ได้แบ่งเป็นสองวรรคตามรูปแบบคำประพันธ์เช่นด้านอื่นๆ ดังจะยกตัวอย่างตัวอักษรที่ปรากฏบรรทัดที่ 1-20 ในด้านแรก ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 18 ตัวอักษรเขมรโบราณใน จารึกปราสาทไคว่ ด้านที่ 1บรรทัดที่ 1-20
 ที่มา: <http://sealang.net/oldkhmer/image.htm>

6) เนื้อหา

จารึกปราสาทไคว่ มีเนื้อหา 61 บท เนื้อหาแบ่งได้เป็น 3 ตอน ตอนแรก เนื้อหาบทที่ 1 ถึงบทที่ 5 คือ บทประณามพจน์ ตอนที่สอง เนื้อหาบทที่ 6 ถึงบทที่ 45 คือ บทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และตอนที่สาม เนื้อหาบทที่ 46 ถึงบทที่ 61 กล่าวถึงสายตระกูลของกวี ดังนี้

ตอนแรก เนื้อหาบทที่ 1 ถึงบทที่ 5 แสดงรายละเอียดบทประณามพจน์บูชาเทพของศาสนาพราหมณ์ ประกอบด้วยพระศิวะ พระองค์เป็นใหญ่ในโลก มีประภคิตที่ดำรงอยู่ทั่วทุกแห่ง และมีแก่นแท้เป็นคุณะ พระวรกายของพระศิวะนั้นผนวกรวมกับพระอูมา ต่อมากวีบูชาพระวิษณุ พระองค์มีพระเนตรราวกับดอกบัว พระวรกายเป็นหนึ่งเดียวกับพระศิวะ จากนั้นกวีบูชาพระพรหม พระคงคา-พระอูมาตามลำดับ และบูชารูปเคารพของภูเขนทรบัณฑิต ผู้เป็นต้นสายตระกูลของกวี ซึ่งได้แต่งคัมภีร์ฎีกาชื่อ คุหยะ อันเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้คนรอดพ้นจากขุมนรก

ตอนที่สอง เนื้อหาบทที่ 6 ถึงบทที่ 45 แสดงรายละเอียดสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาในส่วนนี้กล่าวโดยรวมได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองแผ่นดินให้มีความสุข คือ ทรงกระทำให้โคให้มีขาครบสมบูรณ์ พระองค์ทรงเป็นพระศิวะที่อวดดารลงมาถือกำเนิดบนโลก ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีเลิศ เช่น ทรงมีความงดงามเทียบเท่ากามเทพ ทรงเป็นศูนย์รวมของความรัก ทรงเป็นพระราชอาแห่งโชค ด้วยพระลักษณะมีพึงพอใจความเก่งกล้าของพระองค์ ทรงแสดงวีรกรรมในสงครามจนเป็นที่ประจักษ์ ทรงเป็นบุคคลต้นแบบที่พระพรหมสร้างขึ้นโดยไม่มีตำหนิแต่ประการใด เป็นต้น นอกจากนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงใส่พระราชหฤทัยในกิจกรรมทางศาสนา เช่น ทรงประกอบพิธีบูชาเครื่องสังเวตต่อเทพ ทรงโปรดให้สร้างรูปเคารพ โดยเฉพาะรูปปั้นเชือกสายบรรพชนของกวี นอกจากนี้ยังโปรดให้ขุดบ่อน้ำ การก่อสร้างวิหารรอบๆ อาศรม และสิ่งปลูกสร้างปราสาทโตว์ ขณะเดียวกันกวีก็ได้บันทึกข้อมูลชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีต่อกองทัพจามปาและพระราชาทงทิศตะวันตกด้วย กล่าวได้ว่าเนื้อหาในส่วนนี้กวีสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเทียบกับภาพลักษณ์ของเทพมาเสริมภาพลักษณ์ของพระองค์ว่ามีความดีเลิศหลากหลายมิติ

ตอนที่สาม เนื้อหาบทที่ 46 ถึงบทที่ 61 แสดงรายละเอียดสายตระกูลพรหมณ์ของกวีภูเพนทรบัณฑิต (ที่ 3) บรรพชนของกวีนับตั้งแต่ว่าคีสวรีและนมัสคิวยะผู้นับถือลัทธิ ไศวนิกายลงมา เชือกสายพรหมณ์ตระกูลนี้รับราชการรับใช้พระมหากษัตริย์มาอย่างต่อเนื่องถึง 3 พระองค์ คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สืบมาจนถึง ภูเพนทรบัณฑิต (ที่ 3) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าผู้พิพากษาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาจารึกจบลงด้วยการระบุชื่อกวีและช่วงเวลาโดยตรงกับรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁹⁶

7) ฉันทลักษณ์

กวีใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย แบ่งออกเป็น 7 รูปแบบ ประกอบด้วย

- (1) **ฉันทวสันตติลกา** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 1-5, 9-12, 19-21, 24-26, 28, 31-36, 46-51, 53-60
- (2) **ฉันทอุปชาติ** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 6, 8, 16, 23, 48 และบทที่ 52
- (3) **ฉันทอินทรวัชรา** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 7, 13, 15, 17-18, 27, 29 และบทที่ 61
- (4) **ฉันทอนุษฎฺฐ** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 14 และบทที่ 30
- (5) **ฉันทวัมศัสถา** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 22
- (6) **ฉันทสรัศธา** กวีใช้ฉันทลักษณ์รูปแบบนี้ ในบทที่ 37-38, 40, 42, 44-45

³⁹⁶ ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาจากบทแปล *จารึกปราสาทโตว์* เป็นภาษาไทยจากภาคผนวกของงานวิจัยเล่มนี้

(7) **ฉันทคารพทูลวิกริต** กวีใช้ฉันทรูปแบบนี้ ในบทที่ 39, 41 และบทที่ 43

รูปแบบฉันท **จาริกปราสาทโตว์** ที่กวีนิยมใช้มาก คือ วสันตติลกา มีจำนวน 34 บท แสดงว่าเนื้อหาจาริกหลักนี้เน้นลีลาที่งดงามของบทพรรณนา เพื่อสื่อสารอารมณ์และปรัชญาความคิดที่ลุ่มลึก ดังเห็นได้ว่าการเริ่มต้นบทไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งช่วงตอนต้นของบทสดุดีพระเกียรติ กวีใช้ฉันทวสันตติลกาเพื่อสื่อความลุ่มลึกทางปรัชญาศาสนาพราหมณ์ ฉันทที่ใช้รองลงมาได้แก่ อินทรวัชรา มีจำนวน 8 บท ตามด้วยอุปชาติและสร้อยครุ ซึ่งมีจำนวนฉันทเท่ากันอย่างละ 6 บท ส่วนคารพทูลวิกริต อนุชฎ และวัมศัสถา มีปริมาณของฉันทลดหลั่นลงมา คือ 3, 2 และ 1 บท ที่น่าสังเกตคือ โดยปรกติฉันทอนุชฎปรากฏอยู่มากในจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะเป็นฉันทที่กวีใช้พยางค์สั้นกระชับ เก็บรายละเอียดอธิบายชุดความรู้ครอบคลุมมิติต่างๆ แต่ **จาริกปราสาทโตว์** ไม่นิยมใช้ฉันทอนุชฎซึ่งมีพยางค์น้อยเมื่อเทียบกับฉันทรูปแบบอื่น โดยเฉพาะวัมศัสถาปรากฏเพียงบทเดียว ที่น่าสังเกตคือ การใช้ฉันทที่มีพยางค์มากที่สุด คือ สร้อยครุ นอกจากจะพบในจาริกประจำอำเภอโคยศาลา 1 บทแล้ว ฉันทรูปแบบนี้ พบมากใน **จาริกปราสาทโตว์** แสดงให้เห็นถึงความนิยมการใช้ฉันทเฉพาะตัวของกวี คือ การจัดวางพยางค์แต่ละบาทให้ยาวต่อเนื่องกัน เป็นการอวดฝีมือเลือกสรรพยางค์ตามข้อบังคับของฉันทให้ตรงจังหวะเสียงด้วย ดังตัวอย่างการใช้ฉันทรูปแบบต่างๆ ใน **จาริกปราสาทโตว์** ต่อไปนี้

ตัวอย่างฉันทวสันตติลกา ผู้วิจัยจะยกคำประพันธ์บทที่มีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกวียกย่องคุณสมบัตินามเทียบเท่ากับกามเทพ ดังคำจารึกที่ว่า

(21) ekāntakāntakuśumāyudhakāntikāmāt
kāmam dviṣantam adahan nu purā na roṣāt |
(22) bhūtas sa yo hi bhuvane bhuvanapratītam
rūpam smarasya sakalan tad alam vabhāra ||

บทที่ 11 บรรทัดที่ 21-22 ในจาริกข้างต้น โดยใจความสำคัญ กวีสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นศูนย์รวมความงาม ทรงเป็นกามเทพ กวีกล่าวถึงเทพปรณัมเมื่อครั้งที่พระศิวะเผาร่างของกามเทพ แต่ในที่นี่กวีแสดงความกังขาว่าพระศิวะคงจะไม่ได้เฝ้ากามเทพ เพราะเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นกามเทพในโลก ฉันทบทนี้จึงแฝงความคิดอันลุ่มลึกในบทพรรณนาพระเกียรติที่แยบคายยิ่ง

ตัวอย่างฉันทอุปชาติ ถ่ายทอด “สาร” อันลึกซึ้งสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังคำจารึกที่ว่า

- (11) rakṣatsu śakrādiṣu rājamūrtyā
vṛṣaṃ samīkṣya kṣatam aṅghribhaṅgāt |
(12) jātaś śivaś śrījayavarmmadevo
rājā rarakṣāniśam akṣatāṅgam ||

บทที่ 6 บรรทัดที่ 11-12 ข้างต้น กวีใช้ฉันทอุปชาติ เพื่อแสดงสารเชิดชูพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงประสูติมาบนโลกเพื่อสร้างความผาสุกให้บังเกิดขึ้น สิ่งที่ยิ่งใหญ่ในบทประพันธ์นี้ คือ การกล่าวยืนยันว่าพระศิวะอวตารลงมาเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ฉะนั้น พระมหากษัตริย์พระองค์นี้จึงทรงกระทำให้แผ่นดินที่เปรียบเหมือนเท้าของวัวที่หักไปให้กลับคืนมาเป็นเท้าของวัวที่สมบูรณ์ หมายถึง การทำให้แผ่นดินเปลี่ยนจากกลีดยุคเป็นภฤตยุคนั่นเอง

ตัวอย่างฉันทอินทรวีชรา ผู้วิจัยจะยกบทที่มีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดย กวีแสดงเนื้อหาที่ “ซ่อน” ประชวรอันคมคายไว้ ดังคำจารึกที่ว่า

- (25) tāpī phalāśī girirandhraśyāī
tejasvinañ cet tam inam samīkṣya |
(26) nirvvaṇam āyā iti kāndīśīkāś
cārānunītaḥ kṣitipālarāśiḥ ||

ในบทที่ 13 บรรทัดที่ 25-26 ข้างต้น กวีใช้ฉันทอินทรวีชราเพื่อสื่อความหมายอันเป็นคติ ที่ต้องขบคิดและตีความ เพราะเนื้อความไม่ได้เอ่ยพระนามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้เลย ผู้อ่านจารึกจะต้องเข้าใจว่า cārānunītaḥ คือ จารบุรุษที่ติดตาม kṣitipālarāśiḥ คือ หมูของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ทำไมเมื่อเห็นคนที่เสวยผลไม้ คนที่มีแสงสว่าง คนที่นอนในช่องเขา จึงต้องถึงความหลุดพ้น ดังนั้น ลีลาและการใช้ฉันทบทนี้จึงเป็นความตั้งใจของกวีที่จะสื่อความหมายเชิงคติ คือ ไม่ได้เน้นบทพรรณนาที่งดงามแบบกาวยะ แต่เน้นความยากของการสื่อความ

ตัวอย่างฉันทอนุชฎก ผู้วิจัยจะยกคำประพันธ์บทที่มีเนื้อหาสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยกวีเปรียบเทียบความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับกามเทพ ซึ่งเป็นกลวิธีการแต่งที่กวีกล่าวไว้ในจารึกหลักนี้ ดังคำจารึกที่ว่า

- (27) kāmo pi makarārūḍho yatkāntyutkīrttinīradhau |
(28) agāḍhe kevalaṃ magno yad anaṅgo mahattaraḥ ||

บทที่ 14 บรรทัดที่ 27-28 ข้างต้น จะเห็นได้ว่าฉันทอนุชฎกบทนี้ บรรจุถ้อยคำอย่างกระชับ ตามกรอบของฉันทลักษณ์ เนื้อความกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ ความงาม กวี

เปรียบเทียบความงามของพระมหากษัตริย์ว่าเหนือกว่ากามเทพ ยิ่งกว่านั้น ความรักอันเกิดจากความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นับว่ายิ่งใหญ่มาก กามเทพก็ไม่อาจเปรียบเทียบได้

ตัวอย่างฉันท์วัมศัสถา เป็นคำประพันธ์บทที่มีเนื้อหากล่าวถึงการประกอบพิธีบูชาเครื่องสังเวย ดังคำจารึกที่ว่า

- (7) marutsamuddhūtasuvṛttaviagrahaḥ
gavām vṛhatkoṭir upadravāntakaḥ |
(8) yadadhvare dhūmagaṇaḥ karo yathā
dhr̥torugovarddhanaparvato hareḥ ||

บทที่ 22 บรรทัดที่ 7-8 ข้างต้น กวีใช้ฉันท์วัมศัสถาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ขมขล้น บรรยากาศของการประกอบพิธีบูชาเครื่องสังเวย และการใช้ความเปรียบเพื่อให้เห็นภาพโดยกล่าวถึงเทพใจความของคำประพันธ์กล่าวถึงควันจากเครื่องเผาไหม้ ลอยลิวสู่เบื้องบนแล้วปะทะแรงลม ควันจึงแผ่อาณาเป็นบริเวณกว้าง เหมือนแขนของพระหริที่ยกภูเขาวรรณนะ

ตัวอย่างฉันท์สรุทธรา คำประพันธ์บทแสดงพลังอำนาจของมนตรา และการเชื่อมโยงคติความเชื่อของพราหมณ์ ดังคำจารึกที่ว่า

- (1) saptārccir vahnyagāre vidhisatatahuto yena mantraiḥ prayuktair
(2) mmedhyenābhūtapūrvveṇa vividhahaviṣāpi prahr̥ṣyaty atīva |
(3) pūrvvatrāpūrvvam āsuprahitahitahavir mandapālasya mantrāt
(4) kṛtsnaṃ kṛṣṇārjunābhyām priyam adhikam asua khāndave nocakhāda ||

บทที่ 37 บรรทัดที่ 1-4 ข้างต้น จัดเรียงพยางค์แต่ละบรรทัดต่อเนื่องยืดยาว ตามข้อบังคับของฉันท์สรุทธรา ใจความของฉันท์กล่าวเทียบเคียงการสาธยายมนตราโดยพระมหากษัตริย์ เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของเทพภายในปราสาท กับการสาธยายมนตราในปริมปราคติ ซึ่งอ้างถึงมนตราของมนทปาละ กับวีรกรรมของพระกฤษณะและอรชุน

ตัวอย่างฉันท์ศารทูลวิกริฑิต กวีแสดงความหมายที่ซับซ้อน สื่อถึงความตื่นตาตื่นใจของการต่อสู้ในสมรภูมिरบ ดังคำจารึกที่ว่า

- (9) yatra strīstanacārucandanarucā śubhras taṭāko dhiko
(10) rodhoropitaraicayo harajatāgaṅgeva bhūmyuddhṛtā |

(11) yañ kallolakarair vviluṭṭalalanālīlālāmam bhr̥sam

(12) s̄a k̄antā pratitādayet kucakulaiḥ p̄inair aho vighrahā ||

บทที่ 39 บรรทัดที่ 9-12 ข้างต้น กวียังคงใช้ฉันทศรทูลวิกริติต จัดเรียงพยางค์ตามข้อบังคับของฉันทที่มีพยางค์จำนวนมาก เพื่อสื่อความหมายที่สลับซับซ้อนและยากแก่การตีความ ฉันทบทนี้เล่นความนัยของบทเรีกรักทางเพศที่หนักหน่วงรุนแรง ขณะเดียวกันก็เ้ายวนด้วยความงาม กัการประกอบวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในสนามรบ

กวีผู้แต่ง **จาริกปราสาทโตว์** แสดงฝีมือทางประพันธ์ศิลป์ เห็นได้จากรูปแบบฉันทต่างๆ ที่หลากหลายในจาริกเป็นกรอบกำหนดเนื้อหาที่กวีต้องการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ กวีนิยมใช้ฉันทวสันตติลกา อุปชาติ และอินทรวัชรา อันเป็นความนิยมที่พบเหมือนกันในจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนฉันทที่ไม่ปรากฏว่าเป็นที่นิยมในจาริกหลักนี้ คือ อนุชฎก ขณะที่วสันตติลกาเป็นฉันทที่กวีแต่งแทรกเข้ามา ไม่มีนัยสำคัญส่งผลต่อการใช้ฉันทรูปแบบอื่น คำประพันธ์ที่มีเนื้อหาตีความได้ยาก แปรตามรูปแบบของฉันทที่บรรจุจำนวนพยางค์ที่มาก คือ ฉันทสรค์ธรา และศรทูลวิกริติต เปิดพื้นที่ให้กวีเล่นกับภาษาและความคิดที่ซับซ้อน

จาริกปราสาทโตว์ กวีตระกูลพราหมณ์ภูเขนทรบัณฑิตแต่งขึ้นเพื่อเป็นดัวบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานของสายตระกูลในการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาภายในปราสาทโตว์ จาริกชี้ให้เห็นให้เห็นว่าการก่อสร้างหรือบูรณะปราสาทโตว์กระทำอย่างยิ่งใหญ่ เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุปถัมภ์ และโปรดให้สร้างวิหารรายรอบปราสาท ปราสาทโตว์จึงได้รับการรับรองจากราชสำนักว่าเป็นศาสนสถานหลวง นอกจากนี้ กวีระบุว่าภายในศาสนสถานมีการประกอบพิธีกรรมไม่ขาดช่วง ซึ่งก็ยืนยันได้ว่าพื้นที่ปราสาทโตว์เป็นแหล่งปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาที่โดดเด่นแห่งหนึ่ง ในแง่ความสำคัญของดัวบท จะเห็นได้ว่า **จาริกปราสาทโตว์** เป็นจาริกที่สะท้อนปัญญาของกวีที่เล่นกับการสื่อความหมายที่ซับซ้อน คลุ่มเครือ และยากแก่ความเข้าใจ นี้อาจเป็นเสน่ห์ประการหนึ่งของจาริก หากพิจารณาமிตินี้ กวีน่าจะระจนา **จาริกปราสาทโตว์** ให้เป็นเอก ไม่เป็นรองจาริกภาษาสันสกฤตหลักใดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การอภิปรายข้อมูลในหัวข้อที่ 2 “ข้อมูลดัวบทจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” โดยพิจารณาจาริกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง จะเห็นองค์ประกอบต่างๆ ของจาริกซึ่งสะท้อนวัฒนธรรมการเขียนจาริกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้

ประการแรก จาริกส่วนใหญ่ระบุชื่อผู้แต่ง สถานภาพ และความสำคัญ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ กวีผู้รับใช้เบื้องพระยุคลบาทในราชสำนัก โดยมีสถานภาพเป็นเชื้อพระราชวงศ์ เป็นพระราชโอรสกับพระอัครมเหสีที่เชี่ยวชาญการประพันธ์ และกลุ่มของกวีที่ไม่ระบุนาม แต่เข้าใจได้ว่าเป็นกวีหลวงหรือพราหมณ์ในราชสำนัก

ประการที่สอง วัตถุประสงค์การแต่งจารึกล้วนสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหลัก เช่นเดียวกัน

ประการที่สาม ช่วงเวลาการเขียน ลักษณะทางกายภาพ ภาษา และตัวอักษร บ่งบอกชัดเจนว่าเป็นจารึกที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองอาณาจักร รูปลักษณะของหลักศิลาจารึกเป็นแบบลักษณะเดียวกัน ต่างกันตรงขนาดตามลักษณะของแท่นหิน ส่วนภาษาและตัวอักษรก็นับเป็นความนิยมในยุคสมัยนั้นที่ใช้ภาษาสันสกฤตและตัวอักษรเขมรโบราณลักษณะเดียวกัน

ประการที่สี่ เนื้อหาและฉันทลักษณ์ เห็นชัดถึงความพยายามของกวีที่ถ่ายทอดเนื้อหาอย่างละเอียด เป็นบทประพันธ์ที่มีโครงสร้าง มีความหลากหลายของรูปแบบฉันทลักษณ์ ฉะนั้น ข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นผลงานประพันธ์ที่เป็นแบบฉบับ

3. การจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกวีนิพนธ์บันทึกพระราชประวัติและประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชา สารของจารึกที่เป็นบันทึก กวีเรียบเรียงเนื้อหาจากแหล่งข้อมูลยุคสมัย³⁹⁷ แสดงให้เห็นบริบทสังคมในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เคลื่อนไหวในราชสำนักขณะเดียวกันเนื้อหาบันทึกพระราชประวัติและประวัติศาสตร์ ผนวกเข้ากับสถานะบทสดุดีพระเกียรติ (ประศาสตร์) ซึ่งสะท้อนวีรกรรมและพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์รูปแบบโวหารและจินตนาการเสริมแต่งของกวี ความสมบูรณ์ของตัวบทสองส่วนนี้ ขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ กล่าวคือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ใช่เพียงตัวบทระบุนายละเอียดบริบทยุคสมัย หากยังเป็นตัวบทประเภทประศาสตร์ กวีใช้กลวิธีการแต่งแบบกาวะเพื่อสดุดีพระเกียรติ รวมทั้งเพื่อให้เกิดอลังการ

เมื่อพิจารณาข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หัวข้อก่อนหน้า จะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกแต่ละหลักมีรายละเอียดมาก กวีเน้นความ กล่าวย้าประเด็นเดิม ให้รายละเอียดสิ่งของบูชาที่หลากหลายและซ้ำกันในแต่ละบท ทั้งที่กวีกล่าวรายละเอียดในส่วนนั้นไปแล้ว และการแทรกสลับรายละเอียดปลีกย่อยเข้ามามาก แต่สิ่งที่เห็นชัด คือ จารึกในแต่ละหลักกวีเชื่อมโยงใจความสำคัญและประกอบสร้างเนื้อหาแต่ละชุดซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกัน ยิ่งกว่านั้น กวีจัดสรรสัดส่วนของเนื้อหาอย่างเป็นระเบียบจนสังเกตเห็นได้

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีนักวิชาการศึกษาโครงสร้างตัวบทอย่างคร่าวๆ เป็นต้นว่า Coedès ได้สรุปเนื้อหาเปรียบเทียบลักษณะร่วมของ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ซึ่งมีรายละเอียดเหมือนกัน ได้แก่ *บทประณามพจน์ การลำดับเชื้อสายพระราชวงศ์ บทสดุดีพระเกียรติ* ซึ่งแบ่งรายละเอียดย่อยเป็น การวางรากฐานสถาปนาสิ่งต่างๆ การ

³⁹⁷ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire*, 222.

แจกจ่ายรายการสิ่งของต่างๆ รายการและสิ่งของต่างๆ เป็นต้น การเฉลิมฉลองงานประจำปีของศาสนสถาน การโอนกรรมสิทธิ์ให้กษัตริย์รุ่นต่อไป และการลงนามผู้ประพันธ์³⁹⁸ ขณะที่ Maxwell จัดแบ่งลำดับสัดส่วนโครงสร้างเนื้อหา *จารึกปราสาทพระขรรค์* โดยตั้งหัวข้อหลักออกเป็น 6 ส่วน ได้แก่ (1) เทพ (2) พระมหากษัตริย์ (3) ศาสนสถาน (4) นอกจากปราสาทพระขรรค์ (5) น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ (6) พระมหากษัตริย์ และศาสนสถาน ระหว่างอดีตและอนาคต³⁹⁹ การจัดระบบหัวข้อสำคัญของเนื้อหาจารึก เอื้อต่อการจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น

จารึกมีการจัดวางโครงสร้างของเนื้อหาเป็นลำดับชั้น เหมือนกล่องที่แต่ละชั้นดึงออกมา แล้วมีกล่องเล็กๆ ซ่อนอยู่ในกล่องใหญ่ ดังนั้น เพื่อยืนยันรายละเอียดการจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกให้เห็นชัดเจน ผู้วิจัยจึงจะพิสูจน์ให้เห็นว่ากวีจัดวางเนื้อหาจารึกอย่างเป็นระบบอย่างไร และจารึกในงานวิจัยนี้มีโครงสร้างเนื้อหาที่มีลักษณะร่วมเหมือนกันประการใดบ้าง ทั้งนี้จะศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นข้อมูลส่วนนี้

ในการอภิปรายผล จะแบ่งโครงสร้างหลักของจารึก เป็น 3 ส่วนหลัก คือ โครงสร้างส่วนตอนต้น โครงสร้างส่วนกลาง และโครงสร้างส่วนท้าย ในการประมวลผลโครงสร้างเนื้อหาจารึกในตาราง จะลำดับจารึกตามช่วงเวลา แล้วใช้ตัวอักษรย่อและเครื่องหมาย ดังนี้

ตัวอักษรย่อที่ใช้ในการอภิปรายผล	เครื่องหมายที่ใช้ในการอภิปรายผล
จ.ตพ = จารึกปราสาทตาพรหม	✓ = ปรากฏรายละเอียดในจารึก
จ.ทพ = จารึกทรายฟอง	✗ = ไม่ปรากฏรายละเอียดในจารึก
จ.พข = จารึกปราสาทพระขรรค์	* = เนื้อหาจารึกซ้ำรูดมาก จึงไม่ทราบแน่ชัด
จ.พิอ = จารึกปราสาทพินานอากาศ	
จ.ปต = จารึกปราสาทโตว์	
จ.ปจ. = จารึกปราสาทจรุง	

รายละเอียดต่อไปนี้

³⁹⁸ ดูในตารางสรุปประเด็นข้างต้นจาก George Cœdès, “La stèle du Práh Khân d'Ankor,”: 270.

³⁹⁹ Thomas S. Maxwell, “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor,” in *Journal of Khmer Studies* UDAYA 8, (2007): 1-110.

3.1 โครงสร้างส่วนตอนต้น

โครงสร้างส่วนตอนต้น คือ การลำดับเนื้อความจารึกช่วงเริ่มต้นหรือบทเปิดเรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดเนื้อหาเหมือนกัน เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึก จำแนกรายละเอียดโครงสร้างส่วนตอนต้น โดยแบ่งเป็นโครงสร้างย่อยที่ซ่อนอยู่ในโครงสร้างใหญ่ได้ 2 โครงสร้าง ได้แก่

3.1.1 โครงสร้างบทประณามพจน์

3.1.2 โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูล

ดังนี้

3.1.1 โครงสร้างบทประณามพจน์

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทุกหลักเริ่มต้นเนื้อหาด้วยบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แนวการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตเช่นนี้เป็นขนบนิยมที่สืบทอดมาจากการเขียนจารึกในอินเดีย⁴⁰⁰ ทั้งนี้สอดคล้องกับขนบการประพันธ์ของกวีสันสกฤต ซึ่งจะให้ความสำคัญกับบทเริ่มต้นบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด จะแสดงออกถึงความเลื่อมใสศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพนับถือ ดังที่ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

ตามขนบของการประพันธ์ผลงานวรรณกรรมภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะในศาสนาฮินดู ผู้ประพันธ์จะต้องเริ่มต้นด้วยการแสดงความเคารพอย่างสูงสุดต่อเทพที่ตนนับถือ บทหรือมนตร์ที่แสดงการนอบน้อมต่อเทพนี้นิยมเรียกว่า มงคลาจารย์ (*maṅgalācāraṇam*) ถือว่าเป็นการไหว้ครูเทพเพื่อขอพรให้ประสบความสำเร็จในการทำงานต่างๆ โดยเฉพาะการประพันธ์หรือแต่งคัมภีร์ทางศาสนา แม้ในการประพันธ์วรรณกรรมทางศาสนา ผู้ประพันธ์นิยมเริ่มต้นด้วยการแสดงความเคารพต่อบรมครู คือ พระพุทธเจ้า แต่การแสดงความเคารพเช่นนี้นิยมใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “ประณาม (*praṇāma*)” หมายถึง การแสดงความเคารพอย่างสูงสุด⁴⁰¹

⁴⁰⁰ คำขึ้นต้นในจารึกภาษาสันสกฤตของอินเดีย มักจะเริ่มด้วยคำว่า สิทธิ (ขอความสำเร็จจงมี เป็นคำที่เปล่งออกมาเช่นเดียวกับ “โอม” เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและความประสบความสำเร็จต่อผู้รจนา) จากนั้นเนื้อหาจารึกจะตามด้วยบทบูชาพระวิษณุ หรือพระศิวะ หรือเทพองค์อื่นๆ เช่น พระอาทิตย์ตามคติความเชื่อของกวี ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, *จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยอินเดีย ระหว่างค.ศ.150-532* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 20-61.

⁴⁰¹ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “การวิเคราะห์ศัพท์ว่า “ปรตติยสมุตปาทำ” ในบทประณาม (ไหว้ครู) ในคัมภีร์ “มูลมัธยมถรรพาริกา” ของพระนาคารชุน” ใน *ธรรมธารา วารสารวิชาการพระพุทธศาสนา* 5, (2560): 212-213.

“บทประณามพจน์” หรือ “บทประณามบท” ซึ่งก็คือ บทไหว้ตนเอง เนื้อหาบทประณามพจน์ เป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นบทเริ่มต้นเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชา เช่น พระมหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ บิดามารดา และครูอาจารย์⁴⁰² ในบทประพันธ์ประเภทยอพระเกียรติ จะพบว่าบทประณามพจน์บางเรื่องก็ยืดยาว และบางเรื่องก็กล่าวอย่างย่อๆ⁴⁰³ ในจารึกภาษาสันสกฤต ก็เช่นเดียวกัน จารึกบางหลักมีบทประณามพจน์ยืดยาว จารึกบางหลักมีบทประณามพจน์ย่อๆ แต่บทประณามพจน์ในจารึกล้วนแสดงคติความเชื่อทางศาสนาของกวีตามบริบทยุคสมัย

จากการพิจารณาโครงสร้างบทประณามพจน์ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ

1) บทประณามพจน์ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา

2) บทประณามพจน์ตามคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์

รายละเอียดบทประณามพจน์ทั้ง 2 ส่วนนี้ แตกต่างกันอย่างชัดเจน ดังนิตยสารที่ 5 แสดงรายละเอียดบทประณามพจน์ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา

โครงสร้างหลักส่วนที่ 1 : ส่วนตอนต้นของจารึก								
(1) โครงสร้างบทประณามพจน์								
1.บทประณามพจน์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตาม คติความเชื่อพระพุทธศาสนา	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ. ⁴⁰⁴			
	ตพ	ทพ	พข	พือ.	k.287	k.288	k.547	k.597
1) บูชาพระรัตนตรัย + คุณลักษณะที่เด่นชัด								
พระพุทธรูป แบ่งกายเป็น 3 ส่วน ⁴⁰⁵ ทรงเป็นที่พึ่งพิงของ สรรพสัตว์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*

⁴⁰² ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย* (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552), 296.

⁴⁰³ เสาวณิต วิงวอน, “การวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 69.

⁴⁰⁴ การอภิปรายผล *จารึกปราสาทจรุง* โดยเฉพาะหลักที่ k.597 มีปัญหาในเรื่องของตัวบท ในที่นี้ผู้วิจัย ยึดถือตามตัวบทที่มีคำอ่านจารึกหลงเหลืออยู่ ถ้าพิจารณาตามความเป็นจริง *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.597 น่าจะมีเนื้อหาช่วงตอนต้นเช่นเดียวกับจารึกปราสาทจรุงอีก 3 หลัก ดังนั้น ในการใช้เครื่องหมายแสดงรายละเอียด โครงสร้างย่อของจารึก ผู้วิจัยจึงใช้เครื่องหมายแสดงถึงความไม่ชัดเจนดังรายละเอียดในตารางข้างต้น

⁴⁰⁵ กายทั้ง 3 ส่วนของพระพุทธรูปคือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย ซึ่งเป็นลักษณะร่วมพบ เหมือนกันในจารึกดังตารางข้างต้น จะต่างไปบ้าง คือ **จ.พือ** กล่าวถึงพระพุทธรูปแบ่งกายเป็น 4 ส่วน แต่โดย

พระธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งล้ำเลิศ เป็นพระธรรมที่ทำให้ลายกิลศภายใน	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
พระสงฆ์ ปราศจากการยึดมั่น เป็นบ่อเกิดสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
2) บุษยาพระโพธิสัตว์ + คุณลักษณะที่เด่นชัด								
พระโพธิสัตว์โลกศวร เป็นสัญลักษณ์ของความเมตตากรุณา	✓	✗	✓	✓	✓	✓	✓	*
พระนางปรัชญาปารมิตา เป็นสัญลักษณ์ของปัญญาที่รุ่งโรจน์	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาราชชินเจ้า มีอานุภาพในทางบำบัดรักษาโรค	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗
พระศรีสุรยไวโรจนะ/พระศรีจันทรไวโรจนะ มีอานุภาพในทางบำบัดรักษาโรค	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗
2. บทพระนามพจน์บุษยาสั่งศักดิ์สิทธิ์ตาม					จ.ปต			
คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์					คุณลักษณะที่เด่นชัด			
บุษยาเทพตรีมูรติ	พระศิวะ	ผู้เป็นเจ้าของโลก มีแก่นแท้เป็นคุณะ มาจากต้นกำเนิด คือ ประภฤติ มีกายครึ่งหนึ่งเป็นพระอูมา						
	พระวิษณุ	มีอานุภาพที่บรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระศิวะ						
	พระพรหม	มีแสงสว่าง คือ คัมภีร์พระเวททั้ง 4 โดยสถานะเป็นครูของพระศิวะ และมีส่วนในการรอดตายของพระวิษณุ						
พระคงคา + พระอูมา					พระคงคาหลบซ่อนพระอูมาด้วยความกลัว โดยอยู่บนมุนมวณของพระศิวะ			

จากตารางข้างต้น เนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เริ่มต้นด้วยโครงสร้างบทพระนามพจน์ ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกัน ยกเว้น **จารึกปราสาทโต้ว** ดังที่ผู้วิจัยแยกโครงสร้างบทพระนามพจน์ออกมาอีกส่วนหนึ่ง เพราะไม่เกี่ยวข้องกับบุษยาสั่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา แต่เป็นบทบุษยาพระเป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะเทพตรีมูรติ จากการประมวลรายละเอียดโครงสร้างส่วนต้นนี้ สรุปได้ว่าการขึ้นต้นด้วยบทบุษยาพระพุทธรูปนั้น โดยเฉพาะ

สภาวะแล้วพระพุทธรูปแบ่งกายเป็น 3 ส่วนพ้องกับจารึกหลักต่างๆ ที่เพิ่มมาอีก 1 ส่วนนั้น คือ พระอาธิพุทธร ส่วน **จ.ทพ** ลำดับกายทั้ง 3 ส่วนของพระพุทธรูป โดยเริ่มจากนิรมานกาย ธรรมกาย และสัมโภคกาย

คุณสมบัติของพระพุทธรองค์แบ่งพระวรกายออกเป็น 3 ส่วน (ธรรมกาย) ปรากฏรายละเอียดพ้องกันในจารึกเกือบทุกหลัก ยกเว้น **จารึกปราสาทจรุง k.597** ซึ่งตัวบทความความสมบูรณ์ แต่ก็สันนิษฐานได้ว่าวิคังเริ่มต้นบทบูชาพระพุทธรเจ้าเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าการบูชาพระพุทธรเจ้าเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของกวีในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่ากวีบูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในจารึกเกือบทุกหลัก ที่ปรากฏต่างไป คือ **จารึกทรายฟอง** กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งระบุนามเฉพาะเจาะจง โดยมีส่วนขยายหรือคุณสมบัติที่เด่นชัดว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์ในทางบำบัดรักษาโรค สอดคล้องกับตัวบทจารึกที่ประดิษฐานภายในสถานพยาบาล ขณะที่การกล่าวถึงพระธรรม และพระสงฆ์ในฐานะองค์ประกอบแก้วสามประการ หรือรัตนตรัยนั้น กวีไม่ได้กล่าวถึงครบทุกหลัก เพราะเอ่ยถึงพระพุทธรเจ้าเป็นประธานความเป็นสิริมงคลอยู่แล้ว ส่วนการบูชาพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระชนนีของพระพุทธรเจ้านั้น กวีเลือกนำเสนอเฉพาะในจารึกบางหลัก แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์องค์นี้ได้รับการเชิดชูและมีความคุณสมบัติอันน่ายกย่องในบริบททางศาสนาช่วงเวลานั้น

3.1.2 โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูล

ในความรับรู้ของกวีกัมพูชาสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์เป็นบุคคลต้นแบบ คือ ดำรงสถานะเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ มีพละนาฏภาพดุจเทพ บุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระองค์ก็นับว่ามีสถานะความศักดิ์สิทธิ์ที่น่ายกย่องสรรเสริญเช่นกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาขนาดยาวในอาณาจักรกัมพูชา จะลำดับเชื้อสายของพระมหากษัตริย์อย่างยืดยาว ทั้งนี้เพื่อผลดงสิทธิตอนขอพระพรแห่งราชบัลลังก์⁴⁰⁶ ในขณะเดียวกันจารึกหลักที่สร้างโดยบุคคลชั้นสูง ก็จะจารเรื่องราวในวงศ์ตระกูล หรือแสดงความเป็นมาของบรรพบุรุษของตน⁴⁰⁷ จากการศึกษาโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบว่ากวีให้ความสำคัญกับการแสดงลำดับสายตระกูลของ

⁴⁰⁶ จากการศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา เฉพาะส่วนโครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลในจารึกภาษาสันสกฤตนั้น เห็นได้ว่าการลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์มีความสำคัญ เช่นเดียวกับบทประณามพจน์ กรณีศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน และในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งนับว่าจารึกภาษาสันสกฤตมีขนาดยาวอย่างมากรุนั้น ยืนยันคำตอบว่าการที่กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้นวงศ์สืบเนื่องถึงพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยของกวี เป็นการประกาศความสูงส่งของเชื้อสาย บุญบารมี และการอ้างสิทธิตอนขอพระพรของผู้ปกครองที่ดำรงสถานะเป็นพระประมุขตามขนบจารีตในสายตระกูลนั้น ดูการอภิปรายผลใน นิพัทธ์ แยมเดช, “จารึกปราสาทตาพรหม: ความสัมพันธ์ระหว่างชนบจารีตศักดิ์สิทธิ์กับการสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **วารสารไทยคดีศึกษา** 13, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 1-50.

⁴⁰⁷ ดูตัวอย่างจารึกบางหลักที่ลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำได้ใน R.C. Majumdar, **Inscription of Kambuja**, 44-47, 70-72,

พระมหากษัตริย์ หรือบุคคลสำคัญของราชวงศ์ ส่วนจารึกบางหลักระบุสายตระกูลของบุคคลชั้นสูงไว้ ฉะนั้น โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงแบ่งได้ เป็น 2 ส่วน คือ

- 1) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์
 - 2) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำ
- ดังนี้

1) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์

จารึกลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์จากจุดตั้งต้นที่บูรพกษัตริย์ยุคสมัยเจนละ ต่อเนื่องจนถึงสมัยเมืองพระนคร ดังเห็นได้ว่าพระนางชัยราชจุฑามณีได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้า ธรณินทรวรมันที่ 2 แล้วประสูติพระราชโอรส คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁴⁰⁸ กวีจะลำดับเชื้อสายของ พระมหากษัตริย์ซึ่งเห็นเด่นชัดว่าแบ่งออกเป็น 2 สาย คือ สายตระกูลของพระมหากษัตริย์ทางฝ่าย พระราชมารดา และสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ทางฝ่ายพระราชบิดา ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์

โครงสร้างหลักส่วนที่ 1 : โครงสร้างส่วนตอนต้นของจารึก								
(2) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูล								
1 สายตระกูลของพระมหากษัตริย์	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ.			
	ตพ	ทพ	พข	พือ	k.287	k.288	k.547	k.597
1) สายตระกูลของพระมหากษัตริย์ ทางฝ่ายพระราชมารดา								
1. พระเจ้าศุทรวรมัน	✓	×	✓	×	✓	✓	✓	*
2. พระเจ้าศเรษฐวรมัน	✓	×	✓	×	✓	✓	✓	*
3. พระนางกัมพูราชลักษมี	✓	×	✓	×	✓	✓	✓	*
4. พระเจ้าภวรมัน	✓	×	✓	×	✓	✓	✓	*
5. พระเจ้าหรรษวรมัน (ที่ 3)	✓	×	✓	×	✓	✓	✓	*
6. พระนางศรีชัยราชจุฑามณี /เจ้าหญิงแห่ง เมืองขยาทิตยปุระ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*

⁴⁰⁸ ดังที่ผู้วิจัยได้แสดงเป็นแผนผังความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์อาณาจักรเจนละ และสมัยเมืองพระนคร ซึ่งเกี่ยวโยงกันระหว่างเชื้อสายพระราชมารดา และพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในหัวข้อบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา

2) สายตระกูลของพระมหากษัตริย์ ทางฝ่ายพระราชบิดา	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ.			
	ตพ	ทพ	พข	พือ	k.287	k.288	k.547	k.597
1. พระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 6)	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
2. พระเจ้ามทีธราชทิตยะ	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
3. พระเจ้าสุริยวรมัน (ที่ 2)	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
4. พระนางราชปตินทรลักษมี	✓	✗	✓	✗	✓	✓	✓	*
5. พระเจ้าธรณินทรวรมัน (ที่ 2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ โดยเน้นย้ำถึงการประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเกิดจากพระนางชัยราชจุทามณี (พระนางศรีชัยราชจุทามณี) ซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ กับพระเจ้าธรณินทรวรมัน (ที่ 2) เป็นหลัก แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ความเคารพพระราชมารดาและพระราชบิดาอย่างมาก ส่วนบุคคลสำคัญในสายตระกูลฝ่ายพระราชมารดาและฝ่ายพระราชบิดา โดยเฉพาะการไล่เรียงสายตระกูลของพระนางชัยราชจุทามณีอย่างละเอียด เพื่ออ้างสิทธิอันชอบธรรมในการเถลิงอำนาจขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์⁴⁰⁹ ปรากฏในโครงสร้างเนื้อหาที่พบเฉพาะจารึกหลักที่มีเนื้อหาที่ยาว คือ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์** และ **จารึกปราสาทจรุง** จารึกเหล่านี้ลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ที่ฟ้องกัน แสดงให้เห็นจากข้อมูลตัวบทตั้งที่ผู้วิจัยกล่าวไปแล้วว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** เป็นแม่บทผลิตชุดโครงสร้างดังกล่าวนี้ ดังนั้น เมื่อกว๊ประพันธ์จารึกหลักอื่นในเวลาต่อมา โครงสร้างเนื้อหาที่เป็นแม่บทใน **จารึกปราสาทตาพรหม** กวีก็นำมาอ้างอิงถึงในจารึกกลายเป็นชุดโครงสร้างแสดงสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ที่ตายตัวในที่สุด

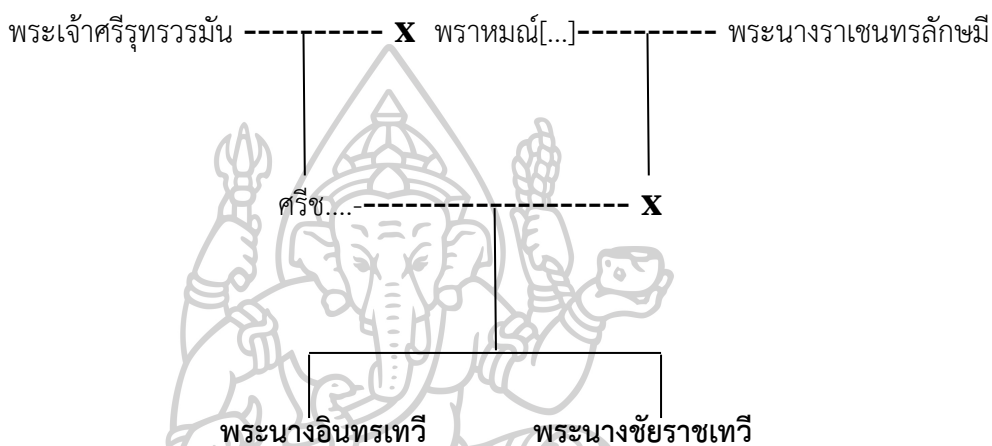
2) โครงสร้างการแสดงลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำ

ไม่เพียงจารึกแสดงลำดับสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ดังที่กล่าวถึงแล้ว **จารึกปราสาททิมานอากาศ** และ **จารึกปราสาทโตว์** ก็ได้ลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำ ซึ่งในที่นี้หมายถึง ผู้ที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณ เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญ เป็นที่ยกย่องของสังคม และได้รับการอุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์ ดังจะประมวลข้อมูลในส่วนนี้สรุปรายละเอียดเป็นแผนผังให้เห็นดังนี้

⁴⁰⁹ Madeleine Giteau, *The civilization of Angkor* (New York: Rizzoli, 1976), 213.

1. จารึกปราสาทพินานอากาศ

จารึกหลักนี้แสดงการแสดงความลำดับสายตระกูลของพระนางอินทรเทวี ซึ่งเป็นบุคคลชั้นนำในฐานะพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกลำดับสายตระกูลของพระนางและพระนางชัยราชเทวี ถึงแม้เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงบุคคลสำคัญต่างๆ ไม่ครบถ้วน ด้วยตัวอักษรลบเลือน แต่ก็พอมองเห็นต้นตระกูลของพระนางอินทรเทวีว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ของบูรพกษัตริย์กับสายตระกูลพราหมณ์ ดังนี้

2. จารึกปราสาทโต้ว

การแสดงความลำดับสายตระกูลของบุคคลชั้นนำใน *จารึกปราสาทโต้ว* เห็นได้จากเชื้อสายของภูเพนทรบัณฑิต (ที่ 3) จารึกระบุว่าภูเพนทรบัณฑิต (ที่ 3) ปฏิบัติงานรับใช้พระมหากษัตริย์ โดยทำหน้าที่หัวหน้าผู้พิพากษาสืบต่อจากเชื้อสายของตน สะท้อนให้เห็นว่ากวีท่านนี้ภาคภูมิใจในสายตระกูลที่มีเกียรติ มีประวัติศาสตร์เก่าแก่ กวีจึงสร้างชุดประวัติสายตระกูล โดยเฉพาะสายตระกูลทางฝ่ายบิดาสืบต่อกันมาถึง 6 ชั่วอายุคน แสดงโครงสร้างแผนผังได้ดังนี้⁴¹⁰

⁴¹⁰ แผนผังข้างต้นนี้ Cœdès ประมวลเชื้อสายของกวีตามที่ปรากฏใน *จารึกบ้านธาดูและจารึกปราสาทโต้ว* ดูใน George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. I, 229.; R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, 504.

พระมหากษัตริย์ ที่น่าสังเกตคือ เนื้อหาที่กล่าวเพียงสายตระกูลของพระมหากษัตริย์สืบเนื่องมาจาก พระราชมารดาและพระราชบิดาใน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ *จารึกทรายทอง* นำจะ ย่อส่วนจากโครงสร้างขนาดยาวที่นำเสนอสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนการนำเสนอชุด โครงสร้างสายตระกูลบุคคลชั้นนำในราชสำนัก ดังที่ปรากฏใน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ *จารึกปราสาทโต้ว* เป็นเจตนารมณ์ของกวีที่จะสร้าง “พื้นที่” ให้แก่สายบรรพชนในสายเลือดของตน จะมีที่พิจารณาคือ *จารึกปราสาทโต้ว* ไม่ได้ลำดับโครงสร้างสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ไว้แต่ อย่างใด แสดงแต่เชื้อสายตระกูลพราหมณ์ของตน ทั้งนี้ก็ย่อมเข้าใจได้ว่า หากเป็นจารึกที่สร้างอย่าง เป็นทางการของราชสำนัก ย่อมไม่อาจขาดการจำลองสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ไปได้ แต่ถ้าเป็น จารึกที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง เช่น ตระกูลของภูเบนทรบัณฑิต (ที่3) นี้ การกล่าวถึงสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ อาจจะเป็นการบังควรกระทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม หรือไม่นั้น เป็นอีกกรณีหนึ่งซึ่งกวีอาจไม่กล่าวถึงได้

3.2 โครงสร้างส่วนกลาง

โครงสร้างส่วนกลาง คือ การลำดับเนื้อความจารึกต่อเนื่องจากเนื้อหาส่วนตอนต้นที่เป็นบท ประณามพจน์ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้ว เป็นที่เห็นชัดว่าโครงสร้างส่วนกลางนี้ เป็นส่วนที่มีรายละเอียด จำนวนมาก จากการพิจารณาโครงสร้างจารึกในส่วนกลาง พบว่าโครงสร้างแต่ละส่วน เชื่อมร้อยเป็น ด้วบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง ขณะเดียวกันรายละเอียดในส่วนที่เป็นกิจกรรมที่ ปฏิบัติภายในศาสนสถานก็นับว่าเป็นอีกโครงสร้างหนึ่งที่เสริมภาพลักษณ์สดุดีพระมหากษัตริย์อีกทาง หนึ่ง โดยจารึกมีลักษณะร่วมโครงสร้างเนื้อหาที่เทียบเคียงกันได้ ดังที่ผู้วิจัยจะแบ่งโครงสร้างในส่วน นี้เป็น 2 โครงสร้าง คือ

3.2.1 โครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

3.2.2 โครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน

ดังนี้

3.2.1 โครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

รายละเอียดในส่วนโครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ด้วบทสดุดี พระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง กล่าวคือ กวีระบุพระนามพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นศูนย์กลาง ของด้วบท จากนั้นกวีจะกล่าวยกย่องพระมหากษัตริย์ว่ามีคุณสมบัติเลิศประการต่างๆ โดย รายละเอียดในส่วนอื่นของจารึกนั้น เป็นเนื้อหาที่เสริมด้วบทสดุดีพระเกียรติในส่วนนี้ให้เด่นชัดเป็น เอกภาพมากขึ้น จากการพิจารณาโครงสร้างบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจแบ่ง โครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยภาพรวมได้กว้างๆ ซึ่งกวีมีจุดประสงค์เพื่อ สร้างภาพลักษณ์อันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ใน 2 มิติ คือ

1. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นยอดแห่งพระมหากษัตริย์ และ
2. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม และทรงใส่พระราชหฤทัยใน

กิจการศาสนา

ประมวลข้อมูลในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 แสดงรายละเอียดการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

โครงสร้างหลักส่วนที่ 2 : โครงสร้างส่วนตอนกลางของจารึก									
(1) โครงสร้างการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7									
1. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นยอดแห่งพระมหากษัตริย์ ⁴¹¹	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ.			
	ตพ	ทพ	ปต	พข	พือ	k.287	k.288	k.547	k.597
1.1 พระพรหมรังสรรค์ขึ้นบนโลก	✓	✗	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*
1.2 พระสิริโฉมงามเลิศเท่ากามเทพ หรืองามยิ่งกว่ากามเทพ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1.3 พระเกียรติยศระบือไกล	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*
1.4 พระลักษณะมีพึงพอพระทัย	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1.5 พระปรีชาสามารถฉลาดล้ำ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1.6 ทรงแกล่วล้ากลางนครค์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*
1.7 ทรงเป็นรัตนะประดับมงกุฎจอมราชันย์	✓	✓	✗	✓	✓	✓	✓	✓	*
2. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม และทรงใส่พระราชหฤทัยในกิจการศาสนา	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ.			
	ตพ	ทพ	ปต	พข	พือ	k.287	k.288	k.547	k.597
2.1 ทรงยึดคำสอนของพระพุทธองค์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2.2 มีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2.3 ทรงผดุงแผ่นดินให้ผาสุก	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2.4 พระราชทานพระราชทรัพย์แต่ผู้ยากไร้ / ผู้ขอ / ผู้ที่จงรักภักดี	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	*	✓
2.5 ทรงทะนุบำรุงศาสนสถาน	✓	✓	✓	✓	✓	*	*	*	*
2.6 ทรงให้ความสำคัญต่อพิธีกรรม	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

⁴¹¹ รายละเอียดในส่วนนี้ กวีประกอบสร้างชุดความหมายสื่อสารให้เห็นภาพว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นยอดแห่งพระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่ใช่การมองภาพตามที่เป็นจริง แต่เป็นขนบการสร้างภาพลักษณ์ในตัวบทสดุดีพระเกียรติในรูปของกวีโวหาร

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่ารายละเอียดการสดุดีพระเกียรติ ในที่นี้แบ่งโครงสร้างออกเป็น 2 ส่วน คือ การสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะที่ทรงเป็นยอดแห่งพระมหากษัตริย์ และการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม และทรงใส่พระราชหฤทัยในกิจการศาสนานั้น ล้วนมีลักษณะร่วมของรายละเอียดเหมือนกัน อาจมีที่ต่างออกไปบ้าง เช่น การที่กล่าวว่าพระพรหมสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นต้นแบบของพระมหากษัตริย์อันดีเลิศนั้น ไม่พบใน *จารึกทรายฟอง* หรือการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นรัตนะประดับบนพระเศียรของพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย ไม่พบใน *จารึกปราสาทโต้ว*

อย่างไรก็ตาม รายละเอียดโครงสร้าง 2 ส่วนนี้ เป็นขนบนิยมในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบได้ทั่วไป จะมีที่เน้นเฉพาะในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ส่วนที่กวีต้องการสร้างภาพให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในบรรพบุรุษศาสนา มีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว รายละเอียดการสดุดีพระเกียรติของจารึกพิสุจน์ให้เห็นว่า กวีสร้างตัวบทให้สอดคล้องกับการสื่อความหมายเป็นชุดเดียวกัน แม้จะต่างกันในแต่ละลำดับบทของบท แต่เมื่อกวีจะสร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ จะมีลักษณะอุดมคติไม่แตกต่างกัน

3.2.2 โครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน

จากการพิจารณา *จารึกปราสาทตาพรหม จารึกทรายฟอง จารึกปราสาทพิมานอากาศ* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* พบว่ารายละเอียดโครงสร้างในส่วนตอนกลางของจารึก ต่อเนื่องจากเนื้อหาบทสดุดีพระเกียรติที่ตั้งผู้วิจัยกล่าวไปแล้ว โดยโครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน มักจะนำเสนอชุดข้อมูลซึ่งเป็นสิ่งของพระราชทานที่พระมหากษัตริย์ หรือบุคคลสำคัญในราชสำนักอุทิศถวายภายในศาสนสถาน

เนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน มีรายละเอียดหลายส่วน มีการแจกแจงสิ่งของเครื่องใช้ของเทพ เครื่องบูชา อาหาร เครื่องดื่ม และของเหลว ยารักษาโรค และวัตถุของมีค่าต่างๆ โดยกำกับปริมาณสิ่งของนั้นๆ ด้วยตัวเลข ซึ่งเป็นตัวเลขที่ผ่านการชั่งตวงสิ่งของจำนวนนับร้อยกว่ารายการ⁴¹² ดังนั้น ในการประมวลรายละเอียดให้เห็นในโครงสร้างจารึกส่วนนี้ ผู้วิจัยจึงแบ่งเป็นกรอบกว้างๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างที่ปรากฏในจารึกส่วนนี้ มีลักษณะร่วมเหมือนกันประการใดบ้าง ผลการศึกษาพบ *จารึกปราสาทตาพรหม จารึกทรายฟอง และจารึกปราสาทพระขรรค์* มีลักษณะร่วมเหมือนกันในกรอบโครงสร้างเนื้อหาที่กล่าวถึงสิ่งของดังต่อไปนี้ ไม่ว่าจะ เป็น อาหาร

⁴¹² เห็นได้จากการประมวลสิ่งของต่างๆ ที่ชั่งตวงสัดส่วนไว้อย่างเป็นมาตรฐานใน *จารึกปราสาทตาพรหม* ดูใน Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization*, 21-25. ; นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอঙ্กลิงการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 93-105.

เครื่องตี๋ม และของเหลว เครื่องยา / สมุนไพร / เนื้อไม้ที่มีกลิ่นหอม ผ้่า / เครื่องนุ่งห่ม ของมีค่า
ต่างๆ และการสร้างรูปเคารพ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 8 แสดงรายละเอียดสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน

โครงสร้างหลักส่วนที่ 2 : โครงสร้างส่วนตอนกลางของจารึก			
(2) โครงสร้างเนื้อหาในบทปลีงของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน			
1.อาหาร เครื่องตี๋ม และของเหลว	จ. ตพ	จ. ทพ	จ. พข
ตัวอย่างเช่น			
1.1 ข้าวสารสำหรับเป็นเครื่องบูชา ข้าวสารสำหรับหุงตี๋ม ข้าวเปลือก	✓	✓	✓
1.2 เกลือ	✓	✓	×
1.3 น้ำตาล / น้ำตาลกรวด	✓	✓	✓
1.4 ธิัญพีช	✓	✓	✓
1.5 เมล็ดงา	✓	×	✓
1.6 ถั่วเขียว	✓	×	✓
1.7 ข้าวโพด	✓	×	×
1.8 น้ำผึ้ง	✓	✓	✓
1.9 นมสด / นมเปรี้ยว	✓	✓	✓
1.10 น้ำผลไม้ / น้ำมันจากผลไม้	✓	×	✓
1.11 น้ำอ้อย / น้ำอ้อยย้วย	✓	×	✓
1.12 น้ำมันงา	✓	×	✓
1.13 เนยใส	✓	✓	✓
2. เครื่องยา / สมุนไพร / เนื้อไม้ที่มีกลิ่นหอม	จ. ตพ	จ. ทพ	จ. พข
ตัวอย่าง 10 รายการ เช่น			
2.1 ไม้กฤษณา	✓	✓	✓
2.2 ยางไม้สน	✓	×	✓
2.3 ไม้จันทน์ / ผลจันทน์เทศ	✓	✓	✓
2.4 การบูร / การบูรสองชนิด	✓	✓	✓
2.5 กำยาน	✓	✓	✓
2.6 พริกไทย/ พริกไทยดำ / พริกไทยธรรมดา	✓	✓	✓
2.7 ชิงแแห่ง / ชิง	✓	✓	×
2.8 มหาหิงค์	✓	✓	×
2.9 บุณนาค	✓	✓	×
2.10 ดีปลี / ผงดีปลี	✓	✓	×

ตัวอย่างในตารางข้างต้น มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ จารึกทั้งสามหลักแสดงถึงการดำเนินกิจกรรมภายในศาสนสถาน โดยมีเครื่องพิธีบูชาหรือสิ่งของที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์สัมพันธ์กัน หมายความว่า การอุทิศสิ่งของเหล่านี้เพื่อใช้ประโยชน์ในปราสาทถูกจัดสรรไว้อย่างดี สิ่งของบางอย่างนับว่ามีความสำคัญที่ขาดไม่ได้ เช่น ข้าวสาร ธัญพืช นม เนย เป็นต้น ส่วนรายชื่อเครื่องยานั้น ไม่เพียงเป็นองค์ประกอบสำคัญในจารึกประจำอาราคยศาลา หากแต่ปรากฏอยู่ใน **จารึกปราสาทตาพรหม** จำนวนมาก และเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว กล่าวได้ว่าเป็นรายชื่อเครื่องยาแบบเดียวกันด้วย⁴¹³

ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณา **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** เพิ่มขึ้นอีกหลักหนึ่ง จะเห็นสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน ซึ่งมีลักษณะร่วมเพิ่มมากขึ้น ดังเช่น ผ้า/ เครื่องนุ่งห่ม ของมีค่าต่างๆ รวมทั้ง การสร้างรูปเคารพ ดังนี้

ตารางที่ 9 แสดงรายละเอียดของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน (ต่อ)

โครงสร้างหลักส่วนที่ 2 : โครงสร้างส่วนตอนกลางของจารึก				
(2) โครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน				
1. ผ้า/ เครื่องนุ่งห่ม ตัวอย่างเช่น	จ. ตพ	จ. ทพ	จ. พข	จ. พือ
1.1 ผ้าทรงของเทพ	✓	×	✓	✓
1.2 ผ้าไหมจีน	✓	×	✓	✓
1.3 ผ้าหลากสีสัน	✓	×	✓	✓
1.4 ผ้าฝ้ายทอ	×	✓	×	×
1.5 ผ้าสำหรับป้องกันยุง	✓	×	✓	×
1.6 เสื้อผ้า	✓	✓	×	✓
2. ของมีค่าต่างๆ เช่น	จ. ตพ	จ. ทพ	จ. พข	จ. พือ
2.1 หินมีค่า / เพชร	✓	×	✓	×

⁴¹³ สิ่งที่เหมือนกันในรายละเอียดของรายชื่อเครื่องยา หรือตัวยาสำหรับบำบัดรักษาโรค ดังที่ปรากฏใน **จารึกปราสาทตาพรหม** และ จารึกประจำอาราคยศาลานั้น ทำให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง **จารึกปราสาทตาพรหม** กับ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ในส่วนนี้อย่างชัดเจน จากการศึกษาในประเด็นนี้เบื้องต้น ทำให้ได้ข้อสรุปว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** แม้จะเป็นตัวบทหลักให้ **จารึกปราสาทพระขรรค์** เลียนแบบ แต่ทว่าผู้สร้างสรรค์จารึกก็แจกแจงรายละเอียดปลีกย่อยบางรายการต่างกันไป และความพ้องกันในส่วนของรายชื่อเครื่องยาระหว่าง **จารึกปราสาทตาพรหม** กับ **จารึกประจำอาราคยศาลา** ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่าในช่วงเวลาขณะนั้นปราสาทตาพรหมมีพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็น “คลังเก็บเครื่องยา” หรือ “คลังเครื่องยาลง” จากส่วนกลางที่เจ้าหน้าที่ได้แจกจ่ายเครื่องยาเหล่านั้นไปยังอาราคยศาลาในที่ต่างๆ

2.2 ทองคำ/ ทองสำริด / ทองแผ่น	✓	✗	✓	✓
2.3 แหวนทองคำ	✓	✗	✓	✗
2.4 เงิน	✓	✗	✓	✓
2.5 ทองแดง	✓	✗	✓	✗
2.6 ดินบุก / ภาชนะดินบุก	✓	✓	✓	✗
2.7 ไข่มุก	✓	✗	✓	*
2.8 แก้วไพฑูรย์	✓	✗	✓	✗
2.9 ทับทิม	✓	✗	✓	✗
3. การสร้างรูปเคารพภายในศาสนสถาน	จ. ตพ	จ. ทพ	จ. พข	จ. พิอ
3.1 รูปเคารพพระพุทธรูปเจ้า / พระโพธิสัตว์	✓	✓	✓	✓
3.1 รูปเคารพเทพ	✓	✓	✓	✓
3.2 รูปเคารพบุคคลสำคัญในสายตระกูล / อาจารย์ที่นำเคารพ	✓	✓	✓	✓

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าลักษณะร่วมของเนื้อหาในโครงสร้างที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นผ้า เครื่องนุ่งห่ม ของมีค่าต่างๆ และการสร้างรูปเคารพภายในศาสนสถาน เหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งของชั้นเลิศที่จัดสรรเพื่อประดับตกแต่งรูปเคารพบูชาให้เสมือนหนึ่งเป็นบุคคลที่มีชีวิต ดังจะเห็นได้ว่าจารึกทั้งสามหลักกล่าวถึงผ้า หรือเครื่องนุ่งห่มสำหรับเทพ และยังระบุถึงเครื่องประดับ เช่น ทองคำ และเงิน ตรงกันด้วย ที่น่าสังเกต คือ **จารึกทรายทอง** จะกล่าวเฉพาะผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มของเทพ แต่จะไม่กล่าวถึงสิ่งของมีค่าดังที่ปรากฏเป็นจำนวนมากใน **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ส่วนใน **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** นั้น เมื่อกล่าวถึงทองคำและเงิน ไม่ได้หมายถึงทองคำและเงินที่เป็นชิ้นๆ หากแต่เป็นทองคำและเงินที่นำมาประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ให้ดูงดงาม เช่น ภาชนะทองคำ หรือ ธงที่มีด้ามประดับด้วยทองคำและเงิน เป็นต้น ส่วนไข่มุกนั้น จารึกหลักเดียวกันนี้ อ้างถึงไข่มุกว่าเป็นสื่อเปรียบกับหญิงสาว ไม่ใช่ไข่มุกที่เป็นของจริง

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีโครงสร้างเนื้อหาในบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถานเหมือนกัน คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งพิสูจน์ได้แน่ชัดว่า จารึกทั้งสองหลักนี้จัดวางเนื้อหาในส่วนสิ่งของต่างๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศถวายภายในศาสนสถานทั้งสองแห่งมากเป็นพิเศษ เป็นสิ่งของตามคตินิยมเพื่อใช้เคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน จะต่างกันก็คือลำดับบทที่กล่าวถึงสิ่งของนั้นๆ ที่ไม่ตรงกัน

3.3 โครงสร้างส่วนท้าย

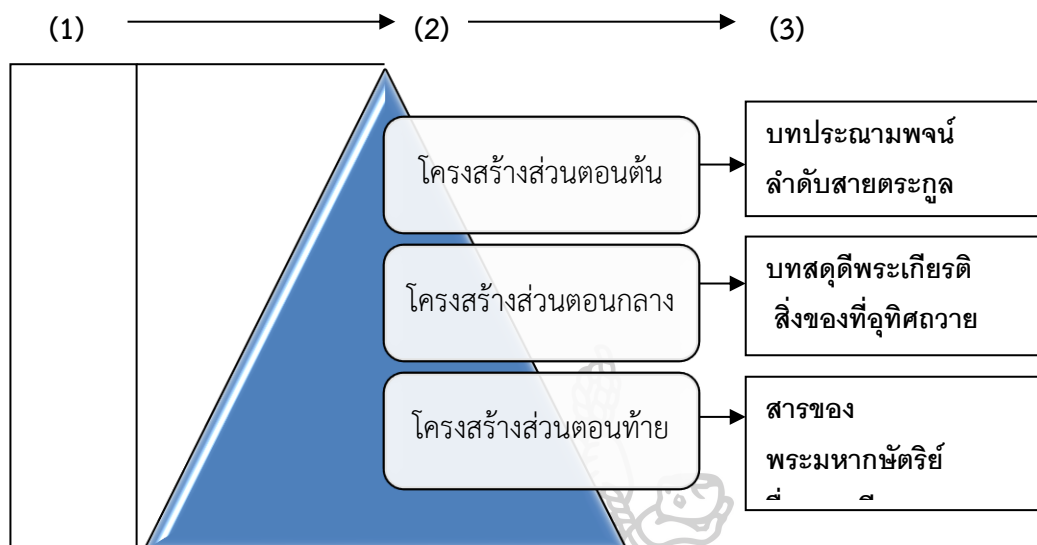
โครงสร้างส่วนท้าย คือ ส่วนของเนื้อหาจารึกที่อยู่ในลำดับท้ายสุด โดยต่อเนื่องกับเนื้อหาที่เป็นบทสวดดีพระเกียรติ และเนื้อหาที่กวีแจกแจงรายการสิ่งของต่างๆ จากการพิจารณาโครงสร้างส่วนท้าย พบว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีรายละเอียดโครงสร้างในส่วนท้ายซึ่งจะกล่าวถึงสารของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติของผู้คนที่เข้ามายังศาสนสถาน แล้วจบท้ายด้วยการระบุนามของผู้ประพันธ์ และสถานภาพของกวี ดังจะประมวลในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 10 แสดงรายละเอียดโครงสร้างส่วนตอนท้ายของจารึก

โครงสร้างหลักส่วนที่ 3 : โครงสร้างส่วนตอนท้ายของจารึก									
1. “สาร” ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติของผู้คนที่เข้ามายังศาสนสถาน	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.	จ.ปจ.			
	ตพ	ทพ	ปต	พข	พือ	k.287	k.288	k.547	k.597
1.1 อุทิศบุญกุศลในการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาต่อบุพการี	✓	×	×	✓	×	*	*	*	*
1.2 วิงวอนต่อพระมหากษัตริย์ลำดับต่อไปให้ดูแลรักษาศาสนสถาน	✓	✓	×	✓	×	*	*	*	*
1.3 คำอวยพรให้ผู้ประกอบสิ่งอันเป็นกุศลเสวยสุขบนสวรรค์เมื่อสิ้นชีวิต	×	✓	×	×	×	*	*	*	*
2. การระบุนาม และสถานภาพของกวี	✓	×	✓	✓	✓	*	*	*	*

จากตารางข้างต้น รายละเอียดโครงสร้างส่วนตอนท้ายที่เป็น “สาร” ของพระมหากษัตริย์รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติของผู้คนที่เข้ามายังศาสนสถาน มีลักษณะร่วมพบเหมือนกันในจารึกหลักต่างๆ แต่ต่างออกไปคือ **จารึกปราสาทโต้ว** และจารึกปราสาทพิมานอากาศ ไม่ปรากฏรายละเอียดตอนท้ายในส่วนนี้ มีที่พ้องกับจารึกหลักอื่น คือ การระบุนาม และสถานภาพของกวี ซึ่งสามารถที่จะจัดกลุ่มร่วมกันได้

โครงสร้างเนื้อหาของจารึกหลักต่างๆ ทั้งโครงสร้างส่วนตอนต้น ตอนกลาง และตอนท้าย
 ดังที่ศึกษาลักษณะร่วมและในเชิงเปรียบเทียบ สรุปเป็นแผนภูมิ ดังต่อไปนี้

กล่าวได้ว่าโครงสร้างจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังแผนภูมิสรุป
 รายละเอียดข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นได้ว่าจารึกทุกหลักที่ผู้วิจัยศึกษาในแผนภูมิที่ (1) จัดลำดับส่วนเนื้อหา
 ได้ตาม **แผนภูมิสามเหลี่ยม (2)** ซึ่งแบ่งย่อยโครงสร้างออกเป็นส่วนต่างๆ ในแผนภูมิที่ (3) สะท้อนให้
 เห็นว่าการประพันธ์ตัวบทจารึกนั้น กว้างโครงสร้างของเนื้อหาจารึกไว้อย่างชัดเจน เป็นสัดส่วนและมี
 ลักษณะร่วมกันที่เป็นเอกภาพ อันสะท้อนลักษณะเฉพาะของการสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤต ใน
 รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างประณีต

บทสรุป

จากการอภิปรายเนื้อหาในบทที่ 4 มาทั้งหมดนี้ ยืนยันให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้อมูล “บริบท” และ “ตัวบท” ซึ่งไม่อาจแยกคลาจากกันได้ ข้อมูลบริบทในแง่พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชา มีรายละเอียดมากมาย แม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์เองก็มีประเด็นให้ตรวจสอบ ทบทวน และวิพากษ์วิจารณ์ถึงความถูกต้องเหมาะสม ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการจำนวนมากจึงวิพากษ์และโต้แย้งชุดความเชื่อทางประวัติศาสตร์ โดยประมวลเป็นชุดความรู้หลากหลายทฤษฎี ทำให้เห็นได้ว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์นั้นไม่ได้มีความหมายเพียงหนึ่งเดียว

เริ่มแรกเดิมทีนั้น โฉมหน้าอาณาจักรกัมพูชาปรากฏในบันทึกพงศาวดารจีน ซึ่งชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของอาณาจักรกัมพูชายุคแรกในสมัยก่อนเมืองพระนคร คือ “ฟูนัน” และ “เจนละ” จนกระทั่งเมื่อปรากฏหลักฐานในท้องถิ่นทั้งจารึก สิ่งปลูกสร้างศาสนสถาน ประติมากรรม และศิลปวัตถุต่างๆ จำนวนมาก จึงล้วนชี้ให้เห็นการก่อร่างอาณาจักรใหม่ อันเป็นยุคสมัยผลัดแผ่นดินและการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางทางการเมืองมาตั้งอยู่บริเวณพื้นที่อันเหมาะสม อีกทั้งมีการสถาปนาคติความเป็นเทวราชาอย่างโดดเด่นสมบูรณ์แบบ ยุคสมัยดังกล่าวนี้ คือ “สมัยเมืองพระนคร”

ยิ่งเมื่อสถาบันทางการเมืองการปกครองมีพลวัตเปลี่ยนแปลง ผู้นำแห่งรัฐต่างผลัดเปลี่ยนช่วงชิงอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา จะเห็นได้ว่าพระนามพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทั้งที่มีความเกี่ยวเนื่องทางเชื้อสาย และที่เป็นผู้นำที่มีอำนาจทางการเมือง ซึ่งต่อมาตั้งตนเป็นผู้นำ ก็ปรากฏบทบาทโดดเด่นในหน้าบันทึกทางประวัติศาสตร์ ประจักษ์พยานที่เห็นเด่นชัดก็คือเชื้อพระวงศ์พระองค์หนึ่ง ต่อมาเถลิงอำนาจขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เป็นที่เลื่องลือเกริกไกร นั่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยที่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ในช่วงปลายสมัยเมืองพระนคร ประวัติศาสตร์นิพนธ์ล้วนชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระมหากษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากสายตระกูลบูรพกษัตริย์ที่เก่าแกในยุคนั้นก่อนเมืองพระนคร บทบาทของพระองค์ที่โดดเด่นยิ่ง คือ ทรงได้รับชัยชนะกษัตริย์จาม นำความสงบสุขกลับคืนสู่เมืองพระนคร ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ทรงเปิดรับความหลากหลายทางศาสนา และทรงสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่อาณาจักรกัมพูชา

ห้วงระยะเวลาอันยาวนานของบริบทสังคม และประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา จะเห็นได้ว่าบริบทสังคมในมิติต่างๆ ทั้งทางด้านศาสนา และความเชื่อ ระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในระดับราชสำนักนั้น คือ รากฐานพัฒนาการของสังคมที่สะท้อนให้เห็นการเจริญเติบโต รุ่งโรจน์ และร่วงโรยตามความเปลี่ยนแปลง สะท้อนลักษณะเฉพาะของอาณาจักร วิถีชีวิตของผู้คน อัตลักษณ์ และภูมิปัญญาการสร้างสรรค์งานลายลักษณ์ โดยเฉพาะวัฒนธรรมการเขียนจารึกนั้นนับเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมที่นักปราชญ์ในราชสำนักกัมพูชาสร้างสรรค์ตัวบทเป็น “เครื่องพิธีบูชา” แต่สถาบัน “ศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์”

ในการสร้างสรรค์ตัวบท คือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น ก็เป็นผลิตผลจากบริบททางสังคม และประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวถึง ข้อมูลบริบท คือ ส่วนสำคัญที่หล่อหลอมความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของกวี ดังปรากฏชัดเป็นรูปธรรมผ่านตัวอักษรที่จดจาร “สาร” ในหลักศิลาจารึก ซึ่งสำเร็จรูปเป็นตัวบทสดุดีพระเกียรติที่กวีสื่อ “ความ” อย่างงดงามบริบูรณ์

การพิจารณาข้อมูลตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ว่าครอบคลุมจารึกภาษาสันสกฤตในมิติที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงอันได้แก่ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพิมานอากาศ และ จารึกปราสาทจรุง** ทั้ง 4 หลัก ซึ่งเป็นตัวบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียด จารึกประจำอำเภอศาลา ดังเช่น **จารึกทรายฟอง** ยืนยันถึงความเคลื่อนไหวของระบบการแพทย์ และการดำเนินงานภายในอำเภอศาลาอย่างเป็นแบบแผน และจารึกในขอบเขตมิติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั่นก็คือ **จารึกปราสาทโตว์** คือ ผลงานรังสรรค์ของนักปราชญ์ที่ประกาศเสน่ห์ของตัวบทที่แปลกใหม่ เป็นอีก “พื้นที่” ที่กวีประกาศเกียรติภูมิสายตระกูลของตน กล่าวได้ว่าจารึกทั้งหมดนี้ มีแกนกลางสำคัญอยู่ที่การเชิดชูความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาจารึกจึงมีลักษณะร่วมของโครงสร้างอยู่มาก

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีลักษณะร่วมของโครงสร้างเนื้อหาอย่างเป็นระบบระเบียบ ดังจะเห็นได้จากการจัดระบบโครงสร้างส่วนตอนต้น โครงสร้างส่วนกลาง และโครงสร้างส่วนท้ายที่ต่อเนื่องกันอย่างชัดเจน โครงสร้างทั้ง 3 ส่วนนี้ ยืนยันให้เห็นวัตถุประสงค์การสร้างงานของกวีว่าจัดวางเนื้อหาได้อย่างเหมาะสม ทั้งส่วนตอนต้น คือ บทประณามพจน์ การแสดงลำดับสายตระกูล จัดวางเนื้อหาส่วนตอนกลาง คือ การสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การกล่าวถึงบทสิ่งของที่อุทิศถวายภายในศาสนสถาน และกล่าวยืบบทบาท และ/หรือความสำคัญของพระมหากษัตริย์ และจัดวางเนื้อหาส่วนตอนท้าย คือ แสดงสารของพระมหากษัตริย์ และการแจ้งชื่อกวีผู้รจนา ให้มีลักษณะร่วมของการสร้างเนื้อหาเป็นแบบแผนเดียวกัน อันทำให้ประจักษ์ได้ว่าเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความประณีตในกระบวนการเรียงร้อยลำดับเนื้อหา และมีความเป็นเอกภาพอย่างยิ่ง

บริบทสังคมและประวัติศาสตร์ในมิติต่างๆ ของอาณาจักรกัมพูชา คือ รากเหง้าสะท้อนตัวตน และความมีชีวิตของอาณาจักรและวิถีชีวิตของผู้คนผ่านกาลเวลายาวนาน ในแง่นี้ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ตัวบทชุดความรู้ที่กวีรังสรรค์ข้อมูลมาจากบริบทแห่งยุคสมัย ผสมผสานร่องรอยของบริบทในยุคเก่า โดยกลั่นกรองผ่านทรรศนะหรือสำนึกของกวีที่บ่มเพาะเรียนรู้ “โลกจริง” แล้วตัดแปลงโลกจริงนั้น เป็น “โลกจินตนาการ” อันประกอบสร้างเป็นตัวบทสดุดีพระเกียรติในรูปแบบจารึก เชื่อมร้อยโครงสร้างเนื้อหาจารึกอย่างเป็นระบบและอย่างมีศิลปะ

บทที่ 5

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับการสร้างสรรค์อลังการ

บทนำ

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากสิ่งปลูกสร้างทางศาสนา รูปเคารพ และแผนการพัฒนาเมืองพระนคร บ่งชี้มรดกภูมิปัญญาของศิลปินชาวเขมรที่ยิ่งใหญ่แล้ว จารึกภาษาสันสกฤต ประดิษฐานบริเวณศาสนสถาน เป็นหลักฐานประกาศ “ฝีมือ” ของกวีประจำราชสำนักเช่นกัน ที่น่าพิศราหณ์ก็คือ จารึกแต่ละหลักไม่เพียงมีเนื้อหาบันทึกสภาพสังคม แต่จารึกเป็นเครื่องหมายแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่โดดเด่นด้วย

ความโดดเด่นของจารึกภาษาสันสกฤตอยู่ตรงที่กวีสร้างภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามแบบอุดมคติ ผ่านข้อมูลคัศสรรทางประวัติศาสตร์ ปรัชมปราคติ ประดับตกแต่งด้วยสำนวนภาษา ความคิด และจินตนาการอันประณีต ซึ่งการสร้างสรรค์เนื้อหาในกรอบภาษาอันลุ่มลึก แสดงให้ประจักษ์คุณค่าอลังการในจารึก อันนับว่าเป็นปัจจัยส่งเสริม “ตัวบท” ให้มี “ชีวิต” ผ่านกาลเวลา จนถึงทุกวันนี้ ดังที่ George Coedès ตั้งข้อสังเกตถึง “ลมหายใจที่ยังมีชีวิต” หรือนัยหนึ่ง “อลังการ” ของ *จารึกปราสาทจรุง* ว่า

การศึกษาเนื้อหาภายในตัวบทที่สลักอยู่บนแผ่นศิลา คือ คำอุทิศซึ่งเป็นบทสรรเสริญถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำไปสู่ข้อสรุปเดียวกัน กล่าวคือ จารึกให้ความรู้สึกเหมือนกับว่าวรรณคดีเหล่านี้มียังมีลมหายใจ เริ่มมาตั้งแต่ในตอนต้นรัชสมัย ดังเห็นได้จากจารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ และจารึกปราสาทพิมานอากาศ ลักษณะการประพันธ์แบบนี้ใกล้เคียงไม่ปรากฏให้เห็นอีกแล้ว ต่อเมื่อกวีผู้รจนาจารึกที่มุมของศาสนสถาน (จารึกปราสาทจรุง) ก็ไม่ได้ทำซ้ำกับสิ่งที่ทำกันมานับร้อยๆ ครั้ง กวีเพียรพยายามที่จะค้นพบสิ่งใหม่ด้วยความยากลำบาก และอลังการของจารึกที่มีอยู่ทั้งหมดนี้ ก็เป็นเลิศเหนือกว่า (จารึก) ที่มีอยู่ในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นอย่างเห็นได้ชัด¹

¹ “L'étude interne des textes gravés sur les stèles, et consacré à l'éloge du roi Jayavarman vii, conduit aux mêmes conclusions. Il s'en dégage l'impression que le souffle littéraire qui animait encore les compositions datant du début du règne, inscriptions de Ta prohm de Prah Khan et du Phimanakas, est près de s' éteindre. Lorsque les auteurs des inscription des pavillons d'angle ne répètent pas unfois de plus ce qui a déjà été ressassé cent fois par leurs devanciers, et qu'ils essayent de trouver du nouveau, ils le font avec un visible embarras, et leurs alamkara dépassent tout ce que les siècles précédents avaient produit de pire” George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. IV (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1952), 208.

ด้วยความสำคัญของอสังการดังกล่าว ในบทที่ 5 จึงเป็นความพยายามของผู้วิจัยที่จะเสนอผลการศึกษ้อสังการในจารึกอย่างละเอียด เพื่อตอบโจทย์วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ของงานวิจัยนี้ คือ “เพื่อศึกษาวิเคราะห์อสังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ” โดยจะแบ่งประเด็นหลักเป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1. บทวิเคราะห์อสังการทางเสียง
2. บทวิเคราะห์อสังการทางความหมาย

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บทวิเคราะห์อสังการทางเสียง

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แสดงให้เห็นความงดงามของเสียง กวีจัดระบบเสียงคำประพันธ์ได้อย่างรื่นไหล มีความพอเหมาะพอดี เวลาอ่านออกเสียงเกิดความไพเราะ

การเรียงร้อยเสียงในจารึกภาษาสันสกฤต นอกจากเกิดจากอัจฉริยภาพของกวีเองแล้ว ลักษณะเด่นทางเสียงยังสืบทอดแนวคิดและทฤษฎีจากตำราประพันธ์ศาสตร์อินเดีย² กล่าวคือ กวีพยายามวางมาตรฐานและหลักเกณฑ์คำประพันธ์ให้มีความโดดเด่นทางเสียง ซึ่งนักวรรณคดีสันสกฤตถือว่า “เสียง” เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง “เสียง” เป็นเครื่องประดับตกแต่งบทกวีนิพนธ์ให้มีความงาม ดังที่เรียกว่า “ศัพท์สังการ” หรือ “อสังการทางเสียง”

จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชา ส่วนมากมีเนื้อหาสวดตีพระเกียรติ กวีพิถีพิถันสร้างลักษณะเด่นทางเสียงและความหมายเสริมรับซึ่งกันและกัน จารึกภาษาสันสกฤตแต่ละหลักมีสถานะเป็น “ตำราประพันธ์ศาสตร์” เชิงปฏิบัติ กวีแสดงฝีมือใช้เทคนิคการประพันธ์ต่างๆ กลั่นกรองแนวคิด ทฤษฎีวรรณคดี ปรีมปราติต่างๆ เพื่อเสริมการถ่ายทอดอารมณ์ ความคิด และจินตนาการ อันแปรรูปมาเป็นตัวบทสวดตีพระเกียรติ ดังนั้น จึงไม่แปลกที่การร้อยเรียงเสียงในจารึกอย่างพอเหมาะพอดีจะมีลักษณะร่วมกับความคิดบางประการในตำราประพันธ์ศาสตร์ของอินเดีย

² ความคิดที่ว่ากวีในอาณาจักรกัมพูชาได้รับอิทธิพลจากตำราประพันธ์ศาสตร์โบราณอินเดีย เป็นที่ยอมรับมานานแล้ว ในปี ค.ศ. 1953 R.C. Majumdar รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ก็ได้อ้างข้อสังเกตของ Coedès ที่ว่า *จารึกที่วัดอิปติ* อันเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่สวดตีพระเกียรติพระเจ้ายโศวรมัน และพระราชโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าธรรมชัวยรมันที่ 2 และพระเจ้าอโศกนารมณที่ 3 นั้น แสดงลีลาการใช้ภาษาแบบเคาฑะ (เคาฑี) ความเป็นไปได้ก็คือ กวีอาจมีเชื้อสายเป็นชาวเคาฑะ หรืออาศัยอยู่ที่แคว้นเคาฑะ มาเป็นเวลายาวนานแล้ว หรือไม่เช่นนั้นกวีผู้รจนจารึกหลักนี้น่าจะฝึกฝนการประพันธ์มาจากแคว้นเคาฑะ ข้อคิดเห็นดังที่ยกมานี้ บ่งชี้ได้ดีถึงความคุ้นเคยและการยอมรับหลักการประพันธ์ตามแบบแผนจาก R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja* (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), xvii., 162.

อลังการทางเสียง เกิดจากเส้นทางการภาษาและอัจฉริยภาพของกวีที่จัดระบบเสียงกระทบอารมณ์ผู้รับสาร เมื่อกวีจัดระบบเสียงผสมกลมกลืนกันดีแล้ว ทำให้เกิดความลึกซึ้งของเสียงในบทคำประพันธ์ อันเป็นส่วนสำคัญในการสื่อสารเสียงที่มีความไพเราะในภาษาวรรณคดี³ ดังที่ กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า “เสียงมีความหมายอย่างยิ่งต่อคำประพันธ์ในวรรณคดี นอกจากสื่อความหมายของคำแต่ละคำแล้ว ยังสื่ออารมณ์และฟังไพเราะอีกด้วย”⁴

อลังการทางเสียงในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นได้จากที่กวีซ้ำเสียงตัวอักษร และเล่นเสียงของคำ เสียงที่ซ้ำมีทั้งซ้ำเสียงและซ้ำความหมาย รวมทั้งการซ้ำเสียง แต่กวีตั้งใจใช้ความหมายต่างกัน ดังนั้น จึงจำแนกออลังการทางเสียงได้ 2 ลักษณะ คือ (1) การซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน (2) การซ้ำเสียง และเล่นความหมาย ดังต่อไปนี้

1.1 การซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน

การซ้ำเสียงอักษรเดียวกันเป็นที่นิยมมาก เพราะปรากฏให้เห็นในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทุกหลัก ซึ่งทำให้เกิดเสียงเสนาะที่รื่นไหลและมีลักษณะของเสียงพยัญชนะ สระ และกลุ่มคำที่ส่งสัมผัสกัน กลวิธีการใช้เสียงจนมีลักษณะเด่นเช่นนี้ สอดคล้องกับที่นักวรรณคดีสันสกฤตอธิบายถึงเสียงตัวอักษรที่ซ้ำกัน ไม่ว่าจะเป็นพยัญชนะเดียวกันซ้ำเสียงสองครั้ง พยัญชนะจำนวนมากซ้ำเสียงเรียงอยู่ลำดับเดียวกัน หรือกำหนดกรอบกว้างๆ ว่าการซ้ำเสียงพยัญชนะ

³ในทางวรรณคดี “เสียง” ไม่ได้มีความหมายแคบตามตัวอักษรดังที่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายและยกตัวอย่างไว้ว่า “สิ่งที่รับรู้ได้ด้วยหู เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงเพลง เสียงพูด ฯลฯ” หรือคำนิยามที่ *The Oxford Dictionary of Current English* อธิบายคำว่า “sound” ไว้หลายลักษณะ ตัวอย่าง “1. Sensation caused in the ear by the vibration of the surrounding air or other medium. 2. Vibrations causing this sensation. 3. What is or may be heard. 4. Idea or impression conveyed by words. etc. (1.ความรู้สึกที่เกิดในหูโดยการสั่นของอากาศโดยรอบ หรือ สื่อกลางอื่น. 2. การสั่นสะเทือนที่เกิดจากความรู้สึกดังกล่าวนี้ 3. สิ่งใด หรือ สิ่งที่อยู่จะได้ยิน 4. ความคิดหรือความประทับใจอันเกิดจากคำ เป็นต้น) หากเสียงในทางวรรณคดี มีมิติความหมายกว้างกว่าองค์ประกอบของภาษาที่กวีเรียงร้อยพยัญชนะและสระประกอบขึ้นเป็นคำ วลี ประโยค ตัวบทหรือสัมผัสสาร กล่าวคือ การจัดระบบเสียงของกวีผสมผสานกับรูปแบบคำประพันธ์ เสียงในบทประพันธ์เป็นการแปรสิ่งที่เป็นามธรรม คือ ความรู้สึกนึกคิดของกวี ถ่ายทอดสู่ตัวบทคำประพันธ์ที่มีท่วงทำนอง มีเสียงไพเราะ และมีสัมผัสคล้องจอง ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 1263.; Della Thompson, Edited, *The Oxford Dictionary of Current English* 2 nd Edition (New York: Oxford University Press, 1993), 872.

⁴ กุสุมา รักษมณี, “อลังการทางเสียงในคำประพันธ์ไทย,” ใน *คิตววรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 3.

เดียวกันหลายครั้ง เหล่านี้ เป็นรูปแบบบอกลงการทางเสียงประเภทหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “อนุปราส”⁵ อย่างไรก็ดี การซ้ำเสียงในจารึกแม่ตุ๋นคล้ายหลักเกณฑ์อนุปราส แต่พบว่าการเล่นเสียงในคำจารึกมีลักษณะพิเศษด้วย ดังนั้น ภาพรวมบอกลงการทางเสียงในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁶ จึงพิจารณาได้ ดังนี้

- (1) เสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน
- (2) เสียงพยัญชนะหลายตัว
- (3) เสียงคำชุดเดียวกัน
- (4) เสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัว
- (5) เสียงพยางค์ท้ายคำ
- (6) เสียงพยางค์ท้ายคำ และคำชุดเดียวกัน
- (7) เสียงทำยบาทเกี่ยวกระหวัดกัน
- (8) เสียงคำเล่นล้อกันเป็นจังหวะดนตรี

โดยจะกล่าวไปตามลำดับ

1.1.1 เสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน

เสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกัน หรือพยัญชนะสังโยคซ้ำกัน⁷ เป็นรูปแบบย่อยของอนุปราสประเภทเอกอนุปราส ดังที่มัมมภูจะ กล่าวไว้ว่า “ผู้แต่งได้กล่าวว่า ถ้ามีการซ้ำอักษรโดดๆ

⁵ P.V.Kane, *Sāhityadarpaṇa [Paricchedas I,II,X Arthālaṅkāras] with Exhaustive Notes* 6th Edition (Delhi :Motilal Banarsidass, 1974), 324.

⁶ การพิเคราะห์ภาพรวมลักษณะเด่นของเสียงในจารึก ไม่สามารถจำแนกข้อมูลเป็นปริมาณตัวเลข หรือนับจำนวนความถี่จากเสียงที่ซ้ำกันและสัมผัสคล้องจองได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เนื่องจากความชำรุดของคำจารึกบางหลัก ดังที่ผู้วิจัยอภิปรายภูมิหลังจารึกอย่างละเอียดแล้วในบทที่ 4 อย่างไรก็ดี เป็นที่สังเกตว่าจารึกแต่ละหลักมีลักษณะร่วมความดีเด่นของเสียงที่สร้างบอกลงการ ดังนั้น ในหัวข้อศึกษาวิเคราะห์นี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายโดยภาพรวม ซึ่งบางตัวอย่างจะชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงของการสร้างเสียงในจารึกแต่ละหลักที่มีนัยสำคัญด้วย

⁷ พยัญชนะสังโยคเรียกอีกอย่างว่า พยัญชนะสังยุคต์ คือ พยัญชนะตั้งแต่สองตัวโดยไม่มีสระคั่นผสมกัน ซึ่งถือว่าเป็นพยัญชนะตัวเดียว

หลายครั้ง เราเรียกว่า “ฉกานุปราส”⁸ อธิบายเพิ่มเติมได้ว่า หากกลุ่มพยัญชนะที่เรียงลำดับอย่างเดียวกันกล่าวซ้ำสองครั้ง⁹ หรือเป็นคู่เสียงเดียวกัน **อนุปราสรูปแบบนี้** ก็คือ “ฉกานุปราส” ดังเช่น

1) **จาริกปราสาทตาพรหม** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์**

vande niruttaram anuttaravodhimārggam	
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadr̥stim	
dharmmantrilokaviditāmaravandyavandyam	
antarvasatsaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam ¹⁰	

บทประณามพจน์บูชาพระธรรม ประกอบด้วยลักษณะเด่นของเสียง คือ กลุ่มพยัญชนะซ้ำกัน และใช้คู่พยัญชนะที่ซ้ำเสียงเดียวกัน ดังบาทแรก คือ กลุ่มเสียงพยัญชนะ tt บาทที่ 3 จะเห็นได้ว่ากวีใช้คู่เสียงพยัญชนะ คือ เสียง v กับ dy เวลาอ่านออกเสียงเหมือนเสียงเป็นกระสวนคู่กัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ในข้อความ **จาริกปราสาทจริง** ในบาทที่ว่า “mattebhakumbhir yudhi **muktamuktāh**”¹¹ คำจาริกที่ผู้วิจัยขีดเส้นใต้ คือ คู่เสียงพยัญชนะ m กับ kt นับว่าสร้างจังหวะความสมดุลของโครงสร้างทางเสียงได้มาก และบาทที่ 4 กวีซ้ำเสียงกลุ่มพยัญชนะ ṇḍ ซึ่งน่าสังเกตว่าการที่กวีใช้กลุ่มเสียงนี้นับว่าสอดคล้องกับตัวอย่างใน **กาวยประกาศะ** ของมัมมภูกะที่ได้ยกกลุ่มพยัญชนะ ṇḍ ไว้เป็นแบบอย่างของฉกานุปราส โดยเฉพาะข้อความในบาทที่ว่า “dadhre kāmāparikṣāmakāminīgandapāṇḍutām”¹² คำประพันธ์รูปแบบวสันตติลกาตัวอย่างนี้ ชี้ให้เห็นว่ากวีเลือกเฟ้นเสียงให้สมดุลกัน มิใช่บรรจุกำให้ครบตามคณะฉันท หากพิเคราะห์ความสูงส่งของเนื้อหา (อุทาระ) ซึ่งกวีประกาศพระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ว่าเป็นหนทางประเสริฐสุด เช่นนี้ **อลังการทางเสียง**ที่นำเสนอในคำประพันธ์จึงเปรียบเหมือนเครื่องประดับคำจาริก

⁸ “anekas arthāt vyañjanasya sakṛdekavāraṃ sādṛśyaṃ chekānuṣṛaḥ” Ganganatha Jha, **Mammata Kāvyaṣṛakāsha Text with English Translation (Complete)** (Delhi: Bharatiya Vidya Prakāshan, 2005), 320.

⁹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ยา, “อลังการ,” ใน **คีตวรรณกรรม** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 10.

¹⁰ **จาริกปราสาทตาพรหม** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์** ด้านที่ 1 บทที่ 2

¹¹ **จาริกปราสาทจริง K. 287** ด้านที่ 3 บทที่ 68

¹² Ganganatha Jha, **Mammata Kāvyaṣṛakāsha Text with English Translation (Complete)**, 320.

2) จาริกปราสาทโตว์

bhūbhṛdyaśaḥparimitārtham aṅṅdakhārī
 sraṣṭrā kṛtā tadanu tadyaśasi **pradattā** |
 yatraiva yatra tu mahāṅṅdam atītakīrttau
 mānaṃ paraṅ kim iva tena mudā **pradeyam**¹³ ||

คำประพันธ์ข้างต้น กวีตั้งใจที่ซ้ำเสียงลักษณะ **เอกาณุปราส** เห็นได้จากกลุ่มของเสียงเหมือนกันซึ่งซ้ำกันเป็นคู่ในแต่ละบาท กล่าวคือ บาทแรก กวีใช้เสียงพยัญชนะ **ṅṅ** ซ้ำเสียงเดียวกันในบาทที่ 3 ส่วนบาทที่ 2 เห็นได้ว่ามีกลุ่มเสียงพยัญชนะ 2 คู่ ซ้ำเสียงเดียวกันในบาทที่ 3-4 โดยเสียง **pr** ซ้ำเสียงเดียวกันในบาทที่ 4 และเสียง **tt** ซ้ำเสียงเดียวกันในบาทที่ 3 นอกจากนี้ บาทที่ 3 เสียงข้อความตอนต้นยังมีเสียงพยัญชนะ **tr** ซ้ำเสียงคำที่ต่อเนื่องกัน โดยภาพรวมการซ้ำเสียงคำประพันธ์ที่ยกมา จึงสร้าง **อลังการทางเสียง** อย่างเสนาะเพราะพริ้ง

เสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกัน ถือได้ว่าเป็นกลวิธีการสร้างความงามทางเสียงอย่างชัดเจน แผนผังเส้นเชื่อมโยงในแต่ละบทที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ชี้ให้เห็นการจัดวางตำแหน่งของเสียงได้อย่างชาญฉลาด เพราะเป็นการยกย่องเสียงที่ซ้ำกันทั้งในบาทเดียวกันและต่างบาท ทั้งตอนต้นบาทและปลายบาท แสดงให้เห็นฝีมือของกวีที่ตั้งใจรังสรรค์เสียงในคำประพันธ์ให้ตรึงใจ

1.1.2 เสียงพยัญชนะหลายตัว

อลังการทางเสียง ที่เด่นลักษณะหนึ่ง คือ เสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน เป็นที่สังเกตว่าการซ้ำเสียงพยัญชนะหลายตัวต่อเนื่องกัน เป็นรูปแบบหนึ่งของ **อนุปราส** ดังที่ **กาวยประกาศะ** ของ มัมมภูจะ ให้คำจำกัดความ **อนุปราส** รูปแบบที่ 2 ต่างจาก **เอกาณุปราส** ไว้ว่า “ถ้าซ้ำกันของอักษรหลายตัวหรือซ้ำตัวเดียว เรียกว่า **"วฤตตยานุปราส"**¹⁴ การซ้ำเสียงในลักษณะนี้ หากเสียงพยัญชนะซ้ำกันมากกว่า 2 ตัวขึ้นไป ส่งผลให้คำประพันธ์บทนั้นมีเสียงพยัญชนะที่รื่นไหล ดังเช่น

¹³ จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 2 บทที่ 20

¹⁴ “ekasya apīśabdādanekasya vyañjanasya dvīrbahukṛtvo vā sādrīyaṃ vṛtṭyanuprāśaḥ” Ibid.,

1) จารึกปราสาทตาพรหม

āspālitabhramitavairikarīndrasāila-

rājo bhujor ativalena raṇām̐vudhau yah |

lakṣmīsītadviradarājaturāṅgaratna-

prāpto harer jaladhīmanthanam anvakārsit¹⁵ ||

คำประพันธ์ข้างต้น ไพเราะด้วยเสียงพยัญชนะซ้ำกันหลายตัว ดังเห็นได้จากบาทแรก มีเสียงพยัญชนะ **l** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **t** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **r** นับว่าเป็นเสียงที่เด่นสุดในคำประพันธ์บทนี้ เพราะซ้ำเสียงต่อเนื่องมากที่สุดถึง 10 ครั้ง เสียงพยัญชนะ **r** นี้เป็นเสียงกึ่งสระและเป็นเสียงก้อง เวลาออกเสียงปลายลิ้นม้วน ลักษณะการเปล่งเสียงเช่นนี้อยู่ในกลุ่มพยัญชนะ lingual¹⁶ การเปล่งเสียง **r** ต่อเนื่องกันนับ 10 ครั้งจึงทำให้เกิดความรื่นไหลของเสียงเป็นอย่างดี

เสียงพยัญชนะบางตัวซ้ำมากกว่า 3 ครั้งนับว่าเป็นลักษณะเด่นของเสียงพยัญชนะเช่นกัน คือ **j** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **v** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **m** และ **n** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ขณะเดียวกันก็มีความพยายามที่จะซ้ำเสียงพยัญชนะ **k** ดังตัวเอนที่ผู้วิจัยขีดเส้นใต้ไว้ 2 เสียงแม้ไม่มากเท่ากับเสียงพยัญชนะตัวอื่นๆ แต่ก็มี การซ้ำเสียงแสดงความต่อเนื่องของหน่วยเสียงดังกล่าว

2) จารึกทรายฟอง

narās caturdāśārogyasālāsamrakṣiṇaḥ punaḥ |

dātāro bheṣajānāñca miśrādvāvimṣati stute ||

teṣāmeko naronārī caikaśaḥsthithāyinaḥ |

vārisantāpabhaiṣajya peṣkāryyas tu ṣaṭstriyaḥ¹⁷ ||

¹⁵ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 1 บทที่ 21

¹⁶ Edward Delavan Perry, A Sanskrit Primer 4 th Edition (New York and London: Columbia University press, 1936), 2.

¹⁷ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 2 บทที่ 23-24

คำประพันธ์ข้างต้น¹⁸ มีความหลากหลายของเสียงพยัญชนะซ้ำกันจำนวนมาก เสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกันมากกว่า 2 เสียงขึ้นไป ได้แก่ **เสียงพยัญชนะ n** ซ้ำกัน 6 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท **เสียงพยัญชนะ r** ซ้ำกัน 7 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท **เสียงพยัญชนะ c** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำเฉพาะต่างบาท ที่น่าสนใจก็คือ การซ้ำ**เสียงพยัญชนะเสียดแทรก** (fricative) ซึ่งตำราไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเรียกว่า**เสียงอุษมัน** ประกอบด้วย **ś---s---ṣ** ซ้ำกัน 11 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ลักษณะของเสียงพยัญชนะอุษมันคล้ายเสียงไอน้ำที่ผ่านช่องแคบๆ ซึ่งการเปล่งเสียงในลักษณะเสียดแทรก โดยเสียง ś เทียบได้กับเสียง ch ในภาษาเยอรมันคำว่า ich (ฉัน) เสียง ṣ เทียบได้กับเสียง sh ในภาษาอังกฤษ และเสียง s เทียบได้กับเสียง s ในภาษาอังกฤษ¹⁹ นับว่าเป็นเสียงที่เด่นในคำประพันธ์บทนี้ นอกจากนี้ยังมี**เสียงพยัญชนะ p** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำเฉพาะต่างบาท **เสียงพยัญชนะ t** ซ้ำกัน 8 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท **เสียงพยัญชนะ y** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท นอกจากนี้ ยังมีเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันเป็นคู่ๆ คือ ซ้ำพยัญชนะ 2 เสียง จะเห็นได้จากเสียงพยัญชนะตัวเอน ชิดเส้นใต้ทั้ง**เสียงพยัญชนะ d** ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 **เสียงพยัญชนะ m** ซ้ำบาทที่ 2 กับบาทที่ 3 และ**เสียงพยัญชนะ k** ซ้ำบาทที่ 3 กับบาทที่ 4

3) จารีกปราชสาทพระขรรค์

ślāghyāvadātānvayadīpakena

virājītā rājapatīndralakṣmīḥ |

vikhyātacāritravareṇa yā śrī-

suvīravatyāspadamātrvāmśā²⁰ ||

¹⁸ คำประพันธ์**จารีกทรายฟอง**บทนี้ คำจารึกชำรุดมาก นับตั้งแต่มีการตรวจสอบชำระโดย Louis Finot ก็ยังไม่มีต้นฉบับ**จารีกทรายฟอง**ที่สมบูรณ์เผยแพร่ในวงกว้าง คำประพันธ์ที่ยกมาวิเคราะห์จึงอ้างเนื้อความจารึกอารยศตวรรษที่อื่น ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าคำจารึกสมบูรณ์คือเนื้อความที่น่าเสนอนี้ อนึ่ง แม้จะมีปัญหาเรื่องคำจารึกซึ่งต้นฉบับของ Finot ตีพิมพ์คำอ่านไม่สมบูรณ์ แต่ก็ไม่ใช่ปัญหาสำหรับการวิเคราะห์ในขั้นนี้ เพราะเมื่อประกอบเนื้อความเข้ากันได้พอเหมาะพอดีแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าคำประพันธ์ที่ยกมามีเสน่ห์ต่อ**ลึงการทางเสียง**คมคายมากที่สุดบทหนึ่งในจารึกหลักนี้ ส่วนรายละเอียดคำอ่านจารึก ดูเชิงอรรถในภาคผนวก **จารีกทรายฟอง** บทที่ 23-24

¹⁹ กุสุมา รักษมณี, **สันสกฤตวิจารณ์** (กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง, 2547), 66-69.

²⁰ **จารีกปราชสาทพระขรรค์** ด้านที่ 1 บทที่ 15

คำประพันธ์บทนี้ เป็นตัวอย่างที่กวีเล่นเสียงพยัญชนะได้อย่างน่าสนใจ เสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน มีทั้งซ้ำในบาทเดียวกันและซ้ำกันคนละบาท ตามเส้นเชื่อมโยงเสียงข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีใช้เสียงพยัญชนะ **y** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **v** ซ้ำกัน 7 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **b** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **t** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **d** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ต่างกัน และเสียงพยัญชนะ **r** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท

การที่เสียงพยัญชนะชุดเดียวกันซ้ำเสียงมากกว่า 2 เสียงขึ้นไป เพิ่มเสน่ห์หรือลึกลับทางเสียงได้มากกว่าพยัญชนะที่ซ้ำกัน 2 เสียง เพราะจะสัมผัสได้ถึงความรื่นไหลของเสียงมากยิ่งขึ้น ซึ่งเนื้อหาจารึกส่วนใหญ่ปรากฏว่ากวีใช้เสียงพยัญชนะตัวเดียว ซ้ำกันอย่างต่อเนื่อง หากอ่านออกเสียงเพียงผิวเผินก็จะไม่เกิดความประทับใจ แต่ถ้าออกเสียงคำประพันธ์และสัมผัสรสความรื่นไหลของเสียง จะเกิดความเต็มคำในอรรถการเป็นอย่างดี

1.1.3 เสียงคำชุดเดียวซ้ำกัน

จารึกภาษาสันสกฤตมีการซ้ำเสียงคำชุดเดียวกัน ซึ่งปรากฏหลายตำแหน่ง บ้างซ้ำเสียงคำชุดเดียวกันในแต่ละบาท และบ้างซ้ำเสียงคำชุดเดียวกันเฉพาะท้ายบาท ลักษณะอรรถการทางเสียงเช่นนี้ ดูคล้ายกับรูปแบบอนุปราศของชาวลาภูระประเภทหนึ่งที่เรียกว่า “ลาภานุปราศ” ซึ่งก็คือ “การซ้ำคำพุดมิใช่ซ้ำอักษร”²¹ เป็นการใช้อักษรหรืออารมณ์ความรู้สึกที่เหมือนกัน แต่ต่างกันในระดับของวากยสัมพันธ์²² ซึ่งรูปแบบการเล่นเสียง “ลาภานุปราศ” ถือว่ามีความหลากหลายจากการซ้ำเสียงแต่ละตำแหน่ง²³ การซ้ำเสียงชุดเดียวกันในจารึกมีหลายลักษณะ ปรากฏร่วมกับการเล่นเสียงที่หลากหลายอื่นๆ ด้วย ดังจะขยายประเด็นนี้ต่อไปในแต่ละหัวข้อ ในหัวข้อนี้จะยกตัวอย่างการเล่นเสียงคำชุดเดียวซ้ำกัน ดังเช่น

²¹ Ganganatha Jha, *Mammata Kāvyaṣaṣṭakā Text with English Translation (Complete)*, 322.

²² Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech* (Los Angeles: Mahodara Press, 2011), 236.

²³ ดังที่ วชิราภรณ์ วรรณดี ประมวลรูปแบบลาภานุปราศ ใน *กาวยประกาศะ* มีทั้งที่ซ้ำกันหลายบท ซ้ำบาทเดียว ซ้ำค่านาม ซ้ำในสมาสเดียวกัน ซ้ำค่านามต่างสมาส และซ้ำค่านามนอกสมาสกับค่านามในสมาส วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพท์การในเรื่องพุทธจริต ของ อัครโฆษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522). 61.

1) จารึกปราสาทตาพรหม

saptaṣaṣṭiḥ punaś cīnapaṭā nava śatāni ca |

tathā dvādaśa kauśeyaśayyā pañca śatāni ca²⁴ ||

การเล่นเสียง **śatāni ca** ในบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 เป็นเสียงชุดคำเดียวกัน และอยู่ตำแหน่งท้ายบาทเหมือนกัน แสดงให้เห็นพัฒนาการเริ่มแรกของอสังการทางเสียงในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ แบบซ้ำชุดคำเพื่อให้เกิดเสียงที่ได้จังหวะสมดุลข้ามบาทนี้ เมื่อจัดเรียงคำอ่านจารึกเป็นแถวตามรูปแบบฉันทลักษณ์ บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 จะเห็นเสียงซ้ำที่ย้ำความหมายจำนวนนับ 100 ซึ่งลักษณะการซ้ำเสียงดังกล่าวจะเห็นเด่นชัดและหลากหลายขึ้นใน**จารึกปราสาทพระขรรค์**

2) จารึกทรายฟอง

dehinān deharogo yanmanorogo rujattarām |

rāṣṭraduḥkhaṃ hi bhartṛnān duḥkhaṃ duḥkhan tu nātmanah²⁵ ||

จารึกข้างต้น มีเนื้อความโดดเด่นที่สุดใน**จารึกทรายฟอง**และจารึกประจำอารยศาลา เพราะกวีประกาศพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้คำจารึกยืดยาวตลอดไป สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ความยืดยาวนี้สืบเนื่องจากความโดดเด่นเรื่องเสียงด้วย ดังที่คำประพันธ์บทนี้ กวีใช้เสียงคำชุดเดียวกันซ้ำกันทุกบาท บาทแรกเสียง **dehi** เป็นเสียงที่กวีเล่นล้อกับ **deha** ขณะเดียวกันเสียงคำ **rogo** ใน **deharogo** ก็เป็นชุดคำที่กวีย้ำเสียงล้อกันกับ **rogo** ใน **manorogo** ส่วนบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 นั้น เนื้อความที่กวีเน้นให้เห็นภาวะความทุกข์อย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้ชุดคำซ้ำกันต่อเนื่องว่า **duḥkhaṃ - duḥkhaṃ - duḥkhan** คำทั้งสามคำนี้ กวีได้ย้ำชุดคำเดียวกัน เพื่อสื่อภาวะความทุกข์ทั้งของประชาชนอันเป็นความทุกข์ที่พระราชาทรงแบกรับไว้ สำหรับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความทุกข์ที่ทรงเกิดขึ้นแก่พระองค์ไม่นับว่าเป็นความทุกข์ สัมฤทธิ์ผลจากการซ้ำเสียงในคำประพันธ์บทนี้ จึงส่งผลต่อการย้ำคำ ย้ำเสียง และย้ำความหมายเดียวกันอย่างหนักแน่น

²⁴ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 1 บทที่ 21

²⁵ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 2 บทที่ 13

3) จารึกปราสาทพระขรรค์

sapta **prasthā** dvikuduvau **ghaṭikā** navasaptatiḥ |
 kṣīraṃ madhu punaḥ **prastho ghaṭikāḥ** pañcasaptatiḥ²⁶ ||

śrī**jayarājadhānī śrī-** **jayantanagarī** tathā |
jayasiṃhvatī ca śrī- **jayavīravatī** punaḥ ||

śrī**jayavajrapurī śrī-** **jayastambhapurī** punaḥ |
 śrī**jayarājagiriś śrī-** **jayavīrapurī** tathā²⁷ ||

śrī**jayavajravatī śrī-** **jayakīrttipurī** tathā |
 śrī**jayakṣemapurī śrī-** **vijayādipurī** punaḥ²⁸ ||

จารึก 4 บทข้างต้น แสดงให้เห็นการเล่นเสียงคำชุดเดียวซ้ำกัน นับว่าเป็นลักษณะเด่นทางเสียงที่พัฒนาเพิ่มขึ้นจาก *จารึกปราสาทตาพรหม* เมื่อพิจารณาที่เส้นเชื่อมโยงเสียงในคำประพันธ์ 4 บทนี้ จะเห็นถึงความต่อเนื่องของเสียงคำชุดเดียวกัน และเสียงคำแต่ละบาทกวีก็จัดวางเสียงคำชุดเดียวกันสอดรับตำแหน่งเสียงคำเล่นล้อกัน เสียงคำชุดเดี่ยวนี้อ้างอิงทุกบาท ทั้งต้นบาทและปลายบาท เริ่มจากตัวอย่างแรก กวีวางตำแหน่งเสียง **sapta** ไว้ต้นบาทที่ 1 ปลายบาทที่ 2 และปลายบาทที่ 4 ในบาทที่ 1 ยังมีคู่เสียงชุดคำเดียวกันระหว่าง **prasthā** ซ้ำกับ **prastho** ในบาทที่ 3 ส่วนต้นบาทที่ 2 กับต้นบาทที่ 3 กวีวางตำแหน่งชุดคำเดียวกันระหว่างเสียง **ghaṭikā** กับเสียง **ghaṭikāḥ** ส่วนตัวอย่างที่ 2-3-4 กวีเชื่อมโยงเสียงคำชุดเดียวกันซ้ำกันทุกบาท

²⁶ จารึกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 2 บทที่ 58

²⁷ จารึกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 3 บทที่ 117

²⁸ จารึกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 3 บทที่ 118

ในตัวอย่างที่ 2 เสียงคำว่า **śrījaya** ถือเป็นเสียงเด่นที่สุด นอกจากนี้ยังเป็นเสียงที่แยก ระหว่าง **śrī** กับ **jaya** ตำแหน่งปลายบาทที่ 1 และ 3 กับต้นบาทที่ 2 และ 4 ในตัวอย่างที่ 3 กับ 4 กลวิธีการเล่นเสียงกวียังใช้เทคนิควิธีเช่นเดิม คือ ใช้เสียงชุดคำ **śrījaya** ปรากฏการวางตำแหน่งแบบ แยกเสียงออกจากกัน ดังตำแหน่งปลายบาทที่ 1 และ 3 ซึ่งเชื่อมต่อกับต้นบาทที่ 2 และ 4 เสียงคำซ้ำ ว่า **purī** ซ้ำเสียงกันในแต่ละบาท ลักษณะเด่นทางเสียงเช่นนี้เป็นเทคนิคสร้างเสียงให้รื่นไหลต่อเนื่อง ในแต่ละบาท กล่าวได้ว่ากวีมีความสามารถจัดวางตำแหน่งเสียงซ้ำกันอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้จะเป็น เพราะกวีเรียนรู้และสืบทอดองค์ความรู้การสร้างเสียงในจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งกวีรุ่นก่อนได้จัดระบบ เสียงไว้ก่อนแล้ว²⁹

4) จารึกปราสาทไคว

vāgīśvarī bhagavatī bhagavān śivaś ca śaṅke yadīyajananījanakāv abūtām vāgīśvarī bhagavatīti namaśśivāya- nāmīśvareṇa vihitam kṛpayānayor yat ³⁰	
--	------------------

²⁹ ลักษณะการซ้ำเสียงดังตัวอย่างในจารึกปราสาทพระขรรค์ ไม่ใช่การสร้างอลังการทางเสียงรูปแบบ ใหม่ หากแต่กวีเขมรโบราณก็ริเริ่มการใช้เสียงคำชุดเดียวซ้ำกันนี้ เพื่อย้ำนามหรือชื่อเฉพาะไว้ต้นบาท และการย้ำ ตัวเลขไว้ทุกต้นบาท ดังตัวอย่าง

จารึกปราสาทบากอง

śrīmatsinhāsanam śrīndra-	yanam śrīndravimānakam	
śrīndrāsanam sa svakṛtam	śrīndraprāsādam anvabhūt	

จารึกปราสาทแปรรูป

śrīś shitorahkuvalaye	śrīdhareṇa hṛtodadheḥ	
śrīpriye yena tu yaśaś-	śrīr ājer ddiṅmukhāmvue	

จารึกปราสาทสรเลา

saptāsuivivarair yo lam	saptaprakṛtimandalam	
saptadvīpam iva vyāpa	saptasaptir ivāṅsubhiḥ	

George Coëdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. I (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1937), 33, 95, 223.

³⁰ จารึกปราสาทไคว ด้านที่ 4 บทที่ 46

คำประพันธ์ข้างต้น กวีใช้เสียงคำซึ่งเป็นพระนามเทพชุดเดียวซ้ำกัน คือ บาทแรกกับบาทที่ 3 เวลาอ่านออกเสียงเป็นการเน้นย้ำเสียงคำชุดเดียวกันให้มีความเด่นชัด มีจังหวะ มีน้ำหนัก มีความสมดุลของเสียงที่น่าฟังยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในบาทแรกจะเห็นได้ว่าถ้อยคำที่กวีเลือกสรรมานี้ได้จังหวะของเสียงคู่กันอย่างสมดุล คือ **bhagavati – bhagavān** ในบาทที่ 3 กวีก็ยกเสียงที่ซ้ำกับบาทที่ 1 โดยเพิ่มเสียงคำ **namaś** เข้ามา อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตด้วยว่าปลายบาทที่ 3 เสียงจะมาเล่นจังหวะกับคำต้นหน้าบาทที่ 4 ด้วย

เสียงคำชุดเดียวซ้ำกันดังที่ยกตัวอย่าง ช่วยเพิ่มจังหวะเสียงสัมผัส เป็นการเน้นย้ำจังหวะและความรื่นไหลของเสียง กรณีการเน้นย้ำชื่อเฉพาะ เช่น พบใน **จาริกปราสาทโตว์** กวีซ้ำเสียงของคำ **vāgīśvarībhagavati** เหตุผลที่กวีใช้เสียงคำชุดเดียวกัน นอกจากสร้าง **อลังการทางเสียง** ตามที่กล่าวแล้ว เหตุผลข้อหนึ่งก็เพื่อกล่าวย้าชื่อรูปเคารพนี้หลายครั้งหลายหน เพื่อแสดงจิตคารวะ อันเป็นการแสดงความเชื่อ ความศรัทธาผ่านศิลปะการร้อยเรียงเสียงให้ดังงาม

จาริกมีการใช้เสียงคำชุดเดียวกันหลายลักษณะ การใช้เสียงชั้นที่พัฒนายิ่งขึ้น คือ จาริก 1 บท ประกอบด้วยเสียงคำชุดเดียวกัน และเสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกันซ้ำกัน ดังเช่น

5) จาริกทรายฟอง

sadāmudā varddhitadānavāris

sadānavarddhipriyasampadāḍhyah |

naṣṭyāhavaīḥ kliṣṭasurārikānto

yah kṛṣṇakalpo py avadātavarṇaḥ31 ||

คำประพันธ์บทนี้ มีลักษณะเด่นของเสียงที่น่าสนใจ กวีใช้เสียงคำชุดเดียวกัน และเสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกันซ้ำกัน ที่น่าสังเกตก็คือ เสียงทั้งสองลักษณะซ้อนทับกัน หากพิจารณาไม่ถี่ถ้วนอาจไม่สะดุดใจกับเสียงที่กวีบรรจงใช้ ดังบาทแรกกับบาทที่ 2 เสียงคำ **sadā** ปรากฏตอนต้นบาท ในบาทแรกมีเสียงคำ 2 ชุดตามมา คือ **varddhi** กับ **dāna** บาทแรกจะเห็นชัดเจน แต่บาทที่ 2 **dāna** เชื่อมกับเสียงคำอุปสรรค **sa** ในแง่มุมนี้ **sadāna** จึงซ้อนทับกับเสียง **sadā** ในบาทแรกด้วย ขณะเดียวกันก็มีข้อสังเกต 2 ประการ ประการแรก เสียง **sadā** ซึ่งเรียงติดกับเสียง **mudā** ให้ความคล่องจองของเสียงสระ **a** และก็เป็นเสียงซ้ำพยางค์ **dā** เหมือนกัน จึงทำให้เสียงมีความรื่นไหลมากทีเดียว ประการที่สอง เสียงพยางค์ **dā** นับทุกตำแหน่งในคำประพันธ์มีการซ้ำเสียง 6 ครั้ง จึงถือว่าเป็นเสียงพยางค์ซ้ำกันที่เป็นกลไกผูกร้อยจังหวะเสียง น้ำหนัก และความรื่นไหลของเสียง

³¹ จาริกทรายฟอง ด้านที่ 1 บทที่ 6

ส่วนเสียงคำ **varddhi** เห็นชัดว่าซ้ำกันในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 ดังนั้น เสียงชุดคำที่ซ้ำกันจึงมี 3 เสียงโดยเฉพาะในบาทที่ 2 เสียงพยางค์ที่ต่อเนื่องกัน คือ **sadānavarddhi** เป็นเสียงผนวกรวมกับเสียงชุดคำเดียวกันนี้ในบาทที่ 1 นอกจากนี้ ในบาทที่ 3 ดูเหมือนว่าเสียงพยัญชนะที่กวีพยายามเล่นเสียงให้ ซ้ำกัน แม้ต่างกันที่จำนวนพยัญชนะซ้อน กล่าวคือ เสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกัน **ṣṭy** ซ้อน 3 ตัว แต่เสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกัน **ṣṭ** ซ้อน 2 ตัว แต่ก็แสดงให้เห็นว่ากวีพยายามจะใช้เสียงพยัญชนะ **ṣṭ** ซ้ำกัน

6) จาริกปราสาทจรุง

nārthy ātmabhogair na ca bhoginībhir	
bhītyā śarāgner yudhi <u>rājārājih</u>	
yasyāhisattrajvalanāvaliḍho	
vyomnīva bhogī cakame vimokṣam ³²	

จากตัวอย่างนี้ เสียงคำชุดเดียวกัน และเสียงพยัญชนะที่เป็นคู่เสียงเดียวกันซ้ำกัน ปรากฏในบาทที่ 1 คือ เสียงคำ **bhogair** กับ **bhoginībhir** เสียงคำทั้งสองนี้ส่งจังหวะสัมผัส นอกจากนี้ ยังซ้ำบาทที่ 4 คือ **bhogī** ด้วย จึงเห็นได้ว่ากวีใช้เสียงชุดคำเดียวกันนี้ซ้ำกัน 3 ครั้ง ได้แก่ **bhogair – bhoginībhir – bhogī** ขณะเดียวกันในบาทที่ 2 กวีใช้พยัญชนะคู่เสียงเหมือนกัน ซึ่งจัดอยู่ในอสังการทางเสียงชนิดย่อยที่เรียกว่าเอกานุปราส นั่นก็คือ การใช้เสียง **r-j** เป็นคู่เสียงคานน้ำหนักเสียงได้จังหวะที่สมดุล rājā - rājih ส่วนบทที่ 3 เสียงคำ **valanāvaliḍho** เวลาอ่านออกเสียงดูเหมือนจะคล้ายเอกานุปราส แต่ทว่าก็ไม่ใช่เสียทีเดียว ในการสร้างสรรค์ลักษณะทางเสียงเช่นนี้กวีน่าจะตั้งใจเล่นเสียงเล่นล้อพยางค์ **val** ส่งผลต่อกระสวนของเสียงที่มีระดับเสียงไล่ระดับจึงเกิดความเป็นไพเราะเวลาอ่านออกเสียง

การที่กวีใช้เสียงคำชุดเดียวกัน และเสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน ส่งผลให้เสียงคำมีความงามที่น่าสนใจ กล่าวคือ การซ้ำเสียงชุดเดียวในแต่ละบาท นอกจากเกิดประสิทธิผลย้าน้ำหนักเสียงแล้ว ยังทำให้ผู้อ่านผู้ฟังจดจำเสียงในคำประพันธ์ได้ง่ายด้วย แม้ตัวบทจาริกไม่ใช่คำประพันธ์สำหรับอ่านหรือกวีแต่งขึ้นสำหรับสวด แต่ความเด่นของตัวบทเมื่ออ่านออกเสียงเป็นท่วงทำนองกระทบอารมณ์ผู้อ่านผู้ฟัง ส่งผลให้ตัวบทมีอสังการ ผู้รับสารซาบซึ้งความเสนาะของเสียง

³² จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 2 บทที่ 42

1.1.4 เสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัว

ความรื่นไหลของเสียงในจารึกเห็นได้จากที่กวีเล่นเสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน เสียงคำชุดเดียวกัน บางคำประพันธ์ซ้ำเพียงบางส่วนของคำและซ้ำคำโดยย้าความหมายเหมือนกัน แสดงว่าการใช้เสียงคำชุดเดียวกัน คือ กลวิธีทางเสียงที่กวีให้ความสำคัญ ส่วนการใช้พยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน เป็นลักษณะธรรมชาติของภาษาสันสกฤตอยู่แล้ว เมื่อกวีนำเสนอคำประพันธ์ในรูปบทกวีนิพนธ์ พยัญชนะหลายตัวจึงซ้ำกัน ให้ความงดงามเป็นอย่างดี นับว่ากวีสร้างอรรถการทางเสียงอย่างเต็มที่ ดังเช่น

1) จารึกปราสาทตาพรหม

sambhāravistaravvibhāvitadharmmakāya-
sambhoganirmitivapur**bhagavān** vibhaktah |
 yo go**caro** jinajitātmaja de**habh**ājām
 vuddhāya **bhū**tāsaraṇāya namo stu tasmai³³ ||

คำประพันธ์บทนี้ ประกอบด้วยเสียงคำชุดเดียวกัน เห็นได้จากต้นบาทที่ 1 กับต้นบาทที่ 2 เสียง sambhāra – sambhoga เป็นเสียงคำซ้ำกันบางส่วน และเสียง vibhā ซ้ำกับเสียง vibha แม้น้ำหนักของเสียงจะต่างกันที่ความสั้นยาว ซึ่งกวีจัดวางเสียงข้ามบาท แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความไพเราะ เพราะเมื่อออกเสียง vibhā กลางบาทที่ 1 ไปแล้ว เมื่ออ่านย้าเสียง vibha อีกครั้งตอนปลายบาทที่ 2 ก็จะสัมผัสได้ถึงพลังการซ้ำเสียงที่คุ้นชินอีกครั้งหนึ่ง ขณะที่เสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกันมีอยู่จำนวนมาก ช่วยเพิ่มความรื่นไหลของเสียง เห็นได้จากเสียงพยัญชนะ **r** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **v** ซ้ำกัน 7 ครั้ง ซึ่งรวมเสียง **v** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **t** ซ้ำกัน 7 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **dh** ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 เสียงพยัญชนะ **m** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **y** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **bh** ซ้ำกัน 7 ครั้ง บาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง **bh** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ **j** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 3 จำนวนเสียงที่ซ้ำกันต่อเนื่องนี้

เสียงพยัญชนะ **v t** และ **bh** ในคำประพันธ์บทนี้เป็นเสียงที่โดดเด่น เพราะกวีซ้ำเสียงจำนวนมาก ส่งผลต่ออรรถการทางเสียง กล่าวคือ เสียงพยัญชนะ **v** เป็นเสียงก้อง กิ่งสระ กระแสลม

³³ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 1 บทที่ 1

เกิดที่ริมฝีปาก เวลาเปล่งเสียงจึงมีลมก้องกังวาน **เสียงพยัญชนะ t** ถือว่าเป็นเสียงที่มีลมพ่นออกมา น้อย กระแสลมเกิดที่ฟัน หรือที่เรียกว่าวรรคทันตยะ เป็นเสียงที่เปล่งออกมาในลักษณะของอโฆษะ A.M. Ruppel อธิบายว่าหากเปล่งเสียงพยัญชนะ **d** กับ **t** เปรียบเทียบกันโดยใช้นิ้วมือสัมผัสที่ลำคอ จะเห็นได้ว่า **d** จะเกิดความสั่นสะเทือนของเส้นเสียง แต่จะขาดหายไปเมื่อเปล่งเสียง **t**³⁴ ดังนั้น **เสียงพยัญชนะ t** ที่กวีซ้ำกันจำนวนมากนี้จึงให้ความรู้สึกของเสียงที่แผ่วเบา ไม่ได้ย่ำน้ำหนักเสียงจนเกินความพอดี ขณะที่เสียงพยัญชนะ **bh** เป็นเสียงก้อง อวัยวะที่เปล่งเสียงพ่นลมออกมามาก จัดอยู่ในกลุ่มของเสียงประเภทโฆษะ การเปล่งเสียง **bh** จึงให้ความรู้สึกถึงความเคลื่อนไหว คึกคัก มีพลัง และทอดเสียง เนิบช้า ดังเช่น bhagavān, bhājām และ bhūta ดังนั้น ทั้งเสียงพยัญชนะ **v t** และ **bh** ที่กวีเรียงร้อยกันจำนวนมากจึงหนุนเสริมกระแสลมที่พ่นออกมา ให้น้ำหนักและความเคลื่อนไหวของเสียง ความรุนแรงที่หนัก และความแผ่วเบาที่ดิ่งจิ่งหวะเสียงให้อยู่ในภาวะความสมดุล³⁵ หากจะ

³⁴ A.M. Ruppel, *The Cambridge Introduction to Sanskrit* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 20.

³⁵ เฉพาะการซ้ำเสียงพยัญชนะ **t** อย่างต่อเนื่องในบทกวีนิพนธ์ ส่งผลต่ออารมณ์ผู้รับสารคล้ายตาม “พลัง” ของภาษาและ “จิ่งหวะ” ของคำประพันธ์ด้วย กรณีเช่นนี้เห็นได้จากที่ A.L. Basham วิจารณ์คำประพันธ์ บทหนึ่งในกวีนิพนธ์ *เมฆทูต* ของกาลิทาส แสดงอัจฉริยภาพของกวีในการใช้เสียงสัมผัสตัวอักษร โดยใช้เสียงพยัญชนะ **t** จำนวนมาก Basham กล่าวว่าการใช้เสียงพยัญชนะดังกล่าวให้ความรู้สึกประทับใจต่อความรู้สึก ริบเร่งต่อมาตราของฉันทที่เนิบช้า และให้ความรู้สึกเหมือนสัมผัสกับเสียงของสายฝนที่ตกลงมาอย่างเป็นจิ่งหวะ ดังที่ว่า

sthivā tasmin vanacaravadhūbhuktakuñje muhūrtam

toyotsargadrutataragatis tatparam vartma tīrṇah

revām drakṣyasya upalaviśame vindhypāde viśīrṇām

bhakticchedair iva viracitām bhūtim ange gajasya

A.L. Basham, *The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims* (Delhi: Rupa & Co., 1986), 421.

คำประพันธ์ข้างต้นแปลตามสำนวนของจำลอง สารพัดนึก และจิตตภาภา สารพัดนึก ได้ความชัดเจน ดังนี้

“ท่านพีศรันพักผ่อนสักครู่ที่ภูเขามรรกูฏ ซึ่งมีพุ่มไม้ที่ภรรยาของพวกชาว ป่ากำลังชื่นชมอยู่ แล้วจะไปได้เร็วกว่าเดิม เพราะ (ท่านพี) ได้ปล่อยน้ำ (คือหลังเป็น ฝนโปรยปรายลงมา) แล้ว (และ) ข้ามหนทางที่เลยจากภูเขามรรกูฏนั้นแล้ว จะเห็น แม่น้ำเรวาทที่แตกกระจายสาตซ้า ที่เชิงเขาวินธัย ซึ่งมีหินสูงๆ ต่ำๆ (แม่น้ำเรวาท) เป็น เหมือนเครื่องประดับที่เขาประดับเป็นแจกชิ้นเล็ก ๆ บนร่างของคชสาร”

เปรียบก็เหมือนสายสร้อยที่มีหลากสี แต่สำเร็จรูปเป็นสายสร้อยเรียงร้อยต่อกันได้อย่างงดงาม ฉะนั้นภาพรวมของอสังการทางเสียงในคำประพันธ์บทนี้ จึงเอื้อต่อการอ่านสัมผัสถึงเสียงพยัญชนะเป็นลำดับต่อเนื่อง เกิดความไพเราะอย่างยิ่ง

2) จารึกทรายฟอง

nānādivyāṅganābhir viracitaratibhir bhūridivyopabhogair

divyeyur divyadehā ditidanujāmstejasām tejayantaḥ |

dārdḥyan nītvā samantādacalitādacalitamaniṣaṃ rakṣayā svahprayāne

ye niśreṇīkarīṣyantyakuśaladalanam puṇyametanmadīyam³⁶ ||

คำประพันธ์บทนี้ เป็นเอกในการเล่นเสียงพยัญชนะอย่างรื่นไหลใน **จารึกทรายฟอง** และจารึกกลุ่มประจำอาคารโศคนาลัย ด้วยรูปแบบร้อยกรองประเภทสรีคราฉันท เอื้อให้กวีบรรจุกฎัยคำตามคณะฉันทได้มาก ความประสานของเสียงทั้งดงามจึงเห็นได้ชัดเจนด้วย ซึ่ง โดยปรกติจารึกในกลุ่มประจำอาคารโศคนาลัยใช้ฉันทบาทละ 8 พยางค์เป็นหลัก แต่คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทปิดท้ายใน**จารึกทรายฟอง** กล่าวถึงทิพยสถานบนสวรรค์ ความสนุกสนานในหมู่เทพ และพระราชปราถนาของพระมหากษัตริย์ที่โสมนัสใจอนุชนรุ่นหลังให้หวงแหนอาคารโศคนาลัยแห่งนี้

เมื่อกวีบรรจกร้อยเรียงพยางค์ที่มีจำนวนมาก จึงแสดงฝีมือทางวรรณศิลป์อย่างสังเกตเห็นได้จากตัวอย่างนี้การใช้เสียงคำชุดเดียวกันในคำประพันธ์ พบบาทที่ 1-3 กล่าวคือ บาทที่ 1 กวีตั้งใจซ้ำชุดคำว่า **divyā** ตอนต้นบาทกับปลายบาท บาทที่ 2 ชุดคำ **divye** กับ **divya** ยังเป็นเสียงชุดคำเดียวกับที่กวีเล่นเสียงนี้โดยนำร่องไว้แล้วในบาทแรก ขณะเดียวกันบาทที่ 2 ตำแหน่งปลายบาท กวีซ้ำเสียงชุดคำ **teja** เล่นล้อเสียงอย่างแยบคาย พอถึงบาทที่ 3 เสียงคำโดดเด่นมาก ถ้าอ่านออกเสียงโดยไม่พินิจพิเคราะห์อาจเลยผ่านไป แต่ถ้าตั้งใจพิเคราะห์เสียงจะเห็นว่าพยางค์ **dacalitādacalita** ให้ความรู้สึกลงตัวของเสียงที่สมดุล จำแนกการเล่นจังหวะเสียงเป็น **dacalitā – dacalita** ขณะที่เสียงพยัญชนะหลายตัวเสริมความงดงามของเสียง เห็นได้จาก**เสียงพยัญชนะ n** ซ้ำกัน 7 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท **เสียงพยัญชนะ bh** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 1 เท่านั้น **เสียงพยัญชนะ r**

ดูใน จำลอง สารพัตนิก และจิตตภา สสารพัตนิก, **เมฆทูต : มหากวีกาลิทธาส** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), 22-23.

³⁶ **จารึกทรายฟอง** ด้านที่ 4 บทที่ 48

ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **c** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 ซึ่งรวมเสียง **c** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ **d** ซ้ำกัน 12 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง **d** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย นับว่าเสียง **d** เป็นเสียงที่มีจำนวนซ้ำเสียงมากที่สุด การซ้ำเสียง **d** มากกว่า 10 ครั้งมีความพิเศษเป็นอย่างยิ่ง เสียง **d** เป็นเสียงโฆษะ การที่กวีใช้เสียงนี้อธิบายในแง่ความลึกซึ้งทางเสียงได้ 2 มิติ มิติแรก การซ้ำเสียง **d** คือ เสียงที่มีพลังตามพื้นฐานปรัชญาทำนองเสียงดนตรีของอินเดีย คำว่า “นาทชะ” (หมายถึงเสียง) ใน *สังคีรตนากร* ระบุว่าประกอบขึ้นจากการผสมระหว่าง “นะ” คือ การหายใจ และ “ทะ” คือ พลังงาน³⁷ “ทะ” ก็คือเสียง **dah** ซึ่งเป็นเสียงสอดรับกับการใช้พยัญชนะ **d** จำนวนมากในคำประพันธ์บทนี้ อันก่อให้เกิดความรู้สึกสั่นไหวอย่างมีพลังงาน มีความเคลื่อนไหว ประดุจเสียงนั้นมีชีวิต มิติที่สอง เสียง **d** เป็นเสียงที่อธิบายปรากฏการณ์ความรู้ที่สัมพันธ์กับคุณธรรมและจริยธรรม มีนัยยะเหมือนกับเสียงฟ้าร้อง กำเนิดของเสียงในแง่นี้ มีที่มาจากนิทานโบราณใน *พททวารัณยกะ อุปนิษัท* นิทานในคัมภีร์นี้รับรองความมีอยู่ของเสียง **d** อันเป็นเสียงที่พระประชาบดีเปล่งออกมาว่า **da-da-da** 3 ครั้ง กลายมาเป็นเสียงให้พรของฟ้าร้อง และเป็นประเพณีการสัมผัสเสียงของชาวอินเดียที่เข้าใจว่าเป็นเสียงฟ้าร้อง **da-da-da** ซึ่งมีความหมายทางปรัชญาว่าจงควบคุมตนเอง จงให้ และจงมีความกรุณา³⁸ ดังนั้น การใช้เสียงพยัญชนะ **d** อย่างต่อเนื่องใน *จาริกทรายฟอง* กระตุ้นให้ผู้รับสารใคร่ครวญถึงความลึกซึ้งของตัวบท ให้ความรับรู้ถึงความเรื่อรองของทิพยสถาน การละเล่นของเทพซึ่งสอดคล้องกับการซ้ำเสียง **da** ที่เอื้อต่อความสนุกสนานร่าเริง อันแปรความหมายสอดรับกับพระราชปรารภของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งจงใจผู้สนองพระราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดูแลรักษาอาโรคยศาลาต่อไป

นอกจากนี้ยังมีเสียงที่น่าสนใจ เป็นต้นว่า เสียงพยัญชนะ **j** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาทเสียงพยัญชนะ **y** ซ้ำกัน 8 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะเสียดแทรกหรือดังที่จารึกบทอื่นๆ ใช้เสียงอูษมัน คือ **s-s** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท มีเสียงพยัญชนะ

³⁷ อ้างถึงใน เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี, *ดนตรีอินเดีย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 73.

³⁸ เสียง **da-da-da** ที่พระประชาบดีเปล่งออกมา 3 ครั้งนี้ มีที่มาจากวาระที่เทพ มนุษย์ และอสูรทั้งหลาย ได้ถามพระประชาบดีถึงสิ่งที่ดีสำหรับบาตมัน หลังจากที่เขาพ้นทุกข์ทั้งสามจบการศึกษาแล้ว พระประชาบดีจึงเปล่งเสียงพยางค์ **da** ทวยเทพเข้าใจว่าเสียงนี้คือ **damyata** แปลว่าจงควบคุมตัวเอง ต่อมาพระประชาบดีก็ได้เปล่งเสียงพยางค์ **da** เหล่ามนุษย์เข้าใจว่าเสียงนี้คือ **datta** แปลว่า จงให้ ต่อมาพระประชาบดีก็ได้เปล่งเสียงพยางค์ **da** เหล่าอสูรเข้าใจว่าเสียงนี้คือ **dayadhvam** แปลว่า จงมีความกรุณา ความเข้าใจในเสียงคำทั้งสามนี้ พระประชาบดีรับรองว่าถูกต้อง อ้างจาก กาญจณี ละอองศรี, *บรรณานิกรแปล, อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India* (กรุงเทพฯ: สถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย, 2560), 418-419.

ที่ซ้ำกัน 2 เสียงเป็นคู่ๆ ได้แก่ เสียงพยัญชนะ *n* ซ้ำบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 เสียงพยัญชนะ *k* ซ้ำเฉพาะบาทที่ 4 และเสียงพยัญชนะ *l* ซ้ำเฉพาะบาทที่ 4

3) จารึกปราสาทโต้ว

udyadvṛhadvitatakīrttisuradrumena
dānāmvu yasya śavane jaladhīyamānam |
 udbhūtabhūrivivudhādbhutabhūtibhūmṇā
 neyattayādhikatayā jaladher davīyah³⁹ ||

อลังการทางเสียงในคำประพันธ์ข้างต้น กวีเล่นเสียงคำชุดเดียวกัน และเล่นพยัญชนะหลายตัวซ้ำกันอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เสียงคำชุดเดียวซ้ำกันในคำว่า jaladhī บาทที่ 2 ซ้ำเสียงกับ jaladher บาทที่ 4 โดยเฉพาะบาทที่ 3 โดดเด่นอย่างยิ่งในการซ้ำเสียงคำชุดเดียวกัน กวีตั้งใจใช้เสียง bhū เล่นล้อเสียงคำชุดเดียวกันนี้ โดยซ้ำเสียง 5 ครั้ง คือ bhūta – bhūri – bhūta – bhūti–bhūmṇā ซึ่งนอกจากให้ความรู้สึกหนักแน่นต่อเนื่องของเสียงที่ซ้ำกันแล้ว หากยังสัมผัสการใช้เสียงเข้ากับจุดประสงค์การสื่อความหมายของกวี เพราะบาทที่ 3 กวีซ้ำเสียงดังกล่าวก็เพื่อย้ำความหมายแฝงถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ยิ่งใหญ่ สูงชัน ดูราวกับว่าไม่มีจุดสิ้นสุด เสียงที่ซ้ำกันว่า bhū จึงเป็นการย้ำความต่อเนื่องของเสียงที่ยิ่งใหญ่อลังการ ดูไม่มีจุดสิ้นสุดนั่นเอง

อนึ่ง กวีวางตำแหน่งเสียงซ้ำกันในตอนต้นบาทและตอนปลายบาท แทรกด้วยคำว่า vivudhād น่าสังเกตว่าเสียงสระอิตที่ประสมกับเสียงพยัญชนะ v เชื่อมเสียงสัมผัสกับ ri ในคำว่า bhūri ได้อย่างพอเหมาะพอดี โดยเสียงที่เชื่อมต่อกันนี้ส่งผลให้เสียงตลอดบาทที่ 3 มีความรื่นไหลไม่สะดุดหรือขาดตอน ส่วนการเล่นเสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน เมื่อผสมกับเสียงคำชุดเดียวกัน ก็ยิ่งทำให้คำประพันธ์มีความรื่นไหลของเสียงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากเสียงพยัญชนะ t ซ้ำกัน 8 ครั้ง นับว่าเป็นเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันมากที่สุดในคำประพันธ์ โดยซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง t ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ n ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ y ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ v ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท นอกจากนี้ยังมีเสียงพยัญชนะซ้ำกัน 2 เสียง เห็นได้จากตัวเอนขีดเส้นใต้หนึ่งเส้น

³⁹ จารึกปราสาทโต้ว ด้านที่ 2 บทที่ 33

คือ เสียงพยัญชนะ **s** ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 เสียงพยัญชนะ **r** ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 เสียงพยัญชนะ **m** ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 เสียงพยัญชนะ **d** ซ้ำบาทที่ 2 กับบาทที่ 4

4) จารึกปราสาทพิมานอากาศ

nāmnā pure dantiniketane śrī-
sarasvatīpūrvvpure ca paścāt |
dvijātmajā rājakulottamā yā
yasodharāyām puri rājkāntā⁴⁰ ||

เสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน มีเสียงที่รื่นไหลและสร้างความไพเราะ ชุดเสียงคำซ้ำกันนี้ เห็นได้จาก pure ในบาทที่ 1-2 และบาทที่ 4 rāja ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 และเสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน ซึ่งกรณีเสียงพยัญชนะซ้ำกัน 2 เสียงผู้วิจัยจะใช้เป็นตัวเอนและขีดเส้นใต้เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน คือ เสียงพยัญชนะ **n** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 1 เสียงพยัญชนะ **t** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ **r** ซ้ำกัน 7 ครั้ง นับว่าเป็นเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันมาก ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง **r** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ **v** ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 2 เสียงพยัญชนะ **p** ซ้ำกัน 5 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง **p** ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ **c** ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 2 เสียงพยัญชนะ **j** ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 เสียงพยัญชนะ **m** ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำเฉพาะบาทที่ 3 เสียงพยัญชนะ **k** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท และเสียงพยัญชนะ **y** ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 3 กับบาทที่ 4

1.1.5 เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน

การซ้ำเสียงพยางค์ท้ายคำ ทฤษฎีศัพทาลังการระบุว่า คือ การเล่นเสียงย่อยของอนุปราศประเภท “อันทยานุปราศ” เช่น ความตอนหนึ่งในมหาภารตะ แสดงให้เห็นเสียงอันทยานุปราศ “dharmakāmārthaśāstrāṇi śāstrāṇi vividhāni ca | lokayātrāvidhānam ca

⁴⁰ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 2 บทที่ 33

sambhūtaṃ dr̥ṣṭavān ṛṣiḥ ||⁴¹ อลังการทางเสียงเช่นนี้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่**จาริกปราสาทตาพรหม** แล้ว เช่น เนื้อความในบาทที่ว่า “rājyābhiṣeke śivikāṃ nṛpārḥāṃ haimīm gurau prādita dakṣiṇāṃ yah⁴² ||” ซึ่งจะเห็นได้ว่ากวีใช้เสียง āṃ ในพยางค์ที่เน้นตัวหนา 3 จุด หรือตัวอย่างหนึ่งว่า

śayyāvītānāṇi caturviṃśatir viṃśatiḥ punaḥ |
upadhānāṇi ṣaṭtriṃśan maśakāvaraṇāṇi ca⁴³ ||

คำประพันธ์บทนี้ รวมทั้งตัวอย่างก่อนหน้า บ่งชี้การใช้เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกันในจาริกภาษา สันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในระยะแรกเริ่ม เพราะ **จาริกปราสาทตาพรหม** เป็นประจักษ์พยานว่ากวีใช้เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกันในชั้นทดลอง โดยตำแหน่งที่ซ้ำเสียงมีความถี่ไม่เกิน 3 ครั้ง พัฒนาการการสร้างเสียงในแง่นี้ กวีจะเพิ่มรายละเอียดโดยผสมผสานกับลักษณะของเสียงซ้ำกัน รูปแบบอื่นๆ ที่หลากหลาย นอกจากตัวอย่าง**จาริกปราสาทตาพรหม** ดังกล่าวถึงแล้ว การร้อยเรียงเสียงใน **จาริกปราสาทโตว์** กวีใช้การซ้ำเสียงพยางค์ท้ายคำ ดังนี้

naikam vrsasya padam asthiram etya yaṃ prān-
nītyauśadhena sudṛḍham punar āpa bhaṅgam |
aṅghritrayaṃ kṣatam anekanarendradoṣāt
tena sma rohatitarām acireṇa manye⁴⁴ ||

ตัวอย่างข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ากวีพยายามใช้เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน ดังอักษรที่เน้นตัวหนา คือ เสียงพยางค์ลงท้าย **am-am** เป็นเสียงที่ซ้ำกันจำนวน 8 ครั้ง โดยบาทแรกเสียงซ้ำกัน 4 ครั้ง นับว่ามีมากที่สุด บาทที่ 2 เสียงซ้ำกัน 2 ครั้ง และบาทที่ 3 เสียงซ้ำกัน 2 ครั้ง เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกันนี้เวลาอ่านออกเสียงจะเกิดผลสัมฤทธิ์ทางเสียงคือการลงน้ำหนักพยางค์ นับว่า**อันตยานุปราส**ที่กวีใช้สื่อสารลักษณะเสียงนี้ สะท้อนความงามได้อย่างน่ายกย่อง

⁴¹ อ้างถึงใน Les Morgan, **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**, 237.

⁴² **จาริกปราสาทตาพรหม** ด้านที่ 1 บทที่ 29

⁴³ **จาริกปราสาทตาพรหม** ด้านที่ 3 บทที่ 108

⁴⁴ **จาริกปราสาทโตว์** ด้านที่ 1 บทที่ 9

1.1.6 เสียงพยางค์ท้ายคำ และคำชุดเดียวกัน

สัมฤทธิผลจากความรื่นไหลของเสียง ทำให้บทประพันธ์มีเสน่ห์เวลาอ่าน คำประพันธ์ส่วนหนึ่งในจารึก กวีบรรจงร้อยเสียงพยางค์ท้ายคำ และใช้เสียงคำชุดเดียวกันซ้ำกัน เพิ่มความงดงามของเสียงอย่างลงตัว ดังเช่น

1) จารึกปราสาทตาพรหม

piṇḍitās te paṇās sapta tulitās tapanīyakam |
śatam sahasraṃ saptāpi devavastrādivāsasām⁴⁵ ||

ตัวอย่างข้างต้นนี้ กวีสร้างสรรค์เสียงพยางค์ท้ายคำเพื่อให้เป็นเสียงชุดเดียวกัน โดยซ้ำเสียงอย่างต่อเนื่อง กวีใช้เสียง **ās** ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 เสียงซ้ำกัน 3 ครั้ง การใช้เสียง **am** ในบาทที่ 2 กับบาทที่ 3 คือ ส่วนปลายบาทที่ 2 ลงน้ำหนักเสียงเดียวกับเสียงที่ลงท้ายพยางค์แรกของต้นบาทที่ 3 นอกจากนี้ยังปรากฏคำชุดเดียวกันซ้ำกัน คือ sapta ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 การแทรกเสียง sapta เข้ามานี้ นับว่ากวีทำได้ลงตัวทีเดียว เพราะแทรกเสียงเข้ามาโดยไม่ได้ทำให้เสียงอ่านสะดุด เป็นการลงจังหวะเสียงตามคณະฉันทที่เอื้อต่อความรื่นไหล ขณะที่ปลายบาทที่ 4 ดูเหมือนว่ากวีพยายามจะเลียนเสียง **am** แต่ได้ยึดเสียงเป็นสระอาเสียงยาว ทำให้เห็นความตั้งใจที่กวีใช้เสียงเพื่อให้เกิดความเสนาะ

2) จารึกทรายฟอง

kṛtaṃ mayaitat sukṛtaṃ bhavadbhis
saṃrakṣaṇīyaṃ bhavadīyam etat |
puṇyasya kartuḥ phalabhāk prakṛṣṭaṃ
saṃrakṣitety uktam idaṃ hi vṛddhaiḥ⁴⁶ ||

ตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีย้ำเสียงพยางค์ท้ายคำ คือ **am-am** ในทุกบาท ซึ่งมักจะเป็นเสียงซ้ำกันเป็นคู่ๆ ยกเว้นบาทที่ 3 ไม่มีเสียงสัมผัสเป็นคู่ ปรากฏเสียงพยางค์ท้ายคำ **am** ตามลำพัง นอกจากนี้ยังเล่นเสียงคำชุดเดียวกัน คือ bhava ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 ด้วย การจัดวางเสียงอย่างสะดุดตาเช่นนี้ เป็นข้อพิสูจน์ถึงอัจฉริยภาพของกวีในคราวเดียวกัน

3) จารึกปราสาทพระขรรค์

⁴⁵ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 4 บทที่ 90

⁴⁶ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 4 บทที่ 43

nāṭyeśvarau svaṛṇamayau purastād
 yenārppitau svaṛṇabhujāṅgamasya |
 sadyo vimuktāv iva rāghavau devau
bhujāṅgavandhād vihatendrapāte⁴⁷ ||

เสียงที่เด่นในคำประพันธ์ จะเห็นได้จากเสียงพยางค์ท้ายคำว่า **au** ซ้ำกัน 5 ครั้ง เห็นได้จากบาทที่ 1 ซ้ำ 2 ครั้ง บาทที่ 2 ปรากฏหนึ่งตำแหน่ง และบาทที่ 3 ซ้ำ 2 ครั้ง ที่ปลายบาท นอกจากนี้ยังพบคำชุดเดียวกันซ้ำกันบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 คือ คำว่า svaṛṇa และชุดคำที่ซ้ำกันบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 คือ bhujāṅga ผู้วิจัยพบว่าลักษณะเด่นของเสียงพยางค์ท้ายคำ และคำชุดเดียวกันซ้ำกัน มีระดับความซับซ้อนของเสียงที่พัฒนาขึ้น เพราะคำประพันธ์บางบทปรากฏเสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน พยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน และเสียงชุดคำเดียวกันต่อเนื่องกัน

4) จารีกปราสาทไศว์

rājanyakanyā vibhavopanītā
 lakṣmīsamās santi sahasrasamkhyāḥ |
 anyonyadeśocitaśilpabhedā-
 veṣā ruṣā yās sadṛśā vabhūvuh⁴⁸ ||

คำประพันธ์ที่ยกมานี้ มีลักษณะพิเศษด้านเสียงพยางค์ท้ายคำในบาทที่ 4 คือ การใช้เสียงเสียดแทรกลงท้ายเสียงเหมือนกัน คือ ṣā-ṣā-śā ตั้งแต่บาทแรกจะเห็นได้ว่ากวีพยายามส่งสัมผัสเสียงซึ่งลงท้ายด้วยสระเดียวกัน คือเสียง **yā** (rājanyakanyā) กับเสียง **tā** (vibhavopanītā) แต่ในบาทที่ 4 กวีใช้ทั้งเสียงพยางค์ท้ายซ้ำเสียงเดียวกันและออกเสียงเสียดแทรกเหมือนกัน ยิ่งทำให้เห็นถึงความรื่นไหลของเสียงได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่าในบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 กวีใช้เสียงคำชุดเดียวกัน คือ vibha – vabhū และลักษณะเด่นของเสียงพยัญชนะซ้ำกันหลายตัว จะเห็นได้จากเสียง

⁴⁷ จารีกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 1 บทที่ 30

⁴⁸ จารีกปราสาทไศว์ ด้านที่ 2 บทที่ 29

พยัญชนะ y ซ้ำกัน 6 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ t ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะอุษมัน s-s-ṣ มีมากที่สุดเพราะซ้ำกัน 9 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียงอุษมันในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย โดยเฉพาะในบาทที่ 2 จะเห็นได้ว่ากวีใช้เสียง s เป็นเสียงเสียดแทรกแบบร่อง (groove fricative)⁴⁹ ซ้ำกันอย่างต่อเนื่องถึง 4 ครั้ง ในบาทเดียวกันนี้กวียังใช้เสียงพยัญชนะซ้อน ks และsr ซึ่งเป็นเสียงที่เปล่งแรงลมพยัญชนะเสียดแทรกควบคู่กัน ส่งผลให้บาทที่ 2 มีเสียงพยัญชนะเสียดแทรกที่มีความถี่และต่อเนื่อง สอดคล้องกับจำนวนตัวเลขนับพัน (sahasrasamkhyāḥ) อันเป็นตัวเลขที่ขยายภาพ พระลักษมีที่ดูราวกับไม่มีจุดสิ้นสุด เสียงเสียดแทรกซึ่งกระแสมพ่นออกมามาก (sibilant) ทำให้เสียงพ่นลมเด่นอย่างน่าสังเกตแล้ว ยังให้จังหวะเสียงกระชั้นและต่อเนื่องดูยาวนานราวกับไม่มีจุดสิ้นสุดเช่นกัน นอกจากนี้ยังปรากฏเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน 2 เสียง คือ เสียง r ซ้ำกันในบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 เสียง p ซ้ำกันในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 เสียง m ซ้ำกันในบาทที่ 2 และเสียง d ซ้ำกันในบาทที่ 3

5) จารึกปราสาทพิมานอากาศ

— — ksacintā gajarūpavuddham
purā jātācchādānam āharantam |
 — — ◡ — — ◡ .ukarsanotkam
punar nayantam svapatham vavande⁵⁰ ||

คำประพันธ์ที่ยกมานี้ แม้มีสภาพไม่สมบูรณ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการพิจารณาเสียงทั้งหมด แต่แสดงร่องรอยการใช้หลักการทางเสียงอย่างน่าพิเน็จ เสียงพยางค์ท้ายคำชุดเดียวกัน คือ การลงท้ายเสียง am ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 และเสียง am ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ดูเหมือนว่าตำแหน่งการซ้ำเสียงนี้ กวีพยายามส่งสัมผัสเสียงจากบาทคี่ไปสู่บาทคู่ 1---2 | 3---4 ตามลำดับ ทำให้เห็นการทดลองใช้เสียงในลักษณะการส่งสัมผัสจากบาทหนึ่งสู่บาทหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีการใช้เสียงซ้ำคำชุดเดียวกันในส่วนที่ว่า purā กับ punar ส่วนการซ้ำเสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน ก็มีที่น่าสนใจ เห็นได้จากเสียงพยัญชนะ t ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท เสียงพยัญชนะ r ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 เสียงพยัญชนะ p ซ้ำกัน 4 ครั้ง ซ้ำบาทเดียวกันและต่างบาท ซึ่งรวมเสียง p ในเสียงคำชุดเดียวกันด้วย เสียงพยัญชนะ v ซ้ำกัน 3 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 เสียงพยัญชนะ n ซ้ำกัน 4

⁴⁹ กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์ ,66.

⁵⁰ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 3 บทที่ 60

ครั้ง ซ้ำบาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 เสียงพยัญชนะ j ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 และเสียงพยัญชนะ d ซ้ำกัน 2 ครั้ง ซ้ำบาทที่ 2 กับบาทที่ 4

การที่กวีเล่นเสียงพยัญชนะ พยางค์ เสียงของคำซ้ำกัน เพิ่มคุณค่าความงามของเสียง แม้คำประพันธ์ในจารึกที่ตัวบทชำรุดเช่น *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* จะเห็นร่องรอยการเล่นเสียงได้ เห็นถึงการทดลองเล่นเสียงซึ่งกวีส่งสัมผัสพยางค์ท้ายคำในแต่ละบาท ร่องรอยของ *อลังการทางเสียง* ในจารึก น่าจะบ่งชี้พัฒนาการ “การใช้เสียงสัมผัส” ด้วย

1.1.7 เสียงท้ายบาทเกี่ยวกระทัดกัน

ลักษณะพิเศษของเสียงประการหนึ่งก็คือ กวีซ้ำเสียงพยางค์ท้ายบาทเกี่ยวเนื่องกัน ปรากฏทั้งเสียงสระ เสียงที่เป็นพยางค์ และเป็นเสียงชุดคำที่ซ้ำกันทำให้เห็นได้ว่าพยางค์ท้ายแต่ละบาท มีเสียงสัมผัส และมีเสียงรื่นไหลต่อเนื่อง ดังเช่น

1) *จารึกปราสาทพระขรรค์*

ghṛtasya tv ekaghaṭikā	tathā parasthās trayodaśa	

dadhnaś caturdaśa prasthā	ghaṭikā kuduvadvayam ⁵¹	

คำประพันธ์ข้างต้น มีลักษณะพิเศษคือส่งเสียงสัมผัสข้ามบาทในทุกบาท กวีใช้เสียงสระ **ā** ในพยางค์ว่า (ghaṭi) **kā** ท้ายบาทแรกโดยเกี่ยวกระทัดกับเสียง **ā** ในพยางค์ว่า (ta) **thā** ซึ่งอยู่ ต้นบาทที่ 2 ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่าเสียงพยางค์ (da) **śa** เป็นเสียงที่เกี่ยวกระทัดกับพยางค์ **da** ต้นบาทที่ 3 ส่วนปลายบาทที่ 3 ได้อย่างสอดรับกัน ส่วนเสียงสระ **ā** ในพยางค์ว่า (prasth) **ā** เกี่ยวกระทัดกับเสียง **ā** ในพยางค์ว่า (ghaṭi) **kā** ซึ่งกวีใช้ชุดคำนี้ไปแล้วตำแหน่งปลายบาทแรก

2) *จารึกปราสาทโต้ว*

dairghyena gambhīratayā prathimnā	-----	
naivāsya vāpī jaladhīyamānā		

ākīṇakārttasvaramapravimvair		
aurvavāgnibhūtair api madhyadrṣṭaiḥ ⁵²	-----	

⁵¹ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ด้านที่ 2 บทที่ 46

⁵² *จารึกปราสาทโต้ว* ด้านที่ 2 บทที่ 27

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงตัวอย่างลักษณะเด่น **อลังการทางเสียง** โดยกวีใช้เสียงพยางค์ท้ายบาทเกี่ยวเนื่องกัน จะเห็นได้ดังนี้ ตัวอย่างแรก กวีใช้เสียงพยางค์ท้าย **nā** ในบาทที่ 1 สัมผัสกับเสียงเดียวกันนี้ในพยางค์ท้ายของบาทที่ 2 ส่วนในบาทที่ 3 กวีใช้เสียงพยางค์ท้าย **air** สัมผัสกับเสียงพยางค์ท้าย **aiḥ** ในบาทที่ 4 ความพิเศษของเสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำเสียงกัน อยู่ที่เสียงสระสุดท้ายของบาทเกี่ยวกระทัด⁵³กับเสียงสระขึ้นต้นบาท กล่าวคือ เสียง **ā** ท้ายบาทที่ 2 เกี่ยวกระทัดกับเสียง **ā** ขึ้นต้นบาทที่ 3 เช่นเดียวกับเสียง **ai** ต้นบาทที่ 2 เป็นเสียงที่เกี่ยวข้องกระทัดกับเสียงเดียวกันนี้ในท้ายบาทที่ 3 ด้วย ดังนั้น ในทุกบาทและต้นบาทจะมีเสียงสระหรือพยางค์เดียวกันส่งสัมผัสเสียงต่อเนื่องกัน ลักษณะของเสียงเช่นนี้ ส่งผลต่อความรื่นไหลของเสียงทั้งดงามอย่างยิ่ง

4) จารึกปราสาทจรุง

satsvāntanīrajakulaṃ **prati** bhānudīptir
yatkiṛttir agrakumudaṃ **prati** candradīptiḥ |
dr̥ptārimānasavanaṃ **prati** dāvadīptir
anyopamām anupamā **prati** tu partita⁵⁴ ||

เสียงในคำประพันธ์ข้างต้น น่าสนใจเป็นอย่างมาก เพราะลักษณะของเสียงเกี่ยวกระทัดกันในแต่ละบาท ไม่ใช่เสียงสระหรือพยางค์เสียงเดียวซึ่งเปล่งเสียงสั้นๆ ตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่ากวีใช้เสียงชุดคำเดียวกันและมีคำลงท้ายเสียงสระเหมือนกัน ความพิเศษที่สำแดงฝีมือกวีให้ประจักษ์ อยู่ตรงเสียงเกี่ยวกระทัดไล่ระดับลงมาเป็นขั้นๆ ซ้อนกัน 2 จังหวะ กล่าวคือเสียง **prati** เป็นเสียงที่อยู่ในตำแหน่งที่ต่อเนื่องไล่ระดับจากบนลงล่างทุกบาท ยิ่งกว่านั้น ปลายบาทที่ 4 เสียง **prati** ยังซ้ำกันด้วย โดยมีคำว่า **tu** เป็นเสียงคั่น ดังนั้น เสียงที่ซ้ำกันในบาทที่ 4 มีน้ำหนักความสมดุลของเสียง ส่วนการเกี่ยวกระทัดเสียงอีกส่วนหนึ่ง คือ เสียง **dīptir- dīptiḥ - dīptir** สัมผัสเสียงไล่ระดับลงมาในแต่ละบาท ยกเว้นบาทที่ 4 การเล่นเสียงในลักษณะดังกล่าวจึงทำให้สัมผัสถึงน้ำหนักการวางจังหวะเสียงและความแยบยลของเสียงที่เล่นล้อกันด้วย

เสียงในคำประพันธ์ที่ยกมา ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่ากวีตั้งใจใช้เสียงสร้าง **อลังการ** แม้จะเป็นการลงน้ำหนักคำที่ซ้ำกัน ซ้ำเสียงสระ เสียงพยางค์ให้สัมผัส ซึ่งดูจะเน้นจังหวะของเสียงอยู่ในที่ด้วย

⁵³ ในที่นี้ หมายถึง เสียงที่สัมผัสคล้องจองกันจากบาทหนึ่งสู่อีกบาทหนึ่ง

⁵⁴ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 3 บทที่ 74

นั้น กวีก็ดูจะพัฒนาฝีมือในลักษณะเชิงกลอยู่ด้วย กล่าวคือ ทำให้เห็นลักษณะการ “เล่น” เสียง ซึ่งอวดฝีมือ เพื่อให้คำประพันธ์ติดตรึงใจผู้อ่าน

1.1.8 เสียงคำเล่นล้อกันเป็นจังหวะดนตรี

นอกจากลักษณะของเสียงต่างๆ ในจารึกดังกล่าวแล้ว ยังมีลักษณะเสียงพิเศษสมควรกล่าวถึง คือ เสียงคำเล่นล้อกัน และเล่นระดับเสียงเป็นจังหวะดนตรี หมายความว่ากวีใช้เสียงของคำในลักษณะที่ซ้ำกัน และสร้างจังหวะเสียงพยางค์ให้มีระดับน้ำหนัก ความสั้นยาว สูงต่ำ เอื้อต่อผลสัมฤทธิ์เวลาอ่านออกเสียงเป็นจังหวะดนตรี ลักษณะของเสียงเช่นนี้อาจแทรกอยู่ในบาทใดบาทหนึ่ง หรืออาจเป็นคำจารึกยาวๆ ก็ได้ ดังเช่น

1) จารึกปราสาทตาพรหม

syañsañ ca hārakavikāra karādhamebhyam⁵⁵

ความในจารึกดังกล่าว แม้อัดมาเพียงบาทเดียว แต่จะเห็นลักษณะพิเศษของเสียง ซึ่งกวีเล่นจังหวะของเสียงอย่างแยบคาย ดังจะเห็นได้ว่าตัวอักษรที่เน้นตัวหนา เป็นเสียงที่มีจังหวะและมีระดับความสั้นยาวไล่ระดับพยางค์อย่างต่อเนื่อง เวลาอ่านออกเสียงจะสัมผัสได้ถึงท่วงทำนองไพเราะ ตัวอักษรที่เน้นตัวหนาเริ่มจังหวะเสียงที่โดดเด่นด้วยสระเสียงยาว เสียงพยัญชนะ **h** เป็นเสียงที่เก็บกักไว้ที่คอ แล้วพ่นลมออกมา (aspirate) เมื่อประสมกับสระ อา เสียงจึงมีพลัง ก้องกังวาน เสียงพยางค์ที่ตามมา คือ **ra** เสียงพยัญชนะกึ่งสระ **ka** พยัญชนะที่พ่นลมออกมาน้อย และ **vi** เสียงพยัญชนะกึ่งสระ ดังนั้น **ra-ka-vi** เป็นพยางค์ที่ออกเสียงสั้น ไม่ได้ลงน้ำหนัก เป็นเสียงที่กระชั้น เร่งจังหวะความเร็ว และยิ่งต่อเนื่องด้วยพยางค์ **kā** จะเห็นได้ว่าความสั้นของเสียงก่อนหน้าปะทะ เสียงพยัญชนะ **k** ซึ่งประสมกับสระอา เสียงที่ขับออกมาจึงเปลี่ยนท่วงทำนองทอดยาวเนิบช้า จากนั้นกวีเร่งจังหวะเสียงอย่างกระชั้นอีกครั้งด้วยเสียง **ra-ka** แล้วลงน้ำหนักด้วยเสียง **rā**

การเรียงร้อยเสียง **ka-vi-kā-ra-ka-rā** ซึ่งทุกพยางค์ที่เปล่งเสียงออกมานี้ เป็นจังหวะเหมือนเสียงดนตรี โดยเฉพาะเสียงพยัญชนะ **k** ซ้ำกันในลักษณะของวฤตตยานุปราศ ซ้ำกัน 3 ครั้ง มีจังหวะเสียงที่สมดุล ส่งน้ำหนักและความรื่นไหลของเสียงอย่างประณีตแยบคาย

⁵⁵ จารึกปราสาทตาพรหม บทที่ 144 บรรทัดที่ 73

2) จาริกทรายฟอง

dve tu vrīhyavaghātinīyau tā aṣṭau piṇḍtāḥ striyaḥ |
tāsān tu sthitidāyinyāḥ pratyekaṃ yositāvubhe⁵⁶ ||

คำประพันธ์ที่ยกมา หากพิจารณาเพียงผิวเผิน ดูเหมือนไม่มีลักษณะเด่นทางเสียงแต่อย่างใด แต่อันที่จริง คำประพันธ์นี้เล่นจังหวะเสียงพยัญชนะ **t** ซึ่งซ้ำกัน 8 ครั้ง โดยเสียง **t** ประสมสระอุ อี อา เป็นคำที่เล่นล้อระดับเสียงได้อย่างโดดเด่นสะดุดหู เพราะหากไล่ลำดับเสียง คือ **tu- ti- tā- tāḥ- tā- tu- ti- tā** จะเห็นความต่อเนื่องของเสียงเป็นท่วงทำนองดนตรี เสียงที่ซ้ำพยัญชนะหลายตัวนี้ ยังเอื้อต่อการอ่านออกเสียงเพื่อให้เกิดจังหวะหยุดของเสียงด้วย

3) จาริกปราสาทโต้ว

yatra strīstanacārucandanarucā śubhras taṭāko dhiko
rodhoropitarāicayo harajatāgaṅgeva bhūmyuddhṛtā |
yañ kallolakarair vviluptalalanālīlālāmam bhṛsam
sā kāntā pratitādayet **kucakulaiḥ** pīnair aho vighraḥ⁵⁷ ||

คำประพันธ์ข้างต้น มีความเป็นเอกด้วยอลังการทางเสียง ในบาทแรกก็เล่นเสียงคำว่า **cāru** คือ ความงาม กับ **rucā** คือ แสงสว่าง ซึ่งก็นับว่าเอื้อต่อเสียงที่ไพเราะ เพราะสองคำนี้ สลับน้ำหนัก เวลาอ่านออกเสียง คำแรกลงน้ำหนักเสียงครุแล้วตามด้วยเสียงลหุ คำที่สอง ลงน้ำหนักเสียงครุแล้วตามด้วยเสียงลหุ ขณะเดียวกันท้ายบาทแรก ลงท้ายพยางค์ด้วยเสียงสระโอ ซึ่งเป็นเสียงเกี่ยวกระหวัดกับเสียงสระของพยางค์ขึ้นต้นบาทที่ 2 ในบาทที่ 3 จะเห็นได้ว่ากวีพิถีพิถันกับการเล่นเสียงเป็นพิเศษ เสียงคำจาริก **kallolakarair** เป็นเสียงที่กวีเรียงร้อยอย่างมีวรรณศิลป์ กล่าวคือ เสียงพยัญชนะขึ้นต้น **k- l- k-r** ไม่ใช่เสียงที่กวีใช้อย่างไร้วัตถุประสงค์ แต่เป็นเสียงที่มีการจัดวางตำแหน่งพยัญชนะได้จังหวะสมดุล เพราะกวีใช้เสียง **k** สลับกับเสียงพยัญชนะกึ่งสระ คือ เสียง **l** และ **r** อีกทั้งจังหวะของเสียงที่เน้นความรวดเร็ว เวลาอ่านจึงสัมผัสถึงความรื่นไหล

คำจาริกต่อมากวีเรียงร้อยเสียง **vviluptalalanālīlālā** ได้อย่างน่ายกย่อง กวีเรียงร้อยเสียงนี้เพื่อให้เหมาะสมกับรูปแบบศรทูลวิกริตัตถ์ ซึ่งทำทนายฝีมือของกวีไปในตัว เพราะเสียงที่

⁵⁶ จาริกทรายฟอง ด้านที่ 3 บทที่ 25

⁵⁷ จาริกปราสาทโต้ว ด้านที่ 3 บทที่ 39

นำเสนอสื่ออารมณ์และความงดงามของเสียงที่เข้ากับจินตภาพของเกลียวคลื่นในมหาสมุทร ฉะนั้น เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้ว กวีประสบผลสำเร็จในการสร้าง **อลังการทางเสียง** เพราะเสียงพยัญชนะ **v l t n** มีลักษณะร่วมของฐานกรณ์เดียวกัน กล่าวคือ **เสียงพยัญชนะ v** เป็นเสียงกึ่งสระ กระแสลมเกิดที่ริมฝีปาก **เสียงพยัญชนะ l** เป็นเสียงกึ่งสระดังที่กล่าวไปแล้ว กระแสลมเกิดที่ฟัน **เสียงพยัญชนะ t** เป็นเสียงที่พ่นลมออกมาน้อย กระแสลมเกิดที่ฟันเช่นเดียวกับ **t** ส่วน **เสียงพยัญชนะ n** เป็นเสียงพยัญชนะนาสิก กระแสลมเกิดที่ฟัน เวลาเปล่งเสียงลมเคลื่อนผ่านช่องจมูก เสียงที่เรียงร้อยต่อกันนี้ **เสียงพยัญชนะ l** เป็นพยัญชนะเสียงอ่อนที่สุด⁵⁸ ความรื่นไหลจากการเปล่งเสียงจึงให้เกิดความพลิ้วไหว มีหน้าซ้ำกวียังซ้ำ **เสียงพยัญชนะ l** ถึง 7 ครั้ง และเป็นเสียงที่ประสมกับสระที่เอื้อต่อการทอดเสียงสั้นและยาวสลับเป็นจังหวะ เป็นท่วงทำนอง ฉะนั้น หากอ่านออกเสียง **lī-lā-la-lā** จะทำให้เกิดเสียงเสนาะรื่นไหลเป็นธรรมชาติ มีจังหวะดุจทำนองดนตรี และเสริมกับจินตภาพที่กวีวาดภาพเกลียวคลื่น (**ola**) ที่หญิงสาว (**lalanā**) สนุกสนานในสระน้ำ กวีใช้ **เสียงพยัญชนะ l** อย่างต่อเนื่อง น่าจะเป็นเทคนิคอวดฝีมือของกวีไปในตัวด้วย ความพยายามดังกล่าวยังเห็นได้ใน **จารึกปราสาทจรุง** ตัวอย่างบาทหนึ่งกวีเล่นเสียง “**lālasalāsikām**”⁵⁹ โดยใช้ **เสียงพยัญชนะ l** ซ้ำกัน 3 ครั้ง และแทรกด้วยเสียงเสียดแทรก คือ **เสียงพยัญชนะ s** จังหวะและการลงน้ำหนักของเสียงจึงเป็นเสียงทอดยาว-สั้น-สั้นยาว-สั้น-ยาว โดยลงน้ำหนักที่พยางค์ **kām** อย่างลงตัว เมื่อตรวจสอบบาทสุดท้ายใน **จารึกปราสาทโต้ว** จะเห็นได้ว่ากวียังแทรกเสียงเป็นท่วงทำนอง ดังพยัญชนะที่เน้นตัวหนา **เสียงพยัญชนะ t** เป็นลักษณะเด่นของการเล่นเสียงพยัญชนะซ้ำกัน ส่งทอดเสียงเชื่อมต่อกัน พร้อมกับการเล่นเสียง **ku-ca-ku-laiḥ** อย่างเป็นจังหวะ

4) จารึกปราสาทจรุง

kr̥ttadhvajacchattraśirastrajālās
 śitaiś śarair yyasya raṇe narendrāḥ |
 dhvajātapatṛāṅkitapādayugma-
 cchāyāsritās tīkṣṇatapobhitaptāḥ⁶⁰ ||

⁵⁸ อนันต์ อารีย์พงศ์, ระบบเสียงและคำบาลีสันสกฤต : แนวภาษาศาสตร์ (สงขลา : ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549), 8.

⁵⁹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 2 บทที่ 54

⁶⁰ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 1 บทที่ 22

คำประพันธ์บทนี้ หากอ่านโดยไม่ได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วน จะเห็นว่าเสียงไม่เด่นนัก แต่อันที่จริง กวีใช้เสียงคำเล่นล้อกัน และเล่นระดับเสียงเป็นจังหวะดนตรีอย่างแยบคาย ในบาทที่ 1 ตัวอักษรเน้นหนา มีจังหวะของเสียงสมดุระหว่าง **traśiras - trajalās** ในต้นบาทที่ 2 เริ่มต้นด้วยการเล่นเสียงเป็นกระสวนคู่กัน คือ **śitais - śarair** และช่วงปลายบาท กวีเล่นเสียงคำ **raṇe-nare** อย่างเข้าที่ ในบาทที่ 3 ก็เช่นกัน ดูเหมือนกวีใช้เสียง **tapat** เพื่อให้คล้องกับเสียง **tapā** ในบาทที่ 4 ความเด่นของเสียงคือ ท่วงทำนองต่อเนื่องและให้ความลงตัวจากเสียงซ้ำกันหลายครั้ง เพราะเสียง **śritās** เป็นเสียงใกล้เคียงกับ **śiras** ในบาทแรก ปลายบาทเสียง **tapobhitapāḥ** แสดงให้เห็นจังหวะเสียงที่เป็นท่วงทำนอง โดยเฉพาะ **tap** เป็นเสียงพยางค์ที่ซ้ำกัน น้ำหนักเสียงจึงฟังแล้วรื่นไหล

เสียงคำเล่นล้อกัน และเล่นระดับเสียงเป็นจังหวะดนตรี พิสูจน์ความดีเด่นของ **อลังการทางเสียง** ซึ่งเกิดจากการที่กวีเลือกเฟ้นพยัญชนะ พยางค์ และคำเรียงร้อยเสียงเล่นล้อกันจนเกิดจังหวะเป็นท่วงทำนองไพเราะ นั่นคือ มีระดับสั้นยาว เบาหนัก สูงต่ำ ข้อสังเกตที่สำคัญก็คือ ลักษณะการเล่นเสียงจนสร้าง **อลังการ** เช่นนี้ กวีไม่ได้ดำเนินตามกรอบทฤษฎีอย่างเป็นทางการเป็นสูตรสำเร็จ กวีแสดงความคิดสร้างสรรค์ในเรื่องเสียง ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายในหัวข้อ **4. อลังการกับอิสระแห่งกวี** ต่อไป

ความต่อเนื่องของเสียงจากการซ้ำเสียงอักษรเดียวกันทั้ง 14 ลักษณะ เสริมสร้างความงดงามของเสียงให้มี **อลังการ** เสียงที่ส่งสัมผัสซ้ำกัน คู่เสียงเดียวกัน เสียงที่เป็นชุดเดียวกัน เสียงที่พยางค์ท้ายซ้ำกัน เสียงสระปลายบาทเกี่ยวกระหวัดกับเสียงต้นปลายต่อเนื่องกัน เสียงที่เล่นจังหวะ ไล่ระดับเป็นท่วงทำนองดนตรี เสียงที่มีลักษณะหลากหลายเหล่านี้ เอื้อต่อการอ่านออกเสียงให้เกิดความเสนาะ ฟังแล้วไพเราะ นัยนี้ พลังอันเกิดจาก “เสียง” จึงมีเสน่ห์ เป็นกลไก **อลังการ** ที่โน้มน้าวใจผู้เสพให้ซาบซึ้งตราตรึง แม้ผู้รับสารไม่เข้าใจ “อรรถ” หรือ “ความหมาย” เพียงแต่สัมผัสรับรู้ความรื่นไหลของเสียงก็ยิ่งซาบซึ้งและประจักษ์ในพลังความงามของเสียงได้⁶¹ ยิ่งไปกว่านั้น ความแยบคายของเสียงไม่ใช่ปรากฏเสียงที่มีความรื่นไหล แต่กวียังยำน้ำหนักและเล่นล้อความหมายด้วย

⁶¹ สอดคล้องกับที่ Basham ยกตัวอย่างกวีนิพนธ์ของกาลิทาส เรื่อง **กุมารสมภพ** บทหนึ่ง บทกวีนิพนธ์ที่ยกมานี้ เน้นน้ำหนักเสียงดังก็ก้อง ด้วยการเล่นเสียงสัมผัสและสื่อความหมายถึงเสียงต่อเนื่องกัน บทกวีนิพนธ์จึงสื่ออารมณ์พลิวไหว สัมผัสได้ถึงจังหวะเสียงเหมือนระลอกเกลียวคลื่น ดังนี้

nirghāta-ghoṣo giri-śrīṅga-śātano
ghano 'mbarāśā-kuharodarambharīḥ |
babhūva bhūmnā śruti-bhitti-bhedanaḥ
prakopi-kāl'-ārjita-garji-tarjanaḥ ||
skhalan- mahebhamaḥ prapatat-turaṅgamaḥ

1.2 การซ้ำเสียง และเล่นความหมาย

อลังการทางเสียงที่กวีซ้ำเสียงและเล่นความหมายต่างกัน สอดคล้องกับ “ยมก” คือ การเล่นเสียงคำเหมือนกันแต่ต่างความหมายกัน ลักษณะการเล่นเสียงเช่นนี้ต่างจากอนุปราสในหัวข้อก่อนหน้า ที่กวีมุ่งเสียงซ้ำกันโดยไม่เน้นความต่างของความหมาย

parasparāsīliṣṭa-janaṃ samantataḥ |

prakṣubhyad-ambhodhi-vibhinna-bhūdhardd

balaṃ dviṣo' bhūd avani-prakampāt ||

ūrdhvīkṛtāsya ravi-datta-drṣṭayah

sametya sarve sura-vidviṣaḥ purah |

śvānaḥ svareṇa śravaṇānta-śātina

mitho rudantaḥ karuṇena niryayuh ||

ประดุจเสียงฟ้าผ่าของพญายม

เสียงลั่นเปรี๊ยะสะเทือนแก้วหู

เสียงก้องกระจายทะลายยอดภูผา

และกังวานไปทั่วท้องนภา

บรรดาศัตรูถูกผลึกไปรวมกัน

พญาช้างทั้งหลายสะดุดคิดว่า ม้าทั้งหลายล้ม

และคนเดินเท้าเข้ากอดเกาะกันด้วยความกลัว

ขณะแผ่นดินสั่นสะเทือนและมหาสมุทรเอ่อขึ้นเขย่าภูผา

และต่อหน้าทัพศัตรูแห่งเทพ

สุนัขแห่งหน้าขึ้นจ้องดวงอาทิตย์

แล้วหอนพร้อมกันด้วยเสียงแสบแก้วหู

แล้วก็ถอยไปอย่างเงื่องหงอย

Basham อธิบายว่าเสียงที่เด่นจากคำประพันธ์ 3 บทข้างต้นนี้ สร้างความน่าอัศจรรย์ใจแก่ผู้อ่าน แม้ผู้อ่านจะไม่รู้ภาษาสันสกฤตมาก่อนเลยก็ตาม ทั้งนี้ด้วยความเชี่ยวชาญการใช้สัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ซึ่งกาลีทาสผสานเสียงกับความหมายที่ทำได้ยากอย่างยิ่งในโลกของวรรณคดี ดูใน A.L. Basham, **The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims** (Delhi: Rupa & Co., 1986), 424.

ตัวบทคำแปลเป็นภาษาไทยข้างต้น อ้างจาก กาญจณี ละของศรี, บรรณานุกรมแปล, **อินเดียมหัศจรรย์** The Wonder that was India, 692.

เป็นที่สังเกตว่าตำราการละครสันสกฤตยุคแรก คือ *นาฏยศาสตร์* ของพระภทรตมุนี ชี้ให้เห็น การซ้ำเสียงที่เรียกว่า *ยวมก* จำนวน 10 ประเภท⁶² แสดงว่าเสียงที่ซ้ำกันจำนวนมากเป็นลักษณะเด่นทาง เสียงที่นักปราชญ์ กวี นักวิจารณ์การละครและนักวรรณคดียอมรับและจัดระบบกฎเกณฑ์มาแต่ต้น แล้ว และเป็นลักษณะการซ้ำเสียงเป็นคู่และซ้ำเสียงตลอดทั้งบาท แต่น่าพิจารณาว่า *ยวมก* ที่ พระภทรตมุนียกมาเป็นตัวอย่าง ไม่จำแนกชัดเจนระหว่างเสียงกับความหมายที่ต่างกัน เช่น เมื่อกวี กล่าวถึงคำว่า “วิษณุ” ตอนต้นบาททุกแห่ง โดยจัดว่าเป็น *ปาทาทยวมก* จะเห็นลักษณะเด่นของเสียง ที่ต้นบาททุกบาทเท่านั้น นั่นก็คือเสียงคำซ้ำกัน แต่ความหมายไม่ได้แตกต่างกัน ดังตัวอย่าง

viṣṇuḥ srjati bhūtāni viṣṇuḥ saṃharate prajāḥ |
viṣṇuḥ prasūte trailokyam viṣṇur lokadhi-daivatam ||

วิษณุทรงสร้างสิ่งมีชีวิตทั้งปวง วิษณุทรงทำลายล้างสิ่งมีชีวิตทั้งปวง
วิษณุทรงสร้าง (ให้กำเนิด) โลกทั้งสาม และวิษณุ คือ พระเป็นเจ้าสูงสุดที่เหนือ
ทุกสิ่งในโลกทั้งหลาย⁶³

ตัวอย่าง *มालายวมก* กวีเล่นเสียงสัมผัส คำประพันธ์ทั้งบทจึงแสดงความรื่นไหลของเสียง เหมือนนมาลาหรือพวงดอกไม้ร้อยเสียงอย่างเป็นท่วงทำนอง มากกว่าจะย้ำความหมายที่แตกต่างกัน ดังนี้

halī balī halī māli śūli khelī lalī jalī |
balo balocca lolakṣo muṣalī tv abhirakṣatu ||

⁶² *ยวมก* 10 ประเภท ได้แก่ (1) *ปาทานตยวมก* คือ ยวมกที่ปรากฏตอนท้ายบาททั้ง 1 บาท (2) *กาญจยวมก* คือ ยวมกที่ปรากฏตอนต้นบาทมีเสียงเดียวกับคำที่ตามมา (3) *สมุทคยวมก* คือ ยวมกที่ปรากฏเสียงเหมือนกันบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 และบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 (4) *วิกรวดยวมก* คือ ยวมกที่ปรากฏชุดเสียง 2 บาท คือ บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 (5) *จักรวาลยวมก* คือ ยวมกที่เล่นเสียงระหว่างคำสุดท้ายของบาทกับคำต้นบาทลำดับต่อมา (6) *สันทษญยวมก* คือ ยวมกที่มีคำต้นบาทสองคำซ้ำกันทุกบาท (7) *ปาทาทยวมก* คือ ยวมกที่มีคำต้นบาทหนึ่งคำซ้ำกันทุกบาท (8) *อามเมตยวมก* คือ ยวมกที่มี 2 คำสุดท้ายซ้ำเสียงกันในทุกบาท (9) *จัตรูวยวลิตยวมก* คือ ยวมกที่มีเสียงซ้ำกันเป็นชุดเดียวกันทุกบาท (10) *มालายวมก* คือ ยวมกที่มีเสียงพยัญชนะแตกต่างจากสระเกิดขึ้นในคำที่มีความหมายหลากหลาย ตัวอย่างประกอบ ดูใน Manomohan Ghosh, *The Nāṭyaśāstra Ascribed to Bharata-Muni* (Calcutta: Astatic Society of Bengal, 1951), 311-315.

⁶³ *Ibid.*, 314.

ขอให้พลราม ผู้มีความแข็งแกร่ง ขอให้พลรามผู้ประดับด้วยพวงมาลัย ผู้ถือ
เหล็กแหลม ผู้เดินโซซัดโซเซ ผู้มีรสาชาติ พลรามผู้มีพลังกำลังสูงส่ง ดวงตากลอกกลิ้ง
ไปมา ถือคทา จงคุ้มครอง⁶⁴

ลักษณะของยวมกซ้ำเสียง ต่อมานักวรรณคดีจัดแบ่งประเภทให้มีความหมายต่างกัน และมี
รายละเอียดจัดแบ่งเสียงในแต่ละส่วนของคำประพันธ์แตกต่างกันด้วย เช่น ภาษหะแบ่งยวมก 5 รูป
แบบอย่างกว้างๆ ตามตำแหน่งเสียงซ้ำกัน คือ (1) ส่วนตอนต้น (2) ส่วนตอนกลางและตอนท้าย
(3) เสียงซ้ำกันของบาท (4) เสียงที่เรียงร้อยซ้ำเสียงกัน (5) เสียงซ้ำกันตลอดทั้ง 4 บาท⁶⁵ มัมมภูจะแบ่ง
ยวมก 7 รูปแบบ ตามลักษณะเสียงที่ซ้ำกัน คือ (1) ซ้ำบาทที่ 1 กับ 3 (2) ซ้ำบาทที่ 1 กับ 2 และบาทที่
3 กับ 4 (3) ซ้ำเป็นชุดเดียวกันทุกบาท (4) ซ้ำปลายบาทที่ 2 กับ 4 (5) ซ้ำส่วนแรกและส่วนหลังของ
บาทเดียวกัน (6) เสียงที่ซ้ำมากกว่า 2 รูปแบบในคำประพันธ์บทเดียวกัน (7) เสียงที่มีตำแหน่งไม่
แน่นอน⁶⁶ จนกระทั่งทัศนินได้กล่าวถึงความหลากหลายของยวมกใน *กาวยาทรศนะ* โดยตำแหน่ง
ต่างๆ ของเสียงคล้องจอง ซึ่งหากแบ่งอย่างละเอียดทุกส่วนในตำแหน่งต่างๆ ของคำประพันธ์นับได้ถึง
350 รูปแบบ⁶⁷

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างยวมกใน *กาวยาทรศนะ* ซ้ำเสียงบาทแรกและบาทที่ 2 ดังนี้

madhuram madhur ambhojavadane vada netrayoh |
vibhramam bhramarabharāntyā viḍambayati kim nu te ||

จงบอกมาสิว่า ฤดูใบไม้ผลิเป็นเพียงการเลียนแบบการเดินรำที่งดงาม
ของดวงตาทั้งสองบนใบหน้าเหมือนดอกบัวของหล่อน เพราะการท่องเที่ยวไป
ของผิ้งอย่างนั้นแน่ๆ ใ้หรือไม⁶⁸

⁶⁴ Ibid., 315.

⁶⁵ P.V. Naganatha Sastry, (translation), *Kāvyaṅkāra of Bhāmaha* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1991), 24.

⁶⁶ Ganganatha Jha, *Mammata Kāvyaṅkāra Text with English Translation (Complete)*, 324-329.; วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพท์การในเรื่องพุทธจริต ของ อัครโฆษ”, 70-74.

⁶⁷ Harinder Jit kaur, “The development of Alankaras in Sanskrit Poetics” (Ph.D. Thesis Panjab University, 1981), 60.

⁶⁸ S.K.Belvalkar, *Kāvyaḍarśa of Daṇḍin* (Poona: The Oriental Book-Supplying Agency, 1924), 52.

ตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าทัศนคติใช้เสียงที่ซ้ำกันเป็นคู่ๆ ในบาทที่ 1 คือ **madhuram** มีความหมายว่า ทุ่งดงาม ส่วน **madhur am** มีความหมายว่า ฤดูใบไม้ผลิ ในบาทที่ 2 คำว่า **yadane** มีความหมายว่า ใบหน้า ส่วน **yada ne** มีความหมายว่า จงบอกมาสิว่า

หรือตัวอย่างยวมกบหนึ่งใน *กาวยาทรศนะ* ของทัศนคติ ซ้ำเสียงตลอดทั้งบท ลักษณะของเสียงคล้องจองนี้ เด่นมากกว่าความหมาย ดังนี้

kālakāla galakāla kalamukhakālakāla kākālaghanakālakālanakāla kāla |
kākālasitakālakā lalanikā'lakāla kākālagatu kākāla kalikālakāla⁶⁹ ||

ข้าแต่ท่านผู้ดำเหมือนลิศของ (พระศิวะ) ท่านเป็นพระกาฬของกาลเวลา ข้าแต่ท่านผู้สวมความดำของสัตว์ที่มีปาก (คือ ลิง) ท่านผู้เป็นฤดูกาลของนกที่มีหงอนสีน้ำตาลเข้ม (นกยูง) ส่งเสียงร้องออกมาในฤดูที่มีเมฆสีดำ (ฤดูฝน) ข้าแต่ท่าน ผู้เป็นความตายของข้า ขอให้หญิงสาวผู้มีเสน่ห์พร้อมด้วยผมตบแต่งศรัทธาด้วยความมืดโดยพวกเขาโอบกอดข้า ข้าแต่ท่าน ผู้เป็นฤดูกาลของฤดูกาลทั้งหลาย ท่านเป็นฤดูกาลเมื่อดวงตาทั้งสองมองดูสิ่งสวยงาม ข้าแต่ท่าน ใครกันมีพลัง (ประทานความอุดมสมบูรณ์) ยิ่งใหญ่เท่า (กุเวร) เจ้าแห่งนครอลกา

คำประพันธ์ในตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตบทนี้ มีความยากของภาษาและความหมายที่สลับซับซ้อน สิ่งที่เด่นในตัวอย่างนี้ ก็คือ กวีเล่นยวมกว่า kāla ในความหมายที่แตกต่างกัน เป็นที่รับรู้ว่าการพจนานุกรมภาษาสันสกฤตระบุความหมายของ kāla ไว้เป็นจำนวนมาก ดังนั้น กวีจึงเลือกสรรความหมายมาใช้ในแง่ที่ก่อให้เกิดความงาม โดยใช้คำเรียกว่า ข้าแต่ท่านผู้ดำ (kākāla) ท่านในที่นี้มีพหุลักษณะของ kāla คือ มีทั้งความดำ เป็นกาลเวลา เป็นความตาย เป็นความดำของสีปากของลิง เป็นฤดูกาล และเป็นเจ้าแห่งเมืองอลกา

การจัดระบบยวมกในตำราอสังการของนักวรรณคดีอินเดียมีระเบียบแบบแผน กวีประจำราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใช้ยวมกสร้างสรรค์ลักษณะเด่นทางเสียงด้วยเช่นกัน โดยใช้ยวมกแทรกเข้ามาในคำประพันธ์ ดังผลการศึกษา *อสังการในจารึกปราสาทตาพรหม* ของนิพัทธ์ แยมเดช

⁶⁹ Ibid., 61.

ได้วิเคราะห์วิจารณ์อสังการยวมกอย่างละเอียดใน 6 บท คือ บทที่ 1, 2, 8, 16, 24 และบทที่ 25⁷⁰ เมื่อพิจารณาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หลักอื่นๆ นอกเหนือจาก**จารึกปราสาทตาพรหม** พบยวมกในจารึกบางส่วนที่น่าสนใจ ดังนี้

1) จารึกทรายฟอง

(21) puṣyaṅ **kṛtī kṛtīkṛtya** pūṇāṅgaṃ yo 'karod vṛṣam |

(22) rājavaidyācikitsyāṅghribhaṅgan triyuga doṣataḥ⁷¹ ||

พระองค์ผู้เชี่ยวชาญ หลังจากที่ได้ทรงทำกลียุคให้เป็นกฤตยุค จึงได้ทรง
ทำโคที่มีขาหก ที่หมอลวงไม่อาจรักษาได้ ให้มีขาครบสมบูรณ์ (มี 4 ขา)
เพราะโทษของยุคทั้ง 3

คำประพันธ์ข้างต้น กวีใช้เสียงซ้ำยวมกต่อเนื่องกันในบาทแรกถึง 2 คำ คือ **kṛtī** ลำดับแรก มีความหมายว่าเชี่ยวชาญ ผู้มีความรู้ หรือมีความยอดเยี่ยม ในที่นี้เป็นคำขยายพระปรีชาสามารถของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ได้รับการเทิดทูนว่าทรงเชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์ ส่วน **kṛtī** ต่อมาคือ ผู้กระทำ เป็นคำที่เรียงชิดกับ **kṛtya** ซึ่งมีเสียงที่เล่นสัมผัสคล้องจองกัน มีความหมายว่า กฤตยุค ในที่นี้กวีต้องการเน้นย้ำว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกระทำกลียุค คือ puṣyaṅ ให้กลายเป็นกฤตยุคนั้นเอง การยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกัน คำประพันธ์บทนี้ จึงทำให้เสียงมีความโดดเด่นและมีความงามอย่างยิ่ง

2) จารึกปราสาทไต้ว

(33) svalpīkṛtāpi **vasudhā vasudhā**hipena
cāmpēśvaraprahitacāmpapurair navīnaiḥ |

(34) kīrttyānayā vata tadutthitayā mahatyā
vrahmāṅḍam eva sutanūkṛtam adya manye⁷² ||

⁷⁰ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 237-242.

⁷¹ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 1 บทที่ 11

⁷² จารึกปราสาทไต้ว ด้านที่ 2 บทที่ 35

ข้าคิดว่า ทุกวันนี้โลก (ไซของพระพรหม) ก็เช่นเดียวกัน ถูกทำให้เล็กลง
 อย่างยิ่งโดย พระเจ้าแผ่นดิน ด้วยพระเกียรติยศที่ยิ่งใหญ่ ที่พระองค์ทรงสร้าง
 (ยก) ขึ้นมานั้นแหละ แผ่นดินถูกทำให้เล็กลงด้วยเมืองจามปา (ที่เกิดขึ้นมา)
 ใหม่ ที่ถูกขับหนีไปโดยพระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองที่จามปา

คำประพันธ์ข้างต้น กวีเล่น **ยมก** ในบาทแรก โดยซ้ำเสียงคำว่า **vasudhā** มีความหมายว่า
 แผ่นดิน ส่วน **vasudhā** ความหมายเดิมก็คือแผ่นดิน แต่เมื่อสนธิกับคำว่า **adhipena** หมายถึง ผู้เป็น
 ใหญ่ ดังนั้น **vasudhā** ในลำดับที่สองจึงหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน นั่นก็คือ พระเจ้าแผ่นดิน การที่
 กวีใช้กลวิธีซ้ำเสียงเป็นคู่เหมือนกันและใช้ความหมายต่างกันนี้ ก็เพื่อนำเสนอภาพของพระเจ้า
 แผ่นดินในลักษณะคู่เปรียบ กล่าวคือ คำว่า **vasudhādhīpena** ในบาทแรก บ่งชี้ถึงพระเจ้าชัวยรมันที่
 7 ส่วนในบาทที่ 2 คำว่า **cāmeśvara** หมายถึง พระเจ้าแผ่นดินของอาณาจักรจามปา คำประพันธ์
 บทนี้ไม่ได้ระบุพระนามพระราชของจามปาไว้ แต่อนุมานได้ว่าน่าจะเป็นช่วงที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7
 เสด็จไปยังอาณาจักรจามปา⁷³

กวีผู้รจน **จาริกปราสาทไต้** มีความสามารถในการสร้างเสียงคล้องจองกันอย่างมาก **ยมก** ที่
 ปรากฏในคำประพันธ์จะต่อเนื่องกับเสียงสัมผัสคล้องจองซึ่งซ้ำพยัญชนะหลายครั้ง ดังข้อความตอน
 หนึ่ง กวีใช้ **ยมก** ว่า **vibhā** ดังนี้ “ambhojabhūr bhuvi **vibhāti vibhābhir ābhir**”⁷⁴ **vibhāti** ใน
 ที่นี้หมายถึง ปรากฏ ส่วน **vibhābhir** หมายถึง ด้วยแสงสว่าง จะเห็นได้ว่าบาทที่ยกมา กวีใช้เสียง
 พยัญชนะ **bh** ถึง 7 ครั้ง กวียังใช้เสียงเชื่อมต่อเสียงพยางค์ท้ายบาท ต่อเนื่องถึงต้นบาทที่ 2 ดังนี้

sthāne tarām manasijo bhuvi jāyamāno

yo yoṣito vyadahad akṣinipātavanaiḥ⁷⁵

คำประพันธ์ที่ยกมา 2 บาท หรือ 1 บทข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ามี **ยมก** อยู่ต้นบาทที่ 2 กวีใช้คำว่า
yo ซ้ำเสียงเดียวกันติดกัน แต่ต่างความหมายกัน **yo** ความหมายแรกหมายถึง พระองค์ ในที่นี้สื่อถึง
 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ส่วน **yo** ลำดับต่อมา เป็นพยางค์ของคำเต็มว่า **yoṣito** หมายถึง พวกผู้หญิง
 ความพิเศษของเสียงสัมผัสบทนี้ กวีใช้เสียงสระ **o** ในพยางค์ลงท้ายเสียงว่า **no yo yo** และ **to** ฉะนั้น

⁷³ ประเด็นข้างต้น จาริกแสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ซับซ้อน ผู้วิจัยได้อภิปรายไว้อย่างละเอียดแล้วใน
 บทที่ 6 หัวข้อ 1.1.2 จากมาตุภูมิสู่อาณาจักรจามปา และความจลาจลของเมืองพระนคร

⁷⁴ **จาริกปราสาทไต้** ด้านที่ 1 บทที่ 3

⁷⁵ **จาริกปราสาทไต้** ด้านที่ 1 บทที่ 12

จึงเห็นได้ว่ากวีไม่เพียงใช้ยมกเล่นเสียงและย้าความหมายเท่านั้น หากยังใช้เสียงสระเหมือนกัน ส่งผลให้คำประพันธ์มีความไพเราะมากขึ้นด้วย

3) จารึกปราสาทพิมานอากาศ

(5) lokeśvaro lokahitānulomo

lokān sva — — r dadhad yaḥ |

(6) vālāhakāśvo vdhigatāvahaś ca

nānāpa — — sutarā [ṁ vi] bhāti⁷⁶ ||

พระอวโลกเตศวร ผู้คล้อยตามสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ผู้ตั้งโลก
ทั้งหลายไว้ [...] ผู้เป็นม้าวลาหก ซึ่งช่วยเหลือผู้ที่ (จม) อยู่ในมหาสมุทร ย่อม
รุ่งเรืองอย่างยิ่ง [...] ต่างๆ

จารึกที่ยกมานี้ เท่าที่คำอ่านยังไม่ลบลื่อน จะเห็นได้ว่ากวีใช้ยมกในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 กวีใช้เสียง lok loka และ lokān ซึ่งเป็นคำนามเล่นล้อเสียงเดียวกัน แต่สื่อความหมายคนละแง่มุม เสียงแรก loka สนิทกับ īśvara คำจารึกคือ lokeśvaro มีความหมายว่า พระอวโลกเตศวร หรือพระโพธิสัตว์อวโลกเตศวร ต่อมาคำว่า loka อีกชุดหนึ่ง หมายถึง ชาวโลก และ lokān ต้นบาทที่ 2 มีความหมายว่า โลกทั้งหลาย จะเห็นได้ว่า “โลก” ที่กวีสื่อความนี้มีมิติความหมายที่ลุ่มลึก สื่อทั้งในแง่ที่ว่า “โลก” เป็นดาวเคราะห์ของระบบจักรวาล รองรับสิ่งมีชีวิตทั้งมวล และสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์หนึ่งนั่นก็คือ มนุษย์ หรือ “ชาวโลก” ความเป็นไปของโลกอยู่ในสายพระเนตรของพระโพธิสัตว์ เพราะพระองค์ทรงเป็นที่พึ่งพิงแก่โลก คือ ทรงเป็นพระผู้เป็นใหญ่ที่มองลงมา⁷⁷

(15) jītvā smaraṃ yas svavapurguṇena

kāntena kāntāhrdayaṃ praviṣṭaḥ |

(16) nūnaṃ smarasyāspadam ity avekṣya

tasyāpi - ī prati sābhiḷaṣaḥ⁷⁸ ||

⁷⁶ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 3

⁷⁷ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India, 557-558.

⁷⁸ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 8

พระองค์หลังจากขณะกามเทพ พระองค์ได้เข้าไปสู่หัวใจของสตรีคนรัก ด้วยคุณงามความดี คือ พระวรกายของพระองค์ที่งดงามอย่างนั้นแน่นอน หลังจากพิจารณาเห็นได้ดังนี้ จึงได้มีความพึงพอใจอย่างยิ่งต่อ [...] แม่ของเขา

คำประพันธ์บทนี้ ยมกปรากฏในบาทที่ 2 คือ **kāntena** รูปศัพท์ประกอบวิภัติที่ 3 มีความหมายว่า ด้วยคุณงามความดี เพื่อขยายภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงมีพระราชจริยาคติที่งดงาม คำว่า **kānta** นี้ จะเห็นว่าเป็นเสียงคำที่พ้องกับ **kāntā** ในที่นี้คือ คนรักหรือสตรีผู้เป็นที่รัก เมื่อสมาสกับคำว่า **hrdayam** จึงมีความหมายว่า หัวใจของสตรีคนรัก ซึ่งก็คือหัวใจของผู้หญิงที่มีคู่รักของตนอยู่แล้ว ดังนั้น คำว่า **kānta** จึงเป็นยมกที่เน้นน้ำหนักเสียงและเล่นความหมาย ขับเน้นรูปโฉม ที่กวีจินตนาการว่าพระองค์มีพระสิริโฉมงดงามปานกามเทพ ทำให้สตรีผู้มีคู่รักอยู่แล้ว หลงใหลในความงามนั้น⁷⁹

4) จาริกปราสาทจรุง

(41) gaṅgādharaḥ krodhahutāsam īśaś

śivānvitaḥ kāmavadhāya dṛṣṭyā |

(42) mumoca dhāmajvalanojjvalas tu

dayāsudhām kāmavivṛddhaye yah⁸⁰ ||

พระคิเวผู้ทรงไว้ซึ่งแม่น้ำคงคา ผู้ถูกติดตามแล้วโดยพระอุมา ได้ปลดปล่อยไฟ คือ ความโกรธออกมาแล้ว เพื่อต้องการที่จะสังหารกามเทพด้วยการเพ่งมอง แต่ทว่าพระองค์ผู้รุ่งเรืองด้วยไฟ คือ รัศมี ได้ทรงปลดปล่อยน้ำอมฤตออกมาแล้ว (ความกรุณา) เพื่อทรงทำให้ความรักเพิ่มพูนยิ่งขึ้น

ยมกในคำประพันธ์บทนี้ อยู่ต่างบาทกัน คือ บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ในบาทที่ 2 กวีใช้คำว่า **kāma** หมายถึง กามเทพ ส่วนความหมายของบาทที่ 4 **kāma** หมายถึง ความรัก ทั้งสองความหมาย เป็นสิ่งที่สัมผัสได้ทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม การที่กวีใช้ยมกตัวอย่างนี้ เป็นความพยายามสื่อความหมายของ **kāma** เพื่อขบเน้นคุณลักษณะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงกอปรด้วยความรักที่เพิ่มพูนจากพระราชจริยาวัตรอันประเสริฐ นั่นคือ ทรงมีน้ำพระราชหฤทัยเมตตาต่อชาวโลก กวี

⁷⁹ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกามเทพกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิจารณ์อย่างละเอียดในหัวข้ออรรถาธิบายความหมายต่อไป

⁸⁰ จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 1 บทที่ 21

กล่าวถึงกามเทพซึ่งตามด้วยคำว่า vadhāya ในรูปวิภัติที่ 4 สร้างจากธาตุ vadha มีความหมายว่า
ฆ่า หรือ สังหาร โดยกวีชี้ให้เห็นว่ากามเทพถูกพระศิวะสังหาร

(55) yaś cakrapāṇis tatacakradṛpṭam

hatvā bhujāṅgaṃ saha bhūribhogaiḥ |

(56) nityaṃ rarakṣa kṣitim aksatān tu

ksattrah parikṣit ksatavān bhujāṅgāi⁸¹ ||

พระองค์ คือ พระวิษณุหลังจากที่ได้ฆ่าผู้ พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก
มาก ผู้หญิงผยองด้วยอาณาจักรที่แผ่ไปแล้ว ได้ทรงปกครองแผ่นดินตลอดเวลาที่
ไม่แบ่งแยก แต่พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ปริกษิต ได้ขุดแผ่นดิน เพราะงู

ยมก ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ กวีเล่นคำเล่นเสียงในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 จะเห็นได้ว่าคำที่
เน้นตัวหนักคือ aksatān ksattrah และ ksata กวีใช้ทั้งเสียงและความสื่อความหมายหลายแง่มุม
คำแรกนั้น มาจากคำว่า ksata เป็นคำกริยา คือ ตัด ทำให้ขาด หรือแบ่งแยก⁸² เมื่อกวีประกอบเสียง a
เพื่อสื่อความหมายในแง่ปฏิเสธ เป็น aksatān คำนี้จึงหมายถึง ไม่แบ่งแยก ต่อมาเสียงของคำพ้องกับ
ksattrah คำนี้เป็นคำนาม มีความหมายว่านักรบ ซึ่งในที่นี้ คือ พระเจ้าแผ่นดิน พระนามว่า ปริกษิต
(parikṣit) หรือพระเจ้าปริกษิต (parikṣit) ในขณะที่คำลำดับสุดท้าย กวีจึงล้อเลียนพระเจ้าปริกษิต
เพราะพระองค์ทรงขุด (ksata) แผ่นดิน คำประพันธ์บ่งชี้ว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เกี่ยวเนื่องกับงู
ซึ่งตามปรัมปราของสันสกฤต มีเรื่องเล่าว่าพระเจ้าปริกษิตทรงหวาดระแวงงูตักกะจะทำร้ายพระองค์
จนถึงแก่สิ้นพระชนม์ เนื่องจากคำสาปของมุนีควิชาติ (ศฤงคี)⁸³ การที่กวีกล่าวว่าพระเจ้าปริกษิตได้ขุด
แผ่นดินเพราะงู จึงสื่อให้เห็นว่าพระราชาองค์นี้หลบหนีงูนั่นเอง

ยมก เป็นอঙ্กการทางเสียง กวีผู้รจนาจารึก ใช้หลักการสร้างสรรค์ยคมกย้าเสียงและสื่อความ
หลายแง่มุม ยมกเป็นกลวิธีเล่นเสียงที่กลมกลืนไปกับอนุปราสอย่างลงตัว เอื้อให้ตัวบทคำประพันธ์มี
มิติของเสียงสะกดใจผู้รับสาร และเพิ่มเสน่ห์คำประพันธ์ให้มีมาตรฐานความงามได้อย่างน่ายกย่อง

⁸¹ จารึกปราสาทจริง หลักที่ k.287 ด้านที่ 2 บทที่ 59

⁸² Sanskrit Dictionary, “ksata” accessed August 1, 2020, available from <https://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=k%E1%B9%A3ata+&lang=sans&action=Search>

⁸³ Vettm Mani, Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature (Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), 573.

อลังการทางเสียง ทั้ง 2 ลักษณะ คือ (1) ความต่อเนื่องของเสียงจากการซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน (2) การย่ำน้ำหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกัน เสริมบทสวดตีพระเกียรติให้มีคุณค่า ความงามที่สมบูรณ์ขึ้น กวีผู้รจนาจารึกไม่ได้ใช้เสียงเพื่อบรรจุพยางค์และคำตามข้อบังคับของฉันทลักษณ์เท่านั้น หากยังใช้เสียงเป็นเสมือน “เครื่องประดับ” สร้างสัมผัสคล้องจองในตัวบท สร้างความต่อเนื่องของลำนำเป็นท่วงทำนอง และสร้างน้ำหนักในการย่ำจังหวะและลงเสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน

ความหลากหลายของเสียงรื่นไหลจากการซ้ำอักษรเดียวกัน กวีใช้ลักษณะพิเศษของภาษา สันสกฤต ซึ่งเด่นในเรื่องของเสียงคำที่หลากหลาย และรูปแบบฉันทลักษณ์เพื่อเชื่อมโยงเสียงที่ส่งสัมผัสสลับกัน ซ้ำมวรรค และซ้ำบาท จนบางครั้งกวีใช้เสียงส่งสัมผัสในทุกบาทเช่นที่พบใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** และ **จารึกปราสาทไทร** ในกรณีที่กวีเล่นทั้งเสียงและความหมายดังที่ **ใช้ยมก** เป็นคู่เสียงเดียวกัน ซึ่งให้เห็นว่ากวีสร้างสรรค์เสียงให้ดังกลมคล้ายกับที่กวีสันสกฤตโบราณใช้รจนา กวีนิพนธ์เพียงแต่จารึกมิใช่สนามของการเล่นเสียง **ยมก** จนบดบังความหมายดังตัวอย่าง **อลังการทางเสียง** ใน คัมภีร์ **นาฏยศาสตร์** ของภรตมุณี และใน **กาวยาทรรคนะ** ของทนต์นินดิงได้กล่าวไปตอนต้น หากแต่กวี **ใช้ยมก** ที่หนุนเสริมให้อनुปราสมิความโดดเด่นขึ้น แม้ **ยมก** จะปรากฏไม่มากนัก แต่ก็ใช้ว่ากวีละเลย **อลังการทางเสียง** ลักษณะนี้ **ยมก** ยังคงปรากฏบางบทในจารึกและเอื้อต่อการย้ำเสียงและสารที่กวีสื่อ

การที่กวีสร้างสรรค์เสียงทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว ซึ่งอยู่คนละส่วนกับ **บรรณอลังการ** หรือความหมายที่เป็น **อลังการ** แต่ผู้วิจัยพบว่าการใช้เสียงแบบ **ยมก** สื่อความหมายในเชิงยั่วล้อและสร้างความเปรียบ กวีจะสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในมิติความหมายที่โดดเด่น เช่นการเล่นเสียง **ยมก** ว่า **kāma** ใน **จารึกปราสาทจริง** ดังที่กล่าวไปแล้ว ขณะเดียวกันการใช้เสียงอย่างดังตามในจารึกส่งผลต่ออารมณ์และความสะเทือนใจ เป็นข้อพิสูจน์ถึงความพิถีพิถันของกวีที่เลือกเล่นเสียงพยัญชนะเดี่ยว เสียงพยัญชนะสังโยค เสียงชุดคำเดียวกัน เสียงพยางค์ท้ายคำซ้ำกัน เป็นต้นมาหนุนให้บทสวดตีพระเกียรติแสดงกลไกของภาษาและความงามอย่างผสมผสานกัน

2. บทวิเคราะห์ต่ออลังการทางความหมาย

จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่า “ราชประศาสตร์ กาวยะ” (rājaprasāsti-kāvya)⁸⁴ มีลักษณะเฉพาะของตัวบทและกลวิธีการแต่งที่ประณีตงดงาม จัดเป็นผลงานที่มีวรรณศิลป์ มีลีลาการแต่งแบบกาวยะตามหลักวรรณคดีสันสกฤต เพียงแต่เป็นงานกาวยะลักษณะย่อยส่วนจากวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของอินเดียที่มีเนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทพรรณนา ธรรมชาติที่สั้น กระชับ พอติดกับเนื้อที่ของหลักศิลาหรือแผ่นจารึก จารึกภาษาสันสกฤตมีสถานะเป็นของสูง กวีไม่ได้ประพันธ์ผลงานไว้อ่านเอง หรือเก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัว หากกวีประพันธ์ผลงานนั้น

⁸⁴ ดูใน K.V.Ramesh, **Indian Epigraphy** (Delhi: Sundeep Prakashan, 1984), 1-13.

เพื่อ “ประดับ” พระเกียรติพระมหากษัตริย์ อุทิศความรู้ความสามารถเชิงอักษรศาสตร์สร้างสรรค์คำ ประพันธ์เพื่อให้เป็นสมบัติของราชสำนัก และเป็นสมบัติของชนชั้นสูงที่ต้องมีความยั่งยืนด้วย ดัง สถานที่ประดิษฐานหลักจารึก คือพื้นที่สิ่งก่อสร้างคงทนถาวรและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเก็บรักษาตัวบทให้ คงอยู่สืบต่อมา นัยนี้ จารึกภาษาสันสกฤตจึงมีความพิเศษทั้งในแง่การดำเนินการคัดสรรวัสดุมา จดบันทึก ที่ตั้งของจารึก และตัวบทถือว่าเป็นบทสวดดีพระเกียรติ ซึ่งในสายตาของกวีแล้ว พระมหากษัตริย์มีพระมหากษัตริย์คุณมากมาย สมควรพรรณนาพระบารมีให้เลื่องลือ ยิ่งกวีพรรณนา ยกย่องพระมหากษัตริย์มากเท่าใด จารึกยิ่งมีความหมายลุ่มลึก มีเนื้อหาซับซ้อน สื่อจินตนาการแยบ คายได้ยอดเยี่ยม การที่กวีสวดดีพระมหากษัตริย์ถ่ายทอดความหมาย ความคิด และจินตนาการในบท สวดดีพระเกียรตินี้เอง เรียกว่าเป็น **อสังการทางความหมายหรืออรรถาสังการ**

อสังการทางความหมาย เป็นเครื่องประดับเนื้อหาบทกวีนิพนธ์ “สาร” หรือ “ความหมาย” **อสังการ**ส่งเสริมบทกวีนิพนธ์ให้มีสุนทรีย์ เมื่อบุคคลรับสารประจักษ์ความลึกล้ำในคำจารึกย่อมเกิด จินตนาการ อารมณ์ร่วม และความพึงพอใจหรือความอิมเมจ สอดคล้องกับที่ **นักอสังการ (Ālankārikas)** เช่น ภาษหะ เห็นความสำคัญของอสังการซึ่งเป็นเครื่องประดับคำประพันธ์ เปรียบได้ กับดวงหน้าของหญิงสาว ย่อมไม่เปล่งประกายหากปราศจากอสังการเป็นเครื่องประดับ⁸⁵ ส่วน วาควภูกล่าวในตอนท้ายปริเฉทที่ 4 ให้ข้อเสนอแนะว่าบทกวีนิพนธ์ที่พึงพอใจนักปราชญ์ ข้อความ นั้นๆ ส่วนมากเป็นอสังการ ดังที่ว่า “...กาพย์บังเกิดความปิติยินดีอย่างยิ่งในใจของพวกนักปราชญ์ ด้วยข้อความใดๆ ข้อความข้อนั้นๆ โดยส่วนมากก็เป็นอสังการ”⁸⁶ เมื่อพิเคราะห์คำอ่านและ ความหมายจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะประจักษ์ได้ถึงศิลปะการประพันธ์ที่งาม พร้อม กล่าวเฉพาะศิลปะการประพันธ์ที่เป็นอสังการ คือ สิ่งเชิดชูความคิดและจินตนาการของกวีนั้น

อสังการทางความหมาย มีความลึกซึ้งต่อการตีความหลายระดับ กวีนิพนธ์บทหนึ่งเป็นที่ สังเกตว่ามีความหลากหลายของรูปแบบอสังการซ้อนกัน หมายความว่ากวีไม่ได้เจาะจงอสังการ รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงรูปแบบเดียวเสมอไป จารึกภาษาสันสกฤตเป็น “ผลึก” องค์ความรู้ ประพันธ์ศาสตร์เชิงปฏิบัติ กวีผสมผสานอสังการหลายส่วนประกอบสร้างเป็นตัวบท บางกรณีการ พิจารณาคำจารึกที่กวีสร้างสรรค์ไม่อาจชี้ชัดได้ว่าความหมายในคำประพันธ์เป็น **อสังการ**รูปแบบใด เช่นเป็นอุปมาหรือเป็นอุปเปรกษา เพราะอสังการซ้อนกันในคำประพันธ์จนยากแยกออกมาเป็น

⁸⁵ P.V. Naganatha Sastry, (translation), *KāvyaĀlankāra of Bhāmaha*, 5.

⁸⁶ วาควภู , อสังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตริ แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 50.

รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งตายตัวเช่นในตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต⁸⁷ ดังนั้น การให้เหตุผลความคิด และจินตนาการของกวี โดยอภิปรายถึงความสอดคล้องกับอสังการแต่ละรูปแบบตามตำราทฤษฎีที่ผู้รู้วางหลักเกณฑ์คำอธิบายไว้แล้ว จึงเหมาะสมกับบทวิเคราะห์อสังการทางความหมายเป็นอย่างยิ่ง

บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นที่ประจักษ์ว่ากวีแสดงฝีมืออสังการ ภาพรวมลักษณะเด่นของอสังการทางความหมาย พิสูจน์ให้เห็นความหมายอสังการแต่ละมิติที่สัมพันธ์กับการสะท้อนภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในตัวบทที่มีความซับซ้อน ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์เชื่อมโยงเข้ากับเรื่องเล่าปรัมปราคติ การแสดงวีรกรรมในสนามรบ ความรอบรู้ในศาสตร์และศิลป์ การแสดงความหมายของพระเกียรติยศ นอกจากนี้ กวียังพรรณนาถึงธรรมชาติ ชื่อเมืองและสถานที่ ซึ่งล้วนมีนัยสัมพันธ์กับพระเกียรติคุณด้วย ประเด็นดังกล่าว เป็น “รหัสทางความหมาย” ที่สมควรถอดรหัสให้เห็นความประณีตและความลุ่มลึกของความคิดกวี ดังนั้น เมื่อจำแนกตัวบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งมีอสังการทางความหมายเป็นเครื่องมือสื่อความนึกคิดและจินตนาการของกวี จะสามารถแบ่งบทวิเคราะห์อสังการในบทสวดตีพระเกียรติได้เป็น 5 บท ดังนี้

- (1) อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับเรื่องเล่าปรัมปราคติ
- (2) อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับความหมายสนามรบ
- (3) อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับความหมายสรรพศิลป์
- (4) อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับความหมายพระเกียรติยศ
- (5) อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับการพรรณนาเมืองและสถานที่

⁸⁷ ตัวอย่างอสังการในตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต บางตัวอย่างก็มีลักษณะผสมผสานอสังการหลายรูปแบบ ซึ่งความผสมผสานของอสังการหลายรูปแบบ ดูเหมือนว่า *กาวยาลังการ* เป็นตำราเล่มแรกที่กล่าวถึงความซับซ้อนของรูปแบบอสังการ เช่น *อุตเปรกษาวยวะ* อสังการรูปแบบนี้ผสมระหว่าง *เศลชะ* *อุตเปรกษา* และมีความหมายของรูปกะอยู่ด้วย ใน ตำราประพันธ์ศาสตร์ของ วาคภฏะกล่าวถึงอุทาหรณ์อสังการสมาโสคติ หรืออันโยคติ ดังที่ว่า “*แมลงผึ้งเอ๋ย อย่าฟังเสียใจ จงไปเดินอยู่ท่ามกลางดอกไม้ “กริร” เกิด “มาลตี” ถูกทำลายลงแล้วด้วยหิมะตกเป็นอันมาก จะมาพบกันอีกได้อย่างไร*” จะเห็นได้ว่าสมาโสคติตัวอย่างนี้ แทรกความหมายในเชิงคำถามไว้ด้วย คำถามนี้อาจจะต้องการคำตอบหรือไม่ต้องการคำตอบก็ได้ ซึ่งลักษณะพ้องกับอสังการปริศโนตรัม ซึ่งมีนิยามอธิบายว่า “*อสังการอันใดมีคำถามและคำตอบ ไม่ว่าคำตอบนั้นอยู่เปิดเผย ไม่เปิดเผย หรือทั้งเปิดเผย และไม่เปิดเผย อสังการอันนั้นชื่อ “ปริศโนตรัม”*” อนึ่ง ในตำราอสังการละเอียดที่สุดของอัปยตีกษิตะ รูปแบบอสังการประเภทหนึ่งผสมผสานกับอสังการอีกประเภทหนึ่งจนสลับซับซ้อนยากที่จะแยกออกจากกันได้ เห็นได้จากการกล่าวถึงอติศโยคติที่ผสมผสานกับรูปกะ ดังที่เรียกว่า *รูปกาศโยคติ* เป็นต้น Ibid., 69.; วาคภฏ ,อสังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตรี แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, 39, 48.; P.R. Subrahanya śarmā, *kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya Dīkshita’s kuvalayānanda* (Calcutta : J.N. Banerjee & Son, 1903), 35.

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 อลังการในบทสวดที่พระเกียรติกับเรื่องเล่าปรัมปราคติ

บทสวดที่พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มักแทรกเทพตัวละครเอกในวรรณคดีมหากาพย์ และฤๅษีในปรัมปราคติจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้น เนื้อหาบทสวดที่พระเกียรติ กล่าวถึงบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และเรื่องเล่าแห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งความหลากหลายของเรื่องเล่าปรัมปราคติ แสดงให้เห็นการสื่อภาวะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งความเป็นเทพ วีรบุรุษ และฤๅษี รวมทั้งการเชื่อมโยงปรัมปราคติเข้ากับพระราชอำนาจ และพระราชศรัทธาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางศาสนา ดังจะนำเสนอประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

2.1.1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับปรัมปราคติว่าด้วยเทพ

2.1.2 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับตัวละครเอกในมหากาพย์

2.1.3 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับปรัมปราคติว่าด้วยฤๅษี

2.1.4 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระราชอำนาจที่มั่นคง

2.1.5 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระราชศรัทธาทางศาสนา

จะพิจารณาตามลำดับ ดังนี้

2.1.1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับปรัมปราคติว่าด้วยเทพ

ปรัมปราคติในบทสวดที่พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นได้ชัดว่ากวีแสดงอลังการทางความหมายสื่อความหมายความเป็นเทพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผ่านเรื่องเล่าปรัมปราคติในวาระกำเนิด และวงศ์ตระกูล การผนวกรวมภาวะของพระมหากษัตริย์เข้ากับพระมหาเทพ และการกล่าวถึงพระอินทร์ ดังนี้

1. กำเนิด และวงศ์ตระกูล

อลังการในจินตนาการและความสงสัยของกวีให้ภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น “อิธราช” วาระกำเนิดของพระองค์มีความหมายพิเศษ เพราะเป็นวาระอันนำขึ้นขมยินดีของโลก กวีสื่อให้เห็นว่าการประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ใช่การเกิดขึ้นเช่นมนุษย์ทั่วไป พระองค์ประสูติมาโดยพระพรหมบรรจงสร้างสรรคให้เป็น “ต้นแบบ” หรือ “แบบฉบับ” ของนักปกครองที่ดีเลิศ กวีแสดงให้เห็นว่าพระพรหมคงจะทำหน้าที่สร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแน่นอน เพื่อให้เป็นเอกแต่เพียงผู้เดียวในแผ่นดิน ขณะเดียวกันเมื่อพระมหากษัตริย์ถือกำเนิดขึ้นแล้ว พระองค์ไม่ได้เกิดจาก

บริบทที่ปราศจากสายตระกูล การกล่าวถึงวงศ์ตระกูลหรือต้นวงศ์ของพระมหากษัตริย์ย่อมมีลักษณะพิเศษ ซึ่งสื่อความหมายของความเป็นเทพอย่างชัดเจน

1.1) การถือกำเนิดโดยการสร้างของพระพรหม

บทสวดดีพระเกียรติสื่อความหมายให้เห็นว่าพระพรหมในฐานะเทพผู้สร้างได้รับบัพทบาทหน้าที่สร้างสรรค์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หรือกล่าวแก่งหนึ่งว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถือกำเนิดขึ้นมาโดยการสร้างของพระพรหม จะเห็นได้ว่าวาระการถือกำเนิดของพระมหากษัตริย์เล่าเรื่องผ่านปริมปราศติของพระพรหม ซึ่งกวีสื่อความหมายดังกล่าวได้เหมาะสมมาก เพราะพระพรหมเป็นเทพที่เกิดขึ้นมาก่อนเทพองค์อื่น คือ ประธานของหมู่เทพในแง่ความอาวุโสที่สุด พระองค์จึงดำรงพันธกิจสร้างสรรค์สิ่งโดยเฉพาะ ฉะนั้น หากกวีอ้างเทพองค์อื่นเพื่อทำหน้าที่สร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ย่อมผิดแผกจากแบบแผนปริมปราศติ ซึ่งทำให้บทสวดดีพระเกียรติขาดความน่าเชื่อถือ ไม่ศักดิ์สิทธิ์ และไม่มีระเบียบแบบแผน

พระพรหมมีภูมิหลังความเป็นมาจากคัมภีร์อินเดียหลายแหล่ง ถือเป็นเทพยุคโบราณของชาวอารยัน รายละเอียดเกี่ยวกับพระพรหมมีหลายกระแส บ้างว่าพระพรหม คือ “อาดมภู” หมายถึงพระผู้ที่มีเกิดขึ้นมาเอง บ้างก็ว่าพระพรหมเกิดขึ้นจากไข่ทองหรือที่เรียกว่า “หิรัณยครรภ” ใน *รามายณะ* กล่าวว่าพระพรหมดำรงร่างเป็นหมูป่าเพื่อผดุงโลกไว้⁸⁸ ใน *มหาภารตะ* กล่าวว่าเดิมทีโลกมีมืด จึงมีไขขนาดใหญ่เกิดขึ้น และหลังจากนั้นก็มียุคมีชีวิตต่างๆ เกิดขึ้นเป็นอันมาก ดังความว่า “จากไข่ก็เกิดพระประชาบดีผู้เป็นเจ้าแห่งสรรพสัตว์ และเกิดสิ่งอื่นๆ ตามมา เช่น มนุ ทักษะ และลูกชาย 7 คน อัศวินฝาแฝด อาทิตย์ ปีตฤ แล้วก็เกิดน้ำ แผ่นดิน อากาศ ท้องฟ้า ทิศต่างๆ ปี ฤตุกาล เดือน ปักษ์ กลางวัน และกลางคืน”⁸⁹ กล่าวโดยรวมแล้ว พระพรหมคือเทพผู้สร้าง เป็นองค์ธาดา และเป็นบิดาของทวยเทพ⁹⁰

ในการสร้างสรรค์อสังการ กวีผู้รจนาจารีกรับแนวคิดดังกล่าวเชื่อมโยงกับการพรรณนาถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงเกิดจากการสร้างสรรค์ของพระพรหม การที่กวีกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระพรหม กวีใช้อสังการเด่นชัดที่สุด คือ **อุตเปรกษา**⁹¹

⁸⁸ วิสุทธ์ บุชยกุล, *วิสุทธ์นิพนธ์* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.), 75.

⁸⁹ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แพลและเรียบเรียง, *มหาภารตยุทธ* พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2550), 2.

⁹⁰ วิสุทธ์ บุชยกุล, *วิสุทธ์นิพนธ์*, 76.

⁹¹ **อุตเปรกษา** เป็นอสังการที่กวีผู้รจนาจารีนิยมใช้อย่างมาก ดังที่ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายในประเด็นนี้ว่า “**อุตเปรกษา เป็นอรรถาสังการประเภทหนึ่ง ซึ่งจะพบบ่อยครั้งในงานกวีนิพนธ์รวมถึง**

มีมมฺภูอะธิบาย อุตเปรกษาใน กาวยประกาศะ ไว้ว่า “จินตนาการของกวีนิพนธ์ ประกอบด้วยการมองภาพของสิ่งที่อธิบายว่าเหมือนสิ่งหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกันว่าเหมือนกันทุกอย่าง”⁹² ดังตัวอย่าง

ไอ้คนสวย ! ฉันคิดว่าความงามของดอกบัว มันไปติดอยู่ที่ปลายเท้าของ
 หล่อน เนื่องจากมีความสุข เมื่อระลึกถึงดวงจันทร์ที่เป็นศัตรูของหล่อน ซึ่งทน
 ไม่ได้ต่อการเบ่งบานของดอกบัวในเวลากลางคืน⁹³

ในที่นี้ กวีต้องการชมเท้าผู้หญิงที่สวยเหมือนดอกบัว ที่หล่อนอยู่ที่ปลายเท้า ลักษณะเช่นนี้ พิจารณาผิวเผินอาจเข้าใจว่าเป็นอุปมา แต่แท้จริงแล้ว คืออุตเปรกษา นำเสนอภาพหรือจินตนาการที่ กวีคิดว่าเป็นเช่นนั้นไปซ้อนทับกัน คำประพันธ์ข้างต้นกวีมองเท้าของผู้หญิงเป็นดอกบัว แสดงว่าเท้าของผู้หญิงสวยมาก และมองลักษณะร่วมในเวลากลางคืนที่ดวงจันทร์เป็นคู่ปรปักษ์กับหญิงสาว เพราะจินตนาการของกวีมองภาพเธอดังเป็นดอกบัว ซึ่งแยียดวงจันทร์ให้อาย

อภัยทิกษิตะ ขยายความคิดอุตเปรกษา ในกวีวัลยานันตะ โดยกล่าวว่าอุตเปรกษา คือ “จินตนาการว่าสิ่งหนึ่งที่อยู่ต่อหน้า มีลักษณะเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ต่อหน้า ภายใต้วรรณนา นั้นจะต้องมีเหตุผลรองรับอย่างนั้นแน่ๆ คำที่บ่งชี้ว่าเป็นอสังการูปแบบนี้ ซึ่งกวีสันสกฤต

จาริกต่างๆ ที่พรรณนาคุณงามความดี และความเป็นเลิศของพระเจ้าแผ่นดินหรือบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์” จีระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตเปรกษา,” ใน ภาษา-จาริก 7 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษา ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 11.

⁹² sambhāvanamathotprekṣā prakṛtasya samena yat |

Ganganatha Jha, *Mammata Kāvya prakāśha Text with English Translation (Complete)*, 366.

⁹³ unmeṣaṃ yo mama na saha te jātivairī niśāyām

indorindīvaradalakṣā tasya saundaryadarpaḥ |

nītaḥ sāntiṃ prasabhamanayā vaktrakāntyeti harṣāl

lagnā manye lalitanu te pādayoḥ padmalakṣmīḥ ||

⁹⁴ sambhāvanā sthādutprekṣā vastuhetuphalātmanā |

uktānuktāspadādyātra sidvāsīdvāspade pare ||

P.R. Subrahānya śarmā, *kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya*

Dīkshita's kuvalayānanda, 31.

ยอมรับ คือ manye (ฉันคิดว่า) śaṅke (ฉันสงสัยว่า) dhruvaṁ (อย่างนั้นแน่ๆ) prāyaḥ (คงจะ) nūnam (แน่นอน) และคำว่า iva (ราวกับ) เหล่านี้เป็นคำบ่งชี้ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน⁹⁵

ตัวอย่างบทกวีนิพนธ์ที่อธิบาย **อุตเปรกษา** ซึ่งมีความเป็นต้นแบบ เพราะปรากฏทั้งในตำราของมัมมภู และของอัปยทิกชิตะ กวีสร้างภาพขึ้นมาในรูปของจินตนาการทั้งสิ้น โดยสาระสำคัญอยู่ที่การพรรณนาถึงความมืดมิด ดังนี้

limpatīva tamoṅgāni varṣatīvāṅjanam nabhaḥ⁹⁶

asatpuraṣaserera drṣṭirviphalatām gatā⁹⁷

**ความมืดราวกับว่าฉาบทาร่างกายทั้งหลาย ท้องฟ้าราวกับว่าตกเป็นฝน
ในรูปของ (ผง) อัญชัน และการมองเห็นก็ไร้ประโยชน์ ราวกับว่าดูแลรับใช้
เจ้านายที่ชั่วช้า**

ตัวอย่างนี้ ความมืดที่แสดงอาการต่างๆ เป็นการก่อรูปในจินตนาการของกวี คือ มองธรรมชาติเหมือนกับภาพของอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติร่วมกัน ความมืดที่แผ่กระจายไปนั้น ทำให้ทุกอย่างมืดเหมือนการลู่ไปไล่แขนขาของความมืด และการโปรยปรายอัญชันลงมาจากท้องฟ้า โดยกวีไม่ได้กล่าวถึงความมืด⁹⁸ ความต่อเนื่องกันนี้ จักขุที่ไร้ประโยชน์ มองไม่เห็นสิ่งใด คือ เห็นแต่ความมืดก็คือการปรนนิบัติเจ้านายผู้ชั่วช้า ย่อมพบกับความมืด

ลักษณะ **อลังการ** ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่สอดคล้องกับ **อุตเปรกษา** แสดงความหมายในจินตนาการและความสงสัยของกวี เป็น **อลังการ** ที่โดดเด่นและมีรายละเอียดซับซ้อน สารของ **อลังการ** รูปแบบนี้เกี่ยวข้องกับความหมายที่กวีมองภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สัมพันธ์กับเทพเป็นหลัก

กวีสื่อให้เห็นว่าการที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมา มีความหมายสื่อถึงความงามภายนอก และความหมายระดับลึก คือ ความงามภายในของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

⁹⁵ S.K.Belvalkar, *Kāvyaḍarśa of Daṇḍin*, 35.

⁹⁶ ข้อความในบาทนี้ อัปยทิกชิตะยกไปกล่าวในตัวอย่าง **อุตเปรกษา** ที่เรียกว่า “**อนุกตริชยา**” ซึ่งเป็นประเภทหนึ่งของจินตนาการที่ไม่ได้กล่าวถึงวัตถุที่เกี่ยวข้อง ดังคำประพันธ์ข้างต้น ความมืดที่แผ่กระจายนั้นกวีไม่ได้กล่าวถึง ผู้รับสารต้องตีความจินตนาการของกวี ดูตัวอย่างคำอธิบายใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน *คิตววรรณกรรม*, 11.

⁹⁷ Ganganatha Jha, *Mammata Kāvyaḍrakāsha Text with English Translation (Complete)*, 367.

⁹⁸ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน *คิตววรรณกรรม*, 11.

จาริกปราสาทตาพรหม ระบุความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระพรหม ในแง่ที่ว่าพระพรหมรังสรรค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่ที่สุด กวีใช้ **อุตเปรกษา** แสดงความสงสัยในความคิดของกวีว่าพระพรหมทรงสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมาอย่างนั้นแน่นอน เป็นการสร้างพระองค์ขึ้นมาหลังจากที่พระพรหมมองเห็นร่างกาย **พระการตติเกยะ** ซึ่งมีร่างกายแยกกันคนละทิศ⁹⁹ แต่พระพรหมทรงสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้มีร่างเดียว คำว่า **nu** อยู่ในกลุ่มเดียวกับ **dhruvam** เป็นคำที่กวีนำมาร้อยเรียงในรูปของจินตนาการโดยมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบกับคุณลักษณะของเทพ ซึ่งมีลักษณะร่วมเหมือนกัน ดังความว่า

(37) śaṅmāturasya vividhan nu vapuḥ prahrṣṭair

ekaṃ kṛtaṃ vidhir avekṣya vidhitsuṣ artham |

(38) gāḍhopagūhanamudā haraśārṅgyanaṅgād

aiśvaryaśauryyavapurekanidhim vyadhād yam ||

พระพรหมคงจะเป็นผู้ต้องการสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างนั้นแน่ๆ หลังจากได้ทอดพระเนตรร่างกายของพระการตติเกยะ ที่แยกกันอยู่ ถูกทำให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยความยินดี คือการกอดกันอย่างแนบแน่น ก็เลยทรงสร้างพระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ขึ้นมาให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว ที่ได้สร้างจากพระศิวะ พระวิษณุ และพระกามเทพ คือ ความเป็นใหญ่ ความกล้าหาญ และ ความงาม ด้วยความยินดี คือ การโอบกอดกันอย่างแนบแน่น¹⁰⁰

จาริกปราสาทตาพรหม ระบุว่าพระเจ้าพรหมทรงสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมาจากพระศิวะ คือ ความยิ่งใหญ่ พระวิษณุ คือ ความกล้าหาญ และกามเทพ คือ ความงาม โดยผลที่เกิดขึ้นก็คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีคุณลักษณะของเทพทั้งสามองค์นี้ ขณะเดียวกันกวีใช้ข้อความที่สื่อความหมายลุ่มลึกอย่างยิ่ง นั่นก็คือ **gāḍhopagūhanamudā** ความตอนนี้อยู่ใน**จาริกปราสาทตาพรหม**

⁹⁹ การสื่อความหมายในแง่นี้ หมายความว่าพระการตติเกยะ หรือที่รู้จักกันอีกพระนามว่า พระสกันทกุมาร พระองค์มีพระวรกายหลายส่วนรวมอยู่ในองค์เดียว กล่าวคือ มีพระเศียร 6 เศียร และมีพระกร 12 กร ทั้งนี้เพราะตามปรัมปราคติเล่าว่าพระองค์เกิดจากแม่ทั้ง 6 นางซึ่งมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับพระอัครนี ต่อมาพวกนางได้ไปเกิดเป็นดาวลูกไก่ ซึ่งอยู่ในกลุ่มดาวเตารุส ด้วยเหตุนี้ พระกุมารจึงมีชื่อว่า การตติเกยะ คือ บุตรของดาวฤกษ์หรือบุตรของนางฤกษ์ เรื่องเล่าดังกล่าวว่ากันว่าพระกุมารมี 6 เศียรนั้นก็เพื่อจะได้ดูตนมาจากแม่ทั้ง 6 ของตน A.G. Mitchell, **Hindu Gods and Goddesses** (London: Her Majesty's Stationery Office, 1982), 39.

¹⁰⁰ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาขอลังการในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 124-125.

สื่อให้เห็นถึงความยินดีของพระพรหม mudā ที่ได้โอบกอดกัน upagūhana อย่างแนบแน่น gāḍha จะเห็นได้ว่าในแง่ของผู้สร้าง ความยินดีในที่นี้คือ ความชื่นชมผลงานรังสรรค์ของพระพรหมเอง ซึ่งได้รวบรวมวัสดุสารแห่งพลังงานที่ดีเลิศมารวมกัน กิริยาที่แสดงอาการโอบกอด คือ การรวมวัตถุหลายอย่างเข้ามาเป็นส่วนเดียวกัน กวีใช้คำว่า ekanidhim หมายถึงขุมทรัพย์หนึ่งเดียว โดยผลงานการสร้างสรรค์ของพระพรหมที่เสร็จสิ้นแล้วก็คือ พระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ที่พระผู้สร้างหลอมรวมวัสดุสารแห่งพลังงานให้สำเร็จรูปเป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว

ความคิดและจินตนาการของกวีผู้ประพันธ์*จาริกปราสาทพรหม* เห็นได้ว่าเป็นต้นแบบความคิดของกวีใน*จาริกปราสาทจริง* เพราะกวีใช้ชุดความคิดเดียวกัน แต่ขยายลักษณะ*อลังการ*ให้มีความหลากหลาย กวีให้ภาพพระพรหมได้สร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากพลังอำนาจของพระศิวะ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

(49) śaktiṃ smarāres tripurasya dāhe
hrtvā vidhātrā vihito dhruvaṃ yaḥ |

(50) samuddhatārīndrapurīvighāta-
śakto yato vyāpa divan tarobhiḥ ||

พระพรหมคงจะได้สร้างพระองค์ โดยได้การนำอำนาจของพระศิวะที่ใช้
ในการเผาตรีปุระนั้นมาอย่างนั้นแน่นอน เพราะว่าพระองค์ทรงพระปรีชา
สามารถที่จะทำลายเมืองของเจ้าของข้าศึก ผู้ที่ยังมียอดได้ หลังจากที่ได้
แผ่อำนาจไปสู่สวรรค์¹⁰¹

กวีปลายยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประจักษ์ความเชื่อมโยงของ*อลังการ*ที่พัฒนาอย่างซับซ้อนและหลากหลาย ดังในคำประพันธ์บทนี้ มี*อลังการ*ทางความหมายผสานกัน 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) **รูปกะ** (2) **อรรถานตรันยาสะ** และ (3) **อุตเปรกษา** เนื้อหาสื่อให้เห็นว่าพระพรหมสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมา จากพลังอำนาจพระมหาเทพ กวีไม่เพียงมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบกับพระศิวะ แต่ลึกกว่านั้นกวีมองภาพว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระศิวะมีพลังอำนาจเช่นเดียวกัน การมองภาพเช่นนี้ในทาง*อลังการ*เรียกว่า**รูปกะ** คือ การเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนว่าวัตถุสิ่งหนึ่งได้กลายเป็นวัตถุสิ่งหนึ่ง ความงามจึงซ้อนทับกัน ดังตัวอย่างใน *กวีलयานันตะ* ที่ว่า “**พระราชานันตะ**”

¹⁰¹ *จาริกปราสาทจริง* หลักที่ K.288 ด้านที่ 3 บทที่ 88

แหละที่เป็นพระศิวะ ที่เห็นได้ด้วยตา ซึ่งโดยพระองค์ เมืองของศัตรูทั้งหลายได้ถูกเผาแล้ว”¹⁰² ขณะเดียวกัน ข้อความนี้หมายความว่ากวิมองพระราชาในรูปลักษณะพระศิวะที่เห็นได้ด้วยตา ทั้งพระราชาและพระศิวะเผาเมืองให้มอดไหม้เหมือนกัน¹⁰³ การอ้างเรื่องราวปรัมปราคติมาสื่อวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในลักษณะเดียวกัน คือ อรรณตวรรษยาสะ ดังที่ วาคุภฏ ให้คำนิยามว่า “การแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นจริงตามที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้วนั้น เป็นอสังการชื่อ “อรรณตวรรษยาสะ” นั้นเป็นสองอย่างโดยที่ใช้คำพูดอันมีความหมายสองแง่ หรือไม่มี ความหมายสองแง่”¹⁰⁴

จาริกปราสาทจริง ทียกมาจะเห็นได้ว่าอำนาจพระศิวะทรงมหิธานุภาพ เป็นอำนาจ ถ้ายโอนสู่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีขยายความพลังอำนาจของพระศิวะโดยสัมพันธ์เรื่องเล่า ปรัมปราคติ กล่าวถึงพลาณภาพของพระศิวะ ซึ่งทำลายเมืองตรีปุระ (tripurasya dāhe) เรื่องเล่า ปรัมปราคตินี้อยู่ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ นักเล่าเรื่องโบราณอธิบายว่าตรีปุระเป็นเมืองของอสูร 3 ตน คือ กมลากษะ ตารากษะ และวิฑูมาลี เป็นเมืองที่อสูรทั้ง 3 ขอพรต่อพระพรหม โดยพระพรหมได้ ประทานพรให้ เมืองตรีปุระจึงเป็นเมืองที่มีความยิ่งใหญ่ เป็นเมืองที่มยะสร้างด้วยทองคำ เงิน และ เหล็ก แต่ละเมืองลอยเด่นอยู่เหนือชั้นบรรยากาศ ท้องฟ้า และพื้นดินตามลำดับ ยากที่ผู้ใดทำลายล้าง เมืองอสูร 3 ตนได้ หากทำลายเมืองตรีปุระได้ก็ต่อเมื่อลอยวนตามแนวโคจรอยู่ในระนาบเดียวกัน ซึ่ง จะเกิดขึ้นในเวลาหนึ่งพันปีเท่านั้น การที่เมืองตรีปุระมีความมั่นคงไม่มีเทพทำลายได้ อสูรทั้งสามตนจึง ประพฤติพาลทำให้สวรรค์เดือดร้อน พระศิวะจึงดำรงพันธกิจช่วยเหลือสวรรค์ ด้วยการยิงลูกศรเพียง ดอกเดียว เมืองตรีปุระจึงพินาศลง¹⁰⁵ จะเห็นได้ว่ากวิโยงเรื่องเล่าปรัมปรานี้เข้ากับจินตนาการ โดยใช้ คำศัพท์ตามขนบอูตเพรกษา คือ dhruvam เพื่อบ่งชี้ว่าพระพรหมได้นำอำนาจของพระศิวะตั้งเรื่อง เล่ามาสร้างเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้มีพระราชอำนาจดุจเดียวกับพระมหาเทพ นัยนี้ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็ทรงทำลายล้างเมืองข้าศึกเช่นเดียวกัน

อสังการในจาริกปราสาทจริงให้ภาพพระพรหมเป็นจุดตั้งต้น แล้วเชื่อมโยงพระศิวะเป็นภาพ ที่คู่ขนานกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีปรับใช้เรื่องเล่าปรัมปราคติเรื่องเมืองตรีปุระ โดยเลือกอาณาภาค

¹⁰² ayam hi dhūrjaṭiḥ sāksād yena dagdhāḥ punaḥ kṣaṇāt | P.R. Subrahāṇya śarmā,

kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya Dīkshita’s kuvalayānanda, 19.

¹⁰³ Ibid, 20.

¹⁰⁴ วาคุภฏ , อสังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตรีย แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, 39.

¹⁰⁵ Vettm Mani, Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature, 793-794.

ที่เด่นในเรื่อง คือ พระศิวะทำลายล้างเมืองตรีปุระซึ่งแทนด้วย “พลังอำนาจ” มาหลอมรวมเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

การที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วยพลังอำนาจของพระมหาเทพ ช่วยตีความและทำความเข้าใจความหมายใน*จาริกปราสาทพระขรรค์* ดังจะเห็นได้จากที่กวีกล่าวถึงการถือกำเนิดของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเลียนแบบจาก*จาริกปราสาทตาพรหม* กวีใช้ลีลาอสังการแบบเดียวกัน เพียงแต่ความลุ่มลึกในความคิดกวี อาจจะเป็นรองจาริกต้นแบบ เห็นได้จากความเปรียบที่ไม่หลากหลายเท่า ดังความว่า

(37) vrahmāṇḍakāntim upacitya sudhābhiṣiktām

ādhāradhāmi ca nidhāya sulakṣaṇaṃ yam |

(38) premṇā yathā svakuśalaṃ vidadhe vidhātā

nūnañ cikīrṣur anavadyaguṇādhirājam ||

พระพรหมเมื่อประสงค์ที่จะสร้างคงจะได้รวบรวมความงามในโลก แล้ววางความงามที่รด ด้วยน้ำอมฤตแล้วไว้บนที่รองรับ (ร่างกาย) แล้วจึงได้ทรงสร้างพระองค์ซึ่งเทียบพร้อมด้วยลักษณะที่ดี ผู้เป็นอริราชที่มีคุณสมบัติที่ไม่มีที่ติ (สร้าง) ด้วยความรักอย่างเต็มความสามารถ อย่างนั้นแน่ๆ¹⁰⁶

คำประพันธ์บทนี้ กวีใช้คำว่า nūnañ ยืนยันจินตนาการของกวีว่าภาพที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วยการรวบรวมความงามในโลก คงบังเกิดผลถึงการรังสรรค์ของพระพรหม กระนั้นก็ตาม คำถามที่ควรขยายความก็คือ ความงาม (kāntim) และ ความรัก (premnā) ในคำประพันธ์ข้างต้นสื่อความหมายแง่มุมใด กวีไม่น่าจะใช้ศัพท์สื่อความหมายแบบปลายปิด แต่น่าจะเอื้อให้ผู้อ่านตีความตวบทออิสระ เป็นความหมายปลายเปิด ที่สำคัญความงามและความรักมีความหมายในแง่นามธรรมโดยเฉพาะ¹⁰⁷

¹⁰⁶ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แผลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23 (มิถุนายน 2531): 84.

¹⁰⁷ เห็นได้จากความหมาย kānti ในภาษาสันสกฤต ล้วนมีความหมายสื่อในแง่นามธรรม เป็นความหมายที่เน้นอารมณ์ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความน่ารัก ความงาม หรือกล่าวเจาะจงว่าเป็นความงามของผู้หญิง เป็นความงามอันเกิดจากการปรุงแต่ง หรือแทนด้วยสีที่สว่างสดใสก็เรียกว่างาม ส่วนคำว่า prema สื่อความหมายทั้งในแง่ความรัก ความชื่นชมยินดี ความเสนาหา หรือเป็นความรักอันบริสุทธิ์ต่อพระเจ้า เป็นต้น Monier-Williams, *Monier, A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 270., **Sanskrit**

อลังการสื่อภาพแนวเดียวกับใน*จารึกปราสาทตาพรหม* และ*จารึกปราสาทจรุง* ข้างต้น ช่วยให้คำตอบได้ว่ากรณีที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่กวีผู้รจนา*จารึกปราสาทพระขรรค์* พรรณนาความข้างต้น ความงามในที่นี้ไม่ใช่ความงามอันเนื่องด้วยพระสิริโฉม หรือความงามด้านรูปโฉม หากแต่เป็นความงามที่เกิดจากความยิ่งใหญ่ พลาณภาพ และความงามของเทพที่เป็นต้นแหล่งอำนาจทั้งสาม *จารึกปราสาทตาพรหม* ให้คำตอบว่าความงาม 3 สิ่งนี้ พระพรหมรวบรวมไว้เป็นหนึ่งเดียวแล้วก่อรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมา กวีไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำอีกว่าความงามประกอบขึ้นมาอย่างไร ดังนั้น ลักษณะที่เพียบพร้อม ลักษณะไม่มีที่ติ ก็คือคุณลักษณะความเป็นอธิราชของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นความพยายามที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยความรัก ที่สำคัญกวีไม่ได้สื่อความรักโลกียวิสัย แต่เป็นความรักอันเกิดจากการรังสรรค์ผลงานประณีต ที่ใส่ใจสร้างสรรค์ เป็นผลงานอันคู่ควรและถาวร เป็นความรักบริสุทธิ์และลุ่มลึก เพราะพระผู้สร้างต้องการให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปราศจากจุดบกพร่อง งดงามทุกมิติ ทุกสัดส่วน เพื่อเป็นผลงานการสร้างของเทพที่มีความสมบูรณ์แบบมากที่สุด

ภาพลักษณ์และคุณสมบัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าว กวีกล่าวพ้องกันว่าพระพรหมนำแหล่งความงามอันเลิศมาสร้างหลอมรวมเป็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยแหล่งความงามในที่นี้เป็นขนบนิยมที่กวีผู้รจนาจารึกภาษาสันสกฤตต่างยึดถือกันมา โดยจะชมความงามกับสิ่งที่งามเลิศ 3 ส่วน คือ ดวงจันทร์ กามเทพ และดอกบัว¹⁰⁸ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อกวีกล่าวถึงพระพักตร์ของพระมหากษัตริย์ที่งดงามจะอิงกับพระจันทร์ โดยกวีกล่าวถึงพระจันทร์เต็มดวง ไม่แห้ว งามแว้ว หรือเป็นเสี้ยว มีความบริบูรณ์ ผ่องนวลเหมือนใบหน้าผู้งามเลิศ เห็นได้จาก *จารึกปราสาทจรุง* *หลักที่ k.287* กวีใช้ *อุตเปรกษา (dhruvam)* ถ่ายทอดความงามของพระพักตร์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเกิดจากพระจันทร์เต็มดวง มีรัศมีรุ่งเรือง ส่งผลมองพระพักตร์เกิดความชื่นใจ ข้อสังเกตก็คือ จารึกหลักนี้ กวีกล่าวย้าเนื้อความอย่างต่อเนื่อง 2 บท เพื่อให้เห็นถึงจินตนาการในการสร้างสรรค์ของพระพรหมอย่างน่ามหัศจรรย์ นับว่าเป็นจารึกหลักเดียวในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กวีใช้

Dictionary, “prema” accessed August 1, 2020, available from <https://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=prema&lang=sans&action=Search>

¹⁰⁸ ดังร่องรอยการอ้างความงามของบุคคลชั้นนำ พบในจารึกภาษาสันสกฤตเก่าแก่ของอินเดีย คือ *จารึกบนก้อนหินที่เมืองชุนาตาตม ของพระเจ้าสมุทราชูปตะ* คำประพันธ์บทที่ 14-16 กวีกล่าวถึงคุณสมบัติอันน่ายกย่องของจักรปาไลตี ความงามที่กวียกย่องนั้นก็คือ “*kāmtarupah*” คือ มีรูปเหมือนกามเทพ และ “*prabuddha padmākara padmavaktora*” คือ มีดวงหน้างดงามเหมือนดอกบัวในหมุดดอกบัวที่บ้านแล้ว และ*จารึกนาลันทา* ในรัชสมัยของพระเจ้า ยโสวรมันทเวะ ข้อความจารึกตอนหนึ่งกล่าวถึงใบหน้าทั้งงดงามของพี่ชายของนิรมลารากับพระจันทร์ปรากฏในถุศรัท “*śaradindunibhānānāyāḥ*” **D.C. Sircar, Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1** (Calcutta: University of Calcutta, 1965), 310-311. ; Hirananda Sastri, **Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India** (Delhi: Manager of Publications, 1933), 44.

อุตเปรกษา ย้ำแนวคิดการกำเนิดของ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่แทรกจินตนาการของกวีไว้ได้อย่างงดงาม ดังความที่ว่า

(35) lakṣmīdharārdhendudharārdhadeham

ekīkṛtan nyasya himāṃsum āsye |

(36) aṅge śriyan nirjitakāmadhāma-

vīryādhikaṃ yan nu asṛjad vidhātā ||

หลังจากที่ได้นำพระจันทร์ไปวางไว้ที่พระพักตร์ และนำพระลักษมีไปวางไว้ที่พระวรกาย พระพรหมก็คงจะได้สร้างพระองค์ ผู้มีพระวรกายครึ่งหนึ่ง คือ พระวิษณุ และพระศิวะ ที่ถูกนำมารวมกันให้เป็น 1 เดียว ที่อุดมไปด้วยอำนาจและความเก่งกล้าของเทพผู้ชนะกามเทพอย่างนั้นแน่ๆ¹⁰⁹

การที่พระพรหมนำดวงจันทร์มาวางบนพระพักตร์ แล้วนำส่วนดีเลิศของเทพแต่ละองค์มาเติมเต็มพระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีแสดงจินตนาการได้อย่างคมคาย ถ้อยคำที่เรียงร้อยเริ่มต้นใช้คำสมาสขนาดยาว แสดงถึงความซับซ้อนของความหมาย กวีใช้คำว่า nu เสริมความสงสัยว่าจินตนาการที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ควรจะเป็นอย่างนั้นแน่ๆ ที่น่าสังเกตคือพระพรหมไม่เพียงรวมพระวิษณุและพระศิวะ หากยังนำพระลักษมีเทวีแห่งโชคผสมเข้ามาในพระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย ดังนั้น มิติความงามของเทพในพระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงผสมทั้งเทพและเทวีรวมกันเป็นหนึ่งเดียว การสถาปนาพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้มีรูปร่างเช่นนี้แฝงความเชื่อในระบบสัญลักษณ์นิยม แสดงให้เห็นสัญลักษณ์บุรุษและสตรีเพศเป็นพลังอำนาจของเทพที่สมดุลคู่กัน¹¹⁰ ทำให้เห็นถึงความงดงามรุ่งเรืองของการสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทบเท่าทวี

กวีย้ำความหมายให้เกิดอสังการอย่างต่อเนื่อง ดังคำประพันธ์บทต่อมา กวีสร้างจินตนาการถึงความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ภาพตัดกันในสองส่วน คือ ความงามภายนอก คือ พระวรกาย

¹⁰⁹ จาริกปราสาทจริง หลักที่ K.287 ด้านที่ 2 บทที่ 49

¹¹⁰ Devdutt Pattanaik ตีความสัญลักษณ์บุรุษและสตรีที่พบในเรื่องเล่าปรัมปราคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู อธิบายได้ดังนี้ บุรุษนั้นเป็นตัวแทนสัจธรรมทางจิตวิญญาณ สตรีเป็นตัวแทนสัจธรรมทางวัตถุ บุรุษแทนการแสวงหาภพหน้า สตรีแทนความปรารถนาในโลกนี้ บุรุษคือจิตวิญญาณ ส่วนสตรีคือเนื้อหนังมังสา บุรุษคือเหตุปัจจัย สตรีคือการปรากฏรูป บุรุษคืออดีตหรือตัวตน ขณะที่สตรีคือพลังงาน ดังนั้น การดำรงอยู่ของสตรีจึงเกิดจากบุรุษ และอัตลักษณ์ของสตรีก็เกิดจากบุรุษ บุรุษและสตรีในระบบสัญลักษณ์ของเทพจึงเสริมรับซึ่งกันและกัน เทวทัตต์ ปัตตะไนก์, Indian Mythology เทพปกรณัมอินเดีย แปลโดย ปันณวิชญ์ ผสมทรัพย์ (กรุงเทพฯ: ยิบซี กรุ๊ป, 2562), 47-48.

และความงามภายในพระราชหฤทัยของพระองค์ลึกซึ้งเหมือนพระวิษณุ เป็นการสร้างมิตีความหมายที่ประณีตอย่างยิ่ง ดังนี้

(41) vaktran dhruvaṃ pūr[ṇa] sudhāṃsunāṅgam
tadaṃsunā hlādanakāri yasya |

(42) cetas tu dugdhāmvudh[i]nā gabhīraṃ
suptāmvujākṣaṃ vidadhe vidhātā ||

พระพรหมคงจะได้สร้างพระพักตร์ของพระองค์ด้วยพระจันทร์เต็มดวง ได้สร้างพระวรกายที่สร้างความชื่นใจ ด้วยแสงของพระจันทร์นั้น และสร้างพระหฤทัยที่ลึกซึ้งที่เหมือนกับพระวิษณุบรรทมแล้วด้วยเกษียรสาครอย่างนั้น แน่เทียว¹¹¹

จารึกข้างต้น กวีแสดงพลังความหมายอย่างไวฝีมือ **อุตเปรกษา** เป็นกลไกภาษาวรรณศิลป์ ถ่ายทอดจินตนาการและความสงสัยของกวีเป็นตัวบทที่ตรงตาม ซึ่งความมั่งคั่งนี้เกิดจากความประณีตของจินตนาการเร้าผัสสะผู้รับสารให้ประจักษ์ความลุ่มลึกของพระจันทร์และพระวิษณุในปางเกษียรสมุทร

พระจันทร์ตามขนบนิยมของกวี หรือความเชื่อในหมู่กวี ดังที่เรียกว่า “**กวิสมยะ**”¹¹² ส่องแสงรัศมีขาวบริสุทธิ์และมีความเย็น จารึกบทนี้แทรกความคิดดังกล่าวอย่างกลมกลืน เพราะความชื่น

¹¹¹ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K.287** ด้านที่ 2 บทที่ 52

¹¹² **กวิสมยะ** เป็นแนวคิดว่าด้วยขนบการประพันธ์ของกวีสันสกฤต มีวิวัฒนาการตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 เริ่มจากที่ความนะใช้คำว่า “**กาวยะสมยะ**” (kāvyasamaya) ใน**กาวยาลังการสูตร** โดยอธิบายขอบเขตของ**กาวยะสมยะ** ไว้เพียงสั้นๆ ว่าเป็นกฎหรือข้อบังคับของกวี (สมยะ) บางประการที่ยึดถือเพื่อไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดในการแต่งบทกวีนิพนธ์ กล่าวคือ กวีต้องคำนึงรูปแบบระบบไวยากรณ์ มาตรา คือ จังหวะ สั้น ยาว หนัก เบา ของรูปแบบฉันทลักษณ์ และรูปแบบของวรรณกรรม (หมายถึงรูปแบบวรรณกรรมแต่ละประเภทจะต้องมีสมยะที่ยึดถือร่วมกัน) ต่อมา ราชเศรษฐ นักรวรรณคดีต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 ใช้คำว่า “**กวิสมยะ**” (kavisamaya) เป็นคนแรก โดยอธิบายไว้ใน **กาวยมีมาสา** (kāvyamīmāṃsā) อย่างละเอียด กล่าวคือ **กวิสมยะ**คือขนบนิยมในการแต่งบทกวีนิพนธ์ จะสังเกตได้จากสิ่งที่กวีพรรณนาในผลงานของตน ถึงแม้รูปแบบขนบนิยมในบทประพันธ์ขัดแย้งกับหลักข้อเท็จจริงหรือความคิดที่ มุ่งพิสูจน์ได้ตามหลักเหตุและผล (asāstrīya, alaukikā) แต่**กวิสมยะ**ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ถือเป็นรูปแบบขนบนิยมที่กลั่นกรองจากความคิดและจินตนาการของกวี สืบทอดผ่าน

ใจ ด้วยแสงของพระจันทร์นั้น (tadaṁsunā hlādanakāri) แทรกซึมลึกเข้าไปถึงอารมณ์ความรู้สึกที่เย็นชื่นฉ่ำเหมือนน้ำอมฤต¹¹³ กวีไม่ได้ใช้คำว่า “น้ำอมฤต” ในคำประพันธ์บทนี้ แต่ความหมายโครงสร้างเชิงลึกของ**อลังการ** จำเป็นต้องเข้าใจว่ากวีละรูปคำศัพท์ “น้ำอมฤต” ในฐานะที่ผู้อ่านจารึกเข้าใจได้ตามการศึกษาขนบความคิดของกวีที่เชื่อมโยงระหว่างแสงจันทร์และแสงน้ำอมฤต

ความพิเศษของจารึกบทนี้ คือ กวีมองภาพพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 โดยการสร้างของพระพรหม เพราะพระผู้สร้างได้สร้างพระพักตร์พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ด้วยส่วนผสมของพระจันทร์ และสร้างพระวรกายที่งดงามอยู่แล้วของพระองค์ให้รุ่งเรืองและมีรัศมีแสงพระจันทร์ให้ทวีความงามยิ่งขึ้น

การที่กวีมองเห็นพระพักตร์และสัมผัสพระวรกายพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ให้ความหมายงุนงงน่าพิศวง ในมิติความงามอันเป็นเอกในโลก กวีจินตนาการให้เห็นภาพดวงจันทร์อันบริบูรณ์ คือ ดวงจันทร์เต็มดวงสุกสว่าง รั้วผ้าสละถึงแสง และอุณภูมิ กล่าวคือ ดวงจันทร์ให้ความเย็นชื่นใจ สัมผัสกับความสุราวกระทบแสงน้ำอมฤต ซึ่งให้คุณค่าที่แม้กวีมองไม่เห็น เพียงหลับตาก็สัมผัสได้ถึงแสงจันทร์ที่กระทบอารมณ์ความรู้สึกในส่วนลึก

ยิ่งไปกว่านั้น **อลังการ** เพิ่มระดับความงามเข้มข้นขึ้น โดยกวีแทรกจินตนาการว่าพระพรหมสร้างพระหทัย (cetas) อันลึกซึ้งของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 เหมือนพระวิษณุขณะบรรทม ณ มหาสมุทรน้ำนม (dugdhāmvudh[i]nā gabhīram suptām vujākṣam) จารึกตอนนี้ ยืนยันชัดเจนว่ากวีผู้สร้างสรรค์เนื้อความเปี่ยมด้วยพลังความคิดสร้างสรรค์ มีอิสระแห่งกวี และมีความเชี่ยวชาญศิลปะคำประพันธ์อย่างน่ายกย่อง ทำให้ตัวบทมีความลึกซึ้งและน่าประทับใจ เพราะกวีไม่ได้ใช้ความเปรียบ

กาลเวลามายาวนาน เป็นที่ยอมรับร่วมกันของกวีทั้งหลาย (paramparāyāta) จนเชื่อว่า**กวิสมยะ**เป็นจินตนาการของกวีที่เป็นเสมือนความจริง น่าสังเกตว่าแนวคิด **กวิสมยะ** แทรกอยู่ในตำรา**อลังการศาสตร์**ด้วย ดังที่วาคภูกะอรรถาธิบายว่าเมื่อกวีกล่าวถึงภพ อาจะบอกว่าภพมีอยู่สามภพ เจ็ดภพ หรือสิบสี่ภพก็ได้ ส่วนเกียรติยศจะมีสี่ขาและความอภัยจะมีสี่ดำก็ได้ เช่นเดียวกันหากกวีจะกล่าวถึงช้างของพระอินทร์ จะว่าช้างมีสี่ขา หรือมหาสมุทรมีอยู่สี่แห่ง เจ็ดแห่ง หรือสิบแห่งก็ได้ การที่กวีเลือกนำเสนอสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามความเชื่อและจินตนาการจึงไม่ใช่สิ่งผิด แต่เป็นการยอมรับกฎหรือหลักการแต่งในหมู่กวีตามการสร้างเสพวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของอินเดีย นั่นเอง Acharya Vamana, *Kavyalankarasutra Vritti* (Srirangam: Sri Vani Vilas Press, 1909), 148-155.; Rājaśekhara, *Rāvyamīmāṁsā* (Baroda: Oriental institute, 1934), 229-239.; วาคภูก, **อลังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตร์ แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต**, 3.

¹¹³ แนวเทียบนี้จะเห็นได้จากที่กาลิทาส ได้รจนา**เมฆุต** พรรณนาความงดงามของแสงจันทร์ตามกวิสมยะไว้อย่างคมคาย โดยกล่าวถึงผู้หญิงปิดตาแล้วหันหน้าไปยังรัศมีทั้งหลายของพระจันทร์ พวกนางสัมผัสได้ถึงความเย็นเหมือนน้ำอมฤตที่เข้ามาทางรูหน้าตาที่เหมือนตาข่าย ดูคำแปลใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, **เมฆุต ของกาลิทาส** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 47.

แบบอุปมาที่พบทั่วไป หากเป็นการสื่อถึงการ “สร้าง” สิ่งสำคัญที่สุดของร่างกายมนุษย์ คือ “หัวใจ” และหัวใจที่กวีสื่อสารนี้ เป็นหัวใจที่มีความเป็นเทพ มีความเป็นอมตะ เป็นหัวใจน่าเทิดทูน หัวใจนี้ไม่อาจหยั่งได้ ซึ่งภาพปรากฏแก่สายตาวีในรูปจินตนาการเหมาะสมที่สุดเทียบกับ “หัวใจ” ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือภาพเทพผู้ปกป้องจักรวาล คือ “พระวิษณุ” โดยเป็นภาพพระวิษณุขณะบรรทมกลางมหาสมุทรน้ำนม แสดงรูปลักษณะโยคินทรา ยังทุกสรรพสิ่งให้นิ่งสงบ และบรรยากาศโดยรอบอยู่ในภาวะหลับไหล

คัมภีร์วิษณุปุราณะ ระบุว่าพระวิษณุมีดวงหทัยสุขุมละเอียดอ่อน¹¹⁴ นัยนี้ กระแสพระวิญญูณของพระพระวิษณุครอบคลุมอนุทุกแห่งหน ภาพพระมหาเทพในคัมภีร์โบราณของพราหมณ์จึงนับเป็นปรากฏการณ์แห่งโลกอุดมคติที่ขับเคลื่อนจักรวาลให้ดำรงอยู่ได้¹¹⁵ กวีผู้รจนาจารึกคงจะตระหนักถึงคติความเชื่อเช่นนี้ จึงก่อรูปจินตนาการว่าพระพรหมสร้างพระหทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากพระวิษณุให้มีความสุขลึกลับซึ่งเช่นเดียวกัน ฉะนั้น พระหทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงดำรงภาวะนิรันดร์ เป็นดวงพระหทัยที่มีความหมายมากมายและหนักแน่นอยู่ในกระแสพระวิญญูณ ขณะเดียวกันพระหทัยที่ลึกลับซึ่งเหมือนพระวิษณุบรรทมศิลป์นี้ อาจตีความได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนิ่งสงบ ครุ่นคิดถึงพันธกิจในการปกป้องโลก อันเป็นบทบาทหน้าที่โดยชอบธรรมที่พระองค์จะยังประโยชน์สุขเพื่อดำรงจักรวาลทั้งปวง

ความหมายในจินตนาการและความสงสัยของกวีในวาระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือกำเนิด โดยการสร้างสรรค์ของพระพรหม เป็นสารทรงพลังในบทสวดดีพระเกียรติ การสร้างพระมหากษัตริย์โดยพระพรหม พระผู้สร้างไม่ได้ปั้นแต่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างไรชีวิตชีวาเหมือนวัตถุชิ้นหนึ่งเพื่อประดับโลก แต่กวีสร้างจินตนาการมองภาพสิ่งที่จินตนาการและสงสัยนี้ เทียบกับสิ่งหนึ่งที่มีคุณสมบัติร่วมกัน

การสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยพระพรหมเป็นพันธกิจหลักของเทพองค์นี้ กวีแสดงให้เห็นจินตนาการอันละเอียดประณีต เพราะพระพรหม “สร้าง” พระมหากษัตริย์ให้เป็น “ต้นแบบ” ของพระมหากษัตริย์ที่มีความสมบูรณ์แบบที่สุด มีความเป็นอุดมคติ ทุกสัดส่วนใน พระวรกายทั้งภายนอกคือ รูปร่าง และภายใน คือ ดวงพระหทัย หลอมรวมความเป็นเลิศจากเทพองค์อื่นๆ หรือลักษณะเด่นจากสิ่งที่ทรงคุณค่าความงามที่สุด บทสวดดีพระเกียรติ จึงให้ภาพพระมหากษัตริย์ เป็นยอดมนุษย์ผู้งามเพียงพร้อม กล่าวได้ว่าจินตนาการและความสงสัยของกวี หรือนัยหนึ่งการประดับตกแต่งบท

¹¹⁴ สุภาพร พลาลัยเล็ก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 601.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

ประพันธ์ด้วยอลงการดังกล่าวมานี้ เพิ่มเสน่ห์ความงามและความลุ่มลึกในตัวบทสวดดีพระเกียรติ และสร้างความเป็นอมตะให้แก่ตัวบทอย่างปฏิเสธไม่ได้

1.2) การสืบวงศ์ตระกูลจากพระเทวี

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงเทวีอันเป็นศักดิ์ เทวีเหล่านี้เป็นสื่อถ่ายทอดอลงการในแง่ความเปรียบ โดยเชื่อมโยงกับเจ้านายสตรีในราชตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หมายความว่ากวีผนวกรวมพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับสายวงศ์ตระกูลเพื่อสื่อภาวะความเป็นเทพ แม้กวีไม่ได้กล่าวคู่ขนานเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระเทวีโดยตรง หากกล่าวโดยทางอ้อม สะท้อนให้เห็นว่าสายวงศ์ตระกูลที่สืบทอดต่อเนื่อง มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง เกื้อหนุนให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ได้อย่างไม่ตัดขาดจากรากบูรพกษัตริย์ และภาวะความเป็นเทพ ดังเห็นได้ตั้งแต่ **จารึกปราสาทตาพรหม** เจ้านายสตรีพระนามว่า “กัมพูราชลักษมี” อยู่ในสายจันทรวงศ์หรือวงศ์พระจันทร ราชวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รับเอาจันทรวงศ์ซึ่งเป็นเชื้อสายราชวงศ์กษัตริย์อินเดียที่ปกครองประเทศอย่างยาวนานมาเป็นจุดเริ่มต้นสายตระกูล และวงศ์นี้ก็เป็วงศ์แห่งเทพสืบเนื่องมาตั้งแต่ฤๅษีอตรี พระจันทร พระพุธ อายุ ท้าววนหุช และแบ่งเป็นสาย ยาทพกับปาณพและ เการพในรัชสมัยท้าววยยาตี¹¹⁶ กวีให้ภาพชัดเจนโดยกล่าวด้วยภาษาอลงการ เปรียบเทียบสายตระกูลพระนางกัมพูราชลักษมีดังมาราวพระจันทร เหตุที่เหมือนพระจันทร เพราะพระเกียรติยศไม่ต่างพริ้ว ผุดผ่องตลอดเวลา นัยนี้กวีให้ความหมายว่าพระเกียรติยศคือแสงสีขาวบริสุทธิ์เหมือนแสงพระจันทร ไม่เพียงเท่านั้น กลวิธีการสร้างจินตนาการซับซ้อนอีกชั้นหนึ่ง เพราะให้นัยว่าพระนางกัมพูราชลักษมีดูราวกับพระลักษมีเทวี ที่เกิดจากมหาสมุทร กำหนดพระลักษมีเทวีสัมพันธ์กับพระจันทรด้วย ตามปริมปราคติเมื่อทวยเทพและอสูรกวณเกษียรสมุทร ของวิเศษ 14 อย่างที่เกิดขึ้น มีพระลักษมีเทวีและพระจันทรผุดขึ้นมาจากมหาสมุทรในคราวนั้น¹¹⁷ กวีแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงดังกล่าว ดังนี้

- (15) jātā tadīye navagītakīrti
candorllasanmāṭṛkulāmvrāśau |
- (16) rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājalakṣmīh ||

¹¹⁶ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 176. ; พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์* ร.6, 159-160.

¹¹⁷ W.J. Wilkins, *Hindu mythology, vedic and puranic* (Calcutta: Rupa, 1975), 127-133.

พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี
ประสูติแล้วในมหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง ราวกับพระจันทร์ที่
งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิ ราวกับว่าพระลักษมีที่เกิดแล้วจาก
มหาสมุทร¹¹⁸

การสร้างสรรค่อลังการในจารึกปราสาทตาพรหม มีลักษณะอุดมคติ โดยเฉพาะบท
เปรียบเทียบพระเทวีกับบุคคลชั้นสูง ในที่นี้ จะเห็นได้ว่าเจ้านายสตรีสำคัญในพระราชวงศ์ คือ
พระนางศรีชัยราชจุฑามณี พระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีภาวะเทวีหลายองค์อยู่ใน
พระนาง บทเปรียบเทียบที่เรียงลำดับต่อเนื่องกันนี้ ถือได้ว่าเป็นยอดสุดของอุปมา เพราะไม่มีจารึกบท
ใดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่แสดงความเปรียบเทียบอุปมาได้หลากหลายเท่าบทสดุดีดังต่อไปนี้

- (21) mahībhujā śrījayaṛajacūḍā-
maṇīr mahiṣyām udapādi tena |
- (22) tasyāṃ yaśāścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyāṃ ||
- (23) vāgīsvarīvātīśayair girām yā
dhātrīva dhṛtyā kamaleva kāntyā |
- (24) arundhativānavagītavṛtyā
tyāgādinā mūrttimatīva maittrī ||

พระนางศรีชัยจุฑามณี ผู้ขาวเหมือนแสงพระจันทร์ เพราะพระเกียรติยศ
(อันบริสุทธิ์) ถูกทำให้เกิดแล้วในพระมเหสีผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้น
(พระนางกัมพูราชลักษมี) ราวกับว่าพระนางเคารี ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์
เพราะพระเกียรติยศ (อันบริสุทธิ์) ผู้ถูกทำให้เกิดขึ้นโดยพระบิดาของนางเคารี
(ท้าวหิมวัต) ในพระเทวีผู้เลิศ

พระนาง (ศรีชัยจุฑามณี) เปรียบดังพระนางสร้อยหวดี เพราะความยอด
เยี่ยมแห่งคำพูดทั้งหลาย เปรียบเหมือนแผ่นดิน เพราะมีความหนักแน่น เปรียบ
เหมือนพระนางลักษมี เพราะมีความงดงาม เปรียบเหมือนพระนางอรุณธิดี

¹¹⁸ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 114.

เพราะมีความประพจน์ที่ไม่มีที่ติ เปรียบเหมือนกับความเป็นมิตรที่มีรูปร่างเป็นคน เพราะการเสียดสละเป็นต้น¹¹⁹

ความยิ่งใหญ่ของพระนางศรีชัยราชจุฑามณี แสดงให้เห็นชุดภาษาความเปรียบเชื่อมโยงคุณลักษณะพระเทวีในปรัมปราคติ กวีไม่ได้เจาะจงกล่าวถึงพระเทวีองค์ใดองค์หนึ่ง หากแต่ไล่ลำดับพระเทวีแต่ละองค์ ผู้รับสารจำเป็นต้องเข้าใจความหมายภาษาอุปมา ดังบทวิเคราะห์อธิบายไว้ว่า

“...กวีไม่ได้กล่าวว่าพระนางดำรงความเป็นเลิศในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงประการเดียว แต่พระนางมีคุณสมบัติครอบคลุมความยอดเยี่ยมในทุกด้าน กวีได้ใช้ความเปรียบอุปมาที่เหมาะสมกับอุปมาอย่างโดดเด่น จะเห็นได้ว่าพระนางสุรัสวดีมีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบกับด้านความดีเด่นของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเรื่องคำพูด...เช่นเดียวกับพระนางปฐพีหรือพระภูมิเทวีมีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบกับด้านความดีเด่นของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเรื่องความหนักแน่น... ลำดับต่อมา กวีกล่าวถึงพระนางลักษมี นับว่ามีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีในด้านความงาม...ไม่เพียงความงามของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีจะเปรียบได้กับพระลักษมี แต่ความประพจน์ในเรื่องความรักภักดีต่อสวามีคือสิ่งที่พระนางทรงปฏิบัติตลอดเวลาได้บ่งพร่อง ด้วยลักษณะเด่นดังกล่าวกวีจึงนำคุณสมบัติของพระนางอรุณธิดีด้านความประพจน์อันดีงามในฐานะภรรยาของฤๅษีวิษณุมาเปรียบเทียบกับเห็นอย่างชัดเจน...และลำดับสุดท้ายกวีอ้างถึงพระนางไมตรี พระธิดาลำดับที่ 13 ที่กำเนิดจากท้าวทักษะ ภายหลังอภิเษกสมรสกับพระธรรมเทพหรือพระยม ในโคลงนี้กวีแสดงอุปมาเปรียบเทียบกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีว่าทรงดำรงจริยาวัตรด้วยการเสียดสละราวกับพระนางไมตรี...”¹²⁰

ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระเทวี เป็นความสัมพันธ์โดยทางอ้อม แสดงภาพอสังการผ่านบทเปรียบเทียบที่งดงามของเจ้านายสตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายสตรีที่เป็นต้นสายปลายพระราชมารดา และพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ล้วนดำรงภาวะพระเทวีใน

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน., 117-118.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน., 258-259.

ปรัมปราคติหลายองค์ การสร้างความเปรียบเทียบนี้ไม่ได้ส่งผลเฉพาะต่อบุคคลสำคัญที่กวีเล่นอสังการในบทเปรียบเทียบ หากส่งผลมายังพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปลายสายราชตระกูล เพราะกวีแสดงความสำคัญของสายตระกูลทางฝ่ายพระราชมารดา ดำรงความศักดิ์สิทธิ์แห่งเทพ โดยปริยายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงสืบเชื้อสายจากพระเทวีที่ยอดเยี่ยมในปรัมปราคตินั่นเอง

2. พระสิริโฉมเหนือกว่ากามเทพ

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกามเทพเป็นจำนวนมาก กามเทพในบทสวดดีพระเกียรติ คือ จินตนาการที่กวีสวดดีพระสิริโฉมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แทนกามเทพที่ปราศจากร่าง การเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับกามเทพด้วย**อูตเปรกษาน**ับว่ามีความสมเหตุสมผล เพราะหากกวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่างามเพียงผิวเผิน ไม่เปรียบเทียบกับสิ่งงามเลิศ หรือมีพลังความงามเป็นเอก หรือกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 งามโดยธรรมชาติ งามด้วยพระองค์เอง งามไม่ได้ปรุงแต่ง ก็ย่อมผิดขนบนิยามกาวะ และทำให้เนื้อหาบทสวดดีพระเกียรติขาดเสน่ห์ เพราะผู้รับสารจะไม่ซาบซึ้งว่าพระองค์งามเกินบรรยายเพียงไร เมื่อผู้รับสารจารึกไม่ซาบซึ้งใจ ตัวบทสวดดีพระเกียรติย่อมอยู่ในสถานะถูกลืม **อสังการ**ไม่บรรลุผลโน้มน้าวใจผู้รับสารให้เห็นจริงได้ ดังนั้น กวีจึงอ้างคติความเชื่อกามเทพมาเชื่อมโยงภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ โดยผสาน**อสังการ**แล้วถ่ายทอดสู่บทสวดดีพระเกียรติ เพื่อให้เกิดความประทับใจในมิติความหมายที่ลุ่มลึก

รูปลักษณะอันเลิศของกามเทพเทียบเคียงพระสิริโฉมของพระมหากษัตริย์ เป็นองค์ความรู้ปรัมปราคติสืบทอดในหมู่กวี เป็นที่ยอมรับกันว่าปรัมปราคติเกี่ยวกับกามเทพ มีความเก่าแก่เคียงคู่อารยธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยพระเวทมาแล้ว กามเทพเป็นบุคคลตัวแทนความรัก ความงาม และความลุ่มหลง กามเทพปรากฏร่างกายครั้งแรกใน**อถรรพเวท** ในฐานะเทพผู้ยังมนุษย์ให้สมความปรารถนา กามเทพถือธนูเพื่อยิงหัวใจของคนทุกคน กระทั่งถึงยุคมหากาพย์กามเทพจึงได้รับยกย่องเป็นเทพแห่งความรัก¹²¹ และมีความเกี่ยวข้องกับตำนานรักพระศิวะในฐานะเทพผู้แผลง “ปุชปศร” ให้ จอมเทพเกิดความเส่นหา พระอุมาเทวี ความเสียสละของกามเทพเพื่อให้พระมหาเทพสมรักกับพระเทวี เป็นที่มาของกามเทพที่สูญเสียร่างกาย¹²²

¹²¹ อุดม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน)*, 77.

¹²² W.J. Wilkins, *Hindu mythology, vedic and puranic*, 257-258.

กวีสันสกฤตเมื่อประพันธ์บทกวีนิพนธ์ จะใช้อุปมาเปรียบเทียบบุรุษกับกามเทพ ดังที่คาริณี บุรณวัฒน์ กล่าวว่าการแสดงความหมายเปรียบเทียบในแง่นี้ เพื่อให้เห็นภาพบุรุษงามสง่า มีเสน่ห์เท่า กามเทพ¹²³ ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* กวีรับรองคุณค่าความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ดังนี้

(53) anaṅgakānto dbhutaśastraśikṣas

saṁmohanenaiva cakāra nidrām |

(54) durvāravairīndrakule raṇe yo

vinidratān tatpramadāsamuhe ||

พระองค์ผู้งดงามเหมือนกับกามเทพ ผู้มีการศึกษาเกี่ยวกับอาวุธอันอัศจรรย์ ราวกับว่าพระองค์ได้สร้างความหลับใหลให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้าของข้าศึกที่ขัดขวางได้ยาก ในสงคราม ด้วยอาวุธที่ทำให้หลงลืมตัว และสร้างความนอนไม่หลับให้เกิดแก่ภรรยาของศัตรูเหล่านั้น¹²⁴

กวีสื่อความหมายว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงามเหมือนกามเทพ (anaṅgakānto) รวมทั้งชี้ให้เห็นปฏิกิริยาเหล่าภรรยาข้าศึกที่ประจักษ์พระสิริโฉมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

กวีพรรณนาให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกามเทพ สร้างความหลงใหลให้เกิดแก่ผู้มองพระองค์ กลวิธีการแต่งจารึกเช่นนี้ให้ความสำคัญกับคุณสมบัติความงามภายนอกของพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดมาจากกวีแดนภารตะ เช่น *จารึกพบที่เมืองมณฑลโสรั* เนื้อหาตอนหนึ่งกวีพรรณนาถึงพระเจ้าพันธุรรมันซึ่งมีพระชนมพรรษาเยาว์วัย ทรงเป็นผู้น่ารัก และทรงมีความสง่างาม กวีพรรณนาว่าพระองค์เหมือนกับกามเทพองค์ที่สอง ถึงแม้จะไม่ได้ประดับตกแต่งพระวรกาย แต่พระองค์ทรงมีความงามอย่างยิ่ง¹²⁵ *จารึกหันไชย* เนื้อหาด้านที่ 2 บทที่ 7 กวียกย่องพระสิริโฉม พระเจ้ากาวรมันที่ 2 พระราชาเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครว่าเหมือนกามเทพองค์ที่สอง สตรีทั้งหลายมองพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ผู้ทรงขโมยจิตใจและดวงตาผู้จ้องมองให้หลงใหล สตรีทั้งหลายจึงได้แต่

¹²³ คาริณี บุรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 89.

¹²⁴ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอภินิหารในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 132.

¹²⁵ ดั่งคำอ่านจารึกที่ว่า “mūrttirabhibhāyanalamkṛto pi rūpeṇa yaḥ kusuma-cāpa iva dvitīyaḥ”

สงสัยว่า ผู้ที่ถือดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ คือ กามเทพหรืออย่างไร¹²⁶ กวีผู้รจนา*จาริกปราสาทตาพรหม* ใช้กลวิธีการอ้างอิงคติกามเทพสัมพันธ์กับคุณลักษณะพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับที่กวีโบราณกล่าวถึงไว้แล้ว กวีสื่อความหมายว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระสิริโฉมงดงามเช่นกามเทพที่สะกดเหล่าภรรยาเข้าศึกได้ ทั้งนี้เพราะในจินตนาการของกวีมองภาพว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงศึกษาศาสตร์เกี่ยวกับอาวุธอันอัศจรรย์ ทรงทำให้เข้าศึกเกิดความหลับไหล (*cakāra nidrām*) ตามปกรณัมเรื่องกามเทพศาสตร์เกี่ยวกับอาวุธอันอัศจรรย์ ก็คือ พลาณภาพของ “บุษปศร” สามารถสะกดเป้าหมายผู้ที่ถูกลูกศรยิงให้ “ลุ่มหลง” ในอำนาจกามคุณ 5 ประการ ได้แก่ (1) ทรหณะ ก่อให้เกิดความยินดี (2) โรจนะ ก่อให้เกิดความเบิกบาน (3) โมหณะ ก่อให้เกิดความลุ่มหลง (4) โศษณะ ก่อให้เกิดความหดหู่ ท้อแท้ หรือสิ้นหวัง (5) มารณะ ก่อให้เกิดความผิดปรกติทางร่างกายและจิตใจ ไม่คิดหรือทำอะไร และอาจถึงแก่ความตาย¹²⁷

อานุภาพความงามกามเทพ หรือนัยหนึ่งความลุ่มหลงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแผลงอาวุธทะลุหัวใจเข้าศึก กวีมีสื่อภาพตรงกันข้ามกัน ดังจะเห็นได้จากที่เข้าศึกเกิดความรู้สึกเหมือนถูกสะกดทัพ ไม่มีสติรู้สึกตัว แต่ภรรยาของเข้าศึกมีความพิศวงได้ประจักษ์พระสิริโฉมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนทำให้พวกนางมีความรู้สึกนอนไม่หลับ ดังที่กวีใช้คำศัพท์ว่า “*vinidratān*”

มุมมองของกวีผู้รจนา*จาริกทรายฟอง* เน้นพระสิริโฉมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเลิศ แต่ที่พิเศษ กวีถ่ายทอดจินตนาการว่าเข้าศึกที่เป็นสามีเหล่าภรรยา ถูกอานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำลายล้าง ความหมายแฝงคือ เข้าศึกไม่มีชีวิตอยู่แล้ว เพราะต่างสิ้นชีวิตในสนามรบ แต่เหล่าภรรยาเข้าศึกไม่ได้โศกเศร้าตามไปด้วย เพราะประจักษ์พลังความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ดับความโศกดังนี้

(15) *yam vikṣya dhāmmā vijite pi nāthe
buddhveva kāntyā vijitañ ca kāmam |*

(16) *śucan tyajantyo nijanāma sārtham
vandīkṛtāri pramadāḥ pracakruḥ ||*

**เมื่อสามี (ของเหล่าภรรยาเข้าศึก) ถูกพระองค์ชนะแล้วด้วยพระราช
อำนาจ เหล่าภรรยาของเข้าศึกที่ถูกจับเป็นเชลย ครั้นมองเห็นพระองค์ ก็เหมือน**

¹²⁶ ดังคำอ่านจารึกที่ว่า “*yam samikṣyātisaundarya cetonayanahāriṇam samaśerata kāminyāḥ puspaketoranaṅgatām*” Auguste Barth, *Inscriptions sanscrites du Cambodge* (Paris : Imprimerie Nationale, 1893), (16), (21).

¹²⁷ สุมาลี อุดมพงษ์, “กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), 22.

จะรู้ว่ากามเทพถูกชนะด้วยความงามของพระองค์ จึงได้ประกาศชื่อของตนเอง
ให้มีความหมาย โดยละทิ้งความเศร้าโศก¹²⁸

บทพรรณนาพระเกียรติสะท้อนภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์อย่างยิ่งใหญ่ ไม่ว่าจะวิวยู่ฝ่ายใด
ฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายพันธมิตรหรือปฏิปักษ์เมื่อสร้างจารึกหรือผลงานลายลักษณ์แล้ว หลักฐานลายลักษณ์นั้น
บันทึกเกียรติภูมิผู้นำฝ่ายตนเอง กระนั้นก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่ากวีสร้างสรรค์จารึกโดยแฝงความหมายที่
ชวนตั้งคำถามถึงความย้อนแย้งในตัวบทด้วย ดังคำประพันธ์ที่ยกมานี้ทำทนายให้ตั้งคำถามว่าเหตุใด
น้ำตาความโศกของสตรีมายจึงเปลี่ยนเป็นความปิติยินดี แล้วความปิตินิดีนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร **จารึก
ปราสาทพิมานอากาศ** ให้คำตอบปัญหาดังกล่าว โดยระบุว่าภรรยาข้าศึกยอมรับความงามของ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทั้งๆ ที่สามีของพวกนางถูกสังหารในสนามรบ เพราะคุณงามความดีในองค์
พระมหากษัตริย์อย่างนั้นแน่นอน ดังที่ว่า

(15) jītvā smaraṃ yas svavapurguṇena

kāntena kāntāhrdayaṃ praviṣṭaḥ |

(16) nūnaṃ smarasyāspadam ity avekṣya

tasyāpi – ī prati sābhilāṣaḥ ||

พระองค์หลังจากชนะกามเทพ พระองค์ได้เข้าไปสู่หัวใจของสตรีคนรัก
ด้วยคุณงามความดี คือ พระวรกายของพระองค์ที่งดงามอย่างนั้นแน่นอน
หลังจากพิจารณาเห็นได้ดังนี้ จึงได้มีความพึงพอใจอย่างยิ่งต่อ [...] แม้ ของ
เขา¹²⁹

“คุณงามความดี” (guṇena) ในจารึก เอื้อให้ผู้รับสารตีความหลากหลาย การให้คำสิ่งใดสิ่ง
หนึ่งเป็นคุณงามความดี นับว่าเป็นนามธรรม สัมผัสไม่ได้ ไม่เห็นภาพชัดเจน ดังนั้น จึงเป็นข้อถกเถียง
ได้ว่าความดีนี้ ดีในแง่ใด ดีอย่างไร ทำไมคุณความดีจึงเป็นที่ยอมรับในหมู่ศัตรูได้

เบื้องต้น กวีสื่อความหมายโดยสัมพันธ์กับคำศัพท์ว่า nūnaṃ เพื่อเชื่อมโยงกับการสื่อ
ความหมายพรรณนาพระสิริโฉมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ยืนยันให้เห็นผ่านสายตากวีว่าพระวรกายจะต้อง
งดงามเป็นแน่ เพราะพระองค์ทรงชนะกามเทพ (jītvā smaraṃ) ความงามอันเลิศนี้เอง คือ คุณความ
ดี หรือจะกล่าวนัยหนึ่งได้ว่า คุณความดีคือพระบารมีที่พระมหากษัตริย์ทรงสั่งสมมานั่นเอง

¹²⁸ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 1 บทที่ 8

¹²⁹ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 8

ความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดับความทุกข์ในใจภรรยาข้าศึก เป็นความงามแฝงพลังอำนาจพระมหากษัตริย์ที่ครอบงำทุกสิ่งทุกอย่าง กวีผู้รจนจารึกไม่ได้กล่าวว่าภรรยาข้าศึกเห็นพระสิริโฉมแล้วเกิดความพึงพอใจ แต่จารึกให้ภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เข้าไปอยู่ใน “หัวใจ” (kāntāhrdayam praviṣṭah) ของสตรีมายเหล่านั้น

การที่พระมหากษัตริย์ประทับในใจสตรี แสดงให้เห็นความหมาย**อสังการ**ที่พลิกภาพความโหดร้ายของภาวะสงครามที่นำมาสู่ความขัดแย้ง บาดแผล และความอาฆาตแค้นของเชลยกลายเป็นความสุขถาวร จุดศูนย์กลางตัวบท คือ การชื่นชมพระสิริโฉมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งกวีพรรณนาอย่างสัมพันธ์กับชัยชนะต่อศัตรู ดังที่ผู้วิจัยกล่าวว่ามีอยู่ข้างพระมหากษัตริย์ ดังนั้น จารึกในฐานะเครื่องราชสักการะจึงสร้างพื้นที่ในโลกอุดมคติจนบรรลุผล ดังที่ความปรารถนาหรือพึงพอใจอย่างยิ่ง (prati sābhilāṣah) คือ ลบภาวะสงครามในใจภรรยาข้าศึกได้หมดสิ้น พวกนางจึง “ยอมรับ” พระมหากษัตริย์ผู้ชนะอย่างที่ยอม “พลี” ชีวิตจิตวิญญาณ ในฐานะ “ผู้กุมหัวใจ” พวกนาง ฉะนั้น การสร้างความหมายที่ลุ่มลึก ในแง่จึงแสดงให้เห็นว่านอกจากบุรุษผู้ออกรบละทิ้งภรรยาไว้เบื้องหลังแล้ว บุรุษเหล่านั้นยังถูกลบความหมายไปโดยปริยาย

พระสิริโฉมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ปรากฏชัดในแง่อุดมคติงามเสมอเทพ **อูตเพรक्षा**แสดงภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับกามเทพผนวกรวมในร่างเดียวกัน ความคิดเช่นนี้มีความสัมพันธ์กับปรัมปราคติที่ว่ากามเทพไม่มีร่างกาย เพราะถูกไฟพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะเผา ดังนามที่เรียกว่า “อนงค์”¹³⁰ ฉะนั้น กวีจึงสื่อความหมายว่าพระพรหมรังสรรค์กามเทพองค์ที่สองขึ้นมา ซึ่งก็คือพระมหากษัตริย์นั่นเอง¹³¹ **จารึกปราสาทสดก๊กอกรรม 2** ยืนยันแนวคิดนี้ ดังที่กวีสดุดีพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 มีพระรูปที่งดงามเหมือนกามเทพ กวีจินตนาการว่าพระพรหม ได้สร้างพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ขึ้นมาด้วยความงามทั้งหลายจากน้ำอมฤต นัยนี้ ก็คือทรงสร้างกษัตริย์ขึ้นมาแทนที่กามเทพ เพราะกามเทพกลายเป็นเชื้อเพลิงจากพระเนตรของพระศิวะจนสูญเสีร่างไปแล้ว

¹³⁰ วิสุทธิ์ บุชยกุล, **วิสุทธานิพนธ์** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2520), 60.

¹³¹ **จารึกปราสาทสดก๊กอกรรม 2** ยืนยันแนวคิดนี้ ดังที่กวีสดุดีพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 มีพระรูปที่งดงามเหมือนกามเทพ กวีจินตนาการว่าพระพรหม ได้สร้างพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ขึ้นมาด้วยความงามทั้งหลายจากน้ำอมฤต นัยนี้ ก็คือทรงสร้างกษัตริย์ขึ้นมาแทนที่กามเทพ เพราะกามเทพได้กลายเป็นเชื้อเพลิงจากพระเนตรของพระศิวะจนสูญเสีร่างไปแล้ว ดังคำอ่านจารึกที่ว่า “sr̥sto mayā ruciviśeṣavivekabhājā yāto harakṣidahanendana- tāṃ ^{manojah} ityātmabhār yymupapādyā sudhāmayībhir mmanyē smaraṃ rucibhirīś varatānnināya) อนึ่ง คำอ่านที่ว่า ātmabhār นักจารึกศึกษาเช่น Adhir Chakravarti อ่านเป็น ātmabhūr ดูใน Adhir Chakravarti, **The Sdok Kak thom inscription** (Calcutta : Sanskrit College, 1980) , 4.; **Chhany Sak-Humphry, The Sdok Kak thom inscription (K.235) with a grammatical analysis of the old Khmer text** (Cambodia : Buddhist Institute, 2005), 58.

ใน*จาริกปราสาทโตว์* ความคิดกวีสัมพันธ์กับปรัมปราคติพระศิวะแผ่ร่างกามเทพ แต่กวีมี **อิสระแห่งกวี** มีความคิดสร้างสรรค์ เพราะกวีไม่ได้แทรกเรื่องกามเทพตามปรัมปราคติอย่างตรงไปตรงมา แต่ดัดแปลงและสร้างสรรค์ความคิดที่สลับซับซ้อน สื่อด้วยจินตนาการมองภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แทนตำนานกามเทพ โดยใช้**อุตเปรกษา**แสดงนัยชวนพิศวง ดังที่ว่า

(21) ekāntakāntakuśumāyudhakāntikusuma

kāmaṃ dviṣantam adahan nu purā na roṣāt |

(22) bhūtas sa yo hi bhuvane bhuvanapratītam

rūpaṃ smarasya sakalan tad alaṃ vabhāra ||

พระศิวะคงจะไม่ได้เฝ้ากามเทพ ซึ่งเป็นศัตรู เพราะความกริ้วโกรธในกาลก่อนอย่างนั้นแน่ๆ เพราะความรักในความงามของกามเทพ ที่ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า เพราะว่ามีพระองค์ทรงไว้ซึ่งความงามทั้งปวงในโลกนั้น ของกามเทพซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีโดยชาวโลก¹³²

ความงามที่แยกไม่ออกระหว่างภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับกามเทพซึ่งเป็นบุคคลวัต แทนรูปร่างที่งามและแทนความรัก ปรากฏในองค์พระมหากษัตริย์ เป็นการสื่อจินตนาการดังที่ได้อภิปรายมาตามลำดับ แต่ใน*จาริกปราสาทโตว์* กวีสื่อความหมายเชิงลึกของ**อสังการ** โดยกล่าวถึงพระศิวะ (bhūtas) ที่ไม่ได้เฝ้าใหม่ เพราะความโกรธ (adahan nu purā na roṣāt) กามเทพ (kāmaṃ) นับว่าเปลี่ยนมุมมองภูมิหลังที่มาของกามเทพ อันมีนามว่า “อนงค์” ซึ่งมักจะตอกย้ำอานภาพไฟจากพระเนตรดวงที่ 3 ของพระศิวะ ที่ไม่พอใจกามเทพอย่างรุนแรงโดยเปลี่ยนมาสู่ความประณีตอ่อนโยนที่จอมเทพไม่ทำลายสัญลักษณ์แทนความรัก ในที่นี้ สาเหตุที่พระศิวะไม่ได้กริ้วโกรธไม่ใช่เพราะกามเทพแผลงศรดอกไม้เป็นอาวุธ (kuśumāyudha) ปักพระอุระพระศิวะ แล้วพระองค์ประทานอภัยให้ แต่เพราะพระมหาเทพมองพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นกามเทพ การสื่อความหมายผ่านคำศัพท์ว่า rūpaṃ smarasya ซึ่งมีชีวิตอยู่ในโลก (bhuvane) จึงหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเป็นที่รับรู้ในหมู่ประชาชน (bhuvane bhuvanapratītam) ดังนั้น พระศิวะจึงไม่ทำลายสัญลักษณ์ความงามของโลก หากผดุงรักษาความงามที่ไม่มีสิ่งใดเทียบเท่า (ekāntakānta) นี้ไว้ตลอดกาล

มีข้อสังเกตว่า **อุตเปรกษา**ในบทสวดดีพระเกียรติ ถ้าแทรกน้ำเสียงของกวี จะปรากฏคำศัพท์ว่า manye หรือ śaṅke แต่คำประพันธ์ที่ยกมา คำศัพท์บ่งชี้**อุตเปรกษา**ทำหน้าที่ผ่านการละรูปศัพท์ กวีมองภาพผ่านสายพระเนตรของพระศิวะ หมายความว่ากวีแทรกเสียงตัวเองไปในคำศัพท์ว่า bhūtas

¹³² *จาริกปราสาทโตว์* ด้านที่ 1 บทที่ 11

ลักษณะสร้างสรรค์อสังการความหมายเช่นนี้ นับว่าเป็นความแปลกใหม่หรืออิสระความคิดของกวีที่ผสมกับการสื่อสารอย่างแยบคาย

เมื่อเปรียบเทียบกับความหมายใน*จาริกปราสาทจริง* จะเห็นได้ว่าน้ำเสียงกวี มองผ่านตัวเอง เพราะใช้คำศัพท์ *manye* เป็นหลัก อีกทั้งน้ำเสียงและที่ท่ากวีเปลี่ยนจากความประณีตอ่อนโยน เป็นความอาจหาญและแสดงอหังการ ดังความว่า

(53) *smarāṅgasaundaryyaharo pi manye*

smarārinetrānalanaṣṭaśaṅkaḥ |

(54) *yo ntarnidhiṣṭho nijakīrttidugdha-*

sindhau sadā kāmam adāj juṣadbhyaḥ ||

ข้าสงสัยว่า แม้พระองค์จะทรงมีพระสิริโฉมงดงามปานกามเทพ แต่พระองค์ทรงไม่หวาดกลัวไฟจากพระเนตรของพระศิวะ พระองค์ประทับอยู่ในชุมทรัพย์ที่อยู่ภายในเกษียรสาคร คือ พระเกียรติยศของพระองค์ที่ได้พระราชทานสิ่งที่น่าปรารถนาแก่ผู้ที่รักพระองค์¹³³

จาริกบทนี้ ให้ความหมายต่อเนื่องจากเนื้อหาจาริกที่วิเคราะห์ก่อนหน้านี้ เพียงแต่กวีผู้รจนา*จาริกปราสาทจริง* แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของการสื่อความคิดและจินตนาการของกวี โดยสื่อภาพเปรียบในรูปจินตนาการว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีเสน่ห์ปานกามเทพ แต่ในที่นี้กวีกล่าวปฏิเสธธรรมชาติของกามเทพที่หวาดกลัวพระศิวะ เปลี่ยนเป็นความไม่กลัว กวีเลือกใช้*อสังการอุปนุติ* คือ การกล่าวแสดงจินตนาการโดยปฏิเสธความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นเสีย มาหนุนความน่าเกรงขามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และการที่พระองค์ประทับอยู่ในเกษียรสาครนี้ ก็ให้ภาพที่ตัดกับความร้อนจากเพลิงเผาไหม้ของพระศิวะด้วย เพราะความเย็นจากสายน้ำในมหาสมุทรโอบอุ้มพระองค์ไว้ ไฟอันร้อนแรงจึงไม่อาจทำอันตรายพระองค์ได้

การสดุดีคุณสมบัติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 งามเลิศกว่ากามเทพ ประกาศความยิ่งใหญ่ในแง่ศูนย์รวมความงามในโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ฉะนั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไม่เพียงชนะกามเทพ หากพระองค์ยังเป็น “ตำนานความงาม” ที่อยู่คู่โลก และดูเหมือนว่ากวีผู้แต่ง*จาริกทรายฟอง*จะสถาปนาตำนานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้แทนที่ตำนานของกามเทพซึ่งเล่าสืบเนื่องกันมาในเทพปกรณัมอย่างยาวนาน กล่าวคือ กวีเพียรพยายามที่จะสถาปนาความยิ่งใหญ่ทั้งในแง่ของ “สัญลักษณ์” คือ

¹³³ *จาริกปราสาทจริง* หลักที่ K.287 ด้านที่ 1 บทที่ 27

ความงามจากจินตนาการ และในแง่ของ “ตำนาน” คือ เรื่องเล่าความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มาแทนที่ตำนานของกามเทพ¹³⁴

อนึ่ง เมื่อปรัชญาพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลักระบบความเชื่อ “กามะ” หรือ “กามเทพ” ซึ่งเป็นเชื้อพลังความรัก แท้ที่จริงแล้วอาจแฝงอุดมคติทาง “ปรัชญา” ที่น่าขบคิด กล่าวคือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรงพระองค์เทียบเท่าพระโพธิสัตว์ที่มอบความรักให้แก่ผู้ประจักษ์ และผู้ประสบความทุกข์หนักหนา การที่กวีอ้างถึงกามเทพแสดงความหมายในจินตนาการและความสงสัย อาจนำไปเทียบเคียงกับปรัชญาความรักของพระโพธิสัตว์ซึ่งเทียบเคียงกับน้ำพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อีกประการหนึ่งด้วย

3. ภาวะพระมหากษัตริย์กับภาวะพระมหากเทพ

พระมหากเทพในที่นี้ คือ พระผู้เป็นเจ้าของสูงสุดตามคติความเชื่อพราหมณ์-ฮินดู ใน *จาริกปราสาทไตร์* ลำดับไว้ 3 องค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม เรียกรวมกันว่า “ตรีมูรติ” จาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นหลักฐานสะท้อนคติความเชื่อพระมหากเทพตามวิวัฒนาการความเชื่อทางศาสนาอันมีถิ่นกำเนิดในดินแดนภารต จากพลังอำนาจที่อยู่เหนือพลังอำนาจในธรรมชาติ ไร้การควบคุม ได้พัฒนามาสู่ความคิดเรื่องพระเจ้าสูงสุด ซึ่งมีชื่อว่าพระอิศวร¹³⁵ ลักษณะพระเป็นเจ้าของสูงสุดนี้เอง คือ คติความเชื่อที่กวีนำมาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หรือกล่าวนัยหนึ่งได้ว่า กวีใช้อลังการสร้างภาพลักษณ์ความเหมือนและความต่างระหว่างพระมหากเทพกับพระมหากษัตริย์

การสื่อภาพลักษณ์ความเหมือนและความต่างระหว่างพระมหากเทพกับพระมหากษัตริย์ ในจาริกภาษาสันสกฤต ขึ้นอยู่กับทรรศนะของกวีที่มีต่อคติความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือ จาริกภาษาสันสกฤตที่สะท้อนคติความเชื่อนอกขอบพระพุทธศาสนา เช่น *จาริกปราสาทไตร์* ทรรศนะของกวีมองว่าพระมหากษัตริย์กับพระมหากเทพเป็นส่วนหนึ่งซึ่งกันและกัน พลังอำนาจของพระมหากเทพแท้จริงแล้วก็คือภาวะอันศักดิ์สิทธิ์ในองค์พระมหากษัตริย์ สารในอลังการจึงเปรียบเทียบภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์กลมกลืนกับพระมหากเทพ ขณะที่จาริกหลักอื่นๆ สังเกตได้ว่ากวีชูคติความเชื่อ

¹³⁴ ดูรายละเอียดใน นิพัทธ์ แยมเดช และสมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “โฉมงามสำคัญไฉน? : อลังการกับคติความเชื่อกามเทพในจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7,” ใน เอกสารสืบเนื่องจากการประชุม (Proceeding) การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ศิลปะและวัฒนธรรม: พลวัตในสังคมร่วมสมัย” วันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2561 ณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2561), 73-85.

¹³⁵ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, *พระตรีมูรติ* (กรุงเทพฯ: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546), 20.

พระพุทธศาสนาอย่างโดดเด่น **อสังการ**แปรตามทรรศนะของกวี สะท้อนให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ทั้งเหนือกว่าเทพ และผสมผสานกับเทพ

ตามที่ได้อภิปรายในหัวข้อก่อน พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียวจากอำนาจพระศิวะ พระวิษณุ และกามเทพ นี่เป็นรูปรอยความคิดที่กวีพยายามผนวกรวมอำนาจเทพกับพระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งเดียว เพื่อเกิดความพิศวงโดยเริ่มต้นครั้งแรกใน **จาริกปราสาทตาพรหม** ต่อมา**จาริกปราสาทโตว์** กวีสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรงคุณลักษณะอันเลิศของพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ดังความที่ว่า

(25) bhūto bhūtigaṇaṃ bhṛṣaṃ vidhutamo homārcitaś śaṅkaraś

(26) śreyo gotravarō mahān asamasaddṛṣṭir bhavo jātavān |

(27) kurrvan vipramadaṃ samastavivudhe nirvvāṇadāyacyutaḥ

(28) padmarddhiś caturānāno vidhir ayan devatrayātmā sphuṭam ||

พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้แหละเป็นความมิดมิดอย่างยิ่งที่บดบังพระจันทร์ เป็นผู้มิดมิดคือขี้เถ้า เป็นพระศิวะที่ได้รับด้วยการบูชาเครื่องสังเวทอย่างดียิ่ง เป็นผู้ประเสริฐที่สุดของวงศ์ตระกูล เป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ มีสายพระเนตรที่ไม่มีที่เปรียบได้ เป็นพระศิวะที่ไม่มีการเกิด ขณะที่สร้างความมัวเมาให้เกิดแก่พวกพราหมณ์ ก็ได้เป็นพระวิษณุที่ประทานโมกษแก่เหล่านักปราชญ์ เป็นผู้ที่เจริญรุ่งเรืองในดอกบัว เป็นพระพรหมที่มีพระพักตร์สี่พักตร์ ทรงมีแกนแท้ คือองค์เทพเจ้าทั้งสาม (ตรีมูรติ) อย่างชัดเจน¹³⁶

จาริกข้างต้น สื่อคติความเชื่อทางศาสนาที่ซับซ้อน และกวีมุ่งใช้อสังการเปรียบเทียบภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์กับพระมหาเทพในมิติเดียวกัน โดยใช้รูปกะเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นภาวะตรีมูรติ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม

การสื่อความหมายเริ่มต้นจากที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรงสภาวะรูปพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ อยู่เหนือภาวะธรรมดา ดังที่กวีใช้รูปศัพท์ว่า vidhutamo คือ ความมิดมิดอย่างยิ่งที่บดบังแสงพระจันทร์ ทำไมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงทรงเป็นความมิดมิดบดบังแสงพระจันทร์ พระองค์เป็นราหูหรือไม่ หรือพระองค์เกี่ยวพันกับภาวะพระมหาเทพ คำตอบอาจตีความได้หลายแง่มุมตามทรรศนะผู้รับสารที่แตกต่างกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยใคร่นำเสนอว่าความมิดเกี่ยวพันกับพระศิวะ (śaṅkaraś) อันเป็นความ

¹³⁶ จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 3 บทที่ 43

เปรียบรูปกะที่กวีเชื่อมโยงความหมายพระมหาเทพในภาวะซ้อนทับกัน เพราะพระศิวะมีร่างกายทาด้วยขี้เถ้า (bhūtiṅgam) ร่างกายเปราะเป็อนด้วยเศษฝุ่นทั่วตัว พระศิวะถือว่าเป็นเจ้าแห่งภูตผีปีศาจ ดังนามที่เรียกว่า “ภูตศ” พระองค์มีที่สถิติน่าหวาดกลัว เช่นที่ สนามรบ ที่เผาศพ ถนนที่มีเส้นทางตัดกัน พระองค์สวมพวงมาลัยทำด้วยหัวกะโหลกมนุษย์ บริวารคือภูตผีปีศาจ ด้วยเหตุนี้พระศิวะจึงดำรงภาวะ “มหากาล” คือ เป็นทั้งความตายและกาลเวลา¹³⁷ ภาวะความมืดมิดจึงสะท้อนภาพลักษณ์พระมหาเทพที่น่าสะพรึงกลัวดังกล่าว

กวีชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือพระศิวะที่ได้รับการบูชาด้วยเครื่องสังเวย (homārccitā) พิธีกรรมประกอบด้วยเครื่องสังเวยนี้ ควันไพลอยสู่เบื้องบนและบดบังแสงพระจันทร์ กวีแทรกการกล่าวถึงพระมหาเทพสลับการสวดดีพระเกียรติ คือ ยกย่องวงศ์อันประเสริฐของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 (gotravaro) พระองค์มีความยิ่งใหญ่ (śreyo) และมีสายพระเนตรกว้างไกล นั่นก็คือเป็นสายพระเนตรที่ไม่มีสิ่งใดยิ่งใหญ่เท่า (mahān asamasaddṛṣṭir) จากนั้นกวีสลับภาวะนี้มายังลักษณะร่วมระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระมหาเทพ คือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระศิวะที่มีภาวะนิรันดร์ กวีเปรียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระวิษณุ (acyutaḥ) สารการอ้างถึงเทพตอนนี้ค่อนข้างซับซ้อน เพราะจารึกบาทที่ 3 ปรากฏข้อความ “kurrvan vipramadam” กวีสื่อภาวะจากการกระทำของพระมหาเทพ โดยสร้างมายาให้เกิดความมัวเมาแก่เหล่าพราหมณ์ สิ่งที่น่าขบคิดก็คือเหตุใดความมัวเมาจึงเกิดแก่พราหมณ์ เป็นไปได้ว่าความมัวเมาในที่นี้ สื่อถึงความภักดีหรืออาจสื่อถึงความดื่มด่ำในพระเจ้าสูงสุด ความต่อมากวีกล่าวว่าพระวิษณุประทานโมกษให้แก่บรรดานักปราชญ์ (samastavivudhe nirvāṇadāyya) ความหมายดังกล่าว กวีสื่อความโดยอ้อมถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วยในแง่ที่พระองค์ประทานความหลุดพ้นให้แก่พลกนิกร และบาทสุดท้ายกวีเปรียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระพรหมซึ่งมีพระพักตร์ 4 พักตร์ (caturānāno vidhir) เทพลำดับสุดท้าย กวีไม่ได้พรรณนาคุณสมบัติว่ามีลักษณะเด่นอย่างไร แต่ใจความสำคัญที่สุดคือข้อความ devatrayātmā sphuṭam หมายถึง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีแก่นแท้ คือ อาตมันของพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ตัวอย่างการสื่อความหมายเช่นนี้ ชี้ให้เห็นทรรศนะทางศาสนาที่กวีผนวกรวมสถานะ “กษัตริย์” กับคุณลักษณะของ “พระมหาเทพ” ที่แยกจากกันไม่ได้

ทรรศนะทางศาสนาที่กวีสื่อสาร มีความหมายละเอียดประณีต สารที่กวีถ่ายทอดคือด้วยหลักปรัชญาว่าด้วยพระเป็นเจ้า ดูเหมือนความหมายนามธรรมในความคิดความเชื่อไม่สัมพันธ์กับภาพประวัติศาสตร์ชีวิตผู้คนที่สะท้อนความเคลื่อนไหว ดังนั้น เพื่อให้การสื่อสารคติความเชื่อสัมพันธ์กับพระเกียรติคุณพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นรูปธรรม กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทไต้* จึงอ้างคติความเชื่อ

¹³⁷ A.L. Basham, *The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims*, 309-310.

พระมหาเทพและบริบททางประวัติศาสตร์เสริมวีรกรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และใช้อลังการถ่ายทอดความคิดและจินตนาการกวี ทำให้เห็นภาพทางประวัติศาสตร์อีกแง่มุมหนึ่ง ดังที่ว่า

- (33) utkr̥ttakṣatram ājau bhugujam ativalim vikramenābhijitya
 (34) drāg yo dhahkr̥tya tejasvinam inam aparaṃ pūritāsāsamūhaḥ |
 (35) śrībharttāsāṅkhacakrāsīsaravasumatīśakticāpāṅkapāṅir
 (36) dhātrīm śatruṣv adhīnām aharad akutilo dhaścakārājjanetram ||

หลังจากที่ได้เอาชนะซึ่งลูกภฤคุ (ชาวจาม) ผู้มีอำนาจยิ่งกว่าพลี ผู้มีอำนาจที่ถูกทำลายแล้ว ด้วยความเก่งกล้าในการต่อสู้ พระองค์หลังจากทำให้ศัตรูตนนี้ที่มีอำนาจต่ำต้อยในทันทีทันใด จึงได้ทำให้ทุกทิศเต็มไปหมดแล้ว และทรงถือสังข์ จักร ดาบ และลูกศรของสามิของพระศรี (พระวิษณุ) และถือคันธนูของเทพผู้มีแผ่นดินเป็นศักติ (พระศิวะ ?)¹³⁸

บทสวดี้พระเกียรติข้างต้น ชี้ให้เห็นเหตุการณ์สงครามเมืองพระนครที่คลี่คลายหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะกองทัพจามปา ในคำประพันธ์นี้ คำศัพท์ bhugujam แก่ไขจากคำอ่านในชั้นแรก คือ bhrgujam ตามข้อสังเกตของ Coedès หมายถึงพวกจาม กวีผู้รจนาจารึกในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เชื่อว่าชาวจามสืบเชื้อสายจากฤษีภฤคุ ดังใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* กวีใช้รูปคำศัพท์ว่า bhārgava ในบทที่ 29 และบทที่ 169 หมายถึงเชื้อสายภฤคุ ซึ่งก็คือภฤคุ การที่กวียกเหตุการณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะต่อศัตรู เพื่อประกาศวีรกรรมว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คู่ควรแก่การสรรเสริญ เพราะความน่าเกรงขามของคู่ต่อสู้ คือ มีอำนาจยิ่งกว่าสุรพลี และเก่งกล้าในการต่อสู้

คู่ต่อสู้หรือศัตรูจากต่างถิ่น ยกทัพบุกรุกเมืองพระนคร แม้มีกำลังแข็งแกร่ง ก็พ่ายแพ้ต่อกองทัพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การยกย่องพระมหากษัตริย์ในมิตินี้ เหมาะสมกับ**อลังการ**ที่เน้นความหนักแน่นในวีรกรรมพระมหากษัตริย์ กวีจึงเลือกนำเสนอ**อติศโยกติ** คือ โวหารการพูดเกินจากความเป็นจริง ซึ่งอาจเป็นการพูดเกินจริงโดยเจตนา หรือบิดเบือนคุณสมบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือพูดให้เรื่องใหญ่กลายเป็นเรื่องธรรมดาก็ได้¹³⁹ บทสวดี้พระเกียรติที่ยกมานี้ กวีพูดเกินความเป็นจริงว่ากองทัพจามถูกลดทอนอำนาจในทันทีเมื่อประจักษ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงว่า พระเดชพระมหากษัตริย์

¹³⁸ *จารึกปราสาทไต้* ด้านที่ 3 บทที่ 45

¹³⁹ Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, 231.

ยิ่งใหญ่มาก เพราะพระเดชลดอำนาจศัตรูในช่วงพริบตา ไม่อาจต่อกรได้ และทุกทิศเต็มไปด้วยพระเกียรติยศของพระองค์ ความตอนนี้เป็นการเล่นความหมายกวีสมยะ เพราะรัศมีสีขาวแทนด้วยเกียรติยศ ขจรขยายไปทั่วทุกทิศ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับรูปแบบย่อยของ **อติศโยกตี** ประเภทที่อุปยทิกษิตะเรียกว่า **รूपกาทิศโยกตี** คือ การพูดเกินเลยความจริงแบบรูปกะ ดังคำอธิบายว่า

“เมื่อวัตถุที่อยู่ต่อหน้าซึ่งเป็นอุปเมยะถูกกลืนโดยสิ้นเชิง หรือถูกพาเข้าไปภายในอย่างสิ้นเชิงโดยอุปมานะ เช่น พระจันทร์ อาศัยความอ่อนโยนภายใน ดังนั้น อุปเมยะ คือ สิ่งที่ถูกนำไปเปรียบเทียบจึงเข้าใจว่าเป็นตัวอุปมานะเอง หรืออุปมานะนำมาใช้เป็นอุปเมยะ”

ตัวอย่างเช่น “**จิงดูลูกศรที่คมทั้งหลายที่พุ่งออกมาจากดอกบัวทั้งคู่สีน้ำเงิน**”¹⁴⁰

จากตัวอย่างนี้ กวีจินตนาการดวงตาผู้หญิงเป็นดอกบัวสีน้ำเงิน และการชำเลื่องมองของผู้หญิงเหมือนลูกศรคมกริบพุ่งใส่ผู้จ้องมอง คำกล่าวเช่นนี้เป็นสำนวนโวหารกวี เพื่อยกย่องสิ่งซึ่งามทรงพลังมากที่สุด กวีจึงสื่อความหมายเกินจริงและเปรียบเทียบดวงตาหญิงสาวสวยงามมากจนกลายมาเป็นดอกบัวคู่สีน้ำเงิน และดวงตายังเป็นลูกศรปักอกผู้แลมองจนหลงใหล

กวีจินตนาการว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงถือศัสตราวุธ ประกอบด้วยสังข์ จักร ดาบ และลูกศร แน่แน่นอนว่าพระหัตถ์ถืออาวุธทั้ง 4 ชิ้นนี้ ย่อมมีพระกร 4 กร อันเป็นภาพสะท้อนของ śrībhartā คือ สวามีพระศรี หมายถึงพระวิษณุ หมายความว่ากวีมองภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นเทพซ้อนทับกัน ไม่เพียงเท่านั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ยังทรงธนู ดังรูปคำศัพท์จารึก cāpāṅkāpāṅir หมายถึง ผู้มีธนู เป็นเครื่องหมาย กวีไม่ได้บอกว่าสะท้อนรูปลักษณ์เทพองค์ใด แต่ใช้คำศัพท์ vasumatīśakti เป็นเทพผู้มีแผ่นดินเป็นศักดิ์ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระศิวะ เพราะพระเทวีหรือศักดิ์คู่อำนาจพระศิวะนั้นเป็นธิดาขุนเขาหิมาลัย มีพระนามปารวตี อันสื่อความหมายถึงหิน เนินดินสูง หรือภูเขา¹⁴¹ กวีมองพระเทวีเป็นศักดิ์พระมหาเทพ ในแง่นี้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงดำรงสถานะเป็นพระศิวะด้วย กล่าวได้ว่าพระบรมเดชาภาพที่พระองค์แสดงให้กองทัพจามระจักษ์ ทรงพลังอย่างยิ่ง ศัตรูแม้เก่งกล้าเพียงใดก็ต้องสูญเสียอำนาจทันที ทั้งนี้เพราะพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระวิษณุทรงอาวุธครบ 4 กร และยังมี

¹⁴⁰ rupakāṭīśayoktiḥ syānnigīryādhyavasānataḥ |
paśya nīlotpaladvandvānissaranita śītāḥ śarāḥ ||

P.R. Subrahāṅya śarmā, **kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya Dīkshita's kuvalayānanda**, 35-36.

¹⁴¹ Monier-Williams, Monier, **A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages**, 609.

ภาพพระศิวะซ้อนเข้ามา สิ่งที่ยิ่งใหญ่เกินจริงจึงย้ำความหนักแน่นในบทสวดดีพระเกียรติ ทั้งอารมณ์และความงดงามในรูปจินตนาการ

กระนั้นก็ตาม เมื่อพรรณนาคำเชื่อทางศาสนาต่างไป การสื่อความหมายในบทสวดดีพระเกียรติก็ให้ภาพต่างกันด้วย ดัง**จาริกปราสาทจริง** กล่าวถึงพระมหาเทพอย่างตรงกันข้ามกับ**จาริกปราสาทโต้ว** เพราะดูเหมือนพรรณนากวีชาวพุทธ เย้ยหยันและเสียดสีสถานะตรีมูรตอย่างชัดเจน แน่แน่นอนว่าสารที่ลึกลงไปในคำประพันธ์ก็คือ ความเหนือกว่าของคติความเชื่อศาสนาพุทธ บดบังคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะพระมหาเทพ และ**อลังการ**เป็นสื่อถ่ายทอดความคิดของกวีดังกล่าวนี้ ตัวอย่างจาริกว่า

(3) trailokyavandyā guruśāringirudrāh
padmāvdbhūbhṛtsu kathān nilīnāh |

(4) srṣṭyādikāryam yam avekṣamāṇā
ekaikakāryā nu vilajjitās te ||

เหตุไฉนพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ผู้ได้รับการกราบไหว้จาก
ชาวโลกทั้งสาม จึงหลบเร้นหายไปใต้นอกบัว มหาสมุทร และภูเขา พระผู้เป็น
เจ้าทั้ง 3 องค์นั้น เมื่อทอดพระเนตรพระองค์ทรงงาน สิ่งแรกคือ การสร้างโลก ก็
คงจะละอาย เพราะแต่ละพระองค์มีหน้าที่เพียงประการเดียวอย่างนั้นแน่ๆ¹⁴²

บทสวดดีพระเกียรติ แสดงความสงสัยของกวีว่าเหตุใดตรีมูรตซึ่งเป็นที่เคารพกราบไหว้จาก
สาวกผู้ภักดี ถึงหลบซ่อนตัว (nilīnāh) ไม่ปรากฏใต้นอกบัว (padma) มหาสมุทร (avdhi) และภูเขา
(bhūbhṛt) อันเป็นที่ประทับของพระมหาเทพ ตรงกันข้ามเมื่อกวีประจักษ์ภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
บำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อชาวโลก ก็แน่ใจว่าตรีมูรตคงละอายใจ เลยหนีไปหลบซ่อนตัวไม่ให้
ชาวโลกได้เห็นเป็นแน่ จะเห็นได้ว่าการสื่อความหมายเช่นนี้กวีใช้อลังการวยตีแรกและอุตเปรกษา
ผสมผสานกัน เพื่อสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นเลิศยิ่งกว่าพระมหาเทพทุกด้าน

วยตีแรกมีความหมายโดดเด่นในบทสวดดีพระเกียรติ เพราะอลังการรูปแบบนี้เปรียบเทียบสิ่ง
สองสิ่งที่มีคุณลักษณะบางประการเหมือนกัน แต่กวียกให้สิ่งหนึ่งเด่นกว่าหรืออยู่เหนือกว่าสิ่งหนึ่ง เช่น
อุทาหรณ์ที่ว่าเมื่อกวีเปรียบเทียบพระเจ้าชัวยริงห์กับราชสิงห์ กวีชี้ให้เห็นพระมหากษัตริย์กับเจ้าป่ามี
เดชหรืออำนาจเหมือนกัน ต่างกันตรงความน่าครั่นคร้ามในเดช กล่าวคือ เมื่อทหารที่เป็นศัตรู

¹⁴² จาริกปราสาทจริง หลักที่ K.288 ด้านที่ 3 บทที่ 64

เผชิญหน้ากับพระเจ้าชัยสิงห์จึงหนีเข้าป่าโดยไม่เกรงกลัวราชสีห์¹⁴³ ตัวอย่างนี้เห็นได้ว่าพระราชามีลักษณะบางประการเหมือนกับเจ้าป่า คือ ภาวะททรงอำนาจ แต่กวีสื่อให้เห็นว่าพระราชากลับ มีพระเดชยิ่งกว่าเจ้าป่า เพราะศัตรูไม่อาจเผชิญหน้ากับพระราชาก็ได้ หวาดกลัว ต้องคิดหนีเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด โดยเข้าไปยังถิ่นของราชสีห์ ความในจารึกก็เช่นกัน จะเห็นได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความโดดเด่นยิ่งกว่าพระมหาเทพ กวีชี้ให้เห็นว่าพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะมีบทบาทหน้าที่เฉพาะอย่างต่างกัน และสถานที่ประทับต่างกัน พระพรหมสร้างสรรพสิ่ง เพื่อให้จักรวาลมีการดำรงเผ่าพันธุ์ พระพรหมมีอาสนะเป็นดอกบัว พระวิษณุถนอนโลกหรือคัมภีร์จักรวาล สถานที่ประทับอยู่ในมหาสมุทร ส่วนพระศิวะเป็นผู้ทำลายล้างโลก สถานที่ประทับอยู่ในภูเขา รายละเอียดดังกล่าวเป็นปรัมปราคติที่กวีนำมาล้อเลียนตรีมูรติ แทนที่พระมหาเทพจะเป็นประธานให้สาวกได้ประจักษ์และสัมผัส เพื่อเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แต่กลับหลบซ่อนยังสถานที่อื่น คงไว้เพียงพระนาม ไร้รูป ไร้ร่องรอย พระมหาเทพจึงดำรงอยู่ในกระแสความย้อนแย้ง เพราะทำให้เกิดคำถามว่าพระองค์ดำรงอยู่ในโลกแห่งความจริงหรือเป็นกระแสความเชื่อในโลกปรัมปรา ดังที่กวีเริ่มต้นเนื้อความอย่างน่าฉงนว่าพระมหาเทพหายไปได้อย่างไร ทั้งๆ ที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชาวโลก **อุตเปรกษาเป็นอลังการ** ที่คลี่คลายคำตอบนี้ได้ เพราะกวีจินตนาการว่าพระมหาเทพประจักษ์ภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงงานหนัก ขั้นตอนแรกคือการสร้างโลก เห็นชัดเจนยิ่งกว่าพันธกิจของพระมหาเทพซึ่งมีบทบาทหน้าที่แต่ละอย่างเท่านั้น สารดังกล่าวแฝงความหมายว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงงานอย่างหนักหลายอย่างเป็นพระราชกรณียกิจที่ยังประโยชน์แก่พสกนิกร เห็นชัด สัมผัสได้ ความแยบคายในการนำเสนอพระเกียรติคุณเช่นนี้แสดงภาพผ่านสายพระเนตรของพระมหาเทพที่เห็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างโลก กวีไม่ได้นำตัวเองเป็นผู้มอง แต่อ้างพระมหาเทพว่ายังเห็นพระมหาทักษัตริย์ทรงงาน แล้วเกิดความละอายใจ นี่คือการอ้างปรัมปราคติถ่ายทอดความมีอยู่ของพระมหาทักษัตริย์ เห็นได้ชัดจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โครงการก่อสร้างต่างๆ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทุกวันนี้ยังปรากฏซากปรักหักพังของปราสาทต่างๆ เป็นเครื่องยืนยันสิ่งที่กวีจินตนาการดังกล่าว ในบาทสุดท้าย **nu** เป็นคำศัพท์บ่งชี้ความเข้าใจที่กวีส่งสัยมาแต่ต้นว่าเป็นต้องเป็นเช่นนั้น

บทสวดดีพระเกียรติในวรรณคดีผู้รจนา**จาริกปราสาทจริง** ไม่ได้ดำเนินตามคติความเชื่อเช่นพราหมณ์รจนา **จาริกปราสาทโตว์** ได้ชี้ให้เห็นถึงความสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างพระมหาทักษัตริย์กับพระมหาเทพ หากแต่นำหน้าการสวดดีพระเกียรติอยู่ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์จึงยิ่งใหญ่เหนือกว่าเทพ และเป็นคู่เปรียบพระมหาเทพที่สร้างคำถามถึงความพิศวงในการดำรงอยู่ของพระมหาเทพ เนื่องจากพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสิ่งที่กวีสัมผัสชัดเจนว่ามีอยู่จริงในโลก

¹⁴³ ตัวอย่างนี้ เรียบเรียงจากนิยามและอุทาหรณ์ “วยติเรก” ของ วาควภู คุโน วาควภู **อลังการศาสตร์** ป.ส. ศาสตรี แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, 37.

แม้กวีชาวพุทธยกคติความเชื่อศาสนาพุทธเหนือกว่าศาสนาอื่น แต่การอ้างพระมหาเทพ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในบทสวดตีพระเกียรติที่ขาดไม่ได้ เพราะเป็นพลังผลักดันจินตนาการของกวีให้สื่อภาพพระราชผู้เป็นเทพได้ชัดเจนขึ้น ใน*จาริกปราสาทจริง*หลักเดียวกันกับเนื้อความข้างต้น การย้าคติความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับเทพในปรัมปราคติปรากฏในความเปรียบที่งดงาม ดังเห็นได้จาก

1) การอ้างคติความเชื่ออวตาร และความผสมผสานระหว่างเทพในร่างพระมหากษัตริย์ เช่น คำประพันธ์ต่อไปนี้

(23) tejovivarddhiṣṇuharer yugeṣu

yathottarañ janmasu vāsudevaḥ |

(24) aṅgena yan nirmmittavān anīśas

sa māram īse jītavāṃs tu yadbhūḥ ||

ในการอวตารทั้งหลายของพระหริ ผู้มากไปด้วยอำนาจในยุคทั้งหลาย พระवासเทพ (พระวิษณุ) ตามสถานการณ์ที่จำเป็น จึงได้สร้างพระองค์ด้วยร่างกาย แม้จะไม่ใช้พระศิวะ พระवासเทพนั้นได้เป็นพระองค์ในรูปของพระศิวะ ได้ชนะมารแล้ว¹⁴⁴

2) การอ้างคติความเชื่อพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าปรัมปรา และพระมหากษัตริย์อยู่ในมิติของพระเป็นเจ้าของเจ้า ดังเช่น

(57) dakṣo maheśapratipāditeṣṭir

maheśvaro dhvaṃsitakālakūṭaḥ |

(58) jīṣṇus svadārair niyatas sudhīr yo

dakṣeśvarendrāñl laghayāñ cakāra ||

พระองค์ คือ ท้าวทักษะ ผู้ได้พระราชทานการบูชาเครื่องพลีกรรมแด่พระมหะเศ (พระศิวะ) พระองค์เป็นพระศิวะ ผู้ได้ทำลายความฉ้อฉลของกาลเวลา (ทรงอยู่เหนือกาลเวลา) พระองค์เป็นพระวิษณุ ผู้มีชัยชนะชั่ว

¹⁴⁴จาริกปราสาทจริง หลักที่ K.288 ด้านที่ 2 บทที่ 43

**นิจันรันตร์ ผู้มีความรู้และความแน่นอนกับเหล่าภรรยา พระองค์จึงได้ทรงกระทำ
ให้ท้าวทักษะ พระศิวะ และพระอินทร์เล็กลง¹⁴⁵**

จะเห็นได้ว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระมหาเทพมีคุณลักษณะเหมือนกัน และแตกต่างกัน คุณลักษณะของพระมหากษัตริย์พ้องกับพระมหาเทพในแง่ที่ดำรงภาวะความเป็นเทพ ภาวะนี้เชื่อมต่อกันระหว่างมิติเร้นลับในจักรวาลกับการดำรงรูปลักษณ์ของพระมหากษัตริย์เหนือกว่าบุคคลทั่วไป ที่น่าสังเกต กวีเขมรโบราณมักจะมีความคิดซับซ้อนที่เชื่อมโยงภาวะเทพกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีหลายแง่มุม มักไม่พรรณนาถึงคุณลักษณะความเป็นเทพเพียงองค์เดียวในรูปลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ แต่ในจินตนาการของกวีซ้อนภาพเทพหลายองค์ ทำให้บทสวดดีพระเกียรติสื่อความหมายตีความได้ยาก ส่วนความต่าง ขึ้นอยู่กับวรรณคดีของกวีที่อิงคติความเชื่อทางศาสนา **จาริกปราสาทโตว์** เป็นจาริกภาษาสันสกฤตหลักเดียวในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่กวีพยายามสื่อความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับเทพอย่างสมดุล ไม่มีสิ่งใดเหนือกว่ากัน ภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นอวตารพระศิวะ หลอมรวมเป็นภาวะเดียวกับพระวิษณุและพระพรหม สารดังกล่าวนี้ต่างจากจาริกภาษาสันสกฤตหลักอื่นๆ ที่กวีเป็นชาวพุทธแสดงน้ำเสียงยกย่องพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและสื่อภาพลักษณ์พระองค์เหนือกว่าพระมหาเทพ นำหนักความเป็นเลิศของพระมหากษัตริย์ที่กวีประจักษ์ได้จึงบดบังรัศมีความเป็นเทพ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่ากวีผู้รจนา **จาริกปราสาทโตว์** รักษาความเชื่อและสร้างสรรค์บทสวดดีพระเกียรติ มุมมอง **อลังการ** จึงมีลักษณะเฉพาะเป็นความเปรียบที่ผสมกลมกลืนสิ่งที่เปรียบกับถูกเปรียบดังที่กล่าวมาแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระมหาเทพ ไม่อาจปรากฏในบทสวดดีพระเกียรติได้ หากกวีไม่ใช้ **อลังการ** ถ่ายทอดความเชื่อและจินตนาการ ด้วยเหตุนี้ **อลังการ** จึงเป็นกลไกสื่อสารแต่ละต่างๆ ที่กวีพยายามสื่อให้ผู้รับสารคล้อยตาม **อลังการ** ที่สื่อความเปรียบ การเน้นย้ำน้ำหนักการสร้างจินตนาการสิ่งที่เหนือกว่าและมองภาพวัตถุสิ่งนั้นอย่างที่เราควรจะเป็น คือ การเน้นย้ำภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในลักษณะอุดมคติ ซึ่งต้องมีความมหัศจรรย์และสื่อความหมายหลายแง่มุม เพื่อเอื้อให้ผู้รับสารขบคิดและตีความ

4. ภาวะพระมหากษัตริย์กับภาวะเทวราช

กวีแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีสถานะเป็น “เทวราช” เหมือนพระอินทร์ การอ้างพระอินทร์มีความเหมาะสม เพราะคติพราหมณ์และพุทธสะท้อนให้เห็นว่าพระอินทร์เป็นเทพที่มีคุณลักษณะผู้นำ มีบทบาทพิทักษ์ความผาสุกของโลก ส่วนคติพราหมณ์

¹⁴⁵ **จาริกปราสาทจริง หลักที่ K.288** ด้านที่ 3 บทที่ 91

พระอินทร์วิวัฒนาการจากเทพฤๅษกาล มีหน้าที่ปราบอสูรแห่งความแค้นแค้นและความมืดมิด เพื่อให้เกิดน้ำและแสงสว่าง¹⁴⁶ ต่อมาพระอินทร์ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพแห่งสงคราม มีความเก่งกล้าสามารถรูปร่างและลักษณะพระอินทร์นั้น อธิบายได้ว่ามีรูปร่างเหมือนอย่างมนุษย์ แต่มีความสามารถดื่มน้ำโสม ผิวกายสีทองหรือสีอำพัน ในมือถือวชิราวุธ หรือสายฟ้าที่ฟาดลงบนพื้นโลก รูปร่างใหญ่โตเป็นสิบเท่าของโลก¹⁴⁷

เทพมารดาผู้ให้กำเนิดพระอินทร์มีข้อมูลหลายส่วน ใน*ฤๅษเวท* เทพมารดา คือ เทวีนิชฎิกิริ ใน*พราหมณะปุราณะ* เทพมารดา คือ นางอติ¹⁴⁸ น่าสังเกตว่าวิวัฒนาการของพระอินทร์สมัยมหากาพย์และปุราณะ มีสถานะตกต่ำ ทั้งนี้ เพราะความยิ่งใหญ่ของตรีมูรติบดบังพระอินทร์ หรือกล่าวได้ว่าพระอินทร์ไม่มีความยิ่งใหญ่แบบในอดีต เสื่อมทั้งฝีมือและชื่อเสียงอันเกิดจากความประพตติพิตศีลธรรม¹⁴⁹ ในส่วนคติพุทธ พระอินทร์เป็นเทพผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรม สังสมบุญบารมีมาหลายภพหลายชาติ พระอินทร์มีใจศรัทธาพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์และช่วยเหลือพระพุทธศาสนา มีรูปร่าง มีความฉลาด เป็นนักรบและนักดนตรี มีอายุยืนยาว¹⁵⁰

เป็นที่สังเกตได้ว่า พระอินทร์ในบทสวดดีพระเกียรติแสดงความหมาย 2 ลักษณะ ลักษณะแรก กวีกล่าวถึง พระอินทร์ในฐานะ “เทวราช” สัมพันธ์กับลักษณะอันเลิศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ลักษณะที่สอง พระอินทร์มีพฤติกรรมบกพร่อง แสดงความย้อนแย้ง (Irony) ระหว่างภาพลักษณ์พระอินทร์ที่เป็นผู้นำหมู่เทพ กับความมักมากในกาม อันสื่อความหมายแฝงให้เห็นภาพลักษณ์ที่น่าเย้ยเยาะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยทางอ้อม การสื่อความหมายสองลักษณะนี้ ขึ้นอยู่กับบริบทการสื่อความหมายของกวี และเอื้อต่อการตีความหลายมุมมองในจารึก ดังนี้

4.1) ลักษณะร่วมของคุณลักษณะอันเลิศ

พระอินทร์ในฐานะ “เทวราช” สัมพันธ์กับลักษณะอันเลิศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การสื่อความหมายลักษณะนี้ กวีอ้างปริมปราศดีพระอินทร์ของพราหมณ์กับพุทธผสมผสานกัน กวีซ้อนภาพเทพและพระมหากษัตริย์คู่ขนานกัน เพื่อให้เห็นคุณลักษณะอันเลิศร่วมกัน กล่าวคือ เมื่อกวี

¹⁴⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน)* (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), 44.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน., 45.

¹⁴⁹ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, *วิทยารัตนากร: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร.*

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 156-157.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน., 160.

กล่าวถึงลักษณะอันเลิศของพระอินทร์ จะสั้นยถึงความน่ายกย่องของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กลวิธี เช่นนี้ กวีใช้หลักการเล่นความหมายคำศัพท์แปลได้สองอย่าง ดังจะเห็นได้จากจารึกแบบฉบับหลวง หลักแรกที่กล่าวถึงพระอินทร์ คือ *จารึกปราสาทตาพรหม* กวีใช้หลักการที่เรียกว่า *เศลชะ* หรือ *ศลิษฏะ* ซึ่งในงานวิจัยนี้จัดว่าเป็นอสังการทางความหมาย¹⁵¹ มีความหมายดังที่ วาควญะ กล่าวไว้ “ที่พูดประโยคๆ เดียว แต่อาศัยการแปลคำทั้งหลาย ตามที่มันปรากฏอยู่นั้นเอง หรือ (แยกออกไว้ ให้เป็น) คนละอย่างกัน หมายความว่าไปหลายอย่างนั้น ท่านว่าเป็นอสังการชื่อ “เศลชะ”...” เพื่อแปลความซ้อนกันระหว่างพระอินทร์กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังที่ว่า

(35) eṣā śrījayavarmmadevanṛpatin dedīpyamānaujasan

tasmād vīram ajījanat kṣitibhujāś śrīharṣavarmmātmajā |

(36) vrahmarṣer iva devarājam aditir devī sudharmmāsritam

goptum gāṃ śatakotiḥetivihatārātīpravīram raṇe ||

สตรีผู้นี้ ผู้ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าศรีธรรมชัวยรมัน (พระนางชัวยราช จูตามณี) ได้ทำให้พระเจ้าศรีชยเทวะ (พระเจ้าชัวยรมันที่ 7) ผู้มีอำนาจที่รุ่งเรือง ยิ่ง ผู้มีความเก่งกล้า ผู้อาศัยธรรมะ ผู้ได้สังหารแล้วซึ่งหัวหน้าข้าศึกที่มีความ เก่งกล้าในสงคราม ด้วยอาวุธจำนวน 100 โกฎิ เพื่อคุ้มครองแผ่นดิน ให้ประสูติ แล้วจากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าธรณินทรชัวยรมัน) ผู้เปรียบประดุจ พรหมฤๅษี ราวกับว่านางอติเทวีได้ทำให้จอมเทพ (พระอินทร์) ประสูติแล้ว ผู้มี รัศมีปรากฏรุ่งเรือง มีความอาจหาญ ผู้อาศัยอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมมา ผู้มีความ

¹⁵¹ การจัดประเภท *เศลชะ* ในหมู่นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนั้น จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกัน มัมมญะ จัด *เศลชะ* เป็นอสังการทางเสียง ดังที่ วชิราภรณ์ วรรณดี นิยาม*เศลชะ* อ้างอิงจากที่มัมมญะอธิบายไว้ว่า “*เป็น ศัพท์าลังการที่มีลักษณะเป็นการเล่นคำ (punning) หมายถึง การเล่นคำที่มีความแตกต่างกับด้านองค์ประกอบ พื้นฐานและด้านความหมาย แต่มีรูปคำและเสียงเป็นอย่างเดียว*” นัยนี้ *เศลชะ* จึงมีลักษณะที่ผสมผสานระหว่าง อสังการทางเสียง เพราะมีเสียงคำอย่างเดียวกัน และอสังการทางความหมาย เพราะเป็นการเลือกสรรคำที่มีความหมายแตกต่างกัน ซึ่งในพรรณนะของวาควญะดังที่ผู้วิจัยยกคำนิยามกล่าวข้างต้นแล้ว ถือว่าเป็นอสังการทาง ความหมาย ทั้งนี้เพราะน่าจะพิจารณาถึงความแตกต่างของความหมายเป็นสำคัญ ฉะนั้น การจำแนกประเภทของ *เศลชะ* จึงขึ้นอยู่กับเลือก “เสียง” หรือ “ความหมาย” ที่เด่นชัดมากกว่ากัน วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพท์าลังการใน เรื่องพุทธจรีต ของ อัศวโณษ”, 76.

แก่งกล้าในหมู่ทหารชั้นนำ ที่ถูกฆ่าแล้วโดยศตโกฏิเพื่อพรหมฤๅษีเพื่อที่จะปกครอง
สวรรค์¹⁵²

จาริกข้างต้น เป็นต้นแบบเนื้อหาที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ประสูติ การรังสรรค์เนื้อหาจาริก
ตอนนี้บ่งชี้ฝีมือของกวีอย่างชัดเจน เพราะเป็นที่ประจักษ์ว่าเมื่อกวีท่านอื่นแต่งจาริกเพื่อสดุดีพระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 ได้แก่ *จาริกปราสาทพระขรรค์* และ*จาริกปราสาทจริง* หลักที่ k.287, k.288 และ
k.547 ก็นำคำประพันธ์บทนี้ไปใส่ไว้ในจาริกหลักดังกล่าวด้วย

คำประพันธ์ข้างต้น กวีต้องการสื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าประสูติมาจากพระนางศรีชัยราช
จุฑามณีกับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระองค์ทรงมีความกล้าหาญอย่างยิ่ง **เคลษะ**สื่อ
ความหมายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 (śrījayavarmmadevanrpatin) กับ *devarājam* คือ พระอินทร์
เพื่อยืนยันสถานะอันน่าพิศวงของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นพระอินทร์บนโลกมนุษย์ ดังที่
นิพัทธ์ แยมเดช อธิบายการใช้**เคลษะ**ว่า

เริ่มจากศัพท์ที่ว่า *vrahmarṣer* หากใช้ในการกล่าวอ้างถึงพระอินทร์ จะ
มีความหมายถึงพระกัศยปะ มีสถานะเป็นพรหมฤๅษี นอกจากนี้ตามความเชื่อ
ของศาสนาพราหมณ์ยังถือว่าเป็นพระกัศยปะเป็นเทพผู้สร้าง หรือที่ได้รับสมญา
ว่าพระประชาบดี และมีสถานะเป็นบิดาของพระอินทร์ แต่ถ้าจะใช้ศัพท์นี้ใน
เนื้อความที่กล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ศัพท์นี้จะมีความหมายถึงพระเจ้าธรณิ
นทรวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวียังสร้างภาพ
ด้วยว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 มีสถานภาพประดุจพรหมฤๅษี ทั้งนี้เพื่อสื่อ
นัยให้เห็นว่าพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นผู้ประพาดิธรรมราวกับ
เป็นพรหมฤๅษี และเพื่อที่จะย้ำภาพว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีสถานะ
เช่นเดียวกับพระอินทร์ เช่นเดียวกับศัพท์ *aditirdevī* หากใช้กับพระอินทร์ จะมี
ความหมายตรงรูปศัพท์ คือ พระนางอติเทวี มเหสีของพระกัศยปะ ซึ่งเป็น
มารดาของพระอินทร์ แต่ถ้าใช้ศัพท์นี้เพื่อสื่อความหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
จะมีความหมายถึงพระนางศรีชัยจุฑามณี พระมเหสีของพระเจ้าธรณินทรวรมัน
ที่ 2 ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ศัพท์ที่ว่า *arāti pravīram* หากใช้
ตามความรูปศัพท์ มีความหมายว่า ทหารชั้นนำที่มีความเก่งกล้า แต่บริบทใน
เนื้อความสื่อความหมายเกี่ยวข้องกับพระอินทร์บนสรวงสวรรค์ เพราะพระองค์

¹⁵² จาริกปราสาทตาพรหม และจาริกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 1 บทที่ 18

ทรงเป็นทหารที่มีความเก่งกล้า สंहारวฤตราสูรซึ่งเป็นอสูรร้ายได้สำเร็จ สอดคล้องกับที่กวีกล่าวถึง *śatakoti* คือ อาวุธพิเศษของพระอินทร์ใช้สังหาร วฤตราสูร นัยเดียวกันนี้ กวีสื่อความหมายด้วยว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็ใช้ อาวุธจำนวน 100 โกฎิสังหารข้าศึกอย่างราบคาบด้วย ส่วนศัพท์ *sudharmm āśritam* หากใช้กับพระอินทร์ จะมีความหมายถึงเทวสภา อันเป็นสถานที่ ประชุมแห่งหมู่คณาเทพที่มีพระอินทร์เป็นหัวหน้าในการประชุม แต่ถ้าใช้ใน ความหมายที่สื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมายถึงผู้ยึดถือธรรมะเป็น หลัก เช่นเดียวกับคำว่า *goptum gām* หากใช้กับพระอินทร์ จะมีความหมาย ของรูปศัพท์ว่าสวรรค์ หากใช้ศัพท์นี้กับพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมาย ว่า แผ่นดินหรือโลกมนุษย์¹⁵³

ความผสมผสานระหว่างปรัมปราคติพระอินทร์ของพราหมณ์กับพุทธนี้ กวีใช้เคลือบแฝง ความหมายสองความหมายคู่ขนานกัน ถ้าสื่อเฉพาะพระอินทร์ จะเห็นว่าเทพองค์นี้เป็นนักรบสวรรค์ มี อำนาจมากมาย นัยนี้ พระอินทร์จึงดำรงพันธกิจหลักคือพิทักษ์ความผาสุกให้แก่สวรรค์ ถ้าจะสื่อเฉพาะ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระมหากษัตริย์เป็นผู้เลิศในแผ่นดิน คุ้มครองโลกให้มีความสุขสวัสดิ์ การสื่อ ความเหล่านี้อาจเรียกได้ว่าเคลือบแฝงระดับคำ เพราะกวีพลิกแพลงความหมายคำศัพท์ให้สอดคล้องกับ เทพหรือบุคคลที่ผู้รับสารตีความ แต่ความพิเศษของ **เคลือบแฝง** ไม่ได้มีเพียงเท่านี้ ยังพบการแปล ความหมายระดับความ กล่าวคือ กวีสะท้อนภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับมิติเทพใน ปรัมปราคติทั้งพราหมณ์และพุทธ หลอมรวมลักษณะเด่นของพระอินทร์ในปรัมปราคติที่แตกต่างทาง ลัทธิความเชื่อให้มาบรรจบที่องค์พระมหากษัตริย์ สะท้อนความหมายแรก คือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรงสภาวะเป็นพระอินทร์ของพราหมณ์ กวีกล่าวถึงพระอินทร์ในฐานะเทพต้นแบบสงคราม สอดคล้องกับวิวัฒนาการพระอินทร์ยุคแรก การที่พระอินทร์สังหารวฤตราสูรเท่ากับว่ายังโลกให้อุดม สมบูรณ์ด้วยพืชผล กวีคงจะมองภาพพระอินทร์มิตินี้ซ้อนทับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้แก่โลก ความหมายที่สอง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรงสภาวะเป็น พระอินทร์ของพุทธ อาศัยในเทวสภา “สุธรรมา” อันเป็นสถานที่ถ่ายทอดสาระทางธรรม มีธรรมะเป็น เข้มทิศนำทางสู่หนทางแห่งความสว่าง จะเห็นได้ว่าภาพพระอินทร์มิตินี้ซ้อนทับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในฐานะที่พระองค์ประทานคำสั่งสอนธรรมะให้แก่ชาวโลก พระองค์จึงเป็นผู้นำในทางธรรมนั่นเอง

การเปรียบเทียบลักษณะพระมหากษัตริย์กับพระอินทร์ด้านความเก่งกล้าสามารถ กวีผู้รจนา **จาริกปราสาทโตว์** แสดงความหมายรูปกะเปรียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระอินทร์ผู้มีดวงตา

¹⁵³ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอภิปรัชญาในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7”, 361-362.

จำนวนมาก ภาวะพระอินทร์และพระมหากษัตริย์ซึ่งมีลักษณะร่วมกันเช่นนี้ ดึงดูดให้พระลักษมีหลงใหล ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวผู้วิจัยจะวิเคราะห์ในหัวข้อที่เกี่ยวกับพระศรี-พระลักษมีต่อไป

ใน *จารึกปราสาทพินานอากาศ* กวีกล่าวถึงพระอินทร์ว่าดำรงพันธกิจหลัก คือ ปราบอสูรที่ชั่วร้าย ด้วยวชิราวุธ หรือสายฟ้า ซึ่งมีอานุภาพร้ายแรง ดังที่ว่า

(25) sahasradarśanaḥ prāpto lokapālai ◡ — ◡ taiḥ |

(26) tejonujena yo duṣṭa- daityeṣu dama [naṃ vya] dhāt ||

**พระอินทร์ผู้ไปถึงแล้วพร้อมด้วยท้าวโลกบาล ได้กระทำการปราบปราม
พวกอสูรที่ชั่วร้ายทั้งหลายด้วยสายฟ้า**¹⁵⁴

การกล่าวถึงพระอินทร์ตั้งคำประพันธ์ข้างต้น สอดคล้องกับอสังการที่เรียกว่า **อปริสตุตประคังสา** ซึ่งเป็นนรรธลึงการ สรรเสริญลักษณะหนึ่งที่ไม่ได้กล่าวตรงๆ ดังที่ กุสุมา รัชชมนณี อธิบายว่า “คือ การสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึง แต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น”¹⁵⁵ ในข้อความนี้ ไม่มีคำใดกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แต่บริบทคำจารึกบ่งบอกหน้ากวีกล่าวว่า “**พวงมาลัย คือ พระเกียรติยศของพระองค์ที่พวยพุ่งขึ้นไปสู่เบื้องบน ส่องแสงอยู่แล้วที่เบื้องบนราวกับว่าทำให้เทพทั้งหลาย ผู้มีอินทรียุ่นมัวแล้วให้ตื่นอยู่**”¹⁵⁶ ต่อจากเนื้อความนี้ กวีจึงกล่าวถึงพระอินทร์ตั้งคำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นพระบรมเดชานูภาพในแง่ที่ว่าเมื่อพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พวยพุ่งสู่สวรรค์ ซึ่งเทพทั้งหลายต่างประจักษ์ กวีก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอินทร์พร้อมด้วยท้าวโลกบาลปราบอสูร พระอินทร์นั้นโดยนัยก็คือพระราชา ผู้นำ นักรบ ผู้พิชิต ผู้นำความผาสุกสู่สวรรค์ ไม่ต่างจากวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงชนะหมู่ข้าศึก นำความผาสุกมาสู่โลกมนุษย์ แม้กวีใช้รูปคำศัพท์ *sahasradarśanaḥ* ซึ่งเป็นคำเรียกพระอินทร์ คือ ท้าวพันตาสะท้อนภาพพระอินทร์ในร่าง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเป็น “เทวราช” ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่ากวีไม่เพียงแทรกคติปรัมปราว่าด้วยพระอินทร์ เพื่อสื่อสັນของเทพองค์นี้ แต่น่าจะสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยอ้อม เพื่อให้ผู้รับสารเทียบวีรกรรมของพระอินทร์กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

¹⁵⁴ *จารึกปราสาทพินานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 13

¹⁵⁵ กุสุมา รัชชมนณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 35.

¹⁵⁶ *จารึกปราสาทพินานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 12

จาริกปราสาทจรุง ยังคงอ้างลักษณะเด่นพระอินทร์ คือ มีพันทา มาเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีชี้ให้เห็นว่าพระอินทร์แท้จริงแล้วก็คือพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพราะพระองค์มีสภาวะของเทพทุกองค์อยู่ในพระวรกาย ดังที่ว่า

(13) kalābhipūrṇo py akalaṅkabhāg yo

cyuto py akṛṣṇo pi sahasradṛṣṭiḥ |

(14) vaśī vṛṣāṅko py avināsiteṣṭiḥ

kenāpy aśeṣāmaramūrttivittah ||

พระองค์แม่จะทรงบริบูรณ์ไปด้วยศิลปะ แต่ก็ปราศจากส่วนเสี้ยวของความเป็นพระจันทร์ แม่จะไม่สิ้นสลาย แม่จะไม่ใช้พระกฤษณะ แต่ก็เป็นผู้มีดวงเนตรนับพัน คือ พระอินทร์ แม่จะมีเครื่องหมาย แต่ก็ไม่ทรงทำลายยัญพิธี พระองค์ทรงมีคุณสมบัติ คือ รูปของเทพทุกองค์ โดยประการใดประการหนึ่ง¹⁵⁷

จาริกที่ยกมานี้ กวีไม่ได้กล่าวถึงพระอินทร์องค์เดียว แต่รวมความเป็นเลิศส่วนต่างๆ จากพระจันทร์ พระกฤษณะ และพระอินทร์อยู่ที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อลังการในคำประพันธ์ สอดคล้องกับบรรดาลังการที่ปกปิดเอาไว้ เรียกว่า “อุปหนุติ” ในตัวอย่างที่ยกมานี้ สอดคล้องกับอุปหนุติประเภทการปกปิดแบบบริสุทธ์ หรือ ศุทธาปนุติ ดังที่อภัยทิกษิตะ อธิบายไว้ใน *กุวัลยานันทะ* ความว่า

“การปฏิเสธลักษณะที่แท้จริงของวัตถุที่เราเห็น เช่น พระจันทร์ โดยจุดประสงค์ที่จะนำลักษณะวัตถุอีกสิ่งหนึ่งไปทับเอาไว้ข้างบน เช่น วัตถุที่อยู่ต่อหน้าเราไม่ใช่พระจันทร์ แต่ว่าเป็นดอกบัวของแม่น้ำคงคาสวรรค์”¹⁵⁸

ชุดคำอธิบายนี้กวีสื่อความหมายโดยนำดอกบัวไปทับกับพระจันทร์ แต่ในที่นี้ไม่ใช่พระจันทร์ หากเป็นดอกบัว¹⁵⁹

¹⁵⁷ จาริกปราสาทจรุง หลักที่ K. 287 ด้านที่ 2 บทที่ 38

¹⁵⁸ śuddhāpahnūtiranyasyāropārtho dharmanihnavah |

nāyaṃ sudhāṃsuḥ kiṃ tarhi vyomagaṅgāsaroruham ||

P.R. Subrahṅya śarmā, *kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya*

Dīkshita's kuvalayānanda, 27.

¹⁵⁹ Ibid.

บทประพันธ์ที่ยกมา จะเห็นถึงความยกย่องความหมายปฏิเสธ ดังปรากฏรูปคำศัพท์จาริก py และ pi ทุกบาท เป็นความพยายามที่กวีปฏิเสธลักษณะที่แท้จริงของสิ่งหนึ่งแต่แทนที่ด้วยสิ่งหนึ่ง การสื่อความหมายในแง่นี้มีความงามอย่างยิ่ง เพราะกวียำนำหน้าความหมายเล่นล้อคู่ขนาน กล่าวคือ บาทแรกกวีใช้คำศัพท์ว่า kalā เพื่อสื่อความรู้ในทางศิลปะ คือ ศิลปะ (หรือเสียว) ที่เต็มบริบูรณ์ (kalābhipūrṇo) แต่เมื่อกวีมองเห็นก็ประจักษ์ว่าไม่ใช่เสียวของพระจันทร์ (akalāṅkabhāg) นัยนี้ จะเห็นว่า คำศัพท์ kalā-kala กวีเล่นเสียงลักษณะยวมกแทรกเข้ามาด้วย การสื่อความหมายจึง แตกต่างกัน เพราะแปลได้ทั้งเสียว และศิลปะ ในบาทที่ 2 กวีปฏิเสธการรับรู้ภาวะของเทพแต่ก็ยืนยัน ว่าพระมหากษัตริย์คือเทพ ซึ่งตามความเข้าใจเดิม กวีปฏิเสธภาวะที่ไม่สิ้นสลาย (cyuto) ปฏิเสธภาวะ ความเป็นเทพที่ไม่ใช่พระฤๅษณะ (akṛṣṇo) แต่ก็มีพันเนตรแบบเดียวกับพระอินทร์ (sahasradṛṣṭiḥ) และในบาทที่ 3 ความหมายสื่อถึงสัญลักษณ์ในทางพิธีกรรม กวีกล่าวว่าแม้จะมีรูปเครื่องหมาย หรือ แม้จะมีรูปวิว (vṛṣāṅko) แต่ก็ไม่ถูกทำลายในการประกอบพิธี (avināsiteṣṭiḥ) และบาทสุดท้ายกวี สรุปรวมความว่าความหมายที่ดูย้อนแย้งดังที่กล่าวมานี้ คือ การดำรงสภาวะความเป็นเทพทุกองค์ ซึ่ง รวมทั้งภาวะเกี่ยวเนื่องกับเทพในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 (aśeṣāmaramūrttivittah)

จาริกปราสาทจริง กวียังคงอ้างปรัมปราคติพระอินทร์มาเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในแง่ภาวะความเป็นผู้นำ การสร้างสรรค์จาริกโดยที่กวีผสมผสานคติความเชื่อสืบเนื่องกันมา ตอกย้ำ ภาวะเทวราชในองค์พระมหากษัตริย์ไม่เสื่อมคลาย ดังเนื้อความที่ว่า

(39) santānasambhūtavibhūtibhāg yas
sarājahamsāgravimānarūḍhah |

(40) śubhradvipendras s[u]manovikīṛṇām
kṣoṇiṃ arakṣat tridivam yathendrah ||

พระองค์เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติที่เกิดขึ้นแล้วในวงศ์ตระกูล (หรือจากต้น กัลปพฤกษ์) ผู้เป็นเหมือนช้างเผือก ได้ขึ้นไปแล้วสูวิมานอันประเสริฐ ที่มีรูปราช หงส์ ได้ปกครองแผ่นดินที่เื่องแน่นด้วยคนจิตใจดี เหมือนพระอินทร์คุ้มครอง สวรรค์ที่เื่องแน่นไปด้วยเทพ¹⁶⁰

¹⁶⁰ จาริกปราสาทจริง หลักที่ K. 287 ด้านที่ 2 บทที่ 51

อลังการสื่อความหมายเปรียบเทียบวัตถุสองสิ่ง แสดงความคล้ายคลึงกันเรียกว่า “อุปมา” ตัวอย่างที่อุปยทิกษิตะกล่าวถึงนี้ คือเนื้อความที่ว่า “*โธ พระกฤษณะ เกียรติยศของท่านดั่งไปใต้ม่าน้ำค้างคาสวรรค์ (ดั่งไปใต้อันสวรรค์) เหมือนกับนางหงส์*”¹⁶¹ ตัวอย่างนี้เกียรติยศกับนางหงส์นั้นมีความงามเหมือนกัน แสดงให้เห็นว่าเป็นอุปมาเปรียบเทียบความงามระดับเดียวกัน สอดคล้องกับจารึกที่ยกมาข้างต้น กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระอินทร์ (yathendrah) ซึ่งมีภาวะผู้นำและเก่งกล้าสามารถเหมือนกัน ความเด่นในการเปรียบเทียบมีทั้งรูปกะ คือ กวีมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นช้างเผือก (śubhradvipendras) เดินทางไปสู่วิมานอันเลิศ (agravimāna) วิมานนี้มีรูปประดับเป็นราชหงส์ (sarājahamsā) จากนั้นความเปรียบเทียบให้ภาพอีกลักษณะหนึ่ง คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองแผ่นดินที่มีคนดีจำนวนมาก คล้ายกับพระอินทร์ที่คุ้มครองสวรรค์อันเป็นที่พยสถานที่มีเทพจำนวนมาก

การสื่อความหมายเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระอินทร์ดังกล่าว ถือว่าครบองค์ประกอบ 4 ประการของอุปมา (ปุโรโณปมา) ประกอบด้วย (1) **อุปเมย** หรือที่เรียกว่า **อุปไมย** คือ สิ่งที่จะนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น ในที่นี้ หมายถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (2) **อุปมานิ** หรือที่เรียกว่า **อุปมา** คือ สิ่งที่เป็นมาตรฐาน เป็นสิ่งที่เราจะนำไปเปรียบเทียบ ในที่นี้ หมายถึง พระอินทร์ (3) **สาธารณธรรมะ** คือ คุณสมบัติที่เหมือนกัน มีความหมายเหมือนกันระหว่างสองสิ่ง ในที่นี้ ภาวะความเป็นเลิศของผู้นำทั้งเทพและพระมหากษัตริย์มีคุณสมบัติเหมือนกัน (4) **อุปมาวจะ** หรือ**วาจะ** คือ คำที่บ่งชี้ถึงการเปรียบเทียบ ในที่นี้กวีใช้คำศัพท์ว่า yathā อยู่ในกลุ่มเดียวกับคำศัพท์ iva¹⁶²

ผลสัมฤทธิ์จากการเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นภาพพระมหากษัตริย์ เปี่ยมด้วยโชครุ่งเรืองในวงศ์ตระกูลและเปี่ยมด้วยบุญบารมีไม่ต่างจากเทพ นับว่ากวีประสบความสำเร็จในการสื่อความหมายดังกล่าว เพราะดูเหมือนปรัมปราคติพระอินทร์ เป็นสื่อเปรียบเทียบที่เหมาะสมสะท้อนความยิ่งใหญ่เกรียงไกรในพระบารมี ให้จินตภาพดงามมั่งแมลืองในภาวะอันเป็นทิพย์

4.2) ลักษณะต่างของความประพฤติ

นอกจากกวีกล่าวถึงพระอินทร์เทียบเคียงกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บทสวดติพระเกียรติยังแทรกคติที่ว่าพระอินทร์มีพฤติกรรมบกพร่อง แสดงความย้อนแย้ง (Irony) ระหว่างภาพลักษณ์

¹⁶¹ upamā yatra sādṛśyalakṣmīrullasatiḥ dvayoḥ |
hamsīva kṛṣṇa te kīrtiḥ svargaṅgāyavagāhate ||

T.K. Ramachandar Aiyar, **kuvalayananda of Appayya Dikshita** (Kalpathi : R.S.Vadhyar & Sons, 1981) , 3-4.

¹⁶² P.R. Subrahānya śarmā, **kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appayya**

พระอินทร์ที่เป็นผู้นำหมู่เทพ กับความมักมากในกาม คติความเชื่อนี้ปรากฏอยู่ใน *จาริกปราสาทไทร* ดังความว่า

(31) sarvvānavadyavadanaprakṛtāvasatyām

svenānurūpavapuṣi dyupatiḥ praśaktah |

(32) anyāsu yatra vanitāsu yadi prayātaḥ

kāntāratim sma nu parāsu nirākaroti ||

หากพระอินทร์ผู้ถูกสรรเสริญแล้ว ไปหาสตรีนางอื่นที่มีรูปร่างที่เหมาะสม
อย่างนั้นแน่ๆ แล้ว (พระองค์) ผู้มีที่อยู่ที่ถูกกระทำแล้วที่ปราศจากความผิดที่
ใบหน้าของทุกคน ก็คงจะปฏิเสธความเสนาหาและความยินดีที่มีต่อภรรยาอย่าง
นั้นเป็นแน่ เพราะหญิงที่ตีเลิศของคนอื่น¹⁶³

คำประพันธ์บทนี้ กวีใช้อุปเปรกษาแสดงจินตนาการและความสงสัยโดยสื่อภาพว่าควรจะเป็น
เช่นนั้น น้ำเสียงกวีกล่าวตำหนิพระอินทร์ (prayātaḥ) ซึ่งมีพฤติกรรมลอบเป็นชู้ภรรยาฤๅษี ดังเรื่องราว
พระอินทร์ถูกฤๅษีเคาตมะสาปให้มีโยนี หรือเครื่องเพศสตรีทั่วร่างกาย ต่อมาคำสาปเปลี่ยนเป็นดวงตา
นับพันแทน สาเหตุที่พระอินทร์ถูกสาปเพราะลอบทำชู้กับนางอหัลยา ซึ่งเป็นบาทบริจาริการับใช้ฤๅษี
เคาตมะ¹⁶⁴ พฤติกรรมพระอินทร์ดังกล่าวละเมิดศีลธรรมคู่ครองผู้อื่น จึงได้รับโทษทัณฑ์รุนแรง ใน
รามายณะ เรื่องพระอินทร์เป็นชู้กับนางอหัลยา ฤๅษีวิศวามิตรถ่ายทอดให้แก่พระรามและพระลักษมณ์
ฟัง โดยยกคำพูดที่พระอินทร์ไม่อาจอดกลั้นความเสนาหาที่มีต่อภรรยาฤๅษีได้ ดังที่ว่า “นางผู้มีรูปร่าง
เอ๋ย ชายผู้มีความใคร่ ไม่อาจรอจนถึงเวลาที่เหมาะสมได้ นางเอวงามเอ๋ย ข้าใคร่ร่วมอภิรมย์
กับเจ้า”¹⁶⁵ ทั้งนี้ ก็เพื่อตำหนิพฤติกรรมอันน่าอดสูของพระอินทร์อยู่ในที่¹⁶⁶ ปริัมปราศติดังกล่าวเป็นที่
รับรู้ในราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เห็นได้ว่ากวีไม่ได้ยกย่องความประพฤติของพระอินทร์ การไม่

¹⁶³ *จาริกปราสาทไทร* ด้านที่ 2 บทที่ 34

¹⁶⁴ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 17.

¹⁶⁵ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวราลภิมักษิณีฉบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยา กัณฑ์* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 67.

¹⁶⁶ ปริัมปราศติพระอินทร์เป็นชู้กับนางอหัลยา ดังแทรกอยู่ในรามายณะ เป็นอีกสำนวนหนึ่งที่พระอินทร์
ถูกสาปให้สูญเสียอันทะ ซึ่งเป็นบทลงโทษที่พระอินทร์ถูกต้อนไม่ให้สืบพันธุ์ จนกระทั่งฝ่ายเทพต้องนำอันทะที่
สมบูรณ์ของแกะไปให้พระอินทร์ เรื่องเดียวกัน., 68.

รู้จักชมอารมณ์ในโลกียรส หรือที่กวีใช้คำศัพท์ *kāntāratim* หมายความว่า “ซึ่งความรักและความยินดี” เท่ากับว่าเป็นพฤติกรรมอันน่าตำหนิ แม้พระอินทร์มีอำนาจมากมายในฐานะผู้นำเทพ ย่อมไปหา (*praśaktah*) สตรีมีรูปร่างที่เหมาะสม (*anurūpavapuṣi*) คนใดก็ได้ แต่ก็แสดงให้เห็นความไม่ระงับอารมณ์เสนาหา ซึ่งย่อมนำไปสู่คำติฉินนินทาชั่วกัลปาวสาน พฤติกรรมเช่นนี้กวีนำมาแสดงความสงสัยว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คงจะทรงทอดทิ้งสิ่งน่าตำหนิ (*nirākaroti*) ซึ่งความรักและความยินดีในภรรยาของผู้อื่นเป็นแน่ กล่าวคือ ไม่ทรงเลียนแบบพฤติกรรมพระอินทร์ เพราะพระองค์ปราศจากความผิดนั่นเอง การสร้างคู่ตรงข้ามพฤติกรรมของเทพกับพระมหากษัตริย์ ชี้ให้เห็นว่าในวรรณคดีของกวี พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงประพฤติตามทำนองคลองธรรม เป็นที่น่าสรรเสริญในศีลธรรมไม่ล่วงละเมิดประเวณีสตรีที่มีสามีแล้ว

พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความสัมพันธ์กับพระอินทร์ตามปริมปราศติพราหมณ์และพุทธ การอ้างปริมปราศติพระอินทร์ ทำให้ประจักษ์ได้ว่าพระมหากษัตริย์คือเทวราช เสมือนเป็นผู้นำหมู่เทพ กวีอ้างคุณลักษณะดีเลิศของพระอินทร์ เพื่อเสริมภาพลักษณ์ภาวะผู้นำและความเก่งกล้าสามารถในการรบของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขณะเดียวกันจารึกกล่าวถึงคติความประพฤติบกพร่องที่พระอินทร์แสวงหาความสุขทางเพศ ประพฤติผิดศีลธรรม แสดงความย่อนแอในภาวะความเป็นเทพกับคุณธรรมที่พึงสรรเสริญคติความประพฤติอันบกพร่อง เป็นเครื่องเสริมภาพลักษณ์พระราชาผู้ยึดมั่นธรรมะ และเป็นการสื่อภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ปลอดพ้นจากการข้องแวะในโลกียสุขทั้งปวง

2.1.2 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับตัวละครเอกในมหากาพย์

มหากาพย์ยิ่งใหญ่เรื่อง *รามายณะ* และ *มหาภารตะ* มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อชีวิตจิตใจผู้คนที่อยู่ในอินเดียและดินแดนต่างๆ เป็นระยะเวลายาวนาน¹⁶⁷ มหากาพย์ 2 เรื่องนี้ คือ คลังความรู้ที่กวีเลือกสรรตัวละครเด่นๆ มาเป็นส่วนประกอบบทสวดตีพระเกียรติ โดยมากกวีจะเทียบเคียงความเก่งกล้าสามารถของพระมหากษัตริย์กับตัวละครยอดวีรบุรุษต่างๆ ในวรรณคดีมหากาพย์ รวมทั้งการอ้างถึงตัวละครปฎิปักษ์ก็เพื่อสร้างคู่ตรงข้ามกับพระมหากษัตริย์ เพื่อเน้นความเป็นวีรบุรุษของพระมหากษัตริย์ชัดเจนขึ้น บทสวดตีพระเกียรติซึ่งมีการอ้างตัวละครเอกในมหากาพย์จึงสร้างเสน่ห์ในมิติการตีความ โน้มน้าวอารมณ์ความรู้สึกตรึงใจผู้รับสารได้เป็นอย่างดี

เหตุที่กวีอ้างตัวละครเอกใน *รามายณะ* และ *มหาภารตะ* เพราะเนื้อเรื่องแสดงวีรกรรมของตัวละครผู้เก่งกล้าสามารถ และเนื้อเรื่องสัมพันธ์กับเทพ ขณะเดียวกันก็สะท้อนคติแง่คิดต่างๆ เพราะแม้ตัวละครดำรงภาวะเหนือมนุษย์ มีฤทธานุภาพ น่าตื่นตาตื่นใจ แต่ตัวละครในวรรณคดีมหากาพย์ก็มี

¹⁶⁷ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, *มหาภารตยุทธ* พิมพ์ครั้งที่ 12, อารัมภบท.

พฤติกรรมไม่ต่างจากมนุษย์ คือ มีอารมณ์ความรู้สึก มีสำนึกผิดชอบชั่วดี สอดคล้องกับที่ กุลนิจ คณະฤกษ์ ตั้งข้อสังเกตว่า

วีรบุรุษในวรรณคดีมหากาพย์ มักมีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าทางใดทางหนึ่งเสมอ เช่น ในรามายณะ พระรามคือพระวิษณุที่อวตารลงมาปราบยุคเข็ญบนโลก ส่วนนางสีดาก็คือพระนางลักษมี ในมหาภารตะ พระกฤษณะซึ่งอยู่เบื้องหลังชัยชนะของกษัตริย์ปาณฑพ แท้จริงก็คืออวตารของพระวิษณุ และกษัตริย์ปาณฑพทั้งห้าก็ล้วนเป็นเชื้อสายของเทพเจ้าทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม แม้วีรบุรุษในวรรณคดีมหากาพย์จะมีฐานะสูงส่ง เพราะเป็นอวตารหรือเป็นเชื้อสายของเทพเจ้าแต่ก็มีอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนมีพฤติกรรมไม่ต่างจากมนุษย์ทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าวีรบุรุษในวรรณคดีมหากาพย์ แท้จริงก็คือภาพของเทพเจ้าที่กวีได้ปรับให้มีความเป็นมนุษย์มากขึ้นนั่นเอง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมหากาพย์ได้เสนอภาพของเทพเจ้าซึ่งเป็นนามธรรมให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น¹⁶⁸

บทสวดตีพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีอ้างตัวละครเอกเรื่อง รามายณะและ มหาภารตะ อยู่บ่อยครั้ง ตัวละครที่กวีกล่าวถึงเป็นตัวละครที่โดดเด่น เช่น พระราม ราวณะ ภิษมะ อรชุน ยุธิษฐิระ และพระกฤษณะ เป็นต้น ตัวละครเหล่านี้ กวีนำมาเปรียบเทียบและแสดงความสัมพันธ์กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพื่อสะท้อนภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับวีรบุรุษในปรัมปราคติและสื่อภาวะความเป็นเทพตามแบบฉบับอุดมคติ โดยกวีนำเสนอด้วยอลงการอย่างประณีตงดงาม ในหัวข้อนี้ ขอยกตัวอย่างตัวละครเอกบางตัวมาวิเคราะห์วิจารณ์อย่างละเอียด และคำประพันธ์บางบทกวีที่ได้กล่าวถึงตัวละครหลายตัวรวมอยู่ด้วยกัน ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

1. พระราม และตัวละครที่เกี่ยวข้อง

พระรามและตัวละครที่เกี่ยวข้องปรากฏโดดเด่นใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ก่อนหน้าที่เจ้าชายวิกรมรจนาจาริกหลักนี้ *จารึกปราสาทตาพรหม* นำเสนอตัวละครในมหากาพย์เพียงตัวเดียว คือ ชนเมชัย ดังปรากฏในบทที่ 26 ชนเมชัยเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ปาณฑพจากเรื่อง *มหาภารตะ*

¹⁶⁸ กุลนิจ คณະฤกษ์, “ชนบการประพันธ์และทรรชนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 4.

มีสถานะเป็นพระปนัดดาของอรชุน แสดงว่ากวีราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 รับรู้เรื่องราวตัวละครวรรณคดีมหากาพย์ เพียงแต่ยังไม่เลือกสรรตัวละครมาอ้างอิงอย่างหลากหลาย จนกระทั่งเจ้าชายวีรกุมารรจนา **จาริกปราสาทพระขรรค์** โดยประดิษฐานหลักจารึกภายในศาสนสถานที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โปรดให้สร้างอุทิศแด่พระราชบิดา กวีจึงยกตัวละครเอก เช่น พระราม ภิษมะ และตัวละครอื่นๆ ที่หลากหลายมาชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่โดยเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่สำคัญการอ้างตัวละครเอกในจารึกไม่น่าจะเป็นเพียงสื่อเปรียบเทียบให้เห็นความงามเฉพาะทางวรรณคดี แต่การอ้างตัวละครสะท้อนเบื้องหลังพระราชจริยาคติ และปรัชญาความคิดภายในศาสนสถาน ดังคำ **จาริกปราสาทพระขรรค์** บทที่ 29-31 ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

อนึ่ง ปรีมปราคติพระรามใน**จาริกปราสาทพระขรรค์**บางบทเชื่อมโยงกับ**จาริกปราสาทจริง** ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์จึงจะเทียบเคียงเนื้อหาจารึกทั้งสองหลักประกอบด้วย ดังนี้

จาริกปราสาทพระขรรค์ พรรณนาเนื้อความปรีมปราคติพระรามเชื่อมโยงกับพระราชจริยาคติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังนี้

(57) rāmaś ca yaś ca vihitāmaramartyakāryau

pitrarthatatparahr̥dau jītabhārgavau dvau |

(58) pūrvo śmanā vyadhita caṅkramam avadhīm ṛkṣair

hemnā paras tu manuḡais taritum bhavāvdhim ||

พระรามและพระองค์ ได้ทำการทำงานเพื่อเทวดาและมนุษย์ มีพระทัยมุ่งมั่น
ในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อพระราชบิดา ทั้งสองพระองค์ได้มีชัยชนะต่อภรรคา
(พระรามชนะปรศุราม พระเจ้าชัวยรมันชนะพวกจาม) องค์ที่พูดถึงก่อน
(พระราม) ทรงสร้างถนนด้วยหินเพื่อข้ามทะเลพร้อมด้วยลิงและหมีทั้งหลาย
ส่วนองค์ที่กล่าวถึงทีหลัง (ชัวยรมัน) ได้ทรงสร้างถนนด้วยทอง เพื่อข้าม
มหาสมุทร คือการเวียนว่ายตายเกิด พร้อมด้วยมนุษย์ทั้งหลาย¹⁶⁹

บทสวดดีพระเกียรติข้างต้น แม้ดำเนินตามขนบนิยม แต่ถ้าพิจารณา**อสังการสัมพันธ์กับบริบท** ยุคสมัย จะเห็นถึงอัจฉริยภาพของกวีที่มีความรอบรู้ในศิลปะการประพันธ์และความคิดยกย่องพระมหากษัตริย์ ตัวละครเอกที่กวีกล่าวถึงสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์การสร้างจารึกและศาสนสถาน ยิ่งกว่านั้น ตัวละครเอกมหากาพย์น่าจะสื่อความในพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย

¹⁶⁹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 23:

ความหม่นหมองก็เกิดขึ้น ดังที่*รามายณะ* กัณฑ์ที่ 2 อโยธยากัณฑ์ วาลมิกิพรรณนาบทพลัดพรากจากเมือง อโยธยาไว้อย่างสะเทือนอารมณ์ แสดงให้เห็นว่าพระรามยอมสละความสุขส่วนตัวโดยไม่อาลัย ในความสุขสบายที่เคยประสบอยู่ จึงส่งผลต่อสภาวะแวดล้อมที่ร่วมอาลัยและหวั่นไหวอย่างสุดซึ้ง¹⁷¹ ตัวอย่างพฤติกรรมที่ยืนยันคุณธรรมอันล้ำเลิศของพระราม ปรากฏในคำพูดที่กล่าวตอบนางไภยเกयी แสดงความเสียสละอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อท้าวทศรถ ดังความว่า

“...อะไรก็ตามที่จะทำให้พระบิดาที่หม่อมฉันเคารพยิ่งพอพระทัย หม่อมฉันทำได้ทุกอย่าง แม้จะให้หม่อมฉันสละชีวิตก็ยอม เพราะไม่มีธรรมใดที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่าการรับใช้บิดาและกระทำตามที่บิดาต้องการ...”¹⁷²

ความเสียสละของพระรามเพื่อพระราชบิดา เป็น “สาร” อันลึกซึ้งในมหากาพย์ที่ไม่เลื่อนหายจากความทรงจำในหมู่กวี และคงประทับใจกวีผู้รจนา*จาริกปราสาทพระขรรค์* เพราะกวีใช้อุปมาเทียบความกตัญญูที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีต่อพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ดังสารจาริกตอนท้ายระบุ ว่าพระราชาทรงให้สร้างปราสาทพระขรรค์เพื่อฉลองคุณพระราชบิดา

ประการที่สาม พระรามกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสร้างถนนหรือสะพานเพื่อข้ามห้วงน้ำเหมือนกัน จาริกบันทึกว่าพระรามให้พลวานรและหมีจองถนนถมก้อนหินลงมหาสมุทร เพื่อสร้างเส้นทางข้ามไปยังกรุงลงกา ส่วนปรีมปราคติดีเล่าว่าพระรามมีบัญชาให้นลสร้างสะพานทอดข้ามไปยังเกาะลังกา เพื่อยกขบวนทัพไปชิงนางสีดาและทำศึกกับราวณะ นลสั่งให้พลทัพทั้งต้นไม้และก้อนหินลงไปในทะเล โดยใช้เวลากดมทะเลเป็นเวลา 5 วัน สะพานมีความกว้าง 10 โยชน์ และยาว 100 โยชน์¹⁷³ จากเรื่องราวปรีมปราคติดัดสลับมาที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งโปรดให้เหล่าบริวารถมถนนด้วยทองคำ เพื่อนำพามนุษยชาติข้ามห้วงมหรณพมุ่งสู่ความหลุดพ้น ความเปรียบลงทำนองนี้ กวีแฝง**วยติเรก** เพราะหากพิจารณาอย่างถี่ถ้วน พระราชกรณียกิจดังกล่าวแม้เทียบเคียงกันในลักษณะ**อุปมา** ก็จริง แต่กวียกวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เหนือกว่าพระราม ทั้งนี้เพราะพระรามมีคำสั่งให้เหล่าบริวารถมถนนด้วยก้อนหิน แต่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้พลทหารถมถนนด้วยทองคำ เมื่อพิจารณาเส้นทางที่พระราชบิดาโปรดให้เชื่อมปากฝั่งมหาสมุทร โดยเจตนารมณ์ของพระรามก็เพื่อพิชิต

¹⁷¹ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์*, 156-157.

¹⁷² จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “พระราม ผู้ยึดมั่นในคำสัตย์ปฏิญาณ,” ใน *นิตยสาร MBA* 7, 78 (กันยายน 2548): 119.

¹⁷³ Kamala Subramaniam, *Ramayana* (Bombay: Bharatava Vidya Bhavan, 1983), 448-450.

อธรรม และนำนางสีดากลับคืนมา ต่างจากพระราชปณิธานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งยกจิตวิญญาณมนุษย์ให้หลุดพ้นจากห้วงทุกข์ คือ การเวียนว่ายตายเกิด โดยไม่ได้ทำประโยชน์เพื่อความปรารถนาเฉพาะพระองค์หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ไม่ได้มุ่งประหารไพร่พลฝ่ายใดจนหลังเลือด แต่พระองค์ทำเพื่อมวลมนุษยชาติ สะพานทองคำของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงกว้างขวางและยาวไกลไม่สิ้นสุด นับว่าการสื่อความเช่นนี้เป็นอสังการสะท้อนภาพพระราชามีพระราชจริยาวัตรตรงตาม นำประทับใจยิ่ง

เนื้อหา**จาริกปราสาทพระนคร** เมื่อเทียบกับ **จาริกปราสาทจริง** กวีได้สืบสานเหตุการณ์ปรัมปราคติตอนพระรามจองถนนมาเทียบกับวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังนี้

(15) rāme svayaṃ vairivadhāya yāte

viddho diśat paddhatim amvurāsiḥ |

(16) yasyācalasyāpi sa sañjahāra

sainyair yuyutsūn yavanendravrīraṇ ||

เมื่อพระรามเสด็จไปด้วยพระองค์เอง เพื่อสังหารศัตรู พระสมุทรมผู้ถูกยิงแล้ว (ด้วยลูกศร) จึงได้มอบทางเดินให้แล้ว (แก่พระราม) แต่มหาสมุทรมนั้นได้สังหารผู้แก่งกล้าในหมู่พระราชายวนะ (จาม) ผู้ปรารถนาที่จะต่อสู้กับบรรดาทหารของพระองค์ผู้ที่อยู่กับที่¹⁷⁴

จาริกปราสาทจริง สะท้อนให้เห็นว่ากวีรักษาความคิดและจินตนาการที่กวีชั้นครูก่อนหน้าสร้างสรรค์ไว้ ปรัมปราคติตอนพระรามมีรับสั่งให้พลวานรสร้างถนน เชื่อมต่อและขยายความจากที่**จาริกปราสาทพระนคร** กล่าวไว้แล้ว เมื่อมองจากกรอบคิดอสังการ นี่คือพหุอสังการ เป็นได้ทั้งอปรัสตุดประคังสา เพราะกวียกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยทางอ้อม คือ ไม่ได้กล่าวถึงพระองค์โดยตรง หากอ้างพระรามเป็นสื่อ นำ การสื่อความหมายนี้ผสมกับ**วายุติแรก** คือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่กวีสรรเสริญทางอ้อมเหนือกว่าศัตรูและ**รูปกะ** คือ กวีมองภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระราม ดังจะเห็นได้ว่ากวีสื่อความหมายคู่ขนานกัน ความหมายแรก พระรามเสด็จไปเกาะลังกา เพื่อสังหารศัตรูแล้วทรงยิงพระสมุทรมเพื่อให้มอบทางเดินให้ ส่วนอีกความหมายหนึ่ง พระสมุทรมสังหารพระราชายวนะที่ยกกองทัพมา นัยนี้จะเห็นว่าพระรามหรือสื่อโดยนัยว่าเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ย่อมมีความแก่งกล้าเหนือกว่าพระสมุทรม การที่กองทัพจามถูกพระสมุทรมพิชิต นับว่าพ่ายแพ้ต่อนักรบที่มีอำนาจเป็นรองกว่าพระรามมาก ฉะนั้น หากกองทัพจามปะทะกับกองทัพพระรามก็ต้องพ่ายแพ้อย่างราบคาบ

¹⁷⁴ **จาริกปราสาทจริง** หลักที่ K. 287 ด้านที่ 2 บทที่ 39

เมื่อพิเคราะห์*จารึกปราสาทพระขรรค์* ในบทที่กวีกล่าวถึงรูปเคารพที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศภายในปราสาท **อุปมา**เป็นภาพเปรียบเทียบวัตถุคล้ายคลึงกัน กวีพรรณนาให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ถวายเป็นรูปเคารพในปราสาทพระขรรค์ คือ เทพต้นรำสององค์ ประดิษฐานหน้าพระยานาคทองคำ อาจตีความได้ว่าพระยานาคทองคำนี้ อาจเป็นพระพุทธรูปนาคปรกทองคำ มีพระยานาคแผ่เศียรอยู่เบื้องหลังพระพุทธรูป หรืออาจจะเป็นรูปพระยานาคทองคำซึ่งประดิษฐานเป็นที่บูชาไว้ในปราสาท กวีพรรณนาว่ารูปเทพทั้งสองเหมือนพระรามและพระลักษมณ์ โดยสื่อความหมายให้เห็นภาพเบื้องหลังรูปเคารพอิงปริมปราศติเรื่อง*รามายณะ* ดังที่ว่า

(59) nāṭyeśvarau svarṇamayau purastād
yenārppitau svarṇabhujāṅgamasya |
(60) sadyo vimuktāv iva rāghavau devau
bhujāṅgavandhād vihatendrapāte ||

พระองค์ได้ถวายเป็นเจ้าแห่งการเต้นรำสององค์ ที่ทำด้วยทอง ณ เบื้องหน้าแห่งพระยานาคที่ทำด้วยทอง รูปทั้งสองนั้นเป็นเหมือนกับพระรามและพระลักษมณ์ ที่ได้รับการปลดปล่อยโดยฉับพลัน จากเครื่องพันธนาการ คือ พระยานาค เพราะการตายของอินทรชิต¹⁷⁵

คำประพันธ์ที่ยกมา กล่าวถึงรูปเคารพในปราสาทพระขรรค์ คือ รูปเทพทองคำต้นรำ Cœdès กล่าวว่าคำศัพท์ nāṭyeśvarau ในที่นี้คือ เทวรูปนาฏเยศวร หรือพระศิวะขณะพ้อนรำ 2 องค์¹⁷⁶ ประเด็นนี้อาจวิพากษ์ต่อไปได้ว่าเทวรูปที่กวีกล่าวถึง เหตุใดจึงเปรียบเทียบความงามเทวรูปเหมือน “พระรามและพระลักษมณ์” คือ พระรามและพระลักษมณ์ การถวายเป็นรูปเคารพต้นรำแต่ศาสนสถานเป็นรูปพระศิวะจริงหรือไม่ หรือเป็นรูปเทพองค์อื่นตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนา

กวีเลือกเนื้อเรื่อง*รามายณะ* ตอนนาคบาศ โดยแทรกตัวละครเด่นที่สุดในตอนนี้ คือ “อินทรชิต” ซึ่งเป็นโอรสราวณะที่มีฤทธานุภาพมาก โดยเฉพาะการใช้มนตร์มายา ล่องหนหายตัวได้ กล่าวได้ว่าไม่มีสุรตนใดมีมนตร์มายาเทียบเท่าฤทธิล่องหนของอินทรชิตได้

¹⁷⁵ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23: 86.

¹⁷⁶ George Cœdès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,” in *BEFEO XLI* (1941): 256.

กวีอ้างถึงอินทรชิตเพื่อสร้างจินตนาการให้แก่รูปเคารพภายในศาสนสถาน ใน *รามายณะ* วาลมีกีเล่าเหตุการณ์ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาท เป็นพระยานาครัดพระรามและพระลักษมณ์จนแน่นิ่งไม่มีสติ กระทั่งพระยาครุฑต้องมาช่วยพระรามและพระลักษมณ์ กษัตริย์ทั้งสองจึงรอดพ้นจากหายนะ¹⁷⁷ กวีผู้รจนจารึกเลือกเนื้อเรื่องตอนนี้นำพรรณนาอย่างสรุปความว่าพระรามและพระลักษมณ์หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการของพระยานาค เพราะการตายของอินทรชิต ซึ่งตามเนื้อเรื่อง *รามายณะ* สำนวนวาลมีกี อินทรชิตยังไม่จบชีวิตรวดเร็ว ยังคงทำศึกพิชิตกองทัพพระรามหลายครั้ง การที่พระรามและพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาทที่อินทรชิตกระหน่ำยิง ก็เพราะอินทรชิตบันดาลให้เกิดมายา ศัตรูมองไม่เห็น เมื่อสบจังหวะจึงแผลงศรใส่พระรามและพระลักษมณ์ กล่าวได้ว่าฝ่ายพระรามเพเลียงพล้ำให้แก่อินทรชิตหลายครั้ง และในการรบครั้งที่ 4 พระลักษมณ์แผลงศรที่กำกับด้วยมนตร์ของพระอินทร์ตัดเศียรอินทรชิตขาดได้¹⁷⁸ ความตอนนี้นำจารึกกวีสรุปให้กระชับ เพื่อชี้ให้เห็นว่าฝ่ายพระรามมีชัยชนะแล้วสังหารอินทรชิตได้ทันที

เรื่องพระรามตอนนาคบาท แผงความนิยมปรัมปราคติในดินแดนเขมร และน่าจะเป็นเรื่องที่ศิลปินถ่ายทอดด้วยมุมมองแตกต่างกัน ดังที่อุไรศรี วรตะริน ศึกษาวิเคราะห์ที่บทหลังศิลปะลพบุรี เล่าเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนาคบาท พบว่าที่บทหลังเล่าเรื่องพระรามต้องศรนาคบาทสร้างสรรค์จากเรื่องเล่าสำนวนวาลมีกีและสำนวนที่เล่าในดินแดนเขมร โดยกล่าวสรุปไว้ว่า “*เรื่องนาคบาทที่รู้จักกันมาแต่โบราณนั้น พระรามและพระลักษมณ์ทั้ง 2 องค์ถูกศรนาคบาทของอินทรชิต ตรงกับเรื่องนาคบาทในรามเกียรติ์ของวาลมีกี*”¹⁷⁹ ฉะนั้น ความนิยมเรื่องตอนนี้แสดงให้เห็นว่ากวีราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะสมคลังความรู้เรื่อง *รามายณะ* และเลือกสรรนำมาเป็นสื่อเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้รับสารซึ่งคุ้นเคยตอนนาคบาทเห็นภาพที่ชัดเจน เข้าถึงบทสวดตีพระเกียรติมากยิ่งขึ้น

อนึ่ง นับจากที่กวีรจน *จารึกปราสาทพระขรรค์* แทรกปรัมปราคติเรื่องพระรามตอนนาคบาทดังกล่าวข้างต้น ในปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวียังคงอ้างถึงอนุภาคตอนนี้นำเป็นสื่อเปรียบกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดัง *จารึกปราสาทจริง* ให้ภาพว่า

F. © *tīkṣṇāṃśuvaṃśa bhū rāmo dviṣadaṃ sadvijihvakaḥ* |
 ◡ ◡ *d mocyo vināthasya draḍhīyān yas tu mocakaḥ* ||

¹⁷⁷ Kamala Subramaniam, *Ramayana*, 478-479.

¹⁷⁸ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมีกีฉบับภาษาไทย เล่ม 3 ยุทธภัณฑ์ อุตตรภัณฑ์* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 699-703.

¹⁷⁹ อุไรศรี วรตะริน, “ที่บทหลังศิลปะลพบุรี เล่าเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนาคบาท พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร,” ใน *ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรตะริน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), 36.

พระรามผู้ประสูติในสุริยวงศ์ (วงศ์พระอาทิตย์) ถูกงุมัดไว้แล้ว จำเป็นที่
จะต้องถูกปลดปล่อย (โดยพระยาครุฑ) แต่พระองค์เป็นผู้ที่มุ่งมั่นอย่างยิ่ง
จำเป็นที่จะทรงปลดปล่อยผู้ไร้ที่พึ่ง¹⁸⁰

คำจารึกข้างต้นนี้ สอดคล้องกับการสื่อถึงการวยตีแรก เพราะแม้กวีเปรียบเทียบพระรามกับ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพื่อชี้ให้เห็นลักษณะร่วมสอดคล้องกัน คือ พระราชาทั้งสองเกี่ยวข้องกับเครื่อง
ผูกมัดหรือพันธนาการที่ร้อยรัดชีวิตเหมือนกัน พระรามถูกพระยานาครัดร่างไว้ จึงต้องถูกพระยาครุฑ
ปลดปล่อย เหตุการณ์นี้เรียกว่าตอนนาคบาศ ส่วนพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ปลดปล่อยพันธนาการ คือ
ความทุกข์ที่ร้อยรัดชีวิตผู้ยากไร้ ในแง่นี้ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เหนือกว่าพระราม ทั้งนี้เพราะพระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 ไม่ได้ทรงเปลื้องพลาไค์ศัตรู หมายความว่า พระองค์ไม่ได้ถูกพระยานาคพันรัด
พระวรกาย ตรงกันข้ามพระองค์ปลดปล่อยเครื่องผูกมัดพสกนิกรซึ่งตีความได้ว่าเป็นความทุกข์ ใน
ฐานะพระราชาที่ดำเนินตามอุดมคติพระโพธิสัตว์ การกระทำเช่นนี้นับว่าควรแก่การสรรเสริญ

จารึกปราสาทจรุง ปรากฏบทพรรณนาตอนหนึ่ง กวีกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คู่ขนานกับ
พระราม และเชื่อมโยงกับตัวละครอื่นๆ กวีใช้ความรู้ปรัมปราคติโยงความสัมพันธ์ผ่านการเลือกใช้
คำศัพท์ที่สื่อถึงพระมหากษัตริย์และสื่อถึงพระราม และใช้อุปมาการยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
เหนือกว่าพระราม ดังความว่า

(35) nayan dviṣan divyagatiṃ śarena

jyābhr̥dvimarddhī bhuvanapriyo yaḥ

(36) tārapatin nirjitavān arāgaḥ

kāpipriyo dāśarathis tu rāgī

พระองค์ผู้เป็นที่รักของมนุษย์โลกจึงได้ทรงชนะสวามีของนางตารา
(พระพหูทัสบัติ) แล้ว โดยการนำข้าศึกไปสู่สวรรค์ด้วยลูกศร (พระองค์) เป็นผู้
ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในโลก แต่พระโอรสของท้าวทศรถ (พระราม)
อันเป็นที่รักของวานร ชนะสวามีของนางตารา (พาลี) แล้ว ก็ยังคงยึดมั่นถือมั่น
อยู่ในโลก¹⁸¹

¹⁸⁰ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 597 ด้านที่ 2 ข้อความที่ F

¹⁸¹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 287 ด้านที่ 2 บทที่ 39

คำศัพท์ *bhuvanapriyo* ในคำจารึกข้างต้น หมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพราะแปลว่า “ผู้เป็นที่รักของชาวโลก” แต่เมื่อกวีกล่าวถึงพระรามหรือที่เรียกว่า “โอรสของท้าวทศรถ” (*dāsārathis*) ใช้คำขยายคุณลักษณะคือ *kapipriyo* หมายถึง “ผู้เป็นที่รักของลิง” ในบาทที่ 3 จะเห็นว่าการใช้คำศัพท์ *tārāpatin* นับว่ามีความแยบคาย เพราะมีความหมายเป็นเคลือบหากใช้ในบริบทที่ยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หมายถึง สามีของนางตารา คือ พระพหูสบัติ ซึ่งเป็นครูของเหล่าเทพ แต่หากใช้บริบทของพระราม คือ พาลี ซึ่งเป็นสามีของนางตารา ความหมายที่ซับซ้อนนำเสนอผ่านคำจารึกด้วยการแสดงความเหนือกว่าอย่างชัดเจน โดยใช้คำเชื่อมว่า *tu* แสดงความต่างกัน เพราะพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั้นทรงไม่มี *arāgah* คือ ความยึดมั่นถือมั่น หากแต่พระรามนั้นมี *rāgī* คือ ความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งนี่คือ การสื่อความหมาย **วยติเรก**นั่นเอง

นอกจากกวีอ้างถึงพระรามกับตัวละครที่เกี่ยวข้องดังกล่าวแล้ว กวียังเพิ่มสีสันตัวละครเด่นอีกตัวหนึ่งในเรื่อง *มหาภารตะ* คือ ฤษิมะ ดัง *จารึกปราสาทพระขรรค์* กวีถ่ายทอดสารผ่าน **อลังการ** ผสมผสานระหว่าง **วยติเรก**กับ **บอดีศโยกตี** ซึ่งก็คือการพรรณนาภาพลักษณ์อันสูงส่งของพระมหากษัตริย์เกินความเป็นจริง เน้นภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าอยู่เหนือกว่าทุกสิ่ง ดังที่ว่า

(61) *prāptau praśastām pitari stutin drāg*

divo vatīrṇe kila rāmabhīṣmau |

(62) *svayambhuvē yas tu caturbhujāḍhye*

sadārcite kām iva lokanāthe ||

เล่ากันว่า พระรามและฤษิมะได้รับการสดุดีอย่างดีเยี่ยม เมื่อพระบิดาเสด็จลงมาจากสวรรค์เพียงครู่เดียว ฝ่ายพระองค์จะได้รับการสดุดีขนาดไหน ในเมื่อพระโลกนาถผู้เกิดขึ้นเอง และมีสี่กร ได้รับการกราบไหว้บูชาตลอดเวลา (โดยพระองค์)¹⁸²

นอกจากกวีอ้างถึงพระราม ยอดวีรบุรุษตามมโนคติในวัฒนธรรมอินเดีย ตัวละครอีกตัวซึ่งมีชื่อเสียงเกียรติคุณอย่างยิ่ง ก็คือ ฤษิมะ กวีกล่าวถึงปรีชาปราสาทของฤษิมะสืบทอดต่อๆ กันมา แสดงให้เห็นความนิยมตัวละครตัวนี้ หากพิเคราะห์ภูมิหลังความเป็นมาของฤษิมะ จะเห็นได้ว่า ฤษิมะ เป็นตัว

¹⁸² จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23:

ละครตัวหนึ่งที่ยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของพระราชอาณาจักร ผู้เป็นพระบิดา แต่เดิมภิษมะมีนามศานตนพ (คางเคยะหรือคางคาคัทธ) ในวัยเยาว์ได้รับการเลี้ยงดูจากพระนางคองคา พอเติบโตใหญ่พระมารดาจึงส่งมอบโอรสให้แก่พระราชอาณาจักร เหตุการณ์ที่เปลี่ยนชีวิตเจ้าชาย ศานตนพ ก็คือ พระราชอาณาจักรทรงเส่นหานางสัตยวดีอย่างยิ่งยวด แต่กระนั้น พระองค์ก็ไม่อาจยอมรับเงื่อนไขของบิดานางสัตยวดีที่จะถวายบุตรสาวให้แก่พระราชบิดา หากพระราชบิดาประทานคำมั่นสัญญาที่จะยกบุตรของนางสัตยวดีเป็นองค์รัชทายาท พระราชอาณาจักรทรงเห็นชอบอยู่ก่อนแล้วที่จะมอบตำแหน่งองค์รัชทายาทแก่เจ้าชายศานตนพ แต่ทว่าความหลงโลกิยรสส่งผลให้พระราชอาณาจักรประชวรด้วยพระอาการกลัดกลุ้มในพระทัย กระทั่งเจ้าชายศานตนพทรงล่วงรู้และวางแผนที่จะให้พระบิดาอภิเษกสมรสกับนางสัตยวดี จึงได้เสด็จไปบ้านนางสัตยวดี แล้วยอมรับเงื่อนไข 2 ข้อ เพื่อให้บิดานางสัตยวดียกบุตรสาวถวายพระบิดาของพระองค์ เงื่อนไขคือ เจ้าชายศานตนพจะไม่ขึ้นครองราชย์แทนพระบิดา และจะไม่อภิเษกสมรสกับสตรีใด คำสัญญานี้เป็นที่น่ายินดีในหมู่เทพ ซึ่งต่างสวดูดีเจ้าชายด้วยเสียงยกย่องว่า “ภิษมะ” แปลว่า ฉลาดเฉลียว นับจากนั้นมาเจ้าชายศานตนพจึงมีนามว่าภิษมะ ด้วยการกระทำอันสูงส่งเช่นนี้ พระราชอาณาจักรจึงทรงยกย่องคุณธรรมในพระโอรส ถึงกลับประทานพรวิเศษไว้ว่า **“ตราบใดที่ภิษมะเองไม่ปลงใจที่จะกระทำกาลกิริยา ตราบนั้นจะไม่มีใครสามารถประหัตประหารภิษมะให้สิ้นชีพได้”**¹⁸³ ด้วยเหตุที่ภิษมะได้รับพรเป็นอมตะ ในสงครามทุ่งกุระเกษตร แม้ภิษมะถูกอรชุนยิงลูกศรเสียบทั่วร่างจนไม่สามารถทำสงครามต่อได้ ภิษมะนอนแน่นิ่งอยู่บนเตียงลูกศร ก็ยังมีชีวิตอยู่อีก 58 วัน เมื่อสงครามสงบลง ภิษมะแสดงโอวาทแก่นักรบรุ่นหลานจบแล้ว ก็ถึงกาลสิ้นชีพิต¹⁸⁴

ความตอนนี้เป็นแรงบันดาลใจให้กวีราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงในบทสวดูดีพระเกียรติ โดยเชื่อมโยงเรื่องเล่าโบราณกับความเปรียบเพื่อสื่อจินตนาการ สิ่งที่โดดเด่นก็คือ จารึกให้ภาพตัดกันระหว่างตัวละครเอกกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะพระรามและภิษมะได้รับการสวดูดีด้วยความกตัญญูต่อพระบิดาระยะเวลาสั้นๆ ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีตั้งคำถามโดยไม่ต้องการคำตอบ เพื่อให้ผู้รับสารตอบคำถามในใจว่าพระองค์ได้รับการสวดูดีมากเพียงใด เพราะทรงเป็นพระโลกนาถ มี 4 กร หรือพระผู้เป็นที่พึ่งของโลกอย่างแท้จริง ซึ่งกวีน่าจะมองพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น พระโพธิสัตว์มากกว่าพระวิษณุ เพราะ**อสังการ**เน้นความขัดแย้งสิ่งหนึ่งเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง ซึ่งตีความได้ว่าคติความ

¹⁸³ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, **มหาภารตยุทธ** พิมพ์ครั้งที่ 12, 11-16.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 151-152.

เชื่อแบบพุทธอยู่เหนือปรัมปราเรื่องเล่าพราหมณ์¹⁸⁵ สอดคล้องกับที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

“...พระโลกนาถสี่กรคงจะหมายถึงพระรูปของพระโพธิสัตว์โลกेश্বর พระนามว่า *ชยวรมะศวระ* ซึ่งพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของ *พระราชบิดา* ซึ่งได้กลายเป็นพระโพธิสัตว์ไปแล้ว...”¹⁸⁶

อลังการในความเปรียบมุงยกย่องพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ที่ได้รับการกราบไหว้บูชาตลอดเวลา *วยติเรกผसानอติศโยกตี* ในบทสวดติพระเกียรติชี้ให้เห็นพระเกียรติคุณและคุณงามความดีของพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ล้ำเลิศยิ่งกว่าเสียงสวดติพระรามและภิชมะ

นอกจากพระรามเป็นตัวละครเอกใน *รามายณะ* ที่กวีประจำราชสำนักพระเจ้าชยวรมันที่ 7 นำมากล่าวไว้ในบทสวดติพระเกียรติแล้ว กวียุคสมัยนี้ยังกล่าวถึงนางสีดา ชายาพระรามไว้ด้วย เพียงแต่ไม่เป็นที่พูดถึงนัก เพราะปรากฏอยู่ใน *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* เพียงหลักเดียว และกวีกล่าวไว้สั้นๆ ปัญหาคือ ตัวอักษรจารึกสับสนมาก เนื้อความที่พออ่านได้กวีเปรียบเทียบพระนางชยราชเทวีเหมือนนางสีดา ส่วนพระเจ้าชยวรมันที่ 7 เหมือนพระราม ดังนี้

(49) rāmpṛa — — ◡ ◡ r[e]ṇa rāmam
prāptām viyuktāñ ca sa — ◡ sītām |
(50) priyapra — — ◡ ◡ — yathomā
priyaṅgatā syām iti — ◡ — ssthā ||

นางสีดาผู้พลัดพรากได้พบกับพระราม ด้วย [...] พระราม สามี [...] เหมือนพระอุมา [...] หลังจากที่ได้คิดว่าฉันได้พบสามีแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีความสุข¹⁸⁷

คำประพันธ์บทนี้ เป็นหลักฐานแสดงว่า “อุปมา” เปรียบเทียบความงามและความดีเลิศของเทพและมนุษย์ ดังในบาทที่ 3 จะเห็นได้ว่า *yathomā* คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งที่เปรียบนั้นเหมือนพระอุมา นางสีดาในที่นี้ก็เช่นกัน คือ *อุปมา* กวีนำมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจนกับพระนาง

¹⁸⁵ ดูการอภิปรายประเด็นนี้อย่างละเอียด ในเนื้อหาบทที่ 6 หัวข้อ 2.1 พุทธกับพราหมณ์ : ความผสวนหรือขัดแย้ง

¹⁸⁶ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “รามายณะในประเทศไทย,” ใน ใน ภาษา-จาริก 7, 27.

¹⁸⁷ *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 2 บทที่ 52

ชัยราชเทวี และเช่นเดียวกันสันนิษฐานได้ว่าพระรามในคำอ่านนั้น ก็น่าจะเป็นอุปมาเปรียบกับพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 แม้คำจารึกจะลบเลือนจนความหมายสูญหายไปบางส่วน แต่ก็ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรัมปราคติและอสังการได้อย่างดี

พระรามและตัวละครที่เกี่ยวข้องในบทสวดดีพระเกียรติ ชับเน้นมิติความลึกซึ้งของตัวบทประจักษ์ชัดถึงลักษณะร่วมระหว่างพระรามและภีษมะกับพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 รวมถึงความเป็นเลิศของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ที่โดดเด่นยิ่งกว่าตัวละครเอก การอ้างถึงตัวละครเอกจึงเสริมภาพลักษณ์มิติอันเลิศในพระมหากษัตริย์และเพิ่มความงามตัวบทคำประพันธ์อย่างยิ่ง เมื่อกาลเวลาผ่านไปสมัยนับจากกวีวิจารณ์จารึก ตัวละครเอกที่เป็นสื่อเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์ ก็กลายเป็นสัญลักษณ์หรือปริศนาชวนให้ตีความได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

2. ราวณะ ตัวละครคู่เปรียบพระราม

ราวณะ ตัวละครคู่เปรียบของพระราม มีอานุภาพมากในหมู่รากษส ประพฤติตนก่อกวนโลกและสวรรค์ให้เดือดร้อนอยู่เสมอ ความขัดแย้งสำคัญในรามายณะก็คือ ราวณะลักพานางสีดาชยาพระราม กลายเป็นสงครามระหว่างพระรามกับราวณะ หรือตามทรรศนะของ Manmath Nath Dutt เห็นว่าเป็นการทำสงครามระหว่างธรรมะ คือ ฝ่ายพระราม และอธรรม คือ ฝ่ายราวณะ¹⁸⁸ ซึ่งสงครามระหว่างพระรามกับราวณะต่างฝ่ายต่างรบกันด้วยกลยุทธ์ต่างๆ ตัวละครราวณะปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ด้วย แต่ก็มีกล่าวถึงตัวละครตัวนี้ไม่บ่อยนัก ดังจะเห็นได้จาก *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ดังความที่ว่า

(31) — — va sa śrījayaindravarmmā

cāmpēśvaro rāvaṇavat pramattaḥ |

(32) — — ◡ bhānau rathanītasainyo

yoddhun gato dyosamakamvudeśam ||

พระองค์ คือ ศรีชยอินทรวรมันนั้น (พระเจ้าชัวยอินทรวรมัน) ผู้เป็นเจ้าของ
แห่งอาณาจักรจามปา ผู้มีเมออำนาจ เหมือนกับราวณะ (ทศกัณฐ์) ผู้มีกองทัพ
ถูกนำมาแล้วด้วยรถศึก เพราะพระอาทิตย์ [...] ไปแล้วสู่ประเทศกัมพูชาที่เสมอ
กับท้องฟ้า เพื่อการต่อสู้¹⁸⁹

¹⁸⁸ อ้างถึงใน คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุমানราชชน, รวมเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์, 99.

¹⁸⁹ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 3 บทที่ 68

ตัวละครราวณะที่กวีกล่าวถึง คือ **อุปมา** เพราะปรากฏคำศัพท์ระบุมความหมายเหมือนกัน ดังที่ว่า *rāvaṇavat* หมายถึง เหมือนกับราวณะ การเปรียบเทียบในที่นี้เชื่อมโยงเข้ากับ**อุปไมย** คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมัน พระราชาแห่งจามปา ซึ่งเป็นศัตรูกองทัพเขมร ภาพลักษณ์พระเจ้าชัยอินทรวรมันในคำประพันธ์เหมือนตัวร้ายในจินตนาการของกวีโดยปริยาย ดังที่กวีใช้คำว่า *pramattaḥ* ขยายภาพลักษณ์พระเจ้าชัยอินทรวรมันว่ามัวเมาหรือบ้าคลั่งไม่ต่างจากกับราวณะ ยิ่งกว่านั้น **อสังการ**เพิ่มความหนักแน่นของความหมายด้วย**อดีตโยกติ** กวีเปรียบเทียบให้เห็นว่ากองทัพรถศึกภายใต้การนำของ พระเจ้าชัยอินทรวรมัน ยกขบวนทัพเข้ามาสู่ดินแดนเขมรอย่างยิ่งใหญ่ เสมอท้องฟ้า ซึ่งขยายภาพให้เห็นว่ากองทัพจามปายกมามีดฟ้ามัวดิน มีจำนวนนักรบมากมายเสมอท้องฟ้า หากจินตนาการตามภาพแวนอนก็จะเห็นว่าขบวนทัพมีขอบเขตไม่สิ้นสุด แผ่ไปอย่างกว้างขวางเสมอผืนฟ้า อันเป็นจินตนาการที่กวีกล่าวเกินจริงแต่ให้ผลสัมผัสฤทธิ์ต่อการสื่อสาร ฉะนั้น การที่กวีเปรียบเทียบพระเจ้าชัยอินทรวรมันเหมือนราวณะ และย้ายกองทัพฝ่ายศัตรูจำนวนมาก จึงให้ภาพความน่าสะพรึงกลัวของฝ่ายศัตรู ถึงแม้กวีไม่กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง แต่**อสังการ**สื่อความเชื่อมโยงกับพระบรมเดชาานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะทำให้ประจักษ์ว่ากองทัพพระเจ้าชัยอินทรวรมันคู่ควรแก่การแสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงกอบกู้ความจลาจลในสงครามกลับคืนสู่ความสงบสุข ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าราวณะ คือ สื่อเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชา สื่อโดยนัยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหมือนพระราม และด้วยเหตุที่ปรัมปราคติให้ภาพราวณะเป็นตัวละครคู่เปรียบพระราม จึงสื่อว่าพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีศักดิ์ศรีเสมอกัน เหมาะสมที่จะสู้รบทำสงคราม เพื่อประกาศให้โลกรู้ถึงวีรกรรมอันหาญกล้านี้

จาริกปราสาทจริง กวีกล่าวถึงราวณะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความหมายเปรียบเทียบ เพื่อจะเน้นให้สัมผัสพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เด่นชัดขึ้น กวีพรรณนาความไว้ดังนี้

(59) *daśānanaksobhakaṅkapaṅka-*

digdhāṅga — . m amrtāṅsumūrṭti |

(60) *gauratvasāmye pi parair akampyā*

śuddhā yadiyā hasatīva kīrttiḥ ||

*พระเกียรติยศของพระองค์ที่ไม่อาจจะทำให้หวั่นไหวได้โดยข้าศึก
พระเกียรติยศที่สะอาดบริสุทธิ์ราวกับจะหวั่นไหวเพราะเหยียดของภูเขาไกรลาสที่*

ถูกขโลมด้วยขี้โคลน คือ จุดต่างพริ้อย เพราะการสั่นไหวของราวณะ และที่มีรูปเหมือนพระจันทร์ แม้จะมีความเหมือนกันเพราะความขาว¹⁹⁰

คำศัพท์ว่า *dasānana* คือ ตัวละครราวณะใน *รามายณะ* กวีอ้างถึงตัวละครตัวนี้ เพื่อเติมเต็มกวีโวหารและขนบการประพันธ์หรือกวีสมยะให้สมบูรณ์งดงาม ดังจะเห็นได้ว่า พระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงพลังอำนาจ เพราะไม่หวั่นไหวเมื่อเผชิญกับข้าศึก ขณะเดียวกัน พระเกียรติยศก็ชาวบริสุทธิ์ (*suddhā*) กวีใช้ **อุตเปรกษา** ซึ่งเป็น **อรรณการ** ที่งดงามสื่อภาพโดยมองวัตถุแสดงอาการกิริยา คือ พระเกียรติยศทำอาการหัวเราะเยาะ (*hasatīva*) ยอดภูเขาไกรลาส ซึ่งตามขนบการประพันธ์ภูเขาไกรลาสเป็นที่ประทับพระศิวะจะมีสีขาว ยอดภูเขาปกคลุมด้วยหิมะ แต่ในที่นี้ กวีสื่อว่ามีจุดต่างพริ้อย โดยอ้างปรัมปราคติราวณะที่ใช้กำลังฤทธิ์สั่นภูเขาไกรลาสให้เกิดแรงสะเทือนเนื่องจากราวณะโกรธหนักที่ห้วงห่ามิให้ราวณะเหาะผ่านภูเขาไกรลาสและให้ออกไปให้พ้นจากสถานที่ประทับของพระมหาเทพ การกระทำของราวณะที่ห้วงจะโค่นล้มภูเขาไกรลาส ส่งผลให้เกิดแรงสั่นไหว พระนางปารวตีหวาดกลัวจึงยึดเกาะพระศอพระศิวะ ฝ่ายพระศิวะก็ใช้นิ้วเท้ากดภูเขาไกรลาสไว้และบดขี้แขนราวณะ ส่งผลให้ราวณะร้องด้วยความเจ็บปวด เป็นเวลากว่าพันปีพระศิวะจึงปลดปล่อยราวณะให้กลับคืนสู่อิสรภาพ¹⁹¹ นี่คือปรัมปราคติที่กวีแทรกเข้ามาเพื่อมองภาพพระเกียรติยศเหมือนพระจันทร์ ที่มีความขาวงดงาม ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าปรัมปราคติภูเขาไกรลาสที่เกี่ยวกับราวณะ คือ ชุติจินตนาการมหัศจรรย์ที่กวีนำมาขยายพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

ราวณะ มีพฤติกรรมพาลก่อความเดือดร้อนแก่สาธุชน กวีนำลักษณะเด่นของพฤติกรรมดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเหมือนพระราม อันเป็นตัวละครคู่เปรียบราวณะ แม้จารึกไม่ได้กล่าวถึงราวณะไว้มาก แต่เห็นได้ว่าการอ้างตัวละครเอกฝ่ายปฏิปักษ์ตัวนี้ เพิ่มเสน่ห์ในบทสวดีพระเกียรติ สะท้อนภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่สมบูรณ์แบบมากขึ้น

3. พระกฤษณะ หรือโคपालะ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง

บทสวดีพระเกียรติกวีแสดงให้เห็นจินตภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สัมพันธ์กับพระกฤษณะหรือโคपालะ ในแง่ที่ทรงพลังอำนาจเหมือนกัน กวีอ้างปรัมปราคติพระกฤษณะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกเรื่อง *มหาภารตะ* มาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์ด้วยภาษาเชิง **อรรณการ** อย่างโดดเด่น

¹⁹⁰ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 288* ด้านที่ 1 บทที่ 30

¹⁹¹ Charles Dillard Collins, *The Iconography and Ritual of Shiva at Elephanta* (New York: State University of New York Press, 1988), 42-43.

การที่กวีอ้างปรัมปราคติพระกฤษณะแสดงให้เห็นว่าการถ่ายทอดเรื่องเล่าโบราณในราชสำนักพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 พระกฤษณะเป็นหนึ่งในกระแสเรื่องเล่าที่ได้รับความนิยมแพร่หลายเช่นเดียวกับความนิยมเรื่องเล่าพระราม

พระกฤษณะ เป็นภาคอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุตามคติความเชื่อในกายภาควตะหรือปาณจราตระ เรื่องราวพระกฤษณะมีรายละเอียดมากมาย และนับถือกันว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งดังที่ Basham กล่าวไว้ในบรรดาปางพระวิษณุที่อวตารลงมานั้น อวตารเป็นพระกฤษณะมีความสำคัญมากที่สุด¹⁹²

ภูมิหลังพระกฤษณะมีกระแสพัฒนาการเรื่อยมา แต่เดิมพระกฤษณะมีฐานะเป็นวีรบุรุษหรือคนเก่งกล้าผู้นำชนเผ่า ซึ่งน่าจะเป็นองค์ประกอบเก่าแก่ที่สุดที่ปรับเข้ามารวมกับประเพณีความเชื่อดั้งเดิม องค์ประกอบต่อมา คือ การแทรกความเป็นเทพในนิทานพระกฤษณะจนกลมกลืนไปกับเนื้อเรื่อง¹⁹³ นัยนี้ เรื่องราวพระกฤษณะจึงนำเสนอภาพลักษณ์บุรุษผู้เก่งกล้าและผู้มีความสูงส่งในอำนาจเช่นเทพผู้นำพิศวง

ในอินเดียการบูชาพระกฤษณะแพร่หลายตั้งแต่อดีตกาล ดังหลักฐานโบราณคดี ซึ่งให้เห็นว่าชาวอินเดียบูชาวาสุทေး-กฤษณะทางตอนเหนืออย่างแพร่หลาย เหยียรูรูปเคารพและตราประทับพบเป็นจำนวนมากในสมัยคุปตะและสมัยพระเจ้าหุวิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ขณะเดียวกันก็มีความนิยมสลักภาพเล่าเรื่องพระกฤษณะ เช่น พระกฤษณะยกเขาไควรรรณะ ตอนที่พระองค์ขโมยเนยลัมเกวียน พลรามสังหารอสูรธนูกะ หรือตอนพระกฤษณะปราบนาคาคาลิยะ เป็นต้น กล่าวได้ว่านิยายภาควตะบูชาพระกฤษณะแพร่หลายอินเดียทางเหนือ เริ่มที่เมืองมถุราจนถึงอินเดียตอนใต้¹⁹⁴

ในอาณาจักรกัมพูชา สมัยเมืองพระนคร ปรัมปราคติพระกฤษณะและพระรามปรากฏในภาพสลักนูนต่ำแพร่หลายทั่วปราสาทต่างๆ¹⁹⁵ และตามที่ผู้วิจัยกล่าวถึงภูมิหลังความเชื่อลัทธิไวษณพนิกายในบทที่ 4 ซึ่งให้เห็นแล้วว่ารัชสมัยพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 คติสร้างรูปเคารพพระวิษณุนับว่าเจริญอย่างยิ่ง เมื่อพิเคราะห์บทสวดตีพระเกียรติ ยิ่งเห็นชัดเจนว่ากวีเขมรโบราณอาศัยความเชื่อตามปรัมปราคติมาสร้างสรรค์ตัวบทสวดได้อย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่รัชสมัยเจ้าชายคูนวรมัน จารึกของเจ้าชายพระองค์นี้ใช้คำศัพท์ว่า “bhāgavate” คือ กล่าวถึงพระภควตะหรือพระเป็นเจ้าสูงสุด และข้อความที่กล่าวถึง

¹⁹² A.L. Basham, **The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims**, 306.

¹⁹³ Ibid., 307-308.

¹⁹⁴ จิราพร โชติเธียรระวงศ์, “พระกฤษณะกับนิยายภาควตะ,” ใน **วารสารศิลปศาสตร์** 4, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2547): 75.

¹⁹⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 54.

พระผู้เป็นนัปลือนิกายภาควตะ ซึ่งมีเมตตาต่อผู้ยากไร้ ดังที่ว่า “bhāgavatairanāthakṛpaṇais” แสดงว่าเจ้าชายคุณวรมันบูชาพระกฤษณะ ตามนิกายภาควตะมีขึ้นช่วงยุคสมัยพุนัน ก่อนสมัยเมืองพระนครเป็นเวลานานแล้ว¹⁹⁶ สมัยเมืองพระนครต่อเนื่องมา กวีอ้างปรัมปราคติพระกฤษณะมาแทรกในบทสวดตีพระเกียรติให้ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ที่คมชัด **อลังการ**ที่เด่นก็คือ**อุปมา** เช่น **จาริกปราสาทแปรรูป** ของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ความตอนหนึ่งกวีเปรียบเทียบราชบัลลังก์ที่มั่นคง เปรียบเทียบได้กับพระกฤษณะยกภูเขาโควรรธนะ และสรรเสริญพระราชอำนาจพระเจ้าราเชนทรวรมันว่าเหมือนกับพระกฤษณะที่ทำให้โลกทั้งสามปรากฏอยู่ในช่องพระโอษฐ์¹⁹⁷

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บทสวดตีพระเกียรติแทรกปรัมปราคติพระกฤษณะสื่อความคมคายของโวหารกวีและความหมายเชิงเปรียบเทียบ และเสริมด้วย**อลังการ**ที่งดงาม จาริกภาษาสันสกฤตรุ่นแรกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อ้างถึงพระกฤษณะก็คือ **จาริกทรายฟอง** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์** และในปลายรัชสมัยพบใน**จาริกปราสาทจริง** ดังจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

จาริกทรายฟอง และจาริกประจำอำเภอศยศาลา กล่าวถึงพระกฤษณะตรงกันในบทที่ 6 โดยกวีใช้ในความเปรียบวยติแรก ให้ภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประหนึ่งพระกฤษณะแต่ต่างกันว่าพระฉวีวรรณ ดังความว่า

(11) sadāmudā varddhitadānavāris

sadānavarddhipriyasampadādhyah |

(12) naṣṭyāhavaiḥ kliṣṭasurārikānto

yah kṛṣṇakalpo py avadātavarnah ||

พระองค์มีสายน้ำแห่งการบริจาคทาน ที่นำฟองพระราชหฤทัยที่เพิ่มพูนตลอดเวลา ทรงร่ำรวยด้วยพระราชทรัพย์อันเป็นที่รัก คือ คนให้ทานที่เพิ่มขึ้น พระองค์ได้ทรงทำให้เหล่าภรรยาของอสูรให้เดือดร้อนด้วยการสงคราม เพื่อการทำลาย พระองค์แม้จะเหมือนพระกฤษณะ แต่ก็ทรงมีพระฉวีวรรณสีขาว¹⁹⁸

¹⁹⁶ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, 1-4.

¹⁹⁷ อ้างถึงใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “พระกฤษณะในประเทศไทย,” ใน *นิตยสารศิลปากร* 34, 6 (2535): 12-13.

¹⁹⁸ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 1 บทที่ 6

จารึกข้างต้น กวีอ้างปริมปราคติพระกฤษณะ ช่วยให้คำจารึกสื่อความหมายชัดเจนเป็นรูปธรรม เริ่มต้นเรื่องกวีพรรณนาคุณสมบัติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่น่าชื่นชมยกย่อง เริ่มจากทรงปรารถนาบริจาคทานตามอุดมคติพระพุทธศาสนา แต่กวีไม่ได้สื่อความตรงไปตรงมาว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงบริจาคทานเป็นนิจ กวีกล่าวเปรียบเทียบอย่างมีชั้นเชิงว่าทานนั้น คือ สายน้ำที่เพิ่มพูนขึ้น ดังคำจารึกที่ว่า *varddhitadānavāris* พระราชจริยาคติเช่นนี้ แสดงความใฝ่พระราชหฤทัยในทางธรรมเป็นอย่างดี เพราะกวีแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงปิติสุขอย่างยิ่งเมื่อทรงบริจาคทาน (*sadāmudā*) ในบาทที่ 2 กวีเลือกเฟ้นถ้อยคำสละสลวย กวีใช้คำศัพท์ว่า *priyasampadādhyah* มีความหมายว่า ทรงร่ำรวยด้วยพระราชทรัพย์อันเป็นที่รัก นับว่าเป็นความหมายลุ่มลึก เพราะพระราชทรัพย์ที่ทรงครอบครอง มีไว้เพื่อประทานให้แก่ผู้ยากไร้ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก (*sadānavarddhi*) เช่นเดียวกับคำสมาสในบาทที่ 3 ว่า *kliṣṭasurārikānto* หมายถึง เหล่าภรรยาอสูรที่เดือดร้อนเพราะการสงคราม กวีต้องการสื่อว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีความเก่งกล้าสามารถ เพราะพิชิตข้าศึก ความจารึกนี้ก็คืออสูร โดยภรรยาอสูรจึงเต็มไปด้วยความทุกข์ ซึ่งการพรรณนาความเก่งกล้าเช่นนี้จะเห็นชัดเจนหากมีวีรบุรุษเป็นต้นแบบ กวีชาญฉลาดที่สื่อความหมายจากสิ่งที่เป็นนามธรรม คือ ความศรัทธาในการบริจาคทาน ความหมายขยายมาสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรม นั่นก็คือ พระราชาในฐานะผู้พิชิต ในบาทสุดท้าย กวีเลือกพระกฤษณะมาเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ *kṛṣṇakalpo* หมายถึง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 (*yah*) มีความเหมือน (*kalpa*) พระกฤษณะ (*kṛṣṇa*) แม้กวีสื่อความอุปมา แต่ข้อความต่อมาแสดงความหมายขัดแย้ง คือ *avadātavarṇah* สื่อความหมายว่าพระฉวีวรรณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขาวกว่าพระกฤษณะ ความหมายนี้ก็เล่นล้อปริมปราคติว่าด้วยรูปลักษณ์พระกฤษณะ ซึ่งตามศัพท์แปลว่า “ดำ” “คล้ำ” หรือ “น้ำเงินเข้ม” พระองค์จึงมีรูปกายตัดกับสีขาว หรือภาษาทมิฬรุ่นเก่า กล่าวถึงพระองค์ว่า “มาโยณ” คือ บุรุษดำ¹⁹⁹ ลักษณะทางกายภาพที่ประจักษ์ทางสายตา สีดำตัดกับสีขาว คือ คู่ตรงข้ามของเฉดสี พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีอาภรณ์คือ ธรรมะ พระองค์ทรงเป็นพุทธสาวกผู้ยึดมั่นในความบริสุทธิ์ของธรรมะ อาจเป็นไปได้ว่ากวีไม่ต้องการให้พระองค์กลายเป็นบุรุษผู้มีพระฉวีวรรณสีดำแบบพระกฤษณะ ซึ่งสื่อนัยตรงกันข้ามกับความสว่าง สะอาด และความบริสุทธิ์ นับว่าการสื่อความหมายเช่นนี้สะท้อนความโดดเด่นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทั้งพระฉวีวรรณภายนอกและภายใน ที่ขาวบริสุทธิ์ไม่มีมลทิน

เรื่องราวพระกฤษณะ มีรายละเอียดพิสดาร ตัวละครตัวนี้เกี่ยวพันกับตัวละครอื่นๆ ขณะเดียวกันบทบาทและความสามารถของพระกฤษณะก็มีหลายมิติให้ตีความ ใน

¹⁹⁹ A.L. Basham, *The Wonder that was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent Before the Coming of the Muslims*, 306.

จาริกปราสาทพระขรรค์ กวีอ้างถึงพระกฤษณะเพื่อสื่อความเปรียบ และกล่าวถึงตัวละครที่เกี่ยวข้อง
ดังที่ว่า

(43) bhaktyā svayaṃ yo dita dharmmarāje

trayodaśa grāmasahasrakāṇi |

(44) śatāni pañcāpi ca coditas tu

kr̥ṣṇena pañcaiva na dhārtarāṣṭrah ||

**ด้วยความภักดี พระองค์ได้พระราชทานหมู่บ้านจำนวน 13, 500 หมู่บ้าน
แก่พระธรรมราชา (พระพุทเจ้า) แต่พระโอรสของราชาธฤตราษฎร์ (ทुरโยธน์)
แม้พระกฤษณะจะคะยั้นคะยอก็ยังไม่ประทานหมู่บ้านแม้เพียง 5 หมู่บ้าน²⁰⁰**

จาริกที่ยกมานี้ กวีบันทึกตัวเลขซึ่งเป็นข้อเท็จจริงและตัวเลขความหมายเปรียบเทียบ
กล่าวคือ ตัวเลขหมู่บ้านนับพันกว่าหมู่บ้าน แสดงหลักฐานว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บริเวณ
ปราสาทพระขรรค์นั้น พระมหากษัตริย์พระราชทานหมู่บ้านจำนวนมากกลายเป็นไทยทานแต่
พระพุทธศาสนา นี่คือ เป็นบันทึกข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์สังคม โดยกวีสื่อความหมายให้
ประจักษ์ถึงน้ำพระทัยใฝ่บริจาคตานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ไม่หวงแหนในพระราชทรัพย์อันไม่มี
แก่นสาร ส่วนจินตนาการที่เพิ่มเติม กวีอ้างปริมปราศตยักตัวละครฝ่ายชั่วร้ายและฝ่ายเทพใน
มหาภารตะ คือ ทुरโยธน์และพระกฤษณะเป็นสื่อถ่ายทอดความเปรียบกับพระราชปรารภใน
พระมหากษัตริย์ ทुरโยธน์ คือโอรสองค์โตของท้าว ธฤตราษฎร์กับนางคานธารี ทुरโยธน์เป็นตัวละคร
ที่มีจิตใจโหดร้าย มีจิตริษยาและต้องการล้างผลาญเหล่ากษัตริย์ปาลณฑพลตลอดเวลา ทुरโยธน์คอย
กระทำการย่ำยีกษัตริย์ฝ่ายปาลณฑพจนเป็นมูลเหตุแห่งสงครามทุ่งกุรุเกษตร แม้ใกล้จะสิ้นลมหายใจ
ความแค้นของทुरโยธน์ก็ไม่หายไป ต่อเมื่อได้ฟังข่าวจากอัศวิตถามาว่าได้ทำร้ายฝ่ายปาลณฑพ ทुरโยธน์
พึงพอใจอย่างยิ่งแล้วก็สิ้นชีวิตในที่สุด²⁰¹ ในจาริกกล่าวถึงพระกฤษณะ ทั้งนี้ก็เพราะพระกฤษณะมี
ความเกี่ยวข้องกับทुरโยธน์และฝ่ายกษัตริย์ปาลณฑพในฐานะพระญาติ เมื่อครั้งเกิดศึกสงครามครั้ง
ยิ่งใหญ่ พระกฤษณะทำหน้าที่สารทิให้แก่อรชุน ส่วนกองทัพของพระกฤษณะเป็นกำลังเสริมทัพฝ่าย
ทुरโยธน์ ความหมายคมคายในจาริกก็คือบทสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับทुरโยธน์ที่ชี้ให้เห็นความ

²⁰⁰ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 23:
85.

²⁰¹ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, **มหาภารตยุทธ** พิมพ์ครั้งที่ 12, 194-195.

เฉยชา ไม่สนใจบริจาคนาน แสดงให้เห็นจิตใจทรุโยชน์ที่ไม่คิดแบ่งบันหรือสละโภคทรัพย์เพื่อศาสนา เป็นจิตใจที่หยาบกระด้าง แม้เทพอวตารบรรเจ้าให้พระราชทานหมู่บ้านถวายแด่พระพุทธรูปเจ้าเพียง 5 หมู่บ้าน ถูกปฏิเสธไม่ไยดี การสื่อสารเช่นนี้แฝง**วายุติเรก** ยกย่องภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้เสียสละอย่างโดดเด่น

จารึกปราสาทจรุง กวีสื่อภาพว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีลักษณะเป็นโคपालะ หรือคนเลี้ยงโค ซึ่งก็คือพระกฤษณะ การที่กวีเปรียบเทียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระกฤษณะ แสดงความหมายอีกมิติหนึ่งว่าพระมหากษัตริย์ คือ ผู้คุ้มครองรักษาแผ่นดิน ขณะเดียวกันจารึกแสดงตัวละครในปรัมปราคติอย่างหลากหลาย ดังอสังการสื่อความหมาย**เคลษะและรูปกะ**^ว

(1) sarvvatra satyānugato righāte

dattograsenābhyudayo valādhyah |

(2) govarddhanābhyuddharanorukīrttir

yo krūrasevyo harir eva gopah ||

ในการสังหารศัตรู พระองค์ถูกติดตามไปทุกหนทุกแห่งโดยความซื่อสัตย์ (ถูกติดตามโดยสัตย์ภามา) ผู้พระราชทานความเจริญรุ่งเรืองแก่กองทัพที่นำเกรงขาม (ผู้ให้ความสูงส่งแก่อัครเสนา) ผู้มีอำนาจอันมหาศาล (ผู้เป็นเจ้าของพลราม) ผู้มีเกียรติยศอย่างมากมาย เพราะการช่วยเหลือแผ่นดินให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น (ผู้มีเกียรติยศมากมาย เพราะการยกภูเขาโควรรธนะ) ผู้ถูกรับใช้โดยคนที่ไม่โหดร้าย (ผู้ถูกรับใช้โดยอัครูระ) พระองค์ก็คือ โคपालะ (พระเจ้าแผ่นดินหรือพระกฤษณะ)²⁰²

จารึกบทนี้ **เคลษะ** เป็นอสังการแสดงให้เห็นจินตนาการของกวี สะท้อนภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คู่ขนานกับปรัมปราคติพระกฤษณะ จะเห็นได้คำประพันธ์ทุกบาท กวีสื่อความหมายเป็นสองความหมายคู่ขนานกัน การแปลความหมายและการตีความจึงเชื่อมโยงระหว่างตัวละครเอกในมหากาพย์กับพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ เริ่มจากบาทแรก ความซื่อสัตย์ติดตามพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปทุกหนทุกแห่ง (satyānugato) คือ ความหมายระดับหนึ่ง ความซื่อสัตย์ในมิตินี้สื่อความคิดทางนามธรรม ความซื่อสัตย์ไม่มีรูปร่าง เป็นความจงรักภักดีที่จะอยู่กับพระมหากษัตริย์ตลอดไปและทุกสถานที่ ส่วนที่สัมพันธ์กับปรัมปราคติ ความซื่อสัตย์พ้องกับชื่อตัวละครหญิงใน **มหาภารตะ** มีนามว่าสัตย์ภามา ซึ่งเป็นหนึ่งในชายาของพระกฤษณะ ตามเรื่องราวปรัมปราคติแล้วว่า

²⁰² จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 288 ด้านที่ 2 บทที่ 32

นางสตัยยามาได้รับพรจากนางอติเทวีเมื่อครั้งติดตามพระกฤษณะไปทางต่างหูกินจากนรกาสูร แล้วทั้งคู่ก็ได้สังหารอสูร พรจากพระเทวีนี้คือ ตรีบาโดที่พระกฤษณะยังไม่ละสังขาร นางสตัยยามาจะไม่มี ความแก่ ยิ่งกว่านั้นเรือนร่างของนางมีกลิ่นหอมเป็นทิพย์อยู่เสมอ และมีคุณลักษณะต่างๆ ที่ดีเลิศ²⁰³ ที่น่าคิดก็คือ ทำไมกวีแฝงนัยสื่อถึงตัวละครตัวนี้ **เศลษะ**คือคำตอบที่ชี้ให้เห็นว่า เพราะพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 คือ พระกฤษณะ นางสตัยยามาในฐานะชายา ผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีจึงติดตามรับใช้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปทุกแห่ง ส่วนบาทที่สอง ข้อความจารึกสื่อความหมายว่า กองทัพยิ่งใหญ่เกรียง ไกร (*ugrasenā*) ซึ่งบ่งชี้แสนยานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะผู้นำทัพ ได้พระราชทาน ความเจริญรุ่งเรืองแก่กองทัพของพระองค์ ขณะเดียวกันคำศัพท์ *ugrasenā* ก็สื่อความหมายอิง ปริัมปราคติด้วย กล่าวคือ กวีกล่าวถึงพระเจ้าอัครเสนะ ซึ่งเป็นพระบิดาของกังสะ แห่งเมืองมถุรา พระเจ้าอัครเสนะเป็นวงศ์วานแห่งกษัตริย์ยาทพ มีสถานะเป็นพระอัยกาพระกฤษณะ²⁰⁴ พระเจ้าอัคร เสนะถูกกังสะชิงราชบัลลังก์ ต่อมาพระกฤษณะกอบกู้ราชบัลลังก์กลับคืนมาได้²⁰⁵ ในบาทที่สอง กวียัง สื่อให้ประจักษ์ถึงพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รูปศัพท์ *valādhyah* สื่อ ความหมายว่า “มีพลรามเป็นทรัพย์สมบัติ” นั่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นเจ้าของตัวละคร เอกที่ชื่อพลราม ซึ่งเป็นพระเชษฐาพระกฤษณะ พลรามหรืออีกนามหนึ่งว่าพลเทพนี้ มีลักษณะเด่นที่ ชัดก้นกับพระกฤษณะ นับตั้งแต่สีผิวตัดกับพระกฤษณะ คือ ผิวสีขาว²⁰⁶ กวีผู้รังสรรค์จารึกอ่าน พฤติกรรมและบทบาทของตัวละครในมหากาพย์ได้แตกฉาน เพราะการที่กวีกล่าวถึงพลราม เป็นตัว ละครที่เหมาะสมยิ่งที่สัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตัวละครตัวนี้ใน *มหาภารตะ* สื่อให้เห็นถึงความ มีคุณธรรม เทียงตรง ไม่เลือกเข้าข้างฝ่ายทุโรยณ์และเหล่ากษัตริย์ปาณพ ในช่วงเวลาที่สงครามทุ่งกุรุ เกษตรดำเนินไปอย่างรุนแรง โดยเฉพาะช่วงที่ทุโรยณ์กับภีมะหรือภีมเสนต่อสู้กันนั้น พลรามเดินทาง มาสู่สมรภูมिरบ เห็นภีมะละเมียดกตาท่อสู้โดยใช้ตะบองฟาดโคนขาทุโรยณ์ พลรามในฐานะอาจารย์ ผู้สอนคทายุทธ์ให้แก่บุคคลทั้งสอง อยู่ในอารมณ์ที่โกรธภีมะอย่างยิ่ง และมุ่งจะลงโทษลูกศิษย์โทษฐาน ละเมิดความชอบธรรม แต่พระกฤษณะขัดขวางพลรามไว้ คำพูดของพลรามก่อนที่จะออกจากวงสนาม ต่อสู้ ไม่สนใจการต่อสู้ที่ไม่มีความชอบธรรม สร้างความตระหนกตกใจให้แก่พระกฤษณะและเหล่า กษัตริย์ปาณพ ดังที่ว่า “...ภีมเสนทำลายกติกาศของคทายุทธ์ ไม่สมกับเป็นชายชาตินักรบเลย โลก

²⁰³ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 704-705.

²⁰⁴ *Ibid.*, 804-805.

²⁰⁵ *Mahābhārata Virāṭaparva English&Sanskrit*. Kathleen Garbutt, Translated (New York: New York University Press : JJC Foundation, 2008), 495.

²⁰⁶ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 99.

จะประณามการกระทำของกิมเสนไปชั่วกาลนาน !”²⁰⁷ วาระสุดท้ายในชีวิต พลราม **มหาภารตะ** เมาสัยยบรรพ ให้ภาพพลรามกลายเป็นงูใหญ่มีพันเศียร ลำตัวขาว เลื้อยลงทะเล พระกฤษณะ ประจักษ์ภาพนั้นแล้วทราบว่าเป็นพลรามได้ละสังขารแล้ว ดังนั้น การที่กวีกล่าวแฝงปรัมปราคติพลรามไว้ในจารึก สะท้อนให้เห็นว่าตัวละครนี้มีคุณธรรมคู่ควรสำหรับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นอกจากนี้ กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นผู้มีพระเกียรติยศมากมาย เพราะทรงค้าชูแผ่นดินให้รุ่งเรือง ดังคำศัพท์ว่า **govarddhana** หากสื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมายว่าแผ่นดิน แต่หากสื่อตามเนื้อความเชื่อมโยงปรัมปราคติ จะหมายถึงภูเขาโคววรรณะ ความหมายดังกล่าวกวีสื่อให้เห็นถึงความเก่งกล้าสามารถที่พระกฤษณะใช้นี้ยกภูเขาโคววรรณะชูขึ้นเหนือเศียรเป็นเวลา 7 วัน เพื่อป้องกันลมพายุฝน อันเกิดการก่อกวนแก่งของพระอินทร์²⁰⁸ ส่วนบาทสุดท้าย เนื้อความที่ว่าผู้ถูกรับใช้โดยคนที่ไม่โหดร้าย คือ การสื่อความหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แต่ถ้าใช้อีกแง่หนึ่งตามรูปคำศัพท์ **akrūra** ความหมายศัพท์นี้เป็นชื่อตัวละครนามว่า “อัครูระ” ปรัมปราคติถือว่าอัครูระ สืบเชื้อสายมาจากพระวิษณุ และมีสถานะเป็นพระมาตุลาของพระกฤษณะ แต่กลายเป็นผู้บูชาพระกฤษณะในภายหลัง²⁰⁹ การสื่อความหมายดังที่กล่าวมา กวีสรุปด้วยรูป **ปะกะ** โดยใช้คำศัพท์ว่า **gopah** อธิบายได้ว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แท้จริงแล้วก็คือ โคपाल หรือคนเลี้ยงวัว กวีมองพระมหากษัตริย์เป็นพระกฤษณะ สะท้อนช่วงชีวิตตอนหนึ่ง ที่ทำวสุเทพผู้เป็นพระบิดาพาพระกฤษณะไปฝากไว้กับโคपालและนางยโสธรา วีรกรรมในช่วงนั้นพระกฤษณะได้นามว่าโคววรรณะ คือ เหตุการณ์ที่ยกโคววรรณะชูกันเป็นร่ม²¹⁰ ดังที่กวีกล่าวไว้ในคำจารึกบทนี้

จารึกปราสาทจริง หลักเดียวกัน กวีอ้างถึงตัวละครพระกฤษณะอย่างต่อเนื่อง คำประพันธ์ให้ความหมายคู่ขนานระหว่างวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่คุ้มครองประชาชน กับพระกฤษณะที่คุ้มครองคนเลี้ยงวัว อนุภาคในปรัมปราคติตอนนี้ น่าจะเป็นที่ประทับใจอย่างมาก เพราะกวียังคงอ้างเหตุการณ์ที่พระกฤษณะยกภูเขาโคววรรณะ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ ปรัมปราคติ และอสังการแสดงความหมายเปรียบเทียบได้อย่างงดงามลึกซึ้ง ดังนี้

(11) **vikrāntasimhākulayuddhakaṣṭe**

²⁰⁷ กรูณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, **มหาภารตยุทธ** พิมพ์ครั้งที่ 12, 189.

²⁰⁸ Monier-Williams, Monier, **A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages**, 366.

²⁰⁹ Vettm Mani, **Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature**, 22.

²¹⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์ ร.6** (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2547), 43.

sāndreṣuvrṣṭivacyataś śrito yam |
 (12) kṛṣṇaṃ yathonmūlitabhūdharendram
 chāyāṃ yayau gopagaṇo gatādhiḥ ||

บรรดาพระเจ้าแผ่นดินถูกแวดล้อมแล้วด้วยสายฝน คือ ลูกธนูอัน
 หนาแน่นในสนามรบที่แน่นขนัดไปด้วยสิงโต คือ นักรบ จึงได้อาศัยพระองค์ ผู้มี
 ความกังวลหมดสิ้นไปแล้ว เหมือนเหล่าคนเลี้ยงวัวที่ถูกแวดล้อมแล้วด้วยท่าฝน
 จึงได้อาศัยพระกฤษณะ ผู้มีความกังวลหมดสิ้นไปแล้ว ผู้ได้ยกจอมแห่งภูเขา
 ขึ้นแล้ว²¹¹

บทสวดดีพระเกียรติข้างต้น กวีสื่อให้เห็นพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในรูป
 ภาษาความเปรียบรูปกะและอุปมา ลักษณะความเปรียบอย่างแรก กวีมุ่งให้เห็นภาพความเปรียบ
 แทนที่หรือเป็นภาพแบบเดียวกัน ส่วนความเปรียบอย่างหลังนั้น คือ สิ่งหนึ่งมีลักษณะเหมือนกับสิ่ง
 หนึ่ง มากไปกว่านั้น กวีแทรกด้วยการใช้คำศัพท์แบบ**เคลษะ** แปลได้สองความหมาย เพื่อย้ำสำนวน
 โวหารอันลึกซึ้ง

คำจารึกสื่อความหมายว่าพระราชาทรงหลายอยู่กลางสายฝน ในจินตนาการของกวี สายฝน
 กลายเป็นลูกธนูจำนวนมากกลางสนามรบ หมายความว่าฝนคือภาพเปรียบเทียบ ฝนสื่อถึงลูกธนู
 มากมาย ขณะเดียวกันลูกธนูที่หนาแน่นรวมถึงสิงโตกลางสนามรบ ซึ่งให้ภาพความเคลื่อนไหวของ
 เจ้าป่าพร้อมๆ กับอาวุธลูกธนูที่ต่างฝ่ายยิงใส่กัน ความเปรียบนี้ลุ่มลึกมาก เพราะกวีเปรียบเทียบสิงโต
 คือนักรบ สิงโตพร้อมจะทำร้ายสิ่งมีชีวิตทุกชนิด แสดงให้เห็นภาพนักรบดุเดือด การสื่อภาพเช่นนี้
 แสดงออกด้วยนาฏการที่ปรากฏในวรรณคดีมหากาพย์ ซึ่งกวีคงเลียนแบบสงครามที่ตัวละครเอกไม่ว่า
 จะเป็นเหล่ากษัตริย์ปามพ ตัวละครฝ่ายพระราม ต่อสู้กับฝ่ายคู่ต่อสู้ในสมรภูมिरบท่ามกลางห้วงธนูดุจ
 สายฝน กระนั้นก็ตาม ความหมายที่สื่อนี้ไม่ได้เป็นไปตามคาด เพราะไม่มีการทำศึก เหล่าพระราช
 ทรงแยไม่ได้มุ่งทำสงครามกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หากแต่เข้ามาแวดล้อมที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7
 เหตุผลเช่นนี้ก็เพราะว่ากวีมองพระองค์เป็นพระกฤษณะ โดยใช้**อุปมา**เปรียบเทียบบรรดาพระราช
 ทรงแยเหมือนคนเลี้ยงวัว ซึ่งเข้ามาอยู่ภายใต้ร่มเงาหรือร่มพระบารมีพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังที่กวีใช้
 คำศัพท์ว่า **gopagaṇo** แปลได้สองความหมาย ถ้าใช้ในบทสวดดีพระเกียรติ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน
 ถ้าสื่อแง่ปรัมปราคติ หมายถึง คนเลี้ยงวัว เรื่องราวปรัมปราคติพระกฤษณะยกภูเขาโคววรรณะ เพื่อ
 ไม่ให้คนเลี้ยงวัวเปียกฝน และประสพกับอันตรายจากลมพายุ สารที่กวีสื่อความนี้จึงมีนัยเปรียบเทียบ

²¹¹ จารึกปราสาทจริง หลักที่ K. 288 ด้านที่ 4 บทที่ 99

กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงบังลังก์ธรรมาภิบาลไม่ถ้วน เพื่อไม่ให้บรรดาพระราชินีได้รับอันตราย การตีความจินตนาการเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้คุ้มครองแผ่นดิน

เรื่องเล่าหลากหลายมิติของพระกฤษณะสืบต่อในหมู่นักเล่าเรื่อง เป็นแหล่งปรัมปราคติสำหรับประกอบสร้างตัวบท ดังที่กวีเลือกเฟ้นลักษณะเด่นของตัวละครเอกมาสื่อจินตนาการกว้างไกลและความลุ่มลึกของเนื้อหา ซึ่งสื่อลักษณะเด่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นเทพผู้คุ้มครองแผ่นดินไม่ต่างจากพระกฤษณะ การสื่อความยอดเยี่ยมในบทสวดตีพระเกียรติเห็นได้จากที่กวีเชื่อมโยงปรัมปราคติตัวละครเอกมหากาพย์ แสดงให้เห็นถึงภูมิรู้อย่างกว้างขวางผสมผสานกับ **อลังการ** อันเป็นชั้นเชิงการประพันธ์ที่สื่อความหมายเปรียบเทียบ ความหมายเกินจริง และความหมายบ่งบอกนัยสิ่งหนึ่งว่าเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง **อลังการความหมาย** เหล่านี้สะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ในอุดมคติตราตรึงใจผู้รับสาร ส่งผลให้บทสวดตีพระเกียรติมีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างชัดเจน

4. อรชุน และตัวละครที่เกี่ยวข้อง

ในบรรดาตัวละครฝ่ายกษัตริย์ปาณฑพ ยุธิษฐิระ ภิมา อรชุน นกุลและสหเทพ อรชุนเป็นนักรบขึ้นชื่อว่ามีเสน่ห์และมีความเก่งกล้าที่สุด นอกจากความรู้วิชายิงธนูยอดเยี่ยม ได้รับ “ปาศุปัต” คือ อาวุธวิเศษจากพระศิวะ อาวุธจากพระอินทร์ และพระวรุณแล้ว อรชุนยังมีสัมพันธภาพที่ดียิ่งกว่าพระกฤษณะ เพราะได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงสุภัทรา กนิษฐภคินีของพระกฤษณะ²¹² วินาทีสู้รบกับฝ่ายทुरโยธน์ อรชุนมีพระกฤษณะเป็นสารภีข้างกาย พระกฤษณะกระตุ้นให้อรชุนตระหนักถึงพันธกิจของนักรบ พระกฤษณะคอยปิดเป่าความเหินหย่อล่า ความหวาดระแวง และความหุดหู่ใจแก่อรชุนที่ขลาดกลัวว่าจะสังหารหมู่ญาติด้วยตนเอง อันเป็นตราบาปให้หายไป ที่สำคัญยิ่งอรชุนประจักษ์ภาพพระผู้เป็นเจ้าของที่พระกฤษณะแสดงรูปแท้จริงให้เห็น อันเป็นสาระสำคัญใน **คัมภีร์ภควัทคีตา** ที่ซบซ้อนด้วยหลักปรัชญาฮินดู 3 ระบบ ได้แก่ ปรัชญาสางขยะ ปรัชญาโยคะ และปรัชญาเวทานตะ²¹³ อรชุนประจักษ์ภาวะความเป็นเทพของพระวิษณุเพียงผู้เดียวในสมรภูมิรบ ตัวละครอื่นๆ มองไม่เห็นความโดดเด่นของอรชุนที่มีมิติลุ่มลึกในปรัมปราคติ กวีผู้รจนาจารึกภาษาสันสกฤตคงประทับใจอย่างยิ่ง จึงอ้างถึงพระเอกตัวนี้ เพื่อเน้นย้ำความสามารถของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผสมผสาน **อลังการ** ดังเห็นได้ต่อไปนี้

จาริกปราสาทโตว์ มีคำประพันธ์ 2 บทที่กวีอ้างปรัมปราคติเกี่ยวกับอรชุน แทรกในบทสวดตีพระเกียรติ สังเกตได้ว่าการอ้างอรชุนร่วมกับตัวละครอื่นๆ หรืออยู่กันคนละเรื่องกัน แสดงให้เห็นว่า

²¹² กฤษณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, **มหาภารตยุทธ** พิมพ์ครั้งที่ 12, 71.

²¹³ วิสุทธิ์ บุษยกุล. “คัมภีร์ภควัทคีตา,” ใน **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 27 (ฉบับพิเศษ 2545) : 735-

จินตนาการของกวี ไม่มีขีดจำกัด กล่าวคือ ไม่ได้ระบุเฉพาะเจาะจงว่าตัวละครกลุ่มนี้มาจากเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่กวีดึงลักษณะเด่นของตัวละครเหล่านั้นมาจากเรื่องต่างๆ ปรัชมปราศิตต่างๆ หรืออ้างถึงเทพมากล่าวถึงในแง่ที่มีคุณสมบัติหรือวีรกรรมน่าประทับใจเหมือนกัน ดังกวีผู้รจนา **จาริกปราสาทโตว์** พรรณนาไว้ว่า

(33) diṣṭyārjunaś cākṣayavāṇatūno

rāmaś ca hanta svayam āgateṣuḥ |

(34) yasyāhatāre raṇa ekavāṇa-

gatyaiḥ kim bhūriśareṇa śaṅke ||

บังเอิญอรชุน ผู้มีแสงใสลูกศรที่ไม่มีวันหมดสิ้น และพระรามมีลูกศรที่ยังกลับมาเองได้ เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ข้าคิดว่าจะมีประโยชน์อะไรเล่า ด้วยลูกศรจำนวนมาก สำหรับพระองค์ผู้สังหารข้าศึกในสงคราม ด้วยการยิงลูกศรเพียงดอกเดียวเท่านั้น²¹⁴

อุตฺเพรกษา เป็นอภิปรัชญาถ่ายทอดความสงสัยและจินตนาการในจาริกข้างต้นอย่างเห็นภาพแจ่มชัด กวีใช้คำศัพท์ diṣṭyā (ความบังเอิญ) hanta (ความอัครรรย์) kim (ประการใด, อย่างไร) และ śaṅke (ข้าคิดว่า) เพื่อสื่อความหมายช่วงเวลาห่างไกล คือ โลกปรัชมปราศิต การปฏิบัติของวีรกรรมตัวละครเอกที่สร้างความฉงน กระตุ้นให้กวีตั้งคำถามและเชื่อมร้อยเรื่องเล่าอันห่างไกล โดยสื่อด้วยตัวละครในมหากาพย์เป็นแนวเปรียบเทียบ ดังรูปคำศัพท์ arjunaś คือ อรชุน และ rāmaś คือ พระราม เพื่อขยายภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ผนวกกลิ่นกับตัวละครในมหากาพย์

กวีสื่อความให้ประจักษ์ว่าอรชุนและพระราม มีลูกศรใสในแสงจำนวนมาก ยิงลูกศรใสคู่ต่อสู้ได้ไม่มีจบสิ้น อรชุนมีอักษยะเป็นแสงใสลูกธนูที่ยิงคู่ต่อสู้ได้ไม่สิ้นสุด ส่วนพระรามได้รับธนูจากพระอินทร์ มีพระขรรค์ และแสงศรทั้งสองบรรจุลูกธนูใช้ได้ไม่หมดสิ้น²¹⁵ กวีแสดงความฉงนอย่างยิ่งเพราะเนื้อเรื่องปรัชมปราศิตสะท้อนให้เห็นว่า อรชุนและพระรามพิชิตคู่ต่อสู้ได้ด้วยเทคนิคหรือกลยุทธ์ โดยใช้ลูกศรผสมด้วยฝีมืออันเลิศ ลูกศรที่กระหน่ำยิงคู่ต่อสู้ นับว่าสร้างความอัครรรย์ กระนั้นก็ตามกวีแสดงจินตนาการว่าวีรกรรมอันมหัศจรรย์เช่นนี้จะมีประโยชน์อย่างไร เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับ

²¹⁴ จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บทที่ 18

²¹⁵ มหาวิทยาลัยศิลปากร, มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์, 3.

พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 แล้ว พระองค์ทรงใช้ลูกศรเพียงดอกเดียวสังหารศัตรู นับว่ากวีสื่อจินตนาการให้เห็นความอัศจรรย์ของพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือกว่าตัวละครมหากาพย์ ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของ **วยติแรก** คือ การยกพระมหากษัตริย์ให้เหนือกว่าอรชุนและพระราม รวมทั้งสื่อด้วย **อติศโยกติ** คือ ความเก่งกล้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงยิงลูกศรเพียงลูกเดียวเท่านั้น ก็ทรงพิชิตศัตรูทั้งสนามรบได้

คำประพันธ์ในจารึกหลักเดียวกัน อรชุนยังตัวละครเด่นที่กวีกล่าวถึง แต่กล่าวคู่เคียงกับพระกฤษณะ ฉากเบื้องหลังคือ ป่าขามทวะในเรื่อง **มหากาทรตะ** กวีแทรกเรื่องราวตัวละครที่มีนามว่า มันทपालะเข้ามาด้วย น่าสังเกตว่าคำประพันธ์ดังกล่าวกวีอ้างเหตุการณ์มหากาพย์เป็นเครื่องยืนยันความคิดของกวี หากผู้รับสารไม่เข้าใจเรื่องเล่าปรัมปรา ย่อมไม่อาจเข้าถึงสารอันลึกซึ้งในคำประพันธ์ได้ ดังที่ว่า

- (1) saptārccir vahnyagāre vidhisatatahuto yena mantraiḥ prayuktair
- (2) mmedhyenābhūtapūrvveṇa vividhahaviṣāpi prahr̥ṣyaty atīva |
- (3) pūrvvatrāpūrvvam āsuprahitahitahavir mandapālasya mantrāt
- (4) kṛtsnam kṛṣṇārjunābhyām priyam adhikam asua khāndave nocakhāda ||

ไฟ 7 กอง ในโรงไฟ ผู้สังเวยแล้วอย่างต่อเนื่องในพิธีด้วยมนตร์ที่ถูกใช้แล้วโดยพระเจ้าแผ่นดิน พึงพอใจอย่างยิ่งด้วยเครื่องยัญพิธีต่างๆ ที่บริสุทธิ์และที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน แต่พระอัคนีนี้ ผู้มีเครื่องยัญพิธีที่มีประโยชน์ที่ถูกจัดเตรียมไว้โดยฉับพลัน โดยพระกฤษณะและอรชุน ในป่าขามทวะที่ไม่กลืนกินแล้วซึ่งเครื่องยัญพิธีนั้นที่มากมายที่น่าพึงพอใจที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนทั้งหมด เพราะมนตร์ของมันทपालะเมื่อครั้งก่อนนั้น²¹⁶

คำประพันธ์บทนี้ กวีอ้างเหตุการณ์มหากาพย์เพื่อยกมาเป็นอุทาหรณ์ โดยย้ำความหมายคู่ขนานกับการสดุดีพระเกียรติ กลวิธีการแต่งเช่นนี้ สอดคล้องกับ **อสังการ** ที่เรียกว่า **อรรณตรันยาสะ** คือ การยกข้อพิสูจน์หรือหลักฐานอย่างใดอย่างหนึ่งมายืนยันสิ่งที่กวีกล่าวถึง ตัวอย่างจารึกบทนี้ กวียกหลักฐานเนื้อหาตอนหนึ่งจากวรรณคดีมหากาพย์มาสนับสนุนความคิดคือ เหตุการณ์ไฟไหม้ป่าขามทวะ กวีอ้างเรื่องราวปรัมปราคติประกอบภาพการทำพิธีกรรมทางศาสนา คือ การบูชาเครื่องสังเวยด้วยไฟ ที่ให้บรรยากาศเข้มขลังของพราหมณ์ประกอบพิธีบูชาไฟในปราสาทโตว์

²¹⁶ จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 3 บทที่ 37

พิธีกรรมบูชาไฟที่จัดขึ้น กวีให้รายละเอียดว่าไฟ 7 กองในโรงไฟ (saptārccir vahnyagāre) มีนักบวชก่อกองไฟบูชาเครื่องสังเวद्यเทพ คือ พระอัคนี กวีให้ความหมายว่าการประกอบพิธีบูชาไฟกระทำขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วยมนตร์ที่รับรองจากพระมหากษัตริย์ ดังกวีจารข้อความว่า **mantraih prayuktair** หมายถึง “ด้วยมนตร์ที่ถูกใช้แล้วโดยพระมหากษัตริย์” ซึ่งน่าจะตีความได้ว่าบมนตร์ที่ใช้สวด พราหมณ์เคยนำมาสวดในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การบูชาเครื่องสังเวद्यด้วยไฟในปราสาทโตว์ยังสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ประกอบพิธีกรรม (**prahrṣyatī atīva**)

ด้วยเหตุที่พิธีบูชาไฟบริสุทธิ์ยังไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน รายละเอียดดังกล่าว ชวนให้ตีความได้ว่าราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังไม่เคยจัดพิธีกรรมบูชาไฟ 7 กองอย่างยิ่งใหญ่เช่นในปราสาทโตว์มาก่อน เนื่องจากปราสาทโตว์เป็นพื้นที่เฉพาะของเศวตนิกาย กวีผู้รจนาจึงภาคภูมิใจในที่พราหมณ์ประกอบพิธีอันยิ่งใหญ่เช่นสรวงสังเวद्यต่อเทพได้เป็นผลสำเร็จ นี่คือหลักฐานบันทึกสังคมเขมรโบราณขณะนั้นว่าเมื่อมีพิธีเฉลิมฉลองสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น กวีย่อมบันทึกแทรกไว้ในจารึกภาษาสันสกฤต

ความแยบคายในความคิดกวีไม่ได้สื่อเพียงมีการประกอบพิธีกรรมบูชาไฟอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน กวีนำเหตุการณ์ไฟไหม้ป่ารกชัฏตามเนื้อเรื่อง **มหาภารตะ** อาทิบรรพ มาแทรกไว้ในคำจารึกเชื่อมต่อการประกอบพิธีกรรมของพราหมณ์ในศาสนสถานอย่างเหมาะสมพอดี ทำให้เห็นอุทธารณ์ทาง**อสังการ**ที่แจ้งประจักษ์ว่าการประกอบพิธีบูชาไฟภายในศาสนสถานเชื่อมโยงสิ่งที่กวีสัมผัสช่วงเวลานั้นกับปรัมปราคติที่ให้รายละเอียดมีนัยสำคัญเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ไฟลุกไหม้โชติช่วงคงเป็นภาพน่าตื่นตาตื่นใจ ดงงาม ยิ่งใหญ่และบรรจุความหมายไว้อย่างลึกซึ้ง กวีจึงพรรณนาด้วย**อรรถาณตรันยาสะ** เชื่อมโยงสิ่งที่เกิดขึ้นกับเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าที่สำคัญในมหากาพย์

เนื้อหาคารึก กวีกล่าวถึงพระกฤษณะและอรชุนสัมพันธ์กับป่าขานทวะ ข้อควรอธิบายก็คือทำไมกวีจึงกล่าวว่าป่าขานทวะไม่ถูกไฟเผา (**asua khāndave nocakhāda**) ป่าขานทวะมีความสำคัญอย่างไรในโลกปรัมปราคติ ในคำจารึกกวีกล่าวถึงมันทปาละด้วย ตัวละครตัวนี้เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างไรกับเหตุการณ์ดังกล่าว

เรื่องปรัมปราคติดังกล่าว เห็นได้ว่ากวีเล่นล้อความซับซ้อนเรื่องเล่า เพื่อเชิดชูวีรกรรมอรชุน ส่วนพระกฤษณะอยู่เบื้องหลังวีรกรรมอรชุน ตามเนื้อเรื่อง **มหาภารตะ** ป่าขานทวะถือว่าเป็นสถานที่ มีบริบททางธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ความซับซ้อนของเรื่องเกี่ยวข้องกับพระอัคนีที่ป่วยเป็นโรคบิด เนื่องจากเทพแห่งไฟกลืนกินเครื่องสังเวद्यจากการประกอบพิธีกรรมของท้าวเศวตก็เป็นเวลายาวนานจนเกิดอาการใบหน้าชูปซีด ลำตัวลีบ และไม่อาจลิ้มรสอาหารได้พระพรหมจึงแนะนำให้พระอัคนีกลืนกินความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า (นัยหนึ่งคือกินสมุนไพรมะพร้าว) ซึ่งก็คือเผาป่าขานทวะเพื่อรักษาโรคให้หาย แต่เมื่อพระอัคนีพยายามเผาผืนป่าพบความล้มเหลวต่อเนื่อง 7 ครั้ง ทั้งนี้เพราะภายในป่ามีงูยักษ์นาม “ตักษกะ” และครอบครัวอาศัยอยู่ ตักษกะเป็นมิตรกับพระอินทร์ ยามใดพระอัคนีเผาป่า พระอินทร์ก็บันดาลฝนตกลงมา เมื่อพระอัคนีไม่สามารถเผาผืนป่าให้มอดไหม้ได้ จึงทูลถามพระพรหมถึงเหตุ

ดังกล่าว พระพรหมกล่าวว่าพระอัคนีจะเผาป่าชาณทวะได้ก็ต่อเมื่อระ- นารายณะ ไปเกิดในโลกเป็น พระกฤษณะและอรชุน แล้วกาลก็เป็นไปตามนั้น เมื่อเหล่ากษัตริย์ปาณฑพและอรชุนเดินทางมาอยู่ที่ เมืองอินทปรสต์ ซึ่งเป็นเมืองรกร้าง พระอัคนีจำแลงร่างเป็นพราหมณ์เฒ่ามาพบพระ กฤษณะและ อรชุน พระอัคนีวิงวอนให้บุรุษทั้งสองช่วยเหลือเผาป่าชาณทวะพระกฤษณะและอรชุนตอบรับคำร้อง ขอของพราหมณ์ ดังนั้น แผนการเผาป่าชาณทวะจึงเกิดขึ้น เหตุการณ์ดังกล่าวนับว่าเป็นตอนสำคัญยิ่ง ใน *มหาภารตะ* เพราะเปิดเนื้อที่ให้ตัวละครประลองฝีมือต่อสู้ระหว่างพระอินทร์กับอรชุน ตัวละคร ทั้งสองมีสถานะเป็นบิดาและบุตร อรชุนได้รับอาวุธวิเศษจากพระวรุณ คือ ธนูคามทีวะ ลูกธนูทรง ฤทธิ์ยิงใส่ศัตรูได้ไม่หมดสิ้น ครั้นพระอินทร์บันดาลให้ฝนตก อรชุนก็ยิงลูกศรปกคลุมไปทุกจตาข่ายร่ มกันฝน การต่อสู้ระหว่างกองทัพเทพและบุรุษผู้กล้าดำเนินต่อไปโดยอรชุนและพระกฤษณะได้รับชัย ชนะ พระอินทร์ยุติการปกป้องผืนป่า พระอัคนีจึงกลืนกินป่าชาณทวะได้เป็นผลสำเร็จ²¹⁷

พระกฤษณะและอรชุน มีบทบาทสำคัญที่ร่วมมือร่วมใจกันเผาป่าชาณทวะเป็นเวลา 21 วัน การทำลายล้างป่าเป็นเวลาหลายวันเพื่อช่วยเหลือพระอัคนีและสถาปนานครอินทปรสต์ขึ้นมาใหม่ แสดงให้เห็นความเก่งกล้าสามารถของอรชุนที่เหนือกว่าเทพ เหตุการณ์ครั้งนั้นสิ่งมีชีวิตถูกเผาตาย เป็นจำนวนมาก ตักษกะนั้นไม่ได้อาศัยในป่าที่กำลังถูกไฟเผา แต่นางพระยายุผู้เป็นชายาถูกไฟคลอก ตาย และบุตรมีชีวิตรอดมาได้ โดยสิ่งมีชีวิตหลุดรอดออกมาจากเพลิงเผา 6 ชนิด คือ ภูเขา 1 ตัว (คือ ลูกของตักษกะ) มัยทานพ คือ ผู้ที่มีฝีมือก่อสร้าง และนกกกระเรียน 4 ตัว²¹⁸ เนื้อความจารึกตอนนี้ สัมพันธ์กับตัวละครอีกตัวแทรกเข้ามา มีบทบาทสำคัญกับเหตุการณ์เผาป่าชาณทวะ นั่นก็คือ “มันทपालะ”

มันทपालะ เป็นพราหมณ์บำเพ็ญตบะในป่าชาณทวะ ครั้นตายได้ไปเกิดยังพรหมโลก แต่ มันทपालะไม่ได้รับผลบุญจากการบำเพ็ญตบะ พราหมณ์จึงถามเหล่าเทวดาว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น คำตอบก็คือ มันทपालะไม่มีบุตร ด้วยเหตุนี้ มันทपालะจึงกลับมายังป่าชาณทวะอีกครั้ง และแต่งงาน กับนางนภามาว่า “ชริตารี” มีบุตร เป็นลูกนก 4 ตัว จากนั้นมันทपालะก็ไปหาหญิงคนใหม่ คือ นางลพิตา ทั้งชายาและบุตรให้อยู่ในป่า ช่วงที่ไฟเผาป่าชาณทวะ มันทपालะคิดถึงบุตรที่เป็นนก จึง กลับมาหาบุตรและวิงวอนให้พระอัคนีช่วยให้ลูกและชายารอดพ้นจากกองเพลิง ด้วยเหตุนี้ลูกทั้ง 4 และนางชริตารีจึงรอดพ้นจากไฟคลอกมาได้²¹⁹

²¹⁷ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 408-409.

²¹⁸ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, *มหาภารตยุทธ* พิมพ์ครั้งที่ 12, 72.

²¹⁹ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 409.

ความหมายบทสวดที่พระเกียรติ กวีใช้อลังการยกเหตุการณ์วรรณคดีมหากาพย์ตอนสำคัญมาสนับสนุนจินตนาการ เห็นได้ชัดว่ากวีผู้รจน**จาริกปราสาทโตว์**ทำได้อย่างสร้างสรรค์สาระที่กวีสื่อชี้ถึงความรุ่งเรืองทางศาสนา อันเนื่องมาจากพระกรณียกิจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงฟื้นฟูความเจริญรุ่งเรืองภายในอาณาจักร ไม่ได้ทรงปิดกั้นเสรีภาพนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง การประกอบพิธีกรรมของพราหมณ์เช่นที่กวีกล่าวถึงนี้ คงเป็นสิ่งยิ่งใหญ่มาก เพราะกวีพยายามสื่อความหมายให้เห็นภาพ ด้วยเหตุการณ์ประมประาคติที่น่าตื่นใจ มีสีสัน แสดงวีรกรรมตัวละครเอกมาเทียบเคียงได้อย่างชัดเจน

จาริกปราสาทจริง แสดงให้เห็นว่าประมประาคติเป็นสื่อเปรียบเทียบวีรกรรมความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับตัวละครเอก คือ อรชุน กวีสื่อด้วย**อลังการ**ที่เชิดชูภาพลักษณ์ฝ่ายพระมหากษัตริย์เหนือกว่าตัวละครมหากาพย์ ดังข้อความว่า

(21) vālye pi yah potriṇam ugravīryyan

drutāgatam māṇavamarddanotkam |

(22) jaghāna doṣṇā giriśārjunau tu

dūreṇa vānena vrhadvivādau ||

แม้ขณะที่ยังเยาว์วัย พระองค์ทรงสังหารหมู่ป่าที่มากแล้ว และแข็งแกร่งที่
วิ่งมาโดยเร็ว ที่ต้องการจะบดขยี้มนุษย์ ด้วยพระหัตถ์เพียงข้างเดียว แต่พระศิวะ
และอรชุนที่ได้ทะเลาะกันอย่างรุนแรง ก็ได้สังหารหมู่ป่าด้วยลูกศร ที่ยิงมาจากที่
ห่างไกล²²⁰

คำสรรเสริญพระมหากษัตริย์บทนี้ กวีเปรียบเทียบในลักษณะ**วยติแรก** สื่อให้เห็นภาพความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเหนือกว่าวีรกรรมของอรชุนที่ต่อสู้กับพระศิวะ และความเก่งกล้าเลิศล้ำ ประจักษ์ชัดตั้งแต่วัยเยาว์ กวีสื่อให้เห็นภาพว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสังหารหมู่ป่าได้อย่างง่ายดาย หมู่ป่ามีความมากแล้ว มีความแคล่วคล่องว่องไว แข็งแกร่งดุร้าย หมู่ป่าต้องการบดขยี้หรือฆ่ามนุษย์ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในฐานะพระราชารักษาคุ้มครองประชาชน จึงทรงปราบหมู่ป่าด้วยพระหัตถ์ข้างเดียว กวีโยงวีรกรรมดังกล่าวมายังเรื่องเล่า**มหากาฬารตะ** ตอนที่อรชุนบำเพ็ญตบะ เพื่อมุ่งหวังให้พระศิวะประทานอาวุธวิเศษให้ อรชุนอดทนพากเพียรบำเพ็ญตบะ จนพระศิวะพอพระทัย

²²⁰ จาริกปราสาทจริง หลักที่ K.287 ด้านที่ 2 บทที่ 42

จึงได้แปลงกายเป็นนายพรานล่าเนื้อนำอาวุธวิเศษมามอบให้²²¹ กวีสร้างเรื่องราวตอนนี้ทำนองว่า นายพรานล่าเนื้อซึ่งก็คือพระศิวะทะเลาะกันและต่อสู้กับอรชุนอย่างดุเดือด ชนิดไม่มีใครยอมให้แก่กัน และทั้งคู่ก็ได้ยิงลูกศรจากระยะไกลไปที่หมูป่า เพื่อทดสอบพลังกำลังและความสามารถของกันและกัน แต่ทว่าในจินตนาการของกวี การปะทะพลังกำลังระหว่างอรชุนกับพระศิวะดูห่างไกลจากวีรกรรมของ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทั้งนี้เพราะพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไม่ได้ทรงใช้อาวุธแต่อย่างใด ทรงต่อสู้ด้วย พระหัตถ์ซึ่งสู้มเสี่ยงที่จะได้รับบาดเจ็บ แล้วพระองค์ก็ทรงปราบหมูป่าเป็นผลสำเร็จ

การที่กวีอ้างเรื่องราวอรชุนสู้รบกับพระศิวะ เป็นจินตนาการแต่งเติมตามเรื่องเล่าโบราณ มี ลักษณะโลดโผนเกินจริง ต่างจากความแข็งแกร่งและจิตใจอาญาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สิ่งที่ เห็นจากคำจารึกบนนี้ ก็คือ กวีสื่อด้วยความภาคภูมิใจที่มีต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในฐานะ พระมหากษัตริย์ที่เก่งกล้า กวีโยงปรัมปราคิดมาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้น ตัวละครเช่นอรชุนต่อสู้กับพระศิวะจึงไม่อาจเปรียบเทียบกับความเก่งกล้าสามารถของ พระมหากษัตริย์ ขณะที่อสังการทำหน้าที่เสริมรับความหมายที่กวีมุ่งสื่อสารอย่างเห็นภาพ และ อสังการสร้างสีสันความสดใหม่ในจินตนาการของกวี เรื่องเล่าปรัมปรา และความเป็นอมตะของ วีรกรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงปราบหมูป่าผสมกลมกลืนกันเป็นอย่างดี

อรชุน ตัวละครเอกในมหากาพย์ปรากฏบทบาทความห้าวหาญ และมีศิลปะการต่อสู้ที่ เก่งกล้าที่สุด เรื่องราวอรชุนเสริมความเก่งกล้าของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นับเป็นความแสบคายยิ่งที่กวี สื่อสารด้วยอสังการถึงความเหนือกว่าของพระมหากษัตริย์ และยกตอนสำคัญจากมหากาพย์สื่อ จินตนาการและความเชื่อมโยงบริบทสังคมกับโลกปรัมปราเล่นล้อความหมายกัน อรชุน นักรบผู้ เก่งกล้าสามารถจึงตกเป็นรองภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ที่ครองใจกวี และจงใจผู้รับสารให้เห็นคล้อย ตามความหมายที่กวีสื่อสารได้อีกด้วย

5. ยุธิษฐิระ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง

ในมหากาพย์ *มหาภารตะ* ตัวละครเอกที่ดำรงคุณธรรมความดีงาม ตั้งแต่เริ่มบทบาทจน จบเรื่อง ก็คือ “ยุธิษฐิระ” บั้นปลายชีวิตของยุธิษฐิระได้ขึ้นสวรรค์เพียงคนเดียว ขณะที่พระอนุชาเหล่า กษัตริย์ปาดศพทั้ง 4 รวมทั้งชายา คือ นางเทราปที ได้ล้มตายทีละคนก่อนที่จะป็นขึ้นเขาพระสุเมรุ ไปสู่ยอดสูงสุด ฉะนั้น ยุธิษฐิระจึงเป็น “*ราชาองค์แรก ที่เสด็จมาสู่สวรรค์ในร่างของมนุษย์ ทั้งนี้ เพราะได้ทรงบำเพ็ญกุศลกรรมไว้มากเป็นพิเศษ*”²²²

²²¹ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, *มหาภารตยุทธ* พิมพ์ครั้งที่ 12, 110.

²²² กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, *มหาภารตยุทธ* พิมพ์ครั้งที่ 12, 256.

ความมีคุณธรรมอันเลิศของยูธิษฐิระ กวีผู้รจนจาริกยกมาแทรกไว้ในบทสวดดีพระเกียรติ โดยเรียกตัวละครตัวนี้อีกนามหนึ่งว่า “ธรรมราชา” ซึ่งเหมาะสมยิ่งที่กวีนำมาเทียบเคียงกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ใฝ่พระราชหฤทัยในทางธรรมะ คือ ทรงยึดถือคุณธรรมความถูกต้องเป็นบรรทัดฐานเหมือนกัน ดัง **จาริกปราสาทจริง** เชื่อมโยงตัวละครกับการสวดดีพระเกียรติและ**อลังการ** ได้ลึกซึ้งจริงใจ ดังนี้

(47) yadaṃśumattejasi digvikīṛṇe

sarve subhājas tamaso vimuktāḥ |

(48) kṣoṇīm punaś śāsati dharmmarāje

nijapriyāriprahr̥tā purastāt ||

เมื่อพระราชอำนาจที่มีแสงของพระองค์ ขจรขยายไปในทิศานุทิศ สัตว์โลกทั้งปวงถูกปลดปล่อยแล้วให้พ้นจากความมืดมิด เมื่อพระธรรมราชา (ยูธิษฐิระ) ทรงปกครองแผ่นดินใหม่ ขยายอันเป็นที่รักของพระองค์ ถูกฉุดกระชากมาแล้ว โดยศัตรูต่อหน้าต่อตา²²³

ตัวอย่างจาริกที่ยกมา แสดงให้เห็นพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผ่านแสงสว่างสดใส ดังที่กวีใช้รูปคำศัพท์ว่า “aṃśumat” กวีพรรณนาว่าแสงสว่างขจรขยายทุกทิศ (digvikīṛṇe) ขยายความได้ว่าแสงรัศมีปลดปล่อยสัตว์โลกทั้งปวงจากความมืดมิด (sarvesubhājastamaso vimuktāḥ) ที่สื่อความงามอย่างแยกคายยิ่งก็คือ กวีอ้างยูธิษฐิระและเหตุการณ์สำคัญใน**มหาภารตะ** สภาบรรพ คำศัพท์ที่ว่า nijapriyā คือ ขยายอันเป็นที่รักของพระองค์ ในที่นี้หมายถึง นางเทราปที กวีไม่ได้ใช้คำศัพท์ระบุชื่อตรงๆ ว่า “เทราปที” (draupadī) แต่ผู้อ่านจาริกจำเป็นต้องทราบว่าคุณอันเป็นที่รักของยูธิษฐิระ และกษัตริย์ปาณฑพทั้ง 4 มีเพียงคนเดียว ก็คือ นางเทราปที ข้อความจาริก ariprahr̥tā purastāt สื่อความหมายว่าคุณเทราปทีถูกศัตรูฉุดกระชากต่อหน้าต่อตา ยูธิษฐิระ เหตุการณ์ตอนนี้เชื่อมโยงเนื้อหาบทสวดตอนที่ยูธิษฐิระเล่นสกาแพศกุนิ เดิมพันสกากระดานสุดท้ายคือ หากยูธิษฐิระแพ้ นางเทราปทีชายากษัตริย์ปาณฑพทั้ง 5 ต้องตกเป็นทาสรับใช้ทुरโยธน์ ดังนั้น เมื่อยูธิษฐิระพ่ายแพ้การเล่นพนัน ทुरโยธน์จึงออกคำสั่งให้นุชาคือ ทูตสาสน์นำตัวนางเทราปทีมาให้ตน ทูตสาสน์แสดงกิริยาหยาบช้าฉุดกระชากลากนางเทราปทีต่อหน้าประชาคมในสภาแล้วถึง

²²³ **จาริกปราสาทจริง** หลักที่ K.287 ด้านที่ 1 บทที่ 24

ผ้าสำหรับ เพื่อให้นางอับอาย แต่ยิ่งทูลสาสน์ใช้กำลังดึงผ้าสำหรับจากกายนางเทราปที ความอัศจรรย์ก็เกิดขึ้น เพราะผ้ายาวขึ้นเรื่อยๆ ไม่สิ้นสุด ทูลสาสน์ประจักษ์เหตุอัศจรรย์จึงหยุดกระทำหยาบยีนางเทราปที²²⁴

เหตุใดก็เรียกเหตุการณ์นี้มาสื่อความหมายควบคู่กับการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยเห็นว่า **วยติแรก** เป็น **อสังการ** ที่ให้คำตอบได้ชัดเจน **วยติแรก** เชื่อมความหมายที่กวีมุ่งสื่อสารให้ภาพความหมายขัดแย้งกัน แต่สรุปนัยสำคัญว่าจุดประสงค์ที่กวีสื่อสารนั้นมีเป้าหมายประการใด

เนื้อหาตอนต้น กวีกล่าวถึงความผาสุกภายใต้ร่มพระบารมีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสงสว่างสดใสหรือหนึ่งคือรัศมีรุ่งเรืองภายใต้รัชสมัยนี้ ปัดเป่าความทุกข์หมอง ปลดปล่อยสัตว์โลกหลุดพ้นจากความมืดมน การสื่อสั้นนี้ให้ความหมายว่า กวีต้องการนำเสนอดินแดนน่าปรารถนา ประชาชนสุขเกษม แผ่นดินสงบสุข การสื่อภาพนี้มีความชัดเจนขึ้น โดยกวียกเหตุการณ์สะท้อนใจในปริมปราคติ ดังที่กล่าวตอนต้นมาเป็นสื่อเปรียบ เพราะหากพิจารณาเนื้อหาหมากาพย์จะเห็นว่าตอนที่นางเทราปทีถูกฝ่ายทุโรธน์กดขี่ข่มเหง เป็นเหตุการณ์ที่สร้างความอับอายให้แก่ตัวละครฝ่ายธรรมะมากที่สุด ฝ่ายกษัตริย์ปาณฑพและผู้อาวุโสในสภาไม่มีผู้ใดช่วยเหลือนางเทราปทีได้เลย แม้ดูเหมือนมีผู้คนคุ้นเคยรอบกายนาง แต่นางก็เผชิญชะตากรรมอันโหดร้ายโดยไม่มีผู้ใดปกป้อง ดังที่นางตระหนักถึงสภาวะบ้านเมืองตกต่ำไร้ศีลธรรม มีมืดมนถึงขีดสุด ด้วยเสียงที่เปล่งออกมาอย่างน่าเวทนา **“อนิจจาเอ๋ย ! บ้านเมืองของเราช่างไม่มีชื่อแปและไร้ศีลธรรมกันถึงเพียงนี้แล้วหรือนี่”**²²⁵ นางกษัตริย์หวังพึ่งพระกฤษณะเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ และเมื่อถึงคราวระงับความทุกข์ไว้มิไหว นางเทราปทีจึงได้สาปแช่งฝ่ายทุโรธน์ที่ข่มเหงรังแกนางให้พบกับความหายนะ

หากมองให้ลึกลงไป กวีพยายามสื่อให้เห็นว่าภายใต้รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงปกครองปกนิกรด้วยความสุขสวัสดิ์ แตกต่างอย่างมากกับพฤติกรรมของยุธิษฐิระ ซึ่งได้ชื่อว่า “ธรรมบุตร” แต่กลับหลงเล็งด้วยฤทธิการพนัน และถูกความโง่เขลาครอบงำสติจนไม่อาจคุมครองชಾಯาที่ถูกศัตรูประจานให้อับอายได้ นัยนี้ ความปั่นป่วนเพราะแรงอาฆาตแค้นระหว่างฝ่ายกษัตริย์ปาณฑพและการพิจิงสะสมมากขึ้น และสื่อให้เห็นความสัมพันธ์ในหมู่ราชวงศ์ที่ราวฉาน นำมาสู่สงครามประหัตประหารซึ่งกันและกัน **วยติแรก** สื่อความขัดแย้งของความหมายดังกล่าว เน้นย้ำว่ายุคสมัยอันผาสุกแท้จริงไม่ได้มีอยู่ในมหากาพย์ อีกทั้งตัวละครเช่นยุธิษฐิระ ที่ได้รับการยกย่องว่า “ทรงธรรม” อย่างมาก อาจไม่ได้เป็นที่น่ายกย่องเสมอไป เพราะ “โลกปริมปราคติ” ให้สุนทรียารมณ์งดงามในจินตนาการ ห่างไกลจากต้นแบบของ “โลกความจริง” ที่สาธุชนผู้มีสติควรยึดถือ ด้วยเหตุนี้ กวีจึงซ่อน

²²⁴ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, **มหาภารตยุทธ** พิมพ์ครั้งที่ 12, 85-88.

²²⁵ เรื่องเดียวกัน, 87.

ความหมายในจารึกบทนี้ทำทนายให้ผู้รับสารตีความว่าแท้จริงแล้ว ผู้ใดกันแน่ที่เป็นธรรมราชา และ บทบาทของธรรมราชาที่แท้จริงเป็นเช่นไร

ในวรรณคดีของกวี พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นธรรมราชา (dhammarā) ทรงปกครอง บ้านเมืองสงบสุข ไม่ได้เกิดโศกนาฏกรรมอันเป็นกาลิบ้านกาลิเมือง เหมือนดังที่นางเทราปที ยุธิษฐิระ และเหล่าอนุชาทั้ง 4 เผชิญกับความมืดมน คำสาปแช่งของนางเทราปทีเป็นเครื่องชี้ว่ากรุงหัสตินาปุระ กำลังล่มสลาย ยุธิษฐิระอันเป็นหลักแห่งจิตวิญญาณของนาง เป็นเพียงมายาภาพอันไร้ที่พึ่งพิง เพราะไม่สามารถดึงนางขึ้นมาจากความโหดเหี้ยมที่นางถูกศัตรูเหยียบขยี้ศักดิ์ศรี คำสาปของนาง เทราปทีสะท้อนว่าชีวิตผู้คนมากมายนับจากนี้ จะต้องพบกับความเสี่ยงจากการทำลายล้างซึ่งกันและ กัน ซึ่งกาลต่อมาผลของคำสาปแช่งเกิดขึ้นจริง ภาพที่ตัดกันระหว่างยุครุ่งเรืองกับยุคมืดดั่งที่กวีสื่อ ความหมายมาทั้งหมด จึงสมควรกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยิ่งใหญ่และทรงอยู่เหนือกว่า ยุธิษฐิระ ตลอดจนรัชสมัยของพระองค์เป็นแบบฉบับโลกแห่งความจริง ความดี ความงาม ไม่ใช่ยุคมืดมนที่มีแต่ตัวละครเช่นฆ่าอย่างกระหายเลือดเช่นที่นำเสนอในวรรณคดีมหากาพย์

สารอันลุ่มลึกใน *จารึกปราสาทจรุง* ดังกล่าว เป็นเหมือนกุญแจสำคัญที่ช่วยให้ทำความเข้าใจ บทสวดดีพระเกียรติบทหนึ่ง ใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* กระจ่างแจ้งขึ้น เพราะกวีใช้เหตุการณ์ ปรัมปราคติและอสังการชุดเดียวกัน จารึกมีเนื้อความว่า

(39) vaśīkṛtākṣas sadrājyo duryodhananrpāga- |

(40) ukto yudhisthirāc chrestho yolalajja natānanah ||

**พระองค์ผู้มีราชอาณาจักรที่ดี ผู้มีพระเนตรที่ถูกทำให้อยู่ในอำนาจแล้ว
พระองค์ผู้ถูกกล่าวแล้วโดยท้าวทุโรยชนว่าเป็นผู้ที่ดีเลิศอยู่เหนือกว่ายุธิษฐิระ
[ยุธิษฐิระ] ก็เลยอายุแล้วก้มหน้า²²⁶**

คำจารึกข้างต้น แสดงความหมายให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระมหากษัตริย์นำ สรรเสริญ แม้ตัวละครโหดร้ายที่สุดใน *มหาภารตะ* คือ ทุโรยชน ก็ยังสวดดีพระเกียรติคุณของพระองค์ อย่างเลอเลิศ ความดีเลิศที่สื่อให้ประจักษ์ คือ การย่นเวลาจากช่วงเวลาที่ยาวนานไปสู่เวลาในโลก ปรัมปราคติ ซึ่งนับว่ากวีสร้างสรรค์เนื้อหาเชื่อมต่อกันได้แนบสนิท กวีตั้งต้นกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงครอบครองอาณาจักรที่ดี บ้านเมืองสงบสุข พระเนตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เต็มไปด้วย พระราชอำนาจที่ทำให้ทุกสิ่งตกอยู่ในการควบคุม สิ่งที่กวีพรรณานี้คือคำยกย่องที่ทุโรยชนยกขึ้นมา

²²⁶ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 20

ข่มยุधिษฐิระ จนกษัตริย์ผู้ทรงธรรมอภัยกัมนานี้ เหตุการณ์ตอนนี้อยู่ในตอนสถาบรพ ที่ยุधिษฐิระ เสียพนันสกามดสิ้นทุกอย่าง ต้องกัมนารับผลแห่งความอภัยศ แต่กวีสร้างสรรค์เนื้อหาขึ้นใหม่ ใช้ **อิสระแห่งกวีนิพนธ์แรก**ข่มยุधिษฐิระให้พ่ายแพ้พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การตีความสารจารึกแห่งนี้ ไม่ใช่เพราะตัวละครมหากาพย์สูญสิ้นทุกสิ่งตามเรื่องเล่ามหาภารตะ **วยติแรก** เป็นกลไกความหมายที่เด่นในบทสวดตีพระเกียรติ เพราะสิ่งดีเลิศย่อมมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น และ พรรณนะที่กวีสื่อนี้ ความโดดเด่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระบรมเดชานุภาพสูงส่ง ส่งผลให้ ยุधिษฐิระไม่อาจคิดเทียบบริศมีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นว่าแม้เรื่องที่ไม่อาจเป็นไปได้เช่นนี้ กวีก็ สื่อว่าเป็นไปได้ ถือได้ว่ากวีแสดงอัจฉริยะทางการประพันธ์อย่างน่ายกย่อง

บทสวดตีพระเกียรติใน **จารึกปราสาทจรุง** ตอนหนึ่ง กวีอ้างถึงยุधिษฐิระ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง บทสวดตีพระเกียรติบทนี้สื่อความหมายซับซ้อน หากผู้รับสารไม่เข้าใจขนบนิมิตการประพันธ์ ปริมาณปราศติ และ **อสังการ**อย่างลึกซึ้ง ก็อาจตีความหมายอีกมุมหนึ่ง หรือเข้าใจความหมายได้ไม่แจ่มแจ้ง ดังความว่า

(55) sarvatra saktō haraṇe pi lakṣmyāḥ

bhṛśān dviṣatsv eva valāvṛtim yah |

(56) tatāna vandhuṣv api kauraveṣu

— . iyo dviṣtv api dharmmarājah ||

พระองค์แม่จะทรงผูกพันในการได้มาซึ่งพระลักษมีในทุกๆ เรื่องเป็นอย่างมาก แต่ก็ทรงแผ่ความปกปิดกำลังเอาไว้ในหมู่ศัตรูเท่านั้น ส่วนพระธรรมราชา (ยุधिษฐิระ) ได้แม่ [...] ไปในหมู่ญาติพี่น้อง และในหมู่เการวะ (พวกของทุโรยธน์) และในหมู่ศัตรู²²⁷

คำประพันธ์ข้างต้น หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระราชาแห่งโชคและความรุ่งเรือง ดังที่กวีสื่อว่าพระลักษมีเข้ามาสู่พระมหากษัตริย์ในทุกเรื่อง ซึ่งตามขนบการประพันธ์จารึก ภาษาสันสกฤต พระลักษมีไม่สามารถดำรงตัวตนได้โดยปราศจากพระมหากษัตริย์ บทสวดตีพระเกียรติพรรณนาว่า พระลักษมีสัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตลอด ขณะเดียวกันพระลักษมีก็สื่อความหมายลุ่มลึกที่สุดในบทสวดตีพระเกียรติ ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทวิเคราะห์ต่อไป สิ่งที่ขัดแย้งกันในคำประพันธ์บทนี้ก็คือ ขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแผ่พระราชอำนาจปกคลุมบรรดาข้าศึกไว้เท่านั้น ต่างจากยุधिษฐิระหรือพระธรรมราชา ซึ่งกวีชี้ให้เห็นความขัดแย้งระหว่าง

²²⁷ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K.287 ด้านที่ 1 บทที่ 24

ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับยูธิษฐิระ แต่ปัญหาการตีความคำจารึกจุดนี้มีตัวอักษรลบเลือน จึงไม่ทราบว่ายูธิษฐิระแฝงสิ่งใดไปในหมุมฤตพิน้อง ฝ่ายทุโรโยธน์ และหมุมศัตรุ

วยติเรก ให้ความหมายขัดแย้งกัน จุดที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะยิ่งใหญ่เหนือกว่ายูธิษฐิระชวนตีความในแง่ที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแผ่พลังอำนาจของพระองค์ปกปิดหรือปกคลุมเฉพาะศัตรุเท่านั้น ต่างจากยูธิษฐิระซึ่งแผ่อำนาจอันเกิดจากการกระทำของพระองค์ไปยังกลุ่มบุคคลต่างๆ ทั้งญาติพิน้อง ฝ่ายเการพ และศัตรุ ทำให้ทุกหมู่เหล่าได้รับผลแห่งความเดือดร้อน ขัดแย้งกันเอง ต่างฝ่ายเกิดการต่อสู้ประหัตประหารอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่ากวีกำลังเล่นล้อความหมายรูปศัพท์ *dharmmarajah* ด้วย เพราะพระธรรมราชาไม่ใช่ยูธิษฐิระ หากแต่เป็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งคุณะทรงรักษาสัมพันธภาพทุกหมู่เหล่า และทรงรักษาสันติภาพในหมุมมนุษย์

ยูธิษฐิระ และตัวละครที่เกี่ยวข้อง กวีสื่อสารความเหนือกว่าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเห็นได้ชัด แม้ในปรัมปราคติตัวละครเอกเช่น ยูธิษฐิระ คือ พระธรรมราชา แต่เมื่อกวีอ้างถึงและนำมาสื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระธรรมราชาที่แท้จริงก็คือพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ยิ่งกว่านั้น กลวิธีการแต่งโดยกวีสื่อสารด้วย**อลังการ**อย่างมีชั้นเชิง ปรับเปลี่ยนเหตุการณ์สำคัญในมหากาพย์ใหม่ เช่นตอนยูธิษฐิระพ่ายแพ้พิน้องแก่ฝ่ายทุโรโยธน์ต้องอับอายก้มหน้าก้มตา กวีจึงสื่อ**อิสระแห่งกวี** คือ สร้างสรรค์เหตุการณ์มหากาพย์ใหม่ เพื่อมุ่งผลสัมฤทธิ์ในการสดุดีพระมหากษัตริย์

จากที่ได้อภิปรายประเด็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับวีรกรรมตัวละครเอกในมหากาพย์ พิสูจน์ให้เห็นว่าตัวละครเอกเป็นสื่อเปรียบเทียบความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยประจักษ์อย่างเห็นภาพ ทั้งตัวละครและเรื่องราวปรัมปราคติ เป็นฉากพื้นหลังจารึกกลมกลืนไปกับ พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนความโดดเด่นและความมีมิติของภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์โดยผสม**อลังการ** นำเสนอพลังจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของกวีได้อย่างแยบคาย

2.1.3 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับปรัมปราคติว่าด้วยฤษี

เมื่อกล่าวถึงฤษี นักบวชประเภทหนึ่งซึ่งมีความอาวุโสในการบำเพ็ญพรต มีความน่าเกรงขาม เปี่ยมด้วยความรู้ มีปัญญาที่ได้รับมาจากเทพ²²⁸ สื่อความหมายหลักๆ เชื่อมโยงการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน 2 ลักษณะ คือ (1) เป็นผู้ทรงความรู้ (2) มีความอัศจรรย์ในความเก่งกล้าสามารถ ความเชื่อมโยงลักษณะแรก จะวิเคราะห์ในหัวข้อ **“อลังการในบทสดุดีพระเกียรติกับการสื่อความหมายสนามรบ”** เพราะจารึกบางส่วนกล่าวถึงฤษีสัมพันธ์กับพระปรีชาสามารถความเป็นนักปราชญ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับเป็นประเด็นหนึ่งที่สมควรเจาะลึกและตีความต่อไป

²²⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์* ร.6, 139

เฉพาะหัวข้อนี้ จะขอกล่าวถึงลักษณะที่ 2 เพื่อชี้ให้เห็นว่าฤๅษีและตัวละครที่เกี่ยวข้องมีบทบาทสำคัญ ต่อความหมายที่กวีสื่อสารปรัมปราคติถึงความอศรรยในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อยางไร ดังจะชี้ให้เห็น ปรัมปราคติฤๅษีและตัวละครที่เกี่ยวข้อง สมควรกล่าวถึงดังนี้

1. พรหมฤๅษี
2. ฤๅษีอศตยะ
3. ฤๅษีจยวณะกับนางสุกันยา
4. ฤๅษีชหนุกับพระนางคองคา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พรหมฤๅษี

ปรัมปราคติฤๅษีและตัวละครที่เกี่ยวข้องกับการสื่อความมหัสจรรยในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เริ่ม ปราบกฏแนวคิตพรหมฤๅษีใน *จาริกปราสาทตาพรหม* เป็นหลักแรก ข้อมูลพรหมฤๅษีหรือพรหมรรษี ศักดิ์ศรี แยมันดดา อธิบายว่าพรหมฤๅษีเป็นฤๅษีสืบเชื้อสายจากพระพรหม ฤๅษีชั้นนี้บำเพ็ญตบะอยาง ยิ่งยวดเหนือฤๅษีทั้งหลาย ฤๅษีชั้นพรหมมีมากมาย ปราบกฏในวรรณคติมหากาพย์และปฺราณะ ได้แก่ อรรวาวสุ อัษฏาวักร อัตรี เอารว ภรัทวาช ภฤค จยวณ ทริจ ทมน เทวศรรมัน เคาตม ชาชลิ กัศยป กฤป ลิจิต โลมศ มังกนก มารกัณเศย นารท ปุัสตย ฤๅจิก ไวศัมปายน วศิษฐ วิศวามิตร²²⁹ ใน *จาริกปราสาทตาพรหม* กวีกล่าวถึงกัศยปพรหมฤๅษีกับนางอติติ เล่นลื้อความหมายแบบเศลษะลื้อให้ เห็นว่าพระราชาบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นกัศยปพรหมฤๅษี คือ ฤๅษีโบราณรุ่นแรก เมื่อกวีกล่าว คู่กับนางอติติ ยิ่งเห็นชัดว่ากวีสถาปนาพระราชาบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดำรง ภาวะเป็นเทพผู้อาวุโสในปรัมปราคติ การอ้างถึงพรหมฤๅษียืนยันว่ากวีราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 รั้บรู้ปรัมปราคติฤๅษีโบราณเป็นอย่างดี กวีจึงนำเรื่องราวของฤๅษีมาเป็นลื้อเปรียบกับความยิ่งใหญ่ของ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ใน *จาริกปราสาทพระชรรค์* กวีกล่าวถึงฤๅษีฤๅจิกะ ซึ่งลื้อว่าเป็นพรหมฤๅษีอีกตน หนึ่ง โดยกวีกล่าวรวมกับตัวละครอื่นๆ จำนวนมาก ดังความว่า

(55) yas satkr̥teṣu vibhavair adīśat svaputrīr
dhīmatsunītinilayo rucilobhānīyāh |

²²⁹ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, *วรรณวิทยา รวมบทความทางวิชาการภาคภาษาและวรรณคดีไทย-บาลี- สันสกฤต บางเรื่อง* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 54-55.

(56) cediśvaro hutavahe tu tadañsam argham

āhṛtya gāḍhir api bhūrihayān ṛṅke

||

พระองค์ ผู้เป็นที่อาศัยของคนมีปัญหาและคนมีนโยบายดี ได้พระราชทานพระราชธิดาที่ใครๆ ก็อยากได้เพราะความงามของพระองค์พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติแก่คนที่กระทำความดีความชอบทั้งหลาย แต่เจ้าแห่งเจติได้พระราชทานพระราชธิดาแก่พระอัคนิโดยแลกกับส่วนของร่างกายที่มีค่าของพระอัคนินั้น แม้พระเจ้าคาผิ ก็ได้พระราชทานพระราชธิดาแก่ฤษีฤจิกะ โดยแลกกับม้าเป็นจำนวนมาก²³⁰

จาริกข้างต้น กวีใช้อรรถาธิบายสนับสนุนสถานการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นนักบริจาทนยอมสละสิ่งของมีค่าทั้งสิ่งมีชีวิตคือพระราชธิดา และพระราชทรัพย์ของพระองค์ให้แก่ผู้ที่ปรารถนา การบริจาทนนี้พระองค์ไม่หวังผลประโยชน์จากฝ่ายใด นับว่าเป็นการกระทำของมนุษย์ที่หาได้ยาก เทียบได้กับพระเวสสันดรหรือพระโพธิสัตว์ที่อุทิศเลือดเนื้อ ร่างกาย จิตวิญญาณ และทรัพย์สินแก่ผู้ยากไร้ ซึ่งในที่นี้คือความหมายที่กวีสื่อสารตัดแปลงมาจากบริบทสถานการณ์การเมืองขยายพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยพระองค์พระราชทานพระราชธิดาให้แก่เจ้าเมืองต่างๆ เพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรี ดังที่หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงอธิบายประเด็นนี้ไว้ว่าการพระราชทานพระราชธิดาที่ระบุใน**จาริกปราสาทพระขรรค์** เป็นนโยบายการเมืองสืบต่ออย่างอาณาจักรกัมพูชา ทรงยกหลักฐานจาริกสุโขทัยหลักที่ 2 ที่พระมหากษัตริย์กัมพูชาพระราชทานพระราชธิดาให้แก่ขันไชยศรีหรือพ่อขุนผาเมือง และทางอาณาจักรล้านช้าง พระเจ้าฟ้าจุมก็ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยอดแก้ว แห่งอาณาจักรขอม²³¹ ในบทสวดที่พระเกียรติกวีสร้างเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานพระราชธิดาให้แก่ผู้ขอด้วยจินตนาการอิงฐานความจริง ประเด็นสำคัญก็คือ ในจินตนาการของกวี เรื่องราวปรัมปราคติจากวรรณคดีมหากาพย์เชื่อมต่อกับภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แนบสนิท ปรัมปราคติที่ว่านี้คือ เรื่องราวพระราชานุญาตแก่พระธิดาแห่งแดนภารตะที่พระราชทานพระราชธิดาแก่เทพและฤๅษีเพื่อหวังผลประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากที่พระราชานุญาตแก่พระธิดาแห่งแดนภารตะที่พระราชทานพระราชธิดาให้แก่เทพแห่งไฟ เพื่อแลกกับผลประโยชน์คือ ส่วนของร่างกายพระอัคนิ ส่วนพระเจ้าคาผิพระราชทานพระราชธิดาให้แก่พรหมฤๅษีฤจิกะ เพื่อแลกกับผลประโยชน์ คือ ม้าจำนวนมาก

²³⁰ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 23: 86.

²³¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. “ศิลาจาริกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **นิตยสาร ศิลปากร** 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 53.

โดยนัยของคำประพันธ์บทนี้ กวีแฝง **วตีเรก** ไว้อย่างแยบคาย ดังจะเห็นว่ากวียกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เหนือกว่าตัวละครปรัมปราคติซึ่งล้วนแต่หวังผลประโยชน์จากสิ่งของแลกเปลี่ยน

2. ฤช็อคัสตยะ

จารึกภาษาสันสกฤตสะท้อนความเคลื่อนไหวทางความคิดและพลังศิลปะการประพันธ์ที่ยอดเยี่ยม ใน **จารึกปราสาทจรุง** กวีมีความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการที่พัฒนาขึ้นมากกว่าจารึกก่อนหน้า ด้วยเหตุนี้ จารึกภาษาสันสกฤตจึงบรรจุความหมายปรัมปราคติที่หลากหลาย นับว่าเป็นลักษณะเด่นใน **จารึกปราสาทจรุง** และหากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะพบว่ากวีให้ความสนใจ ฤช็อคัสตยะเป็นพิเศษ

ฤช็อคัสตยะเป็นมหาฤชิโบราณ ภูมิหลังฤช็อคัสตยะมีเกร็ดเรื่องเล่าในวรรณคดีปุราณะและวรรณคดีมหากาพย์ ฤช็อคัสตยะสืบเชื้อสายมาจากพระวิษณุ เรียงตามลำดับคือ พรหมา มริจิก กศยปะสุริยะ และอัสตยะ การเกิดของฤช็อคัสตยะก็นับว่าน่าอัศจรรย์ เพราะเกิดในหม้อใส่น้ำเชื้อของพระวรุณที่ผสมกับนางอัปสรอรวรี²³² นัยสำคัญของฤช็อคัสตยะอยู่ตรงที่ว่าเป็นปรมาจารย์ของชาวมหิพ มีชื่อเสียงได้รับความนิยมน้อยยิ่งในหมู่ชาวมหิพตอนใต้ของอินเดีย²³³ กวีในราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อ้างถึงฤช็อคัสตยะเพื่อเป็นสื่อสวดตีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ จึงอาจเป็นไปได้ว่าเรื่องเล่าปรัมปราคตินี้เกี่ยวพันกับการแพร่กระจายเรื่องเล่าพื้นถิ่นทางตอนใต้ของอินเดีย ที่เข้ามาสู่อาณาจักรกัมพูชาและราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นักเล่าเรื่องถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องเล่า จนเป็นที่รับรู้แพร่หลายในวงนักปราชญ์ ขณะเดียวกันปรัมปราคติฤช็อคัสตยะกลายเป็น “รหัสความหมาย” โดยที่กวีไม่ได้ลำดับเหตุการณ์หรือบ่งชี้ตอนใดในปรัมปราคติที่อ้างถึง แต่ผู้รับสารคำจารึก ต้อง “ถอดรหัส” เพื่อเชื่อมโยงความกับการสวดตีพระเกียรติ ประจักษ์พยานเด่นชัดก็คือ ความหมายที่ตรงตามด้วย **อลังการ** ดังต่อไปนี้

(43) śuṣko bhavat kumbhabhavasya vaktra [m]

praviśya sadyaḥ payasān nivāsaḥ |

(44) bhūyastayā yasya tu kīrttisindhur

dhruvaṃ jagadvaktram atīva vṛddhaḥ ||

²³² Vettm Mani, **Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature**, 4-5.

²³³ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, **วรรณวิทยา รวมบทความทางวิชาการภาคภาษาไทยและวรรณคดีไทย-บาลี-สันสกฤต บางเรื่อง**, 56-57.

หลังจากที่ (มหาสมุทร) ได้เข้าไปในปากของฤๅษีที่เกิดในหม้อ (ฤๅษีอัสตยะ) ได้เหือดแห้งแล้วทันที แต่มหาสมุทร คือ พระเกียรติยศของพระองค์ หลังจากที่ได้เข้าไปในปากของชาวโลก คงจะเจริญรุ่งเรืองแล้วอย่างแน่นอน เพราะพระเกียรติยศนั้นเทียบพูนขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน²³⁴

คำจารึกข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีอ้างปริมาตรฤๅษีอัสตยะเพื่อเชื่อมโยงกับภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ และอสังการหลายระดับชั้น อันเป็นสารลึงซึ่งในบทสวดฤๅษีฤๅษี เริ่มจากที่กวีกล่าวถึงฤๅษีที่เกิดในหม้อ (kumbhabhavya) โดยนัยนี้ก็คือ ฤๅษีอัสตยะ ซึ่งตามปริมาตรกล่าวถึงฤๅษี 2 คนที่เกิดในหม้อพร้อมกัน คือ ฤๅษีอัสตยะ และวสิษฐ์ แต่ฤๅษีที่ตม้มน้ำในมหาสมุทรได้หมด คือ ฤๅษีอัสตยะ ดังนั้น กวีจึงสื่อความให้เห็นว่าหลังจากน้ำในมหาสมุทรเข้าไปในปากของฤๅษี ห้วงน้ำใหญ่ก็เหือดแห้งทันที เมื่อพิเคราะห์ให้ถี่ถ้วน จะพบว่าเรื่องราวตอนนี้ก็นำเสนอเรื่องแทรกใน **มหากาตตะ** วนบรรพ เป็นตอนที่ฤๅษีอัสตยะปราบเหล่าอสูรกาลเกยะ สืบเนื่องจากเหตุการณ์ที่พระอินทร์สังหารอสูรอย่างเหี้ยมโหด บรรดาอสูรกาลเกยะอยู่ฝ่ายเดียวกับอสูร ได้หลบหนีไปซ่อนตัวอยู่ในมหาสมุทร เหล่าอสูรกาลเกยะมีความคิดที่จะทำลายโลกทั้งสาม เวลากลางคืนเหล่าอสูรขึ้นมาสู่พื้นโลกแล้วจับพรหมาณิน สร้างความเสียหายแก่อาศรมฤๅษี เป็นที่เดือดร้อน เหล่าเทพจึงพากันไปเฝ้าพระวิษณุเพื่อขอความคุ้มครอง พระวิษณุประทานคำแนะนำว่าการจะปราบบรรดาอสูรกาลเกยะได้นั้น ต้องทำให้มหาสมุทรเหือดแห้ง ซึ่งมีเพียงฤๅษีอัสตยะสามารถทำกิจนี้ได้ เมื่อเทพพากันไปขอร้องมหาฤๅษี การปฏิบัติกิจสังหารเหล่าอสูรกาลเกยะเริ่มต้นขึ้น ขณะที่มหาสมุทรเคลื่อนคลั่ง ฤๅษีอัสตยะแสดงอานุภาพกอบน้ำในมหาสมุทรใส่อุ้งมือแล้วตม้มน้ำทั้งหมด ส่งผลให้บรรดาอสูรกาลเกยะตื่นตระหนก ไม่มีที่หลบซ่อนจึงถูกเหล่าเทพสังหาร เนื่องจากโลกสูญเสียน้ำจำนวนมาก เหล่าเทพจึงพากันไปเฝ้าพระวิษณุ ซึ่งพระมหาเทพได้กล่าวว่าเมื่อพระคงคาเสด็จลงมาสู่โลก เมื่อนั้นน้ำก็จะหล่อเลี้ยงโลก มีน้ำเติมมหาสมุทรเหมือนเดิม²³⁵ จะเห็นได้ว่าความยิ่งใหญ่ของฤๅษีอัสตยะที่ปราบอสูรดังกล่าว กวีใช้**อุตเปรกษา**สื่ออสังการเน้นภาพจินตนาการและความสงสัยของกวี โดยเลือกรูปศัพท์ว่า **dhruvam** ย้ำสิ่งที่สงสัยว่ามีความแน่นอนว่าจะเป็นเช่นนั้น **dhruvam** เชื่อมโยงกับการสื่อถึง **kīrttisindhur** คือ มหาสมุทรแห่งเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มิตินี้ จะเห็นได้ว่า **อุตเปรกษา** คือส่วนขยายหรือเติมเต็ม**รูปกะ** หรืออสังการเปรียบเทียบให้เป็นสิ่งนั้น ดังคำประพันธ์ข้างต้น กวีมองภาพมหาสมุทรเปรียบเป็นพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ไหลเข้าปากของชาวโลก กวีกล่าวว่าเมื่อพระเกียรติยศอยู่ในปากของชาวโลกคงจะมีความรุ่งเรือง และพระเกียรติยศย่อมเพิ่มพูนไม่

²³⁴ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 2 บทที่ 53

²³⁵ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 7.

แห่งเหือด หมายความว่ากิเลสเรื่องราวปรัมปราคติกับการสวดิติพระเกียรติให้นำหน้ากิจกรรมของ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มากกว่ากิจกรรมของฤๅษีคัสตยะ ดังนั้น **อลังการ**ที่แทรกเข้ามาอีกชั้นหนึ่งก็คือ **วยติแรก** คือ สื่อว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความยิ่งใหญ่ที่สุด ที่นับว่าน่าสนใจยิ่งก็คือ ทำไมกวีจึงสื่อ ความหมายแฝงว่ามหาสมุทรเข้าไปอยู่ในปากของชาวโลก หากวิเคราะห์ให้ลึกลงไปกว่าการยั่วล้อ เหตุการณ์ที่ฤๅษีคัสตยะกลืนกินน้ำไว้ในปาก ก็จะพบว่าพระเกียรติยศที่เข้าไปสู่ปากชาวโลกเป็น ช่องทางให้ประชาชนพรรณนาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ พระเกียรติยศจึงไม่เหือดแห้ง แต่เพิ่มขึ้นอย่างยิ่ง (*atīva vṛddhaḥ*) สารอันลึกซึ้งในบทสวดิติ พระเกียรติยศนี้ เมื่อเชื่อมโยงปรัมปราคติกับการสื่อความหมายอลังการ จึงชี้ให้ประจักษ์ถึง ภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ยิ่งใหญ่ เพราะชาวโลกต่างแซ่ซร้องพระบารมีของพระองค์ให้ แฝงไพศาลเทียบเท่ามหาสมุทร

กวียังคงสื่อเรื่องเล่าเกี่ยวกับฤๅษีคัสตยะ แต่ที่พิเศษอย่างยิ่งก็คือ คำจารึกโยงเหตุการณ์หลาย ส่วนเกี่ยวข้องกับฤๅษีคัสตยะ นำมาสู่ความหมายปลายทางการสื่อสารภาพลักษณ์ พระ เจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ซับซ้อนมากขึ้น ดังคำจารึกที่ว่า

(3) viśoṣane vdheś śritavān sahasra-

drṣtir munim śatrujhaṣāñ jaghāna |

(4) dvinmānasāvdhēs tu vṛhadbhujoru-

tejāmsi yas sattvabhujāṅgarājān ||

เพราะมหาสมุทรแห่งเหือด พระอินทร์ (ผู้มีพินตา) อาศัยแล้วซึ่งพระมุนี (ฤๅษีคัสตยะ) จึงได้ฆ่าปลา คือ ศัตรูทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงอาศัยพระราช อำนาจอันมหาศาลแห่งพระพาหุขนาดใหญ่ ได้ทรงสังหารบรรดาพระราชอาชญาของ กูแล้ว ในท่ามกลางสัตว์โลกทั้งปวง เพราะการแห่งเหือดของมหาสมุทร คือ หัวใจ ที่เป็นศัตรูของพระองค์²³⁶

บทสวดิติพระเกียรติยศข้างต้น สะท้อนปรัมปราคติเกี่ยวกับฤๅษีคัสตยะคู่ขนานกับการสวดิติ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ความหมายเริ่มแรกกวีอ้างเหตุการณ์ที่ฤๅษีคัสตยะสังหารบรรดาอสูรกาลเกยะ จารึกบทนี้ กวีกล่าวถึงพระอินทร์ (*sahasradrṣtir*) ที่ได้ฆ่าบรรดาอสูร กวีเปรียบเทียบโดยใช้รูปกะ เพื่อสื่อให้เห็นภาพชัดเจนว่าอสูรทั้งหลายเป็นปลา ซึ่งอธิบายเพิ่มเติมได้ว่าพระอินทร์ได้รับความ

²³⁶ จารึกปราสาทจริง หลักที่ k.288 ด้านที่ 4 บทที่ 95

ช่วยเหลือจากฤๅษีคัสตยะทำให้น้ำในมหาสมุทรเหือดแห้ง เมื่อมหาสมุทรไม่มีน้ำ บรรดาอสูรจึงไม่มีที่หลบซ่อน กวีใช้ความเปรียบให้เห็นว่าอสูรทั้งหลายเป็นปลา ทำให้เกิดจินตภาพเชิงปริมาณ เพราะอสูรจะต้องมีจำนวนมาก ไม่ต่างจากปลาขณะไหล่พ้นผิวน้ำ และเมื่อน้ำแห้งขอด ปลาจะดิ้นตะเกียกตะกายหาแหล่งน้ำ จะจับปลาในแหล่งน้ำได้ง่าย จาริกบทนี้กวีสื่อโดยนัยว่าพระอินทร์ฆ่าบรรดาอสูรเหมือนฆ่าปลาจำนวนมาก ต่างจากกรณีของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่อาศัยพระพหุขนาดใหญ่ของพระองค์เอง โดยไม่ได้พึ่งพิงผู้ใดให้ช่วยรบ จะเห็นได้ว่าความหมายนี้ กวีสื่อถึง **วยติเรก** โดยนัย เพราะการกระทำของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่พระอินทร์สังหารบรรดาอสูรก็ลเกยะ แต่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอยู่เหนือกว่า เพราะทรงสังหารศัตรูด้วยพระองค์เอง ศัตรูที่กวีกล่าวถึง คือ **bhujāṅgarājān** หมายถึงพระราชาทั้งหลายของงู คือ พระราชาจาม ถือว่ามีเชื้อสายงู โดยที่พระองค์ทรงสังหารพระราชาจามท่ามกลางสัตว์โลกทั้งหลาย กวีสื่อสารด้วยความเปรียบ **รูปกะ** คือ มองภาพมหาสมุทรที่มีน้ำแห้งเหือดเป็นหัวใจของราชศัตรู ความแสบคายที่กวีสื่อสารเห็นได้ถึงความลุ่มลึกของความหมาย จะเห็นว่ากวีเปรียบศัตรูของพระอินทร์เป็นปลาเมื่อห้วงน้ำใหญ่แห้งขอด พระอินทร์จึงปราบบรรดาอสูรรวกับฆ่าปลาได้ง่าย ส่วนความเปรียบขั้นที่สอง ติความสองนัย นัยแรก มหาสมุทรที่แห้งเหือดคือหัวใจของฝ่ายปฏิปักษ์ ซึ่งสื่อนัยได้อย่างเห็นภาพ เพราะหัวใจแห้งผาก ขาดความชุ่มชื้น แสดงออกทางกายภาพ คือ ความไร้ชีวิตชีวา จุดประสงค์ที่กวีสื่อด้วย **อลังการ** ดังกล่าว ติความได้ว่าพระราชาที่เผชิญหน้ากับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หมดกำลังใจต่อสู้ ไม่มีความหวังหรือกำลังใจหล่อเลี้ยง พลกำลัง หัวใจไม่ต่างจากน้ำในมหาสมุทรที่แห้งขอด ความเปรียบเช่นนี้กวีเขมรโบราณก่อนหน้าก็ได้ใช้มาแล้ว ดังที่กวีผู้รจนา **จาริกหันไชย** กล่าวถึงศัตรูของพระเจ้าชัวยรมันที่ 2 มีหัวใจเหมือนน้ำที่ถูกตีจนแห้งเหือด²³⁷ ถูกพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เอาชนะได้โดยง่าย นัยที่สอง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงพิชิตศัตรูได้ เพราะทรงหยั่งเห็นจุดอ่อนของศัตรูอย่างทะลุปรุโปร่ง กล่าวคือ ทรงเห็นหัวใจของศัตรูที่เหือดแห้งเป็นมหาสมุทรที่ปราศจากน้ำ หัวใจจึงกำลังหยุดเต้น พระมหากษัตริย์จึงทรงบดขยี้หัวใจหรือนัยหนึ่งก็คือสังหารศัตรูได้ง่ายดาย

3. ฤๅษีจยวณะกับนางสุกัญยา

นอกจากปรัมปราคติฤๅษีคัสตยะเพิ่มสีสันเนื้อหา **จาริกปราสาทจริง** จาริกหลักนี้ยังกล่าวถึงเรื่องเล่าฤๅษีจยวณะและนางสุกัญยา ซึ่งมีความแปลกน่าอัศจรรย์ แม้เรื่องเล่าฤๅษีจยวณะกับนางสุกัญยาปรากฏอยู่เพียงจาริกบทเดียว เหมือนกับว่าไม่เป็นเรื่องเล่าที่นิยมในราชสำนัก แต่กวีเก็บรายละเอียดเรื่องเล่าในปรัมปราคติผนวกกับการสื่อภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งกลายเป็นเรื่องราวเดียวกันได้อย่างเยี่ยมยอด คำประพันธ์เพียงบทเดียวบรรจุเรื่องเล่าของฤๅษีจยวณะและ

²³⁷ ดูเนื้อความจาริกหันไชยในหน้า 190 ซึ่งผู้วิจัยยกขึ้นมากล่าวอ้างแล้ว

นางสุกัญญา ที่ไม่พบในจารึกภาษาสันสกฤตหลักใด และมีเรื่องราวแปลกน่าประทับใจ เอื้อต่อการตีความภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เชื่อมโยงกันด้วย นัยนี้ สารในจารึกจึงซับซ้อนเป็น 2 ชั้น เพราะกวีแฝงการสวดดีพระเกียรติไว้ในเหตุการณ์ปรัมปราคติ ดังความว่า

(9) guṇapriye yatra vabhūva bhūyo

guṇāya doṣo pi kṛto dviṣadbhiḥ |

(10) aśvidvayena cyavena sukanyāñ

jighṛkṣatā sundaratā kṛteva ||

ความปรารถนาที่จะจับนางสุกัญญา เหมือนกับว่าได้ถูกทำให้เป็นความงามโดยเทพอัศวินทั้งสอง ได้กระทำแก่ฤๅษีจยวณะ พวกศัตรูได้ทำสิ่งไม่ดงามแก่พระองค์ แต่สิ่งที่ดีงามก็ได้เพิ่มขึ้นแก่พระองค์²³⁸

คำจารึกบทนี้ เนื้อความสื่อจินตนาการของกวีกว้างไกล ชวนให้ตั้งคำถามตั้งต้นว่า กวีกล่าวถึงความปรารถนาที่จะจับนางสุกัญญา สื่อความหมายอย่างไร แล้วนางสุกัญญา คือ ผู้ใด เทพอัศวินที่ขึ้นชื่อว่างดงามอย่างยิ่งเกี่ยวข้องกับอะไรกับความหมายที่กวีสื่อสาร เรื่องราวฤๅษีจยวณะมีภูมิหลังอย่างไร ขณะที่เนื้อหาดอนท้ายคือการสวดดีพระเกียรติ ซึ่งเมื่อพิจารณาผิวเผินจะเห็นว่ากวียกย่องคุณงามความดีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ความหมายที่ลึกลงไปถึงขั้นความคิดและจินตนาการของกวี คำจารึกนี้น่าจะมีรายละเอียดลุ่มลึกมากกว่ามองเพียงผิวเผิน ดังนั้น การจะเข้าใจความหมายคำจารึกนี้ได้จะต้องคลี่คลายปรัมปราคติอย่างละเอียด และตีความในเชิง**อลังการ** ซึ่งในที่นี้กวีสื่อสารปรัมปราคติว่าด้วยฤๅษีจยวณะและนางสุกัญญา จำเป็นต้องเข้าใจเรื่องราวดังกล่าว ดังนี้

ฤๅษีจยวณะสืบเชื้อสายมาจากพระพรหมและเป็นบุตรฤๅษีภฤคค์กับนางปูลมา ช่วงเวลาที่จยวณะเข้าไปอยู่ในป่าเพื่อบำเพ็ญตบะ นางสุกัญญาธิดาของพระราชชาครยชาติ ได้มาพบฤๅษีอยู่ในสภาพที่จอมปลวกและเถาว์ลัยไม้เลื้อยปกคลุมทั่วร่างกาย คงเหลือแต่ดวงตาสองดวงที่มีแสงสว่างลอดออกมา นางสุกัญญาใช้ไม้จิ้มลงที่มาของแสง ซึ่งก็คือดวงตาฤๅษีจยวณะ ตั้งแต่นั้นมาฤๅษีจยวณะจึงมีดวงตาบอดทวนทุกขเวทนา เป็นเหตุให้ราชอาณาจักรของพระราชชาครยชาติเกิดเหตุจลาจล นางสุกัญญาสารภาพต่อพระราชบิดาถึงสาเหตุที่ทำให้ร้ายฤๅษีอันส่งผลร้ายต่อบ้านเมือง พระราชาจึงพาพระธิดาไปขอโทษฤๅษีจยวณะ แต่ฤๅษีกล่าวว่าโทษอันส่งผลร้ายต่อบ้านเมืองจะหายไปก็ต่อเมื่อพระราชชาครยชาติไปขอโทษพระราชาพระราชนานพระธิดา

²³⁸ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 2 บทที่ 36

ให้อภิชเษกสมรสกับตน พระราชาศรียาตีแม้ไม่สามารถปฏิเสธข้อต่อรองนี้ได้จึงจำพระทัยยกพระธิดาให้เป็นชายาฤๅษีจยวณะ²³⁹ นี่คื้เรื่องเล่าความสัมพันธ์ระหว่างฤๅษีจยวณะกับนางสุกัณยาในปรัมปราคติ ส่วนพระอัศวินที่กวีแทรกเข้ามานั้น อยู่ในตอนที่ฤๅษีจยวณะบรรลุความเยาว์วัยช่วงวันรันตร์ เหตุการณ์นี้เป็นข้อต่อรองอีกส่วนหนึ่งที่พระอัศวินพึงพอใจนางสุกัณยาแล้วยื่นข้อเสนอให้นางเลือกหนึ่งในเทพอัศวินเป็นสามี หากนางตกลงยอมรับ ฤๅษีจยวณะสามีของนางจะมีดวงตามองเห็นเป็นปกติและมีรูปร่างงดงาม นางสุกัณยาเล่าความดังกล่าวให้ฤๅษีจยวณะฟัง ฤๅษีให้นางยอมรับข้อเสนอนี้ ต่อมาเมื่อถึงคราวนางสุกัณยาต้องเลือกใครคนใดคนหนึ่งเป็นสามี ซึ่งสถานการณ์ขณะนั้นฤๅษีจยวณะและเทพอัศวินทั้งสองมีรูปร่างงดงามเหมือนกัน เทพอัศวินได้อาศัยอำนาจฤทธิ์เนรมิตฤๅษีจยวณะให้มีรูปร่างเช่นเดียวกับตน แต่ด้วยแรงอธิษฐานของนางสุกัณยา ในที่สุดนางสุกัณยาก็ตัดสินใจเลือกฤๅษีจยวณะในร่างจริงได้เป็นผลสำเร็จ การที่ฤๅษีจยวณะมีความเยาว์วัยอีกครั้งและมีดวงตามองเห็น ได้ช่วยเหลือเทพอัศวินให้ได้ตี่มน้ำโสมและเข้าสู่เทวสมาคม โดยได้รับอนุญาตจากพระอินทร์²⁴⁰

เรื่องราวปรัมปราคติข้างต้น สารที่กวีสื่อถึงความปรารถนาจะจับนางสุกัณยา เข้าใจว่าเทพอัศวินทั้งสองที่หลงใหลความงามของนางสุกัณยาใคร่ได้นางเป็นชายา การลำดับเหตุการณ์ต่อเนื่องกันนี้ กวีใช้**อสังการคล้ายอุปมา (iva)** คือเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันมา ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยใคร่เรียกว่า**“อุปมาแฝง”** เพราะไม่ได้เปรียบเทียบวัตถุสองสิ่งตามหลักเกณฑ์ของ**อุปมา** แต่เปรียบเทียบเหตุการณ์คล้ายกัน คือข้อความว่า *sundaratā krteva* หมายถึง “เหมือนกับว่าถูกกระทำให้เป็นความงาม” การสื่อความดังกล่าวคือการเชื่อมเหตุการณ์เหมือนกันในความคิดของกวี แสดงว่ากวีพยายามลำดับเนื้อเรื่องเหตุการณ์หนึ่งที่ดูเหมือนจะส่งผลต่อเหตุการณ์หนึ่ง เพราะการที่เทพอัศวินทั้งสองมุ่งจับนางสุกัณยา กระตุ้นความรู้สึกของกวีให้รู้สึกว่เรื่องเล่าดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งคล้ายชุดเหตุการณ์อีกส่วนหนึ่งที่ฤๅษีจยวณะได้รับความงามจากเทพอัศวินทั้งสอง

เหตุการณ์ปรัมปราคติที่เชื่อมร้อยกัน ตัดสลับกลับมายังการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกวีใช้**อรรถถาตรันยาสะ** กล่าวถึงศัตรูที่ทำการชั่วช้าแต่ส่งผลให้พระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพิ่มพูนขึ้น การสดุดีเช่นนี้กวีดึงเหตุการณ์ที่เทพอัศวินทั้งสองจะจับนางสุกัณยาไปบ้ำเรอความเส่นหา ซึ่งกวีแสดงน้ำเสียงติเตียนพฤติกรรมของเทพอัศวินทั้งสอง ตามเนื้อเรื่องปรัมปราคติสะท้อนให้เห็นว่าพฤติกรรมอันชั่วช้านี้ก็ก่อคุณประโยชน์ต่อฤๅษีจยวณะ เพราะฤๅษีเปลี่ยนรูปร่างใหม่เป็นชายหนุ่มรูปร่างงดงามครองคู่กับนางสุกัณยาอย่างมีความสุข จะเห็นได้ว่าความหมายเช่นนี้ดำเนินคู่ขนาน

²³⁹ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 189-190.

²⁴⁰ *Ibid.*, 190-191.

กับที่ศัตรูมุ่งร้ายต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แต่ทว่าส่งผลดีต่อพระองค์ เพราะพระองค์ไม่เสื่อมเสียพระเกียรติ ตรงกันข้ามกลับได้รับแรงส่งเสริมพระเกียรติยศยิ่งขึ้น

4. ฤๅษีชหนูกับพระนางคงคา

ฤๅษีชหนู เป็นโอรสของท้าวอชมิธะกับนางเกศินี ก่อนออกบวช ชหนูมีชีวิตสุขสำราญในราชสำนัก พอถึงช่วงเวลาหนึ่งชหนูมอบอาณาจักรให้แก่โอรส คือ พลาภาศวะปกรอง ฤๅษีชหนูปรากฏบพบาทในปรัมปราคติตอนที่พระนางคงคาไหลลงจากสวรรค์มาสู่โลก ตามคำขอร้องของท้าวภคิระสายน้าคงคาเกี่ยวพันกับฤๅษีชหนูในฐานะลูกสาว ดังที่มีนามว่า “ชาหนวี”²⁴¹ เกร็ดปรัมปรานี้ปรากฏใน **จาริกปราสาทจริง** แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ ปรัมปราคติ และ **อสังการ** ดังความว่า

(5) vihīnahimsrā nikhileśvarāṅām

śīrasthitā pūritakṛtsnalokā

(6) anekamārggā dyugame pi tulye

yadīyakīrttir jītajahnukanyā

พระเกียรติยศของพระองค์ ซึ่งมีการทำร้ายสิ่งมีชีวิตที่ถูกละทิ้งไปแล้ว ที่ทำให้ชาวโลกทั้งหมดสมปรารถนาแล้ว มีทางไปหลายเส้นทาง ที่อยู่บนเศียรของพระศิวะ (เจ้าแห่งสัตว์โลกทั้งปวง) พระเกียรติยศของพระองค์อยู่เหนือกว่าแม่น้ำคงคา (ลูกสาวของชหนู) แม้นบนสวรรค์ที่เสมอกัน²⁴²

คำศัพท์ jahnukanyā ในบาทสุดท้าย หมายถึง ลูกสาวของชหนู ซึ่งก็คือ พระนางคงคา บทสวดติพระเกียรติบทนี้ แทรกปรัมปราคติฤๅษีชหนูกับพระนางคงคาไว้อย่างแยบคาย กวีแฝงเรื่องราวปรัมปราคติฤๅษีเชื่อมโยงกับพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยสื่อด้วยอสังการวยติแรก ดังจะเห็นได้ว่าพระเกียรติยศของพระองค์ ทำร้ายสิ่งมีชีวิตที่เป็นเศษซาก ซึ่งทำให้ชาวโลก สมความปรารถนา และไหลไปหลายเส้นทาง การจะเข้าใจความตอนนี้ได้ จำเป็นต้องรับรู้ที่มาของพระนางคงคา ใน **รามายณะ พาลกัณฑ์** ให้เหตุผลถึงที่มาของแม่น้ำคงคา ผ่านคำพูดของฤๅษีวิศวาไมตร โดยกล่าวว่าแม่น้ำคงคาเป็นธิดาองค์โตของท้าวหิมาลัยกับนางเมนา เหล่าเทวดาได้วิงวอนขอให้ท้าว

²⁴¹ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 337.

²⁴² **จาริกปราสาทจริง** หลักที่ k.288 ด้านที่ 3 บทที่ 65

หิมาลัยประทานพระธิดาเพื่อให้ความต้องการของเหล่าเทวดาประสบผลสัมฤทธิ์ เนื้อหาในสรรคที่ 34 พาลกัณฑ์นี้ ย้ำไว้หลายครั้งว่าพระนางเป็นผู้ไหลไปสามทาง²⁴³ ซึ่งสอดคล้องกับนามของพระนางว่า “ตรีปถคา” คือ พระนางไหลไปยังสวรรค์ โลก และนรก²⁴⁴ เรื่องราวของเทวีแห่งสายน้ำไหลลงมาสู่โลก ด้วยอำนาจการบำเพ็ญพรตของท้าวภคิระ เพื่อให้พระนางคงค่าชำระล้างเศษเส้าถ่านโอรสทั้งหกหมื่นของท้าวสักระ ถูกพระกปิละเผาไหม้ให้ไปบังเกิดในแดนสวรรค์²⁴⁵ ปรากฏว่าการไหลของแม่น้ำคงคาส่งผลกระทบต่อฤๅษีชหนู เพราะอาศรมจมอยู่ใต้แม่น้ำคงคา ฤๅษีชหนูโกรธอย่างมากจึงตีแม่น้ำคงคา แต่เพราะคำวิงวอนของท้าวภคิระ ฤๅษีชหนูจึงปล่อยสายน้ำคงคาออกทางรูหู นับแต่นั้นมาพระนางคงคาก็อยู่ในฐานะลูกสาวฤๅษีชหนู²⁴⁶

สารในจารึกที่ยกมานี้ กวีกล่าวยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีพระเกียรติยศเหมือนแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชำระล้างสิ่งมีชีวิตที่ถูกละทิ้ง คือ โอรสทั้งหกหมื่นองค์ที่สิ้นพระชนม์ให้ไปสู่สุคติ และพระเกียรติยศที่ทำให้ชาวโลกสมปรารถนาที่สอดคล้องกับแม่น้ำคงคาหล่อเลี้ยงชาวโลก เป็นกระแสน้ำอันดำรงอยู่คู่วิถีชีวิตมนุษย์ทั้งหลาย ส่วนที่กวีกล่าวว่า พระเกียรติยศไหลไปหลายเส้นทางอยู่บนพระเศียรของพระศิวะ ความตอนนี้เป็นการศึกษาพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สูงส่งและสะอาดบริสุทธิ์เช่นแม่น้ำคงคา เพราะแม่น้ำไหลไปทุกเส้นทาง และปรัมปราดึกก็เล่าว่าพระนางไหลวนบนมุนีพระเมาลีของพระศิวะอยู่หลายปี จนพระมหาเทพปล่อยให้พระนางไหลลงสู่ทะเลสาบพินทุ²⁴⁷ ภาพที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ตำนานแม่น้ำคงคานี้ ในตอนท้ายกวีดึงเอาภาพที่ซ่อนกันออกมา โดยกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่เหนือกว่าพระนางคงคา นั่นก็คือกวีแสดงความหมาย **วยติเรกว่า**พระองค์มีความยิ่งใหญ่กว่าพระนางคงคา แม้ประทับอยู่บนสวรรค์เสมอเกิน เนื้อความจารึกจึงแฝงอหังการของกวีว่าพระมหากษัตริย์คือความร่มเย็นและทรงอำนาจภาพที่แสดงให้สัมผัสได้ผ่านพระเกียรติยศ

ปรัมปราดึกฤๅษีชหนูกับพระนางคงคา พบในคำประพันธ์อีกบทหนึ่ง กวีกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ได้ปกครองอาณาจักรกัมพูชา ทำให้แผ่นดินอุดมด้วยการปฏิบัติที่ดี

²⁴³ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์*, 52-53.

²⁴⁴ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, *ภารตนิยาย พิมพ์ครั้งที่ 3* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547), 55.

²⁴⁵ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์*, 52-53.

²⁴⁶ Vettm Mani, *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature*, 337.

²⁴⁷ มหาวิทยาลัยศิลปากร, *มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิลบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์*, 62.

หรืออาจกล่าวได้ว่าในแผ่นดินมีแต่คนประพฤติดนตามครรลองอันดีงาม กวีมองด้วยภาษาความเปรียบตามลักษณะ**อุตเปรกษา** ซึ่งแฝงความหมายไว้ให้ตีความ โดยกล่าวว่าพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบได้กับการสร้างความมั่นคงให้แก่โลกในพระอุระพระผู้เป็นเจ้าของ และความมั่นคงนี้เป็นสายน้ำคองคาที่อยู่ในรูหูฤษีชหนู จะเห็นได้ว่ากวีอ้างอนุภาคแม่น้ำคองคาที่ถูกฤษีชงโทษนี้ มาสื่อแสดงความหมายถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สถิตมั่นในโลกนี้ ดังความว่า

(61) abhūtapūrvam bhuvi yasya dhāma

dhāma vyadhāt supratipattipūrvam |

(62) kuṣau harer yad bhuvanasya dhṛtyān

trisrotasāś śrotapute ca jahnoḥ ||

**พระราชอำนาจที่ไม่เคยมีมาก่อนของพระองค์ ได้ทำให้เป็นที่อยู่อาศัยที่
เทียบพร้อมไปด้วยการปฏิบัติที่ดีในแผ่นดิน เหมือนได้สร้างความมั่นคงของโลก
ในพระอุระของพระหริ และความมั่นคงของแม่น้ำคองคาไว้ในรูหูของฤษีชหนู²⁴⁸**

ตัวอย่างจารึกที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่าฤษีและตัวละครที่เกี่ยวข้องสื่อถึงความอัศจรรย์ในบุญบารมีและพลังอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ฤษีซึ่งถือว่าเป็นปูชนียจารย์ของศาสนาพราหมณ์ เป็นสายธารแห่งปัญญา และองค์ความรู้ทั้งหมดของจักรวาล แม้เป็นบุคคลอันน่าเคารพในเรื่องเล่า แต่ก็มีที่น่ายำเกรง น่าเคารพ และผู้เล่าเรื่องย่อมคิดว่าเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริง มีฤทธิ์เดช และความน่าสะพรึงกลัว กวีย่อเรื่องราวพิสดารของฤษีและตัวละครที่เกี่ยวข้องบรรจุในคำประพันธ์ 1 บทซึ่งต้องใช้ฝีมือและความคิดสร้างสรรค์เชื่อมโยงเรื่องเล่ากับจุดประสงค์สุดดีพระมหากษัตริย์กลมกลืนกัน ขณะที่ปรัมปราแต่โบราณห่างไกลจากช่วงเวลาอีกมิติหนึ่งในบริบทยุคสมัยของกวี แต่กวีเชื่อมเรื่องเล่าเหล่านั้นด้วย**อสังการ**ที่อ้างเหตุการณ์ บุคคล และลักษณะเด่นของอำนาจฤทธิ์ฤษีมาสนับสนุนความเป็นเอกของพระมหากษัตริย์ การที่กวีร้อยเรียงเรื่องเล่าปรัมปราดิฤษีและตัวละครที่เกี่ยวข้อง ทำให้เห็นภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ทรงพลังอำนาจ มีความน่าเคารพเกรงขาม มีพระเกียรติยศสูงเด่นผนวกรวมเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาปรัมปราดินนั้น

2.1.4 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระราชอำนาจที่มั่นคง

กวีพรรณนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยสื่อความหมาย**อสังการ**ในปรัมปราคติ 2 เรื่อง คือ ปรัมปราคติ “พระศรี- พระลักษมี” และ “ราหู” จะเห็นได้ว่าปรัมปราคติ

²⁴⁸ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 3 บทที่ 93

ดังกล่าวแทรกในบทสวดที่พระเกียรติแบบสนธิไปกับพระราชอำนาจขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ปรีมปราคติ “พระศรี-พระลักษมี” ดูผิวเผิน อาจไม่เป็นที่สะดุดใจ เพราะจารึกภาษาสันสกฤตแต่ละหลัก ปรากฏบทบาทของเทวองค์นี้จนกลายเป็นขนบนิยม แต่จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีลักษณะพิเศษ กวีสื่อถึง “พระศรี-พระลักษมี” ซึ่งสัมพันธ์กับขนบนิยม ปรีมปราคติและพระราชนิยมในทางศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะ ส่วนปรีมปราคติของราหู เป็นบทพรรณนาที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยอัจฉริยภาพ ซึ่งในจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของกวีการสื่อความหมายในแง่นี้ มีความละเอียดลุ่มลึก **อสังการ**ที่หนุนความหมายให้เกิดขึ้นจึงมีความซับซ้อน

1. “พระศรี-พระลักษมี” เสถียรภาพแห่งพระราชอำนาจ

Claude Jacques ยกคำประพันธ์บทที่ 10 ใน *จารึกปราสาทโตว์* พร้อมด้วยคำแปล ชี้ให้เห็นว่า กวีพรรณนาถึงพระลักษมี เทวีแห่งความงาม ความมั่งคั่ง และโชคลาภ การปรากฏตัวของพระลักษมีอย่างมีนัยสำคัญ เพราะเทวองค์นี้สัมพันธ์กับพระราชอำนาจและสถานะขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังความเห็นที่ว่า

*Lakṣmī is the goddess of beauty, riches and good fortune-qualities synonymous for Indians as they for Khmers-and khmer inscriptions frequently mention her changeability. When they write that she someone, it means that the person mounts the throne. In this stanza, we can see that Lakṣmī forgets all the other kings, even those who have been consecrated, whereas Jayavarman VII has not been consecrated yet. The mention of this numerous ‘scars’ indicates that the king was frequently wounded in combat and, if the passage is to be taken literally, of the ‘portrait’ presented by this statues is clearly an idealized rather than accurate one.*²⁴⁹

Jacques เชื่อมโยงความคิดพระลักษมีที่ชาวอินเดียรับรู้และปรากฏในจารึกเขมร โดยกล่าวว่า การสื่อความหมายพระลักษมีไม่เสถียร ตัวตนของพระนางมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างจาก *จารึกปราสาทโตว์* แสดงภาพเสมือน (Portrait) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงกล้าหาญอย่างยิ่ง เห็นได้จาก “บาดแผล” นับร้อยแห่งทั่วพระวรกาย เป็นภาพพระมหากษัตริย์ในแง่อุดมคติ มากกว่าแสดงข้อเท็จจริงหรือความถูกต้อง

²⁴⁹ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in **Bayon: New perspectives** (Bangkok: River Book., 2007), 38.

การมองภาพจารึกในแง่อุดมคติดังกล่าว ไม่ใช่สิ่งไร้ประโยชน์ เลื่อนลอย และไม่เป็นที่ตามหลักเหตุผล ตรงกันข้ามการศึกษาประเด็นปริมาตรคดีพระศรี-พระลักษมี สัมพันธ์กับบทบาทและความสามารถของพระมหากษัตริย์ จะทำให้ประจักษ์ถึงความหมายที่กวีสื่อสาร เรียนรู้จินตนาการอันประณีต ตระหนักถึงความสามารถของกวี แม้เป็นการสื่อสารความหมายในเชิงวรรณคดี แต่อาจยังเห็นได้ว่าในบริบทยุคสมัยที่เสถียรภาพทางการเมืองปรวนแปร เป็นยุคสมัยที่ผู้ปกครองต้องการสถาปนาสถาบันกษัตริย์ให้แข็งแกร่ง การสื่อสารปริมาตรคดีพระศรี-พระลักษมีด้วยภาษาอลังการย่อมเผยให้ผู้รับสารจารึกตระหนักถึงพลวัตการเคลื่อนไหวทางความคิด ความเชื่อ ความปรารถนาของกวีผู้เป็นปราชญ์ประจำราชสำนักได้อย่างทรงพลังเพียงไร

อนึ่ง ปริมาตรคดีพระศรี-พระลักษมีในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีรายละเอียดซับซ้อน ชุดเรื่องราวไม่ปะติดปะต่อกัน ที่สรุปได้ก็คือ เรื่องราวของพระศรี-พระลักษมีผนวกรวมอยู่ในพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับภาวะสงคราม ชัยชนะ พระราโชบาย และพระราชจริยาคติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น จึงประมวลประเด็นวิเคราะห์ได้ 3 หัวข้อ ดังนี้

1. พระศรี-พระลักษมี ภาวะสงคราม และชัยชนะ
 2. นาฏการของพระศรี-พระลักษมี กับพระราโชบาย
 3. คติความเชื่อใหม่และบทบาทใหม่ของพระศรี-พระลักษมี
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พระศรี-พระลักษมี ภาวะสงคราม และชัยชนะ

ปริมาตรคดีเกี่ยวกับศรี-พระลักษมีในวัฒนธรรมอินเดียเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเหตุการณ์ปางกูรมาวตาร พระนางเป็นหนึ่งในสิบสี่สิ่งวิเศษที่ผุดขึ้นเมื่อครั้งเทพและอสูรกวนเกษียรสมุทร พระศรี-พระลักษมีถือเป็นต้นแบบพระเทวีในโลกเทพนิยาย ทรงคุณลักษณะอันเลิศ ดังที่พระเทวีได้รับการยกย่องว่าเป็นสุดยอดแห่งความงามและความมั่งหวัง เป็นผู้นำความเจริญมาสู่เหย้าเรือนและถนนโลกด้วยความเมตตา²⁵⁰ เนื้อหา **วิษณุปุราณะ** ผู้รจนารวบรวมเกร็ดเรื่องเล่าเทพของชาวอินเดียไว้อย่างละเอียด โดยเฉพาะในอธยายะที่ 8-9 เนื้อหาคัมภีร์ให้พื้นที่ประวัติความเป็นมาพระศรี-พระลักษมี อธิบายตั้งแต่กำเนิด ลักษณะ และบทบาทของพระเทวี ซึ่งบ่งชี้ว่าพระเทวีเป็นพระชายาพระวิษณุ วาระที่พระเทวีถือกำเนิดในคราวกวนเกษียรสมุทรเป็นที่น่าจดจำและเพิ่มสีสันในปริมาตรคดี โดยพระเทวีสถิตในดอกบัวแย้มบาน ฝ่ายทวยเทพต่างประดับประดาและเฉลิมฉลองให้แก่

²⁵⁰ ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา, ศักดิ์ศรีนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 131-132.

พระนาง ด้วยเหตุนี้ พระศรี-พระลักษมีจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นเทวีของโลก และในสายตาของทวยเทพ พระนางเป็นดวงใจ ดำรงอยู่ที่หัวใจของพระวิษณุ²⁵¹

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีในจารึกภาษาสันสกฤต จะมีความหลากหลาย มีลักษณะไม่แจ่มชัด²⁵² มีแง่มุมชวนให้คิดได้ว่าพระนางเป็นบุคคลวัตแห่งพลังอำนาจของผู้ปกครอง เพราะเมื่อกวีกล่าวถึงเทวีองค์นี้จะสะท้อนให้เห็นว่า พระเทวีไม่ใช่แบบฉบับที่ทรงคุณงามความดี หรือเป็นยอดกุสตริตตามแบบอุดมคติ ความหมายเช่นนี้ค่อนข้างห่างไกลจากปรัมปราคติในปุราณะที่นักปราชญ์อินเดียยกย่องพระนางไว้อย่างดีเลิศดังกล่าวไปตอนต้น²⁵³ ทั้งนี้ ความขัดแย้งใน

²⁵¹ ภูมิหลังพระศรี-พระลักษมีที่ปรากฏใน *วิษณุปุราณะ* เห็นชัดว่ามีความขัดแย้งในตัวละครที่เป็นผู้เล่าเรื่อง ดังผู้เล่าเรื่องคือ ฤๅษีไมเตรยะกับฤๅษีปราศระถกเถียงกันว่า พระศรีหรือพระลักษมีมีภูมิหลังอย่างไร ฝ่ายฤๅษีไมเตรยะตั้งกระทู้ได้ฟังเรื่องกำเนิดพระเทวีมีที่มาจากกรวนน้ำอมฤต เหตุใดฤๅษีปราศระจึงเห็นว่านางกำเนิดจากภฤคค์บังนางชาติ อรรถาธิบายที่น่าสนใจของฤๅษีปราศระก็คือ พระลักษมีมีคุณลักษณะแตกต่างจากพระวิษณุในข้อที่ว่าพระนางเป็นมารดาของโลกชั่วนี้รันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนพระวิษณุที่แทรกซึมอยู่ทุกหนทุกแห่ง นัยนี้จึงเห็นได้ว่าแม้ความเป็นมาของพระเทวีจะมีหลายกระแส แต่ดูเหมือนว่าสาระสำคัญคือพระนางเป็นเทวีของโลกไม่เปลี่ยนแปลง กวีผู้รจนารับรู้ความหลากหลายกระแสเรื่องเล่านี้ จึงพยายามจัดระบบเรื่องราวพระเทวีให้เป็นฉบับมาตรฐาน โดยมีศูนย์กลางของตำนานอยู่ที่การกวนเกษียรสมุทร ดูใน สุภาพร พลายนิก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง,” 628-640.

²⁵² พระศรี-พระลักษมีมีความลึกลับน่าพิศวง น่าจะเกิดจากการผสมผสานปรัมปราคติพระศรีหรือพระลักษมีอันเป็นเทวีแห่งโชคและความงามกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ศรี” ซึ่งตามรูปศัพท์เป็นเพศหญิง คุณลักษณะความเป็นเทพของพระมหากษัตริย์ และความเชื่อลึกลับของเทวีองค์นี้ ซึ่งยากจะสรุปตัวตนแจ่มแจ้ง

²⁵³ ในขณะที่ *คัมภีร์วิษณุปุราณะ* สร้างเรื่องเล่าพระศรีหรือพระลักษมีไว้เป็นปรัมปราคติแบบแผนเกิร์ตเรื่องราวของเทวีองค์นี้ใน *มหาภารตะ* ก็มีรายละเอียดหลากหลาย และแตกต่างออกไป โดยเฉพาะการสถาปนาความโลเลและความผิดเพี้ยนต่างจากลักษณะอุดมคติ ดังคำพูดสุรพลิตที่ตำหนิความโลเล ความไม่แน่นอน โดยเตโณสตี พระอินทร์ให้ตระหนักว่าพระศรีไม่น่าคบหาสมาคม เนื่องจากพระศรีเคยประทับอยู่กับพระอินทร์มาแล้วนับพันองค์ และพระเทวีจะไปอยู่กับพระอินทร์องค์ใหม่ตลอดเวลา พระศรีจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความไม่มั่นคง เหมือนแม่วัวผลจากแ่งน้ำหนึ่งไปแ่งน้ำหนึ่ง เมื่อเชื่อมโยงปรัมปราคติเช่นนี้กับจารึกภาษาสันสกฤต จะเห็นว่ากวีผู้รจนาจารึกภาษาสันสกฤตแทรกเสียงและความคิดของพระนางในดับท เพื่อจะสื่อว่าพระศรีและพระลักษมีเป็นเทพเทวีองค์เดียวกัน ต่างแสวงหาที่อยู่คือพระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนาจ จารึกภาษาสันสกฤตที่พรรณานานาประการความเคลื่อนไหวและตัวตนของพระศรี-พระลักษมีเช่นเดียวกับมนุษย์ไว้อย่างละเอียด คือ *จารึกบนก้อนหินที่เมืองชุนาตาฒ ของพระเจ้าสกันทคุปเต* เป็นแนวเทียบกับจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ เพราะความคิดและความเชื่อมีลักษณะร่วมกัน ดังเนื้อหาจารึกว่า

ขอความสำเร็จจงมี

บทที่ 1 พระวิษณุผู้ทรงชนะทุกซ์ ผู้ทรงมีชัยโดยสิ้นเชิง เป็นที่อยู่ตลอดกาลของพระลักษมี ผู้มีอาสน์ดอกบัว พระองค์นั้น ผู้ซึ่งได้นำพระศรีผู้คนที่ พระนางโปรดปรานได้ชื่นชม ผู้ถูกนำหนึ่ไปเป็นเวลานาน มาจากพลเพื่อความสุขของพระอินทร์ ขอจงมีชัยชนะ

บทที่ 2-3 หลังจากนั้น พระเจ้าสกันทคุปตะพระองค์นั้น ผู้ทรงมีพระอรุณอันพระลักษมีทรงสรวมกอดอยู่ตลอดเวลา ผู้มีความแกล้วกล้าอันพระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นมา ด้วยกำลังพระพาหาของพระองค์เอง ผู้ทรงเป็นจอมราชาแห่งพระราชาทันหลาย ทรงเป็นผู้ตัดอำนาจของครุฑ ได้แก่ ผู้แทนประจำถิ่นต่าง ๆ ของพระองค์ และเป็นผู้ทรงใช้ (อำนาจนั้น) ให้เป็นยาแก้พิษ สำหรับนาคให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน (ของศัตรู) ทั้งหลายผู้ชูฟ้งพานขึ้นด้วยความหยิ่งและความทะนง ทรงเป็นที่อาศัยของคุณสมบัติแห่งพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีพระเกียรติยศกว้างขวาง ผู้ซึ่งมีศัตรูนอนบั่นแล้ว เมื่อพระราชบิดาถึงซึ่งความเป็นเพื่อนกับเทวดา (สวรรค์) ได้ทรงกระทำแผ่นดินที่มีน้ำของทะเลทั้งสี่เป็นเขตแดน ที่มีดินแดนที่อยู่ชายแดนรุ่งเรือง ให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ ด้วยความสามารถของพระองค์เอง

บทที่ 4 อนึ่ง แม้ศัตรูทั้งหลายของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ผู้ไม่มีคำพูดที่จะพูด ผู้มีความทะนงถูกทำลายจนถึงราก ย่อมทำให้พระเกียรติยศ (ของ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น) แผ่ไปในดินแดนของคนป่าเถื่อนทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ชนะอย่างแท้จริง

บทที่ 5 พระลักษมี หลังจากได้ทรงใคร่ครวญด้วยปัญญาโดยถี่ถ้วน (และ) หลังจากได้ทรงพิจารณาซึ่งเหตุผลแห่งผลดีและผลเสียทั้งหมดแล้ว จึงได้ทรงเลือกพระองค์ (พระเจ้าสกันทคุปตะ) ด้วยพระองค์เอง โดยทรงมองข้ามพระโอรสองค์อื่น ๆ ของพระเจ้าแผ่นดิน

อ้างถึงใน กุสุมา รักษมณี, กุสุมาวรรณนา 6 : วิวิธวาระประพันธ์ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 217. ; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยอินเดีย ระหว่างค.ศ.150-532 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523) , 29.

อุปนิสัยของพระนางก็เพราะพระนางเลือกพระมหากษัตริย์ด้วยความพึงพอใจที่จะอยู่ด้วยและผละหนีไป เมื่อพระนางผละหนีจากพระมหากษัตริย์ไปแล้ว พระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ย่อมเสื่อมลง²⁵⁴

ปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีสัมพันธ์กับวีรบุรุษโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ผู้มีชัยชนะ อันเป็นคติความเชื่อส่งทอดจากดินแดนภารตะสู่อาณาจักรกัมพูชา ในจารึกภาษาสันสกฤตของอาณาจักรกัมพูชา กวีเขมรโบราณเชื่อว่า พระศรี-พระลักษมีสถิตคู่ราชบัลลังก์กษัตริย์ ดัง **จารึกปราสาทแปรรูป** เทวีแห่ง ความรุ่งเรืองมีนามว่า “พระลักษมี” กวีใช้คำศัพท์ “*kambujarājyalakṣmī*” คือ “พระลักษมีแห่งราชสมบัติประเทศกัมพูชา”²⁵⁵ นั่นก็คือ พระเทวีดำรงอยู่ที่ราชบัลลังก์แห่งกษัตริย์กัมพูชา ตั้งแต่มีการสถาปนาคติความเป็นจักรพรรดิราชยุคเมืองพระนคร การก่อสร้างอาณาจักรกัมพูชานั้น พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์แสดงวีรกรรมทำสงครามแล้วทรงได้รับชัยชนะ ชัยชนะนี้เป็นปัจจัยสำคัญดึงดูดให้พระศรี-พระลักษมีมาสถิตคู่บุญบารมีพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างที่ประจักษ์ได้เป็นรูปธรรม ก็คือ คติความเชื่อพระศรี-พระลักษมีที่สัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

บทสวดิพระเกียรติที่ประณิตบทหนึ่ง ใน**จารึกปราสาทตาพรหม** กวีใช้อุตเปรกษาถ่ายทอดจินตนาการการดำรงอยู่ของพระลักษมีผ่านความสงสัยของกวี (*śaṅke*) ด้วยการครุ่นคิดถึงเหตุผลว่าทำไมพระนางจึงพึงพอใจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การตีความภาษาอุตเปรกษา ทำให้หยั่งน้ำเสียงกวีและเสียงพระเทวีผสมกลมกลืนกัน โดยกวีระบุอย่างเฉพาะเจาะจงถึง “ตัวฉัน” (*mama*) ซึ่งไม่ใช่ตัวของกวีแต่ในที่นี้ คือ พระลักษมีแห่งชัยชนะในสงคราม พระนางมีความคิดคำนึงต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน

²⁵⁴ พระศรี-พระลักษมีดำรงอยู่คู่กับพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ หรือกล่าวอีกนัยว่าพระนางเป็นพระเทวี “คู่บุญบารมี” พระมหากษัตริย์โดยแท้จริง การที่พระเทวีมีสิทธิที่จะ “เลือก” ประทับอยู่กับพระมหากษัตริย์พระองค์ใดก็ได้ นั่น เป็นสาเหตุให้กรบแย่งชิงพระศรี-พระลักษมีมาจากฝ่ายตรงกันข้าม ดังที่ วาควัญญะ ยกตัวอย่างอลังการนิศยานตะ ซึ่งเป็นกลวิธีทางความหมายอย่างเหตุผลแก้อรรถสงสัย กล่าวถึง “ราชลักษมีของศัตรู” ซึ่งถูกพระราชามีชัยชนะจับพระนางเหมือนนางเชลยไว้ในอุ้งพระหัตถ์ ข้อความที่กล่าวถึงนี่คือ “ได้เห็นพระแสงดาบอันอยู่ในพระหัตถ์นั้นแล้ว พวกกวีย่อมเกิดมีความคิดไปต่างๆ กันว่า ดาบเล่มนี้จะเป็นผมของราชลักษมีของศัตรู หรือว่าจะเป็นควันของไฟ คือ พระเดช” หมายความว่า ในความคิดกวีแสดงจินตนาการแตกต่างกัน กล่าวคือ เมื่อกวีเห็นพระราชธิดาพระแสงดาบในพระหัตถ์ กวีจินตนาการว่าพระแสงดาบนี้อาจจะเป็นผมมวยผมของพระลักษมีของศัตรูที่พระราชากรชากและจับยึดไว้ หรืออาจจะเป็นควันไฟ ซึ่งแท้จริงแล้วคือพระเดชนั่นเอง ในที่นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าสถานะของพระศรี-พระลักษมีเปลี่ยนแปลงไปตามการทำสงครามในหมู่กษัตริย์ ดังในจินตนาการกวี หากพระนางเคยอยู่กับพระราชที่เป็นศัตรู ก็จะถูกรับว่าเป็น “ราชลักษมีของศัตรู” วาควัญญะ, อลังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตร์ แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, 37.

²⁵⁵ Mahesh Kumar Sharan, Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II (Delhi: s.n., 1981), 107.

ฐานะพระชายา พร้อมกับแสดงกิริยาโอบกอดพระองค์ขณะทรงทำสงคราม ด้วยท่วงท่าและพฤติกรรม เช่นหญิงคนรัก กวีสื่อความไว้อย่างละเอียดบรรจง ดังนี้

- (43) śaṅke samastaguṇasammatir aṃśumāli-
vaṃśodbhavo vanipatīndravarāṅgaratnam |
- (44) gacchaty ayam mama kṛte samitīty atīva-
harṣā yam ājikamalā dṛḍham ālaliṅge ||

ข้าสงสัยว่า พระลักษมีแห่งสงครามผู้ทรงพอพระทัยอย่างยิ่ง เพราะคิดว่า
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ผู้ทรงเห็นพ้องกับสิ่งที่ตั้งามทุกประการ ผู้ประสูติใน
วงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย
เสด็จไปแล้วในสงคราม เพื่อตัวฉัน จึงได้โอบกอดพระองค์ไว้แล้วอย่างแนบแน่น
ในสนามรบ²⁵⁶

คำจารึกข้างต้น กวีสื่อความหมาย “ตัวฉัน” คือ พระลักษมี และสื่อภาพลักษณ์ความเป็น
“อุดมคติ” ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผ่านลีลาความงามของ **อุตเปรกษา** ที่เน้นภาพพระลักษมีแสดง
ความเสน่หาพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คำจารึกกระตุ้นให้ขบคิดว่าความเสน่หานี้มีมูลเหตุจากสิ่งใด เมื่อ
พิเคราะห์ความหมายจารึก จะเห็นได้ว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบพร้อมด้วยคุณความดีงามทั้งปวง
ตั้งแต่วงศ์ตระกูล ความสามารถในการรบ เป็นเอกเหนือพระราชวงศ์อื่น พระลักษมีจึงคิดไปเองว่า
ความกล้าหาญที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทำสงครามนี้ ก็เพื่อความเป็น “ศรี” คือ เพิ่มความเป็น “สิริ”
ให้แก่ตัวของพระนางเอง ด้วยเหตุนี้ พระลักษมีจึงเลือกประทับเคียงข้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในขณะที่
ทรงทำสงคราม

กวีใช้รูปศัพท์ **ājikamalā** หมายถึงพระลักษมีแห่งสงคราม นับว่าเหมาะสมยิ่งสำหรับการสื่อ
ภาพดังกล่าว เพราะฉากในจารึกคือ “สนามรบ” พระเทวีติดตามพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปในสนามรบ
คอยอภิบาลรักษาพระมหากษัตริย์ขณะทำสงคราม ส่วนการแทรกเสียงรำพึงของพระนางคือ “ตัวฉัน”
เป็นคติความเชื่อที่พัฒนามาจากจินตนาการของกวีเขมร ดังก่อนหน้ารัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวี
ราชสำนักพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน ประกาศฝีมือทางประพันธ์ศาสตร์ใน **จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม** ได้
สร้างสรรค์ “ตัวฉัน” ในร่างพระลักษมีอย่างคมคาย กวีใช้คำศัพท์สื่อน้ำเสียงของพระนางว่า

²⁵⁶ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 1 บทที่ 22

“sāham” ตามรูปศัพท์แปลว่า “ฉันคนนั้น”²⁵⁷ ประทับที่พระอุระของพระวิษณุ กลางพระอุระหรือที่พระทนต์พระมหาเทพนี้ ถือเป็นแหล่งสถิตของพระเทวี ซึ่งตีความได้ว่าพระศรี-พระลักษมีจะต้องยึดถือใจของผู้เข้มแข็งไว้ ผู้มีบุญอำนาจเอาไว้ เพราะพระนางไม่มีใจเป็นของตนเอง จึงกลายเป็นผู้มีใจไม่มั่นคง สอดคล้องกับที่ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายประเด็น “ฉันคนนั้น” หมายถึง “ตัวพระศรี-พระลักษมี” ใน *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* ดังที่ว่า

...กวีจินตนาการว่าการที่พระลักษมีอยู่ที่หน้าอกพระนารายณ์ตลอดเวลา ก็คงคิดอย่างนี้ว่า คนมีใจเข้มแข็งคนอื่นๆ เขาก็ยังต้องถึงพระนารายณ์เป็นที่พึ่ง แล้วตัวฉันซึ่งใครๆ เขารู้ว่าใจง่าย (ใจอ่อนไหว) ทำไมจะไม่ถึงพระนารายณ์เป็นที่พึ่งเล่า เพราะเหตุที่คิดอย่างนี้จึงได้อยู่กับพระนารายณ์ตลอดเวลาที่หน้าอก อันนี้เราต้องเข้าใจว่าพระลักษมีนั้นใจง่ายอย่างไร พระนางไม่ชอบประทับอยู่กับใครนาน ใครไม่มีโชคก็เสด็จหนีไปเลย แต่ว่าพระนารายณ์แสดงว่ามีโชคมากถึงได้พระลักษมีอยู่ด้วยตลอดเวลา อันนี้กวีใช้คำซึ่งถ้าเราไม่เข้าใจคงแปลยาก คำว่า *สาห์* แปลตามตัวแปลว่า ฉันคนนั้น คำว่าฉันคนนั้นหมายความว่าใครๆ เขาก็รู้ว่า ฉันเป็นคนอย่างไร คือกวีต้องการให้รู้ว่าพระลักษมีเป็นคนใจง่ายชอบประทับอยู่กับคนโน้นคนนี้เรื่อยไป...²⁵⁸

การที่พระมหากษัตริย์ทรงทำสงคราม ต้องแลกด้วยพระชนม์ชีพ และวางอาณาจักรเป็นเดิมพันภายใต้ภาวะสงครามที่เอาแน่นอนเอาอนไม่ได้ แสดงให้ประจักษ์ถึงความเดือดร้อนว้าเหว ความหยิ่งทะนงใน “ศักดิ์ศรี” และ “ฝีมือ” ถือเป็น “ยอดความปรารถนา” ของพระลักษมี ด้วยเหตุนี้เมื่อพระเทวีพิบวีบุรุษผู้กล้าหาญ เสี่ยงภัย เสี่ยงชีวิตทำสงคราม จึงแสดงอาการโอบกอดบุรุษผู้นั้นดุจสตรีแสดงความรักต่อสามี ดัง *จารึกปราสาทโต้ว* พรรณนาว่า

²⁵⁷ คำจารึกในบริบทที่ว้านี้ คือ

(7) lakṣmīpatirvvo ‘varu yasya lakṣmīr

vakṣassthītā kaustubhabhūṣanāta

(8) snihyāmi sāham kaṭhinasvabhāveṣv

apyāsriteṣvatra sadeti nūnam

||

Chhany Sak-Humphry, *The Sdok Kak thom inscription (K.235) with a grammatical analysis of the old Khmer text*, 58.

²⁵⁸ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก* 7, 39.

(19) lakṣmīḥ patim samupagūhitum ādr̥tā yaṃ

mūrddhābhiṣiktanṛpatīn vata vismarantī |

(20) āliṅgane raṇamukhe nukiratkiṇatvāc

chastrāhatau śatadr̥śaṃ smarati sma śakram ||

พระลักษมีกระตือรือร้นเพื่อที่จะโอบกอดพระองค์ ผู้เป็นพระสวามี
หลงลืมพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ได้กระทำมูรธาภิเษกแล้วอย่างนั้นแน่ๆ
เพราะว่าการโอบกอดในสนามรบ ระลึกถึงแล้วซึ่งพระอินทร์ ผู้มีดวงเนตรนับ
ร้อยดวง เพราะบาดแผลที่ดาดดาอยู่ทั่วพระสรีระ เพราะการฟาดฟันด้วยคม
ศาสตราวุธ²⁵⁹

จินตนาการของกวีหรืออุตเปรกษาข้างต้น ย้ำความคาดคะเนว่าพระลักษมีหลงลืม (vismarantī) พระราชาเขมรองค์อื่น ถึงขนาดยกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ทำหน้าที่เป็นพระสวามี อย่างเป็นทางการ สันเกตจากการสรรคามาใช้ว่า mūrddhābhiṣiktanṛpatīn บ่งชี้ถึงการสถาปนา พระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นระเบียบพิธีในราชสำนัก นั่นก็คือราชสำนักประกอบ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยการดน้ำมูรธาภิเษก เปลี่ยนสถานะจากเชื้อ พระวงศ์สู่พระราชบิดาโดยสมบูรณ์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระลักษมีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความต่อเนื่องยาวนาน ตั้งแต่ที่ พระมหากษัตริย์ทรงทำสงคราม จนกระทั่งขึ้นครองราชย์ กวีสื่อจินตนาการว่าพระลักษมีสถิตแนบ แน่นกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สาเหตุที่พระเทวีพึงพอพระทัยถึงเพียงนี้ ประการแรกพระมหากษัตริย์มี คุณลักษณะเช่นพระอินทร์ จะพบว่ากวีมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบวัตถุที่นำมาเปรียบโดยมี ลักษณะร่วมกัน นั่นก็คือ “พระอินทร์” กวีจินตนาการให้เห็นว่าขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มุ่งตรงไป ในสนามรบ (raṇamukhe) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น เป็นพระอินทร์ (smarati sma śakram) ซึ่ง ความคล้ายคลึงเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งดูเลือนลอย แต่มีน้ำหนักความหมายระดับลึก เพราะบาดแผลทั่ว พระวรกายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น เกิดจากการถูกฝ่ายปฏิปักษ์ฟาดฟันด้วยคมศาสตราวุธ ไม่ ต่างจากดวงตาดำนับพันดวงของพระอินทร์²⁶⁰ (śatadr̥śaṃ) ประการที่สอง บทสวดดีพระเกียรติแผ่

²⁵⁹ จารึกปราสาทโต้ว ด้านที่ 1 บทที่ 10

²⁶⁰ ความหมายในจารึกปราสาทโต้วข้างต้น มีข้อสังเกตว่ากวีไม่น่าจะพลั้งเผลอกล่าวถึง พระอินทร์มี 100 ตา ซึ่งผิดตามปรัมปราคติพระอินทร์ที่มี 1,000 ตา ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่ากวีกล่าวถึง พระอินทร์มี 100 ตา น่าจะสืบ เนื่องจากขนบนิยมในบทสวดดีพระเกียรติจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมการสร้างจารึกในอินเดีย

ความหมายโดยนัยว่าพระวรกายพระราชชาติตรงใจ เป็นที่หลงใหลของพระลักษมี ปรากฏ “รอยบาดแผลที่คารดาช” (nukiratkinātvāc) เพื่อสื่อความหมายว่าพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่ปรารถนาของพระลักษมี ผ่านการทำสงครามมานับครั้งไม่ถ้วน รอยบาดแผลแต่ละแห่งทั่วพระวรกาย จึงยืนยันชัยชนะ ความไม่เพื่อยงพล้ำ ตอกย้ำอุดมการณ์รักต่อผู้ที่แน่วแน่ที่ราชศัตรู

กวีใช้คำศัพท์ *āliṅgane* มีความละเมียดละไม แม้เป็นคำสั้นๆ แต่สื่อความหมายกว้างขวาง เพราะสื่อถึงกิริยาอาการและจุดประสงค์ของพระลักษมีได้ชัดเจน โดยพระเทวีโอบกอดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้ในวงแขน ถ่ายเทความรักให้แก่พระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง ชวนให้ตีความความรักในแง่ 2 ระดับ หากพิเคราะห์ความหมายระดับโลกียสุข การโอบกอดระหว่างคู่หนุ่มสาว เป็นการแสดงความเสน่หาทางเพศ ปลดปล่อยความอึดอัดในกาม แต่ความหมายลึกกลงในด้านจิตใจ คำศัพท์ *āliṅgane* ให้ความรู้สึกถึงความคุ้มครอง ปลอดภัย และห่วงหาอาทร เป็นความรักที่สตรีมอบให้แก่บุรุษอันสูงค่า คำจารึกแนะนำภาพให้เห็นว่า การต่อสู้อันกล้าหาญของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในสนามรบพระองค์ไม่ทรงเดียวดาย ไม่เจ็บปวดทรมานพระวรกายและพระราชหฤทัย เพราะทรงรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระลักษมี ผู้โอบอุ้มพระมหากษัตริย์ไว้ในอ้อมกอดด้วยพลังรักอันยิ่งใหญ่

กิริยาที่พระศรี-พระลักษมีโอบกอดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้ในวงแขน เป็นภาพผลิตซ้ำใน **จารึกปราสาทจรุง** กวีสื่อภาพและใช้คำศัพท์ชุดเดียวกับ **จารึกปราสาทโต้ว** ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งยืนยันว่าการประพันธ์จารึกในราชสำนักของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สืบทอดภูมิปัญญาปรัมปราคติในหมู่กวี มี

ตั้งเห็นได้จากคำประพันธ์ **จารึกบนเสาหินแห่งเมืองอัลละฮะบาด** ของพระเจ้าสมุทรรคบุตร เป็นจารึกภาษาสันสกฤตเก่าแก่รุ่นแรกของอินเดีย บทสวดตีพระเกียรติบทหนึ่งงดงามอย่างยิ่ง กวีพรรณนาความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าสมุทรรคบุตรว่าพระวรกายถูกคมอาวุธฟาดฟันเป็นริ้วรอยนับร้อยแห่งทั่วพระวรกาย การสร้างสรรค์จินตนาการดังกล่าวปรากฏใน **จารึกปราสาทโต้ว** เช่นกัน จึงสันนิษฐานว่าความงามนับร้อยแห่งเป็นที่มาของดวงตานับร้อย และถ้าจะเปรียบให้เห็นความงามก็ย่อมเหมาะสมที่กวีจะกล่าวถึงพระอินทร์ ดังจะขอคัดเนื้อความแปลจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดีย ซึ่งเทียบได้กับความคิดกวีประจำราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังกล่าวมาชี้ให้เห็น ดังนี้

บทที่ 17 ผู้ทรงชำนาญในการเข้าสู่สงครามชนิดต่างๆ นับร้อย ผู้มีพวกพ้องอย่างเดียว คือ ความกล้าหาญที่อาศัยพลังพระพาหาของพระองค์ ผู้มีปรากฏเป็นเครื่องหมายประจำพระองค์ (หรือผู้มี ความกล้าหาญเป็นลักษณะประจำพระองค์)

บทที่ 18 ผู้มีพระวรกายงดงามยิ่ง เพราะการรวมกันเข้าของความงามหลายแบบแห่ง แผลเป็นที่เกิดขึ้นจากบาดแผลนับร้อยที่มีอยู่เต็มไปหมดที่เกิดขึ้นจากอาวุธมากมาย เช่น ขวาน ศร เหล็กแหลม หอก ปราสา (อาวุธสำหรับซัดมีเงี่ยงที่ปลาย) ดาบ โดมร (แหลน) กิณีติปาล (แหลนสั้น) ศรเหล็ก วัตสติก (ดาบโค้ง) เป็นต้น

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, **จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทย** ราชบัณฑิตยสถาน, 2532, 14.

การเลือกสรรภาษาวรรณศิลป์ สื่ออรรถรส ย้ำภาพ ย้ำจินตนาการและถ่ายทอด **อสังการ**ที่คมคาย สืบเนื่องจากกวีคนหนึ่งสู่กวีอีกคนหนึ่ง ดังนี้

(41) cūrṇṇīkṛtadvit̥prahitāyudham yad-
vakṣo vimarddakṣamam ājilakṣmīh |

(42) vuddhveva digvāraṇakumbhapīna-
kucopamarddam bhṛṣam ālilinge ||

**เมื่อรู้ว่าพระอุระของพระองค์ ซึ่งมีอาวุธที่มีประโยชน์ที่ถูกโยนไปข้างหน้า
โดยข้าศึกที่ถูกทำให้เป็นผุยผง สามารถที่จะทนทานต่อการบดขยี้ พระลักษมี
แห่งสงครามจึงได้โอบกอดพระองค์อย่างแนบแน่น โดยแนบถันที่เต่งตึง
เหมือนกับระพองข้างประจำทิศ²⁶¹**

จารึกข้างต้น แสดง **อสังการ**ที่ทรงพลังเรียกว่า **อดีตโยก**ติดอย่างเยี่ยมยอด ดังพิเคราะห์ได้ว่า ความงามอันหนักแน่นของภาษาเกิดจากการสรรคำและความหมายเคลื่อนไหวฉับไว รุนแรงกระชั้น ให้ความรู้สึกถึงแรงปะทะ แรงต้านทาน แรงเสียดสี และการบดขยี้สิ่งหนึ่งให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยในชั่วพริบตาเดียว เห็นได้จากคำศัพท์สุดท้ายปลายบาทแรกเชื่อมต่อกับต้นบาทที่สอง คือ yadvakṣo หมายถึง พระอุระของพระองค์ กวีต้องการจะชี้ให้เห็นว่าพระอุระพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แข็งแกร่งมาก ทนทานต่อแรงกระหน่ำของอาวุธที่เกิดประโยชน์ (prahitāyudham) แก่ผู้ใช้ มีอนุภาพน่าสะพรึงกลัว ดังคำขยายว่า cūrṇṇīkṛta หมายถึง ทำให้เป็นผุยผง อาวุธที่ทรงประสิทธิภาพที่โยนไปข้างหน้าโดย dvit̥ หรือ dviṣ หมายถึง ข้าศึก ถือว่าเป็นอาวุธที่ไร้ประโยชน์ต่อพระมหากษัตริย์ เพราะไม่อาจทำอันตรายพระอุระพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อันแข็งแกร่งได้ จินตภาพที่เร้าอารมณ์มหัศจรรย์ในอาวุธที่ศัตรูสาดซัดไปยังพระมหากษัตริย์ แต่ด้อยพลัง เพราะบาง และถูกทำลายอย่างง่ายดาย ถึงขนาดโลหะที่เป็นอาวุธละเอียดเป็นผง เมื่อปะทะกับพระอุระ เท่ากับว่าพระอุระแข็งยิ่งกว่าเหล็ก คือความหมายที่กวีพรรณนาเชิง **อดีตโยก** ซึ่งเหตุการณ์จริงไม่เป็นเช่นนี้ แต่กวีรุ่มรวยด้วยจินตนาการ สามารถที่จะขยายความสารในคำประพันธ์ให้เกินจริงและกินใจเพื่อให้ผู้รับสารประจักษ์ถึงพระเดชของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงพลังมากมายเพียงใด

กวีโยงปรัมปราคิดว่าด้วยพระอุระพระวิษณุเข้ามาทาบทับความหมายนี้ ดังจะขยายความประเด็นนี้ต่อไปในหัวข้อติพระศรี-พระลักษมีที่เปลี่ยนแปลง นับว่าเป็นความหมายระดับลึก อันสื่อว่า

²⁶¹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.547 ด้านที่ 1 บทที่ 21

พระมหากษัตริย์ดำรงภาวะความเป็นเทพ กวียั้งสื่อความหมายต่อไปว่าเพราะความแข็งแกร่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรึงใจพระลักษมีแห่งสงคราม (ājilakṣmīh) ฉะนั้น พระเทวีจึงสถิตอยู่กับพระมหากษัตริย์ในสนามรบ

กวีแสดงให้เห็นจุดศูนย์กลางในสนามรบมีเพียงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระลักษมี ภาพที่ผู้รับสารจะเกิดจินตภาพ คือ พระเทวีโอบกอดพระองค์ในวงแขน คำศัพท์ ālilinge ให้อารมณ์ละเอียดอ่อนเช่นที่กวีผู้รจนา*จาริกปราสาทโตวัด*ได้เคยใช้มาแล้ว ใน*จาริกปราสาทจริง* กวีนำมาใช้ในบริบทความเสนาหาที่พระเทวีแสดงต่อพระมหากษัตริย์ และเพิ่มระดับความเข้มข้นของความหมายดังที่กวีเลือกใช้คำศัพท์สื่ออารมณ์และความปีร็ดจากแรงสัมผัส เห็นได้จากคำคุณศัพท์ bhr̥sam หมายถึง ความรุนแรง ศัพท์คำนี้ขยาย ālilinge ได้อย่างเหมาะสม เพราะสร้างความลุ่มลึกของความหมายให้เห็นว่าพระลักษมีโอบกอดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ในวงแขน ไม่ใช่โอบกอดอย่างแผ่วเบาแต่แน่นและปีร็ด กวีแทรกด้วยภาษาอุปมา โดยใช้คำศัพท์ว่า upama ให้ผู้รับสารสังเกตว่ากวีกำลังเปลี่ยนอรรถาธิบายหนึ่งมาสู่อรรถาธิบายหนึ่งที่ผสมกลมกลืนกัน อุปมาในที่นี้กวีกำลังเล่นความเปรียบระหว่างต้นพระลักษมีเหมือนตระพองข้างประจำทิศ โดยต้นอันเต่งตั้งของพระเทวีแนบสนิทไปกับพระวรกายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น เมื่อพิจารณาคำจารึกว่า kucopamarddam หมายถึง เหมือนหน้าอกที่เสียดสี หน้าอกในที่นี้คือ “ต้น” อันเต่งตั้งและใหญ่หมึมาของพระนางลักษมี เพราะเทียบได้กับ digvāraṇakumbha คือ ตระพองของข้างประจำทิศ ตระพองเป็นเนื้อนูนสองข้างที่ศีรษะข้างในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีจะเล่นความเปรียบตระพองข้างกับความมหุทธิฤทธิ์ทางอรรถาธิบาย โดยกวีมองตระพองข้าง 2 ลักษณะ คือ มองตระพองข้างเป็นที่บรรจุรัตนอันมีค่า และสองมองตระพองข้างเหมือนหน้าอกหญิงสาว เฉพาะคำจารึกบทนี้ จะเห็นได้ว่ากวีมองความเปรียบลักษณะอย่างหลัง ถือเป็นความเปรียบที่มีชั้นเชิง กล่าวคือ กวีนำลักษณะเด่นของข้าง จุดที่เป็นตระพองอวบูน มาเปรียบให้เห็นว่าเหมือนอกพระลักษมีที่นูนเด่น ขณะเดียวกัน กวีก็สื่อให้เห็นว่าข้างประจำทิศ มีรูปร่างอย่างที่กล่าวว่า “pīna” คือ อ้วนและใหญ่โต

เนื่องจากพระลักษมีเป็นบุคลลวัต เป็นนามธรรม เมื่อพินิจความอัศจรรย์ ทำให้เห็นแง่มุมหลากหลายเกี่ยวกับพระลักษมี แง่มุมแรก พระลักษมีเหมือนภาพที่กวีสะท้อนให้เห็นเป็นเงาขนาดใหญ่ กำลังโอบกอดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจเป็นจินตนาการว่า พระลักษมีแห่งสงคราม แท้จริงคือพลังความกล้าหาญ ความรุ่งเรือง ความแข็งแกร่งปกคลุมสนามรบ พลังนี้แปรรูปเป็นสตรีผวนวกรวมกับองค์พระมหากษัตริย์ อีกแง่มุมหนึ่ง พระลักษมีคือพระยาข้างพังพาหนะทรงขนาดใหญ่ใช้หรือไม่เนื่องจากคำจารึกเปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารตีความได้ไม่สิ้นสุด พระลักษมีกับพระยาข้างพังในที่นี้จึงน่าจะมีลักษณะร่วมสื่อจินตนาการผสมผสานกัน กล่าวคือ แม้กวีไม่ได้กล่าวถึงวงข้าง แต่คำกริยาแสดงอาการกอด ชวนให้ประหวัดถึงวงข้างที่อ่อนช้อย และเคลื่อนไหวประหนึ่งโอบร่างพระมหากษัตริย์

ขณะที่ระพองข้างที่ใหญ่โตตามขนาดลำตัวข้าง กวีมองเป็นเต้านมสตรี อุปมาในที่นี้น่าจะแสดง ความหมายแนะว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงพระยาข้างพังเป็นพาหนะ ซึ่งก็คือทรงพระลักษมีแห่ง สงครามเป็นพาหนะทะลุทะลวงพิฆาตศัตรูที่ขวางหน้า

การกลั่นกรองจินตนาการ ด้วยภาษาลังการ ถ่ายทอดสู่คำจารึกตามรูปแบบฉันทลักษณ์ จะ เห็นได้ว่าคำจารึกที่ยกมาวิเคราะห์นี้ ความหมายสัมพันธ์กับความขัดแย้ง แต่รวมเป็นเอกภาพเดียวกัน จากอาวุธที่มีอำนาจของศัตรู สู่ความเปราะบางและแตกเป็นเสี่ยงๆ กลายเป็นอาวุธที่แหลกละเอียด เมื่อสัมผัสพระอุระพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จากลักษณะความอ่อนนุ่มของถันเต่งตึง แนบสนิทกับสิ่งที่ แข็งแกร่ง คือ พระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นอกจากนี้ กวีกล่าวถึงสิ่งที่เล็กละเอียดที่สุด คือ ผง ของเศษอาวุธ ขณะเดียวกันกวีก็พรรณนาถึงถันอันใหญ่มหึมาของพระลักษมีแห่งสงคราม จะเห็นได้ว่า ทุกส่วนที่ดูจะขัดกัน ทั้งสิ่งที่เปราะบาง กับสิ่งที่แข็งแกร่ง ทั้งสิ่งที่ละเอียดเป็นเพียงอนุของผง กับสิ่งที่ ยิ่งใหญ่น่าเกรงขาม รวมทั้งจุดๆ เดียวนั้นก็คือ มิติความหลากหลายในองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งมีทั้ง ความแข็งแกร่งและงดงามอ่อนไหว

เมื่อพิจารณาจารึกโดยภาพรวม เห็นชัดว่าอสังการเสริมให้ยิ่งถึงความหมายเกินจริง นำ พิศวง เห็นถึงความแข็งแกร่ง และวีกรรมกล้าหาญของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แม้แต่อาวุธที่พุ่งตรงมายัง พระองค์ก็ปราศจากอันตราย กลายเป็นผุยผง แผลกละเอียดเป็นเพียงอนุของเศษโลหะ ยิ่งกว่านั้น ความหนักแน่นในอสังการผสมผสานระหว่างความเปรียบสิ่งสองสิ่งเหมือนกัน นั่นก็คือ เมื่อ พระมหากษัตริย์ทรงทำสงครามในสนามรบ พระองค์แนบสนิทไปกับพระลักษมีแห่งสงคราม ความงาม อันประจักษ์เป็นรูปธรรม คือ พระลักษมีกำลังโอบกอดพระมหากษัตริย์ ด้วยถันใหญ่โตเทียบได้กับ ระพองข้างประจำทิศตัวอ้วน พระลักษมีจึงเป็นความงามที่เข้ายวนผู้รับสารให้ตีความได้หลากหลาย แก่มุม และดูเหมือนว่าสารในจารึกเช่นนี้ยังคงทรงพลังและความหมายลุ่มลึก แม้ตัวบทสดุดีพระเกียรติ จะผ่านกาลเวลาล่วงเลยมายาวนานแล้วก็ตาม

อนึ่ง ชัยชนะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นที่ยกย่องในหมู่พระราชอาแคว้นต่างๆ จนถึงกลีบยก พระธิดาของตนเป็นเครื่องราชบรรณาการ พระลักษมีเป็นอุปมาสังการในความหมายที่ว่านี้ ดังที่ **จารึกปราสาทไทร** ใ้รายละเอียดพระลักษมีที่น่าสนใจประการหนึ่ง ดังจินตภาพที่กวีถ่ายทอดกรอง พระลักษมีในรูปความเปรียบ โดยแสดงความหมายว่าพระธิดาของพระราชอาทั้งหลายนั้น งดงามราว กับพระลักษมี ดังความว่า

(21) rājanyakanyā vibhavopanītā

lakṣmīsamās santi sahasrasaṁkhyāḥ |

(22) anyonyadeśocitaśilpabheda-

veṣā ruṣā yās sadṛṣā vabhūvuḥ ||

พระธิดาของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ ที่ถูกนำมาพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ
 เสมอด้วยพระลักษมีที่มีจำนวนนับพัน ซึ่งมีเครื่องภูษาภรณ์ที่แตกต่างกันด้วย
 ศิลปะที่เหมาะสมกับดินแดนนั้นๆ เป็นประหนึ่งอารมณ์อันร้อนแรงที่มีประการ
 ต่างๆ²⁶²

บทสดุดีพระเกียรติข้างต้น กวีเชื่อมโยงปรัมปราคติพระลักษมี บริบทประวัติศาสตร์
 สถานภาพพระมหากษัตริย์ และอสังการสื่อจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์กลมกลืนกัน รายละเอียด
 โดยรวมของคำจารึก จะเห็นได้ว่ากวีเปรียบเทียบพระธิดาของพระเจ้าแผ่นดินต่างๆ เสมอด้วย
 พระลักษมี เป็นเครื่องแสดงว่าพระราชินีส่งมอบพระธิดา พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติต่างๆ ถวายแก่
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เครื่องราชบรรณาการทั้งสิ่งของมีค่าและสิ่งมีชีวิต เป็นสัญลักษณ์แทนความ
 สวามิภักดิ์ โดยเหล่าพระราชินีต่างแคว้นยอมรับในพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งนี้
 เพราะพระราชินีเหล่านั้นพ่ายแพ้ต่อการสงคราม หรือไม่เช่นนั้น ก็อาจขาดกบฏที่รัชสมัยพระเจ้า
 ชัยวรมันที่ 7 แผ่ขยายดินแดนอย่างกว้างขวาง การส่งมอบพระธิดาเพื่อเกี่ยวดองอาจเป็นนโยบาย
 การเมืองในช่วงเวลานั้น ลักษณะการสื่อภาพเช่นนี้ จะเห็นได้ว่ามีข้อเท็จจริงแฝงอยู่ เรียกได้ว่าการเป็น
 มองภาพเชิงปรนัย (Objective) เชื่อมต่อกับภาพในจินตนาการอันเกิดจากการปรุงแต่งความคิด
 สร้างสรรค์ของกวี สิ่งที่สะดุดใจ คือ บทเปรียบเทียบพระธิดานับพันองค์เหมือนพระลักษมี ประดับ
 ตกแต่งร่างกายด้วยภูษาภรณ์ มีสีอันร้อนแรง ยืนยันสถานภาพของพระมหากษัตริย์ได้ว่าทรง
 ครอบครองพระลักษมีไว้ในพระราชอำนาจ

การอ้างพระลักษมีเปรียบกับเหล่าพระธิดานับพัน เป็นไปได้หรือไม่ว่าปริมาณพระธิดาที่กวีสื่อ
 จำนวนมาก แท้จริงแล้วคือการย้ำความหมายเกินจริง คือ แฝง **อติศโยกติ** เพราะในแง่ข้อเท็จจริงคง
 เป็นไปได้ยากที่พระธิดาจากดินแดนแตกต่างกัน จะมีมากถึงพันองค์ และเข้ามาสู่ราชสำนักโดยพร้อม
 กัน ฉะนั้น หากพิเคราะห์บทเปรียบเทียบพระธิดานับพันองค์เหมือนพระลักษมีเทวี ก็คงเป็นสัญลักษณ์
 ที่สื่อความหมายถึงโชค ลาภ และความรุ่งเรือง เพราะการส่งมอบพระธิดาพ่วงมากับทรัพย์สมบัติต่างๆ

พระศรี-พระลักษมีเป็นเทวีประจำองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาวะสงครามที่
 พระมหากษัตริย์พิชิตศัตรู กวีพรรณนาด้วยภาษา **อสังการ** ว่าพระนางติดตามไปด้วยและโอบกอด
 พระมหากษัตริย์ คอยปกป้องอันตรายไม่ให้แผ้วผานพระมหากษัตริย์ พระศรี-พระลักษมีทำหน้าที่
 เป็นดังสตรีคู่รักพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องหมายสัมพันธ์กับตำแหน่งพระมหากษัตริย์
 อย่างเป็นทางการ โดยผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงขึ้นอยู่กับ
 พระศรี-พระลักษมี ในแง่ที่พระลักษมีผูกติดอยู่กับภาวะสงคราม หากตีความเชิงปรัมปราคติก็จะพบว่า

²⁶² จารึกปราสาทโตว ด้านที่ 2 บทที่ 29-30

การที่พระศรี-พระลักษมีประทับอยู่เคียงข้างพระมหากษัตริย์นำพา โชค เกียรติ และชัยชนะมาสู่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

2. นาฏการของพระศรี-พระลักษมี กับพระราโชบาย

จารึกภาษาสันสกฤตจะกล่าวถึงนาฏการของพระศรี-พระลักษมีในลักษณะที่ว่าพระเทวีเดินทางเข้ามาสู่ราชบัลลังก์ ขณะเดียวกันพระเทวีท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ คล้ายแสวงหาที่อยู่ใหม่²⁶³ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ชี้ให้เห็นว่าพระศรี-พระลักษมีอยู่ไม่ห่างพระนางผละหนีจากสถานที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง แต่สิ่งที่เหนี่ยวรั้งพระนางให้อยู่กับพระมหากษัตริย์ได้ ก็คือพระราโชบายที่ยอดเยี่ยม

พระศรี-พระลักษมี ปราบปรามครอบครองกษัตริย์ยอดนักรบที่ทรงอำนาจผู้เดียว ถ้ามีพระเทวีองค์อื่นแทรกเข้ามา กวีมักแสดงภาพจินตนาการว่าพระเทวีองค์นั้นจะหลบหนีไปยังสถานที่อื่น คือหลีกเลี่ยงให้พระศรี-พระลักษมีอยู่แนบชิดกับพระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียว ดังที่ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ให้ภาพนาฏการพระลักษมีเคลื่อนไหวอยู่เสมอ และท้ายสุดพระนางประทับอยู่กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนพระนางกิริติ ซึ่งเป็นพระสหายของพระลักษมีจะผละหนีไปยังแหล่งอื่น ทำให้เห็นได้ว่าพระศรี-พระลักษมีเกิดความหึงหวงมิให้มีสตรีใดมายุ่งเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

(39) lakṣmīś calety ātmagūṇair alaṅghyair
vaddhācalā yena nayāvarodhe |

(40) āśācarīṅ kīrttisakhīm vibhūṣya
ninye dviṣatksattrakulan digante ||

พระลักษมี ได้ถูกพระองค์ซึ่งไว้ในที่คุมขัง คือ นโยบาย (การปกครองที่ดี) โดยอาศัยคุณสมบัติของพระองค์ ที่เหนือผู้อื่นเพราะทรงคิดว่า “พระลักษมีเป็นผู้ที่ไม่อยู่นิ่งเฉย” ได้กลายเป็นผู้ที่อยู่นิ่งเฉยและได้แต่งตั้งให้พระสหายชื่อกิริติ

²⁶³ การแสดงออกทางนาฏการหรือความเคลื่อนไหวของพระศรี-พระลักษมีเช่นนี้เริ่มปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตที่อินเดีย ดังความตอนหนึ่งใน **จารึกเอราน** ของพระเจ้าสมุทระคุปตะ กวีพรรณนาภาพพระศรี-พระลักษมีเทวีแห่งโชคได้เข้ามาสู่พระราชวังในฐานะชายาผู้ภักดี และสิ้นสมรสพระเทวีก็ไม่ได้มีค่ามากไปกว่าความเข้มแข็งและความกล้าหาญ พระศรี-พระลักษมีนำมาซึ่งความมั่งคั่ง ทั้งฝูงช้าง ฝูงม้า ธัญญาหาร บุตรหลาน จำนวนมาก พระนางจึงเติมเต็มพลังความแข็งแกร่งและส่งเสริม พระบรมเดชานุภาพทางโลกของพระราชา Michael Willis, **The Archaeology of Hindu Ritual: Temples and the Establishment of the Gods** (New York: Cambridge University Press, 2009), 193.

(เกียรติ) ผู้ชอบท่องเที่ยวไปในทิศต่างๆ แล้วจึงได้พา (พระเกียรตินั้น) ไปยังหมู่
นักรบของศัตรู ในดินแดนที่อยู่ห่างไกล²⁶⁴

ความหมายจารึกข้างต้น แสดงวิธีคิดของกวีและสื่ออุปเปรกษาอย่างแยบคาย พระเทวีแห่ง
โชคและพระเทวีแห่งเกียรติยศ ต่างส่งเสริมสถานะความเป็นกษัตริย์หรือความเป็นเทพในพระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 โดยเติมเต็มโชคลาภ ความรุ่งเรือง และเกียรติยศ แต่ “โชค” (lakṣmīś) และ “เกียรติ”
(kīrtti) มีลักษณะเฉพาะต่างกัน ที่เห็นชัดคือ “โชค” และ “เกียรติ” เป็นข้อตรงข้ามคานความสมดุล
ของอำนาจพระราชา

ขนบการประพันธ์จารึกภาษาสันสกฤต กวีผู้รจนจารึกยอมรับว่าเกียรติยศไม่สามารถอยู่
ร่วมกับพระมหากษัตริย์ เกียรติยศแพร่กระจาย มีสีขาวแทรกซึมทั่วทุกทิศ เกียรติยศไม่ได้อยู่รวมศูนย์
จุดใดจุดหนึ่ง ต่างจากโชคลาภ หรือความเจริญรุ่งเรืองซึ่งอยู่กับพระมหากษัตริย์ตลอดเวลา ดังที่ **จารึก
ปราสาทพระขรรค์** กล่าวถึงพระราชาบายที่ยังประโยชน์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สามารถ “เหนียว
รั้ง” หรือ “คุมขัง” พระลักษมีไว้กับคุณสมบัติอันเลิศของพระองค์อย่างมั่นคง ส่งผลให้พระนางไม่
ท่องเที่ยวไปหาบุรุษผู้ใดอีก ส่วนพระนางกิริติชอบท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อเผยแพร่
พระเกียรติยศของพระราชาให้กว้างขวาง

จารึกปราสาทจรุง อ่างปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีสัมพันธ์กับความที่สื่อใน **จารึก
ปราสาทพระขรรค์** เมื่อพระศรี-พระลักษมีสถิตอยู่กับพระมหากษัตริย์ เทวองค์อื่นจะมีพื้นที่
ครอบครองพระมหากษัตริย์ในตำแหน่งแห่งหนต่างกัน ดังที่กวีพรรณนาในบทสฤติพระเกียรติเทรค
พระเทวีถึง 3 องค์ ดังนี้

(35) dviḍraktapūrṇāṃ raṇasindhū aurvva-
vahniprataptāmvunidhin nu matvā |

(36) kīrttir bhiyā dikṣu gatāśrita śrīr
vakṣassthale yasya bhujē dharitrī ||

เมื่อคิดว่า พระองค์เป็นเหมือนกับมหาสมุทร คือ สนามรบ ที่เต็มไปด้วย
เลือดของข้าศึก และคิดว่าเป็นเหมือนมหาสมุทรที่ร้อนด้วยไฟเอวระอย่างนั้น
แน่ๆ พระนางกิริติของพระองค์จึงเดินทางไปแล้วสู่ทิศต่างๆ เพราะความ

²⁶⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน ไทย-ภารต 16, 23:

**หว่าดกลัว พระศรีจึงอาศัยอยู่ที่พระอุระของพระองค์ (และ) แผ่นดินอาศัยอยู่ใน
อ้อมกอดของพระองค์²⁶⁵**

คำศัพท์ “matvā” รูปกริยาภาค (indeclinable gerund) สร้างจาก √ man ลงตวา ปัจจัย กวีใช้สื่อความหมาย “เมื่อคิดว่า” นั่นก็คือ กวีสร้างรูปความคิดเพื่อเล่าความกล้าหาญของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 โดยขยายภาพจินตนาการด้วยคำศัพท์ nu หมายถึงจะต้องเป็นเช่นนั้นแน่ๆ ที่น่าสังเกต กวีมองภาพเปรียบเทียบโดยซ้อน**อสังการรูปกะ**เข้ามาใน**อุตเปรกษา** เห็นได้จากข้อความบาท แรกและ บาทที่สอง กวีเลือกสรรคำแต่ละคำมาใช้อย่างทรงพลัง เรียกได้ว่าตั้งใจอวดฝีมือผ่านบทสวดดีพระ เกียรติบทนี้ เริ่มจากการเปรียบเทียบสองสิ่งมีลักษณะร่วมกัน เป็นภาพเดียวกัน ไม่ได้แยกจากกัน กล่าวคือ สนามรบในที่นี้มีพื้นที่เป็นของเหลว เพราะสนามรบแปรพื้นที่เป็นมหาสมุทร “**raṇasindhum**” โดยปรกติแล้วมหาสมุทรคือพื้นที่รองรับห้วงน้ำอันไม่อาจประมาณได้ แต่มหาสมุทร ในที่นี้ คือ สนามรบ ท่วมท้นด้วย rakta คือ เลือดของศัตรู (dvidra) ขณะเดียวกัน จินตนาการของ มองสนามรบเป็นมหาสมุทรซึ่งมีไฟไม่ดับอยู่กันมหาสมุทร คือ ไฟเอารวะ (aurvvavahni) ไฟนี้ลุกไหม้ รุนแรง (prataptā)

กวีมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นมหาสมุทรเลือด และมหาสมุทรที่มีไฟเอารวะ มหาสมุทรเลือดนี้ อธิบายได้ว่า เลือดศัตรูไหลเจ็จนองเป็นมหาสมุทร แทรกซึมสมรมุมิรบฉาบทาเป็นสี เลือด จินตนาการเช่นนี้น่าจะมีน้ำหนักในทางประวัติศาสตร์ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำสงครามกับ จามปาขณะนั้น ดังที่ผู้วิจัยจะขยายความในประเด็นนี้เมื่อวิเคราะห์ความหมายของสนามรบต่อไป ส่วนมหาสมุทรที่ร้อนด้วยไฟเอารวะ น่าจะสะท้อนความร้อนจริงจากเพลิงอาวุธที่ลุกไหม้ กล่าวคือ ดวงไฟเป็นดวงๆ ติดที่อาวุธหรือลูกธนู มองด้วยสายตาตามระนาบพื้นที่ราบในที่ห่างไกล จากดวงไฟเล็กๆ ลูกไหม้ธนูที่ปักพื้นดิน กระจายอยู่ทั่วสนามรบ เมื่อรวมกันย่อมเป็นดวงไฟขนาดใหญ่ กวีคงจะมองภาพ เช่นนี้เป็นดวงไฟเอารวะ

ภาพมหาสมุทรสี่ผัสนะแตกต่างกันด้วย กล่าวคือ มหาสมุทรเลือด ไม่ร้อน อาจเป็นเลือดอุ่นๆ รินไหลจากข้าศึก ตามขนบนิยมในจารึกภาษาสันสกฤตเลือดระดับพระวรกายพระมหากษัตริย์ให้มีความงดงาม เพราะความยิ่งใหญ่ใดเทียบเท่าพระมหากษัตริย์มีชัยชนะต่อศัตรู โดยพระราชาสังหาร ศัตรูแล้วเอาเลือดล้างคมดาบ ส่วนมหาสมุทรที่มีไฟแผดเผา ร้อนแรง นำหว่าดห้วน มหาสมุทร ที่ร้อนแรงในมิตินี้ คือ ผลสัมฤทธิ์ของสงครามที่เผาล้างทุกสิ่ง ความลึกของความหมายเชิง**อสังการ** ซ้อนกับความหมายที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นดวงไฟเอารวะ คือ การเปรียบเทียบแบบ**รูปกะ**มอง ภาพสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งนั้น กวีไม่ได้เปรียบเทียบธรรมดา พระเดชอันร้อนแรงของพระมหากษัตริย์คือสิ่ง

²⁶⁵ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 2 บทที่ 49

เดียวกับดวงไฟที่ไม่ดับมอด คงอยู่ในมหาสมุทรตลอด ที่น่าสนใจก็คือ กลวิธีการประพันธ์เช่นนี้ กวีซ้อนจินตนาการเป็นลำดับขั้น สื่อความหมายพระมหากษัตริย์เป็นมหาสมุทรที่ทรงอำนาจ งดงามทั้งสีแดงจากเลือด และสีฟ้าสะท้อนผิวน้ำ ยังส่งผลโดยตรงต่อพระเทวี 3 องค์ คือ พระศรี พระนางกิริติ และพระนางปฤถวีหรือเทวีแห่งแผ่นดิน

ประเด็นที่ควรกล่าวถึงคือ กวีเลือกสรรพระเทวีซึ่งมีมิติต่างกัน พระศรีประทับที่พระอุระพระมหากษัตริย์ พระนางกิริติลอยไปในอากาศ และพระนางปฤถวีอยู่บนพื้นดิน²⁶⁶ เพื่อชี้ให้เห็นความหลากหลายของพระบรมเดชานุภาพในแง่บุคคลวัต เนื่องจากพระเทวี 3 องค์นี้ ต่างมีคุณสมบัติเฉพาะด้านต่างกัน คือ เป็นตัวแทนโชคลาภ เกียรติยศ และความหนักแน่น แต่เมื่อพระเทวี 3 องค์มาบรรจบที่องค์พระมหากษัตริย์ จากสิ่งที่เป็นนามธรรมจึงกลายเป็นรูปธรรม ประจักษ์ได้จากสถานภาพความเป็นกษัตริย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีคุณสมบัติ 3 ประการของพระเทวี ที่น่าสังเกตก็คือ กวีราชสำนักประพันธ์บทสวดติพระเกียรติชื่อว่า พระลักษมีเป็นฝ่ายแสดงกิริยาโอบกอด ต้องการที่จะเป็นเจ้าของพระมหากษัตริย์ แต่คำประพันธ์ข้างต้น กวีกลับพลิกภาพมุนั้น ดังคำจารึกที่ว่า *yasya bhujе* ในที่นี้ พระพาทาพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โอบกอดพระนางปฤถวี ทำไมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงโอบกอดเทวีแห่งแผ่นดิน กวีไม่ได้เฉลยไว้ แต่ทั้งนี้เข้าใจได้ว่าเป็นพระวิสัยทัศน์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงครอบครองแผ่นดินไว้ในพระหัตถ์ คำศัพท์ *dharitri* เป็นคำนามเพศหญิง สื่อความหมายแทนหญิงสาวผู้ค้ำจุนแผ่นดินไว้ และยังหมายรวมถึงประเทศ หรือโลก²⁶⁷ กวีจึงสื่อภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กำลังโอบกอดเทวีแห่งแผ่นดินไว้ในพระพาทา นั่นคือ ทรงครอบครองแผ่นดินภายใต้พระราชอำนาจ

อย่างไรก็ตาม ตัวตนด้านลึกของพระศรี-พระลักษมี ใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* มีลักษณะคาบเกี่ยวกับพระนางกิริติอยู่บ้าง ก่อนหน้าที่พระนางยังไม่ได้พบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระเทวีจะท่องเที่ยวไปรอบๆ สนามรบ แสดงกิริยาเคลื่อนไหวราวกับแมลงที่บินวนเวียนอยู่ในสนามรบ ดังคำจารึกบทหนึ่งกวีเปรียบเทียบพระลักษมีกับแมลงงู ว่า

(51) *sāndrāstravarṣaiḥ pihitgradhāmni*

pradoṣite raṅgasarasy agamyе |

²⁶⁶ อันที่จริงแล้ว ตั้งแต่สมัยยุคสมัยพระเวทในอารยธรรมอินเดีย ปรัมปราคิดว่าด้วยพระศรีกลมกลืนไปกับเทวีแห่งแผ่นดินด้วย โดยรากฐานดั้งเดิมของพระศรีเป็นเทวีแห่งความงาม โชคลาภ และเทวีแห่งแผ่นดิน การที่กวีในราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กล่าวถึงพระศรี ขณะเดียวกันก็กล่าวถึงพระเทวีแห่งแผ่นดิน เป็นเจตนารมณ์ที่กวีแยกเทวีทั้งสองออกจากกันหรือไม่ หรือแท้จริงแล้วคำจารึกชวนให้คิดว่าทั้งพระเทวีแห่งแผ่นดินกับพระศรีมีสายสัมพันธ์ร่วมกันอยู่ อุคม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน)*, 78.

²⁶⁷ Monier-Williams, Monier, *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*, 510.

(52) bhr̥ṅgīva lakṣmīr abhavad vikāsi-
dhāmāmvue yasya paribhramantī ||

พระลักษมีของพระองค์ ผู้มักจะท่องเที่ยวไปเรื่อยๆ เหมือนแมลงภู่ ได้
ประทับอยู่แล้วที่ดอกบัวที่ประทับอันบานแล้วในสระน้ำคือสนามรบที่เข้าไปได้
ยาก ที่สกปรก ที่มีภาพที่น่ากลัว ถูกปกปิดไว้ด้วยท่าฝนที่เป็นลูกศรอัน
หนาแน่น²⁶⁸

อุปมาในที่นี้ มีความหมายน่าสนใจ ดังจะเห็นได้ว่า bhr̥ṅga หรือ “แมลงภู่” เป็นสื่อเปรียบ
กับพระลักษมี จากบริบทแวดล้อมที่เรียกว่า “ฉาก” คือ “สระน้ำ” ในสระน้ำมีดอกบัวบาน ภายใน
ดอกบัวเป็นที่ประทับของพระลักษมี แต่พระลักษมีไม่ได้อยู่นิ่งเฉย กวีใช้คำศัพท์ agamye สร้างจาก
ธาตุ √gam หมายถึง ไป และคำศัพท์ paribhramantī หมายถึงท่องเที่ยวไปรอบๆ เพื่อแสดงนาฏ
การพระลักษมีชอบท่องเที่ยวล่องลอยไปเรื่อยๆ เหมือนแมลงภู่ (bhr̥ṅgīva) การอ้างแมลงภู่ในความ
เปรียบอุปมานี้ ให้จินตภาพโดดเด่น เพราะผู้รับสารเห็นนาฏการจากพระลักษมีที่เปลี่ยนเป็นแมลงภู่
โดยตัวของแมลงภู่ นั้น ก็มีลักษณะน่าพิศวงอยู่แล้ว กล่าวคือ เป็นสายพันธุ์ของผึ้ง แต่มีลำตัวขนาดใหญ่
แข็งแกร่งกว่าผึ้ง แมลงภู่มีสีสันสดใส เลื่อมพราย และบินเคลื่อนไหวอยู่เสมอ การที่กวีเปรียบเทียบ
พระลักษมีเป็นแมลงภู่ จึงให้ภาพความงามน่าเกรงขาม และสื่อมิติเคลื่อนไหว

ความหมายพิเศษของจารึก ไม่ได้หยุดที่ความเปรียบดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ากวีกรองจินตภาพ
และเชื่อมโยงพระศรีในปรัมปราคติออกมาเป็นภาพกว้างไกลและเต็มรสวรรณศิลป์อย่างไวฝีมือ โดยใช้
ภาษาความเปรียบแบบรูปกะ ดังจะเห็นได้จากที่กวีเลือกสรรคำศัพท์ raṅgasarasy เพื่อสื่อภาพว่า
สระน้ำคือสนามรบ เมื่อพิจารณาคำจารึก vikāsidhāmāmvue “ดอกบัวอันเป็นที่ประทับที่แบ่ง
บาน” จึงเท่ากับสระน้ำคือสนามรบบรรจุของเหลวที่เป็นน้ำ คือ “เลือด” หล่อเลี้ยงดอกบัวให้แบ่งบาน
อนึ่ง เนื้อความเช่นนี้ เห็นได้ว่ากวีอิงปรัมปราคติของพระศรี-พระลักษมีที่นักปราชญ์โบราณจะสื่อถึง
ความเคลื่อนไหวของพระเทวีโดยเปลี่ยนสถานที่ประทับคือดอกบัวเก่าไปยังดอกบัวใหม่²⁶⁹ แต่กวีผู้

²⁶⁸ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน ไทย-ภารต 16, 23 :
85.

²⁶⁹ ดังที่กาลิทาส รัตนกวีของอินเดีย พรรณนาถึงพระศรีสัมพันธกับดอกบัวและการแสดงลีลานาฏการ
ของพระเทวีไว้ในมหากาพย์รฆวงศ์ ตอนหนึ่งว่า

รจนาคาริกให้ภาพดอกบัวที่ไม่ใช่ภาพงดงาม กวีสื่ออารมณ์น่ากลัว ยิ่งพิเคราะห์บริบทภาษาที่กวีพรรณนาว่าสถานที่แห่งนี้เข้าถึงได้ยาก เป็นสถานที่สกปรก มีภาพน่าหวาดกลัว (pihitogradhāmnipradosīte) สะท้อนบรรยากาศแวดล้อมที่พำนักของพระลักษมีว่าไม่ใช่สถานที่ปลอดภัย ผู้ที่ไม่ใช่ภรรยาและนักต่อสู้ไม่สามารถเข้ามาสู่พื้นที่น่าหวาดหวั่นแห่งนี้ได้ และสุดท้ายกวีดึงอารมณ์ผู้รับสารให้ประจักษ์รศทางวรรณศิลป์ จากคำจารึกว่า *sāndrāstravarṣaiḥ* แสดงให้ประจักษ์ถึงลูกศรที่เหล่านักรบกระหน่ำยิงราวกับท่าฝน ลูกศรจำนวนมากปกคลุมสนามรบอันเป็นแหล่งพำนักของพระลักษมี ในแง่ **อสังการ** ที่เสริมเข้ามาคือ **อดิศโยกติ** เพราะเราให้ผู้รับสารประจักษ์ว่าสนามรบนี้ทุกแห่งถูกปกปิดไว้ด้วยลูกธนู กล่าวได้ว่า การสื่อภาพพระเทวีในคำจารึกนี้ เผยให้เห็นตัวตนและความโดดเด่นของพระลักษมีที่ไม่มีความหวาดกลัวสิ่งใด พระนางรอคอยวีรบุรุษที่ยอมสละเลือดเนื้อในพื้นที่สนามรบ

บทบาทและความสำคัญของพระศรี-พระลักษมีในบทสวดดีพระเกียรติ มีหลายมุมให้พิเคราะห์ กวีไม่ได้สื่อภาพนิ่ง แต่สื่อภาพมีความเคลื่อนไหว มีนาฏการ การสถาปนาพระนางให้มีชีวิต มีเลือดเนื้อ มีอารมณ์ความรู้สึก เพื่อแสดงความหมายว่าพระศรี-พระลักษมีเป็นบุคคลวัตเน้นภาพลักษณ์อุดมคติของพระมหากษัตริย์อันซับซ้อน ตัวตนและบทบาทของพระนางในแง่จึงเป็นรูปเงาสตรีที่มีหลายบุคลิก มีอารมณ์ปรารถนา กล่าวคือ พระศรี-พระลักษมีแสดงอารมณ์โหยหาความเสนาหา หรือความต้องการทางเพศ ขณะเดียวกันก็มีอารมณ์ปรารถนาไม่อาจหยั่งรู้ได้ ซึ่งบทสวดดีพระเกียรติบทหนึ่งใน **จาริกปราสาทจริง** กวีสื่อด้วยภาพ **พุดเปรกษา** สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระลักษมีในลักษณะความคลุมเครือ การตีความคำประพันธ์ไม่อาจสรุปแน่ชัดว่ากวีสื่อภาพพระเทวีอย่างใดกันแน่ เพราะเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะพระลักษมีเหมือนเปลวไฟแสดงอาการดีใจ ดังต่อไปนี้

พระศรี (เทพีผู้ทำให้บุคคลได้เป็นพระราชา) ผู้ทรงโปรดปรานคุณสมบัติที่ดี ได้เสด็จไป ด้วยการแบ่งภาค จากที่ประทับเดิมคือพระราชา (ทิลิปะ) สู่อุที่ประทับใหม่ คือ พระรฆุนันที่มีสมญานามว่ายุพราช ในเวลาต่อมา เหมือนพระองค์ (พระศรี) เสด็จจากดอกบัว (ที่บ้านนานแล้ว) สู่ดอกบัวที่บ้านใหม่ ๆ”

(45) yaśovitānaṃ parito vitatya

dhāmapradīpaṅ ca jayendirāṃ yaḥ |

(46) prādarśayaḥ lālasalāsikāṃ ā-

nartte jayastambhayute guṇādhye ||

พระองค์หลังจากที่ได้ส่องดวงประทีป คือ พระเกียรติยศไปทั่วบริเวณที่
พระเกียรติยศของพระองค์แผ่ไป และพระองค์ทรงแสดงให้เห็นภาพของ
พระลักษมีแห่งชัยชนะ ผู้กำลังเรียงระบำ แสดงความโหยหา (ความรัก) อยู่บน
เวทิตันรำ ที่ประกอบไปด้วยเสาแห่งชัยชนะที่เต็มไปด้วยเชือก (หรือคุณงาม
ความดี)²⁷⁰

คำประพันธ์ข้างต้น กวีสร้างจินตนาการสลัปซิคชั่น สอดคล้องกับที่วิศวานถเรียกว่า
ประติยมานา อันเป็นรูปแบบย่อยของอุตเปรกษา ดังคำอธิบายว่า “จินตนาการที่กวีมองภาพโดย
อาศัยคุณลักษณะสิ่งหนึ่ง มี 2 ประเภท คือ วาจา²⁷¹ คือ อุตเปรกษาที่กล่าวอย่างชัดเจน และ
ประติยมานา²⁷² คือ อุตเปรกษาที่กล่าวอย่างไม่ชัดเจน ต้องขบคิด”²⁷³ ดังนั้น จารึกที่ยกมาต้อง
อาศัยการตีความจินตนาการของกวีระดับแก่นภาษา บทสวดดีพระเกียรติบพนี้สะท้อนภาพพระลักษมี
เป็นหลัก แม้กวีจะกล่าวถึงเกียรติยศที่แผ่ขยายทั่วบริเวณอย่างกว้างขวาง (yaśovitānaṃ parito
vitatya) โดยแฝงนัยถึงพระกิริติ แต่พระนางไม่ได้ปรากฏรูปกาย เป็นเพียงนามธรรมบ่งชี้ถึงพลัง
อำนาจอันเกิดจาก “ยศ” ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ตรงข้ามกับพระลักษมีที่กวีพยายามจะแสดงให้เห็น
เห็นภาพ (prādarśayaḥ) เป็นตัวของพระเทวีที่ชัดเจนกว่าพระกิริติ เสมือนเป็นสตรีข้างพระวรกาย
ของพระมหากษัตริย์ ที่พิเศษก็คือปรกติกวีแทรกเสียงผู้เล่าเรื่อง เพื่อสร้างภาพพระลักษมี แต่ในที่นี้
เป็นภาพที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงแสดงให้เห็นด้วยดวงประทีป (pradīpa) หมายความว่ารูปกายของ
พระลักษมีเคลื่อนไหวผ่านดวงประทีปของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

²⁷⁰ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 2 บทที่ 54

²⁷¹ วาจา ประกอบด้วยคำว่า อิว และความหมายที่พ้องกับคำว่า อิว

²⁷² ประติยมานา ไม่มีการใช้คำว่า อิว และความหมายที่พ้องกับคำว่า อิว

²⁷³ bhabet sambhāvanotprekṣā prakṛtasya parātmanā |
vācyā pratīyamānā sā prathamam dvividhā matā ||

กวีใช้คำเรียกพระลักษมี indirā โดยนำคำว่า jaya (ชัยชนะ) สนธิเป็น jayendirām คือ พระลักษมีแห่งชัยชนะ กวีเลือกสรรคำมาใช้ได้อย่างชาญฉลาด ดังที่กวีผู้รจนา *จาริกปราสาทตาพรหม* เรียกพระลักษมีแห่งสงครามว่า ājikamalā ต่อมาใน *จาริกปราสาทพระขรรค์* กวีใช้คำศัพท์ jayaśrī หมายถึงเทวีแห่งชัยชนะ ซึ่งก็คือพระลักษมีแห่งชัยชนะ ในบทสวดที่พระเกียรติข้างต้น การปรากฏตัวของพระลักษมีอยู่ในรูปลักษณนางระบำ (lāsikām) ประทับอยู่บนเวทีเต็นรำ (ānartte) อันประกอบด้วยเสาแห่งชัยชนะระโยงระยางด้วยเชือก (jayastambhayute) เหตุการณ์นี้ตีความได้ว่าเป็นช่วงเวลาหลังจากที่พระมหากษัตริย์ทำสงครามมีชัยชนะต่อราชศัตรู (gunāḍhye) ฉะนั้น เทวองค์นี้จึงแสดงออกถึงความตื่นตันใจ แต่ทว่าการเต็นรำของพระลักษมี ดังที่แสดงอาการ lālasa คือ แสดงอาการโหยหาหรือแสดงความปรารถนาในความสนทนา เป็นภาพที่น่าพิศวงอย่างยิ่ง เพราะไม่ต่างจากนางศนิกา จะว่าพระเทวีแสดงออกถึงความสนุกสนานอย่างเต็มที่ หรือว่าเพราะนาฏลีลาบังคับให้พระลักษมีเคลื่อนไหวด้วยความปรารถนาเช่นนั้น ก็มีหลายมุมให้พิจารณาตีความต่อไปได้ ที่เห็นชัดคือ ห้วงอารมณ์ของพระลักษมีเปี่ยมไปด้วยความร่าเริงที่มีต่อพระมหากษัตริย์

ตัวตน อารมณ์ และความรู้สึกพระศรี-พระลักษมีเป็นสิ่งที่อธิบายได้ยาก ดังปรัมปราคติในวัฒนธรรมอินเดีย พระเทวีมีรูปร่างอยู่ในจิตวิญญาณแทรกซึมทุกหนทุกแห่ง เป็นรูปร่างอธิบายให้ประจักษ์ชัดเป็นรูปธรรมไม่ได้ เพราะพระศรี-พระลักษมีคือนามธรรมต้องอาศัยรูปร่างหรือที่พำนักของบุรุษ และพระศรี-พระลักษมียังประทับส่วนที่ลึกสุดของพระมหากษัตริย์ด้วย คือ ในจิตวิญญาณ ดังข้อความบรรพที่ 13 อนุศาสนบรรพ เรื่อง *มหาภารตะ* พระศรีสนทนากับนางรุกมิณี ในการดำรงอยู่ของพระนาง ดังนี้

ในรูปร่างฉัน (śarīrabhutā) หัวใจดวงเดียว (ekamanā) ฉันอาศัยพร้อมด้วยจิตวิญญาณทั้งหมดของฉัน (sarveṇa bhāvena) ที่องค์พระนารายณ์แน่นอนว่าขอบเขต คือ ธรรมะ ที่แทรกซึมทั้งหมด ความศรัทธา (brahmanyatā) ความพึงพอใจ (briyatvam) ฉันไม่อาจอธิบายได้ ณ เวลานี้ โอ้เทวี นั่นฉันไม่ได้อยู่ในรูปร่างของฉัน (nāhaṃ śarīreṇa vasāmi) แต่ในบุคคลนั้น (โดยเฉพาะเหล่ากษัตริย์ปาลมทพ) ในผู้ที่ฉันอาศัยอยู่ในจิตวิญญาณ (bhāvena) เขาจะเพิ่มพูนธรรมะ (dharma) เกียรติยศ (yaśas) ทรัพย์สมบัติ (artha) ความสุขทางโลกียะ (kāma) ²⁷⁴

²⁷⁴ อ้างใน Alf Hiltebeitel, *The Ritual of Battle Krishna in the Mahābhārata* (Delhi: Sri Satguru Publications, 1990), 146.

การสื่อภาพพระลักษมีแห่งชัยชนะใน **จาริกปราสาทจริง** เป็นจินตนาการที่กวีมองว่า พระลักษมีแสดงภาพผ่าน “ดวงประทีป” ของพระมหากษัตริย์ โดยปรากฏตัวตนด้วยแสงไฟที่จับแน่น ใ้หุบไหว มีรูปร่าง เปลวไฟลูกใหม่เหมือนสตรีร้ายรำ ภาพขยายใหญ่ปรากฏเป็นฉากริมพื้นเวทีและ พระลักษมีอยู่บนเวที โดยแสดงลีลานาฏการอย่างกวีพรรณนาว่าโหยหาความรักที่มีต่อ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จาริกปราสาทโต้ว เป็นจาริกหลักเดียวที่แทรกน้ำเสียงพระลักษมี ทำให้เห็นมิติซับซ้อนของ พระเทวีอีกลักษณะหนึ่ง ความซับซ้อนนี้สัมพันธ์กับลีลานาฏการและ **อลังการ** ที่งดงามมากที่สุดบท หนึ่ง ดังความว่า

(23) vātoddhūto dhūjas tasya lakṣmīkara ivāgrataḥ |

(24) tato māgā ita iti svasstrīnām viniṣṛtaye ||

**ธงของพระองค์ที่ถูกพัดไปเบื้องหน้าแล้ว เป็นราวกับว่ามือของพระลักษมี
ที่ยื่นไปเบื้องหน้า เพื่อการกลับไปของสตรีแห่งสรวงสวรรค์ ด้วยคำพูดว่าดังนี้
“ท่านอย่าจากไปจากสถานที่แห่งนี้ ท่านจงมาจากสถานที่แห่งนั้น”²⁷⁵**

จาริกข้างต้น แม้มีเนื้อหาสั้นๆ แต่กวีบรรจงสร้าง **อลังการ** อย่างดียิ่ง เห็นได้จากนาฏการแสดง ผ่านบทบาทพระลักษมีข้างต้น สัมพันธ์กับผืนธงปลิวสะบัดในสนามรบ พระลักษมีไม่ใช่บุคคลจริงใน ประวัติศาสตร์ แต่เป็นรูปรอยจินตนาการของกวี นั่นนี้ กวีจึงเล่นบทบาทของพระลักษมีสัมพันธ์กับ ความเป็นอุดมคติในองค์พระมหากษัตริย์ได้ไม่จบสิ้น พระลักษมีในที่นี้ตรงกับ “ราชศรี” เพราะสถิต อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ กวีใช้ **อุตเปรกษา** สื่อความหมายและแทรกน้ำเสียงพระลักษมี เริ่มจากที่กวี สื่อความหมายถึงผืนธง ซึ่งบทสวดดีพระเกียรติบทนี้ใช้รูปศัพท์ **dhūjas** ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า รูปศัพท์นี้ สื่อความหมายไม่ชัดเจน รูปศัพท์แท้จริง คือ **dhavajjas** หมายถึง ธง ซึ่งเป็นธงประจำพระองค์ของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำให้กวีจึงพรรณนาธงสัมพันธ์กับพระลักษมี คำตอบก็คือ เพราะกวีสื่อคติความ เชื่อเบื้องหลังความตายของนักรบ กวีใช้ **อุตเปรกษา** เชื่อมโยงความหมายสิ่งที่จินตนาการทาบทับภาพ ที่กวีมองเห็น เนื้อความจาริกที่ว่ามือพระลักษมี (**lakṣmīkara**) ราวกับยื่นออกไปข้างหน้า (**ivāgrataḥ**) เหมือนผืนธงถูกลมพัดไหว (**vātoddhūto**) ความตอนนี้องค์กวีมองผืนธงปลิวสะบัดด้วย แรงลมกลางสนามรบ แปรความหมายเป็นมือที่เคลื่อนไหว โบกกวัดไกวไปมา ที่สำคัญเป็นมือ พระลักษมีขณะกำลังขับไล่สตรีแห่งสรวงสวรรค์ ซึ่งก็คือนางฟ้าหรือนางอัปสร (**svasstrīnām**) เพื่อให้

²⁷⁵ **จาริกปราสาทโต้ว** ด้านที่ 2 บทที่ 29-30

พวกนางกลับไป (vinivṛttaye) ยังที่อยู่บนสวรรค์ตามเดิม ความหมายที่ว่านั่นนับว่ากวีสื่อคติความเชื่อ เบื้องหลังชัยชนะของนักรบ คือ รางวัลตอบแทนที่เหล่าวีรบุรุษจะได้รับความชื่นชมยินดี หรือเสียง แอ่ซร้องจากเทพ กรณีที่นักรบเสียชีวิตกลางสนามรบ จึงถือเป็นเกียรติอันสูงส่ง นางฟ้าย่อมพาขึ้นไป สวรรค์ ตรงกันข้ามเมื่อศัตรูเสียชีวิต นางฟ้าย่อมขับไล่ไม่ให้ขึ้นมาบนสวรรค์ ความเชื่อดังกล่าว ปรากฏ ใน **จาริกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง** เป็นจาริกต่างสมัยกับจาริกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่เนื้อความใน บทสวดดีพระเกียรติแสดงความหมายอย่างมีนัยสำคัญ ดังที่กวีกล่าวถึงวีรกรรมของนเรนทราทิตย์ว่า

“ศิระของศัตรูที่ยิงผยองและถูกตัดด้วยจักรของพระองค์ มักจะนึกถึง
ภรรยาของตน และพุ่งขึ้นไปสู่ท้องฟ้า แต่มีข้าก็กลับตกลงมายังพื้นดิน คล้ายกับ
ว่าถูกบรรดานางอัปสรขับไล่กลับลงมา เนื่องจากยังคงระลึกถึงภรรยาของ
ตนอยู่”²⁷⁶

ข้อความจาริกตีความได้ว่านางฟ้าบนสวรรค์ยินดีต้อนรับวีรบุรุษผู้กล้า เป็นวีรชนที่สมควร เทิดทูน หากเป็นอริราชศัตรูพวกนางจะขับไล่ไม่ให้ขึ้นสวรรค์ ใน**จาริกทรายฟอง** ยืนยันว่าดินแดน สวรรค์บริบูรณ์ด้วยความรื่นเริง เหล่านางฟ้ารอต้อนรับผู้ทำบุญกุศลที่ดูแลศาสนสถานของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิเคราะห์บทสวดดีพระเกียรติ การที่พระลักษมีปกป้องและคุ้มครอง พระมหากษัตริย์ ดังที่เอ่ยด้วยคำพูดว่า “ท่านอย่าจากไปจากสถานที่แห่งนี้ ท่านจงมาจากสถานที่ **แห่งนั้น**” (tato māgā ita iti) ความหมายสื่อว่า พระลักษมีห้ามมิให้พระมหากษัตริย์สิ้นพระชนม์ ไม่ให้พระองค์พลัดพรากจากสนามรบ นัยนี้ พระลักษมีกำลังขับไล่นางฟ้าให้ถอยห่างจาก พระมหากษัตริย์ เพื่อให้พระองค์ประทับอยู่ในสนามรบแทนที่จะสถิตย์ที่พวยสถานบนสวรรค์

ความลุ่มลึกในคำจาริก ก่อปรด้วยความเคลื่อนไหวที่มีพลัง โดยเฉพาะคำพูดพระลักษมีที่ แทรกเข้ามา แสดง**อิสระแห่งกวี**หรือความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยใคร่กล่าวว่าภาพ จินตนาการเช่นนี้เป็นนวลลักษณะโดดเด่นในจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยยังไม่มีกวี ผู้ใดสร้างสรรค์บทพูดเทวีแทรกลงในคำจาริก ไม่ว่าจะกวีผู้รจนา**จาริกปราสาทโต้ว** มุ่งมั่นจะแข่งกับบท สวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของกวีหลวงคนอื่นๆ หรือไม่ แต่บทสวดดีนี้ทำให้เห็นมิตีความมีชีวิตของ พระลักษมีแห่งสงครามชัดเจนยิ่งขึ้น

นาฏการของพระศรี-พระลักษมีดังที่กวีแสดง**อลังการ**ให้ประจักษ์ว่าพระเทวีเป็นเหมือน แมลงภู่ ท่องเที่ยวบินไปยังสถานที่ต่างๆ พระเทวีแสดงอาการโลดเต้นเรริงระบำ ด้วยอาการโหยหา

²⁷⁶ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “จาริกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 99.

ความเส่นหา เหมือนนางระบำ และช่วงที่พระมหากษัตริย์อยู่กลางสนามรบ พระศรี-พระลักษมี คุ่มครองปกป้องพระองค์ ดังที่กวีสื่อให้เห็นว่าทรงประจำองค์พระมหากษัตริย์ คือ มือพระเทวีโบกไล่ไม่ให้นางฟ้ามารับพระองค์ไปสวรรค์ นาฏการของพระศรี- พระลักษมีเหล่านี้ ชี้ถึงพระราชาบายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มุ่งแผ่ขยายอาณาจักร ซึ่งในจินตนาการของกวีย้ำภาพว่าพระองค์เป็นยอดนักรบ พระราชาบายที่สามารถตรึงพระเทวีไว้ได้ คือ ความพยายามที่จะสถาปนาพระราชอำนาจ โดยเฉพาะการสงคราม

3. คติความเชื่อใหม่และบทบาทใหม่ของพระศรี-พระลักษมี

ดังได้กล่าวไปแล้วว่าปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีในจารึกภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะในอาณาจักรกัมพูชา กวีนำปรัมปราคติพระเทวีจากดินแดนอินเดีย ซึ่งปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมสืบเนื่อง²⁷⁷ มาตีความตามโลกทัศน์ของกวีเขมร พระเทวีแห่งโชคจึงกลายเป็นผู้พิทักษ์ราชบัลลังก์ คือ เป็นพระลักษมีแห่งบัลลังก์กษัตริย์กัมพูชา ความโดดเด่นของพระเทวีในแง่การทำสงคราม เป็นขบถนิยมประการหนึ่งที่กวีจะต้องพรรณนาถึงพระนางให้สัมพันธ์กับสงครามและชัยชนะของพระมหากษัตริย์ ดังที่ได้ขนานนามว่า “พระลักษมีแห่งสงคราม”

กระนั้นก็ตาม ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พระพุทธรูปศานิกายมหายานเป็นความเชื่อหลักสถาปนาโดยพระมหากษัตริย์ ปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีซึ่งขาดไม่ได้ในบทสดุดีพระเกียรติ

²⁷⁷ คติความเชื่อของพระศรี-พระลักษมีดั้งเดิมมีแหล่งกำเนิดในอารยธรรมอินเดีย มีพัฒนาการตั้งแต่สมัยโบราณ การศึกษาภูมิหลังคติความเชื่อพระศรี-พระลักษมีที่สืบสายมาจากอินเดีย โดยเนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว ชี้ให้เห็นว่าเทวองค์นี้ดำรงอยู่ในกระแสพัฒนาการบริบทยุคสมัยอินเดียตลอดมา สรุปได้ดังนี้

พระศรี-พระลักษมีปรากฏพระนามใน*คัมภีร์ยชुरเวท* ดำรงฐานะชายาพระวิษณุ *คัมภีร์ฤคเวท* กล่าวว่า “พระศรี” หรือ “พระลักษมี” เป็นเทวีมีความสัมพันธ์กับดอกบัวและช้าง แสดงให้เห็นรากฐานความคิดเกี่ยวกับ “คชลักษมี” ที่น่าสังเกตก็คือสมัยราชวงศ์เมารยะ หลักฐานศิลปกรรมพบตราประทับพระศรี-พระลักษมีเป็นจำนวนมาก ส่วนวรรณกรรมทางศาสนาทั้งพระพุทธรูปและเซนปรากฏหลักฐานพระศรี-พระลักษมีเป็นเทวีแห่งโชคลาภ การกล่าวถึงเทวองค์นี้ในทางวรรณคดียืนยันว่า พระเทวีเป็นสัญลักษณ์แทนโชค ความรุ่งเรือง ขณะเดียวกันการพบเหรียญโบราณที่เมืองโกสัมพี อันเป็นเมืองทำการค้าจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าพระศรี-พระลักษมีเป็นที่รู้จักอย่างดีในหมู่ชาวอินเดียและนักเดินทางที่เข้ามาค้าขาย โดยเฉพาะชาวต่างชาติ พบหลักฐานเหรียญรูปเคารพของพระมหากษัตริย์ต่างชาติที่มีอิทธิพลในอินเดียแต่ละรัชกาล ปรากฏเหรียญพระศรี- พระลักษมีในนาม “ราชยลักษมี” “ราชยศรี” พระนางจึงเป็นเทวีแห่งความรุ่งเรืองของพระมหากษัตริย์ และในสมัยคุปตะพระศรี-พระลักษมีจึงมีความสัมพันธ์กับพระวิษณุในฐานะชายา ดูใน เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว, “รูปแบบและความเชื่อของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรี-ลักษมี ที่พบในประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 9-16.

กวีให้พื้นที่พระเทวีย่างมากเพื่อแสดงความเชื่อมโยงกับภาพลักษณ์อุดมคติของพระมหากษัตริย์ และดูเหมือนว่าในรัชสมัยนี้ ปรีมปราคติพระศรี-พระลักษมีได้แปรเปลี่ยนไป ตัวตนและบทบาทใหม่ของพระเทวี กวีพรรณนาด้วยภาษาอสังการได้อย่างโดดเด่นน่าประทับใจ

กวีผู้รจนานำเสนอภาพของพระศรี-พระลักษมี ด้วยอิสระแห่งกวีแทรกเข้ามาในบทสวดิติพระเกียรติด้วย ดังคำจารึกใน*จารึกปราสาทจรุง* บทหนึ่ง สื่อความหมายถึงคติความเชื่อพระลักษมี กวีดัดแปลงให้เข้ากับแนวคิดพระพุทธศาสนา ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะพิเศษอย่างยิ่ง ดังที่ว่า

(43) sakaustubhe vakṣasi karkaṣe śrīr

duḥkham vasantī dhruvam acyutasya |

(44) yasyāpi ratnatrayabhakticitre

snigdhe sukhan niścalam eva reme ||

ขณะที่อาศัยที่พระอุระที่หยาบกระด้าง ที่หลากหลายด้วยความจงรักภักดี ต่อแก้ว 3 ประการ ที่ประดับด้วยแก้วเกาสตุระของพระวิษณุ พระศรีคงจะมีแต่ความเดือดร้อนอย่างนั้นแน่แท้ยิว แต่พระศรีขณะอาศัยที่พระอุระที่น่ารัก ที่หลากหลาย ด้วยความจงรักภักดีต่อรัตนตรัย 3 ประการของพระองค์ คงจะมีความสุขอย่างต่อเนื่องเป็นแน่²⁷⁸

dhruvam คือ ผลสัมฤทธิ์สุดเปรกษา คือ สิ่งทีกวีมองเห็นหรือรำพึงคิดจะต้องเป็นเช่นนั้น สิ่งที่น่าสังเกต คือ ภาพพระศรีที่กวีสื่อ ไม่ได้ดำเนินตามขนบนิยมในจารึก แต่สร้างสรรค์ความคิดจากบริบทยุคสมัยของกวี ภาพพระศรีจึงมีทั้งความแปลกใหม่ ขณะเดียวกันก็มีพื้นฐานจากปรีมปราคติดรองรับจินตนาการของกวีอยู่ด้วย

คำจารึกที่น่าสนใจ คือ vakṣasi karkaṣe หมายถึง พระอุระที่แข็งกระด้าง การกล่าวถึงศัพท์นี้เป็นความหมายเฉพาะในปรีมปราคติอินเดีย เพราะหมายถึงพระอุระพระวิษณุที่แข็งกระด้าง ทำไมพระอุระพระวิษณุจึงแข็งกระด้าง เมื่อสืบสาวนัยดังกล่าว พบว่าปรีมปราคตินี้กวีอ้างที่มาจากเรื่องราวของมหาฤๅษีภฤคุที่ต้องการทดสอบว่าพระผู้เป็นเจ้าของคือใคร (พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ) มีอำนาจสูงสุด พระวิษณุคือคำตอบที่ได้ เพราะมหาฤๅษีภฤคุทดสอบพระองค์ โดยถีบเข้าไปยังพระอุระพระวิษณุเต็มแรง แต่พระวิษณุไม่ได้กริ้วโกรธ กลับนวดพื้นเท้าพระมหาฤๅษีด้วยความเมตตา แสดงให้เห็นว่าพระมหาเทพมีคุณธรรมสูงสุด อดทนอดกลั้นอย่างยิ่งยวด รอยเท้าของภฤคุยังคงประทับรอยอยู่

²⁷⁸ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 1 บทที่ 22

บนพระอุระชั่วกาลนาน²⁷⁹ ฉะนั้น รอยเท้าของภคคุทำให้พระอุระพระวิษณุไม่ราบเรียบ ปรากฏรอยแผลเป็นขรุขระ

กวีพรรณนาว่าพระอุระพระวิษณุ (acyutasya) ประดับด้วยแก้วเกาสตุกะ (sakaustubhe) ซึ่งย่อมรุ่งเรืองสดใส เพราะเครื่องประดับทับทรวงพระวิษณุนี้ได้มาจากเกษียรสมุทรเมื่อครั้งอสูรและเทพกวนน้ำอมฤต²⁸⁰ เป็นสิ่งของวิเศษหนึ่งเดียวในจักรวาล และความงามย่อมทวีขึ้น เพราะพระศรีเทวีแห่งความงามอาศัยแนบพระอุระพระอุระพระวิษณุทาบทับเข้าไปอีก มิตินี้ ความงามจากเครื่องประดับและความรุ่งเรืองจากพระเทวีจึงส่งเสริมสถานะความพิศวงในองค์พระวิษณุ แต่แทนที่กวีจะกล่าวถึงความปิติสุขที่สถิตอยู่กับจอมเทพ กวีพลิกมุมความหมายอย่างตรงกันข้าม เพราะพระอุระอันเป็นที่ประทับของพระศรี สร้างภาวะอันเป็นทุกข์ (duḥkham) เหตุที่พระศรีไม่มีความสุข เพราะพระอุระที่โอบกอดนั้นหยาบกระด้าง ตรงกันข้ามกับพระอุระพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ราบเรียบ (snigdhe) พระศรีประทับอยู่ด้วยจึงเป็นสุข (sukhan) มากกว่า

อย่างไรก็ตาม เหตุผลสำคัญที่พระศรีประทับด้วยความสุข มิใช่ที่พระอุระนำปรารภของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพียงประการเดียว แต่เพราะเครื่องประดับตกแต่งพระอุระเป็น ratnatraya หมายถึง ดวงแก้วประเสริฐทั้ง 3 ดวง ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาดวงแก้วนี้ ได้แก่ พระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ ในทศวรรษกวี ดวงแก้วอันประเสริฐมีความรุ่งเรืองยิ่งกว่าแก้วเกาสตุกะ ลบล้างคติความเชื่อปรัมปราคติและการสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาด้วย ดังความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทแปรรูป* กวียกย่องพระเจ้าราเชนทรธรรมันโดนอ้างอิงเครื่องทรงของพระวิษณุ

“...รัตนะเกาสตุกะที่เกิดจากมหาสมุทร คือ สงคราม ด้วยอาหารทิพย์ คือ ชัยชนะของพระองค์ ทำให้โลกทั้งสามปลาบปลื้ม ดุจหัวใจมีรูปเป็นหนึ่งของพระวิษณุ เกิดเป็นสามภาคด้วยความยินดี”²⁸¹

จะเห็นได้ว่า กวีในราชสำนักพระเจ้าราเชนทรธรรมันเชิดชูความงามแก้วเกาสตุกะ ซึ่งเกิดจากความงามในแง่ความเปรียบเพราะดวงแก้วแทนด้วยสงครามและชัยชนะของพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อเปลี่ยนรัชกาลมาสู่แผ่นดินที่พระมหากษัตริย์ยึดมั่นในคติความเชื่อพระพุทธศาสนา ดังในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นี้ สัญลักษณ์เครื่องประดับที่สื่อถึงพระวิษณุ คือ ดวงแก้วเกาสตุกะ ไม่ตรงตามเท่าสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา นั่นก็คือ คติแก้วเกาสตุกะถูกทดแทนด้วยดวงแก้วรัตนตรัยอัน

²⁷⁹ W.J. Wilkins, *Hindu mythology, vedic and puranic*, 140.

²⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้พระราชนิพนธ์ ร.6*, 27.

²⁸¹ ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกปราสาทแปรรูป* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543), 65.

ประเสริฐกว่าแก้วดวงใด แสดงให้เห็นว่ากวีมีอิสระความคิดสร้างสรรค์ หรือที่เรียกว่า “อิสระแห่งกวี” โดยนำเสนอคติความเชื่อรัตนตรัยมหายาน ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทความเชื่อยุครัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังปรากฏหลักฐานคติมัตตรัตนตรัยมหายานทั้งจารึกและสถาปัตยกรรม²⁸² ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประยุกต์พระพุทธศาสนามาหยาบมาเป็นคติความศรัทธาในพระองค์

ดวงแก้วรัตนตรัยอันเป็นเครื่องประดับพระอุระพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังดูพระศรีอย่างมั่นคง กวีใช้คำศัพท์ว่า *bhakti* เพื่อสื่อความหมายถึงความภักดี หรือความศรัทธา นั่นก็คือ พระศรีศรัทธาต่อแก้ว 3 ดวงที่สว่างสดใส ความหมายในจินตนาการและความสงสัยของกวีเช่นนี้ ยั่วล้อคุณค่าของดวงแก้วเกาสตุกะอันเป็นเครื่องประดับของพระวิษณุ ที่ไม่ดึงดูดให้พระศรีเกิดความศรัทธาได้อีกต่อไป **อุตเพรชษา** ก่อรูปจากความสงสัยว่าจะต้องเป็นเช่นนี้ จึงเสมือนประกาศความเชื่ออย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ว่ารัตนทั้ง 3 ดวงนี้ย่อมมีค่าไพบุลย์ยิ่งกว่าสิ่งของวิเศษใด และพระศรีก็ศรัทธาและดำรงอยู่ที่แก้ว 3 ดวงนี้ตลอดไป

คติความเชื่อพระศรี-พระลักษมี เอื้อต่อการแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์ของกวี จากบทวิเคราะห์ที่กล่าวมา พิสูจน์ให้เห็นว่ากวีกล่าวถึงพระศรี-พระลักษมี สื่อด้วย**อสังการ**เติมเต็มความมีชีวิต อารมณ์ ความคิด และเลือดเนื้อของพระเทวี ซึ่งเป็น “ผลึก” อารมณ์และตัวตนของ “สตรีเพศ” รวมทั้งสร้างสรรค์ตัวตนใหม่ของพระศรี-พระลักษมี สอดคล้องคติความเชื่อประจำยุคสมัย ดังนั้นพระศรี-พระลักษมีซึ่งปรากฏบทบาทสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์จึงมีพลวัตสืบเนื่องจากคติความเชื่อวัฒนธรรมอินเดีย และกวีประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ติความบทบาทของพระนางด้วยอิสระแห่งกวีผสมกับคติความเชื่อดั้งเดิมจากแดนภารตะ

การวิเคราะห์ วิจารณ์ และตีความ**อสังการ**นี้ว่าบรรลุผลความหมายในบทสวดดีพระเกียรติ เพราะทำให้ประจักษ์สถานะ “วีรกษัตริย์” นัยนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เปี่ยมด้วยโชคลาภ ความรุ่งเรือง พระบารมีเกริกไกร ดำรงสภาวะผู้ควบคุมพระศรี-พระลักษมีในอุ้งพระหัตถ์ตลอดกาล

พระศรี-พระลักษมีดำรงรูปร่างเคลื่อนไหว มีชีวิต มีอารมณ์ความปรารถนา เป็น “เงา” อยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์ พระนางดำรงสภาวะ “อมตะ” คู่บุญบารมีพระมหากษัตริย์ ตราบเท่าที่ระบอบกษัตริย์สืบวงศ์ไม่สูญสิ้น พระนางคือ “ศรี” แห่งราชสมบัติสืบเนื่องทุกรัฐสมัย โดยประทับเคียงข้างพระมหากษัตริย์ในสนามรบทุกคราว จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนภาพ**อสังการ**ว่า พระศรี-พระลักษมีแสดงตนเป็นคูรักของพระราชินี และด้วยเหตุที่พระราชอำนาจและพระราชโอบายมุงทำสงครามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรึงใจ พระศรี-พระลักษมีไม่ให้เห็นเหไปทางใด

²⁸² Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization* (Bangkok : White Lotus, 2007), 29.

โชคและความรุ่งเรืองจึงสถิตอยู่กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สอดคล้องกับที่ Jacques แสดงความเห็นเกี่ยวกับการปรากฏบทบาทของพระนาง ซึ่งแปรเปลี่ยนและสัมพันธ์กับสถานะอันมั่นคงเมื่อพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ ดังที่ผู้วิจัยยกความเห็นมากล่าวถึงแล้วในตอนต้น

กวีให้รายละเอียดปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมี เกี่ยวข้องกับเบื้องหลังความคิดในเรื่องเล่าและภาษาอลังการ ดังนี้

ประการแรก บทสวดดีพระเกียรติสะท้อนอารมณ์ปรารถนาของกวีที่ให้ภาพลักษณ์อุดมคติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สอดคล้องกับบริบทยุคสมัย ภาพลักษณ์อุดมคติที่พระมหากษัตริย์ผนวกรวมกับเทวี น่าจะเป็นความคิดด้านลึกของกวี บ่งชี้ว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้เป็นแหล่งแห่งโชคลาภและความรุ่งเรือง แม้อันนี้ไม่แปลกจากกวียุคก่อนหน้า ที่มีสวดดีพระเกียรติพระราชาโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์กับพระศรี-พระลักษมีเช่นเดียวกัน แต่สิ่งที่เด่นในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ การผสมผสานปรัมปราคติอันสืบเนื่องจากอินเดีย และปรับเปลี่ยนตัวตนและบทบาทใหม่ของพระศรี-พระลักษมี อันสอดคล้องกับอุดมคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นการสร้างชุดปรัมปราคติขึ้นมาใหม่ สะท้อนโลกทัศน์ความเชื่อทางศาสนา และภาพรวมบริบทยุคสมัยที่มีทั้งชุดความเชื่อตามแบบแผนและความเชื่อทางศาสนาตามพระราชนิยมของผู้ปกครอง

ประการที่สอง ปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีในบทสวดดีพระเกียรติ ไม่เพียงให้คุณค่าอลังการ หากยังมีคุณค่าต่อการรื้อฟื้นคติความเชื่อพระเทวีคู่บงลังก์กษัตริย์กัมพูชาขึ้นมาใหม่ เพราะบงลังก์กษัตริย์กัมพูชาจะสถิตสถาพรได้เพราะอำนาจและความรุ่งเรือง หลังจากรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผ่านพ้น ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงและมีความซับซ้อน แน่นนอนว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหมุดหมายการสร้างสรรคจารึกภาษาสันสกฤตที่มีนัยสำคัญมากในกระแสประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา เพราะจารึกภาษาสันสกฤตขนาดยาวไม่ว่าจะเป็น **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาท พระขรรค์ จารึกปราสาทพินานอากาศ** จารึกจำนวนมากประจำอารยศาลา **จารึกปราสาทจรุง** รวมทั้งจารึกนอกกระแสความเชื่อพุทธ คือ **จารึกปราสาทโต้ว** ดังกล่าวมา บรรจุปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีในฐานะพระเทวีคู่ชูพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ฉะนั้น การที่กวีประพันธ์คำจารึกขึ้นมา จึงเท่ากับว่าได้สถาปนาชุดความรู้ปรัมปราคติขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากสื่อความหมายโดยตรงต่อเสถียรภาพความมั่นคงของราชบัลลังก์ที่รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่แล้ว ยังสื่อนัยความปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีให้มีชีวิตอีกครั้ง

ประการที่สาม ปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีคือรหัสความหมายสัมพันธ์กับอลังการ การอ่านความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมี จำเป็นต้องตีความอลังการอันซับซ้อน เพราะคำจารึกแฝงรูปแบบอลังการให้ผู้รับสารได้สกัดความคิดและจินตนาการของกวี เพื่อค้นหาให้ได้ว่าพระศรี-พระลักษมีแสดงความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์แง่มุมใด การปรากฏบทบาทของพระเทวีมีความหมายอย่างไร

กล่าวได้ว่า กวีสร้างสรรค์พระศรี-พระลักษมีในบทสวดตีพระเกียรติด้วยจินตนาการที่งดงาม สื่อมิติตามความหมายอสังการทั้งความหมายเปรียบเทียบ และความฉงนสงสัยของกวี ปรัมปราคติเช่นนี้ นอกจากเป็นขนบนิยมการประพันธ์ในบทสวดตีพระเกียรติแล้ว ยังเป็นเครื่องแสดงบริบทสังคมของยุคสมัย รอยต่อทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนผ่านมโนทัศน์ความเชื่อประจำยุค ฉะนั้น การตีความ ปรัมปราคติพระศรี-พระลักษมีอันสัมพันธ์กับภาพลักษณ์อุดมคติของพระมหากษัตริย์ บริบทสังคม และความหมายเชิงลึกของอสังการ จึงสรุปได้ว่า พระเทวองค์นี้เป็นสื่อความหมายอสังการแทน ความงาม ความรุ่งเรือง และโชคลาภของพระมหากษัตริย์ นับว่ากวีสร้างสรรค์พระนางให้เป็น เครื่องประดับส่งเสริมความรุ่งเรืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประจักษ์ถึงความยิ่งใหญ่ใน พระบรมเดชาภาพนั้น

2. ราหู น้ำอมฤต ความมิตมิต กับมิติแห่งพระราชอำนาจ

ปรัมปราคติเกี่ยวกับราหูเชื่อมโยงกับเหตุการณ์กวนเกษียรสมุทรในนารายณ์สิบปาง แต่ก่อนจะกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าว จำเป็นต้องทราบข้อมูลภูมิหลังราหูพอสังเขป กล่าวคือ ราหูถือกำเนิดมาจากพระพหูสบัติกับนางสิงหิกา ราหุมีกายสีดำ ชีสิงห์ เป็นนอสุร ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่าผู้ใดก็ตามที่เกิดภายใต้ดาวราหู จะเป็นผู้ทรงความรู้ ร่ำรวย แต่บุตรหลานจะเป็นผู้ล้างผลาญ เผชิญกับความทุกข์ และตกเป็นเหยื่อของศัตรู ปรัมปราคติที่ได้รับความนิยมมากของชาวฮินดู เห็นจะได้แก่ เรื่องราหูกลืนกินพระอาทิตย์และพระจันทร์อันเป็นช่วงอุปราคา²⁸³ ส่วนสี่สันปรัมปราติราหู เห็นได้จากช่วงเหตุการณ์กวนเกษียรสมุทร ราหูแปลงรูปให้เหมือนเทพ แอบลักลอบดื่มน้ำอมฤต พระอาทิตย์และพระจันทร์ทูลฟ้องพระนารายณ์หรือพระวิษณุ จอมเทพจึงลงโทษราหูโดยตัดเศียรจนขาด แต่ราหูดื่มน้ำอมฤตแล้วจึงมีความเป็นอมตะ ร่างกายราหูที่ขาดนั้น ส่วนหัว คือ ราหู ส่วนล่างหรือส่วนกาย คือ เกตุ ขณะเดียวกันราหูก็ได้รับอนุญาตให้แก้แค้นพระอาทิตย์กับพระจันทร์ นั่นคือ ทำให้เกิดความมัวหมองได้²⁸⁴

ในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราหูปรากฏการอ้างถึงในบทสวดตีพระเกียรติช่วงปลายรัชสมัยแล้ว เพราะไม่มีหลักฐานจารึกในช่วงต้นรัชสมัยที่บันทึกนามราหู และตัวตนของราหูที่โยงกับพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งกวีรจนา *จารึกปราสาทจรุง* ซึ่งถือเป็นจารึกคลังแห่งความรู้ ปรัมปราคติ เรื่องราวราหูในปรัมปราคติที่ดูแปลกและลึกซึ้งสัมพันธ์กับพระบุญญาธิการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังจารึกแสดงให้เห็นว่าเมื่อกวีพรรณนาถึงราหู จะเกี่ยวข้องกับความมิต

²⁸³ W.J. Wilkins, *Hindu mythology, Vedic and puranic*, 435-436.

²⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์* ร.6, 109.

น้ำอมฤต และพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อยู่เสมอ นั่นหมายความว่า กวีนำเรื่องราวของราหูในปรัมปราคติมาผนวกกับความคิดสร้างสรรค์ โดยถ่ายทอดด้วยภาษาอสังการ ดังนี้

การอ้างราหูตรงตามปรัมปราคติ เห็นได้จากคำจารึกบทหนึ่ง แม้คำจารึกกลบเลือน มีคำอ่านไม่ครบทุกบาท แต่รายละเอียดที่เหลือทำให้ทราบว่า อสังการในจารึกที่ไม่สมบูรณ์ คือ **อุตเปรกษา** คำจารึกเริ่มต้นจากที่กวีกล่าวถึงผู้จงรักภักดีต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กราบไหว้แทบเบื้องพระบาท เนื้อความต่อมาไม่ปะติดปะต่อกัน จากนั้นกวีกล่าวถึงข้าศึกที่โน้มศีรษะลงมา เพื่อจะถูกพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสังหาร ความต่อจากนี้ขาดหาย แต่เนื้อความตามมาก็คือการโยงปรัมปราคิตราหู ที่ได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วมีร่างกายครึ่งหนึ่งถูกตัดขาด เข้าใจว่ารายละเอียดตรงนี้ก็วิมองด้วยภาษาจินตภาพแบบ **อุตเปรกษา** คือ นำเอาคุณลักษณะของศัตรูไปทาบกับราหู ทำให้เห็นนัยความไม่สมบูรณ์ของร่างกายฝ่ายศัตรูที่ถูกพระมหากษัตริย์ทรงปราบปราม ดังความว่า

- (5) pādānatir yasya su — U — — d
dharan dviṣanto pi joghāmsitā yat |
- (6) namrottamāṅgās . — U — —
chinnārddhadeho mṛtapas tu rāhuḥ ||

การน้อมไหว้แทบเบื้องพระบาทของพระองค์ [...] แม้พวกข้าศึกทั้งหลาย
ผู้ต้องการที่จะถูกสังหาร ก็มีศีรษะที่โน้มลงมาแล้ว [...] แต่ราหูผู้ดื่มน้ำอมฤตก็
ยังมีร่างกายครึ่งหนึ่งที่ถูกตัดขาดแล้ว²⁸⁵

ความโดดเด่นของราหูในบทสวดดีพระเกียรติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไม่เพียงกวีนำชุดเหตุการณ์ปรัมปราคติมาเป็นสื่อเปรียบ แต่กวีดึงเอาลักษณะเด่นของราหู เชื่อมโยงกับความคิดสร้างสรรค์ มาเทียบเคียงวีรกรรมและความอัศจรรย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงมีชัยชนะต่อศัตรู จนดูเหมือนว่าคำประพันธ์เต็มไปด้วยเรื่องราวเกินจริงมากกว่าจะเป็นบันทึกที่ให้ข้อมูลของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ความหมายเช่นนี้ เปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารแทรกจินตนาการและความคิดในการตีความได้โดยเสรี ดังนี้

- (61) mahaujaso yena jitā dviṣantah
śritā nagotsaṅgapayodavṛṇḍe |

²⁸⁵ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 4 บทที่ 96

(62) harīn haranti sma valād abhīkṣṇam
viśvambhareṇeva sudhāmsūśatruḥ ||

บรรดาข้าศึก ผู้มีอำนาจอย่างยิ่ง ที่ถูกพระองค์ชนะแล้ว ได้ไปอาศัยอยู่ใน
หมู่เมฆที่ปกคลุมยอดเขา ได้จับเหล่าวานรด้วยพละกำลังอยู่ทุกขณะ เหมือนกับ
ราหู (ศัตรูของผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง) ที่ถูกพระวิษณุชนะแล้ว²⁸⁶

คำจารึกนี้ กวีแสดงภาพจริง คือ บรรดาข้าศึกพ่ายแพ้ต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงหลบหนีหรือ
อาศัยยังสถานที่ห่างไกล²⁸⁷ ส่วนภาพที่กวีแทรกวรรณศาสตร์ทางวรรณศิลป์เข้ามา คือ การใช้อุปมาการเกิน
จริงหรืออติศโยกติ ผสานเข้ากับ**ออตเปรกษา**ได้อย่างกลมกลืน

²⁸⁶ จารึกปราสาทจริง หลักที่ k.287 ด้านที่ 1 บทที่ 31

²⁸⁷ คำประพันธ์ข้างต้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า กวีผู้รจนา **จารึกปราสาทจริง** สื่อความหมายว่าข้าศึกไม่
กล้าต่อกรกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงหลบหนีไปยังสถานที่อื่นนั้น อาจได้รับอิทธิพลความคิดจาก **จารึกปราสาท
ตาพรหม** ดั่งเนื้อความที่เจ้าชายศรีสุรยกุมารสื่อ**อติศโยกติ**ได้อย่างทรงพลัง และลึกซึ้งกินใจ ความในบท
พรรณนา ให้ภาพบรรดาข้าศึกที่อยู่ในสนามรบ ได้ยินกิตติศัพท์หรือพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็วิ่ง
หนีไปไกล ดูไร้ขอบเขตไม่สิ้นสุด เหมือนกับลูกของท้าวทักษะที่วิ่งหนีไปเรื่อยๆ เพื่อจะวัดแผ่นดิน ดังความที่ว่า

(45) yasyāvधिpāragirikananagītāktīrtim
śrutvottarottaragatir yudhi vidrutāriḥ |

(46) dhāma smarann iva vidamvitavān sisṛkṣūn
dākṣiṇ anantagamanān avanīṃ pramātuṃ ||

หลังจากได้ยินพระเกียรติยศของพระองค์ที่ได้รับการสดสรรเสริญแล้ว ณ
อีกฝั่งหนึ่งของมหาสมุทร ภูเขา และป่าไม้ ในสนามรบพวกข้าศึกผู้มีทางไปที่สูงขึ้น
ๆ (คือหนีไปไกล) รวากับว่า จะล่อเลียนลูกของท้าวทักษะ ผู้วิ่งหนีไปที่ไม่มีที่สิ้นสุด
เพื่อต้องการที่จะวัดแผ่นดิน

ดูใน นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอรรถาธิบายในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7”, 129.

การใช้**อสังการ**ให้ภาพพจน์เกินจริงจากสิ่งปรกติธรรมดา ทำให้ประจักษ์ภาพพระเกียรติยศเด่นชัดดังคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าศัตรูผู้มีอำนาจมากต้องพ่ายแพ้พระเดชของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ความพ่ายแพ้นี้ ดีความได้ว่า คือ ความอภัยสอดสูที่ให้แก่ศัตรูจนต้องแสวงหาพื้นที่ใหม่ เห็นได้จากเมื่อศัตรูถูกพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พิชิตแล้ว ก็ขึ้นไปบนยอดเขาที่ปกคลุมด้วยก้อนเมฆ แสดงว่าพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ครอบคลุมทั่วพื้นดิน จนศัตรูหลบไปยังที่อยู่บนยอดเขาสูงเทียมเมฆ ทั้งนี้ ก็เพื่อไม่ให้พระองค์ติดตามสังหารบรรดาศัตรูได้ กวีสื่อความหมายว่าบรรดาข้าศึกที่ปีนป่ายไปบนยอดเขาสูง ใช้พลังกำลังจับวานรทั้งหลายทุกขณะ ภาพเช่นนี้เชื่อมต่อกับ**อุตฺเพรกษานัน**ก็คือ มองศัตรูของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นราหู ดังคำศัพท์ว่า **sudhāṃśuśatruḥ** ความหมายตามศัพท์คือ “ศัตรูของพระจันทร์” ซึ่งในที่นี้ หมายถึง “ราหู” กวีกล่าวว่าราหูถูกพระวิษณุพิชิตขณะเดียวกันผู้รับสารจำเป็นต้องทราบว่าร่าหูถูกพระวิษณุพิชิตเพราะเป็นเรื่องราวที่มาจากปรัมปราคดี กวีมองราหูจุดนี้เป็นฝ่ายอธรรม เพราะนำมาเทียบกับศัตรูของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การที่กวีตัดและนำเอาอนุภาคดังกล่าวมาแทรกไว้ หมายความว่าผู้รับสารต้องรู้เท่าทันกวี รู้ถึงความลุ่มลึกของอารมณ์ ความคิด และจินตนาการที่โลดโผนดังกล่าว

ราหูในบทสวดตีพระเกียรติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สื่อความหมายหลายนัย นอกจากกวีมองปรัมปราคดีราหูเทียบกับศัตรูของพระมหากษัตริย์ นั่นก็คือราหูเป็นฝ่ายร้าย ทว่าราหูยังเป็นความเปรียบสื่อถึงพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นฝ่ายดีด้วย สิ่งที่น่าสนใจ ราหูสัมพันธ์กับความมืด ซึ่งตามปรัมปราคดีก็สื่อชัดเจนว่าร่าหูมีรูปลักษณะดำมืด ความมืดที่กวีกล่าวถึงในจารึก นับว่าเป็นการสร้างสรรค**อสังการ**ที่เด่นมาก ความมืดสื่อความหมายหลายประการ เช่น ความโศกเศร้า ความหม่นหมอง ความน่าสะพรึงกลัว และความลึกลับ ในบทสวดตีพระเกียรติต่อไปนี้ กวีพรรณนาความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ราหู และความมืดได้อย่างประณีต ดังนี้

(15) sthito pi yo gāḍhadharopagūḍhas

śaktidhvanidhvamṣitaśatruśavdaḥ |

(16) paribhraman mandaram andhavātair

viśvambharo vibhramitendusūryyaḥ ||

พระองค์แม้จะทรงประทับอยู่กับที่ ผู้ถูกโอบกอดอย่างใกล้ชิดแล้วโดยแผ่นดิน ผู้มีเสียงของศัตรูที่ถูกทำลายแล้วโดยเสียงของอำนาจ ขณะที่ท่องเทียวไปสู่ภูเขามันตระ พระองค์ คือ ผู้ปกปิดทุกสิ่งทุกอย่างไว้ด้วยลม คือ ความมืดมืด

**ผู้ทำให้พระอาทิตย์และพระจันทร์สั่นสะท้านด้วยความหวาดหวั่น (พระองค์
คือ ราหู)²⁸⁸**

จารึกข้างต้น เด่นในแง่ของอสังการที่ซ้อนกัน การที่กวีกล่าวถึงราหูช่วยเพิ่มมิติความน่าสะพรึงกลัว น่าเกรงขาม แผงความลึกกลับ แผงพลังการทำลายล้าง จะเห็นว่าคำจารึกที่ยกมา ราหูไม่ใช่ อสูรหรือตัวละครฝ่ายปฏิบัติ แต่ราหูคือภาพลักษณ์ที่กวีมองว่าเป็นพระเจ้าชัวมันที่ 7 ความหมายเช่นนี้เป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งให้เป็นลักษณะเดียวกัน นั่นก็คือ **รูปกะ** และกวีแสดงฝีมือทางอสังการอย่างน่ายกย่อง เริ่มต้นจะเห็นได้ว่า ความหมายสื่อถึงพระเจ้าชัวมันที่ 7 แต่ถูกแวดล้อมหรือโอบกอดโดยแผ่นดิน ซึ่งก็คือพระนางปฤถวี เป็นความหมายที่กวีต้องการสวดตีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ว่าทรงประทับอยู่เฉยๆ ก็มีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น แผ่นดินเป็นของพระองค์โดยชอบธรรม ขณะเดียวกันก็แทรกความน่าเกรงขาม สื่อพลังแสนยานุภาพของพระเจ้าชัวมันที่ 7 ผ่านเสียงพระราชอำนาจที่ทำลายเสียงของศัตรู

“เสียง” เป็นผัสสะการรับรู้ที่เป็นนามธรรม มีความหมายลึกลงไปในทางปรัชญา²⁸⁹ เสียงที่กวีกล่าวถึงสื่อความหมายอำนาจการทำลายล้าง เสียงคงอยู่ตราบเท่าที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ข่มศัตรูให้หวาดกลัว จะเห็นได้ว่ากวีจับเอาสภาวะทางเสียงมาเล่นล้อกับพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ได้อย่างลงตัว

จารึกให้ภาพต่อเนื่องว่าเสียงแห่งพระราชอำนาจเคลื่อนไหว ดึงเห็นได้จากเนื้อความที่ว่า การท่องเที่ยวไปยังภูเขามันทรหะ ก็คือการเดินทางของเสียงแห่งพระราชอำนาจไปยังภูเขามันทรหะ ภูเขานี้เป็นแกนกลางตั้งอยู่ในทะเลน้ำนมที่เหล่าเทพและอสูรใช้กวนน้ำอมฤต แสดงว่าการเดินทางของเสียงแผ่ไปไกลถึงทะเลน้ำนม สิ่งที่เชื่อมโยงต่อมา กวีกล่าวในเชิง**รูปกะ**ว่าพระเจ้าชัวมันที่ 7 คือ ลม ที่

²⁸⁸ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 2 บทที่ 39

²⁸⁹ ในทางปรัชญา เสียงมีความหมายลึกลับ เสียงแผ่ซ่านไปทั่วสากลจักรวาล เสียงคือแก่นชีวิตจิตวิญญาณของมนุษย์ ใน **วิษณุปุราณะ** ชี้ประเด็นดังกล่าวไว้ว่า พระพรหมเมื่อแรกสร้างจักรวาลให้เกิดภาวะสมดุล ก็ได้สร้างมูลฐานของเสียงและมูลฐานของการสัมผัสเพื่อให้แผ่กระจายไปทั่วจักรวาล ฉะนั้น เสียงไม่ได้สื่อความหมายเพียงการสัมผัสรับรู้ได้ แต่ลึกลงไปในโครงสร้างระบบจักรวาลอันกว้างใหญ่ ไม่ว่าจะจักรวาลจะตั้งอยู่หรือดับไป และมีการสร้างสรรคจักรวาลอีกไม่สิ้นสุด เสียง ก็คือ สื่อสัมผัสที่พระประชาบดีประกอบสร้างขึ้นมาเพื่อห่อหุ้มจักรวาล เสียงจึงคงอยู่คู่กับจักรวาล เป็นอนุหนึ่งหรือองค์ประกอบของมวลอากาศธาตุที่ซำแรกแผ่ซ่านไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่นาพิเคราะห์ เมื่อเสียงอยู่ในบทสวดตีพระเกียรติและกวีใช้สื่อถึงพระมหากษัตริย์ เสียงในคำประพันธ์สื่อถึงพลังอำนาจการแผ่กระจายพลังอำนาจในรูปของเสียงนี้จึงแทรกซึมไปทั่วทุกแห่ง ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับพื้นฐานความคิดในทางปรัชญาด้วย H.H. Wilson, **The Vishnu Purana A system of Hindu Mythology and Tradition** (London: Trübner & co., 60, Paternoster Row, 1864), 34-35.

ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง คือ ความมืดมิด สารในตอนนี้นับว่าให้ความหมายต่อเนื่องกับเสียง เพราะจะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงลม การสื่อความมืดมิดอันเป็นความเปรียบทั้งสองส่วนนี้ ล้วนเป็นภาวะทางนามธรรม จับต้องไม่ได้เช่นเดียวกับเสียง แต่ให้ความรู้สึกเสียดแทงในใจ ให้ความรู้สึกที่ความเว้งว่างแผ่ไพศาลและอำนาจความลึกกลับของธรรมชาติที่ไม่อาจหยั่งรู้ได้ ความเปรียบอย่างแรก คือ ลม เป็นภาวะของกระแสอากาศเคลื่อนตัวตามความเร็วของมวลอากาศ ส่วนความมืด เป็นช่วงเวลาไม่มีขอบเขตและความสิ้นสุด ช่วงเวลาที่มีมืดคือสิ่งที่มองไม่กระจ่าง เพราะขาดแสงสว่าง ซึ่งนี่คือพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่กวีสื่อให้ประจักษ์ว่าเป็นลมและความมืดครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง กระนั้นก็ตาม การสร้างจินตภาพเช่นนี้อาจไม่เห็นภาพชัดเจน เพราะไม่ได้แสดงความหมายเชิงรูปธรรม กวีจึงพยายามสื่อภาพให้เด่นชัดขึ้น โดยแสดงภาพ **อุตเปรกษา** กวีมองภาพพระมหากษัตริย์เป็นราหู ที่แยกคางก็คือ คำจารึกไม่มีการเลือกใช้คำศัพท์ว่าราหูเลย แต่ความหมายที่ผู้รับสารพึงรับรู้เมื่อกวีกกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ **“ผู้ทำให้พระอาทิตย์และพระจันทร์สั่นสะท้านด้วยความหวาดหวั่น”** ตีความเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะมองภาพพระมหากษัตริย์เป็นราหู ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการสร้างสรรค์ภาษาอลังการในจารึก ค่อยๆ คลี่คลายความหมายจินตภาพออกมาเป็นขั้นๆ และความหมายนั้นสื่อให้เห็นความมหัศจรรย์ในพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

ราหู น้ำอมฤต ความมืดมิด และพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผสมผสานอยู่ในตัวบทสวดดีพระเกียรติอย่างงดงาม กวีเชื่อมโยงเรื่องราวราหูในปรัมปราคติ เพื่อนำชุดเหตุการณ์ และลักษณะเด่นของราหูมาแทรกไว้ในตัวบท แน่แน่นอนว่ากวีพรรณนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ย่อมต้องอ้างถึงเทพ อสูร และบุคคลสำคัญในเรื่องเล่ามาเสริมให้เห็นภาพลักษณะในแง่อุดมคติ ราหูเป็นสื่อเปรียบที่เหมาะสมยิ่งที่กวีนำมาสร้างสรรค์ด้วยภาษาอลังการ เพื่อสื่อมิติที่หลากหลายในองค์พระมหากษัตริย์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ เรื่องเล่าปรัมปราคติ และอลังการแสดงให้เห็นว่าการสวดดีพระเกียรติหนักปกครองที่ยิ่งใหญ่ การเชื่อมโยงเรื่องเล่าปรัมปราคติกับการสร้างสรรค์อลังการ เป็นสิ่งสำคัญในตัวบทเพื่อเสริมสร้างภาพลักษณ์ความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ให้เห็นเด่นชัดทั้งทางนามธรรมและรูปธรรม

เรื่องราวปรัมปราคติตั้งที่กวีนำเสนอโดยเชื่อมโยงเข้ากับภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ มีรายละเอียดหลากหลาย กวีนำเสนอเรื่องราวเทพ บุคคลสำคัญ และตัวละครปรัมปราคติจากเรื่องเล่าวรรณคดีมหากาพย์ ปุราณะ และคัมภีร์ทางศาสนาที่เชื่อได้ว่าเป็นเรื่องเล่าแพร่หลายในราชสำนักมาเป็นส่วนหนึ่งสะท้อนภาพลักษณ์และคุณสมบัติอันเลิศของพระมหากษัตริย์ ทั้งความเก่งกล้าสามารถความยึดมั่นในคุณธรรม ความเป็นต้นแบบของนักปกครองในอุดมคติ และการเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเจริญรุ่งเรืองของเกียรติและโชคลาภ เหล่านี้ คือ ลักษณะอุดมคติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งสารในจารึกบทหนึ่ง กวีใช้อลังการทางความหมายมากกว่าหนึ่งรูปแบบ เห็นได้ชัดว่าเป็นอลังการ

แสดงจินตนาการของกวี อลังการที่อ้างเหตุการณ์มาพิสูจน์การสื่อความหมายเปรียบเทียบ อลังการที่สื่อความหมายสิ่งหนึ่งเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง และอลังการในเชิงเปรียบเทียบทั้งเปรียบเทียบแบบคล้ายคลึงกันและเปรียบเทียบภาพแทนที่กัน รูปแบบที่หลากหลายของอลังการทางความหมายเป็นปัจจัยหนุนสารัตถะปรัมปราคติที่กวีต้องการสื่อสารให้ผู้อ่านจาริกสัมผัสได้และตื่นใจกับความมหัศจรรย์และจินตนาการที่สร้างสรรค์ของกวี

ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เรื่องเล่าปรัมปราคติ และอลังการ เอื้อให้จาริกบรรลุผลสัมฤทธิ์ในแง่ที่เป็นตัวบทสวดิพระเกียรติที่สื่อความหมายเชิงลึกเชื่อมโยงระหว่างพระราชประวัติ เรื่องเล่าโบราณ ตัวละครแปลกๆ และการสื่อภาพอลังการเป็นเอกภาพเดียวกัน กระตุ้นผู้รับสารจาริกให้ตีความได้หลายแง่มุม และได้รับอรรถรสทางวรรณศิลป์ที่งดงาม ความหมายในตัวบทที่ผสมผสานระหว่างพระราชประวัติ เรื่องเล่าปรัมปราคติ และอลังการขับเคลื่อนให้บทสวดิพระเกียรติมีพลังทางความหมายดังกล่าวมาแล้ว เป็นข้อพิสูจน์ชัดเจนว่าเรื่องราวตามแบบอุดมคติของพระมหากษัตริย์นั้น เป็นหนึ่งเดียวกับปรัมปราคติ หากปรัมปราคติมีอายุยาวนานไม่อาจกำหนดช่วงเวลาที่คุณเล่าขานสืบมาจากรุ่นสู่รุ่นได้ ก็นับว่ากวีเชื่อมโยงเรื่องราวของพระมหากษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งของปรัมปราคติเหล่านั้น คงทนอยู่ในกระแสเรื่องเล่าได้เป็นผลสำเร็จ

2.1.5 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระราชศรัทธาทางศาสนา

จาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นอกจากแทรกปรัมปราคติตัวละครในวรรณคดีมหากาพย์อย่างละเอียด ดังที่ผู้วิจัยกล่าวไปในหัวข้อก่อน กวียังแทรกเรื่องเล่าความศรัทธาในพระพุทธศาสนาไว้บางเรื่องด้วย เข้าใจว่าเรื่องแทรกทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องเล่าที่กวีราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 รับรู้และคุ้นเคยตามคติความเชื่อในพระพุทธศานามหายาน การสร้างสรรค์ศิลปกรรมในรัชสมัยนี้ ไม่ว่าจะเป็นภาพสลักเล่าเรื่องราวรวมทั้งร่องรอยปรัมปราคติของพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในจารึก อาจสันนิษฐานความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ทางศาสนา แต่ไม่สามารถบ่งชี้แหล่งที่มาเฉพาะเจาะจงได้ เพราะไม่ปรากฏหลักฐานคัมภีร์ทางพระพุทธศานามหายานในราชสำนักสืบทอดมาถึงปัจจุบัน และกวีไม่ได้ระบุชื่อคัมภีร์ทางศาสนาไว้ในจารึก แต่กระนั้น จารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็เป็นเครื่องแสดงว่าตั้งแต่ยุคสมัยนี้ มีเรื่องพรานป่าอชิตนทระ หรือ ไกรवासุระ เรื่องพระพุทธเจ้าประทับบนพระเศียรของพระศิวะ และเรื่องของอหิงสกะ หรือโจรอังคูลิมาล เรื่องเหล่านี้คงเป็นเรื่องเล่าที่นักบวชมหายานรับรู้ กวีได้ฟังและประทับใจ ดังที่นำเรื่องเล่ามาแต่งแทรกในบทสวดิพระเกียรติ เป็นภาพเปรียบเทียบหนุนพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ข้อควรสังเกตก็คือจาริกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เชื่อมโยงเรื่องเล่าความศรัทธาในพระพุทธศาสนา กับพระมหากษัตริย์ สะท้อนลักษณะสำคัญของการสร้างสรรค์บทสวดิพระเกียรติประจำยุคสมัย ซึ่งไม่ใช่

มีปรัมปราคติของพราหมณ์ถ่ายทอดความหมายโดยใช้อลังการอย่างประณีต เรื่องเล่าทางฝ่ายพุทธ แม้มีอยู่น้อยแต่ก็สร้างความลุ่มลึกในบทสวดตีพระเกียรติด้วยเช่นกัน ดังจะกล่าวให้เห็นต่อไปนี้

1. พรานป่าอชิเตนตระ หรือไกรवासुरะ

ปรากฏใน*จาริกปราสาทพระขรรค์* กวีเล่าเรื่องพรานป่าอชิเตนตระกับพระราชจริยาวัติ ทางศาสนาของพระพุทธเจ้า ดังที่ว่า

(47) ekañ kāṣaṭhakaṭaṃ vitīrya mārgayur vuddhe jitendro nvabhūd

aīsvaryan divi bhairavāsura iti khyāto nṛpe kā kathā |

(48) tasmin svarṇamaṇidvipendraradanaprāsādabhaderasanaṃ

saṃvuddhādisuradvijādiyatiṣu prājyañ dīṣaty ādaraiḥ ||

นายพรานอชิเตนตระ เมื่อได้ถวายที่นั่งทำด้วยไม้หนึ่งทีแต่พระพุทธเจ้า จึงได้บรรลุถึงความยิ่งใหญ่ในสวรรค์ เขามีชื่อ (ที่นั่น) ว่าไกรवासुर แต่สำหรับพระราชองค์นี้ ควรจะพรรณนาอย่างไรดี ในเมื่อพระองค์ทรงถวายอย่างไม่เสียดายและด้วยความกระตือรือร้น ซึ่งปราสาทและบัลลังก์ที่ทำด้วยทองและแก้วมณีและงาช้างของพระยาช้าง แต่เทพทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และแก่นักพรตทั้งหลายมีพราหมณ์เป็นต้น²⁹⁰

พระราชศรัทธาที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงบริจาทานแต่พระพุทธเจ้า ประจักษ์ชัดจากแผนโครงการก่อสร้างศาสนสถาน ร่องรอยหลักฐานโบราณคดี รูปเคารพอันเป็นคตินิยมของสกุลศิลปะในราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และปรากฏข้อความจารึกด้วย ดังบทสวดตีพระเกียรติข้างต้น บรรจุความหมายพระราชศรัทธาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้อย่างงดงาม **วยติเรก** เป็นลักษณะเด่นของอลังการที่ส่งเสริมให้เห็นความงามขัดกัน ซึ่งกวีนำมาใช้ได้อย่างประสพผลสัมฤทธิ์ กวีนำเสนอเรื่องราวพรานป่าอชิเตนตระเทียบเคียงกับวัตรปฏิบัติที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงถวายทานแต่พระพุทธเจ้า พรานป่าอชิเตนตระมีความสำคัญอย่างไร เรื่องเล่านี้ชี้ให้เห็นว่าอชิเตนตระนายพรานถวายไม้กระดานหนึ่งแผ่น เพื่อสร้างเป็นที่นั่งแต่พระองค์ บุญกุศลดังกล่าวส่งผลให้นายพรานไปเกิดบนสวรรค์ เป็นเทวดามีนามว่า “ไกรवासुरะ”

²⁹⁰ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 24: 31-32.

ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนาหายาน พุทธศาสนิกที่อุทิศสิ่งของมีค่าอันววยประโยชน์ แต่พระศาสนาอย่างมหาศาล หรือแม้สละชีวิตเพื่อสืบทอดพระศาสนา ถือว่าเป็นการบำเพ็ญทานบารมี ส่งผลยังภพภูมิต่อไปตามกุศลที่สร้างสม คติความเชื่อเช่นนี้ยังโน้มน้าวใจให้ผู้ศรัทธาเชื่อว่าจะสามารถ บรรลุสู่หนทางการหลุดพ้นได้ เช่นที่ *คัมภีร์ลัทธิธรรมปุณฑริกสูตร* กระตุ้นให้ชาวพุทธสร้างพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ และพระสถูปด้วยจิตศรัทธาซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุถึงนิพพาน²⁹¹ ในจารึกก็เช่นเดียวกัน นายพรานที่กวีกล่าวถึงนี้เป็นผู้ถวายเป็นของแม่ดูไม่มีค่ามากนัก แต่ด้วยการกระทำที่มาจากความ ศรัทธาจึงส่งผลให้นายพรานไปเกิดเป็นเทวดา ปรีมปราคตินี้สื่อให้เห็นความศรัทธาของกวีที่เชื่อมั่นว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสร้างสมบุญกุศลอย่างเต็มเปี่ยม ไม่สามารถพรรณนาได้จบสิ้น เรื่องราว นายพรานอชิตนทระไม่สามารถเทียบพระราชจริยาวัตรที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถวายความศรัทธาแต่ พระศาสนาได้เลย เท่ากับว่ากวี การประกาศความเชื่อมั่นแห่งยุคที่ความศรัทธาค้ำชูพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง ผ่านการอุปถัมภ์และฟื้นฟูศาสนาด้วยกำลังทรัพย์มหาศาล โดยประจักษ์ได้จากที่ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศรายการสิ่งของถวายต่างๆ ความศรัทธาเป็นแรงหนุนให้พระองค์ทรงมี ความกระตือรือร้นที่จะทรงเสวยสละพระราชทรัพย์สถาปนาปราสาทต่างๆ บังลังก์ทองคำ แก้วมณี งามช่างสารแต่พระพุทธเจ้าและเทพองค์ต่างๆ รวมทั้งเหล่านักบวชด้วย ฉะนั้น ความหมายที่ขัดกัน ระหว่างเรื่องเล่าปรีมปราคติของศาสนากับพระราชจริยาวัตรของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงสื่อแย้งว่าเมื่อ นายพรานป่าถวายเพียงแผ่นไม้สร้างเป็นที่นั่งแต่พระพุทธเจ้า ก็ได้บังเกิดผลให้นายพรานเสวย ทิพย์วิมานในชั้นฟ้าได้ถึงเพียงนี้ แล้วการกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะพรรณนาอย่างไร เพราะ พระองค์ทรงถวายสิ่งมีค่ามากมายแต่พระศาสนา ย่อมบรรลุดินแดนแห่งความสุขชั้นพิเศษที่เทวดา ไกรวาสุระไม่อาจเทียบได้

2. พระพุทธเจ้าอยู่บนพระเศียรของพระศิวะ

เป็นเรื่องเล่าทางศาสนาที่กวีราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อ้างถึงเพื่อสวดติ พระมหากษัตริย์ ความขัดแย้งระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระศิวะ ต้นเรื่องเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะ ไม่ ทราบแหล่งที่มาดั้งเดิม วรรณคดีพระพุทธศาสนาฝ่าย เถรวาทตั้งปรากฏใน *คัมภีร์พระไตรปิฎก* มี สำนวนเรื่องเล่าคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะตอนที่พระบรมศาสดาแสดงอิทธิฤทธิ์ปราบอหังการของ พกาพรหมให้สิ้นทิว²⁹² ใน *คัมภีร์โลกบัญญัติ* รจนาโดยพระสังฆธรรมโฆษเถระ ไม่ทราบภูมิลำเนาแน่ชัด ว่าท่านเป็นชาวลังกาหรือพม่า แต่เนื้อหา คัมภีร์ที่ท่านรจนามีเรื่องราวพระพุทธเจ้าปราบมหาเศรษฐ

²⁹¹ ผาสุข อินทรารุช, *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 184.

²⁹² สุริยบุตร, “พระพุทธเจ้า VS พระศิวะ,” ใน *วารสารมานุษยวิทยา* 2, 1 (มกราคม-เมษายน 2563): 17-28.

หรือพระอิศวรจนสิ้นทิว²⁹³ ใน*จาริกปราสาทจริง* เก็บเรื่องเล่านี้ไว้ และน่าจะมีแหล่งที่มาจากพระสูตร หรือคัมภีร์ฝ่ายมหายาน ซึ่งจากหลักฐานจาริก เรื่องเล่าแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าประลองฤทธิ์กับ พระศิวะ โดยพระพุทธเจ้าหลบซ่อนอยู่บนพระเศียรของพระศิวะ ที่ควรกล่าวถึงก็คือ จาริกภาษา สันสกฤตหลักนี้เป็นหลักเดียวที่กล่าวถึงปรัมปราคติดังกล่าวในอาณาจักรกัมพูชา แสดงว่าคงมีรูป ประติมากรรมพระศิวะ โดยบนเศียรพระศิวะมีพระพุทธเจ้าประทับบนอยู่

เรื่องพระพุทธเจ้าอยู่บนพระเศียรของพระศิวะผสมผสานกับปรัมปราคติของพราหมณ์ กวี กล่าวถึงกำเนิดพระพรหมจากพระนาภีพระวิษณุ หลักฐานของพราหมณ์เก่าแก่สืบเนื่องมาจาก *คัมภีร์วิษณุปุราณะ* ซึ่งความผสมผสานระหว่างปรัมปราคติศาสนาต่างลัทธิใน*จาริกปราสาทจริง* กวี แสดงฝีมือศิลปะการประพันธ์ไว้อย่างยอดเยี่ยม เป็นบทสวดดีพระเกียรติที่สื่อสำนวนโวหารลึกซึ้ง สื่อ บริบทการเมืองการปกครองและศาสนาที่ช่วงชิงอำนาจกันระหว่างอาณาจักรจามปาและกัมพูชา ดังนี้

(17) yat samstute nena vimohitās smah

kiñ citram īso muninātmamūrdhni |

(18) vrahmātmāsargge pi madhudviṣeti

bhrānto vравīd yaṃ hṛtabhārggavendraḥ ||

เนื่องจากพวกเราถูกทำให้หลงผิด เพราะการสวดดีพระองค์ไม่ใช่เรื่อง
แปลกประหลาดแต่อย่างใด ที่พระศิวะจะมีรูปพระมุณี (พระพุทธเจ้า) อยู่บน
เศียรของตน และจะแปลกอะไรเล่า ในการสร้างพระพรหมด้วยตนเองจาก
พระวิษณุ เจ้าแห่งพวกจามจึงได้กล่าวกับพระองค์ด้วยความมუნงว่าอย่างไร²⁹⁴

คำจาริกบทนี้ กวีใช้อลังการเพื่อสวดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ อรรถานตรันยาสะ โดยยก ปรัมปราคติทางศาสนาสื่อความอัศจรรย์ในจินตนาการ เริ่มต้นจาริกระบุดึงกลุ่มบุคคล ดังรูปศัพท์ smah หมายถึงพวกเรา ในที่นี้พวกเราคือบุคคลกลุ่มใด ใครคือพวกเรา ซึ่งความลึกซึ้งของ “सार”

²⁹³ ใน*คัมภีร์โลกบัญญัติ* ยกเรื่องพระศิวะหรือมหาเหศวร ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะภูต ได้แสดงอิทธิฤทธิ์แข่ง กับพระพุทธเจ้า โดยการเล่นซ่อนหา เพื่อไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพบตัว ลำดับแรกมหาเหศวรซ่อนตัวก่อน โดยบันดาล ภายดำดิ่งลงไปใต้แผ่นดินถึงแสนชั้น แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงค้นพบ ลำดับต่อมาพระพุทธเจ้าจึงแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อให้ มหาเหศวรค้นหาบ้าง พระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระกายให้ละเอียดอย่างยิ่ง แล้วประทับยืนใกล้กับทิพย์จักขุของจอม แห่งภูต ฝ่ายมหาเหศวรค้นหาพระพุทธเจ้าทั่วทุกแห่งก็ไม่ได้พบเห็น จึงประกาศยอมแพ้และยอมรับในพุทธานุภาพ ของพระพุทธเจ้า ดูใน พระสังฆธรรมเถระ, *โลกบัญญัติ* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528), 110-115.

²⁹⁴ *จาริกปราสาทจริง* หลักที่ K.287 ด้านที่ 2 บทที่ 40

สัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์ที่ยกย่องในมติการเมืองการปกครอง ความเชื่อและความศรัทธา
 ฉะนั้น *smah* หมายถึงพวกเราที่เป็นเจ้าแห่งจามปา พวกเราซึ่งเป็นชาวจาม บ่งชี้ถึงอัตลักษณ์และวิถี
 ชีวิตแตกต่างจากชาวเขมร กวีใช้รูปศัพท์ว่า *vimohitās* หมายถึง ถูกทำให้หลงผิด เพื่อแสดงให้เห็นว่า
 พวกเราชาวจามถูกค่านิยมบางประการทำให้เชื่อในสิ่งผิดๆ ค่านิยมนั้นก็คือ การเมืองการปกครองและ
 ศาสนาเป็นกรอบให้กวีตั้งประเด็นกระบวนการมรดกการมองโลกที่แตกต่างกันระหว่างสองกลุ่มชาติพันธุ์
 ตลอดเวลา ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์และช่วงที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ ชาวจามเป็น
 ทั้งมิตรและศัตรูกับอาณาจักรกัมพูชา แต่เมื่อพระราชจามประจักษ์พระเกียรติคุณของพระเจ้า
 ชัยวรมันที่ 7 ความเชื่อเดิมเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางลบก็เปลี่ยนไป จากที่พระราชจาม
 มองพระองค์เป็นศัตรู ก็เปลี่ยนมายอมรับพระเกียรติคุณ กวีจึงสื่อให้เห็นถึงว่า ไม่ใช่เรื่องแปลกแต่
 อย่างไม่ดีที่จะสวดดีพระเกียรติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความคิดนี้เชื่อมต่อกับ *จาริกปราสาทตาพรหม*
 ซึ่งกวีรจนาเมื่อตอนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ดังความว่า

- (55) *campāgatasya yudhi yasya grhītamukta-
 tadbhūdhārasya caritāmṛtam anyabhūpaiḥ* |
 (56) *śrutvā natair hṛtam ivāñjalibhir varāṅge
 siktam mahohutavahoditatāpaśāntyai* ||

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จมาที่เมืองจามปา ในการสงครามได้ทรงจับ
 กษัตริย์ของเมืองนั้น และได้ทรงปล่อย ราวกับว่าน้ำอมฤต คือ ชีวิตประวัติของ
 พระองค์ที่ถูกไต่ฮินแล้ว และถูกนำมาด้วยกระพุ่มมือโดยกษัตริย์องค์อื่น แล้วรด
 ลงบนศีรษะกษัตริย์จามปาพระองค์นั้น เพื่อจะทำความร้อนที่เกิดขึ้นจากไฟ
 คือ อำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดับลง²⁹⁵

ตัวอย่างนี้สนับสนุนประเด็นสำคัญใน*จาริกปราสาทจริง*ว่าเหตุใดพระราชจามสรรเสริญ
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยเห็นว่าไม่ใช่เรื่องแปลก ทั้งนี้เพราะพระราชจามเหล่านั้น ประจักษ์ถึงน้ำ
 พระราชหฤทัยทรงคุณประเสริฐของพระองค์ อันเกี่ยวข้องกับบริบทประวัติศาสตร์การทำสงครามและ
 ความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระราชจาม ผลลัพธ์ความขัดแย้งสิ้นสุดลงด้วยพระเจ้า
 ชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะต่อกองทัพพระราชจาม แต่พระองค์ไม่ได้ทรงใช้พระราชอำนาจกดทับให้
 ศัตรูอยู่ภายใต้พระราชอำนาจ กวีสื่อความให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปลดปล่อยพระราชผู้

²⁹⁵ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาถ้อยคำในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 132.

แพ้หรือยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์ให้เป็นอิสระ พระเกียรติคุณของพระองค์ที่ถ่ายทอดโดยพระราชานี้จึงจรจายอย่างกว้างขวาง

การสื่อความหมายใน *จารึกปราสาทจรุง* คือ *อรรณตวรรษยาสะ* ดังที่กวีอ้างเรื่องเล่าปรัมปราคติ 2 เรื่อง แทรกเข้ามาเสริมความหนักแน่นและความซับซ้อนในบทสวดิติพระเกียรติ ความซับซ้อนที่เห็นได้ชัด คือ *อรรณตวรรษยาสะ* แฝงน้ำเสียงกวีไว้ที่เสียงพระราชานี้ผู้เล่าเรื่อง กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า *อรรณตวรรษยาสะ* ไม่ได้ถ่ายทอดเสียงกวีโดยตรง แต่ใช้เสียงสรรพนามอื่นยืนยันความมหัศจรรย์ในองค์พระมหากษัตริย์ นับว่ากวีเลือกใช้อรรถาธิบายต่างจาก *อรรถกถา* ซึ่งแทรกน้ำเสียงความสงสัยของกวีแฝงในตัวบท ลักษณะ *อรรณตวรรษยาสะ* เช่นนี้แสดงความหมาย 2 ระดับ คือ ระดับผู้เล่าเรื่อง นั่นก็คือ พระราชานี้เป็นผู้ถ่ายทอดสาร และระดับเนื้อหาปรัมปราคติ ดังเห็นได้ว่าเรื่องเล่าชุดแรกขยายความสิ่งที่เป็นปรกติธรรมดา คือ ความไม่แปลกที่กวีเห็นว่ารูปพระพุทธรูปประทับบนพระเศียรพระศิวะ (*īśo muninātmanūrdhni*) และเรื่องเล่าที่สอง กวีอ้างว่าแม้พระวิษณุก็ได้สร้างพระพรหมด้วยตนเอง (*vrahmātmasarge pi madhudviseti*) กวีย้ำชุดความคิดนี้ว่าไม่ใช่สิ่งแปลกแต่อย่างใด สิ่งสำคัญก็คือ เรื่องเล่าฝ่ายพุทธและพราหมณ์ดำรงอยู่ได้ด้วยความสำเร็จหลายกระแส ผู้รับสารและถ่ายทอดสารปรุงแต่ง ดัดแปลง ตัดต่อ และเพิ่มสีสันผ่านกาลเวลาอย่างยาวนาน ดังนั้น ไม่ว่าพระพุทธรูปจะมีชัยชนะเหนือพระศิวะ ทั้งที่พระมหาเทพฝ่ายพราหมณ์ทรงมหิตธานุภาพมากนัก ยังตกเป็นรองพระบรมศาสดา และพระพรหมกำเนิดจากพระวิษณุ ทั้งที่พระพรหมเป็นพระประชาบดีพระองค์เกิดขึ้นเอง ทรงสร้างสรรพสิ่งทุกอย่าง แต่เมื่อเรื่องเล่าสำนวนต่างกัน ก็ปรากฏเรื่องราวพระวิษณุสร้างพระพรหม นับว่าไม่ใช่เรื่องประหลาดใจที่เรื่องเล่าแต่งต่อเติม แทรกความจริงของเรื่องเล่าเข้ามาอีกชุดหนึ่ง

อนึ่ง คำศัพท์ว่า *bhrānto* หมายถึงความมึนงง เป็นความหมายสื่อมิติระดับลึกในตัวบุคคลที่เล่าเรื่อง นั่นก็คือ พระราชานี้แสดงอาการมึนงงโดยมีพระดำรัสกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าที่ผ่านมาพวกตนถูกทำให้หลงผิด ดังที่กล่าวไปแล้วว่ากรอบการเมืองการปกครองและการยอมรับพระราชอำนาจที่พระราชานี้เปลี่ยนที่ท่ามายกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อประจักษ์ถึงพระมหากษัตริย์คุณอันประเสริฐ คือ การที่กวีสื่อความหมายระดับหนึ่ง แต่ลึกลงไปสู่ความหมายอีกชั้น จารึกบทนี้สื่อความหมายถึงการช่วงชิงความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา และกวีได้อ้างปรัมปราคติความเชื่อของพราหมณ์เองมาต่อยอดการสื่อแนวคิดทางศาสนา นั่นก็คือ การยกให้พระพุทธรูปอยู่เหนือไศวนิกาย อนุภาคตอนหนึ่งในเรื่องเล่าที่พระสมณโคดมประดิษฐานบนพระเศียรของพระศิวะทำท่ายและรื้อระบบคิดที่ชาวจามนับถือไศวนิกายด้วย²⁹⁶ ดังนั้น เมื่อการสื่อความค่อนข้างแปลกและไม่เป็นที่

²⁹⁶ ประเด็นดังกล่าวนี้ หากทบทวนประวัติศาสตร์ศาสนาอาณาจักรกัมพูชาโบราณ จะเห็นถึงการติดต่อแลกเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนา ระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับจามปา โดยเฉพาะเมื่อชาวเขมรทำสงครามมีชัยชนะ

ยอมรับในหมู่ชาวจาม กวีก็ชาญฉลาดพอที่แทรกเรื่องเล่าของพราหมณ์มาตอกย้ำว่าพระพรหมไม่ได้เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่อาตมภู หากแต่ได้รับการสร้างจากพระวิษณุ เพื่อยืนยันแนวคิดทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นชุดความคิดต่างไปจากความเชื่อฝ่ายพราหมณ์

3. อหิงสกะ หรือโจรอังคฺลิมาล

เป็นเรื่องเล่าที่พุทธศาสนิกชนรู้จักเป็นอย่างดี เพราะเนื้อเรื่องสื่อคติคำสอนเกี่ยวกับผู้เห็นผิดในลัทธิคำสอนของอาจารย์ จนมีโมหะจริตเห็นผิดเป็นชอบโดยสังหารคนจำนวนมากเพื่อนำนิ้วมือมาร้อยเป็นพวงมาลัยสวมคอ และจะกระทำปิตุฆาตมารดา กระทั่งพระพุทธรองค์ทรงขัดขวางแล้วโปรดโจรอังคฺลิมาลให้สดับธรรมจนบรรลุนิพพาน เรื่องอหิงสกะหรือโจรอังคฺลิมาลนี้คงเป็นเรื่องเล่าแพร่หลายมากในสมัยพุทธกาล ต่อมาคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน ก็มีเรื่องโจรอังคฺลิมาลแทรกอยู่ในเรื่องเล่าเป็นอุทาหรณ์ โดยเฉพาะฝ่ายเถรวาทนั้น เห็นได้จากพระสูตรและอรรถกถาว่าด้วยอังคฺลิมาลในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือในคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายาน ที่ขึ้นชื่อคือ *มหากาพย์พุทธจริต* ของอัสวโหมษ ก็แทรกเรื่องเล่าโจรผู้โหดเหี้ยม คือ อังคฺลิมาลไว้ด้วย

จาริกปราสาทจริง กวีอ้างเรื่องเล่าชีวประวัติอหิงสกะสื่อความเข้าใจยาก ดั่งเนื้อหาจาริกให้รายละเอียดว่าอหิงสกะแสดงความรักต่อครูหรือพราหมณ์ที่ชักนำลูกศิษย์ไปในทางเห็นผิด อหิงสกะได้สังหารผู้เก่งกล้า มีร่างกายเปราะเปื้อนไปด้วยเลือด หรือที่กวีสื่อภาพว่าเป็นผู้ที่อาบไปด้วยเลือด และนำมือของศัตรูซึ่งโดยนัยก็คือนำนิ้วมือของศัตรูมาผูกร้อยเป็นสายสร้อยสวมคอ ความหมายส่วนนี้เห็นได้ว่ากวีนำเรื่องเล่าอหิงสกะในทางพระพุทธศาสนาเป็นสื่อ นำเพื่อเทียบกับความหมายสื่อถึงพระมหากษัตริย์ สิ่งที่โดดเด่นในจาริกก็คือ กวีสร้างความหมายขัดแย้งกันในลักษณะ *วยติเรก* ให้ภาพงดงาม เปี่ยมด้วยความหมายลุ่มลึก และดูเหมือนจะแทรกความเปรียบที่สลับซับซ้อนเข้ามาด้วย กล่าวคือ บทสวดดีพระเกียรติดีตกภาพกลับมาที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นที่รักของครูเหมือนกัน พระองค์ทรงพิชิตศัตรูจนพระวรกายอาบด้วยเลือดเช่นเดียวกับอหิงสกะ แต่การฆ่าของพระองค์เป็นพันธกิจของนักรบก็คือปกป้องอาณาจักรและสังหารศัตรู นำภาษีของศัตรูมาสู่อาณาจักร กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไม่ได้ทรงทำร้ายใคร และได้ใช้ชีวิตแบบซ่างที่ดี ความตอนนี้นำใจยาก เพราะไม่อาจสรุปได้ว่ากวีต้องการสื่อความหมายอย่างไร ทำไมกวีจึงอ้างถึงซ่างเป็นความเปรียบ **อุปมา** ซ่างในที่นี้คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นซ่างไซ่หรือไม่ และความที่ว่าเป็นผู้ไม่ทำร้ายใคร คือ ไม่ทำร้าย

เหนือจามปา ได้รับอิทธิพลความเชื่อบูชาศิวลึงค์จากจามปา พระนามว่าภัทรเรศรในอาณาจักรกัมพูชา เป็นประจักษ์พยานอิทธิพลทางศาสนาที่รับมาจากจามปา เพราะเทพประจำเมืองมีเขิน ปรากฏนามว่าภัทรเรศรมาก่อน และก็คือว่าเป็นเทพประจำชาติของชาวจาม ดังนั้น คำจาริกในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่สื่อระบบความเชื่อตามปรัมปราคดีนี้ จึงเท่ากับว่าสถาปนาคติของพระพุทธศาสนามหายานมาแทนที่ไศวณิกายหรือความยิ่งใหญ่ของลัทธิบูชาพระศิวะที่ฝังรากลึกในอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 7.

ผู้อื่นอย่างขาดสติปัญญาเช่นอหิงสกะที่สังหารทุกคนที่ขวางหน้าหรือไม่ ด้วยความคลุมเครือของ ความหมาย จึงเปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารตีความได้ต่อไป ดังคำจารึกว่า

G. © jivā vīrān gurusneho dviḍraktāsiktabhūḥ karān |
 hr̥tvā janmānagho yo bhūt sannāgājīvy ahimsakah ||

*เพราะความรักในครู อหิงสกะจึงได้ฆ่าบรรดาผู้เก่งกล้า และเป็นผู้ที่อาบ
 ไปด้วยเลือดของศัตรู และได้นำมือของศัตรูมา แต่พระองค์เป็นผู้ที่รักในครู
 หลังจากที่ได้ฆ่าศัตรู และเป็นผู้ที่อาบไปด้วยเลือดของศัตรู และได้นำภาษีของ
 ศัตรูมา เป็นผู้ที่ไม่ทำร้ายใคร และได้ใช้ชีวิตแบบช่างที่ตี²⁹⁷*

บทสวดดังกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับเรื่องเล่าความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แสดงให้ เห็นว่าก็มีมีความรอบรู้เลือกสรรปริมปราคติทางศาสนาเชื่อมเข้ากับบทสวดที่พระเกียรติได้แนบสนิท ทำให้เห็นมิติการสื่อความหมายและ **อสังการ** ที่ละเอียดประณีต สื่อให้ประจักษ์ภาพลักษณ์ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุทิศพระวรกายและพระราชหฤทัยเพื่อพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ เรื่องเล่า ความศรัทธาในพระพุทธศาสนายังสถาปนาชุดความเชื่อที่ว่าด้วย “พุทธข่มพราหมณ์” หรือ “พุทธเหนือกว่าพราหมณ์” ซึ่งตอกย้ำเป้าหมายการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในรัชสมัยนี้ให้กลับมารุ่งเรือง มากกว่าครั้งใด

2.2 อสังการในบทสวดที่พระเกียรติกับความหมายสนามรบ

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อันเป็นที่ยอมรับในหมู่นักปราชญ์ ข้อหนึ่งที่ประจักษ์ ได้ก็คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกป้องพสกนิกรไม่ให้เกิดภัยอันตราย ดังใน **มหากาพย์รฆูวงศ์** กาลิทาส ยกบทบัญญัติว่าด้วยความหมายของคำว่า “กษัตริ” โดยแทรกคติแง่คิดการดำรง พันธกิจ สำคัญของ “กษัตริ” ไว้ตอนหนึ่งว่า

*แน่นอน คำที่สูงส่งว่า กษัตริ เป็นที่รู้จักกันดีในโลกทั้งหลาย (ด้วย
 ความหมายว่า) ป้องกันจากอันตราย ราชสมบัติจะมีประโยชน์อะไรสำหรับคนที่*

²⁹⁷ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K.597 ข้อความที่ G

**ประพจน์แปลกไปจากนั้น หรือลมหายใจทั้งหลายที่แปรเปลี่ยนไปด้วยการดำเนิน
ติเตียน จะมีประโยชน์อะไร²⁹⁸**

บทบัญญัติแทรกคติข้างต้นนี้ เหมาะสมกับการพิจารณาประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชา ตลอดทุกช่วงยุคสมัย เพราะการสร้างบ้านแปงเมืองเพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งภายในอาณาจักร พระมหากษัตริย์ดำรงพันธกิจสำคัญประการหนึ่ง คือ ทรงแผ่ขยายพระราชอำนาจโดยการทำสงคราม วิศวกรรมพระมหากษัตริย์ นอกจากเป็นดัชนีชี้วัดความเป็นปึกแผ่นในอาณาจักร คุ่มครองและป้องกันภัย อันตรายหมู่พสกนิกรของพระองค์แล้ว ยังส่งผลต่อภาพลักษณ์ความน่ายำเกรงและน่าเคารพยกย่องใน ฐานะผู้กล้าหาญด้วย

การแสดงภาพลักษณ์วิศวกรรมพระมหากษัตริย์ กวีสื่อความหมายผ่านหลักฐานลายลักษณ์เพื่อ บันทึกและบอกเล่าเรื่องราวให้คงอยู่ กวีราชสำนักผู้ซาบซึ้งในวิศวกรรมของพระมหากษัตริย์จึงบรรจง ประพันธ์บทสวดตีพระเกียรติเล่าขานเรื่องราววีรบุรุษให้เป็นที่ประจักษ์ ด้วยเหตุนี้ การทำสงครามของ พระมหากษัตริย์จึงเป็นเนื้อหาสำคัญยิ่งในบทสวดตีพระเกียรติ และการอ้างถึงสนามรบเชื่อมโยงกับการ สร้างสรรค์อสังการทำให้เกิดความหมายลุ่มลึกดังตามด้วย

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ภาพความยิ่งใหญ่จากการทำสงคราม โดย สื่อความหมาย “สนามรบ” ควบคู่กับการยกย่องพระมหากษัตริย์ในฐานะ “ยอดนักรบ” ที่สำคัญกวี สื่อภาษาลังการเอื้อให้ผู้อ่านตีความตัวบทอย่างกว้างขวาง ดังนั้น คำจารึกที่กวีพรรณนาถึงสนามรบ จึงไม่ได้สื่อความหมายเพียงผิวเผินว่าสนามรบเป็นพื้นที่ประหัตประหารของกองทัพสองฝ่าย แล้วฝ่าย พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ผู้กำชัยชนะเพียงเท่านั้น หากแต่สนามรบเป็นพื้นที่แสดงความเป็นผู้นำจิต วิญญาณนักต่อสู้ในองค์พระมหากษัตริย์ และแสดงร่องรอยความทรงจำอันน่าประทับใจในวิศวกรรมนั้น ฉะนั้น องค์ประกอบทุกอย่างเกี่ยวกับสนามรบที่กวีสื่อสาร ไม่ว่าจะ เป็นเลือด เครื่องประดับ พาหนะ เช่น ช้าง การแสดงบทบาทนักรบผสมผสานกับนักรัก ล้วนเปิดช่องให้กวีแสดงฝีมือการประพันธ์อย่างเต็มที่มี ความหมายลุ่มลึกต่อการตีความ ดังประเด็นวิเคราะห์ 3 หัวข้อ คือ

2.2.1. สนามรบ เกียรติยศ และชัยชนะ

2.2.2 สนามรบกับสนามรัก

2.2.3 สนามรบ สระเลือด ไข่มุก และน้ำอมฤต

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

²⁹⁸ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “รฆวงศ์ (สรรคที่ 1-3) ของกาลิทาส,”: 133.

2.2.1. สนามรบ เกียรติยศ และชัยชนะ

สนามรบ เกียรติยศ และชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความหมายลึกซึ้งในบทสวดตีพระเกียรติ ใน*จารึกปราสาทตาพรหม* จะเห็นถึงความคิดและจินตนาการสูงส่งของกวี ดังจารึกบทหนึ่งกวีแสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงมีชัยชนะเหนือศัตรู สารในจารึกไม่สามารถที่จะตีความโดยใช้หลักเหตุผล ผิดถูก หรือตรรกะข้อเท็จจริงเชิงสารคดี เพราะบทสวดตีพระเกียรติสื่อความหมาย “โน้มน้าวใจ” ผู้รับสารให้ “คล้อยตาม” พระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งกตึกาในตัวบทก็คือ ผู้รับสารต้องเชื่อตามความคิดและจินตนาการที่กวีสื่อสาร ฉะนั้น ความหมายบทสวดตีพระเกียรติจึงมีลักษณะเกินจริง น่าเหลือเชื่อ กระตุ้นความต็มตำในอารมณ์ผู้รับสารให้มหัศจรรย์ไปกับการสำแดงวีรกรรมพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ **อลังการ**ที่กวีใช้จึงมีลักษณะหลายหลาก ดังนี้

- (41) āsphālitabhramitavairikarīndraśaila-
rājo bhujor ativalena raṇāmvudhau yaḥ |
- (42) lakṣmīsītadviradarājaturāṅgaratna-
prāpto harer jaladhīmanthanam anvakārṣit ||

พระองค์ ผู้ได้ทรงกระทำใญ่เขามันตระ คือ พระยาข้างของข้าศึกให้หมุนกลับไปกลับมา ในมหาสมุทร คือ สนามรบ ด้วยพลังกำลังที่ทรงพลังของพระพาหา จึงทรงได้รับชัยชนะ (พระลักษมี) พระยาข้างเผือก (พระยาข้างไอราวต) และม้าแก้ว (ม้าอูจฉัยศรพ) รวากับว่าพระองค์ได้เลียนแบบการกวณเกษียรสมุทรของพระหริ²⁹⁹

จารึกข้างต้น ประจักษ์ถึง**อลังการ**ที่มีลักษณะเกินจริงหรือ**อติศโยคติ** สารที่กวีสื่อ ให้ภาพความเคลื่อนไหวอย่างทรงพลังของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะประทับกลางสนามรบ พระองค์ทรงจับข้างข้าศึกหมุนกลับไปกลับมา ซึ่งจินตนาการได้ว่าพระพาหาขนาดใหญ่ที่ทรงจับบังวงข้างแล้วเหวี่ยงให้หมุนวน จนดูปราศจากน้ำหนัก ตัวข้างหมุนเป็นกัณฑ์รอบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างรวดเร็ว กวีเสริม**อลังการ**เข้ามาหลายชุด เพื่อย้ำภาพนี้ให้เห็นชัดเจน ไม่ว่าจะเป็**รูปกะ** คือ กวีมองว่าข้างของข้าศึกเป็นภูเขามันตระและสนามรบเป็นมหาสมุทร การเปรียบเทียบสนามรบคือพื้นดินแต่เป็นห้วงน้ำใหญ่ แสดงว่าเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจับข้างหรือนัยหนึ่งทรงจับภูเขามันตระเหวี่ยงด้วยพระพาหาขนาดใหญ่ จนเกิดความปั่นป่วนเหมือนคลื่นคลั่ง ภาพเช่นนี้กวีแทรก**อูตเปรกษา**เพื่อ

²⁹⁹ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 127.

เชื่อมจินตนาการให้เห็นสิ่งที่คล้ายกันนี้ว่าเหตุการณ์ตั้งแต่ครั้งปฐมปราคติเมื่อเทพและอสูรกวนน้าอมฤต โดยทั้งสองฝ่ายใช้ไม้กวนน้ำมหาสมุทร คือ ภูเขา幔荼ระ อันเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของเทพและอสูรเช่นเดียวกับวีรกรรมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และสิ่งวิเศษที่เกิดขึ้นในเกษียรสมุทรคราวนั้น กวีสื่อให้เห็นว่าไม่ได้เป็นสมบัติของเทพและอสูรแต่เป็นรางวัลแห่งชัยชนะที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงพิชิตศัตรูสิ่งของวิเศษเรียงต่อเนื่องกัน กวีใช้**อสังการทิปกัม** คือ การใช้ภาษาที่สื่อถึงวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งสัมพันธ์กับคำกริยาคำเดียวโดยมีส่วนขยายหลายคำ³⁰⁰ ในที่นี้กวีใช้แสดงอาการกิริยาที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำทำให้พระยาช้างหรือภูเขาหมูนวน แล้วทรงได้รับพระลักษณะมี พระยาช้างเผือก และม้าแก้ว ซึ่งรางวัลเสริมสร้างพระเกียรติคุณอันเลิศนี้ คือ ความหมายของคำที่ขยายการประกอบวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

ใน**จาริกทรายฟอง** จะเห็นถึงความต่อเนื่องของชุดความคิดและจินตนาการที่กวีพรรณนาถึงวีรกรรมที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะ สนามรบเป็นความเปรียบที่สื่อถึงวีรกรรมยอดนักรบอย่างงดงาม ดังที่ว่า

- (9) niṣṣeṣarājanyaśirovataṃsa-
pādāmvujas samyati samhrtāriḥ |
(10) paryyagrahīt sadguṇaratnabhūṣāṃ
yatkīrtihārām vasudhānganām yah ||

พระองค์ได้ทรงสังหารศัตรูในสนามรบ ทรงมีดอกบัว คือ ฝ่าพระบาทที่ถูกรองรับไว้ด้วยเครื่องประดับเคียร (มงกุฎ) ของพระราชาทิ้งปวง พระองค์ได้อภิเษกสมรสแล้วกับแผ่นดิน (พระนางปฤถวี) ผู้นำเกียรติยศมาสู่พระองค์ ผู้มีคุณสมบัติที่ดั่งงาม เป็นเครื่องประดับอันยอดเยี่ยม³⁰¹

คำจารึกข้างต้น เป็นบทสวดดีพระเกียรติด้านแรกของจารึกประจำอำเภอโคยศาลา จะเห็นได้ว่าขนบการเชิดชูพระปรีชาสามารถด้านสงคราม แสดงความหมายอันทรงพลัง จากตัวอย่างนี้ กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะต่อศัตรู พื้นที่แสดงวีรกรรมของพระองค์ คือ สนามรบ กวีเชื่อมโยงให้เห็นภาพสนามรบกับชัยชนะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยแสดงภาษาความเปรียบแบบ **รูปกะ**

³⁰⁰ P.V.Kane, *Sāhityadarpaṇa [Paricchedas I,II,X Arthālaṅkāras] with Exhaustive Notes* 6th Edition, 162.

³⁰¹ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 1 บทที่ 5

กล่าวคือ กวีสื่อภาพพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นดอกบัว **อลังการ**ตรงนี้เน้นให้เห็นว่าเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสังหารศัตรูแล้ว เท่กับประกาศพระบรมเดชานุภาพว่าเป็นเอกแต่เพียงผู้เดียวในหมู่บรรดาพระราชาทิ้งหลาย กวีชี้ให้เห็นว่ามีพระราชาทิ้งหลายถวายเป็นความจงรักภักดียอมเป็นข้ารับใช้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 **รูปกะ**ขยายความว่า กระทบมือของพระราชาทิ้งที่ก้มกราบแทบ พระบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีลักษณะเป็นดอกบัว แต่ในที่นี้ไม่ใช่ดอกบัวบานแต่เป็นดอกบัวตูม ภาพดอกบัวตูมมีลักษณะเช่นเดียวกับมือที่พนมระหว่างอกแสดงความเคารพ ขณะเดียวกันดอกบัวที่เป็นฝ่าพระบาทก็มีมิ่งกุฎพระราชาทิ้งต่างแวนแคว้นรองรับ รวากับพานรองรับพวงมาลัย จึงให้ภาพดอกบัวมีฐานเป็นเครื่องประดับบนพระเศียรพระราชาทิ้งหลาย การยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าวจึงเห็นได้ว่าเป็นการยกย่องพระองค์อย่างเคารพสูงยิ่ง เพราะสายตาของกวีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสถานะพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว พระราชวงศ์ต่างๆ แวดล้อมพระองค์ในฐานะประธานของผู้นำ นอกจากนี้ กวีสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อภิเษกสมรสกับพระเทวีแห่งแผ่นดิน หมายความว่ากวีมองแผ่นดินเป็น**รูปกะ** คือ แผ่นดินไม่ต่างจากสตรีคู่อภิเษกสมรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับว่ากวีสื่อความได้สอดรับสถานะความเป็นพระราชูปถัมภ์แผ่นดิน โดยปริยายพระองค์จึงเป็นผู้พิทักษ์และคุ้มครองพระเทวี คอยอภิบาลพระเทวีหรือแผ่นดินนี้ให้อยู่ได้ พระราชอำนาจพระเทวีจึงเป็นผู้นำเกียรติยศมาสู่พระองค์ เพราะทรงมีคุณสมบัติอันดีงาม และทรงเป็นเครื่องประดับแผ่นดิน

สนามรบ เกียรติยศ และชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสารอันแนบคายที่กวีสดุดีพระมหากษัตริย์ในฐานะ “ยอดนักรบ” สนามรบเป็นปริณิชนกแสดงความเก่งกล้าที่พระมหากษัตริย์มีชัยชนะต่อศัตรู ส่วนเกียรติยศเป็นบำเหน็จรางวัลที่มีค่ามหาศาล สมควรอย่างยิ่งที่พระมหากษัตริย์จะได้รับ ซึ่งกวีชี้ให้เห็นว่าเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พิชิตศัตรูด้วยพลังอันยิ่งใหญ่ ก็ทรงได้รับพระลักษมีและเทวีแห่งแผ่นดินมาครอบครอง นับว่าเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศแห่งชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

2.2.2 สนามรบกับสนามรัก

ลักษณะเด่นของ**อลังการ**ในบทพรรณนาความหมายของสนามรบ คือ เมื่อกวีสื่อภาพสนามรบกับวีรกรรมพระมหากษัตริย์ขณะทำสงคราม การสื่อถึงสนามรบ พื้นที่อันแสดงความกล้าหาญในวีรกรรมพระมหากษัตริย์จะมีความหมายเคลื่อนไปสู่จินตภาพลักษณะหนึ่ง บทสดุดีพระเกียรติบางบทไม่ได้สื่อความหมายตรงตัว ไม่อาจตีความสนามรบเป็นปริณิชนกแห่งการทำสงครามได้อีกต่อไป แต่แฝงนัยถึงสนามเรีงรักระหว่างบุรุษกับสตรี ซึ่งเพิ่มความหมายคลุมเครือและความน่าพิศวงในบทสดุดีพระเกียรติ เห็นได้ดังนี้

(1) doraṇḍadaṇḍadalitadviradendradanta-

kṣodair vv[i]lakṣitasamagravapurvvikīṇaiḥ |

(2) karppūracūrṇṇanicayair iva carccito yo

lakṣmyā ratau ratigrhopamayuddharaṅge ||

ในสนามรบที่เปรียบเสมือนเรือน (ที่อยู่อาศัย) แห่งความสนุกสนาน
(ทางเพศ) พระองค์ผู้ถูกปกปิด (ถูกขโลมจนทั่วพระวรกาย) ไปด้วยฝุ่นของงา
ของพญาช้างที่ถูกทุบจนแหลกละเอียด ด้วยตะบอง คือ ท่อน พระพาหาของ
พระองค์ รวากับว่าถูกขโลมจนทั่วด้วยฝุ่นของการบูรที่กระจัดกระจายไปทั่ว
พระวรกายที่เห็นได้อย่างชัดเจนโดยพระลักษมี เพราะความเปล็ดเปล็นอย่าง
เต็มที³⁰²

จารึกบทนี้ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสนามรบกับสนามรัก กวีพรรณนาพื้นที่สนามรบ โดย
ใช้ความเปรียบแบบอุปมา ดังคำศัพท์ระบุ “upama” คือ “ratigrhopama” หมายถึง “ราวกับว่า
เรือนแห่งความยินดี” ความตอนนี้อย่าง “yuddharaṅge” คือ ในสนามรบ แต่ในที่นี้ไม่ใช่สนามรบ
ดังความหมายระดับผิว แต่เป็นความหมายเปรียบพื้นที่สนามรบเหมือนห้องสำหรับร่วมเพศระหว่าง
ชายและหญิง หรือกล่าวนัยหนึ่งว่าเหมือนเรือนแห่งความยินดี จะสังเกตได้ว่า iva ที่เป็นคำบ่งชี้
อสังการในบาทที่ 3 แสดงภาพจินตนาการ **อุตเปรกษา** โดยกวีมองภาพสองส่วนซ้อนกัน ภาพที่กวี
มองมิติแรกคือ กระจบองเหมือนลำพระพาหาขนาดใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงทุบงาช้างขนาด
ใหญ่จนแหลกละเอียดเป็นฝุ่นผง ซึ่งการสื่อความหมายดังกล่าวผสมกับการใช้เสียงที่ก้อง (โฆชะ)
และซ้ำเสียงอย่างต่อเนื่อง คือ เสียงพยัญชนะ d ส่วนใหญ่ประสมกับเสียงสระลลฺ จะเห็นได้ทั้งบาท
แรกกวีใช้คำสมาสขนาดยาว เพื่อเล่นเสียง daṇḍa คือ doraṇḍa เริ่มต้นบาท หมายถึง ท่อนแขน
ḍadaṇḍ ที่ตามมาหมายถึง กระจบอง dalita หมายถึง แตกหรือละเอียด โดยสิ่งที่ถูกทุบจนแตกหรือ
ละเอียดในที่นี้ คือ งาของพญาช้าง ดังข้อความว่า dviradendradantakṣodair หมายถึง ฝุ่นของงา
ของพญาช้าง ความหมายโดยรวมให้นำหนักที่ทรงพลังยั้งทั้งเสียงและความหมาย ของผู้ที่กระทำการ
ทุบลงบนงาช้าง ความโดยรวมจึงเห็นว่าพระมหากษัตริย์อยู่ในสนามรบกำลังต่อสู้กับจอมช้าง แล้วทรง
ทุบงาช้างจนละเอียด งาช้างที่เป็นผงละเอียดติดพระวรกายเหมือนผงของงาช้างฉาบทาทั่วพระวรกาย

³⁰²จารึกปราสาทไทรว์ ด้านที่ 2 บทที่ 19

แต่ภาพอีกมิติหนึ่ง ksodair ที่หมายถึง ผงฝุ่นของงาช้าง กวีไม่ได้มองว่าเป็นเพียงฝุ่น แต่เป็นผงการบูร เหตุใดจึงต้องเป็นผงการบูร ทั้งนี้เพราะเมื่อบุรุษกับสตรีร่วมเพศกัน วัฒนธรรมความเชื่อบางอย่างของอินเดียเชื่อมโยงความคิดการบูรเป็นเครื่องลูบไล้ผิวก่อนที่จะมีความสัมพันธ์ทางเพศ ดังนั้น กวีจึงสื่อจินตนาการแบบ**อุตเปรกษา** เพื่อสถาปนาตัวตนพระมหากษัตริย์ขึ้นมาใหม่ ดังที่กวีใช้คำศัพท์ *carccito* หมายถึง เคลือบหรือปกคลุม คำจารึกกล่าวว่าพระมหากษัตริย์มีพระวรกายเคลือบไปด้วย “*karppūracūrṇṇanicayair*” ความหมายที่่อนี้หมายถึง “**จำนวนมากของผงการบูร**” จะเห็นว่าไม่ใช่ผงงาช้างที่ถูกทุบอย่างละเอียด พระลักษมีเทวีเป็นผู้นำผงการบูรมาลูบไล้พระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นี่คือนิตยคติ**อุตเปรกษา**เชื่อมโยงภาพสองภาพระหว่างความเกษมสำราญขณะพระมหากษัตริย์ทำสงคราม กับภาพจินตนาการอีกชุดหนึ่งสื่อถึงความสุขทางเพศขณะร่วมรัก คำศัพท์ *ratau* ในบาทสุดท้าย สื่อนัยถึงความสนุกสนานทางเพศ คือ ส่วนขยายความว่าพระลักษมีได้นำผงการบูรมาลูบไล้พระวรกายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งทำให้เกิดความสนุกสนานปลดปล่อยอารมณ์ทางเพศ

จารึกแสดงความหมายสนามรสัมพันธ์กับสนามรัก ในมิติสัมพันธ์กันนี้ ความสุขชั้นยอดของวีรบุรุษขณะทำสงคราม คือ การแสดงความกล้าหาญ ไม่หวาดหวั่นต่อภัยเบื้องหน้า อาจเทียบได้กับสนามกามกรีธาขณะบุรุษกับสตรีเริงรัก ความรักที่วีรบุรุษยอมอุทิศจิตวิญญาณในสนามรัก มีค่าสูงส่งเทียบเท่าการอุทิศชีวิตและจิตวิญญาณให้แก่บุคคลอื่นเป็นที่รัก จะด้วยการพลีกายและหัวใจให้แก่เทพหรือแสดงความศรัทธาสั่งได้สิ่งหนึ่ง ค่าของความเบิกบานใจในกิจกรรมของพระมหากษัตริย์ล้วนยังผลให้เกิดความคิดและจินตนาการสื่อความว่า ยอดสุดของวีกรรมพระมหากษัตริย์คือการทำสงครามในสนามรบ และยอดสุดของการอุทิศจิตวิญญาณให้แก่โลก คือ การร่วมรักด้วยความเชื่อมั่นและศรัทธาในพลังรักอันบริสุทธิ์

อลังการในจารึก มีความเชื่อมโยงกัน คำศัพท์ว่า *ratau* สื่อนัยความยินดีทางเพศ ยังปรากฏใน**จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้วยรูปคำศัพท์ *raṇaratau* คือ ความสนุกสนานในการต่อสู้ คำประพันธ์บทนี้สื่อความหมายลุ่มลึกและตีความยากที่สุดบทหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่าจารึกพรรณนาสนามรบกับวีกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงช่วงขณะประสานงากัน พระมหากษัตริย์กลมกลืนไปกับการสู้รบทั้งการ ประลองยุทธ์ด้วยพระองค์เองและพญาช้างถาโถมเข้าชนกัน ความลึกซึ้งและทรงพลังของตัวบทไม่ได้ให้ภาพเพียงการต่อสู้ในสนามรบ แต่แสดงนัยสนามรัก เคลือบด้วยความงามทางวรรณศิลป์ ดังความว่า

(11) *vidviḍḍvipendravānitonnatadantasandhes*

saukhya[m] sṛśan raṇaratau kṣaṇapātītāriḥ |

(12) *yo nāpatat sukham alaṃ ramaṇiṃ navoḍhāṃ*

saṃprāptavān iva vihīnakalāvakāsām ||

ขณะที่สัมผัสกับความสุข ความสนุกสนาน แห่งการต่อสู้ในสนามรบ เพราะการประสานงาที่ถูกยกขึ้นสูงของพญาช้างพลายและพญาช้างพัง พระองค์ไม่ทรงล้มลงแล้ว แต่ข้าศึกของพระองค์นั้นเล่าถูกทำให้ล้มลงในชั่วพริบตาเดียว ราวกับว่าพระองค์ทรงมีโอกาสได้รับหญิงสาวผู้ซึ่งได้อภิเษกสมรสกันใหม่³⁰³

กวีมองภาพจินตนาการ**อุตเปรกษา** โดยใช้คำศัพท์บ่งชี้ iva ให้ภาพยั่วล้อกันระหว่างผัสสะที่ กวีประจักษ์ภาพในสนามรบกับภาพสนามรัก เมื่อพิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนจะพบว่าภาพการทำสงครามมหัศจรรย์นี้ แฝงเร้นด้วยสัญลักษณ์หรือภาษาสัญลักษณ์ในมิติความรุนแรงปั่นป่วนอันเนื่องจากความอึกเขิมขณะพระมหากษัตริย์ทรงทำสงคราม ก็กับการแสดงออกถึงความอ่อนไหวในความเสนาหาทางเพศ เป็นสำนวนภาษาของกวีผู้รจนาที่สรรคำอย่างถูกที่ถูกจังหวะ ตั้งแต่บาทแรกคำศัพท์เล่นเสียงเป็นจังหวะกระชั้นถี่ด้วยเสียงพยัญชนะ v-dv-n-t ให้ความคล่องจองของเสียงอย่างต่อเนื่อง เสียงสระที่เป็นเสียงสั้นดังกล่าวกวให้จังหวะเสียงหยุดเป็นช่วงๆ เสียงคำให้อารมณ์ความรู้สึกรุนแรงหนักหน่วงจากการจู่โจมประสานกันของงาพญาช้างพลายและพญาช้างพัง ทั้งสองฝ่ายต่อสู้ด้วยพละกำลังอันยิ่งใหญ่ คำศัพท์น่าสนใจคือ dantasandhes หมายถึง งาข้างประสานเชื่อมต่อกัน การสรรคำดังกล่าวสื่อความหมายอย่างไร เหตุใดกวีจึงสื่อภาพตัดกลับมาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงพยุพระวรกายยืนหยัดไม่ล้มลง (yo nāpatat) ตรงข้ามกับข้าศึกไม่อาจยืนหยัดได้ เพียงชั่วพริบตาเดียวก็ล้มลง นัยนี้จะเห็นว่ากวีสร้างความหมายขัดกันระหว่างความเข้มแข็งของพระมหากษัตริย์กับความอ่อนแอของศัตรู เพื่อเน้นให้เห็นว่ากลางสนามรบมีพระมหากษัตริย์ประทับอยู่อย่างโดดเด่น ที่น่าพิศวงคือ กวีกล่าวถึงช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอภิเษกสมรสกับหญิงงาม (ramanīm navoḍhām) ความหมายที่ดูไม่ปะติดปะต่อกันนี้ เป็นไปได้หรือไม่ว่ากวีเล่นอารมณ์ลึกสุดหยั่งของมนุษย์ขณะเริงรมย์ในกิจกรรมทางเพศ

กวีใช้**อุตเปรกษา**สื่อภาพพระมหากษัตริย์เกษมสำราญขณะทำสงคราม ดังเห็นได้จากความผสานของงาพญาช้าง ความหมายระดับหนึ่ง คือ องค์ประกอบเสริมให้เห็นความเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงในสนามรบ โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงดำเนินพลันอันหนักหน่วงของข้าศึกที่โจมตีพระองค์ ภาพเบื้องหน้าตัดสลับกลับมายังภาพเบื้องหลัง คือ สนามรัก ขณะที่พระองค์เริงรักกับคู่อภิเษกสมรสพญาช้างตัวผู้และตัวเมีย น่าจะสื่อสัญลักษณ์คู่หนุ่มสาวปะทะจู่โจมด้วยแรงเสนาหา แต่ฝ่ายบุรุษนั้นไม่ได้เปลี่ยงพล้ำ สารดังกล่าวถ่ายทอดโดยกวีสตรี เป็นกวีดำรงสถานะพระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่

³⁰³ **จารึกปราสาทพิฆานอากาศ** ด้านที่ 1 บทที่ 6

7 จึงน่าจะแฝงเร้นอารมณ์ปรารถนาของสตรีเพศ พร้อมกันนั้นก็เชิดชูวีรกรรมอาญาของพระมหากษัตริย์ขณะที่ทำสงครามในสนามรบอย่างแนบเนียน

สารในบทสวดดีพระเกียรติที่ผ่านกาลเวลายาวนาน บรรจุความหมายเหมือน “รหัสลับ” การที่กวีพรรณนาสนามรบเกี่ยวข้องกับสตรี หรือหญิงสาวและแสดงออกด้วยอารมณ์ปิติยินดีของบุรุษเพศคือ ความผสมกลมกลืนกันระหว่างตัวตนของวีรบุรุษกับคู่รัก

ใน**จาริกปราสาทจริง** กวีกล่าวถึงสนามรบในลักษณะที่มีความคลุมเครือ ขณะเดียวกันสนามรบก็มีความงดงาม แต่แฝงความรุ่มร้อน และความสยบยอมของพระลักษมีเทวีฝ่ายข้าศึกที่ตกเป็นทาสในวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จินตนาการอันประณีตถ่ายทอดความหมายด้วย**อสังการ**ความเปรียบ ดังความว่า

- (25) dantastanām dviddiviradendralakṣmī-
prasādhikām raktavilepanārdrām |
(26) vidhūtakarnavyajanām vidhūya
doṣṇābhireme samaraśriyā yaḥ ||

พระองค์หลังจากที่ได้ทรงปราบหญิงรับใช้ด้วยพระหัตถ์ ผู้เป็นเหมือน
พระลักษมีที่เป็นเจ้าแห่งข้างของศัตรู ที่มีงาเป็นถัน ที่เปียกชุ่มไปด้วยเครื่อง
ลูบไล้ คือ เลือด ที่มีพัด คือ หู ที่โบกกวัดแกว่งไปมา พระองค์ก็เลยทรง
สนุกสนานกับความงามในสนามรบ³⁰⁴

ขณะที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงทำสงครามกลางสนามรบ กวีสื่อสารอารมณ์ และจินตนาการเปรียบเทียบ**รูปกะ**เรียงต่อกัน ตั้งแต่เนื้อความที่กวีพยายามสื่อว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงพิชิตหรือปราบหญิงรับใช้ด้วยพระหัตถ์ หญิงรับใช้นี้คือภาพเปรียบเป็นพระลักษมีที่เป็นใหญ่ของพญาข้างฝ่ายศัตรู ซึ่งกวีเปรียบจอมข้างมีงาที่ยาวยื่นออกมาเป็นหน้าอกของพระลักษมี ตัวข้างเปียกชุ่มนั้น คือ เรือนร่างสตรีที่ลูบไล้ด้วยเลือด หมายความว่านางเทวีนำเลือดมาชโลมกาย มิติของเลือดนี้นับว่างดงามชวนพิศวง ส่วนหูข้างที่โบกกวัดแกว่งไปมา กวีมองว่าเป็นพัดที่พระลักษมีใช้โบกไปมา ความเปรียบแต่ละส่วนนี้ คือ ความมหัศจรรย์ในความหมายที่ผู้รับสารสามารถจินตนาการได้อย่างไร้ขีดจำกัด การที่พระมหากษัตริย์ทรงพิชิตสตรีหรือเทวีแห่งโชคของพระราชินีฝ่ายศัตรูนี้ กวีสื่อด้วยข้างที่ถูกควบคุมโดยพระมหากษัตริย์ราวกับปราบหญิงรับใช้ ซึ่งก็คือ พระลักษมีเทวี ในตอนท้ายกวีสรุปความว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กำลังสนุกสนาน เริงรื่นในสนามรบที่มีความงดงาม ไม่ว่าจะความหมายจะเปิดช่องให้ผู้รับ

³⁰⁴ จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.287 ด้านที่ 2 บทที่ 44

สารตีความแง่มุมใด พลังจากคำจารึกข้างต้นก็สะท้อนให้เห็นความปรีดีสุข ความสนุกอันพระมหากษัตริย์ทรงครอบครองพระลักษณะเทวีที่มีความยั่วยวนงดงามจับตา

สนามรบ สนามรักในบทสดุดีพระเกียรติ แผ่ความหมายคลุมเครือในวีรกรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีต้องการแสดงฝีมืออสังการให้แจ้งประจักษ์ กวีถ่ายทอดสารให้มีระดับความยากง่าย ผิดเพี้ยน และลึกซึ้งตามการตีความของผู้รับสาร ในที่นี้ผู้วิจัยใคร่กล่าวว่ากวีแสดงอารมณ์ปรีดีสุขที่พระมหากษัตริย์ทรงทำสงครามแล้วได้รับชัยชนะ เป็นความสุขยินดีเหนือสิ่งอื่นใด เทียบเคียงได้กับความหลุดรอดทุกข์ทางเพศรส อันเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงโลก หรือดั่งที่วาทสยาณ ผู้รจนา *กามสูตร* กล่าวถึงแนวทางการเรียนรู้ศาสตร์แห่งกามที่จะต้องแนบสนิทไปกับการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ ดังความว่า **“มนุษย์ผู้มีชีวิตยืนยาวเพียงหนึ่งร้อยปี ควรฝึกฝนธรรมะ อัตตา และกามาในหนทางอันสอดประสานกลมกลืนและไม่ขัดแย้งกัน...”**³⁰⁵

สนามรบที่กวีสื่อถึงวีรกรรมอันน่ายินดีของพระมหากษัตริย์ มีนัยเชื่อมโยงกับสนามรัก คือการที่ยอดวีรบุรุษแสดงความเก่งกล้าสามารถผสมกลมกลืนเข้ากับหนทางแห่งกามา สนามรักในแง่จึงเป็นพื้นที่แผ่รั้นความปรารถนาในทางเสนาหาที่ซับซ้อน ซึ่งความเสนหานี้อาจตีความเชิงลึกได้ว่า คือความปิติหลุดรอดของนักรบที่กระหายทำสงครามไม่ต่างจากนักรักที่กระหายจู่โจมว่ายนในแรงกามา ฉะนั้น พื้นที่ต่อสู้แสดงพลังกำลังของยอดนักรบ เมื่อพลิกมุมอีกความหมายหนึ่ง จึงกลายเป็นพื้นที่หนึ่งของนักรักที่แสดงชั้นเชิงแสดงออกทางอารมณ์รื่นเริงกับคู่รักนั่นเอง

2.2.3 สนามรบ สระเลือด ไช่มุก และน้ำอมฤต

บทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สนามรบมีนัยสัมพันธ์กับสระเลือด หรือทะเลเลือด ความแวววาวของไช่มุก และน้ำอมฤต โดยเครื่องประดับทางภาษาขับเน้นสนามรบและสิ่งต่างๆ ให้เห็นภาพ ก็คือ **อสังการ** ที่สื่อถึงจินตนาการ ความสงสัยของกวี และความหมายเปรียบเทียบรวมเข้ากัน มิติสนามรบและองค์ประกอบเสริมแต่งให้เห็นความหมายลึกซึ้งในตัวบท ส่งผลให้อารมณ์สุนทรีย์ของกวีมีคุณค่าควรแก่การจดจำ

กวีมองภาพสนามรบซ้อนทับสระเลือด โดยใช้ **อุตเปรกษา** และ **รูปกะ** ถ่ายกรองภาพที่กวีมองเห็นพื้นที่ทำสงครามเจืองนองด้วยเลือด แปรความหมายสู่ภูมิทัศน์ประดับตกแต่งอย่างวิจิตร ภาพซ้อนกันนี้ จะเห็นได้ใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** ที่ว่า

³⁰⁵ วาทสยาณ, *กามสูตร* แปลโดย หนุมาน กรรรมฐาน (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2558), 64

(63) yatra dviṣadrudhiradhāmni jayaśriyaṃ yo
jahre yudhi vyadhita tatra purīn tadākhyāṃ |

(64) hemāmvujopalavirañjitaḥbhāgā
digdhādhunāpi rudhirair iva yā vibhāti ||

พระองค์ทรงได้รับมาซึ่งพระศรีแห่งชัยชนะในการรบที่ใด ที่นองไปด้วย
เลือดของศัตรู พระองค์ได้สร้างเมืองที่มีชื่อนั้น (ชัยศรี) ณ ที่นั้น เมืองนั้นมีสวน
ของพื้นดินถูกทำให้เป็นสีแดงด้วยทอง ดอกบัว และหิน ย่อมปรากฏเหมือนกับ
ทาด้วยเลือดทั้งหลายจนกระทั่งทุกวันนี้³⁰⁶

จารึกข้างต้น ประกาศฝีมือกวีผู้รจนา**จารึกปราสาทพระขรรค์**อย่างยอดเยี่ยม ทุกวรรค
ทุกบาทสื่อความหมายประณีตงดงาม และ**อุตเปรกษา**เป็นกลไกวรรณศิลป์สะท้อนความงามนี้ ดังจะ
เห็นได้จากที่กวีพรรณนาเมืองชัยศรีระยิบระยับด้วยสีสันต่างๆ ความงามของเมืองแห่งชัยชนะกระตุ้น
จินตนาการสู่ช่วงเวลาที่ดีกันระหว่างภาพอดีตกับปัจจุบัน ดังเนื้อความบาทแรกกับบาทที่ 2 ให้ภาพ
ความหมายอดีตผ่านพ้นไปแล้ว นั่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างเมืองชัยศรี (jayaśri) บน
สมรภูมिरบรองรับด้วยเลือดข้าศึก (dviṣadrudhiradhāmni) ส่วนบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 สื่อ
ความหมายช่วงเวลาปัจจุบันที่กวีมีชีวิตอยู่ กวีมองเห็นเมืองชัยศรีประดับตกแต่งด้วยทองคำ (hema)
ดอกบัว (amvujā) และหินหลากสีสัน (upalavirañjita) โดยปริยายอาจมองว่าเป็นหินสีแดงได้ด้วย
เพราะคงเป็นหินศิลาแลงใช้ก่อสร้างเมืองชัยศรีหรือปราสาทพระขรรค์

บาทแรกกวีใช้คำว่า **rudhira** และย้ำอีกครั้งในบาทที่ 4 ดังคำจารึกว่า **rudhirair** รูปศัพท์นี้
สร้างมาจาก √rudh หมายถึง เป็นสีแดง ทั้งสองคำมีความหมายลักษณะ**ยวมก** เล่นคำให้เด่นทางเสียง
กล่าวคือ กวีตั้งใจที่สื่อความหมายถึง เลือด แต่ใช้ในบริบทความหมายเปลี่ยนตามช่วงเวลา เพราะบาท
แรก **rudhira** คือเลือดศัตรูเป็นสีแดง เพราะถูกพระราชาสังหาร ส่วนบาทสุดท้ายคือความเปรียบ
สะท้อนจากสิ่งประดับตกแต่งราวว่ามีสีแดงเดียวกับเลือด (**rudhirair iva**)

การที่กวีมองภาพที่คิด “จะเป็นเช่นนั้น” โดยเทียบเคียงวัตถุคุ้นเคย คือ ลักษณะหนึ่งของ
อุตเปรกษา สารในจารึกสื่อความว่าเลือดข้าศึกเจ็นองในสมรภูมिरบ เป็นชัยภูมิอันเหมาะสมที่พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ทรงเลือกพื้นที่นี้ก่อสร้างเมืองชัยศรี และประกาศวีรกรรมของพระองค์ให้เป็นอนุสรณ์

³⁰⁶ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23:

สถาน เมื่อเวลาผ่านไปภูมิหลังความเป็นมาของเมืองชัยศรี กระตุ้นเตือนให้กวีประจักษ์ภาพความงาม คือ ทองคำประดับเมืองชัยศรี ให้จินตภาพถึงสีเหลืองสุกปลั่ง เรืองรอง สีทองกระทบเข้ากับพื้นดินซึ่งประกอบด้วยแกร็ดหิน และก้อนหินต่างๆ ส่องแสงเปล่งประกาย ทั้งสีทองและสีก้อนหินยังผสมเข้ากับ สีดอกบัวในหนองน้ำ ดอกบัวอาจจะมิสีแดงเข้มหรืออาจเป็นสีชมพูตามลักษณะของสายพันธุ์ ขณะที่ ดอกบัวแยมบาน ธรรมชาติก็ได้จัดสรรให้เห็นความงามของกลีบดอกบัวที่เรียงซ้อนไล่ระดับความเข้ม เฉดสี เมื่อผสมเข้ากับสีอันหลากหลายทั้งสีทอง สีก้อนหิน ผลแห่งความประสานของสีที่สะท้อนกลับไป ยังเมืองชัยศรีจึงตรึงใจกวี เป็นความตรึงใจเพราะฉากเมืองชัยศรีแห่งนี้มีชีวิต สะท้อนสีแดงเลื่อมพราย แฉมด้วยความสว่างสดใส ไม่ต่างจากสีเลือดของศัตรู

Thomas S. Maxwell แสดงความเห็นไว้น่าสนใจว่า รายละเอียดคำประพันธ์บทนี้ถ่ายทอด ความคิดของกวีโดยสร้างสรรค์สิ่งใหม่ (renewal) ซึ่งปฏิเสธความทรงจำ (denied by memory)³⁰⁷ หากขยายความข้อสังเกตดังกล่าว สามารถสรุปอีกแง่หนึ่งได้ว่า กวีสร้างสรรค์**คลัง**การจากความ ต่อเนื่องของเหตุการณ์ในอดีต ไม่ได้ปฏิเสธความทรงจำโดยสิ้นเชิง เพราะความทรงจำของกวี ยังคงสด ใหม่ ลำดับเวลาย้อนไกลถึงครั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทำสงครามกับจาม

การสถาปนาเมืองชัยศรีมีความเชื่อมโยงกับการย้อนรำลึกวีรกรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** แสดงความงามของเมืองชัยศรีอย่างยอดเยี่ยม ไม่มีคำประพันธ์บทใดใน จารึกภาษาสันสกฤตเขมรสื่อจินตนาการสีแดงของเลือดศัตรูกับสิ่งก่อสร้างคู่ขนานงดงามถึงเพียงนี้ แม้ **จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม** กวีนำทางไว้แล้วถึงความงามระยิบระยับของสีแดงซึ่งเป็นสีเลือดศัตรู ด้วย คมพระขรรค์ที่พระมหากษัตริย์ทรงประหัตประหารศัตรูอย่างง่ายดาย กวีเสริมภาพความงามด้วย ดอกบัวสีแดงมาเปรียบกับเลือด³⁰⁸ก็ยิ่งให้ภาพที่มีความลุ่มลึกไม่ทรงพลังเท่า**จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งให้ภาพเลือดในจินตนาการของกวีใน 2 ช่วงเวลาซ้อนทับกัน

เจ้าชายวิกรมารทรงสร้างภาพเช่นนี้อีก โดย**อุตเปรกษา**เป็นกลไกลทางวรรณศิลป์ที่กวีกรอง ภาพจินตนาการถึงความงามของสีแดง หรือสีเลือด แต่ได้ปรับเปลี่ยนจากพื้นดินที่แต่งแต้มด้วยสีสัน ต่างๆ มาสู่ผิวน้ำ ผิวดินนั้นมีมวลน้ำหนัก สัมผัสจับต้อง ตรงกันข้ามกับสายน้ำให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว จับต้องให้เป็นรูปทรงไม่ได้ สายน้ำให้ผัสสะในแง่ความเย็น จินตนาการกวีแสดงออกในรูปผิวน้ำนี้ จึงมีความลึกซึ้ง เหมือนภาพสองภาพซ้อนกัน ทำให้เห็นภาพสะท้อนจินตนาการดุจกระจกเงา ดังบท พรรณนาผิวน้ำสระชัย ดังนี้

³⁰⁷ Thomas S. Maxwell, "The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor," in *Journal of Khmer Studies* UDAYA 8, (2007): 31.

³⁰⁸ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* (Siem Reap: Center for Khmer Studies, 2009), 145.

- (51) ambhojarāgāñjitaśātakumbha-
prāsādabhāsārunitāmvrāśiḥ |
- (52) vibhrājate bhārgavabhāvitasya
raktahradasyākṛtiṃ udvahan yaḥ ||

สระชัยแห่งนั้น ที่ผิวน้ำกลายเป็นสีแดงเพราะแสงสะท้อนจากปราสาทที่
ทำด้วยทองที่เป็นสีแดงเพราะ (แสงสะท้อนของ) ดอกบัว ย่อมปรากฏราวกับว่า
ลักษณะเป็นสระเลือด ที่เกิดขึ้นจากชนผู้มีเชื้อสายจากภฤคุ (ชาวจาม)³⁰⁹

คำประพันธ์ข้างต้นให้ภาพผิวน้ำสระชัยคล้ายสีเลือด แสดงว่าผิวน้ำไม่ได้ใส หรือผิวน้ำสีเขียว
มรกต แต่น้ำมีสีแดงเลื่อมพรายคล้ายสีเลือด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งผิวน้ำมองดูมีเกร็ดแวววาวสะท้อน
เป็นสีแดง เกร็ดแวววาวนี้เกิดจากสีทองขยับเน้นให้สีแดงมีความสว่าง ดังที่กวีพรรณนาให้เห็นว่าสระชัย
มีสีแดงเพราะแสงสะท้อนจากทองที่ปราสาทและแสงสะท้อนจากดอกบัว สีแดงส่องประกายบนผิวน้ำ
ให้ความงามทางจักขุและอารมณ์ความรู้สึก ดังอนุมานได้ว่าสีแดงของผิวน้ำเย็นเยือก หากเปรียบ
ด้วยเลือดก็เป็นเลือดที่เย็นแล้ว

การมองผิวน้ำไม่ต่างจากสีเลือด กระตุ้นความทรงจำกวีให้ตระหนักถึงสงครามเมื่อครั้งก่อน ที่
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทำสงครามกับกองทัพชาวจาม ซึ่งเชื่อว่าสืบเชื้อสายจากภฤคุ สมรภูมিরบครั้ง
นั้นกองทัพเขมรและกองทัพจามปากคงจะต่อสู้กันอย่างดุเดือด พื้นดินจึงเจิ่งนองเต็มไปด้วยเลือด

เป็นที่สังเกตว่าผิวน้ำที่มีสีแดงเพราะสะท้อนแสงจากสิ่งก่อสร้าง เป็นภาพเดียวกับที่กวีผู้รจนา
จารึกปราสาทโต้ว ได้กล่าวถึงกำแพงเมืองที่เป็นทองคำ ดังที่กวีกล่าวถึงภาพสะท้อนจากกำแพงเมือง
กระทบผิวน้ำในสระของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นภาพสีทองแผ่กระจายทั่วผิวน้ำ กวีกล่าวว่าสระน้ำ
หรือบารายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เหมือนมหาสมุทร ทั้งความยาว ความกว้าง และความลึก ซึ่งมี
ไฟเอวาระอยู่กลางมหาสมุทร ดังความว่า

- (17) dairghyena gambhīratayā prathimnā
naivāsya vāpī jaladhīyamānā |
- (18) ākīṃṣakārttasvaramapravimvair
aurvvāgnibhūtair api madhyadṛṣṭaiḥ ||

³⁰⁹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แผลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 24 (ธันวาคม 2531): 32.

สระน้ำของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ไม่เหมือนมหาสมุทร ทั้งด้านความยาว ความลึก และความกว้าง แม้จะด้วยภาพสะท้อนของกำแพงเมืองที่เป็นทองที่แผ่กระจายไปทั่ว ที่ถูกเห็นแล้ว ในท่ามกลางสิ่งที่เป็นเหมือนกับไฟเอวระ³¹⁰

ตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงว่าสิ่งปลูกสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กระทบใจกวีผู้มีจินตนาการสูง ด้วยสิ่งที่มองเห็นและความรุ่งเรืองของปราสาท กำแพงเมือง และศาสนสถานนั้น ได้รับการถ่ายทอดไว้ในจารึก เป็นหลักฐานให้อนุชนรุ่นหลังประจักษ์ว่าศิลปกรรมและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ล้วนก่อสร้างอย่างยิ่งใหญ่

เมื่อย้อนกลับมาพิเคราะห์บทสวดดีพระเกียรติใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** จะเห็นความคล้ายคลึงกับคำจารึก 2 บทข้างต้น สะท้อนลักษณะร่วมระหว่างสมรภูมिरบกับสมรภูมิเลือด แม้เลือดสี่มิติต่างในแง่ “พื้นที่” กล่าวคือ คำประพันธ์บทหนึ่ง สะท้อนสี่เลือดบนพื้นดิน และปราสาทที่ระยิบระยับ ส่วนคำประพันธ์อีกบทสะท้อนสี่เลือดบนผิวน้ำ จากสีและแสงปราสาทถ่ายภาพสู่สระน้ำ แต่ความหมายของคำประพันธ์ 2 บท มาบรรจบกันโดยสีแดงจากเลือดเป็นเครื่องกระตุ้นจินตนาการและความทรงจำ ให้อารมณ์ความรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ในชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประจักษ์ภาพสมรภูมิเลือดทาบาทุกพื้นที่แห่งเมืองชัยศรี จะต่างกันตรงพื้นที่เมืองชัยศรีสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ พื้นที่เป็นสีแดงราวกับเลือดสร้างขึ้นจากศิลปะประดับตกแต่ง ให้ จินตภาพสี แสง กลิ่น และอุณหภูมิที่จำลองมาจากเลือดอย่างน่าหลงใหล

ใน**จารึกปราสาทจรุง** สมรภูมिरบเป็นทะเลเลือดยังคงสร้างอลังการอย่างต่อเนื่อง บทสวดดีพระเกียรติอาศัยกลไกอุตเปรกษาให้ภาพ “สายธารเลือด” ศัตรู สื่อความหมายลักษณะเดียวกับสมรภูมิเลือดใน**จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งเป็นเลือดท่วมนองสนามรบ อันเกิดจากคมพระขรรค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตัวยก **จารึกปราสาทจรุง** มีลักษณะพิเศษ คือ เลือดที่มีความงาม จำลองอยู่ที่พระนขาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันส่องแสงเป็นประกาย แม้ปรากฏภาพจากที่ห่างไกล แต่ก็ให้ภาพอันน่าพิศวงในวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้

(43) dūre jitārativīryabhājo

yasyāsprāntī dviṣato py ajasram |

(44) nakhāmsunā khaḍgalatānuraktā

dviḍasradhāre snapiteva reje ||

³¹⁰ จารึกปราสาทโต้ว ด้านที่ 2 บทที่ 27

**คมดาบแห่งพระขรรค์ของพระองค์ ผู้ชนะข้าศึกแล้ว ผู้มีความเก่งกล้า
อย่างยิ่ง แม้จะไม่สัมผัสข้าศึกเลย แต่ก็ถูกสัมผัสแล้วด้วยประกายแสงของ
พระนขาของพระองค์ปรากฏจากที่ห่างไกล รวากับว่าถูกอาบในสายธาร
แห่งเลือดของศัตรู³¹¹**

สนามรบและสระเลือดในบทสวดตีพระเกียรติ สื่อภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในฐานะ
“ยอดนักรบ” พระองค์มีความเก่งกล้า พระหัตถ์ทรงพระขรรค์สังหารศัตรูมากมาย วิรกรรมเช่นนี้เป็น
ภาพจินตนาการ โดยกวีถ่ายทอดความหมายของสนามรบในมิติสระเลือด และสีแดงเหมือนสีเลือดจาก
ภูมิทัศน์ปราสาทพระขรรค์ เป็นเครื่องเตือนตาเตือนใจกวีให้ระลึกถึงวิรกรรมของพระมหากษัตริย์

นอกจากสนามรบมีความงามเช่นเดียวกับสระเลือด กลางสนามรบที่พระมหากษัตริย์ทรงทำ
สงคราม ทรงพาดฟันตระพองข้างจนไข่มุกร่วงหล่น บทสวดตีพระเกียรติให้ภาพความงามของ
สนามรบตกแต่งด้วยไข่มุกแสดงจินตภาพแวววาว เหมือนหยดน้ำตาของนางอัปสร และเหมือน
เครื่องประดับสายสร้อยของพระลักษมี

ความหมายที่สนามรบเคลื่อนกลาดด้วยไข่มุกเหมือนหยดน้ำตาของนางอัปสร พบว่าบทสวดตี
พระเกียรติใน **จาริกปราสาทโตว์** แสดงฝีมือศิลปะการประพันธ์ของกวีอย่างเยี่ยมยอด ดั่งเนื้อความ
พรรณนาไว้ว่า

(29) āsphālitadvidddivipakumbhamukta-
muktālavas samyati yena reje |

(30) yattatparāṇām surasundarīṇām
vyarthotsukānām iva vāspavinduḥ ||

**ในสงคราม ก้อนเล็กๆ ของไข่มุกที่หลุดร่วงออกมาจากตระพองข้างของ
ข้าศึก ที่ถูกพระองค์ฟันแล้ว ปรากฏแล้วเหมือนกับหยดน้ำตาของนางอัปสร
ทั้งหลาย ผู้มีจิตใจจดจ่ออยู่ที่พระองค์ ผู้ตื่นเต้นอย่างไม่มีเหตุผล³¹²**

ฉากสงครามนั้น โดยปรกติแล้วน่าจะเนื่องนองด้วยเลือด ความโกลาหล และความแตกตื่น
ของกองทัพ แต่กวีไม่ได้สื่อจินตนาการเช่นนั้น หลังจากที่พระมหากษัตริย์ทรงพระขรรค์ฟันตระพอง
ข้างของข้าศึก เกิดรอยปริแตกตรงเนื้อตระพองข้าง ปรากฏว่ามีไข่มุกก้อนเล็กๆ หลุดออกมาจาก
ตระพองข้าง ดังคำจารึกว่า “dvipakumbhamukta muktālavas” กวีสรรคำว่าเป็น reje หมายถึง

³¹¹ จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.547 ด้านที่ 1 บทที่ 22

³¹² จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บทที่ 15

ปรากฏภาพอย่างงดงาม เพื่อขยายภาพให้เห็นว่ามีไข่มุกร่วงหล่นจากรอยแยกจากตระพองข้าง กวีใช้ คำศัพท์ iva แสดงจินตนาการเชื่อมต่อสิ่งหนึ่งสื่อภาพแทนสิ่งหนึ่ง ซึ่งก็คือกระบวนการสื่อความหมาย แบบ**อุตเปรกษา** ก่อนไข่มุกเล็กๆ ร่วงสู่พื้นเบื้องล่าง เหมือนหยดน้ำตา (vāspavinduh) ของเหล่านางอัปสร (surasundarīnām) ความหมายเช่นนี้เป็นจินตนาการที่งดงามและตรึงใจมาก เพราะสื่อลักษณะร่วมกันระหว่างไข่มุกเม็ดเล็กๆ กับหยดน้ำตาอันเป็นทิพย์ของนางฟ้าที่พรั่งพรายด้วยความกระฉ่างใส น้ำตานั้นแทนทั้งความปิติยินดี และความโศก แต่ในที่นี้ หยดน้ำตาเหล่านางอัปสรสื่ออารมณ์ตื่นเต้นยินดีในพระบุญญาธิการพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างไม่มีเหตุผล คำจารึกบทนี้จึงเสริมภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในฐานะนักรบผู้ยิ่งใหญ่ กล้าหาญ และเปี่ยมด้วยพลังสามารถโค่นล้มข้าศึก จนเหล่านางฟ้าแสดงความปิติยินดีกันทั่วหน้า

ในมิติที่สอง สนามรบประดับด้วยเม็ดไข่มุกร่วงหล่นจากตระพองข้าง แต่ปรากฏว่าเป็นไข่มุกส่องแสงระยิบแฉวยาวจากเครื่องประดับ เห็นได้จากบทสดุดีพระเกียรติใน **จารึกปราสาทจรุง** ดังเนื้อความพรรณนาไว้ว่า

(11) virejire yadbhujabhinnavairi-
mattebhakumbhir yudhi muktamuktāḥ |

(12) valād vṛtāyā ripurājalakṣmyāḥ
paricyutā yena bhiyeva hārāḥ ||

**ในสนามรบไข่มุกที่ร่วงหล่นไปแล้ว ที่มี (อยู่ใน) ตระพองข้างที่ตกมันของ
ข้าศึกที่ถูกฟันขาด ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ปรากฏความแวววาวราวกับ
สายสร้อยไข่มุกของพระลักษมีของพระเจ้าแผ่นดินแห่งเหล่าข้าศึก ที่ถูกพระองค์
ทรงใช้พละกำลังจับตัวไว้ จึงได้หล่นไปแล้ว เพราะความหวาดกลัว**³¹³

บทสดุดีพระเกียรติข้างต้น กวีถอยห่างจากการบันทึกภาพจริง มาสู่โลกอสังการทางภาษา โดยใช้ภาษาแสดงลีลาอนุภาพ สื่อจินตนาการ สื่อความเคลื่อนไหว อารมณ์ความรู้สึก ท่ามกลางสนามรบขณะที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงฟาดฟันตระพองข้างตกมันของศัตรูจนขาดนั้น สิ่งบางอย่างตกลงมาจากตระพองข้างตกมัน (mattebhakumbhir) นั่นคือ ไข่มุก ดังคำจารึกว่า “yudhi muktamuktāḥ” หมายถึง ท่ามกลางสนามรบหรือในการต่อสู้ที่ไข่มุกร่วงลงไปแล้ว คำศัพท์ว่า “virejire” หมายถึง แฉวยาว หรือสว่างสุกใส เป็นคำขยายเม็ดไข่มุกที่เคลื่อนด้วยความวาว ไข่มุกที่กวีกล่าวถึงน่าจะเป็นอัญมณีชั้นสูงที่นิยมในราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพราะภายในปราสาทตา

³¹³ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 3 บทที่ 68

พรหม ทางราชสำนักจัดสิ่งของมีค่ามาบูชาสถานและรูปเคารพจำนวนมาก หนึ่งในนั้นมีไข่มุกนับหมื่นเม็ด ดังกวีบันทึกรายการสิ่งของไว้ว่า

(67) pañcatrimśac ca vajrāṇi mauktikavyajanadvayan |

(68) viṃśatiṣ ṣaṭchatā muktās tathāyutacatuṣṭayam ||

*มีเพชรจำนวน 35 เม็ด มีพัคซึ่ง (ประดับตกแต่งด้วย) ไข่มุกจำนวน
2 เล่ม ไข่มุกมีจำนวน 40,620 เม็ด³¹⁴*

คำบรรยายข้างต้น ทั้งเพชร พัดที่ตกแต่งด้วยไข่มุก และเม็ดไข่มุกเป็นสิ่งของถวายบูชาภายในปราสาทตาพรหม ไข่มุกเป็นอัญมณีที่มีความบริสุทธิ์ นอกจากมีคุณค่าคู่ควรแก่การนำมาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ไข่มุกยังเป็นสื่อความเปรียบก่อให้เกิดจินตภาพเป็นรูปธรรมด้วย เป็นไปได้ว่ากวีคงสัมผัสและประทับใจความแวววาวของไข่มุกที่มีอยู่ทั่วไปตามศาสนสถานสำคัญๆ จึงนำมาเป็นสื่อเปรียบเทียบความงดงามกับการแสดงวีรกรรมของพระมหากษัตริย์

เนื้อความที่กวีพรรณนาภาพเม็ดไข่มุกร่วงจากตระพองข้าง ไม่เพียงสะท้อนแสงแวววาว สว่างเลื่อมพราย แต่ให้ภาพไข่มุกเหมือนเม็ดฝนโปรยลงมา ไข่มุกร่วงหล่นเป็นสายเหมือนสร้อยคล้องคอนี้ กวีแสดงจินตนาการได้อย่างวิเศษ เพราะความเปรียบอีกชุดหนึ่ง กวีกล่าวถึง *hārāḥ* หมายถึงสายสร้อยไข่มุก คำศัพท์ *yena* บ่งชี้ถึงการเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน ในที่นี้เปรียบเทียบไข่มุกที่ร่วงกราวจากตระพองข้างประดุจสายสร้อยไข่มุก ซึ่งไม่ใช่สายสร้อยไร้ค่า หรือเป็นสายสร้อยประดิษฐ์ที่พบโดยทั่วไป หากเป็นสายสร้อยไข่มุกของพระลักษมีฝ่ายศัตรู (*ripurājalakṣmyāḥ*) คำกริยาแสดงอาการในบาทสุดท้าย คือ *paricyutā* หมายถึง กลิ้งไปแล้ว เมื่อรวมความกับคำจารึก “*paricyutā yena bhiyeva*” หมายถึง “*เหมือนกับสร้อยไข่มุกที่กลิ้งไปรอบๆ เพราะความหวาดกลัว*” แสดงว่าผู้ถูกระทำมีชีวิตเช่นมนุษย์ แสดงอาการหวาดกลัว ลนลานโดยเคลื่อนที่ด้วยความกลัว ซึ่งสารดังกล่าวตีความได้ 2 นัย กล่าวคือ นัยแรกเป็นภาพจินตนาการพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงใช้พละกำลังจับพระลักษมีฝ่ายศัตรู พระนางจึงแสดงความหวาดกลัว แล้วพลัดตกลงจากหลังข้าง คือ ให้ภาพพระนางร่วงหล่นจากที่สูงสู่เบื้องล่าง คำศัพท์แสดงอาการกลิ้งไปรอบๆ โดยปริยายให้ภาพพระลักษมีเคลื่อนไหวตกจากหลังข้าง แล้วกลิ้งลงกับพื้น จินตนาการเช่นนี้คือ **อุตเปรกษา** เพราะกวีมองภาพดังกล่าวคือสายสร้อยไข่มุก แวววาวในอุ้งพระหัตถ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นัยอีกชุดหนึ่ง เป็นไปได้ว่าเหตุการณ์นี้อยู่ช่วงที่พระมหากษัตริย์ทรงทำสงครามยุทธหัตถ์กับหลังข้าง เพราะผู้ที่ถูกพระเจ้า

³¹⁴ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาถ้อยคำในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7”, 146.

ชัยวรมันที่ 7 ทรงจับไว้ได้ คือ พระราชาที่สู้รบด้วยกันบนหลังช้าง นาฏการแสดงความเคลื่อนไหว คือ พระราชาที่พ่ายแพ้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พลัดตกลงจากหลังช้าง แล้วเกิดความหวาดกลัว ภูเขาทรงของ พระราชาอันเรื่องระยิบนี้เปรียบได้กับสายสร้อยไข่มุก เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงฟันตระพองช้าง จนเปลื้องปล้ำแก่พระราชาฝ่ายปฏิปักษ์จึงร่วงหล่นจากหลังช้าง กวีมองด้วยจินตนาการว่าไข่มุกจากตระพองช้างร่วงหล่น และซ่อนด้วยความเปรียบเสริมเข้ามาว่าเหมือนสายสร้อยไข่มุกของพระลักษมี ซึ่งแท้จริงแล้วแสดงนาฏการแห่งความสิ้นหวังและความพ่ายแพ้ของพระราชาฝ่ายปฏิปักษ์ แต่บทสวดดี พระเกียรติสะท้อนภาพ**อุตเปรกษา**ด้วยความงดงามเกินพรรณนา

จาริกปราสาทจริง ให้ภาพสนามรบ แปรความหมายเป็นมหาสมุทรสว่างสดใสด้วยแสงน้ำอมฤต หรือกล่าวด้วยภาษา**อสังการ**ได้ว่า**กีลีรูปกะ**เปรียบสนามรบเป็นมหาสมุทร ความเปรียบนี้ไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่ เพราะกวีผู้รจนา**จาริกปราสาทตาพรหม** ริเริ่มกรองภาพสนามรบเป็นมหาสมุทรไว้ก่อนแล้ว ใน**จาริกปราสาทจริง** มหาสมุทรกลายเป็นฉากรองรับจินตนาการอันโลดโผนของกวี โดยที่กวีแสดงมิตีความสว่างรุ่งโรจน์ของสนามรบ ดังความว่า

(19) patudyutis tiksnatarorirāser

yā mohinīndrasya jayāmṛtānām |

(20) vikāriṇī yasya raṇāmvrāsau

yaśassudhāṃśor bharaṇī punas sā ||

ในมหาสมุทรแห่งสนามรบ แสงที่เจิดจ้าของน้ำอมฤตแห่งชัยชนะ ได้ทำให้กองทัพของพระราชาของศัตรูเกิดความมึนงง ทำให้พระเกียรติยศของพระองค์แผ่ไปในมหาสมุทร คือ สนามรบ แต่แสงนั้นได้กลายเป็นกลุ่มดวงดาวภรณ์สำหรับพระจันทร์³¹⁵

บทสวดดีพระเกียรติข้างต้น มหาสมุทรปรากฏแสงสว่างจากน้ำอมฤตแห่งชัยชนะ ทำให้ศัตรูเกิดความมึนงง สาเหตุที่ศัตรูแสดงอาการเช่นนี้ เพราะกวีล้อความหมายปรัมปราคติ ดังที่ **วิษณุปุราณะ** เล่าเหตุการณ์ขณะเหล่าเทวดาและอสูรกวมน้ำอมฤตโดยอาศัยพญานาควาสุกิพันพันภูเขามันตระประหนึ่งเป็นเชือกพันภูเขาให้หมุนวน บรรดาอสูรจับส่วนหัวพญานาควาสุกิจึงสัมผัสกับไอความร้อน

³¹⁵ จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.288 ด้านที่ 3 บทที่ 72

จากไฟ คือ ลมปากของพญานาค ทำให้เหล่าสุรหมตฤทธิ์เดช³¹⁶ กวีปรับนัยปรัมปราคตินี้เพื่อสื่อให้เห็นว่ากองทัพศัตรูไม่อาจทนแสงเจิดจ้าของน้ำอมฤต คือพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ กองทัพฝ่ายศัตรูจึงเกิดอาการมึนงง เสื่อมฤทธิ์ ขณะเดียวกันพระเกียรติยศก็แผ่ขยายในมหาสมุทรหรือสนามรบ ตอนท้ายกวีก็กล่าวว่าแสงแผ่ขยายพวยพุ่งขึ้นบนฟ้ากลายเป็นกลุ่มดาวภารดีของดวงจันทร์ หมายความว่า แสงรุ่งโรจน์ไม่ได้แผ่กระจายครอบคลุมพื้นมณฑลในสนามรบหรือมหาสมุทรแค่เบื้องล่าง แต่แสงพุ่งสูงสุดสุดบนท้องฟ้า กลายเป็นแสงสดใสของกลุ่มดาวภารดี ความจารึกตอนนี้ กวีแสดงความหมายชัดเจนว่าแสงจากน้ำอมฤต กลายรูปเป็นกลุ่มดาว เนื้อหาจารึกที่สื่อแนวเทียบลักษณะเดียวกัน เพียงแต่กวีไม่ได้กล่าวถึงแสงดาว หากกล่าวถึงแสงเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เป็นพวงมาลัยพวงพุ่งสู่เบื้องบนหรือสวรรค์ พบอยู่ก่อนแล้วใน *จารึกปราสาทพิฆานอากาศ* ดังความว่า **“พวงมาลัย คือ พระเกียรติยศของพระองค์ที่พวยพุ่งขึ้นไปสู่เบื้องบน ส่องแสงอยู่แล้วที่เบื้องบนราวกับว่าทำให้เทพทั้งหลาย ผู้มีอินทรีข่มมัวแล้วให้ตื่นอยู่”**³¹⁷ เมื่อเทียบกันแล้ว จะเห็นว่าความหมายใน *จารึกปราสาทจริง* ให้ภาพแจ่มชัดกว่า เพราะแสงพระเกียรติยศไม่ได้มีความหมายเป็นนามธรรมเช่นพวงมาลา แต่เป็นแสงดาวดวงงามเวลากลางคืน ฉะนั้น สารอันทรงพลังชวนตีความได้ว่าท้ายสุดแล้ว พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ได้รวมกลุ่มเป็นแสงดาวอยู่บนฟากฟ้า นัยนี้ กวีได้การสถาปนาภาวะความเป็นนิรันดร์ของพระเกียรติยศที่คงอยู่คู่จักรวาล

บทสวดดีพระเกียรติใน*จารึกปราสาทจริง* ดังที่กวีกล่าวถึงแสงสว่างจากกลุ่มดาวภารดีบนฟ้าเวลากลางคืน คงมีพื้นฐานมาจากปรากฏการณ์จริงทางธรรมชาติ เพราะมนุษย์แต่โบราณมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติ เวลากลางคืนแสงพระจันทร์ส่องสว่าง แสงดาวระยิบระยับ จึงถือว่าเป็นสื่อเปรียบเทียบกับจินตนาการของกวีในบทกวีนิพนธ์ ซึ่งกวีทุกวัฒนธรรมและทุกถิ่นที่นำมาอ้างอิง ทำให้คำประพันธ์บทนั้นมีลักษณะสากล คือ แม้ผู้รับสารอยู่คนละวัฒนธรรม แต่ทว่าก็เข้าใจความงามพื้นฐานของสภาวะทางธรรมชาติที่ประจักษ์รับรู้ได้ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์ ดังข้อมูลให้รายละเอียดปรากฏการณ์แสงของเทวดาบนฟากฟ้าตกลงมา สร้างความประหลาดใจแก่ผู้พบเห็น แสดงให้เห็นว่ากลุ่มดาวหรือเทวดาที่มีแสงสว่างบนฟากฟ้ากระตุ้นผู้สังเกตให้เกิดจินตนาการขึ้นได้ หลักฐานที่ว่านี้ คือ *จารึกบันทายฆมาร์* ประพันธ์โดยชนชั้นนำมีนามว่า “ศรีมธูเรนทรสุริ” เป็นจารึกภาษาสันสกฤตขนาดสั้นๆ บันทึกปีมหาศักราช 1138 กล่าวถึงดวงไฟที่ตกมาจากฟ้า ซึ่งผู้บันทึกเรียกว่า “พระเพลิงสวรรค์” ดังบันทึกว่า

³¹⁶ สุภาพร พลายน้อย, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง,” 638.

³¹⁷ *จารึกปราสาทพิฆานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 12

- ◎ vrah vlen svargga
- ◎ iman divaś śrīmadhurendrasūri r agniṃ patantaṃ samakālam atra
śrīvīraśaktyāgamanena so 'ha m adrākṣam aṣṭātrīśaśāṅkarūpaiḥ
- ◎ dr̥ṣṭo mayā dīpitadiṅmukho 'gni r divaḥ patan śrījayavarmmarājye
atyadbhutaṃ yatsaphalāni manye jātañ ca netre ca kulañ ca me syuḥ³¹⁸

◎ พระเพลิงสวรรณ

◎ ข้าศรีมธุเรนทรสุริได้เห็นไฟนี้ที่กำลังตกลงมา ณ ที่นี้ ในเวลาเดียวกัน
กับการมาของศรีวิระศักดิ์ ในปี 1138

◎ ไฟที่กำลังตกจากสวรรค์ที่ทำให้ทิศรุ่งเรืองแล้ว ถูกเห็นแล้วโดย
ข้าพเจ้าใน รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมัน สิ่งนี้เป็นที่มหัศจรรย์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
ข้าพเจ้าคิดว่าการเกิดกัศิ ดวงตาทั้ง 2 กัศิ ตระกูลของข้าพเจ้ากัศิ คงเป็นสิ่งที่
ประสบความสำเร็จ

เนื้อหาจารึกปราสาทจรุงอีกบทหนึ่ง กวีกล่าวถึงทางช้างเผือก ซึ่งชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ทาง
ธรรมชาติเวลากลางคืนว่าอยู่ในความสนใจของกวี ดังความว่า

(51) nakṣatramālāracitas sudhāṅgo

bhūmaṇḍala — ๐๐ — ๐ — — |

(52) — — ๐ — — ๐๐ daṇḍaśatru-

padmeṣu — — ๐๐ — ๐ — yah ||

“ร่างกายของน้ำอมฤตได้ถูกสร้างขึ้น ด้วยแถวของดวงดาว (ทาง
ช้างเผือก) มณฑลของแผ่นดิน [...] ไม้เท้า ในดอกบัวคือ คัศรุ [...] การลงโทษ
พระองค์”³¹⁹

³¹⁸ Thomas S. Maxwell, “A New Khmer and Sanskrit Inscription at Banteay Chmar,” in
Journal of Khmer Studies UDAYA 10, (2009): 135-201.

³¹⁹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 1 บทที่ 26

การสื่ออารมณ์ของกวีในบทสวดตีพระเกียรติมีพลังอย่างมาก ยิ่งเมื่อสนามรบเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สื่อวีกรรมพระมหากษัตริย์ชัดเจนนที่สุด สนามรบ สระเลือด ไช่มุก น้ำอมฤตกับ “พระเกียรติยศ” พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงแสดงให้เห็นว่ากวีมองภาพสนามรบที่ไม่ใช่เพียงสนามต่อสู้ แต่เป็นสนามหรือสมรภูมิแห่งชัยชนะรวมถึงดงามต่างๆ ทั้งสีแดงที่กวีสื่อว่าเหมือนกับเลือด ไช่มุกแวววาว เหมือนสายสร้อยประดับเรือนร่างพระลักษมี และน้ำอมฤต ที่กวีจินตนาการว่าเป็นแสงแห่งพระเกียรติยศสว่างไสว อันเกิดจากชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในสนามรบ

ความงามของสนามรบ คือ **อสังการ** สื่อภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะ “ยอดนักรบ” ทรงโดดเด่นเป็นสง่าอยู่กลางสนามรบ อันที่จริงแล้วผู้รับสารแทบไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับการรบ และสถานการณ์ในสงครามดำเนินไปอย่างไร ซึ่งก็คงไม่แปลกที่กวีพรรณนาเพียงว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึก ต่างจากองค์ประกอบต่างๆ ในสนามรบกลับมีความอัศจรรย์เหนือพระบรมเดชาภาพยิ่งกว่ารายละเอียดการรบ มองจากนัยนี้ การสื่อภาพพระมหากษัตริย์ด้วย**อสังการทางความหมาย** จึงเอื้อให้ผู้อ่านตีความเบื้องหลังความงามของสนามรบได้อย่างกว้างขวาง

2.3 อสังการในบทสวดตีพระเกียรติกับความหมายสรรพศิลป์

นอกจากกวีแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็น “ยอดนักรบ” พระองค์ยังมีพระปรีชาญาณในด้านสรรพศิลป์ อันบ่งชี้ให้เห็นความโดดเด่นในฐานะพระมหากษัตริย์ “ยอดนักปราชญ์” ไม่ว่าจะเป็นพระปรีชาญาณด้านภาษาและไวยากรณ์สันสกฤต ความรู้ในคัมภีร์ พระสูตรทางศาสนา ทรงเป็นครูที่มีภูมิปัญญาความรู้กว้างขวาง และความรู้อันมั่นคงทำทนายแก่นสารความรู้ของพระผู้เป็นเจ้า ดังหัวข้อต่อไปนี้

- 2.3.1 ภาษาและไวยากรณ์สันสกฤต
 - 2.3.2 คัมภีร์ทางศาสนา
 - 2.3.3 ความรู้หนักแน่น และเป็น “ครู” ของโลก
 - 2.3.4 เป็นยอดนักปราชญ์ของโลกทั้งสาม
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 ภาษาและไวยากรณ์สันสกฤต

จะเห็นได้ใน**จารึกปราสาทพระขรรค์** **เศลชะ** ซึ่งให้ความหมายรูปศัพท์มากกว่า 1 ความหมาย คำศัพท์เดียวกันแต่กวีใช้สื่อความหมายแฝงคนละส่วนกัน ถือว่าเป็นลักษณะเด่นสุดของ

อลังการในบทสวดที่พระเกียรติ เพราะเนื้อความเล่นล้อความหมายสื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และนักปราชญ์ทางไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต ดังความว่า

(41) sādhpriyas sadgūṇavṛddhivṛddha-
samjñāḥ kṛtī samskṛtavarnarītiḥ |

(42) nipātayan durhṛdam īsavandyo
yo viśrutaḥ pāṇinir ākumāram ||

พระองค์ทรงเป็นที่รักของคนดี (หรือรักคนดี) ทรงมีพระปรีชาสามารถเพิ่มขึ้นเพราะการเพิ่มขึ้นของคุณสมบัติที่ดี ผู้ใจบุญ ทรงจัดระเบียบของคนในวรรณะต่างๆ ทรงขจัดผู้มีใจชั่ว (หรือศัตรู) นับถือกราบไหว้พระศิวะ³²⁰ พระองค์เป็นที่รู้จักกันทั่วไปตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ว่าเป็น ปาณินิ ผู้ขอคำที่ถูกต้อง ผู้ทำให้คำนามเพิ่มขึ้นด้วยการประกอบปัจจัย สด (อต, อาน, มาน) และด้วยการเปลี่ยนสระเป็นชั้นคุณและวฤทธิ ผู้คงแก่เรียน ผู้จัดระเบียบของตัวอักษร ผู้ให้คำว่า ทุรหฤท เป็นคำยกเว้น ผู้ได้รับการไหว้โดยพระศิวะ ผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง³²¹

จารึกบทนี้ กวีเปรียบเทียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นปาณินิตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ปาณินิคือนักไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต มีอายุประมาณช่วงก่อนพุทธศักราช 100 ถึงพุทธศักราช 100 หรือประมาณ 700-400 ปีก่อนคริสต์ศักราช ปาณินิเป็นผู้แต่งตำราไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเล่มแรกชื่อ อัมภรณายี เป็นผู้แต่งหนังสือบัญญัติบอกธาตุ กลุ่มคำ และแต่งไวยากรณ์ปรากฏด้วย งานด้านวรรณคดีที่เป็นเรื่องราวของกฤษณะได้ชัยชนะต่อชามพวตี ก็เชื่อว่าปาณินิได้ประพันธ์ไว้ เพียงแต่ต้นฉบับสูญหายไปแล้ว³²² กวีเอ่ยนามปาณินิในจารึก แสดงให้เห็นว่าราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การศึกษาภาษาสันสกฤตเจริญเฟื่องฟู อันเป็นผลจากการแตกยอดองค์ความรู้ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตของปาณินิ กวียกย่องปาณินิเป็นครู ขณะเดียวกันก็สวดที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเป็นปาณินิที่

³²⁰ ความตอนนี้เป็นประเด็นน่าสนใจว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกราบไหว้บูชาพระศิวะจริงหรือไม่ เนื่องจากรูปศัพท์ที่กวีใช้ *īsavandyo* อาจจะต้องแปลตามศัพท์ *īsa* ว่าพระศิวะเสมอไป เพราะหากสื่อความว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกราบไหว้บูชาพระศิวะเป็นสรณะ จะขัดกับคานิยมทางศาสนาของพระองค์ และความจะไม่สอดคล้องกับจารึกที่ตามมาว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงบูชาพระพุทธรูป ในที่นี้ ผู้วิจัยใคร่ตีความ *īsa* เป็นจิตวิญญาณสูงสุด ซึ่งก็คือ พระพุทธเจ้านั่นเอง

³²¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23: 85.

³²² จำลอง สารพัดนึก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 164.

เชี่ยวชาญด้านไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต ความหมายในจารึกจึงโยงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับชีวประวัติของปาณินิ รวมทั้งการตีความนัยทางไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตที่สลับซับซ้อน สอดคล้องกับที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กล่าวว่ายทุกคำเป็น **เคลษะ** หากไม่เข้าใจความหมายแล้ว จะแปลยากที่สุด³²³

สิ่งที่เข้าใจยากในคำจารึก เห็นได้จากที่กวีใช้คำศัพท์ **เคลษะ** แสดงความหมายคู่ขนานกันตลอด กล่าวคือ บาทแรกคำศัพท์ว่า *sādhupriya* หากใช้ขยายคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะได้ว่าความว่าพระองค์ทรงเป็นที่รักของสาธุชนหรืออาจสื่อความพระองค์ทรงโปรดคนดี ซึ่งเป็นความหมายตามเจตนารมณ์ของกวี แต่โดยปริยายก็สื่อถึงปาณินิโดยกวียกย่องนักปราชญ์ท่านนี้ว่าเป็นที่รัก ปาณินิอยู่ในฐานะครู ย่อมเป็นที่รักของคนดีหรือของสานุศิษย์ ขณะเดียวกันยังแปลคำศัพท์ *sādhu* ได้ว่าถูกต้อง ตามบริบทแปลความสัมพันธ์กับปาณินิ คือ เป็นผู้ชอบคำที่ถูกต้อง อธิบายได้ว่าปาณินิเป็นนักไวยากรณ์เคร่งครัดกฎเกณฑ์ทางภาษา ย่อมพึงพอใจผู้ใช้ถ้อยคำถูกต้องทางไวยากรณ์ ข้อความตามมา *sadgunavṛddhivṛddhasamjñah* ความหมายสื่อซ้ำซ้อน หากเชื่อมโยงกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความตอนนี้เป็นคำสมาสยกย่องพระองค์ว่า **“ทรงมีพระปรีชาสามารถเพิ่มขึ้นเพราะการเพิ่มขึ้นของคุณสมบัติที่ดี”** ขณะเดียวกัน หากแยกศัพท์เป็น *sad- guṇa- vṛddhi- vṛddha- samjñah* จะเห็นได้ว่าเป็นศัพท์เฉพาะทางไวยากรณ์ สัมพันธ์กับองค์ความรู้ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตของปาณินิ อธิบายได้ ดังนี้ *sad* คือ *sat* เป็นปัจจัยของ **present participle** ทั้งกริยาแสดงการกระทำเพื่อตนเอง (อาत्मเนบถ) และกริยาแสดงการกระทำเพื่อคนอื่น (ปรัสไมบถ) ส่วน *guṇa* และ *vṛddhi* เป็นคำศัพท์ทางไวยากรณ์มีความหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนเสียงตามขั้นสระ ซึ่งแบ่งสระเป็น 3 ชั้น คือ สามัญ คุณ และวุฤทธิ เมื่อนำสระอะไปรวมกับสระ อิ,อี เปลี่ยนเป็นเอ / อุ,อุ เปลี่ยนเป็นโอ / ฤ, ฤ เปลี่ยนเป็นอร และฤ, ฤ เปลี่ยนเป็นอล การเปลี่ยนเสียงดังกล่าวเรียกว่าขั้นคุณ จากสระชั้นคุณ เมื่อนำสระอะไปรวมซ้ำอีก จะเปลี่ยนเป็นสระชั้นวุฤทธิ กล่าวคือ อ,อา เปลี่ยนเป็นอา / เอ เปลี่ยนเป็น โอ / โอเปลี่ยนเป็น เอา / อร เปลี่ยนเป็น อาร และอล เปลี่ยนเป็น อาล³²⁴ คำศัพท์ว่า *vṛddha* หมายถึง คำทุกคำที่พยางค์แรกเป็นสระชั้นวุฤทธิ ส่วน *samjñah* คือ เครื่องหมายการรับรู้ทางไวยากรณ์ ซึ่งในอักษฎาธิบาย เนื้อหาปรกรณ์ส่วนหนึ่งเรียกว่า “สัชญาปรกรณ์” ซึ่งรวมคำศัพท์ทางไวยากรณ์³²⁵ ดังนั้น โดยรวมเมื่อสื่อความโดยตรงถึงปาณินิจากความหมายที่กวียกย่องพระเจ้าชัยว

³²³ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 7**, 43.

³²⁴ Edward Delavan Perry, **A Sanskrit Primer** 4 th Edition, 12.

³²⁵ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 7**, 43.

มันที่ 7 จะเปลี่ยนมาสู่การยอมรับความเป็นปราชญ์ของปาณินิ ดังคำแปลว่า “**ผู้ทำให้คำนามเพิ่มขึ้น ด้วยการประกอบปัจจัย สด (อต, อาน, มาน) และด้วยการเปลี่ยนสระเป็นชั้นคุณและวฤทธิ**”

เคลษะในคำศัพท์ kṛtī แสดงมิตีความหมายแตกต่างกัน หากกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวียกย่องพระองค์ว่ามีพระราชหฤทัยใฝ่ในทางการกุศล หรือเป็นผู้มีใจบุญ หากแทนปาณินิจะสื่อว่าเป็นผู้คงแก่เรียน หรือแปลว่าปาณินิเป็นผู้มีปัจจัยกฤต ข้อความว่า saṃskṛtavārṇarītiḥ นับว่าสื่อความหมายแบบคายอย่างยิ่ง หากหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ความตอนนี้ก็ยกย่องว่าพระองค์ทรงจัดระเบียบคนในวรรณะต่างๆ เป็นอย่างดี ที่น่าสังเกตคือ คำศัพท์ saṃskṛta แปลว่าทำให้ดีพร้อมแล้ว เสริมคำศัพท์ varṇara คือ กลุ่มคนในวรรณะต่างๆ อันได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ซึ่งเป็นพระราชาบายการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมผู้คนทุกหมู่เหล่าให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ตรงกันข้ามเมื่อกวีสื่อถึงปาณินิ varṇara จะหมายถึง ตัวอักษร คือ ปาณินิเป็นผู้จัดระเบียบตัวอักษรไว้ดีแล้ว อันเป็นที่มาของคำว่า saṃskṛta หรือภาษาสันสกฤตที่จัดระบบชัดเจนไว้ดีแล้ว ส่วนข้อความ nipātayan durhr̥dam หากหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเห็นภาพพระองค์ทรงทำลาย (nipātayan) คนชั่วช้าหรือศัตรู (durhr̥dam) ให้หมดสิ้นไป แต่เมื่อกกล่าวถึงปาณินิ คำศัพท์ durhr̥dam ความหมายจะเปลี่ยนไปทันที ซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ เพราะถ้าคำศัพท์ประกอบอุปสรรค dus หรือ su จะเปลี่ยนเป็น hr̥da ดังนั้น รูปศัพท์จึงแยกออกได้เป็น surhr̥d หมายถึง เพื่อน ส่วน durhr̥d หมายถึง ศัตรู ความตอนนี้แปลความว่าปาณินิ “**ผู้ให้คำว่าทุรหฤต เป็น ค่ายกเว้น**” ข้อความต่อมา īśavandyo หากสื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงนับถือจิตวิญญาณสูงสุด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาคือแก่นพุทธธรรมของพระบรมศาสดา ขณะเดียวกันเมื่อสัมพันธ์กับปาณินิ ก็ย่อมกล่าวได้ว่านักปราชญ์ท่านนี้ได้บูชากราบไหว้พระศิวะ และเคลษะสุดท้าย คือ คำศัพท์ว่า viśrutah ในที่นี้ใช้กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แสดงภาพลักษณ์ของพระองค์ว่าทรงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ถ้าใช้อธิบายภาพลักษณ์ปาณินิ จะสื่อให้เห็นว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง

ใน**จาริกปราชสาทจรุจ** กวีสื่อความหมายยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เช่นเดียวกับปาณินิ หมายความว่าเมื่อกวียกย่องพระมหากษัตริย์ว่ามีพระปรีชาสามารถด้านอักษรศาสตร์ จะเปรียบเทียบกับปาณินิ สิ่งที่น่าพิเนจในจาริกก็คือ กวีไม่เพียงกล่าวเทียบความเป็นปราชญ์ทางภาษาระหว่างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับปรมาจารย์ภาษาสันสกฤตระดับตำนาน แต่ความหมายลึกมากกว่านั้นก็คือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอาศัยพลังทางปัญญาที่เฉียบคมขจัดสิ่งชั่วร้าย และทรงใช้ความรู้ทางศิลปศาสตร์ทั้งหลายฟื้นฟูศาสตร์ของตัวอักษรที่ได้ถูกทำลายหรือเป็นที่หลงลืม เนื่องด้วยกาลเวลาที่ผ่านไปให้กลับคืนมาใหม่ ซึ่งความตอนนี้ชี้ให้เห็นว่าราชสำนักพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นช่วงวงวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

D. © prakṛteḥ pratṛdhān varṇnān kāladoṣeṇa bhām punaḥ |
śāstravṛtṭyāstataddoṣo yaḥ pāṇinir ivānayat ||

พระองค์ผู้เหมือนกับปาณินิ ผู้จัดสิ่งที่ไม่ดี เนื่องจากกาลเวลา ด้วยการ
ใช้ศาสตร์ทั้งหลาย ได้นำตัวอักษรทั้งหลายที่ถูกทำให้เสียหายโดยธรรมชาติ ด้วย
สิ่งที่ไม่ดี เนื่องจากกาลเวลา นำกลับมาใหม่³²⁶

2.3.2 คัมภีร์ทางศาสนา

พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีความรู้ในคัมภีร์ทางศาสนา จะเห็นได้จากที่กวีถ่ายทอด
ความหมายพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็น “ยอดนักปราชญ์” รอบรู้พระสูตร หรือคลังความรู้ในคัมภีร์
พระพุทธานุศาสนอย่างแตกฉาน ดัง *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* กล่าวถึงพระองค์ไว้ตอนหนึ่งว่า
“พระองค์เป็นผู้รอบรู้พระสูตร [...] เพราะการเท่าเทียมกัน และเพราะการมีผู้ช่วยเหลือที่ใจ
บุญ [...]”³²⁷

2.3.3 ความรู้อันหนักแน่น และเป็น “ครู” ของโลก

ความรู้ที่สูงส่งของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นความรู้ชนิดที่ “หนัก” และพระองค์ก็ทรง
ทำหน้าที่ด้วย “ภาระอันหนัก” ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงเป็น “ครู” มีภูมิปัญญาความรู้กว้างขวาง
การที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงได้รับยกย่องว่าเป็น “ครู” ดูเหมือนกวีชี้แนะว่าพระองค์ทรงเป็นครูผู้
หนักแน่นด้วยวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ความรู้อันเปี่ยมด้วยพลังเกื้อหนุนให้โลกหลุดพ้น
จากความมืดมิด กวีเชื้อปลุกการอุตสาหการ ดังความว่า

(33) gurur ninīṣur bhuvanāni mantraiś
śivan dhruvam mantravidām variṣṭhaḥ |
(34) vidhūya dṛṣṭiprativandhabhūtan
tamo nvagād yas samayān aśeṣān ||

³²⁶ *จาริกปราสาทจริง* หลักที่ k.597 ข้อความบรรทัดที่ D

³²⁷ *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 10

**พระองค์ผู้ทรงเป็นครู คงจะทรงปรารถนานำโลกทั้งสาม ไปสู่ความ
หลุดพ้น ด้วยมนต์ของเหล่าผู้รู้มนต์อย่างนั้นแน่ๆ จึงได้ทรงปฏิบัติตามกฎทั้งหมด
โดยสิ้นเชิง หลังจากที่ได้ทรงขจัดความมืดมิดที่กลายเป็นเครื่องปิดกั้นการ
มองเห็น³²⁸**

โลกทั้ง 3 ในที่นี้ ตีความได้ว่าเป็นโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล ซึ่งตามจักรวาลวิทยา
ศาสนาพราหมณ์ โลกทั้ง 3 ยังคงอยู่ในวงวนแห่งอวิชา ดังนั้น การที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นครู
ก็เพื่อทรงปรารถนานำโลกทั้งสามสู่นิรวาณหรือความหลุดพ้น จะเห็นได้ว่ากวีแสดงความสงสัยในรูป
ของ **อุตเปรกษา (dhruvam)** โดยแสดงความเห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงนำโลกทั้งสามสู่ความ
หลุดพ้นด้วยบทมนตร์ของผู้รู้อย่างนั้นแน่ๆ หมายความว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเข้าถึง
แก่นสารของบทสวด ที่บรรจุปรัชญาศาสนาอันลึกซึ้งว่าด้วยโลก จักรวาล ภพหน้า และการเข้าถึงองค์
พระศาสดา อันเป็นกระแสธารพัฒนาจิตวิญญาณเข้าสู่ความหลุดพ้น โดยพระองค์ทรงปฏิบัติตาม
กฎเกณฑ์ดังกล่าว กวีจึงกล่าวพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงขจัดความมืดมิด อันเป็นเครื่องปิดกั้นการ
มองเห็น จะเห็นได้ว่าเนื้อความตอนนี้แฝงความหมายลึกซึ้งทางปรัชญา เพราะความมืดมิดบดบัง
ปัญญา ความมืดมิดนี้คือภาพมายา ปิดกั้นความรู้แจ้งไม่ให้เข้าถึงสัจจะความจริงอันเป็นแก่นสารทาง
ปรัชญาได้³²⁹

2.3.4 ยอดนักปราชญ์ของโลกทั้งสาม

ความรู้ในสรรพศาสตร์ สรรพศิลป์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความหมายกว้างกว่า
การสื่อถึงโลกอันเป็นจุดศูนย์กลางรอบตัวกวี เพราะความรู้ของพระองค์แผ่แผ่ครอบคลุมทั้งสาม
โลก บทกวีกระตุ้นให้ขบคิดต่อไปว่า การดำรงพันธกิจของพระมหากษัตริย์ไม่เพียงทรงเป็นนักรบ หาก
พระองค์ยังทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงเลือกสรรสิ่งมีค่า นั่นคือ ความรู้อันเป็นเป้าหมายชีวิตมนุษย์มุ่งสู่
ความหลุดพ้น พันธกิจเช่นนี้กวีจึงยกย่องว่าพระองค์ทรงเป็น “ครู” ทรงแบกรับภาระอันหนักขนสรรพ
สัตว์บรรลุมฤกษะ

ความรู้อันมั่นคงที่ทำทลายแก่นสารความรู้ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า จะเห็นได้จากบทสวดติพระเกียรติ
กวีเชิดชูความรู้ที่มั่นคงของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยพรรณนาด้วยภาษาความเปรียบ และสร้าง

³²⁸ **จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.288** ด้านที่ 3 บทที่ 79

³²⁹ คูการอภิปรายประเด็นนี้ ในเนื้อหาบทที่ 6 ผู้วิจัยกล่าวถึงในหัวข้อ “การดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าและ
พระโพธิสัตว์”

จินตนาการอย่างงดงามให้เห็นพลังความรู้ของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ที่ทำทลายองค์ความรู้อันเป็นภาวะของพระมหาเทพ ดังที่กวีพรรณนาด้วยอุตเปรกษาว่า

(45) purā vidhātus caturāsyabhūṣā

hares caturvāhuvibhuṣaṇena |

(46) vīryeṇa visparddhavatīva vidyā

yasya sthirāśupratibhāvīpakṣā ||

ความรู้ของพระองค์ที่มั่นคง และเป็นปฏิบัติต่อปฏิภาณที่ฉับไว ราวกับว่าจะแข่งกับเครื่องประดับพระพักตร์ทั้งสิ้นของพระพรหมในปางก่อน และความรู้ของพระองค์ก็เหมือนกับจะแข่งขันกับความเก่งกล้าอันเป็นเครื่องประดับพระพาหาทั้งสิ้นของพระวิษณุ³³⁰

พระปรีชาญาณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความมั่นคง กวีแสดงความขัดแย้งความรู้ที่มั่นคงเป็นคู่แข่งปฏิภาณอันฉับไว หมายความว่านอกจากความรู้ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มั่นคงแล้ว ความรู้หรือความคิดอันปราดเปรื่องยิ่งรวดเร็วกว่าความคิดฉับไวของมนุษย์โดยทั่วไป ยิ่งกว่านั้นพระปรีชาญาณยังดูประหนึ่งจะแข่งขันกับเครื่องประดับพระพักตร์ทั้งสิ้นของพระพรหมในปางก่อน ซึ่งตีความได้ว่าพระพรหมเป็นประธานองค์ความรู้พระเวททั้งหมด พระพักตร์ของพระพรหมแทน *คัมภีร์พระเวท* การที่กวีกล่าวว่าความรู้ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นบุคคลวัดราวกับมีชีวิต และพยายามแข่งขันเพื่อชิงความเป็นเลิศในการสถาปนาชุดความรู้อันเป็นหลักของโลกนี้ นับว่าเป็น อุตเปรกษา ที่ทรงพลังอย่างยิ่ง เพราะในจินตนาการของกวี การสื่อความหมายว่าความรู้แข่งกับคัมภีร์ทางศาสนาทั้ง 4 แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความรู้มั่นคง หนักแน่น เป็นที่น่ายึดถือ ความรู้อันเป็นศาสตร์เก่าแก่ถ่ายทอดจากเทพสู่มนุษย์เช่น *คัมภีร์พระเวท* ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญขององค์ความรู้แบบพราหมณ์ แต่กลับถูกทำลายโดยความรู้อันหนักแน่น ซึ่งอาจเป็นความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สนพระราชนิพนธ์ เมื่อชุดความรู้ต่างศาสนาดำรงแก่นความจริงอันเป็นลักษณะเฉพาะต่างกันเช่นนี้ จึงเกิดแรงปะทะกัน ขณะเดียวกันความรู้อันหนักแน่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวกับแข่งขันกับความเก่งกล้า คือ พระพาหาทั้งสิ้นของพระวิษณุ ซึ่งตอกย้ำให้เห็นชัดว่าความรู้ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำทลายภาวะความรู้อันเป็นนิรันดร์ของพราหมณ์

³³⁰ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* ด้านที่ 2 บทที่ 54

บทสวดดีพระเกียรติสะท้อนให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็น “ยอดนักปราชญ์” เช่น ปาณินิ กวีพยายามสื่อด้วยภาษาอสังการให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ นักปราชญ์ทางอักษรศาสตร์ในยุคที่อาณาจักรกัมพูชาเรืองอำนาจ พระองค์ทรงเรียนรู้สรรพศิลป์ สรรพศาสตร์เพื่อฟื้นฟูตัวอักษรหรือศาสตร์แห่งอักษรที่หลงลืมไปตามกาลเวลาให้ฟื้นคืนกลับมามีบทบาทในราชสำนักอีกครั้ง

การที่พระมหากษัตริย์สนพระราชหฤทัย ทรงอนุรักษ์ และทรงสืบสานความรู้ทางอักษรศาสตร์ ทำให้สังคมเวลานั้นอุดมปัญญาและสรรพวิชา มีเอกสารลายลักษณ์ในรูปแบบจารึกกระจายอย่างกว้างขวาง เช่น จารึกประจำอำเภอศตวรรษต่างๆ องค์ความรู้จากการฟื้นฟูตัวอักษรภายใต้พระราชูปถัมภ์จัดความโง่เขลาหรือความมืดบอดของวิชาให้หายไป เพราะทำให้อุณชนเรียนรู้สิ่งที่นักปราชญ์จดจารไว้เป็นข้อคิดเตือนใจ

จากบทสวดดีพระเกียรติเห็นภาพสะท้อนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีภูมิรู้ในพระสูตรหรือคัมภีร์ทางศาสนา ทรงได้รับการขนานนามว่าเป็น “ครู” ของโลก คือ ทรงนำพาโลกทั้งสามสู่ความหลุดพ้น และประการสุดท้ายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความรู้หนักแน่น เป็นเลิศเหนือเทพ เพราะแม้แต่ภาวะความรู้และความสามารถของพระพรหม และพระวิษณุก็ถูกทำลายด้วยพลังความรู้อันเลิศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สรุปได้ว่า กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยภาษาอสังการที่ทรงพลังสื่อว่า พระองค์ทรงเป็นยอดนักปราชญ์ และความเป็นปราชญ์นี้คือ “ประทีปแห่งปัญญา” โดยพระมหากษัตริย์นำพาสรรพสัตว์มุ่งสู่โมกษธรรม ประลักซ์ถึงสัจจะอันเป็นนิรันดร์ทางปรัชญาธรรม ด้วยปัญญาและความรู้อันลึกซึ้งกว้างขวาง

2.4 อสังการในบทสวดดีพระเกียรติกับความหมายพระเกียรติยศ

ในภาษาไทย คำว่า “เกียรติยศ” เป็นคำนาม หมายถึงชื่อเสียงหรือความยกย่อง มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “กียรติ” เป็นคำนามเช่นกัน หมายถึง ความนับถือ ชื่อเสียง ความขจรไป³³¹ เกียรติ หรือ พระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นที่ขจรขจาย หรือที่กวีพรรณนาพระเกียรติแผ่ไพศาลจรดมหาสมุทรทั้ง 4 การที่พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์แผ่ไพศาลเช่นนี้ สัมพันธ์กับแนวคิดกษัตริย์อินเดียว่าด้วยชัยชนะทั่วทิศและวงล้อมพระราชอำนาจแผ่ขยายไปทั่ว ดังที่ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ชี้ให้เห็นว่า กษัตริย์อินเดียนั้นสัมพันธ์กับแนวคิด “ทิวชยิน” คือ พระราชาผู้มีชัยทั่วสิบทิศ และ

³³¹ ชะเอม แก้วคล้าย, ลักษณะการใช้ศัพท์บาลีสันสกฤตในภาษาไทย (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, 2555), 2.

แนวคิด “จักรวรรดิน” คือ พระราชาเป็นผู้มีลัทธิศก ปราศศัตรูท้าวชมพูทวีป³³² แน่นนอนว่าแนวคิดนี้ก็ ย่อมส่งอิทธิพลสู่ระบบกษัตริย์ในเอเชียอาคเนย์ด้วย ขณะเดียวกัน พระเกียรติยศจะเกิดขึ้นไม่ได้ หาก ไม่มีสื่อกลางหรือบุคคลชั้นขานชื่อเสียงของพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่รับรู้ ซึ่งกวีประจำราชสำนักมี หน้าที่ประพันธ์เรื่องราวพระเกียรติยศให้เป็นที่รับรู้ในหมู่นักปราชญ์ราชกวี ที่พิเศษในกรณีจารึกภาษา สันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ว่ากวีบางพระองค์มีความสัมพันธ์กับองค์พระมหากษัตริย์ อย่างแนบแน่นด้วย

สายสัมพันธ์ระหว่างกวีกับพระมหากษัตริย์ที่มีความลึกซึ้ง มีนัยสำคัญมากเมื่อกวีประพันธ์บท สดุดีพระเกียรติ จากข้อมูลตัวบทตั้งที่ผู้วิจัยกล่าวถึงภูมิหลังจารึกในบทที่ 4 จะเห็นได้ว่า ภูมิหลังของ กวีส่วนหนึ่งมีความใกล้ชิดกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์และร่วมเชื้อสายเดียวกัน กวี เป็นผู้ที่ “ส่งสาร” หรือ “พูดแทน” ความในพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ สารใน จารึกไม่เพียงถ่ายทอดความรู้สึกของกวีไปตามชนบหรือทำตามหน้าที่แต่งบทสรรเสริญภายใต้ พระราชูปถัมภ์ แต่เนื้อความจารึกแสดงถึงความจงรักภักดีภายในพระทัยของกวีและถ่ายทอดอารมณ์ และความงามแห่งภาษาด้วย

ประเด็นที่ควรพินิจคือ บทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ความสำคัญกับการ พรรณนาพระเกียรติยศ หรือกล่าวได้ว่ากวีเชิดชูความยิ่งใหญ่ของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยภาษาอสังการใน 3 มิติ คือ (1) กวีพรรณนาให้ประจักษ์ว่าพระเกียรติยศมีความหมายถึงความ กว้างใหญ่ไพศาล (2) กวีพรรณนาพระเกียรติยศว่ามีความหนัก ความหนาแน่น และความสูงส่ง (3) กวีพรรณนาพระเกียรติยศว่ามีความเย็นและกลิ่นหอม ประมวลลหิวข้อวิเคราะห์ ดังนี้

2.4.1 ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศ

2.4.2 ความหนัก ความหนาแน่น และความสูงของพระเกียรติยศ

2.4.3 ความเย็นสดชื่นและกลิ่นหอมของพระเกียรติยศ

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.4.1 ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศ

ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศ คือ ขอบเขตพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุด ดังจะเห็นได้จากจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักแรก คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** พรรณนาด้วยภาษาจินตภาพถึงความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศเทียบเท่า มหาสมุทรและโลกทั้ง 3 กวีใช้ **อูตเปรกษา** และ **อติศโยกติ** ผสมผสานกัน พลังของภาษาแทรกเสียงกวี

³³² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, มณีปิ่นนิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 180.

ไว้ตั้งแต่เริ่มต้นบาท ด้วยศัพท์ว่า manye หมายถึง ข้าคิดว่า คำจารึกเชิดชูให้เห็นพระเกียรติยศของ พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 (yadīyayaśasām) ที่ยิ่งใหญ่ แม้แต่พระวิษณุที่ก้าวข้ามโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล ก็ไม่อาจจะก้าวข้ามพันพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ไปได้ แสดงให้เห็นว่า พระเกียรติยศนี้กว้างใหญ่ไพศาลไม่มีที่สิ้นสุด ขณะเดียวกันพระเกียรติศยังมีน้ำหนักมหาศาลด้วย เพราะกวีเทียบให้เห็นว่าเมื่อพระวิษณุอวตารมาเป็นหมีป่า ก็ไม่อาจขวิดแผ่นดิน ซึ่งก็คือพระเกียรติยศ ของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ขึ้นมาจากมหาสมุทรได้ ดังคำพรรณนาในจารึกว่า

(47) manye yadīyayaśasām sadṛṣo yadi syād

ratnākaraś ca bhuvanatritayañ ca viṣṇuḥ |

(48) nāhartum ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt

koṭikramair api na lañghyituñ ca lokān ||

ข้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับพระเกียรติยศ ของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คงไม่สามารถที่จะ ยกแผ่นดินขึ้นมาเบี่ยงบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ (พระวิษณุในรูป วามนาวตาร) ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าวโกฏีครั้งได้³³³

การสร้างสรรค้อลังการที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ กวีผู้รจนาจารึกปราสาทจรุง สืบขนบ ความคิดกวีผู้รจนาจารึกปราสาทตาพรหม ไว้ได้อย่างเห็นภาพ โดยเฉพาะการสดุดีพระเกียรติยศ พระ เจ้าชัวยวรมันที่ 7 ที่ไม่มีที่สิ้นสุด และไม่มีผู้ใดก้าวพันไปได้ในจารึกปราสาทจรุง พระเกียรติยศของ พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 แผ่ขจรขยายไปทุกทิศ กวีใช้คติโยกตี เพื่อถ่ายทอดความคิดและจินตนาการ ซึ่ง ดูเหมือนจะเป็นอรรคาลังการรูปแบบหนึ่งที่เด่นมากในการพรรณนาชื่อเสียงพระมหากษัตริย์อย่าง หนักแน่นและทรงพลัง ขณะเดียวกัน ดังนี้

(57) stheṣṭham param vrahmayāśaś ca yasya

digvyāpakam vāgvibhavavyatītam |

(58) virodhinām apy aviruddharūpam

anādimadhyāntam alañghanīyam ||

³³³ คำแปลข้างต้น ปรับสำนวนจาก นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของ พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7”, 130.

พระเกียรติยศของพระองค์ มีความมั่นคงไม่คลอนแคลน เหมือนพรหมอัน
 สูงสุด ที่แทรกซึมไปทั่วทุกสารทิศ ที่อยู่พ้นอำนาจของคำพูด แม้บรรดาข้าศึก
 ก็ไม่อาจจะขัดขวางได้ ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และสิ้นสุด ไม่อาจจะก้าวข้าม
 ไปได้³³⁴

จาริกข้างต้น สรรเสริญพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วยภาษาอสังการและแทรก
 คติความเชื่อทางศาสนาไว้อย่างแยบคาย จุดประสงค์ที่กวีต้องการส่งสารก็คือ พระเกียรติยศของ
 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความมั่นคงสูงสุด ยิ่งใหญ่เกินพรรณนา ไม่ว่าจะมองไปทิศใดก็เต็มไปด้วย
 ชื่อเสียงเกียรติคุณในองค์พระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากคำจารึกว่า *vrahmayasāś* หมายถึง
 พระเกียรติยศเหมือนพรหม ขยาย *yasya* หมายถึง ของพระองค์ ประเด็นสำคัญก็คือ การที่กวีอ้างถึง
 พรหมในบทแรก สัมพันธ์กับความหมายที่กวีสื่อความบาทที่สองว่า *digvyāpakam* หมายถึง แทรก
 ซึมทั่วทุกทิศ พรหมที่แทรกซึมทุกทิศประดุจพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสารระดับลึก
 เพราะกวีสื่อภาพให้ประจักษ์ถึงแนวคิดของพรหมที่ไม่มีรูปในยุคอนุษัทธิ อันถือเป็นยุครุ่งเรืองทาง
 ปัญญาของพราหมณ์สมัยโบราณ ความหมายที่กวีสื่อถึงพรหมแทรกซึมทุกทิศนี้ คือ แนวคิดเกี่ยวกับสิ่ง
 จริงแท้ (สัตยะ) มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด นั่นก็คือ อนันตะ ดังที่คังกรจารย์
 อรรถกถาจารย์สาขาเวทาคะ แห่งสำนักกอเวทอะ มองพรหมในระดับปรมาตม์ หรือความจริงสูงสุด
 เป็นนิรันดร์พรหม คือ พรหมที่อธิบายไม่ได้ มองไม่เห็น³³⁵ เช่นเดียวกับพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวย
 รมันที่ 7 ที่ห่อหุ้มทุกสิ่งทุกอย่าง ยากจะอธิบายให้ประจักษ์เป็นรูปเป็นร่างได้ เพราะถือเป็นความจริงที่
 ชวนครุ่นคิดว่า แท้จริงแล้วพระเกียรติยศของพระองค์ไม่ใช่สิ่งที่รับรู้ได้เพียงผิวเผิน แต่จะต้องมองดู
 พระเกียรติยศนี้ด้วยปัญญา ดังนั้น จารึกที่บันทึกข้อความว่า *vāgvibhavavyatītam* คือ ภาวะที่เลย
 อำนาจของผู้พูด สะกิดใจผู้รับสารให้หยั่งเห็นว่าพระเกียรติยศอยู่เหนืออรรถาธิบายทั้งปวง เพราะยาก
 และสลับซับซ้อนเกินกว่าจะอธิบายให้สั้นๆ ง่ายๆ รับรู้ได้รวดเร็ว

กวีพรรณนาพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในภาวะ *sthesṭham* คือ มีความมั่นคง
 ไม่เพียงเท่านั้น **อดีตโยกติ** ยังแสดงความหมายผ่านข้อความ *anādimadhyāntam* หมายถึง ไม่มี
 เบื้องต้น ท่ามกลาง และสิ้นสุด ซึ่งตอกย้ำสารทางปรัชญาว่าด้วยพรหมที่เป็นจิตวิญญาณเทียบกับ
 พระเกียรติยศดังที่กล่าวไปตอนต้น

³³⁴ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 ด้านที่ 1 บทที่ 29

³³⁵ Sarvepalli Radhakrishnan, *The Principal Upanisads* (London: Geoge Allen & Unwin LTD, 1953), 66.

คำศัพท์ให้ความหมายลุ่มลึกอีกคำหนึ่ง คือ *alaṅghanīyam* หมายถึง ก้าวข้ามพ้นไปไม่ได้ ความหมายนี้ ผู้อ่านจาริกย่อมเห็นว่ากวีใช้ความคิดเดียวกับที่กวีผู้รจนา *จาริกปราสาทตาพรหม* ใช้สื่อความถึงพระเกียรติยศอย่างอวดฝีมือมาแล้ว เพียงแต่ *จาริกปราสาทจริง* แสดงอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่นิงสงบ ไม่ได้เน้นถึงความยิ่งใหญ่ของพระเกียรติยศที่น่าตื่นตาตื่นใจ อาจเป็นไปได้ว่าปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การสร้างสรรค์จาริกภาษาสันสกฤตกวีให้ความสำคัญต่อการครุ่นคิด และแผ่สาระทางปรัชญามากขึ้น นัยนี้ การสร้างสรรค์บทสวดตีพระเกียรติ จึงไม่เพียงแสดงฝีมือทางวรรณศิลป์ หากยังเป็นพื้นที่จรรโลงจิตใจและสติปัญญาผู้รับสารด้วย

ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทสวดตีพระเกียรติ ไม่ใช่เพียงการสื่อจินตนาการแบบอุดมคติดังกล่าวข้างต้น แต่กวีอธิบายมูลเหตุความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศที่มีเหตุผลรองรับ ดังที่กวีผู้รจนา *จาริกปราสาทโต้ว* กล่าวว่า พระเกียรติยศจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการกล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

- (9) *amūrttir ekāpi yadīyakīrttir*
vvibhus samastā suhṛdānanasthā |
 (10) *sandrśyamāneva janair anekā*
kālo yathopādhiviśeśasamsthah ||

*พระเกียรติยศของพระองค์ แม้จะมีเพียงหนึ่งเดียว และปราศจากรูปร่าง
 แต่ก็มีมากหลายประหนึ่งว่า คนทุกคนจะมองเห็นได้ (พระเกียรติยศ) ทั้งหมดอยู่ที่
 ที่ปากของมิตร (พระเกียรติยศ) มีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง เหมือนกาลเวลาที่ตั้งอยู่
 อย่างเด่นชัด ณ สถานที่ที่เกี่ยวข้อง*³³⁶

การกล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในคำจาริกนี้ กวีใช้รูปแบบอลังการหลากหลาย คือ *อดีตโยกติ* *อุตเปรกษา* และ *อุปมา* ชุดอลังการเหล่านี้ เสริมเนื้อหาบทสวดตีพระเกียรติได้อย่างหนักแน่นและทรงพลัง เริ่มจากการให้ภาพขัดแย้งกัน แล้วค่อยๆ ให้ภาพความเด่นชัดของพระเกียรติยศที่ประจักษ์ได้อย่างเป็นรูปธรรม กวีพรรณนาให้เห็นภาพพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (*yadīyakīrttir*) ว่ามีความกว้างใหญ่หาที่สิ้นสุดไม่ได้ ในขั้นแรก กวีใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง กระตุกอารมณ์ผู้รับสารให้เกิดความฉงน โดยใช้คำศัพท์ว่า *pi* หมายถึง แต่ ซึ่งให้อารมณ์ตรงกันข้ามกับภาวะของพระเกียรติยศ ซึ่งมีอยู่เพียงหนึ่งเดียว และไม่มีรูปร่าง (*amūrttir ekāpi*) แต่ทุกคนสัมผัสรับรู้กันทั่ว ดังที่กวีใช้คำศัพท์สื่อความว่า *sandrśyamāneva janair* ความหมายคือ “ราวกับว่าทุกคน

³³⁶ *จาริกปราสาทโต้ว* ด้านที่ 1 บทที่ 23

มองเห็นว่า” เนื้อความนี้แฝงความเปรียบ iva เป็นกระบวนการสะท้อนภาพ**อรรถปริกษา**ในจินตนาการ กวีต้องการจะสื่อว่า พระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีมากมาย ดังจะเห็นได้จากบาทที่ 2 และบาทที่ 3 กวีย้ำปริมาณของพระเกียรติยศ คือ samastā หมายถึง ทั้งมวล และ anekā หมายถึง จำนวนมากมาย คำศัพท์ samastā นี้ กวีนำมาใช้เพื่อสื่อถึงพระเกียรติยศทั้งมวลอยู่ที่ปากของมิตร (suhṛdānanasthā ความหมายว่า มิตรหรือผู้เกื้อหนุนพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์ร่ำพัน สรรเสริญพระเกียรติยศไปทั่วทิศ จะเห็นได้ว่าอารมณ์ที่กวีฉงนตอนแรก ค่อยๆ คลี่คลายสู่การยอมรับความจริงในความคิดของกวี กล่าวคือ ไม่ว่าจะมองไปทิศทางใด หรือทุกหนทุกแห่ง (vvibhus) ทุกคนจะมองเห็นพระเกียรติยศที่ปากของมิตร ความหมายเช่นนี้เป็นการสถาปนาพระเกียรติยศให้มีรูปร่างสูงส่ง สัมผัสจับต้องได้ จากการพูด เล่าขาน และสรรเสริญจากคนหนึ่งสู่คนหนึ่ง กระทั่งทุกคนก็สรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยการสดุดีพระเกียรติตามวัฒนธรรมมุขปาฐะ เสียงเล่าลือที่พูดต่อกันในหมู่ชนย่อมกลายเป็นความเชื่อ เป็นความจริง ในแง่นี้ พระเกียรติยศผ่านการยอมรับจากมหาชนว่าเชื่อถือได้ ฉะนั้น จากความหมายพระเกียรติยศที่สื่อภาวะนามธรรมจึงกลายเป็นการสื่อความหมายให้เป็นรูปธรรม แสดงให้เห็นกลไกของ**อสังการ**ที่เน้นภาพเกินจริง ย้ำความหนักแน่น แต่เชื่อมด้วย**อสังการ**ที่แสดงจินตนาการของกวีอีกชั้นหนึ่ง

บาทสุดท้ายของคำจารึกบทนี้ กวีแทรก**อุปมา**เพื่อสื่อว่าพระเกียรติยศเหมือนกับกาลเวลา เนื้อความทั้งบาท kālo yathopādhivīśeṣasamstah จึงแปลความว่า “เหมือนกาลเวลาที่ตั้งอยู่อย่างเด่นชัดในสถานที่ที่เกี่ยวข้อง” ฉะนั้น เนื้อความโดยรวมเน้นย้ำความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศ การก่อรูปความคิดของกวีให้ประจักษ์ว่าพระเกียรติยศนี้เป็นรูปธรรม ไม่ใช่นามธรรม เพราะทุกคนเสมือนกับว่ามองเห็นพระเกียรติยศเป็นรูปเป็นร่างได้

นอกจากพระเกียรติยศเกิดขึ้นด้วยการกล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว กวีผู้รจน**าจารึกปราสาทไตว์** ยังพรรณนาให้เห็นว่าพระเกียรติยศนี้มีพื้นหลังมาจากวีรกรรมของพระมหากษัตริย์เอง แน่แน่นอนว่าการกล่าวเช่นนี้มีน้ำหนักรองรับ มีเหตุมีผลชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ของพระเกียรติยศ ดังความต่อไปนี้

- (21) yatkīrttyām vāgurāyām iva bhuvī vitatāyān gatā rājasinhā
 (22) damyā ye durdamā yena sapadi sudamās svasthitim suṣṭhunītāh |
 (23) mandaujovāgurāyān nabhasi kajaduvā tv ekam enaṃ samīkṣya
 (24) tān tyaktvā prīdaye dyāpi nanu khalu kṛtas sādhanam mocanañ ca ||

*บรรดาพระราชชาติเหมือนสิงห์ที่อยู่แล้วในตาข่าย คือ พระเกียรติยศของ
 พระองค์ที่ราวกับว่าจกรขยายไปแล้วทั่วพื้นดิน พระราชานเหล่านั้นเป็นผู้ซึ่ง*

ปราบไถ่ยาก พระองค์ก็ได้ทรงปราบเหล่าพระราชาในทันทีทันใด ได้ทำให้เหล่า
พระราชาอยู่กับที่อย่างง่ายดาย แต่หลังจากที่ได้เห็นกวางตัวผู้ตัวหนึ่งที่อ่อน
กำลังลงในตาข่ายบนท้องฟ้า เพราะดอกบัว พระองค์จึงทรงปลดปล่อยพระราชา
ผู้เหมือนสิงห์เหล่านั้น ด้วยความกรุณา พระองค์คงจะทรงกระทำการบรรลุ
เป้าหมายและการปลดปล่อยพร้อมๆ กันอย่างนั้นแน่ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้³³⁷

จารึกข้างต้น กวีใช้อุคติโยกติ และอุตเปรกษา ถ่ายทอดความหมายพระเกียรติยศพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ที่แพร่ขจรขจาย ขณะเดียวกันก็สะท้อนน้ำพระราชหฤทัยอันประเสริฐที่พระองค์ทรงมี
ต่อผู้ที่มีอำนาจด้อยกว่า จากคำจารึกที่ยกมา จะเห็นว่ากวีมองภาพพระเกียรติยศราวกับตาข่าย
คำบ่งชี้ iva ซึ่งเชื่อมพระเกียรติยศกับตาข่ายนี้ เป็นกระบวนการเชื่อมโยงภาพแบบอุตเปรกษา
คำถามที่ตามมาก็คือ ตาข่ายมีไว้ทำไม กวีให้คำตอบไว้ว่าตาข่ายมีไว้เพื่อใช้ดักบรรดาพระราชา และ
พระราชาที่หลงเข้ามาติดตาข่าย ก็ไม่ใช่พระราชาไร้พระเดช เพราะกวีใช้คำศัพท์ rājasinhā มี
ความหมายเป็น รูปกะแฝงอยู่ในคำศัพท์ นั่นก็คือ เหล่าพระราชาแห่งสิงห์ คือ เปรียบเทียบพระราชา
เป็นสิงห์ มีความองอาจกล้าหาญแบบสิงห์ แต่พระราชาเหล่านั้นกลับมามีตาข่าย คือ พระเกียรติยศ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งการแสดงความหมายดังกล่าวเป็นจินตนาการประณีต เพราะตาข่ายมี
ลักษณะเป็นร่างแหทางซึ่งสำหรับจับสัตว์ กวีอ้างถึงตาข่ายสื่อภาพว่าทักร้อยเป็นร่างแหด้วย
พระเกียรติยศ นับว่าเป็นความละเอียดของจินตนาการที่สื่อสิ่งที่เป็นนามธรรมสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรม คือ
กล่าวถึงชื่อเสียงในองค์พระมหากษัตริย์ที่ทักร้อยเป็นเส้นเอ็นหรือสายใยบางๆ เพื่อทักถอเป็นตาข่ายกาง
กันศัตรู และตาข่ายนี้ก็มีขอบเขตกว้างขวางมาก เพราะปกคลุมทั่วพื้นดิน ถ้าจะกล่าวเฉพาะ
พระเกียรติยศที่ขจรขจายไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งความหมายเช่นนี้ คือ **อุคติโยกติ** นั่นเอง

เมื่อกรีกกล่าวว่าพระราชาทั้งหลายติดตาข่ายแห่งพระเกียรติยศ ก็ได้ขยายคุณลักษณะ
พระราชาเหล่านั้นว่าทรงมีความยอดเยี่ยมเพียงไร ที่เห็นชัดเจน พระราชาทั้งหลายเป็นผู้ที่ปราบ
ไถ่ยาก คือ มีความแข็งแกร่งมาก แต่ทว่าก็ถูกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปราบได้ทันที ทำไมพระองค์จึง
ทรงปราบได้ง่ายดายและทันที ก็เพราะพระราชาเหล่านั้นติดอยู่ที่ตาข่าย ดิ้นไม่หลุด หนีไปไหนไม่พ้น
จากเงื้อมพระหัตถ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเนื้อความว่า “**พระราชาอยู่กับที่อย่างง่ายดาย**”

ความพิเศษของสารอันลึกซึ้งไม่ได้หยุดเพียงที่กล่าวไปข้างต้น กวีสื่อให้สัมผัสพระเกียรติยศที่มี
ความแจ่มชัดเป็นรูปธรรมมาก เพราะได้เปรียบเทียบกับกวางตัวผู้ที่มีกำลังอ่อนลงเมื่อติดอยู่ที่
ตาข่ายบนท้องฟ้า ผู้รับสารจะประจักษ์ภาพดังกล่าวก็ต่อเมื่อจินตนาการถึงตาข่ายที่ตั้งเหยื่อห้อยอยู่
บนที่สูง เมื่อมองขึ้นไปก็ย่อมประจักษ์ภาพกวางติดอยู่ในตาข่ายห้อยอยู่ เหมือนอยู่ในตาข่าย

³³⁷ จารึกปราสาทโตว์ ด้านที่ 3 บทที่ 42

บนท้องฟ้า ขณะเดียวกันสิ่งที่น่าคิดต่อไปก็คือ กวีกล่าวถึง kajadvā คือ ดอกบัวจะสื่อความหมายอย่างไร ดอกบัวล่อให้กวางมาติดตาข่ายไซ้หรือไม่ หรือจะมีความหมายแฝงเป็นอย่างอื่น ความหมายคลุมเครือเช่นนี้นับว่าเป็นรหัสที่ผู้รับสารตีความแตกต่างกันได้

ความลุ่มลึกของความหมายช่วงท้าย กวีเผยให้เห็นน้ำพระราชหฤทัยอ่อนโยนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงปลดปล่อยบรรดาพระราชินีที่เหมือนสิงห์ จะเห็นได้ว่าความหมายเปลี่ยนแปลงไปในทางเชิงคุณภาพลักษณะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม และเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาอย่างหาที่สุคติได้ กวีพรรณนาภาษาจินตภาพด้วยอุตเปรกษาเพื่อสื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คงจะทรงปลดปล่อยพระราชินีที่เหมือนสิงห์เหล่านั้น และกวางตัวผู้ที่อยู่ในตาข่ายให้มีชีวิตเป็นอิสระอย่างนั้นแน่นอน พระราชจริยาวัตรเช่นนี้ กวีแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของเวลาว่าแม้ทุกวันนี้ก็ย่อมประจักษ์ถึงความเมตตาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้

กล่าวได้ว่า ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีเลือกสื่อความหมายทางนามธรรมและรูปธรรม พระเกียรติยศหรือความมีชื่อเสียงในองค์พระมหากษัตริย์มีขอบเขตแผ่ไพศาลไม่อาจกำหนดได้ ดังที่พระวิษณุก็ไม่อาจจวตารเปลี่ยนรูปเพื่อก้าวข้ามและยกแผ่นดินซึ่งก็คือพระเกียรติยศนี้ได้ ในขณะที่พระเกียรติยศแผ่จรจายก็ด้วยมวลมิตรได้เล่าขานวีรกรรมของพระองค์ จนทำให้ชื่อเสียงนี้สัมผัสจับต้องได้ กล่าวได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับการเชิดชูพระเกียรติก็เนื่องด้วยพระเมตตาธิคุณที่ผู้เล่าขานประจักษ์ได้นั่นเอง

2.4.2 ความหนัก ความหนาแน่น และความสูงของพระเกียรติยศ

กวีสื่อความหมายให้เห็นว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความหนัก ความหนาแน่น และความสูงส่ง ทำให้เห็นว่าบทพรรณนาพระเกียรติยศที่มีความละเมียดละไม สื่อความคิดและจินตนาการของกวีชัดเจน ขณะเดียวกันจะเห็นอสังการทางความหมายซับซ้อน ดังนี้

- (3) bhūbhṛdyaśaḥparimitārtham ajāṇḍakhārī
sraṣṭrā kṛtā tadanu tadyaśasi pradattā |
- (4) yatraiva yatra tu mahāṇḍam atītakīrttau
mānaṃ paraṃ kim iva tena mudā pradeyam ||
- (5) yasyādhvaroddhuravisāritadhūmradhūmo
vātyoddhṛtorutaravṛttavapūr vvreje |
- (6) vāhur harer iva haran kanakāṇḍamūrdhham
yatkiṛttipīḍitakṛsārjitakīrttihāre ||

ขาริ (เครื่องตวง) ซึ่งเป็นไขที่ไม่มีผู้สร้าง ได้ถูกสร้างแล้วโดยพระเจ้าผู้สร้าง (พระพรหม) เพื่อเป็นเครื่องวัดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย และหลังจากนั้น ขารินั้นได้ถูกให้แก่เกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น แต่เมื่อพระเกียรติยศใดๆ ของพระองค์ในอดีตมีอยู่ การวัดอะไรเล่าที่ดีที่สุดที่ควรจะถูกให้ ได้ ด้วยความพึงพอใจโดยพระเจ้าผู้สร้างนั้น

ควันสีเทาที่แผ่ไปแล้วอย่างหนาแน่นของการบูชาญีวิธีของพระองค์ มีรูปร่างกลมโต ที่ถูกพัดไปแล้วโดยลม ปรากฏแล้วเหมือนกับพระพาหาของพระหริที่พาไปซึ่งหัวของไขทองคำ (จับส่วนหัวของไขทองคำ) ในการนำไปซึ่งเกียรติยศที่ได้รับมาเพียงเล็กน้อย ที่ถูกบีบให้เล็กลง เพราะพระเกียรติยศของพระองค์³³⁸

จาริกปราสาทโต้วข้างต้น กวีสดุดีพระเกียรติต่อเนื่องกัน 2 บท ใจความสำคัญของแต่ละบท จะเห็นได้ว่ากวีต้องการพรรณนาพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ามีความหนักและความหนาแน่น เห็นได้จากเนื้อความบทแรก กวีกล่าวว่าพระพรหมสร้างขาริหรือเครื่องชั่งตวง ซึ่งอันที่จริงแล้วขาริเกิดขึ้นโดยไม่มีผู้สร้าง แต่ทว่ากวีเจาะจงให้พระพรหมสร้างขาริขึ้นมา เพื่อใช้วัดชั่งตวงพระเกียรติยศของบรรดาพระเจ้าแผ่นดิน และเมื่อกวีกล่าวถึงพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพื่อนำมาวัดกับเครื่องชั่งตวง ก็เป็นที่น่าแปลกใจอย่างมาก เพราะไม่สามารถวัดพระเกียรติยศของพระองค์ให้ถูกต้องเหมาะสมได้ จะเห็นว่าการวิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ตรงไปตรงมาเช่นนี้ แท้จริงแล้วเป็น **อสังการ** ที่กวีสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในทางอ้อม ดังที่เรียกว่า **“อปรัสตุดประคังสา”** คือ แทนที่กวีกล่าวสรรเสริญพระเกียรติยศพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 มีน้ำหนักมากกว่าพระราชาองค์อื่น แต่กวีกล่าวโดยอ้อมว่าพระเกียรติยศที่มีอยู่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะนำมาวัดกับสิ่งใดที่ดีที่สุดได้ เพื่อให้เป็นที่พึงพอใจของพระพรหมที่สร้างเครื่องวัดพระเกียรติยศสำหรับพระราชาขึ้นมา กวีแฝงนัยให้ครุ่นคิดว่าพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความหนักไม่อาจชั่งตวงด้วยเครื่องวัดใดๆ ได้

ส่วนเนื้อความบทที่สอง ความหมายลึกซึ้งมากขึ้น กวีให้ภาพมวลความหนาแน่นของพระเกียรติยศจากควันที่ลอยสู่เบื้องบนขณะประกอบพิธีกรรม มอบดูเป็นภาพกลุ่มควันสีเทารูปร่างกลมโตอยู่บนท้องฟ้า ซึ่งคำจารึกบทนี้ จะเห็นพระเกียรติยศมีความเคลื่อนไหว เห็นถึงพลังของพระเกียรติยศที่ทรงอำนาจและศักดิ์สิทธิ์

³³⁸ จาริกปราสาทโต้ว ด้านที่ 1 บทที่ 20-21

หากพิจารณาเนื้อความบทแรกดูเหมือนพระเกียรติยศเป็นภาพนิ่ง กวีรำลึกถึงพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบกับเครื่องขังดวงที่พระประชาบดีสร้างขึ้น เพื่อยกย่องพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าปราศจากเครื่องวัดใดๆ มารองรับน้ำหนัก แต่บทที่สอง พระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นภาพเคลื่อนไหว ให้ความรู้สึกเหมือนกับว่าชื่อเสียงพระมหากษัตริย์ได้รับการแผ่ซ่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพิธีกรรมที่ราชสำนักจัดขึ้น ควันสีเทาจากเครื่องพลีบูชาที่แผ่ไปในอากาศอย่างหนาแน่น กระตุ้นความลึกซึ้งถึงขอบเขตอันกว้างไพศาลของพระเกียรติยศ ซึ่งควันในที่นี้ตีความได้ว่า คือ พระเกียรติยศที่แผ่กระจาย มีรูปร่างกลมโต มีลมเป็นสื่อพัดพาสู่อำเนียงบน ยิ่งควันแผ่กระจายกว้างขวาง ก็ดูประหนึ่งมวลพระเกียรติยศมีความหนาแน่น ขณะเดียวกัน กวีอ้างถึงเทพเช่นพระวิษณุด้วยจินตนาการแบบ**อุตเปรกษา** คือ มองภาพควันสีเทารูปร่างกลมโต ลอยลิวเพราะลมพัดเหมือนพระพาหาของวิษณุจับส่วนหัวของไขทองคำ ที่ถูกบีบให้เล็กเรียวยาวด้วยพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ว่าในจินตนาการของกวีให้ภาพ พระเกียรติยศซ้อนกันไปชั้นๆ ตีความได้หลายระดับนับตั้งแต่การมองภาพควันรูปร่างกลมโตเหมือนไขทองคำ และ ไขทองคำในจินตนาการที่แทรกเข้ามาก็ถูกบีบอัดด้วยแรงพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อนึ่ง ไม่เพียงพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความหนัก ความหนาแน่น ทว่ายังมีความสูงส่งด้วย ดังที่กวีผู้รจน**จาริกปราสาทจริง** แผงความหมายโดยนัยเห็นว่า

(15) gaurīgurur mmadasamaḥ kanakāṅgakānter

īśāhitātmatayā mahimānam āpa |

(16) matveti merur amalān tanujān nu kīrttim

svaṛṇnādrimūrttir adīśan nṛpatau mahēse ||

*ภูเขาทิมาลัย เทียบข้าไม่ได้หรือ เพราะความงามของรูปร่างที่เป็นทอง
ได้รับความยิ่งใหญ่ เพราะได้ให้ลูกสาวแก่ฮิศะ (พระศิวะ) เพราะคงจะคิดว่า
อย่างนี้แน่ๆ “ภูเขาพระสุเมรุ ผู้มีรูปร่างเป็นภูเขาที่เป็นทอง จึงได้ให้ลูกสาวผู้
บริสุทธิ์ผู้ผ่อง คือ พระเกียรติยศให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นเหมือนกับ
พระมหาคะ”³³⁹*

จาริกที่ยกมานี้ กวีสื่อความหมายผ่าน**นวยติเรก**และ**อุตเปรกษา**ที่สลับซับซ้อน ความหมายที่สะท้อนผ่าน**นวยติเรก** ซึ่งเป็น**อสังการ**ยกย่องภูเขาพระสุเมรุให้เหนือกว่าภูเขาทิมาลัย ส่วน**อุตเปรกษา** เสริมความคิดกวีดำเนินเรื่องผ่านบทเจรจาและจินตนาการที่ยืนยันความสงสัย ความโดดเด่นของจาริก

³³⁹ จาริกปราสาทโต้ว ด้านที่ 1 บทที่ 26

อยู่ตรงบทสนทนาและความคิดที่พูดแทนฝ่ายตรงข้าม ซึ่งนับว่า **จาริกปราสาทโตว์** เป็นตัวอย่างจาริกภาษาสันสกฤตที่เด่นมากในการสร้างบทสนทนาดมกลืนกับเนื้อความสดุดีพระเกียรติ

จากตัวอย่างที่นำมาวิเคราะห์ กวีกำหนดให้ภูเขาที่เป็นหลักโลกและมีความศักดิ์สิทธิ์ นำเกรงขามเช่นภูเขาหิมาลัยและพระสุเมรุเป็นสื่อเปรียบเทียบกับพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเฉพาะภูเขาพระสุเมรุแสดงความคิดคำนึงผ่านความคิดตนเองและภูเขาหิมาลัย บทเจรจาของภูเขาพระสุเมรุแสดง ความหมายหลายชั้น ในบาทแรกความหมาย *mmadasamah* (เทียบเข้าไม่ได้) คือ การบ่งชี้ข้อหึงการของภูเขาพระสุเมรุว่าสูงส่งกว่าภูเขาหิมาลัย และดูจะเยาะหยันอยู่ในที่ด้วย โดยเฉพาะมิติความงามเรื่องรอง ดังคำจาริก *kanakāṅgakānter* สื่อความหมายภูเขาพระสุเมรุมีรูปร่างเป็นทอง สีทองให้ภาพความสว่างสดใสและมีชีวิตชีวา ความงามเช่นนี้จะเห็นในคำจาริก กวีย้ารูปลักษณ์ภูเขาพระสุเมรุว่าเป็นสีทอง 2 ครั้ง คือ ในบาทแรกและบาทสุดท้าย ดีความได้ว่าภาพลักษณ์ความงามของภูเขาพระสุเมรุนี้ กวียกขึ้นมาข่มภูเขาหิมาลัย เพราะเมื่อเทียบความงามกันแล้ว ภูเขาหิมาลัยปกคลุมไปด้วยหิมะ ขาวโพลน ไร้สีสันที่สว่างรุ่งเรือง ในแง่นี้ ภูเขาพระสุเมรุจึงเหนือกว่าด้านรูปลักษณ์ความสวยงามที่มองเห็นจากภายนอก

ส่วนเนื้อหาบาทที่สอง *īśahitātmajatayā mahimānam āpa* ถ้าแปลความตอนนี้ ได้ว่า “**ได้รับความยิ่งใหญ่ เพราะลูกสาวได้ถูกให้แก่อิสระ (พระคิเว)**” ความตอนนี้ ภูเขาพระสุเมรุกล่าวถึงสถานะภูเขาหิมาลัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระคิเวในทางสายเครือญาติทางฝ่ายชายา เพราะตามปริมปราคติ ท้าวหิมวัต ผู้เป็นใหญ่แห่งภูเขาหิมาลัยได้ยกพระธิดา คือ พระนางปารวตีให้แก่พระมหาเทพ ดังนั้นโดยสถานะของภูเขาหิมาลัยจึงบรรจุความหมายว่าด้วยเรื่องราวของพระมหาเทพกับพระชายาอันเป็นที่รัก

บาทต่อมา คำศัพท์ *matveti* หมายถึง “เพราะคิดว่าดังนี้” และ *nu* หมายถึง “อย่างนั้นแน่ๆ” ซึ่งเป็นคำบ่งชี้ **อุตเปรกษา**เน้นย้ำความคิดว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นแน่ๆ ความคิดในที่นี้ถ่ายทอดผ่านภูเขาพระสุเมรุที่มีรูปร่างเป็นทอง (*svarnnādrimūrttir*) และตามด้วยข้อความในจินตนาการเป็นข้อความชุดหนึ่งที่ภูเขาพระสุเมรุคิดแทนภูเขาหิมาลัย

เนื้อความบาทที่ 3-4 ล้อกับเนื้อความชุดแรก เพื่อยืนยันถึงความยิ่งใหญ่แห่งจอมภูเขา จากตอนต้นกวีจุดศูนย์กลางที่สัมพันธ์ภาพระหว่างภูเขาหิมาลัยกับภูเขาพระสุเมรุ และเมื่อกวีกล่าวถึงภูเขาพระสุเมรุก็เปลี่ยนจุดศูนย์กลางมาที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยกวีแสดง ความหมายอย่างแยบคายมาก กล่าวถึงจอมแห่งภูเขาได้ยกลูกสาวอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ซึ่งก็คือ พระเกียรติยศแก่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่เป็นเหมือนกับพระคิเว ซึ่งก็คือ **อิสระความคิดของกวี**ที่สร้างสรรค์สาระของเรื่องเล่าปริมปราคติชุดเดียวกันแต่ต่างกันที่ผู้กระทำและบริบทของเรื่อง กล่าวคือ กวีให้ภาพภูเขาหิมาลัยที่มอบพระเกียรติยศให้แก่ผู้เป็นใหญ่สูงสุด ถ้าจะสื่อเฉพาะพระมหาเทพ ผู้กระทำ คือภูเขาหิมาลัยได้ยกพระธิดาให้แก่จอมเทพ แต่หากสื่อเฉพาะพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้กระทำ คือ ภูเขาพระสุเมรุได้ยกพระเกียรติยศให้แก่

พระมหากษัตริย์ การเน้นย้ำความหมายและความสำคัญของภูเขาพระสุเมรุ เพราะสิ่งที่ภูเขาแห่งหิมะเทียบภูเขาทองไม่ได้ ก็คือ ความยิ่งใหญ่ที่ได้สัมผัสกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และดูเหมือนความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินจะกลายมาเป็นพระเกียรติยศอันสูงส่งของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

กล่าวได้ว่า ความหนัก ความหนาแน่น และความสูงของพระเกียรติยศ สะท้อนให้เห็นถึงขอบเขตลึกซึ้งของพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีพยายามสื่อให้ประจักษ์ด้วยภาษาอสังการว่า หากกล่าวถึงปริมาณ มวลความหนาแน่น ตลอดทั้งความสูง ก็มีพร้อมบริบูรณ์ที่พระเกียรติยศของพระองค์ จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าการสื่อความหมายแง่นี้ ทำให้สัมผัสถึงรูปร่างและความยิ่งใหญ่ของพระเกียรติยศได้อย่างแจ่มชัด

2.4.3 ความเย็นสดชื่นและกลิ่นหอมของพระเกียรติยศ

นอกจากพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีขนาดรูปร่าง ความกว้างใหญ่ ความหนักแน่น และความสูงส่งดังกล่าวไปแล้ว คุณสมบัติของพระเกียรติยศยังแฝงความเย็นและกลิ่นหอมด้วย การสื่อผัสสะเช่นนี้กระตุ้นอารมณ์ผู้รับสารถึงความเย็นสดชื่นและกลิ่นหอม คือ การกลั่นกรองจินตนาการละเอียดลุ่มลึก เพราะพระเกียรติยศเป็นชื่อเสียงที่สัมผัสเป็นรูปธรรมไม่ได้ ยิ่งกวีสื่อความหมายลึกในแง่นามธรรม ก็ยิ่งสร้างตัวบทให้มีเสน่ห์ทางอสังการ ดังเนื้อความต่อไปนี้

- (1) mahārnāvārnāsayanogratāpā
dharendīrā cāptavātī yatheccham |
- (2) hlādashthitim vakṣasi yasya bhūyah
kenāpi kīrttyamvunidhau śayāne ||

พระลักษณะ คือ แผ่นดินที่มีความร่ำร้อนอย่างยิ่งยวด เพราะอยู่บนคลื่นของมหาสมุทร แต่ได้รับความสดชื่นอีกครั้งหนึ่ง ที่น่าปรารถนาบนพระอุระที่อยู่เหนือมหาสมุทร คือ พระเกียรติยศของพระองค์โดยเหตุใดเหตุหนึ่ง³⁴⁰

จารึกข้างต้น กวีไม่ได้สื่อความหมายตรงไปตรงมาว่าพระเกียรติยศมีความเย็นสดชื่น ผู้รับสารต้องตีความจากบริบทคำจารึก จากตัวอย่างที่ยกมานี้ กวีใช้ภาษาอสังการรูปกะคู่ขนานกัน 2 ส่วน ส่วนแรก กวีเปรียบเทียบพระลักษณะมีว่าเป็นแผ่นดินที่ร้อนอย่างมาก ความร้อนนี้ยากจะดับลง ถึงแม้แผ่นดินตั้งอยู่บนคลื่นของมหาสมุทร แต่ก็ให้ความรู้สึกโอบอ้อม สั้นสะเทือน บั่นบ่วน ไม่มีความมั่นคง

³⁴⁰ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 4 บทที่ 94

และความร้อนก็ดูมอดไหม้ทุกสิ่งทุกอย่างให้ตกอยู่ในความทุกข์ คลื่นมหาสมุทรที่รองรับแผ่นดินไม่ได้ บรรเทาความร้อน มีแต่เพิ่มความโกลาหลุ่นวายยิ่งขึ้น

กวีกล่าวถึงแผ่นดินร้อนเป็นไฟ สะท้อนถึงความไม่สมดุล ความไม่เป็นปกติสุขภายในราชอาณาจักร ใน**จารึกปราสาทพินานอากาศ** แสดงนัยดังกล่าว โดยกวีกล่าวถึงแผ่นดินกัมพูชาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ แผ่นดินเกิดความเดือดร้อนแสนสาหัส หมายความว่าแผ่นดินร้อนเป็นไฟ หากพระมหากษัตริย์ไร้พระบรมเดชานุภาพปกครองประเทศ ดังนั้น ความหมายที่กวีสื่อให้เห็นว่าพระลักษณะเป็นแผ่นดินที่ร้อนเป็นไฟ ก็คือ การที่แผ่นดินหรือมองอีกรูปลักษณะหนึ่งเป็นเทวีแห่งโชคและความรุ่งเรืองอยู่ในความทุกข์ร้อน ดีความได้ว่าพระนางชาตผู้คุ้มครอง จนกระทั่งพระลักษณะมีคลายจากความร้อน ได้รับความเย็นสดชื่นอีกครั้งก็เพราะมีผู้คุ้มครองและปกป้องแผ่นดิน นั่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สารอันลึกซึ้งในจารึกชี้ให้เห็นว่า ก่อนหน้ารัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผ่นดินตกอยู่ในความร้อน เมื่อพระองค์ทรงปกครองอาณาจักร ก็บรรเทาหลงได้ด้วยพระเกียรติยศ แสดงให้เห็นถึงความสุขมาแทนที่ความทุกข์ ความร่มเย็นมาแทนที่ความร้อน ซึ่งในที่นี้ กวีใช้**รูปกะ**ในส่วนที่สองย้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสร้างความหมายตัดกันกับ**รูปกะ**ส่วนแรก โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระอูระแท้จริงแล้วคือ พระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ที่น่าสังเกตก็คือ จากเนื้อความจารึกตอนต้น แผ่นดินตั้งอยู่บนคลื่นให้ภาพและความรู้สึกไม่ปลอดภัย น่ากลัวและน่าหวาดหวั่น ตรงกันข้ามกับเนื้อความจารึกตอนปลาย กวีใช้ความเปรียบชี้ให้เห็นว่าพระอูระคือพระเกียรติยศ แม้พระอูระของพระมหากษัตริย์ตั้งอยู่บนคลื่น แต่กลับสื่อความรู้สึกร่มเย็นเป็นสุข ให้ความมั่นใจและอุ่นใจ เพราะพระอูระนี้เป็นส่วนหนึ่งในพระวรกายของพระมหากษัตริย์ เป็นแหล่งดำรงอยู่ของสรรพชีวิต ขณะเดียวกันกวีสื่อให้เห็นว่าพระอูระหรืออกของแผ่นดินนี้เป็นสถานที่น่าปรารถนาที่พระลักษณะมีประทับอยู่ด้วยความผาสุก พระเกียรติยศโดยปริยายจึงสื่อความสดชื่นร่มเย็นดับความทุกข์ร้อนหรือความหม่นหมอง

ความเย็นสดชื่นของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังเกิดจากแสงพระจันทร์ที่งดงามด้วยบุปผานานาพันธุ์ เป็นสารที่ต้องตีความในเชิงกวีสมยะที่กวีมองพระเกียรติยศเป็นแสงพระจันทร์ คือ มีความขาวบริสุทธิ์ และมีความเย็นเหมือนกัน ความขาวของพระเกียรติยศเหมือนแสงพระจันทร์นี้ปรากฏครั้งแรกใน **จารึกปราสาทตาพรหม** ในบทสดุดีพระเกียรติพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งกวีสื่อให้เห็นว่าพระเกียรติยศนั้นขาวเหมือนแสงพระจันทร์และมีกลิ่นหอม ซึ่งใน **จารึกปราสาทจริง** ก็สื่อความหมายคล้ายกัน ดังนี้

(17) bhūmaṅḍalan dīptarahpradīpam

induprabhāgurayaśovitānam |

(18) jagadvibhūyai sumanovikīraṇam

kṛtvā kṛtī mantram upācarad yaḥ ||

พระองค์ผู้บรรลุปะหามาแล้ว ผู้เจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง หลังจากทรง
กระทำโลกทั้งปวงที่มีเพดาน คือ พระเกียรติยศที่ขาวสะอาดเหมือนแสง
พระจันทร์ ที่ดารดาษด้วยบุปผา (หรือด้วยคนที่มีจิตใจดีงาม) เพื่อความ
เจริญรุ่งเรืองของโลก ได้สวตมนต์แล้ว³⁴¹

พระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ข้างต้น สื่อความหมายงดงามและลึกซึ้ง กวีชี้ให้เห็นถึง
พระราชจริยาวัตรที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติจนบรรลุประสาชประสงค์ โดยทรงกระทำเพดานแห่ง
พระเกียรติยศครอบคลุมโลกทั้งปวง สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เมื่อกล่าวถึงพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์
นอกจากดำเนินเพื่อความตามขนบธรรมเนียมให้จินตภาพความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศเทียบเท่า
มหาสมุทรแล้ว³⁴² ความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศยังเทียบเท่าเพดานแผ่ปกคลุมเบื้อง
บนอากาศด้วย

³⁴¹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 2 บทที่ 40

³⁴² ดังที่จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ภาพความกว้างใหญ่ของพระเกียรติยศพระเจ้า
ชัวยรมันที่ 6 ซึ่งเป็นเชื้อสายฝ่ายพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเท่ามหาสมุทร ความตอนนี้นำ

(25) śrīmadyaśodharapure dhigatādhirājyo

rājā jītārivisro jayavarmmadevaḥ |

(26) āvāridheḥ pratidīśan nicakhāna kīrtti-

stambhān mahīdharapurābhijanāspado yaḥ ||

พระองค์ชื่อว่า พระเจ้าชัวยรมันทเวะ ผู้ได้รับความเป็นพระราชาเหนือ
พระราชาองค์อื่น ๆ ในเมืองที่ชื่อว่ายโสธรปุระอันรุ่งเรือง ผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว
ผู้มีที่อยู่ของพระญาติที่เมืองมหารปุระ พระองค์ได้ฝังเสาแห่งพระเกียรติยศ
ในทุกทิศไปจนถึงมหาสมุทร

การสื่อความหมายเปรียบเทียบในจารึก กวีกล่าวถึงพระเกียรติยศรูปแบบ**รูปกะ** คือ เปรียบว่าเป็นพาดาน และเป็นความเปรียบมิติตามงามที่สมบูรณ์แบบ เพราะพระเกียรติยศแสดงจินตภาพทั้งแสง สี ความรู้สึก และกลิ่นกลมกลืนเป็นเอกภาพเดียวกัน กล่าวคือ **ในแง่ของแสงและความรู้สึก** การสื่อพระเกียรติยศเหมือนแสง เห็นได้จากกวีอ้างถึงแสงพระจันทร์เป็นสื่อเปรียบกับแสงพระเกียรติยศในองค์พระมหากษัตริย์ และแสงนี้มีความเย็นด้วย เราอารมณ์ความรู้สึกถึงความสดชื่นนั่นเอง **ในแง่ของสี** ผู้รับสารย่อมประจักษ์ได้ว่าพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีสีขาว เมื่อนึกถึงภาพแสงและสีที่ผสมผสานกันจึงไม่ใช่สีและแสงเป็นสีเหลืองนวล สุกปลั่ง แต่เป็นสีสว่างกระจ่างใส **ในแง่ของกลิ่น** พระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อบอวลด้วยกลิ่นหอม ที่น่าสังเกตคำศัพท์ว่า *sumanovikīṛṇam* สื่อความหมายแบบ**เสลชะ** หากสื่อความเข้ากับบริบทนี้ ความหอมมาจากดอกไม้ที่ดารดาษ แต่หากสื่อถึงตัวบุคคล ความหมายจะเปลี่ยนไปแปลว่าสาธุชนหรือคนที่มีจิตใจดีงาม อันเป็นบ่อเกิดของความหอม ฉะนั้น ความผสมกลมกลืนทั้งแสง สี ความรู้สึก และกลิ่นดังกล่าวจึงเน้นให้เห็นถึงความลุ่มลึกของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เราอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างซาบซึ้งใจ

ลักษณะเด่นของพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกิดจากกลิ่นหอม กวีสื่อให้เห็นถึงการปรุ่แต่งของกลิ่น กลิ่นหอมนี้มาจากเครื่องหอมลูบไล้ร่างกาย เครื่องหอมสัมพันธ์กับพระเกียรติยศ ดัง**จารึกปราสาทจรุง** บทหนึ่ง พรรณนาด้วยภาษา**อลังการ** กวีเปรียบเทียบเครื่องหอมเป็นพระเกียรติยศ เมื่อลูบไล้เครื่องหอมก็หอมฟุ้งเช่นเดียวกับพระเกียรติยศที่ขจรขยายทั้งสิบทิศ อนึ่ง การกล่าวถึงทิศในที่นี้ มีข้อสังเกต คือ กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็น “ผู้ชนะสิบทิศ” พระองค์ทรงทำให้ทิศทั้งสิบเป็นเหมือนกับพระราชสมบัติที่ติดอยู่กับกำลังแห่งพระพาหา หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกรีธาทัพไปยังทิศใด ก็มีชัยชนะและทรงได้รับความมั่งคั่งทางโภคทรัพย์จากแว่นแคว้นต่างๆ ที่สำคัญพระเกียรติยศอันเกิดจากเครื่องลูบไล้ที่หอมฟุ้งติดอยู่ในสถานที่แห่งนั้น แม้อันกาลเวลามายาวนานจนถึงยุคสมัยที่กวีรจนจารึก ทว่าความหอมของพระเกียรติยศยังไม่จางลง ดังคำจารึกว่า

(7) *parigrahā vāhuvalasya yasya*

nissamśayan digjayino daśāsāḥ |

(8) *tatsaṅgasañkrāntayaśoṅgarāgam*

ślāghyan na muñcanti yato dhunāpi ||

ทิศทั้งสิบคงจะเป็นทรัพย์สมบัติที่อยู่ติดกับพลังพระพาหาของพระองค์ ผู้ชนะสิบทิศอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะว่าถูกลูบไล้เครื่องหอม คือ พระเกียรติยศที่

**ไปติดอยู่สถานที่ที่ศนั้นๆ ย่อมฟังจรขยาย จึงไม่หลุดพ้นไปตราจนกระทั่ง
ทุกวันนี้³⁴³**

ความเป็นสดชื่นและกลิ่นหอมของพระเกียรติยศ สื่อความหมายเจ้าผู้สละ อารมณ์ และ จินตนาการผู้รับสารอย่างลึกซึ้ง การสื่อความหมายผสานกันลงตัวทั้งความเย็นและกลิ่นในบทสวดดี พระเกียรติดังที่กล่าวนี้ แสดงฝีมือวิจิตรเด่น ทำให้เห็นได้ว่าแม้รายละเอียดที่เป็นนามธรรม เป็นจุดที่ เล็กและลึกที่สุด คือ อารมณ์ความรู้สึกและกลิ่น แต่กวีก็ประสบผลสัมฤทธิ์โดยสื่อสารพระเกียรติยศ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้สัมพันธ์กับความละเอียดอ่อนของอารมณ์ความรู้สึกและกลิ่น ทำให้ตัวบทมี ความหมายหลายนัยและมีคุณค่าต่อการทำความเข้าใจสิ่งที่กวี “คิด” และ “พูด” ผ่านบทสวดดี พระเกียรติ

บทพรรณนาพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่กวีพรรณนาด้วยภาษา **อลังการ** ทั้งการ สื่อความหมายเชิงลึกในรูปจินตนาการ การกล่าวเกินจากความเป็นจริง ความหมายเปรียบเป็น และการยกย่องพระมหากษัตริย์ทางอ้อม เหล่านี้ ชี้ให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงมี พระ บารมีเกริกไกร เป็นศูนย์รวมความศรัทธาและความรักที่กวีประจักษ์ ย่อมแสดงให้เห็นว่าองค์ พระมหากษัตริย์ปรากฏพระเกียรติยศแพร่กระจายกว้างขวาง ท่อหุ้มโลกและจักรวาล มีความหนัก ความหนาแน่น และความสูงส่ง พระเกียรติยศเป็นดังเพดานที่แผ่ขยายไม่สิ้นสุด มีความงาม แสง สี กลิ่น และเจ้าอารมณ์ความรู้สึกผู้รับสารได้อย่างสะท้อนอารมณ์ บทพรรณนาพระเกียรติยศพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 จึงเชิดชูความยิ่งใหญ่แห่งองค์พระมหากษัตริย์ เป็นสารที่สื่อให้เห็นพลังความคิดและ จินตนาการของกวี กระตุ้นให้อนุชนรุ่นหลังรำลึกถึงความมีอยู่จริงของพระเกียรติยศที่ไม่เลือนหาย

2.5 อลังการในบทสวดดีพระเกียรติกับการพรรณนาเมืองและสถานที่³⁴⁴

ในสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์แผ่ขยายแสนยานุภาพ โดย “สถาปนา” บ้านเมืองหรือ อาณาจักรให้เป็นปึกแผ่น พระมหากษัตริย์นั้นทรงเป็น “เสาหลัก” หรือ “ศูนย์กลาง” ของเมือง หรือ

³⁴³ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288** ด้านที่ 2 บทที่ 66

³⁴⁴ ในการอภิปราย**อลังการ**ที่เกี่ยวข้องกับชื่อเฉพาะนี้ ผู้วิจัยใช้ชื่อ “เมืองและสถานที่” ตามตัวบทจารึกที่ แปลเป็นสำนวนภาษาไทย เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายที่สุด โดยเน้นการวิเคราะห์กระบวนการสร้างจินตนาการของ กวีและการสื่อความหมายในตัวบท ไม่ได้มุ่งเน้นการสืบหาหรือตีความชื่อเฉพาะในทางประวัติศาสตร์ แต่เนื้อหาใน บทที่ 6 หัว “1.2 เทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร” ผู้วิจัยใช้ “เทศนะ” แทนชื่อเมือง เนื่องจากต้องการเปิดประเด็นข้อถกเถียงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งรายละเอียดประเด็นนี้ จะเห็นชัดเจนในหัวข้อที่ กล่าวถึงของบทต่อไป

กล่าวอีกด้านหนึ่งได้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “ดวงใจ” ของเมือง เมื่อใดดวงใจของเมืองมีความ ผิดปกติเกิดขึ้น ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพพหุทั้งหมดยกของบ้านเมือง คือส่งผลกระทบต่อดวงใจของชาวเมือง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในแง่อุดมคติพระมหากษัตริย์ถือว่าเป็นผู้ “บันดาล” ความเป็นไปของบ้านเมือง ให้เกิดภาวะสงบสุข ฉะนั้น การที่กวีสดุดีพระเกียรติโดยกล่าวถึง “เมืองและสถานที่” ภายใต้วรรณบารมี จึงเลือกสรรแง่มุมดีเลิศมาประมวลให้เห็นสุนทรียภาพและความน่าพิศวงที่ควรค่าแก่ความ ชาบซึ่งใจ

บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” ในจารึกภาษาสันสกฤตมีนัยสำคัญ เพราะเนื้อหาเชิดชู พระบารมีพระมหากษัตริย์ ในแง่ที่พระองค์ทรงส่งเสริมและสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ อาณาจักร ผลที่เกิดขึ้นแก่เมืองและสถานที่มีเป็นอนุประการ อาทิ สันติภาพ ความมีชื่อเสียง ความ มั่งคั่ง ความแข็งแกร่ง ความโอ่อ่า ธรรมชาติแวดล้อมสวยงาม ประชาชนเกษมสุข บรรยากาศในเมือง เปี่ยมด้วยความศรัทธา ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมของผู้คนที่เคลื่อนไหวไปกับบริบทภายใน เมืองและสถานที่อย่างมีชีวิตชีวา ความมีชีวิตภายในเมืองเหล่านี้ สืบเนื่องมาจากพระโลกทัศน์ อันกว้างไกลและการปกครองอาณาจักรอย่างมีประสิทธิภาพของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็เป็น ที่สังเกตว่า บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” เป็นอีกพื้นที่แสดงฝีมือและภูมิรู้เชิง **อลังการ** การ นำเสนอเทคนิควิธี และ **อิสระแห่งกวี** เพื่อโน้มน้าวใจผู้รับสารให้เห็นจริงตามไปด้วย

การที่กวีรจนบทสดุดีพระเกียรติโน้มน้าวใจผู้รับสารให้ตื่นตาตื่นใจกับบทพรรณนาเมืองและ สถานที่ รายละเอียดภายในเมืองและสถานที่ที่มีสีสันและความรื่นรมย์ทางธรรมชาติ เป็นเสน่ห์ ประการหนึ่งในการถ่ายทอดความงามทางความหมาย สอดคล้องกับ **อลังการ** รูปแบบหนึ่งที่โดดเด่นใน การเน้นสภาวะทางธรรมชาติ ดังที่เรียกว่า “**สวภาโวक्ति**” หรือ “**ชาติ**”

มัมมภู อธิบายนิยาม **สวภาโวक्ति** ว่า “เมื่อการกระทำของเด็ก และรูปแบบหรือสิ่งที่ถูก กระทำอื่นๆ ทั้งของเด็กและสิ่งอื่นๆ เป็นต้น”³⁴⁵ นิยามความหมายที่มัมมภูอธิบายนี้ จำเป็นต้อง เข้าใจว่าเป็นรูปแบบของการพรรณนาสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น พรรณนาการกระทำของเด็กที่ ไร้การปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากอากัปกิริยาของเด็ก เป็นต้น

ส่วนวาคภักภู อธิบายนิยาม **อลังการ** รูปแบบนี้ไว้สอดคล้องกันว่า “คือ การพรรณนา สภาพของบุคคลหรือของธรรมชาติ นับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคนชั้นต่ำ คนมีความกลัว และเด็ก เป็นต้น”³⁴⁶

³⁴⁵“svabhāvoktistu dimbhāde svakriyārupavarnanam” |

Ganganatha Jha, *Mammata Kāvya prakāsha Text with English Translation (Complete)*, 411.

³⁴⁶ วาคภักภู , อลังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตรียุค แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, 31.

ในที่นี้ จะยกตัวอย่าง **สวภาโวคติ** จากที่มีมมฺภูอะอ้างถึง คือ การพรรณนาธรรมชาติของม้าอย่างละเอียด เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแก่สัตว์ ดังความว่า

**ม้าที่ลุกขึ้นจากการนอนหลับ ยืนขาไปข้างหลัง ยึดตัวให้ใหญ่ขึ้นโดยการ
การติดตัวไปข้างหลัง 3 ครั้ง เอาปากไปจรดหน้าอก ทำให้คอมันโค้ง สลัดขนคอ
ให้ฝุ่นปลิวออกไป ลิ่นของมันก็จะสั้น เนื่องจากต้องการที่จะกินหญ้า ส่งเสียงร้อง
เบาๆ เอากีบเท้าชูดพื้นดิน³⁴⁷**

ตัวอย่างนี้ พรรณนาธรรมชาติอากัปภิกิริยาของม้าอย่างเห็นภาพพจน์ โดยที่กวีไม่ได้ใช้ภาษาอย่างวิจิตร แต่กล่าวเรียบๆ เน้นให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวหรืออาการของสิ่งมีชีวิต ซึ่งบทพรรณนาที่เรียบง่ายแต่ให้ภาพชัดเจน กระตุ้นผู้รับสารให้เกิดจินตภาพคล้ายตามสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ เห็นถึงความมีชีวิต และความงามตามความเป็นจริง

บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีให้รายละเอียด **สวภาโวคติ** ในบริบทสภาวะแวดล้อมภายในเมืองและสถานที่ผสมกลมกลืนกัน ที่น่าสังเกต บทพรรณนามี **อสังการ** รูปแบบอื่นหนุน **สวภาโวคติ** ด้วย นั่นคือ บทพรรณนาจึงให้ทั้งภาพที่เกิดจากการประดิษฐ์สำนวนภาษาเพื่อให้เห็นความเปรียบและจินตนาการของกวี กวีสังสมองค์ความรู้เชิงกวีสร้างสรรค์ **อสังการแห่งกวี** ได้อย่างเฉียบคม และการสื่อความหมาย **สวภาโวคติ** อีกแง่หนึ่ง คือ ภาพที่เน้นการพรรณนาบริบทภายในเมือง และสถานที่เพื่อให้ดูสมจริง คือ กวีไม่ได้เล่นจินตนาการและชั้นเชิงภาษามากนัก ซึ่งการสื่อความหมายผ่านบทพรรณนา “เมืองและสถานที่” จะเห็นได้ดังนี้

ใน **จารึกปราสาทตาพรหม** เมืองที่กวีกล่าวถึง คือ ปราสาทตาพรหมหรือราชวิหาร (purī rājavihāranāmnī) การก่อสร้างปราสาทตาพรหม ประดับประดาด้วยวัตถุมีค่า สะท้อนความหรูหราของสิ่งก่อสร้างที่พระมหากษัตริย์ทรงเอาพระทัยใส่ เนื่องจากการสถาปนาปราสาทตาพรหมเป็นพระราชากุศลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อุทิศถวายพระราชมารดา ภาพที่กวีมองเมืองแห่งนี้จึงเป็นภาษาเปรียบเทียบ ดังที่กวีมองภาพเมืองแห่งนี้ก็คือ **“เป็นเมืองที่มีร่างกายประดับด้วยรัตนและถูกตกแต่งด้วยทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง”** ขณะที่พื้นที่โดยรอบปราสาทให้บรรยายความศักดิ์สิทธิ์ และ

³⁴⁷ svayostadekāśrayayoḥ | rūpaṃ varṇaḥ saṁsthānaṃ ca | udāharaṇam—
paśvādaṅghrī prasārya trikanativitataṃ drāghayitvāṅgamuccaiḥ
āsajyābhugnakaṅṭho mukhamurasi saṭāṃ dhūlidhūmrāṃ vidhūya |
ghāsagrāsābhilāṣādanavaratacalatprothatuṅḍasturaṅgo
mandam śabdāyamāno vilakhati śayanādutthitaḥ kṣmām khureṇa ||

Ganganatha Jha, *Mammata Kāvya prakāśha Text with English Translation (Complete)*,

ที่น่าสังเกตคือ บทพรรณนาเมืองหรือบริเวณพื้นที่ปราสาทตาพรหมแห่งนี้ มีคำประพันธ์ส่วนหนึ่ง สะท้อนให้เห็นความเคลื่อนไหวจากการประกอบพิธีกรรม ดังที่ว่า

- (21) caitrāṣṭamyās samārabhya yāvat tatpūrṇamitithiḥ |
 (22) suvasantotsavavidhir vaṃṣārāmajināgame ||
 (23) varṣe varṣe kṛtas tasyā bhagavatyā yathāgamam |
 (24) pūrṇaṃ sarvopakaraṇais tatra yāgadvayaṃ kṛtam ||
 (25) bhagavān bhagavatyāsau caturddhaśyāṃ pradakṣiṇam |
 (26) triḥ kuryyāt paurṇamāsyāñi ca vīraśaktyādibhis suraiḥ ||
 (27) sāndran dhvajātapatrādyair amvaram paritas tadā |
 (28) tāḍyamānākhlātodyamandrādhvanimanoharam ||

พิธีบูชาในเทศกาลพระจันทร์เต็มดวงอันเป็นมงคล เริ่มขึ้นตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ ของเดือนใจตระไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำของเดือนนั้น (ที่กล่าวไว้) ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาที่มีชื่อว่า วัศารามะ ถูกกระทำแล้วเป็นประจำทุกๆ ปี เพื่อ พระภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ณ สถานที่แห่งนั้น (ราชวิหาร) พิธีบูชา 2 ครั้งที่บริบูรณ์ด้วยอุปกรณ์ทุกอย่างถูกกระทำแล้วตามที่ กล่าวไว้ในคัมภีร์

บุคคลพึงกระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาค และพระนางภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ในวันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ พึง กระทำประทักษิณต่อวีระ คักติ และเทพองค์อื่นๆ

ในช่วงเวลานั้น ท้องฟ้าโดยรอบเต็มไปด้วยธงกับร่มเป็นต้น เพลิดเปลิบ ด้วยเสียงเบาๆ ของเครื่องดนตรีที่ถูกตีทั้งหมด³⁴⁸

ตัวอย่างที่ยกมานี้ กวีสื่อความหมายสภาวะแวดล้อมการประกอบพิธีบูชารูปเคารพที่จัดขึ้น ภายในปราสาทตาพรหมเป็นประจำทุกปี ลักษณะบทพรรณนาสอดคล้องกับ **สวภาโวक्ति** ดังที่กวีสื่อ ภาพช่วงเวลาสำคัญทางศาสนาในเดือนใจตระ อันเป็นฤกษ์เวลาที่พระจันทร์เสวยฤกษ์เต็มดวง เนื้อความ

³⁴⁸ คำแปลข้างต้น ปรับสำนวนจาก นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 150-151.

จารึกกำหนดระเบียบพิธีกรรมอันเป็นแบบแผนตามคัมภีร์ทางศาสนา การจัดเตรียมอุปกรณ์ในพิธี การแสดงความเคารพต่อรูปสักการะ และกล่าวถึงบรรยากาศช่วงเวลานั้นที่สื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกต้อนรับเทศกาลอันรื่นเริงเวียนมาถึง

ความหมายในแต่ละบท กวีเพ่งมองสภาวะแวดล้อมช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับการจัดพิธีบูชาพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพ โดยเฉพาะพระนางปรัชญาปารมิตาซึ่งเป็นประธานรูปเคารพในปราสาท ดูเหมือนองค์ประกอบทุกอย่างให้ภาพกระจะกระจ่างตั้งแต่ช่วงเวลาอันเป็นมงคลที่พระจันทร์เต็มดวง ซึ่งทางราชสำนักได้เตรียมเครื่องบูชา เริ่มต้นเทศกาลและภาพบรรยากาศอันน่ารื่นรมย์ สภาวะแวดล้อมเปี่ยมไปด้วยความเปลิดเปล็น ให้อารมณ์สีสนความคึกคักของขบวนแห่รูปเคารพ ดังที่กวีพรรณนาว่าท้องฟ้าเต็มไปด้วยธง ร่ม และมีเสียงดนตรีระโคมบรรเลง จารึกดังกล่าวนี้จึงสื่อความหมายแบบ **สวภาโวक्ति** ซึ่งให้สุนทรีย์ภาพความมีชีวิตชีวา แผงความลุ่มลึกของความหมายให้เห็นถึงช่วงเทศกาลทางศาสนาที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่อชีวิตและจิตวิญญาณ

ใน **จารึกปราสาทโตว์** บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” มีความโดดเด่นด้วยภาษา**อลังการ** ภายในเมืองอันเป็นพื้นที่ตั้งปราสาทโตว์ กวีไม่ได้ระบุชื่อเมืองไว้ แต่เข้าใจว่าเป็นเมืองภูเพนทร (**bhūpendradeśa**) ที่กวีกล่าวถึงในคำประพันธ์บทที่ 49 เพราะเป็นเมืองที่ตระกูลภูเพนทรบัณฑิตสร้างศิวลึงค์ถวายพระผู้เป็นเจ้า น่าจะมีอิทธิพลในเมืองแห่งนี้ด้วย คำจารึกที่กล่าวถึงสภาวะแวดล้อมภายในเมืองและกวีพรรณนาภาพสถานที่ ดังนี้

- (5) yāminyāṃ yāmatūryyaḥ prathitapr̥thughano yatra harṃyāgraśṛṅge
- (6) no cañcac cārucāmīkaracamarakacaś candravimvāntikatvāt |
- (7) antasthānasthitendraptamukhamakhabhujām
- (8) anyatrāśaṅkanāt kā cid aratir aparā rāginān nāpa citte ||
- (9) yatra strīstanacārucandanarucā śubhras taṭāko dhiko
- (10) rodhoropitaraicayo harajatāgaṅgeva bhūmyuddhṛtā |
- (11) yañ kallolakarair vviluptalalanāīlālālāmam bhṛśam
- (12) sā kāntā pratitādayet kucakulaiḥ pīnair aho vigrahaḥ ||
- (13) uccair dyutyā samudyan bhuvanam adharayan gaurapatrādhikānto
- (14) viśrāntabhrāmyadabhrabhramaraparcitaḥ kaṇṭakenācitāṅgaḥ |
- (15) prāṅsuprāsāda eṣo param iva kamalaṃ lakṣitā līnalakṣmīs
- (16) sṛṣṭam sraṣṭrā yathārtham bhavati racitaye śrīsapatnyā dharanyāḥ ||

ในเมืองแห่งนั้น ในเวลากลางคืน กลองบอกเวลาที่มีเสียงดังมากแผ่ไป แล้ว บนยอดสูงสุดของปราสาท ซึ่ง ณ สถานที่แห่งนั้น มีทองคำ จามรี และ กระจกที่งดงามที่กำลังส่องแสงระยิบระยับ ไม่มีแล้ว เพราะ (สิ่งเหล่านี้) อยู่ใกล้ ดวงจันทร์ และในสถานที่อื่นๆ ความปรารถนาทางเพศใดๆ อันสูงสุด ไม่มีอยู่ แล้วในจิตใจของคนที่มีราคะ เพราะไม่มีความกลัวเทพทั้งหลาย มีพระอินทร์เป็น หัวหน้า ผู้อยู่บนสวรรค์ ผู้ยินดีกับภรรยาของคนอื่น

ซึ่ง ณ สถานที่แห่งนั้น มีสระน้ำขนาดใหญ่ที่งดงามด้วยกระแจะจันทร์ที่ ถิ่นของพวกผู้หญิง ที่ชาวบริสุทธิ์ ที่มีกองของทรัพย์สมบัติที่ถูกทำให้สูงขึ้นที่ริม ขอบสระ หญิงสาวผู้เป็นคนที่รักคนนั้นผู้ถูกอุ้มขึ้นแล้วจากพื้นดิน รวากับว่าแม่น้ำ คงคาถูกรองรับไว้โดยมุนมวยผมของพระคิเว คงจะพัดแล้วซึ่งพระองค์ด้วย มือที่ราวกับคลื่น พระองค์ผู้งดงามด้วยลีลาของกามกรีธาที่ถูกกลับไปแล้ว (ถูกขีด ข่วน เพราะเล็บของผู้หญิง) ด้วยมือทั้งหลายที่สั้นไหวเหมือนคลื่นอย่างรุนแรง ด้วยถันผู้หญิงที่อวบอิม โอการต่อสู้ช่างน่ามหัศจรรย์จริงหนอ

ปราสาทที่สูงขึ้นเรื่อยๆ นี้ ด้วยแสงที่สูงขึ้นไป ได้ยกโลกให้สูงขึ้น งดงาม อย่างยิ่งด้วยดอกบัว ที่ถูกเกาะแล้วโดยผิ้วที่เหมือนเมฆ ที่พักอยู่และที่กำลังบิน วนเวียนไปมา มีตัวอาคารประกอบไปด้วยเหล็กแหลม รวากับว่าดอกบัวที่สูงส่ง ถูกสร้างแล้วโดยพระเจ้าผู้สร้าง (พระพรหม) ให้เป็นพระลักษณะที่ถูกซ่อนไว้ ที่ถูก มองเห็นแล้ว เหมือนทรัพย์สมบัติของแผ่นดิน มีอยู่เพื่อการตกแต่งโดยพระศรี พระอัมกับสวามี³⁴⁹

เนื้อความจารึกข้างต้น เป็นยอดของบทพรรณนาเมืองและสถานที่ในรัชสมัยพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ที่ให้ภาพชวนพิศวง ความลึกซึ้งในบทพรรณนาก็วิไลแบบลิลิตจินตภาพในกวีนิพนธ์ ของกวีอินเดียได้อย่างประสพผลสัมฤทธิ์ บทพรรณนาก็สะท้อนทั้งภาพสิ่งก่อสร้างและอารมณ์ของ ชาวเมือง อันเป็นผลสัมฤทธิ์ของ **สวภาโวคติ** คือ การพรรณนาสภาพแวดล้อมภายในสถานที่แห่งนั้น ผสมผสาน **อุตเปรกษา** คือ การสื่อจินตนาการให้ภาพหนึ่งแทนด้วยภาพหนึ่ง คำประพันธ์ให้ ความหมายสิ่งแวดล้อมภายในเมืองเร้าผัสสะการรับรู้และเกิดจินตภาพ ไม่ใช่ภาพเมืองและสถานที่ที่ กวีประพันธ์ตามขนบชมเมืองจนเป็นสูตรสำเร็จ ทว่าความพิเศษในบทพรรณนาเมืองและสถานที่ดัง ตัวอย่าง ดึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับสารให้สัมผัสกับองค์ประกอบต่างๆ เหมือนกล้องถ่ายภาพบันทึก รายละเอียดทุกแง่มุมภายในสถานที่นั้น ดังจะพิจารณาตามลำดับต่อไปนี้

³⁴⁹ จารึกปราสาทโต้ว ด้านที่ 3 บทที่ 38-40

บทพรรณนาเริ่มต้นชี้ว่าภายในเมืองเป็นเวลากลางวัน เครื่องหมายรับรู้หรือส่งสัญญาณเวลาที่หมุนเคลื่อนก็คือ การติ๊กตอกบอกเวลา แสดงว่าความจอบอกของเสียงต่างๆ ที่ดังตลอดเวลากลางวัน เจียบลงแล้ว กวีก็กล่าวว่าเสียงกลองดังสนั่นบนยอดปราสาท รายละเอียดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าภายในเมืองมีหอกลองบนที่สูง เมื่อเวลาล่วงเลยเรื่อยๆ เสียงกลองดังบ่งบอกสัญญาณให้ชาวเมืองรับรู้เป็นระยะ จากนั้นบทพรรณนาให้รายละเอียดสุนทรียภาพตัวปราสาท กวีใช้กลวิธีการสื่อความหมายถึงสิ่งที่มีและไม่มี ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการพลิกความหมายได้ทางหนึ่ง เพราะปราสาทที่ดังตามควรค่าแก่การประดับตกแต่งด้วยทองคำ จามรี และกระจุก ซึ่งข้อเท็จจริงปราสาทใต้อาจมีการประดับตกแต่งดังกล่าว แต่กวีสื่อว่าปราสาทไม่มีความงามจากเครื่องประดับที่ระยิบระยับเหล่านั้น เพราะปราสาทอยู่ใกล้ดวงจันทร์ แสงจันทร์เพิ่มพูนความงามในตัวปราสาทจนไม่จำเป็นต้องประดับตกแต่งด้วยวัตถุใดๆ อีก

ขณะเดียวกัน “ความมี และไม่มี” ของสิ่งไม่มีชีวิต คือ สิ่งก่อสร้าง กวีโยงเข้ากับอารมณ์ความรู้สึกของสิ่งมีชีวิตที่เป็นคน กล่าวคือ กวีบรรยายสถานที่แห่งนี้ว่าชาวเมืองไม่มีความกำหนดในเรื่องเพศ แทนที่ความงามเย้ายวนของตัวปราสาทโดยมีฉากเบื้องหลังเป็นดวงจันทร์ ซึ่งตามธรรมชาติแล้วย่อมเร้าอารมณ์รัก แต่สภาวะแวดล้อมต่อไปนี้ อยู่ในภาวะตัดกันระหว่างความงามเย้ายวนของสถานที่กับภาวะจิตใจสงบนิ่ง และเป็นสารในมิติเหนือจริง เพราะกวีอ้างถึงพฤติกรรมน่าอัศจรรย์ของพระอินทร์ ที่มีความประพฤติในทางโลกีย์ อันเป็นเรื่องเล่าปรัมปราคติมาเทียบเคียงคู่ขัดแย้งกับพฤติกรรมอยู่ในศีลธรรมของชาวเมือง

จารึกบทที่สอง พรรณนาสระน้ำขนาดใหญ่ ชาวสะอาด ชอบสระสร้างขึ้นมาอย่างดี สระน้ำนี้เป็นพื้นที่เล่นสนุกสนานของสตรีกับบุรุษซึ่งเป็นผู้รัก กวีแสดงจินตนาการมหัศจรรย์คืออุตเปรกษา โดยโยงให้เห็นถึงความป่วนป่วนของคลื่นอันเกิดจากบทบาทรักของคู่หนุ่มสาว และความเย้ายวนใจจากภาพหญิงสาวเปลือยหน้าอก ถิ่นของนางแต้มด้วยกระแจะจันทร์ ขณะที่คู่รักโอบอุ้มหญิงสาวมาวางบนพื้นดิน ผิวหน้าเป็นคลื่นกระฉอก ความมหัศจรรย์เช่นนี้กวีมองภาพยังตำนานพระนางคงคา เทวีอันเป็นชายาองค์หนึ่งของพระศิวะ กล่าวคือ สายน้ำคงคาไหลลงมาจากมวยผมของพระมหาเทพ เป็นคลื่นคลั่งเช่นเดียวกับคลื่นภายในสระ กวีตัดภาพกลับมาที่พระเจ้าชัชรมันที่ 7 ขณะทรงเรีงรักด้วยลีลาทางเพศกับสตรีที่มีรูปร่างอวบอ้อม พระองค์ถูกสตรีเหล่านั้นใช้เล็บข่วนพระวรกาย กวีมองภาพมีอที่หยิกข่วนเป็นเหมือนคลื่น

จารึกบทที่สาม เป็นบทพรรณนาตัวปราสาทที่สูงล้ำ ดูเหมือนปราสาทจะยกโลกให้สูงขึ้นตามไปด้วย และบริเวณปราสาทนั้นมีสระน้ำ ดังที่กวีพรรณนาว่ามีดอกบัวที่งดงาม มีฝั่งบินมาเกาะดอกบัว และบินวนเวียนเหมือนเมฆ การสื่อความดังกล่าวนี้แสดงความละเอียดของจินตนาการกวี เพราะฝั่งจำนวนมากบินมาเป็นกลุ่มให้ภาพมีตัวมว เหมือนก้อนเมฆสีดำคล้ำ จากนั้นกวีมองส่วนประกอบของปราสาท คือ อาคารประกอบด้วยเหล็กแหลม ภาพเช่นนี้กวีแทรกจินตนาการเข้ามาเพราะมองดูตัว

อาคารเหมือนดอกบัวที่พระพรหมสร้างขึ้นให้เป็นที่ปิดบังซ่อนเร้นพระลักษมีเอาไว้ และตัวอาคารที่สูงส่งนี้ก็เหมือนเป็นสิ่งของมีค่า คือ ทรัพย์สมบัติของแผ่นดิน สร้างขึ้นมากเพื่อประดับความเป็นสิริของพระศรีกับพระมหากษัตริย์

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า บทพรรณนาเมืองและสถานที่ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับกวีนิพนธ์อินเดียชั้นครูดังกล่าวไปตอนต้น จะเห็นได้จากบทพรรณนาใน**เมฆุต** แสดงความรื่นรมย์ภายในเมืองต่างๆ ที่เมฆเคลื่อนผ่าน กาลิทาสพรรณนาสถานที่ด้วยความงดงามของสำนวนภาษาอย่างไร้ที่ติ บทพรรณนาตอนหนึ่งเทียบเคียงได้กับข้อความ**จาริกปราสาทโตว์** ดังความว่า

ในเมืองนั้น เมื่อพวกผู้หญิงไปสู่บ้านของชายคนรัก ในเวลากลางคืน
ในทางหลวงที่ทัศนวิสัยถูกปิดกั้นไว้ด้วยความมืดที่จะแทงทะลุได้ก็ด้วยเข็ม ท่าน
จงส่องทางด้วยสายฟ้า ที่ส่องสว่างเหมือนเส้นทองบนหินสำหรับทดลองทอง
ท่านอย่าได้ทำเสียงดังโดยการเทน้ำลงมาและการคำราม พวกผู้หญิงเหล่านั้น
ตกใจกลัวง่าย

หลังจากได้ทำเวลากลางคืนนั้นล่วงไป บนดาดฟ้าตึกแห่งใดแห่งหนึ่งที่มี
นกพิราบหลับอยู่แล้ว (และ) เมื่อพระอาทิตย์ปรากฏแล้ว ท่านผู้มีภรรยาคือ
สายฟ้าที่เหนื่อยเพราะการเล่นเป็นเวลานาน ต้องเดินทางต่อไปอีกให้หมดทางที่
เหลือ เพราะคนทั้งหลายผู้มีการกระทำซึ่งธุระของเพื่อนทั้งหลาย อันตนรับไว้
แล้ว จะไม่ชักช้าอยู่

ในเวลานั้น (เวลาพระอาทิตย์ขึ้น) น้ำตาของผู้หญิงทั้งหลายผู้โกรธ (เพราะ
ความทิ้งหวง) จะถูกนำไปสู่ความสงบ (เช็ด) โดยคนรักทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
ท่านจงหลบซึ่งทางของพระอาทิตย์โดยเร็ว แม้พระอาทิตย์นั้นก็กลับมาแล้ว เพื่อ
เช็ดซึ่งน้ำตาคือน้ำค้างจากหน้า ซึ่งได้แกดอกบัวของต้นบัว จะต้องโกรธอย่าง
มากในท่านผู้ขัดขวางซึ่งรัศมี

แม้ร่างกายที่เป็นเงาของท่านที่งามโดยธรรมชาติ จะได้รับการเข้าไปในน้ำ
ที่ใสของแม่น้ำคัมภีรา เหมือน (เข้าไป) ในใจที่บริสุทธิ์ (ของผู้หญิงสาว)
เพราะฉะนั้น ท่านต้องไม่ทำการมองซึ่งได้แก่การกระโดดของปลาพระที่ว่องไว
(และ) ที่ขาวเหมือนดอกบัว (การมอง) ของแม่น้ำนั้น ให้เป็นการมองที่เปล่า
ประโยชน์ เพราะความมั่นคงของจิตใจ (ของท่าน)

หลังจากที่ได้เปลื้องผ้าได้แก่น้ำสีน้ำเงินของแม่น้ำนั้น ซึ่งได้หลุดจาก
สะโพก คือ ผัง (และ) ซึ่งมีกึ่งตันอ้อไปจรดราวกับว่า (ผ้า) ถูกยกขึ้นด้วยมือนิด

หนึ่ง การเดินทางของท่านผู้ชักซ้ายอยู่ คงจะเป็นไปได้ยาก ใครเล่าผู้มีความสุขอัน
ตนได้ลิ้มรสแล้ว จะสามารถจากผู้หญิง ผู้มีสะโพกเปล่าเปลือยไปได้³⁵⁰

บทพรรณนาเมืองและสถานที่คล้ายกัน เห็นถึงความหมายและลีลาความงามที่กวีผู้รจนา
จาริกปราสาทโตว์ น่าจะยึดถือเป็น “แบบอย่าง” ด้วยกาฬิตาส เป็นกวีอินเดียวชั้นครู มีสายตา
ละเอียดอ่อนในการพรรณนาธรรมชาติอย่างยอดเยี่ยม ดังเนื้อหาที่ยกมานี้ จะเห็นความเป็นไปของ
เมืองในช่วงเวลาหมื่นเวียน เริ่มในเวลากลางคืนอันเงียบสงบ หญิงสาวแสดงความเสน่หาต่อคู่รัก บน
ดาดฟ้าที่มีนกพิราบหลับไหล จากกลางคืนสู่กลางวัน การเคลื่อนเข้ามาของพระอาทิตย์ พร้อมๆ กับ
อากัปกริยาของหญิงคนรักที่โศกเศร้า หยดน้ำตาของนางก็ดูจะเทียบกับน้ำค้างอันบริสุทธิ์ บท
พรรณนาแสดงให้เห็นถึงความชุ่มชื้นจากสายน้ำ เห็นปลากระโดดเคลื่อนไหว ขณะที่น้ำในแม่น้ำก็
เหือดแห้งลงไปมาก ดังที่กาฬิตาสพรรณนาว่าเหมือนผ้าสีน้ำเงินที่หลุดจากสะโพกของสตรี แต่เหนือสิ่ง
อื่นใด ดูเหมือนเมฆที่เดินทางผ่านภูมิประเทศอันหลากหลาย ต้องขมใจไม่เปลือยไหลไปกับสิ่งที่เห็น
แน่นอนว่าการพรรณนาเมืองที่มีมิติลุ่มลึกทั้งเวลา หญิงสาว สายน้ำ และภาวะทางธรรมชาติที่งดงาม
เป็นองค์ประกอบการมองภาพเมืองและสถานที่เร้าอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งกาฬิตาสเป็นผู้บุกเบิก
บทพรรณนาดังกล่าว ดูเหมือนกวีผู้รจนา**จาริกปราสาทโตว์** จะพรรณนาเมืองและสถานที่ในบริบท
รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นแง่มุมว่ารื่นรมย์และน่าพิศวงเช่นเดียวกันด้วย

ใน**จาริกปราสาทพิมานอากาศ** บทพรรณนาเมืองและสถานที่เป็นบันทึกทางสังคม กวี
กล่าวถึงการบูรณะปราสาทพิมานอากาศที่มีมาเก่าก่อน และสร้างรูปเคารพ บทพรรณนานี้เห็นชัดว่า
กลมกลืนกับจินตนาการของกวี ดังความว่า

(25) vasudhātilakam pūrva- kṣitīśena śilākṛtam |
svaṛṇaih prāvṛtya sā dharmād dyobhūmyos tilakam vyadhāt ||

(26) sā sādhu tatra trigurūn sauvarṇān ratnabhūṣaṇān |
asthāpayac chivapur[e] prataptān iva bhāsvarān ||

ดิลกของแผ่นดิน (ปราสาทพิมานอากาศ) ได้ถูกสถาปนาแล้วด้วยศิลาที่
มีการห่อหุ้มด้วยทองโดยพระราชวงศ์ก่อนๆ พระนางได้สร้างดิลกของท้องฟ้า
(ปราสาทพิมานอากาศ) และแผ่นดินด้วยธรรมะ

³⁵⁰ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, เมฆทูต ของกาฬิตาส , 18-21.

พระนางได้สถาปนาครูทั้ง 3 คน (รูปเคารพของครู) ทำด้วยทอง ณ สถานที่แห่งนั้นในเมืองคิวปุระอย่างดี มีเครื่องประดับตกแต่ง คือ รัตนระวากับ พระอาทิตย์ 3 ดวงที่ส่องแสงสว่างเจิดจ้า³⁵¹

ในช่วงที่พระนางอินทรเทวีรจนาจารย์ปราสาทพิมานอากาศนี้ พุทธสถานหรือสำนักเล่าเรียน ที่ทางราชสำนักอุปถัมภ์ มีระดับชั้นบ่งชี้มาตรฐานความเข้มข้นของการศึกษาเล่าเรียนด้วย กวีมีความภาคภูมิใจขณะที่พรรณนาสถานที่ และเมืองต่างๆ ดังนี้

- (35) nagendratuṅge vasudhādike śrutau
jinālaye yā tilakottare tatha |
- (36) mahībhṛtādhyāpakasattam āhitā
varodhavṛṇḍādhyayanam sadā vyadhāt ||
- (37) sthitā narendrāsramanāmnī dhāmni yā
narendrakāntādhyayanir mmanorame |
- (38) rarāja śiṣyābhir ajasracintitā
sarasvatī mūrttimatīva taddhitā ||
- (39) nāmnā pure dantiniketane śrī-
sarasvatīpūrvvapure ca paścāt |
- (40) dvijātmajā rājakulottamā yā
yaśodharāyāṃ puri rājakāntā ||

ในพุทธวิหารนเคนทรตุงคะ ซึ่งพุทธวิหารเป็นอันดับ 1 ในเรื่องวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเช่นเดียวกันในพุทธวิหารติลโกตตระ พระนางได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่ โดยพระเจ้าแผ่นดิน (พระนาง) จึงได้กระทำแล้วซึ่งการสอนหมู่บรรดานางสนมเป็นประจำทุกวันซึ่งถูกกำหนดไว้แล้ว

พระนางผู้ประทับอยู่แล้วในสถานที่ที่มีชื่อว่า นเรนทราศรม ที่ตั้งงามด้วยการสั่งสอนของนางสนมของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ถูกนึกถึงอย่างไม่หยุดหย่อนโดยผู้หญิงที่โดดเด่นทั้งหลายที่รุ่งเรืองแล้ว เหมือนพระสร้อยดี ผู้มีรูปร่างขึ้นมา ผู้เป็นคนดีมีประโยชน์สำหรับพวกเขา ณ สถานที่แห่งนั้น

³⁵¹ จาริกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 4 บทที่ 91

ในเมืองที่มีชื่อว่า *ทันทินิเกตนะปุระ (ที่อยู่ของช่าง) และในเมืองที่มีชื่อว่า สรัสวดีปุระ และต่อมา บุตรีของพรหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สูงที่สุดในราชตระกูล ได้กลายเป็นพระมเหสีอันดับที่ 1 ของพระเจ้าแผ่นดินในเมืองที่มีชื่อว่า ยโสธรปุระ*³⁵²

บทพรรณนาข้างต้น กวีสื่อความหมายในลักษณะ *สวภาโวक्ति* คือ แสดงสภาวะแวดล้อมภายในสำนักเล่าเรียนและบริบทของเมือง บทพรรณนาไม่ได้เร้าอารมณ์ผู้รับสารให้เกิดภาพพจน์มากนัก คือ ไม่ได้ให้รายละเอียดภายในเมืองชวนพิศวง กวียกชื่อเมืองขึ้นมาเป็นข้อมูลที่ทำให้ผู้อ่านจารึกเข้าใจว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีชื่อสถานที่สำคัญ แต่มากกว่านั้น ผู้รับสารจะเห็นบรรยากาศการเรียนรู้ที่ตื่นตัวในระดับชนชั้นราชสำนัก เริ่มจากสถานศึกษาที่ชื่อ “นเคนทรตุงคะ” ซึ่งขึ้นชื่ออย่างมากในทางวิชาการพระพุทธศาสนา เพราะมีระดับความน่าเชื่อถืออย่างสูง ดังที่กวียกย่องว่าเป็นสถานศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาอันดับ 1 ขณะเดียวกันมีอีกสำนักเรียนหนึ่งสำคัญไม่แพ้กัน นั่นก็คือ “ติลโกตตระ” ซึ่งพระนางอินทรเทวีได้รับแต่งตั้งเป็นอาจารย์ใหญ่ในสถานที่แห่งนี้ โดยมีหน้าที่อบรมสั่งสอนนางสนมเป็นประจำทุกวัน สถานที่อีกแห่งหนึ่ง กวีกล่าวถึงคือ “นเรนทราศรม” ซึ่งเป็นพื้นที่เล่าเรียนอีกแห่ง กวีกล่าวว่าพระนางอินทรเทวีเหมือนพระสร้อยศรีเทวีแห่งอักษรศาสตร์ที่โดดเด่นท่ามกลางเหล่านางสนม นอกจากนี้ ยังมีเมืองอีกสองแห่ง คือ *ทันทินิเกตนะปุระ และ สรัสวดีปุระ* รายชื่อสองเมืองนี้เข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับสายตระกูลของกวีผู้รจนา กระทั่งเมื่อกวีได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ประทับอยู่ในเมืองยโสธรปุระ

เมืองยโสธรปุระ กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทจรุง* พรรณนาให้เห็นถึงมิติความงาม โดยกล่าวว่าเมืองหลวงอันเป็นราชธานีแห่งนี้ เหมือนบุตรีสาวเกิดจากตระกูลสูงส่ง นัยนี้กวีอาจจะสื่อถึงความงามของเมืองที่ตกแต่งประดับจนเหมือนหญิงสาว กวีจึงมองภาพเมืองเช่นนั้น หรืออาจเกี่ยวเนื่องกับพระมเหสีที่อภิเษกสมรสกับพระราชแล้วประทับอยู่ในวังหลวง กระนั้นก็ตาม ดูเหมือนกวีจะพรรณนาภาพเมืองด้วยลีลาสำนวนปรุงแต่งถึงความงามเป็นเลิศ ภาพเมืองที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำสินธุ ซึ่งตั้งชื่อแม่น้ำในดินแดนภารตะนั้น ดูเป็นชัยภูมิอันเหมาะสมกับการสถาปนาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ส่วนที่ทำทลายสายตาผู้สัมผัสสภาพเมืองนั้น ถือว่าทำทลายสายตาชาวโลกให้พิศวงประการแรก เมืองยโสธรปุระมีความงามด้วยเครื่องประดับตกแต่งตัวอาคารจากแก้วมณี ทั้งนี้เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาเมืองแห่งนี้ให้เป็นของขวัญหรือให้ความสุขแก่ชาวโลก ประการที่สอง เมืองยโสธรปุระมีชีวิตเหมือนมนุษย์ คือ เป็นสตรีวัยแรกรุ่ง มีความกระตือรือร้นที่จะครองคู่กับ

³⁵² *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 4 บทที่ 98-100

คู่รัก เห็นได้ว่าเมื่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงแผ่พระเกียรติยศเป็นเหมือนเพดานนี้ ก็เป็นช่วงเวลา
พระองค์ครอบครองเมืองแห่งนี้ดังที่ได้อภิเษกสมรสกับหญิงสาวคือเมืองแห่งนี้ ดังความว่า

(27) *yogyā yaśodharapurī maṇisaudhabhūṣā*

yenotsukā kulabhavā jayasindhuvastrā |

(28) *ṛddhotsave tatavikāsiyaśovitāne*

hastāhṛtā bhuvanasaukhyasutodbhavāya ||

**ยโคธรปุรีเป็นเมืองที่เหมาะสม ประดับตกแต่งด้วยอาคารที่ทำด้วย
แก้วมณี มีความกระตือรือร้น เป็นบุตรสาวที่เกิดจากตระกูลที่สูงส่ง ล้อมรอบ
ด้วยแม่น้ำชัยลินธุ ได้ถูกอภิเษกสมรสแล้วกับพระองค์ในเทศกาลที่ร่ารวย ที่มี
เพดาน คือ พระเกียรติยศที่ถูกชิงและแผ่ขยายไป เพื่อการเกิดขึ้นของความสุข
ของโลก³⁵³**

บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” ในจารึกภาษาสันสกฤตเท่าที่กล่าวมา มีนัยสำคัญสอง
ประการ ประการแรก บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” เป็นเครื่องเชิดชูพระบารมีพระเจ้าชัวยรมันที่
7 เพราะเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์บริบทภายในเมืองก็มีความเจริญเติบโตของสิ่งก่อสร้าง โดยเฉพาะ
ศาสนสถาน เช่น ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทโตว์ ฯลฯ ประชาชนอาศัยพื้นที่
ปราสาทเหล่านี้เพื่อประกอบพิธีกรรม แสดงความรื่นเริงทางศาสนาอันเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิต ทำให้
เห็นได้ว่าความเคลื่อนไหวภายในเมืองและสถานที่แต่ละแห่งสัมพันธ์กับภาวะความเป็นปรกติสุขและ
พระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ ประการที่สอง บทพรรณนา “เมืองและสถานที่” แทรกด้วย
จินตนาการของกวี ดูเหมือนบทพรรณนาเป็นสนามประลองฝีมือเชิงวรรณศิลป์ของกวีไปโดยปริยาย
ซึ่งการพินิจวิจารณ์โดยตีความตัวบทนั้น เห็นได้ว่ากวีไม่ได้ใช้ **สวภาโวक्ति** พรรณนารายละเอียด
ธรรมชาติตามความเป็นจริง แต่แทรกด้วย **อูตเพรกษา** และการเล่นล้อลีลาความงามกวีนิพนธ์
ชั้นเลิศจากต่างถิ่น ดังเห็นได้จากบทพรรณนาใน **จารึกปราสาทโตว์** ในแง่นี้ มิติของเมืองและสถานที่
จึงเป็นสถานที่งดงาม และคงจะเป็นดินแดนอุดมคติ อาคารสิ่งก่อสร้างและชีวิตของผู้คนในสถานที่
แห่งนั้น มีความรื่นรมย์เป็นสุข

จากที่ได้วิเคราะห์ **อสังการทางความหมาย** ทั้งหมดนี้ กวีมุ่งสดุดีพระเกียรติพระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 ในแง่มุมหลากหลาย ซึ่งยืนยันภาพลักษณ์ของพระองค์ว่าทรงเป็น “อิทธิราช” และเป็น
พระมหากษัตริย์ใน “อุดมคติ” ที่ดีเลิศทุกด้าน ขณะเดียวกัน ความลุ่มลึกของ “สาร” อันสัมพันธ์กับ

³⁵³ **จารึกปราสาทจริง หลักที่ k.287** ด้านที่ 3 บทที่ 76

“อลังการ” รูปแบบต่างๆ แสดงความหมายละเอียดประณีต ผลักดันให้ตัวบทมี “ลมหายใจ” หรือที่ Coedès กล่าวไว้ใน**จารึกปราสาทจรุง** ดังที่ผู้วิจัยยกคำกล่าวมาเป็นบทนำของเนื้อหาบทนี้ว่าลมหายใจที่มีชีวิตในจารึก กวีเพียรพยายามสร้างสรรค์สืบต่อจากจารึกตอนต้นรัชสมัย คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** กระทั่งถึง**จารึกปราสาทจรุง** ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากวีสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตตลอดรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การขัดเกลาบทสวดิพระเกียรติจนามเลิศ จึงถือเป็นกิจอันพึงปฏิบัติของกวี ซึ่งบรรลุผลในตัวบททั้ง**อลังการทางเสียง**และ**อลังการทางความหมาย**

บทสรุป

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนคุณค่าทางวรรณคดี ดังเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกแต่ละหลัก กวีสร้างสรรค์บทสวดิพระเกียรติกอปรด้วย**อลังการ**และ**อิสระแห่งกวี** และเมื่อพิเคราะห์อย่างลึกซึ้งก็จะพบว่า **อลังการ**ในจารึกแต่ละหลักส่งเสริมเนื้อหาให้มีความโดดเด่นของเสียงและความหมาย เรียกได้ว่าจารึกมีมิติความงามของ **“อลังการทางเสียง”** และ **“อลังการทางความหมาย”** กล่าวคือ

อลังการทางเสียงในบทสวดิพระเกียรติ เป็นเครื่องยืนยันว่ากวีตระหนักถึงความไพเราะของเสียง โดยเลือกเฟ้นเสียงพยัญชนะ เสียงสระ จังหวะเสียง และความสอดคล้องต่อเนื่องของเสียงกลมกลืนกันทุกบท ทุกตอน ความประณีตของเสียงในจารึกสอดคล้องกับ**อลังการทางเสียง** ซึ่งกวีอินเดียนั้นให้ความสนใจกับความงามทางเสียงจนประมวลเป็นแบบแผนและยกตัวอย่างไว้ในตำราการประพันธ์อย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะหลายครั้ง ดังที่เรียกว่า **“อนุปราส”** ซึ่งแบ่งย่อยเป็น **“เอกานุปราส”** คือ เสียงพยัญชนะที่เป็นกลุ่มเสียงหรือคู่เสียงเดียวกันซ้ำกัน **“วฤตยานุปราส”** คือ เสียงพยัญชนะหลายตัวซ้ำกันอย่างต่อเนื่อง **“ลาฎานุปราส”** คือ การซ้ำเสียงของคำชุดเดียวกัน และ **“อันตยานุปราส”** คือ เสียงพยัญชนะทำยคำส่งสัมผัสคล้องจองกัน ลักษณะของเสียงเหล่านี้ พบอย่างสม่าเสมอในบทสวดิพระเกียรติ และบางบทกวีสร้างความเด่นของเสียงผสมผสานกันอย่างหลากหลาย เช่น มีทั้งเสียงคำชุดเดียวกัน เสียงที่เป็นคู่เสียงเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัวซ้ำกัน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็พบว่ากวีสร้างสรรค์ลักษณะเด่นทางเสียงด้วย**อิสระแห่งกวี** ดังเห็นได้ว่า คำประพันธ์บางบทนั้น มีจังหวะเสียงเป็นทำนองดนตรี เวลาอ่านเป็นทำนองย่อมมีความไพเราะ แสดงให้เห็นว่ากวีมีสไตล์สัมผัสเรื่องเสียงเป็นอย่างดี ดังผลการวิจัยที่น่าเสนอไว้อย่างละเอียดในบทนี้แล้ว ส่วน**อลังการทางเสียง**ที่เรียกว่า **“ยมก”** จะพบในคำประพันธ์เช่นเดียวกัน ลักษณะเสียงเช่นนี้กวีใช้คำเสียงเดียวกัน แต่ความหมายต่างกัน จึงช่วยยำน้าหนักเสียงและความหนักแน่นของความหมาย อีกทั้งทั้งการใช้เสียงแบบ**ยมก** ยังแสดงภูมิรู้ของกวีด้วย เพราะผู้รับสารจำเป็นต้องเข้าถึงความหมายที่แตกต่างจึงจะซาบซึ้งความคิดและ จินตนาการของกวี

อลังการทางความหมาย เป็นลักษณะเด่นของบทสวดดีพระเกียรติ เพราะกวีสื่อสารความหมายด้วย**อลังการ**อันหลากหลาย จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความลุ่มลึกในสำนวนโวหาร อีกทั้งผู้อ่านจารึกย่อมประจักษ์ได้ว่ากวีมีภูมิความรู้กว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากการสื่อความหมายแง่มุมต่างๆ ที่ซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าปรัมปราคดีจำนวนมาก ทั้งของพุทธและพราหมณ์ แต่ส่วนใหญ่เด่นที่เรื่องเล่าของพราหมณ์และตัวละครเอกในมหากาพย์ รวมทั้งเรื่องเล่าแปลกๆ ในปุราณะ เหล่านี้สื่อความหมายในบทพรรณนาพระมหากษัตริย์เชื่อมโยงกับปรัมปราคดี นอกจากนี้ กวียังสื่อความหมายสนาามรบ เพื่อสร้างภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ยอดนักรบ สื่อความหมายสรรพศิลป์ เพื่อสร้างภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ยอดนักปราชญ์ กวีพรรณนาพระเกียรติยศ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งบทพรรณนาเมืองและสถานที่ในบริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อชี้ให้เห็นความเคลื่อนไหวของสภาวะแวดล้อมภายใต้ร่มพระบารมี ซึ่งบทสวดดีพระเกียรติในแง่มุมอันหลากหลายนี้ ชี้ให้เห็นว่า**อลังการ**เป็นเครื่องประดับความหมายที่ประสานความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของกวี โดยนำเสนอภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ที่สำคัญ**อลังการ**ไม่ว่าจะเป็น**อุตเปรกษา วยติเรก อติศโยกติ อุปมา รูปกะ อรรณนตรันยาสะ สภาวโวกติ** เป็นต้น กวีไม่ได้นำเสนอ**อลังการ**รูปแบบเดียวในบทสวดดีพระเกียรติ หากผสาน**อลังการ**มากกว่าหนึ่งรูปแบบแฝงในสารอันลึกซึ้ง ที่น่าสังเกต กวีไม่น่าจะยึดกรอบ**อลังการ**ตามองค์ความรู้การประพันธ์อย่างเคร่งครัด เพราะจารึกสะท้อนอัจฉริยภาพของกวีภายใต้บริบทของยุคสมัยนั้นๆ กล่าวคือ กวีมีความคิดสร้างสรรค์ หรืออาจจะเรียกว่า**อิสระแห่งกวี** กรองภาพและจินตนาการอย่างที่ต้องการสื่อสาร โดยอาศัยแกนความเชื่อทางศาสนาพุทธรองรับภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งนี้อาจเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งในบทสวดดีพระเกียรติประจำรัชสมัยนี้

อลังการทางเสียงและอลังการทางความหมาย ผสานความงามกันในบทสวดดีพระเกียรติ สะท้อนให้เห็น**อิสระแห่งกวี** อันเป็นองค์ความรู้วรรณคดีในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อลังการที่ผสานกันเช่นนี้ เป็นรหัสความงามที่ผู้รับสารจะเข้าใจก็ต่อเมื่อตีความบทสวดดีพระเกียรติ และอ่านจุดมุ่งหมายของกวีโดยมี**อลังการ**เป็นเครื่องมือไขความลับนั้น อย่างไรก็ตาม การตีความบทสวดดีพระเกียรติในจารึกเท่าที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยเน้นการตีความทางวรรณคดี ซึ่งเนื้อหาในบทที่ 6 จะตีความบทสวดดีพระเกียรติแง่มุมต่างๆ ให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจต่อไป

บทที่ 6
การตีความคุณค่าบทสวดพระเกียรติ
ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

บทนำ

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกภาษาสันสกฤตสะท้อนบรรยากาศยุคสมัย ความเคลื่อนไหว วิถีกรรมและพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์อย่างมีสีสัน บทสวดพระเกียรติในจารึกแม้เป็นงานประพันธ์เข้าถึงความหมายได้ยาก เพราะกวีแต่งด้วยบทร้อยกรองสันสกฤตสื่อความหมายลึกซึ้ง เนื้อหาจารึกซ่อนความหมายเป็นปริศนา แต่เบื้องหลังปริศนาในจารึก เนื้อหาทุกบรรทัด ทุกบทและทววรรค สัมพันธ์กับบริบทความเคลื่อนไหวทางสังคม ประวัติศาสตร์ และความเชื่อทางศาสนาอย่างชัดเจน

เมื่อบริบทสัมพันธ์กับงานประพันธ์ การสร้างสรรค์งานประพันธ์จึงสนองอุดมการณ์ของผู้แต่ง บทสวดพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต คือผลงานประพันธ์ศาสตร์ โดยตัวบทรักษามาตรฐานงานวรรณศิลป์ของราชสำนัก โดยเฉพาะจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีประจำราชสำนักพิถีพิถันสร้างจารึกแบบฉบับหลวงให้มีลักษณะทางกายภาพใกล้เคียงกัน จารึกมีลวดลายดอกบัวสลักประดับประดายอดจารึก ตัวอักษรคัดลงบนเนื้อหินเป็นระเบียบสวยงาม ดำเนินตามกรอบของฉันทลักษณ์และเลือกใช้ **อสังการงดงาม** ลักษณะพิเศษของจารึกเช่นนี้ เห็นชัดว่ากวีตั้งใจให้หลักจารึกแทนเครื่องหมายพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ที่สุด กวีจึงรจนาบทสวดพระเกียรติถวายพระมหากษัตริย์ และคงหวังให้จารึกดำรงอยู่คู่ปราสาทหลังนั้น

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกลุ่มข้อมูลที่มีความเชื่อมโยงกัน ก่อนหน้านั้นนักจารึกจะตรวจสอบชำระ อ่าน แปล และศึกษาจารึกในแง่มุมต่างๆ ข้อมูลพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เป็นที่รับรู้ กล่าวได้ว่าเป็นปริศนาที่มีต้นตอเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์พระองค์นี้¹

อย่างไรก็ตาม แม้ปริศนาเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยการศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการจำนวนมาก ทำให้ข้อมูลของพระองค์ชัดเจนขึ้น แต่ปัญหาความไม่สมบูรณ์ของจารึกบางหลัก ส่งผลต่อการตีความตัวบทหลายแง่มุมที่ยังพรั่มัว แต่กระนั้น ความไม่สมบูรณ์ของข้อมูลจารึกกลับทำทนายการตรวจสอบอย่างพิเคราะห์ เพื่อเติมเต็มข้อมูลบริบทสังคม ประวัติศาสตร์ ความรู้ ความเข้าใจในอารยธรรมเขมรโบราณให้ชัดเจนขึ้น

¹ ยอร์ช เซเดส์, , **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: ดรีม แคมเซอร์, 2556), 211.

เนื้อหาบทที่ 6 เป็นการอภิปรายถึงปัญหา หรือข้อถกเถียงเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตลอดทั้งบริบทที่เกี่ยวข้อง โดยอาศัยข้อมูลในจารึกภาษาสันสกฤตเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งเสนอผลการศึกษาค้นคว้าคุณค่าบทสวดดีพระเกียรติในจารึก สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ของงานวิจัย คือ “เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นถึงคุณค่าในด้านต่างๆ” โดยจะตั้งประเด็นหลัก 3 ข้อ ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์
2. ศาสนาและปรัชญา
3. สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ คือ กระบวนการเรียนรู้โดยเริ่มต้นจากการสืบหา และสอบถาม การเรียนรู้เวลาสมัยอดีต เมื่อผู้สืบค้นไม่อาจหาหลักฐานข้อเท็จจริงได้ จำเป็นต้องสร้างจินตนาการขึ้นมา เพื่อดูว่าเหตุการณ์น่าจะเป็นอย่างไร ? เกิดอย่างไร ? เหตุใดจึงเกิด ? ผลเป็นอย่างไร ? ความรู้ทางประวัติศาสตร์จึงเป็นการสร้างอดีตขึ้นมาใหม่ (Reconstruct the past)² ขณะเดียวกันเนื้อหาประวัติศาสตร์ปรากฏเรื่องราวเป็นปริศนายู่เสมอ ดังนั้น ความรู้ประวัติศาสตร์ไม่ใช่ความจริงคงที่ คำอธิบายประวัติศาสตร์มักเปลี่ยนแปลงตามตรรกะของนักประวัติศาสตร์ตลอดมา ไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดผูกขาดคำตอบในอดีตได้ สิ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ชุดข้อมูลประวัติศาสตร์เป็นสิ่งประกอบสร้างขึ้นจากการจดจำในชั้นหลัง โดยที่ชั้นหลังเข้าใจว่าอดีตที่สร้างขึ้นนั้น คือความจริง ดังที่ธงชัย วินิจจะกูล กล่าวว่า

“...เมื่อพูดถึงอดีต เราอาจนึกถึงสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้ว แต่ความจริงก็คือ มีแต่สิ่งที่เรานึกออกเท่านั้นที่ประกอบกันเข้าเป็นความรู้เกี่ยวกับอดีตที่มีความหมายสำหรับเรา ในภาษาอังกฤษ อดีต (the past) คือ เหตุการณ์ที่เราหวนระลึกถึงได้ (re-collected เก็บรวบรวมขึ้นมาใหม่) อดีตดำรงอยู่โดยสัมพันธ์กับองค์ความรู้ที่เรารวบรวมประกอบขึ้น

² จันทน์ฉาย ภัคธิดา, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545), 6.

ฉะนั้น อดีตที่เรารู้จักจึงเป็นตัวแทนของอดีตที่สร้างขึ้นจากมโนภาพของเราเอง แต่เชื่อว่าเป็นอดีตที่แท้จริง ประวัติศาสตร์ในฐานะวิชาความรู้แขนงหนึ่งจึงเป็นวาทกรรมเกี่ยวกับอดีต เป็นภาษาที่ทำให้เรื่องราวที่เราระลึกถึงมีความหมายและชัดเจนเข้าใจได้ ประวัติศาสตร์มิได้เป็นเรื่องของการค้นพบข้อเท็จจริงที่ขาดๆ หายๆ มากไปกว่าเป็นเรื่องของการจดจำ (re-member จัดเรียง ประกอบ) มันอย่างไร...”³

การสร้างชุดความรู้ประวัติศาสตร์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ประกอบขึ้นเป็นภาพต่างๆ หลายภาพ นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1903 ตรงกับพ.ศ.2466 ที่ Louis Finot เปิดประเด็นและสร้างมโนภาพพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จาก *จารึกทรายทอง* ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตหลักแรกที่มีการตรวจสอบชำระ Finot ยืนยันว่าจารึกที่พบในประเทศลาวและจารึกที่พบบริเวณอ่าวสยาม และตอนล่างของแหลมโคชินไชน่า หรือทางตอนใต้ของเวียดนาม เนื้อหาสอดคล้องกับจารึกในอาณาจักรจามปา กล่าวคือ

“ล้วนเป็นพยานที่สำคัญของชัยชนะและพระราชกรณียกิจที่เต็มไปด้วยความเมตตาของพระองค์ และยังแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ที่มีตนอยู่ในประวัติศาสตร์กัมพูชาตลอดมาจนบัดนี้ จะต้องเป็นเจ้าชายที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง”⁴

ข้อสังเกตนี้เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการ เมื่อจารึกภาษาสันสกฤตเปิดเผยพระราชประวัติครั้งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ แล้วทรงทะนุบำรุงฟื้นฟูอาณาจักรกัมพูชา พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของกัมพูชา กรอบโครงข้อมูลกระแสหลักดังกล่าว คือ คำอธิบายที่ George Coedès วางรากฐานพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยอาศัยข้อมูลจารึกที่อ่านแปล⁵ แต่สิ่งที่น่าถกเถียงก็คือ นักปราชญ์ท่านนี้แสดงทรรศนะบิดเบี้ยวต่อรายละเอียดพระราชประวัติอย่างที่ควรจะเป็นหรือไม่ แม้ปัจจุบันพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ในกรอบที่

³ ธงชัย วินิจจะกูล, “ภูมิกายาและประวัติศาสตร์ Geo-Body and History,” แปลโดย พวงทอง ภควัชรพันธุ์ ใน *ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์ = Collected Maps : History-Geography-Politics and Colonialism in Southeast Asia* ชาลุมวิท ภัทรศาสตร์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), 279.

⁴ อ้างถึงใน ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปราณีย์ วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 212.

⁵ ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หัวข้อ 2.1 สถานภาพการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

Cœdès อธิบายไว้ แต่ก็มีนักวิชาการตั้งข้อสังเกตว่าข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความขัดแย้ง ดังที่ David Chandler กล่าวไว้ว่า “ในรัชสมัยของพระองค์นั้น มีความเร่งรีบ และมีสิ่งขัดแย้งกันหลายอย่าง”⁶ ฉะนั้น ข้อความในจารึกจึงยังคงเป็นปริศนา มีความขัดแย้งหาข้อสรุปไม่ได้⁷

⁶ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสิงข์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 80-81.

⁷ ปัญหาหรือข้อจำกัดของจารึกดังกล่าว ผู้วิจัยใคร่อธิบายเพิ่มเติมว่าเกี่ยวเนื่องกับประเด็น 3 ข้อ ดังนี้

(1) ความยากของข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤต คือ ไม่ได้ลำดับเหตุการณ์ ไม่ได้ระบุตำแหน่งสถานที่ หรือความต่อเนื่องของเวลาแบบพระราชพงศาวดาร ที่สำคัญจารึกไม่ได้สื่อความหมายชัดเจน เพราะจารึกนำเสนอโครงสร้างเนื้อหาเชิดชูพระบรมราชกถาดานุกาภาพผู้ปกครอง เนื้อหาไม่ได้สื่อสารตรงไปตรงมา บางครั้งผู้มองเห็นภาพไม่อาจสรุปได้ว่ากวีจินตนาการถึงเทพ ตำนานเรื่องเล่า บุคคลลึกลับ หรือเป็นบุคคลจริง ทำให้การตีความคำพรรณนาของกวีไม่มีข้อสรุปชัดเจน

(2) จารึกหลักใหม่ยังไม่มีการค้นพบ หากมีการค้นพบแล้วก็ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นวงกว้าง การรับรู้รายละเอียดของจารึกจำกัดอยู่ในกลุ่มข้อมูลที่นักจารึกศึกษาสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) หรือ EFEO ตรวจสอบชำระตีพิมพ์เผยแพร่ไว้แล้ว นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ควรทบทวน คือ เป็นไปได้หรือไม่ว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บางหลักสูญหายไป หรือจารึกบางหลักยังอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ดังจะยกตัวอย่าง 2 กรณี คือ

กรณีแรก ข้อมูลจารึกหลักสำคัญยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ในปี ค.ศ.2016 มีการเผยแพร่ข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตขนาดใหญ่ คือ *จารึกหลักที่ k.1297* โดย Jacques ซึ่งนำเสนอบทความเรื่อง “*De la fragilité de notre science historique, la stèle K 1297*” ณ EFEO กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ข้อมูลจารึกเปิดเผยประวัติศาสตร์ก่อนหน้าที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ นับว่าเป็นประโยชน์ต่อมุมมองความเข้าใจประวัติศาสตร์กัมพูชา แต่ด้วยข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูล *จารึกหลักที่ k.1297* ยังไม่มีการตีพิมพ์พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในจารึกหลักนี้ จึงยังไม่เปิดเผยในวงวิชาการ

กรณีที่สอง จารึกภาษาสันสกฤตบางหลัก ยังไม่มีการค้นพบ และอาจสันนิษฐานว่าจารึกภาษาสันสกฤตในปราสาทบายนสูญหาย การก่อสร้างปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทบายน ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะสังเกตได้ว่าปราสาทแต่ละหลังมีจารึกภาษาสันสกฤตประดิษฐานภายใน ยกเว้นปราสาทบายน ทั้งที่ปราสาทบายนเป็นศูนย์กลางสิ่งก่อสร้างประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ยิ่งใหญ่มา ดังที่โจวต้ากวาน หรือโจวเฉ่าฉิง ราชทูตแห่งราชวงศ์ซ่งหวน เดินทางเข้ามาถึงนครมรราว ค.ศ.1296 ตรงกับ พ.ศ.1839 บันทึกความรุ่งเรืองของปราสาทบายนว่าเป็นปราสาทที่โดดเด่นกลางนครมรราว ปราสาทสร้างด้วยทองคำ มีปราสาทหินนับร้อยกว่าหลังรายล้อม ปราสาททองคำนี้ ก็คือ ปราสาทบายน เมื่อ

การศึกษาจารึกในมิติประวัติศาสตร์ เพื่อแสวงหาคุณค่าและตีความตัวบทที่
ซ่อนความหมาย เอื้อต่อการศึกษาจารึกในลักษณะสหวิทยาการ โดยอาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์

พิจารณาบริบทสังคมการเมืองและวัฒนธรรมการสร้างจารึก สันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีจารึกปราสาทบายนขนาดใหญ่ประดิษฐานไว้ภายในปราสาท ทำนองเดียวกับ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* เพียงแต่ปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดค้นพบจารึกหลักนี้ว่าตั้งอยู่ที่ใด หรือจารึกก็น่าจะสูญหายไปแล้ว น่าสังเกตด้วยว่า ปริศนาความลึกลับของจารึกภาษาสันสกฤตในปราสาทบายน โยงเข้ากับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ด้วย ดังพบว่า นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความผันผวนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 เมื่อฐานการเมืองการปกครองรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นอำนาจลง ความเชื่อทางศาสนาเปลี่ยนตาม Coëdès ซึ่งให้เห็นว่ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 มีความพยายามทำลายรูปเคารพในศาสนสถานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการขุดแกะรอยรูปสลักนูนบนผนัง และเสาศาสนสถานจากที่เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าก็แก้ไขเป็นรูปศิวลึงค์และฤๅษีกำลังบริกรรมมนตรา ดังนั้น จึงเป็นปรากฏการณ์ของยุคสมัยที่อำนาจไม่คงที่ มีการรื้อถอนเครื่องหมายทางศิลปะและวัฒนธรรมของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน สิ่งที่น่าขบคิดก็คือ กรณีจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการเคลื่อนย้ายและถูกทำลายในช่วงเวลาดังกล่าวหรือไม่ Jacques ตั้งข้อสังเกตถึงความเปลี่ยนแปลงภายในปราสาทบายน นอกจากรูปเคารพตามคติพระพุทธรูปศาสนาถูกแทนที่ด้วยคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตามพระราชนิยมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 จารึกขนาดใหญ่ภายในปราสาทถูกทำลาย เช่นเดียวกับรูปเคารพพระพุทธรูปเจ้า หากเชื่อว่าการสร้างจารึกภาษาสันสกฤตประดิษฐานภายในปราสาทบายน เช่นเดียวกับ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ความคาดเดาก็มีหลายทาง เพราะเป็นไปได้ที่จารึกไม่ถูกทำลาย กับความเห็นที่ว่าจารึกถูกทำลายไปแล้ว ถ้าเป็นกรณีแรก หากมีการค้นพบจารึกภาษาสันสกฤตที่สร้างคู่กับปราสาทบายนย่อมเกิดคำถามต่อการขยายพรมแดนพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

(3) ถึงแม้จารึก มีการตีพิมพ์เผยแพร่คำอ่าน และคำแปล แต่คำอ่านจารึกบางหลักกลับเลื่อนมาก กรณี *จารึกปราสาทพิฆานอากาศ* และ *จารึกปราสาทจริง* จะเห็นได้ว่าข้อมูลจารึกไม่มีความสมบูรณ์ปะติดปะต่อเนื้อเรื่องโดยตลอดไม่ได้ จึงอาศัยแต่ข้อสันนิษฐานเพื่อให้ได้คำตอบภาพรวมของจารึก ซึ่งก็ตอกย้ำประเด็นปริศนาเบื้องหลังจารึกที่ไม่อาจรู้คำตอบได้

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *Séminaire EFEO*, accessed January 16, 2020, available from <https://www.efeo.fr/articles.php?l=FR&event=1559>; โจวต้ากวาน, *บันทึกว่าด้วยชนบทรรมนิยมประเพณีของเงินละ* แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 10.; George Coëdès, *The Indianized States of Southeast Asia* (Honolulu: East West Center Press, 1968), 212.; Claude Jacques, "The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century," in *Bayon: New perspectives* (Bangkok: River Book., 2007), 42.

ความรู้ทางภาษา และความเชื่อทางศาสนา ซึ่งน่าจะเปิดมุมมองการตีความเพื่อสร้างบทสนทนาหรือ ข้อถกเถียง แสวงหาจุดข้อสังเกตทางประวัติศาสตร์ ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นในขอบเขตต่อไปนี้

1.1 พระราชประวัติ : ข้อถกเถียง หลักฐาน และการตีความ

1.2 เทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

1.3 ปราสาทตาพรหม และอารโศยศาลา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์การแพทย์

1.4 ประวัติศาสตร์ในจารึกกับความคลุมเครือ

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 พระราชประวัติ : ข้อถกเถียง หลักฐาน และการตีความ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวของอาณาจักรกัมพูชาปรากฏรูป ประติมากรรมให้ชนรุ่นหลังประจักษ์⁸ นอกจากนี้ ยังปรากฏภาพจำหลัก⁹ของพระองค์ที่ ศาสนสถานบาเยน นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่ปรากฏรูปเหมือนที่ ช่างเขมรจำหลักประดับศาสนสถาน ส่วนบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 แผงสารัตถะบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ กล่าวเฉพาะข้อมูล พระราชประวัติเบิกทางให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระชนมชีพอยู่จริงในปลายยุคสมัย เมืองพระนคร และเชื่อได้ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์สุดท้ายของกัมพูชา¹⁰

เรื่องราวความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏในชุดข้อมูลพระราชประวัติ แสดง เรื่องราว “ชีวิต” ขององค์พระประมุข ขณะเดียวกัน ข้อมูลดังกล่าวไม่ใช่เพียง “ขนบนิยาม” ที่กวีแต่ง ต่อกันมา หากยังเป็น “ความปรารถนา” ส่วนลึกในใจของกวีซึ่งยืนยัน “สิทธิอันชอบธรรม” ในการขึ้น ครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ เพราะกวีเป็นฐานพระราชอำนาจที่จะต้องทำหน้าที่เสมือน “สุตะ”¹¹ ขับขานเล่าลือพระเกียรติคุณ และสนองอำนาจของพระองค์ กวีประจำราชสำนักจึงพยายามเน้นย้ำว่า

⁸ Mey Siphil, “Jayavarman VII, A great Khmer king And an emblematic Figure of the Khmer Nation,” accessed January 4, 2020, available from <https://documents.pub/amp/document/jayavarman-vii-great-khmer-king-and-an-emblematic-figure-of-the-khmer-nation.html>

⁹ เป็นที่ยอมรับว่าในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ปรากฏรูปเหมือนของพระองค์ที่ปราสาทนครวัด เป็นรูป จำหลักที่เชื่อว่าศิลปินเขมรจำหลักภาพของพระองค์ขึ้น แต่ก็ไม่มีปรากฏรูปเหมือนสามมิติเช่นองค์ประติมากรรมซึ่ง เชื่อว่าเป็นรูปปั้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹⁰ Bijan Raj Chatterji, “Jayavarman VII (1181-1201 A.D.) (The last of the great monarchs of Cambodia),” in *Proceedings of the Indian History Congress* Vol. 3 (1939): 377.

¹¹ กุสุมา รักษมณี, การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 20.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีคุณสมบัติเหมาะสมในการครองราชย์ ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว “ความคิด” และ “จินตนาการ” ของกวีที่แต่งแทรกในบทสวดติพระเกียรติ คือ “ความภาคภูมิใจ” ในกระแสความเชื่อว่า “ผู้นำ” เป็นศูนย์รวมอาณาจักรและจิตวิญญาณของทวยราษฎร์ หมายความว่าในแง่ที่บทสวดติพระเกียรติแสดงเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ ความสมบูรณ์ของตัวบทมีคุณค่าอยู่ในข้อมูลพระราชประวัติอันมหัศจรรย์ของพระมหากษัตริย์ บทสวดติพระเกียรติในจารึกจึงเป็นหลักฐานพิสูจน์ความมีอยู่จริงของพระมหากษัตริย์สมัยโบราณ เพื่อนักศึกษาจะได้ปะติดปะต่อข้อมูลประวัติศาสตร์นิพนธ์ขึ้นมา นัยนี้ ตัวบทสวดติพระเกียรติกลายเป็นหลักฐานแห่งการ “ถกเถียง” ในหมู่นักวิชาการ เพื่อ “สร้าง” ชุดพระราชประวัติให้มีชีวิตขึ้นมา

การอภิปรายข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะตีความข้อถกเถียง เพื่อหักล้างชุดความคิดบางประการ และเสนอแนวทางอันเหมาะสมในการมองข้อมูลใหม่ การตีความบทสวดติพระเกียรติ จะทำให้เกิด “บทสนทนา” หรือ “ข้อมูลชวนถกเถียง” ดังจะขอกล่าวถึงหัวข้อต่อไปนี้

1.1.1 สิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์

1.1.2 จากมาตุภูมิ สู่อาณาจักรจามปา และความจลาจลของเมืองพระนคร

1.1.3 ปีขึ้นครองราชย์ : การตีความกุตสังขยา บริบทความเชื่อพระเวท และการเมือง

1.1.4 บั้นปลายพระชนม์ชีพ ปริศนาพระเจ้าโรคเรื้อน และการเสด็จสวรรคต

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1.1 สิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์

ก่อนหน้าที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์ขึ้นมามีอำนาจเป็นพระมหากษัตริย์ระยะเวลาอันสั้น ต่อมาเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถาปนาพระราชอำนาจของพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ท่ามกลางเหตุการณ์จลาจลภายในอาณาจักร กระบวนการหนึ่งในการเสริมสร้างความชอบธรรม เพื่อยืนยันว่าพระองค์ไม่ใช่ผู้นำที่ไร้เชื้อสายมา “ช่วงชิง” ราชบัลลังก์ นั่นก็คือ กวีราชสำนักประพันธ์บทสวดติพระเกียรติ แสดงความเป็นมาของพระองค์ เพื่อรับรอง “เครื่องหมายแห่งพระเกียรติยศ” อันชอบธรรม

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อธิบายความสมบูรณ์ของพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ได้อย่างดีที่สุดว่าพระองค์มีสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ โดยทรงสืบเชื้อสายมาจากบุรพกษัตริย์ตั้งแต่ยุคก่อนเมืองพระนคร ความมี “ตัวตน” ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังอธิบายอีกส่วนหนึ่งได้ว่า เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จมากอบกู้ความไม่สงบในเมืองพระนคร ทรงทำสงครามกับกองทัพจาม จารึกเปิดพื้นที่ให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นวีรบุรุษ ทรงยุติความขัดแย้งที่ส่งผลกระทบต่อราชบัลลังก์กัมพูชาได้ ข้อมูลที่กวีจดบันทึกในจารึกบางส่วนยังไม่ลบเลือน ซึ่งแสดงนัย

วีรกรรมของพระองค์ จึงนับว่ามีประโยชน์ต่อการสร้างชุดประวัติศาสตร์ดังกล่าว ดังนั้น เมื่อปะติดปะต่อข้อมูลจารึกโดยภาพรวม แสดงให้เห็นการสถาปนาสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยจำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) การอ้างเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาและพระราชบิดา (2) การพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่เมืองพระนคร เพื่ออ้างความเป็น “กษัตริย์” ที่สมควรปกครองอาณาจักร

1) การอ้างเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาและพระราชบิดา

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นความตั้งใจของกวีที่เน้นย้ำสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยอ้างเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาและพระราชบิดา¹² การอ้างเชื้อสายวงศ์ตระกูลทั้งสองฝ่าย โดยผนวกรวมเข้ากับพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีนัยสำคัญมาก เพราะเป็นการย้ำสิทธิอันชอบธรรมแห่งราชสมบัติ ซึ่งเหมาะสมแก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จารึกปราสาทตาพรหม กล่าวว่าพระมหากษัตริย์โปรดให้สถาปนาปราสาทตาพรหมเพื่อประดิษฐานรูปเคารพพระราชมารดา เป็นที่น่าสังเกตว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** เป็นต้นแบบที่ให้รายละเอียดสายตระกูลและระบุพระนามพระราชมารดาและพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเนื้อหาบทที่ 6 ปรากฏชื่อ “ศรีชัยราชจุฑามณี” ซึ่งเป็นพระนามพระราชมารดา เจ้าชายสุริยกุมารซึ่งได้ประพันธ์**จารึกปราสาทตาพรหม** คงจะตั้งพระทัยกล่าวถึงเจ้านายสตรีพระองค์นี้ขึ้นก่อน เพื่อยกย่องสายตระกูลฝ่ายพระราชมารดา ที่ดำรงวงศ์อันบริสุทธิ์สืบวงศ์ย้อนไปไกลกว่าสายตระกูลฝ่ายพระราชบิดา กล่าวคือ สายตระกูลฝ่ายพระราชมารดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สืบต่อจากพระมหากษัตริย์แห่งเมืองชยาทิตยปุระ คือ พระเจ้าศรุตวรมัน ผู้มีพระราชโอรสคือพระเจ้า เศรษฐวรมัน และเกี่ยวข้องกับพระนางกัมพูราชลักษมี ใน **จารึกทรายฟอง** แม้ไม่ระบุพระนาม พระราชมารดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีกล่าวถึงเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ ก็เป็นที่เข้าใจว่า เจ้าหญิงพระองค์นี้คือพระนางชัยราชจุฑามณี

หากพิจารณาวงศ์อันบริสุทธิ์แห่งเมืองชยาทิตยปุระ พบว่ามีความเชื่อมโยงกับตำนานเรื่องเล่าโบราณว่าด้วยฤๅษีกัมพู ดังใน **จารึกหลักที่ k.957** และ **จารึกปักชำจำรง** เป็นจารึกในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน แสดงข้อมูลว่าพระเจ้าศรุตวรมันสืบเชื้อสายจากฤๅษีกัมพู จะเห็นว่าฤๅษีที่จารึกระบุนี้ เป็นตำนานปรัมปราไม่ใช่บุคคลจริง¹³ การอ้างเชื้อสายจากฤๅษีในปรัมปราคติซึ่งเป็นตำนานเชื้อ

¹² ดูรายละเอียดในบทที่ 4 หัวข้อ 1. ความต่อเนื่องของบริบทสังคม และประวัติศาสตร์ จากรัชสมัยบูรพกษัตริย์ สู่รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹³ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002** (Phnom Penh : Vidya Series, Pre-Angkor Studies Society, 2003), 25.

สายบุรพกษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤต เป็นเรื่องยืนยันอย่างหนึ่งว่าต้นสายตระกูลพระมหากษัตริย์ อยู่ในความทรงจำของกวีซึ่งพิสุจน์ข้อเท็จจริงในแง่ตัวบุคคลไม่ได้

จารึกปราสาทตาพรหม บทที่ 16 ปรากฏพระนามผู้มีอำนาจว่า “ศรีธรณินทรวรมัน” ความ น่าสนใจก็คือ กวีใส่พระนามนี้เข้ามาทำไม คำตอบไม่น่าจะเผยให้รู้เพียงว่าพระนามนี้เป็นบุคคลชั้นสูงที่ สัมพันธ์กับพระนางชัยราชจุฑามณี ในฐานะคู่อภิเษก แต่น่าจะเป็นการรับรองและให้เกียรติสถานะ ของบุคคลชั้นสูงพระองค์นี้ เพราะเป็นที่ประจักษ์ว่าพระองค์คือ พระราชบิดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างถูกต้องสมบูรณ์ สายตระกูลพระราชบิดามีความสัมพันธ์กับฐานอำนาจของพระญาติที่เมือง มหิธรปุระ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาของพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 2 **จารึกปราสาทตาพรหม** บันทึกข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ประสูติจากพระนางชัยราชจุฑามณี และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ไว้ 2 บท¹⁴ นั่นคือ เนื้อหาบทที่ 18 ซึ่งเป็น “หัวใจ” สำคัญว่าด้วย เนื้อหาพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งกวีสรุป “ตัวตน” หรือ “สถานภาพ” ของพระองค์ว่า ประสูติจากพระนางชัยราชจุฑามณีและพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 แต่เนื้อความบทที่ 18 นี้แสดง รายละเอียดที่ต้องตีความ เพราะคำจารึกเป็น**อสังการเศลชะ**¹⁵ คือ ข้อความแปลกลับไปกลับมา ระหว่างสถานะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับสถานะของพระอินทร์ ในแง่หนึ่งอาจเป็นขนบนิยมที่กวี เล่นกับความมหัศจรรย์ในบุญญาธิการ แต่อีกแง่หนึ่งก็สะท้อนภาวะความลึกลับของเชื้อสาย เพราะกวี สร้างความปริศนากล่าวถึงวาระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติในลักษณะเกินจริง คือ กล่าวถึงพระองค์ ภาวะของเทพและมนุษย์ โดยเปรียบว่าพระนางชัยราชจุฑามณีเป็นนางอทิติ ผู้เป็นเทพมารดรใน ปริมปราคติ และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นพรหมฤาษี พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสภาวะพระ อินทร์ ทรงอำนาจประโยชน์สุขให้แก่สวรรค์ และในสถานะที่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ก็ทรง อำนาจประโยชน์สุขให้แก่โลกมนุษย์ ส่วนในบทที่ 20 ปรากฏพระนามพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 แต่ คำประพันธ์บทนี้ยากที่จะสื่อความหมายแจ่มชัด Cœdès แปลคำจารึกบรรทัดที่ 39 *māsamsitan* ว่า

¹⁴ **จารึกปราสาทตาพรหม** นำเสนอข้อมูลพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ประสูติจากพระนางศรี ชัยราชจุฑามณีและพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ไว้ 2 บท ซึ่งไม่พบในจารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่น ส่วน **จารึก ปราสาทพระขรรค์** และ **จารึกปราสาทจรุง** มีเนื้อหาเหมือนจารึกปราสาทตาพรหมในบทที่ 18 โดยกล่าวถึงวาระ การประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากพระราชบิดาและพระราชมารดา แต่เนื้อหาลำดับต่อไปก็มีความแตกต่าง จาก**จารึกปราสาทตาพรหม** ดังนั้น การที่กวีผู้รจนา**จารึกปราสาทตาพรหม** ใช้พื้นที่คำประพันธ์ 2 บทเน้นย้ำ “ตัวตน” พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงแสดงให้เห็นว่าในการนิพนธ์บทสดุดี พระเกียรตินั้น การนำเสนอบุคคลสำคัญ คือ พระราชบิดาและพระราชมารดามีความหมายอย่างยิ่ง

¹⁵ คุปทที่ 5 การวิเคราะห์อสังการด้านความหมาย (อรรถาสังการ) ในหัวข้อ “ความสัมพันธ์ระหว่าง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่องเล่าปริมปราคติ และอสังการ”

พระนางลักษมีสุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และแสดงข้อคิดเห็นอาจแปลว่า แม่ได้ด้วย¹⁶ ผู้วิจัยเห็นว่า *mā* ในที่นี้ มีความหมายสื่อเฉพาะถึงพระนางชัยราชจุทามณี เพราะเนื้อหาบทที่ 20 นอกจากกวีกล่าวถึงพระราชบิดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วยังกล่าวคู่กับพระราชมารดาด้วย ดังนั้น คำจารึกจึงแสดงนัยให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อทรงปกครองแผ่นดินจนมีความรุ่งเรืองแล้วก็ได้รับการสรรเสริญจากพระนางชัยราชจุทามณี¹⁷

การอ้างสายตระกูลพระราชมารดาและพระราชบิดาใน *จารึกปราสาทตาพรหม*¹⁸ กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทพระขรรค์* และ *จารึกปราสาทจรุง* อ้างถึงเช่นกัน พิจารณาได้ว่าข้อมูลพระราชประวัติที่กวีนำมาอ้างอิงในจารึก เป็นแบบแผนคงที่แล้ว ผ่านการรับรองจากทรรศนะของนักปราชญ์ประจำราชสำนักตลอดจนองค์พระมหากษัตริย์อย่างดีแล้ว รวมทั้งเป็นขนบนิยมอย่างหนึ่งที่ว่าจารึกภาษาสันสกฤตช่วงเวลานี้ เน้นย้ำภูมิหลังพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้เนื้อหาตอนต้น จารึกประจำอำเภอโคยศาลาอ้างเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดาและพระราชบิดาที่มีความยิ่งใหญ่ ดัง *จารึกทรายฟอง* เนื้อหาบทที่ 4 กวีหลวงเน้นย้ำพระนามพระราชบิดาสอดคล้องในกลุ่มจารึกแบบฉบับหลวง และระบุว่าพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ เจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ คำประพันธ์ที่แต่งด้วยอุปชาติฉันทบทที่ 4 กวีให้รายละเอียดช่วงปีมหาศักราชที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ดังจารึกว่า

(7) āsin nrpaś śridharaṇīndravarmma-

devātmajaś śrījayavarmmadevaḥ |

(8) jāto jayādityapureśvarāyām

vedāmvaraikendubhirāptarājyaḥ |

*มีพระราชพระนามว่า ศรีชัยวรมัน ผู้เป็นพระโอรสของพระราช
พระนามว่า ศรีธรรณินทรวรมัน ผู้ประสูติแล้วในเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ
เป็นผู้ที่มีราชสมบัติที่ได้ภิเษกแล้ว ในปีมหาศักราช 1104 (ค.ศ.1182 ตรงกับ
พ.ศ.1725)*¹⁹

¹⁶ George Coedès, “La stèle de Ta-Prohm,” in *BEFEO VI* (1906): 73.

¹⁷ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 126.

¹⁸ คุปท์ที่ 4 หัวข้อ 3. การจัดระบบโครงสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹⁹ *จารึกทรายฟอง* ด้านที่ 1 บทที่ 4

จารึกข้างต้น สรุปลงความจากบทสวดดีพระราชนวศ์ในจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง **จารึกทรายทอง** นำเสนอเกี่ยวกับอาโรคยศาลา กวีจึงสรุปความภายในคำประพันธ์บทเดียวอย่างรวบรัด เพื่อนำเสนอชุดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์และเจ้าหญิงกัมพูชาพระองค์ใด และพระองค์เสวยราชสมบัติในช่วงเวลาใด พิเศษของ**จารึกทรายทอง** อยู่ในขอบข่ายการแพร่กระจายจารึกประจำอาโรคยศาลาที่สร้างขึ้นทั่วประเทศ แດนที่พระราชอำนาจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขจรขยายไปถึง ดังนั้น การแพร่กระจายจารึกประจำอาโรคยศาลาที่มีเนื้อหาสอดคล้องกัน จึงเป็น “กุศโลบาย” ทางราชสำนักที่ “ผลิตซ้ำ” พระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง

จารีปราชาทพิมานอากาศ แสดงให้เห็นว่าพระนางอินทรวเทวีตั้งพระทัยจัดวางพื้นที่จารึกเพื่อยกย่องสายตระกูลพระราชสวามีอย่างชัดเจน ดังเนื้อหาจารึกต่อเนื่องบทประณามพจน์ กวีอุทิศพื้นที่ประกาศสิทธิอันชอบธรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่เชื้อสายอันสูงส่ง ดังนี้

- (7) bhoktuṃ bhuvam śrīdharanīndravarmma-
devodbhavaś ś[rī]jayavarmmadevah |
- (8) sa mātarī śrījarājacūdā-
maṇau ja[yā]dityapureś[v]arāyām ||

**ศรีชยวรมเทวะ ผู้ประสูติจากศรีธรรณินทรวรมเทวะ เพื่อครอบครอง
แผ่นดิน พระองค์นั้น (ศรีชยวรมเทวะ) ผู้ประสูติในพระมารดา ชื่อ ศรีชยราช
จุกามณี ผู้ยิ่งใหญ่ในเมืองชยาทิตยปุระ²⁰**

จารึกข้างต้นลำดับบทประพันธ์ตรงกับ **จารึกทรายทอง** ยืนยันแนวความคิดในการจัดวางพื้นที่สำหรับสวดดีเชื้อสายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นที่รับรู้ในหมู่กวีหลวง เพราะไม่เช่นนั้นกวีผู้รจนาจารึกทั้งสองหลักคงไม่อุทิศพื้นที่ประกาศพระนามบุพการีของพระองค์ ซึ่งการสถาปนาสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สืบเนื่องจากสายตระกูลของพระองค์ที่มี พระราชบิดาและพระราชมารดาเป็นชนชั้นนำในราชสำนัก

ประเด็นถกเถียงความน่าเชื่อถือสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นที่สนใจวิพากษ์วิจารณ์ในวงจารึกศึกษา เนื่องจากจารึกกล่าวถึงพระเจ้าธรรณินทรวรมันที่ 2 สังเขป จึงเป็นกรณีวิพากษ์ว่า

²⁰ **จารีปราชาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 1 บทที่ 4

พระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสถานะเป็นพระมหากษัตริย์หรือไม่ นักวิชาการเช่น Jean Boisselier และ Miriam T.Stark ไม่แน่ใจว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2²¹ และความถูกต้องเหมาะสมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นไปตามหลักจารีตหรือไม่ ส่วน B.P.Groslier และ Chandler เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ครองราชย์ต่อจากพระมหากษัตริย์โดยตรง ฉะนั้น การขึ้นครองราชย์ย่อมส่งผลต่อความชอบธรรมต่อราชบัลลังก์ตามมาด้วย²²

ผู้วิจัยเห็นต่างจากนักวิชาการที่ไม่เชื่อสถานะของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ว่าเป็นพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ ข้อมูลจารึกพิสุจน์รายละเอียดบางอย่างที่ควรเชื่อถือได้ว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 คือ พระมหากษัตริย์ ดัง **จารึกปราสาทไทร** บันทึกตำแหน่งการปกครองของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 อยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองพระนคร จารึกหลักนี้ไม่ใช่จารึกแบบฉบับหลวง เป็นจารึกในขอบเขตความเชื่อทางศาสนาที่สวนกระแสกับทางราชสำนัก การบันทึกข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงบันทึกผ่านสายตาของพราหมณ์ที่มีใจเชื่อพระวงศ์เหมือนกวีผู้รจนาจารึกในกลุ่มแบบฉบับหลวง ดังนั้น การกล่าวอ้างสถานะพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ว่าเป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อกับบุรพกษัตริย์และอยู่ในพระราชวงศ์ สอดคล้องกับจารึกหลักอื่นๆ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ กล่าวคือ บทสวดดีพระเกียรติรับรองสถานะพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ว่าทรงปกครองอาณาจักรเสมอกับบุรพกษัตริย์ เป็นที่รับรู้ในกลุ่มของพราหมณ์ประจำราชสำนัก ซึ่งไม่ใช่แต่กลุ่มบุคคลชั้นนำในราชวงศ์เท่านั้น การที่พราหมณ์ผู้รจนาจารึกสวดดีพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ก็เพราะพระองค์ทรงอุปถัมภ์ความเป็นอยู่ ดังจารึกที่ว่า

(5) rājyasthitas śrījayavarmmadevas

tataḥ param śrīdharaṇḍravarmmā |

(6) śrīsūryavarmmātha nṛpe traye śrī-

bhūpendrasūriḥ kila sabhyadarī ||

²¹ Jean Boisselier, “La royauté khmère dans la seconde moitié du XIIe siècle [Texte imprimé] : les prédécesseurs de Jayavarman VII,” in *Indologica Taurinensia* 14, (1987-1988): 117-143.; Miriam T.Stark, “Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia,” in *Southeast Asia : From Prehistory to History* (New York: Routledge Curzon, 2004), 104.

²² เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย** พรรณงาม เเงาธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสิัจจ พิมพ์ครั้งที่ 3, 80-81.

เมื่อพระเจ้าแผ่นดิน 3 พระองค์ พระนามว่า ศรีชยวรมัน ต่อจากนั้นก็เป็นที่
พระเจ้าศรีธรณีนทรวรมัน ต่อมาก็เป็นพระเจ้าศรีสุรยวรมัน (ทั้ง 3 พระองค์นี้)
ทรงอยู่ในสิริราชสมบัติศรีภูเขนทรสุริ ก็ได้เป็นหัวหน้าศาล (ผู้พิพากษาสูงสุด
หรือสภาพติ)²³

จารึกตอนนี้ ยืนยันสิทธิชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ กวีบันทึกเชื้อสายฝ่ายพระราชมารดา
และพระราชบิดา เป็น “พื้นหลัง” รับรองสถานะพระมหากษัตริย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
“สีบวงศ์” อย่างต่อเนื่อง²⁴ เป็นที่สังเกตว่าเนื้อหาบทสวดติพระเกียรติ กวีจัดวางพื้นที่เพื่อบันทึกสาย
ตระกูลเป็นลำดับชั้นรองจากบทประณามพจน์ ดังนั้น การที่กวีลำดับสายตระกูลฝ่ายพระราชมารดา
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นต้นในตอนนี้อย่างละเอียด จึงพิจารณาในแง่ความศักดิ์สิทธิ์และความเก่าแก่
ของเชื้อพระวงศ์ฝ่ายพระนางชัยราชจุฑามณีที่มีความสำคัญมาก เป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงสถานะ
พระมหากษัตริย์และผนวกรวมสถานะของพระเจ้าธรณีนทรวรมันที่ 2 เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวงศ์
กษัตริย์ที่สืบเนื่องจากเมืองขยาทิตยปุระ ส่งผลต่อการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง
หลังจากพระนางชัยราชจุฑามณี และพระเจ้าธรณีนทรวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ทรงรำลึกถึงพระคุณของพระราชมารดาและพระราชบิดา ดังคำประพันธ์ **จารึกปราสาท
พระขรรค์** ยืนยันว่าสำหรับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชมารดาและพระราชบิดาทรงมีอุปการคุณต่อ
พระองค์อย่างยิ่งยวด การสถาปนาศาสนสถานนั้น จึงเป็นความปรารถนาที่พระองค์ทรงแผ่พระราช
กุศลถวาย พระราชมารดาและพระราชบิดา ดังที่ว่า

(63) tat tau smarann upakṛtiṅ ca tayor amūlyāṃ
kuryām imāni sukṛtāny atimātrabhaktyā |

(64) etāni rakṣitum alaṃ kṣitipālaḥ kṛtajñā
dharmmasya kartur adhikāni phalāni lavdhum ||

ดังนั้น เมื่อคิดถึงท่านทั้งสองและคิดถึงอุปการคุณที่หาค่ามิได้ของท่าน
ข้าจึงทำบุญกุศลเหล่านี้ ด้วยความภักดีที่เกินที่จะวัดได้ ราชาทรงหลายผู้มีความ
กตัญญู สมควรที่จะรักษาสິงเหล่านี้ไว้ เพื่อจะได้รับผลบุญอันมากมายของ
ผู้กระทำบุญให้ท่าน²⁵

²³ จารึกปราสาทไควร์ ด้านที่ 4 บทที่ 48

²⁴ ดูตัวอย่างประกอบจากเนื้อหาบทที่ 4 ในหัวข้อที่ว่าด้วยพัฒนาของอาณาจักร และพระมหากษัตริย์

²⁵ จารึกปราสาทพระขรรค์ ด้านที่ 4 บทที่ 175

2) การพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่เมืองพระนคร เพื่ออ้างความเป็น “กษัตริย์” ที่สมควรปกครองอาณาจักร

การอ้างสิทธิชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากสืบเชื้อวงศ์ตระกูลอันบริสุทธิ์รับรองสถานภาพพระมหากษัตริย์แล้ว พระเกียรติคุณจากการที่ทรงกอบกู้อาณาจักร คือ เครื่องหมายรับรองภาวะความเป็นผู้นำ จารึกเน้นย้ำประเด็นนี้ โดยเฉพาะการที่พระองค์ทรงพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่เมืองพระนคร กวีได้สร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ เพื่อรับรอง “คุณ” อันประเสริฐ จารึกภาษาสันสกฤตสะท้อนให้เห็นว่าพระกตัญญูภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดับความร้อน นำความร่มเย็นเป็นสุขกลับคืนสู่ทวยราษฎร์

จารึกปราสาทพิมานอากาศ แสดงให้เห็นว่าภายใต้รัชสมัยพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน แผ่นดินเดือนร้อน ไม่สงบสุข เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ความเดือดร้อนที่เคยเกิดขึ้นสูญหายไป กวีใช้สัญลักษณ์คือ “ฉัตร” สื่อความหมายแทนพระมหากษัตริย์ ฉัตรในที่นี้ เป็นความเปรียบคู่ขนาน คือ “ฉัตรจำนวนมาก” หมายถึง พระมหากษัตริย์องค์ก่อนหน้าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วน “ฉัตรคันเดียว” สื่อความหมายแทนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การเปรียบเทียบรัชสมัยที่ต่างกัน เพื่อสื่อให้เห็นว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความขัดแย้งทางการเมืองบรรเทาลงมากกว่ารัชสมัยก่อนหน้า ดังคำจารึกว่า

(51) bhūmir bhūryayātapatre pi pūrvvarājye titāpabhāk |

(52) citram ekātapatre yad yadrājye tāpam atyajat ||

ภายใต้รัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน แม้จะมีฉัตรเป็นจำนวนมาก แต่แผ่นดินก็มีความเดือดร้อนอย่างสาหัส นำแปลกที่ภายใต้ฉัตรเพียงหนึ่งเดียว ความร้อนใดๆ ในรัชสมัยของพระองค์นั้นก็ได้มลายหายไปหมดสิ้น²⁶

เนื้อความจารึก แสดงให้เห็นถึงความสงสัยของกวี “citram” ที่เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงดับความเดือดร้อนจากภัยสงคราม มีที่น่าสังเกตคือศัพท์ว่า ekātapatre ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระมหากษัตริย์ ปรากฏลักษณะร่วมอยู่ในจารึกร่วมสมัยที่อาณาจักรจามปา คือ **จารึกหลักที่ C.30 B.4** จารึกหลักนี้บันทึกหลักฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับอาณาจักรจามปา คำจารึกตอนท้ายปรากฏคำอ่านน่าจะเป็น “ekacchatra” คือ ฉัตรที่มีหนึ่งเดียว แน่แน่นอนว่าคำนี้สื่อ

²⁶ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 26

ความหมายถึงพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับ*จารึกปราสาทพินานอากาศ* แต่จะหมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือไม่ จำเป็นต้องศึกษาอย่างละเอียดรอบด้านต่อไป²⁷

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชาห้วงเวลาที่ราชบัลลังก์กัมพูชาสิ้นคลอน *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* กล่าวถึงพระบารมีมากล้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ ทรงพลิก “กลียุค” อันเป็นยุคที่เต็มไปด้วยสิ่งชั่วร้าย ให้กลับกลายเป็น “สัตยุค” หรือ “กฤตยุค” นั่นคือ แผ่นดินที่พระองค์ทรงปกครอง เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทองที่รุ่งเรือง มนุษย์จะมีความสุขและมีอายุยืนยาวมากกว่า 100 ปี ดังจารึกว่า

(29) vitanvato yasya kṛtan nirasya

doṣān kaler vviśvayaśassutasya |

(30) viṣṇor ivaitāvad aśarmma rājye

nrnām yad āyur niyatam śatāvdaih ||

ในราชอาณาจักรของพระองค์ ผู้แผ่ขยายกฤตยุคไปทั่ว หลังจากที่ได้ขจัด
สิ่งชั่วร้ายทั้งหลายของกลียุคออกไป เหมือนกับราชอาณาจักรของวิษณุ ผู้เป็น
บุตรของอิศวรยศส ซึ่งในกลียุคมนุษย์จะมีอายุเพียง 100 ปี (และ) เต็มไปด้วย
ความทุกข์²⁸

บทสวดที่พระเกียรตินิมักกล่าวถึง “กฤตยุค” และ “กลียุค” อยู่บ่อยครั้ง *จารึกทรายฟอง* ยกเรื่องกลียุคซึ่งเป็นยุคตกอยู่ในสภาวะน่ากลัว สัตว์โลกสิ้นอายุขัยตามที่พระเป็นเจ้ากำหนด กวีเปรียบเทียบยุคทั้ง 3 ตามระบบจักรวาลวิทยากับยุคแรกซึ่งเป็นยุคประเสริฐที่สุดว่าเหมือนกับขาของวัว กล่าวคือ ขาวัวที่มี 4 ขา เหมือนยุคแรก ขาวัวที่หักเป็นยุคช่วงเวลาลดน้อยลงเรื่อยๆ คติเรื่องขาวัวกับยุคทั้ง 4 ผูกร้อยเข้ากับพระราชจริยวัตรอันงดงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างลงตัว ดังจารึกกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงดำรงสถานะเป็น “หมอลวง” พระราชทานโอสถแก่ผู้ป่วย ทำให้ผู้ป่วยมีอายุยืนยาว กวีสื่ออย่างแยบคายว่าการยกคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยดังกล่าวเหมือนการพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่อาณาจักรจนกลายเป็นกฤตยุค คือ วัวมีขาครบ 4 ขา²⁹ ความคิดเรื่องยุคนี้

²⁷ C. 30 B4 Southern doorjamb of the main shrine of Po Nagar, accessed January 20, 2020, available from <https://isaw.nyu.edu/publications/inscriptions/campa/inscriptions/C0030B4.html>

²⁸ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* ด้านที่ 3 บทที่ 77

²⁹ *จารึกทรายฟอง* ด้านที่ 1 บทที่ 9-12

ชี้ให้เห็นคติความเชื่อของชาวอินเดียโบราณที่เกี่ยวข้องกับเวลาแต่ละยุค พิจารณาได้ว่ารัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือช่วงเวลาผาสุกยาวนานที่สุด ดังใน *วิษณุปุราณะ* อรรถาธิบายเวลาของยุคทั้ง 4 ว่ากฤตยุคหรือกฤตายุค เท่ากับ 4,000 ปีเทพ ไตรตายุคเท่ากับ 3,000 ปีเทพ ทวาบรยุค เท่ากับ 2,000 ปีเทพ และกลียุค เท่ากับ 1,000 ปีเทพ นับเวลารวมกันทุกยุคได้ 12,000 ปีของเทพ³⁰ ดังนั้นการที่กวิบัณฑิตกความเชื่อกฤตยุคและกลียุค ซึ่งมีเวลาดลหันตามลำดับจึงมีนัยสำคัญ เพราะเป็นการรับรองความยั่งยืนในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเป็นการบอกโดยนัยว่าพระมหากษัตริย์ทรงจัดความชั่วร้ายออกจากเมืองพระนครประสบผลสำเร็จ กลายเป็นเมืองใหม่ แผ่นดินใหม่ ทุกสิ่งทุกอย่างกลับคืนสู่สภาวะรุ่งเรือง เป็นแผ่นดินในอุดมคติที่บริบูรณ์ด้วยความผาสุก

ภาวะความเป็นผู้นำของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการกอบกู้เอกราชให้แก่บ้านเมือง ส่งผลให้ราชบัลลังก์อยู่ภายใต้พระราชอำนาจโดยชอบธรรม การที่กวิระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงพลิกฟื้นความผาสุกให้แก่เมืองพระนคร เป็นเครื่องรับรองความเป็นพระมหากษัตริย์ และยืนยันสิทธิอันชอบธรรมที่พระองค์ปกครองพสกนิกร ขณะเดียวกันเนื้อความจารึกยกเรื่องยุคมาเป็นคู่เปรียบ คือ กฤตยุคกับกลียุค ตอกย้ำแนวคิดเรื่องเวลาตามระบบจักรวาลวิทยา อันสร้างความชอบธรรมต่อความมั่นคงในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.1.2 จากมาตุภูมิ สู่อามาจักรจามปา และความจลาจลของเมืองพระนคร

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่สำคัญในพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จออกจากมาตุภูมิหรือแผ่นดินเขมรเพื่อไปยังอามาจักรจามปา เหตุการณ์จลาจลของเมืองพระนคร ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับปรากฏการณ์แย่งชิงอำนาจภายในสำนัก เหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังแผ่นดินมาตุภูมิ การเกิดศึกสงครามกับจาม จนกระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะและขึ้นครองราชย์ปกครองเมืองพระนคร เหตุการณ์เหล่านี้ คือ ประเด็นถกเถียงทางประวัติศาสตร์ในวงวิชาการ ข้อมูลส่วนนี้ปรากฏร่องรอยหลักฐานต่างๆ กระจัดกระจาย มีข้อถกเถียงมากมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา โดยปรากฏนัยความหมายแฝงในจารึกภาษาสันสกฤตของพระองค์ รวมทั้งจารึกที่จามปา ที่พอสรุปได้ก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีสายสัมพันธ์กับจามปา ประเด็นเหล่านี้มีความสำคัญและชวนให้ตีความใน 3 หัวข้อ ดังต่อไปนี้

³⁰ สุภาพร พลายเล็ก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 607.

- (1) “จามปา” ความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- (2) ใครคือกบฏ ? : การแย่งชิงอำนาจในราชสำนักกัมพูชา
- (3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับเครือข่ายวงศ์วานในจามปา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) “จามปา” ความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประวัติศาสตร์จามปาและกัมพูชา ดำเนินคู่ขนานเป็นเวลายาวนานหลายศตวรรษ³¹ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วัฒนธรรมของจามปากับกัมพูชาได้เชื่อมเข้าหากัน³² เป็นที่สังเกตว่าจามปา มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างสลับซับซ้อน ดังจะอภิปรายในประเด็นต่อไปนี้

1.1) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปา

1.2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา : เจื่อนำที่นำสู่ปริศนา “ใครเป็นใคร” “สถานที่ใด” และ “ช่วงเวลาใด”

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปา

ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปา แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ และช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์แล้ว ดังนี้

1.1.1) ช่วงเวลาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์

ความเกี่ยวข้องกับจามปา เริ่มต้นในพระราชประวัติที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังอาณาจักรแห่งนี้ ไม่ข้อมูลใดให้ข้อเท็จจริงว่าพระองค์เสด็จไปยังจามปาด้วยสาเหตุใด **จารึกปราสาททิมานอากาศ** เป็นหลักฐานชิ้นแรกที่ชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปจามปา ภายหลังที่พระองค์ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางชัยราชเทวี แต่เนื่องจากคำจารึกชำรุดมาก จึงอ่านได้บางส่วน มีคำจารึก 2 บท แสดงนัยการพลัดพรากระหว่างคูรัก คำประพันธ์บทแรกตีความได้ถึงความโศกเศร้าที่พระนางชัยราชเทวีทรงพลัดพรากจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะที่พระนางทรงอภิเษกสมรสได้ไม่นาน กับจารึกอีกบทหนึ่ง กวีผู้รจนาสมมติให้บุคคลทั้งสองเป็นตัวละครและเทพในเรื่องเล่า

³¹ คุปทท์ 4 หัวข้อ 1.1.2 ยุคสมัยเมืองพระนคร ซึ่งผู้วิจัยเรียบเรียงภูมิหลังการปะทะหรือการช่วงชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์เขมรกับจามไว้เบื้องต้นแล้ว

³² Anne-Valérie Schweyer, “The confrontation of the Khmers and the Chams in the Bayon period,” in **Bayon: New perspectives**, 52.

2 คู่ คือ พระรามกับนางสีดา และพระศิวะกับพระอุมา การอ้างคู่รักที่เป็น “ต้นแบบ” อันเป็นที่รับรู้ในวัฒนธรรมเรื่องเล่าอินเดีย อาจมีเค้ารอยยืนยันเหตุการณ์จริง ซึ่งพระนางชัวยราหเทวีได้พบกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หลังจากที่ทรงพลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน ดังนั้น พระอัครมเหสีจึงทรงปีติสุขเมื่อได้พบหน้าคู่รักอีกครั้ง คำประพันธ์สองบทในจารึกมี ดังนี้

(33) sā nāthabha[ktā] ◡◡—◡— m

āve ◡—◡◡—◡— |

(34) vāspai ◡—◡◡—◡—

tābhy. ◡—◡◡—◡— ||

พระนางเป็นผู้จงรักภักดีต่อพระสวามี [...] ด้วยน้ำพระเนตร [...] จากเขา
ทั้งสอง [...] ³³

(49) rāmpa — ◡◡ r[e]ṇa rāmam

prāptām viyuktāñ ca sa — ◡ sītām |

(50) priyapa — ◡◡ — yathomā

priyaṅgatā syām iti — ◡ — ssthā ||

นางสีดาผู้พลัดพรากได้พบกับพระราม ด้วย [...] พระราม สามี [...]
เหมือนพระอุมา [...] หลังจากที่คิดว่าฉันได้พบสามีแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีความสุข ³⁴

จารึกที่ยกมานี้ ชวนให้ตั้งคำถามว่า เหตุใดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสด็จไปยังจามปา ข้อมูลจารึกไม่ได้ให้คำตอบอย่างใด นักวิชาการจึงตีความเหตุผลตามสมมติฐาน ดังที่ Coedès ให้ข้อมูลว่า “ในระยะเวลาซึ่งยังไม่ทราบแน่นอน พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งในขณะนั้นยังทรงเป็นเจ้าชายชัวยรมันอยู่ ก็ได้เสด็จออกจากอาณาจักรขอมเพื่อนำกองทัพเข้าไปในอาณาจักรจัมปา ³⁵ ณ เมืองวิชัยหรือปัญดิญ” ³⁶ หากยึดตามข้อมูลนี้ เท่ากับว่าก่อนขึ้นครองราชย์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงยกกองทัพ

³³ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 2 บทที่ 43

³⁴ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 2 บทที่ 51

³⁵ การเขียนคำในอัญประกาศนี้ สะกดตามต้นฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่อ้างถึง

³⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 201.

เขมรไปทำสงครามที่จามปา เป็นช่องโหว่ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานไม่มาก นอกจาก **จารึกหลักที่ C.100** ที่จามปากล่าวถึงสงครามในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ปะทะกับกองกำลังของเขมร³⁷ เหตุการณ์เดียวกันนี้ Chandler แสดงความเห็นว่าเป็นไป

...ชัยวรมันจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจามปา พระองค์เคยเสด็จไปประทับที่นั่นหลายปี ในช่วงทศวรรษที่ 1160 พระองค์ถูกเนรเทศหรือถูกจับไปเป็นตัวประกัน หรือนำทัพไปทำศึกกับจามปา เป็นไปได้ว่าที่ต้องเสด็จไปเช่นนั้น เพราะราชสำนักที่เมืองพระนครไม่โปรดปรานเสียแล้ว...³⁸

การตีความที่ Chandler เปิดประเด็นและตั้งสมมติฐานมีความน่าสนใจ เพราะชี้ให้เห็นบริบทการเมืองที่เปราะบางและดูเหมือนจะมีการปะทะกันระหว่างอำนาจที่เกี่ยวข้อง 3 จุด คือ (1) ราชสำนักกัมพูชา (2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ (3) จามปา แต่น่าเสียดายที่ความเห็นของ Chandler ค่อนข้างรวบรัด และยังไม่ได้ตรวจสอบบริบทการเมืองอันเป็นแรงผลักดันให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังอาณาจักรกัมพูชา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการเกี่ยวโยงระหว่างราชสำนักกัมพูชา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจามปา มีความสลับซับซ้อนตักมาตั้งแต่บุรพกษัตริย์ในราชวงศ์ของพระองค์เอง เห็นได้จากความเคลื่อนไหวในราชสำนักพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กับจามปา

ข้อมูลประวัติศาสตร์กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นครั้งสุดท้ายในปีคริสต์ศักราช 1145 หรือพ.ศ.1688 และการสวรรคตของพระองค์ จากนั้นไม่มีเอกสารบันทึกข้อมูลของพระองค์อีกเลย จนกระทั่งพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ และทรงส่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปยังเมืองวิชัยที่อาณาจักรจามปา³⁹ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลจุดนี้ ไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางการเมืองธรรมดา เพราะมีความต่อเนื่องของสายสัมพันธ์กับฝ่ายจาม ดังนั้น จึงน่าจะสัมพันธ์กับบริบทการเมืองในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2

³⁷ Louis Finot, "Notes d'épigraphie : XI. Les inscriptions de Mi-Son," in **BEFEO IV** (1904): 961.

³⁸ เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย** พรรณงาม เเงาธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสิัจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, 85.

³⁹ Anne-Valérie Schweyer, "The confrontation of the Khmers and the Chams in the Bayon period," in **Bayon: New perspectives**, 58.

Coedès อ้าง **จารึกบ้านธาตุ** เป็นหลักฐานขั้นต้นชี้ถึงความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ว่าทรงนำกองทัพเขมรบุกรุกยังดินแดนห่างไกลกว่าที่เคยมีมา⁴⁰ นับตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชย์ ทรงยกกองทัพไปทำสงครามกับทั้งอาณาจักรไต่เวียตและจามปา ประวัติศาสตร์นิพนธ์อธิบายให้เห็นว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงใช้ความพยายามตลอดรัชสมัยเพื่อการสงคราม โดยเฉพาะการมุ่งเผด็จศึกปราบอาณาจักรไต่เวียต พระองค์ทรงทำสงครามซึ่งดูเหมือนจะไม่ทรงสัมฤทธิ์ผลต่อการรุกรานอาณาจักรไต่เวียตตั้งแต่เริ่มต้นจนปลายรัชสมัย เริ่มจากที่ทรงนำไพร่พล 20,000 คนเข้ารุกราน แต่ก็ถูกกองทัพไต่เวียตขับไล่ออกมา การที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงนำกองทัพเรือมากกว่า 700 ลำเข้าปล้นสะดมชายฝั่งทะเลฉะฎุฮัว และช่วงเวลาที่กองทัพเขมรพยายามบุกรุก กองทัพจามปาก็เข้าสมทบกับด้วยกองทัพเขมร แต่อาณาจักรไต่เวียตก็สามารถขับไล่กองทัพเขมรและจามได้⁴¹ Coedès เรียบเรียงข้อมูลโดยอธิบายว่าเมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พ่ายแพ้ต่ออาณาจักรไต่เวียตอีก ทิศทางการทำสงครามของกองทัพเขมรมุ่งตรงที่จามปา มิตรภาพที่เคยติดต่อกันก็แตกหัก กล่าวคือ

จึงได้หันมาทรงเล่นงานอาณาจักรจัมปาอย่างรุนแรง ในพ.ศ. 1688 พระองค์ได้ทรงยกกองทัพเข้ารุกรานอาณาจักรจัมปา ทรงยึดเมืองวิชัยคือราชธานีจามไว้ได้ และตั้งพระองค์เองเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรจัมปา พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 3 กษัตริย์จามได้สูญเสียไประหว่างการสงคราม ซึ่งหมายความว่าพระองค์อาจตกเป็นเชลยศึกหรือสิ้นพระชนม์ในสนามรบก็ได้

การครอบครองของขอมทางภาคเหนือของอาณาจักรจัมปา โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองวิชัยหรือปัญดิญ ได้คงอยู่จนกระทั่งถึง พ.ศ.1692 ... ใน พ.ศ.1690 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ทรงส่งกองทัพซึ่งประกอบด้วยทหารขอมและทหารจามภายใต้การควบคุมของเสนาบดีชื่อคังกรไปปราบปราม จารึกจากเมืองมิเชินในอาณาจักรจัมปากล่าวว่า “กองทัพของขอมอีกกองหนึ่ง “ซึ่งแข็งแกร่งยิ่งกว่า 1000 เท่า” ก็ต้องพ่ายแพ้ไปเช่นเดียวกันที่เมืองวีรปุระ เมื่อเป็นดังนี้พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จึงทรงตั้ง “เจ้าชายองค์หนึ่งผู้ทรงนามว่าหริเทพ เป็นอนุชาของมเหสีองค์แรกของพระองค์” ให้เป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรจัมปาที่เมืองวิชัย พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 1 ได้ทรงยกทัพไปโจมตีเมืองวิชัย และในที่ราบ

⁴⁰ ข้อมูลบางส่วน ผู้วิจัยอภิปรายไว้แล้วในรายละเอียดภูมิหลังบริบทสังคมและประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาในบทที่ 4

⁴¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000, 195.

แห่งมหิศะ “ก็ได้ทรงรบชนะและประหารพระเจ้าหริเทพ ได้ทรงทำลายพระราชอาณาจักรนี้พร้อมทั้งเสนาบดีจามและขอม รวมทั้งกองทัพจามและขอม ทั้งหมดต่างก็สูญไปสิ้น” พระเจ้าชัยหริวรมันที่ 1 ได้เข้าเมืองวิชัยและทรงกระทำพิธีราชาภิเษกในพ.ศ. 1692 เป็นอันว่าการครอบครองของขอมสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เหนืออาณาจักรจัมปาได้สุดสิ้นลง⁴²

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ข้างต้น ชี้ให้เห็นความยุ่งเหยิงในความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชากับจัมปา เพราะเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เกี่ยวโยงกับผู้นำแต่ละพื้นที่ที่ครองอำนาจ ข้อมูลจารึกในจัมปาทำให้เข้าใจได้ว่ามีหลายอาณาจักรรวมกันเป็นอาณาจักรจัมปา⁴³ หมายความว่า การรวมตัวของจัมปาเป็นรัฐขนาดใหญ่ ประกอบด้วยผู้นำที่มีมาก ดังนั้น การช่วงชิงอำนาจจากผู้นำแคว้นหนึ่งเพื่อพิชิตอีกแคว้นหนึ่ง จึงปะทะกับอำนาจของผู้นำหลายกลุ่ม เช่นที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงมุ่งหมายจะเอาชนะอาณาจักรไตเวียด เมื่อไม่ประสบผลสำเร็จ แผนการต่อมาก็คือพระองค์ทรงทำสงครามกับจัมปาแล้วทรงครอบครองจัมปา เรียกได้ว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจมากทั้งในกัมพูชาและจัมปา สอดคล้องกับจดหมายเหตุราชวงศ์ซ้องของจีนที่รับรองดินแดนอาณาจักรเจนละหรือกัมพูชาว่าเขตแดนทิศเหนือติดต่อกับจันเฉงหรือจัมปา⁴⁴ แต่น่าสังเกตว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงมีพระราชอำนาจในจัมปาเพียงบางส่วน เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ผู้นำเขมรปกครองจัมปาภายใต้หัวอำนาจหลากหลาย ประวัติศาสตร์ได้ให้บทเรียนสำคัญว่าจัมปาแทบจะไม่เคยรวมกันเป็นหนึ่งเดียว เนื่องจากเกิดความขัดแย้งอยู่บ่อยครั้ง⁴⁵

กรณีความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับจัมปา Claude Jacques ตั้งข้อสังเกตว่า หากถือว่าสองอาณาจักรนี้เป็นคู่สงครามกันโดยตลอด เป็นความเข้าใจผิดพลาด เพราะบางเวลากัมพูชากับจัมปามีมิตรภาพที่ดีต่อกัน แต่บางช่วงเวลาก็เป็นคู่ศัตรูทำสงครามกัน⁴⁶ ฉะนั้น จัมปากับกัมพูชาจึงมีความสัมพันธ์ไม่ถาวร ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และผลประโยชน์ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้รับ ดังนั้น

⁴² เรื่องเดียวกัน, 196.

⁴³ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 35.

⁴⁴ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 161.

⁴⁵ Michael Vickery, “Bayon: New Perspectives Reconsidered,” in *Journal of Khmer Studies UDAYA* 7, (2006): 110.

⁴⁶ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 35.

ระบบการเมืองอันผันผวนผนวกกับแรงปรารถนาของผู้มาได้จัดสรรให้ผู้นำช่วงชิงอำนาจภายใต้เงื่อนไขความได้เปรียบเสียเปรียบ

นอกจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงแผ่ขยายพระราชอำนาจกว้างไกลถึงจามปาแล้ว พระองค์ยังทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับพระราชวงศ์ของจามปาด้วย เพราะพระองค์ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงจาม⁴⁷ ดังนั้น ฐานกำลังของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และสายสัมพันธ์กับเครือข่ายราชสำนักจามปาคงมีอยู่มาก เห็นได้จากที่ทรงแต่งตั้งเจ้าชายหริเทพซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ครอบครองเมืองวิชัย อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงผู้นำอยู่เสมอ และท้ายสุดพระมหากษัตริย์จามปาก็แย่งอำนาจคืนจากผู้ปกครองต่างเชื้อชาติได้

ไม่ว่าจะมองภาพลักษณ์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 “...*ดูจะเป็นเจ้าชายที่ทรงมักใหญ่ใฝ่สูง*”⁴⁸ หรือ “*ทรงเป็นนักรบที่ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย*”⁴⁹ สอดคล้องกับโวหารสรรเสริญของกวีในจารึกและภาพสลักระเบียงปราสาทนครวัด แสดงขบวนกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งประกอบด้วยเหล่าแม่ทัพ ทหารม้า ทหารเดินเท้าซึ่งกำลังเคลื่อนขบวนไปทำศึก⁵⁰ แต่อีกหนึ่งความพยายามของพระองค์ที่มองข้ามไม่ได้ก็คือ พระราโชบายเปิดประตูทางการค้าทางทะเลไปสู่แผ่นดินจีน โดยผ่านทางอาณาจักรไตเวียด⁵¹

หลังจากสิ้นสุดรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกัมพูชากับจามปา สืบต่อมาถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ **จารึกปราสาทพิฆานอากาศ** ให้ข้อมูลโดยนัยว่าพระองค์เสด็จไปจามปา Jacques ตั้งสมมติฐานว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปพบกับพันธมิตรของพระองค์ที่จามปา นั่นก็คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ที่ทรงยึดเมืองปาณทุรงค์ ทางตอนใต้ของจามปา และภายหลังพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงยึดครองเมืองวิชัยได้

พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์ระหว่าง ค.ศ.1162-1165 (พ.ศ. 1705-1708) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปสู่ราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ตรงกับปี ค.ศ.1165

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ มาดแลน จิโต, **ประวัติเมืองพระนครของขอม** พิมพ์ครั้งที่ 2 ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 67.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน., 79-80.

⁵¹ Anne-Valérie Schweyer, “The confrontation of the Khmers and the Chams in the Bayon period,” in **Bayon: New perspectives**, 57.

(พ.ศ.1708)⁵² Anne-Valérie Schweyer รับรองความคิดของ Jacques ดังกล่าวนี้ และอธิบายเพิ่มเติมว่า การพบกันของทั้งสองพระองค์อาจจะเกี่ยวข้องกับการต่อสู้กับกองกำลังเขมร ซึ่งประจักษ์พยานยืนยันก็คือ *จารึกหลักที่ C.30* และ *จารึกหลักที่ C.100* ในจามปา จารึกกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ทรงต่อสู้กับเขมรและเวียด เช่นเดียวกับกลุ่มของชาวจามอื่นๆ ที่พำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับอยู่ในเมืองซึ่งแผ่ขยายออกจากช่วงเวลาที่ชาวจามพื้นฟูและควบคุม เมืองท่า นับตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 และผู้ครองราชย์ต่อมาคือพระเจ้าชัยอินทรวรมัน Schweyer ตั้งข้อสังเกตว่าการเสด็จไปจามปาศคราวนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เจริญพระชนมายุในวัยฉกรรจ์แล้ว⁵³

1.1.2) ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์

ความเกี่ยวข้องกับจามปาช่วงเวลานี้ซับซ้อนและมีเงื่อนไขเกี่ยวกับสถานการณ์ทางการเมือง เห็นได้จากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังแผ่นดินมาตุภูมิ ทรงทำสงครามกับจามปา *จารึกปราสาทพิฆานอากาศ* บทที่ 36 บรรทัดที่ 20 ปรากฏเพียงคำว่า “cāmpa”⁵⁴ ซึ่งไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าบริบทกล่าวถึงจามเช่นไร ต่อมาในบทที่ 37 บรรทัดที่ 22 เนื้อความจารึกที่พออ่านได้คือ “ākramya de — ◡ — ◡ —” แสดงให้เห็นว่ามีการโจมตีเกิดขึ้น⁵⁵ ในด้านที่ 3 ของจารึก ให้รายละเอียดที่ชัดเจนว่ากองทัพจามปายกพลทหารมาด้วยรถศึก และกองทัพเรือ ภายใต้การนำของพระเจ้าชัยอินทรวรมัน ดังความต่อไปนี้

(31) — — va sa śrījayaindravarmmā

cāmpesvaro rāvaṇavat pramattah |

(32) — — ◡ bhānau rathanītasainyo

yoddhun gato dyosamakamvudeśam ||

(33) — — ◡ dā daksiṇadiksthithena

⁵² Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 35.

⁵³ Anne-Valérie Schweyer, “The confrontation of the Khmers and the Chams in the Bayon period,” in *Bayon: New perspectives*, 59.

⁵⁴ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II (Hanoi: Imprimerie d'extreme – orient, 1942), 166.

⁵⁵ Ibid.

- yamena duṣṭe raviṇā ca śīte |
 (34) — — ◡ — rggo yudhi saṅgrahītum
 vipākayuktan nṛpatim vavādhe ||
 (35) — — ◡ yatnais tāraṇair apāra-
 virāmuvudhin taṃ samara vijitya |
 (36) [lavdhābhi]ṣ[e]ko vijayādijityā
 bhuvaṃ vicuddhāṃ vubhuje stavācyāṃ ||

พระองค์ คือ ศรีชยอินทรวรมันนั้น (พระเจ้าชยอินทรวรมัน) ผู้เป็นเจ้าของ
 อาณาจักรจามปา ผู้ มัวเมาอำนาจ เหมือนกับราวณะ (ทศกัณฐ์) ผู้มีกองทัพถูก
 นำมาแล้วด้วยรถศึก เพราะพระอาทิตย์ [...] ไปแล้วสู่ประเทศกัมพูชาที่เสมอกับ
 ท้องฟ้า เพื่อการต่อสู้ ||

ผู้ [...] ได้สังหารพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ประกอบด้วยกรรมชั่วช้า เพื่อช่วยใน
 การรบที่ถูกทำให้ถึงซึ่งความสปรก โดยพระยมผู้อยู่ทางทิศใต้ แต่ก็ได้ถูกทำให้
 เย็นลงแล้วด้วยพระอาทิตย์ ||

หลังจากที่พระองค์ทรงเอาชนะมหาสมุทรที่หาฝั่งไม่ได้ คือ นักรบผู้
 เก่งกล้าเหล่านั้นด้วยเรือ คือ ความเพียรพยายาม พระองค์ผู้ทรงมีการอภิเษกที่
 ได้รับแล้ว ได้ทรงปกครองแผ่นดินอันบริสุทธิ์ และมีสิ่งที่น่าตำหนิ ถูกสละทิ้งไป
 แล้ว เพราะ (พระองค์ทรง) เอาชนะเมืองจามปา (เมืองวิชัย) เป็นต้น⁵⁶ ||

จารึกที่ยกมานี้ สอดคล้องกับภาพสลักเล่าเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างกองทัพกัมพูชากับจามปา
 ในค.ศ. 1177 ตรงกับพ.ศ. 1720 ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างจากภาพสลักนูนต่ำที่ผนังปราสาทบายน
 และที่กำแพงปราสาทบันทายฉมาร์ เพื่อชี้ให้เห็นว่าการสงครามระหว่างกองทัพพระเจ้าชยวรมันที่ 7
 และกองทัพจามปา เป็นเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อภาวะปรกติสุขของชาวเมืองพระนคร ดังนั้น ศิลปิน
 ผู้เชี่ยวชาญจึงสร้างสรรค์เป็นภาพสลักเพื่อบอกเล่าเรื่องราวจริงที่เกิดขึ้น ดังนี้

⁵⁶ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 3 บทที่ 68-70

ภาพที่ 19 ภาพสลักนูนต่ำนี้ อยู่บนผนังกำแพงปราสาทบายน แสดงให้เห็นขบวนทหารประกอบด้วยช้าง ม้า และพลเดินเท้า ในมือถืออาวุธ มุ่งหน้าเดินทางไปทำสงครามกับศัตรู

ที่มา : **claude Jacques, Angkor/ Claude Jacques ; in collaboration with René Dumont ; photography by Luc Ionesco, Jacqueline and Guy Nafilyan preface by Federico Mayor, director-general of UNESCO (Cologne : Könemann, 1999), 37.**

ภาพที่ 20 การต่อสู้ระหว่างทหารเมืองพระนครกับทหารจามปา บนกำแพงปราสาทบันทายฉมาร์ ทหารฝ่ายจามปาสังเวยได้จากที่สวมหมวกทรงดอกไม้ และสวมเสื้อเกราะ
ที่มา : **Ken Lawrence, Banteay Chhmar : the Khmer Empire's 'second city**
<https://sailingstonetravel.com/banteay-chhmar/>

ภาพที่ 21 การเผชิญหน้ากันระหว่างทหารเมืองพระนครกับทหารจามปา ซึ่งเป็นฝ่ายบุกรุก จากภาพจะเห็นได้ว่าเป็นการปะทะกันทางบก มีฉากเบื้องหลังเป็นผืนป่า ภาพนี้สลักที่ปราสาทบายน
ที่มา : **Michael D. Coe, Angkor and the Khmer Civilization (London: Thames & Hudson Ltd, 2003), 186.**

พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ปรากฏพระนามในจารึก คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมันแห่งนครปฐม ข้อมูลเดิมนำเสนอโดย Coedès มีความเห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ คือพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่

4 หรือองค์เดียวกับพระเจ้าชัยอินทรวรมันองค์ต่อๆ⁵⁷ แต่ข้อมูลใหม่ที่ท้าทายให้ตรวจสอบได้แก่ ข้อสังเกตของ Schweyer และ Michael Vickery ซึ่งผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

อนึ่ง ตามข้อมูลเดิมนั้น นักประวัติศาสตร์เห็นพ้องกันว่าพระเจ้าชัยอินทรวรมันทรงช่วงชิงอำนาจจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 รวมทั้งพระโอรสในระยะเวลาอันรวดเร็ว⁵⁸ ดังนั้น สัมพันธภาพระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระราชาจามที่ขึ้นครองราชย์แทนพันธมิตรของพระองค์จึงขัดแย้งกัน และกลายมาเป็นการต่อสู้ทางสงครามที่ยิ่งใหญ่ในเมืองพระนคร ผลพวงจากสงครามครั้งนั้นปรากฏว่า ราชบัลลังก์เมืองพระนครสั่นคลอน สถานะของพระมหากษัตริย์ว่างลง ดังที่ Cœdès สรุปความตอนหนึ่งไว้ว่า

เมื่อบัลลังก์ของอาณาจักรกัมพูชาว่างลง เจ้าชายชัยวรมัน⁵⁹ จึงทรงคิดว่า เวลาของพระองค์ได้มาถึงแล้ว แต่ก่อนที่จะทรงตั้งพระองค์เป็นกษัตริย์ พระองค์ จำต้องขจัดผู้รุกรานออกไปก่อน ทรงสู้รบกับจามหลายครั้ง ครั้งที่สำคัญที่สุดก็คือ การรบทางเรือ ซึ่งมีภาพสลักเล่าเรื่องอยู่บนผนังระเบียงปราสาทบายนและปราสาทบันทายฉมาร์อันมีลักษณะเกือบจะเหมือนกัน การรบพุ่งเหล่านี้ในที่สุดก็ ทำให้อาณาจักรกัมพูชากลับเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่ง⁶⁰

คำอธิบายข้างต้น ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์ตอนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปาอย่างรวบรัด เพราะเมื่อศึกษาประเด็นดังกล่าว ปัญหานี้ไม่ได้ราบเรียบและดูเป็นจุดสิ้นสุดสงครามระหว่างกัมพูชากับจามปาโดยสิ้นเชิง ดังระบุว่า “กลับเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่ง” แท้จริงแล้ว “จามปามีความเกี่ยวข้องับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยากจะหาข้อสรุปได้” ในอาณาจักรจามปา บทเรียนประวัติศาสตร์สะท้อนชัดเจนว่ามีความซับซ้อนไม่ต่างจากเมืองพระนคร ซึ่งผู้นำในราชสำนักแต่ละกลุ่มช่วงชิงอำนาจอยู่ตลอด ข้อมูลเท่าที่มีอยู่ขณะนี้บอกเพียงว่าจามปาเป็นฐานอำนาจขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จจากเมืองพระนครประทับอยู่ที่นั่น ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงนัยนี้ในหัวข้อการศึกษาปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่อไป

ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปา ประมวลรายละเอียดได้ในตาราง แสดงคอลัมน์ 2 ส่วน คือ ส่วนของอาณาจักรกัมพูชาและส่วนของอาณาจักรจามปา แต่ละส่วนปรากฏพระ

⁵⁷ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 170, 338.

⁵⁸ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 36.

⁵⁹ การเขียนคำในอัญประกาศนี้ สะกดตามต้นฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่อ้างถึง

⁶⁰ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 216.

นามพระมหากษัตริย์ในแต่ละอาณาจักร ตารางจะใช้เส้นปะลูกศรเพื่อบ่งชี้ทิศทางที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังจามปาและเสด็จกลับมาเมืองพระนคร ดังนี้

ตารางที่ 11 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา

อาณาจักรกัมพูชา	อาณาจักรจามปา
พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2	ฐานอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7	พระเจ้าชัยวรมันที่ 1
พระเจ้ายโศวรมันที่ 2	พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1
พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน	พระเจ้าชัยอินทรวรมัน (ที่ 4?)
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7	

1.2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจามปา : เงื่อนงำที่นำไปสู่ปริศนา “ใครเป็นใคร” “สถานที่ใด” และ “ช่วงเวลาใด”

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเกี่ยวข้องกับจามปาสองช่วง คือ ช่วงก่อนที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ และช่วงที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ มีที่น่าสังเกต คือ พระราชประวัติที่ตั้งกล่าวมาเทียบเคียงได้กับพระราชประวัติพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้า⁶¹ แต่ในที่นี้ ขอกล่าวเฉพาะจุดตั้งต้น รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหลัก

จามปาเป็นทั้งมิตรและศัตรูกับกองทัพเขมร ดูเหมือนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงใช้ประโยชน์จากบริบทความสัมพันธ์กับจามปาผลักดันพระราชอำนาจของพระองค์ให้เหนือกว่าพระราชอาณาจักรที่เป็นเงื่อนงำสืบเนื่องกัน นักวิชาการไม่อาจทราบได้เกี่ยวกับบุคคล ตำแหน่งสถานที่ และช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปะทะกองทัพจาม

เงื่อนงำอันนำไปสู่ปริศนาเกี่ยวกับบุคคล คือ “ใครเป็นใคร” ที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีเพียง*จารึกปราสาทพินานอากาศ* และ*จารึกปราสาทจรุง หลัทธิ K. 288* ระบุพระนามพระราชอาณาจักร คือ “พระเจ้าชัยอินทรวรมัน” แม้จารึกระบุว่าพระราชอาณาจักรที่เข้ามามีเมืองพระนคร แล้วพ่ายแพ้ต่อกองทัพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่จารึกไม่ได้ระบุว่าพระองค์

⁶¹ กรณีพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบได้กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มีความน่าสนใจแง่การสร้างชุดประวัติพิเศษ “พระมหากษัตริย์ยอดวีรบุรุษ” ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของกัมพูชาโดยเกี่ยวข้องกับเส้นทางเสด็จไปยังอาณาจักรจามปา รายละเอียดพระราชประวัติที่พ้องกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชาและจามปา ความพยายามของพระมหากษัตริย์ที่ผนวกรวมอำนาจจากจามปาเพื่อเรียกสถานะความมั่นคงของพระราชอาณาจักร โดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม หลักฐานจารึกสถาปนาพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ทั้งสองเกี่ยวข้องกับจามปาด้านเส้นทางเดินของ “วีรบุรุษ” ที่อยู่ในความคิดและจินตนาการของกวีเช่นเดียวกัน

สิ้นพระชนม์ในสนามรบ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ Schweyer ที่ว่าพระเจ้าชัยอินทรวรมัน ไม่ได้ทรงถูกประหาร⁶² เพราะนัยจากจารึกระบุชัดเจนถึงการยอมแพ้ และพระเจ้าชัยอินทรวรมันน่าจะเสด็จกลับไปแผ่นดินมาตุภูมิที่จามปา การตีความจารึกบทนี้ จะยกไปวิเคราะห์ในหัวข้อ “1.4 ประวัติศาสตร์ในจารึกกับความคลุมเครือ” เพื่อเป็นกรณีศึกษาถึงความคลุมเครือในจินตนาการของกวี

กล่าวเฉพาะพระนามของพระเจ้าชัยอินทรวรมัน สร้างความขัดแย้งกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่ “ตัวบุคคล” ถึงแม้จารึกระบุไว้ว่าพระองค์มี “ตัวตน” อยู่จริงและมี “จุดประสงค์” ชัดเจน คือเพื่อทำศึกกับเมืองพระนคร แต่ปัญหาคือ พระราชาราชามซึ่งมีพระนามนี้อาจพ้องกันสองพระองค์ ก่อนหน้าผู้วิจัยอ้างถึงความเห็นของ Coedès โดยกล่าวถึงพระเจ้าชัยอินทรวรมันเป็นองค์เดียวกับพระเจ้าชัยอินทรวรมันองค์สุดท้าย แต่ Schweyer ตั้งข้อสังเกตว่า มีพระมหากษัตริย์จามสองพระองค์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในครั้งนั้น คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมัน มีพระชนม์อยู่ช่วงตอนต้นปี ค.ศ. 1170 และอีกพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมัน มีพระชนม์อยู่ช่วงตอนปลายปี ค.ศ. 1170 สอดคล้องกับหลักฐานทางทิศตะวันออกของภาพสลักด้านนอกตอนเหนือที่ปราสาทบายน เป็นฉากรับการต่อสู้ของเหล่าทหารจามร่วมกับกองทัพเขมร เพื่อต่อสู้กับกองทัพจามอีกส่วนหนึ่ง แสดงว่าการสงครามที่เกิดขึ้นไม่ได้มีการต่อสู้ระหว่างจามกับเขมร แต่มีกลุ่มของกองทัพจามที่อยู่ข้างเขมร ข้อสังเกตนี้ ทำให้ต้องทบทวนด้วยว่า พระเจ้าชัยอินทรวรมันในจารึกมีสองพระองค์หรือไม่ เพราะมีกองกำลังจามอีกส่วนหนึ่งซึ่งต่อสู้เคียงไหล่เคียงบ่ากับกองทัพเขมร⁶³ หลักฐานบันทึกของจาม ปรากฏวันที่สุดท้ายที่พระราชาราชามยกทัพมาตีเมืองพระนคร โดยลัทธิราชบัลลังก์ของพระเจ้าศรีภูวนาทิตยวรมัน คือ ปีค.ศ.1163, 1164, 1165, 1167, 1168, 1170 และอาจจะเป็นปีค.ศ. 1183 Vickery ให้ความเห็นว่าพระเจ้าชัยอินทรวรมันอาจจะมียุทธมาจนถึงปี ค.ศ.1180 ส่วนองค์สุดท้ายมีบทบาทในปีค.ศ.1190⁶⁴

ปริศนาก่อนหน้านั้น ไม่อาจทราบได้ว่าพระราชาราชามเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระราชาองค์ใด เป็นเจ้าผู้ปกครองดินแดนหนึ่งในจามปาที่ไม่โดดเด่นหรือไม่ ในเวลานี้ดูเหมือนข้อมูลของ Jacques จะมีน้ำหนักมากที่สุด ดังที่ชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 1 คือ พระสหายหรือพระราชวงศ์จามทางเมืองวิชัยที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปหาก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ ขณะเดียวกันเมื่อตรวจสอบหลักฐาน **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งแสดงร่องรอยการต่อสู้ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครั้งแรก พบประเด็นสงสัยเกี่ยวกับกษัตริย์จามที่ไม่ได้ระบุพระนามไว้ คือ การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

⁶² Anne-Valérie Schweyer, “The confrontation of the Khmers and the Chams in the Bayon period,” in **Bayon: New perspectives**, 67.

⁶³ Ibid., 66.

⁶⁴ Michael Vickery, “**Bayon: New Perspectives Reconsidered**,”: 116.

เสด็จยังอาณาจักรจามปา โดยนำกองทัพเขมรไปด้วย พระองค์ทรงช่วยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ทำศึกสงครามหรือไม่ หรือพระองค์ทรงยกทัพไปปราบกองทัพจามปา ภายใต้การนำของพระราชาจามองค์อื่น หรือตรงกันข้ามพระองค์ทรงทำสงครามกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 โดยความหมายในคำจารึก กวีระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จยังอาณาจักรจามปา เพราะการสงคราม แล้วพระองค์ทรงได้รับชัยชนะ แต่ไม่ได้ทรงสังหารพระราชาจาม กลับทรงปลดปล่อยกษัตริย์ให้มีอิสระ จารึกกล่าวว่าเหตุการณ์นี้ส่งเสริมพระราชประวัติของพระองค์ให้เป็นที่เลื่องลือในหมู่พระราชาทิ้งหลาย⁶⁵ ดังคำจารึกว่า

- (55) campāgatasya yudhi yasya grhītamukta-
tadbhūdhārasya caritāmṛtam anyabhūpaiḥ |
- (56) śrutvā natair hṛtam ivāñjalibhir varāṅge
siktam mahohutavahoditatāpaśāntyai ||

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จมาที่เมืองจามปา ในการสงครามได้ทรงจับกษัตริย์ของเมืองนั้น และได้ทรงปล่อย ราวกับว่าน้ำอมฤตคือ ชีวิตประวัติของพระองค์ที่ถูกลดยั้งแล้ว และถูกนำมาด้วยกระพุ่มมือโดยกษัตริย์องค์อื่น แล้วรดลงบนศีรษะกษัตริย์จามปาพระองค์นั้น เพื่อจะทำความร้อนที่เกิดขึ้นจากไฟคือ อำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดับลง⁶⁶

เหตุการณ์จารึกระบุไว้ แสดงเรื่องราวเกิดขึ้นก่อนที่ปราสาทตาพรหมจะสถาปนาในปีมหาศักราช 1108 จารึกระบุบุคคล คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ระบุสถานที่คือ อาณาจักรจามปา แต่ไม่ทราบว่าเป็นเมืองใด ทั้งนี้เข้าใจได้ว่ากวีผู้บันทึกไม่ได้สัมผัสเหตุการณ์จริง เพราะไม่ได้ร่วมขบวนทัพไปทำสงครามด้วย เพียงแต่เก็บเก็ตรื่องเล่ามาร้อยเรียงเข้าด้วยกัน แสดงว่าสงครามเกิดขึ้นก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ ปัญหาดังที่กล่าวไปแล้ว ก็คือไม่รู้ได้เลยว่าพระมหากษัตริย์จามคือพระองค์ใด แต่ถ้าจะกล่าวเจาะจงคงไม่ใช่พระเจ้าชัยอินทรวรมัน แห่งครามปุระ

เงื่อนงำอันน่าสับสนเกี่ยวกับสถานที่ หรือ การต่อสู้กับจามปาโดยกองกำลังที่เคลื่อนพลมาทางน้ำและทางบก เป็นประเด็นถกเถียงในหมู่นักวิชาการหลายกระแส เพราะหลักฐานขัดแย้งกันเองระหว่างบันทึกของจีนกับจารึกว่าตกลงแล้วกองทัพจามเคลื่อนพลด้วยกองทัพม้า ซึ่งเป็นสัตว์ที่มาจากเมืองจีนหรือไม่ เพราะ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** บันทึกว่าจามยกพลโดยรถศึก แต่บริบทที่สัมพันธ์

⁶⁵ George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,”: 53.

⁶⁶ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 132.

กับจีนจะเห็นว่าพระราชชาวจีนทรงต่อต้านจาม ชาวจามไม่น่าจะใช้ผ้าจากเมืองจีนได้⁶⁷ Vickery ประมวลข้อศึกษาทั้งของ Jacques, Coedès, Georges Maspero Schweyer, William Southworth เพื่อนำเสนอปัญหาการศึกษาที่ขัดแย้งกันระหว่างบันทึกของจีนกับจารึก Vickery ให้ข้อสรุปว่า เรื่องราวที่จามปาโงมตีพิมพ์ใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ซึ่งเดินทางมาทางบก เชื่อถือได้ เพราะบันทึกของจีนให้ข้อมูลคลาดเคลื่อน⁶⁸ แต่กระนั้น จารึกก็สร้างความสับสนในแง่ของสถานที่ แน่นนอนว่ากองทัพจามเดินทางเข้ามายังเมืองพระนคร ปะทะกับกองกำลังของเขมร ดังนั้น จึงนำมาสู่ปัญหาเรื่องสถานที่สู้รบตั้งอยู่ที่ใด Jacques อธิบายว่าสมรภูมিরะหว่างกัมพูชากับจามปา อยู่บริเวณปราสาทพระขรรค์ โดยยกคำประพันธ์บทที่ 32 และบทที่ 169 คำประพันธ์สองบทนี้ก็พรรณนาถึงสระชัยศรีซึ่งมีสีแดงราวกับเลือด⁶⁹ จากที่วิเคราะห์**อสังการ**ในบทที่ 5 โดยเฉพาะคำประพันธ์สองบทนี้อย่างละเอียด เป็นเครื่องสนับสนุนการศึกษา**อสังการ**ประการหนึ่งว่าเบื้องหลังสุนทรียภาพในจารึกแฝงความจริงอยู่ด้วย กล่าวคือ “สระชัยศรี” บริเวณปราสาทพระขรรค์อาจจะ เป็นสมรภูมিরบของทหารกัมพูชากับจามปา หรือตีความว่าเป็นเพียงทางผ่านของกองทัพก็เป็นไปได้

ประการต่อมา เจื่อนำอันนำสู่ปริศนาเกี่ยวกับช่วงเวลา คือ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ พระองค์เสด็จไปทำสงครามที่จามปาหรือไม่ ดูเหมือน Coedès ไม่แน่ใจในช่วงเวลาดังกล่าวเช่นกัน ดังที่ว่า “*ไม่แน่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงยกกองทัพเข้าไปรุกรานอาณาจักรจามปาเป็นการแก้แค้นด้วยพระองค์เองหรือเปล่า...*”⁷⁰ เหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปอาณาจักรจามปา ปรากฏใน *จารึกหลักที่ C.30 B.4* คำจารึกบันทึกลงบนขอบประตูของเทวาลัยโพนครทางทิศใต้ จารึกเขียนด้วยภาษาจามโบราณ ซึ่งเป็นจารึกของอาณาจักรจามปาที่ระบุถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จจากเมืองพระนครมายึดอาณาจักรจามปา แต่ปัญหาก็คือ ปีมหาศักราชที่ระบุในจารึกคือ 1123⁷¹ คือ ช่วงเวลาหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ทั้งที่ตามความเป็นจริงหลักฐานจากจารึกในอาณาจักรจามปบบันทึกถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงเวลาตอนที่พระองค์จะเสด็จกลับคืนเมืองพระนคร Vickery ชี้ให้เห็นว่าเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังเมืองวิชัย ซึ่งเป็นเมืองหลวงของจามปา ข้อมูลจารึกชวนให้ตีความได้ว่าเป็นระยะเวลาที่กองทัพ จามปา

⁶⁷ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 36.

⁶⁸ Michael Vickery, “*Bayon: New Perspectives Reconsidered*,”:114.

⁶⁹ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 36-37.

⁷⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 202.

⁷¹ **C. 30 B4 Southern doorjamb of the main shrine of Po Nagar**, accessed January 20, 2020, available from <https://isaw.nyu.edu/publications/inscriptions/campa/inscriptions/C0030B4.html>

เคลื่อนพลเข้ามาโจมตีเมืองพระนคร⁷² สงครามที่เกิดขึ้น จามปาอาศัยกลยุทธ์โจมตีเขมรทางน้ำ ซึ่งเป็นความเชี่ยวชาญการเดินทางทะเลของชาวจาม⁷³

ปริศนาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับจามปา ทั้งการบ่งชี้ “บุคคล” “สถานที่” และ “ช่วงเวลา” ยังไม่สามารถไขคำตอบให้กระจ่างได้ บทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ให้รายละเอียดเรื่องราวจามปากับกัมพูชาในลักษณะ “บันทึกความทรงจำ” ความสัมพันธ์ระหว่างจามปา กับกัมพูชาในจารึกเป็นการสร้างชุดความรู้อีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น กวีจึงรับรู้เหตุการณ์และบริบทเกี่ยวกับจามปา “ทางอ้อม” ไม่ใช่เหตุการณ์ตรงที่กวีประจักษ์หรือพบเห็น

2) ใครคือกบฏ ? : การแย่งชิงอำนาจในราชสำนักกัมพูชา

ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับที่จามปา อำนาจการเมืองภายในราชสำนักเมืองพระนครผันผวน เห็นได้จากสถานการณ์ที่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 พระราชบิดาของพระองค์หมดสิ้นอำนาจ พระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ซึ่งไม่ปรากฏพระราชประวัติ ได้ทรงปกครองเมืองพระนครแทนช่วงรัชสมัยพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 เกิดสงครามกับบุคคลลึกลับ ใน *จารึกบันทายฉมาร์* เนื้อความภาษาเขมรโบราณ บันทึกเหตุการณ์ไว้ว่าพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ถูกโจมตีโดยราหู สอดคล้องกับภาพจำหลักที่ปราสาทบันทายฉมาร์ด้วย โดยปรากฏรูปราหู ซึ่งเป็นอสูรในเรื่องเล่าปรัมปราที่กลืนกินพระอาทิตย์และพระจันทร์ แน่นนอนว่าราหูในที่นี้ คือ การสร้างตำนานของราหูที่เป็นคู่ต่อสู้ของพระมหากษัตริย์ การสู้รบที่ดูเป็นปริศนา Coedès กล่าวว่าพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าชายซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁷⁴

Coedès เรียบเรียงประวัติศาสตร์ในบริบทข้างต้น ชี้ให้เห็นสถานการณ์การเมืองภายในราชสำนักกัมพูชาต่อจากนี้ ขุนนางผู้หนึ่งก้าวขึ้นมามีบทบาทสำคัญทางการเมือง โดยลอบปลงพระชนม์พระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับเมืองพระนครเพื่อช่วยพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 แต่ก็เข้าไป เพราะกบฏยึดครองราชบัลลังก์ได้ แล้วสถาปนาพระนามว่า พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน⁷⁵ แน่นนอนว่าในมิติข้อมูลประวัติศาสตร์นิพนธ์เช่นนี้ พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน คือ กบฏผู้เป็นปฏิปักษ์กับเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

⁷² Michael Vickery, *Cambodia and Its Neighbors in the 15th Century* (Singapore : Asia Research Institute, National University of Singapore, 2006), 6.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: ดริมแคมเชอร์, 2556), 214.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ดี **จารึกหลักที่ 1297** ให้รายละเอียดแตกต่างออกไปเกี่ยวกับพระเจ้าศรีภูวนาทิตย์วรมันว่าสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์มหิธรปุระ ข้อมูลจารึกเปิดเผยครั้งแรกว่าพระองค์ทรงครองราชย์ยาวนานถึง 30 ปี ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะครองราชย์สืบต่อมา⁷⁶ ถ้าเช่นนั้นพระเจ้าศรีภูวนาทิตย์วรมัน ถือว่าเป็นพระญาติกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ใช่ “ทรราชย์” ที่ไม่มีสิทธิ์ในราชบัลลังก์ของบูรพกษัตริย์ **จารึกปราสาทพินานอากาศ** กล่าวถึงจุดสิ้นสุดในรัชสมัยพระเจ้าศรีภูวนาทิตย์วรมัน โดยกล่าวถึงพระเจ้าชัยอินทรวรมันแห่งจามปา ซึ่งยกทัพด้วยรถศึกมาตีเมืองพระนคร จารึกระบุว่าประเทศกัมพูชา เหตุการณ์ในจารึกให้รายละเอียดว่ากองทัพจามยกพลมาทั้งทางบกและเคลื่อนพลทางน้ำ ตอนแรกพระมหากษัตริย์จามทรงสังหารพระมหากษัตริย์กัมพูชา คือพระเจ้าศรีภูวนาทิตย์วรมัน ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสังหารพระราชินีแห่งจามปา แล้วจึงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์

ก่อนหน้าที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราช ราชสำนักกัมพูชาไม่มีเสถียรภาพ เนื้อความ **จารึกปราสาทพินานอากาศ** กล่าวถึง “ความเลวร้าย” ก่อนหน้าที่พระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ และภายหลังที่พระองค์สูญหายไป (เข้าใจว่าสิ้นพระชนม์) แต่กวีไม่ได้แสดงน้ำเสียงชี้หน้าว่า “ใครเป็นกบฏ” ดังคำจารึกว่า

(27) — — ◡ to py āhrtajīvarājye

prāk chrīyaśovarmmanrpe tu tena |

(28) — — ◡ kāro duritātīgurvvyās

trāne bhuvah kalam udikṣya tasthanau ||

แม้ [...] เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีโยศวรมัน ผู้มีราชอาณาจักรที่มีชีวิตถูกนำกลับมาแล้ว (สูญหายไป) โดยพระองค์ ผู้สร้าง [...] ได้ดำรงอยู่แล้ว โดยการรอคอยกาลเวลา เพื่อการคุ้มครองแผ่นดินที่แบกรับภาระอันหนัก คือ ความชั่วร้ายเอาไว้⁷⁷

จารึกข้างต้น เห็นได้ว่ากวีบันทึกสภาวะไม่เป็นปกติในรัชสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 เนื้อความจารึก พระองค์ในคำแปลนี้ เป็นผู้กระทำการณ์ นั่นคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรอคอย

⁷⁶ Peter D.Sharrock, “Cham-Khmer interactions 1113-1220 CE,” in **Vibrancy in Stone: Masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham Sculpture** (Bangkok: River Books, 2018), 112-113.

⁷⁷ **จารึกปราสาทพินานอากาศ** ด้านที่ 3 บทที่ 66

กาลเวลาอันเหมาะสมเพื่อจะทรงค้ำครองแผ่นดิน หมายความว่าช่วงเวลานั้น พระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ไม่สามารถดำรงราชบัลลังก์ไว้ได้ สอดคล้องกับคำจารึกหลักเดียวกัน แม้ให้ความไม่กระจ่างนัก แต่สถานการณ์การเมืองปรวนแปร จำเป็นที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเสด็จกลับมายังเมืองพระนครอย่างรวดเร็ว ดังความว่า

(25) — — [ya] śova [r] mma ◡ — ◡ — rṣer

bhṛtyena rājyodayatatpareṇa |

(26) — — ◡ t [e] tyāṣu narādhipa [n] ta [m]

rājopakurvvan vijayān nivṛttaḥ ||

*ยศวรมัน [...] ของฤๅษีโดยราชเสวก (เข้ารับใช้) ผู้มีความกระตือรือร้นต่อ
ความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินขณะที่ทรงช่วยเหลือ
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นอย่างรวดเร็ว ได้กลับมาแล้ว หลังจากทรงมี
ชัยชนะ⁷⁸*

Coedès ตีความจารึกข้างต้น ความตอนหนึ่งกล่าวว่าการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมาอย่างรวดเร็ว “*ทั้งนี้ก็คงเพื่อทรงอ้างถึงสิทธิในการสืบราชสมบัติของพระองค์ด้วย*”⁷⁹ แน่นนอนว่า ความเห็นดังกล่าวดูสมเหตุสมผล หากจะบ่งชี้ถึงเหตุการณ์ความไม่สงบในเมืองพระนคร ต่างฝ่ายต่างแย่งชิงอำนาจ ดั่งบันทึกอยู่ใน *จารึกปราสาทจรุง k.288* ทำให้เห็นถึงเสถียรภาพที่เปราะบางของ “ราชบัลลังก์กัมพูชา” ซึ่งผู้นำทั้งภายในเมืองและภายนอกอาณาจักรเข้ามาช่วงชิงอำนาจในราชสำนัก จารึกลำดับเหตุการณ์สืบเนื่องกัน ดังนี้

(29) pūrvvaṃ śrīdharaṇīndravarmmanṛpateś śrīsūryavarmmā vinā

rakṣāṃ rājyam aharyudhaiva jagṛhe bhartur yaśovarmmaṇaḥ |

(30) bhūmā daityatamojayāt tribhuvanādityaś ca tasmād api

cāmpendro jayaidravarmmavidito vīryāvālepād iti ||

⁷⁸ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 3 บทที่ 65

⁷⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 201.

เมื่อก่อนนี้ พระเจ้าศรีสุริยวรมันได้ทรงยึดราชอาณาจักรที่ปราศจากความ
 คุ่มครองไปจากพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน ด้วยการรบเพียงวันเดียว พระเจ้า
 ตรีภูวนาทิตยวรมันก็ได้ทรงยึดราชอาณาจักรจากพระเจ้ายโสวรมัน เนื่องจาก
 ทรงมีชัยชนะเหนือความมีดิมิต คือ พวกแทตย์ และพระเจ้าแผ่นดินแห่งจาม ผู้
 ทรงพระนามว่า ชัยอินทรวรมัน ก็ได้ทรงยึดราชอาณาจักรไปจากพระเจ้า
 ตรีภูวนาทิตยวรมันพระองค์นั้น เพราะความหยิ่งผยองในความเก่งกล้าของ
 ตนเอง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว⁸⁰

คำถามที่ว่า “ใครคือกบฏ” ขึ้นอยู่กับมุมมองการหาเหตุผลในแง่มุมใด หากพิจารณาห่มุมมอง
 ของ Coedès กบฏเกิดขึ้นตั้งแต่พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันแย่งชิงราชบัลลังก์จากพระเจ้ายโสวรมันที่
 2 แล้วพระองค์ถูกสังหารโดยพระราชจาม และความเห็นที่ว่า “เมืองพระนครถูกโจมตีโดยไม่ทัน
 รู้ตัว พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันผู้แย่งราชสมบัติถูกประหาร และเมืองพระนครถูกปล้นสะดมและ
 รวบรวมเอาสิ่งของกลับไปเป็นจำนวนมาก”⁸¹ แต่จารึกไม่มีข้อความใดระบุว่า พระเจ้าตรีภูวนา
 ทิตยวรมัน คือ “ผู้ร้าย” จารึกที่ยกมาชี้ให้เห็นถึง “กบฏ” ของอำนาจที่ว่าเมื่อมีผู้นำแข็งแกร่งกว่าช่วงชิง
 อำนาจยอมอ้างสิทธิในราชบัลลังก์ ไม่ว่าจะเป็นการที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงแย่งชิงพระราชอำนาจ
 จากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน ทรงแย่งชิงพระราชอำนาจจากพระเจ้าย
 โสวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยอินทรวรมัน พระราชจามทรงแย่งชิงพระราชอำนาจจากพระเจ้าตรีภู
 วนาทิตยวรมันตามที่จารึกระบุไว้

อนึ่ง การทบทวนพระราชประวัติของพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน
 ไม่สามารถอธิบายด้วยหลักฐานใดๆ ได้ เนื่องจากข้อมูลประวัติศาสตร์จำกัดอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่าใน
 รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏหลักฐานจารึก 2 หลักเท่า คือ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** และ
จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 จารึกทั้งสองหลักนี้ระบุพระนามพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 และพระเจ้า
 ตรีภูวนาทิตยวรมัน ซึ่งครองราชย์สืบต่อตามลำดับ ประวัติศาสตร์นิพนธ์สร้างภาพว่าทั้งสองพระองค์
 เป็นชั่วตรงข้ามกัน แต่ **จารึกหลักที่ 1297** ให้ข้อมูลว่าพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันมีสายสัมพันธ์กับ
 ราชวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงอำนาจในราชสำนัก อาจไม่เกี่ยวข้องกับการ
 เกิดกบฏโดยตรง แต่เป็นเพราะความอ่อนแอและความเสื่อมบุญบารมีของผู้ปกครอง

“ใครคือกบฏ” เป็นคำถามปลายเปิด สอดรับการความคลุมเครือของบทสวดดีพระเกียรติใน
 จารึกภาษาสันสกฤต สิ่งที่กวีพยายามชี้ให้เห็นเป็นรูปธรรมคือ ความไม่มีเอกภาพในราชสำนักของ

⁸⁰ ยอร์ช เซเดส์, **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 216.

⁸¹ **จารึกปราสาทจรุง k.288** ด้านที่ 4 บทที่ 108

กัมพูชาตั้งแต่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์เป็นต้นมา และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ การศึกษาในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งลูกหลาน ยุ่งเหยิง และไม่มีคุณภาพของอำนาจผู้นำ กระทั่งเกิดสงครามกับศึกษาในอาณาจักร นำมาสู่ความหลุดลอยของ “กบฏ” และความชอบธรรมที่สมบูรณ์ที่สุดว่า “อำนาจ” แปรเปลี่ยนมาสู่ผู้นำฝ่ายใด เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ เหตุการณ์เลวร้ายดังที่ *จารึกปราสาทพินานอากาศ* ระบุไว้ ก็คลี่คลายมาสู่จุดสมดุลของยุคสมัย

3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับเครือข่ายวงศ์วานในจามปา

พระชนม์ชีพครึ่งหนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับที่อาณาจักรจามปา ส่วนช่วงเวลาคึ่งหนึ่งพระองค์เสด็จกลับมาประทับในเมืองพระนคร มีข้อสังเกตก็คือ พระองค์ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว โดยปราศจากเครือข่ายวงศ์วานในจามปา

จารึกปราสาทพินานอากาศ กล่าวถึงพระเชษฐาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และให้ข้อมูลเพิ่มเติม คือ พระอนุชา รวมทั้งพระญาติ ถ้าเช่นนั้นพระเชษฐาในจารึกย่อมเป็นเชื้อพระวงศ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความเคารพนับถือ พระนางอินทรเทวีทรงรจนารจารึกให้ความเคารพยกย่องหมู่พระญาติของพระมหากษัตริย์เช่นกัน ในฐานะบุคคลชั้นนำที่มี “คุณ” ต่อราชวงศ์ ดังการสถาปนารูปเคารพต่อไปนี้

(27) mātarāṃ pitarāṃ bhrātr̥suhr̥dvabdhukulāni ca
jñātāni jñāpitāny eṣā sarvvatrāsthāpayat sudhīḥ ||

พระนางนี้มีผู้มีความฉลาดได้สถาปนาพระบิดา พระมารดา และหมู่ของ
พระเชษฐาพระอนุชา พระสหาย และเหล่าพระญาติที่เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ให้
เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป⁸²

เชื้อพระวงศ์ที่เรียกว่า “พระเชษฐา” ไม่ปรากฏพระนามในจารึก แต่จารึกภาษาจาม ที่เมืองหมี่เซิน อาณาจักรจามปา ลำดับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าชายวิทยานันท์กับเชื้อพระวงศ์ในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวว่าปีมหาศักราช 1112 เจ้าชายจามผลักดันให้เจ้าชายอิน ซึ่งมีสถานะเป็นพระเชษฐภคินีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปกครองอาณาจักรจามปา โดยมีพระนามว่าพระเจ้าสุริยชัยวรมเทพ⁸³ เป็นไปได้หรือไม่ที่การบันทึกข้อมูลจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเชื่อมโยงกับเจ้าชายอินที่เสด็จไปอาณาจักรจามปาพร้อมด้วยเจ้าชายวิทยานันท์ ทั้งสองพระองค์

⁸² *จารึกปราสาทพินานอากาศ* ด้านที่ 4 บทที่ 93

⁸³ Louis Finot, “Notes d'épigraphie : XI. Les inscriptions de Mi-Son,” : 975.

ต่อมาขึ้นครองราชย์ในอาณาจักรจามปา โดยทรงแบ่งขอบเขตการปกครองคนละส่วน ร่องรอยดังกล่าวปรากฏใน*จารึกปราสาทพระขรรค์* บทที่ 166 กล่าวถึงพระราชาราชจามสองพระองค์ ซึ่งเป็นอื่นไม่ได้นอกจากพระเจ้าสุริยชัยวรมเทพ ปกครองเมืองวิชัย และพระเจ้าสุริยวรมเทพ ก็คือเจ้าชายวิทยานันทะ ปกครองเมืองปาณทุงค์⁸⁴ ใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* กล่าวถึงหมู่ของพระอนุชา ซึ่งอาจเป็นคณะผู้ติดตามของเจ้าชายวิทยานันทะ โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับรองพระเกียรติได้อย่างสูงในคราวจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เครือข่ายวงศ์วานที่สัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นไปในลักษณะ 2 ทาง ทางแรก คือ เครือข่ายวงศ์วานของพระองค์ที่มีอยู่แล้วในเมืองพระนคร กับสองเครือข่ายวงศ์วานในจามปา เครือข่ายอย่างหลังนี้ คือ พระกุศโลบายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับเชื้อพระวงศ์ของจามปา ดังนั้น เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมาเมืองพระนคร แล้วทรงปราบเหตุจลาจลกระทั่งเสวยราชสมบัติ เครือข่ายวงศ์วานที่สัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วยขับเคลื่อนการแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระองค์ เพราะมีหลักฐานในจารึกจามปาระบุว่ามีการแต่งตั้งเชื้อสายวงศ์วานของพระองค์ปกครองอาณาจักรจามปา

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์โดยภาพรวม นับตั้งแต่ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จจากมาตุภูมิ สู่อาณาจักรจามปา การเกิดความจลาจลของเมืองพระนคร โดยเฉพาะเสถียรภาพเปราะบางและอ่อนไหวในราชบัลลังก์ รวมทั้งการตั้งประเด็นใหม่ว่า “ใครเป็นกบฏ” เป็นระยะเวลาที่สับสนมากที่สุด ในพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ท่ามกลางความสับสน ปริศนา และความพรั่นขวัญของชุดข้อมูลต่างๆ รายละเอียดทั้งหมด คือ “เสน่ห์” ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งอ้างพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ตีความได้ไม่รู้จบ

1.1.3 ปิขึ้นครองราชย์ : การตีความกุตสังขยา บริบทความเชื่อพระเวท และการเมือง

ปิขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏหลักฐานในจารึกกลุ่มอาโรคยศาลา และ*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* คำจารึกมีเนื้อความตรงกัน ดังที่ว่า “vedāmvaraikendu” ข้อความนี้ระบุปิขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนักวิชาการมีความเห็นแตกต่างกัน 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 มีความเห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ปีมหาศักราช 1103 หรือคริสต์ศักราช 1181 ตรงกับ พ.ศ.1724 ความเห็นของนักวิชาการ กลุ่มที่ 1 จะเห็นได้จากที่ Finot เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการระบุช่วงเวลาขึ้นครองราชย์ดังกล่าว ต่อมา Coedès วางรากฐานข้อมูลปิขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นทางการ ส่งผลต่องานเขียนประวัติศาสตร์กัมพูชาที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ดังที่นักวิชาการหลายท่านไม่เห็นแย้งกับข้อมูลชุดนี้ เช่น Lawrence

⁸⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” : 59.

Palmer Briggs⁸⁵, D.G.E. Hall⁸⁶ และ Hiram Woodward⁸⁷ เป็นต้น ขณะเดียวกันพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในสังคมไทยก็ยึดปีขึ้นครองราชย์สอดคล้องกับความเห็นนักวิชาการตะวันตกกลุ่มนี้

กลุ่มที่ 2 มีความเห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ปีมหาศักราช 1104 หรือ คริสต์ศักราช 1182 ตรงกับ พ.ศ.1725 ความเห็นของนักวิชาการ กลุ่มที่ 2 จะเห็นได้จากที่ Abel Bergaigne และ Auguste Barth บันทึกปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีตัวเลขหนึ่งตำแหน่งแตกต่างจากที่นักวิชาการกลุ่มแรกระบุไว้ ระยะเวลาปีขึ้นครองราชย์จึงห่างกัน 1 ปี นักวิชาการที่ยืนยันเวลาขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในกลุ่มนี้ เช่น Chandler⁸⁸, Jacques , Gerdi Gerschheimer⁸⁹ , Vickery⁹⁰ และ Peter D.Sharrock⁹¹ เป็นต้น นักจารึกที่แปลตัวบทจารึก เช่น Satya Vrat Shastri⁹² และอัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ⁹³ ก็ได้นำเสนอคำแปลจารึกอาโรคยศาลา โดยระบุปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สอดคล้องกับความเห็นของนักวิชาการกลุ่มที่ 2

จากความเห็นของนักวิชาการ 2 กลุ่มข้างต้น ปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ควรถือช่วงเวลาใดเป็นเกณฑ์มาตรฐาน ที่มาของการกำหนดปีมหาศักราชแตกต่างกัน เกิดขึ้นจากหลักฐานสนับสนุนขึ้นใด และการตีความหลักฐานนั้นมีความน่าเชื่อถือหรือไม่ อย่างไร ปัญหาที่น่ามาสู่การศึกษาหาคำตอบและเสนอทางเลือกโดยพินิจข้อมูลที่เกี่ยวข้องกัน ตามความเห็นของนักวิชาการ

⁸⁵ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1951), 209.

⁸⁶ D.G.E. Hall, *A History of Southeast Asia* (London: Macmillan, 1955), 106.

⁸⁷ Hiram Woodward, "Foreword," in *Bayon: New perspectives*, 5.

⁸⁸ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 65,70.

⁸⁹ อ้างถึงใน Michael Vickery, "*Bayon: New Perspectives Reconsidered*," : 103.

⁹⁰ น่าสังเกตว่าความคิดของ Vickery ในงานเขียนตั้งแต่ปี 2006 ทิศทางการมองปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แตกต่างจากชุดความคิดในงานเขียนช่วงก่อนหน้าที่มองปีขึ้นครองราชย์สอดคล้องกับนักวิชาการกลุ่มที่ 1 Michael Vickery, "*Bayon: New Perspectives Reconsidered*," : 105, 114.

⁹¹ Peter D.Sharrock, "Garuda, Vajrapāṇi and religious change in Jayavarman VII's Angkor," in *Journal of Southeast Asian Studies* 40, 1 (2009): 113.

⁹² Satya Vrat Shastri, *Sanskrit Inscriptions of Thailand* (Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014), 254.

⁹³ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, *การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 104.

เกี่ยวกับปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีจุดแตกต่างกัน 1 จุด คือ คำศัพท์พระเวทแทนเลข 3 และแทนเลข 4 ชุดความคิดแบ่งเป็นสองส่วนนี้ จำเป็นต้องพิจารณาภูมิหลังความคิดของนักวิชาการเพื่อประมวลภาพรวมความคิดเห็นทั้งที่เป็นจุดเริ่มต้น จุดสนับสนุน จุดเห็นต่าง และความเห็นกลางๆ คือ ไม่มีข้อมูลใดผิดและถูก จากนั้นจึงจะพิจารณาความคิดเรื่องตัวเลขที่สัมพันธ์กับปีมหาศักราชในจารึก ซึ่งเชื่อมโยงประเด็นปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับบริบทความเชื่อพระเวทและการเมือง อันจะทำให้เห็นชุดข้อมูลปีขึ้นครองราชย์ ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทความเคลื่อนไหวของยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาพรวมที่ละเอียด ตามหัวข้อต่อไปนี้

- (1) ปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ภูมิหลังความคิดของนักวิชาการ
 - (2) “ภุตสังขยา” (Bhūtasāṅkhyā) : คำศัพท์บอกตัวเลขในจารึก
 - (3) จารึกปราสาทมังกลารถ : หลักฐานยืนยันพระเวทแทนเลข 3 ?
 - (4) ความเชื่อพระเวท : ตัวเลขปีมหาศักราช และความเคลื่อนไหวทางศาสนา
 - (5) ความสัมพันธ์ระหว่างปีมหาศักราชกับบริบทที่เกี่ยวข้อง
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ภูมิหลังความคิดของนักวิชาการ

ข้อมูลปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นักวิชาการบางส่วนนำทางและบุกเบิกแนวคิดนี้ไว้แล้ว ที่สมควรกล่าวถึงคือ ปี ค.ศ.1903 Finot , Bergaigne และ Barth เป็นผู้เริ่มต้นให้คำอธิบายปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีความขัดแย้งกัน Finot นำเสนอคำอ่านและคำแปล *จารึกทรายฟอง* เพื่อเผยแพร่ใน วารสาร BEFEO เล่ม 3 บทนำเรื่องเผยแพร่ความรู้ที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ปีมหาศักราช 1084 และต่อเนื่องถึงปีมหาศักราช 1112 (คริสต์ศักราช 1162-1190) ความคิดนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เพราะคำจารึกบทที่ 4 ข้อความ “vedāmvaraikendubhirāptarājyaḥ” Finot แปลความไว้ว่า “*พระองค์ได้รับราชสมบัติจากมหาสมุทรหนึ่งเดียว ท้องฟ้า และพระเวท*” ในเชิงอรรถอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมว่ามีคำจารึกที่ซ่อนเร้นความหมายบางประการ ดังที่ว่า Ambarendu เป็นชื่อปุโรหิตหรือไม่⁹⁴

วารสาร BEFEO เล่มเดียวกันนี้ Barth อธิบายเนื้อหา *จารึกทรายฟอง* บทที่ 4 โดยกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับราชสมบัติในปีมหาศักราช ประกอบด้วย พระเวท (veda) ท้องฟ้า

⁹⁴ Louis Finot, “L’inscription sanskrite de Say-fong: II. L’inscription sanskrite de Say- Kong,” in BEFEO III (1903): 29.

(amvara) เลขหนึ่ง (eka) และพระจันทร์ (indu) นั่นก็คือปี 1104 Barth กล่าวว่า ตัวเลขเกี่ยวกับปีมหาศักราชของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ Bergaigne ได้นำเสนอไว้ตั้งแต่ปีค.ศ. 1884 แล้ว⁹⁵

Finot ตรวจสอบคำอ่านและนำเสนอคำแปล*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ในปี ค.ศ. 1925 โดยพิจารณาข้อความจารึก “vedāmvaraikendubhir”⁹⁶ คำจารึกบทที่ 5 บรรทัดที่ 9 นี้บันทึกปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ (āptarājyo) ประกอบด้วย พระจันทร์ (indu) แทนเลข 1 หนึ่ง (eka) แทนเลข 1 ท้องฟ้า (amvara) แทนเลข 0 และพระเวท (veda) แทนเลข 3 ดังนั้น ปีมหาศักราชจึงแทนตัวเลขเป็น 1103 ที่สำคัญคือ Finot ได้แสดงความเห็นไว้ในเชิงอรรถว่า “ปีมหาศักราชดังกล่าวไม่น่าจะใช้ 1104 อย่างที่เคยเชื่อกัน” แสดงว่าฟินอตพยายามหักล้างความเชื่อที่ว่าเลข 4 ประกอบปีมหาศักราชนี้ ผิดพลาดเพราะแท้จริงแล้วต้องเป็นเลข 3 โดยอ้าง *จารึกปราสาทมังกลารถ* คำประพันธ์บทที่ 4 ซึ่งระบุว่า netra แทนดวงตา คือ จำนวนเลข 3 ซึ่งแทนพระเนตร 3 ดวงของพระศิวะ⁹⁷ คำอธิบายดังกล่าวตอบข้อสงสัยที่ Finot เคยตั้งประเด็นไว้ก่อนหน้าในปี ค.ศ. 1903 ซึ่งยังไม่อาจหาข้อสรุปได้ว่า “ambarendu” เป็นชื่อบุคคลหรือไม่

ความคิดของ Finot เชื่อมโยงประวัติศาสตร์นิพนธ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของ Coedès ซึ่งยกย่องฟินอตในฐานะนักวิชาการผู้เปิดเผยพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีดมนให้เป็นที่รับรู้⁹⁸ ปีขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ เซดซียอมรับตาม Finot ดังที่ระบุคำศัพท์พระเวทแทนเลข 3 ซึ่งระบุคำศัพท์พระเวทแทนเลข 3 จะเห็นได้ใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* เนื้อหาบทที่ 34 กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงทำพิธีเบิกพระเนตรรูปพระโพธิสัตว์ชัยวรมศวร ซึ่งเป็นรูปเคารพที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างแทนพระราชบิดา ข้อความบรรทัดที่ 68 กำหนดช่วงเวลาประกอบพิธีว่า “vedenducandrārūpair” Coedès กำหนดปีมหาศักราชจากข้อความนี้ คือ รูปพระจันทร์ พระจันทร์ พระเวท คือปี 1113 เท่ากับปีคริสต์ศักราช 1191⁹⁹ ส่วนเอกสาร *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ฉบับตรวจสอบชำระและอ่านแปลของ Coedès เนื้อความจารึกตอนหนึ่งในบทที่ 4 ได้แปลความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นพระราชานใน (1) ดวงจันทร์ – หนึ่ง (หมายถึงดวงจันทร์ และเลข 1 = 1) ท้องฟ้า (= 0) – (3) พระเวท ซึ่งตรงกับ 1103 เท่ากับปีคริสต์ศักราช 1181¹⁰⁰

⁹⁵ Auguste Barth, “Les doublets de la stèle de Say-fong,” in *BEFEO* III (1903): 462.

⁹⁶ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor* (Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1925), 376.

⁹⁷ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 386.

⁹⁸ George Coedès, *Angkor: An Introduction* (Hong Kong ; New York : Oxford University Press, 1963), 82.

⁹⁹ George Coedès, “La stèle du Práh Khán d'Ankor,” in *BEFEO* XLI (1941): 288.

¹⁰⁰ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 173.

Coedès เขียนประวัติศาสตร์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรวจสอบข้อมูลคำอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤต คำอธิบายพระราชประวัติตอนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์นั้น Coedès เรียบเรียงข้อความไว้ว่า “ในปีค.ศ.1181 สี่ปีหลังจากการรุกราน อาณาจักรกัมพูชาก็คืนสู่ความสงบ เจ้าชายวรมันจึงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์”¹⁰¹ ความคิดเช่นนี้ต่อกย้ำในผลการศึกษาปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสมอมา และได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวาง

ในวงวิชาการไทย ผลงานแปลประวัติศาสตร์กัมพูชาของนักวิชาการไทยรุ่นบุกเบิก เช่น หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล และอุไรศรี วรตะริน นับว่ามีคุณูปการต่อการศึกษาพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่ง ผลงานแปลและเรียบเรียงจากผลผลิตความคิดทิศทางเดียวกับเซแดซ รวมทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์ของนักวิชาการรุ่นปัจจุบัน เช่น รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล อธิบายประวัติศาสตร์เรื่อง “ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ช่วงหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ความตอนหนึ่งว่า “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชพระองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรเขมรโบราณ พระองค์ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 พระองค์เสวยราชสมบัติในปีมหาศักราช 1103 (พ.ศ.1724)”¹⁰² ข้อมูลนี้อ้างเอกสารข้อเขียนของ Coedès อย่างชัดเจน เช่นเดียวกับรุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภักดีคำ นำเสนอข้อมูล “ศิลปะเขมร” ความตอนหนึ่งว่า “...4 ปีหลังจากการรุกรานของจามปา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงขับไล่จามปาออกจากเมืองพระนครได้ และขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.1724 มีพระนามตามที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า วรรษบาท กัมรเตงอัญศรีชยวรมมเทวะ หรือ พระบาทกัมรเตงอัญศรีชยวรมันเทวะ...”¹⁰³ ชนิตาภา ชลดวงษ์ และคณะ ระบุช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ความว่า “...อาณาจักรกัมพูชาก็ตกอยู่ใต้อำนาจของจามปาเป็นเวลา 4 ปี จนกระทั่งถึงปี ค.ศ.1181 เจ้าชายเชื้อสายราชวงศ์พิมายก็ได้เข้ามาครอบงำอาณาจักรกัมพูชากลับคืนสำเร็จ และเจ้าชายพระองค์นี้ก็ขึ้นเป็นกษัตริย์พระนามว่าชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII)...”¹⁰⁴

¹⁰¹ หมายถึง กองทัพจามปาที่เข้ามารุกรานเมืองพระนคร ดุโน ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัด นครธม แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 216.

¹⁰² รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ช่วงหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ” ใน ยุคมิติของประวัติศาสตร์ไทย หลังบายน พุทธเถรวาท การเข้ามาของคนไทย (ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557), 66.

¹⁰³ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภักดีคำ, ศิลปะเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 15.

¹⁰⁴ ชนิตาภา ชลดวงษ์ และคณะ, Cambodia ราชอาณาจักรกัมพูชา (เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2559), 36.

ที่แตกต่างคือ การนำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาของ Chandler โดยเขียนเนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หนึ่งบท แล้วระบุปีขึ้นครองราชย์ไว้ว่าเป็นปีค.ศ. 1182-1183¹⁰⁵ นับว่าเป็นข้อมูลที่ต่างจาก Coedès

ปี ค.ศ. 2007 ข้อมูล Bayon: New perspectives นำเสนอประเด็นปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย Jacques ไม่ได้พิจารณาศัพท์พระเวทแทนเลข 3 ในการระบุปีมหาคักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ Finot และ Coedès เคยนำเสนอไว้ หากพระเวทเป็นศัพท์ที่แทนด้วยเลข 4 ดังนั้น การขึ้นครองราชย์จึงยืดระยะเวลาเพิ่มขึ้นอีก 1 ปี เป็นปีมหาคักราช 1104 โดยประมาณช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ คือ อยู่ระหว่างเดือนเมษายน คริสต์ศักราช 1182 และเดือนมีนาคม คริสต์ศักราช 1183¹⁰⁶ การนำเสนอข้อมูลของ Jacques เกิดความตื่นตัวในทางวิชาการ ดังที่ Vickery ทบทวนมุมมองใหม่ต่อการตีความบายน โดยกล่าวถึงกรณีการตีความข้อความจารึกที่ระบุปีมหาคักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่างกันในกลุ่มนักวิชาการสองฝ่าย และดูเหมือนว่า Vickery จะสนับสนุนความเห็นของ Jacques อย่างชัดเจน¹⁰⁷ ความเห็นของ Jacques และ Vickery ต่างจาก Woodward ซึ่งได้เขียนคำนำให้แก่ Bayon: New perspectives นักวิชาการท่านนี้ อ้างความเห็นของ Coedès เป็นกรอบความคิด โดยเชื่อว่าพระเวทแทนเลข 3¹⁰⁸

ปีมหาคักราชระบุพระเวทแทนเลข 3 ดังที่ Finot และ Coedès นำเสนอ ดูเหมือนว่า Thomas S. Maxwell จะเป็นนักวิชาการที่มีความคิดยึดหยุ่นในการนำเสนอทางเลือกมากกว่านักวิชาการคนอื่น Maxwell อ่านแปล *จารึกปราสาทพระขรรค์* ข้อความบรรทัดที่ 69 ในบทที่ 34 ข้อความว่า “vedenducandrārūpair” เสนอคำแปลในปี รูป-พระจันทร์-พระจันทร์- พระเวท (ปีมหา

¹⁰⁵ ข้อมูลฉบับภาษาอังกฤษแตกต่างจากฉบับแปลภาษาไทย ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ให้ข้อมูลว่า “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประกอบพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ ค.ศ. 1181” ส่วนฉบับภาษาอังกฤษให้ข้อมูลว่า “Jayavarman VII was crowned in 1182-3” สิ่งที่น่าจะตระหนักก็คือ แหล่งข้อมูลเดียวกัน เมื่อแปลเป็นอีกภาษาหนึ่งแล้วระบุตัวเลขคลาดเคลื่อน ย่อมได้รับการอ้างอิงผิดแผกต่างกันไปด้วย เดวิด แซนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชาแปลโดย* พรรณงาม เถาธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสิจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, 86.; David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 70.

¹⁰⁶ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 38.

¹⁰⁷ Michael Vickery, “Bayon: New Perspectives Reconsidered,”: 103.

¹⁰⁸ Hiram Woodward, “Foreword,” in *Bayon: New perspectives*, 5.

ศักราช 1113 หรือ 1114) โดยคำศัพท์พระเวท แทนเลข 3 หรือเลข 4 ก็ได้¹⁰⁹ นั้นหมายความว่า ปัญหาตัวเลขเกี่ยวกับพระเวทนั้น จะเลือกเลขใดเลขหนึ่งไม่มีสูตรตายตัว และไม่ใช่ว่าข้อบกพร่อง

สรุปความเห็นของนักวิชาการเกี่ยวกับปี่ขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีจุดแตกต่างกัน 1 จุด คือ คำศัพท์พระเวทแทนเลข 3 และแทนเลข 4 คำศัพท์อื่นๆ ไม่มีปัญหาไม่ว่าจะเป็น พระจันทร์ แทนเลข 1 คำว่าเอก ซึ่งบ่งชี้อยู่แล้วว่าแทนเลข 1 และท้องฟ้าแทนเลข 0 จะเห็นได้ว่า แนวคิดการระบุความหมายของพระเวทแทนเลข 3 ในจารึกนั้น พิโนต์เป็นผู้เปิดประเด็นพระเวท แทนเลข 3 ไม่ใช่เลข 4 และอ้างเหตุผลซึ่งหาใน *จารึกปราสาทมังกลารถ* คือ พระเนตรของพระศิวะเพื่อ สนับสนุนเลข 3 ว่าถูกต้อง ส่วนนักวิชาการที่เห็นต่างระบุปีมหาศักราชว่าพระเวทแทนด้วยเลข 4 ชุด ความคิดที่แบ่งเป็นสองส่วนนี้ ไม่มีข้อมูลใดผิดหรือถูก และไม่อาจเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ได้ เพราะตัวเลขต่างกันเพียงหลักหน่วย แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ตัวเลขปีมหาศักราชในจารึกภาษาสันสกฤต มีระเบียบแบบแผนการใช้อย่างไร ตัวเลขกำหนดการใช้ตามตำราของนักปราชญ์อินเดีย หรือเกิดจากการตีความของผู้ใช้ตัวเลข ฉะนั้น การศึกษาตีความจารึกโดยพิจารณาพื้นฐานความคิดเรื่องตัวเลข ดังที่เรียกว่า “ภุตสังขยา” จึงเป็นแนวทางทำความเข้าใจและให้คำอธิบายปัญหาการตีความปี มหาศักราชได้

2) “ภุตสังขยา” (Bhūtasankhya): คำศัพท์บอกตัวเลขในจารึก

ตัวเลขบอกจำนวนในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นศัพท์สัญลักษณ์ คือ ใช้ตัวอักษรบอกความหมายเป็นสัญลักษณ์ ลักษณะพิเศษของตัวเลขดังกล่าวเรียกว่า “ภุตสังขยา” (Bhūtasankhyā) มีความหมายว่า “ตัวเลขที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต”¹¹⁰

ภุตสังขยาเป็นระบบตัวเลขพบในตำราสันสกฤตทั้งดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ และจารึกทั้งหลาย¹¹¹ การใช้ตัวเลขในเอกสารอินเดียโบราณนั้น Georg Bühler อธิบายว่าร่องรอยการใช้ตัวเลขตามจารีตนิยม เป็นที่รับรู้เมื่อ A. Weber ค้นพบใน *เศราตสูตร* ของกาดยานะและลาภยานะ ในโหราศาสตร์พระเวทและตำราคณิตศาสตร์ของพหุศาลี ถึงแม้มีการใช้ตัวเลขแต่พบตัวอย่างเป็นส่วนน้อย ตัวอย่างการใช้ตัวเลขจะพบมากขึ้นในตำราฉันทของปิงคละ จนกระทั่ง *ปัญจสิทธานติกา* ของ

¹⁰⁹ Thomas S. Maxwell, “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor,” in *Journal of Khmer Studies UDAYA* 8, (2007): 32-33.

¹¹⁰ K. Ramasubramanian and M. S. Sriram, *Tantrasaṅgraha of Nīlakanṭha Somayājī* (London: Springer Science & Business Media, 2011), 441.

¹¹¹ Sreeramula Rajeswara Sarma, *A Descriptive Catalogue of Indian Astronomical Instruments: Abridged Version* (Hamburg : tradition GmbH, 2019), X.

วราหมีหิระ ระบบการใช้ตัวเลขก็มีความสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น¹¹² ที่น่าสังเกตคือ **ตำราปัญจลิตธานติกา** น่าจะเป็นที่รับรู้ในหมู่พราหมณ์ราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย เพราะมีการอ้างอิง **คัมภีร์ลิตธานตะ**

ภุตสังขยาเป็นผลการใช้ตัวเลขที่นักปราชญ์จัดระบบในตำราและใช้เป็นแบบแผนต่อมา แสดงให้เห็นความชาญฉลาดของกวี เพราะคำศัพท์แทนตัวเลขมีจำนวนให้เลือกใช้มากมาย ที่สำคัญคำศัพท์ที่กวีนำมาใช้ซ่อนความหมายเชิงจินตภาพไว้ด้วย เช่น ภุตสังขยาที่ว่า **ananta, nabha, amvara** และ **vyoma** เป็นต้น ภุตสังขยาเหล่านี้แทนเลข ๐ ทั้งนี้คงเพราะความหมายของคำศัพท์สื่อถึงความเว้งว่าง ระบายพื้นที่เป็นมณฑลดูกว้างใหญ่ไพศาล รวากับไม่มีจุดสิ้นสุด คือ เป็นวงกลมต่อเนื่องกัน จึงเหมือนเลข ๐ หรือภุตสังขยาว่า **manas, hr̥daya, hr̥da** แทนเลข 1 ทั้งนี้คงเป็นเพราะชุดคำศัพท์สื่อความหมายว่าหัวใจ ซึ่งหัวใจเป็นอวัยวะสำคัญของสิ่งมีชีวิต มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวเท่า หัวใจจึงแทนด้วยเลข 1 จะเห็นว่านักปราชญ์โบราณมีความคิดแยกคาย โดยเห็นคำศัพท์สื่อความหมายแทนตัวเลขอย่างหลากหลาย เลือกมาใช้ได้ตามต้องการ นับเป็นตัวเลขที่สื่อลักษณะพิเศษ ดังที่ **K. Ramasubramanian** และ **M. S. Sriram**¹¹³ อธิบายว่า ภุตสังขยาเป็นคำที่ใช้โดยทั่วไปในภาษาสันสกฤต เกี่ยวข้องกับตัวเลขที่มีลักษณะพิเศษสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ คือ

- (1) สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น โลก พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวนพเคราะห์ ดาวมหาสมุทร ภูเขา ไฟ ท้องฟ้า ทิศทาง เป็นต้น
- (2) เป็นส่วนของร่างกายมนุษย์ เช่น ดวงตา หู ปาก เข้า มือ นิ้วมือ ฟัน เล็บ เป็นต้น
- (3) สัตว์ต่างๆ เช่น งู ม้า ช้าง เป็นต้น
- (4) ชื่อของเทพ เช่น ศิวะ อินทระ หรือบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น มนุ รามะ ไชนะ เป็นต้น
- (5) ฤดูกาล ปักษ์ เดือน สัปดาห์ เป็นต้น

ภุตสังขยาแทนตัวเลขมีตั้งแต่เลขหนึ่งจนถึงเลขสองหลัก (1-49) โดยภุตสังขยาแทนเลข 3 และเลข 4 มีความน่าสนใจเพราะเทียบปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังจะขอยกตัวอย่างภุตสังขยาแทนเลข 3 และเลข 4 เพื่อปูพื้นฐานการวิเคราะห์ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 12 แสดงรายละเอียดตัวอย่างภุตสังขยาแทนเลข 3¹¹⁴

¹¹² Georg Bühler, **Indian Paleography** (Calcutta: Indian Studies, Past & Present, 1962), 127.

¹¹³ K. Ramasubramanian and M. S. Sriram, **Tantrasaṅgraha of Nilakaṇṭha Somayāji**, 441-442.

¹¹⁴ K. Ramasubramanian and M. S. Sriram, **Tantrasaṅgraha of Nilakaṇṭha Somayāji**, 443.

ตัวเลข	ตัวอย่างภุตสังขยา	ความหมาย
3	agni, anala, hatāsana, śikhin, vahni	ไฟ
	bhuvana, jagat, loka	โลก
	Rāma Rāmas, Paraśurāma, Ayodhyārama, Balarāma)	ราม ในที่นี้ หมายถึง รามทั้งสาม คือ ปรศุราม อโยธยาราม และ พลราม
	hotr	นักบวชสำคัญ 3 คนใน ยัญพิธี คือ อธวริยะ โหตา และ อุทคาคา

การศึกษารวบรวมภุตสังขยาของ B.V.Subbarayappa และ K.V. Sarma มีภุตสังขยา แทนเลข 3 จำนวนมาก นอกเหนือจากตัวอย่างในตาราง มีดังต่อไปนี้ : kāla, kṛsānu, guṇa, grha, jvalana, tapana, trikāla, trigata, triguṇa, trijagat, trinetra, dahana, pāvaka, pura, ratna, vaiśvānara, sahodarāḥ, haranetra, hutabhuk, hutabhuj, hutāsa, hutāsana¹¹⁵

ตารางที่ 13 แสดงรายละเอียดตัวอย่างภุตสังขยาแทนเลข 4¹¹⁶

ตัวเลข	ตัวอย่างภุตสังขยา	ความหมาย
4	abdhi, udadhi, jaladhi, vāridhi, payodhi, arṇava	มหาสมุทร
	śruti veda āmnāya	คัมภีร์พระเวท
	yuga, āśrama, varṇa, dik	ยุค, อาศรม (ขั้นตอนของชีวิต), วรรณะ, ทิศ
	kṛta	เป็นชื่อตัวแรกของยุคทั้ง 4

นอกจากตัวอย่างภุตสังขยาแทนเลข 4 ในตารางแล้ว ยังมีคำศัพท์ที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้ : ambudhi, ambhodha, ambhodhi, ambhonidhi, āya, kaṣāya, kendra, koṣṭha, gati, ghana,

¹¹⁵ B.V.Subbarayappa and K.V. Sarma, **Indian Astronomy A Source-Book (Based Primarily on Sanskrit Texts)** (Bombay: Nehru Centre, 1985), 331.

¹¹⁶ K. Ramasubramanian and M. S. Sriram, **Tantrasaṅgraha of Nilakaṇṭha Somayāji**, 443.

carāṇa, jala, jalanidhi, turya, payodhi, payonidhi, praṇimnagesā, bandhu, lavaṇoda, vāridhi, viṣanidhi, samudra, salilākara, sāgara, sukha¹¹⁷

ภุตสังขยาเหล่านี้กำหนดตัวเลขเป็นแบบแผน นักปราชญ์อินเดียแต่โบราณใช้คำศัพท์เรียงเป็นลำดับตัวเลข ดัง *ปญจลิตธานตีกา* ของวราหมิหิระ นำเสนอตัวเลขโดยเรียงคำศัพท์ในรูปของ ทวันทวสมาส เวลาอ่านตัวเลขเรียงเป็นแถวยาวอ่านจากขวาไปซ้าย เช่นคำสมาสว่า “kha-kha-veda-samudra-sītarāsmayaḥ” อ่านตัวเลขเป็น 14400 หรือคำสมาสว่า “kha-kh-āṣṭi-yamāḥ” อ่านตัวเลขเป็น 21600 ตัวอย่างการเรียงตัวเลขรูปทวันทวสมาสนี้ ใช้สำหรับวันที่ในจารึก ดังพบได้จากจารึกกัมพูชาและจามปาตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 ส่วนที่ชาวปราชญ์ราวศตวรรษที่ 8¹¹⁸

กรณีมหาศักราชที่ระบุปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ คำศัพท์พระเวท แทนเลข 4 ไม่ใช่เลข 3 เลข 4 ในที่นี้หมายถึง พระเวท อันประกอบด้วยคัมภีร์ 4 เล่ม คือ *ฤคเวท สามเวท ยชุรเวท และอถรรพเวท* ที่น่าสังเกตคือ จารึกภาษาสันสกฤตเมื่อกล่าวถึงเลข 3 ในปีมหาศักราช จะไม่ใช่คำศัพท์พระเวท จารึกใช้คำศัพท์ที่มีความหมายตรงตัวและที่เป็นภุตสังขยา เช่น *จารึกปราสาทพระโค* ใช้ศัพท์ภุตสังขยา “agni” หมายถึงไฟ แทนเลข 3 ดังคำจารึกที่ว่า “agnigaganavasubhis” ตรงกับปีมหาศักราช 803¹¹⁹ หรือ *จารึกปราสาทตาเคียม* ใช้ศัพท์ภุตสังขยา “guṇa” หมายถึง คุณะในปรัชญาสาขขยะ ประกอบด้วย สัตตวะ รชัส และตมัส แทนเลข 3 ดังคำจารึกที่ว่า “guṇaśāsinaga” ตรงกับปีมหาศักราช 713¹²⁰ จารึกที่ใช้คำศัพท์ตรงตัวหรือตามความหมาย เช่น *จารึกหลักที่ k.561* ใช้คำศัพท์ “tri” แทนเลข 3 ดังคำจารึกที่ว่า “trivayomartu” ตรงกับปีมหาศักราช 603¹²¹ จารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใช้คำศัพท์แทนเลข 3 ตรงตัวเช่นกัน เห็นได้จาก *จารึกบันทายฉมาร์* บันทึกปีมหาศักราช 1138 ในข้อความว่า “aṣṭātriśaśāṅkarūpaiḥ” อันเป็นช่วงเวลาที่เกิดปรากฏการณ์ผีพุ่งไต้¹²² ส่วนจารึกที่บันทึกภุตสังขยาแทนเลข 4 จะเห็นได้จากคำศัพท์ที่มีความหมายว่ามหาสมุทร โดยเฉพาะคำศัพท์มหาสมุทร หรือทะเลบบ่อยครั้งในจารึก เช่น *จารึกหลักที่ k.1320* ใช้ศัพท์ภุตสังขยา “amvudhi” หมายถึงมหาสมุทร แทนเลข 4 ดังคำจารึกที่ว่า “saptāmvdhimaṅgalena”

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Georg Bühler, *Indian Paleography*, 130.

¹¹⁹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. I (Hanoi: Imprimerie d'extreme – orient, 1937), 32.

¹²⁰ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. III, (Paris, E. de Boccard, 1937), 89.

¹²¹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 40.

¹²² Thomas S. Maxwell, “A New Khmer and Sanskrit Inscription at Banteay Chmar,” in *Journal of Khmer Studies* UDAYA 10, (2009): 155.

ตรงกับปีมหาศักราช 847¹²³ จารึกปราสาทพนมบាយัง ใช้ศัพท์ภูตสังขยา “vāridhi” หมายถึง มหาสมุทร แทนเลข 4 ดังคำจารึกที่ว่า “rtuvārinidhīndriyaś” ตรงกับปีมหาศักราช 546¹²⁴ จารึกตวลปราสาท ใช้ศัพท์ภูตสังขยา “avdhi” หมายถึงมหาสมุทร แทนเลข 4 ดังคำจารึกที่ว่า “avdhidvirandhra” ตรงกับปีมหาศักราช 924¹²⁵ การใช้ศัพท์ภูตสังขยาว่าพระเวท เช่น จารึกเมืองเสมา ดังคำจารึกที่ว่า “munivedādri” ตรงกับปีมหาศักราช 747¹²⁶

ปัญหาการตีความภูตสังขยาพระเวทในจารึกภาษาสันสกฤต ปรากฏครั้งแรกกรณีปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากที่กล่าวมาตามลำดับ จะเห็นได้ว่าข้อมูลที่แพร่หลายในวงวิชาการมาโดยตลอดคือ ผลผลิตความคิดโดย Finot และ Coedès ดังนั้น การอ้างความหมายภูตสังขยาในหัวข้อนี้ เป็นคำตอบขั้นต้นที่รองรับหลักฐานปีมหาศักราชแทนด้วยพระเวทในจารึกที่ควรแทนด้วยเลข 4 และเพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้นจำเป็นต้องพิจารณาข้อความ จารึกปราสาทมังกลารถ ตามหลักฐานที่ Finot อ้างถึงต่อไป

3) จารึกปราสาทมังกลารถ : หลักฐานยืนยันพระเวทแทนเลข 3 ?

จารึกปราสาทมังกลารถ (k.488) สร้างขึ้นรัชสมัยพระเจ้าศรีนทรชัยวรมัน เนื้อหาบทที่ 4 เป็นหลักฐานที่ Finot ยกขึ้นมาหักล้างคำศัพท์พระเวทแทนปีมหาศักราชในจารึกประจำอารยศาลา และจารึกปราสาทพิมานอากาศ ว่าไม่ได้แทนเลข 4 หากแทนด้วยเลข 3 ดังความจารึกว่า

(11) netrāntarenduhṛdaye yo rājyam parilavdhavān |

(12) dharmmeṇāpalayaḥ lokān putravat [varddha] yan nayaiḥ ||

จารึกข้างต้น Finot แปลความว่า : “พระองค์ได้รับราชสมบัติใน ดวงตา-อากาศ-พระจันทร์-หัวใจ ทรงปกครองชาวโลกด้วยความเที่ยงธรรม ทรงทำให้ความเจริญรุ่งเรืองด้วยนโยบายที่ดีทั้งหลาย

¹²³ Claude Jacques and Dominic Goodall, “Stèle inscrite d’Isānavarman II à Vat Phu (K.1320),” in *Aséanie* 33 (juin 2014) (Bangkok: Sirindhorn Anthropology Centre, 2017), 419.

¹²⁴ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia* (Siem Reap: Center for Khmer Studies, 2009), 23.

¹²⁵ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II , 99.

¹²⁶ ปีมหาศักราชข้างต้น จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 ของกรมศิลปากร ระบุว่าตรงกับปี 847 ทั้งนี้ ไม่น่าจะใช้ตัวเลขนี้ เพราะภูตสังขยาระบุชัดเจนว่าตรงกับปี 747 เห็นได้จากความหมายของคำศัพท์ muni = 7 veda = 4 และ adri = 7 อำไพ คำไท, “จารึกเมืองเสมา,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 109, 115.

เหมือนบุตร”¹²⁷ ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์นี้ กวีกล่าวถึง “พระองค์” ในคำประพันธ์บทนี้ หมายถึง “ศรีชยวรมัน” คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งปรากฏพระนามในบทประพันธ์ก่อนหน้า ดังความจารึก บทที่ 3 ว่า¹²⁸

(9) āsīc chrī-jayavarmmeśo bhānur yo ritamogaṇān |

(10) udayācala udbhūtaś śrīndarājapu [re] harat ||

คำประพันธ์บทนี้ กล่าวย้อนไปถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังความว่า “มีพระราช (พระนาม) ศรีชยวรมัน พระองค์เป็นดวงอาทิตย์ที่โผล่ขึ้นจากภูเขา ชบไล้ความมืดของศัตรูนี้ ในเมืองศรีนทราปุระ”

เนื้อความจารึกระบุปีมหาศักราชด้วยศัฟท์ภูตสังขยาแทนตัวเลขใน 4 ตำแหน่ง ดังข้อความว่า “netrāntarenduhṛdaye” ประกอบด้วยดวงตา (netra) ซึ่ง Finot ระบุว่าแทนเลข 3 เพราะเหตุว่า พระศิวะมีพระเนตร 3 ดวง อากาศ (antara) แทนเลข 0 พระจันทร์ (indu) แทนเลข 1 และหัวใจ (hṛdaya) แทนเลข 1 ตามนัยนี้ จึงแทนด้วยปีมหาศักราช 1103 ที่น่าสังเกตก็คือ พระศิวะนอกจาก รูปลักษณะของพระองค์มีพระเนตร 3 ดวง (tri-netra) พระเนตรนี้ยังสื่อความหมายปรัชญาด้วย ดังที่ จารึกปราสาทสดก๊กอกรม แสดงให้เห็นว่ากวีบูชาพระเนตร 3 ดวงของพระศิวะ อันเป็นปรัชญาที่แทน ด้วยพระจันทร์ พระอาทิตย์ และดวงไฟ โดยผู้ที่มองเห็นอาตมมันตามความเป็นจริง ก็ย่อมมองเห็น พระศิวะได้¹²⁹

คำอธิบายข้างต้นตรงกับปีมหาศักราช 1103 Finot แสดงความเห็นว่าเป็นปีเดียวกับจารึก ประจำอำเภอโคยศาลาและจารึกปราสาทพิมานอากาศ ที่ว่า “vedāmvaraikendubhir” ถ้าเช่นนั้นควร นับว่าภูตสังขยาแทนศัฟท์ดวงตามีความหมายเดียวกับศัฟท์พระเวทได้หรือไม่ ปัญหาคือ ภูตสังขยาแทนศัฟท์ดวงตา ไม่ได้แทนเลข 3 หากแทนเลข 2 แต่เลข 2 หากประกอบเป็นปีมหาศักราช 1102 ย่อมคลาดเคลื่อนจากช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ดังนั้น ความหมายแท้จริง ของภูตสังขยาแทนศัฟท์ดวงตา จึงน่าจะสัมพันธ์กับการตีความความเชื่อบางประการ ไม่ใช่ความหมาย ภูตสังขยาตามตำราอินเดีย

¹²⁷ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 397, 402.

¹²⁸ *Ibid.*, 397, 401.

¹²⁹ Kamaleswar Bhattacharya, (Edited), In Collaboration with Karl-Heinz Golzio, *A selection of Sanskrit inscriptions from Cambodia*, 139.

จารึกปราสาทมังกลารถ ผู้รจนาคือ พราหมณ์ผู้ทำหน้าที่รับใช้พระเจ้าศรีนครินทร์ชยวรมัน เนื้อหาจารึกกล่าวถึงประวัติพราหมณ์ทฤชเฑศซึ่งเดินทางมาจากเมืองนรปดิเทศ โดยเข้ามารับราชการในราชสำนักพระเจ้าชยวรมันที่ 7 พราหมณ์ผู้นี้ได้รับพระราชทานนามว่า “ศรีชยมหาประธาน” พราหมณ์ผู้นี้รับราชการสืบต่อมาถึงพระมหากษัตริย์อีกสองพระองค์¹³⁰ กวีบันทึกเชื้อสายพราหมณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ กล่าวคือ บุตรีพราหมณ์ได้เป็นพระมเหสีโดยการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ และลูกหลานผู้ชายก็สถาปนาอำนาจขึ้นเป็นผู้ปกครอง¹³¹ การที่กวีบันทึกพระนามพระเจ้าชยวรมันที่ 7 และปีขึ้นครองราชย์ของพระองค์ เพราะสายตระกูลพราหมณ์ผู้แต่งจารึก รับราชการในแผ่นดินรัชสมัยพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ดังนั้น จึงเป็นขนบการเขียนจารึกที่กวีอ้างบุรพกษัตริย์ไล่เรียงจนถึงยุคสมัยของตน ประเด็นสำคัญคือ จารึกปราสาทมังกลารถ ระบุปีมหาศักราชที่พระเจ้าชยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์แฝงปรัชญาความเชื่อทางศาสนา หรือว่าตัวเลขที่จดบันทึกคลาดเคลื่อน จากการตรวจสอบข้อมูลต่างๆ การตีความตัวเลขในที่นี่ ประมวลได้ 3 แนวทาง

แนวทางแรก ความหมายตัวเลขแทนดวงตา ไม่ได้แทนเลข 3 คือ พระเนตร 3 ดวงของพระศิวะ หากแทนเลข 4 อันเกิดจากการตีความเชื่อมโยงดวงตาของพราหมณ์ ดังคติความเชื่อของคนอินเดียโบราณที่มองการสัมผัสรับรู้ของโค พราหมณ์ พระมหากษัตริย์ และบุคคลทั่วไปนั้น จะแลเห็นสิ่งต่างๆ ไม่เหมือนกัน อรรถาธิบายนี้ปรากฏใน *มหาภารตะ* บรรพที่ 5 อุทโยคบรรพ อธิบายที่ 34 ดังนี้

gandhena gāvaḥ paśyanti vedāiḥ paśyanti brāhmaṇāḥ |
cāraiḥ paśyanti rājānaś cakṣurbhyām itare janāḥ¹³² ||

โคทั้งหลายมองเห็นด้วยกลิ่น พราหมณ์ทั้งหลายมองเห็นด้วยพระเวททั้งหลาย
พระราชาทรงเห็นด้วยพระเนตรเห็นด้วยจากรบุรุษ นอกจากนี้ คนทั้งหลายจะเห็น
ด้วยตา 2 ตา

คำประพันธ์บทนี้ สื่อความหมายเชิงเปรียบเทียบทั้งโค พราหมณ์ พระราชา และคนทั่วไปสัมผัสรับรู้สิ่งต่างๆ ตามลักษณะพิเศษของชาติกำเนิด กล่าวคือ โคมีจมูกกับกลิ่นได้ดี จึงเสมือนมีตาเพิ่มขึ้นมาโดยการดมกลิ่น พราหมณ์เป็นวรรณะของผู้คงแก่เรียน มีความสัมพันธ์กับการอ่านพระเวท

¹³⁰ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 397, 402. ; George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 173.

¹³¹ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja* (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), 540-542.

¹³² *Mahabharata Udyogaparva* , accessed April 26, 2020, available from <https://sanskritdocuments.org/mirrors/mahabharata/pdf/mbh-05.pdf>

พราหมณ์จึงมองเห็นหรืออ่านพระเวททั้งสี่เล่ม เสมือนมีตา 4 ดวง พระราชามีพระเนตรทั่วทุกแห่ง เพราะมีสายลับ (จารบุรุษ) ต่างพระเนตรพระกรรณคอยตรวจตราความเคลื่อนไหวภายในเมือง ขณะที่คนทั่วไปมองเห็นด้วยตา 2 ดวง ซึ่งไม่ได้มีลักษณะพิเศษอย่างใด เมื่อพิจารณาพรรณนากวีผู้รจนา *จารึกปราสาทมังกลารถ* ดูเหมือนจะยอมรับนับที่คล้ายกันนี้ ดังคำประพันธ์บทที่ 26 กวีกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์กับพระเวท บรรดาพราหมณ์มีความพึงพอใจด้วยพระเวททั้งหลาย เพราะเมื่อตายแล้วจะได้ไปเกิดบนโลกพระพรหม เพื่อให้พระพรหมพึงพอใจ¹³³ ดังคำจารึกว่า

(27) *marttyavrahmagāṇān vedair abhinandya dvijo hy ajam* |

(28) *vrahmalokasthitam vrahma-lokam nandayituṅ gataḥ* ||

แน่นอน พราหมณ์เมื่อทำให้หมู่พราหมณ์ที่ยังจะต้องสิ้นอายุขัย ให้ชื่นชมยินดีด้วยพระเวททั้งหลายแล้ว จึงได้ดำเนินสู่พรหมโลก เพื่อให้พระพรหม ผู้ไม่เกิด ผู้อยู่ในพรหมโลกพึงพอใจ¹³⁴

ความจารึกตอนนี้ หมายความว่า พราหมณ์มีหน้าที่เรียนและสอนพระเวท ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของวรรณะพราหมณ์ เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ การได้ไปเกิดยังพรหมโลก โดยคนวรรณะอื่นไม่สามารถเข้าถึงได้ ดังนั้น คำตอบแนวทางแรก สันนิษฐานได้ว่า “ดวงตา” แทนปีมหาศักราชในจารึกหลักนี้ ไม่ใช่เลข 3 หากแทนเลข 4 ฉะนั้น ปีมหาศักราชจึงเป็น 1104

แนวทางที่สอง หากตัวเลขดวงตาแทนปีมหาศักราช *จารึกปราสาทมังกลารถ* ไม่เกี่ยวกับการตีความตามแนวทางแรก เป็นไปได้หรือไม่ว่าตัวเลขที่กวีจดบันทึกอาจคลาดเคลื่อน อีกประการหนึ่ง *จารึกปราสาทมังกลารถ* สร้างในยุคสมัยที่ล่วงพ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่น่าจะยึดถือปีมหาศักราชดังกล่าวจนหักล้างหรือแทนตัวเลขปีมหาศักราชในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 *จารึกปราสาทมังกลารถ* ไม่นับอยู่ในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งจารึกประจำยุคสมัยจะกำหนดโครงสร้างเนื้อหาและมีการซ้ำข้อความที่ระบุปีขึ้นครองราชย์ตรงกัน ชื่อน่าสังเกต คือ ถึงแม้ผู้รจนามีประสบการณ์ร่วมกับบริบทสังคัมรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่พออำนาจทางการเมืองเปลี่ยนแปลง การจดบันทึกเวลาที่เปลี่ยนตามเจตนาธรรมของผู้เขียน ดังจะเห็นได้จากปีมหาศักราชในจารึกบางครั้งตัวเลขคลาดเคลื่อนปรากฏใน *จารึกตวลตาเพชร* ระบุปีรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (มหาศักราช 772) พระเจ้าธรรมวรมันที่ 1 (มหาศักราช 822) พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (มหาศักราช 850) พระเจ้าธรรมวรมันที่ 2 (มหาศักราช 862) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (มหา

¹³³ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 398, 404.

¹³⁴ *จารึกปราสาทมังกลารถ* ด้านที่ 2 บทที่ 26

ศักราช 892)¹³⁵ Jacques กล่าวว่าปีมหาศักราชที่ระบุว่ายู่ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 พระเจ้า
 ธรรมชวรมันที่ 1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 พระเจ้าธรรมชวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เมื่อ
 เปรียบเทียบจารึกหลักอื่นแล้ว มีเพียงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 เท่านั้นที่ตัวเลขปียุคสมัยพ้องกับ
 จารึกหลักอื่น ข้อมูลดังกล่าวนี้ทำให้เห็นได้ว่าแม้จารึกที่สร้างช่วงบริบทที่ผู้นำมีอำนาจปกครอง
 บ้านเมืองขณะนั้น ต่อเมื่ออำนาจของผู้ปกครองเปลี่ยนแปลง กวีผู้บันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ก็ได้
 เปลี่ยนแปลงตัวเลขปีมหาศักราชหลายครั้งหลายหน¹³⁶ เช่นเดียวกับ *จารึกปราสาทมังกลารถ* อาจ
 เป็นไปได้ว่ากวีระบุปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คลาดเคลื่อนความเป็นจริง ดังนั้น การที่
 Finot อ้างอุตสังขยา “ดวงตา” (netra) แทนเลข 3 จึงไม่มีน้ำหนักมากพอที่จะสรุปได้ว่าปีมหาศักราช
 ดังที่ปรากฏในจารึกประจำอำเภอโคยศาลาและ*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* เป็น 1103

แนวทางที่สาม เป็นไปได้หรือไม่ว่าคำศัพท์ดวงตาในจารึกเกี่ยวข้องกับระบบการนับตัวเลข
 หรือการใช้คำศัพท์ตัวเลขอันเป็นที่รับรู้ของนักปราชญ์โบราณในขณะนั้น หรือเกี่ยวข้องกับหลักฐาน
 ทางรูปประติมากรรมบางอย่าง ซึ่งพอเวลาล่วงเลยไป กลายเป็นประเด็นปริศนาที่ชนรุ่นหลังไม่อาจรับรู้ได้
 ดังนั้น คำศัพท์ *netra* ซึ่งปรากฏตำแหน่งหลักหน่วยในปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึง
 น่าจะตีความได้มากกว่าความหมายที่สื่อถึงพระเนตรของพระศิวะ แต่ถ้ายอมรับว่าพื้นฐานคำศัพท์
netra ในทางปรัชญาสื่อถึงเลข 3 ไม่ใช่เลข 2 ตามอุตสังขยา ไม่ใช่เลข 4 สัมพันธ์กับความหมาย
 เปรียบเทียบดวงตาของพราหมณ์ ก็อาจขัดกับคตินิยมรัตนตรัยมหายานในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
 ซึ่งพระพุทธศาสนามีอิทธิพลเหนือการอ้างอิงระบบปรัชญาของเทพฮินดู ซึ่งพราหมณ์ผู้รจนา
จารึกปราสาทมังกลารถ น่าจะประนีประนอมกับคติความเชื่อพระพุทธศาสนานี้ด้วย

ความเป็นไปได้ของคำตอบที่ประมวล 3 แนวทางนี้ เป็นทางเลือกการตีความอุตสังขยาปีมหา
 ศักราชที่มีปัญหา จะเห็นได้ว่าแนวทางแรกและแนวทางที่สองมีน้ำหนักใกล้เคียงกัน เพราะตัวเลข
 สัมพันธ์กับคติความเชื่อที่สอดคล้องกับวรรณกรรมพราหมณ์ ในที่นี้คือ พราหมณ์สามารถหยั่งรู้และ
 มองเห็นพระเวททั้ง 4 ได้เจเนจบ ดวงตาของพราหมณ์จึงมีสัมผัสพิเศษเข้าถึงความรู้ของจักรวาลใน
 พระเวทได้ ดังนั้น ความหมายตัวเลขแทนดวงตาใน*จารึกปราสาทมังกลารถ* ไม่น่าสื่อถึงพระเนตร 3
 ดวงของพระศิวะ รวมทั้งไม่สื่อถึงหลักปรัชญาพระเนตรของพระศิวะตามที่ Finot กล่าวถึง แต่สมควร
 เป็นดวงตาของพราหมณ์ เพราะจารึกหลักนี้ย่อบ่อยครั้งถึงความเปรี๊ยะของพราหมณ์ที่
 เชี่ยวชาญพระเวท และการยกคุณวุฒิของพราหมณ์ในฐานะชนชั้นนำของสังคม ส่วนแนวทางที่สอง มี

¹³⁵ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge vol. V* (Paris: Editions de Boccard, 1937), 244-269.

¹³⁶ Claude Jacques, “Études d'épigraphie cambodgienne. VI. Sur les données chronologiques de la stèle de Tûol Ta Pec (K.834),” in *BEFEO* LVIII (1971): 163-176.

น้ำหนักใกล้เคียงกัน เพราะเป็นไปได้ที่กวีใช้คำศัพท์สื่อความหมายปึงมหาศักราชผิดพลาด ตัวอย่างดังกล่าวเป็นประเด็นถกเถียงดังใน**จารีกตวลตาเพชร** นั่นก็คือ ตัวเลขปึงมหาศักราชในการปกครองของพระมหากษัตริย์คลาดเคลื่อนจากเอกสารชิ้นอื่น

4) ความเชื่อพระเวท : ตัวเลขปึงมหาศักราช และความเคลื่อนไหวทางศาสนา

คำว่า “เวท” ในภาษาสันสกฤตหมายถึง “ความรู้ที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (Sacred Knowledge)¹³⁷ ความสำคัญของคัมภีร์พระเวทนั้น Sarvepalli Radhakrishnan ยกย่องว่าเป็นเอกสารเก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับความทรงจำของมนุษย์ที่เรามี¹³⁸ นับตั้งแต่ที่ชาวอารยันเดินทางเข้ามาสู่อินเดีย บทสวดขับร้องถือว่าเป็นสมบัติอันมีค่ายิ่งที่ชาวอารยันนำมาใช้สวดบูชาเทพเจ้าบนผืนแผ่นดินใหม่ จากนั้นก็เกิดบทสวดเป็นคัมภีร์พระเวท เพื่อตอบสนองต่อการประกอบศาสนพิธี¹³⁹ ความสืบเนื่องของคัมภีร์พระเวทนับว่าไม่ขาดตอนในกระแสความเชื่อของพราหมณ์ ทั้งที่อินเดียและเอเชียอาคเนย์ เพราะพราหมณ์ถือว่าพระเวทเป็นคัมภีร์ชั้นสูง มีความศักดิ์สิทธิ์ บทสวดเป็นสื่อติดต่อกับพลังเหนือธรรมชาติที่น่าสังเกตคือ พราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญพระเวทเดินทางเข้ามารับใช้พระมหากษัตริย์อาณาจักรกัมพูชานี้ เมื่อย้อนกลับมาทบทวนปึงมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่แทนคำศัพท์ฤตสังขยาด้วยพระเวท คำถามก็คือ ในรัชสมัยนี้ความเชื่อเรื่องพระเวทเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิม คือเชื่อว่าไตรเพทประกอบด้วยคัมภีร์ 3 เล่ม คือ *ฤคเวท สามเวท ยชุรเวท* หรือเป็นความเชื่อพระเวทช่วงหลัง คือ เชื่อว่าพระเวทประกอบด้วยคัมภีร์ 4 เล่ม โดยเพิ่ม *อถรรพเวท* เข้ามา¹⁴⁰ จีรพัฒน์

¹³⁷ Varman Shivarnman Apte, **The Practical Sanskrit-English Dictionary** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1998), 1496.

¹³⁸ Sarvepalli Radhakrishnan, **Indian Philosophy Volume- I** (London: George Allen & Unwin, 1948), 63.

¹³⁹ Idib., 64.

¹⁴⁰ ความเชื่อเรื่องพระเวทกระแสดั้งเดิม คือ เชื่อว่าพระเวทมี 3 คัมภีร์ เกิดขึ้นก่อนคริสต์ศักราชราว 3, 000 ปี เป็นกระแสพัฒนาการของวัฒนธรรมฮินดูหรือพราหมณ์ ซึ่งผสมผสานวัฒนธรรมอารยันเข้ากับทราวาท ความผสมผสานทางวัฒนธรรมนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ที่ชนเผ่าอารยันอพยพเคลื่อนย้ายที่อยู่เข้ามายังดินแดนอินเดีย ในระยะแรกพวกอารยันนับถือไฟและวัว และกลายเป็นลัทธิของพวกอารยันที่มีชัยชนะเหนือพวกชนเผ่าพื้นถิ่น ส่งผลให้เกิดวาระทั้ง 4 คือ กษัตริย์หรือนักรบเป็นเจ้าของที่ดิน พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีบูชาเทพ เวศน์หรือไวศยะ ทำไร่ไถนาและค้าขาย และพวกศูทร คือ ทาสหรือชนชั้นกรรมกร ในขณะที่สังคมมีการแบ่งวรรณะ *ฤคเวท* ก็ถือกำเนิดขึ้นเป็นบันทึกเกี่ยวกับเทพของพวกอารยัน มีการสาธยายมนตร์ด้วยน้ำโสม ทำให้เกิด*สามเวท* และในช่วงปลายสมัยสามเวท พราหมณ์ได้คัดเลือกบทมนตร์โศลกใน*ฤคเวท*รวมเข้ากับร้อยแก้วอธิบายการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยจัดเข้ากันเป็นชุดๆ จึงทำให้เกิด*ยชุรเวท* ขึ้น ดังนั้น จึงมีพระเวทอยู่ 3 คัมภีร์ รวมเรียกว่า*ไตรเพท* ส่วน ความเชื่อพระเวทกระแสในช่วงหลัง คือ เชื่อว่าพระเวทมี 4 คัมภีร์ เกิดขึ้นตั้งแต่ที่พวกอารยันอีกกลุ่มหนึ่งอพยพจากตุรกีสถาน

ประพันธ์วิทยา ให้ความเห็นว่าข้อมูลที่กวีระบุพระเวทแทนเลข 3 หรือ เลข 4 ต้องทราบบริบทความ เชื่อยุคสมัยที่จารึกสร้างขึ้นว่าผู้เขียนจารึกอิงความเชื่อพระเวทแบบใด¹⁴¹ ข้อสังเกตของจิรพัฒน์ สอดคล้องกับ Maxwell ที่ให้ความเห็นว่าความคิดเกี่ยวกับพระเวทแทนเลข 3 หรือ เลข 4 เป็นความ เชื่อทางศาสนาเรื่องจำนวนคัมภีร์พระเวท กล่าวคือ ความเชื่อพระเวทแทนเลข 3 เป็นแนวคิดยุคก่อน ศาสนาฮินดู และยุคสมัยพระเวทแทนเลข 4 เพราะมีคัมภีร์หนึ่งเล่มเพิ่มขึ้น แต่ดูเหมือนว่า Maxwell แสดงความเห็นกลางๆ ว่า พระเวทแทนเลข 3 หรือเลข 4 ก็ได้ ไม่ได้ชี้เฉพาะว่าควรใช้ตัวเลขใด การ เขียนตัวเลขที่ลำดับ 3-1-1-1 หรือ 4-1-1-1 จึงอ่านเป็น 1113 หรือ 1114 ตามระบบปีมหาศักราชใน อินเดีย ซึ่งเป็นระบบตัวเลขในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ ดังความว่า

*The word veda is used for the numeral “3” (or “4”) because the ancient pre-Hindu scriptures, collectively known as the Vedas (the R̥gveda, Yajurveda, and Sāmaveda, sometimes including also the Atharvaveda), are three or four in number. These word-numerals are conventionally written down in what might appear to be the reverse order, lowest units first and highest units last: veda (3 or 4) – indu (1) – candra (1) – rūpa (1). Thus the sequence 3-1-1-1 or 4-1-1-1 is to be read as 1113 or 1114. The śaka era, widely used for political and administrative purposes across South and South East Asia, was founded in India in the year 78 AD; the simplest conversion method is therefore to add this number to the śaka date (1113 or 1114 + 78 = 1191 or 1192 AD)*¹⁴²

เมื่อพิจารณาภาพรวมความเชื่อพระเวทในอาณาจักรกัมพูชา พบว่าบางยุคสมัยพราหมณ์ ยอมรับความนิยมไตรเพทและบางยุคสมัยพราหมณ์ยอมรับหลักการจตุรเพท เช่น ในรัชสมัยพระเจ้า ราชเชนทรวรมันที่ 2 มีหลักฐานความเชื่อพระเวทใน **จารึกปราสาทแปรรูป** ระบุไว้ตั้งแต่บทบูชา

ตะวันออก ข้ามช่องเขาฮินดูกุสุภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นกัมพูระ แล้วเข้าสู่อินเดีย พวกอารยันที่เดิน ทางเข้ามานี้รวมเข้ากับพวกทสยหรือทราวาท รับเอาความเชื่อทางประเพณีพิธีกรรมไปเป็นของกลุ่มตน เมื่อขยาย อำนาจสู่กุสุภาคก็ปะทะกับพวกอารยันที่เข้ามาอยู่ก่อน จึงเกิดเป็นสงครามที่เรียกว่า “มหาภารตะ” ในสมัยนี้ พราหมณ์ได้รวบรวมไสยศาสตร์ต่างๆ รวมเป็น**อภรรพเวท** ซึ่งประกอบด้วยมนตร์โคลงของเก่า ใช้สวดเพื่อปิดเป่า ความเจ็บป่วย ไถผี ผิงรูป ผิงรอย ทำเสน่ห์ สะเดาะเคราะห์ กลบบัตร สุมเพลิง และแก้เสนียดจัญไร รวมทั้งเรื่องราว เกี่ยวกับเพศศาสตร์ด้วย **อภรรพเวท**นี้ จัดว่าเป็นพระเวทที่ 4 ของพราหมณ์ เรียบเรียงและสรุปจาก สมัคร บุรวาศ, **ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล** (กรุงเทพฯ: แพร่วิทยา, 2516), 65-71.

¹⁴¹ สัมภาษณ์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, ราชบัณฑิตยสถาน สาขา ตันติภาษา, 13 มกราคม 2563.

¹⁴² Thomas S. Maxwell, “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor,” : 33.

พระศิวะว่าความสว่างไสวยังทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก เกี่ยวกับคัมภีร์ไตรเพท ซึ่งก็คือพระเวท 3 เล่ม ได้แก่ *ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท*¹⁴³ เช่นเดียวกับ*จารึกปราสาทแม่บุญตะวันออก* ก็กล่าวถึงคัมภีร์ไตรเพททั้ง 3 โดยกวีใช้คำศัพท์ว่า “trayyāh”¹⁴⁴ Kamaleswar Bhattacharya ตั้งข้อสังเกตว่า คำประพันธ์*จารึกปราสาทแปรรูป* กล่าวถึงไตรเพทนี้ เหตุใดถึงไม่กล่าวถึงคัมภีร์อถรรพเวทเลย เพราะการแบ่งพระเวทตามทิศมีมานานแล้ว ตามทฤษฎีของ Bhattacharya จึงเห็นว่าพระเวทในจารึกที่ว่านี้เกี่ยวข้องกับปรัชญาปรมณะ ซึ่งพระเวทเกี่ยวข้องกับไฟ ลม และดวงอาทิตย์¹⁴⁵ จากข้อมูลจารึก จึงทำให้ตั้งเป็นประเด็นคำถามว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่พราหมณ์ใน รัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ยึดถือองค์ประกอบคัมภีร์พระเวทมี 3 เล่ม หรือไตรเพทเป็นหลัก *จารึกเมืองเสมา* ระบุชัดเจนว่าพราหมณ์ในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เชี่ยวชาญไตรเพท¹⁴⁶ และจากที่ได้กล่าวไปแล้วว่าจารึกหลักนี้ คำศัพท์ฤตสังขยาพระเวทในปมहाศักราชแทนเลข 4 ดังนั้น จึงแสดงชัดเจนว่าฤตสังขยา กำหนดความหมายตัวเลขเป็นแบบแผน ไม่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ไตรเพท กล่าวคือ ความคิดเรื่องพระเวทแทนเลข 4 เป็นที่รับรู้ในหมู่นักปราชญ์อยู่แล้ว แต่การยึดถือคัมภีร์เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม พราหมณ์ในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 น่าจะถือคัมภีร์ไตรเพทเป็นหลัก ขณะที่จารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยเห็นว่ากวีให้คำตอบความเชื่อพระเวทชัดเจน

ปัญหาเบื้องต้นคือ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงข้อมูลความเชื่อเรื่องพระเวทไม่มาก ทั้งนี้เพราะข้อมูลจารึกแสดงคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มากกว่าศาสนาพราหมณ์ มีเพียง*จารึกปราสาทจรุง* ให้รายละเอียดพระเวทบางโคลง อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเจริญเฟื่องฟู มีจารึกภาษาสันสกฤตที่เขียนโดยพราหมณ์ใศวนิกาย คือ *จารึกปราสาทโตว์* ระบุความเชื่อเรื่องพระเวทไว้ชัดเจน

ใน *จารึกปราสาทโตว์* เป็นหลักฐานที่ไขคำตอบปมहाศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเป็นจารึกสดุดีพระเกียรติในยุคสมัยนี้ จารึกกล่าวถึงคัมภีร์ของพราหมณ์ในสายตระกูลกูเปนทรบัณฑิต ได้แก่ *คัมภีร์ลิตธานตะ ตรรกศาสตร์ ไวยากรณ์ของปาณินิ คัมภีร์พระเวท และอรรถศาสตร์* ดังที่ว่า

¹⁴³ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II* (Delhi: s.n., 1981), 141.

¹⁴⁴ Ibid., 41.

¹⁴⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 31.

¹⁴⁶ อำไพ คำโท, “จารึกเมืองเสมา,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16*, 114.

(3) siddhāntatarkkamunisammataśavdacāstra-
vedārthapañcajaladhīn pivati sma hr̥dyam |

(4) pītojjhitaikasaritāmpatir āśu tāvaj

jihrāya kin kila na kumbhabhavo pi yasmin ||

เมื่อเขาได้ตีมหาสมุทรทั้ง 5 คือ ลีทธานตะ ตรรกศาสตร์ ไวยากรณ์
ของผู้ที่นับถือว่าเป็นมุณี (ปาณินิ) วิชาพระเวท และอรรถศาสตร์ เมื่อก่อนนี้
ฤๅษีคัสตยะ ก็ได้ตีมหาสมุทรแห่งเดียวแล้วคายออกมาทันทีทันใด จะไม่
ละลายใจเลยหรือ¹⁴⁷

คัมภีร์ศิลปศาสตร์เหล่านี้ เป็นคู่มือเรียนรู้ของพราหมณ์อินเดียสมัยโบราณ ขอบเขตความรู้
คัมภีร์ครอบคลุมปรัชญาพราหมณ์ทั้งความคิดจักรวาลวิทยา ตรรกศาสตร์ หลักไวยากรณ์ คู่มือ
พิธีกรรม และหลักการปกครองสำหรับพระราชามีที่น่าสังเกต 2 ประการ ประการแรก ในบรรดา
คัมภีร์ 5 เล่มนี้ ปรากฏ**คัมภีร์ลีทธานตะ** ซึ่งมีเนื้อหากว้างขวางทั้งไวยากรณ์ ปรัชญา และดาราศาสตร์
แสดงว่าความคิดเรื่องฤๅษีสังขยาหรือการใช้ตัวเลขเป็นกฎที่พราหมณ์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
รู้จักเป็นอย่างดี ตามที่กล่าวไปแล้วว่า**คัมภีร์ปัญญาลีทธานติกา** ของวราหมิหิระ นักปราชญ์ชาวอินเดีย
โบราณ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ได้พัฒนาและจัดระบบฤๅษีสังขยาไว้อย่างเป็นระบบ ซึ่งชุดคัมภีร์ที่
เรียกว่าลีทธานตะ เป็นคู่มือการตรวจสอบแบบแผนที่พราหมณ์ได้เขียนไว้ ประการที่สอง การอ้างถึง
คัมภีร์พระเวท ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจารึกหลักนี้เป็นหลักเดียวในรัชสมัยพระเจ้าชัยว
รมันที่ 7 ที่ชี้ให้เห็นว่า**คัมภีร์พระเวท** ต้องประกอบด้วย 4 คัมภีร์¹⁴⁸ ดังนั้น ความคิดว่าพระเวท
ประกอบด้วยคัมภีร์ 4 เล่มจึงน่าจะสืบทอดในสายบรรพบุรุษของกวีตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6
สืบมาถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ความเชื่อเรื่องพระเวทประกอบด้วยคัมภีร์ 4 เล่ม พบใน **จารึกปราสาทไควร์** ดังบทบอบน้อม
พระพรหม กวีกล่าววาทะพระพรหมให้กำเนิดพระเวท 4 เล่ม ด้วยเหตุที่เป็นคัมภีร์กำเนิดจากเทพ
พระเวทจึงเป็นแหล่งสรรพศาสตร์ชั้นสูง แม้แต่พระคิวยังต้องเข้าถึงความรู้ในคัมภีร์นี้ ดังที่ว่า

¹⁴⁷ **จารึกปราสาทไควร์** ด้านที่ 4 บทที่ 47

¹⁴⁸ คัมภีร์ 4 เล่ม สามารถจำแนกเนื้อหาคัมภีร์ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก **เนื้อหาคัมภีร์ประกอบด้วย**
เรื่องราวความเชื่อที่ห่างไกลจากโลกมนุษย์ และห่างไกลจากความเชื่อที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ เห็นได้จาก **ฤๅษี**
สามเวท ยสุรเวท ซึ่งเน้นเรื่องราวทางศาสนา เน้นการบูชาัญญเพื่อผลบุญส่งเสริมให้ไปเกิดบนสวรรค์เป็นหลัก
เนื้อหาในคัมภีร์จึงเป็นเรื่องห่างไกลจากโลกมนุษย์ ส่วนที่สอง **เนื้อหาคัมภีร์เน้นเรื่องราวในชีวิตประจำวันของ**
มนุษย์เป็นหลัก เห็นได้จาก **อถรรพเวท** ซึ่งนำเสนอเรื่องราวการเกิด การตาย ความรัก การแต่งงาน ครอบครัวและ
บ้าน เป็นต้น ทั้งเกี่ยวข้องกับการทำพิธีให้พ้นจากทุกข์และทำให้ชีวิตเป็นมงคล บำรุง คำเอก, “ค โน เทวีริษยัญญิเย
อถรรพเวทกับความเชื่อทางเวทย์มนตร์ของคนไทย,” ใน **ตำรงวิชาการ 3,5** (มกราคม-มิถุนายน 2547): 224.

- (5) ambhojabhūr bhuvi vibhāti vibhābhir ābhir
vedaiś caturbhir api bhūtapater adhītaiḥ |
(6) yena vyadhāyi nijasarggavivādakāle
viṣṇor adhogatir adhovadanair ayudhāmnām ||

พระพรหมปรากฏบนโลก ด้วยแสงเหล่านี้ คือ คัมภีร์พระเวททั้ง 4 ถูก
เรียนแล้วโดยพระคเริะ การอวตารของพระวิษณุ ได้ถูกจัดแจงแล้วโดยพระองค์
ด้วยการทอดพระเนตรลงมายังเบื้องล่างของเทพทั้งหลาย¹⁴⁹

จาริกปราสาทจริง กวียกย่องแผ่นดินรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าสะอาดบริสุทธิ์ เหตุที่
แผ่นดินน่ายกย่องเพราะเหล่านักบวชให้ความสำคัญต่อหลักปรัชญาการดำรงชีวิตซึ่งสัมพันธ์กับอาศรม
ของวรรณะนั้นๆ นอกจากนี้ ความเชื่อของพราหมณ์ยังสะท้อนจากการอ้างถึงคัมภีร์สมฤติ อันเป็น
คัมภีร์ในชั้นหลังพระเวท ดังจาริกที่ว่า

- (15) ślāghyāṃ bhavaṃ puṇyabhavaṃ maheśa-
maharṣivarnāśramakīrttanādhyāṃ |
(16) guruprayatnānugunānurāgāṃ
smṛtiṃ yathā yo niyamena bheje ||

พระองค์มีแผ่นดินที่น่าสรรเสริญให้เป็นแผ่นดินที่สะอาดบริสุทธิ์ ที่พร้อม
ไปด้วยการพรรณนาถึงอาศรมของวรรณะ โดยเหล่ามหาฤชิ เหมือนมีคัมภีร์สมฤติที่
มีความรักในคุณอันน้อยใหญ่ เพราะความเพียรพยายามของครู¹⁵⁰

จาริกข้างต้น แสดงถึงความเฟื่องฟูของศาสนาพราหมณ์ในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะ
เห็นได้ว่าบรรยากาศบริเวณปราสาทจริง เต็มไปด้วยที่อาศรมของพราหมณ์ กวีอ้างคัมภีร์สมฤติ แสดง
ว่าความรู้เรื่องพระเวท เป็นกระแสความเชื่อของพราหมณ์ยุคสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ยึดถือศาสตร์
เป็นองค์ประกอบเสริมคำอธิบายพระเวท คัมภีร์ประเภทสมฤตินี้ เชื่อว่าถ่ายทอดในหมู่มนุษย์ ไม่ใช่
ถ่ายทอดจากเทพ หมายความว่าคัมภีร์เขียนขึ้นโดยมนุษย์เพื่อขยายความคัมภีร์ประเภทศฤติ ตัวอย่าง

¹⁴⁹ จาริกปราสาทไตร์ ด้านที่ 1 บทที่ 3

¹⁵⁰ จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.288 ด้านที่ 3 บทที่ 70

คัมภีร์สมฤติ เช่น เวทวงศ์ อุปเวท และธรรมศาสตร์ เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ตามประวัติวรรณคดีสันสกฤต จัดอยู่ในสมัยสุตตระ (ราว 300 ปีก่อนพุทธศักราชถึงพุทธศักราช 300) อันเป็นช่วงเวลาที่นักปราชญ์ เขียนคัมภีร์เพื่อใช้เป็นองค์ประกอบ หรือภาคผนวกพระเวท โดยมีฐานคิดเพื่อสร้างความเข้าใจใน พระเวท การสวดพระเวท และการประกอบยัญพิธี¹⁵¹ การที่กวีผู้รจนา *จาริกปราชญ์จริง* อ้างคัมภีร์ สมฤติอันเป็นหมวดหมู่คัมภีร์ที่เกิดในชั้นหลังสมัยพระเวท ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อพระเวทมีองค์ประกอบ 4 เล่ม แล้ว จึงชี้ให้เห็นการรับรู้ศาสตร์พระเวทในหมู่พราหมณ์มีกระแสพัฒนาการ มีการสั่งสมองค์ความรู้ใน คัมภีร์สืบทอดต่อเนื่องมายาวนาน สอดคล้องกับภาพสลักที่ผนังปราสาทบายน แสดงให้เห็นบทบาท ของพราหมณ์ผู้อาวุโสในอาศรม แวดล้อมด้วยพราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ พราหมณ์ในอาศรมมีหน้าที่อ่าน คัมภีร์ทางศาสนา และสวดบริกรรมคาถา ดังนี้

ภาพที่ 22 ภาพสลักพราหมณ์ที่ผนังด้านในปราสาทบายน เห็นได้ชัดเจนว่าภายในอาศรม มีพราหมณ์ ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่กำลังนั่งอ่านคัมภีร์โบราณ มีพราหมณ์สองคนนั่งอยู่ด้านหลัง พราหมณ์คนแรกถือ คัมภีร์ไว้ให้อาจารย์ และพราหมณ์ที่อยู่ซ้ายมือ ยืนบริกรรมคาถา ในมือถือลูกประคำ

ที่มา: Michael D. Coe, *Angkor and the Khmer Civilization*, 190.

¹⁵¹ จำลอง สารพัดนึก, *วรรณกรรมพระเวท* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 21. ; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต* (นครปฐม: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 30.

ความเชื่อพระเวท ซึ่งพราหมณ์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือว่าพระเวทมีองค์ประกอบ คัมภีร์ 4 เล่ม มีหลักฐานสนับสนุนคือ *จารึกปราสาทมังกลารถ* ก่อนที่พราหมณ์ทฤชีกเศจะเดินทางเข้ามายังราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พราหมณ์ผู้นี้เล่าว่าอาณาจักรกัมพูชามีผู้เชี่ยวชาญพระเวทเป็นอันมาก¹⁵² ที่น่าพิจารณาคือ กวีกล่าวถึงพระเวททั้ง 4 ในคำประพันธ์ น่าจะสื่อความหมายแฝงอยู่ด้วย ดังคำประพันธ์บทที่ 11 กวีใช้คำสมาสว่า “*ekānanotsrṣṭacaturveda*” เพื่อเล่นล้อกับคำสมาสอีกชุดว่า “*caturvadanotsrṣṭa-caturvedam pitāmaham*” กระสวนข้อความสองแห่งนี้เห็นได้ว่าแสดงอหังการของกวี คำสมาสชุดแรกพราหมณ์ทฤชีกเศ (*vipra*) ถูตนเองได้ปลดปล่อยพระเวทออกจากปากด้านเดียว ส่วนคำสมาสชุดที่สอง สืบเนื่องจากพราหมณ์ผู้นี้แสดงกิริยาเหยียดหยัน (*ivāhasat*) พระพรหม (*pitāmaham*) ที่ได้ปลดปล่อยพระเวททั้ง 4 ออกจาก พระโอษฐ์ทั้ง 4 ด้าน¹⁵³ จากข้อความนี้ประเด็นสำคัญก็คือ ความเคลื่อนไหวของพระเวทในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถูกแรงปะทะและถูกช่วงชิงมาตรฐานคุณค่าของพระเวทโดยพราหมณ์ในรัชสมัยต่อมา ดังข้อความที่กล่าวถึงพราหมณ์ พระเวท และพระพรหมนี้ แฝงนัยตีความได้ 2 ระดับ ระดับแรก เป็นการรับรองเรื่องเล่าปรัมปราในหมู่พราหมณ์ที่ถือว่าพระเวทเก็บรายละเอียดความลับของความรู้ทั้งหมดไว้ในพระโอษฐ์พระพรหม ผู้ใดไม่สามารถล่วงละเมิดได้ ดังเรื่องราวปรัมปราคติเกี่ยวกับพระมนูหรือเรื่องพระวิษณุอวตารมาเป็นปลา ซึ่งเป็นปางแรกในบรรดา 10 ปาง ต้นเรื่องเล่าถึงอสูรหัยครีฟที่ขโมยคัมภีร์ *พระเวท* ในพระโอษฐ์ของพระพรหม ขณะที่พระพรหมบรรทม พระวิษณุจึงต้องอวตารลงมาปราบอสูรเพื่อนำพระเวทกลับคืนมา¹⁵⁴ ระดับที่สอง การที่กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทมังกลารถ* เยาะเหยียดพระพรหมที่ปลดปล่อยพระเวทจากพระโอษฐ์ 4 ด้าน ตีความได้ว่าอาจสัมพันธ์กับระบบสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อนุমানได้ว่าเป็นพระพักตร์ของทิพยบุคคล สลักบนยอดปราสาทบายน ตีความได้ว่าเป็นพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือพระพักตร์ของพระพรหม ซึ่งเชื่อมโยงกับพระเวท 4 คัมภีร์เช่นเดียวกัน โดยยอดปราสาทบายนส่วนใหญ่ประดับด้วยพระพักตร์ของทิพยบุคคล 4 พักตร์ แต่ละพักตร์มี พระเนตรสอดส่อง 4 ทิศ มีพระโอษฐ์ทั้ง 4 เหมือนพระพรหม เก็บรักษาความลับจตุรเพทไว้ภายใน ที่สำคัญคติการแกะสลักประดับยอดปราสาทบายน สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ด้วย ดังที่ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภัคดี นำเสนอข้อมูลว่า

¹⁵² Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 403.

¹⁵³ *Ibid.*, 398.

¹⁵⁴ Shrikala Warriar, *Kamandalu: The Seven Sacred Rivers of Hinduism* (London: Mayur University, 2014), 173.

“ความพิเศษของปราสาทบายน คือ ยอดปราสาทแต่ละยอดประดับด้วย พระพักตร์ของทิพบุคล ยอดส่วนใหญ่มี 4 พระพักตร์ บางรอบที่ไม่อาจ มองเห็นได้รอบด้านอาจมีเพียง 2 หรือ 3 พักตร์ ...พระพักตร์เหล่านี้อาจจะ หมายถึงพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อีกทั้งยังกล่าวกันว่า พระพักตร์เหล่านี้เป็นพระพักตร์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย อาจเป็น สัญลักษณ์ของความคิดว่าพระราชอำนาจและพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 ไปทั่วอาณาจักร”¹⁵⁵

เมื่อพิจารณาบริบทการก่อสร้างศิลปกรรมในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ปราสาทบายนคง เป็นสิ่งที่โดดเด่นที่สุดในเมืองนครธม กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทมังคลารถ* ย่อมประจักษ์ถึงความยิ่งใหญ่ ของปราสาทบายน ศิลปกรรมที่สลักหน้าทิพบุคลชยาดมหิมาแฝงคติความเชื่อของผู้สร้างนี้ จึงถูก ชวงชิงความหมายในแง่ความยิ่งใหญ่โดยพราหมณ์ที่ถือตนมีความรู้เป็นเลิศสมัยต่อมา โดยไม่ยอมรับ มาตรฐานคุณค่าที่สื่อถึงพระเวทในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

อย่างไรก็ตาม มาตรฐานการใช้คำศัพท์พระเวทที่เกี่ยวกับภูตสังขยาแทนเลข 4 ไม่ เปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะการอ้างพระเวทในปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไม่อาจ ตีความพระเวทเป็นเลข 3 ได้ การศึกษาจากจุดเริ่มต้นการอ้างพระเวทในปีมหาศักราชเชื่อมโยงยัง บริบทความเชื่อพระเวทในรัชสมัยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังกล่าวมานี้ มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบริบท ทางด้านการเมืองด้วย สมควรจะกล่าวถึงต่อไปด้วย

5) ความสัมพันธ์ระหว่างปีมหาศักราชกับบริบทที่เกี่ยวข้อง

ความสัมพันธ์ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับบริบท การเมืองใน 2 ประเด็น ประเด็นแรก ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกี่ยวข้อง กับปีมหาศักราชใน *จารึกที่เมืองหมีเชิน* ซึ่งกล่าวถึงเจ้าชายวิทยานันทเสด็จมายังอาณาจักรกัมพูชา อย่างมีนัยยะสำคัญ ประเด็นที่สอง ปีมหาศักราชมีความสัมพันธ์กับการก่อสร้างศาสนสถานปราสาท ตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ ดังนี้

5.1) ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกี่ยวข้องกับปีมหาศักราชใน จารึกที่เมืองหมีเชิน

นอกจากปีมหาศักราช 1104 ปรากฏในจารึกกลุ่มอโรคยศาลา และ *จารึกปราสาท พิฆานอากาศ* ดังได้กล่าวถึงแล้ว จารึกภาษาจามที่เมืองหมีเชิน ลำดับเหตุการณ์ที่เจ้าชายวิทยานันทเส

¹⁵⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภักดีคำ, ศิลปะเขมร, 139.

เดินทางเข้ามายังราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับปีมหาศักราช 1104 ด้วย จากข้อมูลจารึกฉบับตรวจสอบโดย Finot ระบุจุดสังขยาในปีมหาศักราชดังกล่าวแทนเลข 4 โดยใช้คำศัพท์แทนว่า มหาสมุทร ลำดับปีมหาศักราชตามรูปศัพท์ คือ “มหาสมุทร-อากาศ-พระจันทร์-พระจันทร์”¹⁵⁶ ปีมหาศักราชใน*จารึกเมืองหมีเซิน* นอกจากชี้ให้เห็นเหตุการณ์สำคัญที่เจ้าชายจามเดินทางมาผูกไมตรีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นทางการแล้ว น่าจะมีความเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวบริบทการเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ

จารึกเมืองหมีเซิน กล่าวถึงเจ้าชายวิทยานันท์ที่มีความรอบรู้พระพุทธศาสนาหายาน กวีผู้รจนากล่าวย้อนเหตุการณ์ในขณะที่เจ้าชายยังทรงพระเยาว์ว่าได้เข้ามาสู่ราชสำนักของกัมพูชา และด้วยเหตุที่เจ้าชายทรงมีลักษณะมหาบุรุษ 33 ประการ จึงเป็นที่พอพระทัยพระมหากษัตริย์กัมพูชา จนถึงกลับทรงสั่งสอนสรรพวิชาและประทานเมืองมัลยังให้เจ้าชายวิทยานันท์ครอบครอง¹⁵⁷ ข้อมูลจุดนี้ Cœdès ประมวลสภาพการเมืองระหว่างเจ้าชายวิทยานันท์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับอาณาจักรจามปา ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการแผ่ขยายพระราชอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Cœdès กล่าวว่าเจ้าชายจามผู้นี้ลี้ภัยเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชา ประจวบกับช่วงเวลาขณะนั้นมีกบฏที่เมืองมัลยัง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงส่งเจ้าชายวิทยานันท์ควบคุมกองทัพหลวงไปปราบกบฏ และการณ์ก็สำเร็จสมประสงค์ทุกประการ กลายเป็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโปรดปรานเจ้าชายพระองค์นี้ ทรงสถาปนาพระเกียรติแต่งตั้งเป็นเจ้าชายยุพราช ขณะที่เจ้าชายจามก็ทรงช่วยเหลือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการทำสงครามกับจามปาเช่นเดียวกัน¹⁵⁸ ประเด็นชวนคิดคือ ตามทฤษฎีของ Cœdès เจ้าชายวิทยานันท์ทรงลี้ภัยทางการเมืองเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชา ถ้าพิจารณาจากนัยจารึกจามแล้ว การเสด็จมายังอาณาจักรจามปามีนัยยะสำคัญมากไปกว่านั้น กล่าวคือ ปีมหาศักราช 1104 เป็นปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ใช่ปีมหาศักราช 1103 ดังที่ Cœdès ลำดับเหตุการณ์ไว้ เพราะหากพิจารณาความสอดคล้องของเหตุการณ์ทางการเมืองแล้ว การสถาปนาพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปีมหาศักราช 1104 คงจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ เจ้าชายวิทยานันท์ในฐานะที่มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มาก่อนหน้า ซึ่งอาจรักษาสัมพันธ์ไมตรีขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังอาณาจักรจามปาขณะที่พระชนมายุไม่มากนัก เจ้าชายจามคงทรงรับรู้ความเคลื่อนไหวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการเสวยราชสมบัติ ฉะนั้น ตัวเลขปีมหาศักราช 1104 จึงบันทึกไว้ในจารึกที่อาณาจักรจามปา เพื่อยืนยันวาระเฉลิมฉลองพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะที่ขึ้นครองราชย์

¹⁵⁶ Louis Finot, “Notes d'épigraphie : XI. Les inscriptions de Mi-Son,” : 975.

¹⁵⁷ Ibid., 974.

¹⁵⁸ George Cœdès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 170.

5.2) ปีมหาศักราชมีความสัมพันธ์กับการก่อสร้างศาสนสถานปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์

กุตสังขยาแทนพระเวท เชื่อมโยงกับเนื้อความ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ในคำประพันธ์บทที่ 34 บรรทัดที่ 68 Coedès ตีความพระเวทแทนเลข 3 แต่เมื่อสรุปได้ว่ากุตสังขยาแทนพระเวทไม่ได้แทนเลข 3 คำประพันธ์ที่ยกมานี้ จึงควรเปลี่ยนมุมมองใหม่ ดังนี้

(67) sa śrījayavarmmanrpās
śrījayavarmmeśvarākhyalokeśam |
(68) vedenducandrarūpair
udamīlayad atra pitṛmūrttim ||

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น พระนามว่าศรีชยวรมัน ทรงเบิกพระเนตร
พระประติมาของพระราชบิดา (พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2) คือ องค์
พระโลเกศวรที่มีพระนามว่า ศรีชยวรมเศศวร ในปีที่กำหนดด้วยรูป-พระจันทร์-
พระจันทร์-พระเวท¹⁵⁹

สาระสำคัญในจารึกข้างต้น พระเจ้าชยวรมันที่ 7 ทรงทำพิธีเบิกพระเนตรองค์พระประติมาของพระราชบิดาพระโลเกศวรพระนามว่า “ศรีชยวรมเศศวร” เนื้อหาบรรทัดที่ 68 บาทที่ 3 แปลว่าตรงกับปีมหาศักราชประกอบด้วย รูป (1) พระจันทร์ (1) พระจันทร์ (1) พระเวท (4) ดังนั้น ปีมหาศักราช 1114 การประกอบพิธีบูชารูปเคารพพระโพธิสัตว์ที่เป็นพระรูปเหมือนพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันที่ 2 จึงสรุปได้ว่า การทำพิธีเบิกพระเนตรรูปเคารพในปราสาทพระขรรค์ไม่ใช่ปีคริสต์ศักราช 1191 หรือ พ.ศ.1734 หากเป็นปีคริสต์ศักราช 1192 หรือ พ.ศ.1735

ปีมหาศักราชใน*จารึกปราสาทพระขรรค์* เกี่ยวข้องกับปีมหาศักราชใน *จารึกปราสาทตาพรหม* คือ ช่วงเวลาที่พระเจ้าชยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาพระรูปเหมือนของพระราชมารดา คือ เจ้าหญิงศรีราชจุฑามณี ณ ปราสาทตาพรหม ในปีมหาศักราช 1108 ตรงกับปีคริสต์ศักราช 1186 หรือ พ.ศ.1729 ดังคำจารึกต่อไปนี้

¹⁵⁹ สำนวนแปลของจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยาแสดงความหมายพระเวทแทนเลข 3 จึงเป็นปีมหาศักราช 1113 ในที่นี้ผู้วิจัยพิสูจน์ชัดเจนแล้วว่า พระเวทแทนเลข 4 ดังนั้น จึงปรับคำแปลใหม่ดังสำนวนข้างต้น

- (71) prātiṣṭhipac śrī¹⁶⁰ jayarājacūdā-
maṇiṃ maṇidyotitapuṇyadehām |
- (72) tasyāñ jananyā jinamātrmūrttiṃ
mūrttiṃ samūrttidyuśāsāṅkarūpaiḥ ||

พระองค์ได้ทรงประดิษฐานแล้วซึ่งรูปของพระมารดา คือ ศรีราชอุทามณี
ในปีที่กำหนดด้วยรูป-พระจันทร์-ห้องฟ้า-รูป ที่มีพระวรกายที่เกิดจากบุญ
(ความบริสุทธิ์) อันโชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณีให้เป็นรูปเคารพแห่ง
พระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ราชวิหารนั้น¹⁶¹

มหาศักราชที่ระบุข้างต้น เนื้อหาบรรทัดที่ 72 บาทที่ 4 ประกอบด้วย รูป (1) พระจันทร์
(1) ห้องฟ้า (0) รูปหรือร่างกายพระศิวะ (8) คือ ปี 1108 เชื่อมโยงกับข้อมูลการก่อสร้างปราสาท
พระขรรค์มีระยะเวลาห่างจากช่วงเวลาก่อสร้างปราสาทตาพรหม 6 ปี ไม่ใช่ระยะเวลาห่าง 5 ปีตาม
ข้อมูลเดิมที่ Coedès อธิบาย¹⁶² ส่วนทรศนะของ Chandler แม้จะแสดงความเห็นปีขึ้นครองราชย์
ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ตรงกับกลุ่มความคิดเห็นของ Coedès แต่ดูเหมือนว่าการยอมรับปีการ
ก่อสร้างปราสาทตาพรหมและปราสาทพระขรรค์ ก็ดูจะมีทิศทางเดียวกัน นั่นคือยังคงเชื่อว่าปีก่อสร้าง
ปราสาทพระขรรค์ ตรงกับปีคริสต์ศักราช 1191 โดยเชื่อว่าพระเวทแทนด้วยเลข 3 ดังที่ Chandler
นำเสนอข้อมูลช่วงเวลาการก่อสร้างปราสาทพระขรรค์ และคติความเชื่อการก่อสร้างปราสาท ดังนี้

*Preah Khan was dedicated in 1191 and houses a portrait statue
of Jayavarman's father, Dharanindravarman, with the traits of
Lokesvara, the deity expressive of the compassionate aspects of the
Buddha. The symbolism is relentlessly appropriate, for in Mahayana
Buddhist thinking the marriage of wisdom (prajna) and compassion
(karuna) gave birth to enlightenment, which is to say, to the Buddha
himself, the Enlightened one¹⁶³*

¹⁶⁰ เข้าใจคำจารึกตรงนี้ น่าจะเป็น śrī ซึ่ง Coedès นำเสนอคำอ่านเป็น chrī

¹⁶¹ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 1 บทที่ 36

¹⁶² George Coedès, *Pour-mieux comprendre Angkor* (Paris: librairie d'Amérique et d'Orient
Adrien Maisonneuve, 1947), 194.

¹⁶³ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 74.

แม้ความคลาดเคลื่อนการตีความตัวเลขพระเวทในปีมหาศักราชพบจุดเดียว และระยะเวลาห่างไม่มาก แต่ก็ส่งผลต่อการเรียบเรียงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยภาพรวม และการกำหนดอายุในจารึกด้วย¹⁶⁴ ยิ่งกว่านั้น ปีตัวเลขในจารึกสัมพันธ์กับบริบทการเมือง ดังช่วงเวลาที่เจ้าชายวิทยานันทะเสด็จมาราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปีมหาศักราช 1104 สัมพันธ์กับปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปรากฏในจารึกประจำอารยศาลาหลักต่างๆ และ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** แสดงว่าเจ้าชายจามทรงทราบความเคลื่อนไหวภายในราชสำนักกัมพูชา จึงเสด็จมาร่วมพิธีเฉลิมฉลองวาระสำคัญนี้ด้วย ขณะเดียวกันการตีความคำศัพท์พระเวทแทนเลข 4 เปลี่ยนคำอธิบายการสถาปนาปราสาทพระขรรค์ ซึ่งไม่ใช่ข้อมูลเดิมที่ Cœdès อธิบายไว้

การอ้าง **คัมภีร์พระเวท** และ **คัมภีร์สมฤติ** ใน **จารึกปราสาทโต้ว** และ **จารึกปราสาทจรุง** พิสูจน์ให้เห็นว่ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความเชื่อเรื่องพระเวทเป็นแบบกระแสช่วงหลัง ดังนั้น จึงควรถือได้ว่าข้อมูลปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับ 1104 (คริสต์ศักราช 1182 พ.ศ.1725)

การตรวจสอบหลักฐานใน **จารึกปราสาทมังคลารถ** โดยดูจากกฤตสังขยาดวงตาแทนปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประกอบด้วย ดวงตา-อากาศ-พระจันทร์-หัวใจ พบประเด็นสำคัญ คือ Finot เห็นว่าดวงตา คือ พระเนตรทั้ง 3 ดวงของพระศิวะ เชื่อว่าอาจเทียบได้กับปรัชญาไสวณิกายที่อธิบายพระเนตรของพระศิวะแทนพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงไฟ การตีความดวงตาเท่ากับเลข 3 และเป็นเกณฑ์ตัวเลขแทนพระเวทในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นแนวทางหนึ่งในการตีความที่ให้คำตอบมากกว่าหนึ่งคำตอบ เพราะคำศัพท์ “เนตร” ให้ความหมายแตกต่างจากคำศัพท์ว่า “ตรีเนตร” ซึ่งระบุพระสมัญญานามของพระศิวะ ดังนั้น ทรรศนะของ Finot ที่นำทางไว้นี้ เอื้อให้ตีความคำศัพท์ “เนตร” ได้หลายแนวทาง

¹⁶⁴ การตีความตัวเลขปีมหาศักราชแทนกฤตสังขยาในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเห็นแตกต่างในหมู่นักวิชาการอยู่ 2 จุด ในจุดแรก คือ กรณีตัวเลขแทนพระเวทในปีมหาศักราช 1104 หรือ 1103 ดังที่กล่าวถึงข้างต้น ส่วนจุดที่สอง ปรากฏในปีมหาศักราชการสร้าง **จารึกปราสาทโต้ว** หากยึดฉบับอ่านแปลของ Cœdès เป็นคู่มือ จะพบว่า **จารึกปราสาทโต้ว** สร้างขึ้นในปีมหาศักราช 1111 (ดูข้อมูลภูมิหลังจารึก ช่วงเวลาการเขียน **จารึกปราสาทโต้ว**) ประเด็นคือ Cœdès เห็นว่ากฤตสังขยาพระอาทิตย์แทนเลข 1 แต่มีนักวิชาการไม่เห็นด้วยกับการอ่านปีมหาศักราชที่ Cœdès นำทางไว้ ดังที่ Jacques เห็นว่าควรเป็นปีมหาศักราช 1117 โดย กฤตสังขยา พระอาทิตย์แทนเลข 7 ไม่ใช่เลข 1 กรณีการตีความตัวเลขปีมหาศักราชใน **จารึกปราสาทโต้ว** ความแตกต่างกันระหว่างเลข 1 กับเลข 7 ที่ระยะเวลาห่างของเวลามากกว่า 5 ปี จึงมีผลต่อการกำหนดอายุของจารึกด้วยว่ามีระยะห่างจากการสร้างขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากพอสมควร และยังสันนิษฐานช่วงเวลาก่อสร้างปราสาทโต้วอีกด้วย

แนวทางตีความกตัญญูขยาดวงตาใน*จารึกปราสาทมังกลารถ* ประมวลคำตอบ 3 แนวทาง แนวทางแรก ดวงตาในกตัญญูขยาเท่ากับดวงตาของพราหมณ์ เพราะพราหมณ์เป็นผู้หยั่งเห็นและสัมผัสรับรู้พระเวทด้วยจักขุญาณ ดังมีหลักฐานคติความเชื่อโบราณแทรกในมหาภารตะ และดูเหมือนว่ากวีผู้รจนาจารึก ยกย่องความสามารถของพราหมณ์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์กับพระเวทเป็นสิ่งคู่กัน เพราะพราหมณ์จำเป็นต้องพึงพอใจต่อการเรียนและการสอน พระเวท หากไม่ปฏิบัติตามพันธกิจนี้พราหมณ์จะไปสู่พรหมโลกและเข้าถึงพระพรหมาไม่ได้ ดังนั้น การอ่านพระเวทจึงใช้ดวงตาพิเศษของพราหมณ์สัมผัสรับรู้พระเวททั้ง 4 แนวทางที่สอง หากดวงตาไม่ได้เทียบกับดวงตาของพราหมณ์ แสดงว่าจารึกบันทึกปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คลาดเคลื่อน เพราะดวงตาตามแบบแผนกตัญญูขยาแทนเลข 2 เมื่อประกอบเป็นปีมหาศักราช 1102 เวลาคลาดเคลื่อนจากปีมหาศักราช 1103 และ 1104 แนวทางที่สาม เป็นข้อเสนอที่ว่าเป็นไปได้หรือไม่ ยังมีระบบตัวเลขนับปีมหาศักราชที่ชนรุ่นต่อมาไม่อาจทราบได้ หรือกตัญญูขยาดวงอาจเกี่ยวข้องกับรูปประติมากรรมอันเป็นระบบสัญลักษณ์ความเชื่อประจำยุคสมัย ซึ่งปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ปีมหาศักราช 1104 ในจารึกไม่ใช่ตัวเลขที่กวีใส่เข้ามาเพื่อให้เนื้อความครบสมบูรณ์ หากปีมหาศักราชช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เป็นเวลาสำคัญที่สุดในบันทึกพระราชประวัติของพระองค์ ดังปรากฏในจารึกประจำยุคสมัย และเป็นที่ยอมรับในเอกสารบันทึกต่างอาณาจักร คือ *จารึกที่เมืองหมีเซิน* ซึ่งเจ้าชายวิทยานันทเสด็จมาอาณาจักรจามปาเพื่อเฉลิมฉลองพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

กล่าวได้ว่า ปีมหาศักราชขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นว่าพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีแง่มุมตีความได้หลากหลาย ไม่มีคำตอบใดเป็นสูตรสำเร็จตายตัว ต่อเมื่อหลักฐานการตีความมีความชัดเจนและลุ่มลึก บริบทประวัติศาสตร์และกระแสความคิดเกี่ยวพันกัน ย่อมหรือสร้างชุดความคิดที่แตกต่างได้

1.1.4 บั้นปลายพระชนม์ชีพ ปริศนาพระเจ้าโรครี้น และการเสด็จสวรรคต

พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพ ไม่ปรากฏรายละเอียดการเสด็จสวรรคต พระราชประวัติในจารึกเสมือนเป็นบันทึกเส้นทางพระราชอำนาจของพระองค์ที่ขึ้นสู่จุดสูงสุดประหนึ่งดาวค้างฟ้า แล้วก็ประทับภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สุกสกาวเพียงนั้น ไม่เสี้ออำนาจ และแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการเสริมแต่ง อนุมานจากความน่าจะเป็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระชนม์อายุยืนยาว ดังที่ Hall รับรองเหตุผล Cœdès ที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์ขณะพระชนมายุ 90 พรรษา¹⁶⁵ หากเชื่อเช่นนี้ พระองค์จะมี

¹⁶⁵ D.G.E. Hall, *A History of Southeast Asia*, 106.

พระชนมายุยืนยาวร่วมศตวรรษ ขณะที่ Chandler เชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครองราชย์ขณะที่ทรงมีพระชนมายุประมาณ 60 พรรษา¹⁶⁶ หรือ Jacques แสดงข้อสังเกตว่าพระองค์มีพระชนมายุยาวนาน 72 พรรษา¹⁶⁷ ข้อมูลดังกล่าว ทำให้ตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระชนมายุมากแล้ว ขณะที่ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชา

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ถือว่าบิดเบือนพระราชประวัติช่วงปลายพระชนม์ คือ ชุดความรู้ที่โยงตำนาน “พระเจ้าโรคเรื้อน” กักรณีสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โรคเรื้อนในที่นี้มีหลักฐานว่าเป็นโรคระบาดทางผิวหนัง¹⁶⁸ เกิดขึ้นในหมู่ชาวเขมรตั้งแต่ครั้งที่โจวต้ากวาน เดินทางในขบวนราชทูตจากราชสำนักมองโกลมายังเมืองพระนคร ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าศรีอินทรวรมัน¹⁶⁹ บันทึกของโจวต้ากวาน เห็นผู้คนตามรายทาง “มีคนที่เป็นโรคเรื้อนเป็นอันมากเรียงรายอยู่ทั่วไปตามถนนหนทาง”¹⁷⁰ แสดงให้เห็นว่าในสายตาของคนต่างถิ่น ยอมรับถึงโรคติดต่อเรื้อรังที่ผิวหนังนี้ในหมู่ชาวเขมรที่พบเจอตามรายทาง แม้โจวต้ากวานจะบันทึกว่ามีผู้ป่วยโรคเรื้อนมากมาย แต่ก็ไม่น่าจะใช้เหตุผลที่ Coedès ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับพระอาการประชวรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ว่า

“...เราอาจตั้งข้อสงสัยว่าพระองค์ทรงทรมาณด้วยโรคร้ายกาจที่กษัตริย์ร่วมสมัยกับพระองค์สวรรคตไป คือ พระเจ้าโบดวงที่ 4 แห่งเยรูซาเล็ม (Baudouin IV of Jerusalem) ผู้มีพระนามว่า “พระเจ้าขี้เรื้อน”...”¹⁷¹

Coedès สันนิษฐานว่าการสร้างอาโรคยศาลา 102 แห่ง อาจเกี่ยวกับการบรรเทาพระอาการประชวรด้วยโรคเรื้อน หรือหากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีพระพลานามัยดี อาโรคยศาลาน่าจะสร้างขึ้นเพื่อส่งบุญกุศลถึงพระญาติที่ป่วยด้วยโรคนี้¹⁷² ข้อสันนิษฐานนี้ ปราศจากน้ำหนัก เพราะไม่มีเหตุผล

¹⁶⁶ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 71.

¹⁶⁷ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 40.

¹⁶⁸ คือ โรคติดต่อเรื้อรัง แสดงอาการผดผื่นที่ผิวหนัง อันเกิดจากเชื้อแบคทีเรีย *Mycobacterium leprae* ลักษณะของโรค คือ เชื้อโรคจะทำลายเส้นประสาทส่วนปลาย ส่งผลต่อความพิการของมือ เท้า และใบหน้า ข้อมูลประวัติความเป็นมาของโรคเรื้อน ปรากฏหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในอินเดีย ราวศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล ที่มาของโรคนี้เชื่อกันว่าเกิดจากถิ่นเอเชียกลางหรือแอฟริกาตะวันออก โกวิท คัมภีร์ภาพ, “โรคเรื้อน (Leprosy Update),” ใน *วารสารสมาคมศิษย์เก่าสถาบันโรคผิวหนัง* 14, 33 (ตุลาคม 2553): 35-50.

¹⁶⁹ ศานติ ภักดีคำ, “จดหมายเหตุโจวต้ากวานฉบับภาษาเขมร,” ใน *ตำราวิชาการ* 1,2 (2545): 215.

¹⁷⁰ โจวต้ากวาน, *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ* แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด, 28.

¹⁷¹ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปราณี่ วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 223.

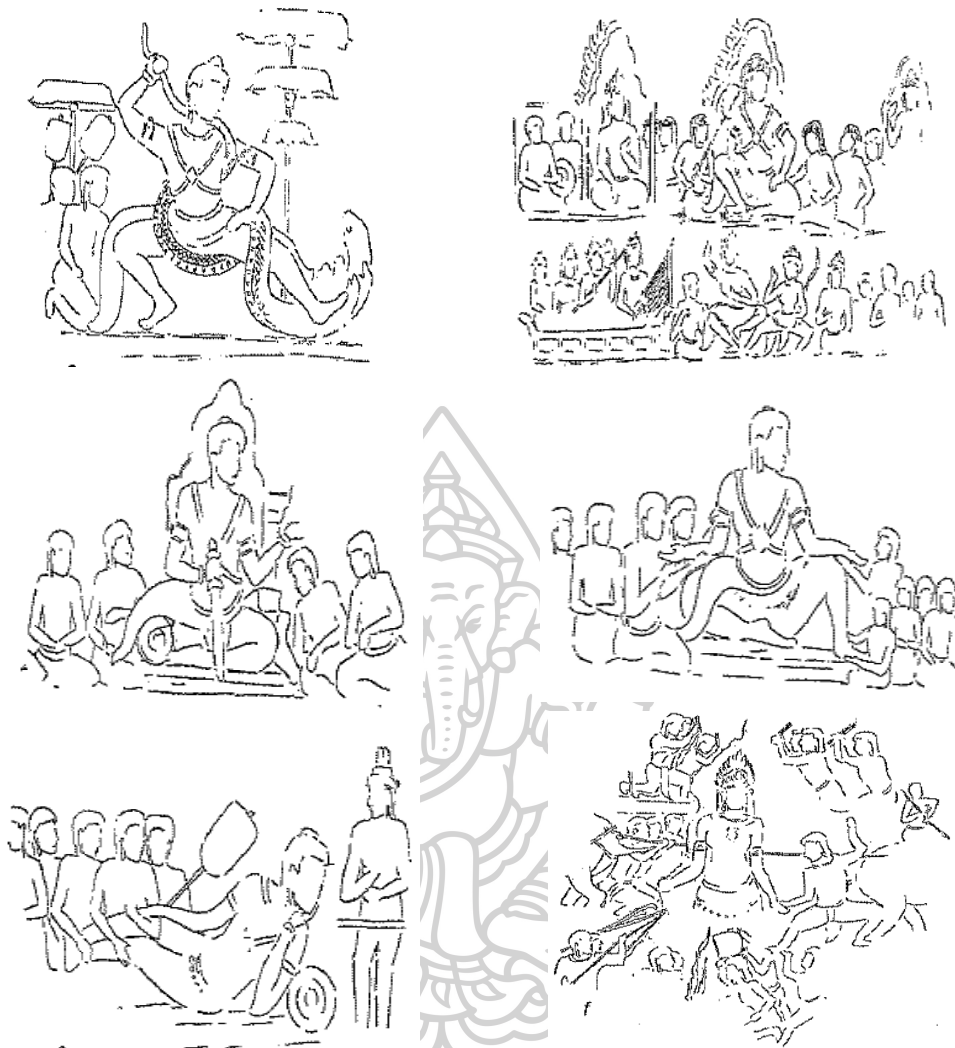
¹⁷² เรื่องเดียวกัน, 224-225.

อย่างไรมารับรอง แต่ทั้งนี้ก็เข้าใจความเห็นของ Coedès ที่ว่า “...เกี่ยวกับเรื่องการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า เราไม่ทราบทั้งสาเหตุหรือสถานการณ์แวดล้อมใดๆเลย...”¹⁷³ ดังนั้น การโยงปริศนาพระเจ้าโรคเรื้อนกับการเสด็จสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นอีกชุดข้อมูลหนึ่งที่โต้แย้งและเห็นต่างได้ คำถามที่น่าสนใจ ก็คือ “ทำไมโรคเรื้อนเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” คำตอบพิจารณาได้ 2 ข้อ ข้อแรก ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่องเล่าหรือตำนานพระเจ้าขี้เรื้อนที่แพร่กระจายในหมู่ประชาชน มีหลังดึงดูตเป็นสีสันอยู่ในเรื่องเล่า นั้น คือ ไม่เพียงเป็นเรื่องเล่าเผยถึงความผิดปกติของพระราชาที่ชาวเขมรและคนพื้นเมืองต่างรับรู้ หากแต่เป็นเรื่องเล่าจากอินเดียเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชา¹⁷⁴ ดังนั้น เรื่องเล่าโรคเรื้อนจึงเป็นเรื่องเล่าที่มีสีสัน มีความแปลก มีความลึกลับ ข้อสอง เรื่องเล่าพระเจ้าโรคเรื้อน แท้ที่จริงอาจเป็นความเข้าใจผิดในการตีความของคนรุ่นหลัง ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าบริบทสังคมและวัฒนธรรมรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีหลักฐานศิลปกรรมที่ปราสาทบายน เป็นภาพสลักเรื่องราววิถีชีวิตชาวเขมรกระตุ้นให้เกิดการตีความได้หลากหลาย การพินิจหรือ “อ่าน” ภาพที่ดูสอดรับ “ปรากฏการณ์พระเจ้าโรคเรื้อน” จึงเป็นสิ่งที่โยงความคิดผู้ “อ่าน” ภาพนั้น โดยคิดและเชื่อถือว่าภาพอันเป็นปริศนา แท้จริงแล้วคือภาพพระเจ้าโรคเรื้อน กรณีศึกษาวิเคราะห์เรื่องเล่าพระเจ้าโรคเรื้อน เกี่ยวข้องกับบริบทยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีการตีความรูปสลักภาพเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์ต่อสู้กับงูใหญ่หรือนาคที่ระเบียงคด ชั้น 2 ด้านทิศตะวันออกของปราสาทบายนว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประจวบด้วยโรคเรื้อน ซึ่งอาจเป็นเรื่องราวของพระเจ้าสังขจักร ซึ่งประจวบด้วยโรคนี้ หรืออาจเป็นเรื่องเล่าของพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะก็ได้¹⁷⁵ ตัวอย่างภาพวาดของ Meas Saran จำลองภาพสลักแต่ละฉาก ที่ปราสาทบายน ภาพเล่าเรื่อง 6 ภาพ ต่อไปนี้

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, 223.

¹⁷⁴ ดังสำนวนเรื่องเล่ารามะ ถูกขับไล่ออกจากอาณาจักรของพระองค์ พระราชาชาวอินเดียที่ป่วยเป็นโรคเรื้อน ต้องเข้าไปรักษาตัวในป่า พระองค์ทรงพบกับเจ้าหญิงที่ป่วยเป็นโรคเรื้อน ซึ่งถูกขับไล่ออกจากการป่วยของพระนาง ทั้งสองพระองค์รักษาตัวและได้อภิเษกสมรสกัน พร้อมกันนั้นก็ทรงสถาปนาราชอาณาจักรใหม่ภายในป่า ซึ่งเรื่องราวรามะสำนวนนี้ น่าจะส่งอิทธิพลต่อเรื่องเล่าจำนวนมากที่เกี่ยวกับพระเจ้าโรคเรื้อนในกัมพูชาและอาณาจักรใกล้เคียง อันเป็นสื่อถ่ายทอดการทำผิดหรือการละเมิดในทางประเวณี ดังเช่น เรื่องพระทองในอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งประจวบด้วยโรคเรื้อน ภูมิหลังของพระองค์ตั้งแต่ยังพระเยาว์ทรงถูกขับไล่ออกจากพระราชบิดา ซึ่งต่อมาก็ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงนาค ดูใน Ashley Thompson, “The Suffering of Kings: Substitute Bodies, Healing, and Justice in Cambodia,” in *History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia* (Honolulu: University of Hawai‘i Press, 2004), 101-102.

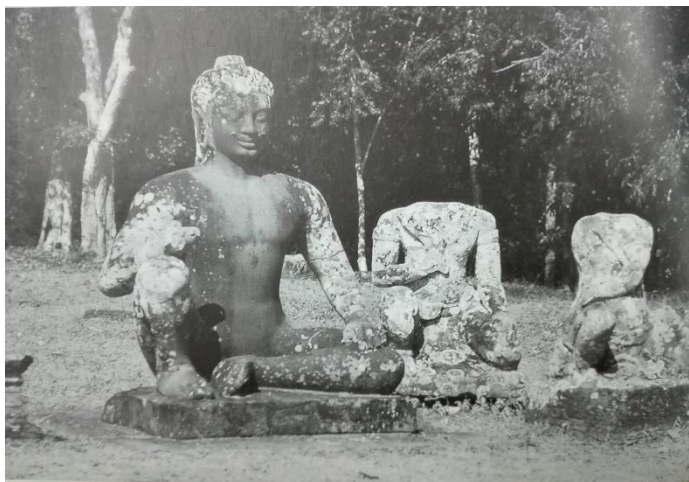
¹⁷⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และ ศานติ ภักดีคำ, ศิลปะเขมร, 142.

ภาพที่ 23 ภาพที่ 24 ภาพที่ 25 ภาพที่ 26 ภาพที่ 27 ภาพที่ 28 ลำดับภาพสลักพระเจ้าโรคเรื้อนที่ปราสาทบายน เริ่มจากภาพที่ตีความว่าพระราชาทรงต่อสู้กับนาค (นาคพันพิษไล่พระองค์ แล้วเป็นโรคเรื้อน) ภายหลังจากพระราชาทรงชนะนาค พระองค์จึงโปรดให้บริวารสืบหาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในป่ามารักษา ฉากถัดมาที่พระราชาทรงประทับภายในพระราชวัง พระราชานวดล้อมด้วยเหล่านางสนมที่ตรวจดูพระหัตถ์ของพระองค์ ต่อมาเป็นภาพนักปราชญ์ยืนข้างพระราชาน และมีผู้หมอบอยู่ข้างๆ และภาพสุดท้าย ตีความได้ว่าเป็นรูปปั้นสตรี ซึ่งนางอาจเป็นผู้รักษาโรคเรื้อน ที่พระราชานให้สืบหาในป่า

ที่มา : Ashley Thompson, “The Suffering of Kings: Substitute Bodies, Healing, and Justice in Cambodia,” in **History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia**, 103.

รวมทั้งรูปประติมากรรมบริเวณ “พระลานเสด็จขี่เรื้อน” ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของนครธมว่าเป็น “พระเจ้าโรคเรื้อน” ซึ่งตามความจริงแล้ว คือ เทวรูปพระยม ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 29 ประติมากรรมพระยรม เทพแห่งความตาย สร้างด้วยศิลปะแบบบายน มีไลเคนขึ้นตามรูปปั้น จนดูเป็นจุดต่างทั่วองค์ จึงมีการเรียกรูปเคารพดังกล่าวเป็น “พระเจ้าโรคเรื้อน”

ที่มา: Michael D. Coe, **Angkor and the Khmer Civilization**, 198.

ภาพเล่าเรื่องและประติมากรรม เป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างชุดคำอธิบายเรื่องพระเจ้าโรคเรื้อน แต่กรณีการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เกี่ยวกับโรคเรื้อน หรือตำนาน “พระเจ้าชี่เรื้อน” การอ้างเรื่องพระเจ้าโรคเรื้อนคงเป็นที่แพร่หลายในหมู่ประชาชน และในบรรดาพระมหากษัตริย์กัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับโรคเรื้อน มี 2 พระองค์ คือ พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Chandler ให้ความเห็นว่าตำนานพระเจ้าโรคเรื้อนแสดงให้เห็นถึงความทรงจำของชาวเมืองพระนคร ซึ่งได้รับความนิยมน่าอย่างเหนียวแน่น¹⁷⁶ แน่นอนว่าตำนานหรือมุขปาฐะนี้สืบทอดมาถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อย่างไรก็ดี ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกทรายฟอง* รวมทั้งจารึกในกลุ่มอาโรคยศาลา ยืนยันชัดเจนว่าไม่ปรากฏชื่อโรคเรื้อน หรือตัวยาที่ใช้รักษาโรคเรื้อน จากการสำรวจชื่อโรคในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบเพียงโรคเดียว คือ โรคจิตสีดวงทวาร แสดงว่าบริบทสังคมกัมพูชาขณะนั้น โรคประเภนี้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง จนพระคลังหลวงซึ่งมีฐานหลักตั้งอยู่ที่ปราสาทตาพรหม เจ้าหน้าที่การแพทย์ต้องแจกจ่ายยาพันกล่องเพื่อบรรเทาโรคประเภนี้ไปยังอาโรคยศาลาแต่ละแห่ง ดัง *จารึกปราสาทตาพรหม* ให้ข้อมูลว่า

¹⁷⁶ David P. Chandler, “Folk memories of the decline of Angkor in nineteenth-century Cambodia: the legend of the leper king,” in *The Journal of the Siam Society* 67, 1 (1979) : 54-62.

(57) arśaśśamanabhaiṣajyasamudgānāṃ sahasrakam |

(58) śatāni nava ṣaṣṭiś ca hiṅgūnān nava kaṭṭikāḥ ||

มีกล่องใส่ยาบรรเทาโรคริดสีดวงทวารจำนวน 1,960 กล่อง และมี
มหาหิงค์จำนวน 9 ก้อน¹⁷⁷

ขณะเดียวกัน การจัดกลุ่มรายชื่อด้วยยาที่สัมพันธ์กับรายชื่อโรคในจารึก ไม่พบว่ามียาที่รักษาโรคเรื้อน ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โรคระบาดอาจไม่ใช่โรคเรื้อนอย่างที่เข้าใจ ถึงแม้ว่า **จารึกทรายฟอง** สือให้เห็นว่ามีโรคที่คร่าชีวิตผู้คน แต่ควรเชื่อได้ว่าเป็นโรคทั่วไปที่อาจเกิดขึ้น ยิ่งกว่านั้น ข้อความจารึกชี้ว่าบริบทสังคมช่วงเวลานั้น การแพทย์เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในประวัติศาสตร์กัมพูชา การจัดสรรเครื่องยา หมอ และผู้ทำหน้าที่การแพทย์ดำเนินการอย่างเป็นระบบภายในอารคยศาลา หากพระมหากษัตริย์ประชวรด้วยโรคใดโรคหนึ่ง หมอหลวงย่อมดูแลจนสุดความสามารถ ฉะนั้น การสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สมเหตุสมผล จึงสืบเนื่องจาก “พระโรคชรา” สอดคล้องกับสันนิษฐานของนักวิชาการ ซึ่งเห็นพ้องว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครองราชย์ขณะมีพระชนมายุมาก

ปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหตุการณ์ประวัติศาสตร์กัมพูชา โดยภาพรวมมีดมน เมื่อเป็นเช่นนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคตด้วยเหตุใด เป็นประเด็นปริศนาที่ไม่อาจตอบได้ ทั้งนี้ คงไม่เหมาะสมที่กวีหลวงบันทึกรายละเอียดให้เป็นที่รับรู้ เพราะไม่ใช่ขนบการเขียนจารึกที่กวีกล่าวถึง “ความตาย” ของผู้นำ นอกจากไม่เป็นมงคลต่อตัวของกวีแล้ว ยังแสดงให้เห็นการฝ่าฝืนจารีตปฏิบัติของกวีราชสำนักด้วย ซึ่งข้อสังเกตนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับ Jacques และ Philippe Lafond ที่กล่าวถึงข้อจำกัดข้อมูลพระมหากษัตริย์กัมพูชา โดยเฉพาะวันเวลาที่พระองค์สวรรคตนั้น ไม่สามารถกำหนดช่วงเวลาที่เหมาะสมในจารึกได้เลย¹⁷⁸

¹⁷⁷ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 164.

¹⁷⁸ Claude Jacques and Philippe Lafond, **The Khmer Empire: Cities and Sanctuaries Fifth to the Thirteenth Centuries** (Bangkok: River Books, 2007), 14.

1.2 เทศะ¹⁷⁹ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏชื่อเทศะ หรือนามภูมิสถานจำนวนมาก รวมทั้งระบุเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร เส้นทางที่ปรากฏในจารึกระบุงถึงศาลา (อาศรมสำหรับประกอบพิธีทางศาสนา) เรือนไฟ¹⁸⁰ ซึ่งมีชื่อเรียกหลายชื่อ เป็นต้นว่า บ้านมีไฟ อัคนีศาลา หรือธรรมศาลา (วหนิคฤหะ) และอาโรคยศาลา (สถานพยาบาล) ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นตามเส้นทางต่างๆ แผนงานก่อสร้างที่เกิดขึ้น แม้ไม่ใช่สิ่งใหม่ในอาณาจักรกัมพูชา เพราะพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 บุรพกษัตริย์ ผู้ทรงสร้างเมืองโยศธรปุระก็ได้ทรงริเริ่มให้ก่อสร้างอาศรม ศาสนสถาน และที่พักคนเดินทาง เพื่อขยายพระราชอำนาจของพระองค์ไว้ก่อนแล้ว แต่ทว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผนงานดังกล่าวพัฒนาอย่างกว้างขวาง เป็นระบบชัดเจนที่สุด¹⁸¹ รายละเอียด

¹⁷⁹ ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า “เทศะ” ไม่ได้ใช้คำว่า “เมือง” เพราะชื่อที่เกี่ยวกับสถานที่ดังปรากฏใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* มีหลายชื่อเป็นปริศนาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี คือ ไม่พบว่าตั้งอยู่ที่ใด ไม่อาจทราบได้ว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถานที่ที่ทางราชสำนักส่งพระพุทธรูปขี้มหนานาถไปนั้น ทางราชสำนักจะมองว่าเป็นเมือง ชุมชน ประเทศ หรือเพียงสถานที่ทั่วไป ดังนั้น “เทศะ” จึงไม่ได้บ่งชี้ถึง “เมือง” ที่แบ่งขอบเขตการปกครอง อันเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังที่ Jacques แจกแจงข้อมูลไว้ว่า “...จริงๆ แล้วไม่ควรเรียกว่า “เมือง” แต่ควรเรียกว่า “เทศะ” เพราะจะแสดงให้เห็นชัดว่า พระพุทธรูปได้สถาปนาไว้เพื่อประธานความเจริญมั่งคั่งแก่สถานที่ที่อยู่โดยรอบ ไม่ใช่ประธานเพียงเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปในคำจารึกบทที่ 159 ข้าพเจ้าตั้งข้อสังเกตว่า เทศะ 23 แห่งของชัยพุทธมหนานาถกลายเป็น 25 แห่ง ยอร์ช เซเดส์ ได้ระบุความจริงข้อนี้โดยไม่ได้อธิบายในระยะหลังๆ ที่ข้าพเจ้าได้ไปที่ปราสาทพระขรรค์ ข้าพเจ้าสังเกตเห็นพบว่า พื้นผิวศิลาจารึกตอนที่ปรากฏชื่อ เทศะ ในคำจารึกบทที่ 159 มีรอยแกะไขอย่างเห็นได้ชัด ทำให้เราทราบว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาชัยพุทธมหนานาถต่อไปอีกหลังจากที่ทำศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์เสร็จแล้ว...” อัญชนา จิตสุทธิญาณ, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Claude Jacques,” ใน อัญชนาจารึก : ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสการพิมพ์, 2552), 114.

¹⁸⁰ ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “เรือนไฟ” ทุกแห่ง เมื่ออภิปรายข้อมูลสิ่งก่อสร้างที่จารึกเรียกว่า “วหนิคฤหะ” ด้วยเหตุที่ว่าเป็นคำกลางๆ และแปลจากคำศัพท์ตรงตัว

¹⁸¹ Bruno Dagens อธิบายไว้ว่าสิ่งก่อสร้างที่พระเจ้าโยศวรมันที่ 1 โปรดให้สร้างขึ้น “...ล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นในเวลาเดียวกัน มีแบบแผน และรูปแบบเดียวกัน ที่อาจก่อสร้างโดยช่างกลุ่มเดียวกันก็ได้ แต่งานก่อสร้างดังกล่าวก็เหลือเพียงหลักฐานที่ระบุในแผ่นศิลาจารึก ไม่ต้องสงสัยเลยว่าอาศรมเหล่านี้คงสร้างด้วยวัสดุที่ไม่คงทน จึงชำรุดสูญหายไปหมด...” Dagens เชื่อมโยงมายังแผนการก่อสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “...เป็นที่แน่ชัดว่าข้อกำหนด หรือโครงการก่อสร้างมีรายละเอียดที่มีอยู่เป็นประจำในงานสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ทุกแห่งในรัชกาลของพระองค์ด้วย...” ข้อความที่ยกมานี้ เห็นได้ว่าแผนการก่อสร้างตามรายการในรัชสมัยพระเจ้าโยศวรมันที่ 1 นั้นไม่ปรากฏร่องรอยสิ่งก่อสร้างหลงเหลืออยู่ นอกจากที่ระบุไว้ในจารึกเท่านั้น ต่างจากในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งยังปรากฏร่องรอยสิ่งก่อสร้างต่างๆ ใหเห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้ ดูใน ไชศรี ศรีอรุณ และสันติ เล็กสุขุม, “อำนาจรวมศูนย์ และสถาปัตยกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Bruno

ในแง่นี้ มีคุณค่าต่อการศึกษาเส้นทางราชมรรคาหรือเส้นทางหลวงอันเป็นโครงการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ครอบคลุมดินแดนต่างๆ อย่างกว้างขวาง สอดคล้องกับข้อสังเกตของ Vickery ที่เห็นว่าการแผ่ขยายอาณาเขตจากเมืองพระนครจากตะวันออกและตะวันตก เป็นลักษณะเด่นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁸²

ในการอภิปรายความเชื่อมโยงระหว่างชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร แบ่งประเด็นศึกษาเป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1.2.1 บทสำรวจว่าด้วยเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

1.2.2 ไชยปริศนาแห่งเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.2.1 บทสำรวจว่าด้วยเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

ชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางที่เชื่อมต่อเมืองพระนคร มีหลักฐานอย่างละเอียดใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ซึ่งเป็นที่อ้างอิงในหมู่นักวิชาการถึงชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้เชื่อมต่อจากเมืองพระนครสู่ดินแดนต่างๆ เนื้อความ *จารึกปราสาทพระขรรค์* ตั้งแต่บทที่ 113- 126 จำนวน 14 บท ระบุชื่อสถานที่ต่างๆ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้น ชื่อหมู่บ้าน การสร้างศาลาหรืออาศรม และเรือนไฟตามเส้นทางต่างๆ ดังต่อไปนี้

พระองค์ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปพระนามว่า ศิริราชปดีศวรร และ
พระขมมงคลารถจุทามณี ณ ที่สองแห่งชื่อลิกตา (ทราย) ||

พระราชอาพระองค์นั้น ทรงประดิษฐานพระรัตนตรัยไว้ที่ ศิริขยนต์ปุระ
ภูเขาวินุชย และมรขลปุระ ทีละแห่ง ||

ในเทวสถานแต่ละแห่ง ในจำนวนทั้งหมด 23 แห่ง คือ ศิริขยราชธานี
ศิริขยนต์นครี ขยสีหวัติ ศิริขยวีรวติ ||

ลโวทยปุระ สุวรรณปุระ ชมพูกปฏฏญ ขยราชบุรี ศิริขยสีหบุรี ||

Dagens.” ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 2534), 113.

¹⁸² Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 107.

ศรีขยวชบุรี ศรีขยสทมภบุรี ศรีขยราชคิริ ศรีขยวีรบุรี ||

ศรีขยวชรวติ ศรีขยกิริติบุรี ศรีขยเกษมบุรี เมืองที่เริ่มต้นด้วยคำว่า
 ศรีวิขย (ศรีวิขยาทิตยปุร ?) ||
 หมู่บ้านที่เริ่มต้นด้วยคำว่า ชยสีห หมู่บ้านกลาง หมู่บ้านที่เริ่มต้นด้วยคำ
 ว่า สมเรนทร ศรีขยบุรี ||
 วิหาโรตตร (บ้านด้านเหนือวัด) และวัดตะวันออก ||
 พระราชาพระองค์นี้ได้ทรงประดิษฐานพระขยพุทธมหานาถทั้งดงาม
 และได้ทรงสร้างศาลาเพื่อการบวงสรวงสังเวย 10 แห่งบนฝั่งสระยโคตร¹⁸³ ||
 (ทรงสร้าง) พลัปลานเป็นเรือนไฟจำนวน 57 หลัง บนเส้นทางจาก
 ยโคตรปุร ถึงจามปานคร ||
 มีเรือนไฟ 17 แห่งจากเมืองหลวงถึงพิมาย ส่วนจากเมืองหลวงถึงชยวติ
 จากชยวติถึงชยสีหวติ ||
 จากชยสีหวติถึงชยวีรวติ จากชยวีรวติถึงชยราชคิริ จากชยราชคิริถึง
 ศรีสุวีรบุรี ||
 จากศรีสุวีรบุรีถึงยโคตรปุร มีเรือนไฟ 44 แห่ง และที่ศรีสุยปรวต
 (ศรีสุยบรรพต) มี 1 แห่ง ||
 ที่ศรีวิขยาทิตยปุร มี 1 แห่ง ที่กल्याณสิหิ มี 1 แห่ง รวมเรือนไฟทั้งหมด
 ได้ 121 แห่ง¹⁸⁴ ||

เทศะหลายชื่อตามเนื้อความข้างต้น เป็นที่ยอมรับว่าอยู่ในประเทศไทย ดังที่หม่อมเจ้า
 สุกัทรดิศ ดิศกุล ประทานความเห็นว่ **ลโวทยปุระ คือ เมืองละโว้ ลพบุรี** เพราะสอดคล้องกับหลักฐาน
 พระปรารักษ์สามยอด ซึ่งเป็นศิลปะแบบบายนในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 **สุวรรณปุระ คือ**
สุพรรณบุรี เพราะพบพระพุทธรูปนาคปรกในสถานที่แห่งนี้ **ขมพูกปฏฏน หรือ คัมพูกปฏฏณะ คือ**
เทศะที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากพบจารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองลพบุรี เนื้อความ
 กล่าวถึงพระราชาปกครองสามพูเกะ โปรดให้สร้างพระพุทธรูป **ชยราชบุรี คือ ราชบุรี** ดังเห็นได้จาก
 กำแพงศิลาล้อมรอบวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งมีพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิในเรือนแก้วอยู่บนทับ

¹⁸³ เนื้อความจารึกตอนนี้ รวมบรรทัดที่ 121-122

¹⁸⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 24 (ธันวาคม 2531): 28-29.

หลังกำแพง แบบเดียวกับปราสาทบันทายกเดีย ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้น **ศรีชัยสีหบุรี** คือ เมืองสิงห์ ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี เนื่องจากปรากฏปราสาทขอม 3 องค์ และมีร่องรอยซาก ทวารบาลแบบบายอนอยู่ตรงหน้าปราสาท **ศรีชัยวษบุรี** คือ เพชรบุรี เนื่องจากปราสาทวัดกำแพงแลง แสดงให้เห็นถึงศิลปะแบบขอม¹⁸⁵

อย่างไรก็ตาม ปัญหาการค้นหาคำแหน่งที่ตั้งเทศะ พิสูจน์ได้ยาก Jacques ยกตัวอย่างชื่อ **ศรีชัยนตปุระ** ไม่ทราบได้ว่าตั้งอยู่ที่ใด ตามความจริงแล้วชื่อนี้มีความหมายว่า “เมืองที่ได้รับชัยชนะ” อาจพบได้ทั่วไปในประเทศเขมร เพราะการสู้รบเกิดขึ้นในสถานที่ต่างๆ ทั่วทุกแห่ง และชื่อเทศะทั้ง 17 รายชื่อในจารึก พบเพียงใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** เท่านั้น ไม่ปรากฏในจารึกเขมรหลักใด¹⁸⁶

ความในจารึกที่ระบุถึง **ชัยสีห** ซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านนั้น Vickery ได้ตั้งข้อสังเกตว่า **ศรีชัยสีหคราม** อยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ดังปรากฏพระนาม ชัยสีหวรมันใน **จารึกหลักที่ k.404** และ **k.977** ส่วนชื่อเทศะนอกเหนือจากที่ปรากฏในจารึกก็น่าจะ เชื่อมโยงกับชัยนาท และสุโขทัย Vickery กล่าวว่า ชื่อพระพุทธรูปชัยพุทธมหานาถ น่าจะมีความ เชื่อมโยงกับเมืองชัยนาท (**ชัย-พุทธ-มหา-นาถ**) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย เพราะปรากฏเด่นชัดว่า ศิลปะและศาสนสถานมีลักษณะร่วมกับศิลปะแบบบายอนในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น **เทศะ ศรีชัยราชธานี** ไม่น่าเป็นเมือง ยโสธรปุระ หากแต่ควรเป็นเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐไทย ที่เป็นบริวารเมืองพระนคร¹⁸⁷ จะเห็นได้ว่าเทศะต่างๆ ที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยปรากฏลักษณะที่ สอดคล้องชื่อรูปเคารพที่เป็นแบบแผนในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เทศะ รูปเคารพ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนครมีความเกี่ยวข้องกัน ดังจะเห็นได้ว่าการ สร้างรูปเคารพในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เจริญรุ่งเรือง ดังความตอนหนึ่งใน **จารึกปราสาท พระขรรค์** ระบุว่า “**เทวรูปทั้งหลายพร้อมด้วยพระยมและพระกาล ที่ทำด้วยทองเงินสำริดและหิน รวมแล้วทุกพื้นที่ได้ 20,400 องค์**”¹⁸⁸ ที่สำคัญคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานรูปเคารพไปยัง เทศะเขตแคว้นต่างๆ รูปเคารพนี้เองจึงเป็นหลักฐานประติมาแสดง “แบบแผนศิลปะ” ที่สอดคล้อง กับชื่อเทศะที่ระบุในจารึก

¹⁸⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **นิตยสาร ศิลปากร** 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 56.

¹⁸⁶ อัญชนา จิตสุทธิญาณ, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Claude Jacques,” ใน **อัญชนาจารึก : ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์**, 113-114.

¹⁸⁷ Michael Vickery, **History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002**, 108.

¹⁸⁸ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 24: 29.

การที่รูปเคารพปรากฏแต่ละพื้นที่ด้วยรูปลักษณะและลักษณะการสร้างสอดคล้องกัน โดยเฉพาะเขตพื้นที่ภาคกลางในประเทศไทย สรุปลงได้ว่าอิทธิพลการรับ ดัดแปลง และการผสมผสานรูปเคารพสื่ออิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมร แต่น่าสังเกตว่าอิทธิพลทางศิลปกรรมการสร้างรูปเคารพไม่ได้เป็นผลสืบทอดโดยตรงต่อการรับวัฒนธรรมเขมร ประเด็นนี้ วรณวิภา สุเนตต์ตา อธิบายอย่างละเอียด และแสดงข้อสรุปที่น่าสนใจว่า นอกจากหลักฐานทางศิลปกรรม คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบในพื้นที่ภาคกลาง จังหวัดราชบุรี และกาญจนบุรี บ่งชี้ว่าเมืองพระนครส่งรูปเคารพมายังพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยแล้ว ข้อมูลส่วนหนึ่งคือ ภาคกลางนี้พบพระพิมพ์มากกว่ารูปประติมากรรม ซึ่งการสร้างพระพิมพ์ถือว่าเป็นลักษณะวัฒนธรรมภาคกลางก่อนสมัยทวารวดี ดังนั้น การสร้างพระพิมพ์ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลจากเขมรจริง ก็เป็นงานฝีมือที่พัฒนาในหมู่ช่างภาคกลางมากกว่าได้รับอิทธิพลทางการเมืองจากเขมร

**ความสอดคล้องด้านหลักฐานศิลปกรรมสมัยบายน และจารึกปราสาท
พระขรรค์ที่กล่าวถึงชื่อเมืองในภาคกลาง ไม่อาจบอกได้ถึงอำนาจทางการเมือง
ของอาณาจักรเขมรได้อย่างชัดเจน¹⁸⁹**

ข้อค้นพบของวรณวิภา ทำให้เห็นว่ารูปเคารพที่เมืองพระนครส่งไปยังเทศะเชื่อว่า คือ เมืองต่างๆ ในภาคกลาง ไม่ได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการสร้างศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากเมืองพระนคร เพียงแต่มีการส่งรูปเคารพจากเมืองพระนครมาจริง ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลการเมืองการปกครองขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่องอำนาจ มีการพระราชทานรูปเคารพ เพื่อให้เทศะเหล่านั้นนำรูปไปเคารพบูชา

คำถามต่อมาก็คือ เรือนไฟสร้างตามรายนาม คือ สิ่งก่อสร้างแบบใด Finot ชี้ว่าเรือนไฟน่าจะเป็น “ธรรมศาลา” แต่เมื่อ Jacques สืบวิจัยดูโบราณสถานไม่พบลักษณะสิ่งก่อสร้างแบบเรือนไฟ นักวิชาการท่านนี้กล่าวว่าสิ่งที่มีแนวโน้มจะเป็นสิ่งก่อสร้างเรือนไฟ นั่นก็คือ “บรรณศาลา”¹⁹⁰ นอกจากนี้ Jacques ยังกล่าวด้วยว่า เรือนไฟมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการบูชาไฟศักดิ์สิทธิ์ในอาณาจักรกัมพูชา เพราะปรากฏหลักฐานภาพสลักนูนต่ำกระบวนพยุหยาตราระเบียงคดปราสาทนคร

¹⁸⁹ วรณวิภา สุเนตต์ตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 186.

¹⁹⁰ อัญชญา จิตสุทธิญาณ, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Claude Jacques,” ใน อัญชญาจารึก : ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์, 115.

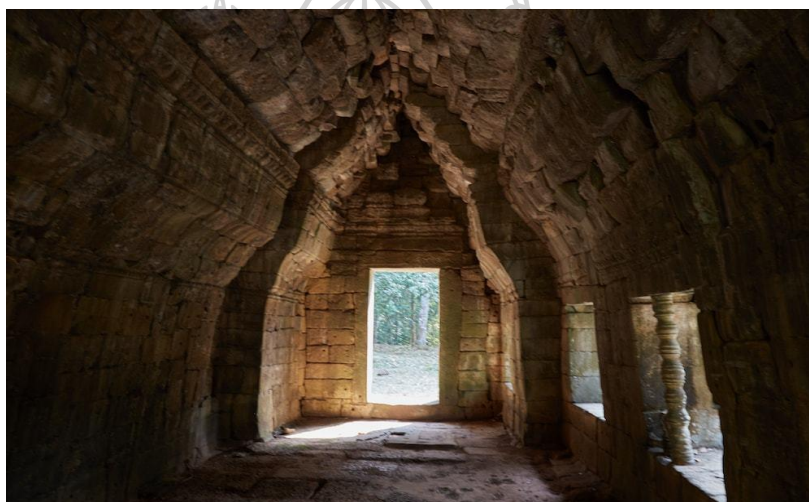
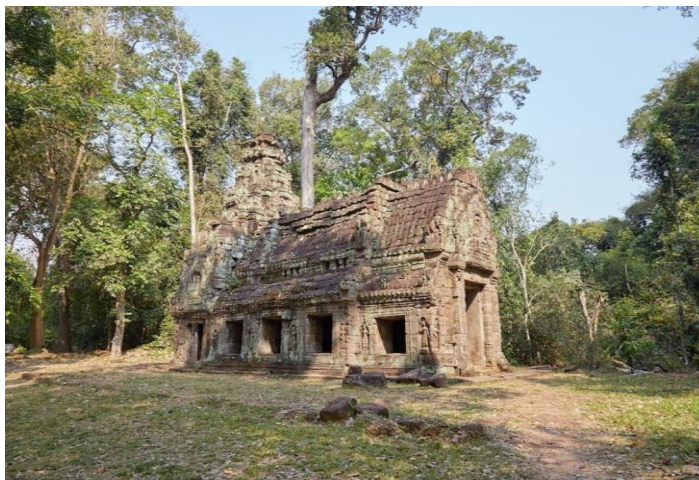
วัด แสดงให้เห็นวงโค้งแห่งไฟ ซึ่งใน **จารึกหลักที่ k.298** ปรากฏคำ **วระ เวลง** ทั้งนี้สอดคล้องกับภาพสลักนูนต่ำที่บายนในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย¹⁹¹

เรือนไฟเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะแบบเดียวกัน ร่องรอยสิ่งก่อสร้างที่พบในปัจจุบันแสดงให้เห็นว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน และมีจุดประสงค์การใช้เช่นเดียวกัน ดังผลการศึกษาของดุสิต ทุมมาภรณ์ รายงานข้อคิดเห็นเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งปลูกสร้างที่อาจจะเป็นธรรมศาลาหรือเรือนไฟ โดยลักษณะของปราสาทบ้านสำโรง เป็นปราสาทขนาดเล็ก สร้างด้วยหินทรายหรือศิลาแลง แผ่นผังปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประมาณ 5 x 12 เมตร ผังปราสาททิศใต้มีหน้าต่างหลายช่อง ส่วนผนังทิศเหนือก่ออิฐปิดทึบ โครงสร้างปราสาทดังกล่าว ดุสิตชี้ว่าปราสาทคล้ายกับธรรมศาลาที่พิกประจำวันเดินทางในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สอดคล้องกับแผ่นผังปราสาทในประเทศกัมพูชา 8 แห่ง คือ (1) ปราสาทผดู่ (2) ปราสาทสัมปู้ (3) ปราสาทเสมาติง (4) ปราสาทโอจรุง (5) ปราสาทกุนมอน (6) ปราสาทพรหมเกล (7) ปราสาทหนองเพลิง (8) ปราสาทเสโป และสอดคล้องกับปราสาทในประเทศไทย 9 แห่ง คือ (1) ปราสาทตาเมือน จังหวัดสุรินทร์ (2) ปราสาททมอ จังหวัดบุรีรัมย์ (3) ปราสาทบ้านบุ จังหวัดบุรีรัมย์ (4) ปราสาทโคกปราสาท จังหวัดบุรีรัมย์ (5) ปราสาทหนองปล่อง จังหวัดบุรีรัมย์ (6) ปราสาทเทพสถิตย์ จังหวัดบุรีรัมย์ (7) ปราสาทบ้านสำโรง จังหวัดบุรีรัมย์ (8) ปราสาทห้วยแคน จังหวัดนครราชสีมา (9) ปราสาทกุศิลา จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษานี้ให้ข้อคิดตำแหน่งที่ตั้งเรือนไฟและพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น¹⁹²

จากผลการศึกษาดังกล่าว ตั้งข้อสังเกตได้ว่าเรือนไฟคือปราสาทขนาดเล็กๆ สร้างขึ้นตามรายทางด้วยศิลาแลง มีแผ่นผังรูปแบบการก่อสร้างคล้ายคลึงกัน เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเขมร คล้ายกับที่พิกคนเดินทาง นอกจากใช้เป็นที่พิกของคนเดินทางแล้ว เรือนไฟยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตัวอย่างภาพต่อไปนี้ คือ ลักษณะอาคารที่เรียกว่าเรือนไฟ บริเวณปราสาทพระขรรค์ และภายในเรือนไฟ

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹² ดุสิต ทุมมาภรณ์, “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน **วารสารเมืองโบราณ** 34,2 (เมษายน-มิถุนายน 2551): 71-75.

ภาพที่ 30 - ภาพที่ 31 ภาพด้านบน อาคารปลูกสร้างที่เชื่อว่าเป็นเรือนไฟ หรือธรรมศาลาบริเวณ
ปราสาท พระขรรค์ ส่วนภาพด้านล่าง ภายในอาคารเรือนไฟ ซึ่งใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ที่มา: Ken Lawrence, **The Mysteries of Jayavarman VII's triad temples**

<https://sailingstonetravel.com/jayavarman-viis-triad-temples/>

เรือนไฟสร้างตามรายทางตั้งแต่เมืองพระนครถึงเมืองต่างๆ ข้อความ*จารึกปราสาทพระขรรค์* จะเห็นได้ว่าเรือนไฟสร้างตามเส้นทางจากเมืองพระนครถึงจามปามี 57 หลัง เมืองพระนครถึงพิมายมี 17 หลัง จากเมืองพระนครถึงเมืองต่างๆ อีก 12 แห่ง ซึ่งมีเรือนไฟ 44 หลัง และมี 3 หลังที่ **ศรีสุรยปรวตะ ศรีวิชัยทิตยปุระ และ กัลยาณลิตธิ** รวมเรือนไฟทั้งหมดที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้น 121 แห่ง Coedès อธิบายว่าระยะห่างของสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ห่างกันประมาณ 12-15 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินเท้าประมาณ 4-5 ชั่วโมง ที่พักคนเดินทางมีการค้นพบจำนวน 8 แห่งจาก 17 แห่ง ตั้งอยู่ริมถนนจากเมืองพระนครไปสู่พิมาย ปราสาทบึงมาลา ปราสาทตาพรหม ปราสาท

พระขรรค์ และปราสาทบันทายฉมาร์ ศาสนสถานเหล่านี้มีที่พักอยู่ทางทิศตะวันออก ตรงทางเข้า¹⁹³
จารึกปราสาทพิมานอากาศ ให้รายละเอียดว่าเรือนไฟสร้างขึ้นกลางท้องทุ่ง และประดิษฐานรูป
 พระยมไว้ด้วย¹⁹⁴

จุดประสงค์การสร้างเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร และสิ่งก่อสร้างตามพระราชดำริของ
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะเกี่ยวข้องกับระบบการลำเลียงสินค้า ดังที่ Vickery กล่าวถึงประเด็นการ
 ติดต่อเชื่อมเส้นทางระหว่างเมืองพระนครกับอาณาจักรจามปาว่าเป็นการลำเลียงสินค้าจากเมืองท่า
 ของจามปา เพื่อส่งสินค้าไปค้าขายยังเมืองจีน ซึ่งช่วงเวลานั้นราชวงศ์สุ่งตอนใต้ของจีนขยายการค้ามา
 สู่อเอเชียอาคเนย์¹⁹⁵ หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระราชโบายขยายเส้นทางการค้าให้
 เจริญกว่าในสมัยก่อน เมื่อเทียบกับรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดูเหมือน
 จะทรงเข้มงวดในการควบคุมผลประโยชน์ทางเกษตรกรรมมากกว่า¹⁹⁶

การสร้างเส้นทางเพื่อผลประโยชน์ทางพาณิชย์ดังกล่าว ปานใจ ธารทัตตวงค์ และคณะ
 สนับสนุนประเด็นนี้ ดังที่นำเสนอผลการศึกษาเส้นทางเครือข่ายจากเมืองพระนครสู่ดินแดนต่างๆ
 งานวิจัยของคณะผู้วิจัยนี้ ค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งอุตสาหกรรมกับแนวถนนโบราณ ตรง
 เส้นทางข้ามช่องตาเมื่อน ซึ่งเชื่อมต่อถึงดินแดนประเทศกัมพูชา โดยพบแหล่งตัดหิน แหล่งเตาเผา
 สังคโลก และปราสาทหินขอมติดชายแดนประเทศไทย ข้อมูลนี้ทำให้ทราบจุดประสงค์การสร้าง
 เส้นทางเชื่อมต่อดินแดนทั้งหลายว่าสร้างเพื่อการคมนาคม เพื่อขนส่งสินค้า เพื่อถ่ายเทแหล่ง
 อุตสาหกรรมและแหล่งทรัพยากรจากอาณาจักรขอมโบราณไปยังศูนย์กลางการปกครอง¹⁹⁷

บทสำรวจว่าด้วยเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร เป็น
 ข้อพิจารณาเครือข่ายการกระจายพระราชอำนาจการเมือง ระบบเศรษฐกิจ และการศาสนาของ
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากเมืองพระนครสู่หัวเมืองต่างๆ ปรากฏการณ์เช่นนี้ แสดงให้เห็นพระราชโบาย
 อันสุขุมคัมภีร์ภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเชื่อมโยงปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรม คือ สิ่งก่อสร้าง
 อำนวยประโยชน์ต่อผู้คนต่างๆ กับสิ่งที่เป็นนามธรรม คือ ความเชื่อและความศรัทธา ดังพระราชนิยม
 การสถาปนารูปเคารพ เพื่อประดิษฐานยังเทศะและเรือนไฟต่างๆ ตามเส้นทางเชื่อมต่อเมือง
 พระนคร กล่าวได้ว่าเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนครผสมผสานสิ่ง

¹⁹³ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 233.

¹⁹⁴ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 170.

¹⁹⁵ Michael Vickery, *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001- 2002*, 107.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ ปานใจ ธารทัตตวงค์ และคณะ, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของ
 ราชมรรคา สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2550), 23- 25.

ประจักษ์ได้เป็นรูปธรรมกับสิ่งที่แฝงอยู่ในความคิดและความเชื่อ สิ่งที่แฝงอยู่ทางนามธรรมนี้เอง น่าจะมีความหมายระดับลึกอันสัมพันธ์กับพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.2.2 ไขปริศนาแห่งทะเลสาบ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร

ทะเลสาบ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร ปรากฏร่องรอยตามหลักฐานประวัติศาสตร์ โบราณคดี รูปเคารพประติมากรรม หลักฐานศิลปกรรม รวมทั้งการตีความตำแหน่งที่ตั้งทะเลสาบ สอดคล้องกับจารึกและบริบทประวัติศาสตร์ ดังผลการค้นคว้าของนักวิชาการที่กล่าวถึงในหัวข้อก่อน บริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามที่กล่าวถึงใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* จะเห็นได้ว่ากวีสุคติพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยการก่อสร้างที่พักคนเดินทาง เรือนไฟ อาโรคยศาลา และการสร้างเส้นทางที่เชื่อมต่อเส้นทางจากเมืองพระนครไปยังทะเลสาบต่าง ๆ แผนโครงการก่อสร้างเพื่อเชื่อมโยงกับท้องถิ่นต่างๆ เห็นได้ชัดว่าเป็นโครงการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีหมายรับสั่งให้คนงานกระทำอย่างรีบเร่ง เพราะศาสนสถานในท้องถิ่น ก่อสร้างไม่เสร็จโดยสมบูรณ์¹⁹⁸ การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานพระพุทธรูปยังทะเลสาบต่างๆ ตีความได้ 2 กรณี ดังนี้ กรณีแรก พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประกาศพระองค์ว่าเป็นพระมหากษัตริย์ผู้สร้างถาวรวัตถุทางศาสนาเหนือกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใด กรณีที่สอง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างเครือข่ายขยายความศรัทธา แสดงผ่านรูปเคารพอันสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ ในแง่นี้ พระองค์ทรงสร้าง “หลักยึด” เพื่อเป็นที่ “พึ่งพิง” ทางใจในหมู่ประชาชน ไม่แบ่งแยกชาติพันธุ์ เพศ และสถานภาพทางสังคม รูปเคารพจำนวนมากที่เมืองพระนครจัดส่งไปยังทะเลสาบต่างๆ เป็น “สัญลักษณ์” แทนพระเจ้า

¹⁹⁸ รายละเอียดข้างต้น ทำให้มีการตีความแตกต่างกัน 2 ประการ ประการแรก สิ่งก่อสร้างที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาแต่ละเขตพื้นที่ ดำเนินการด้วยความรีบเร่ง เพื่อให้ทันได้ใช้งาน กับประการที่สอง อาจเนื่องด้วยการเร่งสร้างบุญกุศลของพระองค์ การตีความประการแรก จะเห็นได้จากที่ Dagens ตั้งข้อสังเกตว่าแผนการก่อสร้าง ศาสนสถานในท้องถิ่นต่างๆ ดำเนินตามโครงการสถาปัตยกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกันทั้งหมด และลักษณะเฉพาะของอาคารแต่ละประเภทนั้น ยังก่อสร้างไม่เสร็จ “...เราไม่อาจทราบได้ว่าเกิดจากกรรมวิธี หรือปัญหาในการก่อสร้าง แต่ที่น่าจะเป็นไปได้อย่างหนึ่งคือ เกิดจากข้อกำหนดให้ต้องทำพิธีเปิดศาสนสถาน เพื่อใช้งานให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้น จึงเชื่อว่าพิธีเปิด คือ ขั้นตอนที่สุดของ “แผนงาน” งานก่อสร้างส่วนที่เหลือจึงชะลอ และหยุดลงในที่สุด...” ข้อความที่ยกมา ยืนยันได้ทางหนึ่งว่าพระราชดำริของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงให้สถาปนาสิ่งปลูกสร้างเพื่อเอื้อประโยชน์ผู้คนที่ใช้เส้นทาง กระทำขึ้นโดยเร็ว เพื่อประโยชน์ของการใช้อาคารเหล่านั้น การตีความประการที่สอง จะเห็นได้จากที่ Chandler แสดงทรรศนะว่าเป็นวิธีการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแสดงวิธีเฝ้าบ่า แม้กระบวนการเฝ้าบ่าของพระองค์จะไม่ปรากฏชัดแจ้งในจารึกก็ตาม ดูใน ไขปริศนา ศรีอรุณ และสันติ เล็กสุขุม, “อำนาจรวมศูนย์ และสถาปัตยกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Bruno Dagens,” ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย, 118.; David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 71.

ชัยวรมันที่ 7 ที่ประชาชนเคารพกราบไหว้ได้ รูปเคารพเหล่านี้คือกระบวนการแผ่ขยายความศรัทธา และความเชื่อที่ทางราชสำนักคาดหวังจะให้เทศะต่างๆ ยอมรับ แสดงให้เห็นถึงกลไกการสื่อสารระบบ สัญลักษณ์เพื่อให้คนในสังคมสามารถติดต่อสื่อสารถึงกันได้¹⁹⁹ ดังนั้น แผนการก่อสร้างถนน ที่พักคนเดินทาง เรือนไฟ รวมทั้งอาโรคยศาลา และคติการรูปเคารพทั้งหลายนั้น เพื่อแผ่ขยายพระเมตตาธรรม และแนวปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ให้ปรากฏชัด ยิ่งไปกว่านั้น เทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนครถือว่าเป็น “หลักหมาย” ประกาศให้ชนรุ่นหลังประจักษ์ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นนักการศาสนา นักปฏิบัติ นักวางแผน นักพัฒนา และทรงเป็นนักสังคมสงเคราะห์ พระองค์ไม่ใช่ปกครองคนดี หรือเป็นนักปกครองที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โดยมีได้ลงมือปฏิบัติ หากพระองค์ทรงวางแผนพระราโชบายที่ละเอียดและปฏิบัติได้จริง หลักฐานจารึกเท่าที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นแผนการก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่ ไม่ต่างจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงดำเนินพระราโชบายทางธรรมในดินแดนชมพูทวีป²⁰⁰

¹⁹⁹ งามพิศ สัตย์สงวน, “การจัดระเบียบทางสังคม,” ใน *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์* 25, 3 (กรกฎาคม 2528): 385.

²⁰⁰ ประเด็นข้างต้น เป็นข้อสันนิษฐานจากการตีความนัยเชิงอุดมการณ์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งน่าจะเทียบได้กับต้นแบบพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาจากดินแดนชมพูทวีป ดังเป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการส่วนหนึ่งที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเป็น “ต้นแบบ” ของพระมหากษัตริย์ในโลกพระพุทธศาสนา และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจทรงดำเนินตามรอยธรรมของพระองค์ อย่างไรก็ตาม มีข้อโต้แย้งเช่นกันว่าพระราชกรณียกิจ ตลอดจนการดำเนินพระราโชบายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์สร้างสรรค์ประโยชน์สุขของพระเจ้าอโศกมหาราช เหตุผลสำคัญคือในอาณาจักรกัมพูชาไม่พบร่องรอยหรือหลักฐานการอ้างพระนามพระเจ้าอโศกมหาราชในจารึกภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาอย่างจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ บริบทที่เอื้อต่อการตีความว่าพระมหากษัตริย์จากดินแดนชมพูทวีปส่ง “อิทธิพล” ต่อพระมหากษัตริย์ในดินแดนเขมร ก็น่าจะคลาดเคลื่อน และเหตุผลประการหนึ่ง โครงการก่อสร้างต่างๆ ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ยุคก่อนหน้าพระองค์มีพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ทรงริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างอำนวยประโยชน์แก่ประชาชนมาก่อนแล้ว หากเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 พระมหากษัตริย์พระองค์หลังน่าจะเป็น “ต้นแบบ” หรือส่ง “อิทธิพล” ต่อแผนงานบริหารปกครองอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากกว่า นั้นหมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงริเริ่มแผนการปกครองตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์โบราณของเขมรเอง การตีความที่กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะทรงดำเนินแผนโครงการก่อสร้างตามแบบอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช มีเหตุผลรองรับกล่าวคือ แม้พระนามของพระเจ้าอโศกมหาราชไม่ปรากฏหลักฐานในจารึกภาษาสันสกฤตพอเป็นเค้าเงื่อนเปรียบเทียบได้ แต่อาจตั้งประเด็นสังเกตว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่กวีผู้เขียนจารึกไม่อ้างถึงพระมหากษัตริย์ต่างแดน หากไม่ใช่บุรพกษัตริย์ในสายตระกูลของกัมพูชา ย่อมไม่ปรากฏพระมหากษัตริย์ที่ “โดดเด่น” ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ที่กวีมีงศ์ตติพระเกียรติ ตรงกันข้ามการรับความคิดเชิง “อุดมการณ์” หรือ “การบำเพ็ญบุญบารมี” เช่นที่พระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่ในดินแดนพระพุทธศาสนา

เมื่อพิจารณาเบื้องหลังการเขียนจารึก คงไม่ใช่พระราชประสงค์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ กวีหลวงบันทึกรายละเอียดชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และโครงข่ายเส้นทางครอบคลุมพระราช อำนาจเพียงเท่านั้น แท้จริง รายชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร คือ ประจักษ์พยานบ่งชี้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเจริญรอยตามเส้นทาง “ธรรมิกราช” เทียบเคียงได้กับ พระเจ้าอโศกมหาราช พระมหากษัตริย์ที่เป็น “ต้นแบบ” การดำเนินงานก่อสร้างสาธารณประโยชน์ อย่างกว้างขวาง การผนวกรวมแผ่นดินกว้างใหญ่ให้เป็น “หนึ่งเดียว” ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่พระเจ้า อโศกมหาราชทรงดำเนินการได้สำเร็จ ด้วยการแผ่ขยายเส้นทาง “ธรรมโฆชะ” คือ เสียงแห่งธรรม ที่ ไม่ใช่ “เกริโฆชะ” คือ เสียงกลองรบ เวลานั้นเสียงสันติสุขแห่งคุณธรรมได้บังเกิดขึ้นแล้ว²⁰¹ จะเห็นได้ ว่า **จารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช หลักที่ 2** ย้ำหลักการดังกล่าว ด้วยพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ทรงปรารถนาให้ทุกแห่งในราชอาณาจักรอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชผล บ่อน้ำ และถนนหนทางที่มนุษย์และ สัตว์ใช้สัญจร²⁰² พระราชจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชจึงเป็น “แบบอย่าง” หรือ “ต้นแบบ” ให้ พระมหากษัตริย์ในบรรดาพุทธศาสนาทรงปฏิบัติตาม ดังพระเจ้าหรรษะ ผู้ทรงทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา และทรงอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยยาลันทา ทรงดำเนินนโยบายแบบเดียวกัน คือ โปรดให้ สร้างศาลา สงเคราะห์คนเดินทาง คนยากจน คนเจ็บไข้ทั่วอาณาจักรและที่เมืองประยาค รวมทั้ง พระราชทานพระราชทรัพย์แก่มหาสมาคม และทรงส่งเสริมเสรีภาพทางศาสนา²⁰³ ในกรณีของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยากจะพิสูจน์ได้ว่าพระองค์ทรงยึดถือพระเจ้าอโศกมหาราชเป็น “ต้นแบบ” แต่ กล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ เป็นไปเพื่อสนองประโยชน์สุขของทวยราษฎร์เช่นเดียวกับ พระเจ้าอโศกมหาราช

กล่าวได้ว่า ข้อมูลรายชื่อเทศะ รูปเคารพ เรือนไฟ และเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร โดย พระราชาไชยาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แท้จริงแล้วมิใช่สร้างเพื่อประโยชน์โอกาสที่พึงประจักษ์ได้ อย่างเดียว เพราะอันที่จริงแล้วพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นศูนย์กลางของแผนงานก่อสร้างทั้งหมด

ประสบความสำเร็จ มีลักษณะสากลที่ความคิดอันเป็นนามธรรมนี้ ย่อมเป็นที่รับรู้ในหมู่นักการศาสนาหรือนักปราชญ์ ในราชสำนักช่วงเวลานั้น

ข้อมูลที่น่าเสนอมานี้ แม้พิสูจน์ได้ยากว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดพระมหากษัตริย์พระองค์ใดเป็น “ต้นแบบ” แต่เห็นชัดว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแสดงพระองค์ว่ายึดถือผลประโยชน์ของประชาชน และแผนงาน ทั้งสิ้นนี้ก็มีสัญลักษณ์ต่อการบำเพ็ญบุญบารมีของพระองค์ ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ทรงเคยปฏิบัติมา

²⁰¹ ประสาร พลเยี่ยม, “รูปแบบของกษัตริย์อินเดียสมัยโบราณ หลักการปกครองจากศิลาจารึกของ พระเจ้าอโศกมหาราช,” ใน **นิตยสารไทย-ภารต** 22,15 (ธันวาคม 2530): 104.

²⁰² เรื่องเดียวกัน.

²⁰³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก** พิมพ์ครั้งที่ 6/1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2555), 78.

เทียบได้กับพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ทรงคุณประเสริฐในการสถาปนาเส้นทางและสิ่งก่อสร้างอำนวยความสะดวกแก่ สรรพสัตว์ เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าชื่อเทศบาลเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร รูปเคารพต่างๆ และเรือนไฟที่ปรากฏในจารึกและร่องรอยทางโบราณคดี คือ การบันทึกโครงการข่ายพระราชอำนาจและพระเมตตาธรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เชื่อมโยงเทศบาลต่างๆ เข้ากับเมืองพระนคร ซึ่งยืนยันว่าบริบทสังคมกัมพูชาเวลานั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ “ธรรมิกราชา” แผ่ขยายพระเมตตาไปยังเทศบาลต่างๆ นั้นเอง

1.3 ปราสาทตาพรหม และอารโศยศาลา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์การแพทย์

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาสถานที่บำบัดรักษาโรค หรือที่เรียกว่า อารโศยศาลา เป็นพระราชกรณียกิจด้านสาธารณสุขที่โดดเด่นของพระองค์ แสดงให้เห็นว่าระบบการแพทย์จากราชสำนักส่วนกลางพัฒนาขึ้นมา เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อผู้ป่วยที่เข้ามารักษาโรคในอารโศยศาลา และเป็นดัชนีบ่งชี้ความมั่นคงในพระราชอำนาจของผู้ปกครองโดยทางอ้อม เพราะเท่ากับว่าสิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นพื้นที่ “ควบคุม” กำลังคนส่วนหนึ่ง การก่อสร้างสิ่งก่อสร้างรองรับผู้ป่วยนี้ มีร่องรอยการดำเนินงานทางการแพทย์จากส่วนกลางอย่างเป็นระบบ ดังจะเห็นได้จากปราสาทตาพรหมและอารโศยศาลา มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์การแพทย์ที่สลับซับซ้อน เนื้อหา **จารึกปราสาทตาพรหม** และเนื้อหาจารึกประจำอารโศยศาลาให้ร่องรอยว่าสิ่งก่อสร้างปราสาทตาพรหมและอารโศยศาลาเกี่ยวข้องกันในมิติความสัมพันธ์ด้านประวัติศาสตร์การแพทย์อย่างแน่นอน ดังข้อสังเกต 4 หัวข้อ คือ

1.3.1 บริเวณปราสาทตาพรหมน่าจะมีเขตพื้นที่สำหรับบำบัดรักษาโรค

1.3.2 ปราสาทตาพรหม เป็น “คลังเก็บเครื่องยาหลวง”

1.3.3 ปราสาทตาพรหม : มหาวิทยาลัยการแพทย์แห่งแรกของกัมพูชา

1.3.4 ปราสาทตาพรหม และอารโศยศาลา : สิ่งก่อสร้างที่จัดระบบพื้นที่ “ศักดิ์สิทธิ์”

ภายใต้ร่มเงาของ “พระโพธิสัตว์”

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.3.1 บริเวณปราสาทตาพรหมน่าจะมีเขตพื้นที่สำหรับบำบัดรักษาโรค

จารึกปราสาทตาพรหม ระบุว่าราชอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถาปนาอารโศยศาลาทั่วทุกเขตพื้นที่นับได้ 102 แห่ง นอกจากนี้ ยังบันทึกข้อมูลว่าภายในเทวาลัยมีผู้อยู่อาศัยที่เป็นผู้ป่วย และมีการบริการให้ข้าวจำนวนมาก ดังจะขอยกค่าประพันธ์ที่ว่านี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจ

(17) ārogyasālā viṣaye viṣaye dve śatan tathā	
(18) tatra sapta śatāny aṣṭānavatiś cārppitās surāḥ	
(19) devatāvāsirogyartham pratyavdaṃ vrīhikhārikāḥ	
(20) ayutan niyutaṃ sapta sahasrāṇi śatadvayam	

**ในแต่ละพื้นที่ มีอาโรคยศาลาจำนวน 102 แห่ง และมีเทพทั้งหลาย
จำนวน 798 แห่งประดิษฐานอยู่ในสถานที่แห่งนั้น
เพื่อประโยชน์ของผู้อยู่อาศัยในเทวาลัยและผู้ป่วย มีการให้ข้าวจำนวน
117,200 ขารี²⁰⁴**

จารึกที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาราชวิหารหรือปราสาทตาพรหมนั้น เป็นระยะเวลาเดียวกับที่พระองค์โปรดให้สถาปนาอาโรคยศาลา ดังเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏปีมหาศักราช 1108 ตรงกับช่วงเวลาที่ยกขึ้นปีที่สร้างอาโรคยศาลาในจารึกประจำอาโรคยศาลาทุกหลัก²⁰⁵ ประเด็นคำถามก็คือ เป็นไปได้หรือไม่ที่ปีมหาศักราช 1108 นอกจากปราสาทตาพรหมสร้างขึ้นมาเป็นรูปเป็นร่างแล้วนั้น ระยะเวลาเดียวกัน คือการริเริ่มก่อสร้างอาโรคยศาลา หรืออาจตรงกันข้ามอาโรคยศาลาสร้างขึ้นก่อนปราสาทตาพรหม ในคำจารึกบรรทัดที่ 19-20 ความตอนนี้อยู่เกี่ยวข้องกับความเป็นบรรทัดก่อนหน้า ซึ่งตีความได้ 2 กรณี กล่าวคือ กรณีแรก เนื้อความต่อเนื่องจากที่กล่าวถึงการสถาปนาอาโรคยศาลา มีเทพเคารพประดิษฐานภายใน เพื่อประโยชน์สำหรับผู้อาศัยภายในวิหารและผู้ป่วย พร้อมกันนั้นมีข้าวสารเพื่อบูชาเทพและสำหรับหุงต้มดูแลผู้ป่วย กรณีที่สอง เป็นไปได้หรือไม่ที่คำจารึกบรรทัดที่ 19-20 เชื่อมโยงมายังปราสาทตาพรหม หมายความว่าบริเวณปราสาทตาพรหม มีการสร้างเทวาลัยเพื่อประโยชน์สำหรับศาสนิกชนและเพื่อรองรับผู้ป่วยด้วย โดยมีการมอบข้าวสำหรับหุงต้มจำนวน 117, 200 ขารี

จารึกปราสาทตาพรหม ให้ภาพข้อมูลประชากรทั้งชาวพื้นเมืองและชาวต่างเมือง ที่อาศัยอยู่บริเวณปราสาท บัญชีระบุจำนวนประชาชนที่ขึ้นตรงต่อปราสาทตาพรหมมีมากถึง 79,365 คน แน่แน่นอนว่าผู้คนจำนวนมากไม่สามารถรวมตัวบริเวณปราสาทตาพรหม ซึ่งมีเนื้อที่ไม่มากนัก แต่ก็มีข้าวัด ผู้ดูแลรับใช้ศาสนสถาน ผู้ใช้ประโยชน์และแสวงหาความรู้อาศัยอยู่ในปราสาทตาพรหม ซึ่งราช

²⁰⁴ **จารึกปราสาทตาพรหม** ด้านที่ 4 บทที่ 118-119 ผู้วิจัยปรับสำนวนแปลใหม่ เพื่อให้เนื้อความจารึกมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

²⁰⁵ ปรากฏคำจารึกเหมือนกันในจารึกประจำอาโรคยศาลาทุกหลัก ในด้านที่ 2 บทที่ 17 คือ การสร้างอาโรคยศาลา ที่ประทับของพระสุคต และสร้างพระโภชชยคุรุ ในปีมหาศักราช 1108

สำนักย้อมจัดระบบดูแลผู้คนและอาคารสถานที่เป็นอย่างดี ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ที่เขตพุทธอารามแห่งนี้ มีสถานที่บำบัดรักษาผู้ป่วยรวมอยู่ด้วย แต่หลักฐานอาคารสิ่งก่อสร้างพังทลายหมดแล้ว ข้อเสนอสนุนนี้ จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาข้อสังเกตต่อไป

1.3.2 ปราสาทตาพรหม เป็น “คลังเก็บเครื่องยาหลวง”

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บันทึกรายการเครื่องยาสมุนไพร คือ **จารึกปราสาทตาพรหม** และจารึกประจำอำเภอโรคยศาลา รายชื่อยาสมุนไพรแต่ละรายการผ่านการคัดสรรจากแพทย์ หรือผู้ทรงภูมิปัญญาด้านอายุรเวท²⁰⁶ของระบบการแพทย์อินเดียโบราณ รายชื่อยาสมุนไพรใน **จารึกปราสาทตาพรหม** มีประมาณ 42 รายการ เป็นที่สังเกตว่ารายชื่อเครื่องยาจำนวนมาก พ้องกับรายชื่อเครื่องยาในจารึกประจำอำเภอโรคยศาลาอย่างสังเกตได้ ที่มีลักษณะเฉพาะของจารึกแต่ละหลัก คือ จารึกประจำอำเภอโรคยศาลา บันทึกรายชื่อเครื่องยาและปริมาณเครื่องยาโดยกำหนดเป็น “สูตร” สำหรับใช้ประโยชน์จากเครื่องยา ทั้งนี้ เพราะการเขียนจารึกเพื่อประดิษฐานในสถานพยาบาล กวีย่อมจดรายการเครื่องยา สิ่งของเครื่องใช้ภายในสถานที่แห่งนั้นอย่างเป็นระบบแบบแผน ขณะที่บริบทแวดล้อม**จารึกปราสาทตาพรหม**ต่างออกไป ไม่มีการจดบันทึกเจ้าหน้าที่แพทย์ และผู้ช่วยแพทย์ จารึกสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานภายในราชวิหาร ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาแต่พระราชมารดา ไม่ใช่อำเภอโรคยศาลา แต่ที่มีลักษณะร่วมของเนื้อหาจารึกคล้ายกัน คือ กวีจดบันทึกรายการเครื่องยา เครื่องยา ซึ่งมีสรรพคุณใช้บรรเทาอาการเจ็บป่วย ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่า **จารึกปราสาทตาพรหม** กวีจดบันทึกรายชื่อเครื่องยาไว้ใช้รักษาผู้ป่วยภายในศาสนสถานด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเครื่องยาที่ปรากฏตรงกันทั้ง**จารึกปราสาทตาพรหม**และจารึกประจำอำเภอโรคยศาลาร่วม

²⁰⁶ ระบบการแพทย์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะได้รับอิทธิพลอายุรเวทของอินเดียไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เช่น จากบทมนตร์โภษชยะใน **อถรรพเวท** ซึ่งธีรภัทร สินธุเดช ศึกษาวิเคราะห์ห้วงค์ความรู้ด้านการแพทย์ไว้ อย่างละเอียด ผลศึกษาสรุปได้ว่าบทมนตร์โภษชยะเผยโรคทั้ง 22 ชนิด (กรณีรายชื่อโรคไม่ปรากฏในจารึกประจำอำเภอโรคยศาลา) รายชื่อตัวยามี 33 ชนิด ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ มีรายชื่อตัวยาที่ปรากฏใน**จารึกปราสาทตาพรหม**และจารึกประจำอำเภอโรคยศาลาอยู่ด้วย เช่น พริกไทย น้ำผึ้ง ข้าว นม ต้นงาขาว วิธีการรักษาโรคมมี 7 วิธี โดยการรักษาพยาบาลที่ปรากฏตรงกัน ก็คือ การแพทย์โบราณโดยผ่าตัด กล่าวได้ว่า ระบบการแพทย์แผนโบราณของอินเดีย ได้รับการบันทึก จดจาร และส่งต่อองค์ความรู้ผ่านกาลเวลามาจนถึงการวางรากฐานการแพทย์ในอาณาจักรกัมพูชา ธีรภัทร สินธุเดช, “มนตร์โภษชยะ: การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณคดีและการแพทย์ในอถรรพเวท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 258.

18 รายการ เช่น (1) ยางไม้จากต้นสน²⁰⁷ (2) การบูร²⁰⁸ (3) ไม้จันทน์, ผงจันทน์เทศ, จันทน์หอม²⁰⁹ (4) ขิง หรือขิงแห้ง²¹⁰ (5) พริกไทย, พริกไทยดำ, พริกไทยธรรมดา หรือ ผงพริกไทย²¹¹ (6) ไม้หอม กฤษณา²¹² (7) มหาหิงค์²¹³ (8) ดีปลี ผงดีปลี²¹⁴ (9) บุนนาค²¹⁵ (10) ผงยี่ห่วย หรือ ยี่ห่วย บดละเอียด²¹⁶ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังปรากฏรายชื่อเครื่องยาพบเฉพาะใน*จารึกปราสาทตาพรหม* เช่น (1) กลีบดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม²¹⁷ (2) ต้นเทียนยาวพาด²¹⁸ (3) เปลือกไม้ต้นสมอ²¹⁹

²⁰⁷ คำศัพท์เครื่องยา คือ śrīvāsa = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 99 และ 111, śrīvāsaṅ = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 33

²⁰⁸ คำศัพท์เครื่องยา คือ karppūra = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 99, 112 และ 128, จารึก ประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 32

²⁰⁹ คำศัพท์เครื่องยา คือ candana, jātiphala = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 101, 110, 121 และ 127, จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 31 และ 33

²¹⁰ คำศัพท์เครื่องยา คือ nāgara, sūnthyah = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 102 และ 139, nāgara = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 34

²¹¹ คำศัพท์เครื่องยา คือ maricā, karkkolamarica = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 110 และ 130, kola, marica = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 34

²¹² คำศัพท์เครื่องยา คือ kṛṣṇā = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 111 และ 122, จารึกประจำ อำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 29 และ 41

²¹³ คำศัพท์เครื่องยา คือ hīṅgula, hīṅgū = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 113 และ 137, hīṅgū = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 32

²¹⁴ คำศัพท์เครื่องยา คือ pippalī, pipplireṇu = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 125 และ 126, pippalireṇu = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 31

²¹⁵ คำศัพท์เครื่องยา คือ punnāgā = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 126, punnāgaṅ = จารึกประจำ อำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 31

²¹⁶ คำศัพท์เครื่องยา คือ kṣārajīrṇe = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 127, dīpyaka, kotthajīrṇa = จารึกประจำอำเภอโคยศาลา พบในบทที่ 31 และ 32

²¹⁷ สันนิษฐานว่าตรงคำศัพท์เครื่องยา คือ nakham = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 100 และบท ที่ 112

²¹⁸ คำศัพท์เครื่องยา คือ yavānī = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 126

²¹⁹ สันนิษฐานว่าตรงคำศัพท์เครื่องยา คือ pathyātva = *จารึกปราสาทตาพรหม* พบในบทที่ 133

(4) มะขามป้อม²²⁰ (5) กระจีต²²¹ เป็นต้น หรือรายชื่อเครื่องยาพบเฉพาะในจารึกประจำ อาโรคยศาลา เช่น (1) กระจีต²²² (2) อบเชย²²³ (3) ผลพุทรา²²⁴ เป็นต้น จารึกระบุปริมาณมาตรา ชั่งตวง โดยมีหน่วยวัดเช่นเดียวกัน เช่น เป็นปละ กัฏฐิ โทธณะ ปรีสละ กุฑุวะ และขารี เป็นต้น ซึ่ง เป็นการกำหนดน้ำหนักของตัวยาปริมาณมากน้อยต่างกัน²²⁵ ทั้งรายชื่อเครื่องยา และชื่อหน่วยชั่งตวง เหล่านี้ มีการแจกจ่ายเครื่องยาจากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่ง โดยปราสาทตาพรหม เป็น “คลังเก็บเครื่องยาลง” ซึ่งทางราชสำนักส่งมอบเครื่องยาไปยังอาโรคยศาลาต่างๆ ดัง ข้อความตอน หนึ่งใน**จารึกปราสาทตาพรหม** กล่าวถึง “พระคลังหลวง” ที่แจกจ่ายรายการสิ่งของต่างๆ สันนิษฐาน ว่า พระคลังหลวงนี้เชื่อมโยงกับปราสาทตาพรหม ดังที่ว่า

(59) prastho dvau kuduvau pādaḥ daśa kaṭṭyas tu nāgaram	
(60) gobhikṣādy akhilañ caitad grāhyam koṣān mahībhrtaḥ	
(61) rājakośād grahītavyāḥ kalpanāḥ prativatsaram	
(62) droṇau dvau saptatiḥ khāryyas taṇḍulānāñ catuśśatāḥ	

มีชิงแห่งจำนวน 1 ปรีสละ 2 กุฑุวะ 2 ปาทะ และจำนวน 10 กัฏฐิ และมีโค
ภิกษา เป็นต้น สิ่งนี้ทั้งหมดควรถือเอาจากท้องพระคลังหลวงของพระเจ้าแผ่นดิน
ข้าวสารจำนวน 2 โทธณะ และ 470 ขารี (เจ้าหน้าที่) ควรถือเอาจาก
ท้องพระคลังหลวงที่ทรงอุทิศถวายไว้เป็นประจำทุกปี²²⁶

ความจารึกข้างต้น จะเห็นได้ว่า “ท้องพระคลังหลวง” คือ พระคลังเก็บสิ่งของอุทิศถวายแต่
รูปเคารพ มีรายการสิ่งของทั้งอาหาร เครื่องเทศ สมุนไพร ประเด็นคือ “ท้องพระคลังหลวง” ตั้งอยู่ที่
ปราสาทตาพรหมหรือไม่ หากปราสาทตาพรหมมีสถานะเป็นพระคลังหลวง เก็บรักษาสิ่งของจำเป็น

²²⁰ คำศัพท์เครื่องยา คือ āmlāni = **จารึกปราสาทตาพรหม** พบในบทที่ 135

²²¹ คำศัพท์เครื่องยา คือ lasunānāñ = **จารึกปราสาทตาพรหม** พบในบทที่ 136 และบทที่ 140

²²² คำศัพท์เครื่องยา คือ eḷā = **จารึกประจำอาโรคยศาลา** พบในบทที่ 34

²²³ คำศัพท์เครื่องยา คือ tvaka = **จารึกประจำอาโรคยศาลา** พบในบทที่ 35

²²⁴ คำศัพท์เครื่องยา คือ sauṅvīraṅ = **จารึกประจำอาโรคยศาลา** พบในบทที่ 37

²²⁵ เช่นคำจารึกใน **จารึกปราสาทตาพรหม** บทที่ 49 กวีบันทึกนมสดและนมเปรี้ยวอย่างละ 31 ฦก น้ำผึ้ง
19 ฦก การกำหนดปริมาณรายการต่างๆ แสดงให้เห็นว่าผู้ใช้ประโยชน์กำหนดปริมาณการใช้ไว้เป็น “กณ”

²²⁶ **จารึกปราสาทตาพรหม** ด้านที่ 4 บทที่ 102-103

เพื่อใช้ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา รายการเครื่องยาสมุนไพรจำนวนมาก ย่อมเก็บไว้ที่สถานที่แห่งนี้ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น “คลังเก็บเครื่องยาหลวง” เหมาะแก่การนำมาใช้ประโยชน์ทันที บันทึกในจารึกประจำอาโรคยศาลา ระบุถึงการบริหารจัดการด้านสาธารณสุข โดยเครื่องยาที่เบิกจากห้องพระคลังหลวง ก็นำจะมาจากสถานที่ปราสาทตาพรหมแห่งนี้ ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

- (9) pañcās ca daśa kṛṭṭyau tu hiṅgulam paṇapañcakam |
 (10) svarṇāṅguliyagobhikṣām atra cūrṇasamudgakāḥ ||
 (11) trimṣat paṇā atha trimṣatpaṇāni rajatāny api |
 (12) kadābhādīni tāmraṇi tulās sapta dvikṛṭṭike ||

(กลีบดอกไม้หอม) จำนวน 15 ปณะ มีมหาหิงค์จำนวน 2 กัมภูฏี 5 ปณะ
 กล่องบรรจุผงสำหรับโคภิกษาพร้อมทั้งแหวนทองก็มีอยู่ในสถานที่แห่งนี้
 (กล่องที่บรรจุผง (หอม) มีจำนวน 30 ปณะ มีเงินจำนวน 30 ปณะ
 เครื่องทองแดงทั้งหลาย มีกทาณะ เป็นต้นจำนวน 7 ตูลา 2 กัมภูฏี²²⁷

เนื้อความจารึกข้างต้น ก็กล่าวไว้ว่าภายในปราสาทตาพรหม มีเครื่องยาสำหรับบรรเทาหรือรักษาผู้ป่วย ตลอดจนสิ่งของมีค่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้ มีอยู่ในพระคลังหลวงนี้เอง นอกจากนี้ ภายในปราสาทตาพรหมน่าจะเป็นแหล่งผลิตด้วยยาสำเร็จรูปด้วย เพราะ **จารึกปราสาทตาพรหม** ระบุถึงตัวยารักษาโรคจิตสีดวงทวาร มีปริมาณมากถึง 1,960 กล่อง²²⁸ อาจกล่าวได้ว่าด้วยดังกล่าวกว่า ไม่พบในจารึกที่เขียนไว้ในอาโรคยศาลา แสดงว่าการใช้ประโยชน์ทางการแพทย์ ใช้วิธีการ “แจกจ่าย” เครื่องยาหรือตัวยาไปยังอาโรคยศาลาแหล่งต่างๆ

1.3.3 ปราสาทตาพรหม : มหาวิทยาลัยการแพทย์แห่งแรกของกัมพูชา

ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงสถาปนาปราสาทตาพรหม ไม่ปรากฏว่ามีปราสาทหลังใด หรือร่องรอยสถานที่แห่งใดในกัมพูชาที่แสดงให้เห็นว่าระบบการศึกษาพัฒนาขึ้นแล้ว ปราสาทตาพรหม ถือเป็นศาสนสถานแห่งแรก และภายในศาสนสถานคงจะจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับคำ

²²⁷ จารึกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 4 บทที่ 113-114

²²⁸ ดูคำอธิบายในหัวข้อ “1.1.4 บันปลายพระชนมชีพ ปรีศนาพระเจ้าโรคเรื้อน และการเสด็จสวรรคต” ซึ่งผู้วิจัยพบข้อสังเกตเกี่ยวกับโรคจิตสีดวงทวารกับกรณีการเสด็จสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สอนทางศาสนา คือ เป็นสถาบันวิชาการธรรมะเป็นหลัก วิชาความรู้ที่สอนอาศัยแนวเทียบใน **จารีกปราสาทพิมานอากาศ** ระบุว่า พระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำหน้าที่เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่เหล่านางสนม ทำให้รู้ได้ว่าครูอาจารย์ในปราสาทตาพรหมเป็นผู้คงแก่เรียนในวิชาการทางศาสนานั้นเอง สิ่งที่น่าสังเกตคือ **จารีกปราสาทตาพรหม** กล่าวถึงกลุ่มบุคคลในฐานะอาจารย์ ผู้เรียนหรือนักเรียน ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ แสดงว่าสรรพวิชาความรู้นี้มีการถ่ายทอดอยู่ตลอด และทางราชสำนักสนับสนุนเป็นอย่างดีด้วย ดังเนื้อหาต่อไปนี้

- (17) catuśśatāni ca navatrimśac cātra vipāścitaḥ |
 (18) pratyahaṃ bhojitā rājamandire dharmmadhāriṇaḥ ||
 (19) śatāni nava cādhyetrvāsinaḥ saptatis tathā |
 (20) catuśśatās sahasran te sarvve nava ca piṇḍitāḥ ||

**นักปราชญ์ผู้ปฏิบัติธรรมที่ฉลาดถูกเลี้ยงดูในพระราชวังแห่งนั้นเป็น
 ประจำทุกวัน มีจำนวน 439 คน
 นักเรียนที่อยู่เป็นประจำ มีจำนวน 970 คน และเมื่อนับทุกคนทั้งหมดรวมกันมี
 จำนวน 1,409คน²²⁹**

ความเคลื่อนไหวภายในปราสาทตาพรหม ไม่ใช่เป็นเพียงแหล่ง “คลังเก็บเครื่องยาหลวง” ที่ทางราชสำนักจัดส่งไปยังอารักขาศาลาแต่ละหลัง แต่ภายในปราสาทตาพรหมยังเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับการแพทย์ด้วย จารีกะบูกามีจำนวนนักเรียนมากมาย นักเรียนเหล่านี้ไม่น่าจะใช่กลุ่มนักเรียนที่เรียนวิชาการอย่างเดียวกัน หากมีหลายแขนงวิชาให้เลือกเรียน หนึ่งในนั้นก็คือ “วิชาการแพทย์” หากยอมรับว่าปราสาทตาพรหมเป็นมหาวิทยาลัย เท่ากับว่าปราสาทตาพรหมมีสถานะเป็น “มหาวิทยาลัยการแพทย์” แห่งแรกของกัมพูชาด้วย ซึ่งหมอหลวงประจำอารักขาศาลาแต่ละหลัง ก็เป็นผลผลิตจากการเรียนการสอนที่ได้รับการถ่ายทอดในปราสาทแห่งนี้ นับนี้ หลักฐานจารีกจึงบ่งชี้ว่า ศูนย์รวมคลังความรู้ทางทฤษฎีมีอยู่ในปราสาทตาพรหม ที่สำคัญสัมพันธ์ภาพขององค์ความรู้ทั้งกำลังคนและทรัพยากร สะท้อนกระบวนการเคลื่อนตัวของทฤษฎีความรู้หรือภูมิปัญญาจากราชสำนักส่วนกลางไปยังเขตพื้นที่ภายใต้การควบคุมของราชสำนักด้วย

²²⁹ จารีกปราสาทตาพรหม ด้านที่ 2 บทที่ 81-82

1.3.4 ปราสาทตาพรหม และอาโรคยศาลา : สิ่งก่อสร้างที่จัดระบบพื้นที่ “ศักดิ์สิทธิ์” ภายใต้ร่มเงาของ “พระโพธิสัตว์”

เขตพื้นที่ปราสาทตาพรหมและอาโรคยศาลาบรรจุความหมายในมิติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผนวก
รวมเข้ากับความศรัทธาของประชาชน ความประสานกันระหว่างพื้นที่ทางจิตวิญญาณกับพื้นที่ที่
ประชาชนเข้ามาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพักรักษาอาการเจ็บไข้ ซึ่งส่งผลต่อการบำบัดและฟื้นฟูจิตใจ
ผู้ป่วยด้วย กรณีการดำรงอยู่ของปราสาทตาพรหม พระมหากษัตริย์โปรดเอื้อให้เป็นสถานที่พักพิง
แก่ศาสนิกชน นอกจากศาสนิกชนเข้ามาสักการะพระนางปรัชญาปารมิตา อันประดิษฐานเป็นประธาน
ภายในวิหาร ตลอดจนรูปเคารพต่างๆ แล้ว คติการจัดสรรพื้นที่เพื่ออำนวยความสะดวก อาจสอดคล้อง
กับจารีตนิยมทางพระพุทธศาสนา ที่เขตพุทธอารามตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือ สถานที่รักษาผู้ป่วยไปโดย
ปริยาย ดังหลักฐานประวัติการแพทย์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่ง Kenneth Gregory Zysk
อธิบายว่าหมอพระขยายบทบาทไปสู่ฆราวาส เกิดขึ้นในบริบทที่พระพุทธศาสนาแพร่หลายแล้ว และ
การขยายตัวของวัดวาอารามตามเส้นทางการค้า²³⁰ สอดคล้องกับการก่อสร้างปราสาทตาพรหม และ
อาโรคยศาลา อันเป็นช่วงเวลาการฟื้นฟูเมืองพระนครแทบจะครบวงจรทั้งการสร้างสรรคศิลปกรรม
วัฒนธรรม การศาสนา การค้าขาย และการปกครอง ประวัติศาสตร์การแพทย์ที่เจริญ สืบเนื่องจากมิติ
บริบทสังคมที่เจริญรุ่งเรือง สถานะของพุทธอารามตาพรหม และอาโรคยศาลาจึงอยู่ในพัฒนาการ
ระบบการแพทย์ที่อิงกับความเจริญของพระพุทธศาสนา

ในระยะเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างปราสาทตาพรหม แผนการก่อสร้างหนึ่งซึ่ง
ดำเนินการควบคู่กัน คือ การสร้างอาโรคยศาลาตามรอยทางที่เชื่อมต่อกับเมืองพระนคร อาโรคยศาลา
คือ เขตพื้นที่ทางศาสนา แปรมาเป็นพื้นที่รับรองผู้ป่วยโดยเฉพาะ จารึกประจำอาโรคยศาลาลักษณะ
ให้รายละเอียดว่าท่ามกลางความเคลื่อนไหวภายในอาโรคยศาลา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้
สถาปนาพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีอำนาจฤทธิ์กำจัดโรคภัยไข้เจ็บ คือ พระโภษชยคุรุ พระศรีสุรยไวโรจนะ
และพระศรีจันทรไวโรจนะ ดังคำจารึก

(3) bhaiṣajyaguruvaidūryya prabharājajinan name |

(4) kṣemārogyāṇi janyante yena nāmāpi śṛṇvatām ||

(5) śrīsūryavairocana caṇḍa rociḥ

śrīcandravairocana rohiṇīśiṣaḥ |

(6) rujāndhakārāpaharau prajānām

munīndra meror jayatām upānte ||

²³⁰ เค็นเน็ธ จี ซิสค์, ลัทธินิกปรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม
แปลโดย อธิเดช อุทัยวิทยารัตน์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, 2552), 59.

ข้าขอนอบน้อมแด่พระโภชชยคุรุ ผู้มีแสงสว่างดั่งแก้วไพฑูรย์ ผู้ชนะ
ผู้ทำให้ความไม่มีโรคและความปลอดภัยเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ได้ยินแม้เพียงพระนาม
ของพระองค์

ขอให้ทั้งสองพระองค์ คือ พระโพธิสัตว์พระนามว่า ศรีสุรยไวโรจนะ ผู้มี
รัศมีแรงกล้า และ ศรีจันทรไวโรจนะ ผู้เป็นภัสตาของนางโรหิณี ผู้ขจัดความ
มืดมิด คือ โรคทั้งหลายของเหล่าประชาชน ของงมีชัยชนะ ณ เชียงเขา
พระสุเมรุ²³¹

คำจารึกข้างต้น เป็นหลักฐานยืนยันได้ดีว่าอาโรคยศาลาทุกหลัง ประดิษฐานพระโพธิสัตว์ทั้ง
สามพระองค์ ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาอย่างสูงตามคติพระพุทธรูปศาสนาพุทธนิกายมหายาน เนื้อความจารึกตอนแรก
สอดคล้องกับมหาปณิธานข้อที่ 7 ของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคต เนื้อหาใน *คัมภีร์พระโภชชย
คุรุไวฑูรยประภาตถพุทธ ปุรวปณิธานวิเศษสูตร* ความตอนหนึ่งว่า

เมื่อเรามาอุบัติยังโลก และได้บรรลุถึงพระโพธิญาณแล้ว หากมีสรรพสัตว์
ที่ประสบโรคร้ายต่างๆ แต่ปราศจากผู้ชี้แนะ ปราศจากแพทย์ผู้รักษา ไร้ญาติ
ขาดมิตร ไม่มีแม้กระทั่งที่พักพิงอาศัย ต้องผจญกับความลำบากทุกข์เข็ญ
นานัปการ หากเขาเหล่านั้นได้สดับนามแห่งเราแล้ว โรคาพาธและทุกข์ที่มีอยู่ก็
จักสูญสิ้นไป จักมีความสุขทั้งกายและใจ วงศ์ตระกูลจะสุขสมบูรณ์พูนผล อุดม
ด้วยโภคทรัพย์สมบัติ และเขาผู้นั้นก็จะได้บรรลุถึงพระอนุตรสัมโพธิญาณใน
ที่สุด²³²

เนื้อความจารึกตอนที่สอง ปรากฏพระนามพระโพธิสัตว์สองพระองค์ ความตอนนี้ ใน *คัมภีร์
พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถพุทธ ปุรวปณิธานวิเศษสูตร* กล่าวถึงพระศรีสุรยไวโรจนะ และ
พระศรีจันทรไวโรจนะ สกิต ณ ดินแดนพุทธเกษตรที่งดงามรุ่งเรือง พระโพธิสัตว์สองพระองค์นี้ มี
ความเข้าใจแจ่มแจ้งในกุศโลบายของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคต ดังคัมภีร์ระบุว่า

²³¹ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 1 บทที่ 2-3

²³² พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถพุทธ ปุรวปณิธานวิเศษสูตร แปลโดย วิศวภัทร มณีปัทมเกตุ
(กรุงเทพฯ: คณะศีกษา ปฎิบัติ เผยแผ่ธรรม หมั่นคุณธรรมสถานและสาธุชนผู้มีจิตศรัทธา, 2544), 34-35.

ในศุทธิไวฑูรย์พุทธเกษตรแห่งนั้น มีพระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ อยู่ 2 พระองค์ นามว่า สุริยะประภา พระองค์หนึ่ง และ จันทรประภา พระองค์หนึ่ง พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ทั้ง 2 พระองค์นี้ประทับอยู่เป็นประธานในหมู่โพธิสัตว์อันมีจำนวนมากมายเหลือคณานับ เป็นอัครสาวกแห่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น (พระโภษัชยคุรุไวฑูรย์ประภาตถาคต)²³³

คติความเชื่อพระโพธิสัตว์ ดำรงอยู่ภายในอารคยศาลาและจาริกที่กวีเขียนเพื่อ นอบน้อมแด่พระโพธิสัตว์ เป็นกุศโลบายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสถาปนา “พื้นที่” ทางศาสนา โดยอิง “ความศรัทธา” ใน “พระพุทธคุณ” ของพระโพธิสัตว์ อันทรงฤทธาานุภาพขจัดโรคภัยไข้เจ็บได้ ฉะนั้น คติความเชื่อพระโพธิสัตว์ จึงเอื้อประโยชน์ต่อศาสนิกชนที่เจ็บป่วยซึ่งเดินทางเข้ามาสู่ศาสนสถาน แล้วได้รับการบำบัดรักษาโรคตามความรู้ความสามารถของแพทย์หลวง รวมทั้งยังได้รับการฟื้นฟูด้านจิตใจ เยียวยาความแปรปรวนภายในกาย ด้วยกระแสความศรัทธาที่แน่วแนในพระบารมีของพระโพธิสัตว์

การสถาปนาปราสาทตาพรหม และอารคยศาลา โดยตีความผ่านตัวบจจาริก ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์การแพทย์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ก่อรูปอย่างเป็นรูปธรรม²³⁴ ปราสาทตาพรหมนอกจากเป็นพุทธอารามที่สำคัญแล้ว ยังมีคุณค่าในการเก็บรักษา “เครื่องยาหลวง” ซึ่งทางราชสำนักจัดส่งเครื่องยาเหล่านั้นไปยังอารคยศาลาแต่ละแห่ง กรณีนี้อาจเป็นไปได้ว่าเขตพื้นที่ปราสาทตาพรหมรองรับผู้ป่วยด้วยเช่นกัน เพียงแต่จาริกไม่ได้ระบุชัดเจนเท่าจาริกประจำอารคย

²³³ เรื่องเดียวกัน, 38.

²³⁴ ผู้วิจัยใคร่ตั้งข้อสังเกตว่าการก่อกำเนิดประวัติศาสตร์การแพทย์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังเป็นประเด็นให้ศึกษาในแง่ที่ว่า ระบบการแพทย์นั้นสนองต่อพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เฉพาะในด้านความเชื่อทางศาสนา หรือว่ามีเหตุใดซ่อนอยู่เบื้องหลังประวัติศาสตร์การแพทย์ในรัชสมัยของพระองค์ แน่นนอนว่าประเด็นการเมืองการปกครอง การควบคุม และจำกัดพลเมืองให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็อาจจะสอดคล้องกับการสถาปนาสิ่งปลูกสร้างเพื่อบำบัดรักษาโรคอีกข้อหนึ่ง ขณะเดียวกัน อารคยศาลายังสัมพันธ์กับ “คุณภาพ” ชีวิตของประชาชน คุณภาพชีวิตของประชาชนที่มีสุขอนามัยที่ดี ด้านทานกับอาการเจ็บไข้ ดำรงชีวิตในวิถีปกติประจำวันได้ เท่ากับว่าประชาชนได้ทำงาน หรือสนอง “งาน” รับใช้พระมหากษัตริย์ นั่นก็คือ การก่อสร้างอาคารสถานที่ เพื่อ “พลี” แต่พระราโชบายของพระมหากษัตริย์ได้ เพราะเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผนงานก่อสร้างโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ คงจะกระทำขึ้นอย่างรีบเร่งและอย่างต่อเนื่อง ประชาชนก็คงจะต้องสนองงานอันหนักอึ้งเช่นนี้ ระบบการแพทย์ที่เอื้อต่อประชาชนในวาระนั้น ก็น่าจะสนองต่อการดำรงชีวิต เพื่อมุ่งให้ประชาชนมีร่างกายแข็งแรงปราศจากโรค หรืออย่างน้อยก็ฟื้นฟูโรคภัยไข้เจ็บของประชาชน เนื่องจาก “โหม” งานหนัก

ศาลา หากแต่เมื่อตีความเปรียบเทียบใน *จารึกปราสาทตาพรหม* และจารึกประจำอารคยศาลา ทำให้ได้ข้อสังเกตดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้

1.4 ประวัติศาสตร์ในจารึกกับความคลุมเครือ

ประเด็นถกเถียงหัวข้อหนึ่งที่ควรกล่าวถึง คือ ประวัติศาสตร์ในจารึกยึดถือข้อเท็จจริงได้เพียงใด หากพิจารณาพื้นฐานความคิดนี้ เป็นที่ยอมรับว่าจารึกเป็นเอกสารชั้นต้น ข้อมูลจารึกนำมาอ้างอิงได้ เพราะจารึกบอกเหตุการณ์ต่างๆ ในเวลานั้น เมื่อเปรียบเทียบกับตำนาน จารึกมีความน่าเชื่อถือของข้อมูลมากกว่า แม้จารึกเหมือนคำประชาสัมพันธ์เพื่อโน้มน้าวใจ หรือเพื่อผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ดำริให้สร้างขึ้น แต่การเขียนจารึกมีสาระต่อความจริงที่กวีได้เห็นได้ยิน และได้รับรู้มา สอดคล้องกับที่ประเสริฐ ญ นคร กล่าวไว้ว่า

ศิลาจารึก จัดเป็นเอกสารอ้างอิงอันดับหนึ่ง ตำนาน จัดเป็นเอกสารอ้างอิงอันดับสอง เพราะศิลาจารึกมักจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น และไม่ได้คัดลอกผิดพลาดตกหล่นต่อๆ กัน ส่วนตำนาน กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นนานมาแล้ว เป็นเวลาร้อยปีหรือพันปี บางที่เป็นเรื่องเล่าด้วยปากต่อๆ กันมา หรือคัดลอกผิดบ้างถูกบ้างหลายทอด มีผู้ทักท้วงว่าเรื่องจารึกอาจเป็นเรื่องโฆษณาชวนเชื่อก็ได้ แต่อย่างไรก็ดี ถ้าเป็นเรื่องไร้มูลความจริงแล้ว ใครเล่าจะเชื่อกำโฆษณาชวนเชื่อนั้น²³⁵

แม้จารึกเป็นเอกสารอ้างอิงสำคัญ แต่ความคลุมเครือในจารึกภาษาสันสกฤตเป็นประเด็นหนึ่งที่น่าขบคิดว่ากวีสร้างสรรค์คำจารึกให้มีความน่าเชื่อถือ เป็นข้อมูลความจริง เป็นภาพสะท้อนบริบทสังคมที่ยึดถือได้จริงหรือไม่ เนื้อหาบทสวดที่พระเกียรติ เป็นจินตนาการเลื่อนลอยห่างไกลความจริง ดูลึกลับซับซ้อน และนำเสนอสาระเฉพาะเรื่องราวผู้นำที่ทรงบารมี ซึ่งโยงกับเรื่องราวปรัมปราคดี

นักวิชาการที่ค้นคว้าประวัติศาสตร์โดยใช้หลักฐานจารึก บางกรณีสร้างความสับสนต่อการเข้าถึงกลุ่มข้อมูล โดยเฉพาะภาษาเขียนในจารึกที่ทำทนายต่อการสำรวจข้อมูลที่เป็นความจริง เพราะข้อความจารึกบางตอนไม่มีรายละเอียดให้ค้นหาแต่อย่างใด นอกจากการเล่นภาษาของกวี ดังที่ Barth กล่าวถึงจารึกที่มีการเล่นสำนวนและถ้อยคำที่เข้าใจยาก ดังคำประพันธ์ที่สรรเสริญพระเจ้ายโศวรมัน

²³⁵ ประเสริฐ ญ นคร, อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ญ นคร (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 88.

“ซึ่งเข้าใจยากและไม่ค่อยมีสาระนัก”²³⁶ และใน *จารึกบารายตะวันออก* สร้างความสงสัยอย่างมาก เพราะ “เราแปลกใจที่ผู้จารึกจารึกข้อความที่ไม่มีมีความหมายใดเลย เพียงต้องการเล่นสำนวนเท่านั้น”²³⁷ แม้แต่ Cœdès ที่ใช้ประโยชน์จากข้อมูลในจารึกอย่างมหาศาล ก็ยังแสดงความสงสัยว่า *จารึกปราสาทพระขรรค์* สื่อจำนวนตัวเลขสะท้อนความมั่งคั่งของรูปประติมากรรม สิ่งของมีค่าต่างๆ เช่น ทองคำ เงิน สำริด และหิน ผู้คนเรือนแสน หมู่บ้านนับหมื่น และจำนวนข้าวสารที่บริโภคจำนวนกว่าหมื่นตันต่อปีนั้น “เราไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นว่า ความมั่งคั่งต่างๆ ที่กล่าวในจารึกนั้นเป็นความจริงเพียงไร”²³⁸ หมายความว่า การที่กวีบันทึกสิ่งของหลากหลาย มีปริมาณมากมาย อาจเป็นสิ่งเคลือบแคลงได้ว่ากวีบันทึกรายละเอียดของตัวเลขหรือปริมาณสิ่งของตรงกับความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด

ความเห็นของ Jacques คลื่นคลายความน่าสงสัยต่อการอ้างถึงข้อเท็จจริงในจารึก นักวิชาการท่านนี้กล่าวถึงข้อจำกัดการตีความจารึก สอดคล้องกับหลักการเขียนบทกวีนิพนธ์ในราชสำนัก เพื่อสรรเสริญชีวิตอันเป็นอมตะของพระมหากษัตริย์ให้อยู่เหนือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์²³⁹ กล่าวคือ ประเด็นทางประวัติศาสตร์ในบทสวดพระเกียรติมีคุณค่าน้อยกว่าการพรรณนาพระราชประวัติอันเลอเลิศ ดังที่ว่า

นักประพันธ์ต้องการเขียนเรื่องราวที่เป็นอมตะของพระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจถูกลืมไปแล้วก็ตาม แต่ในเนื้อหาของบทประพันธ์นั้นจะต้องประกอบด้วยเรื่องราวชีวิตอันเป็นอมตะของพระมหากษัตริย์และเป็นบทประพันธ์ที่มีความไพเราะ ฉะนั้นผู้ประพันธ์สามารถแสดงเนื้อหาเพื่อยกย่องเชิดชูเป็นอันดับแรก ส่วนเรื่องราวที่เป็นจริงนั้นมีความสำคัญรองมา ถึงแม้ว่าบุคคลที่มีตัวตนจริงที่เป็นแรงจูงใจให้นักประพันธ์ได้ถูกลืมไปแล้วก็ตาม ด้วยเหตุนี้การที่ Bergaigne, Barth และยอร์ช เซเดส์ ได้แสดงความเห็นในแง่ลบเป็นบางครั้งต่อบทประพันธ์ที่ไม่สามารถจะเชื่อถือได้ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ก็เพราะ

²³⁶ โคลด ฌาคส์, “ยอร์ช เซเดส์กับงานจารึกวิทยา,” แปลโดย กรรณิการ์ วิมลเกษม และสุชาลีณี ผลวัฒน์ ใน *ยอร์ช เซเดส์กับไทยศึกษา* (นครปฐม: ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 93.

²³⁷ เรื่องเดียวกัน.

²³⁸ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม* แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 239.

²³⁹ ย้อนกลับไปดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในเนื้อหาบทที่ 2 ซึ่งผู้วิจัยทบทวนแนวคิดการสร้างสรรคืบทสวดพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต

เป็นการเขียนที่เกินจากความเป็นจริง โดยหลักการเขียนบทสรรเสริญสดุดี
ราชวงศ์จะต้องเขียนให้เหลือเชื่อ เหนือความจริง และเต็มไปด้วยการเล่นถ้อยคำ
สำนวนที่มีความหมายหลายนัย โดยที่เราไม่สามารถหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์
ได้เลย²⁴⁰

Jacques ชี้ว่าบทสดุดีพระเกียรติมีความจริงของข้อมูลประวัติศาสตร์อยู่ด้วย เช่นคำประพันธ์
บทที่ 43 กวีสื่อความใน **จารึกแม่บุญตะวันตก** กวีอ้างถึงฝุ่นฟุ้งกระจายขณะที่หมู่ทหารเดินตบเท้า
ทำให้น้ำตาของภรรยาศัตรูไหลออกมา “เราสามารถตีความได้ว่าหากภรรยาของศัตรูร้องไห้จริง ก็
คงไม่ใช่เป็นเพราะหมอกควัน แต่เป็นเพราะศัตรูต้องการฆ่าสามีของนางต่างหาก”²⁴¹ เนื้อความ
จารึกหลักเดียวกันนี้ในคำประพันธ์บทที่ 57 กวีนำเสนอภาพการต่อสู้ของพระมหากษัตริย์กับศัตรูบน
ยอดเขา กษัตริย์ที่เป็นศัตรูถูกดาบฟันจนเลือดไหลออกอย่างมาก

**พระองค์ก็ยังคงประทับอยู่ในสนามรบอย่างมีสง่าราศี ศัตรูของพระองค์
ถึงแม้มีเกราะ (เครื่องป้องกันตัว) หุ้มพระวรกายอยู่ที่อัครมลิลงเหมือน
พระอาทิตย์ที่ถูกเงา (Chaya) มาบังแสงสว่างไว้**²⁴²

Jacques ให้ความเห็นว่านักประวัติศาสตร์ไม่อาจทราบได้ว่าภูเขาถูกใดหรือศัตรูคือผู้ใด
เพราะ “อาจจะเป็นเพียงภาพลวงตาหรือภาพความคิดที่ไม่ได้มาจากศัตรูภายนอก คือ พวกจาม
หรือกลุ่มชนอื่น แต่อาจเป็นพวกเขมรเองก็ได้” ส่วนเงามีดอาจเป็นพระราหุอมพระอาทิตย์ คือ
พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระอาทิตย์สูญเสียแสงสว่าง การที่กวีระบุว่าพระอาทิตย์ใส่เกราะ
ความหมายว่าพระมหากษัตริย์มิได้ทรงเกราะเพื่อบดบังรัศมีของพระองค์ หากพระองค์มีความยิ่งใหญ่
กว่าพระอาทิตย์²⁴³ ประเด็นสำคัญที่ Jacques กล่าวถึงคือ “...**ความคลุมเครือไม่ชัดเจนที่ปรากฏอยู่
ในบทประพันธ์ที่ไพเราะยังกระตุ้นให้พวกเราแสวงหาความรู้ด้านประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้น
ด้วย**”²⁴⁴

²⁴⁰ โคลด ฌาคส์, “ยอร์ช เซเดส์กับงานจารึกวิทยา,” แปลโดย กรรณิการ์ วิมลเกษม และสุธาสินี ผล
วัฒนธรรม ใน ยอร์ช เซเดส์กับไทยศึกษา, 93.

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

²⁴² เรื่องเดียวกัน, 94.

²⁴³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

คำอธิบายที่ยกมานี้ สนับสนุนข้อพิจารณา “ความจริง” และ “ความคลุมเครือ” ของบทสวดดีพระเกียรติ เพราะหากสรุปว่าประวัติศาสตร์ในบทสวดดีพระเกียรติไม่มีมูลความจริง ย่อมมองข้าม “สาระ” สำคัญที่กวีเพียรสื่อให้เห็น ขณะเดียวกันหากถือว่าประวัติศาสตร์ในบทสวดดีพระเกียรติเป็นภาพสะท้อนยุคสมัยอย่างเที่ยงตรง ก็ย่อมเสี่ยงต่อความเข้าใจผิด เพราะบทประพันธ์ที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ ให้คุณค่าทางอารมณ์ ความรู้สึก และสรรเสริญคติมากกว่าการรายงานข้อเท็จจริง ยิ่งกว่านั้น ยังมีกฎกติกาประการหนึ่งของบทสวดดีพระเกียรติที่สัมพันธ์กับสถานะความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ ซึ่ง Chandler กล่าวว่า

*...กฎเกณฑ์ของกษัตริย์เทวราชาก็คือ การรวมความยิ่งใหญ่ลึกลับทั้งหลายไว้ เช่น พิธีกรรมต่างๆ เทวาลัยปราสาท ภาพยนตร์บทกวี การอภิเษกสมรส และจารึก ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเน้นความเกรียงไกรคล้ายเทพเจ้าของพระเจ้าแผ่นดิน*²⁴⁵

ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ การอ้างพระราชประวัติพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ยังคงเป็นปริศนาอยู่จนทุกวันนี้ ข้อมูลจารึกแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระราชบิดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสายสัมพันธ์กับบูรพกษัตริย์ คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งเมืองชยชาติปุระ นอกจากอสังการที่ซับซ้อนแล้ว ดูเหมือนจารึกไม่ได้ให้รายละเอียดที่ชัดเจนเกี่ยวกับพระองค์เลย ข้อมูลพระราชประวัติที่ขาดหายและพร่าเลือน ส่งผลให้ภาพลักษณ์พระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขาดหายไปด้วย

อย่างไรก็ตาม กวีพยายามสื่อสาร “ภาพสะท้อน” ของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ โดยเฉพาะที่กวีกล่าวเปรียบเทียบพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 กับพระยาครุฑ คำถามก็คือ เหตุใดพระยาครุฑจึงมีความหมายร่วมกับพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังคำจารึกที่ว่า

(31) tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ |
(32) dikcakravālotkaṭakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharanīndravarmmā ||

²⁴⁵ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย* พรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสาจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, 83.

**พระโอรสของศรีมทีธราชิตยะและพระนางราชปตินทรลักษมี เป็น
พรหมณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่คนเคารพนับถือ มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ มีความ
งามเหมือนพระจันทร์ ความหอมหวลของเกียรติยศของพระองค์พุ่งไปรอบทิศ
พระองค์ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีธรณินทรวรมัน²⁴⁶**

จารึกข้างบนนี้ กวีสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 มีความรวดเร็วว่องไวเหมือนพระยาครุฑ (dvijendravego) ในปรัมปราคติเล่าเรื่องราวสอดคล้องกันว่าครุฑมีความรวดเร็ว มีพลังกำลังมาก มีความแข็งแกร่ง ต้านทานกล่าวถึงความน่าเกรงขามของครุฑในหมู่นาค และด้วยหน้าที่ของครุฑซึ่งเป็นเทพพาหนะทรงของพระวิษณุ ฉะนั้น ครุฑจึงมีตำแหน่งอันทรงเกียรติ มีฐานะเป็นใหญ่เหนือพระยาวิหคทั้งปวง ที่น่าพิจารณาคือภูมิหลังความเป็นมาของครุฑให้เกิดคิดการต่อสู้เพื่อแลกกับอิสรภาพของมารดาที่ถูกข่มเหงรังแกจากเหล่านาค ดังนั้น ครุฑจึงมีความกตัญญูต่อบุพการีเป็นที่ตั้ง และมีความอดทนอย่างยิ่งยวดเพื่อให้ตนเองและมารดาเป็น “ไท” คือ มีอิสระ²⁴⁷ วีรกรรมของครุฑที่น่าชื่นชมจึงสอดคล้องกับพระเกียรติประวัติอันน่ายกย่องของพระมหากษัตริย์ที่พุ่งกระจายรอบทิศ

การที่กวีเชื่อมโยงครุฑกับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ให้ความหมายกว้างกว่ารูปศัพท์ ve-go ซึ่งบ่งชี้ความเร็ว กล่าวคือ กวีมีน้ำเสียงยกย่องจริยธรรมของพระมหากษัตริย์อยู่ในที่ และการยกย่องยังสื่อถึงระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอันสะท้อนได้จากความหมายของครุฑ สอดคล้องกับผลการศึกษาประเด็นเรื่องครุฑในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของ Sharrock ที่ชี้ให้เห็นว่าครุฑคือสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านทางศาสนาไปสู่พุทธศาสนาแบบตันตระอย่างชัดเจน นอกจากนี้ครุฑยังเป็นสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนสถานและพระมหากษัตริย์ในช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์²⁴⁸ น่าคิดว่าเบื้องลึกเบื้องหลังพระราชประวัติ เป็นไปได้หรือไม่ที่ภูมิหลังพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ทรงต่อสู้กับความกระแสดความเขี้ยวกรากทางการเมือง และความชอบธรรมในราชบัลลังก์ ขณะเดียวกันการที่กวีเปรียบคุณสมบัติพระมหากษัตริย์กับพระยาครุฑ เพราะแสดงให้เห็นถึง “ลักษณะร่วม” ในความอดทนอย่างอุกฤษฏ์ อันเป็นลักษณะเด่นของครุฑ แนวคิดนี้สอดคล้องกับปลายยุคสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สถาปนพระมหากษัตริย์เมืองพระนครมีตมณ ก่อนที่พระเจ้าธรณินทรว

²⁴⁶ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23 (มิถุนายน 2531): 84.

²⁴⁷ ดูใน ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, *วิทยารัตนากร: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 24-30.

²⁴⁸ Peter D. Sharrock, “Garuda, Vajrapāṇi and religious change in Jayavarman VII's Angkor,” in *Journal of Southeast Asian Studies* 40,1 (2009): 111-151.

มันที่ 2 จะมีพระราชอำนาจ พระองค์อยู่ระหว่างแรงปะทะของความขัดแย้งทางการเมือง ต่อเมื่อทรงมีอิสรภาพ จึงประกาศศักดานุภาพเช่นที่พระยาครุฑพึงกระทำ นัยดังกล่าวนี้ จารึกสื่อนัยยกย่องความกล้าหาญของพระราชบิดาอย่างชัดเจน ฉะนั้น การตีความจารึกในเบื้องต้น เมื่อกล่าวถึงพราหมณ์และครุฑเพื่อบ่งชี้อัตลักษณ์การเปรียบเทียบร่วมกัน อาจจะเป็นปริศนาที่ต้องขบคิดว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ดำรงพระองค์ในความสงบเสงี่ยม เคร่งครัดทางศาสนา และมีความอดทนต่อสถานการณ์ทางการเมืองที่ปรวนแปรใช่หรือไม่

จารึกปราสาทจรุง ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์แฝงความหมายทางปรัชญา จารึกหลักนี้เป็นหลักฐานลายลักษณ์ประมวลความคิดปรัชญาศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ดีเยี่ยมหลักหนึ่งปรกติเนื้อหาจารึกกวีบันทึกรายการสิ่งของต่างๆ ภายในปราสาท แต่ **จารึกปราสาทจรุง** เนื้อหาเหมือนคำสอนหรือปรัชญาข้อคิดที่ให้แก่คิด และให้ความหมายพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ยากแก่ความเข้าใจ ดังคำประพันธ์บทหนึ่งให้ภาพพระมหากษัตริย์ทรงแบกรับภาระอันหนักในแผ่นดิน ดังนี้

(37) svanādrijātaiḥ agarājakāntaiḥ

krāntām kṛtaiḥ bhāvatīn dharitrīm |

(38) śanke punardhātrabhīdhānabhīter

alālayad bhūrivibhūtibhir yaḥ ||

ข้าสงสัยว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงแสดงความรักต่อแผ่นดิน
เนื่องจากทรงหวาดกลัว พระนามที่ตั้งขึ้นมาใหม่ชื่อว่า ผู้แบกไว้ซึ่งแผ่นดิน
(ธรณินทรวรมัน) จึงได้ทรงลูบคลำแผ่นดินที่มีภาระหนักอึ้ง ผู้ถูกเหยียบย่ำแล้ว
โดยลูกของภูเขาพระสุเมรุทั้งดงามเหมือนราชาของภูเขา ด้วยการกระทำ
ทั้งหลายที่ได้แสดงความรักต่อแผ่นดินนั้นด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมหาศาล²⁴⁹

พระมหากษัตริย์ที่กวีกล่าวถึงสื่อถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือพระราชบิดาของพระองค์ก็ได้หมายความว่า มีพระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ซ้อนกัน คำจารึกที่ยกมาไม่ปรากฏพระนามพระมหากษัตริย์ ถึงแม้คำจารึกก่อนหน้าคือเนื้อความที่กวีพรรณนาวิกรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่การที่กวีให้ความหมายว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แบกไว้ซึ่งแผ่นดิน จะเห็นได้ว่าเป็นนัยที่พ้องกับพระนาม “ธรณินทร” หมายถึงพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เนื้อความคำประพันธ์บทนี้ให้แก่คิดว่า

²⁴⁹ จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288 ด้านที่ 3 บทที่ 81

แผ่นดินเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ขึ้นอยู่กับพระราชภาระของผู้ปกครอง หากตีความว่าพระมหากษัตริย์ดังกล่าวสื่อนัยถึงพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และคลี่คลายความหมายในบทประพันธ์ที่กล่าวถึงก่อนหน้า โดยตั้งข้อสังเกตว่าการเปรียบเทียบ “ครุฑ” กับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 สะท้อนสถานการณ์การเมืองอันปรวนแปร เพราะช่วงเวลาพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ทรงเถลิงอำนาจ พระองค์น่าจะทรงแบกภาระอันหนัก กวีจึงสื่อว่าแผ่นดินมีความหวาดกลัว เหตุที่แผ่นดินสำแดงอาการเช่นมนุษย์ผู้มีทุกข์ เพราะในความเชื่อของกวี มองภาพแผ่นดินเป็นผู้หญิง จำเป็นต้องมีผู้คุ้มครองรักษา เมื่อผู้นำซึ่งเป็นบุรุษเถลิงอำนาจเป็นพระมหากษัตริย์ แผ่นดินจึงอยู่ในสถานะเป็นนมเหสี ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์ทรงโอบอุ้มและดูแลแผ่นดินจึงเป็นความหมายแฝงที่กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซ้อนทับพระราชบิดาของพระองค์ด้วย

จากที่กล่าวมานี้ สรุปได้ชั้นหนึ่งว่าความหมายประวัติศาสตร์ในจารึก ขึ้นอยู่กับมุมมองการตีความ กรณีบทสวดดีพระเกียรติบทหนึ่งทีกวีบันทึกวีรกรรมในสงครามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะให้คำตอบชัดเจนที่สุดว่ากวีมีความคิดซับซ้อนต่อการสร้างเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งคำตอบปรากฏระหว่างบรรทัด ดังจารึกว่า

(21) yudhyāvahe vāraṇarājasamsthāv

aham bhavān sāksīṇi sainyavṛṇḍe |

(22) ityādihūto jayaindravarmmā

yenottaram ṛṣṭha [tala] ṃ vyatārīt ||

เมื่อพระองค์มีพระราชปฐมาต่อพระเจ้าชัยอินทรวรมันว่า “เมื่อเหล่าทหารที่มาในสนามรบ กำลังมองดูข้า และท่านก็ประทับอยู่บนหลังพญาช้าง”
 ดังนี้ เป็นต้น พระเจ้าชัยอินทรวรมัน ก็ได้ให้แผ่นดินหลังเป็นคำตอบ²⁵⁰

จารึกข้างต้น บันทึกเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทำสงครามยุทธหัตถีกับพระราชอาณาจักรจามปา กวีไม่ได้สร้างฉากหรือเหตุการณ์ “นองเลือด” ที่น่าหวาดกลัวดังปรากฏใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทจรุง* บทนี้ แสดงน้ำเสียงอ่อนโยน เป็นมิตร อีกทั้งแฝงวาทศิลป์ของผู้นำที่คมคาย นัยนี้ ผู้อ่านจารึกจึงไม่เห็นภาพการรบกันอย่างดุเดือดระหว่างขัณฑ์ทั้งสองพระองค์ แต่คำตอบระหว่างบรรทัดให้บทสรุปชัดเจนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะแล้ว ดัง

²⁵⁰ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.288 ด้านที่ 4 บทที่ 104

เห็นได้จากที่พระเจ้าชัยอินทรวรมัน พระราชาจาม ทรงหันหลังไม่ต่อกรด้วย แสดงคำตอบโดยนัยว่าเป็นการยอมแพ้โดยปริยาย

การอภิปรายคุณค่าประวัติศาสตร์ในจารึก ยืนยันว่าการสถาปนาชุดความรู้ประวัติศาสตร์ในจารึกอยู่ที่กระบวนการตีความ คำประพันธ์บางบทให้ข้อมูลค่อนข้างชัดเจน แต่บางบทต้อง ขบคิดถึงความน่าจะเป็น ซึ่งพิสูจน์ได้ว่าจารึกเป็นสนามทาง “ปัญญา” ในการตีความไม่จบสิ้น การอ่านจารึกภาษาสันสกฤตแท้แล้วคือ การอ่านตัวบทที่ไม่มีจุดจบ

กล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ในบทสวดิติพระเกียรติประกอบด้วย “หัวใจ” สองส่วน ส่วนแรกคือ “ความจริง” ความจริงนี้ สันเคราะห์ตามมุมมองหรือทรรศนะของกวี แสดงเหตุการณ์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เคลื่อนไหว และความคิดของกวีที่เคลื่อนตัวอยู่ในจารึก โดย “แฝง” น้ำเสียงสวดิติวีรกรรมผู้นำ ส่วนที่สอง คือ “จินตนาการ” เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของกวี ที่ “ปรุงแต่ง” สีสันพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ บทสวดิติพระเกียรติในจารึกไม่อาจแยก “ข้อเท็จจริง” กับ “ความลวง” ออกจากกัน “ความจริง-จินตนาการ” ผสมผสานกันในจารึกจึงเป็นพื้นที่ข้อมูลประวัติศาสตร์ในจินตนาการของกวี ผลักดันภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดำรงแบบลักษณะอันเป็นอุดมคติในจินตนาการของชาวเขมร แบบลักษณะเช่นนี้หล่อเลี้ยงสังคมกัมพูชาให้มี “จินตกรรม”²⁵¹ ร่วมกัน เพื่อการประจักษ์ “พลาณภาพ” ของวีรบุรุษผู้ “กู้ชาติ-กู้แผ่นดิน”

2. ศาสนาและปรัชญา

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนคุณค่าทางศาสนาและปรัชญาที่ลุ่มลึก การทำความเข้าใจสารทางศาสนาและปรัชญา มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเบื้องหลังความคิดของกวี อุดมคติของพระมหากษัตริย์ และบริบทความเชื่อที่เกี่ยวข้อง ศาสนาและปรัชญาแยกไม่ออกจากชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นกรอบกำหนดอุดมคติของชีวิต มีความหมายต่อจิตใจ ต่อความปรารถนา ความใฝ่ฝันถึงภพภูมิหน้า ตลอดจนการดับสิ้นความทุกข์ การตีความคุณค่าศาสนาและปรัชญาในจารึก จึงถือว่าเป็นเรื่องละเอียด เพราะข้ออภิปรายในแง่นี้เป็นเรื่องที่ให้คุณค่าเชิงนามธรรม เป็นต้นว่า ศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกลมกลืนกันหรือไม่ ข้อมูลจารึกแสดงให้เห็นคุณค่าศาสนาที่รักษาสัมพันธ์ภาพและขัดเกลาพฤติกรรมมนุษย์ได้อย่างไร และจารึกสะท้อนปรัชญาศาสนาสื่อถึงคุณค่าสัจธรรมอย่างไรบ้าง ประเด็นคำถามเหล่านี้ ประมวลเป็นหัวข้อสำคัญ ดังต่อไปนี้

²⁵¹ ดูเพิ่มเติมได้ใน เบน แอนเดอร์สัน, *ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม* ชาลวิทท์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 11.

2.1 พุทธกับพราหมณ์ : ความผสมผสานหรือขัดแย้ง

2.2 ศาสนากับการรักษาสัมพันธภาพของกลุ่มชน

2.3 ปรัชญาศาสนา : การสื่อสารคุณค่าศีลธรรม

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 พุทธกับพราหมณ์²⁵² : ความผสมผสานหรือขัดแย้ง

คำถามที่ว่าศาสนาพุทธกับพราหมณ์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผสมผสานหรือขัดแย้ง หากตรวจสอบหลักฐานประติมากรรม สัญลักษณ์ทางศิลปกรรม ภาพจำหลักบนผนังกำแพงและปราสาท โดย “อ่าน” ลวดลายของภาพ ตอบได้ทันทีว่าศาสนาพุทธกับพราหมณ์ผสมผสานกันอย่างแน่นนอน เพราะร่องรอยโบราณวัตถุและโบราณสถาน ก็บ่งบอกว่าศาสนาพุทธกับพราหมณ์สัมพันธ์กับอารยธรรมเขมรทุกยุคทุกสมัย ด้วยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานควบคุมความเชื่อทางศาสนาให้เกิดดุลยภาพ ดังนั้น ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของอาณาจักรกัมพูชา จึงชี้ให้เห็นว่าสองศาสนานี้พัฒนาการคู่ขนานกันมาตลอด และร้อยรัดวิถีชีวิตผู้คนภายใต้ร่มพระบารมีของพระมหากษัตริย์ แต่กระนั้นเมื่อพิจารณาการสื่อสารของกวี วิเคราะห์ลงลึกถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม คือความคิดของกวีในบทสวดดีพระเกียรติ และความหมายแฝงในคำจารึก การจะตอบคำถามตอนต้นนี้ได้ เป็นสิ่งที่ยาก เพราะความเชื่อทางศาสนาในบริบทที่ผู้ปกครองแสดงแนวโน้มต่างจากอดีต ก็เกิดแรงปะทะความเชื่อทางศาสนาด้วย หัวข้อนี้ จะหาคำตอบ 2 ประเด็น ดังนี้

2.1.1 การสร้างรูปเคารพ และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ

2.1.2 คำสอนพระพุทธศาสนากับพระราชจริยาคติสำหรับพระราชา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 การสร้างรูปเคารพ และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ

คติการสร้างรูปเคารพ และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ เป็นพระราชาบายอันชาญฉลาดที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประยุกต์ฐานความเชื่อศาสนาพราหมณ์มาส่งเสริมให้ศาสนาพุทธมีพัฒนาการ นั่นคือ มีกระแสพัฒนาการที่ได้รับความนิยมสูงสุดในรัชสมัยนี้ และการสถาปนาศาสนสถาน เห็นได้ว่าเป็นความปรารถนาของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมุ่งให้ศาสนาพุทธเป็นศูนย์กลาง

²⁵² ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยยกศาสนาพุทธขึ้นก่อนศาสนาพราหมณ์ ตามลักษณะเด่นของความเชื่อในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการ มิได้มุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นลำดับความเป็นมาของศาสนา ก่อนหลังในแง่ของพัฒนาการ

มณฑลพิธีอันศักดิ์สิทธิ์แทนที่ศาสนาพราหมณ์ ในการอธิบายข้อมูลดังกล่าว จะนำเสนอในภาพรวมแล้ววิเคราะห์ในประเด็นการผสมผสาน และการต่อต้านแนวคิดทางศาสนาทั้งสองไปพร้อมกัน

เป็นที่ประจักษ์ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โครงการก่อสร้างจำนวนมาก พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าการสร้างรูปเคารพ และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ เกื้อหนุนพระราชศรัทธาและระเบียบการปกครอง เพราะคติการสร้างรูปเคารพและการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ไม่เพียงรักษาแบบแผนสัญลักษณ์ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์กับพุทธ ซึ่งประชาชนยอมรับศรัทธาให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง หากยังบ่งชี้ความมั่นคงของการปกครองของพระองค์ที่สามารถจัดการและควบคุมความเชื่อทางศาสนาให้รวมศูนย์ในพระราชอำนาจ จึงไม่แปลกขณะที่ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงขึ้นครองราชย์ นอกจากทรงยกย่องพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอแล้ว ยังมีการแพร่ขยายความเคารพเลื่อมใสต่อรูปเคารพศาสนาพราหมณ์ด้วย²⁵³

ศาสนสถานในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สัมพันธ์กับรูปสลักที่สร้างขึ้นจำนวนมาก รูปสลักที่พระมหากษัตริย์โปรดให้สร้างขึ้น มักเป็นรูปเหมือนของเจ้าชาย หรือขุนนาง โดยยกสถานะเทียบเท่ากับเทพ และปรากฏชื่อสลักไว้ที่ประตูดุวาร²⁵⁴ ไม่เพียงเท่านั้น คติการสร้างรูปเคารพและการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ เป็นชนบทการเขียนที่นิยมจดบันทึกลงในจารึก ดังเห็นได้จาก **จารึกปราสาทตาพรหม** ให้ข้อมูลว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนารูปเหมือนพระราชมารดา คือ พระนางชัยราชจุฑามณี และรูปเหมือนของครูสององค์ คือ ศรีชยมังคลารถะ และศรีชยกีรติเทวะไว้ด้านซ้ายและด้านขวา รูปเหมือนบุคคลสำคัญทั้งสองนี้ มีรูปปั้นเทพของศาสนาพราหมณ์ล้อมรอบจำนวน 260 องค์²⁵⁵ ฉะนั้น เขตพื้นที่ปราสาทตาพรหมจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของรูปเคารพ เพราะจารึกกล่าวถึงสิ่งของอุทิศมากมาย มีการบูชารูปเคารพตามพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ โดยมีการประกอบพิธีขึ้นเรียงทางศาสนา²⁵⁶

อนึ่ง รูปเคารพพระนางชัยราชจุฑามณี เป็นที่นิยมบูชากราบไหว้ในหมู่พระราชวงศ์ด้วย ดังที่ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** กล่าวว่าพระนางอินทรเทวีถวายโค่นันทิทองคำแด่รูปเคารพองค์นี้ และภายในปราสาท พระนางถวายสิ่งของมีค่าเป็นอันมาก เป็นต้นว่า นกอินทรีทองคำ ตุ๊กตาดวงไฟที่ลุกอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ยังพระนางยังถวายสิ่งห่อทองคำ พระศรีทองคำ คันฉ่องแก่พระพุทธรูปที่มีชื่อว่า “ศรีชยสุคต” เป็นต้น²⁵⁷

²⁵³ Nandana Chutiwongs, **The Iconography of Avalokiteśvara in Manland South East Asia** (Bangkok: n.p.,1984), 313-314.

²⁵⁴ ยอร์ช เซเดส์, **เมืองพระนคร นครวัด นครธม** แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9, 124.

²⁵⁵ George Cœdès, “La stèle de Ta-Prohm,”: 55, 75.

²⁵⁶ Ibid., 56, 76.

²⁵⁷ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 4 บทที่ 82-83

ความศักดิ์สิทธิ์บริเวณปราสาทพระขรรค์ มีแนวคิดเทียบเคียงกับความศักดิ์สิทธิ์จากสถานที่ต้นแบบ ดังที่ กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทพระขรรค์* บันทึกถึงท่าน้ำ (tīrtha) อันศักดิ์สิทธิ์ที่เมืองประยาค (prayāgaḥ) ณ ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นท่าน้ำที่มีแม่น้ำสองสาย คือ แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมุนาไหลบรรจบกัน กวีกล่าววาท่าน้ำเมืองประยาคไม่อาจเทียบได้กับความศักดิ์สิทธิ์ที่เมืองชัยศรี หรือที่ปราสาทพระขรรค์ ซึ่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์รวมกันอยู่ในที่แห่งนี้ 3 องค์ คือ พระพุทธเจ้า พระศิวะ และพระวิษณุ ดังคำจารึกที่ว่า

(65) satkṛtya tīrthadvayasannidhānāt
sādhyo viśuddhyai jagatāṃ prayāgaḥ |
(66) kiñ kalyate vuddhaśivāmvujākṣa-
tīrthaprakṛṣṭā nagarī jayaśrīḥ ||

เมืองประยาคทำให้ชาวโลก ไปถึงความบริสุทธิ์ได้ด้วยการสักการะกราบไหว้ เนื่องจากว่าเมืองประยาคเป็นที่รวมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์สองประการ (คงคาและยมุนา) แต่เมืองชัยศรีมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เยี่ยมยอดถึงสามประการ คือ พระพุทธเจ้า พระศิวะ และพระวิษณุ ควรจะได้รับการพรรณนาว่าอย่างไร จึงจะเหมาะสม²⁵⁸

Maxwell พิจารณาความหมายคำจารึกที่ยกมา โดยแสดงความเห็นส่วนหนึ่งว่า คำประพันธ์ที่ชัดเจนนี้ เป็นเพียงการระบุว่าอาณาจักรกัมพูชาเหนือกว่าอินเดียในด้านความศักดิ์สิทธิ์ แต่กระนั้น คำจารึกกำหนดความเหนือกว่านี้ว่าเป็นการแนะนำศาสนาพุทธว่าอยู่ในระดับเดียวกับศาสนาพราหมณ์ ดังความว่า

“The ostensible meaning of this verse is simply that Cambodia is superior to India in terms of sanctity. However, the text also defines the reason for this superiority as the introduction of Buddhism (which in India was all but extinguished in the 12th and 13th centuries) on the same level of importance as Hinduism...”²⁵⁹

²⁵⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23: 87.

²⁵⁹ Thomas S. Maxwell, “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor,”: 32.

จารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวถึงสายน้ำสองสายที่ทำน้ำเมืองประยาค คือ **แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมนา** ซึ่งวิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบได้กับศาสนาพุทธกับพราหมณ์ที่สืบสายธารความเชื่อมาบรรจบกัน ตามลักษณะทางระบบนิเวศ ที่เมืองประยาคหรือเมืองอัลละฮาบาด มีวังน้ำวน 3 สายไหลมารวมกัน ประกอบด้วยแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา และแม่น้ำสร้สวตี บริเวณที่แม่น้ำ 3 สายไหลมาเชื่อมกัน เรียกว่า “ตรีเวณีสังคัม” แต่จะเห็นสายน้ำสีขาวใสของแม่น้ำคงคา และสีเขียวอ่อนของแม่น้ำยมนาเด่นชัด ส่วนแม่น้ำสร้สวตีไหลวนใต้ผืนดิน ไหลเป็นตาน้ำที่ตรีเวณีสังคัม²⁶⁰

ความเชื่อตรีเวณีสังคัม คงเป็นที่กระจ่างแจ้งในพระราชหฤทัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะบริบทการก่อสร้างศาสนสถาน ปรากฏว่าสถาปนิกเขมรจำลองทำน้ำอินเดีย 3 แหล่งเชื่อมต่อกับปราสาท 3 หลัง ซึ่งแตกต่างกันในแง่ความเชื่อ เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และเชื่อมโยงกับระเบียบพิธีกรรมทางศาสนา Cœdès ตั้งข้อสังเกตว่าทำน้ำ 3 สายใกล้เมืองชัยศรีหรือปราสาทพระขรรค์นี้ คงจะเป็นสระน้ำล้อมรอบเมืองพระนคร โดยสระบารายทิศตะวันออก มีปราสาทแม่บุญประดิษฐานศิวลึงค์ เป็นสถานที่อุทิศถวายพระศิวะ สระบารายทิศตะวันตก มีการค้นพบเทวรูปทองสำริดขนาดใหญ่เป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ สร้างอุทิศถวายพระวิษณุ ส่วนสระบารายแหล่งที่ 3 มีปราสาทนาคพันตั้งอยู่ตรงกลางสระ เชื่อว่าเป็นวัดทางพระพุทธศาสนาที่อุทิศถวายพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ การเปรียบเทียบทำน้ำเมืองประยาคกับสระน้ำบาราย 3 แห่งในเมืองพระนคร ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการศพ โดยการโปรยเถ้าถ่านลงสู่แม่น้ำอันศักดิ์สิทธิ์²⁶¹ หมายความว่าปราสาทพระขรรค์จำลองแบบแผนคติการก่อสร้าง และความเชื่อพิธีกรรมจากอินเดีย แม้สถาปนิกผู้สร้างศาสนสถานจำลองระเบียบแบบแผนการก่อสร้างจากความเชื่อชาวอินเดีย แต่สถานที่แห่งนี้ในทรรศนะกวี กลับมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่า กวีแสดงคำถามเชิงโวหารว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันยอดเยี่ยมทั้งพระพุทธเจ้า พระศิวะ และพระวิษณุ ซึ่งรวมอยู่ ณ ปราสาทพระขรรค์จะพรรณนาอย่างไรให้เหมาะสม เท่ากับว่ากวีแสดงอหังการโดยเชื่อมั่นใน “พลัง” ความศักดิ์สิทธิ์ผ่าน “ผัสสะ” แห่งสายน้ำ²⁶² และการ “บูชา” รูปเคารพอันเรือง

²⁶⁰ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, “ตำนานแม่น้ำคงคาแห่งอินเดีย,” ใน **น้ำคือชีวิต วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550), 119.

²⁶¹ George Cœdès, “La stèle du Práh Khàn d'Ankor,” : 257-258.

²⁶² ผู้วิจัยมีความเห็นว่า “สายน้ำ” มีนัยยะสำคัญต่อการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ศาสนสถาน และการประกอบพิธีบูชารูปเคารพอย่างยิ่ง ดังที่กวีบันทึกผัสสะแห่งสายน้ำ 3 จุด **จุดแรก การอ้างแนวคิดทำน้ำที่เมืองประยาค** อันประกอบด้วยสายน้ำศักดิ์สิทธิ์สองสายที่อินเดีย แต่กระนั้นก็เทียบไม่ได้กับสถานที่ปราสาทพระขรรค์ ซึ่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือกว่าทำน้ำเมืองประยาค นัยนี้จึงน่าจะรวมถึงความเชื่อว่าสายน้ำบริเวณปราสาทพระขรรค์ ก็ย่อมมี “พลัง” ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าด้วย **จุดที่สอง การอ้างเกาะชัยศรี หรือปราสาทนาคพัน** มีการศึกษา

ฤทธิ์ แม้ไม่อาจกล่าวว่ปราสาทพระขรรค์ คือ เมืองประยาคแห่งอุษาคเนย์ แต่เชื่อได้ว่ากวีเชิดชูปราสาทหลังนี้เป็นแหล่งศานตีสุข และรวมความศรัทธาทงศาสนาที่ไม่มีสถานที่ใดเปรียบได้

ประเด็นที่น่าพิจารณาคือ การจัดวางรูปเคารพพระพุทเจ้า พระศิวะ และพระวิษณุ ซึ่งขบเน้นพลังความศักดิ์สิทธิ์ที่ปราสาทพระขรรค์ สะท้อนเบื้องหลังอัตลักษณ์ศาสนาและความเชื่อในอาณาจักรกัมพูชาที่ต่อเนื่องอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความเชื่อไสวณิกายหยั่งรากลึกในอาณาจักรก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงขึ้นครองราชย์ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงมิได้ทรงต่อต้านโครงสร้างความเชื่อศาสนาอันหลากหลาย แต่ทว่าทรงมีความสุขุมรอบคอบกับศาสนาต่างลัทธิ และศาสนาพุทธก็ค่อยๆ วิวัฒนาการอย่างช้าๆ ตลอดรัชสมัย²⁶³ ดังนั้น เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาศาสนสถาน จึงโปรดให้มีการประดิษฐานรูปพระโพธิสัตว์ และรูปเคารพเทพของศาสนาพราหมณ์

จารึกปราสาทพระขรรค์ ชี้ให้เห็นคติการสร้างรูปเคารพ ทั้งรูปเคารพศาสนาพุทธที่กลมกลืนรูปเคารพศาสนาพราหมณ์ จนสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่ปราสาทพระขรรค์เต็มไปด้วยรูปเคารพพระพุทศาสนา และรูปเคารพเทพอารักษ์เขตศาสนมณฑล อันเป็นที่รวมวิญญานศักดิ์สิทธิ์ จารึกระบุว่ารูปเคารพภายในปราสาทพระขรรค์มีจำนวน 430 องค์ โดยมีรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นประธาน มีรูปเทพล้อมรอบ 283 องค์ รูปเคารพทิศตะวันออก ชื่อว่า “พระศรีตรีภวนวรมศวร” เป็นประธาน โดยมีประติมากรรมเทพ 3 องค์ล้อมรอบ รูปเคารพทิศใต้มีชื่อว่า “พระศรียโสวรวรมศวร” มีเทพบริวารล้อมรอบ 32 องค์ รูปเคารพทิศตะวันตก ชื่อว่า “พระศรีจามเปศวรพิมพ” มีเทพบริวารล้อมรอบ 30 องค์ และทิศเหนือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนารอย “ศิวบาท” เพื่อเป็นสัญลักษณ์บูชาพระศิวะ และไม่เพียงรอบปราสาทพระขรรค์จะประดิษฐานรูปประติมากรรมในทุกสถานที่ที่เชื่อมโยงกัน ไม่ว่าจะเป็นที่สถานที่เก็บข้าวเปลือก (ยุ้งฉาง) ถนนหนทาง พลับพลา อาโรคยศาลา และประตูทางเข้าสู่ทิศมีรูปปั้นเทพประดิษฐานไว้ ที่น่าพิจารณาก็คือ มีความพยายามที่จะสร้างรูปเคารพเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ดังความจารึกระบุว่า เกาะชัยศรีซึ่งอยู่กลางน้ำ มีรูปเคารพของเทพ 14 องค์ และศิวลึงค์ มีมากนับพันองค์ ยิ่งกว่านั้นที่บ่อ

ตีความว่าเป็นปราสาทที่จำลองสระศักดิ์สิทธิ์ที่ภูเขาหิมาลัย คือ สระอนวดับตาหรืออนดาดในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น พื้นน้ำล้อมรอบปราสาทนาคพันจึงสะท้อนถึงผัสสะปรัมปราคติเกี่ยวกับน้ำอันบริสุทธิ์ **จุดที่สาม การอ้างถึงน้ำสำหรับประกอบพิธีบูชารูปเคารพ** โดยราชสำนักจัดเตรียมน้ำจากแหล่งน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสร้างรูปเคารพ จะเห็นได้ว่านัยยะของน้ำดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงผัสสะของสายน้ำที่มีชีวิต ซึ่งเป็นแหล่งรวมความศักดิ์สิทธิ์เกื้อหนุนความมั่งคั่งของปราสาทและพระบารมีของพระมหากษัตริย์ อนึ่ง แนวคิดปราสาทนาคพันที่สัมพันธ์กับสระน้ำอนดาด คุการอธิบายเพิ่มเติมจาก มาดแลน จีโต, **ประวัติเมืองพระนครของขอม** พิมพ์ครั้งที่ 2, 107-111.

²⁶³ Peter D. Sharrock, “The Buddhist pantheon of the Bāyon of Angkor: an historical and art historical reconstruction of the Bāyon temple and its religious and political roots, 58.

น้ำ วิหาร เจดีย์ข้างเผือก อาคารก่อทรงสูงบนฝั่งสระชัย และโรงเก็บภาษีมีรูปปั้นเทพ นับได้ทั้งหมด 515 องค์ ดังที่จารึกด้านที่ 1 บทที่ 35-43 ให้ข้อมูลไว้ว่า

รอบๆ พระอารยะ อวโลกิเตศะ ที่อยู่ตรงกลาง พระราชาพระองค์นั้นได้
สร้างรูปเทวดาจำนวน 283 องค์ ||

ทางทิศตะวันออก พระราชาพระองค์นั้น ทรงสร้างเทวดาทิ้งหลาย ที่มี
จำนวนสามองค์ มีพระศรีตรีภวนวรเมศวรเป็นประธาน ||

เทพทั้งหลายจำนวน 32 องค์ มีพระศรียโสวรเมศวร เป็นต้น ได้รับการ
ประดิษฐานไว้แล้วในทิศทักษิณ โดยพระเจ้าชยวรมนุ (ชยวรมัน) นั้น ||

เทพทั้งหลายจำนวน 30 องค์ มีพระศรีจามเปศวรพิมพ เป็นต้น ได้รับการ
ประดิษฐานไว้แล้วในทางทิศตะวันตก (โดยพระเจ้าชยวรมันนั้น) เทพทั้งหลาย
จำนวน 40 องค์ มีพระศิวบาท เป็นต้น ได้รับการประดิษฐานไว้แล้วทางทิศเหนือ
(โดยพระเจ้าชยวรมันนั้น) ||

เทพองค์หนึ่งได้รับการประดิษฐานไว้ในฉางข้าว และเทพ 10 องค์ได้รับ
การประดิษฐานไว้ที่ทางเดินทั้งหลาย อีก 14 องค์ได้รับการประดิษฐานไว้ที่
พลับพลา อีก 3 องค์ไว้ที่โรงพยาบาล ||

เทพ 40 องค์ได้รับการประดิษฐานไว้ที่ประตูทั้งสี่ทิศ เทพทั้งหมดนี้รวม
แล้วได้ 430 องค์ ||

เทพจำนวน 14 องค์ พร้อมด้วยคิวลึงค์จำนวน 1,000 องค์ได้รับการ
ประดิษฐานไว้ที่เกาะราชยศรี เทพ 16 องค์ ได้รับการประดิษฐานไว้แต่ละแห่ง
คือ ที่บ่อน้ำสองแห่งและที่โยคินทรวิหาร ||

เทพจำนวน 22 องค์ได้รับการประดิษฐานไว้ที่เจดีย์แห่งข้างเผือกที่สำคัญ
และที่อาคารสูงทั้งหลายบนฝั่งสระชัย (ชยตฎากะ) ||

เทพองค์หนึ่งได้รับการประดิษฐานไว้ที่โรงภาษีชื่อวิศวกรรม เทพทั้งหมด
รวมได้ (ถึงตอนนี้) 515 องค์ ||²⁶⁴

จารึกข้างต้น กล่าวถึงรูปเคารพบริเวณปราสาทพระขรรค์ ซึ่งคงไม่ใช่เพียงการผสมผสาน
ความเชื่อ แนวปฏิบัติ หรือจัดวางรูปเคารพศาสนาพุทธกับพราหมณ์ให้อยู่ระดับเดียวกัน แต่น่าจะเป็น

²⁶⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน ไทย-ภารต 16, 23 : 87. ; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน ไทย-ภารต 16, 24 : 24-25.

ความพยายามของสาวกผู้ภักดีในลัทธิความเชื่อศาสนาของตน ที่ “ช่วงชิง” พื้นที่บริเวณทางศาสนา เพื่อ “ยก” สถานะความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาของตนให้ “เด่น” ขึ้นมา ข้อสังเกตนี้เห็นได้ชัดจากที่กวีบันทึกปริมาณรูปเคารพ ซึ่งแต่ละทิศจะมีเทพของพราหมณ์จำนวนมากรวมอยู่ด้วย

จาริกปราสาทพระขรรค์ ระบุถึงเกาะชัยศรีที่มีศิวิลิ่งคัพบอนงค์ เกาะชัยศรีก็คือ ปราสาทนาคพัน ซึ่งตั้งอยู่กลางสระชัย อันเป็นสถานที่ที่มีน้ำไหลปานกระจก และสะท้อนสีสันจากศิลา ทอง และพวงมาลัย²⁶⁵ ข้อมูลที่กวีระบุว่าปราสาทนาคพันมีศิวิลิ่งคัพบอนงค์ ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าพื้นที่ปราสาทนาคพันมีอิทธิพลจากความเชื่อเก่าของอารยธรรมเขมร คือ เชื้อในพลังอำนาจศิวิลิ่งคัพบอนงค์ โดยศิวิลิ่งคัพบอนงค์นี้ คือ องค์ประธานของพระศิวะ โดยปรกตจะแบ่งประเภทศิวิลิ่งคัพบอนงค์เป็น 2 ประเภท คือ ลิ่งคัพบอนงค์ที่เคลื่อนย้ายได้ และ ลิ่งคัพบอนงค์ที่เคลื่อนย้ายไม่ได้²⁶⁶ ในที่นี้ ศิวิลิ่งคัพบอนงค์บริเวณปราสาทนาคพันเคลื่อนย้ายไม่ได้ แน่นนอนว่าศาสนสถานที่มีรูปเคารพ สัญลักษณ์แทนพระเจ้า เป็นพื้นที่สำหรับกลุ่มพราหมณ์ลัทธิไศวะ ที่ได้อุทิศศิวิลิ่งคัพบอนงค์แต่พระศิวะ และพราหมณ์กลุ่มนี้ คือ ผู้ควบคุมสรรพวิชาที่เชื่อมโยงระเบียบพิธีกรรมทางราชสำนัก อิทธิพลของพราหมณ์ก็คือผู้พิทักษ์พลังอำนาจของจักรวาลพราหมณ์จึงย่อมสถาปนารูปเทพ สัญลักษณ์แทนพระเจ้า การสร้างรูปเคารพบริเวณปราสาทพระขรรค์ และ ศาสนสถานใกล้เคียงแฝงความหมายของการ “ครอบครอง” พื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่แปลกที่การ “ปะทะ” กันระหว่างความเชื่อสองกระแส ปรากฏชัดจากรูปปั้นหลายร้อยองค์

การสร้างรูปเคารพเชื่อมโยงระเบียบประเพณีทางศาสนา อันเป็นจารีตที่พระมหากษัตริย์ทรงยึดถือ วิเคราะห์ได้ว่าระเบียบประเพณีส่งเสริมรูปเคารพให้มีความขลังศักดิ์สิทธิ์ รูปเคารพที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนายังทิศต่างๆ พอถึงเดือนผลคูณหรือเดือนสี่ รูปเคารพจะเคลื่อนย้ายมายังปราสาทพระขรรค์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางประกอบพิธีบูชาทางศาสนา ส่วนเครื่องบูชา ทางราชสำนักจัดเตรียมไว้อย่างดี นอกจากนี้จารึกระบุว่า ทุกๆ วันพราหมณ์ทำพิธีสงฆ์รูปเคารพด้วย ขั้นตอนการส่งน้ำจะต้องใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์จากอาณาจักรต่างๆ จารึกระบุว่าผู้นำท้องถิ่นต่างๆ มาชุมนุมกันทั้งชวายน และจามปา นำน้ำมาสรงรูปเคารพ พิธีที่จัดขึ้นจึงใช้น้ำจากแหล่งภูมิศาสตร์ใกล้เคียงที่เหมาะสมกับการประกอบพิธี ซึ่งแหล่งภูมิศาสตร์นี้ คือ ดินแดนที่สัมพันธ์กับพระราชอำนาจของพระเจ้า

²⁶⁵ มาตแลน จิโต, **ประวัติเมืองพระนครของขอม** ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ทรงแปล พิมพ์ครั้งที่ 2, 107.

²⁶⁶ ผาสุข อินทรารุช, **ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา** (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), 28.

ชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นว่าการทำพิธีสงฆ์รูปเคารพอาศัยน้ำจากแหล่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นระเบียบพิธีที่ทางราชสำนักวางแนวทางไว้ ดัง *จารึกปราสาทพระขรรค์* ด้านที่ 4 บทที่ 158-166 บันทึกไว้ดังนี้

ทุกๆ ปีในเดือนผาลศุณ (เดือนสี่) เทวรูปเหล่านี้จะถูกอัญเชิญมาที่นี่ คือ
พระศรีวิชัยราชจุทามณีที่เป็นจอมมณีทางทิศตะวันออก ||

พระพุทธรูปขนาดของ 25 เมือง พระศรีวิโรศกตีสุคต และพระพิมายสุคต ||
เทวรูปเหล่านี้มีพระภุชเศวร พระจามเปศวร และพระปฤถุไศเลศวร เป็น
ต้น พร้อมทั้งเทว รูปบริวาร มีรวมทั้งหมด 122 องค์ ||

ในเวลานั้น เครื่องบูชาที่ต้องนำมาจากพระคลังของพระราชามีสิ่งเหล่านี้
คือ ทอง 2 กัญฐี 4 ปละ ส่วนเงิน ||

มี 14 กัญฐี ดิบุกขาว 4 ตูลา เครื่องนุ่งห่มมีเครื่องทรงเทวรูปเป็นต้น มี
400 - 50 - ||

9 คู่ ข้าวสารที่จะต้องใช้หุง มี 100 ขารี ของหอมพร้อมด้วยผอบจำนวน
143 ผอบ ||

เนยใส น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยอย่างละ 1 ฆฎี 10 ปรสถ ขี้ผึ้ง 1 ตูลา 5 กัญฐี ||
น้ำมันสนและกฤษณาอย่างละ 5 ตูลา นมเปรี้ยวและนมสดอย่างละ 1 ฆฎี
10 ปรสถ ||

ทุกๆ วันพรามณ์ทั้งหลายมี ศรีสุรยภณู เป็นต้น เจ้าแห่งขวา เจ้าแห่ง
ยวน เจ้าทั้งสองแห่งจามปา จะเป็นผู้ถือน้ำสำหรับสงฆ์ (เทวรูป) ด้วย
ความภักดี ||²⁶⁷

การจัดระบบรูปเคารพเทพองค์ต่างๆ ในเทวาลัย การสร้างองค์พระประติมา และการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ โดยอิงความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คือ กระบวนการหนึ่งที่ราชสำนักปรับประยุกต์ใช้เพื่อรักษาอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพ ไม่ว่าจะเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าพระโพธิสัตว์ และรูปเคารพแทนบุพการี รวมทั้งบุคคลสำคัญของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 คำจารึกชี้ให้เห็นว่ารูปเคารพของพราหมณ์ ประกอบด้วยเทพเจ้าที่รายล้อมรูปพระพุทธรูปเจ้าในพระนามอันวิจิตร ซึ่งนอกจากจะเห็นประโยชน์ความเชื่อที่อิงอาศัยกันแล้ว กล่าวคือ รูปเคารพศูนย์กลางมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ ย่อมทวีความเคารพเลื่อมใส เพราะเทพที่รายล้อมจำนวนมากขบเน้นพระเมตตาบารมี

²⁶⁷ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 24 :

และความน่ายำเกรง ยังเห็นถึงความเหลื่อมล้ำของคติความเชื่อการสร้างรูปเคารพของพุทธที่เหนือกว่าพราหมณ์ด้วย ดังวิเคราะห์ได้จากนัยคำจารึกซึ่งกล่าวถึงพระอวโลกิเตศวร ประดิษฐานเป็นประธานภายในปราสาทพระขรรค์ ตามแบบแผนหลักประติมานในคัมภีร์ศิลปศาสตร์ภาษาสันสกฤต อธิบายได้ว่ารูปเคารพพระอวโลกิเตศวรมีลักษณะคล้ายกับรูปเคารพพระศิวะ และผู้สร้างประติมาพระอวโลกิเตศวร ก็มีความพยายามที่จะดึงความศรัทธาจากสาวกไศวนิกายหันมาสู่พระอวโลกิเตศวร ความศรัทธาที่สร้างให้เกิดความเข้าใจผิดเช่นนี้ ส่งผลต่อความเชื่อในคุณอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของรูปเคารพด้วยดังที่ เซซซุ้ ดิงส์ลูชลี ชี้ให้เห็นในประเด็นนี้ว่า

ดังที่ทราบกันดีว่า พระอวโลกิเตศวรมีคุณลักษณะหลายประการที่คล้ายกับพระศิวะ เช่น เป็นนักบวชเช่นเดียวกัน ทรงฆฎามงกุฎเช่นเดียวกัน ถือของนักบวชเช่นกัน มีผิวกายสีขาวเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้สร้างประติมานวิทยาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงพยายาม “ดูดกลืน” ประติมานวิทยาของพระศิวะเข้ามาผสมกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมากขึ้น และอาจเป็นไปได้ที่มีการ “ลวง” ให้ชาวฮินดูให้เข้ากราบไหว้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรด้วยการสำคัญผิดเชื่อว่าพุทธศาสนามหายานคงมองการสร้างบุญกุศลโดยที่ไม่รู้ตัวหรือสำคัญผิดนี้ เป็นกิริยาบุญเช่นกัน นอกจากนี้ การเลียนแบบทางประติมานวิทยาย่อมแสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นพระผู้ประทานโมกษะที่เทียบเท่าหรือยิ่งใหญ่กว่าพระศิวะ การกราบไหว้พระองค์จึงอาจมีผลทำให้หลุดพ้นได้²⁶⁸

การสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ประดิษฐานเป็นประธานในปราสาทพระขรรค์ จึงทดแทนรูปเคารพพระศิวะ สนองต่อพระราชศรัทธาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และบางทีอาจจะเป็นพระราชานิยมสืบทอดมาจากพระราชบิดาของพระองค์ ดังที่ Sharrock ตั้งข้อสังเกตถึงรูปประติมาในลักษณะคล้ายพระอวโลกิเตศวร พบที่ปราสาทบึงมาลา ซึ่งอาจเป็นรูปเคารพที่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ทรงสร้างขึ้น²⁶⁹ เมื่อคติการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นที่นิยมในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้น ก็คือ คติรัตนตรัยแบบมหายานมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

²⁶⁸ เซซซุ้ ดิงส์ลูชลี, ประติมากรรมฮินดู-พุทธในศิลปะอินเดียนับกับคัมภีร์ศิลปศาสตร์ภาษาสันสกฤต (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 199.

²⁶⁹ Peter D. Sharrock, “The tantric roots of the Buddhist pantheon of Jayavarman VII,” in *Materializing Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 12th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists. Volume 2* edited by Marijke J. Klokket and Veronique Degroot (Singapore : NUS Press, 2013), 41.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เพียงทรงเป็นนักรบ หากพระองค์ยังทรงเป็นนักการศาสนา ทรงมองการณ์ไกลว่าหากไม่ทรงวางแผนก่อสร้างศาสนสถานและจัดสรรรูปเคารพประดิษฐานยังสถานที่ต่างๆ เพื่อทดแทนสถานที่และสัญลักษณ์แทนพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คติการเคารพพระพุทธรูปศาสนาในรัชสมัยของพระองค์คงไม่มีพลังที่จะต้านศาสนาพราหมณ์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีพระปัญญาสุขุมคัมภีรภาพ ทรงเรียนรู้โอกาสที่ประทับอยู่ในอาณาจักรจามปา ซึ่งพระพุทธรูปนามหายานเจริญรุ่งเรือง²⁷⁰ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมาปกครองเมืองพระนคร พระองค์ทรงพัฒนาระบบความเชื่อศาสนาพุทธให้ “หยั่งราก” และ “ผนวกรวม” ความยิ่งใหญ่ของศาสนาพราหมณ์มาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพุทธมหายาน และจะเห็นชัดยิ่งขึ้นหากพิจารณาพระราชจริยาคติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีต่อคำสอนพระพุทธรูปเจ้า

2.1.2 คำสอนพระพุทธรูปกับพระราชจริยาคติสำหรับพระราชา

จากเนื้อหาในบทที่ 5 การศึกษาวิเคราะห์ข้ออ้างการในจารึก กวีสื่ออ้างการ ที่เรียกว่า “วยติแรก” ทำให้เห็นความคิดของกวีสื่อความหมายสิ่งหนึ่งเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง ถ้าสิ่งนั้นเกี่ยวกับพระราชอำนาจ กวีผู้รจนจารึกจะตอกย้ำถึงความเหนือกว่าของพระราชอำนาจโดยข่มสิ่งต่างๆ ที่เป็นคู่เปรียบกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* พระนางอินทรเทวี ทรงกล่าวถึงความสูงส่งของศาสนาพุทธ โดยที่พระนางทรงเทิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บนพระเศียร ความเหนือกว่านี้ คือ พระนางอินทรเทวีทรงเหยียบพระคงคา ซึ่งไหลวนบนพระเศียรของ

²⁷⁰ อาณาจักรจามปาเป็นดินแดนที่พระพุทธรูปนามหายานแบบต้นตระกูลเจริญรุ่งเรือง และก็น่าจะส่งผลต่อมรดกความคิดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่มิได้หมายความว่าอาณาจักรจามปาจะส่งอิทธิพลพระพุทธรูปนามหายานสู่ราชสำนักกัมพูชาโดยตรง เพราะตามประวัติศาสตร์แล้วทั้งอาณาจักรตามปาและกัมพูชาก็มีการติดต่อกันบ่อยครั้ง ผู้วิจัยจึงเห็นว่าช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับที่อาณาจักรแห่งนี้ บริบททางศาสนา น่าจะหล่อหลอมพระโลกทัศน์ของพระองค์อยู่ด้วย ดังผลการเรียบเรียงข้อมูลของจิรัสสา คชาชีวะ ประเด็นวัชรยานใน จามปา ก็ชี้ให้เห็นข้อมูลอันเป็นภูมิหลัง โดยสรุปข้อมูลได้ว่าตามหลักฐานโบราณคดี พุทธศาสนามหายานต้นตระกูล คือพุทธศาสนาแรกสุดในอาณาจักรจามปา พระพุทธรูปนามหายานมีลักษณะผสมผสานกับศาสนาฮินดู มีการถ่ายทอดความคิดการสร้างรูปเคารพระหว่างฮินดูกับพุทธ ในอาณาจักรจามปากับกัมพูชาก็มีการนับถือพระศิวะและพระพุทธรูปเจ้าควบคู่เหมือนกัน ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 จามปาได้รับอิทธิพลทางพระพุทธรูปนามหายานจากเขมรเต็มที่ จนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อเจ้าชายแห่งจามปา คือ พระเจ้าศรีสุริยวรมัน หรือพระนามเดิม เจ้าชายวิทยนันทะ ได้เข้ามายังราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เมืองพระนคร แล้วยกกองทัพไปยึดครองเมืองวิชัยของจามปาไว้ได้ แนวคิดพระพุทธรูปนามหายานในกัมพูชาก็ถ่ายเทไปยังเมืองจามปา ดูในจิรัสสา คชาชีวะ, *วัชรยานต้นตระกูลในอินเดียนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากหลักฐานทางโบราณคดี* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 221-224.

พระศิวะ หมายความว่าในพระศนะของพระนางอินทรเทวี การบูชาพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ การยกให้ พระพุทธเจ้าสูงส่งยิ่งกว่าเทพองค์ใด แล้วพระนางก็ประทับอยู่เหนือพระแม่คงคา ดังนั้น ภาพที่สื่อจึง เรียงกันเป็นชั้นๆ ซึ่งต่อกันว่าศาสนาพุทธเหนือกว่าศาสนาพราหมณ์นั่นเอง²⁷¹

กวีผู้รจนา **จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.287** สื่อความว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีพระราชจริยา วัตรน่าเลื่อมใส พระองค์ทรงน้อมนำวัตรปฏิบัติของพระสมณโคดมมายึดมั่น ดังความตอนหนึ่งใน **จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.287** กวีสื่อภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เปี่ยมด้วยพระราชจริยาวัตรน่า เคารพเลื่อมใส ทรงสงบสำรวม ละวางความอวดดี พระองค์ทรงบูชาพระสมณโคดม เมื่อพระราช ฤทัยจดจ่ออยู่ที่คำสอนของพระบรมศาสดา ความสงบร่มเย็นย่อมเกิดขึ้น อันเป็นพระบุคลิกภาพที่กวี วาดภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้สอดคล้องกับสุนทรียภาพรูปประติมากรรมของพระองค์ที่สงบสำรวม ยิ่งกว่านั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงใส่พระราชฤทัยต่อการบริจาคตาน ดังที่กวีเปรียบว่าพระองค์ พระราชทาน “ทาน” มากมายเหมือนสายน้ำ การสื่อสารให้เห็นภาพที่ประณีตงดงาม โดย พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระราชทาน “ทาน” แก่ช้างเอราวัต ซึ่งเป็นช้างทรงของพระอินทร์ ช้างตัวนี้ มัวเมาในความหยิ่งผยอง ทานอันเป็นเหมือนสายน้ำที่ล้นไหลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้เปียกที่แก้ม ของพญาช้าง ดังที่ว่า

(9) na jātu drpto rcitagotamo yo

dānāmvunā plāvita bhūta lo pi |

(10) indradvipo laṅghita gotamas tu

drptaḥ kilārdri kṛtagaṇḍama traḥ ||

พระองค์ไม่เคยทรงหยิ่งผยอง มีแต่เคารพบูชาพระสมณโคดม และได้ทรง กระทำให้แผ่นดินท่วมท้นไปด้วยสายน้ำ คือ ทาน แก่ช้างของพระอินทร์ (ช้าง เอราวัต) ที่หยิ่งผยอง ไม่ล่วงละเมิดพระสมณโคดม แต่ก็เพียงทำให้แก้มของ ตนเองเปียกเท่านั้น²⁷²

ด้วยพระราชจริยาคติในทางน้อมนำคำสอนพระพุทธเจ้า กวีเชิดชูภาพลักษณ์พระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 กอปรด้วย “พระเดช” คือ รัศมีอันร้อนแรง และ “พระคุณ” คือ พระมหากรุณาธิคุณ ทั้ง พระเดชและพระคุณ ต่อกันอย่างอุดมคติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่น่าสนใจก็คือ คุณลักษณะโดดเด่นของ

²⁷¹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 173.

²⁷² **จาริกปราสาทจริง หลักที่ k.287** ด้านที่ 2 บทที่ 36

พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ยิ่งใหญ่เหนือจอมเทพในศาสนาพราหมณ์ ความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทจรุง* *หลักที่ k.288* แสดงการปะทะกันระหว่างพระราชจริยาคติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับลักษณะเด่นของพระศิวะ ดังที่ว่า

(41) gaṅgādharah krodhahutāsam īśaś

śivānvitah kāmavadhāya drṣṭyā |

(42) mumoca dhāmajvalanojjvalas tu

dayāsudhām kāmavivṛddhaye yah ||

พระศิวะผู้ทรงไว้ซึ่งแม่น้ำคงคา ผู้ถูกติดตามแล้วโดยพระอุมา ได้ปลดปล่อยไฟ คือ ความโกรธออกมาแล้ว เพื่อต้องการที่จะสังหารกามเทพด้วยการเพ่งมอง แต่ทว่าพระองค์ผู้รุ่งเรืองด้วยไฟ คือ รัศมี ได้ทรงปลดปล่อยน้ำอมฤตออกมาแล้ว (ความกรุณา) เพื่อทรงทำให้ความรักเพิ่มพูนยิ่งขึ้น²⁷³

จารึกข้างต้น แสดงความไม่สมดุระหว่างศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ กวีสื่อภาพผ่านพระราชจริยาคติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดดเด่นด้วยพระมหากุณาริคุณ ส่งผลต่อทวยราษฎร์สัมผัสถึงความรักที่เพิ่มพูน จะเห็นได้ว่าพระราชจริยาคติเช่นนี้ติดกับภาพพระศิวะ พระมหาเทพผู้ทรงพระคงคาบนมุนมวยผล และเกษมสำราญอยู่แนบชิดกับพระอุมา ภาพลักษณ์พระศิวะที่กวีกล่าวถึงเน้นความกริ้วโกรธและขาดสติควบคุมอารมณ์ เพราะพระศิวะลืมพระเนตรดวงที่สาม เพื่อปล่อยเปลวไฟเผาไหม้กามเทพจนเป็นจุณ ต่างกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่รุ่งเรืองด้วยพระเดช คือ รัศมี ซึ่งไม่ต่างจากเปลวเพลิงอันแรงฤทธิ์ของพระศิวะ แต่การณ์กลับกัน พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หาได้แผดรัศมีเผาไหม้ผู้ใดไม่ พระองค์ทรงปลดปล่อยน้ำทิพย์ คือ น้ำอมฤต หลังความเมตตากรุณาของพระองค์ เพื่อยังความรักให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน สารจากจารึกที่แยกคายนี ชี้ให้เห็นพระราชจริยาคติอันประเสริฐตามแนวทางพระโพธิสัตว์ คือ การที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบความรักให้แก่มวลมนุษย์ เป็นความจำเป็นของความเมตตาที่แผ่ในหมู่สรรพสัตว์ สอดคล้องกับบทสรรเสริญพระอวโลกิเตศวรใน *ลัทธิธรรมปุณฑริกสูตร* ความตอนหนึ่งว่า

²⁷³ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* ด้านที่ 1 บทที่ 21

**พระองค์ผู้เจริญในพระเมตตาคุณและกรุณาธิคุณ ทรงเป็นเมฆแห่ง
คุณธรรมและพระจิตอันเปี่ยมในเมตตาคุณ ทรงดับไฟอันเผาผลาญเวไนยสัตว์ให้
มอดไหม้ไป ประทานน้ำทิพย์อันเป็นหยาดฝนแห่งพระธรรม²⁷⁴**

การข่มอารมณ์ และความรู้สึกยินดีไม่ให้หวั่นไหวตามกิเลส เป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่งสำหรับ
มนุษย์ปุถุชนที่ยังเกี่ยวข้องกับความสุขทางโลก แต่ดูเหมือนกวีจะชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรง
ก้าวข้ามความสุขทางโลกนั้น กล่าวคือ ทรงควบคุมพระองค์ให้อยู่ในครรลองที่ตรงตามคำสอน
พระพุทธเจ้า ฉะนั้น เมื่อกวียกย่องพระราชจริยาปฏิบัติที่น่าชื่นชมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึง
เปรียบเทียบกับความประพฤติกษัตริย์เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งจะเห็นนัยความขัดแย้งกันทาง
ความเชื่อระหว่างคำสอนในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ดังจารึกว่า

(45) nidrāvaśo viṣṇur anantabhoge
sthito niśaṃ kāmācaro maheśah |
(46) juṣṭo mahābhṛtsutayā punar yo
vinītanidro skhalitapravṛtṭih ||

**พระวิษณุก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจความหลับใหล (บรรทม) อยู่บนขนดของ
พญาอนันตนาคราชตลอดทั้งคืน พระศิวะก็ประพฤติกาม (หมกมุ่นในเรื่องโลกีย์)
สนุกเพลิดเพลินกับธิดาของภูเขา (พระนางปารวตี) ตลอดทั้งคืน แต่พระองค์
ทรงข่มความหลับใหลไว้ได้ ทรงมีความประพฤติที่ไม่ผิดพลาด²⁷⁵**

จารึกที่ยกมานี้ สื่อน้ำเสียงตำหนิพระวิษณุ และพระศิวะ เพราะในความเข้าใจของกวี เทพทั้งสอง
พระองค์มีความประพฤติกษัตริย์พร่อง ไม่น่าเคารพ และชวนให้ตำหนิติเตียนได้ กล่าวคือคือ มิได้ตัด
ขาดจากกิเลสหรือความลุ่มหลงเช่นเดียวกับมนุษย์ ต่างจากพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีพระราชจริยาปฏิบัติ
ที่ไม่บกพร่อง ไม่เป็นที่น่าตำหนิ มีความน่าเคารพเลื่อมใส ความประพฤติเช่นนี้จึงทำให้กวีกล่าวขัดแย้ง
กับความประพฤติกษัตริย์ในศาสนาพราหมณ์

²⁷⁴ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, **สังฆธรรมปุณทริกสูตร** พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, 2543), 336-337.

²⁷⁵ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288** ด้านที่ 1 บทที่ 23

หากพินิจ “สาร” ความหมายระดับพื้นผิว จะเห็นถึง “ความผसान” ศาสนาพุทธกับพราหมณ์ โดยเฉพาะคติการสร้างรูปเคารพซึ่งมีทั้งรูปพระโพธิสัตว์และเทพจำนวนมาก ตลอดจนจารีตปฏิบัติที่ทางราชสำนักสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่รูปเคารพโดยอิงอาศัยพราหมณ์ประกอบพิธี ก็ดูจะเป็นปรากฏการณ์สัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับความเชื่อในบริบทสังคมและศาสนาอาณาจักรกัมพูชา แต่เมื่อวิเคราะห์ความคิดกวีในระดับลึก จากหลักฐานจารึกประจำยุคสมัย ผู้วิจัยพบว่า กวีมีความพยายาม “เชิดชู” ศาสนาพุทธให้อยู่เหนือศาสนาพราหมณ์ เริ่มตั้งแต่การ “ยึดครอง” พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในปริมณฑลศาสนสถานผ่านรูปเคารพศาสนาพุทธ ประการต่อมา กวีบันทึก “ความขัดแย้ง” ผ่านพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ กวียอมรับและศรัทธาพระราชกรณียกิจที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดคำสอนพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เนื่องจากคำสอนศาสนาพุทธได้รับการยอมรับในหมู่กษัตริย์สมัยนี้ว่ามีความเป็นเลิศ ดังปรากฏซ้ำแล้วซ้ำอีกในบทประณามพจน์ตอนต้นจารึกภาษาสันสกฤตแบบฉบับหลวง กวีเทียบเคียงกับความประพฤติอันน่ายกย่องของพระมหากษัตริย์กับความต่างพร้อยของจอมเทพ ทั้งพระศิวะและพระวิษณุซึ่งหลงใหลในกิเลส เพื่อเชิดชูว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความประพฤติที่เหนือกว่ามาก นั่นคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงข่มอารมณ์มิคล้อยตามความสุขอันฉาบฉวย หากอาการหลับใหลของจอมเทพ คือ การติดอยู่ในบ่วงอวิชา อาการข่มพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มิให้หลับใหล ก็สื่อว่าพระองค์ทรงตื่นรู้ ประจักษ์ในแก่นธรรมความจริง 4 ประการคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อันสอดคล้องกับความหมายของ “พุทธะ” หมายความว่า “ท่านที่ตรัสรู้แล้ว, ผู้รู้ร้อยสัจ 4 อย่างถ่องแท้”²⁷⁶

2.2 ศาสนากับการรักษาสัมพันธ์ภาพของกลุ่มชน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ประทานคำอธิบายความหมายของคำว่า “ศาสนา” ไว้ว่า “ปัจจุบันใช้หมายถึงลัทธิความเชื่อถืออย่างหนึ่งๆ พร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิ พิธีองค์การ และกิจการทั่วไปของกลุ่มชนผู้นับถือลัทธิความเชื่อถืออย่างนั้นๆ ทั้งหมด”²⁷⁷ คำว่า “ศาสนา” จะเห็นว่ามีความหมายกว้าง ในภาษาไทยใช้เป็นคำกลางๆ อันเป็นแนวทางลัทธิความเชื่อของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต

บทบาทศาสนามีส่วนต่อการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และจัดมาตรฐานพฤติกรรมระหว่างบุคคล ดังที่ ธีระพงษ์ มีไธสง อธิบายว่า ความสำคัญของศาสนาที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สืบเนื่องจากศาสนามีบทบาทให้คำชี้แนะวิถีปฏิบัติของมนุษย์ เพื่อให้มีปฏิสัมพันธ์ต่อ

²⁷⁶ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ 31 (ช่วงแทรกพิเศษ ท้ายปี 60: เพิ่ม 50 หน้า) (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, 2561), 293.

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน , 425.

กันในสังคม และอยู่ร่วมกันอย่างปรกติสุข เพราะทุกศาสนาสอนให้มนุษย์ตระหนักถึงความรักและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ส่วนความสำคัญของศาสนาในการจัดมาตรฐานพฤติกรรมระหว่างบุคคล เนื่องจากทุกศาสนาล้วนนำมนุษย์ไปสู่เป้าหมายสูงสุด ดังนั้น จึงมีการบัญญัติหรือคำสอนข้อห้ามต่างๆ เพื่อควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง²⁷⁸

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งให้เห็นถึงคุณค่าของศาสนาดังกล่าว เพราะจารึกย้ำความสำคัญของศาสนาที่มีบทบาทรักษาสัมพันธภาพของกลุ่มชน และจัดการกับพฤติกรรมของกลุ่มชนนั้น

พื้นที่ทางศาสนาเชื่อมโยงบุคคลหลากหลายสถานภาพ และเป็นพื้นที่ขัดเกลาพฤติกรรมของกลุ่มชน พื้นที่ทางศาสนา คือ ร่มเงาแห่งสันติสุข เป็นเขต “พื้นที่” ให้ “สิทธิเสรีภาพ” แก่ผู้อยู่อาศัย กระทั่งโทษติดตัวผู้ทำความผิดก็ได้รับการยกเว้นไม่ถูกลงโทษ เพราะพื้นที่ทางศาสนา เป็นเขตอภัยทานแก่สิ่งมีชีวิตทุกชนิด นั่นคือ ผู้คนจำนวนมากที่อยู่ภายในศาสนสถานจะต้องตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ส่วนผู้ที่ทำผิดบาปเมื่อเข้ามาอยู่อาศัยก็อุทิศความศรัทธาแต่ศาสนา เพื่อลบล้างโทษนั้น ฉะนั้น สิ่งปลูกสร้างของพระมหากษัตริย์จึงเป็นเขตพื้นที่ที่รักษาความสะอาดบริสุทธิ์ เว้นจากการเช่าสิ่งมีชีวิตที่เปื้อนเลือด อันเป็นบาปมลทิน เมื่อสืบค้นที่มาของแนวคิดนี้ ก็จะพบว่ามาจากข้อความ **จารึกพระเจ้าอโศกมหาราช** บันทึกพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่ประกาศคุ้มครองสิ่งมีชีวิตมิให้ถูกฆ่า ดังความตอนหนึ่งในจารึกที่ภูเขา คิรนาถ รัฐคุชราตที่ว่า **“จารึกธรรมหลักนี้ พระเจ้าปรียทาสี ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ มีพระบรมราชโองการให้สลักไว้แล้ว สัตว์แม่ตัวหนึ่งไม่ควรถูกฆ่าบูชาในที่นี่...”**²⁷⁹ พระบรมราชโองการนี้ส่งอิทธิพลต่อผู้ปกครองอาณาจักรกัมพูชา เพราะพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร ทรงยึดแนวทางดังกล่าว เห็นได้จาก **จารึกวัดภู** สร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 จารึกประกาศพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ ห้ามมิให้มนุษย์ผู้ใดทำอันตรายสิ่งมีชีวิตที่อยู่ภายในวัดภูเป็นอันขาด ดังความตอนหนึ่งว่า **“สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อยู่บนภูเขานั้นมีชื่อว่า “ลิงคปรวต” ที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ จงอย่าถูกจับโดยคนใดๆ ถึงแม้ว่าพวกมันจะทำความผิดไว้แล้ว”**²⁸⁰ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกประจำอารคยศาลา บันทึกกระแสรับสั่งพระมหากษัตริย์ว่าผู้ใดที่ทำความผิดไม่ควรถูกลงโทษ แต่ถ้าทำร้ายสิ่งมีชีวิตต้องถูกลงโทษ ไม่ได้รับการยกเว้น ดังความว่า

²⁷⁸ ธีระพงษ์ มีไธสง, **มิติทางศาสนาและปรัชญาของโลก** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2551), 8-9.

²⁷⁹ ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, **จารึกและอักษรวิธียุโรป** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), 19.

²⁸⁰ Auguste Marie-Eugène Barth, “Stèle de Vat Phou près de Bassac (Laos),” in **BEFEO II** (1902): 235-240.

(17) pratyagradoṣā api dehinas te

na daṇḍaniyā iha ye praviṣṭāḥ |

(18) te daṇḍaniyās tu na marṣaṇīyā

ye prāṇihimsāniratā ihāsthāḥ ||

**คนที่อาศัยอยู่ในที่นี่ แม้จะมีความผิดซ้ำแล้วซ้ำอีก ก็ไม่ควรจะถูกลงโทษ
แต่คนที่ชอบทำร้ายสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย จะต้องถูกลงโทษ และจะต้องไม่ได้รับการ
ยกเว้น²⁸¹**

จาริกข้างต้น เป็นบทสวดดีพระเมตตาคิณของพระมหากษัตริย์ แม้สัตว์เดรัจฉานก็ได้รับการ
คุ้มครอง สามารถดำรงเผ่าพันธุ์อย่างปลอดภัย ที่สำคัญกว่านั้น การที่ศาสนสถานเปิดรับผู้คนที่
หลากหลาย เท่ากับว่าผู้คนเดินทางเข้ามาสู่ดินแดนแห่งความรัก เพราะดูเหมือนว่ามนุษย์ผู้ฆ่าสัตว์จะ
มีใจหยาบกระด้าง อันเป็นปรกติวิสัยในพฤติกรรมอยู่แล้ว การฆ่าสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก ส่งผลให้ผู้ฆ่าทำ
บาปต่อไปได้เรื่อยๆ จากสิ่งมีชีวิตหนึ่งชีวิต ก็ยอมเพิ่มขึ้น และขยายจากสัตว์เล็กสู่สัตว์ใหญ่ ดังนั้น การ
ที่พระมหากษัตริย์มีพระบรมราชโองการมิให้ผู้ใดทำร้ายสัตว์ นับว่าเป็นกุศโลบายอันแยบคายในการ
ขัดเกลากิจกรรมมนุษย์ กระตุ้นให้เห็นคุณค่าชีวิตสัตว์เดรัจฉาน ชาบซึ่งถึงการให้อภัย ตระหนักถึง
หลักเมตตาธรรม เพื่ออุทิศความรักให้แก่สิ่งมีชีวิตทั้งหมด

เมื่อพระเจ้าสุริยกุมาร ทรงรจนา **จาริกปราสาทตาพรหม** กล่าวถึงผู้คนหลายชาติพันธุ์
หลากหลายสถานภาพ โดยปราสาทตาพรหมเป็นพื้นที่รวมผู้คนจำนวนมาก จาริกระบุตัวเลขซึ่งทางราช
สำนัก ขึ้นบัญชีชาวพุกามและชาวจามปา จำนวน 79,365 คน ตัวเลขนี้ไม่นับรวมผู้ชายและผู้หญิงที่ทำ
หน้าที่ถวายเป็นเครื่องบูชารูปเคารพ ซึ่งมีจำนวน 66,625 คน²⁸² เมื่อรวมตัวเลขสองส่วนนี้ จะเห็นได้ว่ามี
ผู้คนหลายชีวิตซึ่งขึ้นตรงต่อปราสาทตาพรหมนับรวมได้ 14,5990 คน แสดงว่าผู้คนจำนวนมาก ซึ่ง
อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และเขตพื้นที่ต่างๆ เป็นผู้ที่ผลัดเปลี่ยนเวียนเข้ามา หรือเดินทางเข้ามาร่วม
กิจกรรมทางศาสนา **จาริกปราสาทตาพรหม** บ่งบอกว่าภายในปราสาทตาพรหม มีนักบวชทรงภูมิรู้
จำนวนมาก กล่าวคือ มีทั้งพระภิกษุ และพราหมณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุปการะไว้จำนวน
1,000 รูป²⁸³ นอกจากนี้ จาริกยังระบุข้อมูลตัวเลขผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชา ดังที่เรียกว่า “อาจารย์”

²⁸¹ **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 4 บทที่ 45

²⁸² George Cœdès, “La stle de Ta-Prohm,” : 59.

²⁸³ George Cœdès, “La stle de Ta-Prohm,” : 63.

มีจำนวน 439 และมีนักเรียนจำนวน 970 คน²⁸⁴ พื้นที่ภายในศาสนสถานจึงมีกลุ่มนักบวช อาจารย์ และนักเรียนรวมอยู่ด้วยกัน บุคคลเหล่านี้ น่าจะมีบทบาทหน้าที่เฉพาะทางและมีบทบาทหน้าที่ร่วมกัน สันนิษฐานบทบาทกลุ่มนักบวชว่า นักบวชน่าจะทำหน้าที่ถ่ายทอดสรรพวิชาให้แก่ผู้คนที่อาศัยภายใน ปราสาท ข้อสันนิษฐานนี้ คือ ความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* ที่ระบุว่าบรรดาโยคีภายใน ปราสาทพระขรรค์ทำหน้าที่สอนการบำเพ็ญตบะ และสอนศีลธรรม โยคีเหล่านี้มีจำนวน 338 คน²⁸⁵ ฉะนั้น ศาสนสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาขึ้น เป็นกลไกรักษาความสัมพันธ์ระหว่าง คนหลายเชื้อชาติ รวมทั้งจัดระบบนักบวชในลัทธิต่างความเชื่อให้ดำรงอยู่ร่วมกัน

ภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ แผนการก่อสร้างอารโศยศาลาดำเนินต่อเนื่อง เช่นเดียวกับการสร้างราชมรรคาหรือถนนหลวง ที่พักคนเดินทาง และเรือไฟฟ้า สิ่งปลูกสร้างทั้งหลาย ประดิษฐานรูปพระพุทธรูปและรูปเคารพเทพ โดยเฉพาะอารโศยศาลานับร้อยแห่งไม่เพียงบรรจุผู้ป่วย ที่เข้ามารักษาโรค หากยังประดิษฐานรูปเคารพพระพุทธรูป และพระโพธิสัตว์ที่ทำหน้าที่บำบัดรักษา โรค เท่ากับว่ารูปเคารพตามที่อ้างในจารึก เป็นรูปปั้นที่ “บรรจุ” พลังอำนาจส่งผล “ทางใจ” ต่อผู้คนที่เข้ามาพักรักษาโรคในอารโศยศาลา แม้ผู้คนที่เข้ามาไม่มีหลักฐานยืนยันกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ อารโศยศาลาก็น่าจะเปิดรับผู้คนหลากหลายสถานภาพ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้นที่เดินทางเข้ามา เมื่อ มองมิติความเชื่อทางศาสนา จึงเห็นแจ่มแจ้งว่าศาสนาในบริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหลัก ยึดเหนี่ยวผู้คนหลากหลายสถานภาพ เป็นสื่อขัดเกลาจิตใจของศาสนิกชน

2.3 ปรัชญาศาสนา : การสื่อสารคุณค่าศีลธรรม

คุณค่าประการหนึ่งในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ การสื่อสารปรัชญา ศาสนา สารปรัชญาถือได้นำทางความคิดให้เกิดปัญญา และนำไปสู่หนทางแห่งการปฏิบัติ เพราะ เป็นข้อคิดเตือนใจผู้อ่านจารึกให้ตระหนักถึง “ศีลธรรม” คือ ความจริง ความงาม และความสมบูรณ์ ของชีวิต กระตุ้นให้ผู้อ่านจารึกครุ่นคิดถึง “สารัตถะ” ทางศาสนาในการมองโลกและเข้าใจในความ สมบูรณ์ของชีวิต อันนำทางสู่มรรควิถีแห่งความหลุดพ้นที่ลึกซึ้งตามระดับสติปัญญาของผู้รับสาร กล่าวได้ว่า กวีขบคิดและกลั่นกรองถ่ายทอด “สาร” ผ่านคำประพันธ์ที่งดงาม ผู้อ่านจึงจำเป็นต้อง “ขบคิด” สารทางปรัชญาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กวีสื่อสารปรัชญาศาสนา แบ่งระดับกว้างๆ ได้ 2 ระดับ คือ ระดับแรก การสื่อสารปรัชญาที่ ทำความเข้าใจได้ และระดับที่สอง การสื่อสารปรัชญาที่ลุ่มลึกยากจะเข้าใจได้ แต่กระนั้นการแบ่ง ระดับดังกล่าวอาจมองโดยภาพรวมได้หลวมๆ เพราะสารปรัชญาในจารึกแฝงวิธีคิดและการมองปัญหา

²⁸⁴ Ibid., 62.

²⁸⁵ George Cœdès, “La stèle du Práh Khân d'Ankor,” : 279.

ความลึกของจิตวิญญาณไว้ซับซ้อน การศึกษาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะชี้ประเด็นสำคัญ คือ การดำรงอยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพบูชา โดยจะมองในแง่ภาพรวมซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ (1) การดำรงอยู่ของพระพุทธรเจ้า และพระโพธิสัตว์ (2) การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าของ จากนั้นจะพิจารณาการสื่อปรัชญาที่เร้าใจให้ขบคิดถึงแนวคำสอนของพระพุทธองค์ ดังเช่น ความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง ลักษณะที่ดูเหมือนขัดแย้งกันนี้ แท้จริงแล้ว ชวนให้ตีความคุณค่าทางปรัชญาที่ท้าทายความคิดของกวีว่าอะไรคือจุดหมายการสื่อสารปรัชญา ลำดับต่อมา การศึกษาปรัชญารักของผู้ปกครอง ซึ่งไม่เพียงสื่อสารถึงความอ่อนโยนในพระราชหฤทัยของผู้ปกครอง หากยังสื่อสารปรัชญารักเทียบเท่ากับพระโพธิสัตว์ ประเด็นดังกล่าวนี้ ประมวลผลวิเคราะห์ให้เห็นใน 4 หัวข้อดังนี้

2.3.1 การดำรงอยู่ของพระพุทธรเจ้า และพระโพธิสัตว์

2.3.2 การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าของ

2.3.3 ความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง

2.3.4 ปรัชญารักกับอุดมคติพระโพธิสัตว์

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 การดำรงอยู่ของพระพุทธรเจ้า และพระโพธิสัตว์

พรรณนาของกวีผู้รจนาจารึกเกือบทุกหลักในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระพุทธรเจ้า คือผู้นำจิตวิญญาณสูงสุด ส่วนพระโพธิสัตว์คือ ผู้บำเพ็ญบุญบารมี โดยมีพันธกิจหลักทรงช่วยเหลือสรรพทุกชีวิตให้พ้นทุกข์ การดำรงอยู่ของพระพุทธรองค์และพระโพธิสัตว์ตามพรรณนาของกวี เป็นไปตามคติพระพุทธรศาสนาหายานอย่างชัดเจน โดยเชื่อว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้สูงส่งทำแต่สิ่งดีงาม ความคิดเช่นนี้พัฒนาจากรื่องเล่าของสำนักมหาสังฆิกะ ซึ่งยอมรับว่าพระศาสดาพุทธะไม่ใช่มนุษย์ทั่วไป แต่มีจิตทรงพลังปรากฏในแผ่นดิน²⁸⁶ กรอบการดำรงอยู่ของพระพุทธรเจ้าและพระโพธิสัตว์ เห็นได้ในแง่นามธรรมและรูปธรรม กล่าวคือ การดำรงอยู่ของพระพุทธรเจ้าในแง่นามธรรม ปรากฏผ่านแนวคิดปรัชญาศาสนาว่าด้วยพระพุทธรเจ้า ทรงแบ่งพระวรกายเป็น 3 กาย หรือที่เรียกว่า “ตรีกาย” อันได้แก่ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย และ 4 กาย โดยเพิ่มสวภาวิกายของพระพุทธรเจ้าเข้ามาอีกกายหนึ่ง โดยมากจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะกล่าวถึงคติตรีกาย ยกเว้น *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* กวีกล่าวถึงพระวรกายของพระพุทธรเจ้าแบ่งเป็น 4 กาย แสดงชัดเจนว่าบริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความคิดการจำแนกกายของพระพุทธรเจ้ามีทั้ง 3 กาย และ 4 กายปะปนกัน ส่วนการดำรงอยู่ของพระพุทธรองค์ในแง่รูปธรรม ปรากฏรูปเคารพสักการะ

²⁸⁶ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, *อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India* (กรุงเทพฯ: สถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย, 2560), 452.

ภายในศาสนสถาน การดำรงอยู่ของพระโพธิสัตว์ในแง่นามธรรม กวีกล่าวถึงร่วมกับพระพุทธเจ้า และยกย่องพระองค์ไว้ส่วนหนึ่ง ดังเห็นได้จากบทนอบน้อมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ผู้ทรงเมตตามหากรุณา เหมือนต้นกัลปพฤกษ์ที่ให้ผลตอบแทนแก่ชาวโลกที่ปรารถนา และพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีความโดดเด่นทางปัญญา กวีผसानปรัชญาศาสนาว่าด้วยสิ่งที่เป็นมายาอย่างแยบคาย ดังนั้น การเข้าถึงรูปลักษณ์พระโพธิสัตว์ได้ จึงเป็นแนวทางที่มีความยากอย่างยิ่งยวด เพราะหากมนุษย์มีสติปัญญาโง่เขลา มีดวงตามีมืดมัวติดอยู่ในภาพมายาไม่อาจประจักษ์ถึงปัญญาบารมีแห่งพระโพธิสัตว์ได้ ในแง่รูปธรรม กวีชี้ให้เห็นความสำคัญของพระโพธิสัตว์ในคติการสร้างรูปเคารพอันเป็นพระราชนิยมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การแบ่งพระวรกายพระพุทธเจ้า กวีแสดงความคิดเห็นในแง่นามธรรม โดยกล่าวว่าพระพุทธองค์เป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์แบ่งพระวรกายเป็น 3 กาย ดังนี้ (1) ธรรมกาย คือ พระวรกายที่เกิดจากผลบุญที่พระพุทธองค์สั่งสมมามาก (2) สัมโภคกาย คือ พระวรกายที่พระโพธิสัตว์ได้ชื่นชมยกย่อง (3) นิรมาณกาย คือ พระวรกายที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตให้คนทั่วไปประจักษ์ ตามคติความเชื่อพระพุทธศาสนาหายาน ในบรรดาตรีกายนี้ ธรรมกายเป็น พระวรกายสูงสุด แทรกอยู่ทุกแห่งในจักรวาลเป็นนิรันดร์ ส่วนพระวรกายสองกาย เหมือนแสงที่เปล่งออกมา ดังนั้น ธรรมกายจึงเป็นพระวรกายดั้งเดิม หรือที่เรียกว่า “อาทิพุทธะ” คือ พระพุทธเจ้าที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม²⁸⁷ ดังจารึกที่ว่า

- (1) sambhāravistaravibhāvitadharmmakāya-
sambhoganirmitivapurbhagavān vibhaktah |
- (2) yo gocaro jinajitātmaja dehabhājāṃ
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai ||

*ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลกพระองค์นั้น
ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย
สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ที่เกิดจาก บุญสั่งสมมาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมาย
ปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ประสพชัยชนะ²⁸⁸*

จารึกปราสาทพินานอากาศ เพิ่มพระวรกายของพระพุทธเจ้าเป็นพระวรกายที่ 4 กวีชี้ให้เห็นว่าแต่เดิมพระวรกายของพระพุทธองค์มีเพียงกายเดียว ต่อมาแบ่งเป็น 4 ส่วน คำประพันธ์บทนี้ สื่อถึงภาวะสุขสงบ อันเป็นภาวะที่แวดล้อมองค์พระสุคต รวมทั้งกาลเวลาอันไร้ขอบเขต ดังนี้

²⁸⁷ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล, **อินเดียมหัศจรรย์ The Wonder that was India**, 452-453.

²⁸⁸ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอภิปรัชญาในจารึกปราสาทพินานอากาศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 107.

- (1) śrīdharmmakāyañ janayan ya ekas
sa [mbhoga] nirmmāṇatanuñ caturdhā |
- (2) bhinno dhimokṣais sugatādisāmyāt
sādhya [n tam ī]ḍe jagadekakāyam ||

ข้าขอน้อมไหว้แต่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีเพียงองค์เดียว แต่ก็ทำให้
พระกาย คือธรรมะที่รุ่งเรืองเกิดขึ้น ทำให้สัมโภคกาย และนิรมานกายเกิดขึ้น
แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ด้วยความมุ่งมั่นอย่างยิ่งยวด เพราะความสงบเงียบที่มีมา
ตั้งแต่ตอนต้นของพระสูตร ผู้ควรจะไปให้ถึง ผู้มีพระกายเดียว คือ โลก²⁸⁹

ปรัชญาตรีกายใน *จาริกทรายฟอง* มีพื้นฐานจากพุทธปรัชญามหายานสำนักมหายมิกะหรือ
ศุนยวาท²⁹⁰ ซึ่งใน *คัมภีร์มารชยมิก* ของนาครชุน กล่าวว่าสิ่งต่างๆ ในโลก เป็นภาพที่ปรากฏโดยไม่มี
อยู่จริง และเป็นสายใยของความเกี่ยวข้องที่อธิบายไม่ได้²⁹¹ ความคิดปรัชญาดังกล่าวปรากฏตอนต้น
จาริกทรายฟอง ความว่า

- (1) namo vuddhāya nirmmānadharmmasambhogamūrttaye |
- (2) bhāvābhāvadvayātito 'dvayātmā yo nirātmaḥ ||

ขอนอบน้อมแต่พระพุทธเจ้า ผู้มีพระวรกาย คือ นิรมานกาย กายที่ถูก
สร้างขึ้น สัมโภคกาย กายเพื่อการชื่นชมของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย และ
ธรรมกาย กายคือ ธรรมะ พระองค์ (พระพุทธเจ้า) อยู่พ้นภาวะความมีอยู่ และ
อภาวะความไม่มีอยู่ และมีแก่นแท้ คือ ความเป็น และไม่มีอาตมัน²⁹²

²⁸⁹ *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 1

²⁹⁰ หรืออาจเรียกว่าเป็นสำนักศุนยวาทินหรือมหายมิกวาทิน ซึ่งเชื่อว่าพระอัสวโฆษาได้นำปรัชญานี้ไป
เผยแผร์ แต่ผู้ที่พัฒนาปรัชญาสำนักนี้เป็นระบบ คือ นาครชุน ซึ่งท่านรวบรวมปรัชญาที่กระจัดกระจายรวมไว้
ที่เดียวกัน และจัดเป็นระบบ เสริมเหตุผลต่างๆ จนปรัชญาสำนักนี้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในปรัชญาสายมหายาน
ดูใน พิน ดอกบัว, *ปวงปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2555), 374-376.

²⁹¹ N.N. Bhattacharyya, *History of Trantric Religion, A Historical, Ritualistic Study*
(New Delhi: Manohar, 1987), 220.

²⁹² *จาริกทรายฟอง* ด้านที่ 1 บทที่ 1

จารึกบทนี้ นำเสนอความหมายการดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าที่แพร่หลาย เพราะปรากฏตอนต้นข้อความจารึกอาโรคยศาลา เป็นจารึกที่กระจายทั่วเขตแดนพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “สาร” จากจารึก กวีสื่อความหมาย “ปรัชญา” คือ ภาวะความมีอยู่ (bhāva) ภาวะความไม่มีอยู่ (abhāva) และภาวะความมีอยู่ที่เป็นแก่นแท้ (advayātma) ภาวะความมีอยู่และไม่มีอยู่ หรือความมีกับความเป็น คือ บทสนทนาส่วนหนึ่งที่นาการชุนอธิบายสมมุติสัจจะ ซึ่งแม้เป็นสิ่งที่ไม่จริงแท้ แต่ก็มีความจริงรองรับอยู่ระดับหนึ่ง เพียงแต่ว่าความจริงนั้นมีอยู่อย่างไม่จริงดุษงาของคน²⁹³ ทรศนะนี้ นาการชุน กล่าวถึงคำสอนพระพุทธเจ้า 2 ระดับ คือ ระดับความจริงสมมุติ (ภาวะปกปิดความจริง) และระดับความจริงปรมัตต์ (ภาวะจริงแท้ของสิ่งทั้งหลาย)²⁹⁴ ภาวะจริงแท้หรือที่กวีเรียกว่า แก่นแท้ตามศัพท์ว่า “advaya” แปรตามตัวอักษรว่า “ไม่ใช่สอง” ตรงกับคำอธิบายปรัชญาของพุทธวัชรยาน อธิบายได้ว่า เมื่อความว่างเปลารวมกับกรรณา จะกลายเป็น โโพธิจิตตะ คือ จิตมุ่งมั่นเพื่อการตรัสรู้ อันเป็นแนวคิดที่ปรากฏครั้งแรกใน *คัมภีร์คหยสมาช* และใน *คัมภีร์สาธนมาลา* อธิบายศัพท์ว่า “advaya” ให้เห็นภาพและเข้าใจง่ายขึ้นโดยเปรียบเทียบเหมือนทองแดงที่ละทิ้งสีดำ กลายเป็นสีทอง เมื่อพบน้ำยาขัดทองแดงฉันไต่ ร่างกายย่อมละทิ้งการยึดติดและความเกลียดชัง ดังเมื่อพบกับยา คือ “advaya” ฉนั้น²⁹⁵ สารสำคัญในจารึกสะท้อนการดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ปราศจากอาตมันหรือตัวตน นั่นก็คือ พระวรกายที่แท้จริงคือ ความจริงที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นความจริงสูงสุดชั้นปรมัตต์ มีเพียงหนึ่งเดียว

การดำรงอยู่ของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจยจะยกตัวอย่างพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา ผู้เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า²⁹⁶ ปรัชญาศาสนาที่กวีแทรกในคำประพันธ์นี้ คือ การเข้าถึงความหมายของปารมิตา และการตระหนักรู้ในปรัชญาวิชญาณวาทของสำนักโยคจาาระ แนวคิดปรัชญาทั้งสองผสมผสานกัน ดังจารึกที่ว่า

²⁹³ ฟั้น ดอแก้ว, *ปวงปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 2, 379.

²⁹⁴ อติศักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2546), 156.

²⁹⁵ อ่างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “พินายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 จากหลักฐานด้านจารึก,” ใน *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 38, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2556): 120.

²⁹⁶ Alice Getty อธิบายข้อมูลพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตาไว้ว่า รูปพระโพธิสัตว์องค์นี้สร้างขึ้นแทนคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา รูปของพระนางจึงถือหนังสือในพระหัตถ์ พระพุทธศาสนาบางนิกายถือว่าพระนางเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า พระนางมีผิวกายสีขาว สำหรับในอาณาจักรกัมพูชา พระนางเป็นที่นับถืออย่างยิ่ง รูปเคารพจะมีทั้งรูปที่มี 1 เศียร 2กร และรูปที่มี 11 เศียร 22 กร รูปของพระนางจะสวมผ้าถุง คาดสายรัด สวมอาภรณ์ และเครื่องประดับเศียร มีรูปพระอมิตาภะอยู่เหนือพระนลาฏ พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว อ่างถึงใน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*, 108-109.

(9) munīndradharmmāgrasarīm guṇādhyān

dhīmadbhir adhyātmaḍṣānirīkṣyām |

(10) nirastaniśśeṣavikalpajālām

bhaktyā jinānām janānīm namadhvam ||

ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยความ
เคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า
(พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้
สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คืออาตมมัน ที่อยู่ภายใน
(พระชนนี) ผู้ได้ปลดปล่อยตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่ง
ทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดมายุาทิ้งไป)²⁹⁷

คำประพันธ์บทนี้ กวีนิพนธ์การพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา พระนางมีสถานะเป็นพระชนนี
พระพุทธเจ้า และเป็นองค์ประกอบความบริบูรณ์ของคติมรรคตันตริยมหายาน เพราะผสมกับพุทธะ คือ
พระพุทธเจ้า และเมตตากรุณา คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เข้าด้วยกัน คติความเชื่อของ
พระโพธิสัตว์ดำรงอยู่ในวิถีปารมิตา ตามแนวทางของศาสนาพุทธมหายานได้พัฒนาเป็นแนวความคิด
2 ส่วนหลัก คือ (1) ปารมิตายาน (ทางแห่งความสมบูรณ์) (2) วัชรยาน หรือตันตริยะยาน (ทางแห่ง
สายฟ้า หรือตันตริก) เฉพาะปารมิตายาน เป็นแนวทางยกระดับพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นพระพุทธเจ้า เป็น
องค์ประกอบที่จะทำให้ศีลธรรม สมาธิ และปัญญามีความบริบูรณ์²⁹⁸ วิถีทางเข้าสู่การดำรงอยู่ของ
พระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา กวีชี้ว่าต้องรู้แจ้งในปัญญา หลุดพ้นจากภาพมายา สอดคล้องกับที่
พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน **วัชรปรัชญาปารมิตาสูต** ซึ่งเป็นบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับสุภติ
ความว่า “**ดูก่อน สุภติ สิ่งที่มีลักษณะทั้งปวง ย่อมเป็นมายา ถ้าสามารถเห็นแจ้งว่ารูปลักษณะทั้ง
ปวง โดยความจริงแล้วไม่มีสภาวะแห่งรูปลักษณะ ก็ย่อมเห็นตถาคตได้**”²⁹⁹ กวีตั้งใจใช้คำว่า
“vikalpa” เพื่อชี้ให้เห็นจินตนาการลวงตา เหมือนตาข่ายขวางกั้นการรับรู้ธรรมะ อันเป็นแนวทาง
ปรัชญาวิญาณวาทที่ให้ความสำคัญกับจิต ความสำเร็จของจิตตามคำสอนอาจารย์สำนักปรัชญาวิ
ญาณวาท ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด วสุพันธ์ ที่ถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ในความคิดหรือจิตของเรา อาจารย์สำนัก

²⁹⁷ **จารีกปราสาทตาพรหม** ด้านที่ 1 บทที่ 5

²⁹⁸ Nandana Chuttiwongs, “Visual Expressions of Tāntric Buddhism,” in **Journal of the Siam Society** 68 (1980): 77.

²⁹⁹ เสถียร โพธิ์นันทะ, (ผู้แปล), **วัชรปรัชญาปารมิตาสูต**, เข้าถึงเมื่อ 14 มีนาคม 2563, เข้าถึงได้จาก
file:///C:/Users/B.2.S/Downloads/金剛般若波羅蜜多經%20(1).pdf

ปรัชญานี้ในชั้นหลัง เช่น ธรรมปาละ และ ทินนาคะ ขยายความว่าสิ่งที่อยู่ภายนอกใจก็มี แต่ล้วนมีต้นกำเนิดอยู่ที่จิต³⁰⁰ ที่น่าสังเกตคือ ความในจารึกสอดคล้องกับแนวทางคำอธิบายของอสังคะ คือ เชื่อว่า “ปริกัลปิตชณาน” เป็นความรู้ชนิดมายากำหนดภาพกว้าง คือ ความเพ้อฝัน อันเป็นความรู้ที่ไม่ตรงกับความจริง³⁰¹ มายาปิดกั้นจิตมิให้เพ่งพินิจความจริง หรือธรรมะของพระพุทธองค์ได้ สอดคล้องกับความใน *คัมภีร์มหายานสูตราลังการ* ที่กล่าวรับรองความสำคัญของจิตไว้ว่าโดยแท้จิตมีความสมบูรณ์ในตัวเอง คัมภีร์ใช้คำศัพท์ว่า “nirvikalpam” คือ การจินตนาการหรือปราศจากการคิดเอง ปรากฏข้อความว่า “*ธรรมซึ่งบุคคลรู้ได้เฉพาะตนเท่านั้น บุคคลนั้น ย่อมได้ความรู้ที่ปราศจากการคิดเอาเอง (การจินตนาการ) ปราศจากมลทิน*”³⁰²

“สาร” ทางปรัชญาศาสนาที่แฝงอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤต แสดงให้เห็นว่ากวีเป็นนักปราชญ์ที่เข้าใจพัฒนาการ สาระ และคำสอนพุทธปรัชญา บทนอบน้อมพระพุทธเจ้า และบทนอบน้อมพระโพธิสัตว์ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าปรัชญาศูนยวาทและวิชญาณวาท เป็นปรัชญาที่เสริมต่อกัดค้ำ และถกเถียงโต้แย้งประเด็นปรมาตมสังจะ ประเด็นความมีอยู่ และสะท้อนเสียงบทสนทนาว่าอะไรคือ ศูนยตา³⁰³ การดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในแง่รูปธรรม เห็นได้จากคติการสร้างรูปเคารพรัตนตรัยมหายาน ไม่เพียงเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่รูปเคารพสะท้อนตัวตนของผู้สร้าง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งแฝงการดำรงอยู่ของผู้สร้างที่รูปเคารพนั้น หากพิจารณาคติการสร้างรูปเคารพรัตนตรัยมหายาน มีพัฒนาการชัดเจนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 จนเป็นที่นิยมในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁰⁴ ซึ่งรูปเคารพรัตนตรัยมหายานประกอบด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธเจ้า และพระนางปรัชญาปารมิตา เป็นสัญลักษณ์ความกรุณา พุทธะ และปัญญา ดีความ การสถาปนารูปเคารพในรัชสมัยนี้ สืบถึงพระมหากษัตริย์ พระราชบิดาและพระราชมารดา กล่าวคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะรูปเคารพพระพุทธเจ้า ขนาบด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สื่อความหมายเชื่อมโยงพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระนางปรัชญาปารมิตา สื่อความหมายเชื่อมโยงพระนางราชจุฑามณี ดังรูปเคารพต่อไปนี้ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากคติมหายานของทิเบต

³⁰⁰ ฟั้น ดอกบัว, *ปวงปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 2, 391.

³⁰¹ อติศักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 3, 126.; พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, *พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543) , 229.

³⁰² พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 44.

³⁰³ อติศักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 3, 141-146.

³⁰⁴ Nandana Chutiwongs, *The Iconography of Avalokiteśvara in Manland South East Asia*, 333.

ภาพที่ 32 รูปประติมาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธเจ้าปางนาคปรก และพระนางปรัชญาปารมิตา รูปแบบศิลปะแบบขายน พบที่ปราสาทไพร

มนตรี

ที่มา :

https://www.cambodiamuseum.info/en_collection/bronze_object/buddhist%20trial.html

ภาพที่ 33 รูปประติมาพที่ปราสาทพระขรรค์ ตรงกลางเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางนาคปรก ด้านซ้ายเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ส่วนด้านขวารูปพระนางปรัชญาปารมิตา

ที่มา : Hiram W. Woodward, Jr., "The Jayabuddhamahānātha Images of Cambodia," in *The Journal of the Walters Art Gallery* 52,53 (1994-1995): 109.

ภาพที่ 34 ภาพวาดหน้าปกคัมภีร์ของทิเบต แกะสลักเป็นรูปพระนางปรัชญาปารมิตา โดยประทับอยู่ตรงกลาง รูปด้านซ้าย คือ เทพวิฆนานตกะ และรูปด้านขวา คือ พระพุทธเจ้าปางนั่งสมาธิ

ที่มา: <http://cubuddhism.pbworks.com/w/page/24856081/Prajnaparamita-%20The%20Great%20Mother>

2.3.2 การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า

แม้บริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความเชื่อพระพุทธศาสนาหายานโดดเด่น แต่หลักฐานศิลปกรรม ลวดลายพื้นหลังศาสนสถาน และวัฒนธรรมการเขียนจารึกภาษาสันสกฤต ยืนยันถึงการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าศาสนาพราหมณ์ทั้งตรีมูรติ ศักติ และเทพชั้นรองต่างๆ ซึ่งกลมกลืนไปกับศาสนาพุทธ การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า สะท้อนสถานะศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ เพราะการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าคือร่างอวตารหนึ่งของพระมหากษัตริย์ โดยสถานะของพระมหากษัตริย์ถือได้ว่าเป็นทิพบุคล เป็นผู้ส่งสมบุญบาปมาแล้วอย่างยั้งยวด หรือกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์คือเทพ และเทพคือองค์ประกอบของพระมหากษัตริย์ ดังที่ **จารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาท พระขรรค์ และจารึกปราสาทโตว์** สดุดิพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระอินทร์ ลักษณะความคิดที่เล่นล้อกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับเทพสืบเนื่องจากขนบความคิด ซึ่งผลิตและต่อยอดมาตั้งแต่สังคมบรรพกาลในระบบสฤติษฏ์³⁰⁵

ศาสนาพราหมณ์ไม่มีระบบข้อกำหนดแน่นอน เป็นศาสนาที่ประกอบขึ้นจากคัมภีร์และพรรณนาหลากหลาย รวมทั้งระเบียบพิธีมากมาย³⁰⁶ ส่งผลต่อความสับสนไหลในแง่พัฒนาการ เอื้อต่อการสร้างรูปประติมา และเปิดพื้นที่การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าแทรกซึมในกระแสรัตนาของผู้นคนต่างลัทธิความเชื่อ³⁰⁷

ปรัชญาศาสนาพราหมณ์อธิบายการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าที่เอื้อต่อคำอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวเขมร ดังเห็นได้จากการดำรงอยู่ของพระศิวะ คำอธิบายคือ พระองค์มีตัวตนและไม่มีตัวตน มีหลายองค์และองค์เดียว ชาวเขมรตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมาจึงอธิบายว่าพระองค์คือภาพสะท้อนดวงอาทิตย์และพระจันทร์ อันเป็นที่คุ้นเคยในลัทธิเวทณะ³⁰⁸ ที่น่าสนใจก็คือ การดำรงอยู่ของศาสนาพราหมณ์เกี่ยวเนื่องกับสายตระกูลเชื้อพระราชวงศ์ ทำให้เห็นได้ว่าคุณคณชั้นสูงเป็นส่วนหนึ่งของสายเลือดพราหมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ความคิดเกี่ยวกับทวยเทพจึงอยู่ในความคิด เช่น สายตระกูลพระนางอินทรเทวี **จารึกปราสาทพิมาน อากาศ** ระบุว่าพระนางเป็นบุตรของพราหมณ์ อยู่ในสายตระกูลพราหมณ์ พระนางรักษาระเบียบพิธีกรรมของพราหมณ์ ทรงสร้างรูปเคารพเทพเจ้าต่างๆ ได้แก่ พระศรี พระพิฆเนศ และ พระศิวะ ทรงปฏิบัติควบคู่กับการสร้างรูปเคารพพระพุทธรูปเจ้า ขณะเดียวกันก็ทรงยึดคำสอนพระพุทธรูปเจ้าด้วย

³⁰⁵ ดูรายละเอียดภูมิหลังทางสังคมและประวัติศาสตร์ในบทที่ 2 หัวข้อ 1. แนวคิดการสร้างสรรคบุทศฤติพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤต

³⁰⁶ ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ศาสนาสำคัญของโลก** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2551), 38.

³⁰⁷ ดูรายละเอียดภูมิหลังทางสังคมและประวัติศาสตร์ในบทที่ 4 หัวข้อ 1.2 ศาสนาและความเชื่อ

³⁰⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม** พิมพ์ครั้งที่ 3, 27.

ความเลื่อมใส กรณีนี้ การยอมรับคำสอนศาสนาใดศาสนาหนึ่งแสดงว่าไม่เกี่ยวกับสายตระกูล แต่เป็นทางเลือกผู้ศรัทธาที่เปิดใจยอมรับคำสอนในศาสนานั้น เสรีภาพทางความเชื่อที่เปิดทางให้ผู้คนเลือกรับนับถือศาสนาเช่นนี้

จาริกปราสาทโตว์ ถือเป็นตัวอย่างจาริกที่เก็บซับความศรัทธาของกวีที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ผ่านการบูชาพระมหาเทพด้วยบทบูชาแทรกด้วยปรัชญาทางศาสนา และการประกอบพิธีกรรม โดยใช้เสียงเป็นสื่อนำไปสู่เทพ กล่าวอีกนัยหนึ่ง **จาริกปราสาทโตว์** ยืนยันทฤษฎะกวีที่มีต่อการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าของ 2 ลักษณะ คือ (1) การบูชาพระเป็นเจ้าด้วยปรัชญาความคิดและความเชื่อทางศาสนา และ (2) การสื่อถึงพระเป็นเจ้าด้วยการใช้เสียงเป็นสื่อตัวอย่างดังนี้

1) การบูชาพระเป็นเจ้าด้วยปรัชญาความคิดและความเชื่อทางศาสนา

เนื้อหาตอนต้น**จาริกปราสาทโตว์** จะเห็นได้ว่ากวีสื่อถึงการดำรงอยู่ของพระมหาเทพโดยถ่ายทอดปรัชญาความคิดและความเชื่อทางศาสนา ดังบทบูชาพระเป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่

บทบูชาพระศิวะ กวียกย่องพระศิวะ คือ พระผู้เป็นเจ้าสูงสุด บทบูชาพระศิวะเริ่มต้นสื่อความปรัชญาสาขขยะ ผู้วิจัยเห็นว่ากวีถ่ายทอดปรัชญาพราหมณ์ ไม่ให้เป็นรอง “พุทธปรัชญา” ดังบทบถน้อมพระพุทเจ้าและพระโพธิสัตว์ที่กวีสื่อสารปรัชญาพุทธดังกล่าวไปแล้ว กวีผู้รจนา**จาริกปราสาทโตว์** อาจมีส่วนรับรู้บทประพันธ์บูชาคติตรีกายในจาริกกลุ่มอาโรคยศาลา ดังนั้น บทประพันธ์ที่กวีถ่ายทอดความศรัทธาแด่พระศิวะจึงทรงพลัง ยืนยันการดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า ดังนี้

(1) hūm

yasyāpy acitprakṛtir guṇātmā
kṣaṇīpater iva tarobhir ajādyayoniḥ

(2) sarvvatra sā bhavati vastucayāya paścāt

tan nannamīmi jagatāṃ patim īsam īdyam

ข้า่น้อมไหว้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ซึ่งพระศิวะผู้นำสรรเสริญพระองค์นั้น ผู้เป็นเจ้าโลก ซึ่งประกฤติแม่ของพระองค์ที่เหมือนกับของพระเจ้าแผ่นดิน มีแก่นแท้เป็นคุณะ มีต้นกำเนิดดั้งเดิมคือประกฤติ ย่อมมีจากประกฤติที่ปราศจากจิต ที่มีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง ในภายหลังเพื่อการรวบรวมวัตุธธาต³⁰⁹

³⁰⁹ จาริกปราสาทโตว์ ด้านที่ 1 บทที่ 1

จารีกบพินี้ กวีโนบ่น้อมพระศิวะโดยอ้างปรัชญาพราหมณ์โบราณ และเทิดพระเกียรติพระเจ้าศิวรรมันที่ 7 ว่าทรงมีคุณสมบัติแบบเดียวกับพระศิวะ คำศัพท์ปรัชญาไม่ว่าจะเป็นประภฤติ (prakṛti) คุณะ (guṇa) อาตมัน (ātman) และคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง เช่น จิต (citta) และวัตุ (vastu) คือ ความพยายามของกวีที่เชื่อมโยงสาระปรัชญากับการดำรงอยู่ของพระศิวะ รูปลักษณ์พระศิวะเป็นเช่นใดนั้น ยากที่จะจินตนาการได้ เพราะกวีบอกว่าพระศิวะ คือ ประภฤติ นัยนี้ พระองค์จึงมีร่างกายเป็นพลังงานลึกลับ มีอยู่ทั่วทุกแห่งหน เป็นมูลเหตุกำเนิดจักรวาล ทรงดำรงอยู่เหนือกาลเวลา ร่างกายของพระองค์ปรากฏขึ้นเองในจักรวาลเหมือนประภฤติ ที่ปราศจากจิต มีแก่นแท้คือคุณะ สำนักคิดปรัชญาสาขายะธบายว่า “ประภฤติ” เป็นธรรมชาติลึกลับมหัศจรรย์เกิดขึ้นเอง เป็นมูลเหตุของโลกและสรรพสิ่ง³¹⁰ ประภฤติ คงตัวอยู่ได้เองในจักรวาล เป็นภาวะละเอียดอ่อน ด้วยเหตุที่ประภฤติเป็นพลังงาน ไม่มีความรู้สึกและสติปัญญา ประภฤติจึงรับรู้ผ่านคุณะ 3 ด้านที่เชื่อมโยงกันไม่อาจแยกออกจากกัน เหมือนเชือกสามเส้นพันเป็นเกลียวเส้นเดียว คุณะทั้ง 3 ซึ่งรวมอยู่กับประภฤติ คือ (1) สัตตะ คือ แง่มุมความมีอยู่ (2) รชส คือ แง่มุมความเศร้าหมองหรือรากฐานความเคลื่อนไหว (3) ตมัส คือ แง่มุมความมืดหรือความโง่เขลา³¹¹ นอกจากนี้ ปรัชญาสาขายะธบายว่ามีสิ่งจริงแท้อีกอย่างหนึ่ง คือ “ปุรุช” หรือ “ปุรุชชะ” ซึ่งก็คือ “อาตมัน” หรือ “จิต” ที่เคียงคู่ประภฤติ ปุรุชชะนั้นไม่ใช่ผู้สร้าง และสิ่งที่ถูกสร้าง ปุรุชชะมีมากมาย เป็นนามวัตุ ไม่ใช่วัตุธฤต³¹² ประภฤติรวมกับปุรุชชะได้ด้วยแรงสะท้อน (reflection) กล่าวคือ ปุรุชชะสะท้อนหรือสั่นสะเทือนไปยังประภฤติ ปรกติภาวะของประภฤติจะอยู่ในภาวะสมดุล แต่พอเจอแรงสะท้อนปุรุชชะจึงทำให้เสียภาวะสมดุล ส่งผลต่อคุณะทั้ง 3 ซึ่งเปลี่ยนแปลงทิศทางโคจร จนผสมกันเองกลายเป็นสิ่งต่างๆ แล้วถือกำเนิดขึ้นมาบนโลก³¹³ คำอธิบายปรัชญาสาขายะธบายดังกล่าว สอดคล้องกับที่กวีสื่อความว่าพระศิวะรวบรวมวัตุธฤต (vastucayāya) ขึ้นในภายหลัง จุดนี้คือความหมายแสดงกระบวนการวิวัฒนาการสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติของสำนักปรัชญาสาขายะธบาย เมื่อประภฤติรวมกับปุรุชชะ จึงเกิดเป็นสิ่งต่างๆ มากมาย

กวีสื่อปรัชญาสาขายะธบายเชื่อมโยงการดำรงอยู่ของพระศิวะ แสดงพัฒนาการความคิดของสาวกไศวนิกายสืบเนื่องจากรัชสมัยพระเจ้าศิวรรมันที่ 2 ดังข้อมูลใน *จารีกบ้านธาดู* ซึ่งชี้ให้เห็นความคิดที่สืบเนื่องของนักปราชญ์ในสายตระกูลของกวีผู้รจนา *จารีกปราสาทโตว์* ที่เคยรับใช้พระเจ้าศิวรรมันที่ 2 มาก่อน ก่อนหน้าที่กวีเป็นทรบัณฑิตที่ 3 จะสร้างจารีกหลักนี้ในรัชสมัย

³¹⁰ ฟัน ดอกบัว, *ปวงปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 2, 225.

³¹¹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, *ภูมิปัญญาอินเดียโบราณ: ประวัติศาสตร์และปรัชญา* ทางสายกลางแบบพุทธพราหมณ์ เซน (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2562), 91.

³¹² สมักร บุรราวาศ, *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*, 202.

³¹³ อติศักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดีย* พิมพ์ครั้งที่ 3, 259-260.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีผู้รจนา *จารีกบ้านธาตุ* นำทางความสัมพันธ์ระหว่างพระศิวะกับปรัชญาสาขายะไวัเบื้องต้นแล้ว ดึงบทอนอบน้อมพระศิวะ กล่าวถึงประกฤติและคุณะทั้ง 3 ด้วยพลังอำนาจของพระศิวะ แสดงกระบวนการสร้างวัตถุที่เป็นคู่ขึ้นมา จนกระทั่งประกฤติกลับคืนสู่สภาวะเดิม ซึ่งก็คือสภาวะของพระศิวะ³¹⁴ ลุถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วัฒนธรรมการเขียนจารีกไม่ขาดช่วง นักปราชญ์ครุ่นคิดถึงสาระ ความหมาย และการเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของที่ซับซ้อน และเข้มข้นขึ้น เพราะนอกจากพระศิวะคือประธาน หรือศูนย์กลางของจักรวาลแล้ว ในบทอนอบน้อมพระวิษณุต่อมา ก็เชิดชูพระศิวะว่าอยู่เหนือเทพองค์อื่นๆ อย่างชัดเจน

บทบูชาพระวิษณุ และศักดิ์พระศิวะ ตามพรรณนะของกวี พระวิษณุ คือ ส่วนหนึ่งของร่างพระศิวะ การผสมรวมระหว่างพระวิษณุกับพระศิวะอยู่ในร่างเดียวกันนี้ เรียกว่า “พระหริหระ” แม้กวีบูชาพระวิษณุขึ้นก่อน แต่กวีก็ยอมรับถึงความยิ่งใหญ่ของพระศิวะใ ที่พิเศษกว่านั้น กวีกล่าวถึงศักดิ์พระศิวะ คือ พระอุมา ซึ่งรวมอยู่ในร่างเดียวกับพระศิวะ ในรูปลักษณะที่เรียกว่า “พระอรธนาริศวร” ดังที่ว่า

- (3) vande kuśeśayadr̥śam sadr̥śam śivena
sampratyaena mahatām mahasām mahimnā |
- (4) arddhendudhārivapuśāsurasādhitena
prāpāmvihkāṅgam iva yasya śarīram aikyam ||

ข้าน้อมไหว้พระวิษณุ ผู้มีพระเนตรประดุจดอกบัว ผู้เหมือนกับพระศิวะ ตามความเชื่อของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เพราะความยิ่งใหญ่ของอำนาจ ซึ่งพระสรีระของพระองค์บรรลุถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพระวรกายของพระผู้เป็นเจ้าของ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระจันทร์ครึ่งซีก ด้วยพระวรกายของพระศิวะ ผู้ชนะอสูร เหมือนพระสรีระของพระศิวะซึ่งได้รับร่างกายของพระอุมา³¹⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างศักดิ์กับพระมหาเทพ มีตัวอย่างใน *จารีกปราสาทระพังโดนอน* ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กวีนิมัสการพระศิวะ แล้วกล่าวถึงศักดิ์ซึ่งรวมกับปุรุชะแทรกอยู่ในจักรวาล³¹⁶ แต่ *จารีกปราสาทโตว์* ดูจะพัฒนาความคิดดังกล่าวไปไกลกว่านั้น ตั้งแต่บทประพันธ์

³¹⁴ Louis Finot, “Notes d'épigraphie : XIII. L'inscription de Ban That,” in *BEFEO* XII (1912): 8, 20.

³¹⁵ *จารีกปราสาทโตว์* ด้านที่ 1 บทที่ 2

³¹⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* พิมพ์ครั้งที่ 3, 30.

เริ่มต้นดังที่ผู้วิจัยกล่าวถึงก่อนหน้า การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอธิบายตามขั้นตอนปรัชญาสาขายยะ โดยกระบวนการสร้างสรรค์ระหว่างประกฤติกับปุรุชะ เชื่อมโยงมายังจาริกบทนี้ สารสำคัญของจาริก กวีชี้ให้เห็นว่าพระวิษณุมีความยิ่งใหญ่เหมือนพระศิวะ พระวรกายของพระวิษณุผสมผสานเข้ากับพระศิวะ เป็นหนึ่งเดียวกัน ขณะเดียวกันพระวรกายของพระศิวะก็หลอมรวมกับพระอุมา การสื่อภาพพระ มหาเทพในแง่ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระศิวะ พระวิษณุ กับพระอุมา สื่อภาพหลายแง่มุม ผู้ ศรัทธาอาจจินตนาการถึงพระหริหระ แต่อีกมุมหนึ่งประกฤติภาพพระอรรณาริศวร อันเป็นแบบรูป พระศิวะที่รวมกับศักติ สำแดงออกด้วยรูปครึ่งบุรุษครึ่งสตรี หากพิจารณาเพียงผิวเผิน ความหมาย จาริกบทนี้ คงไม่ใช่เพียงบทสวดตีเทพทั่วไป ดังที่ Bhattacharya กล่าวว่า

**“...ไม่ควรเชื่อตามจาริกปราสาทดอร์ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
ที่ว่าการผสมพระหริหระเข้ากับพระอรรณาริศวรหรือพระอิศวรครึ่งหญิงครึ่ง
ชายนั้นเป็นแต่เพียงการกล่าวสรรเสริญเท่านั้น...”³¹⁷**

กวีสื่อสารปรัชญาผ่านบทสวดตีเทพด้วยมิติความเชื่อสลับซับซ้อน การจะเข้าใจสารปรัชญา จาริกบทนี้ต้องทบทวนเบื้องหลังคติพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ และคติความเชื่อพระนางโยคินิทร่า เสียก่อน กล่าวคือ นอกจากพระวิษณุมีพระวรกายรวมกับพระศิวะแล้ว พระวิษณุก็เชื่อมโยงกับพระอุ มาด้วย หากถือตามคำอธิบายว่าพระอุมาหรือพระนางทุรคา เป็นเพศหญิงของพระวิษณุ พระวิษณุ นั้นก็คือ “ประกฤติตัตตวะ” ดังนั้น พระอุมาจึงแทนที่พระวิษณุในรูป พระอรรณาริศวร พระเทวีมี พระนามอีกอย่างหนึ่งว่า “ไวษณวี ศักติ” และ “วิษณุ มายา” พระนามทั้งสอง แสดงรูปรอยโยคินิทร่า ซึ่งเกิดขึ้นช่วงที่พระวิษณุบรรทมสินธุ์ **คัมภีร์เทวีมาหัตมยะ** เล่าเหตุการณ์อสูรมฤคและไภวภูคาออก จากพระกรรมของพระวิษณุขณะที่บรรทม พระพรหมประทับบนดอกบัวผุดออกมาจากพระนาภี เพื่อ วิงวอนพระนาง โยคินิทร่าขณพำนักที่พระเนตรพระวิษณุให้ช่วยเหลือ พระนางโยคินิทร่าตอบรับคำ ขอร้อง ทำให้พระวิษณุตื่นบรรทม แล้วพระผู้เป็นเจ้าก็สังหารอสูรสองตน ส่วนพระนางกลายรูปเป็น นางทุรคาเพื่อสังหารมพิชาสูร³¹⁸ จะเห็นได้ว่าปรัชญาทำนองปกรณัมนี้ ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา ของพระอรรณาริศวรตรีมูรติเลย ซึ่งความเป็นมาของพระอรรณาริศวรตรีมูรตินั้น เกิดขึ้นจากการที่ ฤษีภฤคิไม่เดินประทักษิณรอบพระนางปารวตี คือ ประทักษิณบูชาแต่พระศิวะ พระนางจึงไม่พอ พระทัยเลยสาปให้ฤษีเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ฝ่ายพระศิวะประทานขาที่สามให้ พระนางปารวตีไม่

³¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 77. อนึ่ง คำว่า **จาริกปราสาทดอร์** เขียนสะกดตามข้อความที่ผู้วิจัยอ้างอิง งานวิจัยนี้ใช้ ว่า **จาริกปราสาทโดร์**

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน

พอพระทัยจึงไปบำเพ็ญเพียร พระศิวะจึงยอมให้พระนางรวมอยู่ในร่างของพระองค์³¹⁹ แต่ก็มี ความคิดลึกซึ้งมาก สามารถเชื่อมโยงความความผสมกลมกลืนระหว่างพระวรกายของเทพ ทั้งพระศิวะสัมพันธ์กับพระวิษณุ พระอุมาสัมพันธ์กับพระวิษณุ และพระศิวะสัมพันธ์กับพระอุมา ให้อยู่ในคำ ประพันธ์เพียงบทเดียว และท้ายสุดแล้วรูปรอยความคิดนี้ก็ประจักษ์ได้ในองค์พระศิวะนั้นเอง เป็นที่สังเกตว่าพระอรธนาวิศร คงไม่เป็นที่นิยมนัก เพราะพบรูปเคารพพบไม่มากในอาณาจักรกัมพูชา หนึ่งในรูปเคารพที่พบคือรูปพระอรธนาวิศรศิลปะขอมแบบบายนที่ปราสาทสรอง³²⁰ ซึ่งก็คือ รูปเคารพที่สร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง

การดำรงอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าของคืออื่นๆ ดังพระนามในจารึกไม่ว่าจะเป็นพระพรหม พระคงคา พระอินทร์ พระศรีหรือพระลักษมี กามเทพ และพระสร้อยดี เป็นต้น ซึ่งให้ความศรัทธาของกวีที่มีต่อ เทพ พื้นที่แห่งความศรัทธาไม่ได้แยกความห่างระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเทพออกจากกัน หากเชื่อมโยงกับชีวิตมนุษย์ เป็นความเชื่อที่ผู้สร้างสรรค์จารึกคุ้นเคยร่วมกัน

2) การสื่อถึงพระเป็นเจ้าด้วยการใช้เสียงเป็นสื่อ

การดำรงอยู่ของพระเป็นเจ้ายังสัมพันธ์กับการที่สาวกผู้ภักดีใช้ “เสียง” เป็นสื่อนำไปถึงโลก ของเทพ ในแง่ที่จารึกเชื่อมโยงกับบริบทยุคสมัย ผู้วิจัยใคร่ตั้งข้อสังเกตว่าจารึกแสดงให้เห็นมิติปรัชญา ทางเสียงอิงอยู่กับปรัชญาความเชื่อทางศาสนา³²¹ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้สะท้อนผ่านพื้นที่แห่ง “อำนาจ” ทางศาสนา ที่สะท้อนความขลัง ความ “ศักดิ์สิทธิ์” โอบล้อมและปกคลุมพื้นที่แห่งนั้นอยู่

³¹⁹ ผาสุข อินทรารุช, ศาสนาฮินดูและประติมาน, 34.

³²⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3, 43.

³²¹ เสียง” เชื่อมโยงกับหลักปรัชญาที่มีความสลับซับซ้อน เพราะ “เสียง” คือ ต้นธารการสร้างสรรค์ เรื่องราวต่างๆ ที่นักปราชญ์ในวงศาสนาถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และอารมณ์ความรู้สึกอัน หลากหลาย เสียงถือว่าเป็น “สาร” จากเทพเจ้าที่เผยให้กวีโบราณได้ยีนสาระสำคัญ ขณะเดียวกัน เสียงก็ซึมซับ บริบทสังคมและวัฒนธรรมที่แวดล้อมชีวิตกวีผู้ด้นบท ดังเห็นได้จากวรรณคดีทางศาสนาซึ่งผูกพันวิถีชีวิตของชาว อารยันที่อพยพเข้ามาสู่ดินแดนอินเดียตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม ขณะเดียวกัน เมื่อความเชื่อทางศาสนาหลงหลักปักฐาน มั่นคงในอินเดียแล้ว ความเชื่อนี้ก็ได้แผ่ขยายเป็นวงกว้าง พร้อมกับที่กวีผู้รู้จรรยา คัมภีร์ทางศาสนา สื่อสาร ความคิดให้เป็นแบบอย่างอ้างอิง ดังตัวอย่าง คัมภีร์พระเวท อุปนิษัต ปุราณะฉบับต่างๆ รวมทั้งคัมภีร์มหากาพย์ ความคิดซึ่งของเสียงในทางปรัชญานั้น เพราะว่าเสียงแผ่ซ่านไปทั่วสากลจักรวาล เสียงคือแกนชีวิตจิตวิญญาณ ของมนุษย์ ใน **วิษณุปุราณะ** ซึ่งประเด็นดังกล่าวไว้ว่า พระพรหมเมื่อแรกสร้างจักรวาลให้เกิดภาวะ สมดุล ก็ได้สร้างมูลฐานของเสียงและมูลฐานของการสัมผัสเพื่อให้แผ่กระจายไปทั่วจักรวาล ฉะนั้น เสียงจึงไม่ได้ สื่อความหมายเพียงการสัมผัสรับรู้ได้ แต่ลึกกลงไปในโครงสร้างระบบจักรวาลอันกว้างใหญ่ไม่ว่าจักรวาลจะตั้งอยู่

จารึกที่ประดิษฐานภายในศาสนสถาน รวมทั้งข้อความจารึกส่วนใดส่วนหนึ่งของศาสนสถานแต่ละแห่ง บ่งชี้ว่าจารึกเป็นส่วนหนึ่งของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (sacred space) คือ เป็นพื้นที่ที่ปลูกเร้าอารมณ์ความรู้สึกในทางความเชื่อและความศรัทธา ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ อธิบายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่าเป็นสถานที่ ที่ตั้งอาณาเขต ปริมาณพล ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ในชีวิตประจำวัน³²² นอกจากนี้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ยังสื่อให้เห็นด้วยว่าเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพลังเหนือธรรมชาติ อิทธิปาฏิหาริย์ และเป็นประดิษฐานทางวัฒนธรรมที่บรรจุความหมายไว้ด้วย³²³

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา มีความเคลื่อนไหวของเสียงแผ่ซ่านดึงอารมณ์ร่วมของผู้ศรัทธาให้รวมศูนย์ในพื้นที่ทางศาสนา จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือว่าบรรจุความหมายทางวัฒนธรรมในระดับปรัชญา กล่าวคือ ข้อความจารึกแสดงสาระทางจิตวิญญาณ และมี “สื่อกลาง” เชื่อมโยง “โลกมนุษย์” เข้ากับ “โลกอันศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งผู้วิจัยใคร่ชี้ให้เห็นว่า “สื่อกลาง” ในที่นี้คือ “เสียง” เพราะตามคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ นับถือกันว่าเสียงเป็นสื่อติดต่อกับ เทพ เสียงอ่อนหวานของผู้สวดส่งสารไปถึงเทพในดินแดนทิพย์ได้

หรือดับไป และมีการสร้างสรรคจักรวาลอีกไม่สิ้นสุด เสียง ก็คือ สื่อสัมผัสที่พระประชาบดีประกอบสร้างขึ้นมาเพื่อห่อหุ้มจักรวาล เสียงจึงคงอยู่คู่กับจักรวาล เป็นอนุหนึ่งหรือองค์ประกอบของมวลอากาศธาตุที่ซ่าแวกแผ่ซ่านไปทั่วทุกหนทุกแห่ง

มีข้อสังเกตว่าในยุคสมัยพระเวท ปรัชญาทางเสียงพัฒนาจากสิ่งอันเป็นนามธรรมสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรม จะเห็นว่าความคิดของนักปราชญ์พัฒนาความคิดเรื่องเสียงให้เป็นรากฐานปรัชญาความรู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบุคลาธิษฐานของเทพ ทั้งนี้ เพราะกวีหรือฤๅษีใช้เสียงเป็นสื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ ท่องบ่นพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ตลอดเวลา เสียงจึงซึมซับความรู้ทั้งมวลและเป็นบ่อเกิดปัญญาจากความรู้หลากหลายสาขา ขณะเดียวกัน การเปล่งเสียงสวดมนตรา คือ สัญญาณแห่งพิธีกรรม บ่งบอกว่ากระแสเสียงนั้นกลั่นออกมาจากความปิติศรัทธาภายในใจของผู้สวดล่องลอยสู่เบื้องบน อันเป็นดินแดนของเทพที่มนุษย์จินตนาการ เมื่อเสียงมีความหมายลึกลับ มีความศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อมโยงในเชิงพิธีกรรม นักบวชจึงจินตนาการว่าเสียงเป็นเทวีที่มีตัวตน ดังเห็นได้จากประวัติของ วาจ หรือ วาคเทวี การกล่าวถึงพระเทวีนี้ปรากฏอยู่ในบางบทของ *ฤคเวท* ที่พราหมณ์สวดสรรเสริญพระนางว่าฉลาดล้ำเลิศ พระนางเป็นยอดของความรู้ และในสมัยมหากาพย์และปุราณะ วาคเทวีคือพระนางสร้สวตี เทวีแห่งความรู้ ดูใน Mulk Raj Anand, *The Hindu View of Art* (London: Allen & Unwin Ltd., 1933), 54-55.; H.H. Wilson, *The Vishnu Purana A system of Hindu Mythology and Tradition* (London: Trübner & co., 60, Paternoster Row, 1864), 34-35.; ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, *วรรณวิทยา รวมบทความทางวิชาการภาคภาษาและวรรณคดีไทย-บาลี-สันสกฤต บางเรื่อง* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 29-33.

³²² ปฐม หงษ์สุวรรณ, *นานมาแล้ว มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), 41.

³²³ เรื่องเดียวกัน, 42.

จาริกปราสาทโตว์ เป็นจาริกภาษาสันสกฤตหลักเดียวในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำเรื่องด้วยพยางค์เสียงสวดมนตร์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำนองเดียวกับพยางค์บูชาตรีมูรติและบทสวดมนตร์ของพราหมณ์ที่ขึ้นต้นว่า “โอม” จาริกหลักนี้แสดงร่องรอยให้เห็นถึงพยายามของกวีในการบันทึกคติความเชื่อ พิธีกรรม และความศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ เนื้อหาจาริกขึ้นต้นด้วยเสียงเป็นสื่อนำอันศักดิ์สิทธิ์ ดังจะเห็นได้จากข้อความเริ่มต้นปรากฏพยางค์ว่า “หุ” (hū) ซึ่งตัดมาจากบทสวดสาธยายมนตร์อันศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิตันตระวัชรยานที่ว่า “โอม มณี ปทุเม หุ” (Om maṇi padme hū)³²⁴ การนำเสนอเนื้อหาจาริกที่เริ่มต้นด้วยพยางค์ที่เป็นบทสวดมนตร์ สะท้อนกระบวนการสื่อความหมายในแง่การทำให้ตัวบทมีความขลัง ปลูกเร้าบรรยากาศที่เป็นพิธีกรรมอันเป็นแบบแผน เพราะเนื้อหาโคลกต่อมากวีบูชาเทพเจ้าตามขนบนิยมของบทประณามพจน์ เมื่อกวีขึ้นต้นด้วยเสียงอันศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จึงสร้างอารมณ์ร่วมภายในตัวบทมีความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ตามมาด้วย ดังนั้นเพียงหนึ่งพยางค์ที่ขึ้นต้นจาริกว่า “หุ” จึงตีความได้ว่ากวีเปิดพื้นที่จาริกเพื่อสื่อให้เห็นถึงเสียง “แห่งจิตวิญญาณ” โดยอัตโนมัติ

ส่วนเนื้อความจาริกนั้นสัมพันธ์กับเสียงแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเห็นได้จาก **เสียงสวดมนตร์ จากการประกอบยัญพิธี** ส่วนลักษณะที่สองเห็นได้จาก**เสียงเครื่องดนตรีอันเป็นกิจกรรมแสดงออกถึงความรื่นเริงทางศาสนา** เสียงสวดมนตร์พบคำจาริกบทที่ 55 ดังที่ว่า

(19) rairatnabhūṣaṅkarāṅkasuvarṇadolāṃ
dorbyāṃ dideśa giriśe pranayāt tayor yaḥ |

(20) ājanmajanmavidhivaj japahomasoma-
yāgādikarmmaphalam ācaritañ ca pitroḥ ||

(เขา) ถวายทรัพย์สินสมบัติ รัตนะ เครื่องประดับ ภาชนะ ซึ่งข้าทอง ด้วย
ความเคารพด้วยสองมือ และได้ให้ผลของการกระทำ มีการสวดมนตร์ การทำ
พิธีบูชายัญพิธี การทำพิธีบูชายัญพิธีด้วยน้ำโสม ซึ่งได้ถูกทำแล้วแก่พ่อ แม่ ตาม
พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่เกิด³²⁵

ข้อความข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าบริบทแวดล้อมที่กวีเขียน **จาริกปราสาทโตว์** พื้นที่บริเวณปราสาทโตว์ รองรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอันขมขลัง ในจาริกบทนี้ คำว่า japa มีความหมายว่า การสวดมนตร์ ข้อความแวดล้อมด้วยบทไม่ได้ระบุว่าผู้สวดใช้คัมภีร์ใดเป็นตัวบทในการ

³²⁴ Wm. Theodore de Bary, Editor, **Sources of Indian Tradition** (New York: Columbia University Press, 1958), 193.

³²⁵ **จาริกปราสาทโตว์** ด้านที่ 4 บทที่ 55

สวด หรือใช้มนตร์บทใดนำเสียงวิงวอนร้องขอของผู้สวดติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่แน่นอนว่าการประกอบพิธีเกี่ยวกับชีวิตนับตั้งแต่การเกิดตั้งความข้างต้น ย่อมไม่ใช่พิธีทางพุทธ เสียงสวดมนตร์ในที่นี่ จึงน่าจะก้องกังวานมาจากการท่องมนตราอันศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์

การสวดหรืออ่านออกเสียงอย่างเป็นทางการ ปรากฏในวัฒนธรรมของพราหมณ์ซึ่งยังคงรักษาระเบียบพิธีกรรมอันสืบเนื่องมาจากคัมภีร์พระเวท ใน *จาริกปราสาทโตว์* บทที่ 47 แสดงร่องรอยให้เห็นว่าคัมภีร์พระเวทเป็นที่ศึกษาเรียนรู้ในสายตระกูลกวี องค์ความรู้ทาง *คัมภีร์พระเวท* จึงได้รับการถ่ายทอดจากต้นสายบรรพบุรุษของกวีสืบมาจนถึงกวีผู้รจนาจาริก ฉะนั้น การตีความว่าการสวดมนตร์ในยัญพิธีธรรมดาทั่วไปและยัญพิธีที่มีการเข่นสรวงด้วยน้ำโสม ถึงแม้ไม่อาจทราบได้ว่าพราหมณ์ผู้ทำพิธีใช้บทสวดใด แต่ข้อเท็จจริงน่าจะบ่งชี้ถึงความสำคัญของเสียงสวดมนตร์ ซึ่งรักษาห่วงโซ่ของการสวดตามจารีตปฏิบัติของพราหมณ์นั่นเอง

เสียงเครื่องดนตรีในกิจกรรมทางศาสนา คงจะจัดขึ้นตามเทศกาลที่สำคัญ เพราะเสียงบรรเลงเครื่องดนตรีเป็นเสียงที่ให้ความสุข ความไพเราะ และผลิตเพลินเจริญใจแก่มนุษย์³²⁶ แสดงออกถึงความสนุกสนาน เบิกบานของผู้เลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ดังจะเห็นได้จากจาริกแบบฉบับหลวงหลักแรก คือ *จาริกปราสาทตาพรหม* บทที่ 86 กวีบันทึกว่าบริเวณปราสาทตาพรหมมีการจัดพิธีในเทศกาลทางศาสนา คือ ในวันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ มีการบรรเลงเสียงเครื่องดนตรีดังเบาๆ อยู่ทั่วบริเวณนั้น “*ในช่วงเวลานั้น ท้องฟ้าโดยรอบเต็มไปด้วยธงกับร่มเป็นต้น เพลิดเพลินด้วยเสียงเบาๆ ของเครื่องดนตรีที่ถูกตีทั้งหมด*”³²⁷

จาริกปราสาทโตว์ บทที่ 59 ชี้ให้เห็นว่า เสียงเครื่องดนตรีหรือเสียงเพลงดังอยู่ในหมู่บ้านบริเวณเทวาลัยหรือปราสาทโตว์ที่ประดิษฐานรูปเคารพของเทพเจ้า ในการประกอบพิธีกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับการบูชาศิวลึงค์ก็จะมีเสียงเครื่องดนตรี ดังความที่ว่า

(27) yo sthāpayat pratikṛtiṃ vibhavana pitror

girvāṇamandirasukhāpūracūtamūle |

(28) grāme suvarṇagajaratnaraśāsvatāmra-

tāran tatāra tarasā giriśeṣu teṣu ||

เขาได้สถาปนารูปของบิดามารดาด้วยทรัพย์สมบัติ ในหมู่บ้านที่โคนต้นมะม่วงที่เต็มไปด้วยเสียงเพลง เทวาลัย และความสุข และได้ถวายช้างทองคำ

³²⁶ เรื่องเดียวกัน, 73.

³²⁷ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอภิปรัชญาในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 151.

รัตน์ะ รส (น้ำเมา ?) ม้า เครื่องดนตรีที่ทำด้วยทองแดง (เป่า ?) อย่างรวดเร็ว
แกควิลิ่งค์ทั้งหลายเหล่านั้น³²⁸

เสียงสวดมนตร์ เสียงเครื่องดนตรี และเสียงเพลงดังปรากฏข้อความจารึก เป็นเสียงแสดงให้ เห็นถึง “ปรัชญาทางเสียง” อิงอยู่กับศาสนาและความเชื่ออย่างแนบแน่น มี “กาละ” “เทศะ” และ “จุดประสงค์” ร่วมกันในหมู่สาวกผู้ภักดี ส่งเสริมให้เกิดเสียงตามแบบแผนแห่งพิธีกรรมที่กำหนดไว้ แล้ว ซึ่งแสดงพลังความศรัทธารวมศูนย์อยู่ที่พื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์

จารึกแสดงให้เห็นถึงความมีอยู่ของเสียงที่ทรงอำนาจ ดังกังวานในเทศกาลสำคัญและมี เป้าประสงค์ชัดเจนเพื่อส่งสารยังไปโลกทางจิตวิญญาณ กิจกรรมการเล่นอันเนื่องด้วยเทศกาล ศาสนาจึงขาดเสียงบรรเลงของเครื่องดนตรีซึ่งปลูกเร้าจิตใจที่ขึ้นบานไม่ได้ ดังนั้น หลักฐานจากคำอ่าน จารึกแม้มีอยู่เพียงส่วนน้อยนิดเท่าที่กล่าวมานี้ แต่ก็ชี้ชวนให้ตีความนัยของเสียงที่ภักดีผู้นี้ เป็นเสียง ศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือ เสียงเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมและการถ่ายทอดพลังความศรัทธาจากกิจกรรม บันเทิงทางศาสนา เพื่อมุ่งผลประโยชน์ด้านจิตใจสาวกผู้ภักดีต่อเทพ ซึ่งเชื่อว่ากระแสเสียงนี้จะส่ง สัญญาณไปถึงโลกของเทพได้

2.3.3 ความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง

คติพระพุทธศาสนายานเถรวาทถือว่า ความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง คือ ขั้วตรงข้ามวิถีทาง เข้าสู่ความหลุดพ้น ความเคลื่อนไหวสืบเนื่องจากอาการดิ้นรน ไม่หยุดนิ่ง ส่วนความหยุดนิ่ง เป็นภาวะ เคลื่อนเข้าสู่หนทางแห่งความสงบสุข ไม่ดิ้นรนอีกต่อไป **สัทธรรมปุณฑริกสูตร** ให้รายละเอียดปรัชญา ศาสนาว่าด้วยความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่งไว้ชัดเจน เช่น สาระที่ว่าพระพุทธองค์ตรัสสอนเรื่อง ยานที่มีเพียงหนึ่งเดียว โดยกล่าวถึงบุคคลที่ไม่เข้าใจสภาวะของโลก บุคคลเหล่านี้จะไม่เข้าใจการหยุด หมายถึง ยังคงเวียนว่ายตายเกิดต่อเนื่องไป³²⁹ ความหยุดนิ่งที่แท้จริง ไม่ใช่เพียงการหยุดชั่วคราว ดัง อุบายของพระพุทธองค์ที่ชี้ให้พระสาวกประจักษ์ว่า “...ที่นี้กว่าตนได้บรรลุนิพพานแล้ว แต่พระชิน เจ้าทรงสอนว่า นั่นเป็นการพักชั่วคราว ยังมีใช้การหยุดพักอันเป็นอมตะ”³³⁰ จะเห็นได้ว่าทรรศนะ นี้ การหยุดนิ่งชั่วนิรันดร์ คือ ภาวะเข้าสู่นิรวาณหรือนิพพาน พระสูตรดอกบัวขาวกล่าวว่า “**ความคิด แห่งการตรัสรู้ และพระธรรมที่นำไปสู่พระนิพพานอันเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ สงบ เปรียบได้กับ**

³²⁸ จารึกปราสาทโต้ว ด้านที่ 4 บทที่ 59

³²⁹ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สัทธรรมปุณฑริกสูตร พิมพ์ครั้งที่ 5, 111.

³³⁰ เรื่องเดียวกัน, 113.

อากาศ”³³¹ ข้อความนี้ตีความได้ว่าธรรมะที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดภัย เบาสบายเช่นอากาศ เมื่อบุคคลสัมผัสความสงบสุข นั่นก็คือ ประจักษ์ถึงภาวะของโลกว่าเป็นเช่นใด “**ล้วนมีธรรมชาติเช่นนี้ ไม่ยึดถือผูกพัน ก็จะได้หยุดพักโดยแท้จริง**”³³² การเดินทางและการหยุดพัก หรือนัยนี้คือความเคลื่อนไหวและความสงบนิ่ง คือ สารปรัชญาศาสนาที่แฝงอยู่ใน **จาริกปราสาทพิมานอากาศ** จะเห็นได้ในคำประพันธ์บทที่ 9 ตัวอักษรจาริกกลเปลี่ยนมาก แต่คำจาริกชี้ให้เห็นถึงการหยุดวิงกับการเดินทางของม้าโมณัมย 2 ตัว และการสร้างคู่ตรงข้ามระหว่างการเดินทางไปสู่ความวิบัติ กับระยะทางที่หยุดเคลื่อนไหวแล้ว อันเป็นภาวะความสุขสงบ ดังนี้

(17) manośvayor yasya jinaprayāṇe

vī.ā.i — — ∪ — — tator na bhedaḥ

(18) bhedo tidūran nagarāgame tu

— — ∪ — — puram āpad aśvaḥ

การหยุดของม้าสองตัวของพระองค์ไม่มีแล้วในการเดินทางไปหา
พระชินะ แต่การหยุดมีแล้วในการเดินทางไปสู่เมืองอันไกลยิ่ง ม้า คือ หายนะ
[...] เมือง³³³

นอกจากม้าเป็นสื่อเปรียบเทียบการเดินทางแล้ว สำคัญกว่านั้น ม้ามีบทบาทเทียบเคียงกับพระโพธิสัตว์นำพามวลมนุษย์ไปสู่ฝั่งแห่งโมกษด้วย คติความเชื่อนี้ปรากฏในจาริกและการสร้างรูปประติมากรรม ซึ่งน่าจะสื่อแนวคิดทั้งนามธรรมและรูปธรรมที่โดดเด่นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แนวคิดทางนามธรรมที่สื่อว่าม้าเทียบเคียงกับพระโพธิสัตว์ เห็นได้ใน**จาริกปราสาทพิมานอากาศ** บทนอบน้อมพระโพธิสัตว์ กวีสื่อภาพให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เปรียบเป็นม้าลาหก ช่วยเหลือผู้ที่กำลังจมอยู่ในห้วงมหาสมุทรให้รอดพ้นภัยได้ ดังคำจาริกต่อไปนี้

(5) lokesvaro lokahitānulomo

lokān sva — — ∪ — — r dadhad yaḥ

(6) vālāhakāśvo vdhigatāvahaś ca

nānāpa — — sutarā [ṃ vi] bhāti

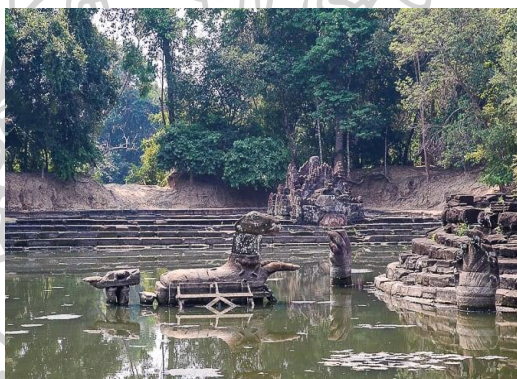
³³¹ เรื่องเดียวกัน.

³³² เรื่องเดียวกัน, 114.

³³³ **จาริกปราสาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 1 บทที่ 9

พระอวโลกเตศวร ผู้คล้อยตามสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ผู้ตั้งโลก
ทั้งหลายไว้ [...] ผู้เป็นม้าวลาหก ซึ่งช่วยเหลือผู้ที่ (จม) อยู่ในมหาสมุทร ย่อม
รู้เรื่องอย่างยี่ [...] ต่างๆ³³⁴

ในแง่การสื่อความคิดทางรูปธรรม เห็นได้จากที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ยังโปรดให้สร้าง
สัญลักษณ์รูปประติมากรรมม้าวลาหกขนาดใหญ่ที่ปราสาทนาคพัน ภายในสระน้ำที่ล้อมรอบองค์
ปราสาท โดยช่างเขมรสร้างรูปประติมากรรมในแต่ละทิศ อันเป็นสัญลักษณ์ตีความในทางศาสนาได้
หลายแนวทาง ที่เห็นชัดเจน คือ ทางทิศตะวันตก พบรูปพระนารายณ์บรรทมสิทธ์ ทางทิศเหนือ มี
รูปศิวลึงค์ และทางทิศตะวันออก เป็นรูปม้าวลาหก Madeleine Giteau ให้รายละเอียดว่าม้าวนี้คือ
รูปจำลองพระโพธิสัตว์อวโลกิตเศศวร ซึ่งช่วยเหลือผู้ที่เดินทางด้วยเรือแล้วเรือแตก ซึ่งชาวเรือขึ้นไป
อาศัยบนเกาะที่เต็มไปด้วยยักษ์ณี พวกเขาสวดมนตร์อ่อนน้อนให้พระโพธิสัตว์ช่วยเหลือ³³⁵ ดัง
ตัวอย่างภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 35 ม้าวลาหกในสระน้ำที่ปราสาทนาคพัน กำลังแหวกว่ายไปยังปราสาทที่ตั้งของพระโพธิสัตว์
ที่มา : Julia's Album, Neak Pean an artificial island in the Jayatataka Baray
<https://julasalbum.com/neak-pean-cambodia/>

³³⁴ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 3

³³⁵ มาดแลน จิโต, *ประวัติเมืองพระนครของขอม* ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ทรงแปล พิมพ์ครั้งที่ 2, 107.

ภาพที่ 36 ภาพม้าวลาหกที่เห็นรูปปั้นเต็มตัว จะเห็นได้ว่ามีชาวเรืออยู่ด้านข้างม้า นั่นก็คือ ม้าได้ช่วยชีวิตผู้ที่กำลังเดือดร้อนให้พ้นภัย

ที่มา: Neak Pean, statue of the horse Balaha, east of temple, <https://repository.asu.edu/items/9906>

จากรูปประติมากรรมม้าวลาหกข้างต้น เชื่อมโยงกับการพรรณนาถึงความหมายของม้าในจารึก ทิศทางที่ม้ามุ่งหน้าเดินทาง คือ ทิศทางที่มานำพามวลมนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ประติมากรรมม้าวลาหกกำลังแหวกว่ายนำพาคณะลูกเรือมุ่งหน้าสู่องค์พระโพธิสัตว์ที่ประดิษฐานภายในปราสาทนั้น อาจตีความในเชิงเปรียบเทียบว่าไม่ต่างจากม้าที่ประหนึ่งวิ่งไปสู่เบื้องหน้าพระพุทธเจ้า แต่ทว่าม้าไม่ได้วิ่ง เพราะหยุดสนิทแล้ว การหยุดนิ่งนี้เท่ากับว่าได้เข้าสู่หนทางแห่งพุทธะ คือ ความสงบนิ่งนิรันดร์ พระนางอินทรเทวีสื่อให้เห็นว่าหากม้าวิ่งไปยังเมืองอันห่างไกล เท่ากับว่าม้านำความหายนะ คือ การแผ่แสนยานุภาพอันอาจนำความทุกข์เดือดร้อนไปสู่เมืองนั้น สารปรัชญาในแง่นี้ จึงมิใช่เพียงกระตุ้นให้ถุกคิดถึงความหยุดนิ่งเคลื่อนไหว อันเป็นจุดหมายปลายทางสู่ความนิ่งสงบไม่เวียนว่ายในสังสารวัฏ หากยังรื้อถอนความคิดในพิธีอศวเมธของพราหมณ์โบราณว่าวิ่งแต่จะนำความวิบัติมาสู่เมืองต่างๆ ซึ่งความวิบัตินี้คือ “หายนะ” หรือความมัวหมองสิ้นหวัง ที่คร่าสรรพชีวิตโดยไร้ประโยชน์

อนึ่ง ความเคลื่อนไหวของผู้คนที่วิ่งผ่านความเพราะความเขลา ความกระหายในกิเลส เป็นสารปรัชญาสำคัญใน*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ที่กวีเน้นย้ำอยู่เสมอ คำประพันธ์บทหนึ่งให้ภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประจักษ์หนทางแห่งการเสียดสละ เนื่องจากพระองค์ทรงอิมเอมในทาน ซึ่งในแง่ผู้นำแล้วทรัพย์ศฤงคารย่อมเกิดขึ้นด้วยพระราชอำนาจ แต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงหยุดที่จะเสพสุขในความมั่งคั่ง พระองค์พระราชทานพระราชทรัพย์แก่ผู้ปรารถนา ตรงกันข้ามกับข้าศึกทั้งหลาย ที่ยัง

เคลื่อนไหวด้วยแรงกิเลส ความปรารถนานี้กระตุ้นให้พวกข้าศึกวิ่งหนีไปในทิศทั้งหลายอย่าง
นำเวทนา ดังที่ว่า

(43) tyaktāstravittavr̥ṇḍasya yathārthan dviṣaḍarthisu |

(44) tr̥ptir na yasya dadṛ[s̥]e yathaiṣān dikṣu dhāvatām ||

*ความอึดของพระองค์ ผู้มีกองของอาวุธ และทรัพย์สมบัติทั้งหลายที่ถูก
สละแล้วแก่ผู้ที่มีความต้องการในบรรดาข้าศึกทั้งหลาย ตามความปรารถนา
(ของพวกเขา) ไม่ถูกเห็นแล้ว โดยคนเหล่านี้ ผู้ที่กำลังวิ่งไปในทิศทั้งหลาย³³⁶*

ปรัชญาที่ว่าด้วยความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง ดูเหมือนจะมีความสำคัญใน **จาริก**
ปราสาทพิมานอากาศ สารนี้ปรากฏชัดในรูปคำสอน ผู้สอนได้แจ้งประจักษ์ในสาระคำสอนของ
พระพุทธเจ้าซึ่งว่าด้วยการดับทุกข์ เนื่องด้วยความปรวนแปรของชีวิตเป็นสิ่งไม่แน่นอน โดยเฉพาะ
สถานการณ์ที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พลัดพรากจากพระอัครมเหสี และพระนางทรงเศร้าโคกพระทัย
แทบรานสลาย พระนางอินทรเทวีจึงไม่เพียงทรงประสงค์ “ถ่ายทอด” คำสอนของพระพุทธองค์ให้
พระนางชัวยราชเทวีทรงเรียนรู้ เพื่อให้ดับทุกข์ แต่ทว่าคำสอนนี้ นำทางผู้อ่านจาริกให้ครุ่นคิดและ
ไตร่ตรองว่าหนทางของพระพุทธศาสนามีค่าควรแก่การปฏิบัติเพียงใด การยึดมั่นต่อพระพุทธเจ้าเป็น
สรณะในความหมายที่กว้างให้เห็น คือ การเรียนรู้ต่อวิถีทางดับทุกข์ ทุกข์นี้เองเปรียบประดุจมหาสมุทร
ที่ร้อนด้วยเปลวเพลิง พระพุทธองค์ทรงเผชิญมาแล้ว และทรงดับทุกข์ด้วยหลักธรรม อันนำมาสู่ภาวะ
ความสงบขั้วนิรันดร์ ดังจาริกที่ว่า

(13) [s̥r̥i]indradev[y] agrabhavanuśiṣṭā
vuddham priyam sādhyam avekṣamānā |

(14) [duḥkhā] mvutāpānalamadhyavartti-
vartmācarat sā sugatasya śāntam ||

*ผู้ถูกสอนโดยพระเชษฐภคินี คือ พระนางศรีอินทรเทวีนั่น เมื่อพิจารณา
เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่รัก และควรจะไปให้ถึง ได้ท่องเที่ยวไปแล้วสู่*

³³⁶ จาริกปราสาทพิมานอากาศ ด้านที่ 1 บทที่ 22

หนทางที่อยู่กลางไฟอันร้อนแรงในมหาสมุทร คือ ความทุกข์อันสงบลงแล้วของ
พระสุคต³³⁷

2.3.4 ประชากรกับอุดมคติพระโพธิสัตว์

บริบทความเชื่อทางศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะการก่อสร้าง
อารามโรคนาค เป็นประจักษ์ว่าระบบการแพทย์มีความสัมพันธ์กับศรัทธา แต่ทว่ากระบวนการแพทย์
กับศรัทธานั้น ก็เป็นคำถามที่น่าสงสัยได้ว่าอย่างไรจะมีความสำคัญมากกว่ากัน ดังความต่อไปนี้

ในการรักษาพยาบาล การจัดระบบในโรงพยาบาลและจัดหายามาบริการ
นั้น ทางแพทย์ตะวันตกจะถือว่าเพียงพอในการดำเนินงาน ในแต่ในเขมร
แล้ว ยังไม่เพียงพอไม่ว่าจะเป็นเมื่อพันปีที่แล้ว หรือแม้แต่ในปัจจุบัน สิ่งที่ขาด
เสียไม่ได้ คือ อำนาจเหนือธรรมชาติ เวทมนตร์ และอาจรวมไปถึงการสร้าง
พระไภษัชยคุรุฯ เพื่อให้บารมีจากพระองค์แผ่เมตตาต่อคนไข้ในอารามโรคนาคา จน
ไม่อาจกล่าวได้ว่าระหว่างการรักษาพยาบาล และศรัทธานั้นส่วนไหนจะสำคัญ
มากกว่ากัน

ดูเหมือนว่าศรัทธาจะมีความสำคัญมากกว่า เพราะว่าหลักฐานที่ปรากฏ
ทำให้คนรับรู้ส่วนที่เป็นศรัทธามากกว่ายา เนื่องจากพื้นฐานของวัฒนธรรม
พราหมณ์นั้น เชื่อว่าเทพต่างๆ มีอิทธิฤทธิ์ และสามารถกำจัดอำนาจชั่วร้ายได้
ความเชื่อนี้เข้ามาพร้อมๆ กับความรู้ทางการแพทย์แบบอายุรเวท และฝังรากลึก
มาก แม้ว่าเขมรจะรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาก็ได้สร้างพระไภษัชยคุรุฯ
ทดแทนเทพของพราหมณ์ จนกลายเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าแห่งการ
รักษาโรคไป³³⁸

เหตุผลสำคัญที่ผู้วิจัย คัดข้อความข้างต้นมาเป็นส่วนนำ เพราะต้องการสานต่อข้อมูลนี้ ซึ่ง
เหมาะสมที่จะอภิปรายให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นว่า ระบบการแพทย์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีใช่เพียง
ก่อรูปจากศรัทธาในศาสนาพราหมณ์เป็นพื้นฐาน ซึ่งดูเหมือนจะปรับเปลี่ยน และ/หรือกลมกลืนกับ
ศาสนาพุทธดังที่แสดงออกในแง่ของรูปเคารพ แต่เหนือไปกว่านั้น ผู้วิจัยใคร่จะชี้ให้เห็นว่าการอธิบาย

³³⁷ จารึกปราสาทพิฆานอากาศ ด้านที่ 3 บทที่ 59

³³⁸ พิรพน พิสนพงศ์ และ สุภาภรณ์ ปีติพร, “โรงพยาบาลกับสมุนไพรรวมสมัยตึกดำบรรพ์ : จากจารึก
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พบในประเทศไทย,” ใน ศิลปวัฒนธรรม 15, 5 (มีนาคม 2537) :121.

ความเชื่อความศรัทธาโดยสัมพันธ์กับปรัชญาที่แฝงเร้นกับมโนทัศน์ของยุคสมัยนั้น จะทำให้เห็นถึง “สารทางปรัชญา” ที่ซ่อนหุ้มความคิดที่กวิมุงสื่อสารผ่านจารึกประจำอาคารศาลาอีกโสดหนึ่งด้วย

ตามที่ผู้วิจัยกล่าวไปแล้วในหัวข้อ 1.3.3 “ปราสาทตาพรหม และอาคารศาลา : สิ่งก่อสร้างที่จัดระบบพื้นที่ “ศักดิ์สิทธิ์” ภายใต้ร่มเงาของ “พระโพธิสัตว์” เพื่อเยียวยาจิตใจผู้เจ็บป่วย” ว่าสิ่งปลูกสร้างที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สถาปนาอาคารสถานที่ไว้รองรับผู้ป่วย ภายในปราสาทประดิษฐานรูปเคารพพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจผู้ป่วยนั้น มิติหนึ่งที่จะเสริมรับกับรายละเอียดที่กล่าวไปแล้ว ก็คือ สารทางปรัชญารักของพระมหากษัตริย์กับอุตมคติพระโพธิสัตว์

จารึกประจำอาคารศาลาบันทึกปรัชญารักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับอุตมคติพระโพธิสัตว์ไว้อย่างแจ่มชัด พระราชกรณียกิจและพระราชปณิธานของพระราชชาติที่ทรงยึดถือประโยชน์สุขของประชาชนสะท้อนได้จากจารึกกลุ่มนี้ ฉะนั้น หากไม่มีจารึกกลุ่มนี้ คงยากจะเชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ความสำคัญแก่ประชาชนที่เจ็บป่วย อันที่จริงเรื่องเจ็บป่วยสมัยโบราณคงเป็นที่แจ้งประจักษ์ในหมู่ผู้ปกครอง ความในจารึกประจำอาคารศาลาสื่อให้เห็นภัยร้ายจากโรคที่ทำลายชีวิตผู้คนราวกลียุค การเกิดขึ้นของโรคจึงไม่ต่างจากภาวะสงคราม มีหน้าซ้ำยังอันตรายและรุนแรงยิ่งกว่าสงคราม เพราะโรคระบาดไม่อาจมองเห็นและสัมผัสได้เป็นรูปธรรม อัตรากาลสูญเสียชีวิตจากโรคถึงแม้ไม่มีปริมาณชีวิตในจารึก แต่ผู้อ่านจารึกจะสัมผัสได้ว่าโรคครุคร่าชีวิตผู้คนจำนวนมาก เป็นเรื่องใหญ่หลวงระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาท จารึกสะท้อนภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสถานะพระโพธิสัตว์ ทรงช่วยเหลือประชาชนให้พ้นทุกข์ และเพื่อให้ประชาชนมีชีวิตยั่งยืน ไม่เจ็บ ไม่ป่วย และไม่ตายด้วยโรค พระองค์จึงทรงทุ่มเทสรรพกำลังดำเนินโครงการก่อสร้างสถานพยาบาลและจัดระบบสาธารณสุขอย่างดีเยี่ยม การที่พระราชาทรงทุ่มเทแผนงานเพื่อยังประโยชน์แก่ปวงชน เป็นเครื่องยืนยัน “ความรัก” ของพระองค์ที่ยิ่งใหญ่ มั่นคง เสียสละ และน่าซาบซึ้งดุจเดียวกับความรักอันประมาณค่ามิได้ของพระโพธิสัตว์ ดังที่ *คัมภีร์โพธิจรยยาวตาร* บทที่ 3 ว่าด้วยการเข้าถึงซึ่งโพธิจิตกล่าวถึงปณิธานของพระโพธิสัตว์ตอนหนึ่งว่า

**ข้าพเจ้าพึงเป็นยารักษาโรค ทั้งขอเป็นเภสัชกรและแพทย์ เป็นผู้คอย
ปรนนิบัติรับใช้คนเจ็บไข้ได้ป่วยเหล่านั้น จนกระทั่งโรคไม่สามารถกำเริบเกิด
ขึ้นได้อีก³³⁹**

³³⁹ พระมหาวิชาญ กำเหนิดกลับ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โพธิจรยยาวตาร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 286.

สาระสำคัญในจารึกนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเล็งเห็นว่าทุกข์ของทวยราษฎร์คือทุกข์ของพระองค์ โดยเฉพาะปัญหาความเจ็บป่วย ส่งผลให้พระองค์เจ็บปวดในพระราชหฤทัยอย่างรุนแรง สาระดังกล่าวทำให้เห็นว่าพระราชาทรงแบกรับความทุกข์ของทวยราษฎร์เป็นของพระองค์แต่ผู้เดียว ดังคำจารึกบทหนึ่งในจารึกประจำอารคยศาลา เป็นที่อ้างอิงแพร่หลาย เพราะสื่อว่าพระราชหฤทัยอันอ่อนโยนยิ่งที่พระราชามีต่อประชาชนทั้งหลาย ดังนี้

- (1) dehinān deharogo yanmanorogo rujattarām |
 (2) rāṣṭraduḥkham hi bhartṛñān duḥkham duḥkhan tu nātmanah ||

ความเจ็บป่วยของเหล่าสัตว์โลก เป็นความเจ็บปวดทางใจที่รุนแรงอย่างยิ่งของพระองค์ เพราะว่าความทุกข์ของราษฎร์ คือ ความทุกข์ของผู้ปกครองทั้งหลาย แต่ความทุกข์ของพระองค์เองนั้น ไม่ใช่ความทุกข์³⁴⁰

การจำแนกประเภทของพระโพธิสัตว์ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) มนุษย์โพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในร่างมนุษย์ ผู้มีจิตใจกรุณาสูงส่ง เป็นบุคคลที่คอยช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน บุคคลผู้นั้นนับว่าอยู่ในประเภทพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้ (2) เทวโพธิสัตว์ หรือมหาสัตว์ คือ ผู้ที่บำเพ็ญบารมีจนถึงขั้นสุดท้าย ตั้งมั่นอยู่ในพระโพธิญาณอย่างมั่นคง ไม่เคลื่อนคล้อย แต่ทว่าระงับจิตมิให้เข้าสู่นิรวาณ เพราะจะคอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่มีความทุกข์ พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ดำรงอยู่บนสวรรค์ เป็นเทวดาโพธิสัตว์³⁴¹ ในขณะที่มีการสถาปนาอารคยศาลา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จัดอยู่ในกลุ่มมนุษย์โพธิสัตว์ เพราะความรักของพระองค์โอบอุ้มความทุกข์ของทวยราษฎร์ มีพลังหนักแน่น สาระจารึกตอนหนึ่งเป็นพระดำรัสของพระองค์ ที่ทรงยืนยันว่าการสร้างสมบุญบารมีในการสถาปนาอารคยศาลา เพื่อขนสรรพสัตว์ที่กำลังจมอยู่ในมหาสมุทรให้พ้นจากความทุกข์ ดังที่ว่า

- (19) jagaddhitāyarthakṛpas sa raja
 punar vabhāṣe pranidhānam etat |
 (20) bhavābdhimagnāñ janatām samastām
 uttārayeyaṃ sukr̥tena tena ||

³⁴⁰ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 2 บทที่ 13

³⁴¹ ผาสุข อินทราวุธ, “พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม,” ใน “ตำรงวิชาการ”: รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดีปี 2546 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 16-17.

พระราชพรองค์นั้น เป็นผู้ที่มีความกรุณาอย่างยิ่งต่อประโยชน์ของ
 ชาวโลก ได้กล่าวแล้ว ซึ่งคำปณิธานนี้อีกครั้งหนึ่งว่า “ด้วยการทำบุญดังนี้ ขอให้
 ข้าพคนทั้งหมดที่จมอยู่แล้วในมหาสมุทร คือ การเวียนว่ายตายเกิดจงได้ข้าม
 มหาสมุทรนั้นไปเถิด”³⁴²

ปรัชญารักข้างต้น เทียบเท่ากับความเสียสละอันเป็นอุดมคติของพระโพธิสัตว์ คำจารึกนี้อยู่
 ตอนท้าย **จาริกทรายฟอง** กวียาพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกครั้งหนึ่ง ทำให้มองเห็น
 จุดประสงค์การก่อสร้างอารามศาลา นอกเหนือจากเป็นสถานรักษาโรคแล้ว ยังเป็น “พลังบุญ” ที่
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสั่งสม เพื่อยังประโยชน์แก่ผู้กำลังจมอยู่ในมหาสมุทรให้พ้นจากห้วงทุกข์
 หมายความว่า การก่อสร้างอารามศาลานับร้อยแห่งทั่วราชอาณาจักร เป็นประโยชน์ที่เกื้อกูลผู้ป่วย
 โดยตรง แต่สารที่กวีสื่อมานี้มีความหมายลึกอีกระดับหนึ่ง เพราะผลบุญที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรง
 บำเพ็ญอย่างอเนกอนันต์ ก็เพื่อยังประโยชน์แก่มนุษยโลกในทางจิตวิญญาณ ซึ่งไม่อาจสัมผัสได้ในแ่ง
 รูปธรรม แต่มีความหมายลุ่มลึกตามแนวทางพระโพธิสัตว์ หากมหาสมุทร คือสังสารวัฏแห่งการเวียน
 ว่ายตายเกิด น้ำตาแห่งความทุกข์ของมนุษยชาติในภพชาติหนึ่งรวมกันแล้วมากกว่ามหาสมุทรทุกแห่ง
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ทรงหวังขนมวลมนุษย์ผู้ประสบทุกข์เหล่านั้น ดุจมวลลาภนำพาคณะผู้โดยสาร
 ที่เรืออัปปางขึ้นสู่ฝั่งนฤพาน ข้ามพ้นมหาสมุทรแห่งความทุกข์ได้ด้วยพลังบุญบารมีของพระองค์

คำประพันธ์ใน**จาริกทรายฟอง** ลำดับต่อมา เนื้อความแสดงพระราชดำริสของพระเจ้า
 ชัยวรมันที่ 7 ที่ตรัสแก่ผู้มีอำนาจที่จะช่วยรักษาอารามศาลาต่อไป และพระราชทานพรอันเป็นมงคล
 เพื่อให้ผู้ที่ดูแลรักษาอารามศาลาเข้าสู่โมกษบุรี ซึ่งเนื้อหาไม่เพียงสะท้อนความผูกพันระหว่าง
 พระมหากษัตริย์กับอารามศาลาเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นถึง “ความคาดหวัง” ที่สิ่งปลูกสร้างและตัว
 บทจาริกจะอยู่ยั่งยืนง ดังความต่อไปนี้

- (21) ye kamvujendrāḥ kuśalānuraktā
 imāṃ pratiṣṭhāṃ mama rakṣitārah |
 (22) te sāvayāntaḥpuramantrimitrā
 nirāmayam mokṣapuram labheran ||

บรรดาพระเจ้าแผ่นดินแห่งกัมพูชาพระองค์ใด เป็นผู้ได้รับการกุศล จะ
 รักษาสิ่งที่ข้าสร้างไว้ (อารามศาลา) พระราชาเหล่านั้น เขาเหล่านั้นพร้อม

³⁴² **จาริกทรายฟอง** ด้านที่ 4 บทที่ 46

**ด้วยครอบครัว เหล่านางสนม มนตรี และมิตร ของจึงได้รับเมืองแห่งความ
หลุดพ้น (โมกษปุระ) ที่ปราศจากความเจ็บป่วย³⁴³**

สิ่งก่อสร้างอาโรคยศาลา นานวันเข้าย่อมเสื่อมโทรมหักพัง พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงทรงประกาศ “สาร” ในพระราชหฤทัย เพื่อให้ผู้ปกครองรุ่นต่อไปดูแลสิ่งก่อสร้างให้ดี น้ำเสียงของพระราชอาตอนท้ายนี้ คือ พรที่พระองค์ประทานให้แก่ผู้ปกครองพร้อมด้วยราชวงศ์ บรรดานางสนม ข้าราชการสำนัก และมิตรสหาย เพื่อให้เข้าสู่เมืองแห่งความหลุดพ้น คือ “โมกษปุระ” Woodward ตีความการใช้คำศัพท์โมกษะข้างต้น ต่างจากคำว่านิรวาณ คำศัพท์โมกษะแสดงให้เห็นว่านักปราชญ์สันสกฤตที่มีพื้นหลังเป็นชาวฮินดู มิได้ใช้ศัพท์พระพุทธศาสนาอยู่ตลอด เห็นได้จากศัพท์ “โมกษะ” ยิ่งกว่านั้น โมกษปุระ ก็ดูจะเป็นสวรรค์ของหญิงสาวที่ยึดติดอยู่กับความรัก เหมือนกับภาพสลัก (หญิงสาว) ที่ปราสาทบายอน อันเป็นสวรรค์ที่ต่ำกว่าสวรรค์ของชาวพุทธ ไม่เหมือนกับนิรวาณ³⁴⁴ กระนั้นก็ตาม ไม่ว่าโมกษปุระจะเป็นดินแดนที่ยังเกาะเกี่ยวกับความหลุดพ้นที่แท้จริงหรือไม่ แต่นั่นก็เป็นรางวัลตอบแทนสำหรับผู้ที่มีหวังผลประโยชน์และ คิดฝืนถึงอุดมคติในภพหน้า

สารในจารึกแทรกความหมายลึกซึ้ง ผู้วิจัยใคร่ตีความจุดประสงค์ในพระราชดำรัสของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าหากอาโรคยศาลาได้รับการบูรณะ ดูแลรักษา นั้นเท่ากับว่าร่องรอยการอุทิศความรักเพื่อมวลชนของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเป็นທີ່ประจักษ์ในหมู่มนุษย์ต่อไป แต่หากพันธะสมัยของพระองค์ไปแล้ว อาโรคยศาลาตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่มีผู้นำอุปถัมภ์อีก ไม่เพียงระบบการแพทย์ภายในอาโรคยศาลาจะหยุดชะงัก ความรักของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่เทียบได้กับพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ ก็คงจะไม่เป็นที่รับรู้อีกต่อไป

คำประพันธ์ตอนจบใน **จารึกทรายฟอง** เป็นสารของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่โน้มน้าวใจผู้ตระหนักถึงคุณค่าสิ่งก่อสร้างภายในอาโรคยศาลา ซึ่งน่าจะเน้นให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมุ่งหวังให้สถานพยาบาลแห่งนี้ ดำรงอยู่ตลอดไป พร้อมกับผลบุญทั้งหมดที่พระองค์ทรงอุทิศให้แก่ผู้ตอบแทนคำวิงวอนของพระองค์

(23) nānādivyāṅganābhir viracitaratibhir bhūridivyopabhogair

(24) divyeyur divyadehā ditidanujāmstejasām tejayantah |

(25) dārḍhyan nītvā samantād acalitādacalitamaniśaṃ rakṣayā svaḥprayāṇe

(26) ye niśreṇīkariṣyantyakuśaladalanam puṇyametanmadīyam ||

³⁴³ **จารึกทรายฟอง** ด้านที่ 4 บทที่ 47

³⁴⁴ Hiram Woodward, “Foreword,” in **Bayon: New perspectives**, 8

ในสวรรค์ พวกเทวดาที่มีร่างกายเป็นทิพย์ ของจล่นกับนางฟ้าต่างๆ ผู้
สร้างสรรคความสนุกสนานทางเพศด้วยทรัพย์สมบัติที่เป็นทิพย์มากมาย พร้อม
กับทำให้ลูกของนางทิดีและนางทนุสว่างไสวด้วยแสง
ถ้าคนที่ทำลายสิ่งที่เป็นอนุศลให้เป็นที่พึง ในการไปสู่สวรรค์ โดยการทำให้
เกิดความแข็งแรง เกิดความมั่นคงทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยการดูแล
รักษา (อาโรคยศาลา) บุญกุศลของข้าดังนี้ ก็จะเป็นของพวกเขา³⁴⁵

ปรัชญารักของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ใน*จาริกทรายฟอง* พิสูจน์คุณค่าแท้จริงของ “ปรัชญา
รัก” ที่ยิ่งใหญ่ไม่ต่างจากนัยความรักอันเป็น “อุดมคติ” ของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งหวังให้สรรพชีวิตพ้น
ทุกข์ แม้อุเหมือนพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเสนอมลประโยชน์ทางโลกียะแก่ผู้มีอำนาจรุ่นต่อมาที่จะ
ดูแลรักษาอาโรคยศาลาของพระองค์ให้คงอยู่ ด้วยบุญกุศลที่พระองค์สั่งสมมา และพรอันประเสริฐ แต่
นี่คือความหวังเดียวสำหรับพระราชินีที่รักษาศาสนสถานอันเป็นดินแดนทิพย์ภาวะแห่งความการุณ
ได้ดีที่สุด

ท่ามกลางร่องรอยอาโรคยศาลาที่หลงเหลือเศษซากในปัจจุบัน เมื่อปะติดปะต่อร่องรอยทาง
โบราณคดีกับข้อความจารึกแล้ว จะเห็น “สารรัก” อันอ่อนโยนลึกซึ้งของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่
สัมพันธ์กับอุดมคติพระโพธิสัตว์ สารอันลึกซึ้งนี้เอง ผู้วิจัยเห็นว่าส่งเสริมภาพลักษณ์พระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 ในฐานะพระโพธิสัตว์ ซึ่งโดดเด่นพระองค์หนึ่งในบรรดาพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์
พระพุทธศาสนาในดินแดนเอเชียอาคเนย์

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการตีความมิติศาสนาและปรัชญาในจารึกภาษาสันสกฤตของ
พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีขอบเขตกว้างขวางและลุ่มลึก ความคิดที่กวีถ่ายทอดสารทางศาสนาหรือสาร
ทางปรัชญาในมิติหลากหลาย ยืนยันคุณค่าสัจธรรม โดยเฉพาะความงดงามสมบูรณ์ของความศรัทธา
และปัญญาในการพิณิจสารธรรมอันประณีต ความประณีตนี้กลั่นกรองผ่าน “สายตา” และ
“โลกทัศน์” ของกวีในบริบทวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาพุทธกับพราหมณ์ที่ปะทะสังสรรค์กัน ทั้ง
ในแง่นามธรรมและรูปธรรม จะเห็นได้ว่าการที่กวีเลือกถ่ายทอด “สาร” ในจารึก กวีให้ความสำคัญกับ
ศาสนาพุทธโดยแฝงความหมายท้าทายระบบคิดศาสนาพราหมณ์ ยกเว้นกรณีจารึกปราสาทโด้ว ซึ่งกวี
รังสรรค์ด้วยบทให้มีพื้นที่แสดงความเชื่อทางศาสนาของตน แต่กระนั้น มิติปรัชญาในจารึก ก็เป็นทั้ง
คำถามและข้อถกคิดให้ผู้รับสาร “ทบทวน” และ “สำรวจ” คุณค่าหลักคำสอนอย่างที่ยังยึดถือ อาจ
เป็นไปได้ที่บริบทวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนามีทั้งการหลอมรวม คัดจ่างกัน มีการท้าทาย และการ

³⁴⁵ *จาริกทรายฟอง* ด้านที่ 4 บทที่ 48

ประนีประนอมกัน เพื่อนำทางสู่ “ศรัทธา” อันเป็นแสงสว่างพัฒนา “จิต” ให้เกิด “ปัญญา” ของผู้เลื่อมใสไม่ว่าจะเป็นกลุ่มศาสนิกใดก็ตาม

กล่าวได้ว่า นับตั้งแต่กวีรังสรรค์คำประพันธ์รูปแบบบทสวดดีพระเกียรติในจารึก คุณค่าระดับลึกภายในบทประพันธ์ ก็คือ ความเชื่อทางศาสนาและปรัชญาที่สะท้อนให้เห็นอุดมคติ พระราชนิยมในพระมหากษัตริย์ ความคาดหวังร่วมกันของนักปราชญ์และ กลุ่มชน และแนวทางดำเนินชีวิตในบริบทที่ศาสนาพุทธ-พราหมณ์ คือ มาตรฐานทางจริยธรรมนั่นเอง

3. สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน

ดังเป็นที่เห็นพ้องว่า หลักฐานสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของความคิดมนุษย์สมัยโบราณประเภทหนึ่ง ก็คือ เอกสารตัวเขียน เมื่อนักปราชญ์หรือผู้รู้สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ เพื่อจะใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการสืบทอดองค์ความรู้ และรักษามรดกสายลักษณ์จากรุ่นสู่รุ่น ก็จำเป็นต้องมีการเก็บรักษาให้คงอยู่ ดังจะเห็นได้ว่าในสังคมที่มีความเจริญด้านอักษรศาสตร์เช่นอาณาจักรกัมพูชา เมื่อผู้รู้สร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ล้ำค่า ก็มีคัมภีร์เก็บรักษาไว้ในอาคารที่เรียกว่า “หอสมุด” หรือ “บรรณาลัย” ด้วย³⁴⁶ เพียงแต่ว่าเอกสารในคลังหอสมุดสมัยโบราณ ปัจจุบันเอกสารทั้งหลายสูญหายไปหมดแล้ว หลงเหลือแต่หลักฐานลายลักษณ์ประเภทเดียว คือ จารึกหรือศิลาจารึกที่เก็บรักษาไว้ในอาคารสิ่งก่อสร้างทางศาสนา

เหตุใดจารึกจึงเป็นหลักฐานลายลักษณ์ที่หลงเหลือมาถึงทุกวันนี้ได้ดีที่สุด โดยผ่านกาลเวลายาวนาน แน่นนอนว่านอกจากวัตถุแข็งแรงคงทนแล้ว อาคารสถานที่เก็บรักษาจารึกก็นับว่ามีส่วนอยู่มากทีเดียว ซึ่งเก็บรักษาจารึกให้คงอยู่อาคารสถานที่นั้น เพราะการที่จารึกประดิษฐานภายในอาคารศาสนสถาน รวมทั้งข้อความจารึกบันทึกส่วนใดส่วนหนึ่งของศาสนสถานในแต่ละแห่ง บ่งชี้ว่าจารึกเป็นส่วนหนึ่งของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (sacred space) ไปโดยปริยาย “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” นี้คือ เป็นพื้นที่ที่ปลูกเร้าอารมณ์ความรู้สึกในทางความเชื่อและความศรัทธา ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ อธิบายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่าเป็นสถานที่ที่ตั้งอาณาเขต ปริมณฑล ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ในชีวิตประจำวัน³⁴⁷ นอกจากนี้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพลังเหนือธรรมชาติ อิทธิปาฏิหาริย์ และเป็นประติษฐานทางวัฒนธรรมที่บรรจุความหมายไว้ด้วย³⁴⁸ ดังนั้น จารึกที่ตั้งอยู่ในสถานที่

³⁴⁶ อุไรศรี วรตะริน, “เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับเขมรศึกษา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรตะริน, 225.

³⁴⁷ ปฐม หงษ์สุวรรณ, นานมาแล้ว มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต, 41.

³⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 42.

ศักดิ์สิทธิ์จึงนับว่าเป็นผลดีต่อชนรุ่นหลัง เพราะอาคารทางศาสนาทำหน้าที่ประหนึ่งสถานที่ต้องห้าม เก็บรักษาจารึกให้อยู่รอดสืบมาได้³⁴⁹

ด้วยเหตุนี้ จารึกที่หลงเหลือสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติ เพราะแสดงภูมิปัญญาของบุคคลในสมัยโบราณ³⁵⁰ มีคุณูปการต่อการศึกษาเรียนรู้ระบบวัฒนธรรมความเชื่อของสังคมและวิถีชีวิตมนุษย์ยุคโบราณ และด้วยจารึกบอกให้คนยุคปัจจุบันได้ทราบว่าบรรพชนแต่ละท้องถิ่นมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ทั้งการดำรงชีวิต รู้จักและเข้าใจชีวิตเพื่อครองสังคม ผ่านกาลเวลาของโลกนี้ด้วยวิธีการอย่างใด จึงรักษาอารยธรรมให้ดำรงอยู่และเกิดการสืบทอดเป็นมรดกวัฒนธรรมจนถึงปัจจุบัน³⁵¹ ฉะนั้น การตีความคุณค่าสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเอื้อประโยชน์ต่อการสัมผัสกับมรดกภูมิปัญญาของกวีชาวเขมรโดยตรง

ภาพสะท้อนสังคมและวิถีชีวิตในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสังคมที่สะท้อนภาพวัฒนธรรมชั้นสูงในบริบทราชสำนักที่มีโครงสร้างการเมืองยึดโยงกับพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชการสำนัก พราหมณ์ และนักบวชที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ วิถีชีวิตบุคคลชั้นสูงดำเนินตามระเบียบจารีตเกี่ยวกับพระราชคตติของพระมหากษัตริย์

สังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปิดพื้นที่ให้สตรีมีบทบาททัดเทียมบุรุษ เป็นสังคมที่ไม่ใช่ชายเป็นใหญ่เหนือสตรี สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ชีวิตของผู้คนที่บันทึกอยู่ในจารึกไม่เพียงเป็นชาวพื้นถิ่น หากยังมีคนพลัดถิ่นหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาอยู่อาศัยใน ศาสนสถานจำนวนมาก ทำให้เห็นภาพสังคม “พหุลักษณะ” ได้ชัดเจน

³⁴⁹ มีผลการศึกษาที่สนับสนุนประเด็นดังกล่าว เช่นการค้นคว้าของ Michael Willis ที่ได้ศึกษาแหล่งโบราณคดีบริเวณเทือกเขาอูทัยคีรี ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองวิศิษฏ์ทางตอนกลางของอินเดีย ผลการศึกษาที่น่าสนใจคือ จารึก 8 หลักที่พบภายในถ้ำอูทัยคีรี จารึกแต่งด้วยฉันทอนุชฎุมภ์ เนื้อหาสดุดีพระเจ้าจันทรคุปตะที่ 2 และบันทึกการก่อสร้างเทวสถานภายในถ้ำโดยข้าราชการสำนัก Willis ตั้งข้อสังเกตว่าตัวบทจารึกที่พบนี้ เชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ประกอบพิธีกรรมภายในถ้ำ การเขียนจารึกที่วางเคียงข้างรูปเคารพทางศาสนา ก็เพื่ออรรถาธิบายข้อความทางการเมืองและการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ประเด็นก็คือ ตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตในถ้ำอูทัยคีรี เป็นส่วนหนึ่งในการรักษาอำนาจความเป็นพิธีกรรมเอาไว้ จารึก 8 หลักที่พบภายในถ้ำอูทัยคีรีจึงเป็นหลักฐานลายลักษณ์ที่มีเชื่อมโยงกับพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน Michael Willis, *The Archaeology of Hindu Ritual: Temples and the Establishment of the Gods* (New York: Cambridge University Press, 2009), 4-5.

³⁵⁰ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, *คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณประเภทจารึก* (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2551), 17.

³⁵¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *สารัตถคติจากจารึก และเอกสารโบราณ* (กรุงเทพฯ: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2557), 58.

รายละเอียดสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนที่แทรกอยู่ในจารึกซึ่งพบอยู่น้อยมาก ก็คือ การปรากฏภาพผู้ยากไร้ หรือชีวิตชนชั้นระดับล่างที่แตกต่างจากชนชั้นสูง ทำให้เห็นได้ว่าขณะที่ผู้ประพันธ์เลือกสรรสิ่งต่างๆ รอบตัวมานำเสนอข้อมูลเชิงสังคมนี้ ล้วนแต่เป็นเรื่องของราชสำนัก โอ้อ่างงาม แต่ในบางมุมก็นำเสนอภาพชนชั้นล่างแทรกเข้ามาด้วย กล่าวได้ว่า ภาพรวมของสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนตั้งแต่ระดับเบื้องต้นจนถึงเบื้องล่าง แบ่งได้เป็น 4 หัวข้อ ดังต่อไปนี้

3.1 สังคมและวิถีชีวิตบุคคลชั้นนำ

3.2 สังคมและวิถีชีวิตผู้ชาย ผู้หญิง และกะเทย

3.3 สังคมและวิถีชีวิตคนพลัดถิ่น

3.4 สังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 สังคมและวิถีชีวิตบุคคลชั้นนำ

สังคมและวิถีชีวิตบุคคลชั้นนำ นอกเหนือจากองค์พระประมุข ซึ่งเป็นบุคคลชั้นนำสูงสุดในการปกครองอาณาจักรแล้ว ยังหมายรวมบุคคลชั้นนำในราชสำนัก ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับตำแหน่งพระราชทาน เป็นผู้มีความเกียรตินี้ มีอำนาจ มีตำแหน่งแห่งหนได้รับการยอมรับเป็นทางการจากราชสำนัก บุคคลชั้นนำนี้ถือว่ามีอำนาจต่อรองผลประโยชน์ทางการเมือง เพราะเป็นข้าราชการมหาดเล็กโดยตรง มีบทบาทสนองพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และรักษาเสถียรภาพความมั่นคงภายในราชสำนัก

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จำแนกบุคคลชั้นนำในสังคมเป็น 6 กลุ่ม ประกอบด้วย (1) พระมหากษัตริย์ (2) เชื้อพระวงศ์ (3) ราชครู (4) มนตรี (5) หัวหน้าผู้พิพากษา (6) หมอหลวง อภิปรายตามลำดับดังนี้

3.1.1 พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ คือ “หัวใจ” สำคัญในบทธศดดีพระเกียรติ เนื้อหาบทธศดดีพระเกียรติต้องเชิดชูพระเกียรติคุณองค์พระมหากษัตริย์ ตรงกันข้ามกวีจะเขียนเรื่องราวด้านลบต่อราชศัตรู เพื่อไม่ให้ศัตรูอาจเอื้อมทำร้ายพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ อันลดทอนพระราชอำนาจได้ นัยนี้ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จึงยิ่งใหญ่บดบังแม้กระทั่งแสงพระอาทิตย์ หากกวีไม่เชิดชูพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่เลื่องลือ ก็ไม่ใช่บทธศดดีผู้นำที่มีรสสัมผัสอารมณ์และไม่มีคุณค่าน่าจดจำ นานวันเข้าสถานะตัวบพจะถูกลืม เพราะชนรุ่นหลังสัมผัสไม่ได้ว่าผู้นำที่กล่าวเพียงผิวเผินในคำประพันธ์นั้นมีเกียรติคุณอย่างไร เก่งกล้าสามารถ มีความดีเด่นอย่างไร ทำไมจึงควรชื่นชม

สดุดี ถ้ายกประพันธ์เขียนเพื่อสรรเสริญเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และยกย่องสัตว์ป่าเช่นช้าง งานประพันธ์ขึ้นนั้นจะไม่ใช่บทสวดติพระเกียรติ แต่จะเป็นโองการสรรเสริญเทพ บพมนตร์ ซึ่งปลูกฝังความดีต่อกัน อำนาจเบื่องบน หรือเป็นคำประพันธ์ที่แต่งขับลำนำให้สัตว์เชื้อฟังภาษามนุษย์ ฉะนั้น บทสวดติพระเกียรติจึงชี้ให้เห็น “คุณ” อันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ในฐานะ “ที่พึ่ง” ของประชาชน เพื่อที่ชนรุ่นหลังได้น้อม “รำลึก” พระเกียรติคุณของพระองค์

บทสวดติพระเกียรติให้รายละเอียดคุณลักษณะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลายมิติ คุณลักษณะของพระองค์นำเสนอผ่านมุมมองจินตนาการ ความคิดทวิ และบริบทสังคม โดยแบ่งเป็น 3 คุณลักษณะหลักๆ คือ (1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นวีรกษัตริย์ (2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นเทวราชา เป็นตรีมูรติ และทรงสำแดงรูปเทพทุกองค์ (3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นธรรมราชา และผู้สั่งสอนธรรม ดังนี้

1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นวีรกษัตริย์

กวีสืบทบาทผู้นำกองทัพ เพื่อรับรองพระราชอำนาจในทางการเมืองการปกครอง Paul Nietupski กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้พิชิตรวบรวมดินแดนต่างๆ เหมือนกับทรงปรับใช้แนวทางการปกครองแบบอินเดีย ที่สำคัญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีกลยุทธ์ทางการทหาร³⁵² ส่งผลให้พระองค์พิชิตดินแดนต่างๆ อย่างกว้างขวาง Nietupski สนับสนุนแนวคิดแบบจำลองการสร้างอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นำเสนอโดย Hermann Kulke ซึ่งมี 3 แนวทาง คือ (1) การรวมตัวของท้องถิ่นนำโดยผู้นำท้องถิ่น (2) การผนวกรวมที่นำไปสู่ระดับภูมิภาคที่ใหญ่ขึ้น (3) การผนวกรวมซึ่งนำไปสู่รัฐขนาดใหญ่ภายใต้การนำของส่วนกลาง Kulke ชี้ว่าแบบจำลองการสร้างอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่แบบจำลองที่สาม³⁵³ ประเด็นดังกล่าวสนับสนุนบทบาทการเมืองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นยอดนักรบ ตัวอย่างใน *จารึกทรายฟอง* กล่าวยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงสังหารศัตรูในสนามรบ และพระราชทานแว่น ต่างยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์ ดังที่เครื่องประดับบนเศียรอยู่เบื้องพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁵⁴ *จารึกปราสาท พระขรรค์* ยกย่องวีรกรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพจามปา กวีใช้กลวิธีการแต่ง 2 แบบ แบบแรก นำเสนอด้วยโวหารภาพพจน์ความเปรียบ กล่าวถึงพระราม

³⁵² Paul Nietupski , “Medieval Khmer Society: The Life and Times of Jayavarman VII (ca. 1120–1218),” in *ASIANetwork Exchange* 26,1 (2019) : 41, 68.

³⁵³ Ibid., 41.

³⁵⁴ *จารึกทรายฟอง* ด้านที่ 1 บทที่ 5

เทียบเคียงกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยที่ “**ทั้งสองพระองค์ได้มีชัยชนะต่อภารทวชะ**”³⁵⁵ (jitabhārgavau dvau) ความในจารึกชวนให้ตั้งคำถามว่าเหตุใดกวีจึงกล่าวถึงพระรามกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ามีชัยชนะเหนือภารทวชะ คำตอบก็คือ เพื่อแสดงวีรกรรมเลื่องลือของทั้งสองพระองค์ ดังที่พระรามมีชัยชนะเหนือปรศุราม ส่วนพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะเหนือกองทัพจามสารจารึกจึงมีความหมายที่ลึกซึ้งแยกคาย ซึ่งผู้รับสารต้องเข้าใจเหตุการณ์ในเทพปกรณัมและบริบทการเขียนจารึก แบบที่สอง นำเสนอด้วยความทรงจำ ดังที่กวีกล่าวถึงชาวจามสะท้อนผ่านจินตนาการ โดยกวีมองภาพพระชัยเป็นสีแดงราวกับเลือด สระน้ำแห่งนี้กวีรำลึกถึงสงครามโดยกองทัพเขมรมีชัยชนะต่อจามปา ภายใต้การนำของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7³⁵⁶ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** เป็นตัวอย่างสะท้อนพระบรมเดชานุภาพในด้านการรบของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างโดดเด่น กวีเน้นให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือผู้ที่ต้องการจะสู้รบทุกคน³⁵⁷ ขณะที่ **จารึกปราสาทจรุง** กล่าวสนับสนุนประเด็นนี้ว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นผู้รักการสงคราม (samitpriyo) ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีอาวุธ คือ หอกเป็นมิตร และพระหัตถ์ทรงถือพระขรรค์³⁵⁸ ซึ่งเตรียมพร้อมที่จะทำสงครามตลอดเวลา

สถานะกษัตริย์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อยู่เหนือกษัตริย์ปกครองแคว้นอื่น ๆ กวีชี้ให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์อยู่เหนือผู้ปกครองทั้งปวง ดังที่ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ยกย่องพระองค์เป็น “อธिरาช” ฉะนั้น ผู้ปกครองที่อยู่ใต้พระราชอำนาจจึงเสมือนเครื่องประดับพระเกียรติยศของพระองค์ การที่บทสวดตีพระเกียรตินำเสนอภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีบทบาทด้านการรบ เพราะการแผ่ขยายอำนาจในยุคโบราณ ความเกรียงไกรด้านการยุทธ์ คือ ปัจจัยชี้วัดบารมีและความสามารถผู้นำเหล่าทัพได้ชัดเจนที่สุด ด้วยเหตุนี้กวีจึงสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในแง่ที่เป็นยอดนักรบนั่นเอง

2) พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นเทวราชา เป็นตรีมูรติ และทรงสำแดงรูปเทพทุกองค์

กวียกย่องพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชา คือ พระอินทร์ เป็นเทพสามองค์หรือ ตรีมูรติ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ยิ่งไปกว่านั้น กวียังชี้ให้เห็นว่าพระองค์สำแดงรูปเป็นเทพทุกองค์ในแง่ที่กวียกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระอินทร์ สืบเนื่องจากคติพุทธผสมผสานคติพราหมณ์ ข้อมูลนี้ปรากฏครั้งแรกใน **จารึกปราสาทตาพรหม** กวีเขียนบทสรรเสริญ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ประสูติยังโลกมนุษย์ โดยชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระอินทร์ตามคติพุทธในแง่ที่ทรงดูแลความ

³⁵⁵ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 23: 86.

³⁵⁶ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ด้านที่ 1 บทที่ 5

³⁵⁷ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้านที่ 1 บทที่ 25

³⁵⁸ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287** ด้านที่ 1 บทที่ 28

ผาสุกบนสวรรค์ สื่อนัยว่าพระองค์ทรงคุ้มครองแผ่นดินโลกมนุษย์ดุจเดียวกัน ส่วนคติพราหมณ์ระบุนุมิ หลังพระอินทร์ที่สืบสายจากนางอหิตีและพระประชาชนดีหรือพรหมฤๅษี ลักษณะเด่นของพระอินทร์ ตามปรัมปราของพราหมณ์ ซึ่งมีพระเนตรพันดวง ดังที่ได้นามว่า สหัสนัยนั้น กวีก็นำมาเปรียบกับ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย ดังที่ **จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.287** กล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีพระเนตรนับพันคือ พระอินทร์ ในแง่ที่กวียกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นตรีมูรติ จะเห็นได้ใน **จาริกปราสาทโตว์** ยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นตรีมูรติ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม พระศิวะ คือ พระมหาเทพที่ได้รับการยกย่องสูงสุดใน กวีกล่าวว่าพระศิวะอวตารยังโลกมนุษย์เป็น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เท่ากับว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นภาคอวตารของ พระศิวะซึ่งเป็นเจ้าแห่งโลก และจักรวาล ขณะเดียวกันกวีก็กล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระวิษณุที่ประทานโมกษะให้แก่ บรรดาราชบัณฑิตหรือนักปราชญ์ และพระองค์ยังเป็นพระพรหมที่มี 4 พักตร์ การอ้างเทพของ พราหมณ์นี้กวีสรุปว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีแกนแท้ คือ ตรีมูรติอย่างแจ่มชัด³⁵⁹ ความเป็นเทพ ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พัฒนาอย่างสูงสุด โดยกวียกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงสำแดงรูปเทพ ทุกองค์ เมื่อกวีผู้รจนา **จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.287** ประกาศชัดเจนว่าพระองค์มีคุณลักษณะเป็น รูปของเทพทุกองค์³⁶⁰

พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระมหากษัตริย์ในภาพลักษณ์ของเทพ พระองค์ทรงเก่งกล้า สามารถไม่ต่างจากพระอินทร์ หากพิจารณาจากมุมคติพุทธ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เหมือนพระอินทร์ในแง่ที่ สัมบูรณ์บารมีเพื่ออภิบาลคนดี อีกแง่หนึ่งกวีก็ชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นตรีมูรติ ซึ่งเทพ สามองค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหมไม่ใช่เทพชั้นรอง แต่เป็นเทพที่มีวิวัฒนาการสูงสุด กลายเป็นมหาเทพองค์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ ตรีมูรติมีลักษณะพิเศษเป็นเทพที่รวมอยู่ในรูปเดียว มีหน้าที่สำคัญ 3 ประการตามลำดับ คือ สร้างโลก รักษาโลก และทำลายโลก³⁶¹ ดังนั้น บทสวดดี พระเกียรติในจาริกจึงให้ภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เช่นเทพผู้ยิ่งใหญ่ มีหน้าที่เช่นเดียวกับตรีมูรติ

3) พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นธรรมราชา และผู้สั่งสอนธรรม

บทบาทพระมหากษัตริย์ประการนี้ เป็นลักษณะเด่นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงยึด มั่นใน “ธรรมะ” ของพระพุทธเจ้า **จาริกปราสาทพระขรรค์** และ **จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.597** ปรากฏคำศัพท์ว่า “ธรรมราชา” อันเป็นพระสมัญญานามของพระบรมศาสดา ซึ่งพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงยกย่องสูงสุด สิ่งที่น่าพิเนจก็คือ คุณลักษณะธรรมราชาในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สะท้อนจากการที่

³⁵⁹ **จาริกปราสาทโตว์** ด้านที่ 3 บทที่ 43

³⁶⁰ **จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k. 287** ด้านที่ 2 บทที่ 38

³⁶¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, **พระตรีมูรติ** (กรุงเทพฯ: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, 2546), 9.

พระองค์มีพระเมตตาเป็นที่ตั้ง และทรงไฝ่พระราชหฤทัยประกอบบุญกุศล พระเมตตาอันเป็นคุณลักษณะประจำพระองค์ เห็นได้จากที่เจ้าชายสุรยกุมาร ยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในวาระที่ทาสสงครามกับจามปา พระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือพระมหากษัตริย์จามปา แต่แทนที่จะสังหารกษัตริย์พระองค์นั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ประทาน “อิสรภาพ” แก่กษัตริย์จาม พระเมตตาในครั้งนั้นกวีกล่าวว่าพระราชาท่างแจ้งประจักษ์กันถ้วนทั่ว³⁶² ส่วนคุณลักษณะธรรมราชาในแง่ที่ไฝ่พระราชหฤทัยประกอบบุญกุศล เห็นได้จากเจ้าชายวีรกุมารเขียนถึงพระราชบิดาว่าทรงบริจาคหมู่บ้าน 13, 500 หมู่บ้านแก่พระธรรมราชา³⁶³ ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์การทำบุญกุศลในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มกำลัง ส่วนความ *จาริกปราสาทจริง หลักที่ 597* ชี้ให้เห็นว่าพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสพระพุทธเจ้า จนถึงกลับพระราชทานพระศรีให้เป็นทาน³⁶⁴

กวีมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะให้ภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระราชาคติพุทธที่น่าเลื่อมใส ดังที่เจ้าชายวีรกุมารยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าทรงทำบุญกุศลเกื้อกูลสิ่งมีชีวิตมากมายนับไม่ถ้วน³⁶⁵ ใน *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* กล่าวถึงพระราชจริยวัตรของพระองค์ในทางศาสนา โดยพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นผู้รักธรรมะ (vr̥sapriyo) ทรงหว่านเมล็ดพืชในนาใหญ่ เพื่อให้เป็นทุ่งนาที่เจริญงอกงามด้วยผลบุญ ดังที่ว่า

(27) vr̥sapriyo mahāksetra- vijāropasamuts[uka] ḥ |

(28) kṣetribhūtām bhuvan̄ cakre yo dordandapu [ṇyair] dr̥dhaih ||

พระองค์ผู้รักธรรมะ ทรงมีความกระตือรือร้นที่จะปลูกเมล็ดพืชในนาใหญ่
ได้ทรงกระทำพื้นดินให้เป็นทุ่งนาด้วยบุญ คือ พระพาทาทั้งสองที่แข็งแรง
เหมือนกับท่อนไม้³⁶⁶

³⁶² *จาริกปราสาทตาพรหม* ด้านที่ 1 บทที่ 28

³⁶³ *จาริกปราสาทพระขรรค์* ด้านที่ 4 บทที่ 177

³⁶⁴ *จาริกปราสาทจริง หลักที่ 597* ข้อความ E (5)

³⁶⁵ *จาริกปราสาทพระขรรค์* ด้านที่ 4 บทที่ 171

³⁶⁶ *จาริกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 1 บทที่ 14

นอกจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ยังทรงเป็นผู้สั่งสอนธรรมด้วย กวีหลวงย้าให้เห็นว่าพระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดามีคุณค่าคุณน้าอมฤต³⁶⁷ ความศรัทธาในพระธรรมนี้จึงสืบเนื่องจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างในเรื่องถวายพระราชกุศลแด่พระพุทธศาสนา รายการสิ่งของมีค่าหลายรายการ ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* เป็นประจักษ์พยานบ่งชี้ว่าพระมหากษัตริย์เป็น “ต้นแบบ” ผู้เลื่อมใสศรัทธาในการบริจาคตาน ดังนั้น *จารึกปราสาทตาพรหม* จึงรักษามาตรฐานการครองตนตามครรลองคำสอนของพระพุทธองค์ ดังเนื้อความตอนหนึ่งโน้มน้าใจให้ประชาชนรักษาศีลธรรมตามพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ ดังที่ว่า

(29) narttakyo narttakās cātra nr̥tyeyuḥ parito disaḥ |

(30) dānaśīlādikuśalam kuryus sarve ca māṇavaḥ ||

**นักเต้นรำ มีผู้หญิงและผู้ชาย ควรจะเต้นรำอยู่ ณ ที่แห่งนั้นทุกทิศ
โดยรอบ และมนุษย์ทุกคนควรกระทำกุศลกรรมมีทานและศีล เป็นต้น³⁶⁸**

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อ้ารงคุณลักษณะพระมหากษัตริย์ตามแบบอุดมคติ ทั้งเป็นผู้เก่งกล้าทรงมีความสามารถเป็นเอก เป็นผู้นำประหนึ่งราชาของเหล่าเทพ คือ พระอินทร์ และตรีมูรติ ทรงยึดมั่นในธรรมะ และทรงสั่งสอนประชาชนด้วยธรรมะ กล่าวได้ว่าสถานะกษัตริย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นภาพที่น่าจดจำ น่าเคารพเทิดทูน อันเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ของสังคมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชนชั้นสูงในยุคสมัยนั้น ที่ยึดมั่นภาพแทนพระมหากษัตริย์ในลักษณะกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ผู้ทรงธรรมต่อแผ่นดินอย่างหาที่สุคติได้ ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวนี้เอง สะท้อนความหมายการดำรงอยู่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทสวดที่พระเกียรติข้ามพ้นกาลเวลาจนถึงปัจจุบัน

3.1.2 เชื้อพระวงศ์

นอกจากเชื้อพระวงศ์ฝ่ายพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงสายสัมพันธ์ในหมู่ชนชั้นนำ เกี่ยวดองโดยการอภิเษกสมรส และสืบวงศ์สายพระโลหิตหลายลำดับชั้นเพื่อรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างชนชั้นนำอย่างเหนียวแน่นแล้ว ยังมีเชื้อพระวงศ์กลุ่มหนึ่งซึ่งกวีจาร

³⁶⁷ ความดังกล่าวนี้ ปรากฏในคำประพันธ์ด้านที่ 1 บทที่ 9 เห็นได้จากใน*จารึกปราสาทตาพรหม* และ*จารึกปราสาทพระขรรค์*

³⁶⁸ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอ้าการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 151.

พระนามและชี้ความเคลื่อนไหวควบคู่กับการปกครองของพระมหากษัตริย์ นั่นคือ พระอัครมเหสีและพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะเดียวกัน จารึกบันทึกข้อมูลพระเชษฐภคินีในพระมหากษัตริย์ด้วย พระอัครมเหสีปรากฏพระนามใน *จารึกปราสาทพระขรรค์* คือ พระนางราเชนทรเทวี ได้ประสูติเจ้าชายวिरกุมาร และพระอัครมเหสีอีกสองพระองค์ คือ พระนางชัยราชเทวี และพระนางอินทรเทวี ปรากฏใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* พระประวัติของพระนางราเชนทรเทวี ไม่มีข้อมูลพระประวัติ ทราบแต่เพียงพระนามจากคำประพันธ์บทสุดท้ายที่เจ้าชายวिरกุมารทรงกล่าวถึง ส่วนพระนางชัยราชเทวี และพระนางอินทรเทวี ภูมิหลังพระประวัติปรากฏในจารึกอย่างละเอียด พระประวัติของพระอัครมเหสีทั้งสองพระองค์ เป็นเรื่องยืนยันกรอบ “วิถีชีวิต” ของชนชั้นสูงในวรรณะพราหมณ์ เชื้อสายของพระนางชัยราชเทวี และพระนางอินทรเทวี สืบทอดมาจากพระอัยกา ปรากฏพระนามว่า “พระเจ้าศรีรุทรวรมัน” ความสัมพันธ์ของพระอัครมเหสีทั้งสองพระองค์ สืบสายโลหิตจากตระกูลเดียวกัน โดยพระนางอินทรเทวีมีศักดิ์เป็นพระเชษฐภคินีของพระนางชัยราชเทวี พระนางอินทรเทวีทรงเล่าพระประวัติพระชนนีในฐานะตำแหน่ง “อัครมเหสี” และยกย่องพระสิริโฉมของพระนางไว้ด้วย ดังร่องรอยจารึกกล่าวว่า

(7) tasyābhava[c ch]r [ijayarāja] d [e]vī

nāmāgrade[vī] ๐๐-๐- - - |

(8) saundayyarās[ī] r ana - ๐- - -

sṛṣṭim parām ya ๐๐-๐- - - ||

[...] พระอัครมเหสีพระนามว่า ศรีชัยราชเทวี [...] ผู้มีกอง (รวบรวม)

ของความงาม [...] การสร้างอันสูงสุด [...] ³⁶⁹

ขณะที่พระนางชัยราชเทวี ดำรงตำแหน่งพระอัครมเหสี พระนางอินทรเทวีดำรงพระอิสริยยศภายใต้พระบารมีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กระทั่งพระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ พระนางอินทรเทวีจึงได้รับการสถาปนาในตำแหน่งพระอัครมเหสีที่ว่างลง ดังจารึกกล่าวว่า **“พระเชษฐภคินีของพระนาง ผู้มีการอภิเษกได้ถูกกระทำแล้ว โดยพระเจ้าแผ่นดินให้มีชื่อว่าศรีอินทรเทวี”**³⁷⁰ จากข้อความนี้ประเด็นสำคัญ คือ การสถาปนาตำแหน่งพระอัครมเหสี พระมหากษัตริย์ไม่ได้โปรดสถาปนาเจ้าหญิงทั้งสองพระองค์พร้อมกัน ตระกูลของพระนางอินทรเทวียกบุตรลำดับสุดท้ายดำรงตำแหน่งพระอัครมเหสีก่อน โดยอภิเษกสมรสกับรัชทายาทวรรณะกษัตริย์ตั้งแต่พระชันษาเยาว์วัย อันเป็นช่วงเวลา

³⁶⁹ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 2 บทที่ 30

³⁷⁰ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 4 บทที่ 95

ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเสวยราชสมบัติ ข้อความจารึกระบุช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จยังอาณาจักรจามปา โดยพระนางชัยราชเทวีประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง เนื้อความจารึกขาดหายไป แต่ปรากฏพระนาม “อินทรวรมัน” Cœdès ตั้งข้อสังเกตว่าพระนามเต็มเจ้าชายอินทรวรมันคงจะเป็น นฤปดินทรวรมัน³⁷¹ ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจัดส่งเจ้าชายพระองค์นี้ไปปกครองเมืองละโว้ ดังความจารึกว่า

(9) — — ◡ — — ◡ ◡ t[i]ndravarmmā

lavodayeśo lavavadvinītaḥ |

(10) — — ◡ — — ◡ tapas carīṣyan

tayā niṣiddhaḥ punaruktadoṣāt ||

[...] อินทรวรมัน ผู้เป็นเจ้าแห่งละโว้ทยะ (เมืองลพบุรี) ผู้มีความอ่อนน้อม เหมือนกับลวะ (พระโอรสของพระราม) [...] ต้องการที่จะบำเพ็ญตบะ แต่ก็ได้ ถูกห้ามแล้วโดยพระนาง เพราะมีคนกล่าวโทษสิ่งชั่วร้ายที่ถูกกล่าวถึงแล้วอีกครั้งหนึ่ง³⁷²

ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่งพระโอรสไปปกครองเมืองลพบุรี เป็นช่วงเวลาหลังจากที่พระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ อันเป็นวาระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสู่เมืองพระนคร คำถามก็คือพระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ด้วยเหตุใด จริงหรือที่ Cœdès กล่าวว่าพระนางมีอิทธิพลต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหตุการณ์ในจารึกตัดภาพมายังพระเชษฐภคินีที่ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งการเมืองเคียงข้างพระมหากษัตริย์ ข้อเท็จจริงให้ภาพมุมเดียว คือ พระอักรมเหสีทรงยึดพระธรรมเป็นสรณะ และมีพระทัยเปี่ยมสุขด้วยทรงสอนวิชาพระพุทธศาสนาแก่เหล่านางสนม ภาพลักษณ์เช่นนี้ทำให้เห็นได้ว่าพระนางอินทรวเทวีเป็นสตรีนักปราชญ์ ชาญฉลาดในสารัตถะทางธรรมเช่นเดียวกับพระราชสวามี พระนางเป็นที่สนทนสนทนาและได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ในสำนักเรียน แต่ทว่าเบื้องหลังพระประวัติในวิถีทางโลก การที่พระนางก้าวสู่ตำแหน่งสูงสุดในหมู่บาทบริจาริกาขณะที่พระชนมายุมากขึ้น พระนางมีพระโอรสและพระธิดาหรือไม่ แม้ว่า Chandler แสดงความคิดเห็นการเผยแพร่อุดมการณ์และระบบกษัตริย์อย่างใหม่³⁷³ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่า “พระมเหสีผู้ทรง

³⁷¹ George Cœdès, *Inscriptions du Cambodge* vol. II, 176.

³⁷² *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 3 บทที่ 57

³⁷³ ระบบกษัตริย์อย่างใหม่ที่ Chandler กล่าวถึง คือ พระมหากษัตริย์ถือพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ไม่ยอมตรัสรู้เพื่อช่วยเหลือประชาชน

*พระปรีชาสามารถและทะเยอทะยานก็คงจะมีอิทธิพลในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย*³⁷⁴ การตีความดังกล่าว แสดงว่าพระอัครมเหสีมีอิทธิพลเบื้องหลังราชบัลลังก์ แต่ข้อมูลนี้ก็ยังไม่อาจเชื่อถือได้

จารึกปราสาทพระขรรค์ บันทึกข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานพระราชธิดาแก่ผู้ที่ปรารภ³⁷⁵ ความหมายนี้หากตีความเชื่อมโยงการ “บำเพ็ญทานบารมี” ของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก กวีมุ่งให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สละได้แม้กระทั่งพระราชธิดา เพื่อหวังประโยชน์ในพระบรมโพธิญาณ แต่หากตีความนัยให้สอดคล้องกับการเมือง จะเห็นได้ว่าเป็นกุศโลบายการเมืองโดยพระมหากษัตริย์ทรงผูกมิตรไมตรีกับเจ้าต่างแคว้น จำเป็นต้องเชื่อมเชื้อสายสัมพันธ์ด้วยพระราชธิดาของพระองค์ สิ่งที่น่าขบคิดคือพระราชธิดาเหล่านี้ประสูติจากเจ้านายสตรีพระองค์ใด เป็นพระธิดาองค์ใดของพระนางอินทรวทธีหรือไม่ หรือพระราชธิดาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานให้แก่เจ้าเมืองต่างๆ เป็นเจ้าหญิงของผู้นำแคว้นแคว้นอื่นๆ นำมาถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ใช่ พระราชธิดาที่สืบสายพระโลหิตโดยตรงในหมู่เชื้อพระวงศ์ ดังที่ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287** ชี้ให้เห็นคำมูลพระราชทานทั้งหลายถวายพระธิดาเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁷⁶ อันเป็นสิทธิขาดที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานพระธิดาให้แก่ผู้ที่พึงพอพระทัยได้

เนื่องจากข้อมูลพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังไม่แจ่มแจ้งมากพอ คำถามก็คือพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวข้องอย่างไรกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 Cœdès มองว่าพระเจ้าศรีนครินทรกุมาร พระโอรสพระองค์หนึ่งของพระองค์ ซึ่งมีพระรูปประดิษฐานที่ ณ ปราสาทบันทายฉมาร์ อาจขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา มีพระนามว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 แต่กระนั้น Cœdès ก็ไม่ได้ยืนยันถึงความสมเหตุสมผลของข้อเสนอนี้³⁷⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างพระอินทรวรมันที่ 2 กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังเป็นประเด็นถกเถียงตลอดมา แม้ผลการศึกษาของนักวิชาการปัจจุบัน ก็ยังไม่เป็นที่กระจ่างชัด Jacques นำเสนอข้อมูลที่นำเสนอใจว่า พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 สวรรคตปีคริสต์ศักราช 1243 ซึ่งรัชสมัยของพระองค์ยาวนานถึง 50 ปี³⁷⁸ ผู้ครองราชย์ต่อมาคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 โดยที่ราชสกุลของพระองค์ถือคติความเชื่อทาง

³⁷⁴ เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา แปลโดย** พรณณาม เเงอธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสิจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, 85.

³⁷⁵ George Cœdès, “La stèle du Práh Khân d'Ankor,”: 287.

³⁷⁶ **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287** ด้านที่ 2 บทที่ 35

³⁷⁷ George Cœdès, **The Indianized States of Southeast Asia**, 180.

³⁷⁸ ข้อมูลนี้สอดคล้องกับที่ Cœdès เสนอว่าข้อมูลใน **จารึกบันทายฉมาร์** เจ้าชายศรีนครินทรกุมารทรงต่อสู้กับราหูเพื่อช่วยเหลือพระเจ้ายโสวรมันที่ 2 ก่อนปีคริสต์ศักราช 1165 ซึ่งก็เป็นเหตุผลที่ไม่น่าเชื่อว่าพระองค์จะมีพระชนมายุยาวนานมากจนกระทั่งถึงปีคริสต์ศักราช 1243 Ibid.

ศาสนาต่างจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างชัดเจน³⁷⁹ เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเด็นที่ว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 มีภูมิหลังความเป็นมาอย่างไร ซึ่งตามจารีตประเพณีวงศ์กษัตริย์ควรจะเป็นเชื้อสายหรือสืบทอดราชสมบัติจากพระมหากษัตริย์ก่อนหน้า แต่กรณีพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความมหัศจรรย์ เพราะไม่อาจหาต้นสายปลายเหตุที่เชื่อมโยงกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้เลย

ประเด็นปริศนาดังที่กล่าวมานี้ ยังเห็นได้จากการปรากฏตัวของเชื้อพระวงศ์ คือ พระเชษฐา ในพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นได้ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* ระบุเพียงว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ความเคารพต่อพระเชษฐา โดยพระราชทานสิ่งของมีค่าจำนวนมาก และเชิดชูพระเกียรติเทียบเท่าพระราชมารดาและราชครู รวมทั้งทรงอุปถัมภ์ความเป็นอยู่ของพระชายาและผู้ดูแลรับใช้พระเชษฐา มีข้อสังเกตคือกวีแสดงน้ำเสียงเปรียบเปรยและเย้ยหยันผู้ดูแลรับใช้พระเชษฐาอยู่ในที่ ซึ่งได้รับพระราชทานชื่อตำแหน่งอันสูงเกียรติ ประหนึ่งเป็นหัวหน้าผู้ติดตามพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง

จารึกให้ข้อมูลพระราชจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ว่า การถวายเกียรติยศแด่พระเชษฐา เป็นกิจปฏิบัติ ในวาระที่พระเชษฐาวายชนม์ รูปเคารพได้รับการดูแลในเรื่องอาหารและสิ่งของถวายอย่างดียิ่ง ดังความว่า

- (63) bhūbhāgam ekañ ca vibhūtibhārair
ādhikṛtaṃ prādita pūrvaje yaḥ |
- (64) ratnasphurantīm śivikāñ ca hema-
daṇḍadhvajādyair abhito vikīrṇāṃ ||
- (65) tasyāgrajasyāgravadhūsu devī-
svāminyabhikhyām api yo vyatārīt |
- (66) tadīyamukhyānucareṣu senā-
pateś ca rājānucareṣva ivākhyām ||
- (67) vibhajya bhojyādy api yaś chaturdhā
diśan gurau mātari pūrvaje pi |
- (68) bhaktyāvaśiṣṭaṃ vubhuje hiraṇya-
kirīṭaratnādiṣu kaiva vāñī ||

พระองค์ได้พระราชทานส่วนหนึ่งของแผ่นดินที่ถูกทำให้มั่งคั่งแล้วด้วย
ทรัพย์สมบัติจำนวนมาก แก่พระเชษฐา และพระสีกาที่ระยิบระยับไปด้วยรัตนะ
ทั้งหลาย เตียรดาชทุกด้านด้วยคานหามและธงที่ทำด้วยทอง

³⁷⁹ Claude Jacques, “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century,” in *Bayon: New perspectives*, 41.

พระองค์พระราชทานชื่อ เทวีสวามีมี แก่พระอัครภรรยาทั้งหลายของ พระเชษฐานั้น และได้พระราชทานชื่อแห่งเสนาปติ แก่ผู้ติดตามคนสำคัญของ เขา ราวกับว่าเขาเป็นหัวหน้าของผู้ติดตามพระเจ้าแผ่นดิน

หลังจากที่พระองค์ทรงแบ่งพระกระยาหาร เป็นต้น ออกเป็น 4 ส่วน ขณะที่พระราชทานแก่ครู พระมารดา แก่พระเชษฐา พระองค์จึงได้เสวยส่วนที่เหลือด้วยความภักดี จะป่วยกล่าวไปใยเล่าในมงกุฏทองคำ และรัตนะทั้งหลาย เป็นต้น³⁸⁰

กล่าวได้ว่าเชื้อพระวงศ์ เป็นกลุ่มบุคคลชั้นสูงที่สัมพันธ์กับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยตรง แน่นนอนว่า “เกียรติ” ที่บุคคลชั้นนำแห่งเชื้อพระวงศ์ได้รับ ย่อมส่งเสริมภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่รักษาสัมพันธภาพในหมู่เครือญาติและบุคคลที่ทรงเคารพให้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน **จาริกปราสาทตาพรหม** ทำหน้าที่ประหนึ่งเสียดสีความเอื้ออาทรที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานสิ่งของมีค่าให้แก่ผู้ทรงอำนาจ อันได้รับการนับถือว่าเป็นพระเชษฐา ชนชั้นนำอีกชั้นนี้ไม่ปรากฏพระนาม และไม่มีการพรรณนาคุณความดีแต่อย่างใด หากจะสรุปว่าพระองค์คือผู้ใด มีบทบาทอย่างไร คำตอบที่ชัดเจนก็คือพระเชษฐาเป็นบุคคลชั้นนำที่รักษาพระเกียรติ สนับสนุน และส่งเสริมให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยึดฐานอำนาจแห่งราชบัลลังก์ได้ สถานภาพ บทบาท และเกียรติของนักคิด นักปราชญ์ ผู้กล้าหาญในราชสำนัก จึงน่าจะมีจำนวนมาก และมีหลากหลายกลุ่ม ซึ่งคานอำนาจอยู่ในราชสำนักนั่นเอง

3.1.3 ราชครู

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ความเคารพต่อราชครูหรือปุโรหิตซึ่งเป็นครูของพระองค์ เทียบเท่ากับเชื้อพระวงศ์ **จาริกปราสาทตาพรหม** กล่าวถึงราชครูสองคนได้รับการสถาปนารูปเคารพภายในปราสาทตาพรหม มีชื่อว่า “ศรีขยมังคลารถเทวะ” และ “ศรีขยิกิริติเทวะ” ข้อความจารึกชี้ให้เห็นสถานภาพของราชครูว่ามีตำแหน่งทรงเกียรติ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เพิ่มพูนด้วยโภคทรัพย์ ได้รับการอุปถัมภ์ความเป็นอยู่จากพระมหากษัตริย์เป็นอย่างดี สายสัมพันธ์ระหว่างราชครูกับพระมหากษัตริย์เป็นไปในลักษณะบุคคลสองฝ่ายที่ต่างตอบแทนคุณค่าสิ่งที่ตนได้รับ ดังสิ่งของที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่ราชครูในพิธีบรมราชาภิเษก ทั้งวอทอง ทองคำ ไม้เท้า พัด ฉัตร ธง ที่มียอดประดับด้วยหว่านกยุง ดอกบัว และผ้าไหม ซึ่งเสียดสีความมั่นคงในพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ อันถือเป็นรางวัลตอบแทนที่ราชครูผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้จะต้องได้รับ ดังนั้น พระเจ้า

³⁸⁰ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 134-135.

ชัยวรมันที่ 7 จึงทรงพระราชทานนามให้แก่ครู รวมทั้งหมู่บ้านราชปตินทร และสลักนามของราชครูไว้ เป็นส่วนหนึ่งของวงศ์ตระกูลของพระมหากษัตริย์เลยทีเดียว ดังจารึกว่า

- (57) suvarṇadaṇḍavyajanātapatra-
māyūraketudhvajapadmacīraiḥ |
- (58) rājyābhiṣeke śivikāṃ nṛpārḥaṃ
haimīm gurau prādita dakṣiṇāṃ yaḥ ||
- (59) dideśa yaś śrījayamaṅgalārtha-
devābhidhānaṃ priyam āspadañ ca |
- (60) grāmam gurau rājapatīndrapūrvam
kule ca tasyāvanibhr̥tkulākhyām ||

พระองค์ได้ทรงพระราชทานแล้วซึ่งวออันคู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ทำ
ด้วยทองเป็นทักษิณาแด่ครูของพระองค์ พร้อมด้วยทอง ไม้เท้า พัด ฉัตร ธงที่มี
ยอดเป็นหัวนกยูง ดอกบัว และผ้าไหมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระองค์พระราชทานชื่อว่า ศรีขยมังคลารถเทวะ และหมู่บ้านอันเป็นที่
รักมีชื่อว่า ราชปตินทร ที่อยู่ในทางทิศตะวันออกแก่ครู และพระองค์ได้
พระราชทานชื่อว่าเป็นตระกูลของพระราช³⁸¹

ราชครูตามที่จารึกกล่าวถึง มีบทบาทหน้าที่สั่งสอนราชธรรม ถวายวิชาความรู้
พระพุทธศาสนาให้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁸² ความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทจรุง หลัที่ k.597*
ชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงยึดถือแนวทางปฏิบัติตามคำสอนของราชครู³⁸³ หมายความว่าพระราชจริยาคติ
ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางธรรมนั้น ส่วนสำคัญมาจากคำสอนของราชครู ซึ่งตามคติ
พระพุทธศาสนาแล้ว “ครู” หรือ “อาจารย์” มีความสำคัญไม่ต่างจากบุพการี ดังนั้นจึงไม่แปลกที่
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงบูชาครูอย่างสูงสุด และทรงอุปถัมภ์ครูเทียบเท่าบุพการี

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรักษาสัมพันธ์กับราชครูต่างแคว้นแคว้นที่เดินทางมายังเมือง
พระนครด้วย เห็นได้จาก *จารึกปราสาทมังคลารถ* กล่าวถึงพราหมณ์หกเศศ แห่งตระกูลฤษีภารทวาช

³⁸¹ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาถ้การในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 133.

³⁸² David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition , 73.

³⁸³ *จารึกปราสาทจรุง หลัที่ k.597* ด้านที่ 4 ข้อความ P (16)

พราหมณ์ผู้นี้ผู้เกี่ยวข้องกับพระเวทอย่างยิ่ง ได้รับพระราชทานนามว่า “ศรัชยมหาประธาน” เป็นราชครูผู้สอนเบื้องพระยุคลบาทในราชสำนักด้วยคนหนึ่ง³⁸⁴

ราชครูเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติยศ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ความเคารพยกย่องราชครูอย่างสูงรองจากพระราชมารดาและพระราชบิดา ในด้านอำนาจนั้น ราชครูเป็นกลุ่มชนชั้นนำในราชสำนักที่มีอิทธิพลต่อพระราชทรศนะและวัตรปฏิบัติในองค์พระประมุข หรือกล่าวได้ว่าราชครูวางแนวทางปฏิบัติในทางศาสนาแด่พระมหากษัตริย์ โดยราชครูที่ถือว่าครองอำนาจสูงสุดน่าจะได้แก่ “ศรัชยมังคลารถทเวะ” และ “ศรัชยกีรติทเวะ” ดังกล่าวไปข้างต้น เพราะได้รับการจดจารึกเกียรติคุณไว้ในบทสวดตีพระเกียรติเช่นเดียวกับพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

3.1.4 มนตรี

คำว่า “มนตรี”(mantri) ความหมายตามรูปศัพท์ คือ ผู้ให้คำปรึกษา หรือผู้รับใช้พระมหากษัตริย์³⁸⁵ จารึกให้ข้อมูลว่ามนตรีเป็นตำแหน่งได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ โดยมีบทบาทหน้าที่ควบคุมฐานอำนาจการเมือง นั่นคือ มนตรีจึงเป็นข้าราชการ ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ บทบาทของมนตรีนั่นก็เพื่อค้ำจุนความมั่นคงทางการเมืองให้มีเอกภาพ

ความสำคัญของมนตรีปรากฏใน *จารึกทรายฟอง* กวีกล่าวว่ามนตรี คือ ผู้ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแต่งตั้งให้ควบคุมหัวเมืองหลวง³⁸⁶ นั่นก็คือ เป็นเจ้าหน้าที่ควบคุมเมืองหลวงนั่นเอง จารึกหลักเดียวกันนี้ ยังกล่าวด้วยว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงแบ่งบุญกุศลให้พระราชวงศ์ต่อไปที่จะดูแลอาโรคยศาลา มนตรีก็นับเป็นกลุ่มชนชั้นสูงที่สมควรได้รับผลบุญกุศลด้วย แสดงให้เห็นว่ามนตรีมีตำแหน่งแห่งหนใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K.288* ให้ข้อมูลที่น่าสนใจประการหนึ่งว่า มนตรีมีระดับชั้นและมีหน้าที่ติดตามรับใช้พระมหากษัตริย์ในยามศึกสงคราม กล่าวคือ มนตรีระดับหัวหน้า มีหน้าที่ติดตามผู้ปกครองของตนไปทำสงครามด้วย³⁸⁷ นั่นคือมนตรีเปรียบเสมือน “กลองดวงใจ” หรือ “แขนขวา” ของพระมหากษัตริย์เลยทีเดียว เพราะไม่ว่ายามบ้านเมืองอยู่ในสภาพปกติสุข มนตรีก็นับว่ามีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยของบ้านเมือง เป็นเหมือนเจ้าเมืองควบคุมความผาสุก และในภาวะสงคราม แผ่นดินเดือดร้อน มนตรีก็นับว่ามีหน้าที่ควบคุมกำลังพลต่อต้าน

³⁸⁴ Louis Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 397, 402.

³⁸⁵ Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 786.

³⁸⁶ *จารึกทรายฟอง* ด้านที่ 4 บทที่ 44

³⁸⁷ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* ด้านที่ 3 บทที่ 83

ข้าศึก ดังนั้น หากพระมหากษัตริย์ขาดตำแหน่งปกครองบ้านเมืองเช่นมนตรี ย่อมส่งผลต่อโครงสร้างการบริหารอาณาจักรที่ขาดดุลยภาพ มนตรีจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสังคมและวิถีชีวิตของชนชั้นสูง ที่เป็นแรงหนุนภาคปฏิบัติของชนชั้นปกครองให้ปรากฏเป็นรูปธรรม

3.1.5 หัวหน้าผู้พิพากษา

ชนชั้นนำทำหน้าที่รักษาฐานอำนาจการเมืองอีกกลุ่มหนึ่ง คือ “ผู้พิพากษา” ตำแหน่งผู้พิพากษาใน*จาริกปราชสาทโตว์* เรียกว่า “สภาพติ” มีความหมายว่า ประธานสภาหรือประธานศาล³⁸⁸ ในที่นี้ ผู้วิจัยจะใช้ในความหมายว่า “หัวหน้าผู้พิพากษา” เพราะสอดคล้องกับบริบทของจาริกซึ่งกล่าวถึงคัมภีร์ฎีกาชื่อ “คูหะ” สันนิษฐานว่า *คัมภีร์คูหะ* เป็นตัวบทกฎหมายเพื่อตัดสินชำระคดีความ เพราะกวีเปรียบเทียบกับบทคัมภีร์กับการหมัดลื่นของที่อยู่ของพระยม กล่าวอีกนัยหนึ่งไม่มีผู้ใดทำความชั่วในโลกพระยม อันเป็นผลจากการชำระคดีบนโลกมนุษย์ โดยไม่มีผู้ใดทำความผิด

ในวัฒนธรรมอินเดีย ตำแหน่งหน้าที่สำหรับผู้รอบรู้กฎหมาย มีความสำคัญที่พระมหากษัตริย์จะต้องบำรุงเลี้ยงดู ดังความตอนหนึ่งในภาษิตจาก *ทิตโตปเทศ* กล่าวถึง “ผู้เกิดร่วมประเทศ” ในด้านความสามารถที่ “*รอบรู้ตัวบทกฎหมาย, ลือชื่อบรรณคดีคุณสืบเชื้อจากสกุลบริสุทธิ์, รอบคอบ, ทำทรัพย์ให้บังเกิด-พระนฤปพึงทรงบำรุงเลี้ยงมนตรีชนิดนี้*.”³⁸⁹ คติความเชื่อนี้ สะท้อนให้เห็นใน*จาริกปราชสาทโตว์* ซึ่งให้ข้อมูลความเป็นมาของผู้พิพากษาในราชสำนักกัมพูชาคงมีอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงตอนต้นเมืองพระนคร แต่ปรากฏหลักฐานจาริกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 โดยตำแหน่งผู้พิพากษาได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เพื่อทำหน้าที่กฎหมายและเป็นตำแหน่งขึ้นตรงต่อพราหมณ์ผู้เปรี๊ยะปราชญ์ในคัมภีร์ตัวบทกฎหมาย สืบมาถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตระกูลพราหมณ์ของกูปเนทรบัณฑิตที่ 3 มีบทบาทโดดเด่นการตัดสินคดีความ จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยพระมหากษัตริย์ ดังพระนามพระราชทานแก่วงศ์ตระกูลพราหมณ์ คือ ศรีสุรยบัณฑิตสภาพติ ตำแหน่งหัวหน้าผู้พิพากษานับว่ามีฐานะความเป็นอยู่มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ ยิ่งกว่านั้นชุมชนเมืองกุศลลึงยังเป็นแหล่งความมั่งคั่ง ดังจาริกระบุว่าเชื้อสายกูปเนทรบัณฑิตอาศัย “*ในหมู่บ้านที่ร่ำรวยและมีความยิ่งใหญ่ คือ กุศลลึง ที่อุดมไปด้วยกวีผู้เชี่ยวชาญที่สืบต่อกันเรื่อยมา*”³⁹⁰ ความร่ำรวยยังเห็นได้จากการอุปถัมภ์ปราชสาทโตว์ เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมศาสนา ซึ่งผู้อุปถัมภ์ต้องใช้จ่ายทรัพย์และบริวารดูแลศาสนสถานจำนวนไม่น้อย

³⁸⁸ Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*, 1151.

³⁸⁹ เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, *ทิตโตปเทศ* พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2551), 106.

³⁹⁰ *จาริกปราชสาทโตว์* ด้านที่ 4 บทที่ 56

ข้อมูลในจารึกยังสะท้อนกลุ่มชนที่ทำหน้าที่ผู้พิพากษาว่าสืบทอดองค์ความรู้ด้วยทกภูมหาย จากรุ่นสู่รุ่นภายในสายตระกูลเดียวกัน ความหมายว่าอาชีพนี้น่าจะเป็นอาชีพจำเพาะ เมื่อบุคคลใน ครอบครัวดำรงอาชีพผู้พิพากษา มีลูกมีหลานก็เป็นที่ยึดหวังว่าลูกหลานนั้นเองจะเป็นผู้สืบทอด ความรู้ให้คงอยู่ ดังความที่ว่า

(15) ekūnaviṅśativayo janakāptavidyo

vid yas sudharmmanirato nirataṃ vadanyaḥ |

(16) viśvambharāpatiguṇajñātayā suvarṇa-

yānopavītaphalakavyajanair vyabhūṣi ||

เมื่อเขามีอายุ 19 ปี ก็ได้เรียนวิชาการแล้วจากพ่อ เป็นผู้มีความรู้ เป็น
ผู้สนใจในหน้าที่ (ธรรมะ) เป็นอย่างยิ่ง เป็นคนใจกว้าง จึงได้ถูกประดับด้วยยาน
อุปวีต กระดาน และพัดทองคำ เพราะความเป็นผู้รู้คุณค่าของ พระ
เจ้าแผ่นดิน³⁹¹

จารึกกล่าวถึงผู้อุปถัมภ์ปราสาทไถว้ได้มอบทรัพย์สินสมบัติจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นรัตนะ เงิน
ดีบุก ทองแดง พระยาช้าง พระยาโค ม้าตั่ง และทาสให้แก่รูปเคารพพระศิวะที่ประดิษฐานภายใน
ปราสาท แสดงว่าพราหมณ์ตระกูลกูเปนทรบัณฑิตเป็นชนชั้นนำที่แจกจ่ายทรัพย์สินมีค่าอุทิศแต่
ศาสนาย่างเต็มที่ ที่สำคัญพราหมณ์ตระกูลนี้ มีอำนาจควบคุมตำแหน่งหัวหน้าผู้พิพากษาอย่าง
เบ็ดเสร็จ ไม่มีผู้ใดแทรกเข้ามาในตำแหน่งนี้ได้ ดังความว่า

(29) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatibhāgineyo

yo gryas sabhāpatir anantaram eva naptā |

(30) bhūpendrapaṇḍitaguroḥ sa kuśasthalīśrī-

bhūpendrapaṇḍita iti prathito rasāyām ||

ลูกชายของน้องสาว (หลานลุง) ของหัวหน้าศาลชั้นเลิศ ซึ่งมีชื่อว่า
ศรีสุรยบัณฑิต เป็นหลานปู่ของครู (ที่มีชื่อว่า) กูเปนทรบัณฑิต เขาเป็นหัวหน้า
ศาลคนแรก โดยไม่มีใครคั่น เขามีชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ศรีกูเปนทรบัณฑิต
แห่งเมืองกุศลลิ³⁹²

³⁹¹ จารึกปราสาทไถว้ ด้านที่ 4 บทที่ 53

³⁹² จารึกปราสาทไถว้ ด้านที่ 4 บทที่ 60

กวีผู้รจนา *จาริกปราสาทไตร* ได้รับพระราชทานตำแหน่งหน้าที่จากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่า “ศรีสุรยสุริ” นับเป็นเกียรติยศในตำแหน่งหน้าที่หัวหน้าผู้พิพากษาอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่าหัวหน้าผู้พิพากษาเป็นหน่วยราชการสำคัญในราชสำนัก เพราะทำหน้าที่จัดระเบียบและจัดการเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน กวีอวดด้วยความภาคภูมิใจถึงบุคคลสำคัญในตระกูลของตน คือ ศรีสุริยบัณฑิต โดยดำรงตำแหน่งหัวหน้าศาลที่ยอดเยี่ยมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 แน่แน่นอนว่าการดำรงตำแหน่งยอดเยี่ยมเช่นนี้ ย่อมเกื้อหนุนฐานะ ตำแหน่งแห่งหนทางสังคม สถานะที่สูงส่ง ยิ่งกว่านั้น ตำแหน่งผู้รอบรู้ด้วยบทกฎหมายย่อมส่งเสริมพระบารมีของพระมหากษัตริย์เป็นที่เลื่อมลือด้วย

3.1.6 หมอหลวง

ในเอกสารการรักษาโรคตามแบบเขมรโบราณ ให้ความรู้ว่าตามความเชื่อของคนเขมรโบราณ โรคภัยไข้เจ็บเกิดจากสาเหตุหลัก 3 ประการ สาเหตุแรก เกิดจากเชื้อโรค เช่น ไข้หวัด ไข้มาลาเรีย ฝีดาษ เป็นต้น สาเหตุที่สอง เกิดจากการกระทำด้วยอาคมไสยศาสตร์ เช่น เสกหนังสือ หนังสือควายเข้าห้อง เป็นต้น และสาเหตุที่สาม เกิดจากการกระทำของภูตผีปีศาจบันดาลให้เป็นไป เช่น ทำให้คนเป็นบ้า สติเลอะเลือน เป็นต้น³⁹³ สาเหตุของโรคเหล่านี้ หมอพื้นบ้านหรือหมออาจจะต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการรักษาคนไข้ เพราะหากคนไข้บางรายมีอาการเจ็บไข้ไม่พบสาเหตุ หมอก็ก่อมใช้ “ศิลปะ” การเยียวยาเสริม “ศาสตร์” คือ ความรู้ทางการแพทย์ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักฐานจากจารึกประจำอาโรคยศาลาบังซัดว่า “หมอหลวง” หรือที่เรียกว่า “*rājavidyā*” คือ แพทย์ของพระราชามีบทบาทหน้าที่วินิจฉัยโรคและดูแลรักษาผู้ป่วยภายในอาโรคยศาลา บทบาทของหมอหลวงนั้นน่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นบุคลากรทางการแพทย์ที่ขาดไม่ได้ในอาโรคยศาลาทั้ง 102 แห่ง ในจารึกประจำอาโรคยศาลาชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแต่งตั้งหมอหลวงที่มีความเชี่ยวชาญด้านอายุรเวท ให้ดำเนินการรักษาผู้ป่วย โดยที่หมอหลวงพระราชทานเหล่านี้กระจายทั่วอาโรคยศาลาในแต่ละแห่ง กวีกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานหมอหลวงให้ประจำอาโรคยศาลา และเปรียบหมอหลวงว่าเป็น “ทหารกล้า” ส่วนโอสถ หรือ “ยา” นั้นเปรียบเหมือน “อาวุธ” เมื่อพิเคราะห์การเปรียบเทียบอย่างถ่องแท้แล้ว ก็ดูเหมาะสมเหตุผล เพราะหมออยู่ใกล้ชิดผู้ป่วย เชื้อโรคจากการติดต่อสัมผัสผู้ป่วยย่อมแพร่สู่หมอได้ง่าย ดังนั้น หมอหลวงที่พระเจ้า

³⁹³ อังถึงใน กังวล คัชชิตา, “โรคและยาในตำรายากัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน: เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ), 97.

ชัยวรมันที่ 7 ทรงแต่งตั้งให้ดูแลรักษาผู้ป่วยจึงเป็น “ทหารกล้า” เผชิญหน้าอยู่กับความตายทุกขณะ และอาวุธที่จะต้องสู้ประหารโรคได้นั้น ก็คือ “ยา”

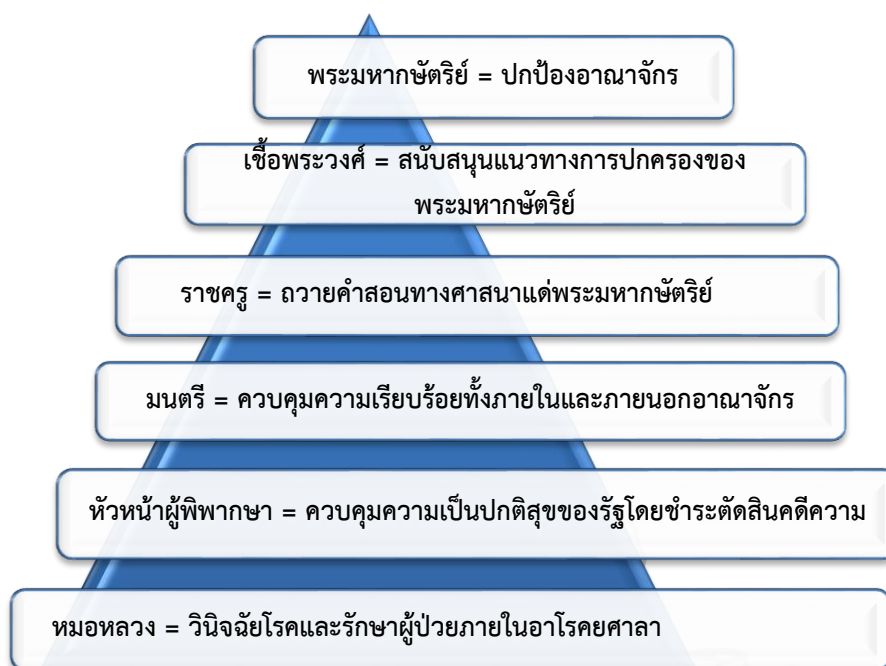
ขณะเดียวกัน ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าในอาโรคยศาลาหนึ่งหลังมีหมอลวงไม่มากนัก ดังความจารึกตอนหนึ่งกล่าวว่า “ทั้ง 4 วรรณะเป็นคนป่วย มีหมอ 2 คน ใน 2 คนนั้น คนหนึ่งจะเป็นผู้ชาย และมีผู้หญิง 2 คนจะต้องเป็นผู้ดูแลสถานที่ (อาโรคยศาลา) ทีละคน วันละคน”³⁹⁴ แม้จารึกกล่าวถึงหมอลวงไม่มาก แต่ให้ภาพสะท้อนว่าหมอลวงเป็นชนชั้นนำกลุ่มหนึ่ง มีความรู้ในศาสตร์อายุรเวท (āyurvedāstra) เป็นผู้ที่อยู่ติดตัวรักษาผู้ป่วยสนองพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่าเป็นไปได้หรือไม่ว่าหมอลวงในจารึก ไม่ใช่หมอพื้นบ้านซึ่งมีภูมิปัญญาในแต่ละพื้นที่ของชนบท หรือหมอพื้นถิ่นรักษาโรคทั่วไป แต่หมอลวงในที่นี้ก็คือ พราหมณ์ผู้มีความรู้เฉพาะด้านอายุรเวทเป็นพิเศษ เป็นผู้ที่ยังทรงราชสำนักขบถไว้ “อายุรเวท” เป็นคำศัพท์เฉพาะที่ระบุชัดในจารึก ศาสตร์นี้มีพัฒนาการเก่าแก่และเป็นหลักมาตรฐานของวัฒนธรรมการแพทย์อินเดีย ดังนั้น หมอลวงที่พระราชาทรงคัดเลือกให้มาดูแลรักษาผู้ป่วยในอาโรคยศาลา จึงน่าจะเป็นเหล่าพราหมณ์ผู้ปราดเปรื่องในอายุรเวทนั่นเอง

หมอลวงไม่ได้ทำงานอย่างโดดเดี่ยว จารึกให้ความเคลื่อนไหวของทีมงานผู้ช่วยแพทย์ ผู้แจกจ่ายยา ผู้จัดทำเอกสารหรือผู้คำนวณ ผู้หุงหาอาหาร จัดเตรียมเครื่องยาที่ชั่งตวงในปริมาณแตกต่างกัน และผู้ดูแลผู้ป่วยอย่างครบครัน เมื่อพิเคราะห์ห็นัยของจารึก จะพบว่าหมอลวงก็คือผู้มีอำนาจภายในอาโรคยาศาลา มีอำนาจที่เป็นเครือข่ายโยงใยกับชนชั้นผู้ปกครองในราชสำนัก

สังคมและวิถีชีวิตของบุคคลชั้นนำดังกล่าวมานี้ เป็นองค์ประกอบความเคลื่อนไหวของรัฐในระดับราชสำนักเป็นหลัก ซึ่งครองพื้นที่ในจารึกภาษาสันสกฤตตลอดมาทุกยุคสมัย จารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนโครงสร้างสังคมกัมพูชาที่โยงใยกับอิทธิพลผู้มีอำนาจนำทางการเมือง ไล่ระดับตั้งแต่องค์พระประมุขลงมาถึงเครือข่ายวงศ์วาน และข้าราชการที่กระจายอำนาจพระราชาอย่างเป็นระบบ หากจำลองด้วยรูปทรงพีระมิด ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์เป็นส่วนยอดพีระมิดสูงสุดแล้ว ก็จะได้ภาพที่ลดหลั่นลงมาด้วยกลุ่มบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ ราชครู มนตรี หัวหน้าผู้พิพากษา และหมอลวง ส่วนประกอบแต่ละชั้นของพีระมิดจึง “ผืนึก” เรียงซ้อน ต่อๆ กัน ดังแผนภูมิจำลองต่อไปนี้

³⁹⁴ จารึกทรายฟอง ด้านที่ 2 บทที่ 19

แผนภูมิที่ 1 จำลององค์ประกอบชนชั้นสูงซึ่งเป็นองค์ประกอบโครงสร้างระบบสังคมการเมืองกัมพูชา

สังคมและวิถีชีวิตชนชั้นนำเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ขับเคลื่อนการดำรงอยู่ของอาณาจักร และสถาบันการปกครองของกัมพูชา เมื่อมองภาพสะท้อนผ่านการประมวลจากข้อความในจารึกแล้ว พบว่า สังคมและวิถีชีวิตชนชั้นครองอำนาจความเจริญรุ่งเรือง ความเสื่อม และความเปลี่ยนแปลง สืบเนื่องเรื่อยมา การเลือกสรรภาพความมั่งคั่งสูงส่งของสังคมและวิถีชีวิตเช่นนี้ แง่หนึ่งเป็นข้อเท็จจริงทางสังคม แง่หนึ่งเป็นอุดมคติหรือความปรารถนาของกวี แต่ก็ชี้ความจริงประการหนึ่งที่กลุ่มชนชั้นนำมีบทบาทการปกครองอย่างปฏิเสธไม่ได้

3.2 สังคมและวิถีชีวิตผู้ชาย ผู้หญิง และกะเทย

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เพียงสะท้อนภาพสังคมและวิถีชีวิตบุคคล ชั้นนำ ดังที่ผู้วิจัยอภิปรายหัวข้อก่อนหน้า หากยังให้ภาพรวมสังคมและวิถีชีวิตผู้ชายและผู้หญิงทั่วไป ขณะเดียวกันจารึกกล่าวถึงร่องรอยของบุคคลที่เป็นกะเทยด้วย แม้กวีกล่าวถึงกะเทยไว้ 2 บท แต่ก็น่าจะหยิบยกมาพิจารณารวมกับสังคมและวิถีชีวิตผู้ชายและผู้หญิงไปพร้อมกัน ดังนี้

ข้อมูลประชากรศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนหนึ่งทราบจากจารึกที่ระบุปริมาณตัวเลขผู้ชายและผู้หญิงอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ในหมู่บ้านเดียวกัน หมู่บ้านที่มีผู้คนอยู่อาศัยจำนวนมากนี้ ถือได้ว่าประชาชนเป็นข้าวัดหรือข้าศาสนสถาน ซึ่งพระมหากษัตริย์

ทรงกลปนาถวายเป็นสิ่งปลูกสร้างอันศักดิ์สิทธิ์ เช่น ความตอนหนึ่งใน**จาริกปราสาทตาพรหม** หมู่บ้านที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานให้เป็นพื้นที่ทางศาสนานั้น มีผู้ชายและผู้หญิงอาศัยอยู่หลายชีวิต ดังความว่า

grāmā aṣṭa śatāny aṣṭātrimśat strīpuruṣāḥ punaḥ |
catvāriṃśat sahasraṃ ṣaṭchata aṣṭāyutā api ||

“หมู่บ้านจำนวน 838 หมู่บ้าน มีผู้ชายและผู้หญิง จำนวน 81,640 คน”³⁹⁵ เช่นเดียวกับใน **จาริกปราสาทพระขรรค์** กวีจดบันทึกข้อมูลเชิงสถิติผู้หญิงและผู้ชาย “...ในหมู่บ้านเหล่านั้นรวมแล้วได้ 97,840 คน”³⁹⁶ ที่น่าสนใจคือ จำนวนประชากรชายและหญิงที่ระบุไว้ในจาริก สะท้อนภาพวิถีชีวิตผู้ชายและผู้หญิงทั่วไปในกรอบศาสนา ทุกชีวิตมีหน้าที่เกื้อกูลแต่ศาสนา ทั้งผู้ชายและผู้หญิงต่างทำงานรับใช้ตามกระแสพระบรมราชโองการพระมหากษัตริย์ และอุทิศงานนั้นเพื่อศาสนา ดังที่**จาริกปราสาทพระขรรค์** ระบุถึงผู้ชายและผู้หญิงร่วมแสนชีวิต โดยที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานประชากรเหล่านี้เพื่อให้ดูแลกิจการทางศาสนสถาน กวีระบุตัวเลขและเพศสภาพของผู้คนที่มียุทธศาสตร์หน้าที่ต่างกัน กล่าวคือ

- (5) abhavat pramukhās teṣān narās śatacatuṣṭayam
- (6) catvāriṃśac ca catvārah pācakādyās tu ṣaṭchataḥ
- (7) catussahasrāḥ puruṣās ṣaṭ cātha paricārikāḥ
- (8) sahasre dve śate cāṣṭā- navatis cātha nāṭikāḥ
- (9) sahasran tāsv atho sapta- catvāriṃśatsahasrakāḥ
- (10) catuṣṣatās ca ṣaṭtriṃśad devapūjādīdayinaḥ

“มีชาย 444 คนเป็นหัวหน้าของคนเหล่านั้น บุรุษทั้งหลายมีพ่อครัวเป็นต้นมี 4,606 คน หญิงรับใช้มี 2, 298 คน และในจำนวนนี้เป็นหญิงพื่อนรำ 1,000 คน คนถวายเป็นเครื่องบูชาเทวรูปเป็นต้น มี 47, 436 คน”³⁹⁷

³⁹⁵ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 159.

³⁹⁶ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จาริกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน **ไทย-ภารต** 16, 24: 26.

³⁹⁷ เรื่องเดียวกัน.

ใน *จารึกทรายทอง* ให้ข้อมูลภายในอารคยศาลา ผู้ชายและผู้หญิงทำงานที่ได้รับมอบหมาย และทำงานคละเคล้ากัน กล่าวคือ ผู้ที่ดูแลห้องพระคลังและแจกจ่ายยา เป็นผู้ชาย 2 คน ส่วนผู้ชาย 2 คนตวงข้าวเปลือกและพิน คนที่จัดหาดอกไม้และหญ้าคา คือ ผู้ชาย 2 คน เช่นเดียวกันผู้ทำความสะอาดที่อยู่ของเทพต่างๆ เป็นผู้ชาย 2 คน³⁹⁸ การจัดสรรตำแหน่งหน้าที่คนงานประจำอารคยศาลา แบ่งเป็นคู่ๆ นอกจากนี้จารึกระบุจำนวนบุคลากรภายในอารคยศาลาที่ทำหน้าที่ผสมปนกัน “**คน 14 คนที่เป็นผู้ดูแลอารคยศาลา และเป็นผู้ให้ยา และอีก 22 คน ทำหน้าที่ผสมผสานปนเปกัน**”³⁹⁹ ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าในอารคยศาลา มีทั้งผู้ชายและผู้หญิงทำงานร่วมกัน ส่วนขั้นตอนการผลิตเครื่องยานั้น ผู้หญิงมีบทบาทมาก ดังที่จารึกกล่าวถึงผู้หญิง 6 คน ทำหน้าที่ต้มน้ำและบดยา การจัดสรรบุคลากรดังกล่าว กำหนดตัวเลขบุคคลไว้เป็นสัดส่วน หากตั้งคำถามว่าเหตุใดจึงมีการบันทึกปริมาณผู้ชายและผู้หญิงเช่นนี้ อาจเป็นไปได้ที่จารึกบันทึกตัวเลขคนงานไว้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานการจัดสรรผู้ชายและผู้หญิงภายในอารคยศาลาแต่ละแห่งจำนวนเท่าๆ กัน ที่สำคัญอารคยศาลาซึ่งไม่น่าจะมีขนาดใหญ่โตนัก นับว่าบรรจุผู้คนได้พอเหมาะแก่พื้นที่ โดยไม่ได้เน้นปริมาณจำนวนผู้คนมากเท่าปราสาทองค์สำคัญๆ เช่น ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ สังคมและวิถีชีวิตของผู้ชายและผู้หญิง เป็นไปตามเพศสภาพ กล่าวได้ว่าทุกเพศดำเนินตามบทบาทหน้าที่ ถึงแม้ผู้ชายดูประหนึ่งว่ามีอำนาจ เพราะเป็นผู้นำ แต่บริบทสังคมที่สะท้อนในจารึก พบว่าผู้หญิงไม่ได้ถูกจำกัดอิสรภาพ ผู้หญิงได้รับการส่งเสริมเสรีภาพ มีหน้าที่ยังมีบทบาทโดดเด่นทางการศึกษาด้วย บทบาทของผู้ชายและผู้หญิงที่สอดคล้องกับเพศสภาพนี้ ตัวอย่างที่จารึกสะท้อนภาพคือในภาวะสงครามปะทุขึ้น ผู้ชายถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร เพื่อรักษาเกียรติภูมิของบ้านเมืองและปกป้องรักษาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ นัยนี้เห็นได้ว่าจารึกจะกล่าวถึงภรรยาที่สูญเสียสามีด้วยความอาดูร⁴⁰⁰ แสดงให้เห็นถึงบทบาทผู้ชายทำหน้าที่ทหาร ปกป้องบ้านเมือง ส่วนผู้หญิงคอยดูแลกิจการครัวเรือน โดยรอคอยให้สามีกลับมา การที่สามีถูกกองทัพศัตรูพิชิตจึงส่งผลกระทบต่อภาวะทางใจของพวกนาง ส่วนผู้หญิงที่เป็นบาทบริจาริกาหรือที่เรียกว่านางสนมในราชสำนักเป็นเสมือนเครื่องประดับเสริมบารมีของพระราชอา

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนราชสำนักเปิดโอกาสให้เหล่านางสนมมีวิชาความรู้ติดตัว ซึ่งเป็นเครื่องส่งเสริมสติปัญญาสตรีให้เป็นที่ประจักษ์ โดยไม่ได้จำกัดกรอบหรือปิดกั้นการแสวงหาความรู้ว่าเป็นพื้นที่สำหรับผู้ชายเท่านั้น เหล่านางสนมได้รับการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้จากผู้ควบคุมที่มีตำแหน่งทางการเมืองสูง ดังกรณีของพระนางอินทรเทวี นอกจากตำแหน่งทางการเมืองสูงแล้ว พระนางคือ

³⁹⁸ *จารึกทรายทอง* ด้านที่ 2 บทที่ 20-21.

³⁹⁹ *จารึกทรายทอง* ด้านที่ 2 บทที่ 23

⁴⁰⁰ ดังใน *จารึกทรายทอง* ด้านที่ 1 บทที่ 8 และ*จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K.288* ด้านที่ 3 บทที่ 67

สตรีนักปราชญ์ มีความก้าวหน้าในวิชาการ ภายในสถานที่ประทับของพระนางคือนเรนทราศรม เป็นที่ปรากฏชัดว่าเหล่านางสนมภายในสถานที่แห่งนี้มีความรู้เรื่องในวิชาความรู้เหมือนพระสร้อยศรี⁴⁰¹ แน่นอนว่าผลสืบเนื่องยังพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือ พระองค์ทรงส่งเสริมสตรีให้มีความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษา เรียกได้ว่าเป็นครั้งแรกในอาณาจักรกัมพูชาที่จารึกให้ภาพสตรีมีบทบาทเป็นผู้นำทางการศึกษาสูงกว่าผู้ชาย *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ซึ่ให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาที่สตรีในวังมีสิทธิได้เรียน ได้ศึกษา และได้ฝึกอบรมจริยธรรม นอกจากนี้ กวีผู้รจนา *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 547* ให้ข้อมูลเจ้านายสตรีที่เจริญวัยในราชสำนักก็ได้รับถ่ายทอดความรู้วิชาานุกศิลป์และการละคร⁴⁰² หรือในราชสำนักที่ประทับของพระนางอินทรเทวีก็มีการจัดแสดงชาดก เพื่อสร้างความบันเทิงด้วย

แม้สังคมกัมพูชาจำแนกผู้ชายและผู้หญิงตามเกณฑ์ของเพศสภาพแล้ว แต่จะเห็นได้ว่าจารึกให้ข้อมูลเกี่ยวกับกะเทย คือ บุคคลที่มีเพศเบี่ยงเบนไปจากเพศมาตรฐาน การกล่าวถึงกะเทยนี้กวีพยายามเชื่อมโยงความจริงกับเรื่องเล่า ดังปรากฏใน *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.287 Cœdès* ตรวจสอบคำอ่านจารึกนำเสนอคำศัพท์ว่า “*śaṇḍha*” คำนี้ในภาษาสันสกฤต คือ “*śaṇḍha*” หมายถึง ชั้นที่ หรือ กะเทย⁴⁰³ บริบทเนื้อความในจารึก มีดังนี้

(23) *vitanvato yasya maheśvaratvam
anujñayā śaṇḍhajano pi yātaḥ* |

(24) *strītvam sadeśasya tu bhūpatīndra
ilābhidhāno vanataḥ kadā cit* ||

แม้ว่ากะเทยก็บรรลุถึงความเป็นผู้หญิง ด้วยการอนุญาตของพระองค์ ผู้ปรากฏพระองค์เป็นพระเป็นเจ้าสูงสุด แต่พระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศสทศะ ที่มีนามว่า อิละ เพราะไปอยู่อาศัยในป่าในกาลครั้งหนึ่ง⁴⁰⁴

คำจารึกข้างต้น สื่อความหมายเชิงซ้อนระหว่างกะเทยที่กวีสัมผัส กับการอ้างเรื่องเล่าเพื่อเพิ่มสีสันให้แก่เทศที่สาม จารึกซึ่ให้เห็นน้ำพระราชหฤทัยอันประเสริฐของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการ

⁴⁰¹ *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ด้านที่ 4 บทที่ 99

⁴⁰² *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 547* ด้านที่ 1 บทที่ 26

⁴⁰³ Monier-Williams, Monier. *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*, 1108.

⁴⁰⁴ *จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 287* ด้านที่ 2 บทที่ 43

อนุญาตให้บุรุษมีจิตเป็นสตรี กลายเป็นกะเทยได้ ต่างจากพระราชพาพระนามว่า อิละ ซึ่งจะเป็นกะเทยนั้นจำต้องเสด็จไปยังป่าหรือสวนของพระอุมากับพระศิวะนั้นเอง

คำจารึกอีกบทหนึ่ง แม้ไม่ปรากฏคำศัพท์กะเทย แต่ก็ชี้ให้เห็นเรื่องเล่าของพระราชพาหมู่หนึ่งที่มีการพลิกผันเพศชายกลายเป็นเพศหญิง การกลายเป็นเพศนี้สืบเนื่องจากภูมิหลังของนางอิลลา ซึ่งเป็นกะเทยชั่วเวลาหนึ่ง คำประพันธ์มีเนื้อหาดังนี้

(47) śivāvanam bhūtalasatkumāra-

janyam śivāsaktam avāpya bhūpāh |

(48) strībhāvabhūtā nijabhāvam āptum

īyur yam īsam śaraṇam yathelā ||

พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ที่ไต่กลาง (ร่าง) เป็นผู้หญิง หลังจากที่ได้รับการคุ้มครองจากพระศิวะ ที่เกิดจากพระสกันทมกุมารที่เล่นอยู่กับพวกภูต ที่เกี่ยวข้องกับพระนางปารวตีที่ได้ไปหาพระองค์ เพื่อที่จะได้รับภาวะดั้งเดิมของตนเอง เหมือนกับนางอิลลาที่ไปขอความเป็นผู้ชายจากพระศิวะ⁴⁰⁵

คำประพันธ์ 2 บทใน*จารึกปราสาทจรุง*ข้างต้น อย่างน้อยเป็นที่รับรู้ในหมู่ชนชั้นสูงแล้วว่ามีปริศนาเรื่องเล่าเกี่ยวกับกะเทย แสดงเค้ารอยว่าในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มี “ขันที” หรือ “กะเทย” จำนวนหนึ่ง สอดคล้องกับบันทึกของโจวต้ากวาน เมื่อราชทูตจีนเดินทางมาสำรวจดินแดนกัมพูชาก็ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกะเทย ดังนี้ “ในประเทศนี้มีพวกกะเทยอยู่มากมาย ทุกวันจะไปเดินตลาดเป็นหมู่ๆ ละ 10 คน มักจะชอบชักชวนชาวจีนและกลับได้ของให้อย่างงาม ช่างน่าเกลียดและน่าบัดสีเสียนี้กระไร”⁴⁰⁶ แม้ว่าน้ำเสียงของโจวต้ากวานติเตียนกลุ่มบุคคลที่เรียกว่ากะเทย แต่ก็ยืนยันได้ว่าในสังคมกัมพูชาโดยทั่วไป มีกะเทยปะปนอยู่ร่วมกับชายหญิงในพื้นที่ชุมชน ฉะนั้นการที่กวีอ้างเรื่องราวของนางอิลลา ซึ่งมีภูมิหลังเป็นบุรุษแล้วเปลี่ยนเพศสภาพเป็นสตรี หรือที่ในความเข้าใจกวีโยงกับการเปลี่ยนเพศเป็นกะเทย เพราะบุรุษเข้าไปในเขตหวงห้ามของพระศิวะกับพระอุมาจจนถูกสาปให้เป็นสตรี ในอีกแง่หนึ่งก็ได้เชิดชูพระเมตตาธิคุณที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มิได้ทรงต่อต้านกะเทย ดังที่จารึกกล่าวว่าพระองค์ทรงอนุญาตให้บุรุษที่กลายเป็นสตรีนี้ ดำเนินเพศทางเลือกเป็นกะเทยได้ สิ่งที่น่าสังเกต คือ กวีย้ำอีกครั้งโดยกล่าวถึงพระราชพาที่กลายร่างเป็นสตรี ซ้ำแบบเดียวกับ

⁴⁰⁵ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ K. 288 ด้านที่ 3 บทที่ 86

⁴⁰⁶ โจวต้ากวาน, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ แผลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด, 18.

นางอילה เพื่อขอความคุ้มครองจากพระศิวะ เรื่องเล่าเช่นนี้ น่าจะพ้องรสนิยมของชนชั้นสูงที่สนองต่อความรื่นเริงใจในความลึกลับ ความแปลกใหม่ ขณะเดียวกันก็ยั่วล้อเพศสภาพของบุรุษที่แปรเพศเป็นสตรีอยู่ในที่ ดังคำศัพท์ในจารึกที่เรียกว่ากะเทยที่กล่าวไปข้างต้น

สังคมและวิถีชีวิตผู้ชาย ผู้หญิง และกะเทย ดำเนินชีวิตตามเพศสภาพและ เพศวิถี ข้อความในจารึกสะท้อนวิถีชีวิตบุคคลทั่วไปที่เคลื่อนไหวทั้งผู้ชายและผู้หญิงภายใต้การอุทิศแรงงานแต่ศาสนา ซึ่งต่างมีบทบาทหน้าที่ของตน ดังเห็นได้จากการจัดสรรหน้าที่การงานภายในปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ และอาโรคยศาลา เป็นต้น จำนวนผู้คนทั้งผู้ชายและผู้หญิงมากมาย นอกจากชี้แนวนิยมการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจมองได้หลายมุม เป็นต้นว่าทั้งชายและหญิงจำนวนมากรวมตัวกันในพื้นที่เดียวกัน เป็นกุศโลบายการปกครองเอื้อประโยชน์ที่ทางราชสำนักได้ควบคุมประชาชน แต่ขณะเดียวกันผู้ชายและผู้หญิงที่รวมกันอยู่บริเวณ ศาสนสถาน ก็สามารถร่วมงานรื่นเริงทางศาสนา ซึ่งทางราชสำนักจัดขึ้น มีนักพ่อนรำ มีนักเต้นรำทั้งผู้หญิงและผู้ชาย มีเครื่องประโคมดนตรีปลุกเร้าอารมณ์ ในแง่นี้ การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาก็ย่อมสนองต่อความศรัทธาของชนทั้งหลายด้วย

จารึกไม่ได้กล่าวถึงข้อจำกัดเสรีภาพของผู้ชายและผู้หญิง นอกจากว่าผู้หญิงเป็นม่าย เพราะสามีเสียชีวิตในสงคราม กรณีนี้อาจเห็นภาพรางๆ ว่าผู้หญิงสูญเสียผู้นำในครัวเรือนไป มิติของสังคมที่น่าสนใจต่อมา การกล่าวถึงกะเทยซึ่งพระมหากษัตริย์ประทานพระราชานุญาตให้บุรุษที่อยากเป็นสตรีมีสิทธิดังกล่าวได้ แต่น้ำเสียงของกวีแฝงลักษณะยั่วล้อ ทั้งนี้กะเทยน่าจะไม่ใช่เพศมาตรฐานหลักของสังคมกัมพูชา แม้บันทึกจดหมายเหตุของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชาช่วงปลายยุคเมืองพระนคร จะยืนยันว่ามีกะเทยอันมีพฤติกรรมน่าบัดสีอยู่กลุ่มหนึ่ง แต่ในบริบทราชสำนักกะเทยหรือชั้นที่อันสะท้อนจากร่องรอยเรื่องเล่าโบราณ ก็น่าจะมองภาพกะเทยว่าเป็นบุคคลลึกลับ น่าขบขัน และมหัศจรรย์พันลึกในการแปรเพศสภาพจากเพศหนึ่งไปสู่เพศหนึ่ง ดังนั้น กะเทยอาจเป็นสีสันของกลุ่มบุคคลที่ชนชั้นนำในราชสำนักต่างเสียดสีและเสพเรื่องราวของกลุ่มคนเหล่านี้

3.3 สังคมและวิถีชีวิตคนพลัดถิ่น

Chandler แสดงความเห็นว่าการจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงคนนอกพื้นที่ เช่น พม่า จาม ต่างไปจากคนพื้นเมือง โดยคนนอกพื้นที่ไม่มีความสัมพันธ์กับข้าหลวง นักบวช และศาสนสถาน⁴⁰⁷ เมื่อพิจารณาจารึกเพื่อตรวจสอบข้อสังเกตนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นที่สมควรขยายเพิ่มเติม โดยจะขอกกล่าวถึงสังคมและวิถีชีวิตคนพลัดถิ่นในภาพรวม ดังนี้

⁴⁰⁷ David Chandler, *A History of Cambodia* 4 th Edition, 76.

ในเบื้องต้น จะขออนุญาตความหมายคำว่า “คนพลัดถิ่น” เสียก่อน ซึ่งคนพลัดถิ่น (Diasporas) มีความหมายตามคำอธิบายของนฤพนธ์ ดั่งวิเศษ ดังความว่า

Diasporas หมายถึง คนพลัดถิ่น เป็นกลุ่มประชากรที่กระจัดกระจายย้ายถิ่นไปอยู่ในพื้นที่ที่มีไชบ้านเกิดและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากที่อาศัยเดิมเหล่านี้ อาจจะมีเหตุผลทางประวัติศาสตร์ การเมือง สงคราม ความขัดแย้ง การค้าขาย และเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากบ้านเกิดบางกลุ่มอาจยังมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับญาติพี่น้องและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง แต่บางกลุ่มอาจไม่มีสายสัมพันธ์กับดินแดนบ้านเกิด⁴⁰⁸

จากนิยามข้างต้น คนพลัดถิ่นดังที่ปรากฏในจารึก ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มบุคคลที่อพยพย้ายจากที่อยู่เดิมมายังที่อยู่ใหม่ สืบเนื่องจากเหตุการณ์สงคราม คนพลัดถิ่นเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับชุมชนเดิมของตน ใน *จารึกปราสาทตาพรหม* กล่าวถึงชาวพุกามจากดินแดนพม่า และชาวจามจากอาณาจักรจามปาที่เดินทางเข้ามาอยู่ร่วมกับผู้คนจำนวนมาก ดังที่ว่า

(61) ete saptāyutāḥ piṇḍikṛtā navasahasrakāḥ |

(62) triṁśatā pañcaṣaṣṭiś ca pukāmcāmpādibhis saha ||

คนเหล่านั้นมีจำนวน 79,365 คน พร้อมด้วยคนที่มาพร้อมกันจากอาณาจักรพุกามและอาณาจักรจามปา เป็นต้น⁴⁰⁹

ใน*จารึกปราสาทพระขรรค์* ให้ภาพคนพลัดถิ่น 3 เชื้อชาติอยู่อาศัยรวมกันกับชาวเขมร คือ ชาวจามปา ชาวพุกาม และคำศัพท์ว่า “rvvañjana” ซึ่งคาดว่าจะเป็นชาวมอญ หรือชาวมอญ ดังจารึกว่า

(67) atra strīpuruṣās sacāmpayavanās sārddhaṁ pukāmrvañjanair

rakṣyantān triśatā iha triniyutās te ṣaṭ sahasrā api |

(68) ṣaṣṭir dvādaśa cāyutan tu gaṇitās sārddhaṁ sahasratrayaṁ

⁴⁰⁸ นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, “Diasporas” ใน *คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา*, เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2563, เข้าถึงได้จาก https://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/index?Glossary%5Btema_id%5D=190

⁴⁰⁹ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 146.

grāmāḥ kiñ ca na devakāryyakaraṇaṃ kāṣṭhopalādy akṣatam ||

**ณ ที่นี้ มีสตรีและบุรุษทั้งหลาย พร้อมด้วยชาวจามปา ชาวปุแกม และ
ชาวรวณ คนเหล่านั้นจำนวน 306, 372 คน และหมู่บ้านที่ถูกนับแล้วมีจำนวน
13, 500 หมู่บ้าน จงถูกกำหนดให้อยู่ที่นี่ สิ่งใดๆ ที่เป็นเครื่องมือในการบูชาเทพ
เจ้า มีไม้และหินเป็นต้น ขอจงเป็นสิ่งที่ไม่มีใครทำให้เสียหาย⁴¹⁰**

นำคิดต่อจากประเด็นที่ว่าคนพลัดถิ่นจำนวนมาก เข้ามาอยู่อาศัยร่วมกับชาวเขมร ซึ่งคงจะ
เป็นผู้ดูแลรับใช้ศาสนสถาน มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใด เนื่องจากจารึกกล่าวถึงคนพลัดถิ่นรวม
กับชาวเขมรดั่งคำประพันธ์ข้างต้น มีความเป็นไปได้ที่คนพลัดถิ่นคือกำลังหลักหรือเป็นแรงงานปลูก
สร้างอาคารสถานจำนวนมาก เพื่อสนองพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์

ในชั้นแรกนั้น สังคมและวิถีชีวิตคนพลัดถิ่น ดูแปลกแตกต่างจากชาวพื้นถิ่น กรณีนี้เห็นได้จาก
รูปจำหลักกองทัพทหารที่ผนังกำแพงศาสนสถานปราสาทบันทายฉมาร์ และปราสาทบายน ช่าง
จำหลักกำหนดอัตลักษณ์เครื่องแต่งกายชัดเจนจนรู้ว่าฝ่ายใดเป็นกองทัพเขมรและจามปา ส่วนใน
จารึกนั้น ถ่ายทอดข้อมูลผ่านตัวอักษรและภาษา หลังจากที่ภาวะสงครามสงบแล้ว ภาพรวมของคน
พลัดถิ่นจึงถูกดูถูกกลืนมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชาวกำพูชา เมื่อมองจากจุดนี้ ก็สมเหตุสมผลที่
Chandler กล่าวไว้ตอนต้นที่คนเมืองภายนอกขาดสัมพันธ์ภาพกับคนภายในเมือง ผู้วิจัยเห็นว่าจารึก
ทำหน้าที่บันทึกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไว้เป็นหลักฐานในเชิงสังคม แต่ลึกลงไปในวิถีชีวิต ก็ยังเป็น
ประเด็นปริศนาที่ว่าคนพลัดถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับตำแหน่งแห่งหนการดำรงชีวิตอย่างไรบ้าง
ดูเหมือนภาพสลักหินที่บายน ให้ภาพชาวเมืองในอิริยาบถต่างๆ ซึ่งสังคมมีความสุขแล้ว อาจแฝง
ภาพคนพลัดถิ่นซึ่งมีชีวิตโลดแล่นปะปนกับชาวเขมรนั่นเอง

3.4 สังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้

ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้ ปรากฏรายละเอียดส่วนน้อยในจารึก แต่กระนั้น
ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่านอกจากจารึกนำเสนอข้อมูลเชิงสังคมในบริบทของราชสำนักแล้ว กวียังให้
ข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตคนสามัญที่ยากไร้ อยู่ระดับชั้นล่าง รวมทั้งปัญหาสังคมที่ส่งผลต่อความไม่มั่นคง
ภายในครัวเรือน คือ เด็กทารกถูกผู้ปกครองทอดทิ้ง แม้ข้อมูลดังกล่าวจะพบไม่มากนัก แต่ก็พอ
ประมวล จำแนกสังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้ โดยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ (1) ยากจน และทาส
(2) เด็กกำพร้า ดังนี้

⁴¹⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 24 :

3.4.1 ยาจก และทาส

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดบริจาคทานเพื่อสงเคราะห์ผู้ขอ และสั่งสมผลบุญตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา แนวคิดการให้ทานนี้ สืบต่อจากที่พระราชบิดาของพระองค์จำแนกกลุ่มบุคคลในสังคม 3 กลุ่ม ซึ่งสมควรได้รับพระราชทานทรัพย์สิน คือ พระภิกษุ พราหมณ์ และยาจก⁴¹¹ จะเห็นได้ว่าชนชั้นระดับล่างที่จาริกกล่าวถึงคือ “ยาจก” เป็นกลุ่มคนที่ขาดไร้ทรัพย์สินประทังชีวิต หรือเรียกได้ว่าเป็น “คนขอทาน” นั่นเอง ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงสงเคราะห์ยาจกให้มีชีวิตดำรงอยู่ต่อไปได้ ข้อสังเกตนี้ จะเห็นได้จากที่กวีชี้ให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงบริจาค พระราชทรัพย์ส่วนหนึ่งทรงสงเคราะห์ต่อคนยากไร้อย่างไม่ขาดช่วง⁴¹² หรือการเปรียบเทียบให้เห็นภาพพระราชผู้มีสถานะสูงส่ง แต่ลึกลงไปภายในพระราชหฤทัยกลับมีสภาพเหมือนคนขอทาน⁴¹³ การที่กวีกล่าวเช่นนี้ เพราะต้องการแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงพระองค์โดยสละแล้วซึ่งลาภ ยศ สรรเสริญ ดำรงพระองค์ภายใต้ร่มเงาพระศาสนา เหมือนพระภิกษุผู้ยังชีพด้วยการจาริก

นอกจากนี้ จาริกกล่าวถึงบุคคลที่เรียกว่า “ทาส” แสดงให้เห็นว่าท่ามกลางความเคลื่อนไหวของชนชั้นนำ มีกลุ่มคนที่เป็นทาส ไร้อำนาจต่อรองผลประโยชน์ทางการเมือง เพราะทาสมีค่าเป็นสิ่งที่ของบูชาที่ชนชั้นนำถวายเป็นข้าศาสนสถานและพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ดังที่ *จาริกปราสาทตาพรหม* ข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงสิ่งของอุทิศถวายภายในปราสาทตาพรหมว่า “*ตะกั่วจำนวน 51 ภาระ 13 ตูลา และจำนวน 1 มีม้า 1 ตัว ทาส 2 คน และช้าง 2 ตัว*”⁴¹⁴ สอดคล้องกับข้อความใน *จาริกปราสาทโต้ว* ที่กล่าวถึงการถวายทาสเพื่อเป็นข้าดูแลรูปเคารพพระศิวะภายในปราสาท⁴¹⁵

3.4.2 เด็กกำพร้า

จาริกปราสาทพิมานอากาศ บันทึกข้อมูลเชิงสังคมที่น่าสนใจ คือ การที่พระนางอินทรเทวี ทรงอุปถัมภ์รับเลี้ยงเด็กกำพร้านับ 100 ชีวิต ข้อมูลจุดนี้สำคัญมาก เพราะจาริกภาษาสันสกฤตในราชสำนักจะไม่เผย “มุมมืด” ในสังคมกัมพูชา “ระดับล่าง” ส่วนมากจาริกจะให้ภาพความโอ้อ่าหรรษาในราชสำนัก เช่น สิ่งของมีค่ามากมายทั้งวัตถุ เครื่องประดับ เครื่องนุ่งห่มที่พระมหากษัตริย์ทรงถวายแต่

⁴¹¹ ความดังกล่าวนี้ ปรากฏในคำประพันธ์ด้านที่ 1 บทที่ 17 เห็นได้จากใน*จาริกปราสาทตาพรหม* และ *จาริกปราสาทพระขรรค์*

⁴¹² *จาริกปราสาทจรุง หลักที่ k.288* ด้านที่ 2 บทที่ 34

⁴¹³ *จาริกทรายฟอง* ด้านที่ 4 บทที่ 42

⁴¹⁴ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอภินิหารในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 144.

⁴¹⁵ *จาริกปราสาทโต้ว* ด้านที่ 4 บทที่ 58

ศาสนา สิ่งของพระราชทานแก่เชื้อพระวงศ์ ราชครู การสร้างรูปเคารพ การบูรณะปราสาท รวมทั้งกิจกรรมรื่นเริงทางศาสนา เป็นต้น รายละเอียดผู้ยากไร้จึงขาดหายไปในหน้าบันทึกประวัติศาสตร์ กรณีที่พระนางอินทรเทวีทรงบันทึกปัญหาสังคมนั้น ในแง่หนึ่งอาจเชิดชูภาพลักษณ์ความเอื้ออารีของสตรีนักปราชญ์อย่างโดดเด่น แต่ด้านหนึ่งก็ฟ้องความล้มเหลวของหน่วยสังคมระดับล่างที่ขาดการจัดระบบคุณภาพชีวิตประชาชน จารึกกล่าวเฉพาะปัญหาของเด็กผู้หญิงที่ถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง และถูกทำร้ายร่างกายตั้งแต่วัยเยาว์ ปัญหาเช่นนี้พระนางอินทรเทวีทรงรับรู้ และดำเนินการดูแลเกื้อกูลเด็กกำพร้าภายใต้ร่มเงาพระศาสนา ดังนั้น พระนางจึงทรงรับเด็กที่ถูกทอดทิ้งมาเลี้ยงไว้เป็นลูกในหมู่บ้านธรรมกิริติ อันเป็นพื้นที่แห่งความสุขและความร่ำรวย โดยคงมุ่งหวังให้ธรรมะบำบัดและฟื้นฟูจิตใจเด็กกำพร้าเหล่านั้น เพื่อให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพต่อไป ประเด็นนี้ผู้วิจัยใคร่ตั้งคำถามสืบเนื่องจาก เมื่อจารึกกล่าวถึงเด็กผู้หญิงถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง เป็นไปได้หรือไม่ที่อาจมีเด็กผู้ชายถูกทอดทิ้งอีกหลายชีวิตด้วย การที่ผู้ปกครองใช้ความรุนแรงแก่ลูกนั้น หรือพ่อแม่ตั้งครรภก่อนเวลาอันควร อาจเป็นปัญหาเรื้อรังส่งผลกระทบต่อคุณภาพเด็กเล็กได้ ดังที่จารึกให้รายละเอียดว่า

- (1) tyaktam prasūbhiḥ kṣatam eva vālā-
vrndam grhītvā śataśaḥ sutābham |
- (2) pravarddhayat kīrtitadharmmadharmma-
kīrttyāhvayam sā sukhasampadādhyam ||

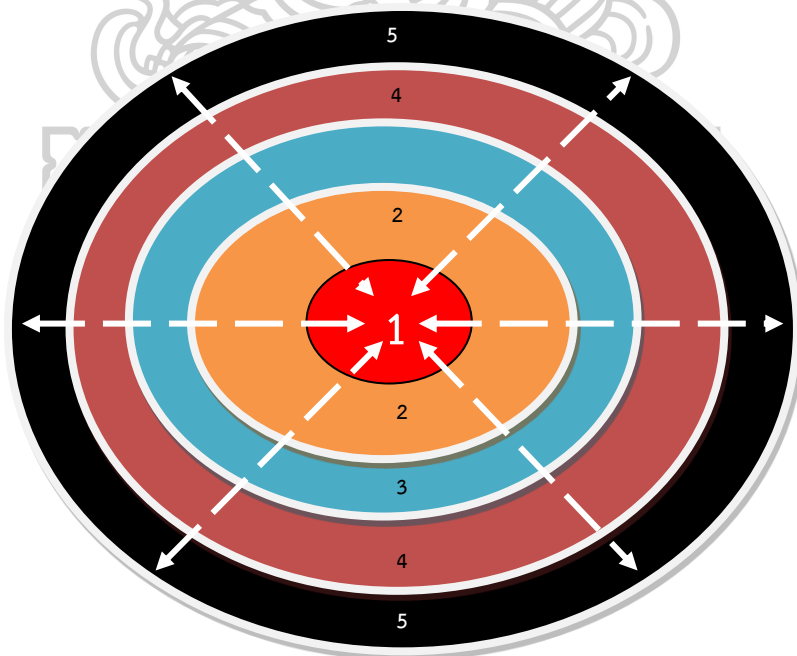
พระนางหลังจากที่ทรงได้รับบรรดาเด็กผู้หญิงทั้งหลายที่ถูกทอดทิ้ง และถูกทำร้ายตั้งแต่ยังเล็กโดย (พระนาง) ทรงรับไว้ นับจำนวนได้ 100 คนเหมือนลูก ทำให้หมู่บ้านที่มีชื่อว่า ธรรมกิริติ ที่ได้ประกาศธรรมะให้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป หมู่บ้านที่บริบูรณ์ด้วยความสุขและทรัพย์สมบัติ⁴¹⁶

ภาพรวมสังคมและวิถีชีวิตผู้ยากไร้ แม้แทรกอยู่ในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกเพียงส่วนน้อย แต่สะท้อนความเคลื่อนไหวของชนชั้นล่างที่ไร้อำนาจต่อรอง ข้อความจารึกบันทึกภาพยาก หรือคนขอทาน ทาส รวมทั้งเด็กที่ถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง แสดงว่าบุคคลเหล่านี้มีอำนาจแผ้วเบาภายใต้ความซับซ้อนของโครงสร้างการเมือง ยิ่งในมุมมองผู้จดบันทึกเหตุการณ์สังคม เช่นที่พระนางอินทรเทวีทรง

⁴¹⁶ จารึกปราสาทพิฆานอากาศ ด้านที่ 4 บทที่ 79

แสดงให้เห็นถึงภาระหน้าที่อุปถัมภ์ชุบเลี้ยงเด็กหญิงนับ 100 ชีวิต สะท้อนเสียงแห่งความทุกข์จากผู้ด้อยโอกาสที่เสียดวงความรู้สึของผู้มีอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ข้อมูลที่อภิปรายมานี้ กวีเลือกสรรและนำเสนอข้อมูลตามบริบทสังคมที่แวดล้อมชีวิตกวีเป็นหลัก โดยมีราชสำนักและพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลางทุกชีวิต รายละเอียดสังคมและวิถีชีวิตบุคคลชั้นนำ หล่อหลอมโลกทัศน์ให้กวีมองภาพสังคมที่เจริญรุ่งเรืองด้วยพระบารมี หรือกล่าวได้ว่าสังคมผาสุกได้นั้น เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นจุดศูนย์กลางอาณาจักร ร้อยดวงใจชนชั้นนำอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเชื้อพระวงศ์ ราชครู มนตรี หัวหน้าผู้พิพากษา และหมอหลวง อันเป็นตำแหน่งพระราชทาน เพื่อดำเนินบทบาทและภาระหน้าที่ผดุงโครงสร้างสถาบันการปกครองให้มีเสถียรภาพ ดังที่ผู้วิจัยจะจำลองแผนภูมิประมวลลำดับชั้นโครงสร้างสังคมกัมพูชาจากที่ได้อภิปรายข้อมูลมาทั้งหมด เริ่มจากเส้นวงกลมแกนกลางแทนเลข 1 หมายถึง **พระมหากษัตริย์** เส้นรอบวงหมายเลข 2 หมายถึง **เชื้อพระวงศ์ ราชครู มนตรี หัวหน้าผู้พิพากษา และหมอหลวง** เส้นรอบวงหมายเลข 3 หมายถึง **ผู้ชาย ผู้หญิง ซึ่งคอยดูแลศาสนสถาน และกะเทย** เส้นรอบวงหมายเลข 4 หมายถึง **คนพลัดถิ่นที่อาศัยปะปนกับชาวเขมร** และเส้นรอบวงหมายเลข 5 หมายถึง **ชนชั้นผู้ยากไร้ คือ ยาจก คนขอทาน ทาส และเด็กกำพร้า** ดังแผนภาพต่อไปนี้

แบบแผนภูมิข้างต้น จำลองโครงสร้างสังคมกัมพูชาในจารึกตั้งที่กล่าวมา ตำแหน่งตัวเลขและเส้นรอบวงเรียงซ้อนกัน ไม่ว่าจะมองจากด้านใดเช่นด้านบนลงล่างหรือด้านล่างขึ้นบน ตัวเลขแทนเส้นรอบวงไม่เปลี่ยนแปลง แผนภูมิชี้ให้เห็นว่าตำแหน่งผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์คือ “หัวใจ” ของวง

แหวนที่ซ้อนเรียงต่อกัน หากดึงวงกลมแกนใน คือ เลข 1 อันเป็นสัญลักษณ์แทนพระมหากษัตริย์ออกจะส่งผล “กระทบ” กับตำแหน่งตัวเลข 2-5 และลูกศรจะ “ขาด” ความสมดุลทันที อีกประการหนึ่งลำดับตัวเลขและลูกศรที่พุ่งตรงยังจุดกึ่งกลาง คือ ระยะห่างของระดับชั้นทางสังคม โดยหมายเลข 5 แทนชนชั้นผู้ยากไร้ ถือว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีระยะห่างจากผู้นำทางการเมืองมากที่สุด

จากการอธิบายบริบทสังคมและวิถีชีวิต มองผ่านหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สรุปได้ว่าพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลางของสังคมกัมพูชา และทุกชีวิตเกี่ยวข้องกับชนชั้นนำทางการเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาพสะท้อนสังคมและวิถีชีวิตทั้งชาย หญิง กะเทย คนพลัดถิ่น และชีวิตของคนยากไร้ จึงผูกติดกับอำนาจที่สืบเนื่องจากโครงสร้างที่ชนชั้นนำสถาปนาไว้ สอดคล้องกับภาพรวมสังคมอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งมีระดับชั้นคล้ายกับระบบการปกครองของอินเดีย สอดคล้องกับที่ Giteau กล่าวถึงภาพรวมของระบบสังคมในอาณาจักรกัมพูชาตอนหนึ่งว่า

*ระบบสังคมของเขมรก็เป็นตามแบบระบบสังคมของอินเดีย มีระบบ
วรรณะต่างๆ ในอินเดียวรรณะ 4 วรรณะ คือ วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ พ่อค้า
กสิกรและช่าง ในอาณาจักรกัมพูชา วรรณะพราหมณ์และกษัตริย์เป็นชนชั้น
ปกครอง บุคคลใน 2 วรรณะนั้นมีการแต่งงานซึ่งกันและกันได้*

*ประชาชนทั่วไปเป็นพวกกรรมกร ทาส คนเหล่านี้ไม่มีหน้าที่ทางการเมือง
ไม่มีความสำคัญในสังคม มีชีวิตอยู่อย่างง่ายๆ ในระหว่างที่ไม่มีสงคราม ชีวิต
ของประชาชนคงจะอยู่สุขสบาย แต่มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ดังที่เห็นจากภาพ
สลักที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันบนกำแพงปราสาทบายน⁴¹⁷*

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีคุณค่าในเชิงสังคมอย่างสูง การที่กวีบันทึกวิถีชีวิตกลุ่มคนต่างๆ ทำให้ผู้อ่านจารึกทราบความเคลื่อนไหวของชีวิตผู้คนหลากหลายสถานภาพ แม้ระบบสังคมคล้ายแบบแผนการปกครองอินเดียเช่นที่ Giteau กล่าวข้างต้น แต่ก็ไม่อาจด่วนสรุปภาพรวมสังคมและวิถีชีวิตชาวเขมรเป็นแบบอินเดียไปทั้งหมด เพราะสังคมกัมพูชามีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างสิ่งที่รับจากภายนอกอาณาจักร และสิ่งที่มีเอกลักษณ์อยู่แล้วในท้องถิ่น สิ่งต่างๆ เหล่านี้กวีเลือกเฟ้นอย่างประณีตแล้วร้อยกรองเป็นคำประพันธ์

ท่ามกลางวิถีชีวิตของผู้คนที่หลากหลาย จารึกชี้ให้ประจักษ์ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชาด้วยบทบาทพระมหากษัตริย์ที่ก่อปรด้วย “พระเดช” และ “พระคุณ” มิตินี้ จารึกเป็นกระบอกเสียงประชาสัมพันธ์ได้อย่างดีว่าสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนดำเนินไปอย่าง

⁴¹⁷ อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมมรดกบทเขมร : รวมบทความวิชาการของ ศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรตะริน, 97-98.

เป็นระบบ และประชาชนอุทิศความศรัทธาแต่ศาสนาและแสดงความร่วมมือร่วมใจต่อกิจกรรมที่ทางราชสำนักจัดขึ้น ฉะนั้น ความศรัทธาและการยอมรับอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ เป็นกลไกที่ขับเคลื่อนสังคมและวิถีชีวิตทั้งหลายลูมารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

บทสรุป

เนื้อหาบทที่ 6 “การตีความคุณค่าบทสวดพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ที่อภิปรายทั้งหมดนี้ พิสูจน์คุณค่าความหมายตัวบทสวดพระเกียรติในจารึกซึ่งมีหลายประเด็นให้ค้นหาคำตอบใน 3 ประเด็นคือ (1) ประวัติศาสตร์ (2) ศาสนาและปรัชญา (3) สังคมและวิถีชีวิต สรุปได้ดังนี้

ประวัติศาสตร์ จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเอกสารปฐมภูมิ มีคุณค่าในแง่ “คลังความรู้” ทางประวัติศาสตร์ แต่ขณะเดียวกันก็มีโครงสร้าง “ขนบนิยม” ของตัวบทตามลักษณะงานประพันธ์แบบ “ประศัสดิ” ซึ่งให้ความสำคัญต่อ “พลังจินตนาการ” เนื้อข้อเท็จจริงด้วยเหตุนี้ การอ้างหลักฐานจารึกเพื่อวิเคราะห์พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงควรกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะข้อมูลพระราชประวัติ มีลักษณะกระจัดกระจาย รายละเอียดไม่ต่อเนื่องกัน จึงเป็นไปได้ที่จารึกหลักใดหลักหนึ่ง จะกล่าวรวมถึงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นลำดับต่อเนื่องกัน

ข้อมูลพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีข้อถกเถียงและตีความหลากหลาย มิติ เช่น ข้อมูลการอภิปรายเส้นทางการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิทธิอันชอบธรรมและความเหมาะสมในราชบัลลังก์ นำมาสู่ปัญหาพิจารณาว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สืบเชื้อสายจากพระมหากษัตริย์โดยตรงหรือไม่ นักวิชาการส่วนหนึ่งมีเหตุผลรับรองว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 มิใช่พระมหากษัตริย์ส่งผลสะท้อนมายังพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะองค์รัชทายาท แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าพระราชบิดาของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำรงสถานะเป็นพระมหากษัตริย์แห่งวงศ์มหิธรปุระ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเหมาะสมแก่ราชบัลลังก์ ข้อขัดแย้งนี้ เมื่อวิเคราะห์อย่างถ่องแท้ จะพบคำตอบใน **จารึกปราสาทไตว์** ซึ่งกวีเชิดชูสถานภาพของ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่ง

พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วาระที่พระองค์เสด็จไปยังอาณาจักรจามปา สร้างความสับสน และขัดแย้ง จากหลักฐานและตีความข้อมูลอย่างละเอียด เห็นได้ว่าเฉพาะข้อมูลจารึกประจำรัชสมัย ไม่อาจขยายข้อมูลอย่างกว้างขวางได้ เพราะรายละเอียดจารึกขาดความเป็นเอกภาพ จึงต้องวิเคราะห์และสังเคราะห์ภาพเล่าเรื่อง และจารึกต่างอาณาจักรประกอบด้วย แต่กระนั้นก็ยังพบอุปสรรคที่จะเข้าถึงข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างจามปากับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในหลายแง่มุม

เนื่องด้วยบริบทประวัติศาสตร์มีความซับซ้อน สืบย้อนถึงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งพระมหากษัตริย์แผ่ขยายพระราชอำนาจและสร้างฐานการเมืองในจามปา ผลพวงการเมืองส่งผลให้

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปจามปาแล้วทรงพบเครือข่ายวงศ์วานที่นั่น วาระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับจามปา เมืองพระนครเปลี่ยนแปลงชั่วอานาจ นับจากพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันที่ 2 หมดบทบาททางการเมือง พระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ คือ พระเจ้าโยศวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันขึ้นครองราชย์ตามลำดับ การตีความใหม่ในที่นี้ ยืนยันว่าทั้งสองพระองค์น่าจะมีความสัมพันธ์กับสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ฉะนั้น การจะชี้ว่า “ใครคือกบฏ” ไม่อาจระบุได้ เพราะจารึกให้ภาพที่ต้องตีความ ไม่ใช่สูตรสำเร็จรูปของชุดความคิดเดิมอีกต่อไป ดังนั้น เมื่อเมืองพระนครรับศึกกับกองทัพจามปา พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับรู้ความเคลื่อนไหวของการเมืองอันผันผวน ก็ถือว่าเป็นโอกาสเหมาะสมที่พระองค์จะปราบศึกจามปาที่ยกทัพมาชิงอำนาจในเมืองพระนคร ข้อมูลจารึกตอนนี้ ยืนยันว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปราบจลาจลแล้วขึ้นครองราชย์สถาปนาพระราชอำนาจขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์โปรดให้กวีบันทึกปีขึ้นครองราชย์ในจารึกประจำอาราธนาและ **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** ด้วยคำศัพท์กฤตสังขยาชุดเดียวกัน ประกอบด้วย **พระเวท-ท้องฟ้า-เลขหนึ่ง-พระจันทร์** ชุดคำศัพท์นี้เป็นปัญหาถกเถียงในวงวิชาการเรื่อยมา นักวิชาการบางส่วนเห็นว่าปีขึ้นครองราชย์ตรงกับปีมหาศักราช 1103 ขณะที่นักวิชาการบางส่วนเห็นว่าปีขึ้นครองราชย์ตรงกับปีมหาศักราช 1104 แม้ปีมหาศักราชต่างกันเพียง 1 ปี ดูจะไม่ใช่นสาระที่เป็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ แต่หากวิเคราะห์เบื้องหลังปีมหาศักราชที่มีปัญหาการตีความ คือ คำศัพท์พระเวทแทนเลข 3 หรือเลข 4 กลับขยายองค์ความรู้ไปยังบริบทความเชื่อพระเวท และบริบทการเมือง ดังหลักฐาน **จารึกปราสาทจรุง หลักที่ k.288** และ **จารึกปราสาทโตว์** บ่งชี้ว่ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความรู้พระเวท พราหมณ์ยึดถือองค์ประกอบตัวบทคัมภีร์มี 4 เล่มด้วยเหตุนี้ **การยึดปีขึ้นครองราชย์ตรงกับปีมหาศักราช 1104 จึงน่าจะสอดคล้องกับบริบททางศาสนา** ขณะเดียวกันหากถือว่าคำศัพท์กฤตสังขยาพระเวทแทนเลข 4 ส่งผลต่อการทบทวนช่วงเวลาสร้างปราสาทพระขรรค์ ดังที่กวีระบุตัวเลขใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** ตรงกับปีมหาศักราช 1114 ส่วนบริบทการเมืองนั้น ดูเหมือนจารึกภาษาจามเมืองหมีเขิน ปรากฏปีมหาศักราช 1104 สอดคล้องกับปีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยืนยันให้เห็นว่าการที่เจ้าชายวิทยานันทะแห่งจามปา เสด็จมากัมพูชาตรงกับปีดังกล่าว เพราะเข้าร่วมวาระเฉลิมฉลองราชบังลังก์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ข้อมูลพระราชประวัติศาสตร์ เผยความจริงประการหนึ่งว่าบางช่วงเวลาในพระชนม์ชีพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้รับการขบขัน แต่บางช่วงเวลาก็เป็นปริศนาซ่อนเร้น โดยผู้บันทึกข้อความทิ้งร่องรอยให้นักอ่านจารึกคิดต่อ เช่นกรณีบั้นปลายพระชนม์ชีพซึ่งโยงไปถึงการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีดมัวและคลุมเครือ ไม่มีหลักฐานใดปรากฏปีการสิ้นพระชนม์ การสร้างชุดประวัติศาสตร์นิพนธ์จึงตีความได้หลากหลาย ซึ่งการตีความที่เป็นไปได้มากเวลานี้ คือ พระองค์สวรรคตด้วยพระโรคชรา

น่าสนใจด้วยว่าแผนโครงการก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สัมพันธ์กับบริบทสังคมเวลานั้น ทั้งแผนโครงการสร้างเส้นทางเชื่อมต่อเมืองพระนคร อันปรากฏรายละเอียด และรูปเคารพจำนวนมาก ตลอดจนการก่อสร้างอารามศาสนา ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับปราสาทตาพรหมนั้น บ่งชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงคำนึงถึงประชาชนของพระองค์ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งก่อสร้างทั้งหลาย เช่นเดียวกับที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างสรรคระบบสาธารณสุขประโยชน์อย่างกว้างขวางทั่วชมพูทวีป ไม่เพียงเท่านั้น การประดิษฐ์รูปเคารพให้ผลทางจิตใจต่อผู้เลื่อมใส ถือได้ว่าเป็นการ “ปรับ” ความเลื่อมใสศรัทธาให้ส่งผลต่อ “การเยียวยา” ผู้ป่วยที่เดินทางเข้ามาয়ศาสนาสถาน โดยเฉพาะในอารามศาสนา

ศาสนาและปรัชญา จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บรรจุนิยามความงอกงามทางศาสนาและปรัชญา อันเกิดจากการตกผลึก “พุทธปัญญา” ของกวีผู้รจนา กล่าวได้ว่าคติความเชื่อทางศาสนา คือ “สาระ” สำคัญที่กวีสื่อความหมายแฝงไว้ในคำจารึก

จากการตีความตัวบทจารึก บ่งชี้ว่าศาสนาพุทธ คือ รากฐานอันมั่นคงในกระแสความเชื่อของพระมหากษัตริย์ และส่งอิทธิพลยังความเชื่อของกวีที่แสดงมุมมองว่าศาสนาพุทธอยู่ “เหนือ” กว่าศาสนาพราหมณ์ กรณีนี้ เห็นได้จากการประดิษฐ์รูปเคารพในทางพระพุทธศาสนา เป็นองค์ประธานโดยแวดล้อมด้วยรูปเคารพเทพบริวารจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้น กวียกย่องพระราชจริยาคติของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าปราศจากข้อตำหนิ นับว่าต่างจากพฤติกรรมของเทพในคติศาสนาพราหมณ์ที่ยังมีข้อตำหนิอยู่

ศาสนาสัมพันธ์กับกลุ่มชน กล่าวคือ ศาสนารักษาสัมพันธ์ภาพกลุ่มชนให้เป็นเอกภาพเดียวกัน ซึ่งบริบทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มิติความหลากหลายเป็นลักษณะเด่น ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายของผู้คนก็ดี ความคิด ความเชื่ออันหลากหลายสืบทอดในหมู่ชาวเขมรจากรุ่นสู่รุ่นก็ดี ตลอดจนการรักษารักษาอำนาจของกลุ่มผู้นำก็ดี ปรากฏผลว่าพระพุทธศาสนาอันเนื่องมาจากพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ ทำหน้าที่ประหนึ่ง “รุ่ม” คือ ให้ “รุ่มเงา” และ “เชื่อมร้อย” สัมพันธภาพของกลุ่มชนให้รวมเป็นเอกภาพ นับว่าศาสนามีได้ทำหน้าที่แยกบุคคลเห็นห่างจากกัน แต่ผนึกรวมผู้คนทุกชนชั้น ทุกชาติพันธุ์ ทุกเพศวัย ดำรงอยู่ร่วมกันภายในอาคารสิ่งก่อสร้างที่กระจายอย่างกว้างขวางทั่วราชอาณาจักร

ปรัชญาทางศาสนา สื่อสาร “สัจธรรม” ความจริงและความสมบูรณ์ของชีวิต บทสวดตีพระเกียรติแสดงให้เห็น “จุดมุ่งหมายทางศาสนา” ของชีวิตมนุษย์อันน่าปรารถนา การตีความคุณค่าปรัชญาในแง่นี้ ประจักษ์ได้จากสารที่กวีสื่อถึง “การดำรงอยู่” หรือ “ความมีอยู่” ของพระบรมศาสดาพระโพธิสัตว์ และเทพในความเชื่อของพวกพราหมณ์

ปรัชญาทางศาสนาสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อพระพุทธศาสนาว่าด้วยความเคลื่อนไหวและความหยุดนิ่ง เล่นล้อระหว่างความดิ้นรนตามกิเลสและความนิ่งสงบ อันสื่อถึงปลายทางการเข้าถึง

ความหลุดพ้น ที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง ดูเหมือนกวีบันทึก “สารรัก” ซึ่งก็คือ ความในพระราชหฤทัยของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ด้วย ฉะนั้น “สารรัก” ในที่นี้ จึงมีสาระคุณค่าเทียบเท่า “สารรัก” ของ พระโศภิตที่ชื่อ “สาระ” พระเมตตาคิณสูงส่งแก่สรรพชีวิต

สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเสมือน “ค้นร่อง” สะท้อนบริบทสังคมและวิถีชีวิตผู้คนช่วงขณะนั้น จากการตีความด้วยอย่างละเอียด พบว่า “วงสังคม” ส่วนใหญ่เป็นภาพสังคมและวิถีชีวิตของชั้นสูง ทั้งนี้ก็ไม่แปลก เพราะจารึกถักถอมาจากโลกทัศน์ของกวีโดยมีราชสำนักเป็นแหล่งบ่มเพาะความคิด ฉะนั้น สังคมที่กวี “ถ่ายกรอง” จากที่ได้สัมผัสรับรู้ จึงปรากฏว่าองค์พระประมุขเป็นจุดยอดสุดของโครงสร้างทางสังคม ทรงความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณทวยราษฎร์ และบุคคลที่ครองอำนาจลดหลั่นลงมาคือเชื้อพระวงศ์ และบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ก็คือข้าราชการที่มีพันธกิจประการต่างๆ เพื่อค้ำจุนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

จารึกสะท้อนสังคมและวิถีชีวิตแบบ “พหุลักษณะ” ดังที่วิเคราะห์ถึงสังคมและวิถีชีวิตของผู้คน นอกเหนือจากกลุ่มผู้ถือครองอำนาจอันเหนียวแน่นในราชสำนัก เป็นต้นว่าสังคมและวิถีชีวิตของผู้ชาย และผู้หญิงโดยทั่วไป ซึ่งดำรงอยู่ร่วมกัน มีบทบาทหน้าที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาพร้อมเพรียงกัน **ข้อมูลจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทพระขรรค์** เป็นหลักฐานที่บันทึกจำนวนประชาชน แม้ไม่ใช่จำนวนทั้งหมด แต่พอมองเห็นตัวเลขจำนวนประชาชนซึ่งมีมากมายร่วมแสนคน ต่างสนองกิจกรรมศรัทธาทางศาสนา น่าสังเกตว่า กวีพยายามสะท้อนความมีอยู่ของกะเทยด้วย จึงเป็นไปได้ที่ สังคมขณะนั้นมีกลุ่มบุคคลที่เรียกว่ากะเทยในความรู้ของชนชั้นราชสำนัก

อนึ่ง ท่ามกลางความเคลื่อนไหวของจำนวนประชาชนจำนวนมาก ปรากฏว่ากวีบันทึกกลุ่มคนพลัดถิ่น ทั้งชาวจาม พุกาม และรามัญน่าจะเข้ามายังอาณาจักรกัมพูชาเพราะผลพวงสงคราม ที่น่าสนใจคือ มีการระบุถึงวิถีชีวิตกลุ่มชนยากไร้ คือ ทาส ยาก และเด็กกำพร้า ทำให้เห็นโครงสร้างบริบทสังคมกัมพูชาที่ประกอบด้วยชนชั้นนำ ชนชั้นทั่วไป และชนชั้นล่าง

การตีความคุณค่าบทสวดที่พระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ชวนให้ศึกษาหลายแง่มุม พิสูจน์คุณค่า “ตัวบท” คงทนและทำหายกาลเวลา คุณค่าเช่นนี้เอง ผลักดันพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บริบทประวัติศาสตร์ ศาสนาและปรัชญา รวมทั้งสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนให้มี “ชีวิต” ทั้งในโลกวิชาการ ซึ่ง“เปิดมุมมอง” ความคิดผู้ศึกษาอย่างต่อเนื่อง และในโลกของผู้กวีที่ เติบโตคุณบารมีองค์พระมหากษัตริย์ ดังประจักษ์ได้จาก “สาร” อันทรงพลังในบทสวดที่พระเกียรติ

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะบทสวดตีพระเกียรติมีความโดดเด่นของ **อลังการ** กวีสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์โดยสื่อความงามของเสียง และความหมาย อีกทั้งจารึกยังมีคุณค่าหลายด้าน อันเป็นคลังความรู้ที่นักวิชาการถกเถียงในประเด็นต่างๆ ข้อสังเกตนี้กระตุ้นผู้วิจัยให้มุ่งศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียด โดยกำหนดวัตถุประสงค์ 2 ข้อ คือ

(1) “เพื่อศึกษาวิเคราะห์ออลังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”

(2) “เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เห็นถึงคุณค่าในด้านต่างๆ”

ข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้เบื้องต้นว่า

“บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงามด้วยอลังการ จารึกแต่ละหลักกวีสร้างสรรค์ออลังการเชื่อมโยงกัน สื่อความคิดสร้างสรรค์หรืออิสระแห่งกวี นอกจากนี้ การสื่อความหมายของเนื้อหาจารึกยังแสดงให้เห็นคุณค่าของจารึกในด้านต่างๆ ด้วย”

ผลการศึกษาในบทวิเคราะห์ ตอบคำถามที่ผู้วิจัยมุ่งค้นหาในบทที่ 1 ที่มาและความสำคัญได้อย่างครบถ้วน ทั้งการศึกษาเพื่อให้ได้คำตอบว่าทำไมกวีสร้างสรรค์ออลังการสื่อความงามลุ่มลึก รายละเอียดจารึกในแต่ละหลักเชื่อมโยงกันอย่างไร สะท้อนภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และคุณค่ามิติต่างๆ อย่างไร

ดังนั้น เนื้อหาบทที่ 7 ผู้วิจัยจะขยายความผลการศึกษาให้เห็นชัด โดยประมวลเป็นบทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ตามลำดับดังต่อไปนี้

1. บทสรุป

จากการศึกษา “ออลังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ประกอบด้วยข้อมูลจารึก 9 หลัก ได้แก่ (1) *จารึกปราสาทตาพรหม* (k.273) (2) *จารึกทรายฟอง* (k.368) (3) *จารึกปราสาทโตว์* (k.692) (3) *จารึกปราสาทพระขรรค์* (k.908)

(4) **จารึกปราสาทพินานอากาศ** (k.485) (5) **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ k.287, k.288, k.547 และ k.597 โดยประยุกต์ฐานความรู้ในลักษณะสหวิทยาการ คือ จารึกศึกษา ประวัติศาสตร์ วรรณคดีศึกษา ภาษาศาสตร์ และทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พร้อมทั้งให้ความสำคัญการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี บริบทสังคมและประวัติศาสตร์ ภูมิหลังและศึกษาโครงสร้างของจารึก เพื่อเป็นพื้นฐานองค์ความรู้ สำหรับวิเคราะห์บทสวดตีพระเกียรติ ดังจะแสดงผลการศึกษาโดยแบ่งเป็น 2 ส่วน สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ของงานวิจัย ดังนี้

1.1 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับการสร้างสรรค์อลังการ

การศึกษาส่วนนี้ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อแรกของงานวิจัย สรุปได้จาก **บทวิเคราะห์อลังการทางเสียง และบทวิเคราะห์อลังการทางความหมาย** ดังนี้

1.1.1 บทวิเคราะห์อลังการทางเสียง

อลังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็น **อลังการทางเสียง หรือศัพท์าลังการ** แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) **การซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน** (2) **การซ้ำเสียง และเล่นความหมาย** ดังนี้

1.1.1.1 การซ้ำเสียงอักษรเดียวกัน

ผลการศึกษาอลังการทางเสียง โดยเฉพาะความต่อเนื่องของเสียง พบว่าสอดคล้องกับศัพท์าลังการ ประเภท “**อนุปราส**” กวีมีความสามารถพิเศษในทางกวีศาสตร์ โดยสร้างสรรค์เสียงในคำประพันธ์ซ้ำเสียงอักษรเดียวกันในรูปแบบต่างๆ อย่างหลากหลาย ดังเห็นได้จาก (1) เสียงพยัญชนะคู่เสียงเดียวกัน (2) เสียงพยัญชนะหลายตัว (3) เสียงคำชุดเดียวกัน (4) เสียงคำชุดเดียวกัน และพยัญชนะหลายตัว (5) เสียงพยางค์ท้ายคำ (6) เสียงพยางค์ท้ายคำ และคำชุดเดียวกัน (7) เสียงท้ายบาทเกี่ยวระหวัดกัน (8) เสียงคำเล่นล้อกันเป็นจังหวะดนตรี การศึกษาในครั้งนี้พบว่า กวีในราชสำนักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ดำเนินตามกรอบอลังการในตำราอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้ เพราะกวีมีใตสสัมผัสรับรู้ความงามของเสียง มีความสามารถในการสัมผัสรับรู้ท่วงทำนอง จังหวะเสียง เสียงที่สัมผัสกัน ยิ่งด้วยลักษณะธรรมชาติของภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาวรรณศิลป์ เอื้อให้กวีร้อยเรียงเสียงพยางค์แต่ละส่วนตามกรอบฉันทลักษณ์ กรองความงามของเสียงเข้ากับการสื่อสารอารมณ์ได้อย่างพอเหมาะพอดี จึงส่งผลให้จารึกบทหนึ่งมีความโดดเด่นของเสียงต่อเนื่อง กระทบอารมณ์ผู้รับสาร

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นความซับซ้อนของเสียง เป็นที่สังเกตว่าคำประพันธ์บทหนึ่งมีอนุปราสหรือความต่อเนื่องของเสียงจากการซ้ำเสียงซ้อนกันมากกว่า

หนึ่งรูปแบบ ผลการศึกษายังพบเสียงพยางค์ท้ายคำที่เป็นเสียงเดียวหรือชุดเดียวกัน ซึ่งกวีส่งเสียงสัมผัสระหว่างบาท หรือจากข้อความวรรคหนึ่งเชื่อมเสียงกับอีกวรรคหนึ่ง ลักษณะของเสียงเช่นนี้น่าจะเป็นความตั้งใจของกวีที่สร้างเสียงเพื่อส่งสัมผัสที่รื่นไหล แสดงให้เห็นว่ากวีเขมรโบราณในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ความสำคัญต่อเสียงสัมผัสมากเป็นพิเศษ

1.1.1.2 การยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกัน

อสังการทางเสียงอีกส่วนหนึ่ง คือ “ยมก” ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสียงที่จัดอยู่ในกลุ่มเสียงยมก ก็คือ การเล่นคำที่มีเสียงเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ความหมาย หรืออาจกล่าวได้ว่ากวีประจักษ์ความเด่นของเสียงรูปแบบนี้ โดยยำน้าหนักเสียงและเล่นความหมาย เพื่อให้ผู้รับสารได้รับสุนทรียรส นอกเหนือจากความคล้องจองต่อเนื่องของเสียง ผลการศึกษาข้างชี้ให้เห็นลักษณะเด่นของเสียง 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก กวีไม่ได้กำหนดรูปแบบยมกอย่างเคร่งครัด หรือจำแนกรูปแบบยมกอย่างละเอียดเช่นที่ปรากฏในตำราวรรณคดีสันสกฤต และบทกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤตชั้นเลิศ กวีแทรกความเด่นของเสียงรูปแบบนี้ในบาทเดียวกันบ้าง หรือต่างบาทบ้าง การยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกันไม่ได้มีรูปแบบคงที่ ทั้งนี้ น่าจะเป็นความประสงค์ของกวีเองที่ไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์ให้เป็นแบบแผน หากแต่นำเสนอการยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกันตามอิสระความคิดของกวี

ประการที่สอง การยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกัน เอื้อต่อการอ่านและขบคิดตีความตัวบท กล่าวคือ ความเด่นของเสียงลักษณะนี้เป็นจุดสังเกตเมื่อผู้รับสารอ่านคำประพันธ์ แล้วสะดุดใจกับเสียงที่เหมือนกัน ขณะเดียวกัน ผู้รับสารต้องรู้ความหมายที่ต่างกันด้วย ซึ่งการยำน้าหนักเสียง และเล่นความหมายต่างกัน เป็น “รหัส” ที่กวีแฝงซ่อนไว้ ผู้รับสารต้องทำความเข้าใจ โดยการ “ตีความ” ตัวบท

อสังการทางเสียง ในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งความต่อเนื่องคล้องจองของเสียงซ้ำกัน และการยำน้าหนักเสียงและความหมายต่างกัน เป็นกลไกความงามทางเสียงที่สื่ออารมณ์ ความรื่นไหลของเสียง และความไพเราะ ผลการศึกษานำมาสู่ข้อสังเกตประการสำคัญว่า จารึกภาษาสันสกฤตแม้มีสถานะเป็นตัวบทสดุดีพระเกียรติ แต่สันนิษฐานได้ว่า ในยุคสมัยที่กวีรับงานบทสดุดีพระเกียรติ กวีน่าจะได้อ่านหรือขับลำนำคำประพันธ์นั้นตามจังหวะ เสียงหนักเบา เสียงสั้นยาวของฉันทลักษณ์ถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือไม่เช่นนั้นตัวบทก็คงเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์และถกเถียงความงามภายในหมู่กวีราชสำนัก เพราะปรากฏชัดว่าเนื้อความจารึกมีเสียงพยางค์ เสียงสัมผัส การซ้ำเสียง และทำนองเสียงเป็นจังหวะหลากหลาย เหมาะสมต่อการอ่านออกเสียง แม้อ่านออกเสียงในใจ ไม่ได้เปล่งเสียงออกมาผู้รับสารก็ย่อมสัมผัสรับรู้ถึงพลังความงามทางเสียง ทั้งนี้ยังไม่

รวมถึงความหมายในจารึกซึ่งเห็นชัดว่าจารึกแต่ละหลักมีเนื้อความและแนวคิดของกวีคล้ายกัน ดังนั้นจึงควรเชื่อได้ว่ากวีพิถีพิถันต่อการสร้างลำนำเสียงเป็นจังหวะคล้องจองรื่นไหล ถ้ายทอดลงในบทสวดดีพระเกียรติอย่างยอดเยี่ยม

1.1.2 บทวิเคราะห์อรรถาธิบายทางความหมาย

การศึกษาอรรถาธิบายทางความหมายในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สัมพันธ์กับเรื่องเล่าปรัมปราคติ พื้นที่สนามรบ สรรพศิลป์หรือความรู้ทางศิลปศาสตร์ พระเกียรติยศ รวมทั้งสภาวะแวดล้อมภายในเมืองและสถานที่ ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นจุดประสงค์หลักของกวีที่สร้างภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามแบบฉบับอุดมคติ กล่าวคือ กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้มีลักษณะเหนือมนุษย์ เหนือตัวละครเอกในปรัมปราคติ เหนือพระมหากษัตริย์ เหนือเทวราชหรือพระอินทร์ เหนือฤๅษี ดังการที่พระมหากษัตริย์แสดงความมหัศจรรย์นานาประการ และทรงคุณธรรมเช่นพระโพธิสัตว์ ภาพลักษณ์ในองค์พระมหากษัตริย์เป็นทั้งวีรบุรุษ นักปกครอง นักปราชญ์ เทพ และผู้ทรงธรรม สะท้อนผ่านรูปแบบอรรถาธิบายที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นอรรถาธิบายจินตนาการของกวีโดยมองภาพสิ่งหนึ่งเหมือนสิ่งหนึ่ง อรรถาธิบายความหมายเชิงเปรียบเทียบ อรรถาธิบายที่กวีการกล่าวเกินจริง อรรถาธิบายที่กวียกเหตุการณ์หนึ่งมาสนับสนุนจุดประสงค์ของกวี อรรถาธิบายที่ชี้ให้เห็นสิ่งหนึ่งเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง อรรถาธิบายที่กวีนำเสนอความหมายของคำศัพท์แปลได้สองความหมาย เป็นต้น สรุปจากบทวิเคราะห์ที่ได้ 5 ประการ ดังนี้

ประการแรก การที่กวีอ้างเรื่องเล่า อนุภาคในปรัมปราคติของเทพเพื่อส่งเสริมสถานะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับตั้งแต่กำเนิดและวงศ์ตระกูล คุณสมบัติความงามที่เหนือกว่าเทพ และภาวะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ผนวกรวมเข้ากับพระมหากษัตริย์ การเทียบเคียงความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับตัวละครต่างๆ ในวรรณคดีมหากาพย์ การอ้างปรัมปราคติฤๅษี การรื้อฟื้นคตินิพนธ์พระศรี-พระลักษมี เรื่องราวของราหู รวมทั้งเรื่องเล่าในศาสนาพุทธ โดยผสมกลมกลืนกับพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ ส่งเสริมจินตภาพในองค์พระมหากษัตริย์ให้มีความเป็นเลิศในทางโลกและทางธรรม มีความประเสริฐ มีความน่าพิศวงตั้งประสูติ ขึ้นครองราชย์ และแผ่ขยายพระราชอำนาจ ผลการศึกษา ได้ข้อสันนิษฐานว่ากวีผู้สร้างสรรค์และผู้รับสาร มีความคิด ความเชื่อ และจินตนาการอยู่ในจุดเชื่อมต่อกัน กล่าวคือ ผู้สร้างตัวบทและผู้รับสาร ไม่มีความเห็นผิดแผก เห็นต่างหรือตั้งคำถามถึงความเป็นไปได้ในสิ่งมหัศจรรย์นั้น ความผสมกลมกลืนระหว่างเรื่องราวปรัมปราคติกับการสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จดงามด้วยภาษาอรรถาธิบาย ทำให้ประจักษ์ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ผู้มีความเป็นเลิศดำรงอยู่ในกระแสเวลาจากอดีตถึงปัจจุบัน

ประการที่สอง บทสวดดีพระเกียรติเน้นภาพสนามรบ กวีประกาศวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระมหากษัตริย์ “ยอดนักรบ” กวีสื่อด้วยอรรถาธิบายแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าสนามรบ

เป็นพื้นที่แห่งความงามที่มีพระมหากษัตริย์และพระลักษมีแห่งสงครามสถิตเด่นกลางสนามรบ และมีเครื่องประดับ คือ สายธารเลือด ไช่มุก น้ำอมฤต พญาช้าง ซึ่งเป็นภาพกลมกลืนกับวีรกรรมพระมหากษัตริย์ขณะทำสงคราม จึงเห็นได้ว่าการนำเสนอความหมายเช่นนี้ กวีเล่น**อลังการ**ให้ภาพความพิศวงในวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นจุดเด่น

ประการที่สาม บทสดุดีพระเกียรติกล่าวถึงความรอบรู้ของพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้ว่ากวีใช้**อลังการ**ตีความหมายคำศัพท์สองแง่มุม แสดงภาพพระมหากษัตริย์กับปาณินิ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ภาษาสันสกฤตคู่ขนานกัน และการกล่าวเกินจริงถึงความรู้อันมั่นคงของพระองค์ที่ท้าทายความรู้ของเทพรายละเอียดเช่นนี้ทำให้บทสดุดีพระเกียรติเชิดชูพระปรีชาญาณพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็น “ครู” หรือเป็น “ราชปราชญ์” และความรู้มีคุณค่าสูงส่งของพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องประดับโลก

ประการที่สี่ บทพรรณนาพระเกียรติยศพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนความประณีตในความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของกวี ดังประจักษ์ได้จากการสื่อสาร**อลังการ**ขอบเขตของความกว้างใหญ่ ความหนัก ความหนาแน่น ความสูงส่ง กลิ่น และความเย็น ที่ให้ความพึงขจรของพระเกียรติ และภาพเพดานพระเกียรติยศครอบคลุมโลก นับว่ากวีสร้างความหมายอย่างลุ่มลึกและเป็นสารอันซับซ้อนในการตีความ

ประการที่ห้า บทพรรณนาความเคลื่อนไหวภายในเมืองและสถานที่ เป็นขนบนิยมประการหนึ่งในจารึกภาษาสันสกฤต สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ การกล่าวถึงชื่อเมืองและสถานที่แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การแทรกชื่อเมืองและสถานที่ หรืออาจเรียกว่าเป็น “เทศะ” โดยไม่ได้แทรกความหมายทางกวีนิพนธ์ ตัวอย่างนี้เห็นได้ชัดใน**จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งกวีกล่าวถึงชื่อเฉพาะของสถานที่เรียงกันกับอีกลักษณะหนึ่งกวีกล่าวถึงชื่อเฉพาะในลักษณะความหมายเปรียบเทียบสองสิ่งเป็นสิ่งเดียวกัน และการสร้างจินตนาการก็จริงก็งออดมคติ นอกจากนี้ การประดับตัวบทให้มีความงามของ**อลังการ** ยังเกิดจากการเลียนแบบหรือพยายามดำเนินตามจารีตพรรณนาเมืองในกวีนิพนธ์ของกาลิทาส เห็นได้ใน**จารึกปราสาทไทร**

อลังการทางความหมายในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สื่อความหมายลุ่มลึกทางอารมณ์ จินตนาการ และอิสระแห่งกวี เนื้อหาจารึกแต่ละบทเป็น “รหัส” ทางความหมายที่ซับซ้อน การตีความบทสดุดีพระเกียรติด้วยมุมมองสหวิทยาการ นำมาสู่ผลการศึกษาซึ่งยืนยันได้ว่ากวีสร้างสรรค์**อลังการ**ในจารึกแต่ละหลักเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่**จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งเป็นจารึกสดุดีพระเกียรติหลักแรกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนถึง**จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งกวีสร้างสรรค์เนื้อหาประดับพระเกียรติหลักสุดท้าย เนื้อหาจารึกแต่ละหลักสังเกตได้ว่ามีรายละเอียดบางประการเสริมรับเติมเต็ม และขยายความจารึกหลักหนึ่งสู่จารึกหลักหนึ่ง หมายความว่ากวีผู้รจนาจารึกเรียนรู้และตระหนักถึงองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์เนื้อหา สืบต่อ แต่งเติม และทดลองสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ตลอดรัชสมัย ผลการวิจัยพบว่าการสื่อความจารึกด้วย**อลังการ**สืบเนื่องกัน กวีไม่ได้ดำเนิน

ตามกรอบทฤษฎีอสังการในตำราการประพันธ์ของนักวรรณคดีสันสกฤตอย่างเคร่งครัด เพียงแต่มีลักษณะที่สอดคล้องกับทฤษฎีอสังการ หากแต่แท้จริงแล้ว กวีสร้างสรรค์ความหมายจากอิสระแห่งกวีที่อิงกับบริบทความเชื่อยุคสมัย คือ มโนทัศน์พระพุทธศาสนาหายานอย่างสังเกตเห็นได้

1.2 การตีความคุณค่าบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การตีความคุณค่าบทสวดตีพระเกียรติในหัวข้อนี้ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่สองของงานวิจัย โดยเนื้อหาที่ศึกษาเน้นรายละเอียดใน 3 ประเด็น คือ (1) ประวัติศาสตร์ (2) ศาสนาและปรัชญา (3) สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน ผลการศึกษาพบว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเอกสารมรดกทางสังคมที่ทรงคุณค่า ดังนี้

1. คุณค่าจารึกในมิติประวัติศาสตร์

จารึกภาษาสันสกฤตแต่ละหลักช่วยเติมเต็มพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่คลุมเครือ บทวิเคราะห์สรุปได้ว่า คุณค่าในส่วนนี้จำแนกได้เป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติโดยตรง และข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องร่องรอยสิ่งก่อสร้าง บ่งบอกความเคลื่อนไหวของยุคสมัย กล่าวคือ

1.1 ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติโดยตรง

จารึกให้คำตอบสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์ทรงอ้างสิทธิในราชบัลลังก์ เพราะสายตระกูลสืบเนื่องจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 กับพระนางชัยราชจุตามณี สายตระกูลทางฝ่ายพระราชบิดาและพระราชมารดามีส่วนสนับสนุนพระองค์ให้เถลิงอำนาจขึ้นสู่ราชบัลลังก์กัมพูชาในปีมหาศักราช 1104 ดังที่กวีแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าพระองค์ไม่ใช่ผู้นำที่แปลกแยกทางเชื้อสายจากบุรพกษัตริย์ทั้งหลาย หากมีความชอบธรรมที่จะผดุงเกียรติยศแห่งเชื้อสายและราชบัลลังก์ จารึกให้รายละเอียดเหตุการณ์ สถานที่ บริบทแวดล้อมทั้งก่อนหน้าที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ การเสด็จไปยังอาณาจักรจามปา เป็นช่วงเวลาหนึ่งทางประวัติศาสตร์ที่สับสนมากที่สุด และน่าจะเกี่ยวข้องกับการที่ราชสำนักกัมพูชาติดต่อกับอาณาจักรจามปาในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสำคัญทางฝ่ายกัมพูชากับจามปาเริ่มเป็นปมเกี่ยวพันกัน กระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปประทับที่อาณาจักรจามปา ฐานอำนาจทางการเมืองแต่ครั้งก่อนก็น่าจะสนับสนุนอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในครั้งนั้นด้วย ส่วนบั้นปลายพระชนม์ชีพ ข้อมูลพระราชประวัติขาดหาย ไม่ทราบเหตุการณ์ล่มสลายในราชสำนัก การเสด็จสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และรัชทายาทที่ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระองค์ แต่ควรเชื่อได้ว่าพระองค์สวรรคตด้วยพระโรคชรา ไม่เกี่ยวข้องกับโรคเรื้อนหรือโรคระบาด

1.2 ข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องร่องรอยสิ่งก่อสร้าง บ่งบอกความเคลื่อนไหวของยุคสมัย

สิ่งก่อสร้างมากมายในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สัมพันธ์กับพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ แผนการก่อสร้างต่างๆ นั้น พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสนใจพระราชหฤทัยตั้งแต่ขึ้นครองราชย์ ดังที่ **จารึกปราสาทตาพรหม** ย้ำเตือนถึงความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชมารดา โดยมีการก่อสร้างปราสาทเพื่ออุทิศถวายและสถาปนาพระราชมารดาเป็นพระโพธิสัตว์ประดิษฐานภายในปราสาท การสร้างสรรคจารึกต่อมา เช่น **จารึกปราสาทพระขรรค์** รับผิดชอบคิดจากปราสาทตาพรหม แต่สาระของบันทึกพระมหากษัตริย์มุ่งอุทิศบุญกุศลถวายพระราชบิดา ขณะเดียวกันจารึกก็ให้ข้อมูลเครือข่ายราชมรรคา ร่องรอยของเทศะ รูปเคารพ เรือไฟ และอาโรคยศาลาหรือสถานพยาบาล ดังที่กวีผู้รจนาจารึกประจำอาโรคยศาลาสะท้อนภาพเคลื่อนไหวทางการแพทย์ในจารึก แสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นครั้งแรกที่อาณาจักรกัมพูชาปรากฏสิ่งก่อสร้างที่รองรับสุขอนามัย สวัสดิภาพ ความปลอดภัยในการเดินทาง และการอำนวยความสะดวกที่พระมหากษัตริย์ทรงคำนึงถึงชีวิตมนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม ดังที่ผลการศึกษาชี้ให้ประจักษ์ชัดว่าโครงการสิ่งก่อสร้าง มีมูลเหตุมาจากการดำเนินพระราชจริยาวัตรเช่นธรรมเนียมราชของขมพูทวีปคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดถือแนวทางพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นบรรทัดฐาน ความคิดนี้น่าจะเป็นแรงผลักดันให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงให้ก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อทวยราษฎร์

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลประวัติศาสตร์ หากมีการค้นพบจารึกภาษาสันสกฤตหลักใหม่ หรือค้นพบ**จารึกปราสาทบายน** ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตชุดเดียวกับ**จารึกปราสาทตาพรหม** **จารึกปราสาทพระขรรค์** และ**จารึกปราสาทจรุง** ก็น่าจะให้คำตอบข้อสงสัยและให้ภาพประวัติศาสตร์ใน รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ชัดเจนสมบูรณ์ขึ้น

2. คุณค่าจารึกในมิติศาสนาและปรัชญา

จารึกบรรจุความหมายทางศาสนาและปรัชญา การสื่อแนวคิดปรัชญาทางศาสนามีระดับความลึกซึ้งตามการตีความและความเข้าใจของผู้รับสาร ผลการศึกษาพบว่าในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นช่วงเวลาปฏิวัติศาสนาเด่นชัดช่วงหนึ่ง มีความพยายามจากราชสำนักที่จะสถาปนาคติความเชื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระและอุดมคติสูงสุดในพระพุทธศาสนาให้เป็นแก่นหลักของยุคสมัย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าศาสนาหรือลัทธิของพราหมณ์ที่ครองอำนาจมาอย่างยาวนานในราชสำนักกัมพูชาจะเลือนหาย กลุ่มนักบวชที่เรียกว่าพราหมณ์มีบทบาทส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่เป็นปุโรหิต เป็นครูถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่พระมหากษัตริย์ เป็นผู้กุมความรู้ในศาสตร์ที่เกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น ทำหน้าที่ผู้พิพากษา และยังรักษาความซับซ้อนทางความคิด

ในทางศาสนา คือ เป็นผู้นำทางพิธีกรรม ดังที่**จารึกปราสาทโตว์** กล่าวถึงพราหมณ์ในตระกูลผู้ตัดสินคดีความ มีความศรัทธาใศวินิกาย โดยถ่ายทอดหลักปรัชญาและระเบียบพิธีกรรมของพราหมณ์ ขณะที่บทบาทศาสนาต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในบริบทยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนจำนวนมาก

ประเด็นสำคัญก็คือ หากพิจารณาพุทธและศาสนาของพราหมณ์ระดับผิว โดยมองโครงสร้างศาสนาเป็นแกนกลางของทุกชีวิต จะเห็นถึงความผสมผสาน แต่การมองสาระระดับลึกพิจารณาที่แก่นศาสนา พบว่าบทสวดดีพระเกียรติจำนวนมากส่งสารให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามหายานมีอิทธิพลเหนือพราหมณ์ ไม่ว่าจะเป็็นสาระคำสอนและการยกย่องศาสดาให้มีระดับความเหนือกว่าการตีความเพื่อพินิจสาระที่ลุ่มลึก จึงชี้ให้เห็นว่าศาสนาที่อิงกับความเชื่อของเทพไม่สนองอุดมคติสูงสุดของพระมหากษัตริย์

สารทางศาสนาที่แฝงอยู่ในจารึก กวีเลือกสรรและแทรกพลังความคิดทางปรัชญาให้ผู้รับสารตีความ คุณค่าในแง่นี้สะท้อนสังขธรรมและพลังทางปัญญาที่กวีถ้อยกรองสาระทางศาสนา เพื่อโน้มน้าวใจผู้รับสารให้อุกคิดว่าคุณค่าที่แท้จริงสำหรับชีวิตมนุษย์คืออะไร กวีสะท้อนคำตอบให้เห็นว่าแนวคิดโมกษะหรือนิรวาณตามหลักความเชื่อในพระพุทธศาสนา การบริจาทานและการแบ่งปันรวมทั้งความรักตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ เป็นเป้าหมายสำคัญยิ่งในวัตรปฏิบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งดูจะเป็นแบบอย่างกระตุ้นให้ผู้รับสารใคร่ครวญถึงความลุ่มลึกของหลักสังขธรรมและน้อมนำแนวทางปฏิบัติขององค์พระมหากษัตริย์มายึดถือไว้

3. คุณค่าจารึกในมิติสังคมและวิถีชีวิตของผู้คน

จารึกที่ให้รายละเอียดสังคมและวิถีชีวิตบุคคลหลากหลายสถานภาพ ตั้งแต่กลุ่มชนชั้นนำวิถีชีวิตผู้ชาย ผู้หญิง และกะเทย สังคมและวิถีชีวิตของคนพลัดถิ่น และชีวิตของคนยากไร้ เหล่านี้ประมวลข้อสรุปได้ชัดเจนว่าสังคมในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสังคมพหุลักษณะ และมีรายละเอียดที่น่าสนใจ คือ ในแง่โครงสร้างชนชั้นหรือระดับกลุ่มบุคคลที่ครองอำนาจในสังคม มีให้เห็นตั้งแต่กลุ่มคนอยู่บนยอดสุดของโครงสร้างปิรามิด คือ ชนชั้นนำ ไล่ระดับจากบนลงล่างตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และข้าราชการสำนักลดหลั่นลงมา ขณะเดียวกันมีการระบุถึงกลุ่มบุคคลทั่วไป ในจารึกสะท้อนภาพผู้ชาย ผู้หญิง อาศัยอยู่ที่ศาสนสถานปะปนกับนักรบ และกลุ่มคนพลัดถิ่น เช่นพม่า มอญ จาม ซึ่งถูกจับเป็นเชลยในวาระสงครามก็เข้ามาอยู่ร่วมกันโดยทำหน้าที่เป็นข้าวัดภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ด้วย มีที่แฝงเร้นกวีไม่ได้กล่าวถึงโดยตรงแต่ใช้ภาษาความเปรียบ ก็คือ กะเทย กวีอ้างปรัมปราคดีเรื่องนางอลิา ที่ดูจะเสียดเย้ยเพศสภาพที่เปลี่ยนกลับไปกลับมา สุดท้ายกลุ่มบุคคลระดับล่างสุดที่กวีกล่าวถึงในจารึกคือ ผู้ยากไร้ หรือคนขอทาน

มีข้อสังเกตว่า **จารึกปราสาทพิมานอากาศ** เป็นจารึกหลักเดียวในรัชสมัยนี้ที่กล่าวถึงเด็กกำพร้า เด็กเหล่าถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง แสดงว่าผู้มีอำนาจในราชสำนักรับรู้ถึงปัญหานี้ โดยเสนอทางแก้ปัญหาในระดับหนึ่ง ดังเห็นได้จากที่พระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางอินทรเทวี ทรงอุปถัมภ์เด็กกำพร้า

ในแง่บทบาทหน้าที่ บุคคลหลากหลายสถานภาพมีบทบาทคำชูสถานภาพพระมหากษัตริย์ จารึกสะท้อนให้เห็นว่าสังคมเคลื่อนไปตามพระวิสัยทัศน์และพระราโชบายของพระมหากษัตริย์ ผู้ชายผู้หญิงเท่าที่กวีระบุปริมาณจำนวนมากในจารึก ก็ทำให้เห็นว่าบริบทสังคม ศูนย์รวมอำนาจอยู่ที่ราชสำนักอย่างแท้จริง

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น “คลังความรู้” ที่ให้คุณค่าประวัติศาสตร์ ศาสนาและปรัชญา สังคมและวิถีชีวิตของผู้คน ที่แฝงซ่อนในบทสวดตีพระเกียรติ “คลังความรู้” นี้เป็นสารระดับลึกที่ต้องตีความและทำความเข้าใจบริบทอันซับซ้อน โดยเฉพาะคุณค่าที่สกัดสาระเป็นนามธรรม คือ ความเชื่อที่อิงกับศาสนา

การตีความคุณค่าในมิติต่างๆ พิสูจน์ให้เห็นว่าจารึกเป็นชุดข้อมูลที่มีชีวิต ทำทนายการตีความ และมีอีกหลายแง่มุมให้สืบค้นและศึกษาต่อไปได้อีก อาจกล่าวได้ว่า จารึกแฝงพลังทางปัญญากระตุ้นให้ผู้อ่านจารึกทำความเข้าใจบริบทยุคสมัย ยิ่งไปกว่านั้น ยังเกิดประโยชน์เพื่อการเข้าใจชีวิตมนุษย์และสังคมน้อย่างลุ่มลึกด้วย

2. อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีประเด็นอภิปรายขยายผล 3 หัวข้อ คือ จารึกภาษาสันสกฤตในฐานะหลักฐาน แสดงความคิดสร้างสรรค์องค์การของกวี ประเด็นต่อมา จารึกเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความมีอยู่จริงของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม นั่นก็คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประเด็นสุดท้าย จารึกเป็น “ผลึกทางปัญญา” และ “มรดกตกทอดทางอารยธรรม” ดังนี้

2.1 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นว่า “อสังการ” คือ องค์ความรู้ประ

พันธศิลป์ กวีสังมองค์ความรู้และสร้างสรรค์เป็นบทสวดตีพระเกียรติ

จารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาที่มีเนื้อหาเทิดทูนพระมหากษัตริย์ สืบขนบนิยมการประพันธ์คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ กวีนิยมใช้ภาษาสันสกฤตเป็นสื่อกลาง ใช้ฉันทลักษณ์หลาย สื่อภาษาที่เข้าใจยาก และที่สำคัญเนื้อหาจารึกสื่อภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ตามแบบฉบับอุดมคติ ที่น่าสังเกต บทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตเป็นกวีนิพนธ์ที่มีอสังการ การสร้างสรรค์บทสวดตีพระเกียรติทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่ากวีราชสำนัก “สืบต่อ” จาริตการประพันธ์ศิลป์เป็น “แบบแผน”

นิยมคล้ายคลึงกัน แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าจารึกสดุดีพระเกียรติมีรูปแบบนิยมเดียวกัน จารึกบางหลักก็สร้างสรรค์ด้วยบทให้มีความเด่น เห็นได้จากจารึกหลักเดียวกัน แต่มีสองภาษา คือ ภาษาเขมรโบราณและภาษาสันสกฤต เช่น *จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม* *จารึกตวลปราสาท* และ *จารึกโอเสม็ด* เป็นต้น ก็จะเห็นถึงกลวิธีการแต่งบางประการที่มีลักษณะเฉพาะ จารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหายาวมาก มีรูปแบบ “มหากาพย์” เช่น *จารึกปราสาทแปรรูป* และ *จารึกปราสาทแม่บุญตะวันตก* จะเห็นถึงลีลาวรรณศิลป์ และการเล่นสำนวนโวหารเป็นพิเศษ หรือจารึกที่แสดงอัจฉริยภาพกวีที่ต้องไข “กล” อันซับซ้อน เช่น จารึกภาษาสันสกฤตพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จารึกเหล่านี้ คือ เครื่องหมายความสำเร็จของอสังการที่ขึ้นอยู่กับบริบทประวัติศาสตร์และสภาพสังคมที่เอื้อให้งานนิพนธ์นั้นเจริญรุ่งเรือง

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับเนื่องในกระแสประวัติศาสตร์และสภาพสังคมที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์บทสดุดีพระเกียรติ ดังจะเห็นได้ว่าการก้าวขึ้นมามีบทบาทอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นช่วงเวลาฟื้นฟูสภาพบ้านเมืองอาณาจักรกัมพูชาขึ้นมาใหม่แทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม ระบบสาธารณสุข การศึกษา และอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ กวีในรัชสมัยนี้เป็นหน่วยหนึ่งของศิลปินหลวงที่สร้างสรรค์ความเจริญในด้านอักษรศาสตร์อย่างโดดเด่น ประจักษ์พยานในแง่ก็คือจารึกภาษาสันสกฤต

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บ่งชี้ความสำเร็จรุ่งเรืองของ “อสังการ” ซึ่งในการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤต อสังการเป็นส่วนหนึ่งของคุณค่าทางวรรณคดี สอดคล้องกับที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กล่าวถึงความสำคัญของอสังการว่า “*เป็นสิ่งที่ส่งเสริมความงดงามของบทกวีนิพนธ์ เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการแต่งบทกวีนิพนธ์*”¹⁴⁴⁶ มิตินี้ ความสัมพันธ์ระหว่างอสังการกับการเขียนจารึกภาษาสันสกฤตจึงเป็นเครื่องส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะจารึกที่มีเนื้อหาเป็นบทสดุดีพระเกียรติ จารึกแต่ละหลักนำเสนอกลวิธีการแต่งแบบกาพย์ เน้นความประณีตของสำนวนภาษา¹⁴⁴⁷ เนื้อหาจารึกเอื้อให้กวีแสดงความสามารถทางการประพันธ์ โดยกวีนำเสนออสังการอย่างเต็มที่¹⁴⁴⁸

ประเด็นสำคัญคือ การสร้างสรรค์จารึกภาษาสันสกฤตจนมีอสังการ กวีน่าจะประมวลความรู้และพัฒนาวิธีการประพันธ์จากหลักเกณฑ์วรรณศิลป์ของอินเดียใช่หรือไม่ หรือว่าเป็นภูมิปัญญาอันนำที่ของกวีเอง

¹⁴⁴⁶ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน *ภาษา-จารึก 7* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 11.

¹⁴⁴⁷ Michael Witzel, “On Indian Historical Writing: The role of the Vamsāvalis,” in *Journal of the Japanese Association for South Asian Studies*, 2 (1990):5.

¹⁴⁴⁸ Keyur R. Karagudari, “Select Sanskrit inscriptions of India: a literary study” (Ph.D. Thesis, Karnatak University, Dharwad, 2013), 92.

R.C. Majumdar รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา แล้วอ้างข้อสังเกตของ Coedès ที่ว่า *จารึกที่วัดธิปตี* อันเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่ประดิษฐานที่พระเกียรติพระเจ้ายโศวรมัน และพระราชโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าหรรษวรมันที่ 2 และพระเจ้าอิตานวรมันที่ 3 แสดงลีลาการใช้ภาษาแบบเคาฑะ (เคาฑี) ฉะนั้น ความเป็นไปได้ก็คือ กวีอาจมีเชื้อสายเป็นชาวเคาฑะ หรืออาศัยอยู่ที่แคว้นเคาฑะ¹⁴⁴⁹ มาเป็นเวลายาวนานแล้ว หรือไม่เช่นนั้นกวีผู้รจนานี้จะฝึกฝนการประพันธ์มาจากแคว้นเคาฑะ¹⁴⁵⁰

Vasundhara Filliozat ศึกษาอิทธิพลจารึกอินเดียในอาณาจักรกัมพูชา โดยเสนอข้อสังเกตว่ากวีในอาณาจักรกัมพูชาที่เขียนจารึกภาษาสันสกฤตอย่างงดงาม เพราะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤต รวมทั้งวัฒนธรรมอินเดียตอนใต้ หรือทางรัฐกรณาฏกะ สิ่งที่เหมาะสมกันคือความงดงามของบทสวดที่พระเกียรติในจารึก เพียงแต่ว่ากวีกัมพูชาพัฒนาลีลาการแต่งเป็นแบบฉบับของตน¹⁴⁵¹

แม้ไม่มีหลักฐานระบุว่ากวีเขมรใช้ตำราวรรณคดีอินเดียเล่มใดเป็นแนวทางการประพันธ์บทสวดที่พระเกียรติให้มีมาตรฐานอลังการ อีกทั้งไม่มีข้อมูลระบุชื่อนักวรรณคดีอินเดียในจารึก แต่หลักฐานจากจารึกยืนยันศิลปะการประพันธ์ของกวีที่นายยกย่อง ซึ่งจุดประกายนักจารึกศึกษาแนวสุนทรียะให้ตั้งข้อสังเกตว่าจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาได้รับอิทธิพลการประพันธ์จากอินเดีย หรืออาจเป็นไปได้ว่ากวีมีเชื้อสายเป็นชาวอินเดีย กล่าวคือ มีมุมมอง และสายตาแบบกวีชาวอินเดีย ลีลาการแต่งจารึกจึงเลียนแบบภาษากรีกวินิพนธ์ชั้นเลิศของอินเดีย เช่น งานวรรณคดีชิ้นครูของกาลิทาส ดังนั้น หากยอมรับว่ามาตรฐานความงามทางวรรณศิลป์ที่กวีราชสำนักกัมพูชาสร้างสรรค์จารึก กวีผู้มีอัจฉริยภาพทางการประพันธ์จึงน่าจะรู้จักและตระหนักดีถึงหลักเกณฑ์และทฤษฎีในเรื่อง

¹⁴⁴⁹ แคว้นเคาฑะเป็นชื่อแคว้นโบราณของอินเดีย ในยุคแรกชาวเคาฑะเป็นที่รู้จักในฐานะนักเดินเรือชื่อเคาฑะได้รับการบันทึกเป็นครั้งแรกในไวยากรณ์สันสกฤตของปาณินิ และชื่อนี้ปรากฏอย่างแพร่หลายในคัมภีร์ *ปุราณะ* ในปัจจุบันแคว้นเคาฑะอยู่ทางทิศตะวันออกของอินเดีย นอกจากนี้ชื่อเคาฑะหรือเคาฑีในทางวรรณคดีนั้นปรากฏในตำรา *กาวยาทรศนะ* ของทนต์ทินด้วย ซึ่งลีลาภาษาแบบเคาฑีนี้ กวีนิยมใช้ลีลาภาษาที่ค่อนข้างรุนแรง ใช้คำประพันธ์ที่มีเสียงแข็งขัน ใช้เสียงพยัญชนะชนิดซึ่งเป็นเสียงหนัก ใช้สระประสม การซ้ำอักษร และใช้คำสมาสจำนวนมาก รวมทั้งใช้โวหารเป็นนัยและความหมายไม่ชัดเจน ดูใน **Gauda Ancient City, India**, accessed September 12, 2019, available from <https://www.britannica.com/place/Gauda-ancient-city-India>; กุสุมาลักษมณี, *การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 38.

¹⁴⁵⁰ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja* (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), xvii., 162.

¹⁴⁵¹ Vasundhara Filliozat, "Indian Epigraphy and its influence on Cambodia," in *Sikṣācakar* 5 (2002): 15.

อสังการ เรียนรู้กวีนิพนธ์จากต่างถิ่น แล้วผสมผสานกับอิสระแห่งกวีที่ไม่ยึดติดกับกรอบหลักเกณฑ์ ทฤษฎีอย่างเคร่งครัด

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ชี้ให้เห็นองค์ความรู้ประพันธ์ศิลป์ ที่กวี สังคมและสร้างสรรค์จนเป็นบทสวดิพระเกียรติ องค์ความรู้ประพันธ์ศิลป์นี้ คือ การรื้อฟื้นครรถองการ ประพันธ์ในราชสำนักให้กลับมารุ่งเรือง หลังจากที่จารึกภาษาสันสกฤตขาดหายไป ในราชสำนักกัมพูชา เป็นระยะเวลายาวนาน นัยนี้จะเห็นได้จากความตอนหนึ่งใน **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งกล่าวถึงพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 โปรดให้ฟื้นฟูศาสตร์แห่งตัวอักษรขึ้นมาใหม่ ศาสตร์แห่งตัวอักษรนี้ น่าจะเป็นองค์ความรู้ ทางอักษรศาสตร์ที่ขาดหายไป และน่าสังเกตด้วยกวีมักกล่าวเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับ ปาณินิ ดัง**อสังการเคลษะ**เล่นความหมายเปรียบเทียบปาณินิกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน **จารึกปราสาทพระขรรค์** ซึ่งถือว่าเป็นตัวอย่างที่ชี้ว่าความรู้ภาษาสันสกฤตในราชสำนักขณะนั้น รุ่งเรืองมาก เมื่อกวีศึกษาไวยากรณ์จนแตกฉานแล้ว จึงได้สร้างสรรค์บทสวดิพระเกียรติถวาย พระมหากษัตริย์ หลักฐานตัวบทที่สืบทอดถึงปัจจุบันนี้ จึงเป็นที่ประจักษ์ถึงความเป็นเลิศของบทสวดิ พระเกียรติ ทั้งการสื่อความลุ่มลึกของเสียงและความหมายมีความซับซ้อนอย่างมาก ดังผลวิจัยแสดง ประเด็นการใช้เสียงสัมผัสคล้องจองและเล่นทำนองเสียงต่างๆ หลายแบบ และการสื่อความหมายผ่าน บทพรรณนาที่หลากหลาย โดยเฉพาะการอ้างปริมปราศติจากเรื่องเล่าต่างๆ แสดงให้เห็นความรอบรู้ ของกวีที่เลือกเฟ้นสื่อเปรียบจากเรื่องเล่าจำนวนมาก รวมทั้งชุดภาษา**อสังการ**ที่มีความเชื่อมโยงกันใน จารึกแต่ละหลัก เหล่านี้ คือ องค์ความรู้ประพันธ์ศิลป์ที่กวีเรียนรู้ ชัดเกล้าฝีมือ และแสดงอหังการ สร้างสรรค์สำนวนภาษาให้มีความแปลกใหม่ นับว่าเป็นลักษณะเด่นของจารึกภาษาสันสกฤตในรัชสมัย นี้

2.2 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเครื่องย้ำเตือนประชาชนให้ตระหนักว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมมีอยู่จริง

ในยุคสมัยโบราณที่วิถีชีวิตผู้คนอยู่กับธรรมชาติ ความลึกลับ ความไม่แน่นอน รวมทั้ง อิทธิปาฏิหาริย์เหนือความคาดเดาและความตระหนักรู้ ในขณะที่ระบบการเมืองการปกครอง ผันผวน มีการช่วงชิงอำนาจทางการเมือง ผู้นำขึ้นชื่อว่าเป็นพระมหากษัตริย์ มีบทบาทสำคัญ อย่างยิ่ง เพราะพระองค์เป็น “เสาหลัก” หรือ “หลักเมือง” เป็นที่พึ่งพิงแก่ผองชน เป็น “ผู้ปกป้อง” อาณาจักรไม่ให้ศัตรูมารุกราน และเป็น “สมมติเทพ” หรือ “เทวราช” ทรงพลังอำนาจเพื่อให้ ประชาชนทุกหมู่เหล่าเคารพยำเกรง บทสวดิพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 สื่อบทบาทและภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์เช่นที่ว่านี้ แต่ที่พิเศษ ภาพลักษณ์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดดเด่นในด้านพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม นัยนี้ จารึกจึงเป็นเครื่องย้ำเตือนหรือ เครื่องเตือนใจอนุชนรุ่นหลังให้ตระหนักว่าอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์ผู้มืบทบาท

เป็น “ธรรมราชา” คือ ทรงยึด “ธรรมะ” เคียงคู่กับ “หลักการปกครอง” มีอยู่จริง นั่นคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนามของพระองค์ปรากฏอยู่ในจารึก สายตระกูล การแสดงวีรกรรม และพระราชจริยานวัตรอันประเสริฐกวีระบุไว้ในจารึก

การดำรงอยู่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มิใช่จินตนาการของกวีที่สร้างจากเรื่องเล่าหรือสร้างโครงเรื่องวีรบุรุษทางวัฒนธรรม หากแต่ว่าพระองค์ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติกัมพูชาปลายสมัยเมืองพระนคร ยุคสมัยบายนของพระองค์ เป็นที่ประจักษ์ว่าปรัชญาความคิดทางศาสนาและปริมปราคติโบราณแทรกซึมทั่วศิลปกรรม หลักฐานจารึกก็ชี้ให้เห็นว่าพระองค์มีน้ำพระราชหฤทัยประดุจพระโพธิสัตว์

“พระโพธิสัตว์” คือ ผู้อุทิศตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ โดยยอมแบกรับความเจ็บปวดเพื่อเยียวยาความทุกข์ของสรรพสัตว์ สารอันลึกซึ้งใน *จารึกทรายทอง* และจารึกหลักต่างๆ ชี้ให้เห็น ภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ในร่างมนุษย์ พระองค์ทรงยอมรับความทุกข์ของพสกนิกรมาใส่ไว้ในพระราชหฤทัย

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ “ทรงธรรม” นอกเหนือจากที่เป็นพระมหากษัตริย์ “ยอดนักรบ” และ “ยอดนักปราชญ์” ดังที่งานวิจัยนี้ได้ศึกษาอย่างละเอียดแล้ว บทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตก็ล้วนชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงคุณประเสริฐต่อทวยราษฎร์ พระองค์ทรงเป็น “ผู้ให้” เยี่ยงผู้บริจาคทานที่ไม่สิ้นสุด พระองค์ทรงเป็น “นักก่อสร้าง” และ “นักปฏิบัติ” ด้วยดำริว่าแผนพัฒนาอาณาจักรจะต้องประกอบด้วยโครงการก่อสร้างน้อยใหญ่ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของพสกนิกร ดังเห็นได้จากอารยสถาปนาจำนวนมาก ที่สำคัญพระองค์ทรงเป็น “ธรรมิกราชา” เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป ฉะนั้น การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศน้ำพระราชหฤทัยอันประเสริฐเพื่อทวยราษฎร์ เป็นเครื่องย้ำเตือนผู้รับสารในจารึกให้ตระหนักว่าพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมในเอเชียอาคเนย์มีอยู่จริง

2.3 จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น “ผลึกทางปัญญา” และ “มรดกตกทอดทางอารยธรรม”

นับตั้งแต่ที่นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (EFEO) ศึกษาค้นคว้าจารึก รวบรวมจัดเก็บเป็นคลังข้อมูลจารึกอย่างมีระบบ ข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชา สะท้อนความเคลื่อนไหวของอารยธรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ ที่สำคัญ จารึกกระตุ้นให้นักวิชาการศึกษาหัวข้อต่างๆ อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวได้ว่าหากขาดหลักฐานเช่นจารึก ประวัติศาสตร์และความก้าวหน้าทางวิชาการย่อมมีดมน ไม่ทราบว่าคุณสมัยนั้น มีความเคลื่อนไหวของบริบท รายงานผู้ปกครอง การเปลี่ยนผ่านยุคสมัย รวมถึงภูมิปัญญา

อันสูงส่งที่ผดุงสังคมอย่างไร โดยเฉพาะการที่อนุชนรุ่นหลังสัมผัสกับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คงไม่ปรากฏชัดและเป็นข้อถกเถียงต่อไปว่าพระมหากษัตริย์ผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรมโบราณสถาน คือพระมหากษัตริย์พระองค์ใด จารึกภาษาสันสกฤตเป็นภาพสะท้อนพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่อนุชนรุ่นหลังสัมผัสรับรู้ในพระมหากุณณาธิคุณ พระวิสัยทัศน์อันกว้างไกล และขอบเขตพระราชอำนาจที่กว้างขวาง จารึกบันทึกสภาพอาณาจักร ศาสนาและความเชื่อ วิถีชีวิตผู้คน จารึกให้ภาพการต่อสู้ของกลุ่มชนชั้นสูงที่แสวงหาผลประโยชน์หรืออำนาจทางการเมือง พร้อมกันนั้นสารในจารึกคลี่คลายความขัดแย้งเมื่อผู้นำสถาปนาอำนาจเป็นพระมหากษัตริย์ จากแผ่นดินเป็นจลาจลก็กลับคืนสู่ความสงบสุข

กล่าวได้ว่าจารึกเป็น “ผลึกทางปัญญา” และ “มรดกตกทอดทางวัฒนธรรม” ที่กวีถ่ายทอดสิ่งที่ต้องการสื่อสารด้านต่างๆ ทั้งประวัติศาสตร์ ระบบการเมืองการปกครอง ศาสนาและปรัชญา วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ศิลปะและวรรณคดี เป็นต้น

จารึก คือ ผลงานลายลักษณ์อักษรสร้างสรรค์โดยมนุษย์ เป็นผลงานประมวลภูมิปัญญา ประสพการณ์ สำนึก และตัวตนของผู้สร้างสรรค์ การเรียนรู้จารึกภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง มีประโยชน์ต่อยุคสมัยปัจจุบันที่ความรุดหน้าทางเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงต่อเนื่อง นอกจากความรู้ใหม่ๆ ก้าวหน้าและพัฒนาอยู่ตลอดเวลาสนองต่อความต้องการของคนรุ่นใหม่แล้ว การเติมเต็มในองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณและการประจักษ์ถึงความซับซ้อนของความคิดผู้สร้างสรรค์จารึกตั้งที่งานวิจัยนำเสนอมานี้ ก็มีคุณค่าต่อการทบทวนรากเหง้าประวัติศาสตร์ของ “ตัวเรา” และ “ประชาคมเพื่อนบ้าน” อันดำรงร่วมแผ่นดินถิ่นเกิด เชื่อมโยงอารยธรรมซึ่งกันและกัน

การศึกษา “อสังการในบทสวดตีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” คือ การเรียนรู้มรดกผลงานสร้างสรรค์ของกวี ทำให้ตระหนักว่าจารึกมีความรู้อันมีชีวิต มีคุณค่าเหนือกาลเวลาและถิ่นที่ จารึกแฝงพลังปัญญา และอสังการอันลุ่มลึกสะท้อนให้เห็นจากเสียงและความหมาย แม้จารึกมีข้อถกเถียงว่าเนื้อหาที่กวีประดิษฐ์นั้นเชื่อถือได้เพียงใด บทสวดตีพระเกียรติเป็นจินตนาการอยู่เหนือเหตุผลใช่หรือไม่ แต่สิ่งที่น่าเชื่อถือจริงก็คือ อสังการในจารึกกระตุ้นเตือนให้เราประจักษ์ว่า มนุษย์แม้มีชีวิตอยู่ช่วงเวลาใด ท้ายที่สุดแล้วก็คือ มนุษย์ซึ่งมีอารมณอ่อนไหวทางจิตวิญญาณ มีความรู้สึก ความศรัทธา ความเชื่อ จินตนาการ และความรักเทิดทูนผู้ปกครอง อันเป็นคุณลักษณะสากลของมนุษยชาติ ที่ต่างรักษา “ศักดิ์ศรี” ความเข้าใจในคุณค่าอันพึงประสงค์ของชีวิตต่าง “เคารพ” ความเห็นต่าง ท่ามกลางความหลากหลาย และต่างรักษา “สันติภาพ” อย่างสงบสุขสร้างสรรค์มาช้านาน

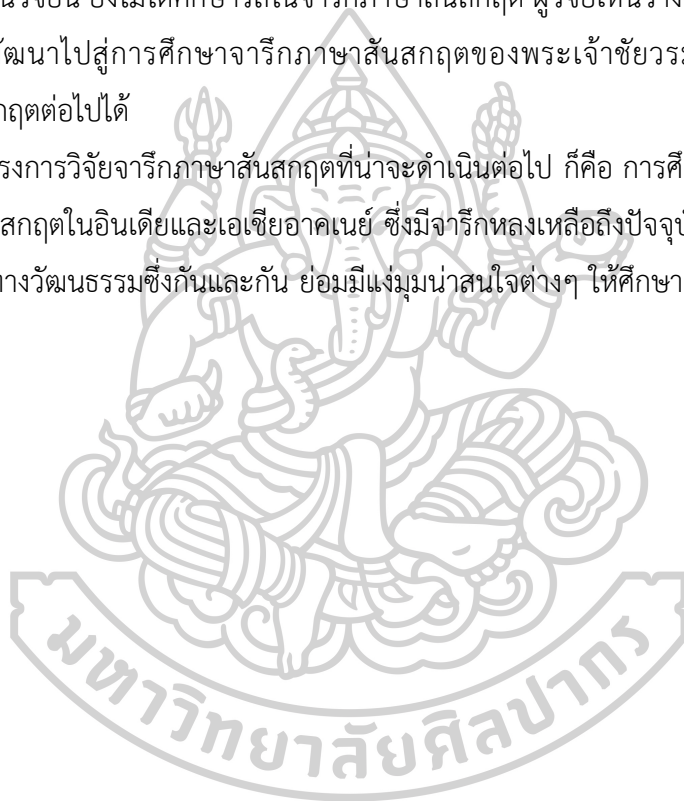
3. ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาข้ออ้างการในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับจารึกภาษาสันสกฤตในสมัยต่างๆ ของอาณาจักรกัมพูชา เพื่อความเข้าใจความคิดร่วมและความแตกต่างในกระบวนการสร้างสรรค์บทสวดพระเกียรติ

2. จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังมีประเด็นให้ศึกษาเจาะลึกอีกมาก เช่น ไวยากรณ์ สำนวนภาษา และปรัชญาทางศาสนา การเจาะลึกประเด็นใดประเด็นหนึ่งจะทำให้เข้าใจคุณค่าจารึกได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

3. งานวิจัยนี้ ยังไม่ได้ศึกษารสในจารึกภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยเห็นว่างานวิจัยนี้จะเป็นแนวทางต่อยอดและพัฒนาไปสู่การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตต่อไปได้

4. โครงการวิจัยจารึกภาษาสันสกฤตที่น่าจะดำเนินต่อไป ก็คือ การศึกษาเชื่อมโยงองค์ความรู้จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและเอเชียอาคเนย์ ซึ่งมีจารึกหลงเหลือถึงปัจจุบันมากมาย จารึกเหล่านี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ย่อมมีแง่มุมน่าสนใจต่างๆ ให้ศึกษาเปรียบเทียบได้มาก

รายการอ้างอิง

- A.Macdonell, A. (1972.). A Vedic Reader for Student. In: Madras: Oxford University Press.,
- Abraham, M. Y. (1994.). *The analysis of rhetoric figures in the Indian and Western traditions: a linguistic stylistic study*. (Ph.D.), Mahatma Gandhi University,
- Aiyar, T. K. R. (1981.). *kuvalayananda of Appayya Dikshita*.: Kalpathi : R.S.Vadhyar & Sons.,
- Album, J. s. Neak Pean an artificial island in the Jayatataka Baray. . Retrieved from <https://juliasalbum.com/neak-pean-cambodia/>
- Ambika, N. S. (2007.). “*Krsnarjuniya edition and study*”. (Ph.D.), Mahatma Gandhi University,,
- Amrita. (2005.). “*Wordsworth and Kālidāsa: A stylistic analysis of ornamentation Alamkāra in the description of nature*” (Ph.D.), Panjab University,
- Anand, M. R. (1933.). *The Hindu View of Art*.: London: Allen & Unwin Ltd., .
- Ānandavardhana. *Dhvanyāloka*.: Varanasi: Jnanamandal Limited, Sant Kabir Marg, n.d.
- Apte, V. S. (1998.). *The Practical Sanskrit-English Dictionary*. : Delhi: Motilal Banarsidass.,
- Archak, P. R. (1999.). *Uṣāharanakāvya of Trivikrama Paṇḍita a critical study*. Karnatak University, ,
- Aymonier, É. (1901). La Stèle de Sdok Kâk Thom.. *Journal asiatique janvierfévrier*, 5-52.
- Aymonier, É. (1904.). *Le Cambodge*. : Paris: Ernest Leroux, Éditeur, .
- Barth, A. (1903). *Les doublets de la stèle de Say-fong*: in BEFEO III
- Barth, A. M.-E. (1902). *Stèle de Vat Phou près de Bassac (Laos)*. in BEFEO II.
- Barth Auguste, & Bergaigne Abel. (1885-1893.). *Inscriptions sanscrites du Cambodge et de Campā*.: Paris: Imprimerie nationale.,
- Bary, W. T. d. E. (1958.). *Sources of Indian Tradition*.: New York: Columbia University Press.,
- Basak, R. (1978.). “*Inscription : Their Literary Value I.*” in *The Cultural Heritage of India*, (Vol. V.nd ed.,enl.,ed.): Suniti Kumar chatterji.Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, .
- Basham, A. L. (1986.). *The wonder that was India: a survey of the culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims*.: Delhi: Rupa & Co., .
- Belvalkar, S. K. (1924.). *Kāvyaḍarśa of Daṇḍin*. : Poona: The Oriental Book-Supplying Agency, .
- Bhattacharya, K. (2009.). *A Selection of Sanskrit Inscriptions from Cambodia*. : Siem Reap: Center for Khmer Studies.,
- Bhattacharya Kamaleswar. (1961.). *Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge d'apres l'Epigraphie et l'Iconographie*.: Paris: Ecole francaise d'Extreme - Orient.,
- Bhattacharya Kamaleswar. (1964). “*Recherches sur le vocabulaire des inscriptions sanscrites du Cambodge.*” in BEFEO

- Bhattacharya Kamaleswar. (1978.). “*Inscription : Their Literary Value II.*” in *The Cultural Heritage of India*, (Vol. . V. nd ed.,enl.,ed.): Suniti Kumar chatterji. Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, .
- Bhattacharya Kamaleswar. (1984). “*The present state of researches on the Sanskrit epigraphy of Cambodia: some observations.*” in *Amrtadhara : Professor R. N. Dandekar Felicitation Volume* (Ed.: S. D. Joshi), 475-484. Delhi: Ajanta Publications, .
- Bhattacharyya, N. N. (1987.). *History of Trantric Religion, A Historical, Ritualistic Study.*: New Delhi: Manohar, .
- Boisselier, J. (1987-1988). “*La royauté khmère dans la seconde moitié du XIIe siècle [Texteimprimé] : les prédécesseurs de Jayavarman VII.*” in *Indologica Taurinensia* 14, .
- Briggs, L. P. (1951.). *The ancient Khmer Empire. Philadelphia: The American Philosophical Society, .*
- Brukoff, B. (2011.). *Temples of Cambodia : the heart of Angkor.*: . Bangkok : River Books.
- Bühler, G. (1962.). *Indian Paleography. Calcutta: Indian Studies, Past & Present, .*
- Bühler Georg. (1886.). *Translated. The Laws of Manu.*: Oxford: Clarendon Press, .
- C. 30 B4 Southern doorjamb of the main shrine of Po Naga. . Retrieved from <https://isaw.nyu.edu/publications/inscriptions/vbcampa/inscriptions/C0030B4.html>
- Chakravarti, A. (1980.). *The Sdok Kok Thom inscription.* : Calcutta: Sanskrit College, .
- Chandler, D. (2008.). *A History of Cambodia.* (4 th ed.): Chiang Mai: Silkworm Books, .
- Chandler, D. P. (1974). “*Royally Sponsored Human Sacrifices in Nineteenth Century Cambodia : the cult of nak tā Me Sa (Mahisāsūramardini) at Ba Phnom.*” in *JSS* (Vol. Vol.6 , 2).
- Chandler, D. P. (1979). . “*Folk memories of the decline of Angkor in nineteenth-century Cambodia: the legend of the leper king.*” in *The Journal of the Siam Society* 67, 1.
- Chandrasekharan, K. a. S., Brahmasri V. H. Subrahmanya. . (1951.). *Sanskrit Literature.*: Bombay: The P. E. N. All-India Centre, .
- Chatterji, B. R. (1939). “*Jayavarman VII (1181-1201 A.D.) (The last of the great monarchs of Cambodia).*” in *Proceedings of the Indian History Congress* (Vol. 3).
- Chemburkar, S. a. K., Shivani. (2018.). “*The Pāsūpata sect in Ancient Cambodia and Champa.*” in *Vibrancy in Stone: Masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham Sculpture*, : Bangkok: River Books,.
- Chhem, K. R. (1977-1998.). “*La médecine angkorienne sous Jayavarman VII (1181-1220 de n.è.).*” in *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*.150 (4).
- Chuttiwongs, N. (1980). “*Visual Expressions of Tāntric Buddhism.*” in *Journal of the Siam Society* 68.
- Chuttiwongs Nandana. (1984.). *The Iconography of Avalokiteśvara in Manland South East Asia.* : Bangkok: n.p.,.

- Clémentin-Ojha, C. a. M., Pierre-Yves. . (2007.). *A Century in Asia: The History of the École Française D'Extrême-Orient, 1898-2006*. (Didier Millet: École Française D'Extrême-Orient, 2007. ed.).
- Cœdès, G. (1963.). *Angkor, an introduction*. : New York: Oxford University Press, .
- Cœdès George. (1906). “*La stèle de Ta-Prohm.*” in *BEFEO VI*
- Cœdès George. (1908). “Les Inscriptions de Bat Cum.” in *Journal Asiatique* 10, 12 *Asiatique* 10, 12, 213-252.
- Cœdès George. (1929). “*Etudes cambodgiennes,*” in *BEFEO XXIX*
- Cœdès George. (1937.-a). *Inscriptions du Cambodge vol. V.*: Paris: Editions de Boccard,.
- Cœdès George. (1937.-b). *Inscriptions du Cambodge vol. I*: Hanoi: Imprimerie d'extremeorient,.
- Cœdès George. (1937.-c). *Inscriptions du Cambodge vol. III.*: Paris, E. de Boccard,.
- Cœdès George. (1941). “*La stèle du Práh Khàn d'Ankor.*” *BEFEO XLI* .
- Cœdès George. (1942.). *Inscriptions du Cambodge vol. II* : Hanoi : Imprimerie d'extremeorient,.
- Cœdès George. (1947.). *Pour-mieux comprendre Angkor*. : Paris: librairie d'Amerique et d'orient Adrien Maisonneuve, .
- Cœdès George. (1952.). *Inscriptions du Cambodge vol. IV* : Hanoi : Imprimerie d'extremeorient, .
- Cœdès George. (1966.). *Inscriptions du Cambodge vol. VIII*. Hanoi : Imprimerie d'extremeorient, .
- Cœdès George. (1968.). *The Indianized States of Southeast Asia*.: Honolulu : East West Center Press,.
- Collins, C. D. (1988.). *The Iconography and Ritual of Shiva at Elephanta*. : New York: State University of New York Press, .
- Corfield, J. (2009.). *The History of Cambodia*. : Santa Barbara, Calif: Greenwood Press, .
- Corpus des inscriptions khmères. . (2019). Retrieved from <https://cik.efeo.fr/>
- Dagens, B. (1989.). *Angkor: Heart of an Asian Empire (New Horizons)*. : London: Thames and Hudson, .
- Das, G. (2013.). “*Alamkāra in sanskrit poetics with special reference to Visvanātha*”. (Ph.D.), Thesis Assam University, .
- Dasgupta, S. N. (1947.). *A History of Sanskrit Literature Classical Period Vol.I* : University of Calcutta,.
- Datta, A. E. (1987.). *Encyclopaedia of Indian Literature*. (Vol. I): Delhi: Sahitya Akademi,.
- De, S. K. (1963.). *Sanskrit Poetics as a Study of Aesthetic*. : California: University of California Press, .
- Deo, A. S. (2007). “*The metrical organization of Classical Sanskrit verse.*” in *Journal of Linguistics* 43, 1
- Deshpande, P. (2005.). “*Sanskrit inscriptions of Jayavarman VII of Kambuja Deśa (1181 A.D.-1200 A.D.)*.” in *Sanskrit in Asia : unity in diversity : an international conference on the auspicious golden jubilee birth anniversary of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn*. . Bangkok : Sanskrit Studies Centre, : Silpakorn University, .

- Dictionary, S. “kṣata” Retrieved from <https://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=k%E1%B9%A3ata+&lang=sans&actio=Search>
- Dictionary, S. “prema”. Retrieved from <https://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=prema&lang=sans&action=Search>
- Dwivedi, R. C. (1970.). *The Poetic Light: Kāvyaṣṭakāśa of Mammaṭa VoI.II : Text with Translation & Sampradāyaprakāśinī of Śrīvidyācakraṣṭakāśinī with complete comment Saṅketa of Ruyyaka.* : Delhi: Montial Banarsidass, .
- English&Sanskrit., M. V. (2008.). *Kathleen Garbutt, Translated. New York: New York University Press : JJC Foundation,* .
- Étienne Aymonier. (1844-1929). Retrieved from https://data.bnf.fr/fr/12285971/etienne_aymonier/
- Filliozat, J. (2001-2003). “*Indian Epigraphy and its influence on Cambodia.*” in *siksācakra no.5*
- Filliozat Jean. (1903). “*L’inscription sanskrite de Say-fong : II. L’inscription sanskrite de SayKong.*” in *BEFEO III.*
- Filliozat Jean. (1904). “*Notes d’Épigraphie : XI. Les inscriptions de Mi-Son.*” in *BEFEO IV*
- Filliozat Jean. (1912). “*Notes d’Épigraphie : XIII. L’inscription de Ban That.*” in *BEFEO XII*
- Filliozat Jean. (1969). “*L’inscription dite "de Vo-çanh.*” in *BEFEO LV.*
- Filliozat Jean. (1970). “*Notice sur la vie et les travaux de M. George Cœdès.*” In *BEFEO LVIII.*
- Finot, L. (1925.). *Inscriptions d’Angkor.* : Honoi: Imprimerie d’Extrême-Orient, .
- française, I. (1931). “*Chronique.*” in *BEFEO XXXI.*
- Gerow, E. (1971.). *A Glossary of Indian Figures of Speech.* : The Hague paris: Mouton
- Ghosh, M. (1951.). *The Nāṭyaśāstra Ascribed to Bharata-Muni.* : Calcutta: Astatic Society of Bengal, .
- Giteau, M. (1957.). *Histoire du Cambodge.* : Paris: Didier, .
- Giteau Madeleine. (1976.). *The civilization of Angkor.* : New York: Rizzoli, .
- Giteau Madeleine. (1997.). *History of Angkor traduit du français par Gail Armstrong.* : Paris: Kailash Editions, .
- Glaize, M. (1963.). *Les monuments du groupe d’Angkor.* : Paris: Librairie d’Amerique et d’Orient Adrien-Maisonneuve,.
- Hall, D. G. E. (1955.). *A History of Southeast Asia. London: Macmillan,* .
- Harris, I. (2005.). *Cambodian Buddhism : History and Practice. Honolulu: University Hawai’i Press,* .
- Henri, M. (1916). “*Dégagement du Phimānakas.*” in *BEFEO XVI*
- Higham, C. (2003.). *The Civilization of Angkor. London: Weidenfeld &Nicolson,* .
- Hiltebeitel, A. (1990.). *The Ritual of Battle Krishna in the Mahābhārata. Delhi: Sri Satguru Publications,* .
- Hiram W. Woodward, J. (1994-1995). “*The Jayabuddhamahānātha Images of Cambodia.*” in *The Journal of the Walters Art Gallery 52,53.*
- Honda, M. (1965). “*The Say-Fong Inscription of Jayavarman VII,*” *Journal of Indian and Buddhist Studies. Tokyo: The Japanese Association of Indian and Buddhist Studies,* 417-405.

- Indana, S. (2003.). “A critical study of kavya in sanskrit inscriptions in India and Cambodia”. (Ph.D. Thesis.), University of Pune, .
- Jacques, C. (2003). “À propos de la découverte inespérée d'un objet inscrit au Cambodge : une dédicace du roi Jayavarman VII en 1217.” in *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 147e année, N. 1, .
- Jacques Claude. (1971). “Études d'épigraphie cambodgienne. VI. Sur les données chronologiques de la stèle de Tûol Ta Pec (K.834).” in *BEFEO LVIII*
- Jacques Claude. (1979.). “ ‘Funan’, ‘Zhenla’ : The Reality Concealed by these Chinese Views of Indochina,” in *Early South East Asia: essays in archaeology, history and historical geography*, : New York : Oxford University Press,.
- Jacques Claude. (1986). “Le pays Khmer avant Angkor,” in *Journal des savants* 59-95.
- Jacques Claude. (2005). “Deux problèmes posés par l'inscription de la stèle de Praḥ Khan K. 908.” in *Aséanie, Sciences humaines en Asie du Sud-Est* 15, .
- Jacques Claude. (2007.). . “The Historical development of khmer culture from the death of Sūryavarman II to the 16th century.” in *Bayon: New perspectives*, 28-49. Bangkok: River Book., .
- Jacques Claude, & Dominic Goodall. (2017.). “Stèle inscrite d'Īsānavarman II à Vat Phu(K.1320),” in *Aséanie* 33 (juin 2014), 395-454. Bangkok: Sirindhorn Anthropology Centre, .
- Jacques Claude, & Lafond, P. (2007.). *The Khmer Empire: Cities and Sanctuaries Fifth to the Thirteenth Centuries*. Bangkok: River Books, .
- Jha, G. (2005.). *Mammata Kāvya prakāsha Text with English Translation (Complete)*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, .
- Jit kaur, H. (1981.). “The development of Alankaras in Sanskrit Poetics” Ph.D. Thesis Panjab University, .
- Johnston, E. H. (1995.). *Aśvaghōṣa's Buddhacarita of Acts of the Buddha*. Delhi: Motilal Banarsidass, .
- Kane, P. V. (1974.). *Sahityadarpana (Paricchedas I, II, X Arthalankaras) with exhaustive notes*. Delhi : Motilal Banarsidass, .
- Kapur, P. K. a. S., Sachchidanand. . (2007.). *Ta Prohm : a glorious Era in Angkor civilization*. Bangkok : White Lotus, .
- Keith, A. B. (1996.). *A History of Sanskrit Literature*. Delhi: Motilal Banarsidass, .
- Keith Chhem , R. (2005). “Bhaisajyaguru and Tantric Medicine in Jayavarman VII Hospitals.” in *Sikṣācakar* 7
- Kulke, H. a. R., Dietmar. . (2004.). *A History of India*. London: Routledge, .
- Kumar Misra, P. (1988.). *Sanskrit Poetics with contribution of Orissa*. Delhi: Bharatiya Vidya Prakashan, .
- Lagiarde, F. (2003.). “Epigraphy and Philology in Thailand, Laos and Cambodia: current studies at the French School of the Far East (EFEO).” in *Phasa Charuek* 9, 60-74. Bangkok: Silapakorn, .
- Lawrence, K. The Mysteries of Jayavarman VII's triad temples Retrieved from <https://sailingstonetravel.com/jayavarman-viis-triad-temples/>
- Lienhard, S. (1984.). *A history of classical poetry: Sanskrit – Pāli – Prakrit*. Wiesbaden: Harrassowitz, .
- Mahabharta Udyogaparva. . Retrieved from <https://sanskritdocuments.org/mirrors/mahabharata/pdf/mbh-05.pdf>

- Mahilingam, T. V. (1988.). *Inscriptions of the Pallavas. Delhi: Indian Council of Historical Research, Agam Prakashan, .*
- Majumda, R. C. (1953.). *Inscriptions of Kambuja. Calcutta: Asiatic Society, .*
- Majumda, R. C. (1980.). *Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, .*
- Majumda, R. C. (1985.). *Champā : history & culture of an Indian colonial kingdom in the Far East, 2nd-16th century A.D. New Delhi: Gian, .*
- Malleret, L. (1951). “Les fouilles d’Oc-èò (1944): rapport préliminaire.” in *BEFEO XLV*
- Mani, V. (1975.). *Purāṇic Encyclopaedia A Comprehensive Dictionary with Reference to the Epic and Purāṇic Literature. Delhi : Motilal Banarsidass, .*
- Mankodi, K. L. (2015.). “The Mandasor Silk Weavers’ Inscription of 437 CE and the Temples of the Aulikaras.” in *Art, Icon and Architecture in South Asia: Essays in Honour of Dr Devangana Desai, 2 Vols, 305-316. Delhi: Aryan Books International, .*
- Maspero, G. (1903). “Say-fong. une ville morte.” in *BEFEO III*
- Maxwell, T. S. (2007). “The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor.” in *Journal of Khmer Studies UDAYA 8, . 1-110.*
- Maxwell, T. S. (2009). “A New Khmer and Sanskrit Inscription at Banteay Chmar.” in *Journal of Khmer Studies UDAYA 10, . 135-201.*
- Miksic, J. N. a. Y., Goh Geok. . (2017.). *Ancient Southeast Asia. London: Routledge Taylor & Francis Group, .*
- Mitchell, A. G. (1982.). *Hindu Gods and Goddesses. London: Her Majesty’s Stationery Office, .*
- Mitra, A. (1989.). *Origin and Development of Sanskrit Metrics. Calcutta: The Asiatic Society, .*
- Monier Williams Monier, S. (1986.). *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages. Delhi: Motilal Banarsidass.*
- Morgan, L. (2011.). *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech. Los Angeles: Mahodara Press, .*
- Naganatha Sastry, P. V. t. (1991.). *Kāvyaṅkārā of Bhāmaha. Delhi: Motilal Banarsidass, .*
- Nanjundaiya Sreekantaiya, T. (2001.). *Indian Poetics. translated by N.Balasubrahmanya Delhi: Sahitya Akademi, .*
- Nath Dutt, M. (1896.). *A Prose English Translation of Vishnupuranam Based on Professor H.H. Wilson’s translation. Calcutta: H.C. Dass, .*
- Neak Pean, statue of the horse Balaha, east of temple. Retrieved from <https://repository.asu.edu/items/9906>
- Nietupski , P. (2019). “Medieval Khmer Society: The Life and Times of Jayavarman VII (ca. 1120–1218).” in *ASIANetwork Exchange 26,1*
- Paul, P. (1903). “Le Fou-nan.” in *BEFEO III.*
- Payne, M. a. B., Jessica Rae. Editors. (2010.). *A Dictionary of Cultural and Critical Theory. 2 th Edition. Chichester, West Sussex, U.K. ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, .*
- Perry, E. D. (1936.). *A Sanskrit Primer. 4 th Edition. New York and London: Columbia University press, .*

- Radhakrishnan, S. (1948.). *Indian Philosophy Volume- I. London: George Allen & Unwin, .*
- Radhakrishnan, S. (1953.). *The Principal Upanisads. London: Geoge Allen & Unwin LTD, .*
- Raghavan, V. (1942.). *Studies on some concepts of the Alaṅkāra Śāstra. Adyar, Madras: C.Subbarayudu, AT the Vasanta Press, .*
- Rājaśekhara. (1934.). *Rāvyamīmāṃsā. Baroda: Oriental institute, .*
- Ramasubramanian, K. a. S., M. S. (2011.). *Tantrasaṅgraha of Nīlakaṇṭha Somayājī. London: Springer Science & Business Media, .*
- Ramesh, K. V. (1984.). *Indian Epigraphy. Delhi: Sundeep Prakashan, .*
- Renou, L. (1961.). *Hinduism. New York: George Braziller, Inc., .*
- Ruppel, A. M. (2017.). *The Cambridge Introduction to Sanskrit. Cambridge: Cambridge University Press, .*
- Sachchidanand Sahai Adviser to APSARA National Authority. 27 เมษายน 2562).
- Sak-Humphry, C. (2005.). *The Sdok Kak thom inscription (K.235) with a grammatical analysis of the old Khmer text. Cambodia : Buddhist Institute, .*
- Salomon, R. (1998.). *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscription in Sanskrit, Prakrit and the Other Indo-Aryan Languages. New York: Oxford University Press, .*
- Sanderson , A. (2003). “The Śaiva Religion among the Khmers (Part I).” in BEFEO XC-XCI.
- śarmā, P. R. S. (1903.). *kuvalayānanda kārikās : Or the Memorial Verses of Appaya Dīkshita’s kuvalayānanda. Calcutta : J.N. Banerjee & Son, .*
- Sarma, S. R. (2019.). *A Descriptive Catalogue of Indian Astronomical Instruments: Abridged Version. Hamburg : tradition GmbH, .*
- Sastri, H. (1933.). *Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India. Delhi: Manager of Publications, .*
- Sastry, P. V. N. T. (1991.). *Kāvyaṅkāra of Bhāmaha. Delhi: Motilal Banarsidass, .*
- Séminaire EFEO. Retrieved from <https://www.efeo.fr/articles.php?l=FR&event=1559>
- Sen, T. (2017.). *India, China, and the World: A Connected History. New York: Rowman & Littlefield, .*
- Sharan Mahesh Kumar. (1974.). *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia. Delhi :Abhinav Publications, .*
- Sharan, M. K. (1981.). *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II. Delhi: s.n., .*
- Sharrock, P. D. (2009). “Garuḍa, Vajrapāṇi and religious change in Jayavarman VII's Angkor.” in Journal of Southeast Asian Studies 40,1. 111-151.
- Sharrock, P. D. (2013.). “The tantric roots of the Buddhist pantheon of Jayavarman VII.” In *Materializing Southeast Asia's Past: Selected Papers from the 12th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists. Volume 2* edited by Marijke J. Klokke and Veronique Degroot, 41-55. Singapore : NUS Press, .
- Sharrock, P. D. (2018.). “Cham-Khmer interactions 1113-1220 CE.” in *Vibrancy in Stone: Masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham Sculpture, 111-119. Bangkok: River Books, .*
- Shastri, S. V. (2014.). *Sanskrit Inscriptions of Thailand. Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, .*

- Siphal, M. "Jayavarman VII, A great Khmer king And an emblematic Figure of the Khmer Nation." Retrieved from <https://documents.pub/amp/document/jayavarman-vii-great-khmer-king-and-an-emblematic-figure-of-the-khmer-nation.html>
- Sircar D.C. . (1965.-a). *Indian epigraphy. Delhi : Motilal Banarsidass, .*
- Sircar D.C. . (1965.-b). *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol.1 Calcutta: University of Calcutta, .*
- Sircar, D. C. (1977.). *Early Indian Numismatic and Epigraphical Studies [EINES]. Calcutta: Indian Museum, .*
- Subbarayappa, B. V. a. S., K.V. . (1985.). *Indian Astronomy A Source-Book (Based Primarily on Sanskrit Texts). Bombay: Nehru Centre, .*
- Subrahmanya Sarmā, P. R. (1903.). *Kuvalayānanda Kārikās: Or The Memorial Verses of Appaya Dīkshita's Kuvalayānanda. Calcutta: J.N.Banerjee & Son, Banerjee press, .*
- Subramaniam, K. (1983.). *Ramayana. Bombay: Bharatīva Vidya Bhavan, .*
- T.Stark, M. (2004.). "Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia." in *Southeast Asia : From Prehistory to History, 89-119. New York: Routledge Curzon, .*
- Theodore de Bary, W. E. (1958.). *Sources of Indian Tradition. New York: Columbia University Press, .*
- Thompson, A. (2004.). "The Suffering of Kings: Substitute Bodies, Healing, and Justice in Cambodia." in *History, Buddhism, and New Religious Movements in Cambodia, 91-112. Honolulu: University of Hawai'i Press, .*
- Thompson, D. E. (1993.). *The Oxford Dictionary of Current English. 2 nd Edition. New York: Oxford University Press, .*
- Trouvé, G. A. (1935). "Le Prāsāt Tor. Description du monument et des vestiges avoisinants." in *BEFEO XXXV.*
- Vamana, A. (1909.). *Kavyalankarasutra Vritti. Srirangam: Sri Vani Vilas Press, .*
- Vickery, M. (2003). "Funan Reviewed : Deconstructing the Ancients," in *BEFEO XC-XCI.*
- Vickery, M. (2003.). *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts, 2001 2002. Phnom Penh : Vidya Series, Pre-Angkor Studies Society, .*
- Vickery, M. (2006). . "Bayon: New Perspectives Reconsidered." in *Journal of Khmer Studies UDAYA 7, .*
- Vickery, M. (2006.). *Cambodia and Its Neighbors in the 15th Century. Singapore : Asia Research Institute, National University of Singapore, .*
- Warrier, S. (2014.). *Kamandalu: The Seven Sacred Rivers of Hinduism. London: Mayur University, .*
- Wilkins, W. J. (1975.). *Hindu mythology, vedic and puranic. Calcutta: Rupa, .*
- Willis, M. (2009.). *The Archaeology of Hindu Ritual: Temples and the Establishment of the Gods. New York: Cambridge University Press, .*
- Wilson, H. H. (1847.). *An Introduction to the Grammar of the Sanskrit Language: For the Use of Early Students. London: J. Madden and Co., .*
- Wilson, H. H. (1864.). *The Vishnu Purana A system of Hindu Mythology and Tradition. London: Trübner & co., 60,Paternoster Row, .*
- Woolner, A. C. (1982.). *Asoka Text and Glossary. Delhi: Goyal Offset Printers, .*

- เค็นเน็ธ จี ซิสต์. (2552.). ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม. แปลโดย อธิเดช อุทัยวิทยารัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, .
- เจตนา นาควัชระ. (2532.). เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ รวมบทความทางวิชาการ (พ.ศ.2525-2532). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, .
- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. (2557). พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี. (2548). ดนตรีอินเดีย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เชษฐ ติงสฤษูลี. (2559). ประติมากรรมฮินดู-พุทธในศิลปะอินเดียกับคัมภีร์ศิลปศาสตร์ภาษาสันสกฤต. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เดวิด แชนด์เลอร์. (2546). ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสะจจ์ พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เทพรัตน์ราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระ. (2521). “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เทวทัตต์ ปัตตะไนก์. (2562). Indian Mythology เทพปกรณัมอินเดีย. แปลโดย ปิณณวิชญ์ ผสมทรัพย์. กรุงเทพฯ: ยิบซี กรุ๊ป.
- เนื้ออ่อน ขรวิทองเจียว. (2550). “รูปแบบและความเชื่อของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรี-ลักษมี ที่พบในประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เพ็ญศิริ เจริญพจน์ ผู้แปล “อินโดจีนศึกษา.” ใน. (2542). ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล .กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2551). ทิโตปเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสถียร โปธินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.
- เสถียร โปธินันทะ. (2541). ปรัชญามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสถียร โปธินันทะ ผู้แปล. วัชรปรัชญาปารมิตาสูต. . Retrieved from file:///C:/Users/B.2.S/Downloads/金剛般若波羅蜜多經%20(1).pdf
- เสาวณิต วิงวอน. (2530). “การวิเคราะห์วรรณกรรมย่อพระเกียรติ” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิต บัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอตเวิร์ด กอนเซ. (2514). พุทธศาสนา: สารและพัฒนากา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์. พระนคร: สุภา.
- แผนผังเมืองนครธม. . Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Angkor_Thom

- โคลต ฌาคส์. (2546.). “ยอร์ช เซเดส์กับงานจารึกวิทยา.” แปลโดย กรรณิการ์ วัฒนเกษม และสุธาสิณี
ผลวัฒน์ ใน ยอร์ช เซเดส์กับไทยศึกษา, 87-100. นครปฐม: ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัย
ฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- โจวต้ากวาน. (2557). บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด.
กรุงเทพฯ: มติชน.
- ไชศรี ศรีอรุณ, & สันติ เล็กสุขุม ผู้แปล. (2534.). “อำนาจรวมศูนย์ และสถาปัตยกรรมสมัยพระเจ้าชัยว
รมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Bruno Dagens.” ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย
ไทย, 113-122. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, .
- กรมศิลปากร. (2529.-a). จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 15-16. กรุงเทพฯ:
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, .
- กรมศิลปากร. (2529.-b). จารึกในประเทศไทย เล่ม 4 อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ 17-18. กรุงเทพฯ:
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, .
- กรมศิลปากร. (2559.). จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 11-
14. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, .
- กรรณิการ์ วัฒนเกษม. (2542.). “พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย.” ใน สังคมและวัฒนธรรม
ในประเทศไทย, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, .
- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. (2532.). “รากฐานวัฒนธรรมอินเดีย.” ใน มหาจุฬาฯ วิชาการ พุทธศาสตร์
และสังคมศาสตร์, 175-180. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, .
- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. (2539.). แปลและร้อยกรอง. เมฆพุด รัตนกวีกาลิทัส รจนา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, .
- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. (2547.). ภารตวิทยา : ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 5.
กรุงเทพฯ : ศยาม, .
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2557.). นานาสารัตถคดีจากจารึกและเอกสารโบราณ. กรุงเทพฯ: กลุ่มหนังสือ
ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, .
- กังวล คัชชिมา. (2550). “มุมมองด้านพิธีกรรม ศาสนา และชาตินิยมในประวัติศาสตร์เขมร จากจารึกซั
บบาก.” ใน วารสารดำรงวิชาการ 6,2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2550) 126-144.
- กังวล คัชชิมา. (2558.). “โรคและยาในตำรายากัมพูชา.” ใน ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13, 97-110.
กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. เนื่องใน
วาระฉลองอายุครบ 96 ปีของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน:
เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ.

- กาญจณี ละอองศรี บรรณาธิการแปล. (2560.). อินเดียมหัศจรรย์ *The Wonder that was India*
กรุงเทพฯ: สถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย, .
- กาญจณี ละอองศรี. (2545.). อโศกมหาราช และข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:
สยาม, .
- กุลนิจ คณะอักษร. (2552.). “ชนบการประพันธ์และวรรณคดีเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดี
สันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กัวรรณคดีกาวยะ” วิทยานิพนธ์ปริญญา
ดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- กุสุมา รักษมณี. (2547.). สันสกฤตวิจารณ์. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, .
- กุสุมา รักษมณี. (2549.). การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ 2
กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- กุสุมา รักษมณี. (2559.). กุสูมารวณนา 6: วิจิตรประพันธ์. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนูมานราชชน. (2531.). รวมเรื่อง
เกี่ยวกับรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, องค์การค้าของคุรุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ
นาคประทีป, .
- คีธ ดับเบิลยู เทเลอร์. (2552.). “ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก.” ใน ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ฉบับเคมบริดจ์ เล่มหนึ่ง จากยุคแรกเริ่มถึงประมาณ ค.ศ.1500 นิโคลาส ทาร์ลิง,
(บรรณาธิการ), 79-256. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), .
- คึกฤทธิ์ ปราโมช หม่อมราชวงศ์. (2551.). “คำนำของหนังสือชุด ลักษณะไทย.” ใน ลักษณะไทย ภูมิ
หลัง. พิมพ์ครั้งที่ 3. 9-11. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, .
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2528). “การจัดระเบียบทางสังคม.” ใน วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ 25, 3
(กรกฎาคม 2528).
- จันทร์ฉาย ภัคธิดา. (2545.). ประวัติศาสตร์นิพนธ์. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, .
- จารึกทรายทอง ปัจจุบันเก็บรักษาที่หอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์.
- จ่านงค์ ทองประเสริฐ ผู้แปล. (2556). ป่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่มที่ 1 ภาค 1-4. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- จำลอง สารพัดนึก. (2522). วรรณกรรมพระเวท. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- จำลอง สารพัดนึก. (2530). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- จำลอง สารพัดนึก, & จิตตภา สารพัดนึก. (2540). เมฆุต : มหากวีกาลิทาส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “จารึกปราสาทพระขรรค์.” นิตยสารไทย-ภารต 23, 1 (1): 81-87; .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “จารึกปราสาทพระขรรค์.” นิตยสารไทย-ภารต 23, 1 (2): 24-33.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2523.-a). เมฆุตของกาลิทาส. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2523.-b). จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่างค.ศ.150-532. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2530). “รฆวงศ์ (สรรคที่ 1-3) ของกาลิทาส.” ใน นิตยสารไทย-ภารต 22, 15 (ธันวาคม 2530). 117-146.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2530). “อลังการ.” ใน คีตวรรณกรรม, 8-14. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2535a). “ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์.” ใน นิตยสารศิลปวัฒนธรรม 13,9 (กรกฎาคม 2535).
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2535b). “พระกฤษณะในประเทศไทย.” ใน นิตยสารศิลปากร 34, 6. 8-21.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2544.-a). “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา.” ใน ภาษา-จารึก 7, 34-36. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2544.-b). “อุตเปรกษา.” ใน ภาษา-จารึก 7, 11-13. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2546.). พระตรีมูรติ. กรุงเทพฯ: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์, .
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2548). “พระราม ผู้ยึดมั่นในคำสัตย์ปฏิญาณ.” ใน *MBA : The Knowledge Provider* 7, 7 (กันยายน 2548).
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2551). “ไศวนิกายในประเทศไทยจากหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤต พุทธศตวรรษที่ 11-17,” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน 33,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2551). 136-144.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2551.). “ภาพสลักเล่าเรื่องราวเกียรติที่พิมาย จากมุมมองของวาลมิกิรามายณะ.” ในประมวลผลงานสำนักศิลปกรรม (พ.ศ. 2543-2547), 34-48. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2552). “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย,” ใน ภาษา-จารึกฉบับที่ 11, 27-28. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .

- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2556). พินายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 จากหลักฐานด้านจารึก.” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน 38, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2556). 117-130.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, & ผู้แปล. (2537.). “สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาข้อสังเกตบางประการ.”, 45-55. โบราณคดี. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537. ฉบับพิเศษ ในวาระครบรอบ 40 ปี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, & อุเทน วงศ์สถิตย์. (2557.). รายงานการวิจัย “จารึกหันไชย”. รายงานการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนของภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรัสสา คชาชีวะ. (2559). วัชรยานต้นตระกูลในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิราพร โชติเจริญรวงศ์. (2547). “พระกฤษณะกับนิกายภาคเวต.” ใน วารสารศิลปศาสตร์ 4, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2547). 68-84.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ผู้แปล. (2543). สัทธรรมปุณฑริกสูตร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, .
- ชนิดาภา ชลอวงษ์. (2532). “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย.” ใน นิตยสารศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532). 17-21.
- ชนิดาภา ชลอวงษ์ และคณะ. (2528). อ่าน แปล และรวบรวม. จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ
- กรมศิลปากร.
- ชนิดาภา ชลอวงษ์ และคณะ. (2559). *Cambodia* ราชอาณาจักรกัมพูชา. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2524). วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ: นวลจันทร์.
- ชวโรจน์ วัลย์เมธี. (2549). “ฤตสุंहาร : ฤตูกาลกับชีวิต” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เชอเม แก้วคล้าย. (2543). จารึกปราสาทแปรรูป. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ชากส์ कुमारเซย์. (2548). ย้อนรอยอารยธรรมเมืองพระนคร. แปลโดย วีระ ธีรภัทร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ชานบีวิชช ทัตแก้ว. (2560). “จารึกปรากฏ-สันสกฤตและกาวยะ: ต้นธารแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย.” ใน โสธรรมสารศิริธรรมา วรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น, 87-97. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. (2527). จารึกและอักขรวิธีโบราณ. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์ศึกษา ศิลปกรรมโบราณในเอเชีย

อาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. Retrieved from

http://www.archae.su.ac.th/art_in_thailand/?q=node/438

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. “จารึกปราสาททามจาน.” Retrieved from

<https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/19134>

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. “จารึกวัดกู่บ้านหนองบัว.” Retrieved from

https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/442

ณัฐพล จันทรงาม. (2550). “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปรสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา” วิทยานิพนธ์

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ดาริณี บุรณวัฒน์. (2522). “อุปมาในบทละครสั้นสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12” วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดี.จี.อี.ฮอลล์. (2557). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 1

พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการ

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ดุสิต ทุมมาภรณ์. (2551). “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์

และอำนาจการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” ใน วารสารเมืองโบราณ 34,2 (เมษายน-

มิถุนายน 2551). 71-75.

ทรงธรรม ปานสุกณ. (2548). “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่

17” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2551). ศาสนาสำคัญของโลก. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ทัศนีย์ สีนสกุล. (2533). ศตวรรษที่ยี่: กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทัศน์ของภรรตฤหิ. กรุงเทพฯ : ภาควิชา

ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทัศนีย์ สีนสกุล. (2535). “ทฤษฎีกวีนิพนธ์สั้นสกฤต.” วารสารอักษรศาสตร์ 23 (มกราคม-มิถุนายน

2535). 13-31.

ทิพย์วรรณ วงศ์อัสสไพบูลย์. (2555). “การศึกษาร่องรอยของบ้านเมืองโบราณบริเวณใกล้เคียงศาสน

สถานประจำโรงพยาบาล สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในเขตจังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ และ

บุรีรัมย์” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2555). “ภูมิกายาและประวัติศาสตร์ *Geo-Body and History*,” แปลโดย พวงทอง

ภควัครพันธ์ุ ใน ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมืองกับลัทธิอาณานิคมใน

อาเซียน-อุษาคเนย์ = *Collected Maps : History-Geography-Politics and Colonialism*

- in Southeast Asia, 274-307.* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555).
- ธวัชชัย ดุยพินิจ. (2554). “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิชญาณศาภูณตลุม องค์ที่ 1-2” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธิดา สาระยา. (2546). อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธีระพงษ์ มีธสง. (2551). มติทางศาสนาและปรัชญาของโลก. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นคร จันทราช. (2560). “ความรับผิดชอบทางศีลธรรม: มุมมองจากพุทธปรัชญาเถรวาท.” วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2560).
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. “Diasporas” ใน คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา. Retrieved from https://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/index?Glossary%5Btema_id%5D=190
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. “transculturation” ใน คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา. . Retrieved from http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/index?Glossary%5Btema_id%5D=225&Glossary_page=2
- นาวิน วรรณเวช. (2553). “กวียานุโลมสันสกฤต: กรณีศึกษารามกฤษณวีโลมกาวยะ.” วารสารอักษรศาสตร์ 39, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553). 216-234.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2558). “การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2559). “จารึกปราสาทตาพรหม: ความสัมพันธ์ระหว่างชนบจารึกสดุดีกษัตริย์กับการสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” วารสารไทยคดีศึกษา. 13, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2559). 1-50.
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2560). “ความเชื่อของกวีในการสดุดีกษัตริย์ที่สะท้อนจาก “กวีสมยะ”: ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย.” ตำรงวิชาการ 16,1 (มกราคม-มิถุนายน 2560). 115-146.
- นิพัทธ์ แยมเดช, & สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2561). “โฉมงามสำคัญไฉน ? : อลังการกับคติความเชื่อกามเทพในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” ใน เอกสารสืบเนื่องจากการประชุม (Proceeding) การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ศิลปะและวัฒนธรรม: พลวัตในสังคมร่วมสมัย” วันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2561 ณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 73-85. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- บรรจบ บรรณรุจิ. (2555). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด.
- บรรจบ พันธเมธา. (2523). บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- บำรุง คำเอก. (2547). “ศ โน เทวีรภิชฎิเย อรรถพเวทกับความเชื่อทางเวทย์มนตร์ของคนไทย.” ใน ดำรงวิชาการ 3,5 (มกราคม-มิถุนายน 2547). 222-235.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). นานมาแล้ว มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเสริฐ ฐ นคร. (2549). อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ฐ นคร. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประสาร พลเยี่ยม. (2530). “รูปแบบของกษัตริย์อินเดียสมัยโบราณ หลักการปกครองจากศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช.” ใน นิตยสารไทย-ภารต 22,15 (ธันวาคม 2530). 104-107.
- ประสิทธิ์ กาย์กลอน. (2518). แนวทางศึกษาวรรณคดี: ภาษากรีก. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ปราณี พาพานิช. (2542). สุธฤตติลล : ยอดแห่งฉันทวรรณพดที่งดงาม. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และคณะ. (2550). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของราชมรรคา สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ผาสุข อินทรารุช. (2520). ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผาสุข อินทรารุช. (2543). พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย.
- ผาสุข อินทรารุช. (2546). อินทรารุช. “พระโพธิสัตว์บาร์มีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม.” ใน “ดำรงวิชาการ”: รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดีปี 2546, 9-28. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. 16 สิงหาคม 2562 , 13 มกราคม 2563).
- พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 3 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค. . (2500). พระนคร: โรงพิมพ์การพระศาสนา.
- พระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาส ปตพุท ปุรวปนิธานวิเศษสูตร. แปลโดย วิศวภัทร มณีปัทมเกตุ. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ ปฏิบัติ เผยแพร่ธรรม หมื่นคุณธรรมสถานและสารุชนผู้มีจิตศรัทธา. (2544).

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2555). กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ผลิตภัณ์.
- พระมหาปราโมทย์ แก้วนา. (2558). “การศึกษาวิเคราะห์จารึกแม่บุญตะวันออก” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาพุทธรัชนี ปราบนอก. (2547). “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาวิชาญ กำเหนิดกลับ. (2549). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โพธิจรยยาวตาร” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2543). พระพุทธศาสนาในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2544). พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสัทธรรมเถระ. (2528). โลกบัญญัติ. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2557). “ว่าด้วยแนวทางของการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยโบราณ.” ในวารสารดำรงราชานุภาพ 13, 1 205-237.
- พีรพงษ์ เตชะกำธร, & Gérard Fouquet ผู้แปล. (2538). “พูนิน เจนละ และศรีวิชัย โดย Claude Jacques” ใน การประชุมวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง “พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี.” วันที่ 11-13 ธันวาคม 2538 มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พีรพน พิสนุพงศ์, & สุภาภรณ์ ปิติพร. (2537). “โรงพยาบาลกับสมุนไพรร สมัยดึกดำบรรพ์ : จากจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พบในประเทศไทย.” ใน ศิลปวัฒนธรรม 15, 5 (มีนาคม 2537)
- พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. แปลโดย ทองสืบ ศุภะมาร์ค. พระนคร: สภาวิจัยแห่งชาติ.
- พิน ดอกบัว. (2555). ปวงปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- ภาพวาดหน้าปกคัมภีร์ของทิเบต แกะสลักเป็นรูปพระนางปรัชญาปารมิตา โดยประทับอยู่ตรงกลาง รูปด้านซ้าย คือ เทพวิฆนานตกะ และรูปด้านขวา คือ พระพุทธเจ้าปางนั่งสมาธิ. Retrieved from <http://cubuddhism.pbworks.com/w/page/24856081/Prajnaparamita-%20The%20Great%20Mother>
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ. (2547). เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้พระราชานิพนธ์ ร.6. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2530). “พระมหาจักรพรรดิราช.” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ 8, 1-2.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2542). “บทสวดดีในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา.” ใน ภาษา-จารึก 6, 281-301. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2554). “พระราชา.” ใน วารสารอักษรศาสตร์ 33, 2. 11-26.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2560). “วรรณคดีสันสกฤต: ต้นทางวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติไทย.” ใน ไสริม สรวงศิริราชวงศ์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น, 49-62. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2557a). มหาเทพรามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เล่ม 1 พาลกัณฑ์ โอโยช ยากัณฑ์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2557b). มหาเทพรามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เล่ม 3 ยุทธกัณฑ์ อุตตรกัณฑ์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มาดแลน จิโต. (2543). ประวัติเมืองพระนครของขอม. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ยอร์ช เซเดส์. (2556). เมืองพระนคร นครวัด นครธม. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีมิตร แคมเซอรั.
- รักษมณี, ก. (2530). “อลังการทางเสียงในคำประพันธ์ไทย.” ใน คีตวรรณกรรม, 3-7. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, .
- รักษมณี, ก. (2551). “สันสกฤต: ภาษาตกแต่งและภาษาแฝงนัย.” ใน ประมวลผลงานสำนักศิลปกรรม (พ.ศ.2543-2547), 24-33. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, .
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2537). ราชনীติ-ธรรมนิตี. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, & ศานติ ภัคดีคำ. (2557). ศิลปะเขมร. กรุงเทพฯ: มติชน.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. (2557). “ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ช่วงหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” ใน ยุค
 มีดของประวัติศาสตร์ไทย หลังบายน พุทธเถรวาท การเข้ามาของคนไท, 62-107. ปทุมธานี:
 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รูปประติมาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธเจ้าปางนาคปรก และพระนางปรัชญาปารมิตา รูปแบบ
 ศิลปะแบบบายน พบที่ปราสาทไพรมนตรี. Retrieved from

[https://www.cambodiamuseum.info/en_collection/bronze_object/buddhist%20t
 rial.html](https://www.cambodiamuseum.info/en_collection/bronze_object/buddhist%20t

 rial.html)

ล้อม เพ็งแก้ว. (2549). วายเวียงวรรณคดี. : กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

ลัลลนา ศิริเจริญ. (2524). “อสังการในมหาชาติคำหลวง” วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา
 ภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วชิราภรณ์ วรรณดี. (2522). “ศัพทหลังการในเรื่องพุทธจรีต ของ อัศวโฆษ” วิทยานิพนธ์ปริญญา
 มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณวิภา สุนด์ตา. (2546). “คดีรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาค
 กลางของประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิต
 วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วากฎ. (2550). อสังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตร์ แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต. กรุงเทพฯ: กรม
 ศิลปากร.

วาทสายน. (2558). กามสูตร. แปลโดย หนูมาน ธรรมฐาน. นนทบุรี : ศรีปัญญา.

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์. (2537). “ธรรมเนียมนิยมการจารึกเรื่องกษัตริย์อินเดีย ลังกา พม่า เขมรกับศิลา
 จารึกหลักที่ 1.” ใน ภาษา-จารึก ฉบับภาควิชาภาษาตะวันออก 20 ปี, 20-32. กรุงเทพฯ:
 ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2532). “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กลุ่มประเทศ
 ภาคพื้นทวีป.” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เน้นประเทศ
 ภาคพื้นทวีป, 18-35. นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิศปต์ย์ ชัยช่วย. (2556). “การพัฒนาเค้าร่างเมทาตาตาสำหรับการจัดการจารึกที่อยู่ในรูปดิจิทัล”
 วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิสุทธิ์ บุญยกุล. (2534). วรรณวิทยา รวมบทความทางวิชาการภาคภาษาและวรรณคดีไทย-บาลี-
 สันสกฤต บางเรื่อง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2545). “คัมภีร์ภควัทคีตา.” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน 27 (ฉบับพิเศษ 2545) 735-752.
- วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2547). วิสุทธิ์นิพนธ์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. ภารตนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2552). ศักดิ์ศรีนิพนธ์. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. (2542). “ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย.” ใน รวมบทความเกี่ยวกับอารยธรรม ตะวันออก, 1-39. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. (2550). “ตำนานแม่น้ำคงคาแห่งอินเดีย.” ใน น้ำคือชีวิต วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550, 118-126. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2545). “จดหมายเหตุโจรสลัดกวางฉาบภาษาเขมร.” ใน ตำรววิชาการ 1,2 215-229.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2550). ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2560). “จากศิลาจารึกเขมรโบราณสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย.” ใน ไสรสม สรวงศิริราชค์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น, 65-84. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทาง วิชาการ เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560, วันที่ 19 ธันวาคม พุทธศักราช 2559).
- สงบ บุญคล้าย. (2558). ประวัติวรรณกรรมเขมร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2561). ทะนะ. โลกที่คิดว่าคุ้นเคย? : ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310. กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 31 (ช่วงแทรกพิเศษ ทยายปี 60: เพิ่ม 50 หน้า). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- สมบัติ จันทรวงศ์, & ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2527). อานันท์. “ปรัชญาการเมืองตะวันออก.” ใน เอกสาร การสอนชุดวิชา ปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 12-15, 642-654. นนทบุรี: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2552). “จารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม: เรื่องเก่า มุมมองใหม่.” ใน ภาษา-จารึก ฉบับที่ 11, 77-82. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2558). “โรคและการเยียวยาในจารึกอโรคยศาลา.” ใน ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13, 79-96. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

- เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน: เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2560). “การวิเคราะห์ศัพท์ว่า “ปรตติยสมุตปาที” ในบทประณาม (ไหว้ครู) ใน คัมภีร์ “มูลมัจฉิมกถาริกา” ของพระนาคารชุน.” ใน ธรรมธารา วารสารวิชาการ พระพุทธศาสนา 5. 207-236.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, & คณะ. (2561). รายงานการวิจัย “การศึกษาวิเคราะห์คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตใน หนังสือวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมปีที่ 1-6”. ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมูลนิธิสันสกฤตศึกษา ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- สมัคร บุราวาศ. (2516). ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา.
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. “พระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2553.” Retrieved from <http://web.krisdika.go.th/data/law/law2/%C701/%C701-20-2553-a0001Pdf>
- สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2551). คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณ ประเภทจารึก. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. “อโรคยศาล ไม่ใช่ ‘โรงพยาบาล’ แต่เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ.” ใน มติชนสุดสัปดาห์ (28 ธันวาคม 2561- 3 มกราคม 2562) . . Retrieved from https://www.matichonweekly.com/column/article_159625
- สุภรณ์ อัครสันโสภณ ผู้แปล. (2513). “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร.” ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต, 159-214. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และ โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2509). “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” ใน นิตยสารศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509). 52-62.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2520). “ระบบกษัตริย์สมัยโบราณ บนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์.” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 1, 1 1-19.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2524). “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ.” ใน การประชุมสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ เรื่อง “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับแนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทย”, 1-11. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์.

- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2535). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ.2000. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2547). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. (2554). “ที่พักคนเดินทางของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายในประเทศไทย.” ใน แฉลงงานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย พุทธศักราช 2554, 10-20. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุภาพร พลาลัย. (2557). เล็ก. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง. (2526). ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2562). ภูมิปัญญาอินเดียโบราณ: ประวัติศาสตร์และปรัชญา ทางสายกลางแบบพุทธ พราหมณ์ เชน. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- สุมาลี อุดมพงษ์. (2523). “กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริยบุตร. (2563). “พระพุทธเจ้า VS พระศิวะ.” ใน วารสารมานุษยวิทยาศาสนา 2, 1 (มกราคม-เมษายน 2563). 17-28.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2546). ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2555). ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- อนันต์ อาริย์พงศ์. (2549). ระบบเสียงและคำบาลีสันสกฤต : แนวภาษาศาสตร์. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อนุমানราชธน พระยา. (2532). ลัทธิของเพื่อน โดยเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุমানราชธน.
- อภิรักษ์ สงเคราะห์. (2554). “จารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมัน: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 7 (มรดกความทรงจำแห่งอุบลราชธานี).” ใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12, 5-38. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อัญชนา จิตสุทธิญาณ, & คณะ. (2555). การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

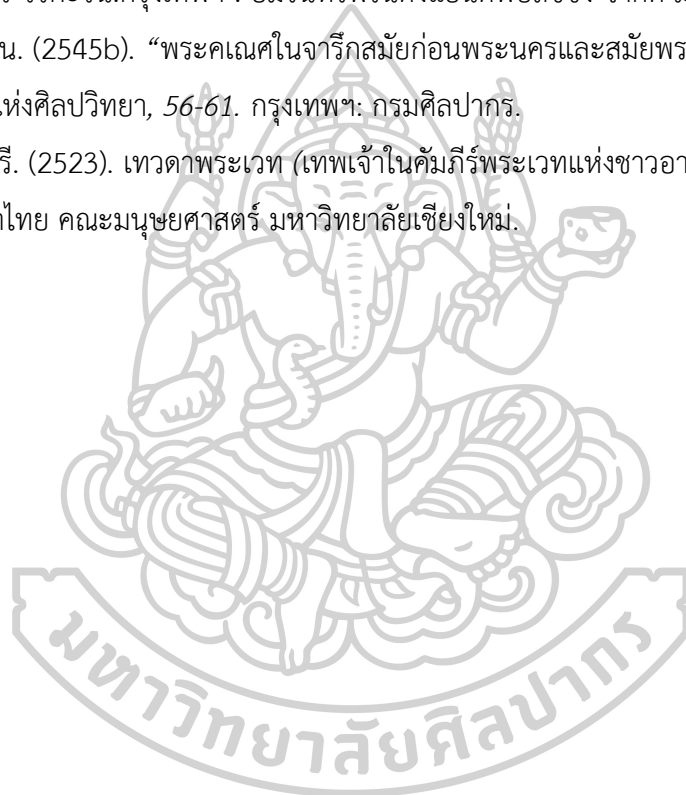
อัญชนา จิตสุทธิญาณ ผู้แปล. (2552). “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย โดย Claude Jacques.” ใน อัญชนาจารึก : ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์, 112-119. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาคการพิมพ์.

อุเทน วงศ์สถิตย์. จารึกวัดจงกอ: หลักฐานใหม่เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมัน. Retrieved from <https://db.sac.or.th/inscriptions/uploads/file/knowledge-fr-wat-chongko-inscription.pdf>

อุไรศรี วรสระริน. (2545a). ประชุมอรรถบทเขมร : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณดร. อุไรศรี วรสระริน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน.

อุไรศรี วรสระริน. (2545b). “พระคณศในจารึกสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนคร,” ใน พระคณศ : เทพแห่งศิลปวิทยา, 56-61. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2523). เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน). เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาคผนวก

จารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ฉบับอ่านแปลเป็นภาษาไทย

1. หลักการปริวรรตคำอ่านจารึก

ตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตที่ผู้วิจัยนำเสนอในภาคผนวก มีทั้งคำอ่านอักษรโรมันและอักษรไทย ดังนั้น จึงจะขอกล่าวถึงหลักปริวรรตคำอ่านจารึกตามระบบ Transliteration-Transcription¹⁴⁵² จากอักษรเขมรโบราณ เป็นอักษรโรมัน และอักษรไทย ซึ่งในที่นี้จะแสดงในรูปตารางปริวรรตอักษรเขมรโบราณในจารึก เทียบกับอักษรเขมรปัจจุบัน อักษรเทวนาครี¹⁴⁵³ อักษรโรมัน และอักษรไทย ตามลำดับดังต่อไปนี้

1.1 ตารางสระ (Vowel)

รูปสระเขมรโบราณ		รูปสระเขมรปัจจุบัน		รูปสระเทวนาครี		รูปสระโรมัน		รูปสระไทย	
G	Ga	ห	หก / ា	A	Aa / -a	a	ā	อ	อา
\ / i	/ ê	ส / ិ	สฺ / ិ	ī / i-	i / -ī	i	ī	อิ	อี
} / u	U	ข / ุ	ขฺ / ุ	ē / -u	ū / -ū	u	ū	อุ	อู
		ย	ยฺ	ṛ / -	ṛ / -	r	r	ฤ	รุ
		ฎ	ฎ	ḷ / -	-	l	-	ฦ	ฦ
e	O	ฉ / េ	ฉฺ / េ	E / -e	Ee / -W	e	ai	เอ	ไอ
+	» / ý	ช / ោ	ชฺ / ោ	ao / -o	ao / -o	o	au	โอ	เอา
M		◌̣	◌̣	A' / -'	A' / -'	am	ah	อัม	อะ

1.2 ตารางพยัญชนะ (Consonant)

อักษรเขมรโบราณ	อักษรเขมรปัจจุบัน	อักษรเทวนาครี	อักษรโรมัน	อักษรไทย
----------------	-------------------	---------------	------------	----------

¹⁴⁵² อุไรศรี วรเศริน อธิบายระบบ Transliteration ไว้ว่า “คือ การถ่ายถอดอักษรอินเดียหรืออักษรที่ใช้ในอินโดจีน ที่ได้รับอิทธิพลอักษรอินเดียออกเป็นอักษรโรมัน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งอักษรหลายอาณาจักรในเอเชียอาคเนย์นั้น พัฒนาจากอักษรปัลลวะใช้เขียนภาษาสันสกฤตสมัยโบราณ การใช้ระบบ Transliteration จึงใช้กับอักษรเขมรโบราณในจารึกได้ ดังคำอธิบายใน อุไรศรี วรเศริน, “การถ่ายถอดอักษรโรมัน-การถ่ายถอดเสียง Transliteration-Transcription,” ใน ประชุมอรรถาธิบาย : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรเศริน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), 233-275.

¹⁴⁵³ การเทียบกับอักษรเทวนาครีในตารางนี้ เพื่อประโยชน์สำหรับการพิจารณาคำอ่านตัวบทจารึกในกรณีที่เป็นตัวอักษรเทวนาครี ดังจะเห็นได้จากคำอ่านจารึกภาษาสันสกฤตใน Inscriptions of Kambuja ของ R.C.Majumda ซึ่งปริวรรตเป็นอักษรเทวนาครีทั้งหมด และในบรรดาจารึกที่ Majumda ก็มีจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รวมอยู่ด้วย

k á	က	k	k	ဂ
x ç	စ	%	kh	ဃ
K Á	က	g	g	ဂ
X Ç	ဗ	'	gh	ဃ
g ḡ	ဂ	g	ñ	ဂ
c ©	င	c	c	င
q ä	က	^	ch	ခ
C ç	က	ç	J	ဃ
Q Ä	က	&	jh	ဂ
j L	က	l	ñ	ဂ
d ð	က	s	t	ဂ
	က	#	th	ခ
	က	@	d	ဂ
p	က	!	dh	ဂ
N Ñ	က	ñ	n	ဂ
t †	က	t	t	တ
F β	က	f	th	ဂ
T Þ	က	d	d	တ
F §	က	f	dh	တ
n <	က	n	n	ဂ

b ,	บ ุ	p	p	ป
p ö	ผ ุ	f	ph	ฝ
B ?	ต ุ	b	b	พ
P Ö	ภ ุ	.(bh	ภ
m μ	ม ุ	m(m	ม
y ü	ย ุ	y(y	ย
r R	ร ุ	r(r	ร
l ø	ล ุ	l(l	ล
v V	ว ุ	v(v	ว
Z Æ	-	x/é	ś	ศ
z ¼	-	z(ṣ	ษ
s S	ส ุ	s(s	ส
h H	ห ุ	h	h	ห

การนำเสนอคำอ่านจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีทั้งรูปแบบตัวอักษรโรมัน และตัวอักษรไทย สำหรับตัวอักษรโรมันถ่ายถอดรูปอักษรดังที่แสดงในตารางข้างต้น การถ่ายถอดตัวอักษรไทยยึดวิธีเขียนภาษาบาลี ส่วนการถ่ายถอดเป็นคำอ่านมีหลักสังเกต คือ

(1) หากตัวอักษรใดไม่มีสระประกอบ ซึ่งถือว่าตัวอักษรนั้นมีพยัญชนะสะกด เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะแสดงรูปพยัญชนะเท่านั้น ส่วนตัวอักษรไทยจะแสดงเครื่องหมายพินทุ (.) กำกับอยู่ข้างล่าง เช่น ข้อความใน*จารึกทรายทอง*ที่ว่า “niśśeṣarājanyaśirovatamsapādāmvujas” ถ่ายถอดเป็นคำอ่านตัวอักษรไทย คือ “นิศเศษราชนยศิโรวัตตสปาทามุชสุ” วิธีการถ่ายถอดข้อความเช่นนี้จะสัมพันธ์กับหลักการอีก 2 ประการ ประการแรก หากพยัญชนะที่มี a ตามมา จะถือว่ามีเสียงสระอะ กำกับอยู่ ดังนั้น เมื่อเขียนเป็นตัวอักษรไทยจะไม่ใส่เครื่องหมายพินทุ ประการที่สอง เมื่อมีพยัญชนะสองตัวเป็นอักษรควบกล้ำ พยัญชนะตัวแรกจะไม่มี a ตามมา นั่นก็คือปรากฏเพียงรูปพยัญชนะเท่านั้น

ส่วนตัวอักษรไทยจะปรากฏเครื่องหมายพินทุข้างล่างพยัญชนะตัวที่สอง เช่น ใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ปรากฏคำว่า *trāṇe* หรือ *ตราณ* เป็นต้น

(2) เนื่องจากคำอ่านจารึกบางส่วนลบเลือน ชำรุด อ่านไม่ได้ตลอดทั้งบท ข้อความที่ขาดแห่งจะแสดงโดยใส่เครื่องหมายฉันทลักษณ์ เช่น ความตอนหนึ่งใน *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ตัวอักษรโรมันว่า “vi.ā.i — — tator na bhedah” ตัวอักษรไทยว่า “วิ.า.ิ — — ตโตร น เกทะ” อีกตัวอย่างเช่น ใน *จารึกปราสาทจรุง* ตัวอักษรโรมันว่า “ — — rivalādhikadvijavalī sparddhā vidheyānya — ” ตัวอักษรไทยว่า “ — — ริวลาธิกทิวชวลี สปรทุธา วิเธยานย — ”

อนึ่ง กรณีที่คำประพันธ์ไม่สามารถปะติดปะต่อคำอ่านได้เลยทุกบาท จะชี้แจงว่า “หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ชำรุดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้”

(3) เมื่อคำประพันธ์จบแต่ละบาท จะใช้เครื่องหมายทศนะ | ปิดท้ายบาทที่ 2 แต่ถ้าจบบทในบาทที่ 4 จะใช้เครื่องหมายทวิทศนะ || ปิดท้ายคำประพันธ์

2. ข้อมูลเบื้องต้นในการนำเสนอตัวบทจารึก

ตัวบทจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่นำเสนอในภาคผนวกนี้ เป็นตัวบทที่ผู้วิจัยอ่านแปลเป็นภาษาไทย เพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์ ข้อมูลเบื้องต้นของตัวบทจารึกที่นำเสนอ มีดังต่อไปนี้

2.1 *จารึกทรายฟอง* ข้อมูลบทแปลจารึกอาโรคยศาลา หรือจารึกอาโรคยศาล หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในปีพ.ศ. 2528 ชื่อหนังสือ “*จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*” ซึ่งเป็นหนังสือรวมตัวบทอ่านแปลจารึกอาโรคยศาลาจำนวน 4 หลักเป็นภาษาไทยครั้งแรก ข้อมูลจารึกในหนังสือดังกล่าวมีรายละเอียดสอดคล้องกันกับ *จารึกทรายฟอง* ซึ่งนับเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบข้อมูลใหม่ในครั้งนี้ นอกจากนี้ปี พ.ศ. 2555 คณะผู้วิจัย “*การศึกษาวินิจฉัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน*” นำโดย อัญชญา จิตสุทธินญาณ ได้เสนอข้อมูลคำอ่านแปล *จารึกปราสาทตาเมือนใต้* หลักที่ 15 (k.375 หรือ สร.1) โดยอ่านเทียบกับเนื้อหา *จารึกทรายฟอง* ข้อมูลในงานวิจัยนี้มีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นฐานข้อมูลให้ผู้วิจัยตรวจสอบคำอ่านแปล *จารึกทรายฟอง* ใหม่ทั้งหมด

2.2 *จารึกปราสาทโต้ว* เนื่องจากยังไม่มีตัวบทแปลจารึกหลักนี้เป็นภาษาไทย ในภาคผนวกนี้จึงนำเสนอการอ่านแปล *จารึกปราสาทโต้ว* เป็นภาษาไทย โดยตรวจสอบจากฉบับจารึกที่ George Coedès นำร่องไว้แล้วในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge vol. I*

2.3 *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* การอ่านแปลจารึกหลักนี้ เริ่มแรกปรากฏอยู่ในบทความวิจัยนำร่องเพื่อนำเสนอคำอ่านแปล *จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ประกอบบทวิเคราะห์ เรื่อง “*จารึกปราสาทพิมานอากาศ* ของพระนางศรีอินทรวเทวี : สวรรค์และความสำเร็จในการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” โดย นิพัทธ์ แยมเดช และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา แต่บทความดังกล่าว

นำเสนอคำแปลเป็นภาษาไทยบางส่วน ไม่มีคำอ่านจารึก ดังนั้น ในภาคผนวกนี้ จึงเป็นการนำเสนอตัว
บทคำอ่านแปลเป็นภาษาไทยและตรวจสอบความถูกต้องใหม่เพื่อให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2.4 **จารึกปราสาทจรุง** เนื่องจากยังไม่มีตัวบทแปลจารึกหลักนี้เป็นภาษาไทย ในภาคผนวกนี้
จึงนำเสนอการอ่านแปล **จารึกปราสาทจรุง** เป็นภาษาไทย โดยตรวจสอบจากฉบับจารึกที่ **George**
Cœdès นำร่องไว้แล้วในหนังสือ **Inscriptions du Cambodge vol. IV**

3. ตัวบทอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ตัวบทอ่านแปลจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประกอบด้วยคำอ่านจารึก
ปวิรรตเป็นอักษรโรมัน อักษรไทย และคำแปลเป็นภาษาไทย ดังต่อไปนี้

1. จารึกทรายฟอง

ด้านที่ 1

บทที่ 1 (I) อนุชฎก

(1) namo vuddhāya nirmmānadharmmasambhogamūrttaye	
(2) bhāvābhāvadvayātīto 'dvayātmā yo nirātmakaḥ	
(๑) นโม วุฑฺธาย นิร์มมาณธรรมสมโภคมุฑฺตเต	
(๒) ภาวาภาวทฺวยาคีโต' ทฺวยาคมา โย นีราตฺมกะ	

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธรูปเจ้า ผู้มีพระวรกาย คือ นิรมานกาย กายที่ถูกสร้างขึ้น สัมโภคกาย
กายเพื่อการชื่นชมของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย และธรรมกาย กายคือ ธรรมะ พระองค์ (พระพุทธรูปเจ้า)
อยู่พ้นภาวะความมีอยู่ และภาวะความไม่มีอยู่ และมีแก่นแท้ คือ ความเป็น และไม่มีอาตมัน

บทที่ 2 (II) อนุชฎก

(3) bhaiṣajyaguruvaidūryya prabharājajinan name	
(4) kṣemārogyāṇi janyante yena nāmāpi śṛṇvatām	
(๓) ไภษชยคุรุไวฑูรฺยย ปฺรภราชจินน นเม	
(๔) เกษมาโรคฺยาณิ ชนฺยนเต เยน นามาป ศฺฤณฺวตาม	

ข้าขอนอบน้อมแด่พระไภษัชยคุรุ ผู้มีแสงสว่างดั่งแก้วไพฑูรย์ ผู้ชนะ ผู้ทำให้ความไม่มีโรค
และความปลอดภัยเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ได้ยินแม้เพียงพระนามของพระองค์

บทที่ 3 (III) อุปชาติ

- (5) śrīsūryavairocana caṇḍa rocih
śrīcandravairocana rohiṇīṣisah |
- (6) rujāndhakārāpaharau prajānām
munīndra meror jayatām upānte ||
- (๕) ศรีสุรยไวโรจนจณฑุโรจิส
ศรีจันทรไวโรจนโรหิณีสะ |
- (๖) รุชานธการาปหเรว ปราชานำ
มุนีนทรเมโรชยาตามูปานเต ||

ขอให้ทั้งสองพระองค์ คือ พระโพธิสัตว์พระนามว่า ศรีสุรยไวโรจนะ ผู้มีรัศมีแรงกล้า และ
ศรีจันทรไวโรจนะ ผู้เป็นภัสตาของนางโรหิณี ผู้จัดความมืดมิด คือ โรคทั้งหลายของเหล่าประชาชน
ของงมีชัยชนะ ณ เขิงเขาพระสุเมรุ

บทที่ 4 (IV) อุปชาติ

- (7) āsin nrpaś śridharaṇīndravarmma-
devātmajaś śrījayavarmmadevah |
- (8) jāto jayādityapureśvarāyām
vedāmvaraikendubhirāptarājyah ||
- (๗) อาสิน นฤปศ ศรีธรรณินทรวรมม-
เทวาत्मชศ ศรีชยวรมมเทวะ |
- (๘) ชาโต ชยาทิตยปุเรศวารายำ
เวทามวไรเคนทุภีราปตราชยะ ||

มีพระราชานามว่า ศรีชยวรมัน ผู้เป็นพระโอรสของพระราชานามว่า ศรีธรรณินทรวรมัน
ผู้ประสูติแล้วในเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ เป็นผู้มีราชสมบัติที่ได้อภิเษกแล้ว ในปีมหาศักราช
1104 (ค.ศ.1182 ตรงกับพ.ศ.1725)

บทที่ 5 (V) อุปชาติ

- (9) niśśeṣarājanyaśirovatamsa-
pādāmvujas samyati samhrtāriḥ |
- (10) paryyagrahīt sadgūṇaratnabhūṣāṃ¹⁴⁵⁴
yatkīrttihārām vasudhāṅganām yaḥ ||
- (๙) นิศเศษราชนยศิโรวัตตัส-
ปาทามวูชส สยติ สัหฤตาริระ |
- (๑๐) ประยยครหิต สทคุณรัตนภูษา
ยตกีรตติหารำ วสุธางคนำ ยะ ||

พระองค์ได้ทรงสังหารศัตรูในสนามรบ ทรงมีดอกบัว คือ ฝ่าพระบาทที่ถูกรองรับไว้ด้วย
เครื่องประดับเศียร (มงกุฎ) ของพระราชาทังปวง พระองค์ได้อภิเษกสมรสแล้วกับแผ่นดิน
(พระนางปฤถวี) ผู้นำเกียรติยศมาสู่พระองค์ ผู้มีคุณสมบัติที่ดั่งงาม เป็นเครื่องประดับอันยอดเยี่ยม

บทที่ 6 (VI) อุปชาติ

- (11) sadāmudā varddhitadānavāris
sadānavarddhi¹⁴⁵⁵ priyasampadādhyah |
- (12) naṣṭyāhavaiḥ kliṣṭasurārikānto
yaḥ kṛṣṇakalpo py avadātavarṇah ||
- (๑๑) สทามุทา วรฺทิตทานวาริส
สทานวรฺทิบรียสัปทาณยะ |
- (๑๒) นษฏยาหไวะ กลิษฏสุราริกานโต
ยะ กฤษณกลโป ปยวทาตวรณะ ||

พระองค์มีสายน้ำแห่งการบริจาคตาน ที่น่าพึงพอพระราชหฤทัยที่เพิ่มพูนตลอดเวลา ทรง
ร่ำรวยด้วยพระราชทรัพย์อันเป็นที่รัก คือ คนให้ทานที่เพิ่มขึ้น พระองค์ได้ทรงทำให้เหล่าภรรยาของ
อสูรให้เดือดร้อนด้วยการสงคราม เพื่อการทำลาย พระองค์แม้จะเหมือนพระกฤษณะ แต่ก็ทรงมี
พระฉวีวรรณสีขาว

¹⁴⁵⁴ คำอ่าน *จาริกทรายฟอง* ฉบับตรวจสอบชำระโดย Louis Finot เสนอคำอ่านนี้ว่า bhūmān

¹⁴⁵⁵ การตรวจสอบชำระคำอ่าน *จาริกปราสาทเหมือนได้จ* โดยอัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ ได้เสนอ
คำอ่านว่า dhī

บทที่ 7 (VII) อุปชาติ

(13) yo bhyarthitām bhūpatibhir durāpām

lakṣmīmupekṣya svayam abhyupetām |

(14) dikṣu drutām hlādayati sma kīrtim

aho vicitrā rucir indriyāṇām ||

(๑๓) โย'ภยรุธิตำ ภูปติภีรฺ ทุราปำ

ลกษมีมุเปกษย สวยมภยุเปตำ |

(๑๔) ทิกษุ ทุรุตำ หลาทยติ สม กีรุตติ-

-มโห วิจิตรา รุจิริทรียานาม ||

พระองค์ทรงเฉยเมยต่อพระลักษมี ที่พระราชาทิ้งปวงทรงปรารธนา (พระลักษมี) ที่ได้มายาก
ที่มาหาพระองค์ด้วยตนเอง แล้วทำให้พระกীরติพึงพอใจที่จะหนีจากไปอย่างรวดเร็วในทิศทั้งหลาย ใ
ความสุขแห่งประสาทสัมผัสของพระองค์ช่างแปลกจริงหนอ

บทที่ 8 (VIII) อุปชาติ

(15) yaṃ vikṣya dhāmnā vijite pi nāthe

buddhveva kāntyā vijitāṅ ca kāmam |

(16) sucaṅ tyajantyo nijaṅ nāma sārtham

vandikṛtāripamadāḥ pracakruḥ ||

(๑๕) ยํ วิกษย ธามนา วิจิตเป นาเถ

วูทฐเวว กานตยา วิจิตถ จ กามม |

(๑๖) ศุจณฺ ตยชนตโย นิชนาม สารถํ

วนทีกฤตาริปรมทาะ ปฺรจกฺรฺชะ ||

เมื่อสามี (ของเหล่าภรรยาข้าศึก) ถูกพระองค์ชนะแล้วด้วยพระราชอำนาจ เหล่าภรรยาของ
ข้าศึกที่ถูกจับเป็นเชลย ครั้นมองเห็นพระองค์ ก็เหมือนจะรู้ว่ากามเทพถูกชนะด้วยความงามของ
พระองค์ จึงได้ประกาศชื่อของตนเองให้มีความหมาย โดยละทิ้งความเศร้าโศก

บทที่ 9 (IX) อุปชาติ

- (17) puṇyāyusaḥ kṣīṇatayā yuge ntye
kṣayaṅ gatāyāṃ kṣayavat prajāyām |
- (18) prajāpatiḥ prāgyugavad vitene
yo bhyuddhṛtiṃ¹⁴⁵⁶ pūrṇavṛṣāṃ samṛddhām ||
- (๑๗) ปุณฺยาอายุษะ กษีณตยา ยุเก นตฺเย
กษยง คตายาม กษยวต ปฺรชายำ |
- (๑๘) ปฺรชاپตึะ ปฺรชากฺยุควท วิเตเน
โย'ภฺยุดฺดหฺรฺตึ ปรุณฺวฤตฺตํ สมฤตฺธาม ||

เมื่อสัตว์โลกทั้งหลายสิ้นอายุชัย เพราะสิ้นบุญในยุคสุดท้าย (กัลยยุค) พระองค์ได้ทรงนำโคที่มี
อวัยวะสมบูรณ์ทุกประการ (มีขาครบทั้งสี่ขากลับมา) เหมือนกับพระประชาบดีที่ได้กระทำแล้วในยุค
ก่อน (กฤตยุค)

บทที่ 10 (X) อนุชฎา

- (19) rddhyā¹⁴⁵⁷ svarggīkṛtām pṛthvīm matvā maraṇadūṣitām |
- (20) martyānāmamaratvāya yo 'diśad bheṣajāmṛtam ||
- (๑๙) ฤตฺถยา สวรงค์คิฤตฺตํ ปฺรทฺวิม มตฺวา มรณฺดูษิตาม |
- (๒๐) มรตฺยานามมรตฺวาย โย'ติศทฺ ฆेषจามฤตม ||

เมื่อพระองค์มีพระราชดำริว่า แผ่นดินที่สกปรก เพราะความตายได้ถูกทำให้เป็นสวรรค์แล้ว
เพราะความร่ำรวย พระองค์จึงได้พระราชทานน้ำอมฤต คือ ยา แก่บรรดาคนที่จะต้องตาย เพื่อความ
ไม่ตาย

¹⁴⁵⁶ คำอ่าน *จารึกทรายทอง* ฉบับตรวจสอบชำระโดย Louis Finot เสนอคำอ่านนี้ว่า bhyutthitim

¹⁴⁵⁷ คำอ่าน *จารึกทรายทอง* ฉบับตรวจสอบชำระโดย Louis Finot เสนอคำอ่านนี้ว่า buddhyā

บทที่ 11 (XI) อนุชฎก

- (21) puṣyaṅ kṛtī kṛtīkṛtya pūrṇāṅgaṃ yo 'karod vṛṣam |
 (22) rājavaidyācikitsyāṅghribhaṅgan triyuga doṣataḥ ||
 (๒๑) ปุษยง กฤตี กฤตีกฤตย ปุรณางค์ โย'กโรท วฤษม |
 (๒๒) ราชยไวทยาจิกิตสยงฆริภงคน ตริยุก โทษตะ ||

พระองค์ผู้เชี่ยวชาญ หลังจากที่ได้ทรงทำกลียุคให้เป็นกฤตยุค จึงได้ทรงทำโคที่มีขาหก ที่หมอลวงไม่อาจรักษาได้ ให้มีขาครบสมบูรณ์ (มี 4 ขา) เพราะโทษของยุคทั้ง 3

บทที่ 12 (XII) อนุชฎก

- (23) jitvānyagopativṛṣam svairan tribhuvanāṅgane |
 (24) jṛmbhate ninadan dhīraṃ vṛṣo yatpuṣkalīkṛtaḥ ||
 (๒๓) ชิตวานยโคปติวฤษั สไวรณ ตริภูวนางคเน |
 (๒๔) ชฎมถเต นินทน ธีร วฤโซ ยตปุษกลีกฤตะ ||

ว่าตัวนั้น เมื่อชนะวัวของเจ้าของวัวตัวอื่นๆในสนามแข่งขัน ในสามโลกอย่างง่ายดายจึงได้ส่งเสียงร้องดังอย่างต่อเนื่อง

ด้านที่ 2

บทที่ 13 (XII) อนุชฎก

- (1) dehinān deharogo yanmanorogo rujattarām |
 (2) rāṣṭraduḥkhaṃ hi bhartṛnān duḥkhaṃ duḥkhan tu nātmanah ||
 (๒) เทหีนาน เทหโรโค ยนมโนโรโค รุชตตราม |
 (๓) ราษฏรทุษข์ หิ ภรตฤณำ ทุษข์ ทะชน ตุ นาทมนะ ||

ความเจ็บป่วยของเหล่าสัตว์โลก เป็นความเจ็บปวดทรมานที่รุนแรงอย่างยิ่งของพระองค์ เพราะว่าความทุกข์ของราษฎร คือ ความทุกข์ของผู้ปกครองทั้งหลาย แต่ความทุกข์ของพระองค์เองนั้น ไม่ใช่ความทุกข์

บทที่ 14 (XIV) อนุชฎก

(3) āyurvedāstravedeṣu vaidya vīrair viśāradaih	
(4) yo 'ghātayad rāṣṭrarujō rujārīn bheṣajāyudhaiḥ	
(๓) อายุรเวทาสตรเวเตษุ ไวทย วิโร วิศารไทะ	
(๔) โย'ฆาตยท ราชฎรรุโซ รุจารีน เภษชายุไธะ	

พระองค์ได้พระราชทานทหารกล้า คือ แพทย์ทั้งหลาย ผู้มีความเชี่ยวชาญในความรู้เกี่ยวกับอาวุธ คือ อายุรเวท ให้ฆ่าศัตรูทั้งหลาย คือ ความเจ็บป่วยที่ทำร้ายราษฎร ด้วยอาวุธทั้งหลาย คือ ยา

บทที่ 15 (XV) อนุชฎก

(5) sarveṣāmaparādhān yas sarvataḥ pariśodhayan	
(6) yugāparādhe na rujāmaparādhān vyaśodhayat	
(๕) สรวเวษามปราธาน ยส สรววตะ ปริโศยณ	
(๖) ยุคาปราเธ น รุชามปราธาน วุยโศยต	

ขณะที่พระองค์ทรงกระทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ให้สะอาดหมดจดทุกด้าน พระองค์ทรงกระทำสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย คือ โรค ที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากยุคที่ผ่านมาให้สูญสิ้นไป

บทที่ 16 (XVI) อนุชฎก

(7) sārogyāśālam parito bhaisajyasugataṃ vyadhāt	
(8) sārddham jinaurasābhyāṃ yas sadāsāntyai prajārujām	
(๗) สาโรคยศาลั ปริโต ไภษชยสุคตั วยธาด	
(๘) สารุทธิ ชินารสาภยา ยส สหาคานตไยะ ปราชารุชาม	

พระองค์ได้ทรงสร้างพระโภชชยสุคตโดยรอบอาโรคยศาลา พร้อมกับพระโอรสทั้งสองของพระชินะ¹⁴⁵⁸ เพื่อความสูญสิ้นไปของความเจ็บป่วยของสัตว์โลกทั้งปวง

¹⁴⁵⁸ พระโอรสทั้งสองของพระชินะในที่นี้ หมายถึง พระโพธิสัตว์ศรีสุรยไวโรจนะและพระโพธิสัตว์ศรีจันทรไวโรจนะ

บทที่ 17 (XVII) อนุษฏุก

- (9) sa vyadhād idam ārogyaśālam sa sugatālayam |
 (10) bhaiṣajyasugatañ ceha dehāmvarahṛdindunā ||
 (๙) ส วยาธาทีทมาโรคยศาลี สสุคตาลัยม |
 (๑๐) ไภษชยสุคตญเจห เทหามวรหฤทินทุนา ||

พระองค์ได้ทรงสร้างอาโรคยศาลาพร้อมกับที่ประทับของพระสุคต และทรงสร้างพระไภษชยสุคต ณ สถานที่แห่งนี้ในปีมหาศักราช 1108¹⁴⁵⁹ (ค.ศ.1186 ตรงกับ พ.ศ.1729)

บทที่ 18 (XVIII) อนุษฏุก

- (11) so 'tiṣṭhipadimau cātra roḡiṇām roghātinau |
 (12) śrīmantau sūryyacandrādivairocanajinātmajau ||
 (๑๑) โส' ติชฐิปติเมมา จาตร โรคินำ โรคฆาติเนา |
 (๑๒) ศรีมนเตา สุรยยจนทราทีไวโรจนชินาตมเขา ||

พระองค์ได้ทรงสร้างพระโพธิสัตว์ ผู้มีแสงสว่างรุ่งเรืองทั้ง 2 พระองค์ ที่มีคำขึ้นต้นว่า สุรยไวโรจนะ และจันทรไวโรจนะ ที่มีชื่อเสียงขจรขจาย ผู้ทำลายความเจ็บป่วยของคนไข้ทั้งหลาย

บทที่ 19 (XIX) อนุษฏุก

- (13) cikitsyā atra catvāro varṇā dvau bhiṣajau tayoh |
 (14) pumān ekaḥ striyau ca dve ekaśaḥ sthitidāyinaḥ ||
 (๑๓) จิกิตสยา อตร จตวาโร วรณา ทเวา ภิชเขา ตโยะ |
 (๑๔) ปุมาเนกะ สตรีเยา จ ทเว เอกสะ สติติทายินะ ||

(บุคคล) ทั้งสี่วรรณะเป็นคนป่วย มีหมอ 2 คน ใน 2 คนนั้น คนหนึ่งจะเป็นผู้ชาย และมีผู้หญิง 2 คนจะต้องเป็นผู้ดูแลสถานที่ (อาโรคยศาลา) ทีละคน วันละคน

¹⁴⁵⁹ ศักราชที่กำหนดในโคลกข้างต้น แทนด้วยคำศัพท์ที่ว่า ร่างกาย = 8 ท้องฟ้า = 0 หัวใจ = 1
 พระจันทร์ = 1

บทที่ 20 (XX) อนุษฏุก

- (15) nidhipālau pumāṅsau dvau bheṣajānāṃ vibhājakau |
 (16) grāhakau vrīhikāṣṭhānān taddāyibhyaḥ pratiṣṭhitau ||
 (๑๕) นิธิปาเลา ปุมำเสา ทเวา ฆาษชานำ วิภษเกา |
 (๑๖) คราหเกา วรีหิกษฐำนาน ตททายิภยะ ปรีติษฐิตเา ||

ผู้ชาย 2 คนจะเป็นผู้รักษาท้องพระคลัง และเป็นผู้แจกจ่ายยา ผู้ชายอีก 2 คน จะเป็นผู้ตวงข้าวเปลือกและพินที่คนให้¹⁴⁶⁰ และจะต้องอยู่ประจำ ณ สถานที่แห่งนั้น

บทที่ 21 (XXI) อนุษฏุก

- (17) pācakau tu pumāṅsau dvau pākaidhodakadāyinau |
 (18) puṣpadarbharau devavasateś ca viśodhakau ||
 (๑๗) ปาจเกา ตู ปุมำเสา ทเวา ปาไกโธททายิเนา |
 (๑๘) ปุษปทรภหเรา เทวสเตรจ วิโสธเกา ||

บุรุษ 2 คนเป็นคนหาพิน และนำมาเพื่อการหุงต้ม บุรุษ 2 คน เป็นคนหาดอกไม้และหญ้าคา บุรุษ 2 คนเป็นคนทำความสะอาดที่ประทับของเทพทั้งหลาย

บทที่ 22 (XXII) อนุษฏุก

- (19) dyau yajñahāriṇau pattrakārau pattraśalākayoḥ |
 (20) dātārāvatha bhaisajyapākendhanaharāvubhau ||
 (๑๙) ทเวา ยชญหาริเณา ปตตรกาเรา ปตตรศลากโยษ |
 (๒๐) ทาตาราวถ ภัษชยปาเกนธนหาราเวา ||

บุรุษ 2 คน เป็นคนประกอบยัญพิธี บุรุษ 2 คน ทำการบันทึกข้อความ และบุรุษ 2 คนให้หาไม้สลากร อีก 2 คนหาพินมาเพื่อต้มยา

¹⁴⁶⁰ หมายถึง คนที่บริจาคข้าวเปลือกให้แก่อาโรคยศาลา

บทที่ 23 (XXIII) อนุชฎก

(21) narāś caturdaśārogyaśālāsamrakṣiṇaḥ punaḥ |

(22) dātāro bheṣajānāñca miśrādvāvimsati stute¹⁴⁶¹ ||

(๒๑) นราศจตุรทศาโรคยศาลาสร์กษิณะ ปุณะ |

(๒๒) ทาตาโร เกษชานาญ จ มิศราทวาวิศติ สตุเต ||

คน 14 คนที่เป็นผู้ดูแลเอาโรคยศาลา และเป็นผู้ให้ยา และอีก 22 คน ทำหน้าที่ผสมผสาน
ปนเปกัน

บทที่ 24 (XXIII) อนุชฎก

(23) teṣāmeko naronāri caikaśaḥsthitihāyinaḥ |

(24) vārisantāpabhaiṣajya peṣkāryyas tu ṣaṭstriyaḥ¹⁴⁶² ||

(๒๓) เตสามาเมโก นโร นารี โจกศะ สฐิติทายินะ |

(๒๔) วาริสนตาปไภษชย เปษการยยส ตุ ษทสตรียะ ||

ผู้ชาย 1 คน และผู้หญิง 1 คน แต่ละคนดูแลสถานที่ (อาโรคยศาลา) ส่วนผู้หญิง 6 คน มีหน้าที่ต้มน้ำ
บดยา

¹⁴⁶¹ คำอ่าน**จาริกทรายฟอง**บทนี้ ชำรุดอ่านได้เพียงบางส่วน ดังที่ Finot เสนอคำอ่านไว้ว่า

(21) narāś caturdaśārogyaśālāsamrakṣiṇaḥ punaḥ |

(22) dātāro bheṣajānā.....s (thi) te |

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงยกคำอ่านที่สมบูรณ์ใน **จาริกปราสาท** เพราะเป็นเนื้อความที่ตรงกันกับ**จาริก
ทรายฟอง**ที่ขาดหายไป

¹⁴⁶² คำอ่าน**จาริกทรายฟอง**บทนี้ ชำรุดอ่านได้เพียงบางส่วน ดังที่ Finot เสนอคำอ่านไว้ว่า

(23) teṣām e (ko) na (r) o.....nah |

(24) vārisantā[pa]bhaiṣaja ||

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงยกคำอ่านที่สมบูรณ์ใน **จาริกปราสาท** เพราะเป็นเนื้อความที่ตรงกันกับ**จาริกทราย
ฟอง**ที่ขาดหายไป

ด้านที่ 3

บทที่ 25 (XXV) อนุชฎก

- (1) dve tu vrīhyavaghātinyau tā aṣṭau piṅḍtāḥ striyaḥ |
 (2) tāsān tu sthitidāyinyaḥ pratyekaṃ yositāvubhe ||
 (๑) ทเว ตุ วรีหยวฆาตินยเอา ตา อษฏา ปิณฑิตาเส สตรียะ |
 (๒) ตาसान ตุ สหิติตายินยะ ปรัตเยกม โยชิตาวูเก ||

พวกหญิงรวมกันแล้ว 8 คน ผู้หญิง 2 เป็นคนดำขาวเปลือก ผู้หญิง 2 คน เป็นผู้ดูแลรักษาสถานที่

บทที่ 26 (XXVI) อนุชฎก

- (3) punaḥ piṅḍikṛtāste tu dvātriṃśat paricārikāḥ |
 (4) bhūyo ṣṭhānavatis sarvve piṅḍitās sthitidais saha ||
 (๓) ปุนะ ปิณฑิกฤตาสเต ตุ ทวาตรีศตปริจาริกะ |
 (๔) ภูโย'ษฏานาวติส สรวเว ปิณฑิตาส สหิติตไส สห |

คนที่ดูแลรับใช้ (คนไข้) รวมกันแล้วมี 32 คน พร้อมกับคนดูแลรักษาสถานที่ทั้งหมดรวมกันแล้ว 98 คน

บทที่ 27 (XXVII) อนุชฎก

- (5) taṅḍulā devapūjāṅśā ekadroṇā dine dine |
 (6) śeṣā yajñāḥ pradātavyā rogibhyaḥ prativāsaram ||
 (๕) ตณตุลา เทวปูชางศา เอกโทรณา ทินเน ทินเน |
 (๖) เศษา ยชฎยะ ปรัตตวยา โรคิภยะ ปรัตवासรม ||

มีข้าวสารที่เป็นส่วนสำหรับบูชาเทพมีจำนวน 1 โทระณะทุกวัน ที่เหลือควรจะเป็นการบูชาโยถ์แก่คนป่วยทุกปี

บทที่ 28 (XXVIII) อนุษฏุก

- (7) prativarṣan tv idaṃ grāhyaṃ triṣṅkr̥tvo bhūpater nidheḥ |
 (8) pratyekaṅ caitrapūrṇamyāṃ śrāddhe cāpy uttarāyaṇe ||
 (๗) ปรติวรชณตวิหิ คฺรหฬยึ ตฺริษฺกฤตฺโว ภูปเตรฺนึเธะ |
 (๘) ปรตฺยเอกณฺไจตฺรปฺุรณฺมยํ สฺรหฬเต จาปฺยุตฺตฺรยเณ ||

ทุกปีๆ 3 ครั้ง สิ่งนี้ควรที่จะถูกรับไว้ (ข้าวสาร 1 โทรณะ) จากห้องพระคลังของพระเจ้าแผ่นดิน ในวันเพ็ญเดือนใจตระ และในเดือนศราทธ์เมื่อพระอาทิตย์เคลื่อนไปทางเหนือ

บทที่ 29 (XXVIII) อนุษฏุก

- (9) raktāntajālavasanam ekam dhautāmvarāṇi ṣaṭ |
 (10) dve gobhikṣe pañcapalam takkam kṛṣṇā ca tāvatī ||
 (๙) รกฺตานฺตจาลวสนเมกํ เหาตามวฺรหฬนิ ชฺฎ |
 (๑๐) เทว โคภิกฺษเ ปณฺจปลํ ตกฺกํ กฤษฺณหฬ จ ตาวตี ||

ตาข่ายเป็นขอบสีแดง (ผ้าลูกไม้ที่มีขอบเป็นสีแดง) 1 ผืน ผ้าสีขาวจำนวน 6 ผืน โคภิกษาจำนวน 2 ผืน ตักกะ¹⁴⁶³จำนวน 5 ปละ และไม้กฤษณาเท่ากันนั้น

บทที่ 30 (XXX) อนุษฏุก

- (11) ekaḥ pañcapalah śikthadīpa ekapalah punah |
 (12) catvāro madhunah prasthās trayah prasthās tilasya ca ||
 (๑๑) เอกะ ปณฺจปละ สิฺกฺถตีป เอกปละ ปฺุนะ |
 (๑๒) จตฺวาโร มธฺนุหะ ปฺรสฺถาสฺตฺรยะ ปฺรสฺถาสฺตฺลสฺย จ ||

เทียนขี้ผึ้ง เล่มหนึ่งมีน้ำหนัก 5 ปละ และอีก 1 ปละก็เป็น 6 น้ำผึ้งจำนวน 4 ปรีสถะ และงาจำนวน 3 ปรีสถะ

¹⁴⁶³ น้ำที่แยกออกมาจากการทำเนย

บทที่ 31 (XXXI) อนุชฎก

- (13) ghr̥taṃ prastho tha bhaiṣajyaṃ pippalīreṇudīpyakam |
 (14) punnāgañ caikaśaḥ pādadvayañ jātīphalatrāyam ||
 (๑๓) ฆฤตํ ปรสโถ'ถ ไภษชยํ ปิปปลีเรณูทีปยกม |
 (๑๔) ปุณฺนาคณฺไจกศะ ปาททวยณฺชาตีผลตรยม |

เนยใสจำนวน 1 ปรัสถะ และยาที่ทำจากดีปลีปน และเมล็ดยี่หระ บุนนาคแต่ละอย่างจำนวน 2 บาท ผลจันทน์เทศจำนวน 3 ผล

บทที่ 32 (XXXII) อนุชฎก

- (15) hiṅguksāraṃ kotthajīṇṇam ekaikañ caikapādakam |
 (16) pañcavimvam tu karpūraṃ śarkarāyāḥ paladvayam ||
 (๑๕) หิงฺคุกษารํ โกตถจฺชีรณฺเมโถกณฺไจกปาทกม |
 (๑๖) ปณฺจวิมวม¹⁴⁶⁴ ตฺ กรฺปूरํ ศรฺกรายาะ ปลทวยม ||

มหาหิงค์รสณฺ ยี่หระบดละเอียด แต่ละอย่างจำนวน 1 บาท ส่วนการบูรน้ำหนัก 5 พิมพะ น้ำอ้อยอ้อยจำนวน 2 ปละ

บทที่ 33 (XXXIII) อนุชฎก

- (17) daṇḍaṅsākhyā jalacarāḥ pañcākhyātā athaikaśaḥ |
 (18) śrīvāsañ candanaṃ dhānyam śatapuṣpaṃ palam smṛtam ||
 (๑๗) ทงทงสาขยา ชลจระะ ปณฺจาขยาตา อโถกศะ |
 (๑๘) ศรฺีวาสนณฺทนนฺธานญํ ศตปฺุชฺปี ปลํ สมถตม ||

สัตว์ที่ไปในน้ำที่ชื่อ ทังทังสะ (ปลิง) อาขยาต 5 ตัว ศรฺีวาสะ จันทรหอม เมล็ดพีช ต้นไม้ที่มีร้อยดอก แต่ละอย่างนับได้ 1 ปละ

¹⁴⁶⁴ คำว่า vimvam แปลว่า ผลตำลึง

บทที่ 34 (XXXIV) อนุชฎก

- (19) elānāgarakakolaṃ marican tu paladvayam |
 (20) pratyekam ekaśaḥ prasthau dvau pracīvalasarṣṣapau ||
 (๑๙) เอลานาครกโกล์ มริจนตุ ปลทวยม |
 (๒๐) ปรตเยกเมกสะ ปรสเถา เทวา ปรจีवलสรุชษเปา ||

กระวานพันธ์หนึ่ง ชิงแห้ง พริกไทยดำ พริกไทยขาวอย่างละ 2 ปละ ประจีวัลกับเมล็ดพันธ์
 ผักกาด (มันตาร์ด) อย่างละ 2 ปรัสถะ

บทที่ 35 (XXXV) อนุชฎก

- (21) tvaksārdhamuṣṭiḥ pathyās tu catvāriṅśat prakalpitāḥ |
 (22) dārvībhidādvayañ cātha sārddhaikapalam ekaśaḥ ||
 (๒๑) ตวกสารทมุชฎิยะ ปถยาสตุ จตวาริงศตปรกลิปิตะ |
 (๒๒) ทารวีภิทาทวยญจาถ สารุทโธกปลเมกสะ ||

เปลือกไม้หรือหนึ่งสัตว์ 1 ฟายมือครึ่ง ไม้เทวาทรรุกกับผักชีจำนวน 2 กำ แต่ละอันมี 1 ปละ
 ครึ่ง

บทที่ 36 (XXXVI) อนุชฎก

- (23) kandañ halāy jansyañ devadārucchvyam prakalpitam |
 (24) ekapādaikapalako mitradevaḥ prakalpitaḥ¹⁴⁶⁵ ||
 (๒๓) กนทง หลาย ชนสยง เทวทารุจจวญ์ ปรกลิปิตม |
 (๒๔) เอกปาไทกปลโก มิตรเทวะ ปรกลิปิตะ ||

กันทะ หลาย ชนสยง ต้นเทวาทรรู ถูกกำหนดว่ามี 2 แม้จะมี 1 บาทและ 1 ปละ ก็ถูกกำหนด
 ว่ามี ...

¹⁴⁶⁵ คำอ่าน**จาริกทรายฟอง** บทนี้ ชำรุดอ่านได้เพียงบางส่วน ดังที่ Finot เสนอคำอ่านไว้ว่า

(23) kandañ halāy jansyañ devadāru..vyam prakalpitam |

(24) ekapādaikapalako pi.....vaḥ prakalpitaḥ ||

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงยกคำอ่านที่สมบูรณ์ใน **จาริกปราสาท** เพราะเป็นเนื้อความที่ตรงกันกับ**จาริกทรายฟอง**ที่
 ขาดหายไป

ด้านที่ 4

บทที่ 37 (XXXVII) อนุชฎก

(1) athaikaśo madhuguddau kuḍuvatrāyamānītau	
(2) ekaḥ prasthas tu sauvirānīrasya parikalpitaḥ	
(๑) อโถกโศ มธุคุทเถา กุฑุวตรยมานิเตา	
(๒) เอกะ ปุรสถส ตุ เสาวีรนิรัสย ปริกल्पิตะ	

น้ำผึ้งและน้ำอ้อยย้วยอย่างละ 1 จำนวน 3 กุฑุวะ ได้ถูกนำมาแล้ว และน้ำพุทราจำนวน 1 ปริสเถ ได้ถูกเตรียมไว้แล้ว

บทที่ 38 (XXXVIII) อนุชฎก

(3) dvau yājakau tadgaṇakaś caikas te dharmmadhārīṇaḥ	
(4) trayo niyojyās śrīrājavihārādhyāpakena ca	
(๓) เทวา ยาชเกา ตทคณกไศจกเสต ธรรมธาริณะ	
(๔) ตรโย นิโยชยาศ ศรียาชีวหาราธยาปกเณ จ	

ผู้ประกอบพิธี 2 คน นักคำนวณ¹⁴⁶⁶ของพวกเขา 1 คนนั้นเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ คนทั้ง 3 จะต้องได้รับการแต่งตั้งโดยครูที่ใหญ่ที่สุดของพระเจ้าแผ่นดิน

¹⁴⁶⁶ คำว่า “คณก” ในโคลกข้างต้น พจนานุกรมภาษาสันสกฤต ฉบับของ Sir Monier Monier-Williams ให้ความหมายไว้หลายอย่าง เช่น ผู้ที่คิดคำนวณ (นักบัญชี) นักคณิตศาสตร์ นักโหราศาสตร์ เป็นต้น การแปลความหมายนี้ นักจารึกในประเทศไทยเมื่อแปลความจารึกประจำอาโรคยศาลา ได้เสนอคำแปลว่า โหราจารย์ หรือ โหร ดังสำนวนแปลของชะเอม แก้วคล้าย ใน *จารึกปราสาท* โคลกที่ 38 ความว่า

ผู้ประกอบพิธีบูชาัญญ 2 คน ผู้เป็นโหราจารย์หนึ่งคน คนทั้งสามเหล่านั้นเป็นผู้ทรง

คุณธรรม อยู่ในภาระบัญชาของบรมครูแห่งศรีราชวิหาร

สอดคล้องกับสำนวนแปลของสมบัติ มิ่งมีสุขศิริ และคณะ ใน *จารึกปราสาทตาเมือนโต้ง* โคลกที่ 37 ความว่า

ผู้ประกอบพิธีบูชาัญญสองคน หนึ่งคนเป็นโหรของพวกเขา คนทั้งสามเหล่านั้น ผู้มีความ

รับผิดชอบ (ทรงคุณธรรม) ควรได้รับการแต่งตั้ง โดยท่านผู้เป็นครูสอนแห่งศรีราชวิหาร

ในสำนวนแปล *จารึกทรายทอง* นี้ ผู้วิจัยขอเสนอคำแปลใหม่ โดยแปลคำว่า “คณก” มีความหมายเป็น “นักคำนวณ” คือ ผู้ที่คำนวณบัญชีรายการสิ่งของต่างๆ ภายในอาโรคยศาลา ซึ่งน่าจะเหมาะสมกับบริบทมากกว่า

บทที่ 39 (XXXIX) อนุษฏุก

(5) varṣe varṣe tv idan teṣu pratyekaṃ parikalpitam	
(6) tisro vṛhatyo dvādaśayugā daśakarāḥ paṭāḥ	
(๕) วรเช วรเช ตวิทนต์เช ปรตเยกํ ปริกลิปิตม	
(๖) ติสโร วฤหตโย ทวาทศยุดา ทศกราะ ปทาษ	

ในทุกปีๆ สิ่งนี้ในแต่ละอันในสิ่งเหล่านั้น จะต้องถูกจัดเตรียม (ได้แก่) แผ่นผ้าฝืนใหญ่จำนวน 3 ฝืน ที่มีความยาว 12 วา และมีความกว้าง 10 ศอก

บทที่ 40 (XL) อนุษฏุก

(7) yugmāni nava hastānām vāsasān daśa pañca ca	
(8) dvikattikaṃ punaḥ pātrātritayan trāpuṣaṃ smṛtam	
(๗) ยุคมานิ นว หสตันำ วาสนาน ทศ ปณจ จ	
(๘) ทวิกฏฏิกิ ปุณะ ปาตรตริตยน ตราปุษ สมฤตม	

สิบห้าคู่ของผ้าที่ยาว 9 ศอก และภาชนะที่ทำด้วยดีบุก 3 อัน ที่มีจำนวนเท่ากับ 2 กัญฏิก

บทที่ 41 (XLI) อนุษฏุก

(9) deyā dvādaśa khāryyaś ca taṇḍulānām athaikaśaḥ	
(10) sikthatakke tripalake deye kṛṣṇā tu ṣaṭpalā	
(๙) เทยา ทวาทศ ขารยยศ จ ตณทุลานาม อโถกศษ	
(๑๐) สิกถตกเก ตริปลเก เทเย กฤษณา ตุ ษฏุปลา	

แต่ละคนจะต้องให้ข้าวสารจำนวน 12 ขารี และให้สิกถตกะ¹⁴⁶⁷ จำนวน 3 ปละ และให้ กฤษณาจำนวน 6 ปละ

การกล่าวถึงโหราจารย์ Monier Monier-Williams, **A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 343.; ซะเอม แก้วคล้าย, อาน แพล และรวบรวม, **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528), 10-17.; อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, **การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 120.

¹⁴⁶⁷ คำศัพท์ว่า “สิกถตกะ” หรือที่รูปศัพท์จารึกว่า “sikthatakke” สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเครื่องยาชนิดหนึ่ง หรืออาจจะเป็นไม้ที่มีกลิ่นหอม เพราะรายการสิ่งของที่ตามมา คือ ไม้กฤษณา ซึ่งคำว่า “สิกถตกะ” นี้ปรากฏใน

บทที่ 42 (XLII) อุปชาติ

- (11) *varānya*¹⁴⁶⁸ vṛṇḍāgrasaro pi rajā
prajārthacintājanitārthibhāvah |
- (12) bhūyo py asau yācata ity ajasraṃ
praditsataḥ kamvujarājasiṃhān ||
- (๑๑) วรณยวฤณฐาครสโร ปี ราชา
ปรจารถจินตานิิตารธิภาวะ |
- (๑๒) ภูโย'ปยเสา ยาจต อิตยชสร
ปรทิตสตะ กมวูจราชสีหาน ||

พระราชา แม้จะทรงเป็นผู้นำของชนหมู่มากที่มีสถานะสูงส่ง แต่ก็มีสภาพของจิตใจของผู้ขอ
ที่เกิดขึ้นจากความกังวลพระทัยเกี่ยวกับผลประโยชน์ของประชาชนทั้งหลาย พระองค์นั้นแหละได้
ทรงขอพระราชาทักทายผู้เหมือนสิงห์แห่งกัมพูชา ผู้ปรารถนาที่จะให้เพิ่มมากขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน

จาริกปราสาท ซึ่งเป็นจารึกอาโรคยศาลาพบที่จังหวัดสุรินทร์ แต่คำอ่านปรากฏเพียง “...ตฤเก” ดังนั้น คำนี้จึงพบ
สมบูรณ์ที่สุดใน *จาริกทรายฟอง* คูใน Satya Vrat Shastri, **Sanskrit Inscriptions of Thailand** (Delhi: Vikas
Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014), 253.

¹⁴⁶⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา สันนิษฐานว่าคำอ่านนี้ไม่น่าจะเป็น *varānya* เพราะไม่มีความหมาย แต่น่าจะ
เป็น *varenya* ซึ่งมีความหมายว่า ยอดเยี่ยม ในคำประพันธ์บทนี้ แปลว่าสูงส่ง

อนึ่ง จากการตรวจสอบคำอ่านจารึกอาโรคยศาลาหลักอื่นๆ เช่น *จาริกปราสาท* คำอ่านในบทที่ 42 และ
จาริกปราสาทตาเมือนโต๊จ คำอ่านในบทที่ 40 เนื้อหาเหมือนกันต่างกันที่ลำดับบท โดยเริ่มต้นคำอ่านว่า *vadanya*
ซึ่งมีความหมายว่า สุภาพอ่อนโยน อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ ตรวจสอบชำระคำอ่านและนำเสนอคำแปล
จาริกปราสาทตาเมือนโต๊จ ดังความว่า

พระราชา แม้ทรงสุภาพอ่อนโยนและทรงเป็นผู้นำปวงชนนับไม่ถ้วน (ตาม
ศัพท์ คือ แสนล้าน) แต่ทรงมีสภาพเป็นดังคนขอทาน ที่เกิดขึ้นจากความวิตกกัง
ความต้องการของประชาชน ถึงกระนั้น พระองค์ยังทรงถูกขออย่างไม่หยุดหย่อน
ดังนั้น จึงทรงปรารถนาจะประทานซึ่งเหล่าราชกุมารแห่งกัมพูชา

คูใน ชะเอม แก้วคล้าย, อ่าน แปล และรวบรวม, *จาริกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*, 13.; อัญญา จิตสุทธิ
ญาณ และคณะ, *การศึกษาวิจัยจาริกกลุ่มปราสาทตาเมือน*, 121.

บทที่ 43 (XLIII) อุปชาติ

(13) kṛtaṃ mayaitat sukṛtaṃ bhavadbhis

samrakṣaṇīyaṃ bhavadīyaṃ etat |

(14) puṇyasya kartuḥ phalabhāk prakṛtaṃ

samrakṣitety uktam idaṃ hi vṛddhaiḥ ||

(๑๓) กฤตัม มโยตต สุกฤตัม ภวทภิส

สรักษณียัม ภวทียเมตต |

(๑๔) ปุณยสย กรตตะ ผลภาท ปกรทษณัม

สรักษิตेतต ยุกตมิตท หิ วฤทไธชะ ||

สิ่งที่ประเสริฐนี้ ข้าได้ทำไว้แล้ว สิ่งนี้เป็นของพวกท่าน พวกท่านควรดูแลรักษา ผู้เฒ่าทั้งหลาย¹⁴⁶⁹ก็ได้พูดไว้ว่าอย่างนี้ “ผู้ดูแลรักษาจะได้รับผลของบุญ ของผู้สร้างอย่างมากมาย”

¹⁴⁶⁹ ความว่า ผู้เฒ่าทั้งหลาย ในคำแปลข้างต้นนี้ มาจากคำว่า vṛddha ในคำแปลจาริกประจำอาโรคยศาลา หลักอื่นนั้น นักจาริกศึกษาแปลว่า นักปราชญ์ รวมทั้งคนรุ่นก่อน ดัง *จาริกปราชสาท* บทที่ 43 แปลโดยชะเอม แก้วคล้าย ความว่า

**สิ่งที่ข้าได้กระทำแล้ว เป็นสิ่งที่กระทำดีแล้ว สิ่งนี้ซึ่งเป็นของท่าน อันท่าน
ทั้งหลายพึงรักษา เพราะว่าสิ่งนี้นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าผู้รักษาเป็นผู้มีส่วนแห่ง
ผลอย่างยอดเยี่ยมของผู้กระทำบุญ**

เนื้อความ *จาริกปราชสาทตามือนโตจ* ในงานวิจัย “การศึกษาวิจัยจาริกกลุ่มปราชสาทตามือนโตจ” โดย อัญชนา จิตสุทธิญาณ และคณะ ได้เสนอคำแปลจาริกบทที่ 41 ความว่า

**สิ่งดี ๆ ที่ข้าได้ทำแล้วนี้ ท่านทั้งหลาย ควรปกป้องรักษาไว้ให้ดี สิ่งนี้ก็จะ
เป็นของพวกท่านนั่นเอง สำหรับผู้ทำบุญ (ความดี) ส่วนของผล (ที่จะได้รับ)
ข้างยอดเยี่ยมเหลือเกิน ดังนั้น ขอจงช่วยกันปกป้องรักษาสิ่งที่คนรุ่นก่อน (ผู้สูง
วัย-นักปราชญ์) ได้สร้างไว้แล้ว นี้ด้วย**

ดูใน เรื่องเดียวกัน, 18.; เรื่องเดียวกัน, 121.

บทที่ 44 (XLIV) อุปชาติ

(15) yo rājadhānyān nihitaḥ prabhutve

mantrī sa evātra niyojanīyaḥ

(16) na preṣatavyā iha karmmakārāḥ

karādidāneṣu na cānyakārye

(๑๕) โย ราชธานยานุ นิหิตะ ปรภุเตว

มนตรี ส เอวাত্র นิโยชนียะ

(๑๖) น เปรชิตวยา อิห กรมมาราษะ

กราทิทาเนษุ น จานยการยเย

มนตรีคนใดถูกแต่งตั้งแล้ว ในตำแหน่งผู้ควบคุมที่เมืองหลวง มนตรีผู้นั้นนั้นแหละ ควรที่จะถูกแต่งตั้งไว้ ณ ที่นี้ คนทำงานทั้งหลายที่นี่จะต้องไม่ถูกส่งไปที่อื่น ไม่ควรที่จะทำงานอย่างอื่น ในบรรดา งานทั้งหลายมีการเก็บภาษี เป็นต้น

บทที่ 45 (XLV) อุปชาติ

(17) pratyagradoṣā api dehinas te

na daṇḍanīyā iha ye praviṣṭāḥ

(18) te daṇḍanīyās tu na marṣanīyā

ye prāṇihimsāniratā ihāsthāḥ

(๑๗) ปรตยครโทษา อป เทหินส เต

น ทณชนียา อิห เย ปรวิษฎาษะ

(๑๘) เต ทณชนียาส ตู น มรชณียา

เย ปรานีหีสานีรตา อิหสฐาษะ

คนที่อาศัยอยู่ในที่นี้ แม้จะมีความผิดซ้ำแล้วซ้ำอีก ก็ไม่ควรจะถูกลงโทษ แต่คนที่ชอบทำร้าย สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย จะต้องถูกลงโทษ และจะต้องไม่ได้รับการยกเว้น

บทที่ 46 (XLVI) อุปชาติ

- (19) jagaddhitāyarthakṛpas sa raja
punar vabhāṣe pranidhānam etat |
- (20) bhavābhdhimagnāñ janatām samastām
uttārayeyaṃ sukṛtena tena ||
- (๑๙) ชคททิตาดยรตฤษส ส ราชา
ปนรวภาเช ปฺรณิธานเมตต |
- (๒๐) ภวาวธิมคณาณชนตำ สมสตา-
มุตตารเยยํ สุกฤเตน เตน ||

พระราชอาพระองค์นั้น เป็นผู้ที่มีความกรุณาอย่างยิ่งต่อประโยชน์ของชาวโลก ได้กล่าวแล้ว ซึ่งคำปณิธานนี้อีกครั้งหนึ่งว่า “ด้วยการทำบุญดังนี้ ขอให้ข้าพาศนทั้งหมดที่จมอยู่แล้วในมหาสมุทร คือการเวียนว่ายตายเกิดจงได้ข้ามมหาสมุทรนั้นไปเถิด”

บทที่ 47 (XLVII) อุปชาติ

- (21) ye kamvujendrāḥ kuśalānuraktā
imām pratiṣṭhām mama rakṣitārah |
- (22) te sāvayāntaḥpuramantrimitrā
nirāmayam mokṣapuram labheran ||
- (๒๑) เย กมวูเชนุทราเช กุศลานุรกต
อิมา ปฺรติษฐำ มม รกษิตาระ |
- (๒๒) เต สานวยานตะปุรมนตรีมิตตฺร
นิรามยํ โมกษปุระ ลเภาเรน ||

บรรดาพระเจ้าแผ่นดินแห่งกัมพูชาพระองค์ใด เป็นผู้ได้รับการกุศล จะรักษาสิ่งซึ่งสร้างขึ้นไว้ (อาโรคยศาลา) พระราชาเหล่านั้น เขาเหล่านั้นพร้อมด้วยครอบครัว เหล่านางสนม มนตรี และมิตรของจงได้รับเมืองแห่งความหลุดพ้น (โมกษปุระ) ที่ปราศจากความเจ็บป่วย

บทที่ 48 (XLVIII) สรรคธา

- (23) nānādivyāṅganābhir viracitaratibhir bhūridivyopabhogair
 (24) divyeyur divyadehā ditidanujāmstejasām tejayantaḥ |
 (25) dārḍhyan nītvā samantād acalitādacalitamanisam rakṣayā svaḥprayāṇe
 (26) ye niśreṇīkarīṣyantyakuśaladalanam puṇyametanmadīyam¹⁴⁷⁰ ||
 (๒๓) นานาทิวยางคณาภิรุ วิริจิตร รติภิรุภิรุทีไวยปโภโคโร
 (๒๔) ทิวเอยรุทิวเยเทหาทีวี ทิตินุขำสเตจสำ เตชยนตะ |
 (๒๕) ทารุณยน นีตวา สมนตาทจลิตมนิศ์ รกษยา สุวะปรยาณ
 (๒๖) เย นิเศรณีกริชยนตยกุลทลนํ ปุณฺยเมตนมทียม ||

คำแปลครั้งแรก บรรทัดที่ 23-24

ในสวรรค์ พวกเทวดาที่มีร่างกายเป็นทิพย์ ของงเล่นกับนางฟ้าต่างๆ ผู้สร้างสวรรค์ความ
 สนุกสนานทางเพศด้วยทรัพย์สมบัติที่เป็นทิพย์มากมาย พร้อมทั้งทำให้ลูกของนางทิดีและนางทนุ
 สว่างไสวด้วยแสง

คำแปลครั้งหลัง บรรทัดที่ 25-26

ถ้าคนที่ทำลายสิ่งที่เป็นอกุศลให้เป็นที่พึง ในการไปสู่สวรรค์ โดยการทำให้เกิดความแข็งแรง
 เกิดความมั่นคงทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยการดูแลรักษา (อาโรคยศาลา) บุญกุศลของข้าดังนี้ ก็จจะ
 เป็นของพวกเขา

¹⁴⁷⁰ คำอ่านจาริกทรายฟองบทนี้ ขำรุคอ่านได้เพียงบางส่วน ดังที่ Finot เสนอคำอ่านไว้ว่า

(23) nānādivyāṅganābhir viracitaratibhir bhūridivyopabhogair

(24) — vyeyur divyadehā diśi ○ ○ jās tejasā tejayantaḥ |

(25) dār — — itvā samantād acalita ○ ○ — svagra — — ○ — ṇa

(26) ye — — ○ — — ○ kuśalada ○ am puṇyam etam madīyam ||

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงยกคำอ่านที่สมบูรณ์ใน *จาริกปราสาท* เพราะเป็นเนื้อความที่ตรงกันกับ*จาริกทราย
 ฟอง*ที่ขาดหายไป

2. จารึกปราสาทโตร์

ด้านที่ 1

บทที่ 1 (I) วสันตติลกา

(1) hūṃ

yasyāpy acitprakṛtir guṇātmā
kṣoṇīpater iva tarobhir ajādyayoniḥ

(2) sarvvatra sā bhavati vastucayāya paścāt

tan nannamīmi jagatām patim īsam īdyam

(๑) หุ°

ยสยาปิ อจิตฺปรกฤติรฺ คุณาตมา

กฺโขณิปเตรฺ อิว ตโรภีรฺ อชาทยโยนิชะ

(๒) สรววตฺรฺ ส่า ภวติ วสตุจยาย ปศจาท

ตนฺ นนฺนมีมิ ชคต่า ปติมฺ อีศมฺ อีทยมฺ

ข้าน้อมไหว้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ซึ่งพระศิวะผู้นำสรรเสริญพระองค์นั้น ผู้เป็นเจ้าของโลก ซึ่งประกฤติแม่ของพระองค์ที่เหมือนกับของพระเจ้าแผ่นดิน มีแก่นแท้เป็นคุณะ มีต้นกำเนิดดั้งเดิมคือประกฤติ ย่อมมีจากประกฤติที่ปราศจากจิต ที่มีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง ในภายหลังเพื่อการรวบรวมวัตถุธาตุ

บทที่ 2 (II) วสันตติลกา

(3) vande kuśeśayadr̥śam sadr̥śam śivena

sampratyayena mahatām mahasām mahimnā

(4) arddhendudhārivapuṣāsurasādhitena

prāpāmvihkāṅgam iva yasya śarīram aikyam

(๓) วนเท กุเศศยทุคฺ สทุคฺ คีเวน

สํปรตฺยเยน มหต่า มหส่า มหิมฺนา

(๔) อรฺทเธทุธาริวปุษาสุรฺสาธิตฺน

ปฺราปามวิหฺกางคฺม อิว ยสฺย ศรีรมฺ ไอคฺยม

ข้าน้อมไหว้พระวิษณุ ผู้มีพระเนตรประจูดอกบัว ผู้เหมือนกับพระศิวะ ตามความเชื่อของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เพราะความยิ่งใหญ่ของอำนาจ ซึ่งพระสรีระของพระองค์บรรลุถึงความเป็นหนึ่ง

เดียวกับพระวรกายของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้ทรงไว้ซึ่งพระจันทร์ครึ่งซีก ด้วยพระวรกายของพระศิวะ ผู้ชนะอสูร เหมือนพระสรีระของพระศิวะซึ่งได้รับร่างกายของพระอูมา¹⁴⁷¹

บทที่ 3 (III) วสันตติลกา

- (5) ambhojabhūr bhuvi vibhāti vibhābhir ābhir
vedaiś caturbhir api bhūtapater adhītaiḥ |
- (6) yena vyadhāyi nijasarggavivādakāle
viṣṇor adhogatir adhovanair ayudhāmnām ||
- (๕) อมโฆชภูรุ ภูวิ วิภาติ วิภาภีรุ อาภีรุ
เวไทศ จตุรภีรุ อปี ภูตปเตรุ อฮีไตะ |
- (๖) เยน วยธายี นิชสรคควิวาทกาลเ
วิษณุรุ อโธคติริ อโธวทไนรุ อยุธามนาม ||

พระพรหมปรากฏบนโลก ด้วยแสงเหล่านี้ คือ คัมภีร์พระเวททั้งสี่ถูกเรียนแล้วโดยพระศิวะ การอวตารของพระวิษณุ ได้ถูกจัดแจงแล้วโดยพระองค์ ด้วยการทอดพระเนตรลงมายังเบื้องล่างของเทพทั้งหลาย

บทที่ 4 (IV) วสันตติลกา

- (7) gaṅgām umābhayadhiyeva śaśāṅkamauli-
kauṭīrakotaravane gahane nilīnām |
- (8) nāśāṅkitavyasurapūrvvasurapraveśe
nirbhītim agrakuśalām pranamantu mūrddhnā ||
- (๗) คงคาม อุมภยธิเยว ศศางกเกาลี-
เกาฏีร์โกฏรวเน คหเน นิลีนาม |
- (๘) นาศงกิตวยสุรปุรวสุรปรเวเศ
นิริภีติม อครกุศล่ำ ปรณมนตุ มูรทธนา ||

¹⁴⁷¹ หมายถึง พระอรรณาริศวร คือ พระศิวะหรือพระอิศวรที่มีรูปร่างครึ่งหนึ่งเป็นพระอูมา หากพิจารณาหลักฐานจากรูปเคารพนั้น สังเกตได้จากเครื่องแต่งองค์ โดยร่างกายครึ่งหนึ่งจะปรากฏเป็นเครื่องแต่งองค์ของพระศิวะ และอีกครึ่งจะแสดงออกด้วยเครื่องแต่งกายของสตรี คือ พระอูมา Kamaleswar Bhattacharya อธิบายว่าในอาณาจักรกัมพูชา คติการบูชาพระอรรณาริศวรไม่มีใครเป็นที่นิยม รูปเคารพที่พบว่าเก่าที่สุดอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวศิลปะขอมแบบนครวัดและบายน ซึ่งรูปเคารพที่พบนั้นก็มรูปร่างไม่สมบูรณ์ด้วย ดุโน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 42-43.

พวกเขาทั้งหลายจงโน้มไหว้ ด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระแม่คงคา ผู้มีกุตลอันสูงส่ง ผู้ซ่อนตัวอยู่
แล้วในป่าที่ (เต็มไปด้วย) กระท่อมและโพรงไม้ คือ เศียรของพระศิวะ ด้วยความนึกคิด เพราะความ
หวาดกลัวพระอุมา ที่มีการเข้าไปของเทพที่เป็นหัวหน้าของเทพ ที่ไม่หวาดกลัวแล้ว

บทที่ 5 (IV) วสันตติลกา

(9) bhūpendrapaṇḍitadaṃ munimastakāli-

mālānataṃ kajam iva praṇamantu santah |

(10) saṅsārasindhuhuvanoddharaṇāya guhya-

tīkāpathā yad akarod yamasadmaśūnyam ||

(๙) ภูเปนทรปณฺฑิตทำ มุนิมสฺตกาลิ-

มาลานต์ กจม อิว ปฺรณมนตุ สนตะ

(๑๐) สงสารสินธุภูวนโถธรณาย กุหฺย-

ฏีกาปถา ยท อกรโธ ยมสทมศุนฺยม ||

ขอคนดีทั้งหลายจงโน้มไหว้แทบเบื้องบาทของภูเปนทรปณฺฑิต ซึ่งเหมือนดอกบัวที่ถูกทำให้
โน้มต่ำลงมาด้วยแถวของผึ้ง คือ เศียรของเหล่ามุนีทั้งหลาย เพราะว่าเขาได้แต่งบทเรียน คือ ฎีกาของ
คัมภีร์คุหฺยะให้เป็นความสูญสิ้นไปของที่อยู่ของพระยม (นรก) เพื่อช่วยให้โลกพ้นไปจากทะเล คือ การ
เวียนว่ายตายเกิด

บทที่ 6 (VI) อุปชาติ

(11) rakṣatsu śakrādiṣu rājamūrtyā

vṛṣaṃ samīkṣya kṣatam aṅghribhaṅgāt |

(12) jātaś śivaś śrījayavarṃmadevo

rājā rarakṣāṇīsam akṣatāṅgam ||

(๑๑) รกษตฺสุ ศกฺราทิสุ ราจมูรฺตฺยา

วฤษํ สมิกฺษย กษตม องฺคฺหริภงฺกาท

(๑๒) ชาตศฺ คิวศฺ ศรีจยวรมฺมเทโว

ราชา รรกษานิสฺม อกฺษตางฺคม ||

เมื่อท้าวศักระ เป็นต้น กำลังคุ้มครองอยู่ หลังจากที่ได้เห็นวัวที่ถูกทำลายแล้ว เพราะการหัก
เท้า และรูปของพระราชา พระศิวะผู้ได้เกิดเป็นพระราชา ผู้มีพระนามว่า ศรีชัยวรมมเทวะ (พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7) จึงได้ทรงคุ้มครองแล้ว ซึ่งส่วนต่างๆ ของร่างกายของวัว ที่ครบถ้วนสมบูรณ์ตลอดวัน
ตลอดคืน

บทที่ 7 (VII) อินทรวัชรา

(13) kāntaṃ vapuḥ kauśalaṃ agravīryaṃ

pūrvvāvanīndrād adhikaṃ yadīyam |

(14) tīvraṃ sahasrāgnitapaḥ kṛtaṃ kim

śāstrāntareṇāpy uta tat kṛtaṃ syāt ||

(๑๓) กานต์ วปุะ เกาศล อกรวีรยย์

ปุรววาวนินทราท อธิกั ยதியม |

(๑๔) तीर्वु सहराकनितपे कृत् किं

ศาสตรานตเนณาปิ อุต ตต กฤต สยาม ||

ความน่ารัก ความงาม ความเชี่ยวชาญ ความเก่งกล้า ของพระองค์เหนือยิ่งกว่าพระเจ้า
แผ่นดินองค์ก่อน ความร้อนของไฟนั้บพันที่รุนแรงจะทำอะไรพระองค์ได้เล่า แม้วามันอาจจะถูกสร้าง
ขึ้นมาด้วยศาสตร์อื่น

บทที่ 8 (VIII) อุปชาติ

(15) yo bhūtibhūto samadṛṣṭir udyan

vṛṣasthito gotravarapratītaḥ |

(16) durggāgamekṣī bhuvanapratīkṣyas

sulakṣito bhūtapatiḥ pratīrṇaḥ ||

(๑๕) โย ภูติภูโต สมทฤษฏีรุ อุทยาน

วฤษสสถิต โคตรวรปรตีตะ |

(๑๖) तुरककमेक्षी भुवनप्रतीक्ष्यसु

สุลक्षิต โภตปติะ ปรัตธีรณณะ ||

พระองค์เป็นผู้มีความเจริญรุ่งเรือง มีพระราชดำริที่สม่าเสมอ ขณะที่ทรงขึ้นไปชี้วัว เป็นที่รู้จัก
กันโดยทั่วไปว่าดีเลิศทางด้านวงศ์ตระกูล ทรงเข้าพระทัยคัมภีร์ที่ทำให้เข้าใจได้ยาก ที่อาจจะแลเห็นได้
โดยโลกทั้ง 3 แต่ก็ถูกเรียกว่าเป็นเจ้าของสัตว์ทั้งปวง ที่มองเห็นได้โดยง่าย

บทที่ 9 (IX) วสันตติลกา

(17) *naikaṃ vṛṣasya padam asthiram etya yaṃ prān-*

nītyauśadhena sudṛḍhaṃ punar āpa bhaṅgam |

(18) *aṅghritrayaṃ kṣatam anekarendradoṣāt*

tena sma rohatitarām acireṇa manye ||

(๑๗) ไนกะ วฤษสย ปทมสถิรเมตย ยัม ปราง-

นีตเยาษเณ สฤทฒั ปุนร อाप ภงคม |

(๑๘) องฆริตริยัม กษตม อนเกนเรนทรโฑษาท

เตน สม โรหติตราม อจิเรณ มนเย ||

ข้าคิดว่าเท้าของวัวที่ไม่ใช่เท้าเดียว ที่ไม่มั่นคง หลังจากที่ได้มาถึงพระองค์ก็กลายเป็นเท้าที่มั่นคงดีแล้ว ด้วยยา คือ นโยบายการปกครองที่มีมาแต่ครั้งโบราณ (เท้า) ได้หักแล้วอีก เท้า 3 เท้าที่หักแล้ว เพราะความไม่ดี (ความชั่ว) ของพระเจ้าแผ่นดินจำนวนมาก ที่ได้เจริญงอกงามแล้วอย่างยิ่ง เพราะพระองค์

บทที่ 10 (X) วสันตติลกา

(19) *lakṣmīḥ patim samupagūhitum ādṛtā yaṃ*

mūrdhābhiṣiktanrpatīn vata vismarantī |

(20) *āliṅgane raṇamukhe nukiratkiṇatvāc*

chastrāhatau śatadṛṣaṃ smarati sma śakram ||

(๑๙) ลกษมีเษ ปตี สมุปกูหิตุม อาทฤตา ยัม

มูรทุธาภิษิกตณฤปตีณ วต วิสมรนต์ |

(๒๐) อาลึงคเน รณมุเษ นุกิรตกีณตวาค

ฉสตราทเตา ศตทฤศั สมรติ สม ศกรม ||

พระลักษมีกระตือรือร้นเพื่อที่จะโอบกอดพระองค์ ผู้เป็นพระสวามี หลงลืมพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ได้กระทำความรุธาภิเษกแล้วอย่างนั้นแน่ๆ เพราะว่าการโอบกอดในสนามรบ ระลึกถึงแล้วซึ่งพระอินทร์ ผู้มีดวงเนตรนั้บร้อยดวง เพราะบาดแผลที่ตารดาชอยู่ทั่วพระสรีระ เพราะการฟาดฟันด้วยคมศาสตราวุธ

บทที่ 11 (XI) วสันตติลกา

- (21) ekāntakāntakuśumāyudhakāntikusuma
kāmaṃ dviṣantam adahan nu purā na roṣāt |
- (22) bhūtas sa yo hi bhuvane bhuvanapratītaṃ
rūpaṃ smarasya sakalan tad alaṃ vabhāra ||
- (๒๑) เอกานตกานตกุศุมายุธกานตีกุสม
กามํ ทวิษนตม อทหน นุ ปุรา น โรชาต |
- (๒๒) ภูตส ส โย หิ ภฺวเน ภฺวนปรตีตํ
รूपิ สมรสย สกลน ตท อลํ วภาร ||

พระศิวะคงจะไม่ได้เฝ้ากามเทพ ซึ่งเป็นศัตรู เพราะความกริ้วโกรธในกาลก่อนอย่างนั้นแน่ๆ เพราะความรักในความงามของกามเทพ ที่ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า เพราะว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งความงามทั้งปวงในโลกนั้น ของกามเทพซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีโดยชาวโลก

บทที่ 12 (XI) วสันตติลกา

- (23) sthāne tarāṃ manasijo bhuvī jāyamāno
yo yoṣito vyadahad akṣinipātavāṇaiḥ |
- (24) pūrvvatra yad yuvatihetuvṛhadyipattim
arddhendusekharadhṛto nvabhavat sa nindyām ||
- (๒๓) สถานเน ตรำ มนสิโจ ภฺววิ จายมาโน
โย โยชิโต วยททท อกฺชินิปาตวาโณชะ |
- (๒๔) ปุรววตฺร ยท ยฺวติเหตุวฤทฺทวิปตฺติม
อรฺทเธนฺทฺเศขรธฺฤโต นวภวตฺ ส นินฺทยาม ||

ในอดีตชาติ ก่อนที่พระองค์ได้ถูกสนับสนุนโดยพระศิวะ จึงได้รับความวิบัติที่น่าตำหนิอย่างมหันต์ เพราะเหล่าสตรี ขณะที่ประสูติในโลก พระองค์อยู่ในสถานภาพของกามเทพในแผ่นดิน พระองค์ได้เฝ้าสตรีทั้งหลายด้วยลูกศรที่ถูกยิงไปแล้ว คือ สายพระเนตร

บทที่ 13 (XI) อินทรวัชรา

- (25) tāpī phalāśī girirandhraśāyī
tejasvinañ cet tam inam samīkṣya |
- (26) nirvvaṇam āyā iti kāndīśīkāś
cārānunītaḥ kṣitipālarāśiḥ ||
- (๒๕) ตาปี ผลาศี คิริรณธรศายี
เตชสวินณ เจต ตม อินฺ สมীกษย |
- (๒๖) นีรววณม อายา อิติ กานทิสีกศ
จารานุนิตะ กษิติปาลราศิยะ ||

หมู่ของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ถูกติดตามแล้วโดยจารบุรุษ หลังจากที่ได้เห็นเขาคนนั้นนั้นแหละ คือ คนที่เสวยผลไม้ คนที่มีแสงโชติช่วง คนที่นอนอยู่แล้วในช่องเขา ซึ่งมีอาณาภาพ จึงได้บรรลุถึง นิพพาน

บทที่ 14 (XIV) อนุชฎก

- (27) kāmo pi makarārūḍho yatkāntyutkīrtinīradhau |
- (28) agāḍhe kevalam magno yad anaṅgo mahattarah ||
- (๒๗) กาโม ปิ มกรารูโฒ ยตกานตยุดกีรตตินีรธา |
- (๒๘) อคาฒ เกวลํ มคฺโนยทฺ อนงฺโค มหตฺตระ ||

แม้กามเทพที่ข่มขืนก็จมลงในมหาสมุทรที่ลึกสุดหยั่ง คือ ความงาม และพระเกียรติยศของ พระองค์ เพราะฉะนั้น ความรักของพระองค์จึงยิ่งใหญ่กว่า (ความรัก) กามเทพ

บทที่ 15 (XV) อินทรวัชรา

- (29) āsphālitadviddvipakumbhamukta-
muktālavas saṃyati yena reje |
- (30) yattatparāṇām surasundarīṇām
vyarthotsukānām iva vāspavinduḥ ||
- (๒๙) อาสพาลิตทวิททวิปกุมภมุกต-
มุกตาลาส สยติ เยน เรเช |
- (๓๐) ยตตตปรานำ สุรสุนทรินำ
วยรโถตสุกานาม อิว วาสปวินุฑะ ||

ในสงครามก่อนเล็กๆ ของไข่มุกที่หลุดร่วงออกมาจากตระพองข้างของข้าศึก ที่ถูกพระองค์ ฟันแล้ว ปรากฏแล้วเหมือนกับหยดน้ำตาของนางอัปสรทั้งหลาย ผู้มีจิตใจจดจ่ออยู่ที่พระองค์ ผู้ตื่นเต้น อย่างไม่มีเหตุผล

บทที่ 16 (XVI) อุปชาติ

(29) yaṁ sampradhāryyātmabhuvā na tasya

stutir na kāmasya tiraskṛtiś ca

(30) ya ekakarttākaluṣasmarasya

tasyānavadyasya punas stuto bhūt

(๒๙) ยี่ สัมปรधारยยาตมภูวา น ตสย

สตุดิร น กามสย ทิรสกฤติศ จ

(๓๐) ย เอกกรตตากลุซสมรสย

ตสยานาวทยสย ปุนส สตุดิ ภูต

พระพรหมหลังจากที่ได้พิจารณาพระองค์แล้ว ก็ไม่ได้สดุดีพระองค์ และไม่ได้ตำหนิกามเทพ แต่พระองค์นั้นเทียว พระพรหมนั้นได้ถูกสดุดีแล้วว่าเป็นผู้สร้างผู้เดียว ซึ่งกามเทพผู้บริสุทธิ์หมดจดให้เป็นพระองค์ผู้ไม่มีที่นำตำหนิ

บทที่ 17 (XVII) อินทรวีชรา

(31) candreṇa cūtena madho rasena

sārdhhaṅgato smīha itīva kāmaḥ

(32) yo bhūr hriyāgnim praviśan mukhenduh

pāṇyaṅghicūtaś śvasanāgragandhaḥ

(๓๑) จนทเรณ จูเตน มโธ รเสน

สารทชงคโต สมิห อิติว กามะ

(๓๒) โย ภูร หริยาคนิ ปรวิศน มุเขนทุะ

ปานยงฆิจูตศ ศวสนาครคนธะ

ข้าอยู่ในโลกนี้ โดยมีพระจันทร์ ต้นมะม่วง ความหวานของฤดูใบไม้ผลิเป็นมิตร พระองค์เป็น กามเทพ กามเทพคงจะคิดว่าอย่างนี้ ขณะที่เข้าไปในกองไฟด้วยความอับอาย พระองค์เป็นแผ่นดิน มี พระพักตร์เหมือนดวงจันทร์ มีพระหัตถ์และพระบาทเป็นต้นมะม่วง มีลมหายใจ เป็นกลิ่นหอม

บทที่ 18 (XVIII) อินทรวัชรา

(33) diṣṭyārjunaś cākṣayaṅatūno
rāmaś ca hanta svayam āgateṣuḥ |

(34) yasyāhatāre raṇa ekavāṇa-
gatyaiṅva kim bhūriśareṇa śaṅke ||

(๓๓) ทิษฏยารจุนศ จากษยวณตุโน
รามศ จ หนต สวยม อากเตษุชะ |

(๓๔) ยสยหาตาเร รณ เอกวาน-
คตไยว กิม ภูริศเรณ ศงเก ||

บังเอิญอรชุน ผู้มีแสงใสลูกศรที่ไม่มีวันหมดสิ้น และพระรามมีลูกศรที่ยิงกลับมาเองได้ เป็นสิ่ง
ที่น่าอัศจรรย์ ข้าคิดว่าจะมีประโยชน์อะไรเล่า ด้วยลูกศรจำนวนมากสำหรับพระองค์ผู้สังหารข้าศึกใน
สงคราม ด้วยการยิงลูกศรเพียงดอกเดียวเท่านั้น

ด้านที่ 2

บทที่ 19 (XIX) วสันตติลกา

(1) doraṅḍadaṅḍadaliṅtaddviradendradanta-
kṣodair vv[i]lakṣitasamagravapurvvikīṅṅaiḥ |

(2) karppūracūrṅṅanicayair iva carccito yo
lakṣmyā ratau ratigrhopamayuddharaṅge ||

(๑) โทรทณททณททลิตททวิรเทนทรททนด-
กษไทร วว[] ลกษิตสมครวปุรวุวิกิโรณะ |

(๒) กรปปุรจจรณณนิจโยร อิว จรจจิโต โย
ลกษมยา รเตา รติคฤโหปมยทธรงเค ||

ในสนามรบที่เปรียบเสมือนเรือน (ที่อยู่อาศัย) แห่งความสนุกสนาน (ทางเพศ) พระองค์ผู้ถูก
ปกปิด (ถูกขโลมจนทั่วพระวรกาย) ไปด้วยฝุ่นของงาของพญาช้างที่ถูกทุบจนแหลกละเอียด ด้วย
ตะบอง คือ ท่อน พระพาหาของพระองค์ รวาก็บว่าถูกขโลมจนทั่วด้วยฝุ่นของการบูรที่กระจัดกระจาย
ไปทั่วพระวรกายที่เห็นได้อย่างชัดเจนโดยพระลักษมี เพราะความเปลือยเปลือยอย่างเต็มที่

บทที่ 20 (XX) วสันตติลกา

- (3) bhūbhṛdyasāḥparimitārtham aṅṅakḥārī
sraṣṭrā kṛtā tadanu tadyasāsi pradattā |
- (4) yatraiva yatra tu mahāṅṅam atītakīrttau
mānaṃ paraṅ kim iva tena mudā pradeyam ||
- (๓) ภูภฤตยสะปริमितารุถม อชาณตขารี
สรษฏฐรา กฤตตา ตทนุ ตทยศสิ ปรทตตา |
- (๔) ยตรอิว ยตร ต มหาณตม อตีตกีรตเตา
มานั ปรง กิม อิว เตน มทา ปรเทยม ||

ขารี (เครื่องตวง) ซึ่งเป็นไขที่ไม่มีผู้สร้าง ได้ถูกสร้างแล้วโดยพระเจ้าผู้สร้าง (พระพรหม) เพื่อเป็นเครื่องวัดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย และหลังจากนั้น ขารีนั่นได้ถูกให้แก่เกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น แต่เมื่อพระเกียรติยศใดๆ ของพระองค์ในอดีตมีอยู่ การวัดอะไรเล่าที่ดีที่สุดที่ควรจะถูกให้ได้ ด้วยความพึงพอใจโดยพระเจ้าผู้สร้างนั้น

บทที่ 21 (XXI) วสันตติลกา

- (5) yasyādhvaroddhuravisāritadhūmradhūmo
vātyoddhṛtorutaravṛttavapūr vvireje |
- (6) vāhur harer iva haran kanakāṅṅdamūrdhham
yatkiṛtipīḍitakṛsārjitakīrttihāre ||
- (๕) ยสยาธวโรตฐรวิสาริตธุมรธุมโ
วาตโยตฐธโรตฐรวฤตตวปุรุ ววิเรเซ |
- (๖) วาหุรุ หเรรุ อิว หรณ กนกาณตมูรธม
ยตกีรตตีปีḍิตกฤตศารชิตกีรตติหาเร ||

ควันสีเทาทที่แผ่ไปแล้วอย่างหนาแน่นของการบูชายัญพิธีของพระองค์ มีรูปร่างกลมโต ที่ถูกพัดไปแล้วโดยลม ปรากฏแล้วเหมือนกับพระพาหาของพระหริที่พาไปซึ่งหัวของไขทองคำ (จับส่วนหัวของไขทองคำ) ในการนำไปซึ่งเกียรติยศที่ได้รับมาเพียงเล็กน้อย ที่ถูกบีบให้เล็กลง เพราะพระเกียรติยศของพระองค์

บทที่ 22 (XXII) วัมศีลธา

- (7) marutsamuddhūtasuvṛttavigrahaḥ
gavāṃ vṛhatkoṭir upadravāntakaḥ |
- (8) yadadhvare dhūmagaṇaḥ karo yathā
dhṛtorugovarddhanaparvato hareḥ ||
- (๗) มรุตสมุทฺธุตสฺวฤตตวศรหะ
ควำ วฤหตโกฏศร อฺปทรวานตกะ |
- (๘) ยถธวเร ธุมคณะ กโร ยถา
ธฤตฺรอุภวฤตทณปรววโต หเรหะ ||

ในการบูชาเครื่องสังเวชของพระองค์ ควันที่มีรูปร่างกลมที่ถูกลมพัดลอยขึ้นสู่เบื้องบน ที่มี
ยอดของคววันที่ (แม่) กว้าง เหมือนแสงที่ถูกเปล่งออกมาแล้วโดยพระอาทิตย์ เหมือนมือของพระหริที่
ยกจอมภูเขาไควรรธนะเพื่อโคกทั้งหลาย

บทที่ 23 (XXIII) อฺปชาติ

- (9) amūrttir ekāpi yadiyakīrttir
vvibhus samastā suhrdānanasthā |
- (10) sandṛśyamāneva janair anekā
kālo yathopādhivīśeśasaṁsthaḥ ||
- (๙) อมูรฺตติ เรกาปี ยถียกศรตศร
ววิภูส สมสตา สฺหฤททานนสธา |
- (๑๐) สนฤศยมาเนว ชนศร อนเกา
กาโล ยถอปอาธวศษสสธา ||

พระเกียรติยศของพระองค์ แม้จะมีเพียงหนึ่งเดียว และปราศจากรูปร่าง แต่ก็ีมีมากหลาย
ประหนึ่งว่า คนทุกคนจะมองเห็นได้ (พระเกียรติยศ) ทั้งมวลอยู่ที่ปากของมิตร (พระเกียรติยศ) มีอยู่
ทั่วทุกหนทุกแห่ง เหมือนกาลเวลาที่ตั้งอยู่อย่างเด่นชัด ณ สถานที่ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 24 (XXIV) วสันตติลกา

(11) yad drāvvyamānaripavo nanu sāvakāśā

randhre harer harigaṇās ca gr̥heṣu teṣām |

(12) śrīś cātra kiñcid avakāśaparam̐ pareṣām

vādhān gamiṣyad abhavan na tadīyarājye ||

(๑๑) ยท ทฺรารวยมานริปโว นนุ สาวกาศา

รณฺธเร หเรรฺ หริกาณาสฺ จ ฆฺฤเหษุ เตษามฺ |

(๑๒) ศฺรียศฺ จาตร กิณฺจิทฺ อวกาศปรํ ปเรษํ

วาธานํ กมิษยทฺ อฆวนํ น ตยียราชเย ||

เนื่องจากว่า เหล่าข้าศึกที่ถูกทำให้วิ่งหนีไปอย่างรวดเร็ว หมูของม้าของพระอาทิตย์จึงมีที่ว่าง
ในถ้ำ ในบ้านทั้งหลายของศัตรูเหล่านั้น และพระศรียก็ได้อยู่อาศัยในบ้าน สิ่งใดๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การ
ทำร้ายของศัตรูในราชอาณาจักรของพระองค์จึงไม่มีแล้ว

บทที่ 25 (XXIV) วสันตติลกา

(13) kṣoṇyām imām anupamām pratimām suvarṇām

svarggasvakīyajananijanakānusārīm |

(14) yo sthāpayad vividhabhogacayair apūrvvaiḥ

kāṣṭhāmukheṣu ca samam̐ svayaśaḥpratānam ||

(๑๓) กฺโษณยามํ อิมามํ อนูปมาํ ปฺรติมาํ สฺวรณํ

สฺวรคฺคสฺวากียชนนินฺชานํ สาริมํ |

(๑๔) โย สฺถาปยทฺ วิวิทฺโฆคจโยร อปฺุรฺวไวษ

กาษฺตฺตามุเขษุ จ สมํ สฺวยศษปฺรตานมํ ||

พระองค์ได้ทรงสร้างรูปประติมากรรมนี้ ที่หาสิ่งใดเปรียบเทียบไม่ได้ ที่เป็นเหมือนทอง ที่เป็น
เหมือนพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระองค์ที่ไปสู่สวรรค์ไว้บนแผ่นดิน พร้อมกับเครื่องใช้
สอยจำนวนมากหลาย ที่ไม่เคยมีมาก่อน พร้อมกับทรงสร้างเพดานอันกว้างขวางของพระเกียรติยศ
ของพระองค์ในทิศทั้งหลาย

บทที่ 26 (XXVI) วสันตติลกา

- (15) gaurīgurur mmadasamaḥ kanakāṅgakānter
 īśāhitātmajatayā mahimānam āpa |
- (16) matveti merur amalān tanujān nu kīrttim
 svarṇnādrimūrttir adīśan nṛpatau maheśe ||
- (๑๕) เคารีคุรุรุ มมทสมะ กนกังคกานเตร
 อีศาหิตาตมชตยา มหิมานม อาป |
- (๑๖) มตเวติ เมรุรุ อมลานุ ตนุชาน นุ กิรตตี
 สวรรณนาทริมูรตติรุ อติศน นฤปเตา มเหเศ ||

ภูเขาคีมาลัย เทียบเข้าไม่ได้หรือ เพราะความงามของรูปร่างที่เป็นทอง ได้รับความยิ่งใหญ่ เพราะได้ให้ลูกสาวแก่ไอศะ (พระศิวะ) เพราะคงจะคิดว่าอย่างนี้แน่ๆ “ภูเขาศระสุเมรุ ผู้มีรูปร่างเป็น ภูเขาคีมาลัยที่เป็นทอง จึงได้ให้ลูกสาวผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง คือ พระเกียรติยศให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็น เหมือนกับพระมเหศวร”

บทที่ 27 (XXVII) อินทรวชรา

- (17) dairghyena gambhīratayā prathimnā
 naivāsya vāpī jaladhīyamānā |
- (18) ākīrṇakārttasvaramapravimvair
 aurvvāgnibhūtair api madhyadr̥ṣṭaiḥ ||
- (๑๗) ไทรขเยน คมภีรตยา ปรีถิมนา
 ไนวาสย วาปี ชลธิยามานา |
- (๑๘) อากีรณการตตสวรมปรวิมไวร
 เอารววาคนิภูไตร อปี มธยทฤษฏไฐะ ||

สระน้ำของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ไม่เหมือนมหาสมุทร ทั้งด้านความยาว ความลึก และ ความกว้าง แม้จะด้วยภาพสะท้อนของกำแพงเมืองที่เป็นทองที่แผ่กระจายไปทั่ว ที่ถูกเห็นแล้ว ใน ท่ามกลางสิ่งที่เป็นเหมือนกับไฟเอารวะ

บทที่ 28 (XXVIII) วสันตติลกา

- (19) *yatrāśvasaṃhatisamātayā mayā sā*
saṃjñāsamaśva iti na pratimanyamānā |
- (20) *tyājyā na sā tribhuvanaprathitā kathan nu*
sārtheti sapta turagā raviṇānivaddhāḥ ||
- (๑๙) ยตราศวสัหติสมายา มยา सा
 สัชญาสมาศว อิติ น ปฺรติมนยมานา |
- (๒๐) ตยาชยา น सा ตริภุวนปรธิตา กถน น
 สารเถติ สप्त ตฺรคา รวิณานิวัฑธา ||

ซึ่งในสถานที่แห่งนั้น เพราะความเท่ากันกับฉัน¹⁴⁷²ของจำนวนรวมของม้า ซึ่งตรงกันข้ามกับชื่อ อัสมาศวะ ชื่อของม้าของฉัน ชื่อนั้นไม่ควรจะถูกทอดทิ้ง ชื่อนั้นซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในไตรโลก จะไม่มีความหมายได้อย่างไรหนอ เพราะคิดว่าเป็นนี้ ม้าทั้ง 7 จึงไม่ถูกพระอาทิตย์จับไว้ อย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 29 (XXIX) อินทรวัชรา

- (21) *rājanyakanyā vibhavopanītā*
lakṣmīsamās santi sahasrasaṃkhyāḥ |
- (22) *anyonyadeśocitaśilpabhedā-*
veṣā ruṣā yās sadṛśā vabhūvuh ||
- (๒๑) ราชนยگانยา วิภโวปนีตา
 ลกษมีสมาส สนติ สหสฺรศัษยา
 |
- (๒๒) อนโยนยเทโสจิตศิลปเภท-
 เวชา รุชา ยาส สทศสา วภูว
 ||

พระธิดาของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ ที่ถูกนำมาพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ เสมอด้วยพระลักษมี ที่มีจำนวนนับพัน ซึ่งมีเครื่องภูษณาภรณ์ที่แตกต่างกันด้วยศิลปะที่เหมาะสมกับดินแดนนั้นๆ เป็นประหนึ่งอารมณ์อันร้อนแรงที่มีประการต่างๆ

¹⁴⁷² ฉัน หรือ maya ในที่นี้น่าจะหมายถึง พระอาทิตย์ ซึ่งมี 7 วัน

บทที่ 30 (XXX) อนุชฎก

- (23) vātoddhūto dhūjas tasya lakṣmīkara ivāgrataḥ |
 (24) tato māgā ita iti svasstrīnāṃ vinivṛttaye ||
 (๒๓) วาโตทฐโต ธูชส ตสย ลกษมีกร อิวากรตะ
 (๒๔) ตโต มาคา อิต อิติ สวสสตรีนำ วินิวฤตตเย ||

ธงของพระองค์ที่ถูกพัดไปเบื้องหน้าแล้ว เป็นราวกับว่ามือของพระลักษมีที่ยื่นไปเบื้องหน้า เพื่อการกลับไปของสตรีแห่งสรวงสวรรค์ ด้วยคำพูดว่าดังนี้ “ท่านอย่าจากไปจากสถานที่แห่งนี้ ท่านจงมาจากสถานที่แห่งนั้น”

บทที่ 31 (XXXI) วสันตติลกา

- (25) ākīrṇaketanagaṇair gagaṇollasadbhis
 tārā rarāja sutarām iva dhūmaketuḥ |
 (26) āsaṃsitakṣitīsubhā na śubhetarāḍhyā
 saṃlakṣyate sma jalaketur aśaṅki śaṅke ||
 (๒๕) อากีรณณเกตนคเณร คคเณลลสทภิส
 ตารา รราช สุตราม อิว ธูมเกตุะ
 (๒๖) อาสัสิตกษิตีสุภา น ศุภะตราฒยา
 สัลกษยเต สม ชลเกตุร อศงกิ ศังเก ||

ดวงดาวที่มีควันเป็นธง (พระอาทิตย์) ราวกับว่าส่องแสงแล้วอย่างเจิดจ้าโดยอาศัยหมู่ของธงที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจาย ที่ส่องแสงอยู่บนฟากฟ้า ข้าสงสัยว่า ดาวหางคงจะสงสัยว่า ความมดงามของแผ่นดินได้ถูกมองเห็นแล้วว่า เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกับสิ่งที่ไม่ดีงาม

บทที่ 32 (XXXII) วสันตติลกา

(27) nīlendranīlamanīnīrajarāgarāśi-

rociṣpariṣphuritamaṇḍalena |

(28) krīddāgr̥he dyumaṇineva vivarṇṇabhāva-

bhājādhayo nu gaṇakasya muhuḥ kriyante ||

(๒๗) นีเลนทรนีลมนีนีรชราคราศี-

โรจิชฺปรีษฺฟูริตมนฑิตมณฑลเลน |

(๒๘) กรีฑทาคุฤเท ฑุยมณีนเว วิวรณณภวา-

ภาชาธโย นุ คณกสย มุหะ กรียนเต ||

ความเจ็บป่วยของโหรคือการไม่มีสี (การซีด) ราวกับว่าถูกทำแล้วโดยพระอาทิตย์ชั่วคราว ใน
เรือนสำหรับการเล่นสนุกสนาน (ของเขา) โดยพระอาทิตย์ที่มีมณฑล ที่ถูกประดับแล้วด้วยแสงที่ส่อง
ระยิบระยับของกองของสีแดง (รากะ) ของดอกบัว เหมือนแก้วมณีมรกตสีน้ำเงินอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 33 (XXXIII) วสันตติลกา

(29) udyadvṛhadvitatakīrtisuradrumena

dānāmvu yasya savane jaladhīyamānam |

(30) udbhūtabhūrivi vudhādbhutabhūtibhūmnā

neyattayādhikatayā jaladher davīyah ||

(๒๙) อุฑยฑวฤหฑวิตตกีรตติสุรฑรูเมน

ทานามวุ ยสย สวเน ชลธียมานม |

(๓๐) อุฑฤตฤวีวิฐาฑฐตฤติฤมณ

เนยตตยาธิกตยา ชลเธฐ ฑวีเย ||

ในพิธีค้ำน้ำโสมของพระองค์ น้ำ คือ การให้ทานที่กำลังประพடுத்தตัวเองประหนึ่งมหาสมุทรที่
ยิ่งใหญ่ด้วยต้นไม้ของเทวดา (ต้นปาริชาติ) คือ เกียรติยศที่แผ่ซจรไป ที่ยิ่งใหญ่ ที่กำลังสูงขึ้นของ
พระองค์ เพราะมหาสมุทรไม่ยิ่งใหญ่เท่านี้ เพราะความเจริญรุ่งเรืองที่มากหลาย ที่นำมหัสจรรย์ของ
นักปราชญ์จำนวนมากที่เกิดขึ้น

บทที่ 34 (XXXIV) วสันตติกา

(31) sarvvānavadyavadanaprakṛtāvasatyām
svenānurūpavapuṣi dyupatiḥ praśaktaḥ |

(32) anyāsu yatra vanitāsu yadi prayātaḥ
kāntāratim sma nu parāsu nirākaroti ||

(๓๑) สารววานวทยวทนปรกฤตาวสตัยำ
สเวนานุรูปวปุษิ ทยุปติะ ปรศกตะ

(๓๒) อนยาสุ ยตฺร วนิตาสุ ยทิ ปรยาตะ
กานตารตี สม นุ ปราสุ นิรากรโรติ ||

หากพระอินทร์ผู้ถูกสรรเสริญแล้ว ไปหาสตรีนางอื่นที่มีรูปร่างที่เหมาะสมอย่างนั้นแน่ๆ แล้ว (พระองค์) ผู้มีที่อยู่ที่ถูกกระทำแล้วที่ปราศจากความผิดที่ใบหน้าของทุกคน ก็คงจะปฏิเสธความเสน่หาและความยินดีที่มีต่อภรรยาอย่างนั้นเป็นแน่ เพราะหญิงที่ดีเลิศของคนอื่น¹⁴⁷³

บทที่ 35 (XXXV) วสันตติกา

(33) svalpikṛtāpi vasudhā vasudhādhipena
cāmpesvaraprahitacāmpapurair navīnaih |

(34) kirttyānayā vata tadutthitayā mahatyā
vrahmāṇḍam eva sutanūkr̥tam adya manye ||

(๓๓) สวลปิฤตทาปิ วสุธา วสุธาธิเปน
จามเปศวรปรหิตจามปุไรรุ นวีไนะ

(๓๔) กิรุตฺตยานยา วต ตตุตฺตหิตยา มหตฺยา
วฺรหฺมาณฺฑม เอว สุตฺนุกฤตม อทฺย มนฺเย ||

ข้าคิดว่า ทุกวันนี้โลก (ไซ้ของพระพรหม) ก็เช่นเดียวกัน ถูกทำให้เล็กลงอย่างยิ่งโดยพระเจ้าแผ่นดิน¹⁴⁷⁴ ด้วยพระเกียรติยศนี้ที่ยิ่งใหญ่ ที่พระองค์ทรงสร้าง (ยก) ขึ้นมานั้นแหละ แผ่นดินถูกทำให้เล็กลงด้วยเมืองจามปา (ที่เกิดขึ้นมา) ใหม่ ที่ถูกขับหนีไปโดยพระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองที่จามปา

¹⁴⁷³ คำประพันธ์บทนี้ แปลอีกสำนวนได้ว่า “ถ้าพระอินทร์ผู้ถูกสรรเสริญแล้ว ไปหาผู้หญิงคนอื่นที่มีรูปร่างที่เหมาะสมอย่างนั้นแน่ๆ แล้ว ผู้มีที่อยู่ที่ถูกกระทำแล้วที่ไม่ม่มีที่ดีที่ใบหน้าของทุกคน เขาก็คงจะปฏิเสธความรักและความยินดีที่มีต่อภรรยาอย่างนั้นแน่นอน เพราะหญิงที่ดีเลิศของคนอื่น”

¹⁴⁷⁴ หมายถึง พระเจ้าจักรวรรดิที่ 7

บทที่ 36 (XXXVI) วสันตติกา

(35) *yenāśramā viracitāḥ parito vihāraṃ*
ye nityahūtapuruhūtapurassareṇa |

(36) *acchinnasantatamakhe sukhinā sureṇa*
kenāhṛtā iva ciraṃ sthitaye dyulokāḥ ||

(๓๕) เยนาศรมา วิริจิตาะ ปริโต วิหารี

เย นิตยหุตปุรุหุตปุรสสะเรณ |

(๓๖) อจฉินนสนตตมเข สุคิณา สุเรณ

เกนาหฤตา อิว จิริ สหิตเย ทยุโลกาะ ||

อาศรมทั้งหลายถูกสร้างขึ้นรอบวิหารโดยพระองค์ ผู้ไปเบื้องหน้าพระอินทร์ที่ถูกเรียกมาแล้ว
เป็นประจำ อาศรมซึ่งมีการบูชาสังเวทอย่างต่อเนื่องเหมือนกับว่าชาวสวรรค์ถูกนำมาแล้ว เพื่อดำรงอยู่
เป็นเวลานาน โดยเทวดาผู้มีความสุขตนใดตนหนึ่ง

ด้านที่ 3

บทที่ 37 (XXXVII) สรรค์ธรา

(1) *saptārccir vahnyagāre vidhisatatahuto yena mantraiḥ prayuktair*

(2) *mmedhyenābhūtapūrvveṇa vividhahaviṣāpi prahrṣyaty atīva* |

(3) *pūrvvatrāpūrvvam āsuprahitahitahavir mandapālasya mantrāt*

(4) *kr̥tsnam kṛṣṇārjunābhyām priyam adhikam asua khāndave nocakhāda* ||

(๑) สप्तารจจิริ วหฺนยกาเร วิหิสตตหุโต เยน มนฺไตระ ปฺรยุกฺไตร

(๒) มเมธเยนาภหุตปุรุวเวณ วิวิธหวิษาปิ ปฺรหฺรศยติ อตีว |

(๓) ปุรุวตฺราราปุรุววม อาศฺปุรหิตหิตหวิริ มนทปาลสย มนตฺรอต

(๔) กฤตฺนํ กฤษฺณารฺจุนาภยา ปฺรียม อหิกม อสุอา ขานทเว โนจขาท ||

ไฟ 7 กองในโรงไฟ ผู้สังเวทแล้วอย่างต่อเนื่องในพิธีด้วยมนตร์ที่ถูกใช้แล้วโดยพระเจ้าแผ่นดิน
พึงพอใจอย่างยิ่งด้วยเครื่องยัญพิธีต่างๆ ที่บริสุทธิ์และที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน แต่พระอัคนินี้ ผู้มีเครื่อง
ยัญพิธีที่มีประโยชน์ที่ถูกจัดเตรียมไว้โดยฉับพลัน โดยพระกฤษณะและอรชุน ในป่าขานทวะที่ไม่กลืน
กินแล้วซึ่งเครื่องยัญพิธีนั้น¹⁴⁷⁵ ที่มากมายที่น่าพึงพอใจที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนทั้งหมด เพราะมนตร์
ของมันทปาละเมื่อครั้งก่อนนั้น

¹⁴⁷⁵ หมายถึงไฟที่เผาไหม้ป่าขานทวะ ไม่ได้เผาเครื่องสังเวทให้มอดไหม้ไป

บทที่ 38 (XXXVIII) สรรค์ธรา

- (5) yāminyām yāmatūryyaḥ prathitapṛthughano yatra harmyāgraśṅge
 (6) no cañcac cārucāmīkaracamarakacaś candravimvāntikatvāt |
 (7) antasthānasthitendraptamukhamakhabhujām
 (8) anyatrāśaṅkanāt kā cid aratir aparā rāginān nāpa citte ||
 (๕) ยามินียำ ยามตุรยยะ ปรีถิตปฤถุฆโน ยตร หรมยาครศฤงเค
 (๖) โน จณจจ จารุจามีกรจมรจจศ จนทรวิมวานติกตวาท |
 (๗) อนตสสถานสสถิตนทรปตมุขมขมุขาม
 (๘) อนยตราศงกนาค กา จิท อรติรุ อปรา ราคินาน นاپ จิตเต ||

ในเมืองแห่งนั้น ในเวลากลางคืน กลองบอกเวลาที่มีเสียงดังมากแผ่ไปแล้ว บนยอดสูงสุดของปราสาท ซึ่ง ณ สถานที่แห่งนั้น มีทองคำ จามรี และกระจกที่งดงามที่กำลังส่องแสงระยิบระยับ ไม่มีแล้ว เพราะ (สิ่งเหล่านี้) อยู่ใกล้ดวงจันทร์ และในสถานที่อื่นๆ ความปรารถนาทางเพศใดๆ อันสูงสุด ไม่มีอยู่แล้วในจิตใจของคนที่มีราคะ เพราะไม่มีความกลัวเทพทั้งหลาย มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า ผู้อยู่บนสวรรค์ ผู้ยินดีกับภรรยาของคนอื่น

บทที่ 39 (XXXIX) ศารทูลวิกิริติ

- (9) yatra strīstanacārucandanarucā śubhras tatāko dhiko
 (10) rodhoropitaraicayo harajatāgaṅgeva bhūmyuddhṛtā |
 (11) yañ kallolakarair vviluptalalanālīlālāmam bhṛśam
 (12) sā kāntā pratitādayet kucakulaiḥ pīnair aho vighrahaḥ ||
 (๙) ยตร สตรีสตัดจารุจจนทรจจา ศุภรส ตฎาโก ธิโก
 (๑๐) โรโรโรปีตไรจโย หรชตาคงเคว ภูมยุดธฤตา
 (๑๑) ยง กลโลลกรไรรุ ววิลุปตลลนาลีลลามม ภฤศ
 (๑๒) สา กานตา ปรีติตาทเยต กุจกุลเใส ปีนไรร อโห วิครหะ ||

ซึ่ง ณ สถานที่แห่งนั้น มีสระน้ำขนาดใหญ่ที่งดงามด้วยกระแจะจันทร์ที่ถิ่นของพวกผู้หญิง ที่ชาวบริสุทธ์ ที่มีกองของทรัพย์สมบัติที่ถูกทำให้สูงขึ้นที่ริมขอบสระ หญิงสาวผู้เป็นคนรักคนนั้นผู้ถูกอุ้มขึ้นแล้วจากพื้นดิน รวากับว่าแม่น้ำคงคาถูกรองรับไว้โดยมุ่นมวยผมของพระศิวะ คงจะพาดแล้วซึ่งพระองค์ด้วยมือที่ราวกับคลื่น พระองค์ผู้งดงามด้วยลีลาของกามกริชาที่ถูกกลบไปแล้ว (ถูกขีดข่วนเพราะเล็บของผู้หญิง) ด้วยมือทั้งหลายที่สั้นไหวเหมือนคลื่นอย่างรุนแรง ด้วยถันผู้หญิงที่อวบอิม ใ้อการต่อสู้ช่างนำมาหัตศจรรยจริงหนอ

บทที่ 40 (XL) สรรค์ธรา

- (13) uccair dyutyā samudyan bhuvanam adharayan gaurapattrādhikānto
 (14) viśrāntabhrāmyadabhrabhramaraparicitaḥ kaṅṭakenācitāṅgaḥ |
 (15) prāṅsuprāsāda eṣo param iva kamalaṃ lakṣitā līnalakṣmīs
 (16) sṛṣṭaṃ sraṣṭrā yathārthaṃ bhavati racitaye śrīsapatnyā dharanyāḥ ||
 (๑๓) อุจโจจร ทยุตยา สมุทยน ภวนน ม อชรยน เคารปตตราธิกานโต
 (๑๔) วิศรานตภรามยทภรภรมารปาริตาหฺ กานฺฏเคนาจิตางคะ |
 (๑๕) ปฺราจฺสุปฺราสาท เอโช ปรม อิว กมลฺ ลกฺษิตา ลินฺลกฺษมีส
 (๑๖) สรฺษฏฺ สรฺษฏฺรา ยถารถํ ภวติ รจิตเย ศรีสปตฺนยา ธรณฺยาะ ||

ปราสาทที่สูงชันเรื่อยๆ นี้ ด้วยแสงที่สูงชันไป ได้ยกโลกให้สูงขึ้น งดงามอย่างยิ่งด้วยดอกบัวที่ถูกเกาะแล้วโดยผึ้งที่เหมือนเมฆ ที่พักอยู่และที่กำลังบินวนเวียนไปมา มีตัวอาคารประกอบไปด้วยเหล็กแหลม รวากับว่าดอกบัวที่สูงส่งถูกสร้างแล้วโดยพระเจ้าผู้สร้าง (พระพรหม) ให้เป็นพระลักษมีที่ถูกซ่อนไว้ ที่ถูกมองเห็นแล้ว เหมือนทรัพย์สมบัติของแผ่นดิน มีอยู่เพื่อการตกแต่งโดยพระศรีพร้อม กับ สวามี

บทที่ 41 (XLI) ศารทูลวิกริฑิต

- (17) gandharvvo divi gāyati sma suyaśo yasyādhvarotthaṃ mudā
 (18) rājanyaḥ karamārdavopajanitaṃ kāntyutthitaṃ kāmīnī |
 (19) dviṭṅsatraś ca yathāparādhadamajan no vaiparītyaṃ kva cit
 (20) prāyo gītīm abhīpsitām svarakalāṃ gāyanti lokā bhr̥sam ||
 (๑๗) คนธรวว โว ทิว คายติ สม สุยโส ยสยาดฺหวรอตถํ มฺทา
 (๑๘) ราชนฺยะ กรมารฺทวโปชนิตจฺ กานฺตฺยุตฺถิตจฺ กามินี |
 (๑๙) ทฺวิฏฺกษฺตรศฺ จ ยถาปฺราธมฺชน โน วาปฺริตฺยจฺ กฺว จิต
 (๒๐) ปฺราโย คีติม อภิปฺสิตา สฺวรกกลาง คายนฺติ โลกา ภฤศม ||

เหล่าคนธรรพได้ขับร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติที่เกิดจากการบูชาโยพิธิบนสวรรค์ เหล่าพระราชาก็จะขับร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติที่เกิดจากการไม่บีบบังคับภาชีอากรของพระองค์ เหล่าสตรีที่ชื่นชอบความเสน่ห์าก็จะขับร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติที่เกิดจากความงามของพระองค์ ส่วนเหล่านักรบของศัตรูก็จะขับร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติที่เกิดจากการบีบบังคับการลงทัณฑ์จากความผิด เหตุฉะนี้ ความวิปริตจึงไม่มีในสถานที่ใดๆ โดยมากชาวโลกย่อมร้องเพลงสรรเสริญที่พวกเขาชื่นชอบอย่างมาก ที่มีเสียงและท่วงทำนองอันไพเราะอย่างยิ่ง

บทที่ 42 (XLII) สรัคธรา

- (21) yatkīrttyāṃ vāgurāyāṃ iva bhuvī vitatāyāñ gatā rājasinhā
 (22) danyā ye durdamā yena sapadi sudamās svasthitim suṣṭhunītāḥ |
 (23) mandaujovāgurāyāṃ nabhasi kajaduvā tv ekam enaṃ samīkṣya
 (24) tān tyaktvā prīdaye dyāpi nanu khalu kṛtas sādhanam mocanañ ca ||
 (๒๑) ยตกีร์ตตยำ วาคูรายาม อิว ภฺว วิตตายาง คตา ราขสิงหา
 (๒๒) ทนยา เย ดุรตมำ เยน สปติ สุตมำสฺ สุวสฺถิติ^๐ สุขฺตฺนฺนีตฺตะ |
 (๒๓) มนทาโฆวาคูรายาน นภสิ กขทฺวา ตเวกม เอนํ สมีกฺษย
 (๒๔) ตาน ตยกตฺวา ปรีทเย ทฺยาปิ นนุ ขลฺ กฤตสฺ สาธนํ โมจณญ จ ||

บรรดาพระราชชาติที่เหมือนสิ่งที่อยู่แล้วในตาข่าย คือ พระเกียรติยศของพระองค์ที่ราวกับว่า
 ขจรขจายไปแล้วทั่วพื้นดิน พระราชาเหล่านั้นเป็นผู้ซึ่งปราบได้ยาก พระองค์ก็ได้ทรงปราบเหล่า
 พระราชาในทันทีทันใด ได้ทำให้เหล่าพระราชาอยู่กับที่อย่างง่ายดาย แต่หลังจากที่ได้เห็นกวางตัวผู้
 ตัวหนึ่งที่อ่อนกำลังลงในตาข่ายบนท้องฟ้า เพราะดอกบัว พระองค์จึงทรงปลดปล่อยพระราชผู้
 เหมือนสิ่งเหล่านั้น ด้วยความกรุณา พระองค์คงจะทรงกระทำการบรรลุป่าหมายและการปลดปล่อย
 พร้อมๆ กันอย่างนั้นแน่ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้

บทที่ 43 (XLIII) ศารทูลวิกิริชิต

- (25) bhūto bhūtiḡaṇaṃ bhṛṣaṃ vidhutamo homāreccitaś śaṅkaraś
 (26) śreyo gotravaro mahān asamasaddrṣṭir bhavo jātavān |
 (27) kurrvan vipramadaṃ samastavivudhe nirvāṇadāyycyutaḥ
 (28) padmarddhiś caturānana vidhir ayan devatrayātmā sphuṭam ||
 (๒๕) ภฺโต ภฺตฺติคณํ ภฺรฺศํ วิดฺหุตโม โหมาเรจฺจิตศฺ ศงฺกรศ
 (๒๖) เศโย โคตฺรวโร มหานํ อสมสทฺทฤชฺฐิรฺ ภโว จาทวานํ |
 (๒๗) กุรรฺวานํ วิปฺรมทํ สมสทฺวิวฺเช นีรวฺวานนทายยจฺยุตตะ
 (๒๘) ปทฺมรฺดฺดิศฺ จตฺรฺรานนํ วิธิรฺ อยนํ เทวตฺรยฺยาตฺมา สฟฺฏมํ ||

พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้แหละเป็นความมีดีมิตอย่างยิ่งที่บดบังพระจันทร์ เป็นผู้มีความคือ
 ชี้เถ้า เป็นพระคิวงค์ที่ได้รับด้วยการบูชาเครื่องสังเวทอย่างดียิ่ง เป็นผู้ประเสริฐที่สุดของวงศ์ตระกูล
 เป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ มีสายพระเนตรที่ไม่มีที่เปรียบได้ เป็นพระคิวงค์ที่ไม่มีกการเกิด ขณะทีสร้างควมมัวเมา
 ให้เกิดแก่พวกพราหมณ์ ก็ได้เป็นพระวิษณุที่ประทานโมกษแก่เหล่านักปราชญ์ เป็นผู้ทีเจริญรุ่งเรือง

ในดอกบัว เป็นพระพรหมที่มีพระพักตร์สี่พักตร์ ทรงมีแก่นแท้ คือ องค์เทพเจ้าทั้งสาม (ตรีมูรติ) อย่างชัดเจน

บทที่ 44 (XLIV) สรรคธรา

- (29) dhūmānāṃ sañkhyayā syād yadi ghanamahimā megha eko dhavarāṇāṃ
 (30) dhūmaprārabhyamāno navasaravivaro yasya caikārṇṇavasya |
 (31) toyādāne kṣaṇena druhinakṛta iva sthūlakośo tirekas
 (32) sārddham sarvātmanā sanmaṇivisararuco śaṅki sañrakṣanārtham ||
 (๒๙) รุมนำ สลขยยา สยาท ยทิ ขนมหิมา เมฆ เอโก ธวราณำ
 (๓๐) รุมปรารภยมาโน นวสรวิโร ยสย ไจการณวสย |
 (๓๑) โตยาทาเน กษณน ทรุหินกฤต อิว สลูลโกศ ไทเรกส
 (๓๒) สารทุธ สรวาตมนา สนมณิวิสรรูจ ศงกิ สลรกษนารถม ||

ถ้าความยิ่งใหญ่ของก้อนเมฆก้อนเดียว ด้วยการนับวันของการบูชาเครื่องสังเวย ที่ถูกเริ่มต้นด้วยควัน ท่อสำหรับการไหลที่เกิดขึ้นใหม่ของมหาสมุทรแห่งเดียวของพระองค์ ที่ถูกทำให้เกิดขึ้นเพราะควัน ที่เหมือนปลอกขนาดใหญ่ที่เกินมา ที่ถูกสร้าง (ท่อน้ำ) ในการเก็บน้ำโดยทรุหินะชั่วขณะเดียวพร้อมกับอาดมันของสรรพสิ่ง ที่มีแสงเหมือนแก้วมณีที่งดงาม ข้าสงสัยว่า (สิ่งที่เกิดขึ้น) เพื่อเป็นการคุ้มครองโลกอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 45 (XLV) สรรคธรา

- (33) utkrtaṅkṣatram ājau bhugujam ativaliṃ vikramenābhijitya
 (34) drāg yo dhaḅkṛtya tejasvinam inam aparaṃ pūritāsāsamūhaḅ |
 (35) śrībharttāsāṅkhacakraśīsarasumatīsakticāpāṅkapāṅir
 (36) dhātrīṃ śatruṣv adhīnām aharad akutilo dhaścakārājjanetram ||
 (๓๓) อุตฤฤตฤกษตรม อาเขา ภุกุขม อติวลี วิกฺรเมณภิจิตย
 (๓๔) ทฺรากล โย ธะกฤตย เตชสวินม อินม อปรี ปูริตาศาสมุหะ |
 (๓๕) ศรีภรตตาศงขจกราสิศรวสมตีสกฤติจาปางกปาณิร
 (๓๖) ธาตรี ๐ ศตรุษว อธินาม อหฺรท อฤติโล ธศจการาชชเนตรม ||

หลังจากที่ได้เอาชนะซึ่งลูกภฤคุ (ชาวจาม) ผู้มีอำนาจยิ่งกว่าพลี ผู้มีอำนาจที่ถูกทำลายแล้วด้วยความเก่งกล้าในการต่อสู้ พระองค์หลังจากทำให้ศัตรูตนนี้ที่มีอำนาจต่ำต้อยในทันทีทันใด จึงได้ทำ

ให้ทุกทิศเต็มไปหมดแล้ว และทรงถือสังข์ จักร ดาบ และลูกศรของสามี่ของพระศรี (พระวิษณุ) และ
ถือคันธนูของเทพผู้มีแผ่นดินเป็นศักติ (พระศิวะ ?)

ด้านที่ 4

บทที่ 46 (XLVI) วสันตติลกา

(1) vāgīśvarī bhagavatī bhagavān śivaś ca

śaṅke yadīyajananījanakāv abūtām |

(2) vāgīśvarī bhagavatīti namaśśivāya-

nāmīśvarena vihitam kṛpayānayoṛ yat ||

(๑) วาค อีศวรี ภควตี ภควาน ศิวศ จ

ศงเก ยทียชนนินจนกา อภูตาม |

(๒) วาคีศวรี ภตวตีติ นมศศิวาย-

นามีศวเรณ วิหิตํ กฤพยานโยริ ยต ||

ข้าสงสัยว่าบิดาและมารดาของเขา คงจะเป็นวาคีศวรี ผู้มีโชค และพระศิวะ ผู้มีโชคอย่างนั้น
แน่ๆ เพราะว่าด้วยความกรุณาของเทพทั้งสองนั้น คำว่า วาคีศวรี ภควตี จึงได้ถูกสร้างขึ้น โดยพระ
เป็นเจ้าสูงสุด (พระศิวะ) ผู้มีชื่อว่า นมศศิวายะ

บทที่ 47 (XLVII) วสันตติลกา

(3) siddhāntatarkkamunisammataśavdacāstra-

vedārthapañcajaladhīn pivati sma hrđyam |

(4) pītojjhitaikasaritāmpatir āśu tāvaj

jihrāya kin kila na kumbhabhavo pi yasmin ||

(๓) สิทธานตตรุกกมุณีสมมตศวทจาสูตร-

เวทารุถปญจชลธีน ปิวติ สม หฤทยม |

(๔) ปีโตชชหิตไคกสริตามปติรุ อาศุ ดาวช

ชิหุราย กิน กิล น กุมภภโว ปี ยสมิน ||

เมื่อเขาได้ตีมหาสมุทรทั้ง 5 คือ สิทธานตตะ ตรรกศาสตร์ ไวยากรณ์ของผู้ที่นับถือว่าเป็นมุณี
(ปาณินิ) วิชาพระเวท และอรรถศาสตร์ เมื่อก่อนนี้ฤช็อคศตยะ ก็ได้ตีมหาสมุทรแห่งเดียวแล้วคาย
ออกมาทันทีทันใด จะไม่ละลายใจเลยหรือ

บทที่ 48 (XLVIII) วสันตติลกา

- (5) rājyasthitaś śrījayavarmmadevas
tataḥ paraṃ śrīdharanīndravarmmā |
- (6) śrīsūryavarmmātha nṛpe traye śrī-
bhūpendrasūriḥ kila sabhyadarśī ||
- (๕) ราชยสถิตศ ศรีชยวรมมเทวส
ตตะ ปรี ศรีธรรณินทรวรมมา |
- (๖) ศรีสุรยวรมมาถ นฤเป ตระเย ศรี-
ภูเปนทรสุริหะ กิล สภยทรศี ||

เมื่อพระเจ้าแผ่นดิน 3 พระองค์ พระนามว่า ศรีชยวรมัน ต่อจากนั้นก็เป็นพระเจ้าศรีธรรณินทรวรมัน ต่อมาก็เป็นพระเจ้าศรีสุรยวรมัน (ทั้ง 3 พระองค์นี้) ทรงอยู่ในสิริราชสมบัติศรีภูเปนทรสุริก็ได้เป็นหัวหน้าศาล (ผู้พิพากษาสูงสุดหรือสภาปติ)

บทที่ 49 (XLIX) วสันตติลกา

- (7) liṅgaṃ paraṃ pratikṛtiṃ svayam eva samyag
bhūpendradeśa iha yas samatiṣṭh [i] pat prak |
- (8) puṇyāya lokanikarasya tataḥ paraṃ sa
svaryāta eṣa suramandirapāvanārtham ||
- (๗) ลิงค์ ปรี ปรัตติกฤติ สวยม เอว สมยค
ภูเปนทรเทศ อีห ยส สมติษฏ [] ปต ปราก |
- (๘) ปุณยาย โลกนิกรสย ตตะ ปรี ส
สวรยาด เอช สุรมนทิวานารถม ||

เขาได้ประดิษฐานศิวลึงค์อันสูงสุด พร้อมกับรูปของตนเองไว้เป็นอย่างดี ที่เมืองภูเปนทรแห่งนี้ เพื่อเป็นบุญต่อเหล่าชาวโลก ต่อจากนั้นเขาก็ได้ไปสวรรค (สิ้นชีวิต) เพื่อกระทำวิมานของทวยเทพ ให้มีความสะอาดบริสุทธิ์

บทที่ 50 (L) วสันตติลกา

(9) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatir ātmajaś śrī-

bhūpendrapaṇḍitaguroḥ kulapadmasūryah |

(10) śrīsūryyavarmmanṛpateḥ pravaro varo sau

sauśnātiko navaratan nṛpatīndrabhūtyai¹⁴⁷⁶ ||

(๙) ศรีสุริยยปณตติสภาปติร อาตมชศ ศรี-

ภูпенทรปณตติคฺโรระ กุลปทมสุริยะ |

(๑๐) ศรีสุริยยวรมมนรฺปะเตะ ปรวโร วโร เสา

เสาษณาติโก นวรัตน นรฺปะตีนทรภูตฺไย ||

หัวหน้าศาลที่ชื่อว่า ศรีสุริยบัณฑิตก็คือ ลูกของศรีภูเปนทรบัณฑิต เป็นดวงอาทิตย์สำหรับ
ดอกบัวของวงศ์ตระกูล เขาเป็นหัวหน้าสูงสุด¹⁴⁷⁷ ที่ดีเยี่ยมของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีชยวรมัน
และเขาก็เป็นคนชำระอาบน้ำตามพิธีกรรมอย่างถูกต้อง (เสาษณาติกะ) เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของ
พระเจ้าแผ่นดินอย่างไม่หยุดหย่อน

บทที่ 51 (L) วสันตติลกา

(11) bhūpendrapaṇḍitasabhāpatir īśvarād yo

rājendrapaṇḍitasabhāpatināma' avdhā |

(12) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatināma paścād

evamvidhair vijitapūrvvagurur yaśobhiḥ ||

(๑๑) ภูเปนทรปณตติสภาปติร อิศวราท โย

ราเชนทรปณตติสภาปตินาม' อวธา |

(๑๒) ศรีสุริยยปณตติสภาปตินาม ปศฺจาท

เอววิโรรฺ วิจิตปุรววคฺรุรฺ ยโศภิยะ ||

เขาผู้เป็นหัวหน้าศาลที่มีชื่อว่า ภูเปนทรบัณฑิต ได้รับชื่อจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของว่า ราเชนทร
บัณฑิตสภาปติ ต่อมาได้รับชื่อว่า ศรีสุริยบัณฑิตสภาปติ (เขาเป็น) ผู้ชนะครุคนก่อนๆ ด้วยเกียรติยศ
ทั้งหลายที่มีประการต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้

¹⁴⁷⁶ George Cœdès, “La stèle de Pràsāt Tor,” in *Inscriptions du Cambodge* vol. I, 237.

¹⁴⁷⁷ หมายถึง ผู้รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน หรือที่เรียกว่าข้าราชการสำนัก

บทที่ 52 (LII) อุปชาติ

- (13) rudrāṅśajātaś śitikeśabhāg yo
bhāgyo bhavopāsakvṛddhaputraḥ |
- (14) ajātaśatruḥ kuladīptadīpas
sute pi sāmānyasamānadoṣaḥ ||
- (๑๓) รุทรวงศ์ชาติศ ศิติเกศภาค โย
ภาคโย ภโวปาสกวุฑฒปุตระ |
- (๑๔) อชาติศตฺรุระ กุลทีปตทีปส
สุเต ปิ สามานยสมานโโทษะ ||

เขาเป็นผู้ที่เกิดจากส่วนหนึ่งของพระรุทระ เป็นผู้ที่มีส่วนของผู้ที่มีผมสีขาว¹⁴⁷⁸ มีโชคลาภ เป็นลูกคนโตของผู้ที่นับถือบูชาพระศิวะ เป็นผู้ที่ยุติมาจากศัตรู เป็นดวงประทีปที่สว่างไสวของวงศ์ตระกูล แต่ก็เป็นผู้ที่มีข้อเสียเหมือนกัน เพราะความเหมือนกันกับพระเจ้าอชาติศัตรู

บทที่ 53 (LIII) วสันตติลกา

- (15) ekūnaviṅśativayo janakāptavidyo
vid yas sudharmmanirato nirataṃ vadanyaḥ |
- (16) viśvambharāpatiguṇajnātayā suvarṇa-
yānopavītapthalakavyajanair vyabhūṣi ||
- (๑๕) เอกุณวิงศติวโย ชนกาปตวิทโย
วิท ยส สุธรรมนนิรโต นิตตํ วทนยะ |
- (๑๖) วิศวมภราปติคุณชนาตยา สุวรรณ-
ยโนปวีตผลกวยชไนรุ วยภุชิ ||

เมื่อเขามีอายุ 19 ปี ก็ได้เรียนวิชาการแล้วจากพ่อ เป็นผู้มีความรู้ เป็นผู้สนใจในหน้าที่ (ธรรมะ) เป็นอย่างยิ่ง เป็นคนใจกว้าง จึงได้ถูกประดับด้วยยาน อุปวีต กระจาด¹⁴⁷⁹ และพัดทองคำ เพราะความเป็นผู้รู้คุณค่าของพระเจ้าแผ่นดิน

¹⁴⁷⁸ ผมสีขาวในที่นี้ แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่ฉลาด เป็นผู้รอบรู้ และเป็นผู้ใฝ่ศึกษาเล่าเรียน

¹⁴⁷⁹ กระจาดในที่นี้ หมายถึง กระจาดขนวนสำหรับขีดเขียน

บทที่ 54 (LIV) วสันตติลกา

- (17) yogyo vicārakagurur gurukoṭihoma-
 hatā sabhāpatigurur guṇaratnapātram |
 (18) śāstrīyalaukikapadavyavahāramārgge
 stheyīkṛto vanibhujā kila sūkṣmadarśī ||
 (๑๗) โยคโย วิจารกคุรุร คุรุโกฏิโหม-
 หตา สภาปติคุรุร คุณรตนปาตตรม |
 (๑๘) ศาสตรียเลากิกปทวยวหารมารุคเค
 เสถยีกฤโต วนิภุชา กิล สุกษมदर्สี ||

เล่ากันว่า เขาเป็นผู้ที่มีความเหมาะสม เป็นครูของนักวิจารณ์ เป็นพราหมณ์ผู้ทำยัญพิธีนับ
 โภคิครั้งของครูของตน เป็นครูของผู้พิพากษาสูงสุด เป็นที่รอมรับรตนะ คือ พระบาทที่ประเสริฐ เป็น
 ผู้ที่สายตาที่มองเห็นอย่างละเอียด เป็นผู้ที่ถูกแต่งตั้งและในทางพิจารณาความในตำแหน่งทางด้าน
 คัมภีร์และทางโลก

บทที่ 55 (LV) วสันตติลกา

- (19) rairatnabhūṣaṇakaraṅkasuvarṇadolāṃ
 dorbhyāṃ dideśa giriśe pranayāt tayor yah |
 (20) ājanmajanmavidhivaj japhomasoma-
 yāgādikarmmaphalam ācaritañ ca pitroḥ ||
 (๑๙) ไรรตนภุษณกรงกสุวรรณโถลา
 โทรภยา ทิเทศ คิริเศ ปฺรณยาต ตโยร ยะ |
 (๒๐) อาจนมจนมวิธิวช ขปโหมโสม-
 ยาคาทิกรมมผลม อาจริตถ จ ปิตโรระ ||

(เขา) ถวายทรัพย์สมบัติ รตนะ เครื่องประดับ ภาชนะ ชิงช้าทอง ด้วยความเคารพด้วยสอง
 มือ และได้ให้ผลของการกระทำ มีการสวดมนตร์ การทำยัญพิธี (แบบธรรมดา) การทำยัญพิธีด้วยน้ำ
 โสม¹⁴⁸⁰ ซึ่งได้ถูกทำแล้วแก่พ่อ แม่ ตามพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่เกิด

¹⁴⁸⁰ การถวายน้ำโสมนี้ เป็นการจัดยัญพิธีที่พิเศษกว่ายัญพิธีโดยทั่วไป

บทที่ 56 (LVI) วสันตติลกา

- (21) yasyānuvandhakavikuñjarasaṅkule smin
grāme maharddhivibhave ca kuśasthalīti |
- (22) sañjāta evam anujaḥ praṇavopagīto
bhadreśvarārcanavidhau giriśaprayuktaḥ ||
- (๒๑) ยสยसानวนุชกวิกุญชรสํกุเล สมิน
คราเม มหรรุทธิวิภเว จ กุศสถลีสติ |
- (๒๒) สณชาติ เอวม อนุชะ ปฺรณโวปคิโต
ภทเรศวารารจนวิเฮา คิริศปรยุกตะ ||

น้องชายของเขาเป็นผู้เกิดแล้วแบบเดียวกัน ในหมู่บ้านนี้ที่ร่ำรวยและมีความยิ่งใหญ่ คือ กุศสถลีสติ ที่อุดมไปด้วยกวีผู้เชี่ยวชาญที่สืบทอดกันเรื่อยมา ผู้ถูกขับกล่อมด้วยการเปล่งพยางค์ว่าโอม ใน พิธีบูชาพระภักทเรศวร เขาเป็นผู้ที่มีความภักดีต่อพระศิวะ

บทที่ 57 (LVII) วสันตติลกา

- (23) asthāpayad bhagavatīm jananīm satīm śrī-
bhūpendrapaṇḍitapituḥ padapānsulavdhyati |
- (24) śrīsūryapaṇḍitasabhāpatir ātmarūpaṃ
bhaktyaitayos saḥkalatram atiṣṭh [i] pad yah ||
- (๒๓) อสธาพายท ภควตี° ชนนี° สตี° ศรี-
ภูเปนทรปณฺฑิตปฺตุชะ ปทปางสุลวธยติ |
- (๒๔) ศรีสุรยยปณฺฑิตสภাপติร อาตมรูป
ภกตไยตโยส สหกลตฺรม อติษ [ิ] ปท ยะ ||

ศรีสุรยบัณฑิต ผู้เป็นหัวหน้าศาลได้สถาปนามารดาผู้ชื่อว่า ภควตี ผู้เป็นหญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามี เพื่อได้รับฝูงชนของแท้ (เพื่อการโปรดปราน) ของบิดาที่ชื่อว่า ภูเปนทรบัณฑิต เขาได้ประดิษฐานรูปของตนเอง พร้อมด้วยภรรยาด้วยความเคารพต่อบิดาและมารดาทั้งสองนั้น

บทที่ 58 (LVIII) วสันตติลกา

- (25) rairāsiratnarajatatraputāmraloha-
kaṅsadvipendravṛṣabhendradharāsavadāsam |
- (26) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatir īśvare dād
asmin pratiṣṭhitavidhau pranayena pitroḥ ||
- (๒๕) ไรราศีรตนรชตตรปุตามรโลห-
กงสทวิเปนทรวฤษเณทรรชราศวทาสม |
- (๒๖) ศรีสุรยยปณชิตสภาบติรุ อีศวเร ทาท
อสมิน ประติษฐิตวิธา ปรนเณน ปีโตระ ||

หัวหน้าศาลที่ชื่อ ศรีสุรยยปณชิต ได้ให้ทรัพย์สมบัติเป็นจำนวนมาก รัตนะ เงิน ดีบุก ทองแดง
สำริด พระยาช้าง พระยาโค ม้าตั้ง ทาส แก่พระศิวะนี้ ที่ได้มีพิธีประดิษฐานแล้วด้วยความรักต่อบิดา
มารดา

บทที่ 59 (LIX) วสันตติลกา

- (27) yo sthāpayat pratikṛtiṃ vibhavana pitror
girvāṇamandirasukhāpūracūtamūle |
- (28) grāme suvarṇagajaratnaraśāsvatāmra-
tāran tatāra tarasā giriśeṣu teṣu ||
- (๒๗) โย สถาปยต ปรัตักฤตี วิภเวน ปีโตรรุ
คิริววณมนทิสุขาปุรุจตุมุเล |
- (๒๘) คราเม สุวณคชรตนรสาศวตามร-
ตารน ตตาร ตรสา คิริเศษุ เตษุ ||

เขาได้สถาปนารูปของบิดามารดาด้วยทรัพย์สมบัติ ในหมู่บ้านที่โคนต้นมะม่วงที่เต็มไปด้วย
เสียงเพลง เทวาลัย และความสุข และได้ถวายช้างทองคำ รัตนะ รส (น้ำเมา ?) ม้า เครื่องดนตรีที่ทำ
ด้วยทองแดง (ปี่ ?) อย่างรวดเร็ว แก่ศิวลึงค์ทั้งหลายเหล่านั้น

บทที่ 60 (LX) วัฒนตติลกา

(29) śrīsūryyapaṇḍitasabhāpatibhāgineyo
yo gryas sabhāpatir anantaram eva naptā |

(30) bhūpendrapaṇḍitaguros sa kuśasthalīsrī-
bhūpendrapaṇḍita iti prathito rasāyām ||

(๒๙) ศรีสุริยยปณฺฑิตสภาปติภากิเนโย
โย คุรยส สภาปติรุ อนนตรม เอว นปตา |

(๓๐) ภูเปนทรปณฺฑิตคุโรส ส คุศสถลีสรี
ภูเปนทรปณฺฑิต อิติ ปรถิโต รস্যาม ||

ลูกชายของน้องสาว (หลานลุง) ของหัวหน้าศาลชั้นเลิศ ซึ่งมีชื่อว่า ศรีสุริยบัณฑิต เป็นหลานปู่
ของครู (ที่มีชื่อว่า) ภูเปนทรบัณฑิต เขาเป็นหัวหน้าศาลคนแรก โดยไม่มีใครค้น เขามีชื่อที่เรียกกัน
โดยทั่วไปว่า ศรีภูเปนทรบัณฑิต แห่งเมืองกุศสาลี

บทที่ 61 (LXI) อินทวัชรา

(31) sabhyādhipas śrījayavarmmadeva-
rājño jayādityapure parārdhye |

(32) śrīsūryyasūrir yaśase praśastam
rūpaikacandrādrībhir ācakāra ||

(๓๑) สภยาธิปศ ศรีชยวรมมเทว-
รชโย ชยาทิตยปุเร ปรารทฺธเย |

(๓๒) ศรีสุริยยสุริรุ ยศเส ปรศสตุ
รุไปกจนทรทริมิรุ อจการ ||

ศรีสุริยยสุริ (ศรีสุริยสุริ) ผู้เป็นหัวหน้าผู้พิพากษาของพระราชชา ศรีชยวรมเทวะ ที่เมือง
ชยาทิตยปุระ ซึ่งเป็นเมืองที่ยอดเยี่ยม ได้รจนาบทสดุติเพื่อพระเกียรติ (ของพระเจ้าชยวรมันที่ 7) ในปี
มหาศักราช 1117

3. จารึกปราสาทพิมานอากาศ

ด้านที่ 1

บทที่ 1 (I) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(1) śrīdharmmakāyañ janayan ya ekas
sa [mbhoga] nirmmāṇatanuñ caturdhā |

(2) bhinno dhimokṣais sugatādisāmyāt

sādhya [n tam ī]de jagadekakāyam ||

(๑) ศรีธรรมกายณ ชนยน ย เอกส

ส [มโภค] นิรมมาณตณญ จตุรธา |

(๒) ภินโน ธิมอกไซส สุกตาทิตามยาต

สาธย [น ตม อี] เท ชคเทกกายม ||

ข้าขอน้อมไหว้แต่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีเพียงองค์เดียว แต่ก็ทำให้พระกาย คือธรรมะที่
รุ่งเรืองเกิดขึ้น ทำให้สัมภคกาย และนิรมมาณกายเกิดขึ้น แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ด้วยความมุ่งมั่นอย่าง
ยิ่งยวด เพราะความสงบเงียบที่มีมาตั้งแต่ตอนต้นของพระสุคต ผู้ควรจะไปให้ถึง ผู้มีพระกายเดียว
คือ โลก

บทที่ 2 (II) วัมศีลธา

(3) jināya śākyeśvarasarvvavedine

yathārtha — — — ◡ date prakurvate |

(4) jagaddhitam saṅgham abhedyamānsan

tribhinna — — — ◡ phalātmane namaḥ ||

(๓) ชินาย ศากยศวรสรรวเวทินเ

ยถารถ — — — ◡ ทเต ปรกัรวเวเต |

(๔) ชคทิตม สงฆม อภทยมานสน

ตริภินน — — — ◡ ผลาตมเน นมะ ||

ข้าขอน้อมไหว้พระชินะ ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างในบรรดาเจ้าแห่งศากยะทั้งหลาย [...] ตามความ
เป็นจริง ผู้สร้างพระสงฆ์ ผู้มีใจที่ไม่ถูกทำลายได้ ผู้เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ผู้มีแก่นแท้ คือ ผล [...]
ถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน

บทที่ 3 (III) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(5) lokeśvaro lokahitānulomo

lokān sva — — ๐ — — r dadhad yaḥ

(6) vālāhakāśvo vdhigatāvahaś ca

nānāpa — — sutarā [ṃ vi] bhāti

(๕) โลกศวโร โลกहितานุโลโม

โลกาน สุว — — ๐ — — ร ทธท ยะ

(๖) วาลาหกาศโว วุฑิตดาวหศ จ

นานาป — — สูตรรา [็ วิ] ภาติ

พระอวโลกศวร ผู้คล้อยตามสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ผู้ตั้งโลกทั้งหลายไว้ [...] ผู้เป็นม้าวลาหก ซึ่งช่วยเหลือผู้ที่ (จม) อยู่ในมหาสมุทร ย่อมรุ่งเรืองอย่างยิ่ง [...] ต่างๆ

บทที่ 4 (IV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(7) bhoktum bhuvam śrīdharanīndravarmma-

devodbhavaś ś[rī]jayavarmmadevaḥ

(8) sa mātari śrījayaṛājacūdā-

maṇau ja[ya]dityapureś[v]arāyām

(๗) โภกตุ ภววม ศรีธรรณินทรวรรม-

เทโวทธวศ ศ[รี] ขยวรมมเทวะ

(๘) ส มาตริ ศรีชยราชจุทา —

มณเภา ข[ยา]ทิตยปุเรศ[ว] อรายาม

ศรีชยวรมเทวะ ผู้ประสูติจากศรีธรรณินทรวรรมเทวะ เพื่อครอบครองแผ่นดิน พระองค์นั้น (ศรีชยวรมเทวะ) ผู้ประสูติในพระมารดา ชื่อ ศรีชยราชจุทามณี ผู้ยิ่งใหญ่ในเมืองชยาทิตยปุระ

บทที่ 5 (V) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(9) vedāmvaraikendubhir āptarājyo

vitto ya [śo] bhis sa narendravaryyah |

(10) kalaṅkamuktendukalābhirāmair

mmuktā [kalā] pair iva digvadhūnām ||

(๙) เวทามวไรเคนทุภริ อุปตราชโย

วิตโต ย [โส] ภิส ส นเรนทรวรยยะ |

(๑๐) กลงกมุกเตนทุกลาภิราไมร

มมุกตา [กลา] ไปร อิว ทิควรฐนำ ||

พระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) มีพระราชสมภพที่ ได้รับแล้วในปีมหาศักราช 1104 (ค.ศ.1182/พ.ศ.1725) พระองค์ถูกรู้แล้วว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในบรรดาพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เพราะพระเกียรติยศที่งดงาม เหมือนเสี้ยวของพระจันทร์ที่ปราศจากมลทิน เหมือน (สร้อย) ไช่มุกของหญิงสาวงามประจำทิศ

บทที่ 6 (VI) วสันตติลกา

(11) vidviḍdvipendravānitonnatadantasandhes

saukhyā[m] sprśān raṇaratau kṣaṇapātītāriḥ |

(12) yo nāpatat sukham alaṃ ramaṇīm navoḍhām

samprāptavān iva vihinakalāvakaśām ||

(๑๑) วิทวิทวิเพนทรวานิโตนนตทนต์สนธเส

เสาขย [ม] สปรุศน ธรนรเตา กษณปาติตาริยะ |

(๑๒) โย นapatat สุขม อลัม รมนีม นวโธฐำ

สปฺรปาตวาน อิว วิหีนกาลาวกาศำ ||

ขณะที่สัมผัสกับความสุข ความสนุกสนาน แห่งการต่อสู้ในสนามรบ เพราะการประสานงาที่ ถูกยกขึ้นสูงของพญาช้างพลายและพญาช้างพัง พระองค์ไม่ทรงล้มลงแล้ว แต่ข้าศึกของพระองค์นั้น เล่าถูกทำให้ล้มลงในชั่วพริบตาเดียว รวากับว่าพระองค์ทรงมีโอกาสได้รับหญิงสาวผู้ซึ่งได้อภิเษกสมรส กันใหม่ๆ

บทที่ 7 (VII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (13) viśoṣya dṛṣṭidviṣatām hṛdamvu-
rāsiṃ kṛtī yo janamānasāni |
- (14) sampūryya lokārthavidhānadīpta-
tṛṣṇāgnitaptas sma sadādhiṣete ||
- (๑๓) วิโสษย ทฤษฏีทวิชดำ หฤทมวู-
ราสี กฤตี โย ชนมานसानิ |
- (๑๔) สมปุรยย โลกการถวิธานทีปต-
ตฤษณาคณิตปตส สม สทาธิเศเต ||

พระองค์ทรงมีเป้าหมายที่บรรลุถึงแล้ว ได้ทรงทำให้มหาสมุทร คือ หัวใจของข้าศึกทั้งหลาย คือ ความเห็นผิดเหือดแห้งแล้ว พระองค์ผู้ถูกเผาไหม้แล้วด้วยไฟที่ลุกโชติช่วง คือ ความมุ่งหวังที่จะสร้างสิ่งที่ชาวโลกปรารถนา พระองค์จึงได้บรรทมอยู่ในหัวใจของประชาชนทุกกาลเวลา เพราะพระองค์ทรงทำให้หัวใจของเขาสมความปรารถนา

บทที่ 8 (VIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (15) jītvā smaram yas svavapurguṇena
kāntena kāntāhṛdayam pravīṣṭah |
- (16) nūnam smarasyāspadam ity avekṣya
tasyāpi - ī prati sābhilāṣah ||
- (๑๕) ชิตวา สมรม ยส สวสปุรุกณน
กานเตน กานตาหฤทยม ปรวิชฐะ |
- (๑๖) นูนั สมรสยาสปทม อิตย อเวกษย
ตสยาปี — ี प्रति สาภิลาษะ ||

พระองค์หลังจากชนะกามเทพ พระองค์ได้เข้าไปสู่หัวใจของสตรีคนรัก ด้วยคุณงามความดี คือ พระวรกายของพระองค์ที่งดงามอย่างนั้นแน่นอน หลังจากพิจารณาเห็นได้ดังนี้ จึงได้มีความพึงพอใจอย่างยิ่งต่อ [...] แม่ของเขา

บทที่ 9 (IX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (17) manośvayor yasya jinaprayāṇe
vi.ā.i — — ๐ tator na bhedah |
- (18) bhedo tidūran nagarāgame tu
— ๐ — — puram āpad aśvah ||
- (๑๗) มโนศวโยร ยสย ชินาปรยาณ
วิ.า.ิ — — ๐ ตโตร น เกทะ |
- (๑๘) เกโท ติทูรณ นคราคเม ต
— ๐ — — ปุรม อापท อศวะ ||

การหยุดของม้าสองตัวของพระองค์ไม่มีแล้วในการเดินทางไปหาพระชินะ แต่การหยุดมีแล้ว
ในการเดินทางไปสู่เมืองอันไกลยิ่ง ม้า คือ หายนะ [...] เมือง

บทที่ 10 (X) อนุชฎก

- (19) sūtrajñō yas samāhārād asa ๐ ๐ ๐ — sane |
- (20) sād̄hūpakāribhāvāc ca sūtraka ๐ ๐ — hasat ||
- (๑๙) สูตฺรโชนฺย ยส สมหาราท อส ๐ ๐ ๐ — สเน |
- (๒๐) สารูปการิภาวาง จ สูตฺรก ๐ ๐ — หสต ||

พระองค์เป็นผู้รอบรู้พระสูตร [...] เพราะการเท่าเทียมกัน และเพราะการมีผู้ช่วยเหลือที่ใจ
บุญ [...]

บทที่ 11 (XI) อนุชฎก

- (21) lakṣmyākṛṣṭo mado yasya vidyayā va ๐ ๐ . aḥ |
- (22) tejasā sa ghr̄ṇeva nito hastya ๐ ๐ kān ||
- (๒๑) ลกษฺมยาคฺฤศฺโต มโท ยสย วิทฺยยา ว ๐ ๐ . อะ |
- (๒๒) เตชสา ส ฆฺฤณฺว นีโต หสฺตย ๐ ๐ กาน ||

ความนำลุ่มหลง (ความมัวเมา) ของพระองค์ถูกดึงมาโดยพระลักษมี ด้วยวิทยา [...] ราว
กับว่าพระองค์ถูกนำไปแล้วด้วยไฟ คือ ความโกรธ

บทที่ 12 (XII) อนุชฎก

- (23) ūrdhvam ūrdhvaṅgatā yasya kīrttimālā [prabhā] svarā |
 (24) vabhau mūdhendriyān devān vodhayantiva — ॐ yān ||
 (๒๓) อูร์ธวม อูร์ธวงคตา ยสย กิรตติมาลา [ปรภภา] สวรา |
 (๒๔) วภา มูเฒนทริยาน เทวาน โวธยนต์ิว — ๐ ยาน ||

พวงมาลัย คือ พระเกียรติยศของพระองค์ที่พวยพุ่งขึ้นไปสู่เบื้องบน ส่องแสงอยู่แล้วที่เบื้องบน
 ราวกับว่าทำให้เทพทั้งหลาย ผู้มีอินทรีขุ่นมัวแล้วให้ตื่นอยู่

บทที่ 13 (XIII) อนุชฎก

- (25) sahasradarśanaḥ prāpto lokapālai ॐ — ๐ taiḥ |
 (26) tejonujena yo duṣṭa- daityeṣu dama [naṃ vya] dhāt ||
 (๒๕) สหสทรศนะ ปราปโต โลกปาไล ๐ — ๐ ไตะ |
 (๒๖) เตโจนุเจน โย ทุษฏ- ไตเตเยษุ ทม [นมน วย] ธาต ||

พระอินทร์ผู้ไปถึงแล้วพร้อมด้วยท้าวโลกบาล ได้กระทำการปราบปรามพวกอสูรที่ชั่วร้าย
 ทั้งหมดด้วยสายฟ้า

บทที่ 14 (XIV) อนุชฎก

- (27) vṛṣapriyo mahākṣetra- vijāropasamuts[uka] ḥ |
 (28) kṣetrībhūtāṃ bhuvanī cakre yo dordandapu [ṇyair] dṛḍhaiḥ ||
 (๒๗) วฤษปริโย มหากษेत्र- วิชาโรปสมุตส [ุก] ะ |
 (๒๘) เกษตรีภูตัม ภวณิ จกเร โย โทรทณชปุ [ณไยร] ทฤไฒะ ||

พระองค์ผู้รักธรรมะ ทรงมีความกระตือรือร้นที่จะปลุกเมล็ดพืชในนาใหญ่ ได้ทรงกระทำ
 พื้นดินให้เป็นทุ่งนาด้วยบุญ คือ พระพาททั้งสองที่แข็งแรงเหมือนกับท่อนไม้

บทที่ 15 (XV) อนุษฏก

- (29) *yasya prajāpateś śrutya smṛtyā supra.i* — ๐.h |
 (30) *vedhomanubhyām ādhikyam sakalā medi [nī gatā]* ||
 (๒๙) ยสย ปราชาปเตศฺ ศรุตยา สมฤตยา สุปร.ิ — ๐ ะ |
 (๓๐) เวธมนุญยาม อาธิกยํ สกลา เมติ [นี คตา] ||

แผ่นดินทั้งหมดของพระองค์ ผู้เป็นเจ้าของเหนือประชาชน บรรลุถึงความยิ่งใหญ่เหนือกว่า
 พระพรหมและพระมนู เพราะการได้ยิน และการจำได้

บทที่ 16 (XVI) อนุษฏก

- (31) *nivaddhya yaḥ kṛtayugam goṣu kr* ๐๐—๐— |
 (32) *karkaśam yugam utsṛjyaksettra* ๐๐๐—๐.āt ||
 (๓๑) นีวตฺถย ยะ กฤตยุกม โกษุ กฤ ๐๐—๐— |
 (๓๒) กรกษม ยุกม อุตฺสฤชย เกษตฺตร ๐๐๐—๐.อาต ||

หลังจากที่พระองค์ทรงผูกกฤตยุกไว้ที่แผ่นดินทั้งหลาย [...] หลังจากที่พระองค์ทรง
 ปลดปล่อยยุกที่ไม่ราบเรียบ (หมายถึง กสิยุก) [...] ทุ่งนา

บทที่ 17 (XVII) อนุษฏก

- (33) *anekograpurañ jivā daya* ๐๐๐—๐— |
 (34) *ruṣā dahantan tripurañ jahā* ๐๐๐—๐— ||
 (๓๓) อเนโกครปุรณ ชิตวา ทย ๐๐๐—๐— |
 (๓๔) ฤษา ทหนตฺน ตริปุรณ ชหา ๐๐๐—๐— ||

หลังจากชนะเมืองจำนวนมากที่เต็มไปด้วยสิ่งที่น่ากลัวจำนวนมาก และหลังจากที่เผาเมืองทั้ง
 สามด้วยความโกรธ พระองค์ได้ [...]

บทที่ 18 (XVIII) อนุชฎก

- (35) kīrttir dikṣu svayaṃ yātā patyuh ॐ ॐ ॐ – ॐ – |
 (36) śrīs satsv anujñayā yo syāḥ kīrttyā ॐ ॐ ॐ – ॐ – ||
 (๓๕) กীরตติร ทิกษุ สวยม ยาดา ปตยะ ๐ ๐ ๐ – ๐ – |
 (๓๖) ศรีส สตสว อนุชฎยา โย สยามะ กীরตตยา ๐ ๐ ๐ – ๐ – ||

เกียรติยศของสามีเดินทางไปแล้วสู่ทิศทั้งหลายด้วยตนเอง [...] พระศรีในหมู่คนดี ด้วยการอนุญาติ พระองค์ [...] “พระองค์ควรเป็น [...] ด้วยเกียรติยศ”

บทที่ 19 (XIX) อนุชฎก

- (37) dhvastabhūbhṛcchiroratnadyutiḥ pādana[khāṃśubhiḥ] |
 (38) bhāsvān svabhāsā yo rkendudīptam merum ivāha [sat] ||
 (๓๗) ธวสตภภูภจจิรอรตนทยุตติ ปาหน [ข้าศุภิ] |
 (๓๘) ภาสวาน สวภาสา โย รกณฑุทีปต์ เมรัม อิวาห [สต] ||

แสงรัศมีบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ถูกบดบังแล้วด้วยแสงของเล็บพระบาทของพระองค์ ราวกับว่าได้หัวเราะเยาะเย้ยเขาพระสุเมรุที่เปล่งประกายด้วยแสงพระอาทิตย์ และพระจันทร์ ด้วยแสงของพระองค์เอง

บทที่ 20 (XX) อนุชฎก

- (39) vaśikṛtākṣas sadrājyo duryodhananṛpāga- |
 (40) ukto yudhiṣṭhirāc chreṣṭho yolalajja natānanah ||
 (๓๙) วศีกฤตอกษส สทราชโย ทูโรยธนนฤปา- |
 (๔๐) อุกโต ยูธิษฐิราช เณรชโร โยลลชช นตานนะ ||

พระองค์ผู้มีราชอาณาจักรที่ดี ผู้มีพระเนตรที่ถูกทำให้อยู่ในอำนาจแล้ว พระองค์ผู้ถูกกล่าวแล้วโดยท้าวทูลโยชนว่าเป็นผู้ที่ดีเลิศอยู่เหนือกว่ายูธิษฐิระ [ยูธิษฐิระ] ก็เลยอายแล้วก้มหน้า

บทที่ 21 (XXI) อนุชฎก

- (41) sraṣṭuḥ kāmo bhirāmo pi samayo me pi marmmabhit |
 (42) itīva vītamāyo yaḥ sṛṣṭaḥ sraṣṭrā manoramah ||
 (๔๑) สรชฎะ กาโม ภีราโม ปิ สมโย เม ปิ มรรมภิต |
 (๔๒) อิติวี วิตมาโย ยะ สรชฎะ สรชฎุรา มโนรมะ ||

พระองค์ผู้ตั้งงามและมีมายามืดไปแล้วจึงได้ถูกสร้างโดยพระพรหม ราวกับคิดว่
 งามเทพ แม้ผู้ตั้งงาม ก็มีมายาอยู่และเป็นผู้ทำร้ายซ้ำ (พระศิวะ) ซึ่งเป็นผู้สร้าง

บทที่ 22 (XXII) อนุชฎก

- (43) tyaktāstravittavr̥ṇḍasya yathārthan dviṣadārthiṣu |
 (44) tṛptir na yasya dadṛ[ś]e yathaiśān dikṣu dhāvatām ||
 (๔๓) ตยกตาสตรวิตตวฤณดสย ยถารถน ทวิษทรถิษุ |
 (๔๔) ตฤปติร น ยสย ททฤ[ศ] ยถิษาน ทิกษุ ธาวตม ||

ความอิมของพระองค์ ผู้มีกองของอาวุธ และทรัพย์สมบัติทั้งหลายที่ถูกสละแล้วแก่ผู้ที่มี
 ความต้องการในบรรดาข้าศึกทั้งหลาย ตามความปรารถนา (ของพวกเขา) ไม่ถูกเห็นแล้ว โดยคน
 เหล่านี้ ผู้ที่กำลังวิ่งไปในทิศทั้งหลาย

บทที่ 23 (XXIII) อนุชฎก

- (45) dravīkr̥tya dviṣatkamsaṁ devavimve nidhāya yaḥ |
 (46) devarūpasthitim kurva[n] ṁ . im. am. ๐๐ to vyadhāt ||
 (๔๕) ทรวีฤตย ทวิษตกมสม เทววิมเว นิธายา ยะ |
 (๔๖) เทวรูปสถิติม คุรว[น] ṁ . อิม. อม ๐๐โต วยธาด ||

พระองค์หลังจากที่ได้ทำโลหะของข้าศึกให้เป็นของเหลว ใส่ลงไว้ในแม่พิมพ์ของเทวรูป
 ขณะที่รอการแข็งตัวของเทวรูป พระองค์ก็ได้สร้าง [...] (แทนบูชา ?)

บทที่ 24 (XXIV) อนุชฎก

- (47) virodhaprasāme raktair ॐ ॐ ॐ ॐ r upasthitah |
 (48) yuyutsudaityair yuddham yo jahā[sai]va harim sadā ||
 (๔๗) วิโรธปรศเม รกไตโร ๐๐๐๐ ร อุปสถิตะ |
 (๔๘) ยยุตสุไตไยร ยุฑธ โย ชหา [ไส] ว หรี สหา ||

ในการทำให้ฝ่ายตรงกันข้ามสงบลง [...] สีแดง [...] พระองค์ได้หัวเราะเยาะเย้ยพระหริตลอดเวลา (พระหริ) ผู้ต้องการจะรบกับพวกแพศย์

บทที่ 25 (XXV) อนุชฎก

- (49) sarvvakṣmām rakṣayan puṇyaih puruṣāyuṣamānuṣām |
 (50) na kevalam kalim sarvān yuyutsūn api yo jayat ||
 (๔๙) สรววักษมา รกษยณ ปุณโยะ ปุรุชายุษมานุชาม |
 (๕๐) น เกวล กลี สรววาน ยยุตสุน อปี โย ชคต ||

พระองค์ไม่เพียงแต่ชนะกลียุคเท่านั้น แต่พระองค์ยังได้ชนะคนที่ต้องการจะสู้รบทุกคนพร้อมกับทำให้พวกเขารักษาความอดกลั้นทั้งหมดที่เป็นของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์

บทที่ 26 (XXVI) อนุชฎก

- (51) bhūmir bhūryayātapatre pi pūrvvarājye titāpabhāk |
 (52) citram ekātapatre yad yadrājye tāpam atyajat ||
 (๕๑) ภุมิร ภูรยยาตปตเร ปี ปุรุวราชเย ติตาปภาค |
 (๕๒) จิตรม เอกาตปตเร ยท ยทรราชเย ตาปม อตยชต ||

ภายใต้รัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน แม้จะมีฉัตรเป็นจำนวนมาก แต่แผ่นดินก็มีความเดือดร้อนอย่างสาหัส นำแปลกที่ภายใต้ฉัตรเพียงหนึ่งเดียว ความร้อนใดๆ ในรัชสมัยของพระองค์นั้นก็ได้มลายหายไปหมดสิ้น

ด้านที่ 2

บทที่ 27 (XXVII) อนุชฎก

- (1) kratupriyo yas sat — ๒ sparadd. ๒๒๒ — ๒ — |
 (2) kratudruhañ jahāse ๒ duṣṭasparaddhiku — ๒ — ||
 (๑) กรตฺปุริโย ยสฺ สตฺ — ๒ สปรตฺท ๒ ๒ ๒ — ๒ — |
 (๒) กรตฺทุรฺหณฺ ชหาเส ๒ ทุษฺฏสปรตฺทิกุ — ๒ — ||

พระองค์ผู้รักการบูชาญพิธี [...] ที่ดี [...] คู่แข่ง [...] ได้เพราะหัวเราะเยาะคนที่
ปฏิบัติต่อการบูชาญพิธี คู่แข่งที่ชั่วร้าย [...]

บทที่ 28 (XXVIII) อนุชฎก

- (3) ākumārañ gatā — ๒ dhr̥ṣṭaivāri ๒ — ๒ — |
 (4) svavṛṭṭyākhyāsta — ryyā ๒ yasya kīrtti ๒ — ๒ — ||
 (๓) อากุมารํ คตา — ๒ ฤชฺฌไฏวารี ๒ — ๒ — |
 (๔) สวฤตฺตยาชยาสฺต — ๒ รยยา ๒ ยสฺย กิรฺตติ ๒ — ๒ — ||

ที่บรรลุล่วงแล้วตั้งแต่ยังเป็นเด็ก [...] ถูกเห็นแล้ว [...] ถูกโยนทิ้งไปแล้ว สิ่งทีกล่าวถึงได้ด้วย
ความประพฤติของตน [...] พระเกียรติยศของพระองค์ [...]

บทที่ 29 (XXIX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (5) susthāpītebhyaḥ kṣita — ๒ m asta-
devabhya — ๒ ๒ — ๒ — |
 (6) yatsthāpitās sarvvaṇ[u]re ๒ — — n
devā vi — ๒ ๒ — ๒ — ||
 (๕) สฺสธาปิเตภฺยชฺ ฤชิต — ๒ ม อสฺต-
เทวภฺย — ๒ ๒ — ๒ — |
 (๖) ยตฺสธาปิตาสฺ สรววป [ุ] เร ๒ — — น
เทวา วิ — ๒ ๒ — ๒ — ||

แก่เทพทั้งหลายที่ถูกทำลาย ถูกโยนทิ้ง และถูกสถาปนาขึ้นใหม่อย่างดีแล้ว [...] เทพทั้งหลาย
ซึ่งพระองค์ทรงสถาปนาแล้วในเมืองทุกๆ เมือง

บทที่ 30 (XXX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(7) tasyābhava[c ch]r [ijayarāja] d [e]vī

nāmāgrade[vī] ๐๐-๐--

(8) saundaryarās[ī] r ana -๐--

sr̥ṣṭim parām ya ๐๐-๐--

(๗) ตสยาภว [จ ฉ] ร [อิชยราช] ท [เ] วิ

นามาครเท [วี] ๐๐-๐--

(๘) เสานทรยยราศ [ี] ร อน -๐--

สฤษฏี ปารำ ย ๐๐-๐--

[...] พระอัครมเหสีพระนามว่า ศรีชยราชเทวี [...] ผู้มีกอง (รวบรวม) ของความงาม [...] การ
สร้างอันสูงสุด [...]

บทที่ 31 (XXXI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(9) bhruvoś śriyā 1. ๐๐-๐--

nettraśriy. -๐๐-๐--

(10) yasyā vidhātrā ๐๐-๐--

--๐--๐๐-๐--

(๙) ภรุโวศ ศรียา ล ๐๐-๐--

เนตตรศรีย -๐๐-๐--

(๑๐) ยสยา วิธাত্রา ๐๐-๐--

--๐--๐๐-๐--

ด้วยความงามของพระชนงทั้งคู่ [...] ด้วยความงามของพระเนตร [...] ของพระองค์ โดย
พระผู้สร้าง (พระพรหม) พระองค์ [...]

บทที่ 32 (XXXI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(11) yā satstane — ๐ ๐ — ๐ — —

— ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(12) haṃsādisaṅga — ๐ ๐ — ๐ — —

sarvva[m] hy atipr[ī]y. ๐ — ๐ — —

(๑๑) ยา สตสตเน — ๐ ๐ — ๐ — —

— ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(๑๒) หัสาทิสงค — ๐ ๐ — ๐ — —

สรวว [็] หย อติปร [็] ย ๐ — ๐ — —

พระนาง [...] พระถันทั้งคู่ [...] ที่ติดอยู่กับหงส์เป็นต้น [...] ทั้งหมดน่ารักอย่างยิ่ง [...]

บทที่ 33 (XXXIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(13) yasyās sum[ātā] ๐ ๐ — ๐ — —

[n]āmnā pita śrīja ๐ — ๐ — —

(14) [śrī]rudravarmma ๐ [pitāmahā] —

[pi]tāmahī śrī ๐ ๐ — ๐ — —

(๑๓) ยสยาส สุม [าตา] ๐ ๐ — ๐ — —

[น]ามนา ปิต ศรีช ๐ — ๐ — —

(๑๔) [ศรี] รุทรวรรम्म ๐ [ปีตามหา] —

[ปี] ตามหี ศรี ๐ ๐ — ๐ — —

พระมารดาที่ประเสริฐของพระนาง [...] พระบิดามีพระนามว่า ศรีช [...] พระอัยกามี
พระนามว่าพระเจ้าศรีรุทรวรรมัน พระอัยกามีพระนามว่า ศรี [...]

บทที่ 34 (XXXIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(15) mātāmahāḥ — ๐๐ — ๐ — —

— . āś ca vipra ๐๐ — ๐ — —

(16) [rā]jendralakṣmīr va ๐ — ๐ — —

[mātāma] hī va ๐๐ — ๐ — —

(๑๕) มาตามหาหะ — ๐๐ — ๐ — —

— . อาศ จ วิปฺร ๐๐ — ๐ — —

(๑๖) [รา] เชนทฺรลักษมีร ว ๐ — ๐ — —

[มาตาม] หี ว ๐๐ — ๐ — —

พระอัยกา [...] และพราหมณ์ [...] ราเชนทฺรลักษมี [...] พระอัยกี [...]

บทที่ 35 (XXXV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(17) rājendralakṣmy. ๐๐ — ๐ — —

— jñāḥ pr. — — ๐ — — ๐๐ — ๐ — —

(18) ādyo. i — — ๐๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ๐๐ — ๐ — —

(๑๗) ราเชนทฺรลักษมย . ๐๐ — ๐ — —

— ชญะ ปฺร. — — ๐ — — ๐๐ — ๐ — —

(๑๘) อาทโย. ี — — ๐๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ๐๐ — ๐ — —

ราเชนทฺรลักษมี [...] ผู้รอบรู้ [...] เป็นต้น [...]

บทที่ 36 (XXXVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(19) ka – ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ – – ๐ – –

(20) cāmpa ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

(๑๙) ก – ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ – – ๐ – –

(๒๐) จามป ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ – – ๐ – –

จามปา [...]

บทที่ 37 (XXXVII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(21) ase ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ ๐ – ๐ – –

(22) ākramya de – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ ๐ – ๐ – –

(๒๑) อเส ๐ – – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ ๐ – ๐ – –

(๒๒) อากรมย เท – ๐ ๐ – ๐ – –

– ๐ – ๐ ๐ – ๐ – –

หลังจากโจมตี [...]

บทที่ 38 (XXXVIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(23) rājādhipas śrījaya[varmmadeva]

— — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

|

(24) varṇāśramānām ๐ ๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

||

(๒๓) ราชาธิปศุ ศรีชัย [วรมมเทว]

— — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

|

(๒๔) วรณาศรมาณำ ๐ ๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

||

ผู้ที่อยู่เหนือพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย พระนามว่า ศรีชัย [วรเทวะ] [...] อาศรมสี่
(ขั้นตอนต่างๆ ของชีวิต) ของวรรณะต่างๆ

บทที่ 39 (XXXIX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(25) mārggan durāpaṁ sama — ๐ — —

— — ๐ — — tro bhava — ๐ — —

|

(26) sainyām vudher mma ๐ ๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ṣṭhaś carato va — —

||

(๒๕) มารุคคณ ทุราปี่ สม — ๐ — —

— — ๐ — — ตโร ภว — ๐ — —

|

(๒๖) ไสนยามวุเธร มม ๐ ๐ — ๐ — —

— — ๐ — — ษฐศุ จรโต ว — —

||

ทางดำเนินที่ไปถึงได้โดยยากเสมอ [...] เสมอกัน [...] ของความมีอยู่ [...] จากมหาสมุทรของ
ทรัพย์สมบัติ [...] ซึ่งกำลังท่องเที่ยวไป

บทที่ 40 (XL) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(27) svābhāvikā – ๐๐ – ๐ – –

– – – karttari sattapām – |

(28) kartuṃ samutkādhya ๐ – ๐ – –

– – ๐ – nīn tapasā nī – – ||

(๒๗) สุวาภาวิกา – ๐๐ – ๐ – –

– – – กรตตรี สดตปา – |

(๒๘) กรตุ สมตกาธย ๐ – ๐ – –

– – ๐ – นิน ตปสา นี – – ||

อันเป็นธรรมชาติของตนเอง [...] แก่ผู้กระทำ [...] ความเดือดร้อนของคนดี [...] เหนือคนที่มี
ความกระตือรือร้นที่จะกระทำ [...] ด้วยตบะ [...]

บทที่ 41 (XLI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(29) striyāḥ paran nā ๐๐ – ๐ – –

– – ๐ – īti prati – ๐ – – |

(30) sā sādhuṛttih ๐๐ – ๐ – –

– rmma ๐ – d.an tapase ๐ – – ||

(๒๙) สตรียาะ ปรรน นา ๐๐ – ๐ – –

– – ๐ – อีติ – ๐ – – |

(๓๐) สา สาธูฤตติษ ๐๐ – ๐ – –

– รम्म ๐ – ท. อน ตปเส ๐ – – ||

สูงสุดของผู้หญิงทั้งหลาย [...] เฉพาะ [...] เขา [...] ผู้มีความประพฤติที่ดี [...] เพื่อตบะ

บทที่ 42 (XLII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(31) tābhyān na — — ๐ ๐ — ๐ — —

kānty . ๐ — — tasya — ๐ — —

(32) svadhāmaca[r]yy[ā] ๐ ๐ — ๐ — —

ta — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(๓๑) ตาภยาน น — — ๐ ๐ — ๐ — —

กานตย . ๐ — — ตสย — ๐ — —

(๓๒) สุวธามจ [ร] ยย [า] ๐ ๐ — ๐ — —

ต — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

ด้วยของคนนั้น [...] ความงาม [...] ของเขา (ผู้หญิง) [...] ด้วยการปฏิบัติ (หน้าที่) ของ
ตนเอง [...]

บทที่ 43 (XLIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(33) sā nāthabha[ktā] ๐ ๐ — ๐ — — m

āve ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(34) vāspai ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

tābhy. ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(๓๓) สานาถภ [กต] ๐ ๐ — ๐ — — ม

อาเว ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

(๓๔) วาษไป ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

ตาภย. ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

พระนางเป็นผู้จงรักภักดีต่อพระสวามี [...] ด้วยน้ำพระเนตร [...] จากเขาทั้งสอง [...]

บทที่ 44 (XLIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(35) bhadre ๐—๐๐—๐—

dāsīm samā —๐๐—๐—

(36) tvarāpi —๐๐—๐—

vabhau taṭāk. ๐๐—๐—

(๓๕) ภาเร ๐—๐๐—๐—

ทาสี^๐ สมา —๐๐—๐—

(๓๖) ตวราปี —๐๐—๐—

วภา ตฎาก .๐๐—๐—

ใน [...] ที่ดี [...] ทาสี [...] ปราบแล้วซึ่งสระน้ำ [...]

บทที่ 45 (XLV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(37) sā —๐—๐๐—๐—jñā

tire taṭāka[sya] ๐๐—๐—

(38) tapo ๐—๐๐—๐ rakṣe

gatvā nyaṣīda.r. ๐๐—๐—

(๓๗) ส่า—๐—๐๐—๐—ชญา

ติเร ตฎาก [สย] ๐๐—๐—

(๓๘) ตโป ๐—๐๐—๐ รกษะ

คตวา นยษิต.ร. ๐๐—๐—

เขา (ผู้หญิง) [...] บนฝั่งของสระน้ำ [...] ตบะ [...] ที่มีการรักษา [...] หลังจากที่ได้ไป

แล้ว [...]

บทที่ 46 (XLVI) อินทวัชรา, อุเปนทวัชรา, อุปชาติ

(39) ta — ๐ — — ๐ ๐ — ka samjñān

tapotivṛddhā ๐ ๐ — ๐ — —

(40) dr̥ṣṭvā — — ๐ ๐ — praṇamya

tadāgame sa ๐ ๐ — ๐ — —

(๓๙) ต — ๐ — — ๐ ๐ — ก สัมชัญาน

ตโปตีวฤตธา ๐ ๐ — ๐ — —

(๔๐) ทฤชวา — — ๐ ๐ — ปฺรณมย

ตทาคเม ส ๐ ๐ — ๐ — —

เครื่องหมาย [...] ที่เพิ่มขึ้นสูงยิ่งเพราะตบะ [...] หลังจากที่ได้เห็น [...] หลังจากได้ [...] ของตน [...] ในคัมภีร์ของเขา

บทที่ 47 (XLVII) อินทวัชรา, อุเปนทวัชรา, อุปชาติ

(41) tadā tv. — — .i mahīva mā[ta]

pita sume [ru] ๐ ๐ — ๐ dhīrah

(42) śrī indra[devy a]grabhavā ca gaṅgā

kampam ya — — ๐ ๐ — ๐ — jñāh

(๔๑) ตทา ตว . — — . ิมหิว มา [ต]

ปีต สุม [รุ] ๐ ๐ — ๐ ธีระ

(๔๒) ศรี อินทร [เทวย ะ] ครภวา จ คงคา

กมปี ย — — ๐ ๐ — ๐ — ชญาะ

ในครั้งนั้น [...] มารดาเป็นเหมือนแผ่นดิน บิดามีความมั่นคง [...] เขาพระสุเมรุ [...] (พระนาง) ศรีอินทรเทวี เป็นผู้ที่เกิดขึ้นก่อน และคงคาผู้รู้ [...] สิ้น [...]

บทที่ 48 (XLVIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(43) puna ๐ — — ya niyuktabhṛtyair

anviṣṭadrṣṭ. ๐๐ — ๐ — —

(44) vratāvṛ — — ๐๐ vṛṭtyadhṛṣyā

sati hy aśakyā su.ṛ — ๐ yantum

(๔๓) ปุน ๐ — — ย นียุกตภฤตไยร

อนวิษฏฺภฤตฺย . ๐๐ — ๐ — —

(๔๔) วรตาวร — — ๐๐ วรฺตฺยธฺรฺษฺยา

สติ หย อศกฺยา สุ. ฤ — ๐ ยนฺตุม

หลังจาก [...] ใหม่พร้อมด้วยคนรับใช้ที่ถูกแต่งตั้งแล้วทั้งหลาย ถูกแสวงหาและถูกเห็น [...] พรต [...] แม้จะเป็นผู้หญิงผู้ซื้อสัตย์ต่อสามี ผู้ไม่อาจจะถูกเอาชนะได้ด้วย [...] พรต [...] ความประพฤติ [...] ก็ไม่สามารถที่จะ [...]

บทที่ 49 (XLVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(45) gaurto ๐ — — ๐ tam āpnuvantiyā

tayānuyātā tada — n na vṛṭtyā

(46) prītāva — — ๐๐ — ๐ yantī

purogatā mūrttimatīva siddhih

(๔๕) เคารฺโต ๐ — — ๐ ตม อापฺนฺวฺนฺตฺยา

ตฺยานฺยฺตา ตท — นฺ น วรฺตฺตฺยา

(๔๖) ปฺรฺีตฺว — — ๐๐ — ๐ ยนฺตี

ปุโรคฺตา มูรฺตฺตฺมฺตีว สฺธิธฺิ

ถูกติดตามแล้วโดยเขา (ผู้หญิง) ผู้ได้รับ [...] ไม่ใช่ด้วยความประพฤติ [...] ผู้ยินดีแล้ว [...] ผู้ไปเบื้องหน้า ราวกับว่าสิทธิ (ฤทธิ์อำนาจพิเศษ) ที่มีรูปร่างขึ้นมา

บทที่ 50 (L) อินทรวชรา, อุเปนทรวชรา, อุปชาติ

(47) sā bhart. — — ๐ ๐ — ๐ — —

yad yat tapo duṣkaram u — ๐ m acchaiḥ |

(48) cakre ๐ — — ๐ ๐ — ๐ siddham

abhyastam iṣṭam sulabham hi — raiḥ ||

(๔๗) สภา ภรต. — — ๐ ๐ — ๐ — —

ยท ยต ตโป ทุษฺกรม ุ — ๐ ม อจฺไฉ

(๔๘) จกเร ๐ — — ๐ ๐ — ๐ สิทฺธม

อภยสฺตม อิชฺฐํ สุลภํ หิ — ไร

พระนาง [...] พระสวามี [...] ตบะใดๆ ที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง เขาได้ทำตบะนั้นให้สำเร็จให้
เป็นสิ่งที่ได้ศึกษาแล้ว เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา เป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายด้วย [...]

บทที่ 51 (LI) อินทรวชรา, อุเปนทรวชรา, อุปชาติ

(49) rāmpṛa — — ๐ ๐ r[e]ṇa rāmam

prāptām viyuktāñ ca sa — ๐ sitām |

(50) priyapṛa — — ๐ ๐ — yathomā

priyaṅgatā syām iti — ๐ — ssthā ||

(๔๙) รามปฺร — — ๐ ๐ ร [เ]ณ ราม

ปฺรอาปฺตา วิยุกฺตาณ จ ส — ๐ สิตาม

(๕๐) ปฺรียปฺร — — ๐ ๐ — ยโถมา

ปฺรียงฺคตา สยาม อิติ — ๐ — สฺสธา ||

นางสีดาผู้พลัดพรากได้พบกับพระราม ด้วย [...] พระราม สามี [...] เหมือนพระอุมา [...]
หลังจากที่คิดว่าฉันได้พบสามีแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีความสุข

บทที่ 52 (XLVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(51) *lāvanya* — — ◡ ◡ — [ta] pobhis

taptām anastām avivarjita — |

(52) *sādhye durā* — ◡ ◡ — ◡ — — n

santas samastān gaṇaya ◡ *saukhyam* ||

(๕๑) ลาวนย — — ◡ ◡ — [ต] โปภิส

ตปตาม อนสตาม อวิวรจิต — |

(๕๒) สาธเย ทุรา — ◡ ◡ — ◡ — — น

สนตาส สมสตัน คณย ◡ เสาขยม ||

ถูกทำให้ร้อนแล้วด้วยตบะที่สวयงาม [...] ที่ไม่ถูกงดเว้น [...] ในสิ่งที่ควรทำให้สำเร็จ [...] โดยยาก [...] คนดีทั้งหลายได้ทำให้คนทั้งหมดได้รับความสุข

ด้านที่ 3

บทที่ 53 (XLVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(1) — — ◡ ◡ — — ◡ *kam agravījam*

saṃvarddhyamānam matikālavṛṣṭyā |

(2) *karma* ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — —

phalam samāpad vratakarśītātmā ||

(๑) — — ◡ ◡ — — ◡ กม อกรวีช

สัวรทษยมานัน มติกาลวฤษฏยา |

(๒) กรรม ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — —

ผล สมาปทุ วรตกรศีตาตมา ||

เมล็ดพืชที่ตีเหยยม ที่ถูกทำให้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ด้วยฝนถูกต้องตามฤดูกาล คือ ความคิด (ปัญญา) ผู้มีตนที่ถูกทำให้พอมลงด้วยพรตบรรลุแล้วซึ่งผล [...] การกระทำ

บทที่ 54 (LIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (3) vra — ๐ — — ๐ . imā carantī
mahānavamyāṃ pathi sā cacarā |
- (4) tapah ๐ — — ๐ ๐ — ๐ yātā
sandraśayantī caritaṃ satīnām ||
- (๓) วร — ๐ — — ๐ . อีมา จรนต์
มหานวมยำ ปถิ สา จจรา |
- (๔) ตปะ ๐ — — ๐ ๐ — ๐ ยาตา
สนทฺรศยนตี จริตํ สตีนาม ||

เขา (ผู้หญิง) ขณะที่ได้ท่องเที่ยวไปในหนทาง - ในวันที่ 9 ค่ำ เดือนอัสวิณได้ไปแล้ว พร้อม
กับแสดงชีวประวัติของหญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีทั้งหลาย

บทที่ 55 (LIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (5) tadā ๐ — — ๐ ๐ — mado syā
jaṭāpidhānam hṛtavān kareṇa |
- (6) ta.r — ๐ ๐ — — ๐ ๐ n[e]va pakṣam
prākāśayad yānam upāhiteṣṭam ||
- (๕) ตทา ๐ — — ๐ ๐ — มโธ สยา
ชฎापिธานं हृत्वानु करेण |
- (๖) ต.ร — ๐ ๐ — — ๐ ๐ น [เ] ว ปกษํ
ปราภาศยทฺ ยานมฺ อุปาหิตेषฏมฺ ||

ครั้งนั้น [...] ความมัวเมาของเขา (ผู้หญิง) ได้นำไปแล้วซึ่งเครื่องปกปิด คือ ชฎา (มวย
ผม) ด้วยมือ [...] ได้ทำให้ปีกษ์ (ข้ามแรม) สว่างไสวแล้ว ได้ทำให้ญาณ (ความรู้) ที่น่าปรารถนาที่อยู่
ใกล้ๆ ได้ทำให้ปรากฏแล้ว

บทที่ 56 (LIVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (7) — — ◡ — — gamanam samīpaṃ
jñātvāpi sā vyaktatapaḥsamṛddhyā |
- (8) — — ◡ — — ◡ ◡ pi prapede
kṛtyam hi cite mahatān na sampat ||
- (๗) — — ◡ — — คมนํ สมีปี
ชญาตวาปี सा व्यक्तตपस्मฤตยา |
- (๘) — — ◡ — — ◡ ◡ ปี ปฺรเปเต
กฤตยํ หิ จิตะ มหทานํ น สํปต ||

การไป [...] เขา (ผู้หญิง) แม้จะทราบแล้ว ถึงการมา [...] อย่างใกล้ ถึงแล้ว [...] ด้วยฤทธิ์
ของตบะที่ปรากฏชัดเจน สิ่งไม่ควรกระทำไม่ใช่ทรัพย์สินสมบัติ ในความนึกคิดของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

บทที่ 57 (LVII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (9) — — ◡ — — ◡ ◡ t[ī]ndravarmmā
lavodayeśo lavavadvinītaḥ |
- (10) — — ◡ — — ◡ tapas carīṣyan
tayā niṣiddhaḥ punaruktadoṣāt ||
- (๙) — — ◡ — — ◡ ◡ ต [ี] นทรวรรมมา
ลโวทยะโศ ลวาววินิตะ |
- (๑๐) — — ◡ — — ◡ ตปศ จริษยน
ตยา นิษทุระ ปุนรุกตโทษาต ||

[...] อินทรวรรมัน¹⁴⁸¹ ผู้เป็นเจ้าของแห่งลโวทัยะ (เมืองลพบุรี) ผู้มีความอ่อนน้อมเหมือนกับ
ลวะ (พระโอรสของพระราม) [...] ต้องการที่จะบำเพ็ญตบะ แต่ก็ได้ถูกห้ามแล้วโดยพระนาง เพราะมี
คนกล่าวโทษสิ่งชั่วร้ายที่ถูกกล่าวถึงแล้วอีกครั้งหนึ่ง

¹⁴⁸¹ พระโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัวยวรรมันที่ 7

บทที่ 58 (LVIII) อินทวัชรา, อุเปนทวัชรา, อุปชาติ

(11) tapogravṛ[k]ṣe sunimittapuṣpan

tāṃ prāpnuvantīm samupetya bhṛtyāḥ |

(12) — yāgamād ādipadañ jananyā

ninyur yathāvad vitatādhvaśobhāñ ||

(๑๑) ตโปครวฤ [ก] เช สุนิมิตตปุชปน

ตำ ปราปนุนวตี^๐ สมุเปตย ภฤตยยะ |

(๑๒) — ยาคมาท อาทิปทล ชินนยา

นินยุร ยถาวท วิตตารวโสภาน ||

คนรับใช้ทั้งหลายหลังจากที่เข้าไปหาผู้หญิงคนนั้น ผู้ได้รับดอกไม้ ที่เป็นเครื่องหมายที่
ประเสริฐ จากที่ต้นไม้อันยอดเยี่ยม คือ ตบะพวกคนรับใช้ทั้งหลาย ผู้สองทางที่แผ่ไปแล้ว นำไปแล้วซึ่ง
บทแรกเริ่มจากคัมภีร์ [...] พร้อมด้วยพระราชมารดา ตามความเป็นจริง

บทที่ 59 (LIX) อินทวัชรา, อุเปนทวัชรา, อุปชาติ

(13) [śrī]indradev[y] agrabhavanuśiṣṭā

vuddham priyam sādhyam avekṣamāṇā |

(14) [duḥkhā] mvutāpānalamadhyavartti-

vartmācarat sā sugatasya śāntam ||

(๑๓) [ศรี] อินทรเทว [ย] อกรภวานุศิษตา

วุทธม ปริยม สาธยม อเวกษมาณา |

(๑๔) [ทะชา] มวุตปาณลมธยวรวตติ-

วรวตมาจรวต สา สุตตสย ศานตม ||

ผู้ถูกสอนโดยพระเชษฐภคินี คือ พระนางศรีอินทรเทวีนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า
พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นที่รัก และควรจะไปให้ถึง ได้ท่องเที่ยวไปแล้วสู่หนทางที่อยู่กลางไฟอันร้อนแรงใน
มหาสมุทร คือ ความทุกข์อันสงบลงแล้วของพระสุคติ¹⁴⁸²

¹⁴⁸² โสลกบทนี้ เชเตส์ แปลไว้ว่า “ทรงได้รับคำสอนจากพระเชษฐภคินี คือ พระนางอินทรเทวีให้ฟัง
พิจารณาพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพบูชาของนาง ทรงเลือกหนทางอันร่มรื่นของพระอรียบุคคลผู้
ดำเนินอยู่ท่ามกลางไฟของความทุกข์ทรมานและทะเลแห่งความวิปโยค”

บทที่ 60 (LX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (15) — — kṣacintā gajarūpavuddham
purā jaṭācchādanam āharantam |
- (16) — — ๐ — — ๐ .ukarsanotkam
punar nayantaṃ svapathaṃ vavande ||
- (๑๕) — — กุชจินดา คชรูปุทรม
ปุรา ชฎาจฉาตนม อหารนตม |
- (๑๖) — — ๐ — — ๐ . อุกรสโนตกำ
ปุนรุ นยนต์ สุวปถั ววนเท ||

ผู้มีความกังวลใจ [...] พระนางได้น้อมไหว้แต่พระพุทธรูปเจ้าผู้อยู่ในรูปของช้าง กำลังนำไปซึ่งเครื่องปิดบัง คือ ชฎา (มวยผม) ในกาลก่อน ผู้กระตือรือร้นในการมาถึง [...] ผู้กำลังนำกลับมาสู่ทางของตน

บทที่ 61 (LXI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (17) — — ๐ — — ๐ ๐ va jvalantam
vahnim samīkṣyāgnigrhe |
- (18) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ theva
vigāṇyamānām agamat susiddhim ||
- (๑๗) — — ๐ — — ๐ ๐ ว ชวลนต์
วหนิ สมิกษยาคนิกฤเท |
- (๑๘) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ เถว
วิคณยมานาม อคมต สุสิทิม ||

หลังจากที่ได้เห็นไฟนั้นนั่นแหละ ที่กำลังลุกอยู่ในเรือไฟ ก็ได้บรรลุถึงแล้วซึ่งความสำเร็จที่
ถูกนี้มาถึงอยู่

บทที่ 62 (LXII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (19) — — ๐ — — ๐ ๐ — bhyamānaṃ
 bhīṣmātikāntaṃ priyam eva sāksāt |
- (20) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ duḥkhaṃ
 sukhāyamānaṃ smarāṇe prapede ||
- (๑๙) — — ๐ — — ๐ ๐ — ภัยมานัน
 ภิชฺมาติกานฺตํ ปริยม เอว สากุชาต |
- (๒๐) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ ทุซขํ
 สุขายมานันฺ สมรณฺ พรเปเท ||

[...] เขาบรรลุถึงภาวะความทุกข์ที่แปรเปลี่ยนเป็นภาวะความสุขในความนึกคิด [...] คน
 รักนั้นแหละที่รักยิ่งกว่าภิชมะ [...] ต่อหน้าต่อตา ได้บรรลุถึงความทุกข์ที่ได้กลายเป็นความสุขในความ
 นึกคิด

บทที่ 63 (LXIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (21) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ deśaṃ
 bhartrāyatā sparddham ivāpnuvantī |
- (22) — — ๐ ๐ ๐ — ๐ bhāsā
 sandarśitātmā kṣitidevateva ||
- (๒๑) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ เทศํ
 ภรฺตฺรายตา สปฺรฺดฺธม อิวาปฺนฺวานฺตี |
- (๒๒) — — ๐ ๐ ๐ — ๐ ภาสา
 สนฺทฺรฺศิตาตฺมา กุซฺติเทวเตว ||

[...] เหมือนกับผู้หญิงผู้ได้รับคู่แข่ง พร้อมด้วยสามี ผู้กำลังมาถึงประเทศ เหมือนเทวดาบน
 แผ่นดิน ผู้ได้เห็นอาดมันแล้วด้วยแสง [...]

บทที่ 64 (LXIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(23) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

puṇyena sā bhartṛnitāntabhaktyā |

(24) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ khāni

śaśvad yayāce pranidhānaśaktyā ||

(๒๓) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — —

ปุณฺเยน สา ภรตฺถนิตานตภกตฺยา |

(๒๔) — — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ ขานิ

ศศฺวทฺ ยยาเจ ปฺรานิธานศกตฺยา ||

[...] พระนางได้ขอ [...] ที่เป็นนิรันดร์ ด้วยบุญ ด้วยความรักต่ออย่างยิ่งต่อสามี และด้วยอำนาจของ
ปณฺธิธาน

บทที่ 65 (LXV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(25) — — [ya] śova [r] mma ๐ — ๐ — rser

bhṛtyena rājyodayatatpareṇa |

(26) — — ๐ t [e] tyāsu narādhipa [n] ta [m]

rājopakurvvan vijayān nivṛttah ||

(๒๕) — — [ย] โศว [ร] มม ๐ — ๐ — รเชร

ภฤตฺเยน ราจโยทยตตฺปรเณน |

(๒๖) — — ๐ ต [เ] ตฺยาสุ นราธิป [น] ต [ม]

ราจโปกฺรฺววน วิชยาน นวิฤตฺตะ ||

ยโศวรมัน [...] ของฤาษีโดยราชเสวก (เข้ารับใช้) ผู้มีความกระตือรือร้นต่อความเจริญรุ่งเรือง
ของราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินขณะที่ทรงช่วยเหลือพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นอย่างรวดเร็ว ได้
กลับมาแล้ว หลังจากทรงมีชัยชนะ

บทที่ 66 (LXVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(27) — — ◡ to py āhr̥tajīvarājye

prāk chrīyaśovarmmanrpe tu tena |

(28) — — ◡ kāro duritātigurvvyās

trāṇe bhuvah̥ kālam udīkṣya tasthau ||

(๒๗) — — ◡ โตะ ปย อาหฤตชีวรราชเย

ปราภ ฐรียโศวรมมนฤเป ตุ เตน |

(๒๘) — — ◡ กาโร ทูริตาติศุรววยาส

ตราณ ภาวะ กาลม อุทิกษย ตสเถา ||

แม้ [...] เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรียโศวรมัน ผู้มีราชอาณาจักรที่มีชีวิตถูกนำกลับมาแล้ว (สูญหายไป) โดยพระองค์ ผู้สร้าง [...] ได้ดำรงอยู่แล้ว โดยการรอคอยกาลเวลา เพื่อการคุ้มครองแผ่นดินที่แบกภาระอันหนัก คือ ความชั่วร้ายเอาไว้

บทที่ 67 (LXVII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(29) — — ◡ veva pratilabhya yatnair

nātham śramān tyaktavati sudivyā |

(30) [samu] ddhariṣyantam iman nimagnām

āpatpayodhau kṣitim abhyakāṅkṣat ||

(๒๙) — — ◡ เวว ปรัตติลภย ยตไนร

นาถ์ ศรมาน ตยกตวติ สุติวยา |

(๓๐) [สมุ] ทูริษยนม อิมน นิมนนาม

อาปตฺปโยเฮา กษิติม อภยกาภษต ||

เจ้าหญิงผู้ประเสริฐเหมือนกับสิ่งที่เป็นทิพย์ ผู้ที่ละทิ้งความทุกข์ทั้งหมดไปแล้ว และหลังจากได้ [...] กลับคืนมาแล้ว ด้วยความพยายามก็ปรารถนาที่จะได้สวามี ผู้ที่กำลังยกฝืนแผ่นดินนี้ที่จมอยู่แล้ว ในมหาสมุทร คือ ความวิบัติขึ้นมา

บทที่ 68 (LXVIII) อินทรัชรา, อุเปนทรรัชรา, อุปชาติ

(31) — — va sa śrījayaindravarmmā

cāmpesvaro rāvaṇavat pramattaḥ |

(32) — — ◡ bhānau rathanītasainyo

yoddhun gato dyosamakamvudeśam ||

(๓๑) — — ว ส ศรีชัยอินทรวรรมมา

จามเปศวโร รวณวัต ปรมตตะ |

(๓๒) — — ◡ ภานา รณนีตไสนโย

โยทธุน คโต ทโยสมกมวเทศม ||

พระองค์ คือ ศรีชัยอินทรวรรมนั้น (พระเจ้าชัยอินทรวรรมัน) ผู้เป็นเจ้าแห่งอาณาจักร
จามปา ผู้มีวเมาอำนาจ เหมือนกับราวณะ (ทศกัณฐ์) ผู้มีกองทัพถูกนำมาแล้วด้วยรถศึก เพราะพระ
อาทิตย์ [...] ไปแล้วสู่ประเทศกัมพูชาที่เสมอกับท้องฟ้า เพื่อการต่อสู้

บทที่ 69 (LXIX) อินทรัชรา, อุเปนทรรัชรา, อุปชาติ

(33) — — ◡ dā daksīnadiksthītena

yamena duṣṭe raviṇā ca śīte |

(34) — — ◡ — rggo yudhi saṅgrahītum

vipākayuktan nṛpatim vavādhe ||

(๓๓) — — ◡ ทา ทกสินทิกสทธิเตน

ยเมน ทุขณู รวิณา จ สีเต |

(๓๔) — — ◡ — รคโค ยุธิ สงคราหิตุ

วิปากยุกตน นฤปตี ววาธะ ||

ผู้ [...] ได้สังหารพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ประกอบด้วยกรรมชั่วช้า เพื่อช่วยในการรบที่ถูกทำให้
ถึงซึ่งความสกลปรก โดยพระยมผู้อยู่ทางทิศใต้ แต่ก็ได้ถูกทำให้เย็นลงแล้วด้วยพระอาทิตย์

บทที่ 70 (LXX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (35) — — ◡ yatnais tāraṇair apāra-
virāmvudhin taṃ samara vijitya |
- (36) [lavdhābhi]ṣ[e]ko vijayādijityā
bhuvam vicuddhām vubhujē stavācyām ||
- (๓๕) — — ◡ ยตโนส ตารโณร อปาร -
วิรามวุธิน ตั สมร วิชิตย |
- (๓๖) [ลวธภาภิ] ṣ [เอ] โก วิชยาทิจิตยา
ภุวั วิจุทฐำ วุธุเช สตวาจยำ ||

หลังจากที่พระองค์ทรงเอาชนะมหาสมุทรที่หาฝั่งไม่ได้ คือ นักรบผู้เก่งกล้าเหล่านั้นด้วยเรือ คือ ความเพียรพยายาม พระองค์ผู้ทรงมีการอภิเษกที่ ได้รับแล้ว ได้ทรงปกครองแผ่นดินอันบริสุทธิ์ และที่มีสิ่งที่น่าตำหนิ ถูกสลະทิ้งไปแล้ว เพราะ (พระองค์ทรง) เอาชนะเมืองจามปา(เมืองวิชัย) เป็นต้น

บทที่ 71 (LXXI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (37) — — ◡ nīse mahiṣi ◡ — sā
sapatprakarsaiḥ kṛtapunyabhārā |
- (38) — — ◡ — sarvvajaneṣu — —
phalapradaḥ teṣu jagaddhitkā ||
- (๓๗) — — ◡ นิเศ มหิษี ◡ — สา
สัปปกรไชยะ กฤตปุณยภารา |
- (๓๘) — — ◡ — สรววชเนษุ — —
ผลปรทา เตษุ ชคทธิโตตกา ||

สตรีนางนั้น [...] มเหสีเจ้าแห่ง [...] ผู้มีบุญสมภาระที่ได้กระทำแล้ว ด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก [...] แก่ประชาชนทั้งปวง ผู้ประทานผลทั้งหลาย ผู้กระตือรือร้นในสิ่งที่เป็นประโยชน์สำหรับชาวโลก

บทที่ 72 (LXII) อินทรัชรา, อุเปนทรรัชรา, อุปชาติ

(39) — — ◡ — — sutaponi — —

gaṅgām iva prāptanrpendranāthā |

(40) — — ◡ — — dyadhikapradāna —

vṛṣṭyābhipūrṇṇām akarot kṛtajñā ||

(๓๙) — — ◡ — — สุตโปนิ — —

คงคาม อิว ปราปตณฤเปนทรนาถา |

(๔๐) — — ◡ — — ทยธิกปรทาน —

วฤษฏยาภิปูรณณาม อกรโธต กฤตชญา ||

ผู้ได้รับสามี ที่เป็นเจ้าของพระเจ้าแผ่นดินเหมือนแม่น้ำคงคาที่เต็มเปี่ยมด้วยสายฝน คือ
การประทานที่มากอย่างยิ่ง มี [...] เป็นต้น ผู้มีความกตัญญูจึงได้ประทาน [...]

บทที่ 73 (LXIII) อินทรัชรา, อุเปนทรรัชรา, อุปชาติ

(41) ta — ◡ — — ◡ ◡ vad vratañ ca

vauddham phalam sāptavati ca sāksāt |

(42) tapo v. — — ◡ ◡ yā yuyoja

svanarttakīr jātakasāranātyaiḥ ||

(๔๑) ต — ◡ — — ◡ ◡ วท วรตณ จ

เวาทธั ผลั สัปตวติ จ สากษาค |

(๔๒) ตโป ว. — — ◡ ◡ ยา ยูโยช

สวณรตตกีร ชาทกสารนาฏไยะ ||

พระนางนั้น [...] (ทรงบำเพ็ญ) พรตเหมือน [...] และผลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรเจ้าที่
ประจักษ์ด้วยตนเอง ได้ทรงบำเพ็ญเพียรแล้ว [...] พระนางผู้เป็นศิลปิน ทรงฟ้อนรำด้วยพระนางเอง
ได้ทรงกระทำการแสดงนาฏศิลป์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาตก

บทที่ 74 (LXIV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(43) sarvena — — ◡ — — ṣṭa — .ḥ

śrutasya hānyā viṣayaiḥ pramattāḥ

(44) rājñe ni[v]edyāsu tayā vigata-

vandhāḥ śrutasthā dvijatām samīyuh

(๔๓) สรวณ — — ◡ — — ษฏ — .ษ

ศรุตสย หานยา วิชโยะ ปรมตตะ

(๔๔) ราชเณ นิ [ว] เ ทยาศุ ตยา วิคต-

วนธะ ศรุตสธา ทวิชตัม สมีเย

โดยประการทั้งปวง [...] คนทั้งหลาย ผู้หลงลืมแล้ว เนื่องจากสิ่งเร้าอารมณ์ภายนอก (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) เพราะขาดการเรียนรู้ หลังจากได้กราบทูลแก่พระเจ้าแผ่นดินโดยเร็ว เป็นผู้ที่มิ เครื่องผูกมัดที่พันไปแล้ว เพราะพระนางนั้นเป็นผู้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ได้ฟัง จึงทรงบรรลุลึງความเป็น พราหมณ์

บทที่ 75 (LXXV) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(45) hrtā ◡ tād āhitasatkriyāś ca

paramparājñāpitavṛttayaś ca

(46) samprāptapūṇyaprasavāś ca tasyā

yaśo tiśubhram bhuvaneṣu vavruḥ

(๔๕) หฤตา ◡ ตาท อาหิตสตกิริยาศ จ

ปรัปราชญาปิตวฤตตยศ จ

(๔๖) สंपราปตปุณยปรสวาศ จ ตสยา

ยโศ ติสุภรม ภวเนษุ ววรุช

เพราะ [...] ที่ถูกขจัดแล้ว คนที่ได้กระทำความดีแล้ว และคนที่มีความประพฤดิที่ถูก กำหนดแล้วโดยสืบทอดกันต่อๆ มา และคนที่มีการไหลออกมาของบุญที่ได้รับแล้วได้เลือกเกียรติยศ ของพระนางนั้นที่บริบูรณ์ผุดผ่องในโลกทั้งสาม

บทที่ 76 (LXXVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(47) kṛtajñat [ām sā] vitatāna rājñah

sampatprakāsair bh[u]vi bhūdharo pi |

(48) sampat[p]rado — ◡ ṇa sampado syāh

[para] sparasyopakṛtau sphuṭau dvau ||

(๔๗) กฤตชญต [ำ สา] วิตตาน ราชญะ

สंपตปรกาเศร ภ [ุ] ภุโรโร ปี |

(๔๘) สंपต [ป]รโด — ◡ ณ สंपโด สยะ

[ปร] สปรสโยปกฤเตา สฟูฏา เทวา ||

พระนางได้แผ่ความกตัญญูไปในแผ่นดิน ด้วยแสงสว่าง คือ พระราชทรัพย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ทรัพย์สมบัติทั้งหลายของพระนางนี้ ที่ [...] คนทั้งสองนั้นทรงช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
อย่างเห็นได้ชัดเจน

บทที่ 77 (LXXVII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(49) sã sã ◡ — — ◡ .ati vadanyã

devãrthisãdbhũtavibhũtisãrã |

(50) pãtrapra — — ◡ .i — ◡ yatnãih

pũjãpradĩpair nṛpakośatulyaih ||

(๔๙) สา สา ◡ — — ◡ .อติ วทนยา

เทวารธิสาทภูตวิภูตีสารา |

(๕๐) ปาตรปร — — ◡ .ี — ◡ ยตไนะ

ปูชาปรทีไปร นฤปกโศตุลโยะ ||

พระนางผู้ [...] เป็นผู้มืพระทัยกว้าง เป็นผู้ที่มีแก่น คือ ความเจริญรุ่งเรืองแก่สัตว์โลก
และเทพ และเป็นผู้มีความปรารถนาด้วยความเพียรพยายาม [...] ผู้สมควรที่จะได้รับด้วยดวงประทีป
คือ การบูชาที่เสมอกับห้องพระคลังของพระเจ้าแผ่นดิน

บทที่ 78 (LXXVIII) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (51) kṣetre ◡ — — ◡◡ tāgryaratna-
prāsādasamsthāpitayātrdevān |
- (52) ṣaṭtriṃśa — — ◡◡ — ◡ hema-
kaṭṭibhir agnidyutisannibhābhiḥ ||
- (๕๑) เกษตฺเร ◡ — — ◡◡ ตาครยรตน
ปราสาทสัสถาปิตยาตฤเทวาน |
- (๕๒) ษฏฺตรีศ — — ◡◡ — ◡ เหม-
กฏฏีภีร อคนิทยุติสนนิภาโภชะ ||

ในท้องทุ่ง [...] เทพสำหรับผู้เดินทาง (พระยม) ที่ถูกประดิษฐานไว้ในปราสาทแก้วอันมี
ค่ายิ่ง พร้อมด้วยกฏฏีทอง [...] 36 ที่เหมือนกับแสงของไฟ (หมายถึงได้สร้างเรือนไฟไว้ในท้องทุ่ง)

ด้านที่ 4

บทที่ 79 (LXXVI) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

- (1) tyaktaṃ prasūbhiḥ kṣatam eva vālā-
vṛndaṃ grhītvā śataśaḥ sutābham |
- (2) pravarddhayat kīrtitadharmmadharmma-
kīrttyāhvayam sā sukhasampadādhyam ||
- (๑) ตยกตฺ ปรสุภีชะ กษตม เอว วาลา-
วณฺฑนํ คฤทฺตีวา ศตชะ สุตางม |
- (๒) ปรวรฺดฺธยตฺ กิรฺตติตฺธรมฺมธรมฺม-
กิรฺตฺตยาหฺวยม สฯ สุขสัปฺทาตฺมยม ||

พระนางหลังจากที่ทรงได้รับบรรดาเด็กผู้หญิงทั้งหลายที่ถูกทอดทิ้ง และถูกทำร้ายตั้งแต่
ยังเล็กโดย (พระนาง) ทรงรับไว้ นับจำนวนได้ 100 คนเหมือนลูก ทำให้หมู่บ้านที่มีชื่อว่า ธรรมกิริติ ที่
ได้ประกาศธรรมะให้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป หมู่บ้านที่บริบูรณ์ด้วยความสุขและทรัพย์สมบัติ

บทที่ 80 (LXXX) อินทรวัชรา, อุเปนทรวัชรา, อุปชาติ

(3) tathā niyuktavratadānavastram

pravrajayat sādhyayanaprasastam |

(4) sasīmasampāditadharmmakīrtti

grāmaṃ sadā rakṣitadharmmakīrtti[m] ||

(๓) ตถา นิยุกตวรัตทานวสตร์

ปรวุราชยต สาธยยนปรศสฺตม |

(๔) สาสีมส์ปาทิตธรมมกีรตติ

ครามํ สทา รกฺษิตธรมมกีรตติ [ม] ||

ในทำนองเดียวกันนั้น พระนางได้กระทำให้หมู่บ้านที่มีชื่อว่า ธรรมกิริติ พร้อมด้วยพรต การให้ทาน และเสื้อผ้าถูกกำหนดไว้แล้ว (หมู่บ้าน ธรรมกิริติ) ที่มีชื่อเสียงเพราะการเล่าเรียน มีขอบเขต และชื่อเสียงของธรรมะถูกทำให้เกิดขึ้นแล้ว และชื่อเสียงของธรรมะถูกรักษาไว้ตลอดเวลา ให้เหมือนกับบวชแล้ว

บทที่ 81 (LXXXI) อุปชาติ

(5) sā dundabhiṃ hemakṛtan dhvajañ ca

survarṇarūpyai racitāgryadaṇḍam |

(6) cīnāmsūkaiḥ kalptacitravastram

prādād varam pūrvatathāgatāya ||

(๕) สา ทุนทภี เหมกฤตณ ธวชณ จ

สุรวรณรูปโย รจิตาครยทณทม |

(๖) จีนาศุโกะ กลปตจิตรวสตร์

ปราทาทุ วรํ ปุรวตถาคตาย ||

พระนางได้ถวายกลองและธงมีด้ามยอดเยี่ยมประดับด้วยทองและเงิน ได้ถวายผ้ามีหลากหลายสีสัน ที่ถูกกระทำแล้วด้วยไหมเงินอันดีเลิศแก่พระพุทธเจ้าทางทิศตะวันออก

บทที่ 82 (LXXXII) อุปชาติ

(7) dideśa sā śrījayarājacūdā-

maṇav hiraṇyāhitanandiyugmam |

(8) śyenāṃś ca haimāṃś caturas sadaṇḍam

sadīpakośāñ jvalitān nirantam ||

(๗) ทีเทศ सा ศรีชยราชจุฑา-

มณว หิรณยาहितนันทิยุคम्म |

(๘) ศเยนาศ จ ไหมมาศ จตุรส สทณทม

สทีปโกศาล ชวลิตาน นีรนต์ม ||

พระนางได้ถวายโคนันทีคู้หนึ่งที่ทำด้วยทองแก่ศรีชยราชจุฑามณี ได้ถวายนกอินทรียทอง
จำนวน 4 ตัว พร้อมด้วยขาตั้ง และพร้อมด้วยตู้ใส่ดวงประทีปที่ลุกโชติช่วงอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 83 (LXXXIII) อินทรวีชรา

(9) sā śrījayaśrīsugate tathādān

nandidvyaṃ siṃhayugañ ca haimam |

(10) sadarpaṇāṃ svarṇamayīm śrīyañ ca
cāmīkarañ cāmaram apy udāram ||

(๙) सा ศรีชยศรีสุคเต ตถาทาน

นนทีทวย สึหยุคญ จ ไหมม |

(๑๐) สทรปณา สวรณมयी ศรียญ จ

จามีกรณ จามรม อปย อุทารม ||

ในทำนองเดียวกัน พระนางได้ถวายโคนันทีคู้หนึ่ง และสิ่งคู้หนึ่งที่ทำด้วยทอง พระศรีที่
ทำด้วยทอง 1 องค์ พร้อมด้วยคั่นฉ่องทำด้วยทอง แส้จามรีด้ามทองที่สูงส่งแก่พระพุทธรูปพระนามว่า
ศรีชยศรีสุคต

บทที่ 84 (LXXXIV) อุปชาติ

(11) ratnāṅghrivinyāsam acintyarūpam

kamaṅḍalum svarṇamayaṅ ca kośam

(12) bhojyāsanam viṃśatikattikābhiḥ

kṛtaṅ ca hemnām atidīptabhāṣām

(๑๑) รตนางฆริวินยาสม อจินตยรูป

กมณฑลวุ วัศติกฏฎิกากิษะ

(๑๒) โภชยาสนั วัศติกฏฎิกากิษะ

กฤตถย จ เหมนามม อติทีปตภาษำ

หม้อน้ำทองที่มีฐานทำด้วยรัตนะ และปลอกที่ทำด้วยทอง มีรูปร่างงดงามอย่างที่ไม่ถึงที่ตั้งสำหรับวางอาหารทำด้วยทองมีแสงสว่างรุ่งเรืองอย่างยิ่ง พร้อมด้วยกฏฎิกากิจำนวน 20 (ทั้งหมด) ได้ถูกสร้างไว้แล้ว

บทที่ 85 (LXXXV) อุปชาติ

(13) haimam samudgam maṅiraṅjitāṅgam

samsthāpate cāṣṭamahābhayānām

(14) dhṛtaṅ catuśśīpratiyātanābhis

suvraṅajam pattharam apy acintyam

(๑๓) ไหม้ สมุทคั มณิรลขิตางคม

สัศถาปีเต จาษฎฎมทาภยานาม

(๑๔) ธฤตถย จตุศศรีปรตียาตนาภิส

สุวรณจัม ปตถรรม อปย อจินตยม

กล่องที่ทำด้วยแก้วมณี และฐานของประทีปที่ทำด้วยทองถูกรองรับไว้แล้วโดยรูปของพระศรี 4 องค์ แม่ (กล่อง) จะเป็นหินที่เกิดจากทองก็คาดคิดไม่ถึง (ไม่น่าจะเป็นไปได้)

บทที่ 86 (LXXXVI) อุปชาติ

(15) haiman tathā cumvalam unnatāgram

samsthāpīte cāṣṭamahābhayānām |

(16) prabhañjake kaṁsamaye jine dād

grāmadvayaṁ lekhaḍḍhābhīdhānam ||

(๑๕) ไหมน ตถา จุมวลม อุन्नตากร

สัสถาปีเต จาษฏมหาภยานาม |

(๑๖) พรภณชเก กัมสมเย จิเน ทาท

ครามทวย เลขทฤตมาภิธานม ||

พระนางได้ถวายจุมวละ (โลหะสัมฤทธิ์ชนิดหนึ่ง) ที่มียอดสูงที่ทำด้วยทอง ได้ถวาย
หมู่บ้าน 2 หมู่บ้านที่มีชื่อว่าเลฆะและทฤตมาแก่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงทำลายภัยอันใหญ่หลวง 8 ประการ
ซึ่งได้ถูกประดิษฐานไว้แล้ว

บทที่ 87 (LXXXVII) อุปชาติ

(17) bhadrēsvare rūpyamayam suvarṇair

ālepitan dundabhim apy adāt sā |

(18) devaṅ ca bhadrēśvaraputtrabhūtam

asthāpayad dundabhisamjñam arthāt ||

(๑๗) ภัทเรศวเร รูปยมย สุวรรโณร

อาเลปีตน ทุนทภิม อปย อทาต สา |

(๑๘) เทวณ จ ภัทเรศวรปุตตรภูตม

อสถาพายท ทุนทภิสัญญม อรธาต ||

พระนางได้ถวายกลองที่ทำด้วยเงิน หุ้มด้วยทองแก่ภัทเรศวร และได้สร้างเทวรูปองค์หนึ่ง
ที่ชื่อ ทุนทภิส (พระพิฆเนศวร) ซึ่งเป็นพระโอรสของภัทเรศวร เพราะความเหมาะสม

บทที่ 88 (LXXXVIII) อุปชาติ

(19) cāmeśvarākhye ca sure vimāye

vuddhe ca pṛthvadryabhīdhānake ca |

(20) śive diśad dundabhim ekam ekam

sā svarṇalīptam kṛtarūpyapūrvam ||

(๑๙) จามเปศวราชเย จ สุเร วิมาเย

วุกฺเช จ ปถวาทรมภิธานเก จ |

(๒๐) ศิวะ ทิศฺห ทุนฺทภิม เอกมฺ เอกํ

สา สวรณลিপฺตํ กถตฺรฺอุปฺปวฺวาม ||

พระองค์ได้ถวายกลองแต่ละรูปที่ทำด้วยเงินก่อน และทาด้วยทองแก่เทวรูปที่มีชื่อว่า
จามเปศวระ และพระพุทธรูปที่มีชื่อว่า วิมาเย และแก่พระศิวะที่ชื่อ ปถวาทรม (พนมรุ้ง)

บทที่ 89 (LXXXIX) อุปชาติ

(21) sā śrījayakṣetraśiva ca devam

maheśvaram śrījayaṛājapūrvam |

(22) nāmeśvarīṅ cātra tathāsapūrvām

asthāpayat kalpitadeśabhūmām ||

(๒๑) สา ศรีชยเกษตฺตรศิว จ เทวํ

มเหศวรํ ศรีชยราชปฺวรํ |

(๒๒) นามเนศวรีณฺ จาตร ตถาสปฺวราม

อสถาปยตฺ กल्पิตเทศฺฐมาม ||

พระนางได้สร้างมเหศวรที่มีชื่อว่า ศรีชยราชะ นำหน้าในเทวาลัยที่ชื่อว่า ศรีชยเกษตร
ศิวะ และ ณ สถานที่แห่งนั้น ได้สร้างพระอิศวรที่มีชื่อแบบเดียวกันนั้นนำหน้า (คือมีชื่อศรีชยราช
นำหน้า) และมีส่วนพื้นดินที่ถูกกัลปนาแล้ว

บทที่ 90 (XC) อุปชาติ

(23) dideśa madhyādrisure sabhūṣān

tatsamśrutān sā vijayaprayāṇe |

(24) bhartur nivṛttau mahadudbhavāya

dhvajān śatañ cīnapaṭair vicitrān ||

(๒๓) ทิเทศ มธยาทริสุเร สภุชาน

ตตส์ศรุตานุ สา วิชยปรยาณ

(๒๔) ภรตุร นีวฤตเตา มหทุทภวาย

ธวชาน ศตถ จินปฏูร วิจิตราน

ในการยกกองทัพไปเพื่อต้องการชัยชนะ พระนางได้ถวายธงพร้อมด้วยเครื่องประดับแก่
เทวรูปแห่งภูเขาที่อยู่ตรงกลาง พร้อมด้วยการสวดอันหวานพร้อมกัน และก็ถวายธงจำนวน 100 ผืน
พร้อมด้วยผ้าไหมจีนในเวลากลับมาของพระสวามีเพื่อความรุ่งเรืองที่มีมากมาย

บทที่ 91 (XCI) อนุชฎก

(25) vasudhātilakam pūrva- kṣitīśena śilākṛtam

svarnaih prāvṛtya sā dharmād dyobhūmyos tilakam vyadhāt ||

(๒๕) วสุธาติลกั ปูรว- กษิตีเสน ศิลาฤตม

สวรไณะ ปราวฤตย สา ธรมาท โทยภูมโยส ติลกั วยธาต

ติลกของแผ่นดิน (ปราสาทพิมานอากาศ) ได้ถูกสถาปนาแล้วด้วยศิลาที่มีการห่อหุ้มด้วยทอง
โดยพระราชอาองค์ก่อนๆ พระนางได้สร้างติลกของท้องฟ้า (ปราสาทพิมานอากาศ) และแผ่นดินด้วย
ธรรมะ

บทที่ 92 (XCII) อนุชฎก

(26) sā sādhu tatra trigurūn sauvarṇān ratnabhūṣaṇān	
asthāpayac chivapur[e] prataptān iva bhāsvarān	
(๒๖) สา สาธุ ตตร ตริคุรุนุ เสาวรณาน รตนภุชณาน	
อสถาปยจ ฉิวปุร [เ] ปรัตปตาน อิว ภาสวาราน	

พระนางได้สถาปนาครุทั้ง 3 คน (รูปเคารพของครุ) ทำด้วยทอง ณ สถานที่แห่งนั้นในเมือง
ศิวปุระอย่างดี มีเครื่องประดับตกแต่ง คือ รัตนะราวกับพระอาทิตย์ 3 ดวงที่ส่องแสงสว่างเจิดจ้า

บทที่ 93 (XCIII) อนุชฎก

(27) mātaṃ pitaraṃ bhrātr̥suhṛdvabdhukulāni ca	
jñātāni jñāpitāny eṣā sarvvaṛāsthāpayat sudhīḥ	
(๒๗) มาตริ ปิตริ ภาราตสุหฤตวทภุกุลาณี จ	
ชญาตานิ ชญาปิตานย เอชา สรววตราสทาปยต สุธิะ	

พระนางนี้มีผู้มีความฉลาดได้สถาปนาพระบิดา พระมารดา และหมู่ของพระเชษฐา
พระอนุชา พระสหาย และเหล่าพระญาติที่เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ให้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป

บทที่ 94 (XCIV) อนุชฎก

(28) sā bhartṛbhaktisudṛdhā — nirvāsyaṅty apy anantaram	
madhyāhnakṛtyasampanne nāthe nirvāṇam āgatā	
(๒๘) สา ภรตภกติสุดธมา — นีรววาสนนตย อปย อนนตรม	
มธยาहनภตยสัปนเน นาถ นีรววณม อาคตา	

พระนางผู้ถ้อยมั่นในความจงรักภักดีต่อพระสวามี เมื่อพระสวามีได้บำเพ็ญพิธีกรรมในเวลา
กลางวันเสร็จแล้ว พระนางก็ได้บรรลุนิรวาณ แม้จะได้สละอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ก็ได้บรรลุนิรวาณแล้ว

บทที่ 95 (XCV) วสันตติลกา

- (29) tasyāñi jananyadhiguṇaṅgi jananandanāyān
nirvvaṇabhāji jagatāñi jvalitādhivahnim |
- (30) tatpūrvajā nrpatinā vihitābhiṣekā
śrīndradevyabhidikā nayati sma śāntim ||
- (๒๙) ตสยาลญ ชนนยธิคุณญ ชนนนุทนายาน
นิริววณภากชิ ชคตาลญ ชวลิตาธิวหนิม |
- (๓๐) ตตปุรวชา นฤปตินา วิหิตาภิเสกา
ศรีนุทรเทวยภิทิกา นยติ สม ศานติม ||

เมื่อพระนางนั้น เป็นที่รักของประชาชน คุณอันยิ่งใหญ่ของพระมารดาจึงมีส่วนทำให้บรรลุนิรวาณ พระเชษฐภคินีของพระนาง ผู้มีการอภิเษกได้ถูกกระทำแล้ว โดยพระเจ้าแผ่นดินให้มีชื่อว่า ศรีอินทรเทวี ได้นำไฟที่ยิ่งใหญ่ที่กำลังลุกโพลงของชาวโลกให้มอดดับแล้ว (ทำให้ไฟของชาวโลกดับ)

บทที่ 96 (XCVI) อุปชาติ

- (31) rūpan tadā śrījayarājadevyā
rājātmarūpais saha bhūriśaṅkhyam |
- (32) sathāpayan sarv vapure jinānāṃ
svamandire cābhirakṣa lakṣmīm ||
- (๓๑) รูปน ตทา ศรีชยราชเทวย
ราชาตมรูไปส สห ภูริสงขยม |
- (๓๒) สสถापยन सरववपुरे चिनाना
सवमन्तिरे जाभिररक्ष लक्ष्मिम ||

ในครั้งนั้น รูปปั้นของศรีชยราชเทวีพร้อมด้วยรูปของพระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง มีจำนวนมากมาย คนที่สร้างสิ่งที่ดีได้รักษาไว้ พระลักษมีในเทวาลัยของพระพุทธรเจ้าของเมือง ไว้ในพระราชมณเฑียรของพระองค์

บทที่ 97 (XCVII) วัมศีลธา

(33) śriyaṃ śriyā rūpajuṣāṃ sarasvatīm

vicārakāññī ca vijitya vidyayā |

(34) vipakṣalakṣmīñ ca subhāgyaśobhayā

svanāma tat karmmagatā krameṇa yā ||

(๓๓) ศรียัม ศรียา รูปจุษา สรสวตี°

วิจารณ์ภาณญ จ วิชิตย วิทยา |

(๓๔) วิปักษลักษมีญ จ สุภากยโสภยา

สวานาม ตต กรรมมคตา กรเมณ ยา ||

พระนางหลังจากเอาชนะพระศรีด้วยความงามของผู้ที่ชื่นชอบความงามทั้งหลาย หลังจากเอาชนะพระสร้อยด้วยความรู้ของนักปราชญ์ทั้งหลาย และหลังจากเอาชนะความโชคดียของฝ่ายตรงกันข้ามด้วยความโดดเด่น หลังจากเอาชนะชื่อของตนนั้น พระนางจึงบรรลุถึงการหมดกรรม

บทที่ 98 (XCVIII) วัมศีลธา

(35) nagendratuṅge vasudhādike śrutau

jinālaye yā tilakottare tatha |

(36) mahībhṛtādhyāpakasattam āhitā

varodhavṛṇḍādhyayanam sadā vyadhāt ||

(๓๕) นเคนทรตงเค วสุธาทิกะ ศรุเตา

ชินาลเย ยา ติลโกตเตร ตถ |

(๓๖) มหีภฤตธาธาปคตตม อาหิตา

วโรธวฤณธาธยณ สทา วยธาต ||

ในพุทธวิหารนเคนทรตุงคะ ซึ่งพุทธวิหารเป็นอันดับ 1 ในเรื่องวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเช่นเดียวกันในพุทธวิหารติลโกตเตร พระนางได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่ โดยพระเจ้าแผ่นดิน (พระนาง) จึงได้กระทำแล้วซึ่งการสอนหมู่บรรดานางสนมเป็นประจำทุกวัน ซึ่งถูกกำหนดไว้แล้ว

บทที่ 99 (XCIX) วมศัสถา

(37) sthitā narendrāsramanāmnī dhāmnī yā

narendrakāntādhyayanir mmanorame |

(38) rarāja śiṣyābhir ajasracintitā

sarasvatī mūrttimatīva taddhitā ||

(๓๗) สติดา นเรนทราศรมนามนิ ฮามนิ ยา

นเรนทรกานตาธยนิรุ มมนอร์เม |

(๓๘) ราช ศิษยาภิรุ อชสรจินติตา

สรสวตี มูรตติมตีว ตทิตา ||

พระนางผู้ประทับอยู่แล้วในสถานที่ที่มีชื่อว่า นเรนทราศรม ที่ตั้งตามด้วยการสั่งสอนของนาง
สนมของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ถูกนึกถึงอย่างไม่หยุดหย่อนโดยผู้หญิงที่โดดเด่นทั้งหลายที่รุ่งเรืองแล้ว
เหมือนพระสรสวตี ผู้มีรูปร่างขึ้นมา ผู้เป็นคนดีมีประโยชน์สำหรับพวกเขา ณ สถานที่แห่งนั้น

บทที่ 100 (C) อุปชาติ

(39) nāmnā pure dantiniketane śrī-

sarasvatīpūrvvapure ca pascāt |

(40) dvijātmajā rājakulottamā yā

yaśodharāyāṃ puri rājakāntā ||

(๓๙) นามนา ปุเร ทนตินิเกตเน ศรี-

สรสวตีปุรววปุเร จ ปศจาท |

(๔๐) ทวิชาติมชา ราชกุลอตตมา ยา

ยโสธรายำ ปุริ ราชกานตา ||

ในเมืองที่มีชื่อว่า ทนตินิเกตนะปุระ (ที่อยู่ของข้าง) และในเมืองที่มีชื่อว่า สรสวตีปุระ และ
ต่อมา บุตรีของพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สูงสุดในราชตระกูล ได้กลายเป็นพระมเหสีอันดับที่ 1 ของพระเจ้า
แผ่นดินในเมืองที่มีชื่อว่า ยโสธรปุระ

บทที่ 101 (CI) วสันตติลกา

(41) yākramya namraśirasoddhṛtarājapādā

gaṅgām apāstacaraṇam śivamūrddhni kopāt |

(42) kāntāsv api śrutaratāsu nṛpaprasādān

saraiḥ śrutākṛtikṛtān vitātāna kāntaiḥ ||

(๔๑) ยากรมย นมรศิรโสฬหฤทธราชปาทา

คงคาม อปาสตจรณำ ศิวมูรทุณี โกปาต |

(๔๒) กานตาสว อปี ศรุตรตาสู นฤปปราสาทาน

สโรละ ศรุตากฤตีกฤตทาน วิตทาน กานไตละ ||

พระนางผู้มีพระบาทของพระเจ้าแผ่นดินถูกยกขึ้นเหนือพระเศียร (ยกพระบาทของพระเจ้าแผ่นดินไว้บนพระเศียร) ที่โน้มลงมาแล้ว ได้เหยียบแม่น้ำคงคาที่อยู่บนพระเศียรของพระศิวด้วยความกริ้วโกรธ ที่มีพระบาทถูกโยนทิ้งไปแล้ว (ล้มลงไปแล้ว) เพราะความโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน แม้ในบรรดาภรรยาทั้งหลายที่เก่ง ผู้สนใจในการศึกษาเล่าเรียน พระนางได้แผ่ไปแล้วด้วยแสงอันรุ่งโรจน์ที่เป็นสาระไปสู่บุคคลทั้งหลาย ผู้ถูกทำให้มีรูปร่าง เพราะการศึกษาเล่าเรียน

บทที่ 102 (CII) วสันตติลกา

(43) svabhāvabhūtapratibhā vahuśrutā

sunirmmalā śrījayavarmmadevabhāk |

(44) idaṃ prasastam vimalam vidhāya sā

nirastasarvvānyakalā vididyute ||

(๔๓) สวภาวภูตปรติภา วหุศรุตา

สุนิรมมลา ศรีชัยวรมมเทวภาภ |

(๔๔) อิหํ ปราศสตํ วิมลํ วิธาย सा

นิรสตารววานยกลา วิดิทยูเต ||

พระนางนั้นผู้มีแสงสว่างที่เกิดขึ้นแล้วด้วยธรรมชาติของตัวเอง ผู้คงแก่เรียน ผู้มีความบริสุทธิ์เป็นเลิศ ผู้เป็นส่วนหนึ่งของของพระเจ้าศรีชัยวรมเทพ หลังจากที่ได้รณาบทสรรเสริญนี้ที่บริสุทธิ์อันรุ่งโรจน์ ก็ได้ส่องสว่าง โดยได้ทำให้เสี้ยวของพระจันทร์ทั้งหลายถูกโยนทิ้งไป

4. จารึกปราสาทจรุง

จารึกปราสาทจรุง เป็นจารึกภาษาสันสกฤตหลักสุดท้ายในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีจำนวน 4 หลัก ในการนำเสนอคำอ่านและคำแปล จะลำดับเลขของหลักจารึก ดังนี้ (1) หลักที่ K. 287 (2) หลักที่ K. 288 (3) หลักที่ K. 287 (4) หลักที่ K. 287 การนำเสนอคำอ่านจารึกนั้น ยึดตามที่ George Coedès ได้ตรวจสอบชำระไว้แล้ว เนื่องจากเป็นต้นฉบับมาตรฐานที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge*¹⁴⁸³

น่าสังเกตว่าคำอ่าน **จารึกปราสาทจรุง** ตั้งแต่เนื้อหาบทที่ 1-14 และเนื้อหาบทที่ 16-18 Coedès ระบุว่าคำจารึกตรงกับ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ด้วยเหตุนี้ ฉบับที่ตรวจสอบชำระจึงไม่ได้นำเสนอเนื้อหาช่วงตอนต้นดังกล่าว **จารึกปราสาทจรุง** ในแต่ละหลัก มีคำจารึกและคำแปล ดังนี้

1. หลักที่ K. 287

จารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 287 (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) มีเนื้อหาตอนต้นตั้งแต่บทที่ 1-14 ตรงกับ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ส่วนเนื้อหาในบทที่ 15 มีรายละเอียดที่ต่างออกไป เนื้อหาในบทที่ 16-18 ตรงกับจารึกต้นแบบอีกครั้ง¹⁴⁸⁴ และเนื้อหาตั้งแต่บทที่ 19 จนถึงสิ้นสุดนั้น มีเนื้อหาที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง ดังนี้

1.1 เนื้อหาจารึกปราสาทจรุง หลักที่ K. 287 บทที่ 1-14 ตรงกับจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทพระขรรค์

เนื้อหา **จารึกปราสาทจรุง** หลักที่ K. 287 บทที่ 1-14 ที่ปรากฏตรงกันกับ**จารึกปราสาทพระขรรค์** ในส่วนตอนต้น แท้จริงแล้วได้รับอิทธิพลมาจาก **จารึกปราสาทตาพรหม** ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตหลักแรกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น ในที่นี้จะยกคำอ่านและคำแปล¹⁴⁸⁵ **จารึกปราสาทตาพรหม** และ**จารึกปราสาทพระขรรค์** มาเป็นจุดตั้งต้นก่อน จากนั้นจึงจะนำเสนอคำอ่านและคำแปล**จารึกปราสาทจรุง** ในรายละเอียดที่ต่างออกไป ดังนี้

¹⁴⁸³ George Coedès, “Stèle des Prāsāt Čruñ d' Ankor Thom,” in *Inscriptions du Cambodge* Vol. IV (Hanoi : Imprimerie d'extreme – orient, 1952), 207-253.

¹⁴⁸⁴ เมื่อกล่าวถึงจารึกต้นแบบในที่นี้ หมายถึง **จารึกปราสาทตาพรหม** และ**จารึกปราสาทพระขรรค์**

¹⁴⁸⁵ คำอ่านและคำแปล **จารึกปราสาทตาพรหม** จาก นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 107-120. อนึ่ง คำอ่านและคำแปลที่ยกมานี้ ปรับปรุงให้ชัดเจนถูกต้องยิ่งขึ้น

จาริกปราสาทาพรหม และจาริกปราสาทพระขรรค์

ด้านที่ 1

บทที่ 1 (I) วสันตติลกา

- (3) sambhāravistaravibhāvitadharmmakāya-
sambhoganirmiti¹⁴⁸⁶vapurbhagavān vibhaktah |
- (4) yo gocaro jinajitātmaja dehabhājām
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai ||
- (๑) สมภารวิสูตรวิภาวิตธรมมกาย-
สมโภคนิรมิติวปุรกควาน วิภกตะ |
- (๒) โย โคจโร จินจิตาตมช เทหภาจา
วุทธาย ภุตศรณาย นโม สตุ ตสไม ||

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลกพระองค์นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ที่เกิดจากบุญยสัมภาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมายปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสพชัยชนะ

บทที่ 2 (II) วสันตติลกา

- (5) vande niruttaram anuttaravodhimārggam
bhūtārthadarśananirāvarenaikadrṣṭim |
- (6) dharmmantrilokaviditāmaravandyavandyam
antarvasatsaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam ||
- (๓) วนเท นิรุตตรม อนุตตรโวธิมารคค
ภูตารุทธรศนนิรวารเณกทฤษฏิม |
- (๔) ธรมมนตริโลกวิทิตามรวนทยวณทยม
อนตรวสตษทริษณพิวขณชททคม |

ข้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทางไปสู่โพธิญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จักกันในโลกทั้งสาม

¹⁴⁸⁶ อ่านในจาริกปราสาทพระขรรค์มีตัว ม เพิ่มเข้ามา เป็น nirmmiti

และเป็นสิ่งที่ควรเคารพโดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นพระขรรค์ซึ่งทำลายหมู่ศัตรู
ทั้งหก (คือ กาม ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความมัวเมา และความริษยา) ที่อยู่ภายใน

บทที่ 3 (III) วสันตติลกา

คำอ่าน **จาริกปราสาทตาพรหม** และ **จาริกปราสาทพระขรรค์**บทนี้ มีรายละเอียดต่างกัน
เล็กน้อย กล่าวคือ เนื้อหาในบทที่ 4 **จาริกปราสาทพระขรรค์**มีคำอ่านเพิ่มเข้ามา เทียบให้เห็นดังนี้

จาริกปราสาทตาพรหม

- (5) samyagvimukti-paripanthitayā vimukta-
saṅgo pi santatagrhitaparārthasaṅgaḥ |
- (6) saṅgīyamānajinaśāsanaśāsītānyān
saṅgho bhisamhitahitaprabhavo ||
- (๕) สมยควิมุกติปริปนถิตยา วิมุกต-
สงโค ปิ สนตตคฤหิตปรารธสงคะ |
- (๖) สงคียมานชินศาสนศาสดานยาน
สงโฆ ภิสหิตหิตปรภโว ||

ขอพระสงฆ์ แม้จะได้ปลดปล่อยตนเองจากความยึดมั่นถือมั่น เนื่องจากการยึดมั่นถือมั่นนั้น
เป็นอุปสรรคขัดขวางความหลุดพ้นโดยชอบ ผู้ยึดมั่นในการทำประโยชน์ต่อผู้อื่นอย่างต่อเนื่อง ผู้
กล่าวถึงบ่อเกิดแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ขอจงคุ้มครองพวกท่าน นอกเหนือจากคนที่ได้รับการสรรเสริญ
ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการสวดอยู่เป็นประจำ

จาริกปราสาทพระขรรค์

- (7) samyagvimukti-paripanthitayā vimukta-
saṅgo pi santatagrhitaparārthasaṅgaḥ |
- (8) saṅgīyamānajinaśāsanaśāsītānyān
saṅgho bhisamhitahitaprabhavo vatādvah ||
- (๕) สมยควิมุกติปริปนถิตยา วิมุกต-
สงโค ปิ สนตตคฤหิตปรารธสงคะ |
- (๖) สงคียมานชินศาสนศาสดานยาน
สงโฆ ภิสหิตหิตปรภโว วตาทวะ ||

พระสงฆ์แม้จะได้ปลดปล่อย (ตนเอง) จากการยึดมั่นถือมั่นอย่างเด็ดขาดแล้ว เนื่องจากว่าการยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นอุปสรรคแห่งการหลุดพ้น ก็ยังยึดมั่นอยู่ในผลประโยชน์สำหรับผู้อื่นซึ่งพวกตนยังยึดถืออยู่อย่างต่อเนื่อง ผู้ได้กล่าวถึงบ่อเกิดแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ขอจงปกป้องคุ้มครองพวกท่าน นอกเหนือจากบุคคลที่ได้รับการสั่งสอนตามคำสั่งสอนของพระชินสีห์ที่ได้รับการสวดสรรเสริญอยู่เป็นประจำ¹⁴⁸⁷

บทที่ 4 (IV) วสันตติลกา

(7) trailokyakāṅkṣitaphalapasavaikayonir

agrāṅgulivītapabhūṣitavāhuśākhah |

(8) hemopavītalatikāparivītakāyo

lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātah ||

(๗) ไตรโลกยทางกษิตผลปรสไวกโยนิร

อครางคฺลิวิตปภูษิตวาหุสาขะ |

(๘) เหมอปวีตติกาปริวิตกาโย

โลเกศฺวโร ชยติ ชงคมปาริชาตะ ||

ขอพระโพธิสัตว์โลกेश্বর จงมีชัยชนะ พระองค์เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล ที่คนในสามโลกปรารถนาแล้ว ผู้มีกึ่งใหญ่ คือ พระพาหา ประดับด้วยกึ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง ผู้มีพระวรกายถูกพันโดยรอบด้วยเถาววัลย์เส้นเล็กๆ คือ สายัชชโยปวีตที่เป็นทอง ผู้เป็นจุดตั้งต้นปาริชาตที่เคลื่อนที่ได้ ที่เป็นแหล่งที่มาอันยอดเยี่ยม ที่เป็นที่ไหลออกมาของผลที่โลกทั้งสามต่างปรารถนา (ต้นปาริชาต) มีกึ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกึ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ (ต้นปาริชาต) ที่มีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาววัลย์ คือ สายัชชโยปวีตทอง

¹⁴⁸⁷ สำนวนแปลโดย จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,” ใน *ไทย-ภารต* 16, 23 (มิถุนายน 2531): 81-82.

บทที่ 5 (V) อุปชาติ

(9) munīndradharmmāgrasarīm guṇāḍhyān

dhīmadbhir adhyātmadrśānirīkṣyām |

(10) nirastaniśśeṣavikalpajālām

bhaktyā jinānām janānīm¹⁴⁸⁸ namadhvam ||

(๙) มุนีนทรธรรมมาครสรี คุณาณยาน

ธีมทภีร อธยาตมทฤศานีริกษยาม |

(๑๐) นีรสตนิศเศษวิกल्पชาล่ำ

ภกตยา ชินานำ ชนนิม นมธวม ||

ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คืออาตมมันที่อยู่ภายใน (พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดมายาทิ้งไป)

บทที่ 6 (VI) วสันตติลกา

(11) āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra-

vandyo varaś śrutavatām śrutavarmmasūnūh |

(12) śrīśreṣṭhavarmanrpatiś śucibhir yaśobhiś

śreṣṭho vadātavasudhādharavamśayoniḥ ||

(๑๑) อาสีท อขณฺฑมนุฑฑฑรารวณินทร-

วนทโย วรศ ศฺรุตวตำ ศฺรุตวรมมสนูชะ |

(๑๒) ศรีเศรชฺฐวรมนณฤปติศฺ สุฉิบิร ยาศอบิศ

เศรชฺฐว วทาทวสุธาธรวศโยนิชะ ||

พระราชารู้ทรงพระนามว่าศรีเศรชฐวรมัน ผู้สมควรจะถูกกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ดำรงไว้ซึ่งกฎหมายของพระมนูอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย พระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน คือ พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่า เศรชฐวรมัน ผู้ประเสริฐที่สุดเพราะพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประเสริฐยงวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธิ์

¹⁴⁸⁸ ในจารึกปราสาทพระขรรค์ คำอ่านนี้เป็น jinānām janānīm

บทที่ 7 (VII) อินทรวัชรา

- (13) śrīkamvuvamṣāmvarabhāskaro yo
jāto jayādityapurodayādrau |
- (14) prāvodhayat *prāṇa*¹⁴⁸⁹hṛdamvujāni
tejonidhiś śreṣṭhapurādhirājah ||
- (๑๓) ศรีกัมวูวัมวราภาสกโร โย
ชาโต ชยาทิตยปุโรทยาเทรา |
- (๑๔) ปราโวธยต ปราณเหตุมุขานี
เตโชนิธิศ เศรษฐปุราธิราชะ ||

พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่ขึ้นบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของศรีกัมพูอันรุ่งเรือง ประสูติแล้วบน
ภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองชยาทิตยปุระ ได้ทำให้ดอกบัว คือ ดวงใจของสัตว์โลกเบิกบาน
ผู้เป็นที่รองรับของอำนาจ ทรงเป็นพระราชาที่เหนือพระราชาองค์อื่นๆ อยู่ที่เมืองเศรษฐปุระ

บทที่ 8 (VIII) อุปชาติ

- (15) jātā tadīye navagītakīrtti
candorllasanmātrkulāmvrāśau |
- (16) rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājālakṣmīh ||
- (๑๕) ชาตา ตทีเย นวคีตกีรตติ-
จนโทรลลสนมาตฤกุลามวราศา |
- (๑๖) ราช ลกษมีร์ อิว ยา สตินาม
อเครสรี กมุขราชลักษมีะ ||

พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ประสูติแล้วใน
มหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง รวากับพระจันทร์ที่งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูก
ตำหนิ รวากับว่าพระลักษมีที่เกิดแล้วจากมหาสมุทร

¹⁴⁸⁹ คำอ่านนี้ ใน *จาริกปราสาทพระนคร* และ *จาริกปราสาทจริง* ใช้ว่า *prāṇi*

บทที่ 9 (IX) วสันตติลกา

(17) bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo

vibrājamānarucirañjitamaṇḍalo yah |

(18) pūrṇaḥ kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ

karttāmṛitāmśur iva tāpoharaḥ prajānām ||

(๑๗) ภรตตา ภโว ภวปุเร ภวาวรมมเทโว

วิภราชมานรุจิรณชิตมณฑลโละ ยะ |

(๑๘) ปุรณะ กลากิริ อวเนินทรกุลปรสุเตะ

กรตตามฤตาศุรุ อิว ตาไปหระ พรชานาม ||

พระเจ้าภววรมันเทวะ ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินที่เมืองภวปุระ พระองค์มีแว่นแคว้นที่ถูกทำให้พอใจ เพราะความพึงพอใจ (ของประชาชน) ที่ปรากฏอยู่ พระองค์เพียบพร้อมไปด้วยศิลปะทั้งหลาย เป็นผู้สร้างต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (ในกัมพูชา) เป็นผู้จัดความเดือดร้อนของประชาชน รวบรวมว่าพระจันทร์ (ผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง) พระจันทร์ซึ่งมีมณฑลสว่างไสวด้วยแสงที่ส่องอยู่ ผู้สร้างวงศ์แห่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (วงศ์พระจันทร์ในอินเดีย) ผู้มีเสี้ยวทั้ง 16 บริบูรณ์ ผู้จัดความร้อนของประชาชน

บทที่ 10 (X) วสันตติลกา

(19) sarvvaānavadyavinayadyutivikramo yas

tadvaṁśajo janitaviśvajānīnavṛtiḥ |

(20) śrīharṣavarmmanṛpatir hatavairiharṣo

janyeṣu diṇmukhavikīṇayaśovitānaḥ ||

(๑๙) สรววานวทยวินยทยุตวิกรม ยส

ตทวศโช ชนิดวิศวชนินวฤตติะ |

(๒๐) ศรีหรรษวรมนณฤปติรุ หตไวริหุโช

ชเนยษุ ทิงมุขวิกิรณยโศวิตานะ ||

พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพระเจ้าศรีหรรษวรมัน ทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ทรงมีความเก่งกล้าอันรุ่งเรือง ยกเว้นจากการถูกตำหนิตั้งปวง พระองค์ประสูติแล้วในวงศ์นั้นของพระเจ้าภววรมันเทวะ พระองค์ทรงมีความประพฤติอันเป็นแบบแผนของคนทั้งปวง อันพระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์ทรงกำจัดการร่ำเรงของข้าศึกศัตรูในการรบทั้งหลาย ผู้มีเขตแดนของพระเกียรติยศถูกทำให้กระจายไปในทิศทั้งหลาย

บทที่ 11 (XI) อุปชาติ

- (21) mahībhujā śrījayarājacūḍā-
maṇīr mahiṣyām udapādi tena |
- (22) tasyām yaśāścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyām ||
- (๒๑) มหิภุชา ศรีชยราชจุฑา-
มณีรุ มหิษยาม อุทปาติ เตน |
- (๒๒) ตস্যำ ยศศจนทรมรีจิคารา
เคาริว เคารีครุณาคฺรทเวยำ |

พระนางศรีชยจุฑามณี ผู้ขาวเหมือนแสงพระจันทร์ เพราะพระเกียรตยศ (อันบริสุทธิ์) ถูกทำ
ให้เกิดแล้วในพระมเหสีผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้น (พระนางกัมพูชราชลักษมี) ราวกับว่าพระนางเคารี ผู้
ขาวเหมือนพระจันทร์เพราะพระเกียรตยศ (อันบริสุทธิ์) ผู้ถูกทำให้เกิดขึ้นโดยพระบิดาของนางเคารี
(ท้าวหิมวัต) ในพระเทวีผู้เลิศ

บทที่ 12 (XII) อุปชาติ

- (23) vāgīśvarivātīsayair girām yā
dhātrīva dhṛtyā kamaleva kāntyā |
- (24) arundhatīvānavagītavṛṭṭyā
tyāgādinā mūrttimaīva maittrī ||
- (๒๓) วาศีศวรีวาทิศไยร คีรำ ยา
ธাত্রีว ธฤตยา กมเลว กานตยา |
- (๒๔) อรุณธทีวานวคีตวฤตตยา
ตยาคาทินา มูรตติมตีว ไมตตรี ||

พระนาง (ศรีชยจุฑามณี) เปรียบดังพระนางสร้อยฟ้า เพราะความยอดเยี่ยมแห่งคำพูดทั้งหลาย
เปรียบเหมือนแผ่นดิน เพราะมีความหนักแน่น เปรียบเหมือนพระนางลักษมี เพราะมีความงดงาม
เปรียบเหมือนพระนางอรุณธตี เพราะมีความประพฤติที่ไม่มีที่ติ เปรียบเหมือนกับความเป็นมิตรที่มี
รูปร่างเป็นคน เพราะการเสียดสละเป็นต้น

บทที่ 13 (XIII) วสันตติลกา

(25) śrīmadyaśodharapure dhigatādhirājyo

rājā jitārivisro jayavarmmadevaḥ

(26) āvāridheḥ pratidiśan nicakhāna kīrtti-

stambhān mahīdharapurābhijanāspado yaḥ

(๒๕) ศรีมทยโยศธรปุเร จิตตาริราชโย

ราชา จิตาริวิสโร ชยวรมมเทวะ

(๒๖) อาวาริเธะ ปรัตติศน นิจขาน กิรตติ-

สตมภาน มหิธราปุราภิจนาสปโต ยะ

พระองค์ชื่อว่า พระเจ้าชยวรมันเทวะผู้ได้รับความเป็นพระราชาเหนือพระราชาองค์อื่นๆใน
เมืองที่ชื่อว่าโยศธรปุระอันรุ่งเรือง ผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว ผู้มีที่อยู่ของพระญาติที่เมืองมหิธราปุระ พระองค์
ได้ฝังเสาแห่งพระเกียรติยศในทุกทิศไปจนถึงมหาสมุทร

บทที่ 14 (XIV) อุปชาติ

(27) tadbhāgineyo vinayorjitaś śrī-

mahīdharāditya iti pratītaḥ

(28) śrīsūryavarmmāvanipālamātr-

jaghanyajo yo vijitārivarggaḥ

(๒๗) ตภภาคิเนโย วินโยรจิตศ ศรี-

มหิธราทิตย อิติ ปรัตติตะ

(๒๘) ศรีสุรยวรมมาวนิปาลมาตฤ-

ชมนยโซ โย วิจิตาริวรคคะ

พระโอรสของพระภคินีของพระราชาพระองค์นั้น ผู้แข็งแกร่งด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้มี
พระนามปรากฏแล้วว่า ศรีมหิธราทิตยะ พระองค์เป็นพระอนุชาของพระราชมารดาของพระเจ้า
แผ่นดินพระนามว่าศรีสุรยวรมัน ผู้ทรงมีชัยชนะเหนือหมู่ของข้าศึก

1.2 เนื้อหาจารึกปราสาทจรุง บทที่ 15 แตกต่างจากจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทปราสาทพระขรรค์

เนื้อหาในบทที่ 15 ของ **จารึกปราสาทจรุง** มีคำอ่านที่ต่างจาก **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ในบาทที่ 2-4 นอกจากนี้ยังใช้ฉันทลักษณ์ต่างประเภทกันด้วย ขณะเดียวกัน เนื้อหาบทที่ 15 นี้ ใน **จารึกปราสาทตาพรหม** และ **จารึกปราสาทพระขรรค์** ก็มีคำอ่านที่ต่างกันด้วย ดังจะยกเนื้อหา **จารึกปราสาทจรุง** ซึ่งกวีสร้างสรรค์เนื้อหาให้ต่างจากจารึกต้นแบบ ดังนี้

จารึกปราสาทจรุง

ด้านที่ 1

บทที่ 15 (IV) วสันตติลกา

(29) ślāghyānavadyavinayānvayadīpakena

vikhyātasādhucaritena virājamānā

(30) rāśīs śriyāñ jagati rājapatīndralakṣmīs

śrīmatpurī jayasuvīrapurīti yasyāḥ

(๒๙) ศลาขยานวทยวินยานวยาทีปเกน

วิขยาดสาธูจริเตน วิราขมานา

(๓๐) ราศีศุ ศรียาณ ชคติ ราขปตีนทรลักษมีศุ

ศรียมตปุรี ชยสุวีรปุรีติ ยสยาะ

พระนางราชปตินทรลักษมี ผู้ซึ่งมีเมืองทั้งดงามชื่อว่า ชัยสุวีรปุรี ผู้รุ่งเรืองด้วยดวงประทีป คือ ความอ่อนน้อมที่นำสรรเสริญ ด้วยวงศ์ตระกูลที่ไม่มีที่ติ ด้วยความประพฤดิที่ดี เป็นที่รู้จักกันทั่วไป เป็นกองของทรัพย์สมบัติทั้งหลายในโลก

จารึกปราสาทตาพรหม

บทที่ 15 (IV) อุปชาติ

(29) ślāghyāvadātānvayadīpakena

virājitā rājapatīndralakṣmīḥ |

(30) vikhyātacāritravareṇa raja-

patīśvaragrāmakṛtasthitir yā ||

(๒๙) ศลาขยวาททานวยทีปเคน

วิราจिता ราชปตินทรลักษมีะ |

(๓๐) วิชยาดจาริตรวเรณ ราช-

ปตีสวารกรมกฤตสถิติริ ยา ||

พระนางราชปตินทรลักษมี ผู้สว่างไสวด้วยดวงประทีป และด้วยพระจริยาวัตรอันประเสริฐอันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ วงศ์ตระกูลอันน่าสรรเสริญและสะอาดบริสุทธิ์ พระนางได้ประทับอยู่แล้วที่หมู่บ้านชื่อว่า ราชปตีสวร

จารึกปราสาทพระขรรค์

บทที่ 15 (IV) อุปชาติ

(29) ślāghyāvadātānvayadīpakena

virājitā rājapatīndralakṣmīḥ |

(30) vikhyātacāritravareṇa yā śrī-

suvīravatyāspadamātrvāmśā ||

(๒๙) ศลาขยวาททานวยทีปเคน

วิราจिता ราชปตินทรลักษมีะ |

(๓๐) วิชยาดจาริตรวเรณ ยา ศรี-

สุวีรวตยาสปมตถวาศา ||

นางราชปตินทรลักษมี ปรากฏเด่นชัด เพราะดวงประทีปคือวงศ์ตระกูลที่น่ายกย่องและบริสุทธิ์ผุดผ่อง และด้วยพระจริยาวัตรอันงดงามเป็นที่รู้จักกันทั่วไป พระนางมีวงศ์ฝ่ายพระมารดาที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่สุวีรวติ¹⁴⁹⁰

¹⁴⁹⁰ สำนวนแปลโดย จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์ แปลจากภาษาสันสกฤต,”: 81-

1.3 เนื้อหาจารึกปราสาทจรุง บทที่ 16-18 ตรงกับจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทปราสาทพระขรรค์

ตั้งจะนำยกคำอ่านและคำแปลจารึกต้นแบบ คือ *จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* มาเป็นส่วนนำ ดังนี้

จารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทพระขรรค์

บทที่ 16 (XVI) อุปชาติ

- (31) tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ |
- (32) dikcakravālotkatakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharanīndravarmma ||
- (๓๑) ตโยสุ ตนุโซ มหิตทวิเชนโทร
ทวิเชนทรเวโค ทวิชราชกานตะ |
- (๓๒) ทิกจกรวาโลตกฏกীরตติคนโธ
โย ธีศวารศ ศรีธรรณินทรวรมมา ||

พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีมหิธรราชิตยะและพระนางราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ ผู้มีกลิ่นหอม คือ พระเกียรติยศ (ของพระองค์) ฟุ้งจรทั่วทุกทิศ พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ มีพระนามว่าศรีธรรณินทรวรมัน

บทที่ 17 (XVII) วสันตติลกา

- (33) śākyenduśāsanasudhājanitātmatrptir
bhikṣudvijārthijanasātkṛtabhūtisāraḥ |
- (34) sārāñ jighrksur aśubhāyatanād asārāt
kāyād ajasrajinapādakṛtānatir yaḥ ||
- (๓๓) ศาเกยนทุศาสนสุธาชนิตาตมตฤปติรุ
ภิกษุทวิชารุธิชนสาตกฤตภูตติสาระ |
- (๓๔) สารณ ชิฆฤกษุรุ อศุภายตนาท อสาราต
กายาท อชสรชินปาทกฤตทานติรุ ยะ ||

พระองค์ (พระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมัน) ทรงมีความอึดใจที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะน้ำอมฤต คือ คำสั่งสอนของพระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ (พระพุทธเจ้า) ผู้ได้สร้างแก่นสารของความเจริญ (ทางด้าน วัตถุ) จากพระภิกษุ พราหมณ์ และยาจกทั้งหลาย มีพระราชประสงค์ที่จะจับสาระ (แก่นสาร) จากร่างกายที่ไม่มีแก่นสาร กายซึ่งเป็นที่อยู่ของสิ่งที่ไม่สะอาด พระองค์จึงเป็นผู้ที่นอนน้อมต่อพระบาทของพระชินะเจ้าอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 18 (XVIII) ศารทูลวิกริตตา

- (35) eṣā śrījayavarṃmadevanṛpatin dedīpyamānaujāsan
tasmād vīram ajījanat kṣitibhujāś śrīharṣavarṃmātmaajā |
- (36) vrahmaṛṣer iva devarājam aditir devī sudharṃmāsritam
goptum gāṃ śatakoṭihetivihatārātipravīram raṇe ||
- (๓๕) เอชา ศรีชยวรมมเทวนฤปติน เททีปยมาเนาชสน
ตสมาท วีรม อชิตินต กษิติภุชศ ศรีหรรษวรมมาตมาชา |
- (๓๖) วรหฺมรฺเชร อิว เทวราชม อทิตริ เทวี สุธรรมาศริตม
โคปตุ คํ ศตโกฏิเหตวิหตาราติปรวีริ รณ ||

สตรีผู้นี้ ผู้ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมัน (พระนางชัยราชจุฑามณี) ได้ทำให้พระเจ้าศรีชยเทวะ (พระเจ้าชยวรมันที่ 7) ผู้มีอำนาจที่รุ่งเรืองยิ่ง ผู้มีความเก่งกล้า ผู้อาศัยธรรมะ ผู้ได้สังหารแล้วซึ่งหัวหน้าข้าศึกที่มีความเก่งกล้าในสงคราม ด้วยอาวุธจำนวน 100 โกฏิ เพื่อคุ้มครองแผ่นดิน ให้ประสูติแล้วจากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าธรรมนิทรวรมัน) ผู้เปรียบประดุจพรหมฤาษี ราวกับว่านางอทิติเทวีได้ทำให้จอมเทพ (พระอินทร์) ประสูติแล้ว ผู้มีรัศมีปรากฏรุ่งเรือง มีความอาจหาญ ผู้อาศัยอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมา ผู้มีความเก่งกล้าในหมู่ทหารชั้นนำ ที่ถูกฆ่าแล้วโดยศตโกฏิเพื่อพรหมฤาษีเพื่อที่จะปกครองสวรรค์

1.4. เนื้อหาจารึกปราสาทจรุงที่กวีสร้างสรรค์เนื้อหา ตั้งแต่บทที่ 19 จนจบ

เนื้อหา *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ K. 287 ที่แตกต่างจาก*จารึกปราสาทตาพรหม* และ *จารึกปราสาทพระขรรค์* เริ่มตั้งแต่บทที่ 19 จนจบ ดังนี้

บทที่ 19 (XIX) อุปชาติ

(37) sadvṛttibhir harṣitavandhur ātma-

vīryāptarājyo hatavandhavam yah |

(38) yudhiṣṭhiram kṛṣṇavitīṇarājyañ

jigāya nītyāpi ca naiva dhāmnā ||

(๓๗) สทฤฤติภีรุ หริษิตวนธรุ อาตม-

วีรยาปตราชโย หตวนธวั ยะ |

(๓๘) ยูธิษฐีรุ กฤษณวิทีรณราชยณ

ชิกาย นีตยาปิ จ ไนว ธามนา ||

พระองค์ทรงกระทำให้นายติพีน้องสนุกรื่นเริงแล้วด้วยความประพฤติที่ดี ผู้มีราชสมบัติที่ได้
อภิเชกแล้ว ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์เอง ได้รับชัษชนะแล้วซึ่งยูธิษฐีรุะ ผู้มีราชสมบัติที่ได้
อภิเชกแล้วโดยพระกฤษณะ ด้วยนโยบาย แต่มิใช่ด้วยอำนาจ

บทที่ 20 (XX) อุปชาติ

(39) kalpānalāvdyor dharaṇī tapantī

tapāmsi¹⁴⁹¹ yāntī guṇaraśim iṣṭam |

(40) yam ekam ekaikaguṇān nu kṛṣṇān

tapasyayā pañcapatīñ jahāsa ||

(๓๙) กลปานลาวัธโยรุ ธรรณี ตปนตี

ตปาสิ ยานตี กุณรสิม อิษฏม |

(๔๐) ยม เอกม เอไกกคุณาน นุ กฤษณาน

ตปสยยา ปณจปตีณ ขหาส ||

แผ่นดินขณะทีบ่าเพ็ญตบะ 2 อย่างอยู่ในไฟทีเผาผลาญกัลป์ และในน้ำ ขณะทีไปสู่พระองค์
เพ็ญผู้เดียว ผู้เป็นที่รวมแห่งคุณสมบัติทีเลิศทั้งหลาย ผู้ทีนำปรารณาคงจะหัวเราะเยาะนางกฤษณา
ผู้มีคุณสมบัติแต่ละอย่างๆ ผู้มีสวามี 5 คน ด้วยการบ่าเพ็ญตบะ

¹⁴⁹¹ Cœdès อ่านเป็น tapāmsī ซึ่งไม่น่าจะใช่รูปคำศัพท์นี้ เพราะผิดหลักไวยากรณ์ ต้องเป็น tapāmsi

บทที่ 21 (XXI) อุปชาติ

(41) urvyā svamūrtyā svayam arthito yo
vāggmī kṛtāsīr yatibhir jigāya |

(42) gomūrttim urvīm pṛthum arthayantan
drutām girāgñim bhṛguṇābhisaptam ||

(๔๑) อูรวยา สวมูรตตยา สวยม อรติโต โย
วาคมมี กฤตาซีรุ ยติภีรุ ชิคาเย |

(๔๒) โคมูรตติม อูรวี ปฤถุม อรถยนตน
ทรุตา คีราคนิม ภฤคุณภิศปตม ||

พระองค์ผู้เป็นนักวาทศิลป์ ผู้มีการอวยพรที่ถูกต้องแล้วโดยบรรดานักพรต ผู้ถูกขอแล้วโดย
แผ่นดินที่มีรูปของตนเองด้วยตนเอง ทรงชนะแล้วซึ่งนางปฤคุ ผู้ขอแผ่นดินที่อยู่ในรูปของโคที่หนีไป
แล้วในรูปของคำพูด และในรูปของไฟ ที่ถูกสาปแล้วโดยฤษีภฤคุ

บทที่ 22 (XXII) อุปชาติ

(43) sakaustubhe vakṣasi karkaṣe śrīr
duḥkham vasantī dhruvam acyutasya |

(44) yasyāpi ratnatrayabhakticitre
snigdhe sukhan niścālam eva reme ||

(๔๓) สเกาสตุเก วักษสี กรกเศ ศรีรุ
ทุหขัม วสนตี ธรุวม อจยุตสเย |

(๔๔) ยสยาปี รตนตฺรยภกฺติจิตฺเร
สนิกเช สุขน นิสฺจลฺม เอว เรเม ||

ขณะที่อาศัยที่พระอุระที่หยาบกระด้าง ที่หลากหลายด้วยความจงรักภักดีต่อแก้ว 3 ประการ
ที่ประดับด้วยแก้วเกาสตุกะ ของพระวิษณุ พระศรีคงจะมีแต่ความเดือดร้อนอย่างนั้นแน่ๆ แต่
พระศรีขณะอาศัยที่พระอุระที่น่ารัก ที่หลากหลาย ด้วยความจงรักภักดีต่อรัตนตรัยประการของ
พระองค์ คงจะมีความสุขอย่างต่อเนื่องเป็นแน่

บทที่ 23 (XXIII) อุปชาติ

- (45) svanādrībhārair vahuśo yadīyais
tarognibhir bhedanadāhabhītyā |
- (46) svāṇḍan nu vaddhvā śatarudrapāṇi-
pāsair vyadhād viśvasṛg amvumadhye ||
- (๔๕) สวรรณาทริภาไรรุ วहुโส ยทียีส
ตโรคนิภिरุ เกทนทาหิตยา |
- (๔๖) สวานนุชน นุ วทฐวา ศตรุทรปาณิ-
ปาไศรุ วุยซาทุ วิศวัสฤค อมวุมธเย ||

ราวกับว่าเพราะความหวาดกลัวต่อการเผาไหม้ด้วยไฟ เพื่อทำลายอย่างยิ่งยวด คือ อานูภาพ
ของพระองค์ที่หนักแน่นเหมือนภูเขาพระสุเมรุ (ภูเขาทอง) จึงได้ผูกไซ่ (จักรวาล) ของตนเองไว้ด้วย
บ่วง คือ พระหัตถ์ของพระรุทรจำนวนนับร้อย ท่ามกลางมหาสมุทร

บทที่ 24 (XXIV) อุปชาติ

- (47) yadaṁśumattejasi digvikīrṇe
sarve subhājas tamaso vimuktāḥ |
- (48) kṣoṇīm punaś śāsati dharmmarāje
nijapriyāriprahr̥tā purastāt ||
- (๔๗) ยทศุมตเตชสิ ทิกวิกีรเณ
สรเว สุภาชส ตมโส วิมุกตา
|
- (๔๘) กุโชนี ปุนศ ศาสติ ธรมมราเช
นิชปริยาริปรหฤตา ปุรสตาต ||

เมื่อพระราชอำนาจที่มีแสงของพระองค์ ขจรขยายไปในทิศานุทิศ สัตว์โลกทั้งปวงถูก
ปลดปล่อยแล้วให้พ้นจากความมืดมิด เมื่อพระธรรมราชา (ยุधिษฐิระ) ทรงปกครองแผ่นดินใหม่ ซาชา
อันเป็นที่รักของพระองค์ ถูกอศุคกระซางมาแล้ว โดยศัตรูต่อหน้าต่อตา

บทที่ 25 (XXV) อุปชาติ

(49) daṇḍyapratīkṣyeṣv aparaprayukto

yo yuṅkta daṇḍāpacitī vṛṣā tu

(50) gāṇ gādhiputrasya girā triśāṅkau

pratyūham īśe smaram avjyoneḥ

(๕๙) ทณทยปฐติภษเยษว อปรปรยุกโต

โย ยุงกต ทณฑาปจิตี วฤษา ตู

(๕๐) คาณ คาธิปฐตรสย คิรา ตริสงเกา

ปรตยูหม อีเช สมรม อวชโยเนะ

พระองค์ผู้ไม่ได้ถูกใช้ผู้อื่น ได้พระราชทานการลงโทษ และพระราชทานรางวัลแก่คนที่ควรได้รับโทษทัณฑ์ และแก่คนที่ขอ แต่ทว่าฉันได้ให้ทั้งฟ้าแก่ตรีสังกุ เพราะคำพูดของฤษีคาถิ และเพราะคำพูดของพระพรหม เขาได้อุทิศความรักแด่พระศิวะเป็นประจำทุกวัน

บทที่ 26 (XXVI) อุปชาติ

(51) bhujāṅgabhedī śaravandhanebhyo

yo guptamittro mṛtadānadakṣah

(52) pareṣu lakṣmīpatibhārabhārī

javī virāḍ ūrjitapakṣapaṅktiḥ

(๕๑) ภุชงคเกทร ศรวนธเนภโย

โย กุปตมิตตโร มฤตทานทกษะ

(๕๒) ปเรษุ ลกษมีปติภารภารี

ชวี วีราฐ อูฐิตปภษปงกติะ

พระองค์ ผู้เชี่ยวชาญในการอุทิศทานสำหรับผู้ที่ยายชนม์แล้ว พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ ผู้แบกภาระของพระวิษณุ คือ คัมครองโลก ผู้รวดเร็ว มีแถวของทหารที่เข้มแข็ง พระองค์เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในการพระราชทานน้ำอมฤตแก่ผู้อื่น

บทที่ 27 (XXVII) อุปชาติ

- (53) smarāṅgasaundaryyaharo pi manye
smarārinetrānalanaṣṭaśaṅkaḥ |
- (54) yo ntarnidhiṣṭho nijakīrttidugdha-
sindhau sadā kāmam adāḥ juṣadbhyaḥ ||
- (๕๓) สมราวังคเสานทรยยหโร ปี มนเย
สมราริเนตรานลนษฏศงกะ |
- (๕๔) โย นตรนิดิษโฐ นิชกีรตติทุคธ-
สินเฮา สทา กามม อทาษุ ชุษทภยะ ||

ข้าสงสัยว่า แม้พระองค์จะทรงมีพระสิริโฉมงดงามปานกามเทพ แต่พระองค์ทรงไม่หวาดกลัว
ไฟจากพระเนตรของพระศิวะ พระองค์ประทับอยู่ในขุมทรัพย์ที่อยู่ภายในเกษียรสาคร คือ พระ
เกียรติยศของพระองค์ที่ได้พระราชทานสิ่งที้นำปรารณาแก่ผู้ที่รักพระองค์

บทที่ 28 (XXVIII) อุปชาติ

- (55) utsāhacaṇḍānilatāritena
mahaujasā śaktisakhas sakhaḍgaḥ |
- (56) samitpriyo vahnir ivādahad yo
dviṣaṇḍam iddhadyutir iṣṭiceṣṭaḥ ||
- (๕๕) อุตสาหจณขานิลตาริเตน
มหาชสา ศกตีสขส สขทคะ |
- (๕๖) สมิติปริโย วหนิร อิวาททท โย
ทวิษณณทม อิทททุติร อิชฎิเจษฎะ ||

พระองค์ผู้มีหอกเป็นสหาย ทรงถือพระขรรค์ เป็นผู้รักการสงคราม เป็นผู้มีความรุ่งโรจน์
อย่างยิ่ง เป็นผู้กระทำการเคารพบูชาเทพ ด้วยการเซ่นสรวงเป็นประจำ ได้เผาไหม้บรรดาศัตรูด้วย
พระบรมเดชานุภาพ ที่ถูกกระตุ้นเตือนแล้วด้วยลม คือ ความเพียรพยายาม เหมือนไฟที่มีอานุภาพ
เป็นเพื่อน มีพาหนะ คือ แรต และโปรดฟืน มีเปลวไฟลุกโชน ได้เผาไหม้ป่า คือ ศัตรู ด้วยอานุภาพ
อย่างยิ่งยวด ที่ถูกกระตุ้นเตือนด้วยลมที่พัดโหมกระหน่ำ

บทที่ 29 (XXIX) อุปชาติ

(57) stheṣṭhaṃ paraṃ vrahmayaśāś ca yasya

digvyāpakam vāgvibhavavyatītam |

(58) virodhinām apy aviruddharūpam

anādimadhyāntam alaṅghanīyam ||

(๕๗) สฤษฏ์ ปรี วรหมายศศ จ ยสย

ทิกวยาปกั วาควิวววยตีตม |

(๕๘) วิโรธินาม อปย อวิรุทธรูปม

อนาติมธยานตม อลงขนิยม ||

พระเกียรติยศของพระองค์ มีความมั่นคงไม่คลอนแคลน เหมือนพรหมอันสูงสุด ที่แทรกซึมไปทั่วทุกสารทิศ ที่อยู่พันอำนาจของคำพูด แม้บรรดาข้าศึกก็ไม่อาจจะขัดขวางได้ ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และสิ้นสุด ไม่อาจจะก้าวข้ามไปได้

บทที่ 30 (XXX) อุปชาติ

(59) samīkṣya sūryyaṃ ripavo yadīyan

tejas smarantaś śaśinañ ca vaktram |

(60) vivarṇavaktrā girikandarāsu

tayor agamyāsu karair nu līnāḥ ||

(๕๙) สมิกษย สุรยย์ ริบโว ยதியน

เตชส สมรนต์ศ ศศินญ จ วกตรม |

(๖๐) วิวรรณวคตรา คิริกนทราสุ

ตโยร อคมยาสู กไรรุ นุ ลีนาะ ||

บรรดาข้าศึกที่มีใบหน้าถอดสี หลังจากที่ได้เห็นพระอาทิตย์ และประจักษ์ถึงพระราชอำนาจของพระองค์ เมื่อรำลึกถึงพระจันทร์ คือ พระพักตร์ของพระองค์ จึงคงจะไปแอบซ่อนตัวในซอกเขาที่แสงของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นส่องไปไม่ถึงอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 31 (XXXI) อุปชาติ

(61) mahaujaso yena jitā dviṣantaḥ

śritā nagotsaṅgapayodavṛṇḍe

(62) harīn haranti sma valād abhīkṣṇam

viśvambhareṇeva sudhāmsūsatruḥ

(๖๑) มหาชโส เยน ชิตา ทวิษนตะ

ศรिता นโคตสงคปโยทวฤณเฑ

(๖๒) हरिन् हरन्ति स्म वलाढ अक्षिणम्

วิศวมภเรณเวว สุธำศุศตฺรุษ

บรรดาข้าศึก ผู้มีอำนาจอย่างยิ่ง ที่ถูกพระองค์ชนะแล้ว ได้ไปอาศัยอยู่ในหมู่เมฆที่ปกคลุมยอดเขา ได้จับเหล่าวานรด้วยพละกำลังอยู่ทุกขณะ เหมือนกับบราหฺม (ศัตรูของผู้มีน้ำอ้อมฤตเป็นแสง) ที่ถูกพระวิษณุชนะแล้ว

ด้านที่ 2

บทที่ 32 (XXIX) อุปชาติ

(1) tejasvino yasya bhṛśan daśāsās

santāpitās tīkṣṇatarais tarobhiḥ

(2) vinetukāmāḥ parigāḍhatāpaṃ

manye yaśāscandanacarcitāṅgyaḥ

(๑) เตชสฺวิโน ยสฺย ภฤศน ทศาศาส

สนตาศิตาส ติกษณตโรสฺ ตโรภิษ

(๒) วินेतุกามะ ปริกาตฺมตาศิ

มนเย ยศศจนทนจรจิตางคฺยษ

ข้าคิดว่ ทิศทั้งสิบได้ถูกเผาไหม้แล้วอย่างรุนแรงด้วยพระราชอำนาจมหาศาลของพระองค์ บรรดาที่จจะบรรเทาความร้อนที่รุนแรง จึงเป็นผู้ที่มีร่างกายถูกปกคลุมแล้วด้วยไม้จันทน์ คือ พระเกียรติยศของพระองค์

บทที่ 33 (XXXIII) อุปชาติ

(3) śriyaṃ vidhātā jagatām ajasraṃ

vṛṣapriyo tulyatarās triloke

(4) na ced anaṅgañ jayati sma sarvvair

aṅgair anaṅgārīr abhūt sphuṭaṃ yaḥ

(๓) ศรีย์ วิธาดา ชคตาม อชสรุ

วฤษปริโย ตุลยตราส ตริโลก

(๔) น เจท อนงคณ ชยติ สม สรวไวร

องไคร์ อนงคาริรุ อภุต สพุฏฐึ ยะ

พระองค์ ผู้สร้างทรัพย์สมบัติทั้งหลายให้แก่โลกตลอดเวลา ผู้รักในความถูกต้อง (ธรรมะ) เป็นผู้ที่ไม่มีผู้ใดเทียบได้อย่างยิ่งในโลกทั้งสาม ถ้าหากไม่ทรงชนะกามเทพ ด้วยส่วนประกอบต่างๆ ของพระวรกายทั้งหมดแล้ว ก็คงจะเป็นพระศิวะ ผู้มีวิ้วเป็นที่รักอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 34 (XXXIV) อุปชาติ

(5) pratāpakalpāntakṛśānudagdhe

viplāvite kīrtimahārṇavena

(6) kenāpi vidviddhṛdaye didipe

vibhāvito yena sadādhivahniḥ

(๕) ปรัตปกल्पานตกฤษานุกตฺเธ

วิปลาวิเต กีรตติมหารณเวน

(๖) เกนาปิ วิทวิทฺธฤทเย ทิทิเป

วิภาวิทเ ยน สทาธิวหนิะ

ไฟ ที่เหนือไฟอื่นๆ คือ ความดีที่พระองค์ทรงกระทำให้เกิดขึ้น ก็ยังส่องแสงรุ่งเรืองโดยวิธีใดวิธีหนึ่งในใจของข้าศึก ที่ถูกแผดเผาโดยไฟบรรลัยกัลป์แล้ว คือ พระราชอำนาจของพระองค์ ที่จมอยู่ในมหาสมุทร คือ พระเกียรติยศของพระองค์

บทที่ 35 (XXXV) อุปชาติ

(7) yatra kṣitīndrās cature grhīta-

muktā raṇe dussakarās svakanyāḥ |

(8) nighnan pulomānam upāsyamānam

indras tv anuhrādahṛtāstrabhāryyaḥ ||

(๗) ยตร กษีนิทราศ จตุเร คฤทิต-

มุกตา รณ ดุสสการาส สวกนยาะ |

(๘) นิคหนน บุโลมานม อุปาสยมานม

อินทรส ตว อนุหราทพฤตาสตรภารยยะ ||

พระราชาทรงหลาย ผู้ครอบครองแก้วมุกตา ในการสู้รบได้ประทานครธาของตนเอง พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการแก่พระองค์ผู้เชียวชาญ แต่พระอินทร์ขณะที่สังหารบุโรมันที่กำลังเข้ามาใกล้ มีอาวุธ และภรรยาของตนถูกพาหนีไปแล้วโดยอนุหราทะ

บทที่ 36 (XXXVI) อุปชาติ

(9) na jātu drpto rcitagotamo yo

dānāmvunā plāvītabhūtaḥ pi |

(10) indradvipo laṅghitagotamas tu

drptaḥ kilārdrikṛtagaṇḍamātraḥ ||

(๙) น ชาตุ ทฤปโต รุจิตโคตโม โย

ทานามวุนา ปลาวิตภูตโล ปิ |

(๑๐) อินทรทวีโป ลงฆิตโคตมส ตุ

ทฤปตะ กิลารุทริกฤตคณฐมาตระ ||

พระองค์ไม่เคยทรงหยิ่งผยอง มีแต่เคารพบูชาพระสมณโคตม และได้ทรงกระทำให้แผ่นดินท่วมท้นไปด้วยสายน้ำ คือ ทาน (ทรงบริจาคทาน) แก่ช้างของพระอินทร์ (ช้างเอราวัณ) ที่มีวมา ไม่ล่วงเกินพระสมณโคตม แต่ก็เพียงทำให้แก้มของตนเองเปียกเท่านั้น

บทที่ 37 (XXXVII) อุปชาติ

(11) sapuṇḍarīko vivudhapriyo yo

dānotkaṭaḥ puṣkaravān sakakṣyaḥ |

(12) anekapo goravatamsabhūtaś

śucis surendrebha ivāvabhāṣe ||

(๑๑) สปุณฺฑรีโก วิวุดฺหปริโย โย

ทาโนตคกฺฆะ ปุษฺกรวาน สกกฺษยะ

(๑๒) อเนกโป โครวตํสภูตศ

ศุจิสฺ สุเรนฺทเรภ อิวาภษา

พระองค์ผู้มีเศวตฉัตร ทรงเป็นที่รักของผู้คงแก่เรียน ทรงโดดเด่นด้านการให้ทาน ผู้มีสระดอกบัว ผู้มีสถานที่อยู่ของข้าราชการฝ่ายใน (มเหสีและเหล่านางสนม) เป็นผู้คุ้มครองคนหมู่มาก เป็นเครื่องประดับของแผ่นดิน บริสุทธิเหมือนกับช้างของพระอินทร์ ช้างผู้มีดอกบัว เป็นที่รักของเทพทั้งหลาย ผู้บ้ำคั่งเพราะการตกมัน ผู้มีวง ผู้อยู่ในเพนียด ผู้คุ้มครองเทพเป็นจำนวนมาก ผู้เป็นเครื่องประดับสวรรค์ ผู้มี (กาย) สีขาวสะอาดบริสุทธิ์

บทที่ 38 (XXXVIII) อุปชาติ

(13) kalābhipūrṇo py akalānkabhāg yo

cyuto py akṛṣṇo pi sahasradṛṣṭiḥ |

(14) vaśī vṛṣāṅko py avināsiteṣṭiḥ

kenāpy aśeṣāmaramūrttivittah ||

(๑๓) กลาภิปุรฺโณ ปย อกลนฺกภาก โย

จยฺโต ปย อกฤษฺโณ ปิ สหสฺรทฤษฺติ

(๑๔) วาศี วฤษฺางโก ปย อวินาศิตेषฺติ

เกนาปย อเศษามรมูรฺตติวิตตะ

พระองค์แม้จะทรงบริบูรณ์ไปด้วยศิลปะ แต่ก็ปราศจากส่วนเสี้ยวของความเป็นพระจันทร์ แม้จะไม่สิ้นสลาย แม้จะไม่ใช่พระกฤษณะ¹⁴⁹² แต่ก็เป็นผู้มีดวงเนตรนับพัน คือ พระอินทร์ แม้จะมีเครื่องหมาย แต่ก็ไม่ทรงทำลายยัญพิธี พระองค์ทรงมีคุณสมบัติ คือ รูปของเทพทุกองค์ โดยประการใดประการหนึ่ง

¹⁴⁹² แปลอีกความหมายหนึ่งได้ว่า แม้จะปราศจากกายสีดำ

บทที่ 39 (XXXIX) อุปชาติ

- (15) rāme svayaṃ vairivadhāya yāte
viddho diśat paddhatim amvurāsīḥ |
- (16) yasyācalasyāpi sa sañjahāra
sainyair yuyutsūn yavanendravrīrān ||
- (๑๕) ราเม สวयั ไวริวธาย ยาเต
วิทโธ ทิศต ปทตติม อมวูราสีะ |
- (๑๖) ยสยาจลสยาปิ ส สณชหาร
ไสนไยรุ ยยุตสุน ยวเนนทรวีริน ||

เมื่อพระรามเสด็จไปด้วยพระองค์เอง เพื่อสังหารศัตรู พระสมุทรรผู้ถูกยิงแล้ว (ด้วยลูกศร) จึงได้มอบทางเดินให้แล้ว (แก่พระราม) แต่มหาสมุทรรนั้นได้สังหารผู้เก่งกล้าในหมู่พระราชายวณะ (จาม) ผู้ปรารถนาที่จะต่อสู้กับบรรดาทหารของพระองค์ผู้ที่อยู่กับที่

บทที่ 40 (XL) อุปชาติ

- (17) yat samstute nena vimohitās smah
kiñ citram īso muninātmanmūrdhni |
- (18) vrahmātmāsarḡge pi madhudviṣeti
bhrānto vravīd yam hṛtabhārggavendraḥ ||
- (๑๗) ยต สัสตุเต เนน วิโมหิตาส สมะ
กิณ จิตรม อีโศ มุนินาตมูรทฐนิ |
- (๑๘) วรหมาตมสสรคเค ปิ มธูทวิเชติ
ภรานโต วรวีท ยั หฤตภารคคเวนทระ ||

เนื่องจากพวกเราถูกทำให้หลงผิด เพราะการสดุดีพระองค์ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใด ที่พระศิวะจะมีรูปพระมุนี (พระพุทธรเจ้า) อยู่บนเศียรของตน และจะแปลกอะไรเล่า ในการสร้างพระพรหมด้วยตนเองจากพระวิษณุ เจ้าแห่งพวกจามจึงได้กล่าวกับพระองค์ด้วยความงุนงงว่า
อย่างนี้

บทที่ 41 (XL) อุปชาติ

(19) yo vikrameṇāharaṇe pi śakto

lakṣmyā valibhyo na jahāv upāyān |

(20) jagacchriyaṃ vāmanatāṅgato hi

haran hariḥ kiṃ vihatātmaśakteḥ ||

(๑๙) โย วิกรเมณาหระณ ปิ ศกโต

ลกษมยา วลิกโย น ชหาว อุปายาน |

(๒๐) ชคจฉริยัม วามนตางคโต หิ

หรนุ หริหะ กัม วิหตาตมศกเตหะ ||

พระองค์แม้จะทรงมีพระปรีชาสามารถในการนำมาซึ่งพระลักษมี โดยอาศัยคนที่มีอำนาจ แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งนโยบาย (ในการปกครองบ้านเมือง) ส่วนพระหริขณะที่นำไปซึ่งทรัพย์สมบัติของโลก ด้วยร่างกายของความเป็นคนแคระ (วามนะ) เพราะอำนาจของตนที่หมดไปแล้ว ใช่หรือไม่ ?

บทที่ 42 (XLII) อุปชาติ

(21) vālye pi yaḥ potriṇam ugravīryan

drutāgatam māṇavamarddanotkam |

(22) jaghāna doṣṇā giriśārjunau tu

dūreṇa vāṇena vṛhadvivādau ||

(๒๑) วาลเย ปิ ยะ โปตริณัม อุกรวีรียาน

ทรุตาตตม มาณวมรุตทโนตคม |

(๒๒) ชฆาน โทษณา คิริศารชุนา ตู

ทูเรณ วาเณน วฤททวิวาเทา ||

แม้ขณะที่ยังเยาว์วัย พระองค์ทรงสังหารหมู่ป่าที่น้ำกล้ว และแข็งแกร่งที่วิ่งมาโดยเร็ว ที่ต้องการจะบดขยี้มนุษย์ ด้วยพระหัตถ์เพียงข้างเดียว แต่พระคิเวและอรชุนที่ได้ทะเลาะกันอย่างรุนแรง ก็ได้สังหารหมู่ป่าด้วยลูกศร ที่ยิงมาจากที่ห่างไกล

บทที่ 43 (XLIII) อุปชาติ

(23) vitanvato yasya maheśvaratvam

anujñayā śaṅḍhajano pi yātaḥ |

(24) strītvam sadeśasya tu bhūpatīndra

ilābhidhāno vanataḥ kadā cit ||

(๒๓) วิตนวัตโต ยสย มเหศวรตวาม

อนุชญยา ศณฺฑชโน ปี ยาทะ |

(๒๔) สตรีตวํ สเทศสย ตู ภูปตีนฺดร

อิลาภิธาโน วนตะ กทา จิต ||

แม้ว่ากะเทยก็บรรลุถึงความเป็นผู้หญิง ด้วยการอนุญาตของพระองค์ ผู้ปรากฏพระองค์เป็นพระเป็นเจ้าสูงสุด แต่พระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศสเทศะ ที่มีนามว่า อิละ เพราะไปอยู่อาศัยในป่าในกาลครั้งหนึ่ง

บทที่ 44 (XLIV) อุปชาติ

(25) dantastanām dviddiviradendralakṣmī-
prasādhikām raktavilepanārdrām |

(26) vidhūtakarṇavyajanām vidhūya

doṣṇābhireme samaraśriyā yaḥ ||

(๒๕) ทนตสนำ ทวิทวิเรนฺดรลักษมี-

ปรสาริกำ รุกตวิเลปนารฺทราม |

(๒๖) วิธูตกรณวฺจนา วิธูย

โทษณภิเรเม สมรศรียา ยะ ||

พระองค์หลังจากที่ได้ทรงปราบหญิงรับใช้ด้วยพระหัตถ์ ผู้เป็นเหมือนพระลักษมีที่เป็นเจ้าแห่งช้างของศัตรู ที่มีงาเป็นถัน ที่เปียกชุ่มไปด้วยเครื่องลูบไล้ คือ เลือด ที่มีพัด คือ หู ที่โบกกวัดแกว่งไปมา พระองค์ก็เลยทรงสนุกสนานกับความงามในสนามรบ

บทที่ 45 (XLV) อุปชาติ

(27) kandarpparūpaḥ parito vitatya

kīrtyaṇavāmbhas trijagadghanam |

(28) dhruvaṃ bhiyeśajvalanān mahībhṛc-

chiro dhitasthau sukham amvujāksaḥ ||

(๒๗) กนทรปปรูปะ ปริโต วิตตย

กีรตยรณวามภส ตริชคตทฆนั |

(๒๘) ธรุวั ภิเยศจวลนาน มหิภฤจ-

ฉิโร ฉิตสเถา สุขม อมวุชากษะ ||

พระองค์ผู้มีพระเนตรเหมือนดอกบัว ผู้มีพระวรกายงามเหมือนกามเทพ หลังจากห่อหุ้มแห่ง
ของโลกทั้งสามไว้ด้วยห้วงมหรณพ คือ พระเกียรติยศของพระองค์ คงจะได้ประทับอยู่บนยอดของ
ภูเขาพระสุเมรุอย่างมีความเกษมสำราญ เพราะเกรงกลัวไฟของพระศิวะอย่างนั้นเป็นแน่

บทที่ 46 (XLVI) อุปชาติ

(29) vibhīṣaṇo bhrātrvahīkṛto yad

rāmāśrito nādbhutam adbhutan tat |

(30) jaghāna yac cāmpatim yaviyān

nighnīkṛto yattarasānuraktam ||

(๒๙) วิภาษโณ ภราตฤวหิษกฤโต ยท

รามาศรีโต นาตฤตม อทฤตน ตต |

(๓๐) ชฆาน ยจ จามปตี ยวียาน

นิฆนีกฤโต ยตตรसानุรกตม ||

ไม่เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่พิเภกถูกพี่ชายขับไล่ แล้วไปอาศัยอยู่กับพระราม แต่ที่นน่าอัศจรรย์ก็
คือ น้องชายผู้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของพระองค์ ได้ทรงสังหารกษัตริย์แห่งจามปา ผู้เป็นที่รักอย่างยิ่ง
ของพระองค์

บทที่ 47 (XLVII) อุปชาติ

- (31) vanyebhalavdhaikaśaro py ajah praḅ
bhuvi pratītaḅ kimu yas svadhāmnā |
- (32) vanyadvipendrāhataśindhurastha-
vīrendracāmpādhīparājasīḅhaḅ ||
- (๓๑) วนเยภลวฤคโศโร ปย อชะ ปฺราค
ภฺวึ ปฺรตีตะ กิมุ ยส สฺวธามนา |
- (๓๒) วนยทวิเปนทฺรหตสฺนธฺรสถ
วีเรนฺทฺรจามปาธึปฺราชสีหะ ||

ในอดีตกาล อชะ ได้ใช้ลูกศรเพียงลูกเดียวจับข้างป่า และมีชื่อเสียงเลื่องลือทั่วโลก ส่วนพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ ทรงอาศัยจอมแห่งข้างป่า ทำลายเจ้าของคนเก่งที่อยู่บนหลังข้าง และทำลายราชสิงห์ผู้เป็นเจ้าของป่าด้วยพระราชอำนาจของพระองค์เอง เราจะพูดว่าอย่างไรดีเล่าเกี่ยวกับพระองค์

บทที่ 48 (XLVIII) อุปชาติ

- (33) śubhram yaśo yasya jagatsu sāndram
śanke śrītāḅ pakṣīḅrgāḅ prapannāḅ |
- (34) śāsadvīpadhvāmḅḅamukhās sitatvam
haimam hiraṅyatvam ivādrīrājam ||
- (๓๓) ศุภฺรํ ยโศ ยสย ชคตฺสุ สานฺทฺรํ
ศงเก ศฺริตาชะ ปกฺขิมฤคาชะ ปฺรปนนาชะ |
- (๓๔) ศศทฺวิปธฺวักฺษมนฺุชาสฺ สิตตฺวํ
ไหมี หิรณฺยตฺวม อิวาทฺริราชม ||

ข้าสงสัยว่านกและสัตว์ทั้งหลาย กระต่าย ข้าง และอีกา อาศัยพระเกียรติยศที่สะอาดบริสุทธิ์ที่แทรกซึมไปทั่วโลกของพระองค์ ได้กลายเป็นสีขาว เหมือนกับพวกสัตว์เหล่านี้อาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมาลัย ที่เป็นทองคำก็กลับกลายเป็นทองไปด้วย

บทที่ 49 (XLIX) อุปชาติ

(35) lakṣmīdharārdhdhendudharārdhdhadeham

ekīkṛtan nyasya himāmsum āsye |

(36) aṅge śriyan nirjita-kāmadhāma-

vīryādhikaṃ yan nu¹⁴⁹³ asṛjad vidhātā ||

(๓๕) ลกษมีธรรารทุเณทุธรรารทุเทหม

เอกีกฤตน นยสย หิมำศุม อาสเย |

(๓๖) องเค ศรียน นริชิตกามธำ-

วีรยาธิกั ยน นุ อสุจท วิธำตา ||

หลังจากที่ได้นำพระจันทร์ไปวางไว้ที่พระพักตร์ และนำพระลักษมีไปวางไว้ที่พระวรกาย พระพรหมก็คงจะได้สร้างพระองค์ ผู้มีพระวรกายครึ่งหนึ่ง คือ พระวิษณุ และพระศิวะ ที่ถูกนำมา รวมกันให้เป็น 1 เดียว ที่อุดมไปด้วยอำนาจ และความเก่งกล้าของเทพผู้ชนะกามเทพอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 50 (L) อุปชาติ

(37) sūryāhitaśrīś śritavīryaratno

yaḥ kīrttisaugandhyasugandhitāśaḥ |

(38) kalādalādhyo bhramarābhijūṣṭaḥ

padmaś śriyo nūnam adhāyi dhātṛā ||

(๓๗) สุรยาฮิตศรียศ ศริตวีรยบรตโน

ยะ กิรตติเสาคนธยสุคนธิตาศะ |

(๓๘) กลาฑลาธโย ภรมรารภิชูษฏะ

ปทมศ ศรียะ นูนม อธายิ ธำตรา ||

พระองค์ผู้มีพระศรีถูกฝากไว้กับพระอาทิตย์ ผู้มีรัศมี คือ ความเก่งกล้าที่อาศัยอยู่แล้ว ผู้มี ทิศทุกทิศถูกทำให้หอมของพระเกี๋ยรติยศ ที่บริบูรณ์ด้วยกลีบ (ดอกบัว) คือ ศิลปะ พระองค์ต้องเป็น ดอกบัวของพระศรีที่ถูกพระพรหมสร้างขึ้นมานั้นแน่ๆ

¹⁴⁹³ คำนี้ Cœdès อ่านเป็น **nv** อันที่จริงตามรูปศัพท์ที่สอดคล้องกับอสังการ **v** ควรจะเป็นสระอุ คือคำว่า **nu**

บทที่ 51 (LI) อุปชาติ

(39) santānasambhūtavibhūtibhāg yas

sarājahaṃsāgravimānarūḍhaḥ

(40) śubhradvipendras s[u]manovikīrṇām

kṣoṇīm arakṣat tridivam yathendraḥ

(๓๙) สนทานสัมภูตวิภูติภาค ยส

สราชหัสาศรวิมานรูฒะ

(๔๐) ศุภรทวิเปนทรส ส [ุ] มโนวิกิรณำ

กฺโขณิํ อรกษตฺ ตริทิวํ ยถเณทระ

พระองค์เป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วในวงศ์ตระกูล (หรือจากต้นกัลปพฤกษ์) ผู้เป็นเหมือนช้างเผือก ได้ขึ้นไปแล้วสูวิมานอันประเสริฐ ที่มีรูปราขหงส์ ได้ปกครองแผ่นดินที่เนื่องแน่นด้วยคนจิตใจดี เหมือนพระอินทร์คุ้มครองสวรรค์ที่เนื่องแน่นไปด้วยเทพ

บทที่ 52 (LII) อุปชาติ

(41) vaktran dhruvam pūr[ṇa] sudhāmsunāṅgam

tadaṃsunā hlādanakāri yasya

(42) cetas tu dugdhāmvudh[i]nā gabhīram

suptāmvujākṣam vidadhe vidhātā

(๔๑) วกฺตรน ธฺรุวํ ปูร [ณฺณ] สุธำศุนำงคํ

ตทศุณา หลลาทนการิ ยสย

(๔๒) เจตสฺ ตุ ทฺฤธำมฺวฺธ [ิ] นา คภีริ

สุปฺตามฺวฺจำกฺษํ วิธเธ วิธำตา

พระพรหมคงจะได้สร้างพระพักตร์ของพระองค์ด้วยพระจันทร์เต็มดวง ได้สร้างพระวรกายที่สร้างความชื่นใจ ด้วยแสงของพระจันทร์นั้น และสร้างพระหฤทัยที่ลึกซึ้งที่เหมือนกับพระวิษณุบรรทมแล้วด้วยเกษียรสาครอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 53 (LIII) อุปชาติ

(43) śuśko bhavat kumbhabhavasya vaktra [m]

praviśya sadyaḥ payasān nivāsah |

(44) bhūyastayā yasya tu kīrttisindhur

dhruvaṃ jagadvaktram atīva vṛddhaḥ ||

(๔๓) ศุษโก ภวต กุมภภวสย วกตฺร [ม]

ปฺรวศย สทยะ ปยसान นวาสะ |

(๔๔) ภฺยสฺตยา ยสย ตฺ กศฺตศินฺธุร

ธฺรวว ชคทวกตฺรม อตีว วฤตฺธะ ||

หลังจากที่ (มหาสมุทร) ได้เข้าไปในปากของฤษีที่เกิดในหม้อ (ฤษีอค์สตายะ) ได้เหือดแห้งแล้ว
ทันที แต่มหาสมุทร คือ พระเกียรติศของพระองค์ หลังจากที่ได้เข้าไปในปากของชาวโลก คงจะ
เจริญรุ่งเรืองแล้วอย่างแน่นอน เพราะพระเกียรติศนั้นเพียบพูนขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน

บทที่ 54 (LIV) อุปชาติ

(45) yaśovitānam parito vitatya

dhāmapradīpañ ca jayendirām yah |

(46) prādarśayaḥ lālasalāsikām ā-

nartte jayastambhayute guṇāḍhye ||

(๔๕) ยศวศิตานํ ปรีโต วิตตย

ธามปฺรดีปญ จ ชยศนฺทศรํ ยะ |

(๔๖) ปฺราตฺรศยล ลาลสลาลศขาม อา-

นรตเต ชยศตมภยฺเต กุณฺณาดฺดยะ ||

พระองค์หลังจากที่ได้ส่องดวงประทีป คือ พระเกียรติศไปทั่วบริเวณที่พระเกียรติศของ
พระองค์แผ่ไป และพระองค์ทรงแสดงให้เห็นภาพของพระลักษมีแห่งชัยชนะ ผู้กำลังเรียงระบำ แสดง
ความโหยหา (ความรัก) อยู่บนเวทีเต้นรำ ที่ประกอบไปด้วยเสาแห่งชัยชนะที่เต็มไปด้วยเชือก (หรือ
คุณงามความดี)

บทที่ 55 (LV) อุปชาติ

(47) chedārtham ambhojadṛṣā niyuktaṃ

kaṇṭhe ripor bhūṣaṇam eva cakram |

(48) dattvā bhujē yasya bhīyātmaśaktiṃ

pāde validvidjayino nu līnam ||

(๔๗) เฉทธารถม อมโภชทฤศธา นิยุกตํ

กณฐฺฐ ฐิปฺร ภูษณม เอว จกรม |

(๔๘) ปตตวา ภูเช ยสย ภียาตมศกตี

ปาเท วลิตฺวิทฺชยิโน นฺ ลินม ||

พระวิษณุคงจะหวาดกลัวแน่ๆ จึงได้ซ่อนจักรไว้ที่เป็นเครื่องประดับแท้ๆ ที่ใช้เพื่อการตัดคอของศัตรูไว้เบื้องบาท หลังจากที่ได้อำนาจของตนแก่พระองค์ (พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7) ผู้ทรงชนะศัตรูของพลี (พระวิษณุ)

บทที่ 56 (LVI) อุปชาติ

(49) yo yojayat tīkṣṇāśaram [v] i [pa] kṣ[e]

tadvallabhāyām kusumesum . eva |

(50) cakrī tanuṃ vṛttravadhāya — —

bhūtān tu garbhodgamanāya cakram ||

(๔๙) โย โยชยตฺ ติกฺษณศรํ [ว] ี [ป] กษ [เอ]

ตทวลลภายำ กุสุเมษุม . เอว |

(๕๐) จกรี ตนุํ วฤตฺตรวธาย — —

ภูตานุ ตฺ ครโภทฺคมนาเย จกรม ||

พระองค์ทรงยิงลูกศรที่คมกริบไปที่เหล่าข้าศึก แต่ทรงยิงลูกศรดอกไม้นั้นไปยังเหล่าภรรยาของข้าศึก แต่พระเจ้ากรี (พระวิษณุ) ได้ใช้ร่างกาย เพื่อที่จะสังหารวฤตระ [...] แต่ส่งจักรไปที่ภูตทั้งหลาย เพื่อยกโลกที่อยู่ในครรภ์ทั้งหลายขึ้นมา

บทที่ 57 (LVII) อุปชาติ

(51) yatkrodhahavnir dviṣad — ๐ — . n

nayan kṣayan dīptataro pi śāśvat |

(52) jagaddhitaprītikṛd āsa — —

yathāśrayāśo jagadantahetuḥ ||

(๕๑) ยตกโรธหวนิรุ ทวิษท — ๐ — . น

นยน กษยณ ทีปตโร ปี ศศวด |

(๕๓) ชคทิตปรีติกฤท อาส — —

ยถาศรยาโศ ชคทนต์เหตุะ ||

ไฟ คือ ความโกรธของพระองค์ ขณะที่นำความพินาศไป [...] ข้าศึก แม้จะมีความเจริญรุ่งเรือง
อย่างยิ่ง แต่ก็ได้สร้างประโยชน์ และความรักแก่ชาวโลกชัวนิจนินันดร [...] เหมือนไฟบรรลัยกัลป์ เป็น
เหตุแห่งการสิ้นสุดของโลก

บทที่ 58 (LVIII) อุปชาติ

(53) vṛṣapriyo rājavirājito yo

vināyakārho jitapuspaketuḥ |

(54) prajāpatibhrāntikaro mahēśas

somāṅgayastir bhajate sma bhūtim ||

(๕๓) วฤษปริโย ราชวิราชิตโย

วินายการโห ชิตปุสปเกตุะ |

(๕๔) พรชาปติภรานติกโร มเทศส

โสมางคยษฏิรุ ภชเต สม ภุติม ||

พระองค์เป็นเหมือนพระศิวะผู้เป็นที่รักของว้าว ผู้ถูกทำให้เจริญรุ่งเรืองแล้วโดยพระจันทร์ ผู้
เหมาะสมกับความเป็นผู้นำ (ของคนเก่ง) ผู้เหมาะสมกับพระคเณศ ผู้ชนะกามเทพแล้ว ผู้สร้าง
ความลับสนให้แก่พระประชาปติ ผู้มีพระวรกายงดงามเหมือนพระจันทร์ ผู้มีคุณสมบัติเหมือนกับพระศิวะ

บทที่ 59 (LIX) อุปชาติ

(55) yaś cakrapāṇis tatacakradṛptaṃ

hatvā bhujāṅgaṃ saha bhūribhogaiḥ |

(56) nityaṃ rarakṣa kṣitim akṣatān tu

kṣattraḥ parikṣit kṣatavān bhujāṅgāt ||

(๕๕) ยศ จกรปาณิส ตตจกรทฤปตม

หตวา ภูขงคํ สห ภูริโภไคะ |

(๕๖) นิตยํ รรกษ กษิติม อกษตาน ตุ

กษตตฺระ ปริกษิต กษตวาน ภูขงคาคต ||

พระองค์ คือ พระวิษณุหลังจากที่ได้ฆ่าผู้ พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก ผู้ที่ยังผยองด้วย
อาณาจักรที่แผ่ไปแล้ว ได้ทรงปกครองแผ่นดินตลอดเวลาที่ไม่แบ่งแยก แต่พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า
ปรีกษิต ได้ขูดแผ่นดิน เพราะงู

บทที่ 60 (LX) อุปชาติ

(57) yaś śaktimattvād bhuvanasya bhāraṃ

vabhāra vālye pi gataprayāsaḥ |

(58) bhogīndrabhoge kim uta pravṛddho

vālaḥ pravāle śayito hi viṣṇuḥ ||

(๕๗) ยศ ศกติมตฺวาท ภูวนสย ภารํ

วภาร วาลเย ปี คตปรยาสะ |

(๕๘) โภคินฺทรโภเค กิม อุต ปฺรวฤทฺโธ

วาละ ปฺรวาเล ศยิตฺโต หิ วิษณุชะ ||

พระองค์ทรงแบกไว้แล้ว ซึ่งภาระของแผ่นดิน เพราะมีพระราชอำนาจ แม้ในวัยเยาว์อย่าง
ง่ายตาย จะพุดถึงพระวิษณุอย่างไรดีเล่า เพราะตอนเจริญเติบโต บรรทมอยู่บนขนดของพญานาค
ตอนเป็นเด็กก็บรรทมอยู่บนใบไม้อ่อน

บทที่ 61 (LX) อุปชาติ

- (59) sahasradīpteḥ kṣaṇadāsu naṣṭan
tejo yadīyan tv anīsan didīpe |
- (60) yato dviṣas tatkr̥tadr̥ṣṭimārggā
gatā niśīthe pi vanādriṣaṇḍe ||
- (๕๙) สหสฺรทีปเตชะ ฤษณทาสู นษฏฺณ
เตโช ยทียน ตว อนิสน ทิทึเป |
- (๖๐) ยโต ทวิษสฺ ตตฤทฺฤตฤษฏฺนิมารคคา
คตา นิสีเถ ปิ วนาทริษณฺฑเฑ ||

แสงของพระอาทิตย์จะหายไปเป็นเวลากลางคืน แต่เพราะว่าแสงของพระองค์ส่องสว่างแล้วทั้งเวลากลางวันและกลางคืน เพราะฉะนั้น ข้าศึกทั้งหลาย ผู้มีเส้นทางของการมองเห็นถูกสร้างขึ้นมาแล้ว (ด้วยแสงของพระองค์) จึงได้หลบหนีไปในป่าและภูเขาที่รกชัฏแม้ในเวลากลางคืน

บทที่ 62 (LXII) อุปชาติ

- (61) tisraś śriyo gopatibhis tribhis trīn
samāgatās supratipādayantyaḥ |
- (62) sampattisobhākamalā vṛṣārtha
kāmaṇ yaduṣṇadyutinīrajākṣaiḥ ||
- (๖๑) ติสฺรศฺ ศฺริโย โกปติภิสฺ ตฺริภิสฺ ตฺรีน
สมาคตาสฺ สฺปรติปาทยนฺตยชะ |
- (๖๒) สํปตฺติโศภากมลา วฤษารถ
กามนฺ ยทุษณฺตยุดินิรจกฺโขชะ ||

ความงามทั้ง 3 ชนิด คือ ทรัพย์สมบัติ ความงาม และความนุ่มนวล รวมกับเจ้าของโคทั้ง 3 แล้ว คือ ความอบอุ่น ความรุ่งเรือง และดวงตาที่งดงามเหมือนดอกบัวของพระองค์ ทำให้พระองค์ได้รับสิ่ง 3 สิ่งนี้ คือ ธรรมะ อรรถะ และกามะ

ด้านที่ 3

บทที่ 63 (LXIII) อุปชาติ

- (1) ananyasāmānyaguṇaṃ guṇānām
yam prāpya yāthātmyavidam yathāvat |
- (2) guṇā gatās te guṇinām yathāsvam
viśeṣam uṣṇāṅsum ivānyabhāvāḥ ||
- (๑) อนนยสามานยคุณิ คุณานาม
ยั ปราปย ยาถาตมยวิฑิ ยถาวต |
- (๒) คุณา คตาส เต คุณินาม ยถาสวัม
วิเศษม อุษณางศุม อิวานยภาวะ ||

เมื่อได้พบพระองค์ ผู้ทรงมีคุณสมบัติที่ไม่มีผู้อื่นใดจะเทียบเท่า ผู้รู้ความจริงของคุณทั้งหลาย ตามความเป็นจริง คุณทั้งหลายเหล่านั้นเมื่อไปถึงคนที่มีคุณสมบัติที่ดีทั้งหลาย ก็จะมีภาวะเป็นอย่างอื่นด้วยตัวของมันเอง เหมือนทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อไปพบแสงพระอาทิตย์ก็จะมีแสงแตกต่างกัน

บทที่ 64 (LXIV) อุปชาติ

- (3) nūnam vidhātābhimatā pi sarvā
guṇais svasṛṣṭir gaditum kathaṅ cit |
- (4) śakyā kavīnām iti vāgyatītām
sṛṣṭim vidhitsur vidadhe punar yam ||
- (๓) นูนั วิธาทาภิมตา ปิ สรววา
คุไณส สวสฤษฏริร คทิตุ กถณ จิต |
- (๔) ศกยา กวีนาม อิติ วาควยตีตัม
สฤษฏฐิ วิธิตสุร วิทเช ปุนร ยม ||

พระพรหมคงจะคิดว่าอย่างนี้แน่ๆ คือ สิ่งที่พระองค์ทรงสร้างมาทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์มี พระราชดำริว่าดีแล้วทั้งหมด ก็ยังสามารถที่จะพรรณนาได้ด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเหล่า กวีทั้งหลาย จึงปรารถนาที่จะสร้างโลกที่อยู่เหนือคำพูด จึงได้สร้างพระองค์ขึ้นมาอีกครั้ง

บทที่ 65 (LXV) อุปชาติ

- (5) yo ŋgena sāṅgaṃ manasā manojañ
jigāya kāmañ ca nikāmakāntaḥ |
- (6) kāntāmanasstho pi manobhavana
jitenā tatstheṇa sadā na jayyaḥ ||
- (๕) โย งคเน สางค์ มนสา มโนชย
ชิกาย กามณ จ นิกามกานตะ |
- (๖) กานตามนสสโถ ปิ มโนภเวน
ชิตน ตตสเถน สทา น ชียยะ ||

พระองค์ทรงชนะกามเทพผู้มีร่างกายด้วยพระวรกาย และทรงชนะความปรารถนา พระองค์
แม้ว่าจะประทับอยู่ในใจของเหล่าสตรีทั้งหมด ก็จะไม่ถูกกามเทพที่พระองค์ทรงชนะแล้วที่อยู่ที่นั่น
ตลอดเวลา

บทที่ 66 (LXVI) อุปชาติ

- (7) samrakṣito yena vṛṣas samantān
nadann udīrnnānyavṛṣāñ jigāya |
- (8) atyantaśubhro vigadīkṛtāśo
yo bhūtale vyaktam abhūd vṛṣāñkaḥ ||
- (๗) สรรกษิตเ ยน วฤษส สมนตาน
นทนน อุทีรณนายนวฤษาณ ชิกาย |
- (๘) อตยนตศุภโร วิคทีกฤตาโศ
โย ภุตเล วยกตม อภูท วฤษางกะ ||

วัวตัวนั้นที่พระองค์ทรงดูแลรักษาเป็นอย่างดี ได้ชนะพร้อมส่งเสียงคำรามวัวตัวอื่นที่ส่งเสียง
อึกทึกโดยรอบทิศ วัวตัวนั้นชาวสะเอาตบรีสุทธิ์อย่างยิ่ง ได้ทำให้ทุกสารทิศมีสุขภาพพลานามัยที่ดี ได้
ปรากฏอย่างชัดเจนบนพื้นโลก เป็นราศีพฤษภ

บทที่ 67 (LXVII) อุปชาติ

(9) dhātā na sākalyavidhau guṇānām

alam hi kaś cin na tathāvidho pi

(10) evaṃ parivādakathāṃ vidhātur

mamārja yas sarvvaguṇānavadyaḥ

(๙) ธาตา น สากลยวิธา คุณานาม

อลํ หิ กศ จิน น ตถาวีโร ปิ

(๑๐) เอวํ ปรีวาทกถา วิธาตุร

มมารช ยส สรววคุณาวทยะ

พระเจ้าผู้สร้างโลกไม่สามารถที่จะสร้างความเป็นสากลของคุณงามความดีทั้งหลาย เพราะเหตุว่า
คนที่มีลักษณะเช่นนั้น ไม่มีเลย (แต่) พระองค์ผู้ไม่มีความต่างพร้อยในด้านคุณงามความดี ได้ลบล้าง
คำพูดตำหนิติเตียนพระเจ้าผู้สร้างโลกอย่างที่ว่ามานี้

บทที่ 68 (LXVIII) อุปชาติ

(11) virejire yadbhujabhinnavairi-

mattebhakumbhir yudhi muktamuktāḥ

(12) valād vṛtāyā ripurājalakṣmyāḥ

paricyutā yena bhiyeva hārāḥ

(๑๑) วิเรจิเร ยทภุชภินนไวรि-

มตเตภกุมภิร ยูธิ มุกตมุกตาะ

(๑๒) วลาท วฤตายา रिปุราจลक्षยะ

ปริจยุตา เยน ภิเยว หาราะ

ในสนามรบไข่มุกที่ร่วงหล่นไปแล้ว ที่มี (อยู่ใน) ตระพองข้างที่ตักมันของข้าศึกที่ถูกฟันขาด
ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ปรากฏความแวววาวราวกับสายสร้อยไข่มุกของพระลักษมีของพระเจ้า
แผ่นดินแห่งเหล่าข้าศึก ที่ถูกพระองค์ทรงใช้พละกำลังจับตัวไว้ จึงได้หล่นไปแล้ว เพราะความ
หวาดกลัว

บทที่ 69 (LXIX) อุปชาติ

(13) yannāmbhītyeva na vidviṣo yat

śriyañ jayaṃ varma ca bhejire te |

(14) tad vyaktam evāpratimāgradhāma-

dhāmatvamā vājanaṃ yadīyam ||

(๑๓) ยนนามภิตเยว น วิทวิโซ ยต

ศรียณ ชย์ วรम्म จ เกจิเร เต |

(๑๔) ตท วยกตม เอวาปรติมาครฐาม-

ฐามตวมาวาลชนั ยทียม ||

เนื่องจากว่าความเป็นผู้มีอำนาจที่สูงสุดที่ไม่มีผู้ใดเทียบได้ของพระองค์ ปรากฏชัดเจนตั้งแต่วัยทรง พระเยาว์ เพราะฉะนั้น บรรดาข้าศึกทั้งหลายเหล่านั้น จึงไม่ได้รับทรัพย์สมบัติ ชัยชนะ และเกราะป้องกัน

บทที่ 70 (LXX) อุปชาติ

(15) yasyāvjarāgamayadandarucā mahāsir-

āñlanirmmalatarāyasapuṣkaro pi |

(16) reje tathā na ripusainikasāndrarakta-

rakto panītaparahāgatayā yathājau ||

(๑๕) ยสยาวุจรากมยทณทรุจา มหาสิรุ

อานีลนิร์มมลตรายสปุชกรโ ปิ |

(๑๖) เรเช ตถา น ริปูไสนิกसानุรรัต-

รกุโต ปนีตปรหาคตยา ยถาชา ||

ดาบเล่มใหญ่ของพระองค์ แม้จะมีใบดาบทำด้วยเหล็กที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง สีนํ้าเงินอ่อน ที่แดง เพราะเลือดของทหารศัตรูที่เปียกชุ่ม เพราะการฟันเข้าศึกที่ถูกดึงออกมาแล้ว ปราศจากแสงที่ส่องรุ่งเรืองแล้ว เพราะแสงด้ามดาบที่ทำด้วยทับทิมที่แดงเหมือนดอกบัว

บทที่ 71 (LXXI) วสันตติลกา

(17) vidyāvibhūtidhanasampada eva loke
hetur madasya mahato sakalāḥ pareṣām |

(18) ekaikaśo pi paripūrṇakalāḥ samagrās
tāḥ prāpya yas tu madam āpa na kiñ cid eva ||

(๑๗) วิทยาวิภูติธนสมปท เอว โลเก

เหตุรุ มทสย มหโต สกลาฆ ปเรชาม |

(๑๘) เอกไกโค ปิ ปริปุรณกาลาฆ สมคราส

ตาฆ ปราปย ยส ตู มทม อाप น กิณ จิท เอว ||

ทุกสิ่งทุกอย่างที่ครบถ้วน มีส่วนเสี้ยวที่เต็มบริบูรณ์ในแต่ละชิ้น ซึ่งสำหรับคนอื่น ความสมบูรณ์ด้วยวิชาความรู้ อำนาจ และทรัพย์สมบัติทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นสาเหตุของความหยิ่งผยองอันใหญ่หลวงในโลกสำหรับคนอื่น แต่พระองค์เมื่อทรงได้รับมันแล้ว ก็ไม่ทรงมีความหยิ่งผยองใดๆ เลย

บทที่ 72 (LXXII) วสันตติลกา

(19) yo yuktiyuktijaladugdhavibhāgadakṣas
satkīrttinādaninadann avadātapakṣaḥ |

(20) satsūrimānasasaroruharājahaṃsah
śuddhyā dvijān samajayad dvijarājavamśyaḥ ||

(๑๙) โย ยุกตียุกติชลทุดทวิภาคทกษส

สตกีรตตินาณินทนน อวทาตปกษะ |

(๒๐) สตสุริมานสสโรรุหาราหหังสะ

ศุทฐยา ทูวิชาน สมชยท ทูวิชราชวคฺยะ ||

พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในการจำแนกแยกแยะสิ่งที่เหมาะสมออกจากสิ่งที่ไม่เหมาะสม และทรงแยกนมออกจากน้ำ ประกาศพระเกียรติยศที่ดี มีฝักฝ่ายอันบริสุทธ์ (มีปีกสีขาว) เป็นราชหงส์ท่ามกลางดอกบัวในทะเลสาบมานสะ คนที่ดีและคนที่ฉลาด เป็นผู้ที่เกิดในวงศ์ของพราหมณ์ และพระราชา จึงทรงเอาชนะพราหมณ์ทั้งหลายด้วยความสะอาดบริสุทธ์

(พื้นที่จารึกมีช่องว่าง)¹⁴⁹⁴

บทที่ 73 (LXXIII) วสันตติลกา

- (21) lakṣmīr nitāntam abhirāmaguṇair upetā
ratnācitāvdhivasanā vasudhā ca bhūyaḥ |
- (22) seviṣyate tam iti saivam avekṣya vāñī
vāllabhyam īpsur iva yaṃ prathamam siṣeve ||
- (๒๑) ลกษฺมีรฺ นีรานตม อภิรามกุณไณรฺ อุเปตา
รตนาจิตาวธิวสนา วสุธา จ ภูยะ |
- (๒๒) เสวิษยเต ตม อิติ ไสวม อเวกษย วาณี
วาลลภยม อิปสุรฺ อิว ยํ ปฐมํ สีเซเว ||

พระลักษมีเข้าไปหาพระองค์ด้วยคุณอันงดงามยิ่งของพระองค์ และแผ่นดิน พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติในมหาสมุทรที่บริบูรณ์ไปด้วยรัตนะ ตั้งใจที่จะดูแลรับใช้พระองค์อีก คนที่พูดเก่ง หลังจากที่พิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงคงจะรับใช้พระองค์เป็นคนแรก รวาก็ว่าต้องการที่จะทำตัวให้เป็นผู้ที่พระองค์ทรงรักมากที่สุด

บทที่ 74 (LXXII) วสันตติลกา

- (23) satsvāntanīrajakulaṃ prati bhānudīptir
yatkīrttir agrakumudaṃ prati candradīptiḥ |
- (24) dr̥ptārimānasavanam̐ prati dāvadīptir
anyopamām̐ anupamāṃ prati tu partita ||
- (๒๓) สตสฺวานตนีรชกุลํ ปฺรติ ภาณุทีปฺติรฺ
ยตกีรฺตติรฺ อครกมุฑํ ปฺรติ จนฺทุรทีปฺติชะ |
- (๒๔) ทฤปฺตาริมาณสวานํ ปฺรติ ทาวทีปฺติรฺ
อนโยปมาม̐ อนูปมา ปฺรติ ตู ปฺรติต ||

¹⁴⁹⁴ หมายความว่า พื้นที่จารึกมีช่องว่าง เว้นระยะห่างกับเนื้อหาค่อนหน้า

พระเกียรติยศของพระองค์เป็นแสงของพระอาทิตย์ สำหรับเหล่าดอกบัว คือ หัวใจ ของคนดี เป็นแสงพระจันทร์สำหรับดอกบัวกุ่มที่ตึเลศ เป็นแสงไฟป่าสำหรับป่า (ไฟที่ไหม้ป่า) คือ หัวใจข้าศึก ที่หยิ่งผยอง แต่เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นที่เปรียบเทียบไม่ได้กับการเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น

บทที่ 75 (LXXV) วสันตติลกา

- (25) kīrtyāvdhikānanagirīn ripuveśma śimha-
hastyādisaṅkulam alaṅgatavaty ajasram |
- (26) kīrttiḥ priyā yad api vīryyaguṇasya yasya
vyaktaṃ priyo nijaguṇo guṇinām guṇeṣu ||
- (๒๕) กীরตยาวิธิกานนคิรีน ริปูเวศุม สีห-
หสทยาติสงกุลม อลงคตวตย อชสรม |
- (๒๖) กীরตติะ ปรียา ยท อปี วีรยยคุณสย ยสย
วยกต์ ปรีโย นิชคุโณ คุณินาม คุณेषุ ||

พระเกียรติยศของพระองค์ซึ่งเป็นที่ประดับมหาสมุทร คือ เกียรติ ป่าไม้ และภูเขา และเป็นที่ประดับที่อยู่อาศัยของข้าศึกที่เนื่องแน่นไปด้วยสิงห์และช้าง เป็นต้น อย่างไม่หยุดหย่อน เป็นที่รักของพระองค์ ผู้มีความเก่งกล้าเป็นคุณสมบัติ เพราะฉะนั้น ในบรรดาคุณสมบัติทั้งปวง คุณสมบัติของตนเองเป็นที่รักของผู้มีคุณสมบัติทั้งหลายอย่างชัดเจน

บทที่ 76 (LXXVI) วสันตติลกา¹⁴⁹⁵

- (27) yogyā yaśodharapurī maṇisaudhabhūṣā
yenotsukā kulabhavā jayasindhustra |
- (28) ṛddhotsave tatavikāsiyaśovitāne
hastāhṛtā bhuvanasaukhyasutodbhavāya ||
- (๒๗) โยคยา ยโศธรปุรี มณิสោธภุษา
เยโนตสุกา สุลภาวา ชยสินธุวสตรา |
- (๒๘) ฤทโธตสเว ตตวิกาสียโศวิกานเ
หสตาหฤตา ภูวนเสาขยสุโตภวาย ||

¹⁴⁹⁵ น่าสังเกตว่า Coedès ได้ระบุประเภทของฉันทโน ใน *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ K. 287 คือ วสันตติลกาว่า สิ้นสุดที่บทที่ 77 ทั้งนี้ น่าจะเป็นความคลาดเคลื่อนมากกว่า เพราะเนื้อหาจารึกจบลงเพียงบทที่ 76

ยโศธรปุรีเป็นเมืองที่เหมาะสม ประดับตกแต่งด้วยอาคารที่ทำด้วยแก้วมณี มีความกระตือรือร้น เป็นบุตรสาวที่เกิดจากตระกูลที่สูงส่ง ล้อมรอบด้วยแม่น้ำชัยสินธุ ได้ถูกอภิเษกสมรสแล้ว กับพระองค์ในเทศกาลที่ร่ำรวย ที่มีพेतาน คือ พระเกียรติยศที่ถูกชิงและแผ่ขยายไป เพื่อการเกิดขึ้นของความสุขของโลก

2. หลักที่ K. 288

จาริกปราสาทจริง หลักที่ K. 288 (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) มีเนื้อหาตอนต้นตั้งแต่บทที่ 1-14 ตรงกับ *จาริกปราสาทตาพรหม* และ *จาริกปราสาทพระขรรค์* ส่วนเนื้อหาในบทที่ 15 มีรายละเอียดที่ต่างออกไป เนื้อหาในบทที่ 16-18 ตรงกับจาริกต้นแบบอีกครั้ง และเนื้อหาตั้งแต่บทที่ 19 จนถึงที่สุด นั้น มีเนื้อหาที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง รายละเอียดดังกล่าวนี้ อยู่ใน *จาริกปราสาทจริง* หลักที่ K. 287 ในที่นี้ จะลำดับเนื้อหาโดยเริ่มจากบทที่ 19¹⁴⁹⁶ ดังนี้

ด้านที่ 1

บทที่ 19 (XIX) อุปชาติ

(37) puspāyudhāptāpadam agnitaptam

vidhūtadaurvalyakalanjātam |

(38) dhruvan trilokyās tilakam vidhitsur

vyadhād yam īso rppitaśauryyaratnam ||

(๓๗) ปุชปายูธอาปตาปดม อคินิตปต์

วิธุตเทารวลยกลงชาตม |

(๓๘) ธรูวน ตริโลกยาส ติลกั วิธิตสุร

วยธาท ยม อีโศ รูปิตเศารยรัตนม ||

พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้ปรารถนา (ที่จะ) สร้างเครื่องประดับ (ติลก) ที่ตกอยู่ในฐานะของกามเทพ ที่ถูกไฟเผาแล้ว (เครื่องประดับ) ที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ดี (ขี้เถ้า) คือ ความอ่อนแอ ที่ถูกทำให้สะอาดบริสุทธิ์แล้วแกโลกทั้งสาม จึงได้สร้างพระองค์ให้เป็นรัตนะ คือ ความกล้าหาญ ที่ได้ถูกสร้างขึ้นมาแล้วอย่างนั้นแน่นอน

¹⁴⁹⁶ อนึ่ง ฉันทลักษณ์ตั้งแต่บทที่ 19-104, 107 และ 118 เป็นฉันทูปชาติที่ผสมกับฉันทกลุ่ม 11 พยางค์ คือ อินทรวัชราและอุปเนทรวัชรา

บทที่ 20 (XX) อุปชาติ

(39) sahasramittrāṇya api dūrajāni

rarakṣa yo vītata māṃsi vīraḥ |

(40) svarṇādrir ekan tu tamobhibhūtam

mittran nijam pacyati pārśvavṛttam ||

(๓๙) สหสรมิตตฺรญาณฺย อปี ทูรจยานี

รรกษ โย วีตตมาสิ วีระ |

(๔๐) สวรรณาทรฺร เอกนฺ ตฺ โทโมภฺภูตํ

มิตตฺรณ นิจํ ปจยติ ปารศฺววฤตฺตม ||

พระองค์ผู้กล้าหาญ ได้ทรงคุ้มครองมิตรสหายจำนวนนับพัน แม้เกิดแล้วจากที่ห่างไกล ผู้มีความโง่เขลาที่สูญสิ้นไปแล้ว แต่ภูเขาทอง¹⁴⁹⁷ มองคูมิตรสหายของตนเอง ที่มีอยู่เพียงคนเดียว ถูกครอบงำด้วยความมืดมิดที่วนเวียนอยู่ข้างๆ โดยรอบ

บทที่ 21 (XXI) อุปชาติ

(41) gaṅgādharaḥ krodhahutāsam īśaś

śivānvitah kāmavadhāya drṣṭyā |

(42) mumoca dhāmajvalanojjvalas tu

dayāsudhām kāmavivṛddhaye yah ||

(๔๑) คงคารระ โกรทฺหุตาศม อีศศ

ศิวานฺวิตะ กามวธาย ทฤฏฺยา |

(๔๒) มุโมจ ธามจวลนฺจจวลส ตฺ

ทยาสุธํ กามวิวฤตฺตเย ยะ ||

พระศิวะผู้ทรงไว้ซึ่งแม่น้ำคงคา ผู้ถูกติดตามแล้วโดยพระอูมา ได้ปลดปล่อยไฟ คือ ความโกรธออกมาแล้ว เพื่อต้องการที่จะสังหารกามเทพด้วยการเพ่งมอง แต่ทว่าพระองค์ผู้รุ่งเรืองด้วยไฟ คือ รัศมี ได้ทรงปลดปล่อยน้ำอมฤตออกมาแล้ว (ความกรุณา) เพื่อทรงทำให้ความรักเพิ่มพูนยิ่งขึ้น

¹⁴⁹⁷ ภูเขาทองในที่นี้ หมายถึง ภูเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นภูเขาศูนย์กลางของจักรวาล

บทที่ 22 (XXII) อุปชาติ

(43) kṛttadhvajacchattraśirastrajālās

śitaiś śarair yyasya raṇe narendrāḥ

(44) dhvajātapattrāṅkitapādayugma-

cchāyāsritās tīkṣṇatapobhitaptāḥ

(๔๓) กฤตตธวชจตตรศิรศตตรชลาศ

ศิไตศ ศัไรร ยยสย รณน นเรนทรราช

(๔๔) ธวชตปตตรางกิตปาทยุค-

จฉายาศริตาส ติกษณตโปภิตปตาะ

พระเจ้าแผ่นดินผู้มีดาบ้าย คือ ธง ฉัตร มงกุฎ ถูกตัดขาดแล้วด้วยลูกศรทั้งหลายที่แหลมคม
ของพระองค์ในสงคราม ผู้ถูกเผาแล้วโดยตบะที่รุนแรง จึงอาศัยร่มเงาของพระบาทของพระองค์ที่มีรูป
ธงและรูปฉัตร

บทที่ 23 (XXIII) อุปชาติ

(45) nidrāvaśo viṣṇur anantabhoge

sthito niśam kāmācaro mahēśah

(46) juṣṭo mahībhṛtsutayā punar yo

vinītanidro skhalitapravṛttih

(๔๕) นิตราวโศ วิษณุร อนนตโภเค

สถิต นิคั กามจโร มหะเศ

(๔๖) ชุชโณ มหิภตตสุตยา ปุนร โย

วินิตนินโร สขลิตปรวฤตติชะ

พระวิษณุก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจความหลับไหล (บรรทม) อยู่บนขนดของพญานันตนาคราช
ตลอดทั้งคืน พระศิวะก็ประพฤติกาม (หมกมุ่นในเรื่องโลกีย์) สนุกเพลิดเพลินกับธิดาของภูเขา
(พระนางปารวตี) ตลอดทั้งคืน แต่พระองค์ทรงข่มความหลับไหลไว้ได้ ทรงมีความประพฤติที่ไม่
ผิดพลาด

บทที่ 24 (XXIV) อุปชาติ

- (47) sraṣṭur manobhūr gatavān mano pi
krodhādibhis svaira anugair nu dūram |
- (48) nirasya nityasthitaśūlibhītyā
tān yasya citte vahiraṅgalīnaḥ ||
- (๔๗) สรชฎรุ มโนภุรุ คตวาน มโน ปี
กโรธาทีภิส สไวร อนุไคร ญ ทูรม |
- (๔๘) นีรস্য นิตยสถิตศูลีภีตยา
ตาน ยสย จิตเต วหิรങลีนะ ||

ความรักเดินทางไปแล้ว แม้หัวใจของผู้สร้าง เพราะความโกรธทั้งหลายเป็นต้นของตนเอง ที่ติดตามอยู่ตลอดเวลาอย่างนั้นแน่นอน แต่ความรักของพระองค์ซ่อนเร้นอยู่ในร่าง แต่ทว่าอยู่นอกจิต เพราะว่าพระองค์ทรงโยนความโกรธเป็นต้น ทิ้งไปอย่างห่างไกล เพราะความหวาดกลัวพระศิวะ (กิเลส) ที่มีอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 25 (XXV) อุปชาติ

- (49) ekasya rājño pi kareṇa sindhur
uccaissthitasyādhiगतaprayṛddhiḥ |
- (50) rājñām sahasrasya punar varāṅghri-
paṅkeruhe yo namataś śirobhiḥ ||
- (๔๙) เอกสย ราชโณ ปี กเรณ สินธุรุ
อุจใจสสถิตสยาธิตปรวฤธโระ |
- (๕๐) ราชญำ สหสรสย ปุนรุ วรารങหริ-
ปงเกรเห โย นมตศ ศีโรภะ ||

แม่น้ำสินธุ คือ มหาสมุทร มีความเพิ่มขึ้นที่ได้รับแล้ว ด้วยพระหัตถ์ของพระราชาองค์หนึ่ง ผู้ประทับอยู่แล้วบนที่สูง แต่พระองค์ผู้ทรงได้รับความเจริญรุ่งเรือง เพราะดอกบัว คือ พระบาทอันเลิศ เมื่อพระราชอำนาจนับพันได้น้อมไหว้ด้วยเศียรเกล้า

บทที่ 26 (XXVI) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(51) nakṣatramālāracitas sudhāṅgo

bhūmaṅḍala — ๐๐ — ๐ — —

(52) — — ๐ — — ๐๐ daṅḍasātru-

padmeṣu — — ๐๐ — ๐ — yaḥ

(๕๑) นกษัตรมาลารจิตส สุธางโค

ภุมณฑล — ๐๐ — ๐ — —

(๕๒) — — ๐ — — ๐๐ ทณทศตรุ

ปทเมษุ — — ๐๐ — ๐ — ยะ

ร่างกายของน้ำอมฤตได้ถูกสร้างขึ้น ด้วยแถวของดวงดาว (ทางข้างเผือก) มณฑลของแผ่นดิน [...] ไม้เท้า ในดอกบัวคือ ศัสตรา [...] การลงโทษพระองค์

บทที่ 27 (XXVII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(53) sadakṣineva pratipāditeṣṭir

yaḥ — ๐ — varttakasambhr̥teśaḥ

(54) — — ๐ — — ๐. i bhūridr̥ṣṭi-

sañcārasandarśitalokavṛttih

(๕๓) สทกษิณเวว ปฏิปาทีเตษุฏฐิ

ยะ — ๐ — วรตตกสัฎฐิตะ

(๕๔) — — ๐ — — ๐. อิ ฐริทฤษฐิ-

สญจารสนทริศิตโลกวฤตติ

พระองค์ผู้เหมือนมีการบูชาอัญพิริที่ได้กระทำแล้วพร้อมด้วยทักษิณา พระองค์ผู้เป็นเจ้าของผู้
ทะนุบำรุง สิ่งที่เป็นไป [...] ผู้มีความเป็นอยู่ของประชาชนของพระองค์ ดูแลแล้วทุกด้าน ด้วยการดู
อย่างมากมายและการท่องเที่ยวไป

บทที่ 28 (XXVIII) อุปชาติ, อินทรัชรา และอุปเนทรัชรา

(55) kīrtyāṃ prasannād api vikṛtāyāṃ

tra — ॐ rākrānta ॐ — nato yaḥ

(56) tathaiva dr̥—sa ॐ . ḍ arīṇān

du — ॐ — — ๐๐ . ñ cakāra

(๕๕) กীরตยาํ ประสนนาท อุป วิกฤตยาํ

ตร — ๐ รากฺรานต ๐ — นโต ยะ

(๕๖) ตถอิว ทถ — ส ๐ . ฑ อริณาน

ทุ — ๐ — — ๐๐ . ญ จการ

ในเกียรติยศ เพราะความพึงพอใจ ในการเปลี่ยนแปลง พระองค์ผู้โน้มลงมา [...] ได้ทรงสร้าง [...] ของศัตรูทั้งหลายนั้นแหละ

บทที่ 29 (XXIX) อุปชาติ

(57) dviṣodaye yasya raṇe vṛṣaṅka-

vṛndatriyāmīkṛtavāsarābhe

(58) udbhāsītadhvastajaganmukhāśa

dviṣattamaḥ prādur abhūd jayārkkah

(๕๗) ทวิษทเย ยสย รณ วฤษงก-

วฤนท ตริยามีกฤตวาสรอา

(๕๘) อุทภาสิตธวสทจกนมุขาช

ทวิษตมาะ ปราทุรุ อภุฑุ ชยารุกกะ

ในสงครามที่เต็มไปด้วยข้าศึกของพระองค์ ที่เหมือนกับกลางวันและถูกทำให้เป็นกลางคืน ด้วยผู้ที่นับถือพระศิวะจำนวนมากมาย¹⁴⁹⁸ พระอาทิตย์แห่งชัยชนะได้ปรากฏแล้วโดยขจัดความมืดมิด คือ ศัตรูที่กำลังกลืนกินใบหน้าของชาวโลก ได้ถูกทำลายแล้วด้วยแสงสว่าง

¹⁴⁹⁸ ผู้ที่นับถือพระศิวะจำนวนมากมายในที่นี้ น่าจะหมายถึง พวกจาม

บทที่ 30 (XXX) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

- (59) *daśānanaksobhakalaṅkapaṅka-*
digdhāṅga — . m amrtāṅsumūrtti |
- (60) *gauratvasāmye pi parair akampyā*
śuddhā yadyā hasatīva kīrttiḥ ||
- (๕๙) ทศานนกุโสกกลางกปงกปณก-
 ทิศฐานค — . ม อมรตางศุมูรตติ |
- (๖๐) เคารตวสามเย ปี ปไรรุ ออกมปยา
 ศุทุธา ยทียา หสตีว กิรตติหะ ||

พระเกียรติยศของพระองค์ที่ไม่อาจจะทำให้ห้วนไหวได้โดยซ้ำศึก พระเกียรติยศที่สะอาดบริสุทธิ์ราวกับจะหวั่นไหวเพราะเยาะเย้ยขมขื่นของภูเขาไกรลาสที่ถูกขโมยด้วยซีโคลน คือ จุดต่างพริ้ว เพราะการสั่นไหวของราวณะ¹⁴⁹⁹ และที่มีรูปเหมือนพระจันทร์ แม้จะมีความเหมือนกันเพราะความขาว

บทที่ 31 (XXXI) อุปชาติ

- (61) *saṅgrāmagrdhnur jitarājarāsī*
tasyābhyañjān akaroś chriyā yah |
- (62) *nirastanāgo malayadrumeṣu*
nāgo vinodāya hi gaṇḍakaṇḍvāḥ ||
- (๖๑) สมครามคฤณรุ ชิตราชราศี
 ตสยาภยญชญาม ออกโรศ ฉริยา ยะ |
- (๖๒) นิสตนาโก มลยทรูเมษุ
 นาโค วินทาย หิ คณชุกณทวาวะ ||

พระองค์ผู้ปรารถนาที่จะทำศึกสงคราม เมื่อทรงได้ชัยชนะหมู่ของพระราชาทิ้งหลายแล้ว ได้ทรงสร้างความเห็นชอบด้วยพระราชทรัพย์ของพระองค์ เพราะว่ามันาค (ช้าง) ได้เป็นผู้ที่มีงูที่ตันจันทน์ถูกโยนทิ้งไปแล้ว¹⁵⁰⁰ เพื่อการบรรเทาอาการคันที่แกำม

ด้านที่ 2

¹⁴⁹⁹ ราวณะสั่นภูเขาไกรลาสได้

¹⁵⁰⁰ เป็นขนบหรือกวีสมัยในความคิดของกวี

บทที่ 32 (XXXII) อุปชาติ

(1) sarvvatra satyānugato righāte

dattograsenābhyudayo valāḍhyaḥ

(2) govarddhanābhyuddharaṇorukīrttir

yo krūrasevyo harir eva gopaḥ

(๑) สรววตร สตยานุคโต ริฆาเต

ทตโตครเสนาภยพโย วลาฒยะ

(๒) โควรทธนาภยทธรโณรุกีรตติร

โย กรุสเสวโย หิริร เอว โคปะ

ในการสังหารศัตรุ พระองค์ถูกติดตามไปทุกหนทุกแห่งด้วยความซื่อสัตย์ (ถูกติดตามโดยสัตย์ภามา) ผู้พระราชทานความเจริญรุ่งเรืองแก่กองทัพที่น่าเกรงขาม (ผู้ให้ความสูงส่งแก่อัครเสนา) ผู้มีอำนาจอันมหาศาล (ผู้เป็นเจ้าของพลราม) ผู้มีเกียรติยศอย่างมากมาย เพราะการช่วยเหลือแผ่นดินให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น (ผู้มีเกียรติยศมากมาย เพราะการยกภูเขาโควธรณะ) ผู้ถูกรับใช้โดยคนที่ไม่โหดร้าย (ผู้ถูกรับใช้โดยอัครเสนา) พระองค์ก็คือ โคปาละ (พระเจ้าแผ่นดินหรือพระกฤษณะ)

บทที่ 33 (XXXIII) อุปชาติ

(3) vidāritārīndrakulas triloka-

samkīrtitākīrṇayaśovitānaḥ

(4) avāptaratnākaraṭnarāṣī

reje karo yasya karo murāreḥ

(๓) วิหาริตารินทรกุลส ตริโลก-

สมกীরตติตากีรณยโศวิตานะ

(๔) อวาปตรตนากรรตนาราสี

เรเช กโร ยสย กโร มุราเร

พระหัตถ์ที่ได้ทำลายพระเจ้าแผ่นดินของศัตรุ พระหัตถ์ที่ได้แผ่กระจายเกียรติยศที่มากมายที่คนสรรเสริญแล้ว พระหัตถ์ที่ได้รับกองของรัตนะในมหาสมุทร ปรากฏแล้วเหมือนพระหัตถ์ของพระกฤษณะ

บทที่ 34 (XXXIV) อุปชาติ

(5) yo lavdhavarṇo pi diśann ajasram

arthogham arthodadhir arthivṛṇḍe |

(6) atīva vṛddhaḥ kṣaṇam amvurāsir

ekarṣipītas turassenaśuṣkaḥ ||

(๕) โย ลวธวรุโณ ปี ทิศนฺน อชสรรม

อรโธฆม อรุโธทริธ อรุถิวถุณเฑ |

(๖) อตีว วฤททะ ฤษณม อมวูราศิร

เอกรศิปิตส ตูรสเสนศุษกะ ||

พระองค์แม้จะทรงมีวโรภะที่ไม่ได้รับแล้ว ขณะที่พระราชทานทรัพย์สินสมบัติให้จำนวนมาก
อย่างไม่ขาดสายแก่บรรดาผู้ที่ขอ ก็ยังเป็นมหาสมุทรของทรัพย์สินสมบัติอยู่ แต่มหาสมุทรที่ยิ่งใหญ่ถูกตี
แล้ว โดยฤษีเพียงคนเดียว (ฤษีอัสตยะ) ก็แห้งเหือดเพียงชั่วขณะ ด้วยกองทัพที่เข้มแข็ง

บทที่ 35 (XXXV) อุปชาติ

(7) citraṃ yad astreṇa viṇā drdhāstran

dviṣadvalam vāhuvalena dṛptam |

(8) tejovihīnam kusumāyudham yo

jayan manojan dhṛtacandrabhāsah ||

(๗) จิตรํ ยท อสตรเณณ วิณา ทฤดมาสตรน

ทวิษทวล วาหุวเลน ทฤปตม |

(๘) เตโจวิหีนํ กุสุมายुธํ โย

ชยน มโนชน ธฤตจนทรภาสะ ||

ช่างนำอัศจรรย์ใจที่พระองค์มีแสงสว่างของพระจันทร์ที่ได้ทรงไว้แล้ว ทรงชนะกามเทพ ผู้มี
ดอกไม้เป็นอาวุธ ผู้ปราศจากอำนาจ ผู้หึงผยอง ผู้เป็นกำลังของศัตรู ผู้ทรงไว้ซึ่งธนูอยู่แล้ว ด้วยกำลัง
พระพาหา

บทที่ 36 (XXXVI) อุปชาติ

(9) guṇapriye yatra vabhūva bhūyo

guṇāya doṣo pi kṛto dviṣadbhiḥ |

(10) aśvidvayena cyavena sukanyāñ

jighṛkṣatā sundaratā kṛteva ||

(๙) คุณปริเย ยตร วภูว ภูโย

คุณาย โทษะ ปี กฤโต ทวิษทธิชะ |

(๑๐) อศิวทวเยน จยเวน สุกนยาณ

จิชฌฤกษตา สุนทรตา กฤเตว ||

ความปรารถนาที่จะจับนางสุกัญญา เหมือนกับว่าได้ถูกทำให้เป็นความงามโดยเทพอัศวินทั้งสอง ได้กระทำแก่ฤๅษีจยวณะ พวกศัตรูได้ทำสิ่งไม่ดีงามแก่พระองค์ แต่สิ่งที่ดีงามก็ได้เพิ่มขึ้นแก่พระองค์

บทที่ 37 (XXXVI) อุปชาติ

(11) pādāśritā agrarasālayasya

yasyākhilā bhūmībhr̥to py akampyāḥ |

(12) prāpus sthitim mūrddhagatas tu bhūbhṛd

unmūlito nyena himālayasya ||

(๑๑) ปาทาศริตา อกรรสาละยสย

ยสยาขิลา ภูมีภฤโต อย อกมปยาชะ |

(๑๒) ปราปุส สหิติ มูรทคตส ตู ภูภฤท

อุนมูลิตอ นเยน ทิมาลยสย ||

พระราชาทังปวงผู้มาอาศัยแทบเบื้องพระบาทของพระองค์ ผู้เป็นที่อยู่ของรสอันเลิศ ก็เป็นผู้ที่ไม่ถูกทำให้หวั่นไหวได้ ผู้บรรลุถึงแล้วโดยการอยู่นิ่งๆ แต่ภูเขาที่อยู่บนยอดของภูเขาหิมาลัยถูกลอนรากถอนโคนแล้วโดยผู้อื่น

บทที่ 38 (XXXVI) อุปชาติ

(13) yasyābhirāmasya patupratāpair

vidhau vidhātā vikasanmukhāvjaḥ |

(14) sahāsanāvjena nitāntatāpād

aṅgais sudhām lepayati sma nūnam ||

(๑๓) ยสยาภิรามสย ปฏูปราตาไปรุ

วิธา วิธาทา วิกสนมุขาวุชะ |

(๑๔) สหასนาวเจน นิตานตตปาพ

องไคส สุร่า เลพายติ สม นูนม ||

พระพรหมผู้มีดอกบัว คือ พระพักตร์ที่เบิกบาน คงจะได้ฉาบทาแล้ว ซึ่งน้ำอมฤตด้วยดอกบัว พร้อมด้วยอาสนะ เพราะความเร้าร้อนอันประมาธมิได้เช่นนั้นแน่ๆ จึงได้สร้างพระองค์ผู้มีความงดงามอย่างยิ่ง ด้วยอำนาจที่มากมาย

บทที่ 39 (XXXIX) อุปชาติ

(15) sthito pi yo gāḍhadharopagūḍhaś

śaktidhvanidhvamsitaśatruśavdah |

(16) paribhraman mandaram andhavātair

viśvambharo vibhramitendusūryyaḥ ||

(๑๕) สถิโต ปี โย คาคมธโรปกูฒาศ

ศกติธวนิธฺวสิตศตรุศฺวทะ |

(๑๖) ปริภรมน มนทรม อนธวาไตร

วิศวมภโร วิภรมิตนุสุรยยะ ||

พระองค์แม้จะทรงประทับอยู่กับที่ ผู้ถูกโอบกอดอย่างใกล้ชิดแล้วโดยแผ่นดิน ผู้มีเสียงของ ศัตรูที่ถูกทำลายแล้วโดยเสียงของอำนาจ ขณะที่ท่องเทียวไปสู่ภูเขามันทระ พระองค์ คือ ผู้ปกปิดทุกสิ่งทุกอย่างไว้ด้วยลม คือ ความมืดมิด ผู้ทำให้พระอาทิตย์และพระจันทร์สั่นสะท้านด้วยความหวาดหวั่น (พระองค์ คือ ราหู)

บทที่ 40 (XL) อุปชาติ

(17) bhūmaṇḍalan dīptaraḥpradīpam

induprabhāgaurayaśovitānam |

(18) jagadvibhūtyai sumanovikīṛṇam

kṛtvā kṛtī mantram upācarad yaḥ ||

(๑๗) ภูมณฺฑลน ทิปตตระปรทีปม

อินทุปรภาเคารยโสวิตานม |

(๑๘) จคทวิภูตฺยไย สุมโนวิกีรณํ

กฤตฺวา กฤตฺตี มนฺตรม อุปาจรท ยะ ||

พระองค์ผู้บรรลุป่าหมายแล้ว ผู้เจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง หลังจากทรงกระทำโลกทั้งปวงที่มี
 เพดาน คือ พระเกียรติยศที่ชาวสะอาดเหมือนแสงพระจันทร์ ที่ดารดาษด้วยบุปผา (หรือด้วยคนที่มี
 จิตใจดีงาม) เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของโลก ได้สวดมนต์แล้ว

บทที่ 41 (XLI) อุปชาติ

(19) prāsaṅikāny eva vasūni lipsor

jayāmṛtam yasya samitsamudrāt |

(20) siṃhasya hastīndrahrtau hi na syān

muktāphalaṃ kin nakharandhrasaktam ||

(๑๙) ปราสงคิกานย อิว ยสุนิ ลิปฺโสสุ

ชยามฤตฺ ยสย สมิตสมุทรา |

(๒๐) สีนฺหสย หสตีนฺทรหฤเตา หิ น สยาน

มุกตาผลํ กิณ นขรนฺทรสกตม ||

น้ำอมฤต คือ ชัยชนะของพระองค์ จากมหาสมุทร คือ การสงครามของพระองค์ ผู้ปรารถนา
 ทรัพย์สมบัติที่เป็นผลมาจากความยึดติดจะมีขึ้นได้อย่างไรเล่า เพราะว่าไข่มุกที่ติดอยู่ที่ชอกเล็บจะไม่มี
 เพราะการจับพญาช้างของราชสีห์

บทที่ 42 (XLII) อุปชาติ

(21) nārthy ātmabhogair na ca bhoginībhir

bhītyā śārāgner yudhi rājārājih |

(22) yasyāhisattrajvalanāvalīḍho

vyomnīva bhogī cakame vimokṣam ||

(๒๑) นารถย อาตมโภโคจร น จ โภคินีภีร

ภีตยา ศราคเนร ยูธิ ราชาราชิธ |

(๒๒) ยสยาหิสตตรชวลนาวลีโธ

วโยมนีว โภคี จกเม วิโมกษม ||

ในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายต่างหวาดกลัวไฟ คือ ลูกศร จึงไม่มีความปรารถนาที่จะครอบครองโภคทรัพย์ของตนเอง และไม่มีความปรารถนาที่จะเซยชมนางสนม ไม่มีความกระตือรือร้นที่จะหลุดพ้น เหมือนกับงูที่ถูกเลียแล้วโดยไฟในยัญพิธี ที่จะไม่ต้องการที่จะหลุดพ้นไปในอากาศ

บทที่ 43 (XLIII) อุปชาติ

(23) tejovivarddhiṣṇuharer yugesu

yathottarañ janmasu vāsudevah |

(24) aṅgena yan nirmmittavān anīśas

sa māram īśe jitavāms tu yadbhūh ||

(๒๓) เตโฆวิวรทธิษณูหเรร ยูเกสุ

ยโถตตรถย ชนมสุ วาสูเทวะ |

(๒๔) องเคน ยน นิรมมิตวาน อนีศส

ส มารม อีเศ ชิตว่าส ตู ยทฐะ ||

ในการอวดตารทั้งหลายของพระหริ ผู้มากไปด้วยอำนาจในยุคทั้งหลาย พระवासुเทพ (พระวิษณุ) ตามสถานการณ์ที่จำเป็น จึงได้สร้างพระองค์ด้วยร่างกาย แม้จะไม่ใช่พระศิวะ พระवासुเทพนั้นได้เป็นพระองค์ในรูปของพระศิวะ ได้ชนะมารแล้ว

บทที่ 44 (XLIV) อุปชาติ

(25) dharmmeṇa daṇḍyāḥ api daṇḍayan yas

sadābhirakṣann api sādhuṽṛttān |

(26) santoṣayann apy akhilārthivarggān

guṇānurodhena nutas samatve ||

(๒๕) ธรรมเมณ ทณฺฑยาะ อปี ทณฺฑยณฺน ยส

สทาภีรกษณฺน อปี สาธฺวุถฺตทาน |

(๒๕) สนโตษยณฺน อปีชิลารถีวฺรคฺคาน

คฺคณานูโรธณฺน นุตส สมตเว ||

พระองค์ แม้ขณะที่ทรงลงโทษคนที่ควรลงโทษด้วยกฎหมาย ขณะที่ทรงคุ้มครองคนที่มีความ
ประพฤติดังงามตลอดเวลา ขณะที่ทรงทำให้กลุ่มคนทั้งหมดที่มีความพึงพอใจ ได้ถูกสรรเสริญแล้ว โดย
คนที่เคารพคุณงามความดี

บทที่ 45 (XLV) อุปชาติ

(27) dvijadvisadvandhusuḥṛtsu tesu

diptā samam yasya dayā dayāloh |

(28) bhānor hi bhā bhāti girīndraśṅga-

valmīkalostāmvujakānaseṣu ||

(๒๗) ทวีทวิสทวนธฺสุหฺฤตฺสุ เตสุ

ทีปตา สมํ ยสย ทยา ทยาโลห |

(๒๘) ภานอริ หิ ภา ภาทิ คีรานทฺรศฺถงค-

วลมิกิลอศฺถามวฺจกานเสษุ ||

ความกรุณาของพระองค์ ผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยความกรุณา ย่อมส่องแสงเรืองโรจน์ในหมู่
พราหมณ์ ศัตฺร ญาติพี่น้อง มิตรเหล่านั้นเสมอกัน แน่นอนว่า แสงของพระอาทิตย์ย่อมสว่างเจิดจ้าอยู่
บนยอดภูเขาที่จอมปลวก สิ่งที่ถูกเผาไหม้แล้วที่ดอกบัว และที่ป่าทั้งหลาย

บทที่ 46 (XLVI) อุปชาติ

(29) yo laṅghanīyo nitarāṃ rasāḍhyo

gotrābhirakṣo dvijarājiramyaḥ |

(30) rājodayāpāditapūrṇakāntir

ambhonidhī ratnanidhir vireje ||

(๒๙) โย ลงฆนีโย นิตรา รสาฒโย

โคตฺรกริรโก โทวิชราชิรมยะ |

(๓๐) ราโชทยาปาทิตปุรฺณกานติร

อมโภนิธึ รตนนิธิร วิเรเช ||

พระองค์ ผู้ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถที่จะก้าวข้ามพ้นไปได้อย่างยิ่ง เป็นผู้ที่ย่ำรอยด้วยรส เป็นผู้ที่
คุ้มครองโคตรเหง้า งดงามเพราะประดับด้วยพราหมณ์เป็นทิวแถว ผู้ที่มีความงามที่บริบูรณ์ ที่เกิดขึ้น
ได้ เพราะพระราชอำนาจมหาศาลที่แวดล้อมพระองค์ ที่รุ่งโรจน์เหมือนมหาสมุทรที่เป็นชุมทรัพย์
แห่งรัตนะ

บทที่ 47 (XLVII) อุปชาติ

(31) yaddhāmavahnir vidadhe narendra-

tejonale śītalatāṃ reṇeṣu |

(32) saṅkruddhabhogīndragarāṇaleṣu

tīkṣṇo yathā mantragatas tarogñih ||

(๓๑) ยถาฆวหฺนึร วิทเช นเรณฺทร-

เตโชนเล สีตลตา เรณฺษุ |

(๓๒) สงฺกฺรฺฑฺธโภคินฺทฺรครานเลษุ

ติกฺษฺโณ ยถา มนฺตรคตฺส ตโรคฺนิษ ||

ไฟ คือ พระราชอำนาจของพระองค์ได้ทำความเย็นให้เกิดขึ้นแก่ไฟ คือ อำนาจของพระราชา
ทั้งหลาย (ผู้เป็นข้าศึก) ในสงคราม เหมือนกับไฟที่ไหม้แรงน่าประหวั่นพรั่นพรึง ที่อยู่ในคาลา ได้ทำ
ความเย็นให้เกิดขึ้นแก่ไฟ คือ พืชของพญานูที่กำลังกราดเกรี้ยว

บทที่ 48 (XLVIII) อุปชาติ

- (33) vandhye vadhaṃ mocanam aṣṭadoṣe
sādhau dayāṃ yan dadhatan nirīkṣya |
- (34) padmā calātīva bhayānudhrṣṭā
gatā dviṣatkṣattrapurīn tu kīrttiḥ ||
- (๓๓) วนฺธเย วธิ์ มโนจนฺม อษฺตโฑเช
สาธา ทยา ยน ทธตฺน นิริกฺษย |
- (๓๔) ปทฺมา จลาตีว ภายานุสฺฤษฏฺฐา
คตา ทวิษตฺกษตฺตรปฺรูณฺ ตู กิรฺตติเช ||

พระลักษมีผู้มีพระทัยอ่อนไหวอย่างยิ่ง หลังจากที่ได้พิจารณาเห็นพระองค์ว่า ทรงไว้ซึ่งการไม่
ฆ่าคนที่ควรถูกฆ่า ทรงไว้ซึ่งการปลดปล่อยคนที่ปราศจากโทษ ทรงไว้ซึ่งความกรุณาต่อสาธุชน
(พระลักษมี) เอาชนะความหวาดกลัวได้แล้ว แต่พระนางกীরติหวาดกลัวภัยอย่างยิ่ง จึงได้หนีไปยังเมือง
ของพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นศัตรู

บทที่ 49 (XLIX) อุปชาติ

- (35) dvidraktapūrṇāṃ raṇasindhū aurvva-
vahniprataptāmvunidhin nu matvā |
- (36) kīrttir bhiyā dikṣu gatāśrita śrīr
vaksassthale yasya bhujē dharitri ||
- (๓๕) ทวิทฺรทปฺรูรฺณา รณสินฺธุมฺ เออรฺวว-
วหนิปฺรตปฺตามวฺนิธินฺ นฺ มตฺวา |
- (๓๖) กิรฺตติรฺ ภายา ทิกฺษุ คตาศฺริตา ศฺรีร
วกฺษสฺสเถ ยสฺย ภูเช ธฺริตฺรี ||

เมื่อคิดว่า พระองค์เป็นเหมือนกับมหาสมุทร คือ สนามรบ ที่เต็มไปด้วยเลือดของข้าศึก และ
คิดว่าเป็นเหมือนมหาสมุทรที่ร้อนด้วยไฟเอวาระอย่างนั้นแน่ๆ พระนางกীরติของพระองค์จึงเดินทางไป
แล้วสู่ทิศต่างๆ เพราะความหวาดกลัว พระศรีจึงอาศัยอยู่ที่พระอุระของพระองค์ (และ) แผ่นดินอาศัย
อยู่ในอ้อมกอดของพระองค์

บทที่ 50 (L) อุปชาติ

(37) mahatvatuṅgatvagurutvayuktan

na manthanavyākulecetaso pi

(38) vyakampayañ jātv abhijātarūpa-

ramyan dhruvaṃ sādhudharādharmaṃ yam

(๓๗) มหตวตุงคตวครุตวยุกตน

น มนถนวยากุเลเจตโส ปี

(๓๘) วยกมปยณ ชาตว อภิชาตรูป-

รมยณ ฐรุวั สาธูธราธรี ยม

แม้คนที่มีจิตใจงุ่นวาย เหมือนไม้กวานก็ไม่สามารถทำให้พระองค์ทรงหวั่นไหวได้อย่างแน่นอน พระองค์ผู้ประกอบไปด้วยความยิ่งใหญ่ ความสูงส่ง ความหนักแน่น ผู้ตั้งงามด้วยรูปของผู้ที่เกิด ในตระกูลสูง ผู้เชิดชูคนที่มีคุณธรรมความดีงาม

บทที่ 51 (LI) อุปชาติ

(39) śatrau niśīthe pi dadhad vivodham

sakampam uṣṇocchvasitānuvandham

(40) yaddhāmavahnir na vabhūva bhinno

manobhavāhgneḥ pramadāviyukte

(๓๙) ศตเรว นิสีเถ ปี ทธธ วิโวธ

สกมปม อุษโณจฉวสิตานวนธม

(๔๐) ยถธามวหนิร น วภว ภินโน

มโนภวาทคเณะ ปรมทาวียุกเต

เมื่อศัตรุล้นกลับแล้วในเวลากลางคืน พระองค์ทรงตื่นบรรทมด้วยลมหายใจที่อุ่น เพราะว่ามีไฟ คือ พระราชอำนาจของพระองค์ไม่ต่างจากไฟ ที่เกิดจากความเสนาหา เนื่องจากพระองค์ปราศจากความสนุกสนานรื่นเริง

บทที่ 52 (LII) อุปชาติ

(41) na sūnṛtaṃ yena nisarggasiddham

yuddhe pi heyam vijayendireva

(42) dhātrā sudhābhāvitavaktravimvād

utsarpipīyūṣam ivānuvelam

(๔๑) น สุนฤตฺ เยน นิสรรคคสิทฺธํ

ยฺยุทฺเต ปิ เหยํ วิชเยนฺทิเรว

(๔๒) ธาตฺรธา สุธาภาวิทวกฺตรวิมวาท

อุตฺสรฺปิปียฺยูษม อิวนฺนุเวลม

แม้สิ่งที่ดีที่สำเร็จแล้วโดยธรรมชาติ จะไม่ถูกทอดทิ้งโดยพระองค์ เหมือนกับพระลักษมีแห่ง
ชัยชนะในสงคราม เหมือนน้ำอมฤตที่ไหลออกมาตลอดเวลาจากพระพักตร์ของพระองค์ที่ถูกทำให้เกิด
แล้วด้วยน้ำอมฤตโดยพระพรหม

บทที่ 53 (LIII) อุปชาติ

(43) sudarśanenāpi parair adhr̥ṣyo

yaḥ kim punas tikṣṇatarovalena

(44) supto pi cakrī sutarām adhr̥ṣyaś

cakreṇa yuktaḥ kim uta pravuddhaḥ

(๔๓) สุทรศเนนาปิ ปไรรร อธฤษโย

ยะ กิม ปุนสฺ ติกฺษณตโรวเลน

(๔๔) สฺปโต ปิ จกริ สฺตราม अधฤษยศ

จกฺเรณ ยุกฺตะ กิม อุต ปฺรวุฑฺธะ

เหล่าข้าศึกไม่อาจจะเอาชนะพระองค์ได้ แม้ด้วยจักรที่มีชื่อว่า สุทรศนะ จะป่วยกล่าวไปไย
เมื่อพระองค์ทรงมีความเฉียบแหลมอย่างยิ่ง พวกข้าศึกเอาชนะได้ด้วยกองทัพ (แบบเดียวกับ)
พระวิษณุที่ไม่มีผู้ใดจะมีชัยชนะได้โดยง่ายตาย แม้พระองค์จะบรรทมอยู่ จะป่วยกล่าวไปไย เมื่อ
พระองค์ตื่นบรรทม แล้วมีจักรอยู่ที่พระหัตถ์

บทที่ 54 (LIV) อุปชาติ

(45) purā vidhātus̄ caturāsyabhūṣā

hares caturvāhuvibhuṣaṇena |

(46) vīryeṇa visparddhavatīva vidyā

yasya sthirāsūpratibhāvīpakṣā ||

(๔๕) ปุรา วิธาคุ จตุราศยภุษา

หเรศ จตุรวาหุวิภุษณน |

(๔๖) วีรยเณน วิสปรตทวัติว วิทยา

ยสย สถิราศปรติภาวิภุษา ||

ความรู้ของพระองค์ที่มั่นคง และเป็นปฏิปักษ์ต่อปฏิภาณที่ฉับไว รวากับว่าจะแข่งกับ
เครื่องประดับพระพักตร์ทั้งสี่ของพระพรหมในปางก่อน และความรู้ของพระองค์ก็เหมือนกับจะแข่งขัน
กับความเก่งกล้าอันเป็นเครื่องประดับพระพาหาทั้งสี่ของพระวิษณุ

บทที่ 55 (LV) อุปชาติ

(47) vyāyāmasaktasya samastavāta-
vego bhuje yasya tu tat prakopah |

(48) narendrakīrtiprasareṣu yat te

saṅkocitāḥ prāptavivarnabhāvāḥ ||

(๔๗) วุยายามสกตสย สมสทวาท-

เวโค ภุเซ ยสย ตุ ตต พรโกปะ |

(๔๘) นเรนทรกีรติปรสเรษุ ยต เต

สงโกจิตาะ ปราปตวิวรรณภาวาะ ||

เนื่องจากว่ากำลังของลมทั้งหมดที่ (เกิดจาก) พระพาหาของพระองค์ ผู้กำลังออกกำลังกาย
เป็นความสิ้นสะเทือน สิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายจากการเปิดเผยที่เกิดขึ้นแล้ว จึงได้หดกลับคืนไปแล้ว
เพราะว่าพระเกียรติยศที่ขจรขยายไปของพระเจ้าแผ่นดิน

บทที่ 56 (LVI) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุปเนทรวัชรา

- (49) kāntyā ◡ — — ◡ ◡ jan dvijeśam
 sa — ◡ tim̄ yo vitatāranamre |
- (50) vindhyo cal . — ◡ ◡ — na ruddho
 dvi — ◡ . aitān tu gato yiyāsuh ||
- (๔๙) กานตยา ◡ — — ◡ ◡ ชน ทวิเศศ์
 ส — ◡ ตี โย วิตตารนมเร |
- (๕๐) วินธโย จล . — ◡ ◡ — น รุฑโธ
 ทวิ — ◡ . ไอตาน ตุ คโต ยียาสุชะ ||

ด้วยความน่ารัก [...] โนมต่ำลงมา [...] ภูเขาวินธีย [...] ถูกขัดขวางเอาไว้แล้ว [...] เขา
 บรรณาณาที่จะเดินทางไป [...]

บทที่ 57 (LVII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุปเนทรวัชรา

- (51) rūḍha ◡ — — ◡ ◡ — . i bhaṅgaih
 krīḍ . ◡ — — rgalitopagūḍhah |
- (52) dhāma sma — — ◡ ◡ — ◡ — ccho
 vyadhā ◡ — — ◡ m ivāsīdhāram ||
- (๕๑) รุฒ ◡ — — ◡ ◡ — . อี ภงไคชะ
 กรีฑ . ◡ — — รคลีโตปกุฒชะ |
- (๕๒) ธาม สม — — ◡ ◡ — ◡ — จโฉ
 วยธา ◡ — — ◡ ม อิวาสีธารม ||

งอกขึ้นแล้ว [...] ด้วยการหัก [...] ถูกกอดไว้แล้ว [...] อำนาจ [...] ทางด้วยคมของ
 ดาบ

บทที่ 58 (LVIII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุปเนทรวัชรา

- (53) dyā — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — ttād
arībhamū — ๐ ๐ tā jayaśrīḥ |
- (54) sanād . — — ๐ ๐ — ๐ — —
prītyā na — — ๐ ๐ r ālilinge ||
- (๕๓) ทuya — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — ตตาท
อริภมู — ๐ ๐ ตา ชยศรีะ |
- (๕๔) สนาท . — — ๐ ๐ — ๐ — —
ปรียาน น — — ๐ ๐ ร อาลิลิงเค ||

[...] ช้างของข้าศึก [...] เทวีแห่งชัยชนะ [...] ด้วยความรักในการโอบกอด

บทที่ 59 (LIX) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

- (55) dharmmo nyabhū — ๐ ๐ — ๐ — —
kāmābhibhūte ๐ ๐ — yacitte |
- (56) sthānāntaraprāptata . — ๐ — —
— mam utsrgga ๐ — ๐ — — ||
- (๕๕) ธรรมโม นยภู — ๐ ๐ — ๐ — —
กามาภิบูเต ๐ ๐ — ยจิตเต |
- (๕๖) สถานานตรปร่าปตต . — ๐ — —
— มม อุตสรคค ๐ — ๐ — — ||

ธรรมะ [...] ความรักถูกชนะ เมื่อหัวใจข้า [...] ผู้นำบรรลู่ถึงภายในของสถานที่ [...] การ
ปลดปล่อย [...]

บทที่ 60 (LX) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(57) ruddhāniruddho dhṛtad .. ṭ . ๐ — —

.....tyo..... |

(58) vāṇo vṛsāṅkasya viji ๐ — —

.....pre.....nye ||

(๕๗) รุทธานิรุฑโธ ธฤตท .. ฏ . ๐ — —

..... ตโย |

(๕๘) วาโณ วรุสาṅกสย วิจิ ๐ — —

..... ปเร.....นเย ||

พระอนิรุฑ์ พระปนัดดาของพระกฤษณะ [...] พาณะ พระศิวะ (ผู้มีวัวเป็นเครื่องหมาย)
ชนะ [...]

บทที่ 61 (LXI) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(59) dvitsnehaśo — ๐ — ๐๐ — —

.....daśa..... |

(60) bhūmaṇḍalādhāraga — ๐ — — d

vyadh.....prad..... ||

(๕๙) ทวิสเนหไส — ๐ — ๐๐ — —

..... ทศ |

(๖๐) ภูมณฑลธาราค — ๐ — — ท

วยธ.....ปรท..... ||

ความรักของข้าศึก [...] สิบ [...] รูปทรงกลมของโลก [...] แห่ง [...]

บทที่ 62 (LXII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(61) sthāne manojasya manobhavatvaṃ

bhave ◡—◡◡—◡— . m

(62) tenāpi sāmyaṃ hi gato manobhūś

cen mūrttimān y . ◡◡—◡— yāt

(๖๑) สถานเน มโนชสย มโนภวตวํ

ภเว ◡—◡◡—◡— . ม

(๖๒) เตนาปี สามยํ หิ คโต มโนภุศ

เจน มูรตติมาน ย ◡◡—◡— ยาท

ภาวะแห่งความรักของกามเทพในสถานที่ [...] ถ้าหากกามเทพนั้นไปแล้วสู่ความสมดุล [...]

จะมีรูป

ด้านที่ 3

บทที่ 63 (LXII) อุปชาติ

(1) loke śnuvān astarasodayastho

yo maṇḍadhāṃni prahitapratāpaḥ

(2) sahasradhāmāpi samastalokā-

lokaprakāśāñ janayāñi cakāra

(๑) โลกเ ศนุวาน อสตรโสทยสโถ

โย มณฑธามนิ พรหิตปรตปาปะ

(๒) สหสรธามาปี สมสตโลกา-

โลกปรกาศณ ชนยาณ จการ

พระองค์ทรงเป็นผู้มีพระราชอำนาจอันมั่นคงที่ส่องสว่างในโลกที่มีแสงริบหรี่ พระองค์ผู้อยู่ในโลกของรสที่มีจำนวนมาก แม้พระอาทิตย์ก็ได้ทำให้ภูเขาอบจกกรวาลทั้งหมดเจ็ดจำแล้ว

บทที่ 64 (LXIV) อุปชาติ

- (3) trailokyavandyā guruśāṅgirudrāḥ
padmāvdbhībḥḥṛtsu kathan nilīnāḥ |
- (4) srṣṭyādikāryyaṃ yam avekṣamāṇā
ekaikakāryyā nu vilajjitās te ||
- (๓) ตโรโลกยวन्दยา ครูศารงคิรุตฺราษ
ปทมาวธิภูภตฺตสุ กถน นิลีนาช |
- (๔) สฤษฏฺยยาทิการยฺยํ ยม อเวกษมาณา
เอโกการยยา นู วิลชชิตาส เต ||

เหตุไฉนพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ผู้ได้รับการกราบไหว้จากชาวโลกทั้งสาม จึงหลบ
เร้นหายไปในตอนอกบัว มหาสมุทร และภูเขาลูกๆ พระผู้เป็นเจ้าของทั้ง 3 องค์นั้น เมื่อทอดพระเนตรพระองค์
ทรงงาน สิ่งแรกคือ การสร้างโลก ก็คงจะละเอียด เพราะแต่ละพระองค์มีหน้าที่เพียงประการเดียวอย่าง
นั้นแน่ๆ

บทที่ 65 (LXV) อุปชาติ

- (5) vihīnahimsrā nikhileśvarāṇām
śīrasthitā pūritakrtsnalokā |
- (6) anekamārggā dyugame pi tulye
yadīyakīrttir jitajahnukanyā ||
- (๕) วิหีนหีสรา นิขิลศฺวราณา
ศิรสฺถิตา ปูริตกฤตฺสนโลกา |
- (๖) อเนกมารุคฺคา ทฺยุมเม ปี ตฺลเย
ยทียกีรฺตติรฺ ชิตชหฺนุกนฺยา ||

พระเกียรติยศของพระองค์ ซึ่งมีการทำร้ายสิ่งมีชีวิตที่ถูกละทิ้งไปแล้ว ที่ทำให้ชาวโลกทั้งหมด
สมปรารถนาแล้ว มีทางไปหลายเส้นทาง ที่อยู่บนเศียรของพระศิวะ (เจ้าแห่งสัตว์โลกทั้งปวง)
พระเกียรติยศของพระองค์อยู่เหนือกว่าแม่น้ำคงคา (ลูกสาวของชหฺนุ) แม่น้ำสวรรค์ที่เสมอกัน

บทที่ 66 (LXVI) อุปชาติ

(7) parigrahā vāhuvalasya yasya

nissamṣayan digjayino daśāsāḥ

(8) tatsaṅgasaṅkrāntayaśoṅgarāgam

ślāghyan na muñcanti yato dhunāpi

(๗) ปรีครหา วาหุลสย ยสย

นิสสัมสยน ทิคชยิโน ทศาศา

(๘) ตตสงคสงกรานตยโศงคราคัม

ศลาฆยน น มุณจันติ ยโต ฐุนาปี

ทิศทั้งสี่คงจะเป็นทรัพย์สมบัติที่อยู่ติดกับพลังพระพาหาของพระองค์ ผู้ชนะสิบทิศอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะว่าการลอบไล่เครื่องหอม คือ พระเกียรติยศที่ไปติดอยู่สถานที่ที่นั่นๆ ย่อมพุ่งกระจาย จึงไม่หลุดพ้นไปตราบนานวัน

บทที่ 67 (LXVII) อุปชาติ

(9) savibhramāṅgā madanena viddhā

dhrṣṭādhirūḍhā dhavam agrasākham

(10) latāgrhe yadripurājarāmā

vane pi līneva sukham siṣeve

(๙) สวิภรมางคา มทนเน วิหธา

ธฤษฏาธิรุฒา ธวม อครศาคม

(๑๐) ลตาคฤเห ยทริปุราชราม่า

วเน ปี ลีเนว สุขัม สีเซเว

ภรรยาของข้าศึกของพระองค์ ผู้ถูกยิงแล้วโดยกามเทพ มีร่างกายสิ้นเต็ม มีความกล้าขึ้นไปแล้วสู้อยอดอันสูงสุดของต้นไม้ คือ สามี รวากับว่าหลบซ่อนอยู่ในซุ่มเถาวัลย์ ที่อยู่ในป่า ที่สวยงามแล้ว

บทที่ 68 (LXVIII) อุปชาติ

(11) hiraṇyagarbhādhiśamaṃ smarānte
prahlādanaṃ maṇḍarucer akāryyam |

(12) daṇḍe ca śaktiṃ viphalāṃ yamasya
lavdhodayo yas tritayañ cakāra ||

(๑๑) ทิรณยครภาธิศมฺ สุมรานเต
ปราหุลาทณฺ มณฺฑรุเจรุ อการยยม |

(๑๒) ทณฺเต จ ศกฺตี วิผลํ ยมสย
ลวโรทยโย ยส ตริตยณฺ จการ ||

ความพึงพอใจที่เป็นความสงบเยือกเย็นของพระพรหม เพราะการมอดม้วยของกามเทพต่อ
ราหู (ผู้มีแสงสว่างน้อย) ไม่ควรจะถูกกระทำ (ไม่ควรจะตั้งใจ) พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ทรงได้รับ
ความเจริญรุ่งเรือง (เหมือนพระอาทิตย์ที่ขึ้นไปแล้ว) ได้ทรงกระทำให้อำนาจของพระยมที่ไม่มีผลใน
การลงโทษทัณฑ์ ได้ทำให้เป็นจำนวน 3

บทที่ 69 (LXII) อุปชาติ

(13) yasyāribhūr bhānumaṇer bhavena
taptāgnināntargrhabhittivaddhāt |

(14) śāntāmvaṇā candramaṇeś ca dhāmnā
dviḍvallabhā vaktrasudhāṃsuneva ||

(๑๓) ยสยาริภูรุ ภาณุมนเณรุ ภเวณ
ตปตาคณินานตรคฤหิตติวธาต |

(๑๔) ศานตามวณฺา จนฺทรมนเณศฺ จ ธามนฺา
ทวิชวลลภา วกตรสุธาํสฺเนว ||

แผ่นดินของข้าศึกของพระองค์ ที่ถูกไฟเผาแล้วจากแสงอัณมณีพระอาทิตย์ (สุรยกานตะ) ที่
ถูกผูกไว้ระหว่างกำแพงพระราชวังภายใน ถูกดับแล้วด้วยน้ำ คือ แสงอัณมณีพระจันทร์
(จันทร์กานตะ) บรรดาเหล่าภรรยาของข้าศึก จึงเหมือนกับว่าถูกดับแล้วด้วยพระจันทร์ คือ พระพักตร์
ของพระองค์

บทที่ 70 (LXX) อุปชาติ

(15) ślāghyāṃ bhuvam puṇyabhuvam maheśa-

maharṣivarnāśramakīrttanāḍhyām |

(16) guruprayatnānugūṇānurāgām

smṛtiṃ yathā yo niyamena bheje ||

(๑๕) ศลาขย้า ภิวํ ปุณยภุวํ มเทศ-

มหรชิสรรณาศรมกีรตตนาตมยวม |

(๑๖) กुरुปรยตนาณุกุณานูราก้า

สมฤตี ยถา โย นียเมน เกเช ||

พระองค์มีแผ่นดินที่นำสรรเสริญให้เป็นแผ่นดินที่สะอาดบริสุทธิ์ ที่พร้อมไปด้วยการ
พรรณนาถึงอาศรมของวรรณะ โดยเหล่ามหาฤชี่ เหมือนมีคัมภีร์สมฤติที่มีความรักในคุณอันน้อยใหญ่
เพราะความเพียรพยายามของครู

บทที่ 71 (LXXI) อุปชาติ

(17) viṣṇoḥ padasparśaphalam yadaṅghri-

nakhāṃśudīptajvalanapraveśe |

(18) mahīndramūrdhnām makutaśmarocih

prayyagrahīt tārakarāśidīptim ||

(๑๗) วิษณุะ ปทสปรศผลํ ยทงฆริ-

นขาศุทีปตขวลนปรเวเศ |

(๑๘) มหีนทรมูรทหน้า มกุฎาศมโรจิส

ปรยยกรหิต ตารกราศีทีปติม ||

ผลของการสัมผัสพระบาทของพระวิษณุ หรือสัมผัสกับท้องฟ้า ในการเข้าไปสู่ไฟที่ลุกโพล่ง
คือ แสงของเล็บพระบาทของพระองค์ บดบังรัศมีที่มีค่าของหินที่ประดับเศียรของพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งหลาย ที่บดบังแสงของดวงดาวทั้งหลาย

บทที่ 72 (LXXII) อุปชาติ

(19) paṭudyutis tīkṣṇatarorirāser

yā mohinīndrasya jayāmṛtānām |

(20) vikāriṇī yasya raṇāmvrāsau

yaśassudhāṃsor bharaṇī punas sā ||

(๑๙) ปฏฺยุตฺตสฺ ตึกฺษณตโรรริราเศร

ยา โมหินินทรสย ชยามฤตานาม |

(๒๐) วิการิณี ยสย รณามวฺราเสา

ยศสสุธํโศร ภรณี ปุนสฺ สา ||

ในมหาสมุทรแห่งสนามรบ แสงที่เจิดจ้าของน้ำอมฤตแห่งชัยชนะ ได้ทำให้กองทัพของพระราชอาของศัตรูเกิดความมึนงง ทำให้พระเกียรติยศของพระองค์แผ่ไปในมหาสมุทร คือ สนามรบ แต่แสงนั้นได้กลายเป็นกลุ่มดวงดาวภรณ์สำหรับพระจันทร์

บทที่ 73 (LXXIII) อุปชาติ

(21) lakṣmīpatir vṛāmanarūpamāyo

valiprabhāvākulito jaganti |

(22) vyalāṅghayad yas tu valīndramūrdhha-

paramparāstīrṇadharo stamāyah ||

(๒๑) ลกฺษมิปตฺร วฺรามนรูปมาโย

วลิปภาวากุไลโต ชคนตี |

(๒๒) วยลงฆยทฺ ยสฺ ตฺ วลีนทรมฺรุตฺ-

ปรปราสตีรณธโร สตมาเย ||

สวามีของพระลักษมี (พระวิษณุ) มีรูปร่างของวามนะเป็นภาพลวงตา ผู้มีความไม่สบายพระทัย เพราะอาณาภาพของกลี จึงได้ก้ามข้ามโลกทั้งสาม โดยมีแผ่นดินถูกแบกไว้โดยเศียรของจอมอสูรพลีเป็นลำดับชั้น แต่พระองค์ผู้มีแผ่นดินถูกปกคลุมแล้วด้วยเศียรที่ซ้อนกันเป็นชั้นๆ ของกษัตริย์ทั้งหลาย ผู้มีอำนาจ จึงมีมายาถูกสลัดทิ้งไปแล้ว

บทที่ 74 (LXXIV) อุปชาติ

(23) janyeṣu niśśeṣanareśavṛṇḍān
daghvā śarair agnisamair atṛptah |

(24) śaṅke dahat pañcaśāranalena
tatkāminīnām hṛdayam punar yah ||

(๒๓) ชนเยษุ นิศฺเศษนเรศฺวณฺฑาน
ทฆหฺวา ศโรรฺ อคฺนิสฺไมรฺ อตฺฤปตฺชะ |

(๒๔) ศงฺเก ทหตฺ ปรฺยจฺศรฺานเลน
ตตฺกามินีนํ หฤตฺยํ ปฺนรฺ ยะ ||

หลังจากที่พระองค์ทรงเผาบรรดาพระราชาทิ้งปวงในสงครามทั้งหลาย ด้วยลูกศรที่เหมือนกับไฟ แต่ก็ไม่มีมิด ข้าสงสัยว่าพระองค์ คงได้ทรงเผาหัวใจของบรรดาผู้หญิงนักรักของพระองค์ด้วยไฟของลูกศรทั้ง 5 อีกคราหนึ่ง

บทที่ 75 (LXXV) อุปชาติ

(25) sarvāstravidbhyo stram avāpya sarvvaṃ
sarvāvanīndrāṅ jītavān bhujena |

(26) sāntānikam rājyam alaṅcakāra
yathārjuno yo jītacitrasenaḥ ||

(๒๕) สรวฺวาสฺตรวิทฺโย สฺตรมฺ อวาปฺย สรวฺวํ
สรวฺวาวนินฺทรานฺ ชิตฺวาน ภูเชน |

(๒๖) สานฺตานิกํ ราจฺยมฺ อลฺอญจการ
ยถารฺจุน โย ชิตฺจิตฺรเสนะ ||

หลังจากที่ได้รับคัมภีร์จากผู้รู้ศาสตร์ยงูทั้งหมด และหลังจากที่ได้รับชัยชนะเหนือพระเจ้าแผ่นดินทั้งหมดด้วยพระพาหา พระองค์จึงได้ทรงปกครองราชอาณาจักรที่เป็นมรดกตกทอดสืบต่อมา เหมือนกับอรชุนที่ได้รับชัยชนะจิตรเสน

บทที่ 76 (LXX) อุปชาติ

- (27) guṇair anekaiḥ kanakāṇḍapotam
 āvaddham āpūryya ca kīrttiratnaiḥ |
- (28) hastārjitair yaḥ kṛtavān avādham
 valānvitaḥ kvāpi ninīsur iṣṭe ||
- (๒๗) คุณุณไร อเนไกหะ กนกานันฑโปตม
 อาวฑธม อาปุรยย จ กิรตติรตไนหะ |
- (๒๘) หสตาจรจิตไทร ยะ กฤตวาน อวาริ
 วลาณวิตะ กวาปิ ทิทิษุรุ อิษฏเฐ ||

พระองค์ผู้ประกอบไปด้วยพระราชอำนาจ ทรงปรารถนาที่จะนำเรือ คือ ไช้ทองคำ ที่บรรจุกด้วยรัตนะ คือ พระเกียรติยศที่เพียบพูนด้วยคุณที่หามาได้ด้วยพระหัตถ์ ซึ่งนำไปสู่สถานที่ใดที่หนึ่ง จึงได้ทรงกระทำให้เรือลำนั้น ปราศจากภยันตราย

บทที่ 77 (LXXVII) อุปชาติ

- (29) vitanvato yasya kṛtan nirasya
 doṣān kaler vviśvayaśassutasya |
- (30) viṣṇor ivaitāvad aśarmma rājye
 nrñām yad āyur niyatam śatāvdaih ||
- (๒๙) วิตนวโต ยสย กฤตนุ นิสย
 โทษาน กเลรุ ววิศวยศสสุตสย |
- (๓๐) วิษณุรุ อิวไตวาท อศรมม ราชเย
 นฤณำ ยท आयुरु नियत् ศตาวไทะ ||

ในราชอาณาจักรของพระองค์ ผู้แผ่ขยายกฤตยุคไปทั่ว หลังจากที่ได้ขจัดสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายของกสิยุคออกไป เหมือนกับราชอาณาจักรของวิษณุ ผู้เป็นบุตรของอิศวยศสะ ซึ่งในกสิยุคมนุษย์จะมีอายุเพียง 100 ปี (และ) เต็มไปด้วยความทุกข์

บทที่ 78 (LXXVIII) อุปชาติ

(31) ninye yamaṃ yo janam ekakūṭam

apy ekam aṅgīkṛtadaṇḍanītiḥ |

(32) anāgamenailavilas trikūṭa-

sthitān arakṣat tu gatānyakūṭān ||

(๓๑) นินเย ยมํ โย ชนม เอกกูฏม

อฺปฺย เอกม อํงคฺกฤตทณฺฑนนิตีชะ |

(๓๒) อนาคเมไนลวิลสฺ ตริกูฏ-

สฺถิตานํ อรกษตฺ ตู คตานํยกูฏานํ ||

พระองค์ผู้ทรงยึดมั่นการปกครองโดยการลงโทษ ได้นำคนที่ทำความผิดแม้เพียงกระทงเดียว ไปพบกับพระยมแล้ว ในขณะที่บุตรของนางอิลวิลลา (ท้าวภูเวร) ได้คุมครองคนที่อาศัยอยู่ที่ภูเขาศรีกูฎะ (ราวณะ) ผู้ไปส่วยอดเขาอื่นแล้ว โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์

บทที่ 79 (LXXIX) อุปชาติ

(33) gurur ninīṣur bhuvanāni mantraiś

śivan dhruvam mantravidām variṣṭhaḥ |

(34) vidhūya dṛṣṭiprativandhabhūtan

tamo nvagād yas samayān aśeṣān ||

(๓๓) กุรุรุ นินิษุรุ ภวนานิ มนฺตฺรศ

ศิวนํ ฐรุวม มนฺตฺรวิทาม วริษฺฐชะ |

(๓๔) วิธุย ทฤษฺฐิปฺรติวนฺธภูตน

ตโม นวกาถ ยส สมยานํ อเศษานํ ||

พระองค์ผู้ทรงเป็นครู คงจะทรงปรารภนานาโลกทั้งสาม ไปสู่ความหลุดพ้น ด้วยมนต์ของเหล่าผู้รู้มนต์อย่างนั้นแน่ๆ จึงได้ทรงปฏิบัติตามกฎทั้งหมดโดยสิ้นเชิง หลังจากที่ได้ทรงขจัดความมืดมิดที่กลายเป็นเครื่องปิดกั้นการมองเห็น

บทที่ 80 (LXXX) อุปชาติ

(35) nayan dviṣan divyagatiṃ śareṇa
jyābhr̥dvimarddhī bhuvanapriyo yaḥ |

(36) tārāpatin nirjitavān arāgaḥ
kapipriyo dāśarathis tu rāgī ||

(๓๕) นยณ ทวิษณ ทิวคตี ศเรณ
ชยาภฤทวิมรทธี ภวนปรีโย ยะ |

(๓๖) ตาราปติน นิรจิตวาน อราคะ
กปิปรีโย ทาศรทิส ตุ ราคี ||

พระองค์ผู้เป็นที่รักของมนุษย์โลกจึงได้ทรงชนะสามีของนางตารา (พระพหูหัสปตี) แล้ว โดยการนำข้าศึกไปสู่สวรรค์ด้วยลูกศร (พระองค์) เป็นผู้ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในโลก แต่พระโอรสของท้าวทศรถ (พระราม) อันเป็นที่รักของวานร ชนะสามีของนางตารา (พาลี) แล้ว ก็ยังคงยึดมั่นถือมั่นอยู่ในโลก

บทที่ 81 (LXXXI) อุปชาติ

(37) svanādrijātair agarājakāntaih
krāntām kṛtair bhāravatīn dharitrīm |

(38) śaṅke punardhātrabhidhānabhīter
alālayad bhūrivibhūtibhir yaḥ ||

(๓๗) สวรรณาทริชาไตร อคราชกานไตะ
ภุรานตตำ กฤไตริ ภารวตีน ธริตริม |

(๓๘) ศงเก ปุนรธาตริภิธานภิตเร
อลาลยท ภูริวิภูติภิริ ยะ ||

ข้าสงสัยว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงแสดงความรักต่อแผ่นดินเนื่องจากทรงหวาดกลัวพระนามที่ตั้งขึ้นมาใหม่ชื่อว่า ผู้แบกไว้ซึ่งแผ่นดิน (ธณินทรวรมัน) จึงได้ทรงลูบคลำแผ่นดินที่มีภาระหนักอึ้ง ผู้ถูกเหยียบย่ำแล้วโดยลูกของภูเขาพระสุเมรุที่ดงามเหมือนราชาของภูเขา ด้วยการกระทำทั้งหลายที่ได้แสดงความรักต่อแผ่นดินนั้นด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมหาศาล

บทที่ 82 (LXXXII) อุปชาติ

(39) mahārtharatnāstaranocito yo

janye pi manye caraṇāvakṛtvā |

(40) mahābhujām ratnakirītapīthe

na jātu viśrāntisukho vabhūva ||

(๓๙) มหารถรัตนาสตรโณจิตโย

ชนเย ปี มนเย จรณาวกฤตวา |

(๔๐) มหิภุขำ รตนกิริตปีเถ

น ชาตุ วิศรานติสุขโ วภูว ||

ข้าสงสัยว่าพระองค์ ผู้เหมาะสมกับเครื่องปลาทที่ทำด้วยตั้ง คือ มงกุฏของพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งหลาย แม้ในการสงคราม (พระองค์) จึงเป็นผู้ที่มีความเกษมสำราญในการพักผ่อนแล้ว ไม่ว่าในกาล
ใดอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 83 (LXXXIII) อุปชาติ

(41) jīta-dviṣo vāhuvelena yasya

mantripavirā vijitā dviṣo pi |

(42) apipravṛddhābhyudayopabhogā

dattodayāt pratyupakārataptāḥ ||

(๔๑) ชิตทวิโซ วาหุเวเลน ยสย

มนตรีปรวิรา วิจิตา ทวิโซ ปี |

(๔๒) อปีปรวฤทธาภุทโยปโภคา

ทตโตทยาต ปฤตยูปการตปตะ

มนตรีชั้นหัวหน้า แม้ของข้าศึกก็ได้ถูกชนะแล้วด้วยพลังพระพาหาของพระองค์ ผู้พิชิต
ข้าศึก พวกเขาผู้มีการเสวยความเจริญรุ่งเรืองที่เพียบพูนขึ้น เพราะความเจริญรุ่งเรืองถูกพระราชทาน
แล้วโดยพระองค์ จึงเป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้นที่จะตอบแทนบุญคุณอย่างนั้นเป็นแน่

บทที่ 84 (LXXXIX) อุปชาติ

(43) kṣītau kṣītīndrāḥ priyatām asubhyo

yasya pratenuḥ purataś calantīm |

(44) raṅakṣitim yaccharavṛṣṭivṛṇḍor

nirasya śastam parirebhire te ||

(๔๓) กษิตตา กษิตินฺดรอาหะ ปริยตามุ อสุภโย

ยสย ปฺรเตนุหะ ปฺรตศุ จลนตีม |

(๔๔) รณกษิตี ยจจรวรฤษฏิวรณโฑร

นिरสย ศสตุํ ปรีเรภิเร เต ||

ในแผ่นดินของพระองค์ บรรดาพระราชอาของเหล่าข้าศึก ได้แผ่ความรักไปแล้วในแผ่นดิน ที่รักแผ่นดินมากยิ่งขึ้นกว่าชีวิต จึงได้โยนค้อนทิ้ง แล้วโอบกอดสนามรบที่กำลังสิ้นสะเทือนที่อยู่เบื้องหน้า เพราะท่าฝน คือ ลูกศรของพระองค์

บทที่ 85 (LXXXV) อุปชาติ

(45) yasyārinārīnayanāmuvāri-

rāsau nimagno pi bhuvam ripūṅām |

(46) tejonalo lam sahasaiva dagdhum

aurvānalas tu pralayapratikṣaḥ ||

(๔๕) ยস্যารินารีนยานามวาริ-

ราเสา นิมกโน ปิ ภวํ ริปูณาม |

(๔๖) เตจโนโล ลํ สหไสว ทิครุม

เอารวานลสฺ ตุ ปฺรลยปฺรติกษะ ||

ไฟ คือ พระราชอำนาจของพระองค์ที่จมอยู่ในมหาสมุทร คือ น้ำตาของภรรยาของข้าศึก เพียงพอที่จะเผาแผ่นดินของศัตรูในช่วงพริบตาเดียว แต่ไฟเอวระจะต้องรอนกระทั่งถึงประลัยยุค

บทที่ 86 (LXXXVI) อุปชาติ

- (47) śivāvanam bhūtalasatkumāra-
 janyam śivāsaktam avāpya bhūpāh |
- (48) strībhāvabhūtā nijabhāvam āptum
 īyur yam īsam śaraṇam yathelā ||
- (๔๗) ศิวาวนํ ภูตลสตกุมาร-
 ชนยํ ศิวาสกตม อวาปย ภูปาะ |
- (๔๘) สตรีภาวภุตตา นิฆภาวม อาปตุม
 อียรุ ยม อีศํ ศรณํ ยเถลา ||

พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ที่ได้กลายเป็นร่าง เป็นผู้หญิง หลังจากที่ได้รับการคุ้มครองจาก พระศิวะ ที่เกิดจากพระสกันทกุมารที่เล่นอยู่กับพวกภูต ที่เกี่ยวข้องกับพระนางปารวตีที่ได้ไปหา พระองค์ เพื่อที่จะได้รับภาวะดั้งเดิมของตนเอง เหมือนกับนางอิล่าที่ไปขอความเป็นผู้ชายจากพระศิวะ

บทที่ 87 (LXXXVII) อุปชาติ

- (49) śaktim smarāres tripurasya dāhe
 hrtvā vidhātrā vihito dhruvam yah |
- (50) samuddhatārīndrapurīvighāta-
 śakto yato vyāpa divan tarobhih ||
- (๔๙) ศกตี สมราเรส ตริปุรสย ทาเท
 หฤตวา วิธাত্রา วิหิตอ ธรุวั ยะ |
- (๕๐) สมุทธตารีนทรปุรีวิฆาต-
 ศกโต ยโต วยาป ทิยนุ ตโรภิะ ||

พระพรหมคงจะได้สร้างพระองค์ โดยได้การนำอำนาจของพระศิวะที่ใช้ในการเผาตรีปุระนั้น มาอย่างนั้นแน่นอน เพราะว่าพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถที่จะทำลายเมืองของเจ้าของข้าศึก ผู้หญิง ผยองได้ หลังจากที่ได้แผ่อำนาจไปสู่สวรรค์

บทที่ 88 (LXXXVIII) อุปชาติ

- (51) *dr̥ptārivṛṇḍe diśi kāndīśīke*
samīhitam yuddham anāptavān yaḥ |
- (52) *samsmṛtya śaṅke viphalān tadāsān*
nāsām vṛthā prāṇabhṛtām akārṣīt ||
- (๕๑) ทฤปตาริวฤณเฑ ทิศิ กานทิสิเก
 สมีหิตั ยุทธม อนาปตวาน ยะ |
- (๕๒) สัมสมฤตย ศงเก วิฬาน ททาศาน
 นาศำ วฤถา ปราณภฤตาม อการษิต ||

เมื่อหมู่ของศัตรูผู้จองทอ้งได้หลบหนีไปแล้วในทิศทั้งหลาย พระองค์จึงไม่ได้เผชิญหน้ากับการต่อสู้ที่พระองค์ทรงปรารถนา ข้าคิดว่าพระองค์เมื่อมีพระราชดำริว่าความหวังของเหล่าศัตรูไม่สัมฤทธิ์ผล พระองค์จึงมิได้ทรงทำให้ความหวังของสัตว์โลกทั้งปวงว่างเปล่า

บทที่ 89 (LXXXIX) อุปชาติ

- (53) *nadīsrutinyāyam api pratitam*
śāstre śrito nyāyavid anyathāpi |
- (54) *raṇe vabhañja pratikūlavṛttān*
na vetasācāragatān tu yad yaḥ ||
- (๕๓) นทีศรุติ নয়ายม อปิ ปรัตติตัม
 ศาสตเร ศริโต นายยวิท อนยถาปิ |
- (๕๔) รณเ วภณช ปรัตติกูลวฤตตาน
 น เวตสาจารคตาน ตุ ยท ยะ ||

เพราะว่าพระองค์เป็นผู้ที่รู้หลักการของเหตุผล (นยายะ) พระองค์จึงทรงอาศัยหลักการเหตุผลของแม่น้ำและพระเวท ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในศาสตร์ทั้งหลายโดยไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นในสงครามพระองค์จึงทรงทำลายคนที่มีความประพฤติแบบย้อนศร¹⁵⁰¹ แต่จะไม่ทรงทำลายคนที่มีความประพฤติแบบต้นหวาย

บทที่ 90 (XC) อุปชาติ

¹⁵⁰¹ หมายถึง ประพฤติปฏิบัติตนแบบทวนน้ำ ไม่ใช่ตามน้ำ

- (55) yo vidviṣo tyantajavāj jaghāna
tadāyudhenaiva vināyudhaś vā |
- (56) yathā dvipendrasya vadhe murārir
bhīmo yathā durmadakīcakasya ||
- (๕๕) โย วิทวิโซ ตยนต์ชวาช ชฆาน
ตทายุเธโนว วินายุศ วา |
- (๕๖) ยถา ทวิเปนุทรสย วเธ มุราริร
ภีมะ ยถา ทุรมทกีกกสย ||

พระองค์ทรงสังหารข้าศึกแล้วด้วยความรวดเร็วอย่างยิ่ง ด้วยอาวุธของพระองค์นั้นแหละ หรือไม่ต้องทรงใช้อาวุธเหมือนพระกฤษณะที่ฆ่าพญาช้าง และเหมือนภิชมะที่สังหารกัจจะที่ฆ่าได้ยาก

บทที่ 91 (XCI) อุปชาติ

- (57) dakṣo maheśapratipāditeṣṭir
maheśvaro dhvaṃsitakālakūṭah |
- (58) jīṣṇus svadārair niyatas sudhīr yo
dakṣeśvarendrāṅl lāghayāñ cakāra ||
- (๕๗) ทกโซ มเหศปฺรติปาติเตชภูริ
มเหศวโร จวัลิตกาลกูฏะ |
- (๕๘) ชิชญสฺ สวทาโรร นียตสฺ สุธิโร โย
ทกษะศวเรงทราลงล ลขยาณ จการ ||

พระองค์ คือ ท้าวทกษะ ผู้ได้พระราชทานการบูชาเครื่องพลีกรรมแต่พระมเหศะ (พระศิวะ) พระองค์เป็นพระศิวะ ผู้ได้ทำลายความฉ้อฉลของกาลเวลา (ทรงอยู่เหนือกาลเวลา) พระองค์เป็นพระวิษณุ ผู้มีชัยชนะช้วนิจนิรันดร์ ผู้มีความรู้และความแน่นอนกับเหล่าภรรยา พระองค์จึงได้ทรงกระทำให้ท้าวทกษะ พระศิวะ และพระอินทร์เล็กลง

บทที่ 92 (XCII) อุปชาติ

(59) yo jasraviśrāṇitavittajātaiṛ

āḍhyīkr̥te rāṣṭragāṇe praditsau |

(60) saty arthivarge śaśaśṛṅgatulye

sasmāra sarvvandadam arthijusṭam ||

(๕๙) โย ชสรวิศราณิตวิตตาไทร

อาตมยีกฤเต ราชฐกรคณ ปรัตติเสา |

(๖๐) สตย อรถิวรเก ศศศฤงคตุลเย

สสมาร สรวนทม อรธิชษฏั ||

เมื่อประชาชนทั้งปวงถูกทำให้มีความร่ำรวย ด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นจากทรัพย์สมบัติทั้งหลายของพระองค์ ผู้ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย จึงเป็นผู้มีความปรารถนาที่จะให้ และเมื่อเหล่าผู้ขอจึงเป็นเหมือนกับเขาของกระต่าย พระองค์จึงได้นึกถึงเศรษฐีที่ชื่อว่า สรวันทนะ ผู้เป็นที่รักของผู้ขอ

บทที่ 93 (XCIII) อุปชาติ

(61) abhūtapūrvvam bhuvī yasya dhāma

dhāma vyadhāt supratipattipūrvvam |

(62) kuṣau harer yad bhuvanasya dhṛtyān

trisrotasāś śrotrapuṭe ca jahnoḥ ||

(๖๑) อภุตปุรวว ภูวี ยสย ธาม

ธาม วยธาต สุปรัตติปัตติปุรววม |

(๖๒) กุคเสา หเรร ยท ภูวนสย ธฤตยาน

ตริสโรตสศ ศโรตรปุฏเฐ จ ชหโนะ ||

พระราชอำนาจที่ไม่เคยมีมาก่อนของพระองค์ ได้ทำให้เป็นที่อยู่อาศัยที่เพียบพร้อมไปด้วยการปฏิบัติที่ดีในแผ่นดิน เหมือนได้สร้างความมั่นคงของโลก ในพระอุทรของพระหริ และความมั่นคงของแม่น้ำคงคาไว้ในรูหูของฤๅษีชหนุ

บทที่ 94 (XCIV) อุปชาติ

- (1) mahārṇavārṇāśayanogratāpā
dharendīrā cāptavatī yatheccham |
- (2) hlādashthiṃ vakṣasi yasya bhūyah
kenāpi kīrttyamvunidhau śayāne ||
- (๑) มหารณวารณาศยโนครตาปา
ธเรนทีรา จาปตวตี ยเถจฉม |
- (๒) หลาทสเถตี วกษสี ยสย ภูยะ
เกนาปี กิรตตยมวูนีเฮา ศยาเน ||

พระลักษมี คือ แผ่นดินที่มีความร่ำร้อนอย่างยิ่งยวด เพราะอยู่บนคลื่นของมหาสมุทร แต่ได้รับความสดชื่นอีกครั้งหนึ่ง ที่นำปรารภนาบนพระอูระที่อยู่เหนือมหาสมุทร คือ พระเกียรติยศของพระองค์โดยเหตุใดเหตุหนึ่ง

บทที่ 95 (XCV) อุปชาติ

- (3) viśoṣaṇe vdheś śritavān sahasra-
drstir *muniṃ śatrujhaśā*¹⁵⁰² jaghāna |
- (4) dvinmānasāvdhēs tu vṛhadbhujoru-
tejāmsi yas sattvabhujāṅgarājān ||
- (๓) วิโสษเณ วเดศ ศริตวาน สหสร-
ทฤษตรี มุนี ศตรูชชษาถ ชฆาน |
- (๔) ทวิณมานสาวเดส ตู วฤททภูโจรุ-
เตข้าสี ยส สตตวภูชงคราซาน ||

เพราะมหาสมุทรแห้งเหือด พระอินทร์ (ผู้มีพันทา) อาศัยแล้วซึ่งพระมุนี (ฤชือคัสตยะ) จึงได้ฆ่าปลา คือ ศตรูทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงอาศัยพระราชอำนาจอันมหาศาลแห่งพระพาหาขนาดใหญ่ ได้ทรงสังหารบรรดาพระราชางงแล้ว¹⁵⁰³ ในท่ามกลางสัตว์โลกทั้งปวง เพราะการแห้งเหือดของมหาสมุทร คือ หัวใจ ที่เป็นศตรูของพระองค์

บทที่ 96 (XCVI) อุปชาติ

¹⁵⁰² Cœdès แก้วไขคำอ่านเป็น *muniñ cha*

¹⁵⁰³ หมายถึงพระราชางงของพวกงาม

- (5) pādānatir yasya su — ๐ — — d
dharan dviṣanto pi joghāmsitā yat |
- (6) namrottamāṅgās . — ๐ — —
chinnārddhadeho mṛtapas tu rāhuḥ ||
- (๕) ปาทานติรฺ ยสยฺ สฺ — ๐ — — ท
ธรนฺ ทฺวิษนฺโต ปิ โฆฆำสิตา ยต |
- (๖) นมโรตตมางคาสฺ . — ๐ — —
ฉินนารุทธเทโห มฤตปสฺ ตฺ รหุหะ ||

การน้อมไหว้แทบเบื้องพระบาทของพระองค์ [...] แม้พวกข้าศึกทั้งหลาย ผู้ต้องการที่จะถูกสังหาร ก็มีศรัทธาที่แน่วลงมาแล้ว [...] แต่ราหูผู้ได้ดื่มน้ำอมฤตก็ยังมีร่างกายครึ่งหนึ่งที่ถูกตัดขาดแล้ว

บทที่ 97 (XCVII) อุปชาติ

- (7) anaṅgasāmyan na ๐ — ๐ — d ya [ś]
[ś]akto dhikasvāṅgarucāpanetum |
- (8) nāsyēṣṭa — — ntu samah pravāda-
pramārjanāśaktatayāpi loke ||
- (๗) อนนงคสามยณฺ น ๐ — ๐ — ท ย[ศ]
[ศ] กโต ธิกสวางครุจาปนตุม |
- (๘) นาสเยษฏ — — นตุ สมะ ปรวาท-
ปรมารุชนาศกตตยาปิ โลเก ||

ความเสมอกันกับกามเทพ [...] พระองค์สามารถที่จะทรงกำจัด [...] ด้วยความงามอย่างยิ่งยวดแห่งพระวรกายของพระองค์ เพราะว่าพระองค์ไม่สามารถที่จะลบล้างการโจษจันของชาวโลก

บทที่ 98 (XCVIII) อุปชาติ

(9) etāvattā yadguṇaratnasiddhir

lakṣyā yad anyāvanipendrakīrteḥ |

(10) śrutim prati prāpayati sma lokān

vādhirayam eṣā kanakāṇḍajāṇḍe ||

(๙) เอตาวตตา ยทคุณรัตนสิทธีร

ลกษยา ยท อนุยานิเปนทริกิรเตะ |

(๑๐) ศรุติ ปฺรติ ปฺราราพายติ สม โลกาน

วาธิรยมฺ เอะชา กนกาณฺฑชาณฺฑะ ||

อำนาจ คือ รัตนะ คือ คุณงามความดีของพระองค์ เห็นได้ว่าขณะนั้นสุดที่จะคมนา ได้ทำให้
ชาวโลกในจักรวาลของพระพรหมหุหนวกต่อการไต่ยินพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ

บทที่ 99 (XCIX) อุปชาติ

(11) vikrāntasimhākulayuddhakaṣṭe

sāndreṣuvrṣṭivacyaitāś śrito yam |

(12) kṛṣṇam yathonmūlitabhūdharendram

chāyām yayau gopagaṇo gatādhiḥ ||

(๑๑) วิกรานตสีหากุลยุดฺธกะษฏ

सानฺทเรษฺวฤษฺติวยจิตศฺ ศฺริโต ยม |

(๑๒) กฤษณํ ยโณนมูลิตภฺภูธเรนฺดร

ฉายํ ยเยา โคปกโณ คตาทิ |

บรรดาพระเจ้าแผ่นดินถูกแวดล้อมแล้วด้วยสายฝน คือ ลูกธนูอันหนาแน่นในสนามรบที่
แน่นขนัดไปด้วยสิงโต คือ นักรบ จึงได้อาศัยพระองค์ ผู้มีความกังวลหมดสิ้นไปแล้ว เหมือนเหล่าคน
เลี้ยงวัวที่ถูกแวดล้อมแล้วด้วยห่าฝน จึงได้อาศัยพระกฤษณะ ผู้มีความกังวลหมดสิ้นไปแล้ว ผู้ได้ยก
จอมแห่งภูเขาขึ้นแล้ว

บทที่ 100 (C) อุปชาติ

(13) hṛdvaktrahastorasi dharmmavidyā-

jayaśriyo nityanivāsabhājah |

(14) trayo pi sarvvatra gatā nikāmañ

jayas tu hastasthita eva yasya ||

(๑๓) หฤทวักตรหสฺไตรสี ธรรมวิद्या-

ชยศฺริโย นิตยนิवासภาชะ |

(๑๔) ตฺริโย ปิ สรววตฺร คตา นิกามณ

ชยสฺ ตุ หสฺตสฺถิต เหว ยสย ||

แม้ว่าสิ่ง 3 สิ่ง คือ ธรรมะอยู่ที่ใจ วิชาความรู้อยู่ที่ปาก ชัยชนะอยู่ที่มือและที่หน้าอก พระศรี
จะไปในสถานที่ทุกหนทุกแห่งตามแต่ใจปรารถนา แต่ชัยชนะของพระองค์นั้นจะอยู่ในพระหัตถ์ของ
พระองค์เท่านั้น

บทที่ 101 (C) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(15) gāmbhīryayukto hṛdayāv dhir alpa-

vastvamvunā bhaktimato pip[ū]rṇah |

(16) yasyānīsaṃ bhaktirateṣu ha —

na puṣpahetoṛ h . ◡ — ◡ — — ||

(๑๕) คามภีรยยุกโต หฤททยาวธิรุ อลป-

วสฺตวมนุณา ภกฺติมโต ปิป [ู] รณะ |

(๑๖) ยสยานิศาํ ภกฺติเรเตษุ ห —

น ปุษฺปะเหโตฺร ห . ◡ — ◡ — — ||

มหาสมุทร คือ พระหฤทัยของพระองค์ที่ประกอบด้วยความลึก แต่ก็เพียงพูนอยู่ตลอดทั้ง
กลางวันและกลางคืน (ตลอดเวลา) ด้วยน้ำ คือ วัตถุเพียงน้อยนิดสำหรับผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อ
พระองค์ ในบรรดาผู้ที่มีความชื่นชมในความจงรักภักดีทั้งหลาย [...] เพราะดอกไม้

บทที่ 102 (CII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(17) svamaṇḍalikṛtya bhavas talāni

hatārirājanya ॐ — ๐ — —

|

(18) rakṣaty anāsthā ripumaṇḍalasthās

tān anvayur . — ๐ ๐ — ๐ — —

||

(๑๗) สวมณฑลীগฤตย ภวส ตลानी

หตาริราชนย ๐ — ๐ — —

|

(๑๘) รกษตย อนาสถา रिปุมณฑลสถาส

ตาน อนวยร . — ๐ ๐ — ๐ — —

||

หลังจากที่ได้ทำแผ่นพื้นทั้งหลายของแผ่นดินทั้งหมดให้กลายเป็นมณฑล คือ ราชอาณาจักร
ของพระองค์ ได้สังหารพระราชของศัตรู จึงทรงคุ้มครองผู้อาศัยอยู่ในดินแดนของศัตรูที่ไม่มีที่อยู่
อาศัย [...]

บทที่ 103 (CIII) อุปชาติ

(19) kṣobham vidhātā bhuvanasya cakrī

yatnena lakṣmīm amṛtañ ca lebhe

|

(20) śāntim punar yas tu vinaiva yatnam

kin durlabham bhāgyavatā hi loke

||

(๑๙) กโษภัม วิธาทา ภวณสย จกริ

ยตเนว ลกษมิม อมฤตณ จ เลภะ

|

(๒๐) ศานตี ปุนร ยส ตู วินาว ยตน

กิน ทูลลภัม ภากยวตา หิ โลเก

||

พระวิษณุ ผู้ทำการเขย่าโลกจึงได้รับพระลักษมี และน้ำอมฤตด้วยความเพียรพยายาม แต่
พระองค์ทรงได้รับความสงบสุขกลับคืนมา โดยไม่ได้ทรงใช้พระวิริยอุตสาหะแต่อย่างใดเลย เพราะ
ในโลกนี้ คนที่มีโชคลาภย่อมได้รับสิ่งที่ได้มายากมิใช่หรือ

บทที่ 104 (CIV) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(21) yudhyāvahe vāraṇarājasamsthāv

aham bhavān sākṣiṇi sainyavṛṇḍe |

(22) ityādihūto jayaindravarmmā

yenottaram ṛṣṭha [tala] ṁ vyatārīt ||

(๒๑) ยุธยาวเห วารณราชส์ถาว

อหํ ภวานุ สากษิณิ ไสนยวฤณเฑ |

(๒๒) อิตยาทิหุโต ชโยนทรวรรมมา

เยโนตตรํ ปฤษตม [ตล] ๐ วยตาริต ||

เมื่อพระองค์มีพระราชปจฉาต่อพระเจ้าชัยอินทรวรมันว่า “เมื่อเหล่าทหารที่มาในสนามรบ กำลังมองดูข้า และท่านก็ประทับอยู่บนหลังพญาช้าง” ดังนี้เป็นต้น พระเจ้าชัยอินทรวรมัน ก็ได้ให้ แผ่นหลังเป็นคำตอบ

บทที่ 105 (CV) วสันตติลกา

(23) varṣais tatām ava [n] ibhāgaharam murārim

aindrīn diśam samanuyāti harir harantam |

(24) ekikṛte bhṛgujakamvujabhūmibhāge

dhīram yam avdaniyatais samakālavarṣaiḥ ||

(๒๓) วรฺษเศส ตตาม อว [น] อีภาคหฺรฺ มูราริม

ไอนุทริณ ทิศฺ สมนุยาติ หิริรฺ หรณตม |

(๒๔) เอกีกฤเต ภฤคุชกมวฺจูภุมิภาเค

ธีรฺ ยม อวฺพนียไตสฺ สมกาลวรฺษเศ

เมื่อส่วนของแผ่นดินของบรรดาพวกที่เป็นเชื้อสายจาม และบรรดาพวกที่เป็นเชื้อสายของฤชี กัมพู (ชาวกัมพูชา) ก็ถูกทำให้เป็นหนึ่งเดียวด้วยสายฝนที่ถูกต้องตามฤดูกาล ซึ่งถูกกำหนดแล้วโดยเมฆ พระวิษณุติดตามพระองค์ ผู้เป็นคนเก่งกล้า ผู้นำไปซึ่งพระกฤษณะ ผู้นำส่วนของแผ่นดินหลบหนีไปสู่ ทิศตะวันออกที่ปกคลุมไปด้วยฝน (สถานที่ที่มีฝนตกชุก)

บทที่ 106 (CVI) มาลีณี

(25) vilasitavidhuv [i] mvayālikhacchṛṅga eko

bhujagasadanasaṅgāgāḍhatānyāpi tena |

(26) anukuruta ime te nirmmite śrīmatā śrī-

jayagirijayasindhū tadvṛhatkīrttikotīm ||

(๒๕) วิลลิตวิธว [อิ] มวยาลิขจจฤงค เอโก

ภุชคสทนสงคาคาตตานยาปิ เตน |

(๒๖) อนุกูรูตา อิเม เต นิร์มมิเต ศรีมตา ศรี-

ชยศิริชยสินธุ ตวฤหตกีร์ตติโกฏีม ||

ภูเขาชัยศิริแห่งหนึ่ง มียอดเขาจรดพระจันทร์ที่งดงาม ส่วนอีกแห่งหนึ่ง คือ แม่น้ำชัยสินธุมี
ความลึกลงไปจนถึงพื้นพิภพของพญานาค สองแห่งนี้ (ชัยศิริ และ ชัยสินธุ) ที่ถูกสร้างโดยพระเจ้า
แผ่นดิน ผู้มีโชคองค์นั้น เลียนแบบความสุดยอดของพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของพระองค์

บทที่ 107 (CVII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุปนทรวัชรา

(27) sa cāvadaḍ dharmmavatām varīṣṭhās

śāstur yathā me yam atīva yatnaḥ |

(28) asaṃvidāṃ prāṇivināśināṃ syāt

trāṇāya tuṣṭyartham aninditānām ||

(๒๗) ส จาวทท ธรรมวตตาม วริษฐศ

ศาสุตฺร ยถา เม ยม อตีว ยตนะ |

(๒๘) อสัวิธำ ปราณวินาศินำ สยาต

ตฺรณาย ตฺษฏยรฺถม อนินทิตานาม ||

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ผู้ประเสริฐที่สุดในบรรดาผู้ที่มีธรรมะ ได้ตรัสแล้วว่า “ขอให้
ความเพียรพยายามที่มากมายนี้ของข้า จงเป็นไปเพื่อคุ้มครองผู้ฆ่าสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความพึงพอใจ ผู้
ที่ปราศจากความรู้ และไม่ถูกติเตียนแล้ว เหมือนความเพียรพยายามของพระศาสดา”

บทที่ 108 (CVIII) ศาสดาลูกกรีกิต

- (29) pūrvvaṃ śrīdharaṅīndravarmmanṛpateś śrīsūryavarmmā vinā
 rakṣāṃ rājyaṃ aharyudhaiva jagrhe bhartur yaśovarmmaṇaḥ |
- (30) bhūmā¹⁵⁰⁴ daityatamojayāt tribhuvanādityaś ca tasmād api
 cāmpendro jayaidravarmmaavidito vīryāvālepād iti ||
- (๒๙) ปุรวว ศรีสธรณินทรวรมนณฤปะเตศ ศรีสูรยวรมมา วินา
 รกษำ ราชยม อหรัยธิว ชคฤเท ภรตุร โยศวรมมณะ |
- (๓๐) ภูมา ไทตยตโมชยาด ตริภูวนาทิตยศ จ ตสมาท อปี
 จามเปณฑโร ชโยทวรมมิทิตโต วีรยยาวเลปาฑ อิติ ||

เมื่อก่อนนี้ พระเจ้าศรีสุรยวรมันได้ทรงยึดราชอาณาจักรที่ปราศจากความคุ้มครองไปจากพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน ด้วยการรบเพียงวันเดียว พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันก็ได้ทรงยึดราชอาณาจักรจากพระเจ้ายศวรมัน เนื่องจากทรงมีชัยชนะเหนือความมืดมิด คือ พวกเทตย์ และพระเจ้าแผ่นดินแห่งจาม ผู้ทรงพระนามว่า ชัยอินทรวรมัน ก็ได้ทรงยึดราชอาณาจักรไปจากพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันพระองค์นั้น เพราะความหยิ่งผยองในความเก่งกล้าของตนเอง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

บทที่ 109 (CIX) ศาสดาลูกกรีกิต

- (31) śrutvā śrījayavarmmadevanṛpatir vṛttin nṛpāṅām imam
 enaṃ — — — — — vīraṇe |
- (32) kṛtvāḍhyāṃ avanīm anūnavibhavair durgāṃś ca vaprādikāṃ
 — — — — — bhāvīśvarān abravīt ||
- (๓๑) ศรุตวา ศรีชยวรมมเทวนฤปะติร วฤตติณ นฤปาณาม อิมม
 อินฺ — — — — — วีรเณ |
- (๓๒) กฤตวาฒยาม อวนีม อนูนวิภไวร ทุรคําศ จ วปราทิกำ
 — — — — — ภาวิศวาราน อพรวีต ||

พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีชยวรมัน เมื่อได้สดับความเป็นไปดังนี้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย [...] หลังจากที่ได้ทรงกระทำแผ่นดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพย์สมบัติที่ไม่ขาดตก

¹⁵⁰⁴ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้ แม้ไม่ได้เปลี่ยนแปลงก็จริง แต่ยังเป็นที่น่าสงสัย

บกพร่อง และก็ได้ [...] กำแพงดินล้อมรอบเมือง และเชิงเทิน เป็นต้น ได้ตรัสกับพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งหลายในอนาคตว่า [...]

บทที่ 110 (CX) มันทากรานตา

(33) jātotsāhā yadi purahr̥tau durhr̥do durgrahāt sa

— — — — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — — — — vidam̐ yaṃ bhavadbhiḥ |

(34) — — — — — randhr̥air̥ ghanataravanāntarnilīnaiś ca vīrai [s]

— — — — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ pātheyabhārāḥ ||

(๓๓) ชาโตตสอาหา ยติ ปุรหฺรฺเตา ทุรฺหฺรฺโด ทุรฺกรฺหาต ส

— — — — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — — — — วิท ยี ภวทฺธิชะ |

(๓๔) รนฺธฺรฺไรรุ ฆนฺตฺรฺวานานฺตฺรฺนิลีนฺไศ จ วีไร [ส]

— — — — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ ปาเถยภอาระ ||

ถ้า (พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย) ผู้มีความวิริยะอุตสาหะ ผู้มีใจชั่วร้ายในการที่จะยึดเมืองไป
เพราะโชคชะตาที่ไม่ดี ทะเลแห่งการเกิดใหม่ [...] ซ่องทั้งหลาย พร้อมด้วยคนเก้งก้างที่ซ่อนตัวอยู่
ภายในปากรักชู้ [...] ผู้แบกเสปียงเดินทางไป

บทที่ 111 (CXI) ศารทูลวิกิริทิต

(35) — — — — — nyāḥ kṛtibhir̥ niśīthasamaye bhedyā bhāṭair̥ yatna —

— — — — — ๐ ๐ — ๐ — ๐ ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ — — — — — yatām |

(36) — — — — — rivalādhikadvijavalī sparaddhā vidheyānya —

— — — — — ๐ ๐ — ๐ — ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ — — — — — narāḥ ||

(๓๕) — — — — — นฺยาะ กฤติภฺริ นิสฺสิทฺสมเย ภเฑยฺยา ภฏฺไอรฺ ยตฺน —

— — — — — ๐ ๐ — ๐ — ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ — — — — — ยตม |

(๓๖) — — — — — ริวลาธิกทฺวิจวลิ สปรดฺดฺหา วิเดยฺยานฺย —

— — — — — ๐ ๐ — ๐ — ๐ ๐ ๐ — — — — — ๐ — — — — — นรอะ ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 112 (CXII) ศารทูลวิกิริทิต

(37) āyātāḥ parito diśas sthitamahībhṛdguhya — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — — tasyati |

(38) tatsenāpatayas trayah prati puradvāraṃ dvi — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — dvi sa — ||

(๓๗) อายาตาะ ปรีโต ทิศสฺ สหิตมหีภฤทฺกุหฺย — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — ตสฺยติ |

(๓๘) ตตฺเสนาปตยสฺ ตฺรยษฺ ปฺรติ ปฺรทวารี ทฺวิ — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — ทฺวิตฺ ส — ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 113 (CXIII) ศารทูลวิกิริทิต

(39) — — koṣṭha ๐ eva śuṣkadr̥śadas t . — ๐ — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ vabhre niśau |

(40) — — ๐๐ vāhyataś ca ๐๐ — ๐ — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — ddhe ๐ yaddhāspadau ||

(๓๙) — — โกษฺฐ ๐ เอว สฺษกตฺรฺษตฺต . — ๐ — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — ๐ วิภฺเร นิเศา |

(๔๐) — — ๐๐ วาหฺยตฺศ จ ๐๐ — — ๐ — — ๐ —

— — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — ทฺเท ๐ ยตฺทสฺปเตา ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 114 (CXIV) ศาตรพุลวิกฤษิต

(41) gāndīvopamaśūla — ๐๐๐ — — — ๐ — — ๐ —
 — — — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ jaiḥ parvvataḥ |

(42) vyāmānāṃ gatasapradhāna ๐๐ — — — ๐ — — ๐ —
 — — — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — yābh . — ||

(๔๑) คานทีโวปมศูล — ๐๐๐ — — — ๐ — — ๐ —
 — — — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ ไชยะ ปรววตะ |

(๔๒) วยามานำ คตสปรธาน ๐๐ — — — ๐ — — ๐ —
 — — — ๐๐ — ๐ — ๐๐๐ — — — ๐ — ยภ . — ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ชำรุดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 115 (CXV) ศาตรพุลวิกฤษิต

(43) eko
 tih |

(44) śūlā
d iti ||

(๔๓) เอโก
 ตีชะ |

(๔๔) ศูลา
 ท อิติ ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ชำรุดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 116 (CXVI) ศาตฺรทูลวิกฺรียิต

- (45) vāpī
rataḥ |
- (46) ekaikāsu
opāyayitum..... ||
- (๔๕) วาปี
รตะ |
- (๔๖) เอกกาสุ
โอปายยิตุ..... ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ชำรุดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 117 (CXVII) ศาตฺรทูลวิกฺรียิต

- (47) kuryyād yogam iyaṃ ๐-๐๐๐- - - ๐- ๐-
 kaś cid bhūpatayaś ca su ๐๐๐- - - ๐- - ntriṇaḥ |
- (48) bhūbhrd vaktim avigrahās samanujās . - ๐- - ๐-
 - - - ๐๐- ๐- ๐๐๐- - - ๐- - ๐- ||
- (๔๗) กุรยยาต โยคม อียัม ๐-๐๐๐- - - ๐- - ๐-
 กศ จิท ภูปตยศ จ สสุ ๐๐๐- - - ๐- - นตฺริณะ |
- (๔๘) ภูภฤต วกฺติม อวิกฺรหาส สมนุชาศ . - ๐- - ๐-
 - - - ๐๐- ๐- ๐๐๐- - - ๐- - ๐- ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ชำรุดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 118 (CXVIII) อุปชาติ, อินทรวัชรา และอุเปนทรวัชรา

(49) tayor na rakṣām anuyācita —

๐ — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — — |

(50) na te pi yais sā dviradair i — —

๐ — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — — ||

(๔๙) ตโยร น รักษาม อนูยาจิต —

๐ — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — — |

(๕๐) น เต ปี ไยส สา ทวีรไทรี — —

๐ — ๐ — — ๐ ๐ — ๐ — — ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 119 (CXIX)¹⁵⁰⁵

(51) śloka aṃvi puṣpāy [udhā] |

(52) daṃnuk kamrate [ñ] ||

(๕๑) ศโลก อัง ุษะพาย [ูธ] |

(๕๒) ันุก กมรเต [ง] ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 120 (CXX)¹⁵⁰⁶

(53) śloka |

(54) daṃnu [k] ||

(๕๓) ศโลก |

(๕๔) ันุ [ก] ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

¹⁵⁰⁵ บทนี้ไม่อาจระบุประเภทของฉันท์ได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุชฎก

¹⁵⁰⁶ บทนี้ไม่อาจระบุประเภทของฉันท์ได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุชฎก

บทที่ 121 (CXIX)¹⁵⁰⁷

(55) ślo [ka]	
(56) damnuk	
(๕๕) ศโล [ก]	
(๕๖) ท่ญก	

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

บทที่ 122 (CXIX)¹⁵⁰⁸

(57) śloka amvi	
(58) damnuk kamraten	
(๕๗) ศโลก อวิ	
(๕๘) ท่ญก กมรเตง	

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

3. หลักที่ K. 547

เนื้อหาคถาที่ 1-18 บรรทัดที่ 1-36 ข้อความจารึกเหมือนกับ *จารึกปราสาทจรุง* หลักที่ k.

287 และ k.288

ด้านที่ 1

บทที่ 19 (XIX) วสันตติลกา

(37) netrāgnidagdham apakāridhiyā bhavānyā	
— — s rāmam upakāriṇam eva nūnam	
(38) vuddhvā cirād anuśayī tam atīva kāntam	
bhāgyādhikam yam asrjat punar indumaulih	
(๓๗) เนตฺราคฺณิทคธมฺ อปการิธิยา ภวานุยา	

¹⁵⁰⁷ บทนี้ไม่อาจระบุประเภทของฉันทก็ได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุษฏุก

¹⁵⁰⁸ บทนี้ไม่อาจระบุประเภทของฉันทก็ได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุษฏุก

— — ส รามม อุปการณม เอว นูนม |
 (๓๘) วุทธยา จิราท อนุศยิ ตม อตีว กานต์
 ภาคยาริกิ ยม อสฤชต ปุนรุ อินทุเมาลิเช ||

คงจะเป็นที่รับรู้กันว่า กามเทพผู้คอยช่วยเหลือผู้อื่นแท้ๆ ได้ถูกเผาด้วยไฟจากพระเนตรดวงที่สามของตน เพราะพระนางกวางนี ผู้มีความคิดร้ายอย่างนั้นแน่ๆ พระศิวะผู้อาตุรในสิ่งที่ได้กระทำเป็นเวลายาวนาน จึงได้สร้างกามเทพขึ้นมาใหม่ให้เป็นพระองค์ ผู้มีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก และเต็มเปี่ยมด้วยโชคลาภอย่างนั้นแน่ๆ

บทที่ 20 (XX) อุปชาติ

(39) janyotsave yena vapurvilāsa-
 vāmā grhītā sumanobhirāmā |

(40) narendrakanyeva rarāja ratnā-
 kāramvarāḍhyā karadāyinī bhūh ||

(๓๙) ชนโยตสเว เยน วปุรวีลาสะ-
 วามา คฤหิตา สุมโนภีรามา |

(๔๐) นเรนทรกนเยว รราช รตนา-
 การมวราธยา กรทายินี ภูชะ ||

แผ่นดินเหมือนกับธิดาของพระราชา ผู้มีความงดงามทุกด้าน ถูกจับไว้แล้วโดยพระองค์ในเทศกาลของประชาชน เป็นที่ชื่นชอบเพราะใจที่งดงาม ผู้อภิเษกสมรสแล้วกับพระองค์ได้เจริญรุ่งเรืองมีเครื่องประดับเป็นเหมือนแห่งรัตนะจำนวนมาก

บทที่ 21 (XXI) อุปชาติ

- (41) cūrṇṇīkṛtadvitprahitāyudham yad-
vakṣo vimarddakṣamam ājilakṣmīḥ |
- (42) vuddhveva digvāraṇakumbhapīna-
kucopamarddam¹⁵⁰⁹ bhṛśam ālilinge ||
- (๔๑) จูรณนีกฤตทวิฏฺพฺรหิตายุธํ ยท-
วกฺโข วิมรฺตทกฺษมํ อาจิลกฺษมีเษ |
- (๔๒) วุฑฺธเวว ทิกฺวารณกุมฺภปীন-
กุโจปมรฺตทมฺ ภูถฺศมฺ อาลิลิงเค ||

เมื่อรู้ว่าพระอูระของพระองค์ซึ่งมีอาวุธที่มีประโยชน์ที่ถูกโยนไปข้างหน้าโดยข้าศึกที่ถูกทำให้เป็นผุยผง สามารถที่จะทนทานต่อการบดขยี้ พระลักษมีแห่งสงครามจึงได้โอบกอดพระองค์อย่างแนบแน่น โดยแนบถันที่เต่งตึงเหมือนกับตระพองข้างประจำทิศ

บทที่ 22 (XXII) อุปชาติ

- (43) dūre jitārirativīryabhājo
yasyāspr̥santī dviṣato py ajasram |
- (44) nakhāmśunā khaḍgalatānuraktā
dviḍasradhāre snapiteva reje ||
- (๔๓) ทูเร ชิตาริตวิริยภยภาโจ
ยสฺยาสฺปฺฤศนฺตี ทฺวิษโต ปิ อชฺสรรม |
- (๔๔) นขำศฺนา ขทฺคฺลตานุรฺกตา
ทฺวิทฺสฺรธาเร สฺนปิเตว เรเช ||

คมดาบแห่งพระขรรค์ของพระองค์ ผู้ชนะข้าศึกแล้ว ผู้มีความเก่งกล้าอย่างยิ่ง แม้จะไม่สัมผัสข้าศึกเลย แต่ก็ถูกสัมผัสแล้วด้วยประกายแสงของพระนขาของพระองค์ปรากฏจากที่ห่างไกล ราวกับว่าถูกอาบในสายธารแห่งเลือดของศัตรู

¹⁵⁰⁹ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

บทที่ 23 (XXIII) อุปชาติ

(45) madād adhr̥ṣyo yudhi bhārggavo yad-

vīryāvaruṅṇo¹⁵¹⁰ kṛta somapānam |

(46) sadyo dyusadbhiḥ saha bhārggavīya-

madakṣataujās tu vṛṣā bhiṣagbhyām ||

(๔๕) มทาทุ อธฤษโย ยูธิ ภารุคโคโว ยท-

วีรยยาวารุคโณ กฤต โสมปานม |

(๔๖) สทโย ทยฺสทฺธิษ สท ภารุคคฺวีย-

มทกษเตาราสฺ ตฺ วฤษา ภิชกภยาม ||

เชื้อสายของฤๅษีภฤคุ (กษัตริย์แห่งจามปา) ซึ่งไม่มีผู้ใดเอาชนะได้ แต่ก็ถูกโค่นลงแล้วด้วยความ
เก่งกล้าของพระองค์ในสงคราม จึงได้ทรงกระทำการตีม้าโสมทันทีทันใด พร้อมกับเทวดาทั้งหลาย
แต่พระอินทร์ผู้มีพลังถูกทำลายแล้ว โดยมทษผู้ถูกลูกของฤๅษีภฤคุสร้างขึ้นมา ได้ตีม้าโสมพร้อมกับ
เทพอัศวินทั้งสอง

บทที่ 24 (XXIV) อุปชาติ

(47) girau śayāno giriśaḥ payodhir-

viśrāṇitaśrīr api digvidiksthah |

(48) diṇnāga ityādi vacobhir ukto

vanam¹⁵¹¹ druto yadripur ātmacāraiḥ ||

(๔๗) คิรา ศยาโน คิริศษ ปโยธิรุ-

วิศฺรานิตศฺรียฺ อปิ ทิกฺวิทิกฺสฺถษ

(๔๘) ทิงนาค อิตยาทิ วโจภิรุ อุกโต

วนํ ทฺรุโต ยทฺริปุรุ อาตฺมจาโรษ ||

พระศิวะบรรทมอยู่บนภูเขา มหาสมุทรมีทรัพย์สินสมบัติที่ถูกแจกจ่ายแล้ว ทิศน้อยทิศใหญ่มี
ช้างประจำทิศ แม้จะถูกบอกด้วยคำพูดโดยจารบุรุษของพระองค์ว่าดังนี้เป็นต้น ศัตรูของพระองค์ก็
หลบหนีไปสู่น้ำแล้ว

¹⁵¹⁰ คำอ่านในฉบับพิมพ์เป็น น ซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักของไวยากรณ์

¹⁵¹¹ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

บทที่ 25 (XXIII) อุปชาติ

(49) *vasundharā bhūrivasūny asūta*

dīptaujasā¹⁵¹² yasya bhṛśam sametā |

(50) *himāṃśutigmāṃśumaṇī yathendu-*

bhāsvatkarābhyāñ jala — ॐ — hau ||

(๔๙) วสุนธรา ภูริวสุนิ อสูต

ทีปเตาซสา ยสย ภุศั สมเมตา |

(๕๐) หิมำศุติคัมำศุมนิ ยถนุ-

ภาสวฤตธาภยาณ ชล — ๐ — เทา ||

แผ่นดินของพระองค์ที่ประกอบไปด้วย [...] ที่รุ่งเรืองอย่างยิ่ง ได้ทำให้ทรัพย์สมบัติจำนวนมหาศาลเกิดขึ้น เหมือนแก้วมณีที่ดึงดูดแสงพระจันทร์ และที่ดึงดูดแสงพระอาทิตย์ ทำให้ [...] เกิดแล้วจากแสงของพระจันทร์ และแสงของพระอาทิตย์

บทที่ 26 (XXVI) อุปชาติ

(51) *yasyābhirāmair api rājakanyā*

hartum mano nātyarasair na śaktāḥ |

(52) *sadvṛttagīyaiva maho nadantī¹⁵¹³*

vrahmādiceto harate tu kīrtiḥ ||

(๕๑) ยสยาภิราไมริปิ ราชนยา

หฤตุ มโน นาถยรไสร น ศกตาะ |

(๕๒) สทวฤตตคิตไยว มโห ทนุติ

วรหมาทิจเโต หรเต ตู กิรติะ ||

เจ้าหญิงทั้งหลายไม่สามารถที่จะดึงดูดพระราชหฤทัยของพระองค์ด้วยความงามอันเลิศ และด้วยรสของการฟ้อนรำ และการละคร แต่พระเกียรติยศที่ประโคนก็ก้องด้วยบทเพลง คือ ความประพฤติที่ดีเท่านั้น ดึงดูดใจของเทพมีพระพรหม เป็นต้น เป็นอย่างดี

¹⁵¹² Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น *niṣṭhau*

¹⁵¹³ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

บทที่ 27 (XXVII) วสันตติลกา

- (53) manye manoramarcām upamāna¹⁵¹⁴sr̥ṣṭe
kāme mahēśvarahate dhṛtatīvratāpa [m] |
- (54) śobhāvadhin nijavidher dṛḍhatārthavāmam
dhātā tam¹⁵¹⁵ īśajayinaṃ vidadhe punar yam ||
- (๕๓) มนเย มโนรมรฺจาม อุปมานสฤษฺฏ
กาม มเหศวรหเต ธฤตตีวฺรตาป [ม] |
- (๕๔) โศภวาริน นิจวิเธรฺ ทฤฒตารฺถวาม
ธาดา ตม อีศยินฺ วิทเธ ปุนรฺ ยม ||

ข้าสงสัยว่า เมื่อกามเทพถูกสร้างให้เป็นอุปมานะสำหรับคนที่บริบูรณ์ไปด้วยความงาม ได้ถูกสังหารแล้วโดยพระศิวะ พระพรหมคงได้สร้างกามเทพนั้นขึ้นมาใหม่ให้เป็นพระองค์ ผู้ได้บำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวด ผู้เป็นสุดยอดด้านความงาม ผู้พยายามเพื่อความมั่นคง และประโยชน์ของสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างสรรค์ ผู้ชนะพระศิวะ (อย่างนั้นแน่ๆ)

บทที่ 28 (XXVIII) อุปชาติ

- (55) sarvvatra saktō haraṇe pi lakṣmyāḥ
bhṛśan dviṣatsv eva valāvṛtiṃ yah |
- (56) tatāna vandhuṣv api kauraveṣu
— . iyo dviṣtv api dharmmarājah ||
- (๕๕) สรวตฺร สกโต หรเณ ปิ ลกฺษมฺยา
ภฤศน ทวิศตฺสว เหว วลาวิฤตี ยะ |
- (๕๖) ตตาน วนฺธุษฺว อปิ เกการเวษุ
— . อโย ทวิษฺสว อปิ ธรรมราชา ||

พระองค์แม้จะทรงผูกพันในการได้มาซึ่งพระลักษณะในทุกๆ เรื่องเป็นอย่างมาก แต่ก็ทรงแผ่ความปกปิดกำลังเอาไว้ในหมู่ศัตรูเท่านั้น ส่วนพระธรรมราชา (ยุธิษฐิระ) ได้แผ่ [...] ไปในหมู่ญาติพี่น้อง และในหมู่เการวะ (พวกของทุรโยธน์) และในหมู่ศัตรู

¹⁵¹⁴ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น upadhāna ซึ่งยังเป็นที่น่าสงสัย

¹⁵¹⁵ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น kam

บทที่ 29 (XXIX) วสันตติลกา

(57) śāstrāmvudhir vidhi ◡ . ājivivādañ cala

— ◡ — lapuñjakala — ◡ ◡ — ◡ — —

(58) yat kumbhayonipaṭudrṣṭyudayasthitas tu

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

(๕๗) ศาสตรามวุธิรุ วิธิ ◡ . อาชีวิวาทญ จล

— ◡ — ลปุญชกกล — ◡ ◡ — ◡ — —

(๕๘) ยต กุมภโยนิปฏทฤษฏยทยสถิตส ต

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

มหาสมุทร คือ ศาสตร์ [...] การโต้เถียงในสงคราม [...] ผู้อยู่แล้วในการเพิ่มขึ้นในความเห็นที่
เฉียบแหลมในอคัสตยะ [...]

บทที่ 30 (XXX) วสันตติลกา

(59) sūksmārthasāstraparidrṣṭasubhā ◡ . eṣu

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

(60) drṣṭasrutesu ◡ ◡ — ◡ ◡ yāni — —

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

(๕๙) สุขุมารตศาสตรปริทฤษฏศุภา ◡ . เอษุ

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

(๖๐) ทฤษฏศุเตษุ ◡ ◡ — ◡ ◡ ยานิ — —

— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

ความหมายที่ละเอียดอ่อน ความเห็นรอบด้านเกี่ยวกับศาสตร์ ความงาม [...] สิ่งที่ได้เห็นและ
ได้ฟังแล้ว [...]

ด้านที่ 2

บทที่ 31 (XXXI) อุปชาติ

- (1) vṛṣapriyo yo bhuvanavyavasthām
acoditaḥ kena cid apy akārṣīt |
- (2) bhavas tu devasthitaye smareṇa
sañcoditas tan tarasāpy adhākṣīt ||
- (๑) วฤษปริโย โย ภวนวยวสถาม
อโจทิตาจะ เกน จิท อปี อการษิต |
- (๒) ภวส ตุ เทวสถิตเย สมเรณ
สญโจทิตส ตน ตรสาปี อธากษิต ||

พระองค์ผู้มีธรรมะเป็นที่รัก ผู้แม้จะไม่ได้ถูกกระตุ้นเตือนโดยใครคนใดคนหนึ่ง ได้ทรงสร้าง
ความมั่นคงให้แก่โลก แต่พระศิวะถูกกระตุ้นเตือนแล้วโดยกามเทพ ได้เผาแล้วซึ่งโลกโดยฉับพลัน เพื่อ
ความมั่นคงของเทพทั้งหลาย

บทที่ 32 (XXXII) อุปชาติ

- (3) hatvārinādañ jagatām vidhāya
saukhyañ ca yaḥ prāpa sukhaṃ haris tu |
- (4) naivāhatebho pi payodaṇādaṃ
śrutvādrilīno pi va¹⁵¹⁶ yadyaśo riḥ ||
- (๓) หตวารินาทย ชคตา วิธาย
เสาขยณ จ ยะ ปราป สุขํ หริส ตุ |
- (๔) ไนวาหเตโภ ปี ปโยหนาทำ
ศรุตวาทรลีโน ปี ว ยทยโศ ริะ ||

หลังจากที่ได้ทำลายเสียงของข้าศึก และหลังจากที่ได้สร้างความสุขให้แก่สัตว์โลก พระองค์ได้
ทรงบรรลุถึงความเกษมสำราญ แต่สิ่งใดถึงแม้จะได้ฆ่าข้าง ก็ปราศจากความสุข ข้าศึกแม้จะได้ยินเสียง
คำรามก็ก้องของเมฆ คือ พระเกียรติยศของพระองค์ ก็ไปหลบอยู่ในภูเขาแล้ว

¹⁵¹⁶ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น ca

บทที่ 33 (XXXIII) อุปชาติ

(5) [d] vāv īśvarau bhūtiyujau vṛṣasthāv

īśo mahībhṛdduhitur haro yaḥ

(6) ḍṛktejasā kāmajayīndumaulir

ādyo paraś cārutayenduvaktraḥ

(๕) [ท] วาว อีศวเรา ภูติยูเขา วุฤษสธาว

อีโศ มหีภฤตทุหิตุร หโร ยะ

(๖) ทฤกเตชสา กามชยีนทุเมาลिर

อาทโย ปรศ จารุตเยนทวฤตระ

พระเป็นเจ้า 2 องค์ ผู้เต็มเปี่ยมด้วยความเจริญรุ่งเรือง อยู่บนวัว (และอยู่บนธรรมะ) พระเป็นเจ้าองค์แรกที่ทรงไว้ซึ่งธิดาของภูเขา (พระนางปารวตี) ชนกะมเทพด้วยไฟจากพระเนตร มีพระจันทร์อยู่บนเศียร พระเป็นเจ้าอีกองค์หนึ่งทรงไว้ซึ่งพระธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน และมีพระพักตร์เหมือนพระจันทร์ เพราะความงาม

4. หลักที่ K. 597

จาริกปราสาทจริง หลักที่ K. 597 (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) เป็นหลักที่มีเนื้อหาขำขันมากที่สุด ในที่นี้จะลำดับข้อตามดังที่ Coedès ตรวจสอบชำระดังนี้

ด้านที่ 2

ตั้งแต่ข้อความ A-L สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุชฎ

A. © mbh ca ..eṣu |

└ jaśritas svasantāpān vadadbhir iva yo ┘ —

๑. © มภ จ ..เอษุ..... |

└ ชคริตส สวสนตาปาน วทภริ อิว โย ┘ —

หลังจากที่ได้อาศัย [...] เหมือนโดยผู้บอกเล่าถึงความเดือดร้อนของตนเอง

B. © sārvasaumikasampatsu yo nissaṅgo pi tatparaḥ |

sadgatiṣṭhas sapatnaśrīḥ svāntardviḍvarjanotsukah |

๒. © สารววเสามิกสปตสุ โย นิสสงโค ปิ ตตประ |

สทคติชฐส สปตนศรีะ สวานตรทวิวารชโนตสุกะ |

พระองค์แม้จะไม่ทรงมีความยึดมั่นใดๆ แต่ก็ทรงมีความมุ่งมั่นในความเจริญรุ่งเรืองของพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำโสมทุกประการ เป็นผู้อยู่แล้วในวิถีของคนดี เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้นในการหลีกเลี่ยงศัตรูที่อาศัยอยู่ภายในของตนเอง จึงมีทรัพย์สินสมบัติเป็นฝ่ายที่อยู่ตรงข้าม

C. ◎ ॐ ॐ mār̥hau ravividhū yasya vāmaka¹⁵¹⁷ — ॐ |
 ॐ . oḥ karatale yathā na cen navatamohatiḥ ||

๓. ◎ ॐ ॐ มารุเหา รวิวิธู ยสย วามก — ॐ |
 ๐ . โอะ กรตเล ยถา น เจน นวตโมหติะ ||

พระอาทิตย์และพระจันทร์คู่ควรกับ [...] ของพระองค์ เหมือน [...] ในฝ่ามือ ถ้าการจัดความมีดีดัดอย่างใหม่ไม่มี

D. ◎ prakrteḥ pratṛdhān varṇnān kāladoṣeṇa bhām punaḥ |
 śāstravṛtṭyāstataddoṣo yaḥ pāṇinir ivānayat ||

๔. ◎ ปรกฤเตะ ปรัตฤฒาน วรณฺนาน กาลโทเชณเภา ปุณะ |
 ศาสตรวฤตตยาสตตทโทไซยะ ปาณินิรุ อิวานยต ||

พระองค์ผู้เหมือนกับปาณินิ ผู้จัดสิ่งที่ไม่ดี เนื่องจากกาลเวลา ด้วยการใช้ศาสตร์ทั้งหลาย ได้นำตัวอักษรทั้งหลายที่ถูกทำให้เสียหายโดยธรรมชาติ ด้วยสิ่งที่ไม่ดี เนื่องจากกาลเวลานำกลับมาใหม่¹⁵¹⁸

E. ◎ rāmaś śriyaṃ priyāṃ tyaktām āditsur svastave śrute |
 dharmmarājastave yas tu ditsur hastagatām . api ||

๕. ◎ รามศ ศรียัม ปริยัม ตยกตาม อาทิตสุรุ สวสตเว ศรุเต |
 ธรรมราชสวตเว ยส ตุ ทิตสุรุ หสตกตาม . อปิ ||

¹⁵¹⁷ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น dhāmaka

¹⁵¹⁸ เนื้อความบทนี้อาจแปลได้อีกความหนึ่งว่า : *พระองค์ผู้ได้จัดสิ่งที่ไม่ดี เนื่องจากกาลเวลาโดยใช้ศาสตร์ทั้งหลาย ผู้เหมือนกับปาณินิ โดยนำเอาวรรณะทั้งหลายที่ถูกทำลายแล้ว โดยธรรมชาติด้วยโทษของกาลเวลานำกลับมาใหม่*

เมื่อได้ยื่นการสวดแล้ว พระรามจึงมีความปรารถนาที่จะถือเอาพระศรี ผู้เป็นที่รักที่ถูกทิ้งไป แล้ว แต่พระองค์เมื่อการสวดอิทธิธรรมราชา (พระพุทธรเจ้า) ถูกได้ยินแล้วโดยพระองค์ ก็ทรงปรารถนาที่จะให้พระศรี ถึงแม้จะอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์เอง

F. ◎ *tīkṣṇāṃśuvamśa*¹⁵¹⁹ *bhū rāmo dviṣadam sadvijihvakaḥ* |

┌ ┌ *d mocyo vināthasya draḍhīyān yas tu mocakaḥ* ||

๖. ◎ ตึกษาศุวศภู ราโม ทวิษท สทวิจิทวกะ |

┌ ┌ ท โมจโย วินาถสย ทรฒิยานุ ยส ต โมจกะ ||

พระรามผู้ประสูติในสุริยวงศ์ (วงศ์พระอาทิตย์) ถูกงุมมัดไว้แล้ว จำเป็นที่จะต้องถูกปลดปล่อย (โดยพระยาครุฑ) แต่พระองค์เป็นผู้ที่มุ่งมั่นอย่างยิ่ง จำเป็นที่จะทรงปลดปล่อยผู้ไร้ที่พึ่ง

G. ◎ *jitvā vīrān gurusneho dviḍraktāsiktabhūḥ karān* |

*hr̥tvā*¹⁵²⁰ *janmānagho yo bhūt sannāgājīvy ahimsakaḥ* ||

๗. ◎ จิตวา วีราน กุรุสเนโห ทวิทรฤตาสิกตภูะ กราน |

หฤตวา ชนมานโฆ โย ภุต สนนาคาจีวย อหิสกะ ||

เพราะความรักในครุ อหิสกะจึงได้ฆ่าบรรดาผู้เก่งกล้า และเป็นผู้ที่อาบไปด้วยเลือดของศัตรู และได้นำมือของศัตรูมา แต่พระองค์เป็นผู้ที่รักในครุ หลังจากที่ได้ฆ่าศัตรู และเป็นผู้ที่อาบไปด้วยเลือดของศัตรู และได้นำภาษีของศัตรูมา เป็นผู้ที่ไม่ทำร้ายใคร และได้ใช้ชีวิตแบบช่างที่ดี

H. ◎ *dānto yasya prasaktyorvīm vibhrat pakṣair ahiḥ*¹⁵²¹ *sthiraḥ* |

┌ ya ┌ .orvyā tu bhīto nipatan pakṣibhir hr̥taḥ ||

๘. ◎ ทานโต ยสย ปรสกตโยรวี วิภรต ปกไซรุ อหิสะ สถิระ |

┌ ย ┌ .โอรูวยา ตู ภีโต นิปตน ปกษิภิริ หฤตะ ||

¹⁵¹⁹ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

¹⁵²⁰ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านตัวแรกนี้ยังเป็นที่น่าสงสัย

¹⁵²¹ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

งูที่มันคงของพระองค์ที่ถูกฝึกหัดอย่างดีแล้ว ด้วยความมุ่งมั่น แยกแผ่นดินเอาไว้ ขณะที่หวาดกลัวแผ่นดิน จึงตกลงไป แล้วถูกรับเอาไว้โดยนกทั้งหลาย

I. ◎ ๐๐๐๐๐—๐ ๐๐๐๐๐—๐— |
mahākāruṇiko yas tu svarasair apy avarddhayat ||

๙. ◎ ๐๐๐๐๐—๐ ๐๐๐๐๐—๐— |
มหากาโรณิกโย ยส ตฺ สุวารสโร อปย อวารททยต ||

แต่พระองค์ผู้มีพระมหากรุณา ได้ทรงกระทำ [...] เพิ่มขึ้นแล้ว ด้วยรสของตนเองเช่นกัน

J. ◎ laṅghitādiyugām gām yaḥ praviṣṭām agrato ๐— |
punarādityuge yoktuṃ vaddhayām āsa sadguṇaiḥ ||

๑๐. ◎ ลงฆิตาติยูกำ คำ ยะ ปรวิชตำ อครโต ๐— |
ปุนราทิตยุเค โยกตุ วททยาม อาส สทคุไนะ ||

พระองค์ได้ทรงผูกแผ่นดินที่ได้ผ่านยุคแรกมาแล้ว ที่ถูกแทรกซึม [...] เบื้องหน้า ไว้ด้วยคุณงามความดีของพระองค์ เพื่อที่จะยกแผ่นดินไว้กับยุคแรกอีกครั้งหนึ่ง¹⁵²²

K. ◎ ārūḍho hṛdayam nyāyya- pratiṣṭho vuddhabhūdharah |
yasya dharmmo dhṛti — ๐ m ivorvīdharabhū ๐— ||

๑๑. ◎ อารูโฒ หฤทยํ นยายย- ปรัตติษโฐ วุทธภูธร |
ยสย ธรรมโม ธฤติ — ๐ ม อิวรวีธรรภู ๐— ||

พระองค์ทรงชี้หัวใจแล้ว พระเจ้าแผ่นดิน คือ พระพุทธเจ้าได้ประดิษฐานความยุติธรรมแล้ว ธรรมะของพระองค์ เหมือนกับพระเจ้าแผ่นดิน [...]

¹⁵²² เนื้อความโคลงบทนี้อาจแปลได้อีกความหนึ่งว่า : พระองค์ได้ผูกไว้ ที่ได้ผ่านอายุเริ่มต้นมาแล้วด้วย เชือกที่ดีไว้เบื้องหน้า [...] เพื่อที่จะเทียมใหม่เข้ากับแอกแรก

L. ๑. ๑ śikhībḥūś śikhi — — ๐ haraṇāś ๐ ๐ — ๐ — |
 yasya tu devendrabhūbhūbhṛt pakṣa . āri . dr ๐ — ๐ — ||

๑๒. ๑ สิกขิภุศฺ สิกขิ — — ๐ หรณศฺ ๐ ๐ — ๐ — |
 ยสย ตฺ เทเวนฺดรภุภุภุภุตฺ ปกษ . อาริ . ดร ๐ — ๐ — ||

แต่พระองค์ เป็นพระราชอาของเจ้าแห่งเทพ (พระสกันทกุมาร) เป็นฝ่ายศัตรู [...]

ด้านที่ 4

ตั้งแต่ข้อความ M-R สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอนุชฎก

M. ๑ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ — |
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — ndu ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ — ||

๑๓. ๑ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ — |
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — — นท ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ — ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

N. ๑ ๐ ๐ kṣaratna sevyo¹⁵²³ yo nato ra[t]n . — ๐ — |
 ๐ ๐ ๐ tarjjayad iddham¹⁵²⁴ supriyair iva supriy. ||

๑๔. ๑ ๐ ๐ กษรตน เสวโย โย นโต ร[ต]น . — ๐ — |
 ๐ ๐ ๐ ตรชยท อิทธี สุปริโยร อิว สุปรีย . ||

พระองค์ผู้ควรได้รับการรับใช้ โดยผู้เลิศในหมู่คนในวรรณะกษัตริย์ ได้ถูกน้อมไหว้แล้ว [...] ได้
 ทำให้คนที่มีเจริณรุ่งเรือง เหมือนสุปรียะ [...] ถูกทำให้ตื่นตระหนก ด้วยสิ่งที่น่าพิงพอใจอย่างยิ่ง

¹⁵²³ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

¹⁵²⁴ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้เป็นที่น่าสงสัย

O. ◎ *yasyāsākāntayā*¹⁵²⁵ *kīrtyā* *yuktan dhāmaparan tapam* |

candrakāntyeva caṇḍāmśos sthityāntāgner ivādbhutam ||

๑๕. ◎ ยสยาศากานตยา กীরตยา ยุกตนุ ธามปรนุ ตปม |

จนทรกานตเยว จนทำโสส สติดยาตาคเนร อิวาทุตม ||

ตบะของพระองค์เป็นสิ่งที่มีความน่าใจ เพราะความหวัง ความงาม และเกียรติยศเหมือนความ
งามของพระจันทร์ นำอัศจรรย์ เหมือนความมั่นคงของแสงพระจันทร์ เพราะไฟที่อยู่ภายใน

P. ◎ *gurunītiśucir divya- vibhū ślāghyorunandanā* |

Sudarśanasudharmāgryā yasya dyaur iva medinī ||

๑๖. ◎ ครุณีติศุจิริ ทิวย- วิภู ศลาฆโยรูนนหนา |

สุทรศนสุธรรมมาครยา ยสย ทเยาร อิว เมทินี ||

พระองค์ผู้บริสุทธิ์ผู้ดีมีคุณ เพราะทรงยึดแนวทางปฏิบัติของครู มีอำนาจทิพย์ มีความน่าฟัง
พอใจอย่างน่าสรรเสริญ และมากมาย แผ่นดินของพระองค์ที่ยอดเยี่ยม เพราะมีอุทยานสุทรศน
และสุธรรมะ จึงเหมือนกับสวรรค์

Q. ◎ *kramorubhūdhair- viśvag- dhṛtam* ◡ . *onnatam śritā* |

yam adrīndram iva prāpur nānāvamaṇās survarṇatām ||

๑๗. ◎ กรโมรภูจโรร วิศวก- ธฤต ◡ . โอนนต ศริตา |

ยม อทรินทรม อิว ปราปุร นานาวรรณาส สุรวรรณตาม ||

ด้วยภูเขาใหญ่ตามลำดับ [...] ถูกแบกไว้ด้วย [...] ซึ่งแทรกซึมทั่วจักรวาลที่อาศัยพระองค์
แล้ว เหมือนอาศัยภูเขาใหญ่ จึงได้บรรลุถึงความเป็นทอง เพราะสีอันหลากหลาย

R. ◎ ◡◡ . *aujasā tīkṣṇa* ◡◡◡◡◡ – *yayau* |

◡◡◡◡◡ – ◡ ◡◡◡◡◡ – ◡ – ||

¹⁵²⁵ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าหรือจะอ่านเป็น *kāntiyā* หรือ *kāntir yā*

๑๘. ๐ ๒๒ . อุชสา ตักษณ ๒๒๒๒๒ – ยเยา |
๒๒๒๒๒ – – ๒ ๒๒๒๒๒ – ๒ – ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทรนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

ข้อความ S สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นศรทูลวิกิริทิต

S. ๐ – – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – |
– – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – |
tena śrījayasindhuśailaparikhā dugdhāvधिsu – ๒ –
– – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – ||

๑๙. ๐ – – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – |
– – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – |
เตน ศรีชยสินธุสไลปริชา ทุคธาวธิศุ – ๒ –
– – – ๒๒ – ๒ – ๒๒๒ – – – ๒ – – ๒ – ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทรนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

ข้อความ T สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวสันตติลกา

T. ๐ jiṣṇor bhayāt suhrđi nīranidhau nilīno |
– – ๒ – ๒๒๒ – ๒๒ – ๒ – – |
cārī¹⁵²⁶ vaty anavagītaguṇasya – – ||
– – ๒ – ๒๒๒ – ๒๒ – ๒ – – ||

๒๐. ๐ ชิษโณรุ ภยาด สุหฤทธิ นีรินเธา นิลีโน |
– – ๒ – ๒๒๒ – ๒๒ – ๒ – – |
จारी วตย อนวคิตคุณสย – –
– – ๒ – ๒๒๒ – ๒๒ – ๒ – – ||

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทรนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

¹⁵²⁶ Cœdès แสดงข้อสังเกตว่าคำอ่านนี้อาจเป็นได้ทั้ง dhā และ pi หรือ hi

ข้อความ U-V สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุปชาติ

U. ◎ nīṭve ᵀ tasvaḥ priy . – ᵀ – –

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – ᵀ – –

– kṣṇor iva dviṭ suḥṛdo ᵀ – –

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – ᵀ – nyah

๒๑. ◎ นีตเว ᵀ ตสวะ ปริย . – ᵀ – –

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – ᵀ – –

– โกษโณร อิว ทวิษ สหฤโท ᵀ – –

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – ᵀ – นยะ

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

V. ◎ samrakṣito rakṣati dharmā eva

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – yudheva

ayañ ca dharmmo ja ᵀ – ᵀ – –

– – ᵀ – kṣyo na marīndhaniyah

๒๒. ◎ สัมรักษิตอ รักษติ ธรม เอว

– – ᵀ – – ᵀ ᵀ – ยูเธว

อัยญ จ ธรมโม ช ᵀ – ᵀ – –

– – ᵀ – กษโย น มารินฺธนียะ

หมายเหตุ : เนื้อหาจารึกบทนี้ซ้ำรูดมาก ไม่สามารถแปลเป็นข้อความที่ต่อเนื่องได้

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นิพัทธ์ แยมเดช
วัน เดือน ปี เกิด	4 ธันวาคม 2533
สถานที่เกิด	นครปฐม
วุฒิการศึกษา	ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	2/1 หมู่ 1 บางกระทึก อ.สามพราน จ. นครปฐม

